MÉMOIRES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ
DE VYTAUTAS-LE-GRAND

Tome VI

Rédigés par A. Janulaitis

TEISIŲ FAKULTETO DARBAI

VI tomas

Redaguoja: A. Janulaitis

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS „Spindulio" B-vės spaustuvė 1932

Prof. Petrui Leonui

Teisių Fakultetas

Kn. 1, 1931 [išėjo 1932]

MYKOLAS RÖMERIS

KONSTITUCINĖS IR TEISMO TEISĖS PASIENIUOSE

Įžangos žodis.

Profesoriaus Petro Leono vardas, kuriam šis Teisių Fakulteto leidinys yra pavedamas, yra ne tiktai kiekvienam mūsų — Fakulteto profesūros ir mokinių, — bet ir visai mąstančiai Lietuvai brangus. Ir jis yra ypatingai brangus ne tik dėl jo per ilgą amžių nuveiktųjų darbų, bet ir tuo teisingumo ir teisėtumo pamylėjimu ir gerbimu, jo visur ir visuomet gynimu ir užtarimu, tuo šiuo atžvilgiu tvirtu ir nepalenkiamu griežtumu, kuriuo ypatingai pasižymi visas gerbiamojo mūsų Dekano prof. Leono veikimas ir visi jo gyvenimo žygiai. Tiek viešajame valstybiniame, tiek savo siauresniame profesiniame, tiek moksliniame, tiek politiniame ir socialiniame veikime jis yra vieningas, aiškus ir teisėtumo idėjai atsidavęs. Advokatas ir Advokatų Tarybos Pirmininkas, Teisingumo Ministeris, visuomenės veikėjas, Teisių Fakulteto profesorius ir dekanas, Universiteto Senato narys — visur prof. Leonas yra vienas pirmųjų ir žymiausiųjų ir visur jis stovi teisėtumo sargyboje. Jis buvo pavadintas — Lietuvos sąžine. Jis yra mūsų, teisininkų, tikrasis Vadas, mūsų visų, neišskiriant profesūros, Mokytojas, visų mylimas ir gerbiamas, visiems reikalingas, kuris savo gyvu veikimo pavyzdžiu mus visus veikia ir stiprina.

Tad atsižiūrėdamas į tą mūsų Dekano asmenį, kuriam šis mūsų leidinys yra pašvęstas, ir norėdamas pagerbti tai, kas man Jo asmeny yra brangiausia ir švenčiausia, aš ir parinkau šiam rašiniui temą, kurioje tarp kito ko aš paliečiu mažai iki šiol žinomą ir dar mažiau valstybiniame gyvenime praktikuojamą konstitucinę instituciją, kuri ištikrųjų reiškia aukščiausiąjį pasiekiamą teisėtumo laipsnį.

Toji institucija — tai konstitucinis teismas, teismas konstitucijos nuostatams prieš patį įstatymų leidėją ir prieš jo neteisėtą darbą — prieš nekonstitucingą įstatymą — apsaugoti. Konstitucijos apsauga — tai iš viso problema gal sun-

kiausia, bet kartu reiškianti didžiausią teisinės valstybės laimėjimą.

Man tiktai rūpi supažindinti mūsų teisininkai su tąja problema ir su pavedamąja jai išspręsti institucija. Aš tikiuos, kad ateis laikas, kad ir mūsų Lietuvoje ji teks svarstyti netiktai teoretiškai doktrinoje, bet ir de lege ferenda. Vis dėlto tuo tarpu aš nemanau jos Lietuvai siūlyti, nes, mano supratimu, mūsų konstitucinis ir iš viso teisinis gyvenimas dar nėra tokiai reformai subrendęs. Iš viso valstybei, kuri dar nusistovėjusios konstitucinės santvarkos neturi ir konstitucinės evoliucijos metodų dar nesurado, kuri dar tebegyvena konstituciniais perversmais ir provizoriumais, tebeieškodama savo kelių, ne laikas yra siūlyti institucija, tinkama ramiam, nuo audrų apsaugotam, konstitucingumo gyvenimui. Be to, kol mes ir administracinio teismo visiškai dar neturime, — konstitucinis teismas yra „luxus", ape kurį tiktai svajoti, bet ne konkrečiai įgyvendinti galvoti tegalima. Tačiau žinoti ir ateičiai pasiruošti vis dėlto sveika.

I. Teismo funkcija ir jos klasifikacija.

1. Teismo funkcijos esmė. Neteisės sąvoka. Neteisės konstatavimas ir jos sudraudimas.

Teismo funkcijos moderninėje demokratinėje valstybėje struktūra man yra aiški. Aš ją išdėsčiau jau mano įžengiamoje Rektoriaus paskaitoje 1927. IX. 15. Lietuvos Universitete (žr. „Lietuvos Universitetas 1927 — 1928 mokslo metais. 1297. IX. 15. — 1928. II. 16.", Kaunas, Lietuvos Universiteto leidinys, 1928 m., mano, kaip Lietuvos Universiteto Rektoriaus, viešoji paskaita: „Teisinės valstybės organizacija", 24 — 29 pusl.) ir kiek vėliau mano knygoje „Administracinis Teismas" („Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto Darbai" IV tomas, Knygos 2, Kaunas, Valstybės Spaustuvė, 1928 m., mano „Prakalba" į mano rašinį „Administracinis Teismas", VI — VII pusl.).

Aš skiriu teismą valdinių darbams nuo teismo valdžios organų darbams. Iš esmės teismo funkcija, kaip tokia, neatsižvelgiant į jos įvairias kategorijas, sudaro teisėtumo (teisės normų imperatyvų veikimo)

apsaugos funkciją. Kadangi teisės imperatyvai yra kreipiami į sąmoningus valingus socialinius žmonių darbus (veiksmus, veikimą), tai, žinoma, ir teisėtumo klausimas gali kilti tiktai dėl žmonių ir būtent tokių jų darbų; tiktai jie — žmonių padarytieji sąmoningi valingi socialiniai darbai ir aktai — gali būti teisėti arba neteisėti. Neteisėti bus tie tų darbų ir aktų, kurie laužo teisės imperatyvus ir sudaro taip vadinamą neteisę. Teisėtumo apsaugos funkcija, kuri vadinama teismu, yra iš esmės ne preventyvinio, bet represyvinio pobūdžio. Tai reiškia, kad ji ima veikti tiktai tada, kai jau neteisė yra įvykusi arba kai kilo įtarimas apie jos įvykimą, kai kas nors tvirtina, jog neteisėtas darbas esąs padarytas. Tad pirmąjį teismo funkcijos elementą sudaro neteisės konstatavimas. Teismo funkcijos organas — teisėjas ar teisėjų kolegija — turi nustatyti, ar ištikrųjų neteisėtas faktas padarytas, kas jį padarė, kuris kurios teisės normos imperatyvas yra įžeistas. Jei tai konstatuoti nepavyksta, jei pasirodo, kad jokio neteisėto darbo iš viso nebuvo, kad įtarimas (inkriminuojamas) darbas jokio teisės imperatyvo neįžeidė arba kad nežinia, kas neteisėtą darbą yra padaręs (taip pat kai neteisės kaltininkas būtų, pav., miręs[1]), — teismo darbas tuo ir baigiasi: teismas atmeta skundą ar ieškinį, išteisina kaltinamąjį arba nutraukia bylą. Kai nėra konstatuota neteisė ir jos autorius — teismas tolimesniam savo darbui pagrindo neturi.

Užtat kai neteisė kaltinamojo atsakovo ar apskųstuose tam tikro valdžios organo darbuose yra sukonstatuota — teismo organas atlieka antrąjį, patį svarbiausiąjį, teismo funkcijos darbą: jis taiko neteisei arba ją padariusiam asmeniui teisinę sankciją, vadinasi — nustato įstatymo numatytą padarytos neteisės — padaryto teisės imperatyvo sulaužymo — pasekmę, sudarančią teisės reagavimą į jos įžeidimą.

Neteisės konstatavimas ir sankcijos nuskyrimas arba kitaip sakant — neteisės konstatavimas ir sudraudimas — štai yra visa bet kurio teismo funkcija. Šiuo ir reiškiasi toji teisės veikimo apsaugos forma, kuri vadinama teismu. Iš esmės ji yra ta pati tiek tame teisme, kuris vadinamas civiliniu, tiek tame, kuris vadinamas baudžiamuoju, tiek pagaliau tame, kurį aš vadinu val-

džios darbų teismu ir kuris apima tai, kas vadinama kasaciniu, administraciniu ir konstituciniu teismais.

2. Valdinių darbams teismas. Dvi konstruktyvinės jo rūšys: civilinis ir baudžiamasis teismas. Civilinio ir baudžiamojo teismo ne esmės, bet konstrukcijos ir taikomų sankcijų skirtumas.

Be abejo, teismo funkcijos sutvarkymo atžvilgiu skirtumas tarp civilinio ir baudžiamojo teismo yra labai žymus. Jis reiškiasi ne tiktai tuo, kad ginčo subjektais civiliniame teisme yra kaltinamasis, kuris ten vadinasi atsakovu, ir privatiškai suinteresuotas šiaip asmuo, kuris vadinamas ieškovu ir nuo kurio teisiškai pareina pats ginčo iškėlimas, jo ribos ir jo nutraukimas, kai tuo tarpu baudžiamajame teisme ginčo subjektais principiškai yra iš vienos pusės kaltinamasis, apskųstas neteisės padarymu, ir iš kitos — pati valstybė arba jos viešoji galia, kuri per savo tam tikrąjį organą — prokuratūrą — kelia ginčą pačios įžeistosios teisės vardu ir nutraukti jo nebegali, o net ir ginčo ribų susiaurinti be teismo kontrolės negali. Šiuo atžvilgiu ir baudžiamajame teisme yra tam tikrų atsitikimų, kad ginčo konstrukcija ir jo procesinių subjektų klasifikacija yra sudaryta principais, priimtais civiliniam teismui: tai yra vad. privatinio kaltinimo bylų rūšis; jos baudžamajame teisme sudaro išimtį. Be šito labai svarbaus procesinės tvarkos skirtumo baudžiamasis ir civilinis teismas vienas nuo kito labai ryškiai skiriasi dar jų taikomų sankcijų pabūdžiu.

Bet abu šitie skirtumai — tiek procesinis, tiek sankcinis — viešosios socialinės moderninio teismo funkcijos atžvilgiu — nėra esminiai. Tai yra tiktai konstrukcijos skirtumai.

Žinoma, jei mes žiūrėtume į teismą privatinio ieškovų ar iš viso nuo neteisės betarpiškai nukentėjusių intereso akimis, būtent žiūrėtume į teismą kaip į valstybės valdžios tam tikrą patarnavimą privatiniam reikalui, — tai skirtumas būtų žymus ir be abejo esminis: baudžiamajame teisme šitas privatinio intereso, reikalo, subjektyvinės teisės momentas beveik visiškai pranyksta arba reiškiasi tiktai kaip papildomas, pagelbinis, kartais net visiškai atsitiktinis priedas, šiokiu ar kitokiu būdu prikergiamas prie pagrindinio

viešojo veiksnio, bet ne būtinas ir ne sprendžiamas; jo vietą aiškiai užima viešasis paties socialinio bendravimo reikalas, viešosios tvarkos, saugumo ir griežtosios teisinės drausmės veiksnys.

Tuo tarpu civilinio teismo konstrukcija yra visa persisunkusi privatinio reikalo, kuris pirmuoju žvilgsniu ten visiškai viešpatauja ir slopina viešąjį.

Mano pažiūromis į socialinį bendravimą, į visuomenę ir į valstybinę jos formą, o per tai ir į asmens padėtį visuomenėje bei į vad. subjektyvinių teisių problemą ir iš viso į civilinę teisę, kurią ypač civilistai mėgsta vadinti privatine teise, lyg kad teisė būtų kažkokiu asocialiniu reiškiniu, — šitokia civilinio teismo koncepcija yra klaidinga, nepaisant to, kad pirmuoju žvilgsniu ji gali atrodyti teisinga. Tos mano pažiūros nėra mano paties išgalvotos, — jųjų šaknys yra Augusto Comte'o vad. pozityvistiniame moksle[2], jos yra filosofo Dürkheim'o socialinėje solidaristinėje sistemoje[3], jos yra daugybės (nors ne visų) sociologų dėstomos, o teisės srity jos yra užpernai mirusio Leono Duguit ypatingai pabrėžiamos[4]. Aš čion nekalbėsiu apie tai, kas man Duguit'o moksle yra nepriimtina; aš tai darau savo rašomajame veikale „Valstybė ir jos konstitucinė teisė"; tačiau jojo minčiai, kad ne privatinis, bet socialinis (socialinio bendravimo) reikalas yra visuomenės apsaugojamas ir ginamas tame, kas viešpataujančios doktrinos yra laikoma privatinio intereso ir subjektyvinės teisės reiškimuisi, aš pritariu.

Plačiau man čion nėra reikalo gvildenti subjektyvinių teisių problemos ir svarstyti, ar veikiantis ekonomiškai — teisinėje srity privatinio intereso, subjektyvinių teisių ir privatinės nuosavybės režimas yra pagrįstas taip sakant įgimtomis individų teisėmis, kurioms apsaugoti yra skiriama pati visuomenė, kaip tai sako individualistai, ar tai yra tiktai tam tikroji viešojo, paties socialinio bendravimo, reikalo konstrukcija, kurioje ir pati nuosavybė ištikrųjų esanti socialinė funkcija ir pareiga, sui generis viešoji tarnyba, kaip tai sako visuomenininkai ir naujosios teisės srovės, radusios kai kur — ypač nekilnojamojo turto arba tiktai žemės nuosavybės atžvilgiu —ir pozityvinės teisės arba net, kaip ypač Vokiečių Reiche ir SHS

Karalystėje, konstitucinę sankciją[5]. Ar mes priimtume vieną ar kitą tų nuomonių, — vis tiek mes turėsime konstatuoti, kad valstybinis įstatymas tą subjektyvinių teisių režimą organizuoja ir tam tikrais objektyvinės teisės imperatyvais jį sutvarko ir apsaugoja, įsakydamas ar drausdamas žmonėms šiuos ar tuos veiksmus (darbus, aktus) daryti. Čion mums nesvarbu, kodėl valstybės valdžia tai daro ir kaip ji pati arba kaip vieni ar kiti mūsų į tą organizacinę valstybės įstatymo funkciją žiūri: ar valstybės valdžia organizuoja tai, kas yra iš žmogaus prigimties kilę ir kas pačiame principe nuo jos nepareina (individualistų tezė), ar organizuodama tai ji pati kartu steigia ir pati principą, vadovaudamasi tam tikrais socialinio bendravimo sumetimais, kuriuos ji, kaip šalies visuomenės vyriausioji atstovė, šiaip ar kitaip išsprendžia (visuomenininkų tezė). Galų gale, šiaip ar kitaip, ir privatinio intereso režime, kiek jis yra valstybės organizuojamas r apsaugojamas, bet kuris subjektyvinės teisės įžeidimas, kuris sudaro civilinio „ginčo dėl teisės" arba „teisės ginčo" esmę, — kartu be abejo sudaro ir kuriam nors objektyvinės teisės normos (valstybinio įstatymo) imperiatyvui nusižengimą, kitaip sakant — sudaro viešąją neteisę.

Jei nuomininkas nesumoka savininkui nuompinigių, jei skolininkas negrąžina kreditoriui pinigų, jei pasižadėjęs asmuo nevykdo savo pasižadėjimo, — visais šitais atsitikimais kiekvienas jųjų įžeidžia ne tiktai privatinį kurio nors kito asmens interesą ar reikalą, bet įžeidžia ir tam tikrą teisės imperatyvą, įžeidžia pačią teisinę tvarką, kuri yra valstybės valdžios nustatyta ir jos imperium'u pagrįsta. Tad čion yra užgautas viešasis reikalas.

Iš esmės šiuo atžvilgiu civilinio teismo funkcija nesiskiria nuo baudžiamosios. Civilinis teismas taip pat turi konstatuoti, ar neteisė įvyko ir, jeigu įvyko, turi ją tam tikromis sankcijomis sudrausti. Ir konstatuoti jis turi kaip tik viešąją neteisę, o ne privatinę skriaudą; kad ir būtų kieno nors veiksmas (darbas) kitam asmeniui kenksmingas, vis dėlto, jei jokios teisės normos imperatyvas nebūtų įžeistas, teismas tokio darbo sudrausti negalėtų.

Pirminėje, seniausioje teismo funkcijoje šis viešasis neteisės momentas nėra tiek ryškus: ten valstybės valdžia teismu

ne tiek apsaugoja viešąją teisinę tvarką, kiek iš vienos puses susiginčijusiems valdiniams patarnauja arbitražu, pagrįstu labiau teisingumu, negu teisės imperatyvais, o iš kitos — tuo arbitražu vykdo viešosios policijos funkciją, likviduodama kylančius tarp valdinių ginčus ir tuo palaikydama viešąją taiką („pax") ir socialinio bendravimo tvarką. Pirminėje embrionalinėje valstybėje iš viso socialinė tvarka yra policinė, o ne teisinė. Pati valstybinė įstatymų leidžiamoji funkcija išsiplėčia daug vėliau, negu valdomoji, o teisės normos, kuriomis tvarkosi socialinis bendravimas, ilgą laiką reiškiasi socialinių grupių įpročiais. Oficialinė, valstybinė (pozityvinė), teisė iškarto dar nėra gimusi. Pradžioje ji reiškiasi kaip tik valstybės valdžios teikiamo arbitražo (teismo sprendimų) precedentais (vad. teisėjų teisės) vėliau — įpročių kodifikavimu, pagaliau — atsiranda ir ima plėstis bei skirtis nuo bendros administracinės įstatymų leidimo funkcija, kaip tam tikras valdymo elementas. Sąryšy su įstatymų leidimo funkcijos plėtimusi ir kristalizavimusi viešoji socialinė tvarka valstybėje virsta teisine tvarka, o kartu su tuo teismas, kuris pradžioje nesiskyrė nuo bendrojo valdymo ir buvo tik policijos elementu viešajai taikai bei ramybei palaikyti, iš dalies socialės apsaugos veiksniu (apsauga nuo skriaudos ir smurto, teisingumo vykdymas), tampa statutinės (įstatyminės) teisinės tvarkos saugotoju, būtent neteisės sudraudimo ir teisinių sankcijų skyrimo funkcijos organu, išsiskirdamas iš bendrosios administracijos ir policijos ir virsdamas autonomine valstybės valdžios funkcija.

Šioje teismo funkcijos evoliucijoje aiškėja ir pamažu nusistovi ir galutinai specializuojasi dvi skirtingos konstruktyvinės teismo funkcijos rūšys — civilinis ir baudžiamasis teismas. Viena viešosios neteisės kategorija lieka sujungta su privatiniu skundu ir teismo funkcija jos atžvilgiu yra konstruojama kaip valstybės valdžios sprendžiamas privatinis ginčas dėl subjektyvinės teisės, antra — aiškiai savo konstrukcijoje socializuojasi.

Abi šios teismo rūšys — civilinis ir baudžiamasis teismas — skiriasi dar jų taikomomis neteisei sankcijomis. Baudžiamasis teismas operuoja ypatingai represijos ar bausmės („poenae") sankcijomis, civilinis — suardytos teisėtos padėties atstatymo

ar nuostolių atlyginimo („restitutionis“) sankcijomis.

Civilinis ir baudžiamasis teismas yra skiriami valdinių (šiaip piliečių) darbams, nors čia ir būtų tokie valdiniai (piliečiai), kurie kartu eina ir valstybės tarnybą arba net yra konstituciniais (tad teisiniais) valdančiaisiais (teisinės tautos nariai demokratijoje, „darbo žmonės“ sovietinėje santvarkoje, parlamento ir vyriausybės nariai ir teisėjai reprezentaciniame konstituciniame valdyme), ir nors tas jųjų darbas, kuriame apsireiškė neteisė, būtų padarytas tiesiog jųjų tarnyboje (pav., tarnybiniai nusikaltimai). Valdantieji tiktai tada išvengia bet kurio į jų darbus teismo kišimosi, kai jie yra laikomi „suverenais“ (būtent — valdovais, ypač absoliutinėje arba vad. oktrojuotos konstitucijos monarchijose, bet principiškai net ir kompromisinėje arba net demokratinėje konstitucinėje monarchijoje, kame ir glūdi ryškiausias monarchizmo idėjos likutis, formališkai arba bent nominališkai išsaugotos bet kurioje konstitucinėje monarchijoje ypatingai baudžiamuoju valdovo neatsakingumu).

3. Valdžios organų darbams teismas. Jo ribos.

Bet greta viešosios neteisės valdinių darbuose, kuriai sudrausti yra skiriamas civilinis ir baudžiamasis teismas, neteisė gali reikštis ir valdžios organų darbuose, kitaip sakant — valdžios aktuose, kurie yra vykdomi imperium'u. Tai gali liesti, žinoma, tiktai teisinius valdžios aktus ir tiktai teisinės, kitaip sakant — įsteigtosios valdžios („pouvoir constitué“) aktus. Steigiamosios galios valdžia („pouvoir constituant“) arba faktinė diktatūra (pav. „laikinoji valdžia“ naujajai valstybei besikuriant arba įvykus revoliucijai ar perversmui), einant valstybės valdžios suverenumo principu, turi būti šiuo atžvilgiu išskirta; jos darbuose ar aktuose neteisės būti negali, nes tie aktai nėra ir negali būti nė teisėti nė neteisėti: tiek steigiamoji galia demokratinėje valdžios konstrukcijoje, tiek faktinė diktatūra nėra varžoma jokios aukštesnės valstybinės teisės normos, ir todėl jos aktams nėra jokio teisėtumo saiko, jokio pazityvinio teisės kriteriumo. Tiktai teisinė arba demokratinė įsteigtoji valdžia, neišskiriant pačių pagrindinių (betarpiškų, nepareinančių nuo jokios tarnybinės vyresnybės) jos organų, kurios

organizacija, veikimo tvarka ir organų kompetencija yra teisės normų nustatoma ir tvarkoma, yra savo darbuose teisėtumo problemos paliečiama: jos aktai gali būti teisėti ar neteisėti ir būtent kiek jie prieštarauja teisės normoms, tvarkančioms jos organų organizaciją, veikimą ir kompetenciją, tiek juose ims reikštis neteisė.

O jeigu tiems tos valdžios aktams kyla jų teisėtumo ar neteisėtumo klausimas, jei tuose aktuose gali būti neteisė, tai, žinoma, gali būti keliamas ir jų teisėtumo priežiūros, jų teisėtumo užtikrinimo ir tos jųjų neteisės sudraudimo klausimas. Viskas pareina tiktai nuo to, kuriuo būdu galėtų būti toji priežiūra ir neteisės sudraudimas organizuotas ir ar tam nekliudytų kurie nors ypatingi sumetimai valdžios autoritetui išlaikyti, kurie tą priežiūrą ir sudraudimą darytų valstybei kenksmingais ir verstų jų išsižadėti.

II. Valdžios darbų (aktų) klasifikacija ir jų teisėtumo problema.[6]

Neteisėtų valdžios darbų klausimas nėra ypatingai painus, kai jis liečia vad. administracinius ir teismo funkcijos aktus. Čion tačiau tenka iškarto pasisakyti, ką mes vadiname administraciniais ir teismo aktais, nes tie terminai gali turėti įvairios prasmės. Kaip valdžios funkcijų suskirstymo sąvoka yra dvejopa, vad. materialinė ir formalinė, — lygiai taip pat dvejopa gali būti administracinių aktų sąvoka. Tai yra reikalinga šio trumpo paaiškinimo.

1. Materialinis, arba esminis, valdžios funkcijų suskirstymas. Dvylipė ir trilypė šio suskirstymo sistema.

Materialiniu valdžios funkcijų suskirstymu yra vadinama tų funkcijų klasifikacija iš esmės, funkcijos rūšies atžvilgiu. Šia prasme tam tikras valdžios aktas sudaro arba a) įstatymų leidimo arba b) administracijos ar valdymo aktą, atsižiūrint į to akto esmę, į jo turinį: jeigu tai bus aktas, kuriuo nustatoma tam tikros bendrojo pobūdžio imperatyvinės normos, įsakančios arba draudžiančios tam tikromis aplinkybėmis daryti tam tikrus darbus (veiksmus), tai toks aktas materialiniu atžvil-

giu (iš esmės) bus įstatymų leidžiamosios funkcijos aktas, vistiek kurio valdžios organo jis bus padarytas; jeigu gi jis jokios bendros imperatyvinės normos nenustato, tiktai pasiremdamas kuria nors jau esamąja norma arba išviso valdžios galia sudaro šiam atsitikimui tam tikrą imperatyvinį liepimą ar įsakymą ad hoc (tam atskiram sykiui), — tai toks aktas materialiniu atžvilgiu bus administracijos, arba valdymo, funkcijos aktu, vistiek kurio valdžios organo jis bus padarytas. Jei jis bus pagrįstas jau esamąja teisės norma, jis bus jos vykdomuoju administraciniu aktu, jeigu gi jis bus pagrįstas tiesiog valdžios galia jos bendrų teisinių uždavinių (kompetencijos) ribose, nevykdąs jokios konkrečios normos, kur iš viso atitinkamos normos nėra, — jis bus diskrecinės galios arba valdomuoju administraciniu aktu.

Materialinio valdžios funkcijų suskirstymo, arba jų klasifikacijos iš esmės atžvilgiu ginčytina yra moksle teismo funkcijų problema. Vieni (iš senųjų ypač Rousseau, iš naujųjų, pav., Berthélemy, Michoud, seniau Duguit, kuris vėliau šiuo atžvilgiu savo pirminį nusistatymą pakeitė) laiko teismo funkciją vykdomosios ar valdomosios šaka, ir todėl yra šalininkai pagrindinės dvilypės valdžios funkcijų iš esmės klasifikacijos: įstatymų leidimas ir valdymas (įstatymų vykdymas), apimąs iškarto dvi savo šakas — administraciją ir teismą. Kiti (iš senųjų ypač Montesquieu, iš naujųjų — daugumas su Esmein'u pryšakyje) laiko teismą atskira autonomine valdžios funkcijų rūšimi, greta įstatymų leidimo ir valdymo (vykdomosios funkcijos, administracijos). Nors mano supratimu, grynai teoriškais mokslo sumetimais būtų daugiau pagrindo laikytis dvilypės, negu trilypės materialinės klasifikacijos, tačiau kadangi ši materialinė klasifikacija sudaro klausimą grynai akademinį, o formalinio arba organizacinio valdžios funkcijų suskirstymo atžvilgiu, kuris sudaro gyvą ne tiktai akademinę, bet jau praktinę pozityvinę valdžios konstitucinės organizacijos problemą, — priimta skirstyti valdžios funkcijos kaip tik trimis rūšimis, išskiriant teismą tiek iš įstatymų leidimo, tiek iš valdymo (administracijos), ir kadangi už tokį tvirtai jau nusistovėjusį teismo išsiskirimą valdžios organizacijoje ir autonominės padėties

jam suteikimą kalba labai rimti teisinės tvarkos ir teisėtumo apsaugos motyvai, tai akademinio ginčo prieš trilypę materialinę valdžios funkcijų klasifikaciją, priimant formalinį arba organizacinį trilypį suskirstymą, — galima čion ir nekelti.

Koks yra teismo funkcijos turinys — mes jau buvom sakę; tai yra arbitrališkas ginčo dėl teisės išsprendimas, kuris reiškiasi arba neteisės konstatavimu ir jos sudraudimu teisės sankcijomis arba, jei neteisė nėra konstatuojama, — skundo atmetimu.

Tad priimant valdžios funkcijų materialinę ar esminę klasifikaciją trimis rūšimis, mes turime konstatuoti, kad valdžios aktas bus arba įstatymo leidimo aktu (įstatymu), arba administracijos aktu (administraciniu aktu), arba pagaliau teismo aktu (sprendimu). Kiekvienas valdžios aktas turės kurį nors vieną tų trijų pažymių.

Čion mes turime galvoje tų aktų esmę, neatsižvelgdami į tai, kuris ar kurios rūšies valdžios organas bus jį padaręs. Visai galimas daiktas, kad tas pats organas, neišeidamas iš savo kompetencijos ribų, gali čion įstatymą išleisti, čion administracinį aktą, čion vėl teismo sprendimą padaryti.

2. Formalinis, arba organizacinis, valdžios funkcijų, arba „valdžios galių" suskirstymas Jo sąvoka; jo dirbtinis pobūdis. Formalinio suskirstymo padariniai nesutampa su materialiniu suskirstymu.

Bet, žinoma, galėtų būti ir taip, kad vienam ar vieniems organams bus konstitucijos pavesta ir leista daryti tiktai administraciniai aktai, kitiems — leisti įstatymai, dar kitiems — spręsti teismo bylos. Tai būtų tam tikras kompetencinis funkcijų rūšių suskirstymas tarp įvairių valdžios organų. Tačiau tas kompetencinis suskirstymas virsta vad. formaliniu ar organizaciniu valdžios „galių" („pouvoirs"), arba funkcijų, suskirstymu tada, kai kiekvienai tų trijų funkcijų (įstatymų leidimas, administracija, teismas) sudaroma tam tikra atskira organų sistema, hierarchiškai nesurišta su kitos funkcionalinės sistemos organais, paritetinė viena kitai, tai reiškia — turinti kiekviena savo autonominius pagrindinius organus, pareinančius tiesiog nuo konstitucijos. Tai yra jau nebe aka-

demiškoji funkcijų iš esmės klasifikacijos, bet praktiška tam tikros valdžios organizacijos, jos konstitucinės santvarkos problema. Kai konstitucinės teisės moksle kalbama apie valdžios funkcijų suskirstymą, tai turima galvoje kaip tik šitoksai (vadinamas formalinis) tų funkcijų suskirstymas.

Akademinė materialinės funkcijų klasifikacijos problema liečia bet kurią valstybę, nebūdama surišta su tokia ar kitokia jos valdžios santvarka, tačiau formalinis ar organizacinis funkcijų suskirstymas gali būti ir gali nebūti. Jo nėra nei absoliutinėje monarchijoje nei tiesioginėje demokratijoje; jo nėra ten, kur yra laikinoji ar nuolatinė diktatūra, jo išviso būti negali ten, kur yra vieninga hierarchinė organų sistema su vienu visoms funkcijoms pagrindiniu organu viršūnėje.

Klasikinis valdžios funkcijų suskirstymo mokslas, tas, kuris tapo moderninės demokratijos iš Montesquieu doktrinos paveldėtas, numatė tokį formalinį ar organizacinį jų suskirstymą, kuriuo būtų kategoriškai pagrįsta atatinkama materialinė tų funkcijų klasifikacija iš esmės. Vadinasi, kiekviena trijų funkcijų arba, kaip senesniojo mokslo į tai buvo žiūrėta, — kiekviena trijų valdžios „galių“ („pouvoir“), kaip suvereniteto „elementų“, — turėtų savo organus arba hierarchinę organų sistemą tokiu būdu, kad kiekvienas „funkcionalinės galios“ organas turėtų visa tam tikros rūšies funkciją ir tiktai tos, o ne kitokios rūšies funkciją. Tai reiškia, kad įstatymų leidimo organai ar organas turėtų visą galią leisti įstatymus (nustatyti teisės normas), ir kad joks jokios kitos funkcionalinės rūšies organas ar organai tos galios neturėtų, bet už tai šios „galios“ organai negalėtų nieko iš kitos galios srities daryti; vadinasi — įstatymų leidėjui visi įstatymai, bet tiktai įstatymai; administracijai — visi administraciniai aktai; pagaliau teismui — visi ginčų dėl teisės (neteisės) sprendimai, bet tiktai sprendimai.

Tačiau praktikoje toks suskirstymo kategoriškumas, toks griežčiausias organizacinio suskirstymo sutapimas su materine funkcijų klasifikacija pasirodė neįvykdomas, iš viso neįmanomos ir net nepageidaujamas. Jis, žinoma, yra nepasiekiamas, pav., parlamentiniame režime, kuris yra pagrįstas kaip tik vyriausybės (administracijos viršūnės- ir parlamento (įstatymų leidėjo), kaip lygių, bendradarbiavimu, tarpusavi pasiti-

kėjimu; tas bendradarbiavimas yra reikalingas kaip tik vyriausybės kišimosi į įstatymų leidėjo, o įstatymų leidėjo — į vyriausybės darbą. Toks gi kišimasis būtinai numato tam tikras įstatymų leidėjo administracines kompetencijas ir vyriausybės — įstatymų leidžiamasias kompetencijas.

Bet ir už parlamentarizmo ribų visiško griežtumo tame kategoriškame suskirstyme būti negali. Būtinai įstatymų leidėjo darbe liks šis tas administracinės funkcijos aktų, taip pat liks jų ir teismo funkcijoje. Pats biudžetas, aktas iš esmės valdymo (administracijos), o ne įstatymų leidimo kategorijos, — visur paliekamas įstatymų leidėjui; daugelyje valstybių parlamentui pavedama rinkti respublikos prezidentas, o tai, žinoma, nėra įstatymų leidimo aktas; visokie parlamento (seimo) nutarimai, rezoliucijos, įsakymai, jo atliekamieji rinkimai ar skirimai ir kiti panašūs darbai, kurie jokių bendrųjų imperatyvinių normų ateičiai nenustato, — visa tai yra valdymo kategorijos, tad iš esmės — administraciniai aktai. Taip pat kai Anglijoje, Prancūzijoje arba net pačioje klasikinėje valdžios funkcijų suskirstymo sistemos valstybėje — USA (Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse) — aukštesnieji parlamento rūmai (Prancūzijos ir USA Senatas, Anglijos Lordų Rūmai) sprendžia vad. impeachment'o tvarka baudžiamąją ministerio bylą dėl kaltinimo tarnybiniu nusikaltimu, tai, žinoma, jie ne įstatymą leidžia, bet daro teismo funkcijos aktą — teismo sprendimą.

Iš kitos pusės, kaip administrcijos funkcijos organas, kaip ministeris ar respublikos prezidentas leidžia kurias nors taisykles ar instrukcijas įstatymui vykdyti arba tam tikrais nuostatais sutvarko kurią nors viešųjų santykių sritį, kuriai tuo būdu sutvarkyti jis yra kompetentingas, arba kai apskrities viršininkas leidžia kažkodėl taip keistai pas mus vadinamus „privalomus įsakymus" (lyg kad galėtų būti „įsakymai" ir „neprivalomi", — aiški nesąmonė), ar sveikatos departamentas nustato „Kirpykloms taisykles", kurios yra visose kirpyklose iškabinamos ir kurių šeimininkai ir personalas turi laikytis, net ir tada, kai tas pats sveikatos departamentas, susitaręs su kitomis administracinėmis žinybomis, nustato trumpą bendrojo pobūdžio imperatyvinį nuostatą, kuris veikiau iškabinamas plakatais masinio judėjimo ar viešo naudojimosi vietose ar krautuvėse ir t. t., pav., „Nespiaudyti ant

grindų", „Prekės liesti draudžiama" ir t. t., tai ar visuose šituose atsitikimuose administracijos organai neatlieka normatyvinės, tad iš esmės įstatymų leidžiamosios funkcijos, besireiškiančios imperatyvinėmis teisės normomis? Aišku, kad kaip tik taip yra: tai nėra iš esmės administraciniai aktai, tai yra teisės normos, teisės nuostatai; kad ir žemesnė tai yra teisė prieš įstatymų leidėjo leidžiamus įstatymus, bet vis dėlto tai yra objektyvinė imperatyvinė teisė, kuri čion administracijos funkcijų organų yra leidžiama su viena griežta sąlyga, kad ji neprieštarautų aukštesniajai teisei, vadinamajai įstatyminė ar statutine teise. Šita administracijos organų (ne visų) galia leisti žemesnės rūšies teisės normas parlamento leidžiamųjų įstatymų ribose, galia iš esmės įstatymų leidžiamoji, vadinama reglamentine administracijos galia, tad ir tuos administracijos aktus mes vadinsime reglamentiniais aktais arba administracijos reglamentais. Yra vėl atsitikimų, kai administracijos organai (pav. policija, mokytojai, pedagogų tarybos ir t. t.) atlieka tam tikrus teismo funkcijos aktus — sprendžia ginčus dėl teisės, žiūri skundus, konstatuoja neteisę ir sudraudžia ją teisinėmis sankcijomis.

Pagaliau tą patį mes randame ir teismo funkcijos organų veikime. Nekalbant apie įvairias ginčo bylas, apie teisėjams uždedamas įvairias globos funkcijas ir t. t., net ir saryšy su tiesioginiu bylų sprendimu teisėjas turi daryti visą eilę grynai administracinių aktų: siųsdamas bylininkams raginimus stoti teisman, įsakydamas suimti kaltinamąjį — teisėjas aiškiai daro administracinius įsakymus. Kolegialinis teismas, priimdamas savo veikimo statutą (reguliaminą) daro iš esmės įstatymų leidžiamosios funkcijos aktą.

Žodžiu, darbų suskirstymas tarp įvairių suskirstytų funkcijų organų niekuomet neatitinka visiškai ir atitikti negali materialinę iš esmės tų funkcijų klasifikaciją.

Skirtumas tarp to, kas turėtų būti einant klasikine valdžios funkcijų („galių") suskirstymo teorija, ir to, kas ištikrųjų yra net pačiame jų suskirstymo režime, yra toks:

įstatymų leidimo srity turėtų būti: įstatymų leidimo funkcijos (galios) organas (ar organai) vienas (vieni) leidžia visus įstatymus (gal tiksliau: nustato teisės normas), bet tiktai leidžia įstatymus;

įstatymų leidimo srity yra: įstatymų leidžiamosios funkcijos organai patys ne visas teisės normas nustato ir ne tiktai leidžia įstatymus, nes be to daro ir kitų funkcijų aktus.

Administracijos srity turėtų būti: valdymo ar administracijos funkcijos organai vieni daro visus administracijos aktus ir tiktai administracinius aktus;

administracijos srity yra: administracijos organai daro ne visus administracinius aktus, nes be jų tai daro ir kitų funkcijų organai, jie gi patys daro ne tiktai administracinius, bet ir kitokių (įstatymų leidžiamosios, teismo) funkcijų aktus.

Teismo srity turėtų būti: teismo organai sprendžia visas teismo bylas ir tiktai jas sprendžia;

teismo srity yra: teismo organai be teismo bylų sprendimo, kuris be jų dar kitų funkcijų organų yra atliekamas patys daro ir tam tikrus kitų funkcijų aktus.

Toks yra skirtumas tarp „turėtų būti“ ir „yra“, atsižvelgiant į valdžios funkcijų suskirstymo teoriją ir praktiką.

3. Materialinės ir formalinės valdžios aktų klasifikacijos sąvoka.

Sąryšy su aukščiau išdėstytu, valstybėse, kuriose veikia formalinis ar organizacinis valdžios funkcijų suskirstymas, tam tikros funkcijos — įstatymų leidimo, administracijos, teismo — aktas gali būti pavadintas šiaip ar kitaip — įstatymų leidžiamuoju, administraciniu ar teismo aktu arba atsižvelgiant į paties akto esmę, būtent atsižvelgiant į tai, ar šiuo aktu nustatoma tam tikros teisės normos, ar daroma individualus tam sykiui (ad hoc) įsakymas, ar pagaliau sprendžiama teisinis ginčas neteisei konstatuoti ir sudrausti (tai yra akto kvalifikavimas materialine prasme), arba atsižvelgiant ne į akto esmę, bet į tai, kurios funkcijos organo jis yra padarytas (akto kvalifikavimas formaline prasme).

Šitaip biudžeto aktas, kuris iš esmės materialine prasme yra valdymo, ar administracijos aktas, formaliniu atžvilgiu, budamas parlamento padarytas, prilyginamas įstatymui, administracijos gi dekretai ir reglamentai, kurie iš esmės materialine prasme yra sui generis žemesnios rūšies įstatymai, formaliniu atžvilgiu laikomi administraciniais aktais.

4. Klasifikacinė valdžios aktų schema.

Tokiu būdu klasifikuodami teisinius valdžios aktus jų funkcionalinėmis rūšimis ir derindami tą klasifikaciją su formaliniu valdžios funkcijų suskirstymu, kuriuo mažiau ar daugiau yra pagrįsta moderninių demokratinių valstybių konstitucinė valdžios organų konstrukcija, mes gauname šitokią teisinių valdžios aktų schemą: a) įstatymai (visi parlamento leidžiamieji įstatymai, b) parlamento aktai (visi kiti parlamento aktai, kurie iš esmės nesudaro teisės normų), c) administracijos reglamentiniai aktai (vyriausybės ir administracijos organų leidžiamieji iš esmės žemesnios rūšies įstatymai), d) administraciniai individualiniai aktai arba administracijos įsakymai)tikrąją tiek formaline, tiek materialine prasme administracijos pobūdžio aktai), e) teismo sprendimai ir f) teismo aktai (kiti, ypač administracinio pobūdžio teismo organų daromieji aktai).

Kyla klausimas, ar visuose šituose aktuose gali reikštis neteisė, ir koke yra kovos prieš ją arba jos sudraudimo metodai, ypatingai gi teisminio neteisės sudraudimo būdai. Ne visiems visų šių rūšių aktams tai yra vienodai sprendžiama.

5. Teismo sprendimai; jų teisėtumo klausimas.

Iš karto aišku, kad keturioms paskutinioms kategorijoms (administracijos reglamentiniai aktai, administraciniai įndividualiniai aktai, arba įsakymai, teismo sprendimai ir teismo aktai), jų teisėtumo ar neteisėtumo problema yra visiškai paprasta. Ypatingai tai yra aišku teismo sprendimams ir teismo aktams.

Teismo, išskyrus patį jirmykštį valdovo (suvereno), teismą, vadovaujasi teisės normomis, o nusistovėjusioje Europos kontinento teisinėje santvarkoje, kuri ypač Didžiosios Prancūzų Revoliucijos tapo tvirtai Europoje nustatyta, jis vadovaujasi rašytąja statutine teise — įstatymu, sudarančiu aiškiausią teisėtumo kriteriumą. Kad teismo darbui turi vadovauti įstatymas, o jei jau ne būtinai tiktai įstatymas, tai bent teisės normos, kurios valstybėje be įstatymo gali reikštis dar valstybės valdžios pripažintomis įpročių teisės normomis (iš dalies taip pat vad. teisėjų teisės ir teismų normatyvinių prece-

dentų normomis), — tai seka iš paties klasikinio teismo funkcijos pobūdžio. Tiek baudžiamasis, tiek civilinis teismas skiriamas neteisei sudrausti, o neteisė — tai ir yra teisės normos imperatyvo peržengimas. Teismo sprendimas moderninėje valstybėje — tai teisės reagavimas į neteisę, būtent — to reagavimo forma, jo aktas. Tad teismo sprendimas visuomet turi būti pagrįstas įstatymu arba, kur greta įstatymo veikia dar kitokia teisė, šiaip kuria nors teisės norma.

Jei teismo sprendimas yra ir turi būti toks (įstatymu ar iš viso teisės norma pagrįstas), tai vadinasi — jis nėra iš esmės suvereninis valstybės valdžios darbas, laisvas teisėjo kūrybos padarinys, bet tam tikras teisinis tarnybinis aktas, kurio turinys yra teisės normos (įstatymo) aprėžtas (suvaržytas). Tačiau gali atsitikti, kad tam tikras teismo sprendimas dėl teisėjo pikto noro arba įstatymo interpretacijos klaidos faktiškai išeis iš įstatymo ribų arba tiesiog įstatymui prieštaraus: jis bus neteisėtas. Tuo pačiu, jeigu teismo sprendimas faktiškai gali būti teisėtas arba neteisėtas, o reikia, kad jis būtų teisėtas, tai turi būti surastas ir nustatytas būdas jo teisėtumui patikrinti ir neteisėtam sprendimui panaikinti.

6. Administraciniai teismo aktai; jų teisėtumo klausimas.

Jei tai liečia teismo sprendimus, kurių atžvilgiu moderninėje valstybėje teismo organai yra autonomingi, besinaudoją visais pagrindinių ar tiesioginių valdžios organų privilegijomis (būtent, negauna jokių nurodymų nei instrukcijų, nepareina nuo jokios tarnybinės priežiūros ir neturi hierarchinės vyresnybės), tai juo labiau tikrintini teisėtumo atžvilgiu yra kiti teismo aktai, kurie teismo sprendimo pobūdžio neturi ir sudaro iš esmės administracinius aktus. Šių aktų atžvilgiu — jų darytojai, teisėjai ir teismo organai, sprendimo autonomijos neturi ir yra administracijoje; jie, išskyrus savo sprendžiamąją autonominę galią, šiaip jau yra priklausomi tam tikros administracijos šakos — teisingumo ministerijos — organai, sudarą hierarchinę organų sistemą, savo vyresnybės prižiūrimą.

O kai dėl paties klausimo, ar tie kiti teismo aktai išviso gali būti teisėti ar neteisėti ir todėl šiuo atžvilgiu tikrintini, tai šiuo klausimu atsakymas turi būti bendras jiems ir individualiniams administraciniams aktams, nuo kurių jie skiriasi tiktai tuo, kad yra padaryti ne bendrosios administracijos, bet tų tei-

singumo ministerijos organų, kurie drauge turi autonominga teismo galią ir kurie savo teismo galios ribose yra iš administracijos išskirti, būdami tąja galia nepriklausomi, bet paritetiniai pačiai vyriausybei.

7. Individualiniai administraciniai aktai: a) suvaržytosios kompetencijos ir b) diskrecinės galios aktai[7].

Moderninėje teisės valstybėje, kuri tvarkosi ir, kiek galima, vykdo savo valdžios imperiumą pastoviais teisės normų imperatyvais, administracinė valdžios funkcija visiškai pareina nuo teisės imperatyvų, kurie Europos kontinente, einant nusistovėjusia nuo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos laikų tvarka, yra reiškiami ypač įstatymo. Žymi administracinės funkcijos dalis sudaro tiesiog įstatymų vykdymą, dėl ko kaikurių net pati šita funkcija yra vadinama vykdomąja. Aišku, kad tie individualiniai administraciniai aktai (jų tarpe ir administraciniai teismo aktai), kurių yra vykdomi įstatymai, negali tiems įstatymams prieštarauti. Jųjų teisėtumo ar neteisėtumo klausimas yra labai opus, ir jeigu nebūtų priemonių jų teisėtumui patikrinti ir pašalinti neteisėtus, tai teisinės valstybės nebūtų buvę: tai būtų policinė valstybė, kurioje kiekvienas individualinis administracinis aktas (įsakymas) galėtų keisti teisės normas ir sudarytų imperatyvą ad hoc.

Tiesa, ne visi individualiniai administraciniai aktai sudaro įstatymų vykdymą, ir klysta tie, kurie pačią administracijos funkciją laiko išimtinai vykdomąja. Įstatymų vykdymo aktai sudaro tiktai tam tikrą, nors ir plačią, administracjos funkcijos sritį, kuri adminisracijos organų kompetencijoje yra vadinama „suvaržyta kompetencija“ („compétence liée, arba „pouvoir lié“ — „suvaržytoji galia“). Greta jos yra kita, taip pat plati, administracinės funkcijos sritis, kuri apima valdžios darbus, įstatymo nenormuojamus, arba todėl, kad išviso įstatymas viso iš anksto numatyti ir sunormuoti nepajėgia, arba todėl, kad tyčia paliekama normavime spragos; nes visos smulkmenos sunormuoti ir išimti iš laisvo jų pasirinkimo yra pavojinga, nes šioks toks lankstumas veikime yra būtinai gyvenimo reikalaujamas.

Šita įstatymo nenormuojama administracijos veikimo sritis, vadinasi — tai, kas paliekama laisvajai administracijos organų nuožiūrai, jų laisvajai iniciatyvai ir valdančiųjų politinių

besikeičiančių tikslų bei nusistatymo įtakai, — tai yra vad. diskresinės galios sritis („pouvoir discrétionnaire“). Šioje savo veikimo srity administracija yra savo aktų (įsakymų) šeimininkė ir autonominė sprendėja. Tačiau net ir šios srities (diskrecinės galios) administraciniai aktai nėra visiškai nuo teisėtumo problemos laisvi.

Administracijos diskrecinė galia (ją atitinka Anglijos „karūnos prerogatyva“) yra laisva tiktai įstatymų spragų ribose, bet jokiu būdu ne prieš įstatymus. Šios rūšies aktas, kuris būtų priešingas įstatymui, kuris kurį nors įstatymo imperatyvą laužytų, būtų neteisėtas. Be to, diskrecinės galios aktai gali būti neteisėti ir savo motyvų atžvilgiu. Jei, pav., paskyrimas kandidato į kurią nors valstybės tarnybos vietą yra pavedamas diskrecinei kurio nors valdžios organo galiai, tai paskirimas A arba B teisėtumo atžvilgiu bus be reikšmės; bet jei pasirodytų, kad pasirinkimas piliečio A ir jo paskyrimas įvyko ne tarnybos labo sumetimais, bet todėl, kad skiriąs organas norėjo tuo atsilyginti A už kurį nors asmeniską A patarnavimą skiriančiajam, — tai toks paskirimo motyvas darytų paskirimą neteisėtu, nes toks aktas būtų pagristas tarnybiniu „galios iškreipimo“ („détournement de pouvoir“) nusižengimu.

Žodžiu, visi individualiniai — tiek suvaržytosios kompetencijos, tiek diskrecinės galios — aktai yra teisėtumo atžvilgiu tikrintini, nes jie faktiškai gali būti teisėti arba neteisėti, o reikia, kad jie būtų teisėti.

8. Administracijos reglamentai: a) įstatymams vykdyti ir b) autonominiai reglamentai[8]).

Nemažiau aiškus yra ir administracinių reglamentų teisėtumo klausimas. Tai yra iš esmės, kaip matėme, įstatyminio pobūdžio aktai, kuriuos tačiau leidžia administracijos organai įstatymų imperatyvams išplėsti ir jų vykdymui paruošti. Jau pats šitas administracinių reglamentų tikslas, kuris sudaro jų leidimo pagrindą, rodo, kad reglamentai yra įstatymo imperatyvų suvaržyti ir prieštarauti jiems negali, nes jie kaip tik turi tiems imperatyvams tarnauti, bet jokiu būdu jų negali keisti. Principiškai administracijos reglamentinė galia nesudaro jokios lygiagrečios autonominės įstatymų leidžiamosios

galios; tai nėra greta normalaus įstatymų leidimo kelio dar lygiagretis ar konkurencinis anajam kelias ir tai nereiškia, kad, pavyzdžiui, greta parlamento įstatymus gali leisti dar vyriausybė ir jos organai; administracijos reglamentinė galia — tai tiktai pagelbinė įstatymo funkcija, tiktai įstatymui patarnavimas, jo vykdymo paruošimas.

Tiesa, yra viena reglamentų rūšis, kuri neturi to įstatymams patarnavimo arba jų vykdymo paruošimo pobūdžio. Tai yra tokie dekretinio pobūdžio reglamentai, leidžiami pačios vyriausybės, kurie dažniausia liečia administracijos funkcijos tarnybinį sutvarkymą tose ribose, kuriose to pats įstatymas netvarko. Tokie reglamentiniai aktai, kuriais vyriausybė vyko jai paliekamą ir iš įstatymo srities išimtą normatyvinę funkciją, vadinami autonominiais reglamentais. Bet ir šitie autonominiai reglamentai, panašiai kaip individauliniai diskrecinės galios administraciniai aktai, yra autonomingi tik įstatymų ribose ir prieštarauti įstatymams negali. Jei iš esmės tai yra savarankiškos teisės normos, tai vis dėlto teisės normų hierarchijoje jos yra laikomos žemesniosios kategorijos normomis, turinčiomis galios tiek, kiek jos neprieštarauja aukštesniosios kategorijos normoms (įstatymui). Tad ir jos gali būti teisėtos (neprieštaraujančios įstatymui ir neišeinančios iš vyriausybės kompetencinės galios ribų) arba neteisėtos (prieštaraujančios įstatymui ir iš tų ribų išeinančios).

9. Vyriausybės leidžiamieji įstatymai: a) laikinieji ir b) konkurenciniai.

Greta individualinių administracinių aktų, kurie, kaip matėme, būna arba suvaržytos kompetencijos arba diskrecinės galios aktai, ir administracinių reglamentų, kurie būna arba priklausomi (įstatymams išplėsti ir jų vykdymui paruošti) arba autonominiai, atsitinka kartais, nors tiktai išimties keliu, dar dvi kategorijos aktų, daromų vyriausybės, vadinasi — administracinės arba valdomosios galios organo. Bet tai tikrai išimties kategorijos, kurių į mūsų schemą būtų galima ir visai neįnešti ir kurias mes čion tiktai paminėsime, nes jos vis dėlto turi tam tikro ryšio su mūsų keliamuoju klausimu. Tos dvi vyriausybės aktų kategorijos

— tai: a) vyriausybės įstatymai ir b) laikinosios ar faktinės vyriausybės dekretai.

Kalbėdami apie vyriausybės leidžiamus įstatymus, mes, žinoma, turime galvoje tokią kostitucinės, o ne suvereninės valdžios santvarką, kurioje yra bent šiokios tokios formalinio valdžios funkcijų (galių) suskirstymo žymės, nes ten, kur išviso jokių to suskirstymo žymių nėra, ten vyriausybė ir įstatymų leidėjas sutampa viename organe; ir kadangi tenai visi įstatymai yra to organo leidžiami, tai ten netenka kalbėti apie atskirą vyriausybės leidžiamų įstatymų kategoriją, nes tai ir yra visi tos valstybės įstatymai. Taip bus, pavyzdžiui, absoliutinėje monarchijoje, arba konvento diktatūros respublikoje, arba tiesioginėje demokratijoje (Šveicarijos kai kurių kantonų „Landsgemeinde's" režimas); čion tas pats vyriausias valdžios organas (valdovas, konventas, visuotinis piliečių susirinkimas) ir įstatymus pats leidžia ir sudaro tikrą vyriausybę, nes visi administracijos organai tiesiog nuo jo pareina ir veikia jo įsakymais. Tačiau kalbėdami čion apie vyriausybės leidžiamus įstatymus, mes turime galvoje ką kita, būtent — vyriausybės leidžiamus įstatymus greta įstatymų, leidžiamų įstatymų leidėjo.

Šita valdžios aktų kategorija, kuri priklauso labiau įstatymų, negu administracinių aktų sričiai, numato du skirtingus niuansus: vienas niuansas bus tada, kai vyriausybės įstatymų leidimas yra tiktai pagelbinis ar papildomas paties įstatymų leidėjo funkcijai, ir antras, kai tas vyriausybės įstatymų leidimas yra konkurencinis paties įstatymų leidėjo funkcijai.

Abiem niuansais šie vyriausybės leidžiamieji įstatymai yra tikri įstatymai, kurių galia yra lygi įstatymų leidėjo leidžiamiems; tai reiškia, kad jeigu jie prieštarauja kuriam nors įstatymų leidėjo išleistajam įstatymui, jie nėra patys neteisėti, kaip tokiame atsitikime būtų neteisėti administraciniai aktai (reglamentai ir individualiniai aktai), bet kaip tik tą įstatymą pakeičia. Tačiau skirtumas tarp dviejų niuansų yra žymus.

Pirmam niuansui priklauso tokie kai kuriose valstybėse vyriausybės leidžiami įstatymai, kurie yra leidžiami dažniausiai tiktai nesant parlamento arba tarp parlamento sesijų (žodžiu — tikrajam įstatymų leidėjui neveikiant) ir yra tiktai

laikini ligi įstatymų leidėjui pradėjus veikti, reikalingi tada įstatymų leidėjo patvirtinimo ar pritarimo[9]. Kartais konstitucija ar įstatymas tiksliai aprėžia tą vyriausybės galią tam tikromis sąlygomis, kurios sudaro ypatingą tų vyriausybės leidžiamųjų laikinųjų įstatymų teisėtumo saiką, netaikintiną šiaip tikriesiems įstatymams, kuriuos leidžia įstatymų leidėjas.

Antras niuansas pasitaiko labai retai. Vyriausybės konkurencinė galia leisti įstatymus, lygius įstatymų leidėjo leidžiamiesiems, mūsų laikų valstybėse beveik nėra praktikuojama. Apie šitą visiškai nepaprastą ir labai retą vyriausybės aktų (įstatymų) rūšį nebūtų reikėję išviso ir kalbėti, jei nebūtų buvę to fakto, kad toji išimtis veikia kaip tik mūsų valstybėje, einant 1928 m. konstitucija. Aš čion turiu galvoje ne tuos mūsų vyriausybės leidžiamus įstatymus, kuriuos ji (tiksliau — Respublikos Prezidentas) leidžia, kaip faktinė laikinoji valdžia, susidariusi po perversmo, kol dar nėra susiorganizavusi visa visų funkcijų pastovi konstitucinė organų sistema, bet tuos, kuriuos mūsų 1928 m. konstitucija numato ir tam laikui, kai jau visa konstitucinė organų sistema bus susitvarkiusi. Būtent, mūsų 1928 m. konstitucija (53 str.) paveda Respublikos Prezidentui galią leisti įstatymus nesant Seimo (pasibaigus Seimo kadencijai ar paleidus Seimą) ir tarp Seimo sesijų. Šie Prezidento įstatymai nėra laikini ir nėra reikalingi Seimo patvirtinimo; tiesa, Seimas gali juos pakeisti, bet tai liečia ne tiktai tuos, bet ir paties Seimo leidžiamus įstatymus, kurie, žinoma, taip pat gali būti Seimo pakeisti. Žodžiu — šie Prezidento įstatymai yra tikrai konkurenciniai Seimo leidžiamiesiems. Tai yra tie patys paprastieji įstatymai, lygūs tiems, kuriuos leidžia Seimas. Todėl jų teisėtumo klausimas niekuo nesiskiria nuo Seimo (parlamento) leidžiamųjų įstatymų teisėtumo klausimo. Seimo leidžiamieji įstatymai, kaip lygūs, nesudaro jiems teisėtumo saiko.

10. Laikinosios, ar faktinės, vyriausybės dekretai.

Pagaliau laikinosios, ar faktinės, vyriausybės dekretai sudaro paskutinę vyriausybės leidžiamųjų aktų rūšį, tačiau ši rūšis teisėtumo atžvilgiu jokių klausimų kelti negali, nes laikinoji, ar faktinė vyriausybė, įsisteigianti įvykus perversmui, ar revoliucijai, arba naujai valstybei besikuriant, — savaime yra su-

vereninės galios organas, kuriame koncentruojasi visa valstybės valdžia ir kurio darbai todel nėra jokių teisės normų aprėžti, tad nėra ir negali būti nei teisėti nei neteisėti; jie yra teisiniai diktatūros padariniai[10]. Valstybei galutinai įsikūrus ar teisiškai susitvarkius, nustačius sau konstituciją ir sudarius konstitucinę įsteigtąją valdžią („pouvoir constitué"), — gali, žinoma, atsitikti, kad tie pirminės faktinės diktatūros padariniai — laikinosios vyriausybės dekretai — bus priešingi naujosios konstitucijos nuostatams; tačiau tai nėra jų teisėtumo ar neteisėtumo klausimas; jie nebegalės veikti ne todėl, kad jie yra ar buvo neteisėti, bet tiktai todėl, kad jie tapo vėlesniosios teisės tiesiog panaikinti ir kad veikiančios teisės sistemoje jų jau nėra.

11. Įstatymo teisėtumo problema; ji pareina nuo įstatyminės teisės suskirstymo nelygiomis normų rūšimis.

Lieka parlamento leidžiamieji įstatymai ir neįstatyminiai parlamento aktai. Ar jiems teisėtumo problema yra taikintina.

Įstatymų atžvilgiu tai pareina nuo to, ar toje valstybėje, kuriai tie įstatymai priklauso, veikia kuri nors aukštesnė už tuos įstatymus teisė. Kadangi žemesnioji teisė negali prieštarauti aukštesniajai, kuri ją imperatyviškai aprėžia, tai ten, kur aukščiau įstatymo yra kurios nors pagrindinės steigiamosios teisės normos, ten įstatymai bus teisėti ar neteisėti, atsižvelgiant jų santykiavimą su tų pagrindinių steigiamųjų normų imperatyvais ten gi, kur aukščiau įstatymo nieko teisės srity nėra, — ten įstatymas, lygiai taip pat, kaip mes jau esame pasakę laikinosios vyriausybės dekretų atžvilgiu, nėra nei teisėtas nei neteisėtas, nes nėra saiko, kuriuo būtų galima jo teisėtumas matuoti.

12. Rašytoji konstitucija; jos esmė; jos esmės žymė—ypatinga konstitucijai keisti tvarka.

Toji aukštesnės rūšies, arba pati vyriausioji valstybės teisė, kuri sudaro teisinį pagrindą (titulą) tiek visai įsteigtajai valstybės valdžiai („pouvoir constitué"), tiek visai kitai valstybės teisei (įstatymui) — tai vad. rašytoji konstitucija. Išskyrus Angliją (ir iš dalies Vengriją) — visos moderninės

valstybės yra priėmusios demokratinę rašytosios konstitucijos institucijų, tačiau ne visos tvarkosi rašytinos konstitucijos metodu.

Tikroji rašytosios konstitucijos esmė kaip tik tame ir glūdi, kad tai yra vyriausioji pagrindinė valstybės teisė mūsų čion nurodyta prasme. Bet kad ji tikrai būtų tokia — reikalinga, kad paprastas įstatymas negalėtų jos nuostatų keisti nei naikinti, nes kitaip tie jos nuostatai nevaržys įstatymo ir nesudarys jam jokio teisinio titulo, bet bus kaip tik jo dispozicijoje ir bus visiškai lygus visiems paprastojo įstatymo nuostatams. O kad paprastasis įstatymas negalėtų rašytosios konstitucijos nuostatų keisti nei naikinti — būtinai reikalinga, kad konstitucijai keisti būtų pačios konstitucijos nustatyta kitokia tvarka, negu paprastiesiems įstatymams leisti; tai gali būti pasiekta dvejopu būdu: arba konstitucijai keisti bus nustatytas įstatokis organas, vadinasi — ne tas, kuris paprastus įstatymus leidžia (kitaip sakant — steigiamoji galia bus savo organu atskirta nuo paprastos įstatymų leidžiamosios), arba konstituciją galės keisti tas pats paprastųjų įstatymų leidimo organas, bet tiktai kitokia, ypatingai kvalifikuota tvarka (pavyzdžiui esant kvalifikuotam kvorumui ir kvalifikuota balsų dauguma, arba dalyvaujant teisinei tautai privalomojo ratifikcijos referendumo keliu, arba atskyrus pakeitimo iniciatyvą nuo pakeitimo priėmimo ir įvedus tarp jų automatinį parlamento paleidimą bei naujus rinkimus ir t. t. Žodžiu, kitoks konstitucijai keisti metodas (būdas, tvarka) sudaro būtiną ir esminę rašytosios konstitucijos sąlygą, jei rašytoji konstitucija turi turėti vyriausios valstybės teisės pobūdį ir jei pačiam valstybės įstatymui turi sudaryti jo teisinį pagrindą.

13. Valstybės, neturinčios rašytosios konstitucijos, ir lanksčios rašytosios konstitucijos valstybės.

Tiktai ten, kur toji sąlyga yra išlaikyta, tenka pripažinti, kad valstybė ištikrų tvarkosi rašytosios konstitucijos metodu. Kur to nėra, kur būtent rašytoji konstitucija gali būti keičiama to paties organo, kuris šiaip visus įstatymus leidžia, ir taja

pačia tvarka, kuria tie įstatymai yra leidiniai, ir kur todėl kiekvienas šiaip įsatymas gali ją keisti ir griauti (tokia rašytoji konstitucija vadinama visiškai lanksčia), — ten rašytoji konstitucija nesudaro pagrindinės vyriausios valstybės teisės ir yra tiktai atsitiktinis kelių teisės normų rinkinys. Ištikrųjų ji tada nustoja prasmės ir nereiškia tam tikro valstybės teisinio tvarkymosi metodo.

Valstybės, kuriose rašytosios konstitucijos išviso nėra (Anglija, taip pat visos valstybės jų kūrimosi metu arba tuoj po perversmo ar revoliucijos, sugriovusių senąją konstituciją ir kol dar nėra nustatyta jokios naujos arba kurios kad ir turi tam tikrą įstatymo rinkinio aktą, pavadintą konstitucija, bet kurių toji konstitucija yra lanksti (pav. Italija), — iš vienos pusės neskiria įsteigtosios nuo steigimo galios ir įstatymų leidžiamosios nuo steigimo funkcijos, o iš kitos pusės tuo pačiu nepažįsta teisės klasifikacijos (gradacijos ar hierarchizacijos) nelygiomis, viena nuo kitos pareinamomis rūšimis. Tose valstybėse visa įstatyminė ar statutinė (rašytoji) teisė (išskyrus administracinius reglamentus, jei jie tose valstybėse yra leidžiami) yra vienlypė, vadinasi, galios atžvilgiu lygi. Tiek įstatymai, tiek tos teisės normos, kurios yra užfiksuotos vadinamame konstitucijos akte, — yra formaliniu atžvilgiu lygūs. Įstatymas ten negali būti teisėtas ar neteisėtas, nes jis nuo jokios kitos vyresnios teisės, kuri jį aprėžtų, nepareina, ir todėl nėra jokio saiko, kuriuo būtų galima jo teisėtumas ar neteisėtumas matuoti. Jeigu tokioje valstybėje greta šiaip įstatymų, nuolat įsatymų leidėjo leidžiamų, yra dar tam tikras įstatyminis aktas, pavadintas konstitucija tai vis dėlto įstatymas kuris tam aktui prieštaraus, nebus teisėtas, bet, jei tik jis yra vėliau už tą knstituciją išleistas, jis ją keis, nes jis yra išleistas kaip tik ta tvarka, kuria toji konstitucija yra keičiama. O kadangi ten įstatymas nėra ir negali būti nei teisėtas nei neteisėtas, nes jokio teisinio saiko tam jo teisėtumui matuoti išviso nėra, tai, žinoma, ten negali būti kalbos ir apie jo teisėtumo tikrinimą ir apie bet kurią to nesamojo teisėtumo kontrolę arba neteisėtumo sankcijas.

14. Įstatymų teisėtumo problema valstybėse, kuriose įstatymai yra leidžiami kelių nelygių įstatymams leisti organų; SSSR.

Bet vis dėlto ir tokioje valstybėje, jei įstatymai yra leidžiami ne kurio nors vieno, bet kelių organų, tarp kurių yra hierarchinis tarnybinės priklausomybės ryšis ir kurių tiktai vienas vyriausis gali be įstatymų leidimo ir konstituciją ta pačia tvarka keisti, o kiti žemesnieji, galėdami tiktai įstatymus leisti, konstitucijos keisti negali, — tiems įstatymams, kurie yra žemesnių įstatymų leidimo organų leidžiami, teisėtumo klausimas kilti gali, būtent konstitucijos nuostatų atžvilgiu: tai reiškia, kad tie tų žemesniųjų organų įstatymai, kurie konstitucijos keisti negali, tuo pačiu negali ir jos nuostatams prieštarauti, o jeigu prieštarautų — būtų neteisėti arba, kaip šiuo atžvilgiu tas įstatymų neteisėtumas priimta vadinti, — būtų n e k o n s t i t u c i n g i.

Tokia, pav., teisinė padėtis yra SSSR valstybėje. Ten įstatymus gali leisti tiek Sovietų Suvažiavimas, tiek Cikas, tiek Ciko Prezidiumas. Tarp šitų trijų organų santykis yra hierarchinis: Cikas pareina nuo Sovietų Suvažiavimo, Ciko Prezidiumas — nuo Ciko ir Sovietų Suvažiavimo. Tiesa, visi trys organai gali ir SSSR-o konstituciją paprasta įstatymų leidimo tvarka keisti, bet p a g r i n d i n i u s k o n s t i t u c i j o s d ė s n i u s k e i s t i g a l i t i k t a i S o v i e t ų S u v a ž a v i m a s, bet ne Cikas ir ne Ciko Prezidiumas.[11] Vadinasi, Sovietų Suvažiavimas, kaip suvereninis diktatoriškos steigiamosios galios organas, yra pilnas konstitucijos ir savo leidžiamųjų įstatymų šeimininkas. Jo galiai ribų nėra (tiesa — išskyrus SSSR-o konstitucijos 4 ir 6 str., kurių net ir pats Sovietų Suvažiavimas pakeisti negali, tačiau mes čion išimties neliesime.[12] Sovietų Suvažiavimo išleistiems įstatymams teisėtumo ar konstitucingumo klausimas išviso kilti negali (vėl, žinoma, su tąja 4 ir 6 str. išimtim). Jeigu Sovietų Suvažiavimas būtų išleidęs įstatymą apie įvedimą valstybėje monarchinės santvarkos, teisėtumo atžvilgiu (konstitucingumo atžvilgiu) nieko nebūtų galima tokiam įstatymui prikišti: galėdamas pačius konstitucijos pagrindinius nuostatus keisti tąja pačia tvarka, kuria jis šiaip įstatymus leidžia, jis tokiu įstatymu ir būtų konstitucijos pagrindinį dėsnį pakeitęs; jis tuo neišeitų iš savo galios ribų. Bet jau Cikas ar Ciko Prezidiumas, kurie

tų pagrindinių konstitucijos dėsnių keisti negali, negalėtų tokio įstatymo (apie monarchinės santvarkos įvedimą) išleisti; jei vis dėlto jie tai būtų padarę, jie būtų padarę neteisėtą darbą, — toks įstatymas būtų nekonstitucingas.

15. Nekonstitucingas įstatymas.

Valstybėse, kurios tvarkosi rašytąja konstitucija, kur, žinoma, ši konstitucija yra bent kiek nelanksti arba nevisiškai lanksti (vadinasi, kur ji negali būti keičiama paprasta įstatymams leisti tvarka), — joks paprastas įstatymas, išleistas bendrąja tvarka, negalėdamas jokio konstitucijos nuostato pakeisti, tuo pačiu negali jokiam konstitucijos nuotsatui priešta-rauti, o jeigu vis dėlto prieštarauja, tai tuo pačiu yra nekonstitucingas; nekonstitucingas — tai kitaip sakant neteisėtas, nes konstitucingumas sudaro kvalifikuotą teisėtumo rūšį. Nekonstitucingas, tad neteisėtas, čion bus toks įstatymas net tada, kai jis yra išleistas paties vyriausiojo, pagrindinio, valstybės valdžios organo; nelanksčios rašytosios konstitucijos reprezentacinėje valstybėje visi valdžios organai, neišskiriant pagrindinių ar betarpiškų, kurie tarnybinės hierarchijos atžvilgiu jokios vyresnybės neturi, yra ne suvereniniai, bet konstituciniai organai, vadinasi — tegali teisėtai veikti tiktai konstitucijos nuostatų ribose, o už tų ribų — daro neteisėtą darbą, kuris gali net įstatymu reikštis, sudarydamas „neteisėto įstatymo“ (nekonstitucingumo įstatymo) kategoriją.

16. Neįstatyminiai įstatymų leidėjo (parlamento) aktai; jųjų teisėtumo problema.

Lieka dar parlamento (išviso įstatymų leidėjo) ne įstatyminio pobūdžio aktai (įvairūs jo nutarimai, rezoliucijos, rinkimai ir t. t., jų tarpe tokie formaliniai įstatymai arba quasi-įstatymai, kurie vadinami įstatymais tiktai todėl, kad jie yra įstatymų leidėjo daromi ir kad jie savo galia yra sulyginti su įstatymais, bet materialine prasme nėra įstatymai, o yra valdymo aktai, nes nenustato jokių bendrosios reikšmės normų, tiktai imperatyvinį valdžios aktą ad hoc, kaip ypač biudžetas). Atsižvelgiant į valdžios aktų esmės logiką — ypač teisinėje valstybėje — ir griežtai prisilaikant tos logikos principų, reikėtų pripažinti, kad šitie parlamento aktai ne tiktai konstitucijai, bet ir to paties parla-

mento išleistiems paprastiesiems įstatymams prieštarauti ir keisti jų negali, o jeigu prieštarautų, tai, negalėdami jų teisėtai pakeisti, patys būtų neteisėti. Nes teisės normos esmė yra ta, kad ji veikia erga omnes, ir todėl, sykį valstybės valdžios nustatyta, ji varžo net patį konstitucinį įstatymų leidėją, jei tiktai įstatymų leidėjas nėra diktatoriškos galios organas(bet konstitucinis organas niekuomet diktatorinės galios turėti ir negali). Žinoma, jei kurį nors valdymo aktą turi padaryti pats įstatymų leidėjas ir jeigu jis randa, kad įstatymas, kuris tvarko tą aktą, yra negeras arba kuriais nors sumetimais nepatogus ar nepageidaujamas, tai jis gali tą įstatymą pakeisti ar panaikinti ir gali kitokią tvarką nustatyti. Bet kol jis nėra pakeitęs įstatymo, tvarkančio tą aktą, jis, darydamas aktą, turi nepakeistojo įstatymo nuostatų laikytis. Jis neturi galios pats ad hoc dispensuoti save nuo įstatymo imperatyvo ir sustabdyti ad hoc teisės normos veikimą.

Jei, pavyzdžiui, parlamentas, turėtų rinkti aukščiausiojo teismo teisėjus ir jei tų teisėjų rinkimo tvarka būtų tam tikro įstatymo nustatyta, o tų teisėjų cenzas (kandidatų mokslo cenzas, stažas, amžius ir t. t.) būtų teismo sutvarkymo įstatymo numatytas, tai parlamentas, rasdamas tą tvarką ir cenzą netinkamus, galėtų, žinoma, teisėjų rinkimų įstatymą ir teismų sutvarkymo įstatymą pakeisti; bet jų nepakeitęs jis, teisėjus rinkdamas, turėtų tų įstatymų nuostatais vadovautis. Bet jeigu parlamentas, nepakeitęs tų įstatymų, būtų teisėjus išrinkęs ne įstatymų numatyta tvarka ir gal dar būtų teisėjas išrinkęs asmenis, neturinčius įstatymo nustatyto cenzo, tai aišku, kad rinkimai būtų neteisėti.

17. Biudžetas — iš esmės valdymo aktas, bet ne įstatymas.

Tas pats ir su biudžetu. Tiesa, yra ir tokia į biudžetą pažiūra, kad ir tai esąs tikras įstatymas. Šiuo atžvilgiu kai ką suklaidina ir plačiai vartojamas biudžeto akto pavadinimas — „biudžeto įstatymas“. Žinoma, kas laiko biudžetą tikru įstatymu, tas visiškai teisingai gali tvirtinti, jog, esą, biudžeto dispozicijos galinčios prieštarauti veikiantiems įstatymams ir keisti pastarųjų nuostatus. Tačiau ši pažiūra į biudžetą, kaip tikrą materialinį įstatymą, yra labiau priimta profanų, jų tarpe

ir politinių veikėjų, tad dažnai ir pačių parlamento narių, negu mokslo.

Mokslo sąvokomis ir pačia savo esme — biudžetas yra valdymo aktas. Tai yra parlamento aktas, kuriuo parlamentas patvirtina (galėdamas kartu ir keisti ar pataisas daryti) vyriausybės sudarytąjį pajamų ir išlaidų sąmatos projektą, kitaip sakant, metinį finansinių valstybės operacijų planą, o kadangi tas planas, toji sąmata yra reikalinga parlamento sankcijos, tai biudžeto aktas, kuriuo sąmata yra tvirtinama ar „priimama" (akceptuojama, reformuojama ir galutinai sankcionuojama), vyriausybei yra griežtai imperatyvinis ir aprėžiąs jos atatinkamą veikimą. Yra šalių, — ypač Anglija, kaip tik moderninio biudžeto tėvynė, — kur šis biudžeto pobūdis, kaip valdymo, o ne įstatymų leidimo, akto, būtent, vyriausiojo imperatyvinio pritarimo vyriausybės finansinio plano projektui, ypatingai aiškėja dar tuo, kad parlamento rūmai (Anglijos Bendruomenių Rūmai) išviso gali priimti biudžeto aktą tiktai vyriausybės iniciatyvos ribose; tai reiškia, kad, pav., jokių išlaidų jie patys savo iniciatyva įrašyti į biudžetą negali, jei šitos išlaidos nebuvo numatytos vyriausybės patiektoje sąmatoje; jie gali tiktai vyriausybės pasiūlymui pritarti arba nepritarti, vadinasi — jos siūlomas išlaidų pozicijas gal priimti, arba atmesti (su rezerva), arba sumažinti, bet jokiu būdu negali jų padidinti. Tai seka iš to, kad parlamentas neleidžia biudžetą, bet pritaria, akceptuoja, tvirtina. Europos kontinente ši tezė nėra taip griežtai pripažinta, kaip Anglijoje. Čion parlamentai gali biudžeto pozicijas ir patys kelti (didinti) arba net iš naujo savo iniciatyva siūlyti.

18. Biudžeto teisėtumo problema.

Jei biudžeto aktas yra tiktai aukščiausiojo valdymo, finansinės administracijos imperatyvinis aktas, tai jis, būdamas griežtai privalomas vyriausybei ir šia formaline prasme lygus įstatymui, vis dėlto nėra lygus įstatymui iš esmės: jis turi laikytis įstatymų nuostatų, prieštarauti jiems negali; tad gali būti įstatymo atžvilgiu teisėtas ar neteisėtas. Biudžetas netiktai neturi prieštarauti įstatymams, bet dargi iš dalies sudaro tiesioginį jų vykdymo aktą, tuo pačiu virsdamas

parlamento ne diskrecinės galios, bet kaip tik suvaržytos kompetencijos aktu. Daugybė pajamų, kurias biudžetas numato, remiasi tam tikrais mokesčių įstatymais; biudžeto aktas suteikia vyriausybei galios tas pajamas (mokesčius) rinkti, bet ne jis pajamas kuria, ne jis sudaro jų ėmimo arba mokėjimo prievolės teisinį titulą. Taip pat išlaidos. Biudžeto aktas suteikia vyriausybei galios daryti tas išlaidas, bet tos išlaidos gali būti ir dažniausiai yra pagrįstos tam tikru įstatymu, sudarančiu jų teisinį titulą. Pav., algos valstybės tarnautojams: jos yra nustatytos tam tikrų įstatymų, kurie ne tiktai numato algų principą, bet ir užfiksuoja jų dydį ir sutvarko jas ligi smulkmenų.

Ar gali biudžetas keisti įstatymo nustatytas algas tarnautojams arba išviso atmesti tų algų mokėjimą, ar jisai gali arbitrališkai tvarkyti įvairius valstybės iždo išmokėjimus, pagrįstus valstybės įstatymais ar valstybės sutartimis, ar jis gali kištis į valstybės įstatynes prievoles arba į jos pasižadėjimus, kurie turi savo tam tikrą teisinį titulą?

Be abėjo, biudžetas to daryti negali. Jis yra sudaromas ne tam, kad reformuotų įstatymus arba keistų ar trukdytų įstatymų išdavas, bet tam, kad kontroliuotų vyriausybės veikimą ir apsaugotų finansinio valstybės tvarkymosi rimtumą. Tiek sąmata, tiek biudžeto aktas, kuris tą sąmatą sankcionuoja ir suteikia jai vykdomosios galios, ne tiktai negali keisti finansinių įstatymo padarinių, bet turi tuos padarinius kaip tik aptarnauti, turi kaip tik remtis įstatymais. Jeigu įstatymas numato ir organizuoja tam tikrą tarnybą, tai biudžetas turi suteikti jai reikalingų lėšų.

Tokie atsitikimai, kaip kad buvo pas mus, kada Seimas, nepaliesdamas teisinių nuostatų apie Žydų Reikalų Ministeriją, biudžeto keliu išbraukė iš sąmatos tai Ministerijai skiriamas lėšas, sudaro aktus be abejo neteisėtus, teisėtumo atžvilgiu smerktinus. Tokie atsitikimai būna ne tiktai pas mus; tai yra klaidingos biudžeto akto, kaip materialinio (iš esmės) įstatymo, interpretacijos pasekmė. Aiškėjant tikrajai biudžeto esmei, tokie atsitikimai nuolat darosi retesni, nes patys parlamentai vengia tuo keliu eiti. Biudžetas neturi ir negali kovoti su įstatymu, jis turi jam tarnauti, jis jo yra aprėžtas.

19. Biudžetas kaip parlamentinės valdymo kontrolės priemonė ir tos kontrolės sankcija. Rezervas jo teisėtumo klausimu, kyląs iš šio jo pobūdžio.

Tačiau biudžeto atžvilgiu, pripažįstant jo, kaip ir kitų neįstatyminių parlamento aktų, teisinį pareinamumą nuo įstatymo, vis dėlto tenka pareikšti vienas labai svarbus rezervas. Dalykas yra būtent toks, kad biudžetas, būdamas valdymo aktu, tuo pačiu savaime pareinančiu nuo įstatymo (dargi tarnaujančiu įstatymui ir skiriamu jam vykdyti, o tuo pačiu sudarančiu, bent tam tikrose ribose, suvaržytos kompetencijos, o ne diskrecinės galios valdymo aktą), drauge yra ir ryški valdymo kontrolės priemonė bei tos kontrolės sankcija. Tai yra ypatingai aišku ir svarbu parlamentiniame režime. Valdymo kontrukcija, kurioje biudžeto aktui tenka šis svarbus vaidmuo, — paveda veiklų valdymą vyriausybei („karūnai"), įstatymų gi leidėjai (parlamentui) paveda valdymo kontrolę su tam tikromis jos sankcijomis. Tarp kito ko toji kontrolė kaip tik yra vykdoma ir biudžeto keliu, o biudžeto atmetimas, vadinasi — atsisakymas suteikti vyriausybei lėšų valdyti, sąmatos nepatvirtinimas ir tuo pačiu atėmimas iš vyriausybės teisinės galios imti iždo pajamas ir daryti išlaidas — sudaro griežčiausią šios kontrolės sankciją, nes, žinoma, be lėšų nėra galima valdyti.

Einant tuo principu, kad biudžetas yra valdymo aktas įstatymams vykdyti, biudžeto nepriėmimas (sąmatos atmetimas), kuris daro įstatymų vykdymą negalimą ir kuris išviso sutrukdo visas teisines valstybės funkcijas, turėtų būti lygiai neleistinas ir neteisėtas, kaip kurios nors įstatymu pagrįstos sąmatoje pozicijos išbraukimas, nes įstatymų vykdymo aktai sudaro tų valdžios organų, į kurių kompetenciją jie įeina, ne subjektyvinę teisę, kuria jie gali naudotis ar nesinaudoti, bet tarnybinę pareigą, kurią jie turi atlikti. Vis dėlto ten, kur veikia mūsų nurodyta valdymo konstrukcija, biudžeto aktas, einant tuo ypatingu vaidmeniu, kuriuo jam toje konstrukcijoje skiriamas, — gali būti nepriimtas, nors tai ir prieštarauja jo esmės, kaip suvaržytos kompetencijos valdymo akto, pobūdžiui. Čion be abejo parlamentui yra pripažįstama ir turi būti pripažinta teisė neprimti biudžetą arba atmesti sąmatą, nes be tos teisės jis ir skiriamojo jam vaidmens vykdyti negalėtų. Tai yra išimtis, bet ji yra. Žinoma, biudžeto ne-

priėmimas, kaip priemonė labai smarki, kurioje glūdi ir pačiai valstybei pavojus, turi būti parlamento labai atsargiai vartojama ir būtent gali būti panaudojama tiktai kaip priemonė prieš tam tikrąją vyriausybę arba tiksliau sakant — prieš tikrąjį vyriausybės personalinį sąstatą, kaip aiškus ir griežtas jo pasmerkimas, verčiąs jį pasišalinti nuo valdžios, bet jokiu būdu ne kaip revoliucinė pačios valstybės ardymo priemonė.

Biudžeto nepriėmimas, kuriame reikštųsi parlamento nusistatymas išviso palikti valstybę be biudžeto, būtų be abejo neteisėtas ir sudarytų parlamento narių tarnybinį nusikalstamą darbą. Kitaip sakant, biudžeto nepriėmimas bus teisėtas, kai jis turi šios prasmės: „Esamajam vyriausybės sąstatui valdyti mes lėšų neduosime“. Ir jis bus neteisėtas, kai jis turi šios prasmės: „Mes valstybei lėšų neduosime.“

Lygiai taip pat, kaip viso biudžeto nepriėmimas (visos sąmatos atmetimas) tam tikroje valdymo konstrukcijoje sudaro parlamento kontrolės sankciją, ir esamojo vyriausybės sąstato pasmerkimą ir šia prasme, bet tiktai šia prasme, yra teisėtas, kurios nors biudžeto (sąmatos) šakos ar pozicijos nepriėmimas (atmetimas) ,jei jis yra tam pačiam tikslui daromas, jei jis turi galvoje, pav., kurio nors vieno ministerio pasmerkimą arba kurio nors vieno vyriausybės veikimo elemento politinį sudraudimą, yra teisėtas, nors tai liestų kaip tik tokią sąmatos poziciją, kuri yra aiškiai įstatymo nuostatais pagrįsta. Tada yra ištikrųjų ne atsisakymas vykdyti įstatymą, ne atsisakymas išviso aprūpinti lėšomis tai, kas yra įstatymo imperatyvo įsakoma daryti (toks atsisakymas be abejo būtų buvęs neteisėtas), bet tiktai valdymo kontrolės vykdymo ir jos sankcijų pareiškimo būdas.[13] Todėl kartais tai padaroma simboliškai: ne atmetama visa atitinkama sąmatos pazicija, kad nebūtų įstatymo negerbimo įtarimo ir kad išviso įstatymo imperatyvo reikalavimas būtų išlaikytas, bet iš vyriausybės pasiūlytos pozicijos nukertama kuri nors minimalė dalelė (pavyzdžiui kad ir vienas litas) tiktai tam, kad tai būtų nepritarimo vyriausybei ženklas, iš kurio, žinoma, esamoji vyriausybė turės padaryti išvadą, lyg kad visa atitinkama pozicija būtų buvusi išbraukta, o užtai valstybės reikalai ir formalinis įstatymo autoritetas nenukentės.

Su šituo, be abejo svarbiu, bet tam tikram ypatingam parlamento vaidmeniu būtinu ir kartu to vaidmens aprėžtu, rezervu mes turime biudžeto aktą laikyti valdymo aktu, kuris pareina nuo įstatymų ir jiems prieštarauti negali, nes negalėdamas jų keisti, jis jiems nėra lygus. Tokiu būdu teisėtumo problema liečia visus neįstatyminius parlamento aktus (nutarimus, rezoliucijas, rinkimus), jų skaičiuje ir biudžeto aktą. Tačiau dėl to ypatingo rezervo, kuris liečia biudžetą, biudžeto aktas yra teisėtumo atžvilgiu kiek kitokioje padėtyje, reikalingoje jo išskyrimo iš kitų neįstatyminių parlamento aktų.

III. Valdžios aktų teisėtumo kontrolės metodai.

1. Valdžios aktai a) teisėtumo problemos paliesti ir b) teisėtumo problemos nepaliesti.

Tad, išžiūrėję teisėtumo atžvilgiu visas valdžios darbų (aktų) rūšis (teismo sprendimai, administraciniai teismo aktai, suvaržytos kompetencijos ir diskrecinės galios individualiniai administr. įsak., įstatymasm vykdyti ir autonominiai administracijos reglamentai, vyriausybės leidžiamieji laikinieji ir konkurenciniai įstatymai, laikinosios vyriausybės dekretai, paprastieji įstatymai, neįstatyminiai parlamento aktai, biudžeto aktas, rašytoji konstitucija), mes galų gale prieiname išvadą, kad, išskyrus rašytąją konstituciją ir laikinosios vyriausybės dekretus, o tose valstybėse, kuriose išviso nėra rašytosios konstitucijos arba kuriose ji yra visiškai lanksti, dar išskyrus paprastuosius įstatymus ir konkurencinius vyriausybės leidžiamus įstatymus (pastaroji valdžios aktų rūšis beveik nepraktikuojama), — visi kiti valdžios darbai, kurie reiškiasi tais įvairiais teisiniais aktais, yra teisėtumo problemos paliesti, vadinasi — turi būti t e i s ė t i, o tuo pačiu yra teisėtumo atžvilgiu kontroliuotini, nes gali atsitikti, kad jie bus neteisėti, — tačiau su viena mūsų nurodyta svarbia rezerva biudžeto atžvilgiu.

2. Valdžios aktų teisėtumas a) konstitucinis ir b) įstatyminis. Aktas neteisėtas ir aktas nekonstitucingas.

Koks gi yra tų elementų teisėtumo kriteriumas, kuriuo mes juos galime matuoti, ar jie yra teisėti ar neteisėti? Paprastiesiems įstatymams ir konkurenciniams vyriausybės leidžiamiems įstatymams tuo kriteriumu yra pačios konstitucijos nuostatai, kuriems jie prieštarauti negali, visiems kitiems — iš-

viso įstatymai (paprastieji). Vadinasi, valdžios aktų teisėtumas gali būti — a) konstitucinis ir b) įstatyminis. Konstitucinio teisėtumo atžvilgiu mes sakome, kad aktas yra konstitucingas arba nekonstitucingas, įstatyminio teisėtumo atžvilgiu — teisėtas ar neteisėtas.

Tačiau, žinoma, ir tie aktai, kurie yra pavedami įstatyminiam teisėtumui, gali būti ne tiktai teisėti ar neteisėti, bet ir konstitucingi ar nekonstitucingi. Ir būtent jie gali būti nekonstitucingi dvejopu būdu. Pirma, jie gali būti nekonstitucingi tiesiog, betarpiškai, prieštaraudami aiškiam pačios konstitucijos imperatyvui, kai aktas santykiauja tiesiog su konstitucija. Antra, jie gali būti nekonstitucingi tarpiškai — todėl, kad nekonstitucingas yra įstatymas, kuriam jie tarnauja ir su kuriuo jie yra tiksliai suderinti; čion to įstatymo nekonstitucingumas reflektuoja į nuo jo pareinantį aktą, arba, jei taip leidžiama išsitarti, užkrečia savo yda (nekonstitucingumu) priklausomąjį aktą.

3. Trys valdžios aktų teisėtumo (konstitucingumo) kontrolės metodai.

Kurie gi yra teisiniai metodai valdžios aktų teisėtumui tikrinti (kontroliuoti) ir valdžios aktuose neteisei sudrausti?

Tokių metodų yra trys: a) tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra, b) atsitiktinė teismo kontrolė (galima pavadinti ir „teismo quasi-kontrolė“ arba „nušalinimas dėl neteisėtumo“) ir c) tiksli teismo kontrolė, arba valdžios organų darbams teismas.

4. Tarnybinė ar hierarchinė priežiūra; jos sąvoka.

Tarnybinė ar hierarchinė priežiūra yra ta, kurią tam tikro organo darbams (aktams) vykdo to organo tarnybinė (hierarchinė) vyresnybė. Tuo pačiu šitas metodas gali būti sunaudotas tiktai priklausomųjų valdžios organų darbams ir visiškai negali būti taikomas pagrindinių valdžios organų darbams, vadinasi — tų valdžios organų, kurie yra tarnybinės hierarchijos viršūnėje ir kuriems jokios veikliosios vyresnybės nėra.

5. Tarnybinės ar hierarchinės priežiūros klausimas teismo ir administracijos atžvilgiu.

Šitaip, kadangi visi teismo organai bylų sprendimo atžvilgiu (nors tiktai šiuo atžvilgiu) yra pagrindiniai organai,

tai teismo sprendimams ši priežiūra nėra taikoma. Užtai ji gali būti ir yra taikoma šiaip administracinio pobūdžio teismo aktams, nes teismo administracijos atžvilgiu teismo organai yra hierarchizuoti ir sudaro tam tikrą administracijos šaką valdymo funkcijoje, kuri yra teisingumo ministerijos žinioje.

Administracijos arba valdymo funkcija, kuri yra visų plačiausia ir turi didžiausiąjį organų skaičių, visur sudaro vieningą hierarchinę organų sistemą, kurios viršūnė vadinama vyriausybe. Tad administraciniai aktai, tiek individualiniai tiek reglamentiniai, kiek jie yra priklausomųjų organų (ne pačios vyriausybės) daromi, yra tarnybinėje priežiūroje. Kiekvieno žemesniojo organo aktai yra jo vyresniojo prižiūrimi. Tačiau pačios vyriausybės administraciniai aktai tos priežiūros neturi.

Tiesa, kaikuriuose konstituciniuose režimuose, kaip ypač parlamentarizme, vyriausybės veikimas yra parlamento kontroliuojamas, tačiau ši kontrolė yra ne tarnybinė arhierarchinė, bet politinė; principiškai ji neteisėtų vyriausybės aktų nenaikina ir naikinti negali, tiktai reiškiasi politiniu padariusios aktą vyriausybės pasmerkimu, vadinamu nepasitikėjimu, nutraukiančiu vyriausybei galimumą bendradarbiauti su parlamentu ir veikiančiu arba parlamento paleidimą arba veikliojo vyriausybės elemento (ministerių kabineto) atsistatydinimą. Šios politinės kontrolės paliečiamieji administraciniai aktai šios kontrolės tvarka nenaikinami: šios tvarkos sankcija reaguoja ne į pačius aktus, bet į jų veikėjus.

6. Tarnybinės ar hierarchinės priežiūros klausimas įstatymų leidėjo darbų atžvilgiu.

Pagaliau paprastieji įstatymai ir neįstatyminiai parlamento aktai taip pat nėra tarnybinės kontrolės paliečiami todėl, kad įstatymų leidimo organas ir ypatingai parlamentas yra pagrindinis organas, kuris jokios veikliosios vyresnybės neturi. Toks bent yra principas.

Tiesa, pusiau tiesioginiame demokratiniame valdyme yra atsitikimų, kad parlamento priimami įstatymai yra teisinės tautos (piliečių — rinkikų kolegijos) tikrinami arba jai pačiai pareikalavus (vad. liaudies veto) arba respublikos prezi-

dentui (event. vyriausybei, ministerių kabinetui, aukštesniesiems rūmams, tam tikram atstovų skaičiui) užprotestavus (apeliacinis protestas, veikiąs visoje eilėje valstybių: Vokiečių Reiche, Lietuvoje einant 1928 m. konstitucija, Čekoslovakijoje)[14], arba net ex officio (privalomas ratifikacijos referendumas, — pav., Züricho kantone); kartais su tuo tiksliu tikrinimu arba ir be jo, kaip paprasta parlamento darbų kontrolės išvada, leidžiama teisinei tautai (piliečių — rinkikų kolegijai referendumo tvarka) ir tiesiog smerkti bei šalinti parlamentas (kaikuriuose Šveicarijos kantonuose, Prūsuose, tam tikra prasme Estijoje[15]). Tačiau ir čion, kaip parlamentinėje vyriausybės kontrolėje, yra ne tarnybinė priežiūra, bet politinė kontrolė su sankcijomis į veikėją (parlamentą), bet ne į aktą; o ten, kur referendumas palyti tiktai patį aktą (parlamento priimtąjį įstatymo projektą), — ten dar įstatymo nebuvo ir referendumas sudaro ne įstatymo teisėtumo tikrinimo ir neteisės sudraudimo priemonę, bet įstatymo leidimo elementą, be kurio ir įstatymo nebūtų buvę.

Principas, kad įstatymas nepavedamas tarnybinei priežiūrai, liečia ir konkurencinius vyriausybės leidžiamus įstatymus, kur tokie įstatymai yra leidžiami. Užtai tais atsitikimais, kai įstatymai yra leidžiami ne pagrindinio, bet priklausomojo įstatymams leisti organo, ten tokio organo leidžiamieji įstatymai pareina nuo tarnybinės to organo vyresnybės priežiūros. Tačiau tokie atsitikimai išviso yra reti. Vis dėlto jų yra: tokie yra, pav., įstatymai, kuriuos sovietinėse valstybėse leidžia cikai ar cikų prezidiumai arba net žemesniųjų respublikų sovietų suvažiavimai ir sovnarkomų bei narkomų dekretai; tokie yra taip pat Čekoslovakų nuolatinio parlamentinio „Komiteto" įstatymai, kuriuos tas Komitetas, kaip organas priklausomas, leidžia su Respublikos Prezidento sankcija tarp parlamento sesijų (Čekoslovakų konstitucijos 54 str.). Čion tą tarnybinę priežiūrą vykdo vyresnysis įstatymams leisti organas.

7. Tarnybinės ar hierarchinės priežiūros yda teisėtumo tikrinimo atžvilgiu: teisėtumo sumetimų su tikslingumo sumetimais sujungimas.

Tarnybinė ar hierarchinė priežiūra tose ribose, kuriose ji iš viso veikti gali (vadinasi, išskyrus pagrindinių organų darbus), gali būti, žinoma, sunaudota jos liečiamųjų aktų teisėtumui apsaugoti ir juose pasireiškusiai neteisei sudrausti. Tačiau šia

tvarka vyresnieji tarnybinės hierarchijos organai prižiūri žemesniųjų priklausomųjų veikimą ne tiktai teisėtumo, bet ir tikslingumo atžvilgiu. Ir tame kaip tik glūdi šios tarnybinės priežiūros, kiek ji yra teisėtumui skiriama, netobulumas ir netikslumas. Būtent, teisėtumo ir tikslingumo sumetimai dažnai nesutampa. Tiesa, ir teisėtumas sudaro sui generis tikslingumą, nes teisės normos visumet užfiksuoja kuriuos nors siekiamus socialinius (socialinių reikalų tenkinimo) tikslus; tad kas yra teisėta — tas yra tų užfiksuotų socialinių tikslų atžvilgiu sociališkai tikslinga. Tačiau kaip socialinio gyvenimo sąlygos, taip ir socialiniai reikalai kinta; valdžios vairas pereina iš vienų socialinių grupių į kitų rankas, o tuo pačiu ir socialiniai tikslai, kuriems atstovauja valdžia, valdantiesiems pasikeitus nėra visumet tie patys. Užfiksuotieji įstatymuose tikslai gali neatitikti kai kurių naujai iškeltų tikslų; tiesa — valdantieji gali pakeisti įstatymus, bet tas darbas yra painus ir negreitas. Tad visuomet yra šiokia tokia disharmonija tarp užfiksuotų įstatyminių socialinių tikslų, kuriems tarnauja teisėtumas, ir palaidų, dar neužfiksuotų socialinių tikslų, kurie reiškiasi valdančiųjų nusistatyme ir jų varomose reformose, sudarančiose jų politinę programą.

Tokiu būdu tarp palaido politinio tikslingumo ir įstatyminio teisėtumo gali kilti ir kyla prieštaravimai bei konfliktai. Be to, atskirais atsitikimais ad hoc dėl įvairių sumetimų valdančiųjų pageidavimuose gali gauti prieš pastovius įstatyminius tikslus pirmenybę įvairūs laikinieji atsitiktiniai ir pereinamieji tikslai. Ir kai tas pats valdžios organas prižiūri tiek teisėtumą tiek tikslingumą, tai iš palaido nepastovaus politinio ar atsitiktinio tikslingumo teisėtumui visuomet gresia pavojus. Ypatingai jis gresia tada, kai teisėtumą prižiūri kaip tik politiniai organai arba priklausą politinių organų agentai, kurie dėl savo politinio jautrumo gali būti ir dažniausia bus linkę paaukoti, bent smulkesniais atsitikimais, teisėtumą tikslingumui.

Kai žemesnysis organas padarys aktą, kad ir nevisai teisėtą, bet atitinkantį politinius savo hierarchinės vyresnybės siekimus, tai vyresnybė bus dažnai linkusi nekreipti dėmesio į tą neteisėtumą, žiūrėti į jį pro pirštus arba visiškai nepastebėti, arba galų gale bus linkusi ad hoc tokiu būdu išaiškinti įstatymo imperatyvą, kad jo peržengimas atrodytų lyg jo paties tiesioginis padarinys.

Šita hierarchinės priežiūros yda bus teitėtumo atžvilgiu

ypatingai ryški tada, kai tą priežiūrą vykdo politinės funkcijos ir politinės galios organai, vadinasi — vyriausybės ar įstatymų leidėjo organai. Ji bus mažiau ryški tada, kai tą priežiūrą vykdo žemesniesiems teismams aukštesnieji teismai, žinoma, ne teismo sprendimų, kurie tos priežiūros nėra liečiami, bet administracinių teismo aktų atžvilgiu. Teismo sprendimai iš tos priežiūros yra išskirti tuo pačiu pagrindu, kuriuo jos išvengia pačios vyriausybės ar paties parlamento aktai: bylų sprendimo atžvilgiu visi teismo organai yra pagrindiniai ir hierarchinės sistemos nesudaro (teismo instancijų ryšis nėra tolygus hierarchiniam ir turi visai kitokią savotišką prasmę); tad šiuo savo darbu — teismo sprendimu — teisėjai tarnybinės vyresnybės neturi ir tuo pačiu tas jų darbas yra nuo hierarchinės priežiūros laisvas. Bet ir administracinių teismo aktų atžvilgiu, kur jau teismai veikia, kaip priklausomi ir prižiūrimi teisingumo administracijos organai, sudarą hierarchinę sistemą, — tarnybinė priežiūra, kiek ji bus vyresniųjų teismo organų vykdoma, bus teisėtumo atžvilgiu tikslesnė ir ne tiek tikslingumo motyvais iškreipiama, kiek būtų iškreipiama administracijos vykdomoji priežiūra, nes teismo organai išviso nėra politiniai ir išviso dėl pačios savo profesijos yra linkę gerbti teisėtumą ir neteisės netoleruoti; kai hierarchinę priežiūrą vykdo teismo organas, tai yra daugiau šansų, kad čion ne teisėtumas tikslingumo, bet atvirkščiai — tikslingumas bus teisėtumo slopinamas. Bet hierarchinei priežiūrai teismai gali būti sunaudojami tiktai žemesniųjų teismo organų darbams (išskyrus teismo sprendimus).

8. **Teismo kontrolės metodai: I. Atsitiktinė teismo quasi-kontrolė**[16]).

Dėl tarnybinės ar hierarchinės teisėtumo priežiūros trūkumų ypatingos teisėtumui ir teisinei valstybei svarbos įgyja teismo funkcija, sunaudojama ne tiktai valdinių darbų (civilinis ir baudžiamasis teismas), bet ir valdžios organų darbų (aktų) teisėtumui kontroliuoti ir drauge neteisei sudrausti. Šiuo atžvilgiu teismo funkcija yra sunaudojama dvejopai.

Viena tos teismo kontrolės forma nėra tiksli; čion nekuriama jokia ypatinga teismo funkcijos organizacija, pritaikinta kaip tik valdžios organų darbams kontroliuoti. Čion tiktai leidžiama šiaip paprastiesiems teismo organams, jiems bevykdant savo įvairių bylų sprendimo darbą ir užtikus kurį nors

valdžios aktą, kurio imperatyvai šiokiu ar kitokiu būdu palyti teismo sprendžiamąji klausimą, nedaryti iš tų imperatyvų jokių išvadų bylai ir jų netaikinti sprendžiamajam klausimui, lyg kad iš viso tokio akto nebūtų buvę, jei tiktai teismas randa, kad tas valdžios aktas yra neteisėtas arba nekonstitucingas. Čion teismas to neteisėto (nekonsitucingo) akto nenaikina, jis jokio sprendimo to akto teisėtumo ar neteisėtumo klausimu nedaro, tiktai šiam sykiui jo netaiko ir apie tai savo bylos sprendimo motyvuose pamini, nurodęs, kame jis to akto neteisėtumą mato. Valdžios aktas, kurį teismas rado neteisėtu ir šiam sykiui nepritaikė arba nepadarė iš jo jokių teisinių išvadų, būdamas nepanaikintas, galioja, ir kitą sykį kitoje byloje gali būti kito arba pagaliau ir to paties teismo pritaikintas panašiam arba kuriam nors kitokiam klausimui išspręsti.

Aš tą teismo kontrolę vadinu atsitiktine quasi-kontrole. Ji yra atsitiktinė todėl, kad čion ne tam tikrojo akto teisėtumo ar neteisėtumo klausimas yra teismo sprendžiamas, bet šiaip kuri nors, pav., civilinė ar baudžiamoji teismo byla; klausimas apie valdžios akto teisėtumą čion iškyla tiktai atsitiktiniu būdu — tiktai tiek, kiek tas aktas turi ryšio su sprendžiamąja byla, ir tiktai tose ribose jis išviso yra žiūrimas. Čion savaime valdžios aktas nėra teismui skundžiamas. Šita gi atsitiktinė akto kontrolė iš tikrųjų sudaro tiktai quasi-kontrolę todėl, kad čion aktas, teismo pripažintas neteisėtu, nėra griaunamas, vadinasi — neteisė, įsibrovusi į valdžios aktą, nėra sudraudžiama: teismas, tiesa, nesuteikia tokio akto imperatyvams jokios pagalbos, jokios sankcijos, bet užtai jis netaiko jokių sankcijų ir to akto neteisei.

Vis dėlto ši quasi-kontrolė, būdama atsitiktinė, ir nedisponuodama sankcijų neteisei, netiesioginiu būdu veikia tą neteisę ir gali atitinkamus valdžios aktus paraližuoti. Formališkai ji jų nenaikina ir jiems imperatyvinės galios neatima, bet faktiškai ji gali sudaryti jiems tokias sąlygas, kuriose jie veikti neturės galimumo, o tai praktiškai yra beveik lygu jų panaikinimui. Būtent, jei kurį nors valdžios aktą dėl jo neteisėtumo (nekonstitucingumo) nepritaikins kuris nors žemesniosios instancijos teismas, bet kiti tos pačios arba aukštesnios instancijos teismai randa jį teisėtą ir taiko, tai ištikrųjų to akto galia daug nuo to nenukentės. Bet jeigu pripažintų jį neteisėtu, pav.,

kasacinis teismas arba pagaliau ir apeliacinė instancija ir jeigu šitokia pažiūra tvirtai tame teisme nusistovėtų, tai atitinkamas aktas greitai taptų bejėgis. Kad ir kitaip į tai žiūrėtų pirmosios instancijos teismai, kurie būtų linkę daryti iš to akto teisines išvadas, ir savo sprendimuose taikintų jo imperatyvą, tai patys bylininkai ir jų advokatai, sužinoję aukštesniosios instancijos nusistatymą, pasirūpintų perkelti ten bylą apeliacijos ar kasacijos skundo tvarka, ir galų gale neteisėto akto pritaikymas būtų iš teismo sprendimo pašalintas. Precedentinis gi aukštesniųjų instancijų sprendimų autoritetas priverstų ir žemesniosios instancijos teismus laikytis aukštesniųjų nusistatymo, nors pastarasis formališkai jiems imperatyvinis ir nėra. Ir galų gale tos atsitiktinės quasi-kontrolės paliestas valdžios aktas būtų p a r a l i ž u o t a s; n e p a n a i k i n t a s, f o r m a l i š k a i i m p e r a t y v i n i s i r g a l i o j ą s, j i s f a k t i š k a i b ū t ų b e j ė g i s i r v e i k t i n e g a l ė t ų.

9. Trys atsitiktinės teismo quasi-kontrolės mechanizmo variantai.

Atsitiktinės quasi-kontrolės institucija, kaip tam tikras valdžios aktų teisėtumui tikrinti ir neteisei paraližuoti metodas, savo veikimo mechanizme reiškiasi trimis alternatyviniais variantais.

P i r m a s jos mechanizmo v a r i a n t a s, plačiausias, reiškiasi tuo, kad klausimą dėl valdžios akto teisėtumo ar neteisėtumo gali iškelti pats sprendžiąs bylą teismas (teisėjas ar teisėjų kolegija). Žinoma, teismas tai gali iškelti ne abstraktiškai, bet tiktai sąryšy su kuriuo nors sprendžiamu esamos (nagrinėjamos) bylos klausimu, kai kuriuo nors būdu atsirado reikalas padaryti iš to valdžios akto kuria nors teisinė išvada arba pritaikinti to akto imperatyvas.

A n t r a s, kiek siauresnis, v a r i a n t a s reiškiasi tuo, kad pats teismas savo iniciatyva to nedaro ir į valdžios akto teisėtumo svarstymą neįsileidžia tol, kol kas nors bylininkų neatsikirto svarstomojo ir taikintino akto neteisėtumu, pareikšdamas bent abejojimą jo teisėtumu. Tada teismas turi iššiūrėti tą atsikirtimą ir nusistatyti dėl akto teisėtumo ir taikintinumo arba neteisėtumo ir netaikintinumo. Toks atsikirtimas moksle vadinamas „n u š a l i n i m u (e x c e p t i o) d ė l n e t e i s ė t u m o“ („e x c e p t i o n d'i l l é g a l i t é“). Šitaip tada ir pati atsitiktinė quasi-kontrolė vadinama.

Pagaliau trečias variantas yra siauriausias, bet kartu gal tiksliausias. Būtent, čia norima išvengti to chaoso ir nepastovumo, kurį sudaro atsitiktinė quasi-kontrolė, kai, pav., tą patį valdžios aktą, kuris nors vienas teismo organas laikys neteisėtą (nekonstitucingą) ir savo praktikoje nuolat jo netaikins ir nedarys iš jo jokių teisinių išvadų, kitas gi teismo organas laikys teisėtą, taikins ir išvadas darys. Be abejo, šitokia teisinė būklė yra nenormali ir nepageidaujama, be to, ji veda į teisės nepastovumą ir ardo teisinę drausmę. Teisės norma ir valdžios imperiumas turi būti visur ir visų vienodai gerbiami; jei vienoje vietoje tas pats aktas veikia ir yra teismo palaikomas, o kitoje — neveikia ir yra teismo paralžuojamas, — tai yra kažkas netvarkoje: atrodo, kad tai pareina nuo suvereninės teismo nuožiūros, nuo to ar kito teismo organo kaprizo, lyg kažkoks žaislas. Tai be abejo nerimta. Nėra pagaliau aiškumo ar galų gale aktas yra teisėtas ar neteisėtas; jis negi gali būti ir teisėtas ir neteisėtas, atsižvelgiant į tai, ar jisai turi veikti Rokišky ar Utenoje.

Tad šitam chaotiškumui išvengti yra sumanytas tas trečias variantas. Jis reiškiasi tuo, kad svarstyti tam tikro valdžios akto teisėtumas (konstitucingumas) ar neteisėtumas (nekonstitucingumas) jo pritaikymo atžvilgiu pavedama ar leidžiama ne kiekvienam, bet tiktai kuriam nors vienam teismui (teismo organui). Vadinasi, ten, kur yra praktikuojama ši sistema, visos šiaip teismo bylos, kuriose yra kilęs šis klausimas apie valdžios akto teisėtumą (konstitucingumą), kai teismui tenka šiuo klausimu nusistatyti teisinėms išvadoms iš to akto padaryti ar nedaryti, — yra perkeliamas į tą vieną teismo organą, kuriam tai leista svarstyti: jisai tą klausimą išžiūri, nusistato ir bylą išsprendžia, atsižvelgdamas į tą savo nusistatymą. Žinoma, ir čion pats aktas, rastas neteisėtu, nėra fornališkai panaikinamas, bet jo veikimo paralžavimas yra griežtesnis, nes šių klausimų sukoncentravimas viename teismo organe neduos galimumo apsireikšti įvairioms nevienodoms akto teisėtumo ar neteisėtumo interpretacijoms. Tai yra sistema, priimta atsitiktinei paprastųjų įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolei Airijoje, kurią mes dar žemiau paliesime[17].

Principiškai atsitiktinė quasi-kontrolė — bet kuriuo jos variantu — galėtų būti taikoma visiems valdžios aktams, išskyrus tas jųjų rūšis, dėlei kurių išviso teisėtumo klausimas kilti negali (rašytoji konstitucija, įstatymai ten, kur nėra rašy-

tosios konstitucijos arba kur ji yra visiškai lanksti, laikinosios valdžios dekretai...). Tačiau praktiškai dėl tam tikrų sumetimų, į kuriuos mes dar nurodysim, ji nėra taikoma teismo aktams, ypatingai gi teismo sprendimams; be to jos taikymas paprastiems įstatymams yra moksle ir praktikoje ginčytinas. Neabejotinai ji yra priimta ir veikia administracinių aktų atžvilgiu.

10. **Teismo kontrolės metodai: II. Tiksli teismo kontrolė; jos esmė.**

Antra teismo kontrolės forma valdžios organų darbams yra t i k s l i tų darbų teisėtumo kontrolė. Ji yra tiksli ir tikra, nes čion teismo funkcija yra tiesiog ir betarpiškai valdžios organų darbams skiriama. Ji čion jau nėra atsitiktinė ir nėra quasi kontrolė, veikianti tiktai aplinkiniu keliu—neteisėto akto netaikymu.

Čion — šioje tikslioje teismo kontrolėje — sudaromi tam tikri teismo organai, kurių funkcionalinio veikimo metodas valdžios organų darbų (teisinių valdžios aktų) atžvilgiu yra toks pat, kaip civiliniame ir baudžiamajame teisme valdinių darbų atžvilgiu. To metodo elementai — neteisės valdžios akte konstatavimas ir tos neteisės tam tikromis sankcijomis sudraudimas.

Vadinasi, čion, kaip ir kitose teismo funkcionalinėse formose, teismo veikimo pagrindą sudaro g i n č a s d ė l a k t o t e i s ė t u m o; ginčas turi būti iškeltas teisme; tas, kuris jį kelia, tvirtina, kad aktas esąs neteisėtas (nekonstitucingas); ginčo iškėlimo forma yra — s k u n d a s. Tai gali būti skundas nukentėjusio, kurio subjektyvinės teisės yra skundžiamuoju aktu užgautos, arba suinteresuoto asmens, arba kiekvieno piliečio (vad. „a c t i o p o p u l a r i s“), arba tam tikrojo ar tam tikrų valdžios organų, kuriems leista ir pavesta tie skundai reikšti.

Gavęs skundą, teismas išsvarsto aktą jo teisėtumo (konstitucingumo) atžvilgiu. R a d ę s a k t ą t e i s ė t ą — t e i s m a s a t m e t a s k u n d ą. K o n s t a t a v ę s g i a k t e n e t e i s ę — t e i s m a s j ą s u d r a u d ž i a, taikydamas jai teisinę sankciją. K l a s i k i n ė s a n k c i j a, kurią valdo (taiko) valdžios organų darbų teisėtumo teismas, yra n e t e i s ė t o a k t o p a n a i k i n i m a s š i o t e i s m o s p r e n d i m u.

11. Formalinis tiksliosios teismo kontrolės suskirstymas: a) kasacinis teismas, b) administracinis teismas ir c) konstitucinis teismas.

Ši tiksli valdžios aktų teismo kontrolė arba šis valdžios organų darbams teismas savo bendrojo pavadinimo moksle neturi. Užtat trys jo formalinės kategorijos ar rūšys, kurios bendrais bruožais atitinka tris nusistovėjusias formalinio valdžios funkcijų (galių) suskirstymo kategorijas, turi kiekviena savo atskirąjį rūšinį pavadinimą. Tos trys funkcijų (galių) kategorijos, kaip mes žinome ir jau esame sakę — tai įstatymų leidimas su savo organais ar organu, valdymas ar administracija su savo hierarchine organų sistema, kurios viršūnę sudaro vyriausybė, ir teismas — baudžiamasis ir civilinis. Ir žinome, kad valdžios aktai yra padaryti arba įstatymų leidėjo, arba administracijos vyriausybės, arba teismo.

Tas valdžios darbams teismas, kuris vykdo tikslią civilinio ir baudžiamojo teismo darbų teisėtumo kontrolę, vadinamas k a s a c i n i u t e i s m u. Tas valdžios darbams teismas, kuris vykdo tikslią administracijos organų darbų teisėtumo kontrolę vadinamas a d m i n i s t r a c i n i u t e i s m u. Pagaliau tas valdžios darbams teismas, kuris vykdo tikslią įstatymų leidėjo darbų teisėtumo kontrolę, vadinamas k o n s t i t u c i n i u t e i s m u. Šios trys teismo kategorijos yra tiktai formališkai skirtingos. Iš esmės jos visos trys — kasacinis, administracinis ir konstitucinis teismas — sudaro vieną valdžios aktams teismą, kaip svarbiausiąją teisės valstybės (teisinės valsybės) mechanizmą, visiškai nežinomą pirmineje valstybėje ir atsirandantį tiktai aukštajame teisinės ir valstybinės kultūros laipsnyje.

Šių trijų formališkų kategorijų seniausia ir labiausia nusistovėjusi yra kasacinis teismas. Gana tvirtai — bent Europos kontinento valstybėse — jau yra nusistovėjęs ir administracinis teismas, kuris istoriškai sudaro Didžiosios Prancūzų Revoliucijos padarinį (administracijos teismas kartais kaikuriose valstybėse yra sunaudojamas ir tokiems ginčams dėl subjektyvinės teisės, kurie turi visus civilinio ginčo dėl teisės požymius ir kitur yra civilinio teismo sprendžiami, tačiau kuriuose atsakove yra pati valstybė, kaip teisinis asmuo santykiuose su kitais šiaip asmenimis; bet mes čion šitos niuansinės eventualios administracino teismo funkcijos nežiūrėsime, nes tai mus atitrauktų į šalį nuo svarbiausios mūsų minties eigos)[18]. Paga-

liau jauniausias, dar nenusistovėjęs, vos tiktai bandomas, yra konstitucinis teismas, kuris teorijoje ir praktikoje tebėra ginčytynas, bet yra be abejo įdomiausias.

Nustatę svarbiausias valdžios aktų klasifikacijos rūšis (teismo sprendimai, šiaip administraciniai teismo aktai, individualiniai administraciniai aktai arba įsakymai, administraciniai reglamentai, paprastieji įstatymai, neįstatyminiai įstatymų leidėjo aktai, biudžetas) ir, iš kitos pusės, tris tų aktų teisėtumo kontrolės metodus (tarnybinė ir hierarchinė priežiūra, atsitiktinė teismo quasi- kontrolė ir tikslį teismo kontrolė), — mes dabar iššiūrėsime, kiek kuris tų kontrolės metodų yra taikintas tai ar kitai tų aktų rūšiai. Pradėsime nuo teismo ir administracijos darbų ir prieisime įstatymų leidėjo darbus, kur galų gale kiek ilgiau ir sustosime ties įdomia konstitucinio teismo institucija.

IV. Teismo darbų teisėtumo kontrolės problema.

1. Teismo instancijų problema. Teismo sprendimų atžvilgiu instancijų ryšis nėra hierarchinis. Apeliacija; jos sąvoka ir esmė; jos instancinis mechanizmas. Apeliacija — nėra tarnybinė ar hierarchinė teismo sprendimų priežiūra.

Kai dėl teismo sprendimų ,tai jau buvome sakę, kad tarnybinė ar hierarchinė priežiūra jiems nėra ir negali būti taikoma, nes bylos sprendimo atžvilgiu visi teismo organai yra pagrindiniai ir jokios vyresnybės neturi. Pridėsime dar kelius paaiškinimus. Bet kuris teismo organas, spręsdamas pavestą jo kompetencijai bylą, sprendžiant ją tiesiog valstybės(event. karūnos, tautos) vardu betarpiškai reikšdamas savo sprendimu tiesioginę valstybės valdžios galią. Joks kitas organas, neišskiriant teisingumo ministerio, kuris stovi administracijos viršūnėje, ir neišskiriant aukštesniosios instancijos teismų, negali kištis į šį teismo darbą nei nurodymais ar įsakymais išanksto nei priežiūra ir sankcijomis post factum.

Įsiteisėjęs teismo sprendimas — vistiek kurio teismo organo jis bebūtų padarytas — gali būti sulaužytas tiktai bylos atnaujinimo tvarka, esant tam tikroms formalioms sąlygoms šiai tvarkai vykdyti; tačiau ši tvarka nieko bendro su tarnybine priežiūra neturi.

Šiaip teismo organai yra, tiesa, žemesni ir aukštesni. Tarp žemesniųjų ir aukštesniųjų be abejo yra ir hie-

rarchinis ryšis, tačiau pastarasai, liesdamas šiaip teismo administraciją ir pavesdamas aukštesniesiems (vyresniesiems) tarnybinę žemesniųjų teismų kitų darbų (administracinių teismo aktų) priežiūrą, visiškai neliečia bylų sprendimo funkcijos, kuri yra visiškai iš hierarchinių tarnybinių santykių ribų išskirta.

Šitai funkcjai ir jos aktams — teismo sprendimams — yra taikomas vad. teismo instancijų ryšys tarp atskirų teismo organų. Instancijų ryšys nėra hierarchinis ryšys. Teismo instancijų ryšys reiškiasi tuo, kad greta teismo organų, sudarančių vad. pirmąją, arba „žemesniąją", teismo instanciją, įsteigiama dar tam tikras, mažesnis, skaičius teismo organų, sudarančių vad. antrąją, arba apeliacinę ar „aukštesniąją", teismo instanciją; patenkančios į teismą bylos (civilinės ir baudžiamosios) iškarto yra sprendžiamos kurio nors (einant vietos ar daikto bylos priklausomybe) pirmosios instancijos teismo; pirmosios instancijos teismas daro sprendimą, bet tas sprendimas tučtuojau neįsigali, ir per tam tikrą trumpą laiką sudaro teismo sprendimo tiktai projektą; iki tam laikui išėjus, leidžiama bylos dalyviui ar dalyviams apeliuoti, tai reiškia — perkelti bylą į antrosios instancijos tiesmą ir reikalauti, kad pastarasai išnaujo tą pačią bylą išspręstų. Apeliacija yra vykdoma vad. apeliacijos skundu, kurį paduoda bylininkas, nepatenkintas pirmesnios teismo instancijos sprendimu.

Principiškai tai, ką daro antrosios instancijos teismas, į kurį byla tapo perkelta apeliaciniu bylininko (kartais trečiojo asmens) „skundu", tai ne pirmosios instancijos sprendimo kritika, bet naujas antrą sykį tos pačios bylos iš esmės išsprendimas apeliacinio skundo ribose, vadinasi — tose ribose, kuriose apeliatorius (skundėjas) yra pareiškęs nepatenkinimą pirmuoju sprendimu. Pirmas sprendimas gali būti ne visas, tiktai iš dalies apskųstas; tose dalyse, kuriose jis nėra apskųstas, jis, išėjus apeliacijos terminui, įsigali; skundo gi ribose jis teisiškai pačios apeliacijos pareiškimu yra anuliuojamas.

Padavus apeliacijos skundą apeliacinio termino ribose, savaime tuo pačiu pirmosios instancijos sprendimas teisiškai išnyksta: teisiškai jo nėra ir jis jau niekuomet įsigalėti negalės. Naująjį sprendimą turės padaryti antroji teismo instancija. Žinoma, jos sprendimas galės būti toks pat, koks buvo pirmo-

sios teismo instancijos sprendimas, bet ištikrųjų, nors kartais apeliacinių teismų yra vartojama netiksli „pirmosios teismo instancijos sprendimo patvirtinimo“ formulė, tai vis dėlto iš esmės ir formališkai nėra ir negali būti „apskųstojo“ sprendimo patvirtinimas, tiktai naujas autonominis antrosios instancijos teismo sprendimo aktas.

Iš tikrųjų vad. apeliacijos „skundo“ esmė glūdi visiškai ne pirmosios teismo instancijos sprendimo antrajai instancijai apskundime. Ne teismo sprendimas yra apeliaciniam teismui skundžiamas ir ne tą sprendimą, kaipo apeliacinės bylos objektą, išsvarsto apeliacinis teismas. Apeliacinis teismas išsvarsto iš naujo iš esmės ir išsprendžia pačią civilinę ar baudžiamąją bylą; ji, toji byla, tas teisinis ginčas, kuris joje buvo iškeltas, yra apeliacinės bylos objektas. Apeliacijos esmė yra ta, kad toji pati civilinė ar baudžiamoji byla, tas pats ginčas leidžiamas prašyti antrą sykį kito teismo organo spręsti. Leidžiama byliniukui nepasitenkinti vienu teismo organo darbu ir reikalauti pakartoti bylos sprendimo darbą, tiktai pakartoti kitam organui, kuris paprastai savo personaliniu sąstatu yra geriau organizuotas (jis yra kolegialinis, teisėjai labiau prityrę, didesnio stažo ir t. t.).

Apeliacija — tai yra korektyvas (pataisa), kuris kiek sumažina teismo, kaip pagrindinio organo, konstrukcijos išdavų griežtumą. Kadangi kiekvienas teismo organas bylų sprendimo atžvilgiu yra pagrindinis ir kadangi todėl valstybėje nėra jėgos, kuri galėtų teismo sprendimą reformuoti, jeigu jame būtų kuri nors esmės klaida, neužgaunanti jo teisėtumo, o net ir pats išsprendęs bylą teismas negali savo padarytojo sprendimo pakeisti, bylos gi atnaujinimo procedūra remiasi tiktai tokiomis klaidomis, kurios buvo pagrįstos tam tikrų vėliau paaiškėjusių aplinkybių nežinojimu arba klasta, tuo tarpu klaidingas bylos išsprendimas visuomet gali pareiti, pav., nuo netikslaus aplinkybių įvertinimo, kuris, neužgaudamas sprendimo teisėtumo, nėra skųstinas kasaciniam teismui ir taip pat neduoda pagrindo bylai atnaujinti, tarnybinės gi priežiūros sprendimo esmei nėra, tai ir reikėjo rasti kuri nors garantija, apsaugojanti byliniukus nuo skaudžių kartais sprendimo esmės

klaidų ir kartu neužgaunanti pagrindinio išsprendusio bylą teismo organo pobūdžio, vadinasi — nesudaranti tarnybinės ar hierarchinės priežiūros akto. Tam reikalui ir tapo pritaikinta apeliacija. Ji kaip tik nesudaro tarnybinės priežiūros, nes apeliacinis teismas ne sprendimą išsvarsto ir reformuoja, bet pačią iš esmės civilinę ar baudžiamąją bylą išsprendžia; tad apeliacija pirmosios instancijos teismo pagrindinio organo pobūdžio neužgauna. Užtai ji dažnai bylininką nuo sprendimo esmės klaidų apsaugoja; apeliacinis teismas gali tos klaidos nepakartoti, o jam susidedant iš labiau prityrusių ir kolegiališkai posėdžiaujančių teisėjų yra šansų, kad jis tų klaidų savo darbe kaip tik išvengs.

Toji ypatinga bylininko apsauga nuo galimų teismo klaidų, suderinta su pagrindiniu išsprendusio bylą teismo pobūdžiu, kuris vadinasi apeliacija ir yra nuo tarnybinės ar hierarchinės priežiūros visiškai skirtinga, yra aprėžta labai trumpu terminu, per kurį bylininkas gali ją pasinaudoti ir pareikalauti, kad antras teismo organas bylą iš naujo išspręstų. Tas trumpas terminas kaip tik todėl ir yra trumpas, kad nuo apeliacijos padavimo ar nepadavimo pareina pirmosios teismo instancijos sprendimo arba visiškas žlugimas arba įsigalėjimas. Įsigalėjęs teismo, kaip pagrindinio organo, aktas savaime jau negalėtų būti kito teismo organo akto pakeistas. Jo gi laikymas provizoriumu negali būti ilgai tęsiamas, nes provizoriumas dar nėra vykdytinas.

Iš kitos pusės apeliacijai, kaip bylininkui teikiamai garantijai, o ne tarnybinei padaryto sprendimo priežiūrai, charakteringa yra toji jos žymė, kuria einant apeliaciniam teismui leidžiama daryti iš naujo kitokis bylos esmės sprendimas tiktai apeliacijos ribose ir tiktai apeliatoriaus naudai. Jeigu apeliaciniame teisme paaiškėtų, kad pirmosios teismo instancijos sprendime padaryta bylos sprendimo esmės klaida ne prieš apeliatorių, bet kaip tik jo naudai ir tuo pačiu nenaudai priešingos neapeliavusios pusės, tai principiškai apeliacinis teismas savo bylos sprendime tos klaidos atitaisyti negali, ir turi ją savo bylos esmės sprendime pakartoti.

Žodžiu, apeliacija nesudaro tarnybinės ar hierarchinės teismo sprendimo priežiūros. Ši priežiūra teismo sprendimams

išviso netaikoma, nes kiekvienas teismo organas bylos sprendimo atžvilgiu savo kompetencijos ribose yra pagrindinis ir tuo pačiu visiškai autonominis[19].

2. Kasacinis teismas.

Užtat teismo sprendimams (turima galvoje civilinis ir baudžiamasis teismas) taikoma tiksli jų teisėtumo teismo kontrolė, čion vadinama kasaciniu teismu. Tai daroma kasaciniu skundu, kuris pavedama patiems bylininkams. Kasaciniu skundu ne pati išspręstoji civilinė ar baudžiamoji byla perkeliama į kasacinį teismą jos iš esmės spręsti, kaip tai daroma apeliacijoje, bet kaip tik iš tikrųjų apskundžiama kasaciniam teismui pats teismo sprendimas dėl jo neteisėtumo. Čion jau tada kasacinis teismas ne tą išspręstą bylą išsvarsto ir naujai išsprendžia, bet išsvarsto patį sprendimą, kaip teismo darbą (aktą), patikrindamas, ar iš tikrųjų yra jame toji neteisė, į kurią nurodo kasatorius, ir konstatavęs tą neteisę, sudraudžia ją „restitutionis" (teisėtos status quo ante būklės atstatymo) sankcija, vadinasi — panaikina neteisėtą sprendimą; panaikinus gi neteisėtą teismo sprendimą, savaime atgimsta civilinė ar baudžiamoji byla, kuri buvo panaikinto sprendimo išspręsta ir kuri dabar turės būti vėl iš esmės tam tikrojo civilinio ar baudžiamojo teismo organo sprendžiama.

3. Teismo sprendimams nei tarnybinės, arba hierarchinės, priežiūros nei atsitiktinės quasi-kontrolės nėra. Dogma: res judicata pro veritate habetur.

Teismo sprendimams kasacinis teismas sudaro vienintelį jų teisėtumo kontrolės metodą. Abu kiti metodai — tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra ir atsitiktinė teismo quasi-kontrolė — jiems visai netaikomi. Tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra teismo sprendimams išviso, kaip matėme, negalėtų būti taikoma, o atsitiktinė quasi-kontrolė, kad ir galėtų teoriškai, vis dėlto praktiškai nėra taikoma, nes ji prieštarautų tam tikriems principams, tvirtai moderninėje valstybėje jungiamiems su teismo funkcijos organizacija. Dalykas toks, kad teismo sprendimas sudaro neteisės sudraudimo aktą. Sykį pareikštas, sykį padarytas — tas sudraudimas negali būti atšauktas. Sudraustoji neteisė turi būti šiokiu ar kitokiu būdu, kiek tai ga-

lima, pašalinta ir panaikinta. Jei teismo sprendimas, kuriame taip pat gali būti neteisė, pats yra šiuo atžvilgiu tikslios teisėtumo konrolės (kasacinio teismo) tvarka naikintinas, tai jis šia tvarka ir tik tam tikro trumpo laikotarpio ribose (kasacinis terminas) gali būti arba iškarto ir išviso panaikintas, ir tada jau jo daugiau nebus, arba, jei kasacinis teismas jį pripažins teisėtą ir kasacinį skundą atmes, tai jis jau bus formališkai teisėtas, jo išspręstajam dalykui (santykiui) visiškai pavaduojąs įstatymą, imperatyvinis be jokių sąlygų ir rezervų, ir niekas niekuomet, išskyrus bylos atnaujinimo procedūrą, nebegalės oficiališkai kelti abejonių ar ginčų dėl jo teisėtumo. Įsigalėjęs teismo sprendimas, padarytas pirmosios teismo instancijos, kada nebuvo apeliuota, arba padarytas apeliacinės instancijos, kai nebuvo apskųstas kasacijos tvarka arba kai kasacinis teismas kasacijos skundą atmetė, yra visais atžvilgiais g a l u t i n i s. Jis tada „p r o v e r i t a t e h a b e t u r“ tiek iš esmės, tiek savo teisėtumu. Joks valdžios organas negali išspręstojo klausimo išnaujo iš esmės spręsti („n o n b i s i n i d e m“) ir joks valdžios organas bei joks asmuo valstybėje iš to sprendimo negali išspręstajam dalykui nedaryti teisinių išvadų neva dėlei to, kad jis iš esmės ar teisės atžvilgiu esąs negeras (neteisėtas).

Tuo pačiu atkrinta atsitiktinė quasi-kontrolė, kuri kaip tik reiškiasi teisinių išvadų iš tam tikrojo akto nedarymu. Čion jos kaip tik visuomet yra darytinos, kai tai liečia išspręstąjį klausimą (bylą, ginčą, santykį, darbą). Tai yra net tada, kai teismo sprendimas aiškiai prieštarauja įstatymui (teisės normai). Jis gali jam prieštarauti faktiškai, bet teisiškai jis jam neprieštarauja niekuomet ir net prieštarauti negali. Neteisė, įsibrovusi į galutinį įsigalėjusį teismo sprendimą ir nesudrausta kasacijos tvarka, įsiteisi drauge su pačiu sprendimu ir veikia išspręstąjį dalyką, kaip pats teisės imperatyvas, kurį ji šiam dalykui visiškai pavaduoja arba net faktiškai pakeičia. Teisiškai čion jau neteisės nėra; yra tiktai teisėtas neginčytinas imperatyvinis sprendimas, ir viskas baigta.

Dogmatinė tezė: „r e s j u d i c a t a p r o v e r i t a t e h a b e t u r“, kuri čion išskiria atsitiktinės quasi-kontrolės galimumą ir, palaikydama absoliutinį teismo sprendimo autoritetą, užtikrina visišką teisinių ginčų teismo keliu likvidavimą, kame teisingai galima numatyti pėdsakai seniausiojo teismo

funkcijos pobūdžio, kaip viešosios tvarkos ir taikos darytojo (policijos funkcija), — yra moderninėje valstybėje pilnai nusistovėjusi.

4. „Rei judicatae" ribos.

Bet šita absoliutinio teismo sprendimo pastovumo tezė yra užtai kaip tik griežtai aprėžta „r e i j u d i c a t a e" r i b o m i s. Teismo sprendimas turi tos imperatyvinės ir absoliutiškai pastovios galios tiktai tiek, kiek jis liečia jo išspręstąjį dalyką. Kitiems, kad ir visai panašiems ginčams ir atsitikimams, jis j o k i o s i m p e r a t y v i n ė s g a l i o s neturi. Jis gali būti cituojamas, kaip autoritetingas precedentas, bet prieš darymą iš jo bet kurių teisinių išvadų gali būti keliami visi jo trūkumai ir ydos, nes tada jis sudaro tiktai pavyzdį, o ne imperatyvą.

5. Bendrosios tvarkos išimtys: a) tarnybinė, ar hierarchinė, teismo sprendimų priežiūra SSSR-e; b) teisėjų teisė USA.

Tad suglaudus tai, kas mūsų čion dėl teismo sprendimo teisėtumo kontrolės pasakyta, mes ir turime konstatuoti, kad teismo sprendimus veikia tiktai vienas teisėtumo kontrolės metodas: tiksli teismo kontrolė, arba k a s a c i n i s t e i s m a s. Nei tarnybinė hierarchinė priežiūra, nei atsitiktinė teismo quasikontrolė jų neveikia. Tai yra tvarka, tvirtai nusistovėjusi moderninėse Europos kontinento valstybėse. Tačiau, žinoma, galėtų būti ir kitaip. Jei, pav., teismas ir bylų sprendimo atžvilgiu nebūtų organizuotas, kaip pagrindinis organas, tai tarnybinė, ar hierarchinė, teismo sprendimų priežiūra būtų visiškai galima; taip, pav., yra S S S R - e. Ten iš dalies „N a r k o m j u s t a s", o juo labiau C i k a s sudaro teismų vyresnybę, ir todėl jie ten gali vykdyti eismo sprendimų tarnybinę prežiūrą, kurią jie ir vykdo[20]. Iš kitos pusės dogmatinė tezė „res judicata pro veritate habetur", kuri apsaugoja teismo sprendimą nuo bet kurios jo kritikos išspręstos bylos ribose, kai kur yra išplečiama net už tos ribos, sudarydama iš įvykusio teismo sprendimo teisinį imperatyvą kitiems sprendimams ir suteikdama teismo sprendimams ypatingos veikiančiosios teisės rūšies pobūdį, būtent teisės rūšies, vadinamos t e i s ė j ų t e i s e; taip yra, pav., Amerikoje (USA)[21].

6. **Administracinio pobūdžio teismo aktai. Teismas administracijoje.**

Kitaip atrodo teisėtumo kontrolės metodų veikimas administracinio pobūdžio teismo aktams, nesudarantiems bylų sprendimo. Mes jau aukščiau esame nurodę į dvejopą teismo organų pobūdį, būtent į tai, kad būdami pavestų jiems bylų sprendimo atžvilgiu pagrindiniais vyriausiais organais, neturinčiais jokios vyresnybės ir nepareinančiais nuo jokios tarnybinės ar hierarchinės prižiūros, lygiais vyriausybei ir įstatymų leidėjui, už šios, tiesa, svarbiausios, bet ne vienintelės, savo funkcijos (paties bylų sprendimo) ribų teismai kitokio savo darbo atžvilgiu yra įpinti į bendrąją administracinę hierarchiją. Kaip teisingumo administracijos organai, jie yra teisingumo ministerijos žinioje, jos prižiūrimi ir jos priklausomi, ir bendroje administracijos hierarchijoje savo vienų su kitais santykiuose hierarchizuoti. Tie patys teisėjai, kurie darydami teismo sprendimą yra tiesioginiai respublikos (karūnos) organai, lygūs pačiam respublikos prezidentui ir pačiam teismui, niekeno neprižiūrimi ir niekam neatsakingi, kurie tą savo sprendimą skelbia tiesiog pačios respublikos ar paties karaliaus vardu, kaip suvereninio majestoto ir viešosios imperium'o galios reiškėjai, sėdėdami savo kedėse, uždėję beretus, kai visi jų sprendimo klauso stovėdami ir plikomis galvomis, tie patys puikūs ir galingi teisėjai šiaip teisingumo administracijoje yra priklausomi ir prižiūrimi valdininkai. Ir jie šiuo atžvilgiu yra ne tiktai valdininkai, bet kaip tik a d m i n i s t r a c i j o s valdininkai, nes jųjų vyresnybės hierarchija, pereidama per teismo organų laipsnių eilę, galų gale viršūnėje per teisingumo ministeriją įsilieja į vyriausybę, sudarančią bendrąją tiek teismo administracijos, tiek bet kurios kitos administracijos šakos viršūnę.

Tad, rodos, administracinių teismo organų aktų teisėtumo kontrolės klausimas turėtų būti sprendžiamas lygiai taip pat, kaip sprendžiama administracijos šiaip organų darbų kontrolė. Rodos, nereikėtų apie tų aktų kontrolę skyrium ir kalbėti. Tačiau taip nėra; atsižiūrima į tai, kad vis dėlto šie aktai, kad ir yra daromi teisėjų, kaip administracijos valdininkų, vis dėlto yra daromi tokių valdininkų ir tokių organų, kurie kita savo darbo rūšimi yra pagrindiniai organai, lygūs pačiai vyriausybei; be to, kaip šiandien beveik visose valstybėse yra priimta ir tvirtai laikoma (šiuo atžvilgiu, deja, Lietuva iki šiol

sudaro išimtį ir vis dar iki šiol šio svarbaus reikalo nesutvarkė), teisėjai — dėl ypatingos jų tarnybinės būklės bylų sprendimo atžvilgiu, kaip pagrindinių organų, — yra griežtai apsaugojami nuo tiesioginio vyriausybės kišimosi į tą jų personalinę būklę tarnyboje, — jie yra nepašalinami, neperkeliami iš vienos vietos į kitą, kartais ir jų avansavimas yra iš vyriausybės galios išimtas; šitokios teisėjų būklės garantijos yra būtinos, jei teismo organai bylų sprendimo atžvilgiu ištikrųjų turi būti paliuosuoti nuo bet kurios politinės galios (tad ir vyriausybės) įtakos, kad galėtų nuosekliai ir ištikimai tarnauti vieninteliam teismo funkcijos ir teisėjo sąžinės dievaičiui — T e i s e i (ypač svarbiausiam jos reiškėjui — įstatymui).

7. Pačių teismo organų hierarchizacija teismo administracijos atžvilgiu. Tarnybinė, arba hierarchinė, administracinių teismo aktų priežiūra ir jųjų teismo kontrolė.

Bet esant teisėjams personališkai nepriklausomiems ir dėl savo personalinės tarnybinės būklės jiems esant vyriausybės (išviso administracijos) neveikiamiems, — sunku būtų vyriausybei arba tiesiog pačiai arba per savo agentus vykdyti tarnybinę, ar hierarchinę, kitų teisėjų darbų (administracinio pobūdžio teismo aktų) priežiūra, nes iš vienos pusės tai vis dėlto koliduotų su teismo kitu atžvilgiu pagrindinio organo padėtimi, o iš kitos pusės tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra su savo sankcijomis nelabai derinasi su visiška personaline tarnybine prižiūrimojo organo neliečiamybe.

Išeičiai rasti padėjo toji aplinkybė, kad šią priklausomą funkciją (teismo ar teisingumo administraciją) čion vykdo tie organai, kurie iš pačios savo profesijos yra teisėtumo sargybos agentai ir kurių teisinė drausmė yra ypatingai aukšta. Tad tarnybinė ar hierarchinė, adminstracinio pobūdžio teismo aktų priežiūra tapo sutvarkyta šitokiu būdu. Teismo organai šių aktų, kaip ir pačių teisėjų asmeninės drausmės atžvilgiu, tapo hierarchizuoti tąja pačia vyresnybės laipsnių schema, kuri teismo sprendimo atžvilgiu sudaro teismo instancijų schemą, laikant kasacinį teismą aukščiausiąja instancija ir vyriausiuoju šios tarnybinės hierarchijos laipsniu. Ir tapo bendra taisykle tai, kad tarnybinės ar hierarchinės šių teismo aktų priežiūros veiklus vykdymas ir tos priežiūros sankcijų taikymas neišeina iš pačios teismo organų hierarchijos ribų, vadi-

nasi — nepatenka į teismo administracijos viršūnes, įsiliejančias per teisingumo ministeriją į vyriausybę, kai tuo tarpu vyriausybė per teisingumo ministeriją rezervuoja sau tiktai tos priežiūros iniciatyvą, bet ne betarpišką jos vykdymą. Tos priežiūros mechanizmo smulkmenų, prokuratūros vaidmens šiuo atžvilgiu, teismo pirmininkų administracinės padėties išdavų ir kitų — aš čion tiksliai nežiūrėsiu.

Tai yra viena tarnybinės, ar hierarchinės teismo aktų (ne sprendimų) priežiūros ypatybių.

Kita ypatybė liečia tų aktų teismo kontrolę. Nors jie iš esmės yra administraciniai ir padaryti organų, kurie šiuo savo darbu yra vyriausybės priklausomi, — šitie aktai nėra administraciniam teismui pavedami. Jų formalinis teismo aktų pobūdis nulemia jų teisėtumo teismo kontrolę kasacinio, o ne administracinio teismo naudai. Pagaliau, kaip bendra taisyklė, šie teismo aktai, būdami padaryti kompetentingo teismo organo, atsitiktinės quasi-kontrolės nėra liečiami.

V. Administracijos darbų teisėtumo kontrolės problema.

1. Tarnybinė, ar hierarchinė, administracijos darbų teisėtumo kontrolė. Jos trūkumai ir ydos ypač teisėtumo atžvilgiu.

Kai dėl administracinių aktų, vadinasi, tikrosios administracijos padarytų aktų, kuriuos mes buvome suskirstę į individualinius administracinius aktus (įsakymus) ir administracinius reglamentus, tai jiems yra taikintini visi trys valdžios darbų teisėtumo kontrolės metodai. Toks bent yra principas.

Tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra jų atžvilgiu yra aiški. Administracija ar valdymo funkcija yra tokia valstybės valdžios veikimo sritis, kuri yra plačiausiai išsišakojusi, turi daugybę organų ir yra griežčiausiai hierarchizuota. Ypatingas lankstumo ir kartu vienumo reikalas administracijoje suteikia čion tarnybinei, ar hierarchinei, priežiūrai ypatingos svarbos ir reikšmės. Visi priklausomųjų administracijos organų aktai yra tarnybinėje jų hierarchinės vyriausybės priežiūroje.

Kaip tik dėlei tos tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros reikšmės administracijoje, jai apsaugoti nuo bet kurio jos trukdymo įsikišant kitos galios organams į jos vieningą darbą, einantį per visą hierarchinę jos organų grandinę vienu centriniu

pulsavimu, perduodamu tarnybinės ar hierarchinės priežiūros tvarka iš viršūnės ir centro į žemiausiąją apačią ir periferijas, — šis administracijos darbų kontrolės metodas iškarto, įgyvendinus moderninėje demokratinėje valstybėje valdžios funkcijų suskirstymą, buvo laikomas vieninteliu leistinu ir griežtai išskirdavo bet kurį kitą kontrolės metodą, tiek politinės (įstatymų leidėjo)[22] tiek teisėtumo (teismo) kontrolės srity.

Tarnybinės, ar hierarchinės adminisrtacijos darbų priežiūros griežtas monopolis — tai buvo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos aksioma. Jokios teisėtumui administracijoje apsaugoti teismo kontrolės iškarto nebuvo. Ne tiktai tiksli, bet ir atsitiktinė teismo quasi-konrolė buvo laikoma pavojinga ir valdžios funkcijų (galių) suskirstymo principui priešinga. Ne tiktai nebuvo leista skųsti teismui administracijos aktai, o pačiam teismui jie naikinti, bet principiškai nebuvo leidžiama teismui ir išvadų iš administracijos akto dėl jo neteisėtumo nedaryti. Viešpatavusiomis tada pažiūromis, valstybės teismas esąs skiriamas valdinių darbų teisėtumui tikrinti ir pasireiškusiai juose neteisei sudrausti, bet ne jo esąs dalykas kitų valdžios organų aktus tikrinti. Tie organai valdžios funkcijų suskirstymo sistemoje esą autonomingi ir nepareiną nuo teismo, kuriam jie yra paritetiniai. Užtikęs valdžios organo aktą, teismas turįs jį laikyti imperatyviniu valdžios aktu, nesiimdamas jį tikrinti, lygiai taip pat, kaip teismo sprendimas negali būti jo teisėtumo atžvilgiu administracijos tikrinamas.

Kadangi tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra gali būti taikoma tiktai priklausomųjų, bet ne pagrindinių organų aktams, tai tuo pačiu vyriausybės aktų ji pasiekti negalėjo. Neveikiant gi jokiems kitiems administracijos aktų teisėtumo kontrolės metodams, vyriausybės aktai iškarto buvo teisėtumo atžvilgiu savaime nuo bet kurios kontrolės laisvi, lyg kad tai būtų suvereniniai diktatūros aktai.

Tačiau tarnybinė, ar hierarchinė priežiūra, kaip jau mūsų buvo nurodyta, sudaro silpniausiąjį teisėtumo kontrolės metodą, nes ji jungia teisėtumo kontrolę su tikslingumo kontrole, o kadangi tarp teisėtumo ir tiksligumo kriterijų — tarp teisės normų (įstatymų) imperatyvų ir įvairių valdžios siekiamų politinių tikslų — atsitinka prieštaravimų tai jungiant viename kontrolės metode abu kriterijų, nuolat arba teisėtumas turės būti aukojamas tikslingumui arba atvirkščiai — tikslingu-

mas teisėtumui. Kai administraciniems teismo aktams tą tarnybinę, ar hierarchinę, priežiūrą vykdo aukštesnieji teismo organai, tai galima tikėtis, kad čion teisėtumas nebus tikslingumui aukojamas, nes teismo organai dėl svarbiausios profesinės teisėjų funkcijos yra linkę ypatingai gerbti teisėtumą, sudarantį tos funkcijos pagrindą, ir nebus linkę nusileisti oportunistiniam tikslingumui prieš teisėtumą. Visai kas kita administracija, arba valdymo funkcijos organai. Tai yra aiškiausi politinės galios valdžios šaka, ypatingai jautri į politinio oportunizmo sumetimus, kurie jos nusistatyme dažnai nusveria formalinius griežto teisėtumo sumetimus, ypač kai valdžios organizacijoje nėra jokių veiksnių, kurie galėtų teisėtumą užtarti ir jo nuslopinimui pasipriešinti.

2. Atsitiktinė administracinių aktų teisėtumo teismo quasi-kontrolė. Jos nusistovėjimas.

Vis dėlto pamažu, greta tarnybinės ar hierarchinės priežiūros, į administracinius aktus tapo išplėsti ir abu kiti teisėtumo kontrolės metodai — atsitiktinė teismo quasi-kontrolė ir tiksli teismo kontrolė, kuri šių aktų atžvilgiu gavo administracinio teismo vardą.

Pirma įsigyveno atsitiktinė teismo quasi-kontrolė. Jos titulą sudarė tas principas, kad teismas vadovaujasi įstatymų imperatyvais ir sudraudžia tokią neteisę, kuri laužo tuos imperatyvus. Tad jeigu tarp įstatymo ir administracinio akto yra toks prieštaravimas, kad ką vienas daryti draudžia, tą kitas daryti įsako arba atvirkščiai, arba pagaliau ką įsakymas daryti draudžia, tą įstatymas daryti leidžia, tai teismas, negalėdamas konstatuoti neteisės valdinio darbe, kuris neatitinka tokio priešingo teisės imperatyvui administracinio akto, negali ir nesamos neteisės sudrausti, nes kitaip pats teismas, padaręs išvadą iš neteisėto administracijos įsakymo, būtų nusižengęs teisės imperatyvui (įstatymui) ir padaręs neteisę. Šia prasme ir paaiškėjo, kad teismas iš neteisėtų administracinių aktų išvadų daryti negali, nes jis tuo paneigtų įstatymą ir nusižengtų tam, kas kaip tik sudaro jo funkcijos pagrindą. Tai pradžioje paaiškėjo ypač baudžiamojo teismo srity, baudžiant už valdžios įsakymų nevykdymą; jei kaltinamasis atsikirsdavo administracinio akto (įsakymo) neteisėtumu ir jei teismas tą neteisėtumą konstatuodavo, jis negalėjo už tai bausti ir turėjo kaltinamąjį

išteisinti, nes jokios neteisės jo darbuose nėra buvę; neteisės elementas tegali būti tik teisėtų administracinių įsakymų nevykdyme.

Tokiu būdu atsitiktinė administracinių aktų teisėtumo quasi-kontrolė įsigyveno savaime, be jokios teisinės reformos, kuri būtų tą quasi-kontrolę nustačiusi, — tiesiog interpretacijos keliu, būtent — teismo sprendimų precedentais (teismų praktikos arba jurisprudencijos, keliu) [23].

3. **Administracinio teismo kilmė Prancūzijoje. Jo šaknys — tarnybinėje, ar hierarchinėje, priežiūroje ir pagelbinėje valdymo reikalams tarybos institucijoje. Prancūzų „Conseil d'Etat" ir „conseils de prefecture".**

Kiek sudėtingesnis buvo tikslios teismo kontrolės, arba administracinio teismo, atsiradimas ir išsiplėtimas. Administracinio teismo, kurio tėvynė yra Prancūzija, kilmė reikia ieškoti tarnybinėje, ar hierarchinėje priežiūroje.

Būtent tuo laiku, kai ši priežiūra sudarydavo vieninteli administracinių aktų kontrolės metodą, piliečiai, kuriuos lietė administraciniai aktai, turėjo vieninteli prieš tuos aktus skundo kelią — padariusių aktą organų vyresnybei, kurios rankose ir buvo toji priežiūra. Vyriausias tos hierarchinės vyresnybės organas buvo ministeris, kurio nutarimai dėlei tų skundų buvo galutiniai.

Vyriausybės įstatymų iniciatyvai sutvarkyti, būtent, tos iniciatyvos keliamiems įstatymų projektams ruošti, jos reglamentinei galiai vykdyti ir išviso valdymo reikalams tiksliau išsvarstyti — VIII-siais Didžiosios Revoliucijos metais tapo Prancūzijoje įkurta Valstybės Taryba („Conseil d'Etat"). Tai buvo valdymo reikalams tarybos institucija, kaipo patariamoji „specų" (specialistų, žinovų, prityrusių administratorių ir teisininkų, aukštų asmeninių kvalifikacijų ir ilgo valstybinio darbo stažo žmonių) kolegija, sudaromoji greta veikliosios sprendžiamosios administracijos, kolegija be imperatyvinės galios, nevaldanti, negalinti savo nutarimais pati nieko veikti, bet valdančiųjų padėjėja, jų kompetentinga informatorė įvairiais teisės, valdymo ir administracinės technikos klausimais. Tokia buvo Valstybės Taryba valstybės centre, įsteigta prie Vyriausybės, ir tokios buvo prefektūros tarybos, steigiamos departamentuose prie prefektų, kaip politinės sprendžiamosios galios organų.

Tarp kito ko į šiuos valdymo reikalams tarybos tipo organus — į Valstybės Tarybą centre ir į prefektūros tarybas departamentuose — patekdavo ir piliečių skundai dėl įvairių valdininkų administracinių aktų, paduodami tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros tvarka. Ministeriai, prefektai, ypač pirmieji, bet iš dalies ir antrieji, buvo ir yra ne tiktai veikliosios administracijos, bet ir aiškios politinės galios organai. Tai yra tam tikros politinės programos, tam tikro nusistatymo ir tam tikros galios žmonės, iš kurių yra reikalaujamos visai kitokios kvalifikacijos, negu šiaip reikalingos teisėtumui tikrinti arba administracinei technikai vykdyti. Jie patys gali būti ne teisininkai ir neturėti nė administracinio stažo, nė prityrimo, nei reikalingų technikinių žinių. Tad valdymo reikalams taryba, kurioje koncentruojasi visa tai, kas jiems trūksta, jiems rezervuojant patį sprendžiamosios galios momentą, — jiems yra labai svarbi; jie jos be abejo yra reikalingi ir tarnybinei, ar hierarchinei, priežiūrai vykdyti, nes ši taip pat numato sugebėjimą orientuotis ir technikiniais administraciniais ir teisiniais klausimais[24]. Ypatingai tai buvo reikalinga tada, kai toji tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra buvo vienintėlis tų aktų kontrolės metodas.

Valstybės Taryba („Conseil d'Etat") išsvarstydavo vyriausybei paduodamus skundus prieš administracinius aktus ir savo motyvuotą rezoliuciją, kaip kvalifikuotą nuomonę, patiekdavo vyriausybei (ministeriui). Tačiau tai nebuvo sprendimas. Tarybos nuomonė imperatyvinės galios neturėjo. Nuo ministerio parėjo atmesti skundas arba jis patenkinti, vadinasi — apskųstasis administracinis aktas panaikinti arba įsakyti reformuoti. Valdantieji politinės galios organai, kurie, kaip sprendžiamosios galios reiškėjai, buvo vieni tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros šeimininkai, galėjo nesutikti su „savo" tarybos nutarimu, kuris, kaip sui generis kompetentingas ekspertyzos aktas, formališkai jų sprendimo nevaržė. Vis dėlto faktiškai — bent Prancūzijoje, kur ši tvarka pirmiausia tapo nustatyta ir išbandyta, — tarybos nutarimas visumet buvo vyriausybės gerbiamas ir sankcionuojamas. Tai reikalavo pati logika, nes kitaip kam gi būtų reikėję šita tvarka išviso priimti. Jei šiuo norėta sutvirtinti tos priežiūros rimtumas, jei pasirūpinta, kad tarybos nutarimas

reikštų iš tikrųjų kompetentingą nuomonę, tai reikėjo tam nutarimui ir sankcija suteikti. Ją visuomet ir teikdavo vyriausybė.

4. Teisėtumo momento stiprėjimas „valdymo reikalams tarybos" vykdomojoje administracinių aktų priežiūroje.

Šitokia tarnybinės, ar hierarchinės, administracinių aktų priežiūros tvarka ir buvo Prancūzijoje praktikuojama nuo VIII-jų Didžiosios Revoliucijos metų iki 1872 m. Keitėsi įvairūs politiniai režimai valstybėje, bet ši priežiūros tvarka nesikeitė, ir Valstybės Tarybos nutarimai visokių režimų vyriausybių buvo gerbiami ir sankcija aprūpinami. Tokiu būdu ši tvarka ir įėjo į patį tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros mechanizmą, kaip jojo teisinis elementas tuo atsitikimu, kai ši priežiūra buvo vykdoma ne pačios vyriausybės iniciatyva, bet nukentėjusiojo (arba suinteresuotojo) skundu.

Bet tuo pačiu, žinoma, tarnybinėje, ar hierarchinėje, priežiūroje, vykdomoje nukentėjusiojo skundu, turėjo sustiprėti ir sustiprėjo teisėtumo momentas prieš tikslingumo (oportunizmo) momentą. Kaip buvome sakę, šioje priežiūroje šitie du momentai varžosi ir konkuruoja ir labai dažnai, kai sprendimas pareina nuo politinės galios organo, antrasis — tikslingumo (oportunizmo) — slopina pirmąją. Tačiau jei tą priežiūrą faktiškai vykdė ne patys politiniai valdantieji ir ne veikliosios administracijos vyresnysis organas, bet valdymo reikalams taryba, kuri veiklioje administracijoje dalyvauja tiktai patarimais, o iš esmės šioje funkcijoje yra tiktai konsultatyvinis klausimo svarstymo ir nuomonės reiškimo organas, tai teisėtumo sumetimai turi daugiau šansų reikštis. Svarstančioji teisininkų ir prityrusiųjų administratorių kolegija, ypač kai ji žino, kad valdantieji skaitosi su jos nuomone ir kad dėl laisvojo savo nuomonės pareiškimo jos nariams joks asmeniškas pavojus negresia, nebus linkusi teisėtumą slopinti ir viską spręsti taip, kaip tai gali valdantiesiems ir jų politikai patikti. Ši kolegija bus linkusi ypatingai vertinti, tad ir atsižiūrėti labiau į administracinę techniką, į formas, į tradicijas, į savo nutarimų precedentus, į, taip sakant, administracijos darbo taisyklingu-

mą, negu į laikinuosius ad hoc politinius tikslus, į kuriuos ji nėra ypatingai jautri; tas gi taisyklingumas yra artimesnis kaip tik teisėtumui.

5. 1872 m. įstatymas Prancūzijoje: administracinio teismo įkūrimas.

Todėl šitoje tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros organizacijoje vyravo kaip tik teisėtumo kontrolė. Tai ir buvo administracinio teismo užuomazga. Kad šita administracinių aktų kontrolės organizacija iš tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros, iš kurios ji kilo, virstų tikslia teismo kontrole — nedaug jau trūko. Reikėjo tiktai, kad Valstybes Taryba (ir prefektūros tarybos departamentuose) įgytų savo nutarimams betarpiškos imperatyvinės galios, vadinasi — reikėjo, kad tarybos nutarimas, kuris iki šiol formališkai tebuvo tiktai nuomonės pareiškimas vyriausybei, tiktai sprendimo pasiūlymas, pareinąs nuo vyriausybės sankcijos, pats virstų sprendimu, nereikalingu jokios sankcijos, nes savy turinčiu ir sankciją. Šita reforma jau nebuvo sunku įvykdyti, nes jau faktiškai, kaip sakėme, ir be to Tarybos nutarimai visuomet buvo vyriausybės sankcionuojami, tad iš esmės ši reforma nieko nebūtų pakeitusi. Tai ir buvo padaryta 1872 m. įstatymo (pirma tai buvo laikinai padaryta 1849 m. II-sios respublikos metu, bet tuojau vėl atstatyta). Tokiu būdu 1872 m. įstatymas galutinai įkūrė Prancūzijoje administracinį teismą, sunaudojęs tam tikslui „valdymo reikalams tarybos“ instituciją — Valstybės Tarybą („Conseil d'Etat“).

Taip Europos kontinente gimė tobuliausias visų esamųjų Prancūzų administracinis teismas. Jis gimė iš tarnybinės, ar hierarchinės, administracinių aktų priežiūros, kiek pastaroji buvo skundais vykdoma[25]).

6. Prancūzų administracinio teismo struktūros formali yda: jo organas nėra iš bendrosios administracinės hierarchijos išskirtas.

Administracinis Prancūzų „Valstybės Tarybos“ teismas vis dėlto tam tikru atžvilgiu tebeturi vieną formalinę ydą, sudarančią jo kilmės palikimą. Būtent, jis liko valdymo reikalams taryboje, nes Prancūzų „Conseil d'Etat“, virtęs nuo 1872 m. administraciniu teismu, visdėlto neprarado ir „valdymo reikalams tarybos“ pobūdžio. Tiesa, jo „Ginčų sky-

rius“ („Section du Contentieux“), kuris vykdo administracinio teismo funkciją, savo sąstatu ir veikimo tvarka skiriasi nuo kitų skyrių, bet vis dėlto jis nėra išskirtas iš administracinės įstaigos, lieka bendrojoje administracijos hierarchijoje, ir tokiu būdu administraciniai teisėjai nesinaudoja tąja teisėjų tarnybine būkle ir teisėjų imunitetu, kuriuo naudojasi civilinio, baudžiamojo ir kasacinio teismo teisėjai bylų sprendimo atžvilgiu (ypatingai gi teisėjų nepašalinamumu ir neperkeliamumu, garantuojančiu teisėjų nepriklausomybę ir formalinį teismo funkcijos atskyrimą nuo vykdomosios administracinės funkcijos). Tiesa, faktiškai Prancūzų Valstybės Tarybos (Conseil d'Etat“), kaip administracinio teismo, autoritetas yra tiek aukštas, nusistovėjęs ir visų, tad ir pačių politinių valdančiųjų, gerbiamas, kad toji garbė ir autoritetas visiškai ją apsaugoja nuo vyriausybės kišimosi į jo administracinio teismo funkciją ir pilnai atstoja formalines tos funkcijos nepriklausomybės garantijas. Tačiau tai yra fakto, o ne teisės padarinys. Formališkai, teisės atžvilgiu, čion yra ryški spraga, kuri kitur, kur tos institucijos autoritetas nebūtų buvęs taip aukštai pakilęs, būtų be abejo apsireiškusi ir paveikusi pačią funkciją, iškreipdama jos veikimą.

7. Administracinio teismo organų struktūros niuansai kitose valstybėse.

Kitose valstybėse, kurios yra įsteigusios administracinio teismo instituciją (Europos kontinente beveik visos valstybės turi administracinį teismą; šiuo atžvilgiu, deja, Lietuva iki šiol neturinti administracinio teismo, drauge su SSSR-u sudaro Europos kontinente išimtį), administracinio teismo organas arba organai arba įjungiami, kaip Prancūzijoje, į valdymo reikalams tarybą (pav., SHS karalystėje; žr. SHS konstitucijos 103 str.) ir tuo pačiu formaliniu atžvilgiu yra atskiriami nuo teismo valdžios organizacijos ir įskiriami į administraciją, arba (Vokiečių sistema) yra kaip tik nuo administracijos atskiriami ir įskiriami į teismo valdžios organų sistemą. Pastaroji administracinio teismo struktūra yra be abejo tikslesnė, nes ji suteikia administraciniam teismui daugiau formalinių garantijų prieš jo funkcijos iškreipimą politiniams sumetimams įsikišant. Ši taip sakant grynai teisminė administracinio teismo struktūra vėl būna dvejopa: vienur ji reiškiasi tam tikrais visai skirtingais administracinio teismo organais arba organu,

veikiančiu greta kasacinio teismo organo, kitur — administracinis teismas yra talpinamas bendrame jam ir kasaciniam teismui organe, sudarydamas paralelų ir paritetinį kasaciniam teismui skyrių.

8. Bendrosios ar atributyvinės administracinio teismo kompetencijos problema.

Nors administracinis teismas — bent Europos kontinente — jau yra visiškai nusistovėjęs, bet visdėlto, kaip dar jauna valdžios institucija, jis dar savo funkcionalinėje struktūroje įvairiose valstybėse rodo tam tikrus svyravimus. Vienas tokių svyravimų reiškiasi klausimu, ar administracinis teismas turi būti bendrosios ar atributyvinės kompetencijos. Tam tikros funkcijos bendrosios kompetencijos organas yra tas, kuris išviso gali daryti visus veiksmus, sudarančius tą funkciją, išskyrus tiktai tuos, kurie yra įstatymo aiškiai iš jo kompetencijos išimti. Atvirkščiai, tam tikros funkcijos atributyvinės kompetencijos organas yra tas, kuris tegali daryti tik tuos atitinkamos funkcijos aktus (veiksmus), kurie jam yra aiškiai įstatymo pavedami, kitų gi tos funkcijos veiksmų jis daryti negali.

Ir štai vienos valstybės — jų tarpe kaip tik administracinio teismo tėvynė, Prancūzija, — yra įsteigusios bendrosios kompetencijos administracinį teismą. Toks yra Prancūzų „Conseil d'Etat", kaip administracinis teismas. Jis yra kompetentigas spręsti išviso visokius ir visus skundus dėl bet kurių administracinių aktų teisėtumo (neteisėtumo), išskyrus tuos skundus prieš tuos administracinius aktus, kurie yra expressis verbis iš jo kompetencijos išimti; greta gi „Conseil d'Etat" yra žemesnieji administracinio teismo organai prefektūros tarybos (conseils de prefecture"), kurių kompetencija administracinio teismo funkcijoje yra atributyvinė, nes jos gali spręsti tiktai tam tikrus administracinius aktus.

Užtai kai kurios kitos valstybės nedrįso administracinio teismo visoje tos funkcijos plotmėje įvesti ir dar tebepraktikuoja atributyvinės kompetencijos administracinį teismą (Vokiečių sistema), vadinasi — skiria jį ne išviso visiems admi-

nistraciniams aktams jų teisėtumui tikrinti, bet tiktai tam tikriems, kitus rezervuojant tarnybinei, ar hierarchinei, priežiūrai, arba atsitiktinei quasi - kontrolei, arba išviso juos apsaugojant nuo bet kurios jų teisėtumo kontolės. Tose valstybėse administracinio teismo institucija dar nėra visiškai subrendusi.

9. Neteismingų administracinių aktų klausimas

Kadangi mes matome, kad visiems—tiek individualiniams, tiek reglamentiniams administraciniams aktams — teisėtumo klausimas kyla, o tuo pačiu jie visi gali būti reikalingi teisėtumo patikrinimo, tai ir administracinis teismas, kaip jų teisėtumo kontrolės metodas, turėtų visus administracinius aktus apimti. Jis bent juos visus apimti gali. Administracinio teismo atžvilgiu nėra tokios jo funkcijai ribos, kuri būtų pačios jo esmės nustatyta, panašiai į tai, kaip tarnybinei, ar hierarchinei, priežiūrai, kaip jau kelius sykius esame sakę, negali būti pavesti pagrindinių organų darbai, o negali todėl, kad tos priežiūros vykdytoju yra tarnybinė, ar hierarchinė, kontroliuojamojo organo vyresnybė, pagrindiniai gi organai tokios vyresnybės neturi. Administracinio teismo atžvilgiu nieko panašaus nėra.

Tačiau ilgą laiką tai buvo ginčytina. Kadangi administracinis teismas, kaip esame sakę, Prancūzijoje dygo iš tarnybinės, ar hierarchinės priežiūros, kurios vyresniuoju organu administracijoje buvo ministeris, tai galėjo kilti abejonė, ar administraciniam teismui yra skųstini (ir išviso ar gali būti jam skundžiami) paties ministerio, o juo labiau respublikos prezidento aktai. Iškarto ir buvo palinkimas išskirti iš administracinio teismo tuos „aukščiausius" administracijos galios aktus. Buvo ieškoma tam tikro kriterijaus, kuriuo būtų galima pažinti tie aktai, kurie nuo administracinio teismo nepareina. Buvo šiuo atžvilgiu sudarytos įvairios teorijos, kurių kiekviena remiasi kurio nors mokslininko autoritetu ir kurį laiką viešpatavo doktrinoje, bet galų gale jos visos viena po kitos griuvo, nes visuomet galų gale prieita išvada, kad pasiūlytasai kriteriumas yra dirbtinis ir nesudaro kurios nors absoliutinės administraciniam teismui ribos, už kurios šito teismo funkcija nebūtų galėjusi reikštis ar tai dėl savo ar dėl akto esmės ypatybių. Taip ir liko nerasta tokio pastovaus kriteriumo teisiniams admnistraciniams aktams klasifikuoti į administracinio teismo atžvilgiu teismingus ir neteismingus aktus.[26])

10. „Viešosios administracijos reglamentų" neteisingumo teorija.

Kurį laiką buvo, pavyzdžiui, laikomi neteisingais vad. „viešosios administracijos reglamentai"; taip Prancūzijoje yra vadinami reglamentai, kuriuos vyriausybė su valstybės viršininko (karaliaus, prezidento) parašu leidžia, apsvarsčius juos Valstybės Taryboje ir remiantis parlamento nutarimu, pavedančiu vyriausybei juos išleisti. Motyvas, dėl kurio ši administracinių aktų rūšis buvo laikoma esanti iš esmės neteisminga, buvo šis: tai esą parlamento (įstatymų leidėjo) funkcijos aktai; esą, parlamentas delegavęs vyriausybei savo galią tam aktui išleisti; o kadangi administracinis teismas parlamento aktų nesvarsto, tai ir šie parlamento delegavimu padarytieji aktai esą administraciniam teismui neskųstini ir nesvarstytini. Tačiau vėliau tapo suprasta, jog visa „galios delegavimo" teorija, kuria šis samprotavimas remiasi, yra nepriimtina, nes konstitucinėje santvarkoje joks įsteigtosios valdžios organas savo funkcionalinės galios, sudarančios ne jojo subjektyvinę teisę, bet jojo tarnybinę darbo pareigą, „deleguoti" arba pavesti, perleisti kitam organui negali; jisai pats turi ją vykdyti; ir jeigu vyriausybė leidžia reglamentinį aktą, tai tiktai savo konstituciniu reglamentinės galios titulu, bet ne parlamento galios titulu; parlamento nutarimas sudaro ne savo galios delegavimą, bet nurodymą, jog vyriausybė savo reglamentinės galios titulu turi tam tikrą aktą išleisti[27].

11. Neteisingų „valdymo aktų" ir teisingų paprastųjų „administracinių aktų" klasifikacija. Trys nevykę tos klasifikacijos siūlymai[28].

Vėliau buvo siūloma ir praktikuojama vėl šitokia klasifikacija: a) „valdymo aktai" ir b) paprastieji administraciniai aktai"; tiktai antrieji esą teisingi; į „valdymo aktus" administracinis teismas kištis negalįs.

Šiai klasifikacijai buvo siūlomi įvairūs kriterijumai; būtent šie:

a) „valdymo aktai" esą tie, kurie yra padaryti „politiniu tikslu", o paprastieji „administraciniai" esą eiliniai, padaryti įstatymams vykdyti, einamaisiais reikalais. Politimo valdymo pobūdžio aktai esą netikrintini paprastojo teisėtumo atžvilgiu; administracinis teismas ir išviso teismas jiems tikrinti netinkąs, nes čion esą reikalinga įvertinti ir tam tikri politiniai sumetimai, kurie teisėjams yra svetimi.

Tačiau šis kriteriumas yra aiškiai dirbtinis. Kuris gi administracinis aktas yra visiškai nuo „politinio tikslo“ laisvas? Iš kitos pusės, argi „politinis tikslas“ paliuosuoja aktą nuo teisės imperatyvų ir daro jį suvereniniu, suteikdamas administracijos organui diktatorišką galią? Tai būtų tezė labai pavojinga, kuri griautų teisinės valstybės sąvoką. Tad šis kriteriumas atkrito.

b) „Valdymo aktai“ esą tie, kuriems parlamentas suteikia savo sankcijos arba kurie jau yra tą sankciją gavę (pav. dėl kurio nors akto buvo iškelta interpeliacija, kuri tapo užbaigta pasitikėjimo pareiškimu vyriausybei). Tačiau parlamento politinis pritarimas tesėtumo aktui neprideda ir neatima; jis nepadaro neteisėto akto teisėtu, kaip, antra vertus, parlamento politinis akto pasmerkimas nepadaro teisėto akto neteisėtu. Iš kito pusės, šis kriteriumas yra visiškai netikęs dar todėl, kad jei jis pareina nuo to, ar parlamentas jau yra išsitaręs dėl akto (sankcionavęs jį), tai ši aktų klasifikacija bus visiškai atsitiktinė, neturinti jokio ryšio su kuriomis nors aktų esmės žymėmis. O jeigu čion turima galvoje aktai, kurie išviso gali būti parlamento sankcionuojami, tai tada visi administraciniai aktai virstų „valdymo aktais“, nes parlamento priežiūra (parlamentiniame režime, o čion kaip tik šis režimas ir turima galvoje) apima visą administracijos sritį; tad vietoje klasifikacijos čion būtų buvęs visų administracinių aktų pavadinimas „valdymo aktais“ ir jų išėmimas iš administracinio teismo. Bet kas gi tada liktų administracinio teismo funkcijai? — Nieko. Tad ir šis „parlamento sankcijos“ kriteriumas teko atmesti.

c) Buvo ieškoma toliau. Siūloma dar toks kriteriumas: „valdymo aktai“ tai esą pačios vyriausybės betarpiškai padarytieji aktai; jie esą neteismingi, nes valdžios funkcijų suskirstymo principu vyriausybė yra paritetinė teismui, o tokiam administraciniui teismui, kaip prancūziškas „Valstybės Tarybos“ („Conseil d'Etat“) administracinis teismas, kuris nėra iš administracinės hierarchinės organų sistemos išskirtas, ji net vyresnybę sudaro; „administraciniais gi aktais“, kurie yra administracinio teismo atžvilgiu teismingi, esą tiktai priklausomųjų valdininkų padarytieji aktai. Tačiau ir šis klasifikacijos kriteriumas teko atmesti. Nėra jokio pagrindo, kuris pateisintų pačios vyriausybės padarytų aktų neteismingumą.

Konstitucinėje santvarkoje vyriausybė, kaip įeinanti į įsteigtąją valdžią, yra teisinė, o ne suvereninė (ne diktatoriška); jos darbas yra tikras ir imperatyvinis tiek, kiek jis yra teisėtas (neprieštarauja konstitucijai ir įstatymams); tiesa, kadangi tai yra darbas pagrindinio organo, tai jis yra tariamai (prezumuojamai) teisėtas, bet šita prezumicija veikia tol, kol priešinga nebus įrodyta ir tinkamu būtu konstatuota; jei nebūtų buvę to rezervo, tai absoliutinė nesugriaunama prezumpcija sudarytų tokią vyriausybei privilegiją, kuri faktiškai įkurtų diktatūrą arba jau bent policinę valstybę; o nesant hierarchinės vyriausybės darbų kontrolės, koks gi gali būti geresnis ir išviso kitas neteisėtumo įrodymo metodas, kaip teismo metodas? Iš kitos pusės tų darbų teisėtumo kontrolė administracinio teismo metodu neužgauna vyriausybės pariteto su teismu ir jos pagrindinio organo pobūdžio, nes čion teismo sprendimu nesudraudžiama pati vyriausybė ir jokių sankcijų netaikoma vyriausybei, tiktai vyriausybės atliktuose darbuose konstatuojama, jeigu ji tenai yra, neteisė ir toji neteisė sudraudžiama. Pagaliau administracinių aktų klasifikavimas į „vyriausybės aktus“ ir „valdininkų aktus“ jokios prasmės neturi, ypač teisėtumo ir jo tikrinimo atžvilgiu, nes administracija, pagrįsta stipria hierarchija, yra vieninga ir solidari, ir valdininko aktas, kurio panaikinti vyriausybė nėra pasiryžusi, yra lygus vyriausybės aktui, nes jis yra vyriausybės autoriteto padengtas. Tad jeigu vienu atžvilgiu tas autoritetas nepaliuosuoja akto nuo teisingumo, tai nėra jokio titulo, kad jis tą kitu atžvilgiu veiktų.

12. Oportunistinė neteisingų administracinių aktų kategorija.

Ištikrųjų teismo kontrolės metodu ne teismas, bet teisėtumas ar teisės imperatyvai varžo administraciją. Ir jei norima pasiekti, kad administracija būtų ne suvereninė, o teisinė ir teisėta, tai kalbėti apie teismo kontrolės ribas, skiriančias valdininkų aktus nuo vyriausybės aktų, netenka.

Ir tai liečia išviso vyriausybės aktus, neskiriant jų tarpe tų, kurie yra ministerių ar ministerių kabineto daromi, ir tų, kurie turi konstitucinio valdovo ar respublikos prezidento parašą. O jeigu pagaliau rūpėtų išsaugoti tas suverenumo šešėlis, kuris iš absoliutinio valdovo tapo perkeltas į konstitucinį valdovą arba net į respublikos prezidentą, kaip fikcija, palai-

koma visiško jo asmens ir jo darbų neatsakingumo principu (nors prezidentas visur yra bent baudžiamąją tvarka atsakingas), tai tas suverenumo „nudum jus“ yra užtenkamai apsaugotas kontrasignacijos tvarka. Būdamas kontrasignuotas, konstitucinio valdovo ar respublikos prezidento aktas yra drauge ir kontrasignavusiojo ministerio aktas; tad teisėtumo kontrolei, o tuo pačiu ir administraciniam teismui, jis gali būti pavestas, kaip kontrasignavusiojo ministerio aktas. Tuo pačiu paties prezidento (ir paties konstitucinio valdovo) darbu neatsakingumo principas, kuriame dar glūdi paskutinis monarchinio suvereniteto šešėlis, čion yra pilnai išsaugotas.

Šitais sumetimais galų gale liko sugriauti visi mėginimai adminstracinius aktus iš esmės klasifikuoti teismingų ir neteismingų aktų rūšimis. Principiškai iš esmės (žinoma, ten, kur yra praktikuojamas bendrosios, o ne atributyvinės, kompetencijos administracinis teismas), visi administraciniai aktai gali būti tam teismui skundžiami. Tačiau visdėlto įvairiais grynai praktškais, o p o r t u n i s t i n i a i s, o ne principiniais, ne akto esmės, sumetimais, tam tikros administracinių aktų kategorijos yra priimta iš administracinio teismo išskirti. Šitoms administracinių aktų kategorijoms taikomas dar kartais „valdymo aktų“ vardas.

Tad teismingų „administracinių aktų“ ir neteismingų „valdymo aktų“ klasifikacija, kiek ji dar yra mokslo ir praktikos palaikoma, yra o p u r t u n i s t i n ė, b e t n e p r i n c i p i n ė.

Pavyzdžiui, Prancuzijoje, kuri administracinio teismo evoliucijoje stovi visų valstybių priešaky (tai yra didžiausia Prancūzų teisinės tvarkos garbė), šia oportunistine prasme neteismingais administraciniais aktais („valdymo aktais“) tebėra laikomos šios administracinių aktų kategorijos:

a) visi aktai, kuriais reiškiasi vyriausybės santykiai su parlamentu, tad: rūmų sušaukimas, sesijos atidarymas ir uždarymas, rūmų paleidimas....

b) apgulos ir karo padėties paskelbimo; tačiau tos padėties vykdymo aktai (išskyrus patį jos paskelbimo aktą) Prancūzų administracinės jurisprudencijos leidžiami administraciniam teismui skųsti;

c) tarptautinio pobūdžio ir išviso diplomatiniai aktai; tačiau jeigu diplomatinio agento aktas neturi iš esmės diplomati-

nio akto pobūdžio, tai jis šia neteismingumo privilegija nesinaudoja (todėl diplomatinio agento daromieji užsieny įvairūs civilinės būklės registracijos aktai, notariniai aktai ir kiti panašūs — pareina nuo teismo kontrolės lygiai taip pat, kaip notarų, antstuolių, civilinės būklės registracijos valdininkų ir kitų anologinių administracijos agentų aktai);

d) respublikos prezidento bausmės dovanojimo ar sumažinimo aktai;

e) savųjų piliečių užsieniuose globos aktai ir

f) svetimšalių policijos aktai.

Opurtunistinis šių administracinių aktų kategorijų neteismingumo pagrindas yra tas, kad, esą, jųjų pavedimas viešajam ginčui teisme sudarytų valstybės saugumui pavojų.[20])

VI. Įstatymų ir kitų įstatymų leidėjo aktų konstitucingumo kontrolės problema. Istorinė šios problemos apžvalga.

1. Ši problema apima atsitiktinę tų aktų bei įstatymų teismo quasi-kontrolę ir konstitucinį teismą.

Lieka įstatymai ir išviso įstatymų leidėjo aktai (be įstatymų, dar neįstatyminiai įstatymų leidėjo aktai, biudžetas). Kad ir jiems teisėtumo, arba konstitucingumo, klausimas kilti gali, mes tai jau esame matę. Konsitucingumas, kaip buvome aiškinę, tai tas pats, tiktai kvalifikuotas, teisėtumas, būtent atitinkamumas ne šiaip įstatymo imperatyvo, bet konstitucijos, kaip aukštesnės rūšies teisės normos, imperatyvo. Todėl įstatymams tegali kilti ne paprastojo teisėtumo, bet t i k t a i j ų k o n s t i t u c i n g u m o klausimas. Jis kyla būtent visose tose valstybėse, kurios tvarkosi nelanksčia ar nevisiškai lanksčia konstitucija. Kai dėl neįstatyminių įstatymų leidėjo aktų, tai jie gali būti ir šaip neteisėti, ir nekonstitucingi. Tačiau kadangi jie sudaro įstatymų leidėjo darbą ir tuo formališkai lyg prilygsta įstatymams, tai jų teisėtumo ar nekonstitucingumo klausimas bent to teisėtumo ar konstitucingumo kontrolės atžvilgiu maždaug sutampa su paprastųjų įstatymų konstitucingumo kontrolės klausimu ir todėl mes jo neišskirsime, spręsdami įstatymų konstitucingumo kontrolės metodus ir tvarką.

Taip pat mes jau esame pasisakę dėl įstatymų konstitucingumo (taip pat neįstatyminių įstatymų leidėjo aktų teisėtu-

mo ir konstitucingumo) tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros. Mes būtent konstatavome, kad išskyrus kai kuriuos nežymius atsitikimus (būtent tuos, kai įstatymai yra leidžiami kurio nors ne pagrindinio, bet prklausomojo organo), šiaip įstatymų leidėjo, kaip neturinčio veikliosios vyresnybės, darbams tarnybinės, ar hierarchinės, kontrolės nėra.

Tad įstatymų (įstatymų leidėjo darbų) konstitucingumo kontrolė galėjo ir gali reikštis tiktai arba atsitiktinės teismo quasi - kontrolės arba tiksliosios teismo kontrolės metodu. Tikslioji teismo kontrolė čion yra priimta vadinti k o n s t i t u c i n i u t e i s m u.

2. Įstatymų konstitucingumo kontrolės problema tapo aktuali nuo XVIII amžiaus pabaigos — demokratijos pirmų laimėjimų ir būtent reprezentacinės demokratijos santvarkoje.

Įstatymų atžvilgiu abiejų šitų kontrolės metodų problema yra nauja. Ištikrųjų ji datuojasi nuo XVIII amžiaus pabaigos, nuo to laiko, kaip Amerikoje ir Europoje buvo pradėta steigti demokratinė valstybė ir būtent reprezentacinės demokratijos formoje. Kaip žinoma, valstybės, kurios XVIII amž, buvo padaryti pirmieji demokratinės valstybės reformos bandymai, tai buvo iš vienos pusės išsivadavusios iš metropolijos jungo Anglų kolonijos Šiaurės Amerikoje, virtusios nepriklausomomis valstybėmis (štatais) ir galutinai 1787 m. susifederavusios į Jungtines Amerikos Valstybes (USA), iš kitos Europoje — Prancūzija (neskaitant trumpo laikotarpio XVII amž. Anglijoje Kromvel'io protektorato metu).

Iki tol nė absoliutinėje monarchijoje, nė tiesioginėje demokratijoje (Šveicarijos kantonai)) apie tai, kad valstybės įstatymai galėtų ir turėtų būti konroliuojami jų teisėtumo atžvilgiu, negalėjo būti kalbos. Viešpatavusi suvereniteto doktrina, ypač monarchinėje savo konstrukcijoje, išskirdavo galimumą kontroliuoti ir nedaryti teisinių išvadų arba tiesiog naikinti įstatymus, sudarančius paties suvereno darbą. Iš esmės diktatoriškoje absoliutinės monarchijos santvarkoje įstatymas, kaip imperatyvinis karaliaus - suvereno valios reiškinys, turėjo būti visiems valdiniams ir karaliaus tarnams - valdininkams be jokių rezervų privalomas; tiktai vienas suverenas būtų galėjęs jį panaikinti ar pakeisti. Panašiai buvo tiesioginėje demokratijoje. Visuotinis piliečių susirinkimas „L a n d s g e-

m e i n d'e s" kantonuose buvo suverininės galios reiškėjas. Jo priimtieji nutarimai - įstatymai buvo visiems be jokių sąlygų imperatyviniai. Jie galėjo būti tiktai tuo pačiu nutarimu panaikinami ar pakeičiami.

3. Įstatymų konstitucingumo (teisėtumo) problemos ir jo kontrolės daigai ir antecedentai Prancūzų absoliutinėje monarchijoje ir Anglų Šiaurės Amerikos kolonijose.

Tačiau, nors tai ir atrodo nelogiškai ir skamba kaip paradoksas, kaip tik toje pačioje Prancūzijoje, kurioje absoliutinė monarchija buvo pasiekusi klasikinės savo formos ir kuri pirma pakeitė ją naujomis demokratinėmis konstrukcijomis, dar prieš Didžiąją Revoliuciją — absoliutinės monarchijos metu — buvo jos institucijose atsiradę pirmieji įstatymų konstitucingumo kontrolės daigai. Antra vertus, panašūs įstatymų konstitucingumo kontrolės antecedentai, nors kitoje formoje, buvo gyvi ir Anglų kolonijose Amerikoje.

Vadinasi — kaip tik tose abejose valstybėse, kurios pirmos įžengė į demokratinę konstitucinę santvarką, ši problema nebuvo visiškai nauja. Tiesa, valstybinėje demokratinėje santvarkoje ji turėjo gauti kitokius teorinius pagrindus ir išviso turėjo iškelti naujus klausimus. Bet ji buvo žinoma ir net iš dalies jos senieji daigai ir antecedentai, išaugę kitokioje santvarkoje, turėjo veikti jos tolimesnį likimą ir demokratijoje.

4. Pagrindinių įstatymų sąvoka absoliutinėje monarchijoje. Suvereninio karaliaus asmens pakeitimas suvereninės karūnos institucija.

Būtent jau absoliutinėje monarchijoje ėmė reikštis pagrindinių įstatymų ir pagrindinės teisės sąvoka. Taip pat ėmė skirtis karūnos ir karaliaus sąvokos. Drauge su tuo ir suverenumo ar suvereniteto sąvokos konstrukcija ėmė kitėti. Pagrįsti valstybė asmens galia ar asmenine teise buvo nepatogu. Valstybei nusistovint, reikėjo jai ir pastovesnis nuolatinis pagrindas surasti ir nustatyti. Asmuo, valdovas, karalius — miršta, jis yra nepastovus, valstybė yra nuolatinė. Jei subjektyvinė karaliaus teritorinio suvereniteto teisė, laikoma nuo legistų laikų (XV — XVI amž)[30] valstybės pagrindu, būtų grynai asmeninė, tai karaliui, šios teisės subjektui mirus turėtų suirti ir pati valstybė. Aišku, kad socialiniam bendravimui tai netinka. O nors monarchinė suvereniteto konstruk-

cija nebuvo visiškai suderinta su socialine valstybės esme, tačiau visdėlto tos socialinės grupės, kurios valstybe naudojosi ir kurios šiuo ar tuo būdu dalyvavo karaliaus valdyme, buvo suinteresuotos socialiniu valstybės pobūdžiu ir tokio visiško valstybės pareinamumo nuo karaliaus asmens nemėgo; joms rūpėjo pats monarchinis suverenitetas kiek socializuoti. Tam ir padėjo sosto (suvereniteto teisės) paveldėjimo institucija. Karalius, tam tikras fizinis žmogus, nesąs visiškas valstybės šeimininkas; jisai suvereniteto teisę gaunąs tam tikra paveldėjimo tvarka, tam tikru titulu, kuris ne nuo jo pareina, tam tikru įstatymu. Kaip fizinis tam tikras asmuo — Liudvikas, Henrikas ar Karolis — jis esąs įstatyminis suverenas, o ne savaime suverenas. Suvereninis esąs ne jis, tiktai eilė karalių arba „tęstinis karalius", kuris nemiršta („Le roy ne meurt jamais"; „le roy est mort — vive le roy."), bet mirštant ir besikeičiant Liudvikams ir Henrikams, pereina iš vieno į kitą ir tęsiasi jųjų besikeičiančioje eilėje amžinai. Iš to kilo sąvoka suverenines „karūnos", pakeitusios suvereninį iki tol karalių. Karalius tik esąs karūnos teisių reiškėjas, josios teisinis (įstatyminis) reprezentantas, bet ne pats suverenas.[31]

Tai monarchizme be abejo buvo pažanga, socializuojanti valstybę. Karūna — tai labiau teisinė institucija, negu individas. Iš tos monarchizmo evoliucijos kilo sąvoka tam tikrų pagrindinių įstatymų ar teisės normų, aprėžiančių patį karalių ir sudarančių lyg karalystės įsteigimo, karalystės statuto aktus, kurių ribose ir pats karalius savo sostą užima. Toks esąs pirmoje eilėje sosto paveldėjimo tvarkos įstatymas, kurio atskiras karalius liesti ir keisti savo nuožiūra negalįs.

5. Mėginimai aprėžti absoliutinę monarchiją Prancūzijoje kaikuriomis pagrindinėmis — ypač karūnos ir luomų teisinės būklės valstybėje — institucijomis, sudarančiomis nerašytąją monarchijos konstituciją. Prancūzijos „parlamentų" (teismų) kova su karaliais dėl karaliaus įstatymų teisėtumo (konstitucingumo) kontrolės.

Tęsiant tuos samprotavimus, buvo ir toliau einama. Atskiri klodai, ypač gi sustiprėjusi Prancūzų monarchijoje valdininkija arba biurokratija, kuri monopolizavo valstybės tarnybą teisme ir administracijoje ir virto paveldėtiniu tos tarnybos luomu, stengėsi ir luomų padėtį valstybėje paversti tam tikra

pagrindine teisine valstybės institucija, nepareinančia nuo karaliaus nuožiūros. Tokiu būdu pamažu absoliutinė monarchija, pagrįsta valdovo asmeniniu suverenumu, buvo tam tikra prasme paverčiama konstitucine ar statutine monarchija, kurios esmę sudaro tam tikrų pagrindinių institucijų — pirmoje eilėje karūnos ir luomų teisinės būklės — nerašytoji konstitucija, aprėžianti paties karaliaus galią.[32]

Šitos evoliucijos koncepcija ne tiktai plėtėsi, bet ir stengėsi sudaryti valstybės mechanizme tam tikrąją funkciją ir tam tikrus tos funkcijos organus. Drauge su pagrindinių, lyg steigiamųjų įstatymų ar teisės normų sąvoka atsirado, žinoma, ir žemesniųjų, priklausomų, nuo anųjų teisiškai pareinančiųjų įstatymų sąvoka. Karalius galįs laisvai leisti ir keisti tiktai antruosius, bet jie negalį prieštarauti pirmiesiems — pagrindiniams; jei jie prieštarauja, jie esą neteisėti, laužą karalystės institucijas ir neturį galios veikti. Tačiau kad šita koncepcija būtų gyva, reikėjo, kad kas nors leidžiamųjų įstatymų teisėtumą tikrintų ir galėtų neteisėtus stabdyti. Tos funkcijos ir ėmėsi Prancūzijos vad. „parlamentai" (taip absoliutinės monarchijos metu Prancūzijoje buvo vadinami aukščiausieji istorinių valstybės provincijų teismai).[33] Tarp anų „parlamentų" funkcijų buvo viena, kurią jie tam tikslui ir sunaudojo. Tai buvo leidžiamųjų įstatymų registravimas — senoji įstatymų įsigalėjimo forma, kurią pakeitė naujasis leidžiamųjų įstatymų skelbimas. Karaliaus leidžiamieji įstatymai buvo siunčiami parlamentams juos pas save įregistruoti. Tiktai parlamento įregistruotas įstatymas turėjo būti atitinkamo parlemeno ir kitu to parlemento srities teismų taikomas, kaip privalomas ir turįs galios veikti.

Naujų karaliaus leidžiamų įstatymų registravimas — tai buvo „parlementų" pareiga — tai buvo aktas, panašus į notariato aktus. Tai buvo formalus įstatymo konstatavimas. Toks buvo šis aktas iš esmės, einant savo kilme ir absoliutinės monarchijos logika; taip į jį visumet žiūrėjo karaliai. Tačiau parlementai ėmė keisti įstatymų registravimo prasmę. Būtent, jie — o ypatingai šiuo pasižymėjo Paryžiaus parlementas — ėmė t i k r i n t i atsiunčiamus jiems registracijai įstatymus, ir radę, kad jie prieštarauja pagrindiniams įstatymams ir karalystės institucijoms, pripažindavo juos esančius n e t e i s ė t u s ir atsisakydavo registruoti. Tai buvo ilgiausios ir sunkiausios ka-

raliaus su parlementais kovos objektas. Nė parlementai nė karaliai nenusileisdavo. Prancūzijos karaliai niekumet nepripažino šios parlementų praktikos teisėtumo. Jie visumet griežtai protestuodavo prieš parlementų teisę tikrinti karaliaus aktų teisėtumą ir griežtai laikėsi savo absoliutinės galios ir monarchinio suveriniteto titulo. Jie asmeniškai atvykdavo į atsisakiusių įstatymą registruoti parlementų posėdžius, ten kartais griežčiausiomis ir pilnomis paniekos kalbomis sudrausdavo parlementą ir čion pat asmeniškai savo akivaizdoje įsakydavo įregistruoti aktą. Tačiau naujai progai pasitaikius parlementai vėl kartojo savo. Netekę kantrybės, valdovai griežtai bausdavo už tai teisėjus, ištremdavo juos, kankindavo, kalindavo. Parlementai nesiliovė savaip elgtis, plėsdami savo, kaip mes pasakytume, „konstitucinės monarchijos“ koncepciją. Šioje ilgoje amžinoje kovoje teisėjus stiprino jųjų patrimonialinė luominė profesijos organizacija, kuri juos darė nepareinančius nuo valdovo paskyrimo, ir be to „parlementų“ galia aiškinti įstatymus reglamentais. Tai buvo kova be abejo politinė, ir tuo būdu įstatymų teisėtumo ar konstitucingumo kontrolės precedentai Prancūzijoje turėjo savy ryškų politinį elementą. Tokia buvo šio klausimo būklė prasidedant Didžiajai Prancūzų Revoliucijai.

6. Karūnos teismas ir vietos įstatymai Anglų kolonijose Amerikoje.

Visai kitokios prasmės buvo vietos įstatymų teisėtumo kontrolės problema Anglų kolonijose Šiaurės Amerikoje. Kolonijos naudojosi autonomija, einant karūnos suteikiamomis joms „k o r t o m i s“ (sui generis autonomijos statutais). Daugely atsitikimų tos „k o r t o s“ — tai buvo laisvi kolonijos (kolonistų bendruomenės) įsteigimo aktai, pradžioje nustatyti pačių kolonistų „v i s u o m e n ė s s u t a r č i ų“ („c o n t r a t s o c i a l“) formoje, einant viešpatavusiomis tos gadynės šviesuomenėje pažiūromis į sutartinį socialinio bendravimo titulą. Vėliau Anglų valdžia arba „karūna“, įsikišdama „savo teisėmis“ į kolonistų įkurtąją bendruomenę, sankcionavo jų nustatytą santvarką, paversdama jų laisvąjį aktą suteiktąja korta (privilegija) ir papildydama jį kai kuriais šabloniškais priedais, apsaugančiais kolonijos ryšį su metropolija. Sudaromas tomis „kortomis“ konstitucinės santvarkos šablonas buvo maždaug šitoksai: kolonijos baltoji visuomenė pati per savo atstovų susirinkimus

leisdavo vietos įstatymus vietos reikalams tvarkyti; tie vietos įstatymai negalėjo prieštarauti metropolijos Parlamento aktams (valstybės įstatymams); valstybės centro valdžią arba „karūną“ kolonijoje atstovavo karūnos skiriamas gubernatorius, kuris turėjo veto galios vietos įstatymų projektų atžvilgiu, dabodamas, kad jie neprieštarautų „kortai“ ir metropolijos parlamento aktams bei išviso metropolijos reikalams; pagaliau karūnos teismas kolonijoje, valdydamas įstatyminį teisingumą, taikydavo jo sprendžiamiems teisiniams ginčams „kortos“ nuostatus, metropolijos įstatymus ir tuos vietos įstatymus, kurie neprieštaravo „kortai“ ir metropolijos parlamento aktams. Tai reiškia, kad karūnos teismas kolonijose netaikė ir nedarė jokių teisinių išvadų iš tų vietos įstatymų, kuriuos jis rasdavo nekonstitucingais arba neteisėtais.[34]

Iš esmės tai buvo tasai įstatymų konstitucingumo kontrolės metodas, kurį mes čion vadiname „atsitiktine teismo quasikontrole“. Tuo tarpu toji kontrolė, kurią Prancūzijoje mėgino vykdyti įstatymų registracijos tvarka parlamentai, buvo artimesnė tiksliosios teismo kontrolės metodui, bet nuo pastarojo žymiai skyrėsi tuo, kad buvo vykdoma ne skundais ir iškeltų ginčų sprendimais, bet ex officio ir „motu proprio“, tuo būdama ne teisminė, bet grynai politinė kontrolė.

7. Kolonijų santvarkos mechanizmo sunaudojimas įkurtajai demokratinei valstybei (Štatams ir USA).

Šitokie buvo precedentai tose dviejose valstybėse, kurios XVIII amžiaus pabaigoje ėmė organizuoti demokratinę valstybės santvarką. Čion jų kuriamoje demokratinėje reprezentacinėje respublikoje yra jau subrendę visi įstatymų konstitucingumo problemos elementai. Čion jau nėra reikalo naudotis dirbtinėmis konstrukcijomis ir kelti ši problema kontrabandos arba, aip sakant, šmugelio keliu, iškreipiantamosios santvarkos logiką, kaip kad tai buvo Prancūzijos parlementų daroma absoliutinės monarchijos metu. Čion ši problema kaip tik glūdi pačiuose naujos santvarkos principuose. Ši santvarka kaip tik numato vyriausiąją teisę, arba konstituciją, ir nuo jos pareinančią žemesniąją teisę, arba paprastąjį įstatymą, kuri yra teisėta ir turi galios veikti tiktai anosios ribose; ji numato taip pat ir skiria steigiamąją suvereninę galią ir įsteigtąją konstitucinę galią, pavesdama įstatymus leisti kaip tik įsteigtąjai, kuri savo

darbui suverenumu nesinaudoja, nes ji yra konstitucijos aprėžiama. Vadinasi, čion jau įstatymų ir iš viso konstitucinio įstatymų leidėjo darbų konstitucingumo klausimas yra visai naturalus, visai vietoje, — jis neužgauna nė suvereninės teisės, nes čion paprastųjų įstatymų reiškiamoji teisė nėra suvereninė, nė įstatymų leidėjo. Ne tiktai neužgauna, bet, rodos, savaime prašosi, kaip santvarkos principų tiesioginė išvada.

Tad kaip gi šį klausimą išsprendė USA ir Prancūzija?

Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse šis klausimas be ypatingų sunkenybių tiek teisės, tiek praktikos srity tapo išsręstas veikusių iki tol precedentų prasme. Prancūzijoje — kaip tik atvirkščiai. Charakteringa, kad abejose valstybėse naujosios demokratinės santvarkos valstybės valdžia pasisavino ir tęsė šiuo kausimu kaip tik tą liniją, kurios iki tol laikėsi senoji, jos nugriautoji valdžia.

Atsitiktinė kolonijų įstatymų teisėtumo quasi-kontrolė, kurią kolonijose vykdė Anglijos karūnos teismai, buvo nukreipta prieš kolonijas ir palaikoma metropolijos viešpatavimo sumetimais. Bet įvykus sukilimui prieš Angliją ir kolonijoms persitvarkius į nepriklausomas valstybes ir susijungus tarp savęs federacijos ryšiais į vieną sudėtingą valstybę — kas gi tapo senoje santvarkoje pakeista? Be abejo liko pakeistas valdžios titulas. Anglijos karūnos vietą užėmė s u v e r e n i n ė U S A t a u t a (o štatuose — tų štatų tautos). Joje ir štatuose, kaip federacijos nariuose, glūdinti demokratinė steigiamoji galia, kurios suvereninės valstybinės valios imperatyvai esą užfiksuoti USA k o n s t i t u c i j o j e (o atskiruose štatuose — tų štatų konstitucijose). Įsteigtosios gi valdžios organizacija, kad ir kiek pertvarkyta, pagrindiniais bruožais panaši į buvusią kolonijose: štatuose — tautos renkamas parlamentas įstatymams leisti, tautos gubernatorius, tautos teismai; USA — dviejų rūmų (tautos renkamųjų Atsovų Rūmų ir štatų renkamojo Senato) Kongresas, tautos renkamas Prezidentas, federalinis teismas. Šiaip kiekvienas savo funkcijos (įstatymų leidimas, administracija ar „vykdomoji", teismas) srity veikia vienas (Prezidentas su juo priklausoma hierarchinė administracija), nekontroliuodamas kits kito, nesikišdamas vienas į kito veikimą, bet taip, kad vieno veikimas išdalies stabdo neteisėtą kito veikimą. Tiesa, buvęs titulo ar valdžios šaltinio dualizmas (gubernatorius ir teismai — karūnos, vietos įstatymų lei-

dėjas — kolonijos) atkrito; dabar visa — Kongresas (štatų parlamentai), Prezidentas (štatų gubernatoriai), teismas — viskas tautos (ev. — tautos ir štatų) — per rinkimus ir per konstituciją. Konsitucija — steigiamosios galios aktas — bendras visiems teisinis pagrindas. Suvienyti titulu ir teisiniu pagrindu, suskirstyti veikimu, konstituciniai įsteigtosios valdžios organai panašiai kitas kitą stabdo, kaip kad jie kitas kitą stabdė, veikdami įvairiais titulais: Prezidentas turi gana stiprų reliatyvinį veto Kongreso priimamiems įstatymų projektams, o teismas netaiko Kongreso leidžiamų nekonstitucingų įstatymų. Veto ir atsitiktinė įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolė, kuria seniau buvo skiriami metropolijos teisėms arba kolonijos jungui apdrausti, dabar tapo sunaudoti tautos suverenumui ir jos steigiamajai galai, vadinasi — to suverenumo ir tos galios imperatyviniam reiškiniui, konstitucijai, apsaugoti nuo galimų įstatymų leidėjo pasikėsinimų prieš jos nuostatus.

8. Įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolė. „Amerikos sistema". „Prancūzų sistema".

USA tautai užėmus metropolijos karūnos vietą, tos aukščiausios būklės apsauga, kurios pirma buvo reikalinga metropolijos karūna prieš kolonijas, dabar parūpo tautai arba tautos suvereniteto kūrėjams prieš kontitucinius įsteigtosios galios organus. Kaip ten buvo svarbu neleisti, kad kolonijos išeitų iš savo „kortų" ir vietos autonomijos ribų ir nepasisavintų metropolijos karūnos atribucijų, taip lygiai čion buvo svarbu, kad tautos veiklieji organai arba įsteigtoji valdžia neišeitų iš konstitucijos ribų ir nepasisavintų steigiamųjų tautos atribucijų, keisdama savo darbais (savo leidžiamais įstatymais) konstitucijos nuostatus. Tos apsaugos institucija — atsitiktinė teismo quasi-kontrolė — čion išliko sveika. Ne tiktai nebuvo reikalo ta institucija naikinti, bet dargi buvo patartina ji sustiprinti ir aiškiai ji pabrėžti. Tat ir buvo padaryta. Pati USA konstitucija kategoriškai nustato, kad teismas spręs bylas eidamas konstitucija, įstatymais ir teisingumu.[35] Šiame nuostate glūdi aiškus įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolės sankcionavimas, nes teismui tiesiog pavedama taikinti ne tiktai šiaip įstatymai, bet ir pati konstitucija. O „taikinti konstitu-

cija“ atsitikus nekonstitucingam įstatymui tai reiškia — to nekonstitucingo įstatymo netaikinti, nes jų abiejų pritaikymas yra neįmanomas, o iš jų dviejų konstitucija yra aukštesnė ir vyresnė, tad jo nuostatas slėgia ir laužo priešingąjį šiaip įstatymo nuostatą. Vadinasi, USA laimėjo principas, jog konstitucija sudaro imperatyvinę teisės normą netiktai įstatymų leidėjui, bet ir teismui. Tai yra kaip tik principas, kurį griežtai neigia vad. prancūziškoji, arba Europos kontinento, sistema. USA gi šiuo reikalu tvarka, kuri iš esmės, einant mūsų priimta klasifikacija ir terminologija, sudaro tipingą „atsitiktinę įstatymų konstitucingumo teismo quasi—kontrolė“, vadinama Amerikos sistema.

9. Demokratijai įgyvendinti sąlygos Europoje. Didžiosios Prancūzų Revoliucijos nepasitikėjimas liaudimi, valdininkais ir teisėjais. Įstatymų leidėjo autoriteto kėlimas ir jo darbų neliečiamumas.

Visiškai kas kita buvo Prancūzijoje. Išviso Prancūzijoje demokratijai įgyvendinti sąlygos buvo daug sunkesnės, negu USA. Jaunoje baltųjų Šiaurės Amerikos kolonistų visuomenėje, kurioje nebuvo nė luomų, nė painios socialinės diferenciacijos, kur visų gyvenimo sąlygos buvo maždaug vienodos, vienodi priešai — gamta, žvėrys, laukiniai raudonieji žmonės, — lygybės ir socialinio solidarumo bei veiklumo pradai glūdėjo ne tiktai filosofų teorijose ir vylingose brošiūrose, praplitusiose tos gadynės Prancūzijoje, bet pačioje socialinėje tikrenybėje. Senoje Europos visuomenėje socialinė nelygybė, luominė santvarka, stipri išorinė valdžia, gilios monarchinės tradicijos, aristokratinės ponijos įtaka, painus socialinis visuomenės suskirstymas — visa tai buvo sunku suderinti su naujais demokratiniais valstybės konstrukcijos dėsniais, o ypatingai su charakteringu demokratijai lygybės principu. Žmonės, kurie drąsiai pradėjo Didžiosios Revoliucijos darbą ir buvo pasiryžę demokratiją Prancūzijoje bei Europoje laimėti, nebuvo iškarto linkę perdaug pasitikėti nė liaudimi, nė senąja valdininkija, neišskiriant tų elementų, kurie senojoje monarchijoje stengėsi aprėžti karaliaus galią ir, taip sakant, konstitucionalizuoti valstybę. Ir, rodos, tas Revoliucijos veikėjų nepasitikėjimas tarp kito ko ir teisėjais, kovojusiais savo „parlamentuose“

prieš neaprėžtą karaliaus galią, turėjo rimtų pagrindų. Anoji kova su monarchiniu absoliutizmu visiškai iš kitų plaukė šaltinių ir kitokius turėjo siekimus. Tai buvo kova už socialinę hierarchiją, už jos principo sutvirtinimą šalies konstitucijoje ir valstybės valdžioje. Tai nieko bendro su demokratija neturėjo. Tiesa, anoje kovoje dalyvavo ir kai kurios buržuazijos viršūnės, o kaip tik buržuazija iškėlė demokratinę Revoliucijos vėliavą, bet tarp šitų dviejų konstitucinės reformos kelių jokio susitarimo ir bendradarbiavimo, jokio simpatijos ir giminingumo ryšio nebuvo. Galima net pasakyti, kad klasikinė absoliutinė monarchija, niveliuojanti socialinius skirtumus ir visus lygindama vienoje vienalypėje valdomosios tautos masėje, geriau patarnaudavo demokratijai, paruošdama jai lygybės dirvą, negu absoliutinės monarchijos oponentai, kuriems rūpėjo sutvirtinti ir konstitucionuoti socialinė hierarchija.

Revoliucijos žmonės nepasitikėjo nė plačiąja liaudimi, nė valdininkija, nė teisėjais. Jie pasitikėjo tiktai įstatymų leidžiamuoju „tautos atstovų" susirinkimu, vadinasi — tuo organu, kurį mes šiandien nuo XIX amžiaus esame pripratę vadinti parlamentu. Jie teisingai nujautė, kad čion, šitame viešųjų debatų organe, glūdi tikroji kūrybinė Revoliucijos energija. Todėl jie iš vienos pusės perkelia veikluįį naujos tvarkos centrą iš pačios tautos į tąjį jos atstovų reprezentacinį susirinkimą, suteikdami demokratijai „reprezentacinės demokratijos" formą, o iš kitos — palaiko įstatymų leidžiamojo parlamento hegemoniją tiek vyriausybės (vykdomosios „galios"), tiek teismų atžvilgiu.

Pakeitę absoliutinę monarchiją reprezentacine demokratija ir iškėlę ypač naujojo jos organo — įstatymams leisti parlamento — autoritetą ir galią, Revoliucijos žmonės pasirūpino griežtai apsaugoti naujojo parlamento darbus nuo betkurio administracijos ir teismo kišimosi į tuos darbus arba jų stabdymo.

Tad USA nueita valdžios funkcijų (galių) suskirstymo keliu ir tame suskirstyme rasta vietos atsitiktinai įstatymų konstitucingumo teismo quasi - kontrolei, Prancūzijoje gi nueita pirmojo organo, parlamento, hegemonijos keliu, išskiriančių bet kurią jo leidžiamųjų įstatymų kontrolę. Todel senųjų teismų parlamentų ir jųjų kovos prieš monarchijos absoliutizmą atžvilgiu Revoliucijos žmonės ne tiktai nesankcionavo tų

teismų „parlamentų“ kišimosi į įstatymų leidimo darbą, tikrinant įstatymo teisėtumą (konstitucingumą), bet, tęsdami karalių tradicinę politiką, griežtai tą kišimąsi pasmerkė, įstatymo konstitucingumo tikrinimą ir net patį įstatymo aiškinimą teisėjams uždraudė, pačius gi teismus, „parlementus“, dėl tos jųjų nedrausmingos tradicijos, visiškai panaikino, kad ir tie mėginimai nepasikartotų. Revoliucijos žmonės ne be pagrindo bijojo, kad senieji „parlamentų“ teisėjai, stiprūs savo profesine korporacine luominio pobūdžio organizacija, kurių nesustabdė monarchinio suvereniteto principas ir kurie drįso kovoti prieš karaliaus leidžiamąjį įstatymą, jei jiems būtų palikta įstatymų aiškinimo ir jų tikrumo konstatavimo laisvė drauge su reglamentine galia, būtų tai sunaudoję kovai ir prieš demokratinio parlamento leidžiamus įstatymus. Tačiau ir suardžius senąją teisėjų organizaciją bei panaikinus senuosius teismo organus, — Revoliucijos žmonės nedrįso tai ir naujiems teisėjams pavesti. Jie savo naujos (demokratinės) visuomenės kūrybos darbui, kuris ir šiaip jau nebuvo lengva įvykdyti senųjų monarchinių, aristokratinių ir luominių tradicijų Europoje, visiškai nebuvo linkę sudaryti dar vienos plėtimosi kliūties, dar vienos rizikos — teisėjų priešinimosi ir teismų kišimosi į tą darbą.

Tad Didžioji Prancūzų Revoliucija iškarto pakirto kelią bet kuriai įstatymų konstitucingumo teismo kontrolei — tiek atsitiktinai quasi-kontrolei, tiek tiksliai kontrolei, tiek tajai ex officio registracinei kontrolei, kurią seniau absoliutinėje monarchijoje buvo mėginę vykdyti Prancūzijos „parlementai“ (provincijų teismai). Tiksli teismo kontrolė (konstitucinis teismas) įstatymų atžvilgiu dar tuo laiku iš viso nebuvo žinoma. Bet ir nebuvo ieškoma. Revoliucijos žmonės tyčia to neieškojo ir visai jokios kontrolės nepageidavo.[36]

10. Įstatymų konstitucingumo klausimas konstitucinėje monarchijoje. Motyvai, dėl kurių monarchinis veiksnys konstitucinėje monarchijoje yra nusistatęs prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę.

Didžioji Prancūzų Revoliucija ir jos demokratinė respublika — tai dar buvo pati už demokratiją kova, pati kilusio tarp dviejų valstybės formų, tarp senosios ir naujosios, tarp iš vienos pusės absoliutinės monarchijos ir iš kitos — demokratinės respublikos, — karo kampanija. Naujos teisinės institucijos, kylančios pačiame kovos karšty, dar gali ir nebūti charakterin-

gos naujajai formai, nes jos dažnai tenka kurti atsžvelgiant ne į naujos formos esmę bei logiką arba ne tiek į jas, kiek į pačios kovos reikalus, į įvairias karo aplinkybes, žodžiu — į pašalinius daiktus.

Bet kaip gi ši konstitucingumo kontrolės problema buvo Europoje sprendžiama vėliau, kovos karščiui sumažėjus? Mes žinome, kad po pirmo aistringo jaunos demokratijos su senu monarchizmu susidūrimo Didžiojoje Prancūzų Revoliucijoje — Europos kontinente XIX amžiuje užviešpatavo maišytoji valdžios struktūros forma, kuri nebuvo nė gryna absoliutinė monarchija, nė demokratinė respublika. Tai buvo vad. konstitucinė monarchija, abiejų anų formų kompromisinis mišinys, kaip mėginimas užbaigti kovą šiokia tokia taika, pakeisti karą kompromisu, kuriame sutilptų ir sugyventų abu — monarchinis ir demokratinis — principai. Konstitucinė monarchija tampa XIX amžiuje tipinga valstybės forma tiek Prancūzijoje, tiek išviso Europos kontinente. Išskyrus iš vienos pusės Šveicariją, kaip klasikinę demokratinės respublikos šalį, ir iš kitos — Rusiją, Turkiją ir Černogorą (Montenegro, Juodkalnę) kuriose ligi XIX amžiaus pabaigos užsiliko gryniausia absoliutinė monarchiją — visos kitos Europos valstybės iki 1875 m. buvo konstitucinės monarchijos, ir tiktai nuo 1875 m. į demokratinių respublikų stovyklą iš konstitucinės monarchijos perėjo dar Prancūzija.

Rodos, konstitucinėje monarchijoje įstatymų konstitucingumo kontrolės problema galėtų būti lengviau išspręsta negu absoliutinėje monarchijoje ir negu Prancūzų Didžiojoje Revoliucijoje. Čion jau tokiai kontrolei aiškus buvo konstitucingumo kriteriumas — kostitucinis aktas. Be to, čion joks veiklus valdžios organas, neišskiriant nė konstitucinio karaliaus, kaip monarchinio suvereniteto atstovo, nė parlamento arba jojo žemesniųjų rūmų, kylančių iš demokratinio tautos suvereniteto, negalėjo pats pretenduoti į suverenini veikimą, kaip absoliutinis valdovas arba pati tauta tiesioginėje demokratijoje, nes einant konstitucinės monarchijos principu — tiek valdovas tiek tauta sudėję savo suverenumą į patį kompromiso aktą — į konstituciją; pasižadėję vienas kitam toliau vykdyti valdžią to kompromiso ribose.

Tačiau ištikrųjų ir konstitucinėje monarchijoje dirva įstatymų konstitucingumo kontrolei reikštis (čion mes turime gal-

voje teismo kontrolę) buvo nepatogi. Nors konstitucinėje monarchijoje glūdėjo kompromiso idėja, tačiau ištikrųjų kompromisas nebuvo visiškai nuoširdus. Tai buvo ne tiek solidarus dviejų draugų — monarchizmo ir demokratijos — bendradarbiavimo susitarimas, ne tiek taika, kiek karo paliaubos. Šiame kompromise, jeigu ne visumet, tai labai dažnai abi šalys buvo susirūpinusios kiekviena sustiprinti savo pozicijas, kad progai pasitaikius ji galėtų pasiliuosuoti nuo kontragento ir palikti visą valdžią sau. Kova tarp monarchizmo ir demokratijos tęsėsi ir konstitucinėje monarchijoje. Monarchizmui rūpėjo išlaikyti valdovo autoritetas ir apsaugoti jis nuo bet kurio pažeminimo; rūpėjo išvengti net įspūdžio, jog karalius gali būti atsakingas ir kad kuris nors aktas, perėjęs per karaliaus rankas ir gavęs jo pritarimą (sankciją), sutvirtintas jo parašu, dar gali būti kieno nors tikrinamas, pripažįstamas teisėtas ir neteisėtas, eventualiai net naikinamas. Įvairios buvo ir yra konstitucinės monarchijos formos, atsižvelgiant į tai, kurio dviejų kompromiso veiksnių — monarchijos ar demokratijos — kompromise yra persvara. Esti suteiktosios (oktrojuotos) konstitucijos monarchija, artimiausia absoliutinei, kurioje demokratinis tautos valdžios momentas yra labai nežymus, besireiškiąs tiktai valdovo leidimu tautai dalyvauti per atstovus karaliaus įstatymų leidime. Esti tikroji kompromisinė konstitucinė monarchija, kurioje, kiek galima, užlaikoma monarchijos ir demokratijos lygsvara, besireiškianti valdovo ir tautos bendradarbiavimu visose valdžios funkcijose, bent jau įstatymų leidime ir administracijoje. Pagaliau esti vad. demokratinė konstitucinė monarchija, kurioje monarchinis veiksnys valdžioje yra jau tiek nuslopintas, kad jis tiktai reiškiasi karaliaus įleidimu į įsteigtosios valdžios organų sistemą, tiesa — išlaikant kai kuriuos monarchizmo atributus, kaip sosto paveldėtinumas, karaliaus amens neatsakingumas, bet užtai nepaliekant jam jokios formalios iniciatyvos, jokios sprendžiamosios galios, net jokio veiklumo.

Ypač pirmoje ir antroje konstitucinės monarchijos formoje psichologiškai sunku būtų suderinti įstatymų konstitucingumo kontrolė su aukštu karūnos autoritetu. Čion, ypač pirmoje konstrukcijoje, teismai bylas sprendžia karūnos var-

du, tad kap gi jie karūnos sankcionuotą įstatymą galėtų naikinti arba iš jo išvadų nedaryti, lyg kad jo nebūtų buvę. Tai yra dar sunkiau pasiekti todėl, kad karaliui beveik sutampant su jo atstovaujamąja karūna — tas pats karalius, kaip suvereninio kompromiso (steigiamojo konstitucijos akto) subjektas, esąs pats suverenas, o kaip įsteigtosios konstitucinės valdžios organas — jis esąs organas teisinis, veikiąs kompetencijos ribose ir turįs tam tikrąją aprėžtąją galią. Suvereno ir konstitucinio organo asmens tapatybė padaro, kad griežtai taikant valdovui jojo kaip konsitucinio organo suvaržymus, užgaunama jojo, kaip suvereno, pobūdis. Plačioji publika tų dviejų karaliaus būklių tiksliai neskiria, tad jos akyse čion būtų žeminamas suverenas, o tai valdovo konstitucinėje monarchijoje reikšmę mažina ir silpnina[37]).

Tad visais šiais sumetimais monarchinis veiksnys konstitucinėje monarchijoje negali būti palankus teismų vykdomąjai įstatymų konstitucingumo kontrolei. Karaliaus sankcionuotas įstatymas esąs šventas.

11. Teisinių konstitucinės monarchijos fikcijų veikimas prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę.

Konstitucinėje monarchijoje, einant jos teisinėmis fikcijomis, gali būti iškeltas dar toks sumetimas prieš įstatymų konstitucingumo teismo kontrolės leistinumą. Jei konstitucija yra tautai suvereno, karaliaus, „o k t r o j u o t a“ (suteikta, duota), tai ji sudaro lyg karaliaus pasižadėjimą tautai, tą pasižadėjimą priėmusiai. Pats karalius savo žodžio keisti nė griauti neturįs, nes tai būtų negarbinga ir klastinga. Savo duotu pasižadėjimu jis save pats aprėžiąs. Lygiai taip pat negalinti tos konstitucijos laužyti tauta arba jos atstovai, nes ji tuo būtų įsibrovusi į karūnos suverenumą. Bet konstitucinėje monarchijoje įstatymas niekuomet nėra vienos tautos arba vieno karaliaus leidžiamas: jį priima parlamentas, kurio bent žemesnieji rūmai yra piliečių renkami, ir tuo sudarą „tautos atstovybę“, o sankcijonuoja karalius. Tad jeigu tauta, kuriai buvo duotas karališkas konstitucinis pasižadėjimas, siūlo, o konstitucijos davėjas sutinka, tai nesvarbu, ar tokiu susitarimu išleistas įstatymas yra konstitucingas ar ne; čion nesą kas apsaugotina nuo nekonstitucingo įstatymo: nei sutikęs karalius nei siūlanti

tauta nesą nuskriausti; abu konstitucinės sutarties dalyviai esą patenkinti.

Jeigu gi konstitucinė monarchija yra ne suteiktosios konstitucijos, bet kompromisinė, tai vėl tas pats. Kas kam galvoje, ar abiejų kompromiso dalyvių — tautos ir karūnos — susitarimu išleistasis įstatymas atitinka jų konstitucinį kompromisą ar neatitinka, jei jie patys to klausimo nekelia ir yra patenkinti tęsti kompromisą.

Konstitucinės monarchijos fikcijomis valstybė — socialinis junginys virsta kažkokia privatinės teisės sutartimi arba kažkokia būkle (status) ex contractu. Įstatymų konstitucingumu esą apsaugojama ne tiek vyriausieji teisinės valstybės tvarkos nuostatai, kiek kažkokių „suverenų“ teisės. Jei tos teisės nenukenčia, tai ir konstitucingumo klausimas esąs bergždžias. O kad jų „teisės“ nenukentėtų — žiūri patys tų „teisių“ subjektai, patys „suverenai“ ar jųjų atstovai, kurie turi užtenkamų priemonių atremti gresiantį jų „teisėms“ smūgį pačiame įstatymų leidimo procese, nes be jųjų abiejų (parlamento ir karaliaus) sutikimo joks įstatymo projektas netampa įstatymu. Tokiu būdu šitomis konstitucinės monarchijos fikcijomis einant, įstatymų konstitucingumo kontrolės institucija būtų visai nereikalinga.

12. Motyvai, veikią patiesdemokratinio veiksnio nusistatymą prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę konstitucinėje monarchijoje.

Tačiau ne tiktai tos konstitucinės monarchijos fikcijos ir ne tiktai monarchinis veiksnys konstitucinėje monarchijoje veikia prieš įstatymų konstitucingumo kontrolės sutvarkymą. Tąja pačia kryptimi, nors kitais sumetimais, čion veikia ir įpintas į konstitucinę monarchiją demokratinis veiksnys.

Demokratija dar labiau negu monarchizmas laikė konstitucinę monarchiją tiktai karo paliaubomis, tiktai laikinuoju poilsio kompromisu arba gal tiktai kitokiu politinės kovos metodu, bet jokiu būdu ne galutine valstybinės santvarkos forma.

Jeigu demokratija dar galėtų sutikti su demokratine konstitucine monarchija, tai jau jokiu būdu ji negalėjo pasitenkinti savo padėtimi suteiktosios konstitucijos monarchijoje, o net ir kompromisinėje konstitucinėje monarchijoje, kurioje suvereninei tautai yra lygus suvereninis valdovas ir ku-

rioje „tautos valia“ kiekviename žygy yra kito paritetinio „suvereno“ varžoma. Demokratijai konstitucinė monarchija reiškė tiktai griežtos revoliucinės kovos pakeitimą švelnesne ir į tam tikras teisines rėmas įvaryta kova. Bet iš esmės kova turėjo būti tęsiama ir jos tikslas buvo tas pats: kova už galutinį ir visišką demokratijos laimėjimą ir už konstitucinės monarchijos pakeitimą demokratine tautos suvereniteto respublika. Tos politinės kovos sumetimais demokratija turėjo ypatingai stiprinti parlamentą arba jo vad. žemesniuosius, tautos renkamus rūmus ir kelti konstitucinės monarchijos santvarkoje šito organo, kaip tautos organo, autoritetą, nes tai ištikrųjų buvo demokratijos „Trojos arklys“, įvestas į monarchizmo stovyklą, iš kurio glėbio turėjo išeiti demokratijos kovotojai ir monarchijos nugalėtojai. Demokratijos akimis žiūrint, parlamentas (parlamento žemesnieji demokratiniai rūmai) — tai esąs tikras „valstybės šeimininkas“, tiktai laikinai priverstas savo valdžia dalytis su praeities liekana — valdovu.

O kadangi įstatymas yra kaip tik parlamento aktas, tai šiomis demokratijos pažiūromis konstitucinėje monarchijoje parlamento leidžiamų įstatymų konstitucingumo tikrinimas žemintų parlamentą ir mažintų jojo demokratinį autoritetą, ypač kad teismas, kuriam tas tikrinimas būtų pavestas, konstitucinėje monarchijoje yra karūnos organas. Jei valstybės šeimininkas tautos atstovybė, priimdama įstatymą, jo konstitucingumu abejonių neturėjo, tai tų abejonių ir būti negali ir niekas — o ypač joks karūnos organas — jų kelti bei spręsti negali, — dalykas esąs baigtas.

Konstitucinėje monarchijoje demokratija galėjo būti palanki administracinių aktų teisėtumui kontroliuoti, vadinasi — tiek atsitiktinei tų aktų quasi-kontrolei, tiek administraciniam teismui, bet įstatymų ir išviso parlamento aktų konstitucingumo konrolės idėjai ji pritarti negalėjo, nes tuo pačiu ji būtų ardžiusi tą ginklą, kuris jai buvo kovai pats svarbiausias ir pats brangiausias.

Tad Europos kontinente ne tiktai absoliutinėje monarchijoje ir Didžiojoje Prancūzų Revoliucijoje, bet ir užviešpatavusioje XIX amžiuje konstitucinėje monarchijoje patogios dirvos įstatymų (ir išviso parlamento aktų) konstitucingumo teismo kontrolei plėstis nebuvo. Atvirkščiai, viskas veikė šios institucijos nenaudai.

13. Demokratinės respublikos plėtimasis Europoje; jos kilminė sąsaja su konstitucinė monarchija.

Iškarto nedaug geriau susidėjo šiai institucijai aplinkybės ir tose reprezentacinės demokratinės respublikose, kurios Europos kontinente ėmė reikštis greta konstitucinės monarchijos, konkuruodamas su pastaraja. Judėjimą šia kryptimi Europos kontinente pradėjo Prancūzija, įsteigusi 1875 m. respublika (vad. Trečioji Respublika). 1911 m. ja pasekė Portugalija, o po Didžiojo Karo pakeitė konstitucinę monarchiją demokratine respublika arba iškarto sau nustatė demokratinės respublikos formą visa eilė tiek Karą pralaimėjusiųjų (Vokiečių Reichas ir jo žemės, Austrija, Turkija), tiek naujai įsikūrusių nepriklausomų (Čekoslovakija, Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija, Suomija) valstybių.

Mūsų čion svarstomu klausimu svarbu yra tai, kad naujoji XIX ir XX amžių Europos demokratinė respublika, kurios pirmatakė yra Prancūzų Trečioji Respublika, atsirado ne spontaniškai, bet išsivystė iš konstitucinės monarchijos, su kuria ji turi daug giminystės ryšių ir iš kurios ji paveldėjo daug konstitucinių institucijų bei palinkimų, o tarp kito ko ji perėmė iš konstitucinės monarchijos ir išsiplėtusi joje vad. parlamentinį režimą, arba parlamentarizmą, kuris čion, Europos kontinente, žymiai skiriasi nuo savo klasikinio angliškojo prototipo ir kurio evoliucijos kryptis yra atvirkščiai priešinga parlamentarizmo evoliucijos krypčiai, pastebimai XX amžiuje Anglijoje.

14. Klasikinio parlamentarizmo formulė: vyriausybės ir parlamento paritetinis bendradarbiavimas tarpusavio pasitikėjimu. Šios formulės analizas parlamentarizmo konstrukcijoje.

Parlamentinis režimas, arba parlamentarizmas, yra pagrįstas tokiu vyriausybės ir parlamento bendradarbiavimu, kuriame abu bendradarbiai yra vienas kitam lygūs, bet yra reikalingi tarpusavio pasitikėjimo. Jųjų lygybė yra apsaugojama tuo būdu, kad iš vienos pusės vyriausybė parlamentiniame režime susideda iš dviejų veiksnių — valdovo (arba parlamentinės demokratinės respublikos prezidento) ir ministerių kabineto, kurio sąstatas turi atitikti parlamento (žemesniųjų rūmų) daugumos partinį sąstatą; tačiau pirmasis

veiksnys — karalius (prezidentas) — yra visiškai parlamentui neatsakingas, iš kitos gi pusės vyriausybė neturi jokios įtakos į parlamentą, kuris pareina nuo piliečių rinkimų. Paritetinis parlamento ir vyriausybės bendradarbiavimas reiškiasi iš vienos pusės vyriausybės kišimusi į įstatymų leidžiamąją parlamento funkciją (vyriausybės įstatymų iniciatyva, ministerių dalyvavimas įstatymų projektų svarstyme parlamente, valdovo sankcija, prezidento reliatyvinis veto, ministerių pareigų suderinimas su parlamento nario pareigomis), bet ypatingai iš kitos pusės tuo, kad visi vyriausybės ir jos agentų (priklausomųjų valdininkų) darbai yra parlamento (ev. žemesniųjų rūmų) kontroliuojami ir toji kontrolė gali būti tam tikromis išvadomis sankcionuojama. Visiškas valdovo (ar prezidento) neatsakingumas prieš parlamentą yra tokiu būdu suderinamas su visų vyriausybės aktų pavedimu parlamento kontrolei, kad kiekvienas valdovo (prezidento) aktas yra kurio nors ministerio kontrasignuojamas ir toji kontrasignacija daro atitinkamą ministerį arba kabinetą atsakingą už kontrasignuotąjį valdovo ar prezidento aktą, kuris tokiu būdu patenka parlamento kontrolei ne kaip valdovo (prezidento), bet kaip kontrasignavusio ministerio aktas. Parlamentinės kontrolės sankcija — ministerių kabinetui parlamento (žemesniųjų rūmų) nepasitikėjimo pareiškimas. Tačiau kadangi parlamentarizmo principas yra ne vienašališkas, o abišalis vyriausybės ir parlamento pasitikėjimas, tai lygiai taip pat kaip parlamentas gali kabinetui pareikšti nepasitikėjimą, ir kabinetas (išviso vyriausybė) gali parlamentu (jo sąstatu) nepasitikėti. Tas vyriausybės nepasitikėjimas parlamentu, kuris nėra reikalingas tam tikro formalaus pareiškimo, reiškiasi tiesiog parlamento (rūmų) paleidimu. Jeigu gi parlamentas pareiškė kabinetui nepasitikėjimą, tai paritetinio bendradarbiavimo principas iš vienos pusės daro tolimesnį jųjų bendradarbiavimą negalimą, bet iš kitos pats savaime neišsprendžia, kuris dviejų — parlamentas (rūmai) ar vyriausybė (kabinetas) — turi kitam nusileisti.[38]

15. **Klasikinio parlamentarizmo „aut - aut" principas.**

Čion einant klasikiniu anglų parlamentarizmu, kadangi rūmai ir ministerių kabinetas abu likti veikti negali, nes įgudvejų veikimas tegali reikštis bendradarbiavimu, pagrįstu pasitikėjimu, o čion kaip tik pasitikėjimo nėra, — tai vienas įgudviejų — arba rūmai arba ministerių kabinetas — turi pasišalinti, bet kuris jųjų pasišalins, o kuris liks — tat parlamentarizmo atžvilgiu vistiek. Vadinasi, arba atsistatydina kabinetas arba paleidžiami rūmai, — štai kategoringas klasikinio parlamentarizmo alternatyvas, kaip nepasitikėjimo pareiškimo išvada. Tai yra „aut - aut" principas.

Žinoma, vieno ar kito tų organų pasišalinimas daromas ne tam, kad antrasis išviso liktų vienas, bet tam, kad rekonstruojant paleistąjį arba atsistatydinusį butų restauruotas nutrūkęs pasitikėjimas. Jei ministerių kabinetas atsistatydino, tai parlamentinės būklės atstatymas, be abejo, bus lengvesnis: tada — parlamentarizmo dėsniais — valdovo (prezidento) turi būti paskirtas (eventuališkai — valdovo pakviestojo premjero sudarytas ir valdovo sankcionuotas) naujojo sąstato ministerių kabinetas, solidarus su parlamento rūmų daugumos nusistatymu; vadinasi — naujas kabinetas turi būti taip pritaikintas rūmų daugumai, kad būtų grąžintas rūmų juo pasitikėjimas. Tad šitas alternatyvo „aut - aut" išsprendimas — ministerių kabineto atsistatydinimas — sudaro pilnąjį parlamento rūmų laimėjimą: jie vyriausybę nugali. Tačiau, jei bus išrinktas antras alternatyvo išsprendimas — jei ne kabinetas atsistatydins, bet rūmai bus paleisti, — tai dar ne viskas tuo bus baigta, ir vyriausybė tuo dar nelaimės. Nes rūmų paleidimas sudaro apeliaciją į piliečius rinkikus; vyriausybė nedisponuoja naujų rūmų sąstato, ji yra visiškai bejėgė tą sąstatą paveikti (žinoma, jei ji gerbia politinio balsavimo laisvę ir nedaro neteisėto spaudimo ar kitų klastojančių rinkimus operacijų), ji negali naujų rūmų sudaryti ir užtikrinti naujuose rūmuose pageidaujamos daugumos. Ji turi laukti, kokį rūmų sąstatą išrinks piliečiai. Jei piliečiai rinkikai („teisinė tauta") išrinks tokią rūmų sąstato daugumą, kuri pritaria vyriausybės politikai ir pasitiki jąją, tai, žinoma, ministerių kabinetas laimės

ir neturės jokio reikalo atsistatydinti dėl to, kad paleistasis parlamentas, kurio daugumos patys piliečiai-rinkikai nepalaiko, jam buvo nepasitikėjimą pareiškęs. Bet jei piliečiai-rinkikai išrinks vėl tą pačią rūmų sąstato daugumą arba dar griežtesnę savo priešvyriausybiniu nusistatymu, tai ministerių kabinetas turės atsistatydinti, nes jis tuo pačiu bus demokratinio suvereno pasmerktas, o prieš tokį pasmerkimą demokratijoje instancijų nebėra. Vyriausybės sąstatas turės būti pakeistas ir būtent suderintas su naujų rūmų daugumos sąstatu, kad turėtų jojo pasitikėjimą.

Žodžiu, paleidžiant parlamentą (rūmus) kilęs tarp parlamento ir vyriausybės konfliktas tuo nėra likviduojamas; jis pratęsiamas ir paverčiamas ginču, kurio išsprendimas vyriausybės ar buvusios rūmų daugumos naudai bus atliktas piliečių - rinkikų arbitražu.[39]

Tad alternatyvas „aut-aut", kaip nepasitikėjimo pareiškimo išdava, tipinga klasikiniam parlamentarizmui, numato arba parlamento iš karto laimėjimą, visiškai neįsikišant teisinei tautai (piliečių-rinkikų kolektyvui), kai ministerių kabinetas atsistatydina, arba piliečių-rinkikų kolektyvo arbitražą, kai paleidžiamas parlamentas. Trečios eventualybės, kuri galėtų reikštis vyriausybės laimėjimu iškarto, — nėra. Ji dėl jai pareikštojo nepasitikėjimo gali arba pasiduoti ir atsistatydinti arba ginčą arbitražui pavesti, bet niekuomet negali pati sprendėju tapti. Užtai, kad tokiomis sąlygomis vyriausybė neatsidurtų pažemintoje padėtyje ir kad būtų išlaikytas jos paritetas su parlamentu, — apie tai, kuris dviejų „aut" bus pasirinkta, vadinasi — ar vyriausybė dėl nepasitikėjimo atsistatydins, ir tuo pasiduos parlamento pasmerkimui, ar parlamentas bus paleistas tautos arbitražui pasireikšti, — visuomet sprendžia tiktai pati vyriausybė, o niekuomet nesprendžia ir spręsti negali parlamentas.

Ir, rodos, būtų galima tvirtinti, kad iš tų dviejų sprendimų, kuriais reiškiasi mūsų iššiūrėtas klasikinio parlamentarizmo alternatyvas parlamentui pareiškus vyriausybei nepasitikėjimą, geriau ir tiksliau atitinka demokratijos idėją tasai, kuris paleidžia parlamento rūmus ir daro piliečius-rinkikus susidėjusios padėties arbitrais. Tai yra kaip tik suderinta su tąja aukšta padėtimi, kurią demokratijoje užima tauta. Jei du

įsteigtosios, tad aprėžtos, teisinės, valdžios organai — parlamentas ir ministerių kabinetas — nesusitaria, o jų darbo mechanizmas to susitarimo yra reikalingas, ir jeigu tarp jųjų turi būti išlaikytas paritetas, — tai argi ne aiškiausias būtų kelias pavesti jųjų abiejų bendram ponui ir valdovui — tautai — suvereniškai išspręsti konfliktas? Juo labiau, kad demokratinėje konstrukcijoje tas jiems bendras ponas — tai ir esąs pats „suverenas" (arba bent „suvereninės tautos valios" reiškėjas).

16. **„Aut - aut" principo nykimas moderniniame parlamentarizme. Angliškoji parlamentarizmo evoliucija šiuo atžvilgiu.**

Tačiau šis klasikinio parlamentarizmo charakteringas alternatyvas „a u t - a u t" — moderniniame parlamentarizme baigia nykti. Tiek parlamentarizmo tėvynėje, Anglijoje, tiek Europos kontinente, kur parlamentarizmas, XIX amžiaus konstitucinės monarchijos pasiskolintas iš Anglijos, o Trečiosios Prancūzų Revoliucijos pritaikintas ir respublikai, pergyveno žymią evoliuciją, tas alternatyvas yra keičiamas imperatyvu, sudaromu iš vieno buvusiųjų to alternatyvo eventualumų. Būtent, Anglijoje parlamentarizmo evoliucija šiuo atžvilgiu nuėjo kaip tik ta kryptimi, kuri, kaip esu nurodęs, atitinka demokratijos idėją, nors Anglija tai darė ne dėl teorinių sumetimų. Ten tvirtai nusistojo principas (kilęs, kaip ir visa Anglijos parlamentinio režimo konstitucinė teisė, iš precedentų, kad Bendruomenių Rūmų su ministerių kabinetu bendradarbiavimo ir pasitikėjimo mechanizmui pagedus — ne kabinetas atsistatydina, bet apeliuojama į tautą (į piliečius-rinkikus), vadinasi — paleidžiama Bendruomenių Rūmai, kabinetas gi laukia tautos sprendimo, reiškiamo naujais Bendruomenių Rūmų rinkimais, ir visumet be rezervų jam pasiduoda, atsistatydindamas, kai yra išrenkama priešinga jam dauguma, arba likdamas valdžioje, kai yra išrenkama jo partinė dauguma. Šitas Anglų moderninės parlamentarizmo evoliucijos elementas, labai svarbus ir ryškus, jungiasi ir su kaikuriais kitais ne mažesnės svarbos klasikinio parlamentarizmo pakeitimais, kurių tačiau mes čion nežiūrėsime, nes jie su mūsų tema ryšio neturi.[40]

17. **Prancūziškoji parlamentarizmo evoliucija.**

Visai kitaip evoliucionavo parlamentarizmas Europos kontinente. Kaip jau buvome sakę, jau konstitucinėje mo-

narchijoje demokratijos šalininkai buvo linkę kelti parlamento autoritetą prieš monarchinės struktūros vyriausybę ir skelbti parlamento hegemonijos obalsį, pamažu virstantį tam tikra valdžios struktūros teorija. Kovodami su valdovu ir monarchistais dėl parlamentinio režimo, o esant parlamentarizmui — dėl jo praplėtimo ir pritaikymo parlamento hegemonijai, jie reikalavo griežtos ministerių kabineto atsakomybės prieš parlamentą. Parlamento paritetą su vyriausybe jie, kiek tai liečia ministerių kabinetą, keitė kabineto pareinamumu nuo parlamento pritarimo ar nepritarimo vyriausybės programai ir politikai. Ypatingai jie iškreipė parlamentinio pasitikėjimo instituciją. Iš vienos pusės jie buvo neigiamai nusistatę išviso prieš parlamento (žemesniųjų rūmų) paleidimą, kaip žeminantį parlamentą, iš kitos — jie buvo pasiryžę savotiškai interpretuoti parlamento nepasitikėjimo vyriausybei pareiškimą. Būtent, į tą nepasitikėjimo aktą jie ėmė žiūrėti ne kaip į subrendusio konflikto ženklą, bet kaip į vyriausybės imperatyvinį pasmerkimą, turintį veikti jos atsistatydinimą.

Šiomis „demokratinėmis“ prancūziškomis sąvokomis parlamentarizme pasitikėjimas neturįs būti abipusiškas. Esą, parlamentas (žemesnieji rūmai) nesąs reikalingas jokio vyriausybės pasitikėjimo, nes jis esąs tautos išrinktas ir atstovaująs pačiai tautai, tauta gi — suverenė, esanti per aukštai, kad kas nors ją savo pasitikėjimu ar nepasitikėjimu pasiekti ir šiaip ar kitaip ją arba jos suverenumo padarinius paveikti galėtų. Esą tautos valios reiškiniai negalį pareiti nuo kurių nors įsteigtosios (konstitucinės) valdžios organų „pasitikėjimo“ ar „nepasitikėjimo“. Užtai esą visai kas kita, kai tautos atstovybės organas pareiškia kam savo nepasitikėjimą: jisai tai daręs tautos vardu ir tautos galia. Šitokia klausimo konstrukcija, charakteringa Prancūzijos ir išviso kontinento demokratijai, sekė iš vienos pusės iš parlamento autoriteto didinimo kovos su monarchizmu sumetimais, iš kitos — iš nepasitikėjimo liaudimi, kurioje monarchinė tradicija ir išviso gilus sąvokų pastovumas ir pasyvus konservatizmas yra daug ryškesnis, negu tokiame demokratinių institucijų žiede, kaip parlamentas arba jo žemesnieji rūmai. Bet iš šitokios klausimo konstrukcijos sekė vyriausybės su parlamentu pariteto naikinimas, kuris glūdėjo klasikinio par-

lamentarizmo pamatuose. Ten, kur šitas prancūziško ar kontinentinio parlamentarizmo palinkimas tapo įgyvendintas, vyriausybė arba bent jos veiklusis veiksnys — ministerių kabinetas — turėjo pamažu virsti priklausomu parlamento agentu; n e t a u t o s tarnu, lygiu kitam jos tarnui — parlamentui, bet kaip tik „t a u t o s a t s t o v y b ė s“ tarnu. Nes jeigu vyriausybė (ministerių kabinetas) visiškai pareina nuo parlamento nusistatymo ir „pasitikėjimo“, net tada, kai yra aišku, jog piliečiai - rinkikai, paklausti, būtų pasisakę prieš esamąją parlamento daugumą, ir jeigu vyriausybė „apeliuoti į tautą“ negali, o jos likimas yra vienšališkai ir imperatyviškai parlamento daugumos sprendžiamas, tai savaime suprantama, kad vyriausybė arba ištikimai tarnaus parlamento daugumai ir, laikydama ją vieną savo ponu, veiks ne savo, bet jo daugumos iniciatyva ir nusistatymu, nesidomėdama gyvais tautos reikalais ir piliečių nusistatymu (išskyrus tam tikrą laikotarpį prieš periodinius parlamento narių rinkimus ir pačių rinkimų metą), arba... bus linkusi perversmu nusikratyti pono ir veikti diktatoriškai. Naivu manyti, kad vyriausybės lygybę ir laisvąją iniciatyvą apsaugoja tai, kad ji iš parlamento nurodymų ir įsakymų išanksto negauna, nes parlamentinė kontrolė veikia tik „post factum“. Pirma, nuolatinių didžiųjų parlamento komisijų sistemoje (o ši sistema kaip tik ima plėstis ir nusistovėti) pati politinio veikimo iniciatyva pereina iš ministerių rankų į parlamento komisijas ir jos pirmininkus, o antra — tas, kuris atsako be jokios apeliacijos ir kurio likimas visiškai pareina nuo pono valios, kad ir turėdamas iniciatyvos ir formališkai nurodymų išanksto negaudamas, pats išanksto pasirūpins gerai pasiinformuoti apie pono pageidavimus ir „savo“ iniciatyvą su jais derins, tad ištikrųjų ne savo iniciatyva ir veiks.[41])

Ir jei dar konstitucinėje monarchijoje šie iškreiptojo prancūziškojo parlamentarizmo ir vyriausybės jame pavergimo padariniai nėra tiek aiškūs ir griežti, tai jau demokratinėje respublikoje jie visiškai aiškėja ir duoda savo vaisius, kurių kartais visiškai nebuvo norėta nei laukta. Būtent, konstitucinėje monarchijoje vyriausybės paženiminas prieš parlamentą niekuomet jos tiek nepavergs, kiek demokratinėje respublikoje — todėl, kad konstitucinėje monarchijoje vyriausybė (vadinasi — ir ministerių kabinetas) yra monarchinės kilmės, vadinasi — turi autonominį savo galios titulą, kuris yra principiškai maž-

daug lygus tam demokratiniam tautos suverenumo titului, kuriuo remiasi ir parlamentas (žemesnieji rūmai). Tad čion vyriausybė turi kuo atsiremti; jai tenka pasinaudoti tuo autoritetu, kurį valdinių sąmonėje turi karūnos institucija, valdančioji dinastija ir karalius. Jos galia nepareina nuo parlamento.

Užtai demokratinėje respublikoje vyriausybės pažeminimas prieš parlamentą pavergia ją parlamentui arba ragina ją gelbėtis perversmu. Čion visos konstitucinės valdžios titulas ir visų galių šaltinis vienas — tautoje. Jeigu tautos vardu leista veikti vienam parlamentui, jei vyriausybė negali nuo parlamento atsišaukti į tautos arbitražą, jei pagaliau pati tauta, išskyrus parlamento narių rinkimus, veikliai į valdžios darbą kištis negali, o visas „tautos valios" autoritetas reiškiasi per parlamentą, kuris tokiu būdu skiria visus valdžios organus nuo tautos, pavaduodamas ir atstodamas ją, tai vyriausybė, jei tiktai ji nesirengia pakeisti tą tvarką perversmu ir neorganizuoja tam užkulisinių jėgų, — virsta visiška parlamento vergė. Šitame prancūziškame (Europos kontinento) parlametarizme — ypatingai demokratinės respublikos parlamentarizme — ministerių kabinetas yra ištikimas parlamento daugumos tarnas ir agentas, kuris veikti gali tiktai parlamento malone ir turi pasišalinti, kai tik jo ponas pareikš jam nepasitikėjimą.

18. „Seimokratija" kaip prancūziškos parlamentarizmo evoliucijos išdava. „Demokratinė" ir „seimokratinė" respublika.

Parlamentui (ypač vienerių rūmų seimui) pasiekus tokią nepaprastą būklę įsteigtosios konstitucinės valdžios organų tarpe — jisai virsta tikru valstybės valdovu. Jei valdymas yra grynai reprezentacinis, jei teisinė tauta pati, išskyrus parlamento atstovų rinkimus, kištis į valdžios darbą negali, tai parlamento galia — laikotarpy tarp periodinių rinkimų — yra šiame parlamentarizme taip išplečiama, kad pati demokratija, iš kurios ši konstrukcija yra kilusi, paverčiama „seimokratija". Šiai valstybės santvarkos formai gal ištikrųjų tas „seimokratinės respublikos" terminas būtų tikslesnis, negu terminas „demokratinė respublika"; pastarasis terminas turėtų reikšti pačios „teisinės tautos" veiklumą, besireiškiantį arba tiesiog eiliniais valdžios aktais (tiesioginis demokratinis valdymas, arba tiesioginė de-

mokratija) arba tvirta, bet gerai apdrausta ir veiklia rašytąja konstitucija, sudarančia „tautos“ suverenumo depozitą, bet drauge ir steigiamosios galios imperatyvą, kurio ribose ir dispozicijomis tegali veikti tiek konstitucinė vyriausybė, tiek konstitucinis įstatymų leidėjas, — parlamentas.

Šia prasme tikrą demokratinę respubliką mes užtinkame iš vienos pusės tiesioginio arba pusiau tiesioginio demokratinio valdymo Šveicarijoje, jos kantonuose (ypač keturiuose smulkiuose vad. „Landsgemeind'es“ kantonuose ir Züriche) ir atskiruose USA štatuose, iš kitos — reprezentacinio demokratinio valdymo USA federacijoje, kur veiklus imperatyvinis konstitucijos pobūdis yra apsaugotas ir užtikrintas.[42] Prancūziškojo gi parlamentarizmo reprezentacinės „demokratinės“ Europos kontinento respublikos, kurių konstitucinė evoliucija eina garsiojo Konvento diktatūros arba Seimo absoliutizmo, kryptimi, tektų laikyti seimokratinėmis respublikomis (Prancūzija, Portugalija, Suomija, Lenkija einant jos 1921 m. konstitucija, Lietuva, einant 1922 m. konstitucija, Turkija, Latvija, Estija). Tačiau tų Europos respublikų tarpe yra bent trys, kurios kad ir priėmė kai kurias prancūziškojo parlamentarizmo tezes, vis dėlto arba rimtai sutvarkė konstitucijos imperatyviško veiklumo apsaugą, tuo užkirsdamos kelią parlamento diktatūrai (Čekoslovakija ir Austrija) ir be to įvesdamos į konstitucinį mechanizmą dar kitus prieš parlamento hegemoniją nuostatus (Čekoslovakija[43]), arba kitais atžvilgiais sustiprindamos vyriausybę ir kombinuodamos parlamentarizmą su nauja vyriausybės (prezidento) konstrukcija ir plačiu pusiau tiesioginiu valdymu (ypač Vokiečių Reichas, einant Veimaro konstitucija, ir Austrijos, einant 1930 m. konstitucine reforma). Bet ir tarpe tų, kurios nuėjo seimokratiniu keliu, kai kurios (ypatingai Estija, taip pat Vokiečių Reicho žemės) plačiu pusiau tiesioginiu valdymu žymiai sulaikė seimokratines savo konstitucijų išdavas, o kai kuriose, kur tai netapo iškarto padaryta, vėliau įvyko perversmai (Lenkija, Lietuva) arba kilo konstitucinės reformos judėjimas vyriausybei sustiprinti (Estijoje, Suomijoje). Įvykusiais gi perversmais arba, kaip Len-

kijoje, įsigalėjo faktinė veikli vyriausybės diktatūra greta neveikliosios seimokratinės konstitucijos, arba, kaip Lietuvoje, einant 1928 m. konstitucija, buvusi Seimo hegemonija tapo pakeista vyriausybės hegemonija su aiškiomis cezaristinėmis ir plebiscitinėmis tendencijomis.

19. Seimokratinės evoliucijos, ar tendencijos, etapai moderninėse Europos respublikose.

Šia prasme naujoji Europos kontinento „demokratinė respublika", kuri čion išsiplėtė iš konstitucinės monarchijos, sekdama Prancūzų Trečiosios Respublikos pavyzdžiu ir tęsdama tą palinkimą, kuris demokratijoje apsireiškė dar konstitucinėje monarchijoje dėl kovos su monarchizmu, būtent palinkimą į parlamento hegemoniją ir aiškų vyriausybės parlamentui pavergimą, pasirinko kelią iš demokratijos į seimokratiją. Tos evoliucijos, to kelio žymiausieji etapai buvo šie. Pats ryškiausias buvo tas, kuris sulaužė parlamentarizmo klasikinį „aut-aut" principą ir jo vieton nustatė, jog tiktai vyriausybė arba ministerių kabinetas, kaip jos veiklusis elementas, yra parlamento pasitikėjimo reikalingas, bet ne atvirkščiai, ir, kaip šios naujos tezės išvadą, griežtai nustatė kabineto atsistatydinimą (ne apeliuojant į tautą), parlamentui jam nepasitikėjimą pareiškus. Šitas kontinentinio (prancūziškojo) parlamentarizmo principas, įsivyravęs konstitucinėje Europos praktikoje, tapo pirmą syki užfiksuotas konstitucijos tekste — Suomijos 1919 m. konstitucijoje, ir nuo to laiko buvo kartojamas visose naujose pokarinėse respublikų konstitucijose, bent iki pasireiškus naujausiai prieš seimokratiją reakcijai (šį principą mes randame Suomijos, Vokiečių Reicho, Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos 1922 m., Turkijos ir net Airijos konstitucijoje[44]).

Kiti etapai buvo šie. Vyriausybė imta žeminti ir silpninti tiek prezidento, tiek ministerių kabineto atžvilgiu. Prezidento rinkimai pavedami ne teisinei tautai (išimtis Vokiečių Reichas, Suomija[45], bet parlamentui, kaip tautos atstovui, visais atžvilgiais tautą pavaduojančiam, arba vad. „Tautos Susirinkimui", faktiškai savo personaliniu sąstatu sutampančiam su parlamentu (bendras abiejų parlamento rūmų narių posėdis); kai kur (Latvija, Lietuva 1922 m. konst.[46])

ir prezidentavimo terminas sutampa su seimo kadencijos terminu, kas taip pat prezidentūrą silpnina, nes prezidentas visumet susitinka su tuo seimu, kuris jį išrinko ir su kuriuo jis tuo pačiu yra labiau surištas. Prezidentas kartais atsakingas ne tiktai baudžiamąja, bet jau ir politine tvarka: Latvijoje ir Lietuvoje (1922 m. konstitucija) jis gali būti seimo nutarimu tiesiog pašalintas (kvalifikuota ⅔ balsų dauguma[47]). Mažinama ir prezidento funkcionalinė galia: kaikuriose respublikose jam nepaliekama net reliatyvinio veto, kuris arba visiškai išnyksta arba perkeliamas į aukštesniuosius parlamento rūmus (Vokiečių Reichas, Austrija, Lenkija[48]); Prancūzijoje prezidento veto panaikintas konstituciniais įpročiais arba „desuetudo principu.[49] Kai kur visiškai panaikinama vyriausybės galia paleisti seimą ar parlamento rūmus arba ši galia taip suvaržoma ir tokiomis sąlygomis apdraudžiama, kurios daro jos pasireiškimą negalimu (Prancūzija, Lenkija, Latvija.[50]) Pagaliau Estijoje prezidentas visiškai išnyksta.[51]

Ta pati tendencija ministerių kabineto atžvilgiu. Tų seimokratijos respublikų ministerių kabinetai — tai jau toli gražu ne tas vienlypis solidarus lankstus politinės galios organas, kurį mes randame Anglijoje, su galingu valdančiosios partijos leaderiu — premjeru — priešaky. Tai kaž kokia pusiaudirektorinė kolegija, kurios sąstatas dažniausiai yra „koalicinis“, vadinasi — sudarytas iš įvairių partijų ir programų trupinių, nelankstus dėl savo margo partinio sąstato, reikalingo kompromisų ir varžomo iš vidaus. Tai ne premjeras su savo artimais bendradarbiais, bet sui generis partijų koalicijos atstovybė. Šita kabineto nelankstumo ir nevienlypumo žymė, kuri pančioja jo iniciatyvinį veiklumą ir mažina jo savarankiškumą, yra tiek pageidaujama seimokratinėms konstitucinės santvarkos tendencijoms, kad kartais (tai buvo Lietuvoje, einant 1922 m. konstitucija) pati konstitucija tą ministerių kabineto smukimo veiksnį palaiko ir ypatingai globoja, oficiališkai pripažindama kažkokios kabineto „daugumos“ ir „mažumos“ buvimą arba „atskiros nuomonės“ kabinete reiškimą, nors tai griežtai prieštarauja pačiai šios institucijos esmei, pagrįstai visišku viso kabineto solidarumu be jokių bent iš oro pastebimų nesantaikos ar nuomonių ir nusistatymo nevienodumo plyšių.[52]

Tas kabinetas, silpnas viduje, visiškai, kaip esame sakę, pareina nuo parlamento (žemesniųjų rūmų) malonės (pasitikėjimo); tai pats jo likimo veiksnys. Toks kabinetas savo iniciatyvą, savo sumanymus, savo programinį nusistatymą bus linkęs skolintis iš nuolatinių parlamento komisijų neoficialių nurodymų, jis virsta parlamento (rūmų) tarnu, o kai kuriose tų naujų konstitucijų valstybių (Austrija, Airija, Estija) net ir pačiame ministerių skyrime bei šalinime dalyvauja parlamentas (žemesnieji rūmai), tuo virsdamas tiesiogine veiklosios „vyriausybės" vyresnybe[53]).

Aišku, kad jeigu jau konstitucinėje monarchijoje demokratinės srovės reiškėjai buvo linkę vengti bet kurios parlamento darbų konstitucingumo kontrolės, tai juo labiau šios kontrolės turėjo būti vengiama respublikose, kuriose demokratinis veiksnys jau nugalėjo priešą ir pagaliau tas kovoje gimusias tendencijas išplėsti parlamento hegemoniją dabar, niekeno nekliudomas, įvykdė, nustatęs reprezentacinio parlamento diktatūrą ir visišką jam vyriausybės pavergimą.

20. Pataisų organizavimas prieš seimokratiją.

Tiesa, galima pasakyti, kad vis dėlto, išskyrus vieną kitą tų respublikų, seimokratija dar nebuvo pilna: neabejotinis jos eigos procesas vis dėlto liko neužbaigtas. Visur greta ryškių veiksnių, veikiančių seimokratiška kryptimi, buvo kurių nors ir kitų, sulaikančių galutines tendencijos išvadas: čion dviejų parlamento rūmų sistema, ten — parlamento (rūmų) kadencijos trumpinimas ir t. t. Iš dalies šitie veiksniai, sulaiką galutines besireiškančios tendencijos išdavas, buvo užsilikę paveldėjimu iš klasikinio parlamentarizmo, bet iš dalies pastaraisiais laikais jie buvo ir tyčia organizuojami kaip tik demokratijai apsaugoti prieš augančią seimokratiją (čion priklauso tokios institucijos, kaip prezidento kai kuriais atžvilgiais paliuosavimas nuo kontrasignacijos, išviso prezidentūros stiprinimas ministerių kabineto silpninimui kompensuoti, nepasitikėjimo pareiškimo rimtumo garantijos ir t. t.). Vis dėlto visos šitos pataisos, kad ir kiek sulaikančios galutinį parlamento ar seimo diktatūros įgyvendinimą, nenaikino ryškios parlamento hegemonijos įsteigtosios valdžios organų tarpe. Visa konstitucinės konstrukcijos mintis buvo pagrįsta tąja vyriausiąja idėja, jog parlamentas esąs tikras šalies šeimininkas,

kaip vienintėlis teisėtas „tautos valios“ ar „bendrosios valios“ reiškėjas. Niekas, vadinasi, joks kitas organas su juo šiuo atžvilgiu konkuruoti negalįs. O kadangi toji jo reiškiamoji „valia“ buvo laikoma suvereninė, tai jo, parlamento, darbai įgydavo nepaprasto prestižo ir demokratinio šventumo.

21. Seimokratinės tendencijos nepalankumas įstatymų konstitucingumo apsaugai.

Savaime suprantama, kad su tąja nepaprasta parlamento būkle ir su tuo jo paties ir jo darbų prestižu buvo nesuderinama bet kuri jo, parlamento, aktų — jo nutarimų bei jo leidžiamųjų įstatymo teisėtumo (konstiucingumo) kontrolė. Tokia kontrolė ir galimumas parlamento darbams taikinti tos kontrolės sankcijas, būtent — naikinti arba skelbti neturinčiais galios parlamento aktus, griautų visą tos parlamento hegemonijos ir diktatūros sistemą, nusistovėjusią esamoje konstitucinėje konstrukcijoje. Išviso diktatoriai arba tie, kurių padėtis ir galia yra artima diktatūrai, nemėgsta savo darbų kritikos ir kontrolės: galingas Europos kontinento respublikų parlamentas nebūtų galėjęs tos kontrolės toleruoti; tad jis jai ir neleido išsiplėsti. Konstitucija nesanti teismams rašyta, ji nesanti imperatyvinė šiaip piliečiams, nė valdžios organams, turintiems vykdyti bei taikinti parlamento leidžiamus įstatymus — štai vad. prancūziškos sistemos principas, išsiplėtęs Europos kontinente, neleidžiąs nei atsitiktinės įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolės nei jo tiksliosios teismo kontrolės.

22. Lygiai nepalanki yra įstatymų konstitucingumo kontrolei reakcija, kylanti prieš seimokratinės evoliucijos išdavas vyriausybės hegemonijos ar diktatūros naudai.

Nė kiek nepalankiau sprendžia tos kontrolės problemą ir kylanti pastaraisiais laikais reakcija prieš ryškias seimokratines parlamentinės Europos kontinento respublikos tendencijas, ypač toji tos reakcijos forma, kuri ima parlamento hegemoniją ir diktatūrą keisti vyriausybės hegemonija ir diktatūra. Diktatoriaus asmuo nesvarbu; diktatūra — ar ji eis iš parlamento ar iš vyriausybės — turi tų pačių ydų ir tų pačių savo esmės

žymių. Diktatoriška vyriausybė, jei galų gale ji įstatymus sankcionuoja arba juo labiau pati juos leidžia, lygiai nemėgsta jų kontrolės, kaip jos nemėgsta ir parlamentas.

Šitokia tebėra liūdna įstatymų ir iš viso parlamento aktų konstitucingumo kontrolės būklė Europos kontinento valstybėse, bent jųjų žymioje daugumoje.

23. Epizodinis tiksliosios įstatymų konstitucingumo teismo kontrolės klausimo iškėlimas Prancūzijoje.

Tačiau kaip tik toje pačioje Prancūzijoje, kuri įstatymų konstitucingumo kontrolę griežtai atmetė ir net suteikė savo vardą šitam tos kontrolės neigimui („p r a n c ū z ų s i s t e m a"), buvo kilusi tiksliosios valdžios aktų konstitucingumo kontrolės idėja ir drauge buvo iškeltas konkretus sumanymas, kuris net buvo mėgintas įgyvendinti. Tai buvo, tiesa, tiktai tam tikras epizodas konstitucinėje Prancūzų evoliucijoje, epizodas, kuris įgyvendindamas tą mintį ją kaip tik iškreipė, bet vis dėlto jis čion yra paminėtinas, nes jame glūdėjo idėja, kuri mūsų laikais kitur tapo iškelta ir kuri pagaliau užbaigia valstybinio teismo funkcijos konstrukciją.

Amerikoje, kaip mes esame sakę, buvo nusistovėjusi tiktai atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė; vadinasi — tai nebuvo tam tikras teismo funkcijos darbas, skiriamas kaip tik įstatymo konstitucingumui patikrinti ir įsibrovusiai į įstatymą konstitucinei neteisei sudrausti. Visa tai, kas Amerikoje šiuo reikalu leidžiama teismui daryti, tai tiktai, konstatavus įstatymo nekonstitucingumą, jo netaikinti. Toji gi mintis, kuri buvo Prancūzijoje kilusi, ėjo toliau: tai buvo įstatymo ir išviso valdžios akto apskundimo tvarka jų nekonstitucingumo atžvilgiu ir tuo apskundimu pagrįsta tiksli teismo funkcija šiuo klausimu, analoginė kasacinio ir administracinio teismo funkcijai.

24. Siéyès'o „konstitucinio žiūri" sumanymas[54].

Tą mintį buvo iškėlęs žinomas Didžiosios Prancūzų Revoliucijos veikėjas, klasikinės reprezentacinės demokratijos tėvas, garsusis buvęs abbatas S i é y è s. Tam klausimui buvo pavesta viena didžiųjų Siéyès'o kalbų Prancūzų Konvente (III metu termidoro 2 d. posėdy[55]). Toje kalboje Siéyès teisingai nurodo į tai, kad demokratinė konstitucinė santvarka, kurią

Didžioji Revoliucija nustatė, tiktai tada būsianti tikra ir veikli, kai būsią užtikrinta, kad joks priešingas konstitucijos nuostatams aktas — įstatymas ar šiaip valdžios aktas — negalės veikti. Tam esą reikalinga, kad greta įvairių konstitucinių funkcijų organų būtų įkurtas ypatingas organas, kuris turėtų galios naikinti visus tuos įsteigtosios valdžios aktus, kurie prieštarautų konstitucijai.

Tiesa — einant Siéyès'o mintimi — tai turėtų būti ne teismo galios organas. Teismo galia esanti įsteigtojoje valdžioje, kaip viena suskirstytų jos funkcijų greta įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios. Ji esanti įkurta įstatymams taikinti ir šiaip neteisei sudrausti piliečių darbuose, bet ne kitų valdžios funkcijų darbams kontroliuoti. Tą savo konstitucijos apsaugos organą Siéyès buvo sumanęs sąryšy su steigiamosios ir įsteigtosios galios klasifikacija. Tas organas turėjęs būti iš įsteigtosios valdžios funkcijų išskirtas ir skiriamas steigamajai galiai, būtent jos padariniui — konstitucijai — apsaugoti nuo įsteigtosios galios įsiveržimo į steigiamosios galios sritį. Šis organas, kurį jis siūlė pavadinti „la Jurie constitutionnaire" („konstitucinis žiūri"), turėtų būti politiniais rinkimais sudaromas, kaip tautos atstovavimo organas tautos pareikštajai ir konstitucijoje užfiksuotajai tautos valiai apsaugoti nuo bet kurių įsteigtosios valdžios organų prieš ją pasikėsinimų. Vis dėlto iš esmės tai būtų kaip tik teismo (konstitucinio teisėtumo, arba konstitucingumo kontrolės) funkcija. Šioje Siéyès'e minty be abejo glūdi konstitucinio teismo idėja.

25. VIII metų konstitucijos ir Pirmosios Imperijos Senatas Prancūzijoje kaip konstitucinio teismo karikatūra.

Konventas Siéyès'o minties neįgyvendino. Tačiau kiek vėliau ji tapo paties Siéyès'o sunaudota jam redaguojant naują VIII metų konstituciją. Būtent, VIII m. konstitucija tarp kitų centro valdžios organų numato Senatą, kaip ypatingą „konstitucijos saugotoją". Įstatymai ir šiaip bet kurie valdžios aktai galėjo būti dėl jų nekonstitucingumo skundžiami Senatui vyriausybės arba Tribunato (Tribunatas — įstatymų leidimo organo ypatingi rūmai, vėliau, 1807 m., panaikinti), bet įstatymai tiktai tol, kol jie dar nebuvo pramulguoti. Konstatavęs

įstatymo ar šiaip valdžios akto nekonstitucingumą, Senatas turėjo jį panaikinti.

Tai turėjo būti toji Siėyės'o „konstitucinio žiuri" — konstitucinio teismo pirmas precedentas. Tačiau visa tai liko popieroje ir į gyvenimą neįžengė. Kodėl? O gi todėl, kad ištikrųjų Senatas savo personaliniu sąstatu buvo vyriausybės priklausomuoju organu, o VIII m. konstitucija — tai buvo konsulato ir vėliau Napoleono imperijos konstitucija; tad šioje cezaristinėje santvarkoje vyriausybė buvo faktinė visos valdžios laikytoja, imperatorius gi buvo — diktatorius. Tokiame režime apie konstitucingumo apsaugą kalbėti netenka: diktatūra čion slopina konstituciją, kuri išviso tegali veikti tiek, kiek tai diktatoriui yra pageidaujama. Tiek seimokratija, tiek imperija valdžios aktų konstitucingumo kontrolei netinka. Kas būtų nekonstitucinga ir didžiajam Napoleonui nepageidaujama — tas ir be Senato išsilaikyti nepajėgtų, o kas būtų Napoleonui pageidaujama, tam joks Senatas, kad tai ir kažin kaip nekonstitucinga būtų, kliudyti negalėtų ir nedrįstų.

Taip ištikrųjų ir buvo. Siėyės'o išsvajota „konstitucinio žiuri" institucija liko negyva raide. Iš vienos pusės, kiek konstitucingumo klausimas lietė parlamento leidžiamus įstatymus, Napoleono vyriausybei neteko jie šiuo atžvilgiu skųsti Senatui, nes leidžiamųjų įstatymų iniciatyva priklausė tiktai vyriausybei, ir todėl išleistas galėjo būti tiktai toks įstatymas kuris buvo vyriausybės pasiūlytas, o ne tam gi ji jį siūlytų, kad vėliau, įstatymų leidėjui jį priėmus, ji pati jį dėl nekonstitucingumo imtų skųsti. Iš kitos gi pusės, dėl vyriausybės leidžiamų aktų konstitucingumo, nors aiškiai nekonstitucingų imperatoriaus dekretų bei kitų aktų buvo daugybė, niekas jų skųsti Senatui arba kelti abejonę nedrįso ir vargu bau Senatas būtų galėjęs šiuo klausimu pasisakyti; atvirkščiai, kaip tik tas Senatas „konstitucijos saugotojas", pasinaudodamas savo galia „aiškinti" ir „papildyti" konstitucijos „spragas", padėjo Napoleonui konstitucinę santvarką iškreipti ir konstitucijos „aiškinimais" bei „papildymais" nustatyti respublikoje paveldėtinę imperiją.

Tad šis pirmas konstitucinio teismo bandymas nepavyko. Siėyės'o institucija virto visai kuo kitu. Tiksli konstitucingumo kontrolė liko tuščia fraze be jokio realaus turinio.

26. Antrosios Imperijos Senatas Prancūzijoje.

Tačiau ši fikcija vad. Antrojoje (Napoleono III-jo) Imperijoje tapo vėl atnaujinta. Ir vėl Senatas, einant 1852 m. konstitucija, buvo „k o n s t i t u c i j o s s a u g o t o j a s“.

Čion šita Senato funkcija, būtent, įstatymų ir šiaip valdžios aktų konstitucingumo kontrolės funkcija, yra konstruojama kaip pusiau teisminė, o pusiau registracinė, pasiskolinta iš senų Prancūzijos parlamentų praktikos pavyzdžių (žr. aukščiau[56]). Būtent kiekvienas įstatymas, prieš jį promulguojant, patiekiamas Senatui jo konstitucingumui patikrinti; Senatui užprotestavus dėl jo nekonstitucingumo, nėra promulguojamas, ir tuo pačiu atkrinta. Be to, kiekvienas valdžios aktas gali būti dėl jo nekonstitucingumo apskųstas („denunciojamas“) Senatui tiek vyriausybės, tiek piliečių peticijos tvarka[57].

27. Prancūzų Imperijos Senato precedentai sukompromitavo konstitucinio teismo idėją. Jos atgimimas XX amžiuje.

Tačiau ir šitas Antrosios Imperijos konstitucinio teismo precedentas, kuris buvo pirmojo precedento tąsa, rimtos konstitucinio teismo instancijos nesukūrė ir dėl tų pačių institužasčių liko iškreiptas. Tai dar sukompromitavo pačią instituciją demokratijos sąmonėje, nes toks suklastotas pseudo-konstitucinis teismas buvo imperijos naudojamas kovai prieš parlamentą, tapusį demokratijos tvirtove. Prancūzų imperijos Senatas sukompromitavo ir palaidojo pačią konstitucinio teismo idėją. Nė Prancūzijoje nė kurioje nors kitoje valstybėje XIX amžiuje mes šios institucijos nerandame. Gal šiokį tokį panašumą į tą instituciją turi federacinėse valstybėse federalinis teismas, kiek jam gali būti skundžiami sufederuotų valstybių valdžios aktai dėl jųjų prieštaravimo federacinės konstitucijos nuostatams, bet tai nėra tas pats, nes ten šia tvarka yra tikrinami tiktai žemesniųjų, priklausomų valdžių aktai, o ne suvereninės valstybės pagrindinio įstatymų leidėjo darbai. Ir tiktai XX amžiuje po Didžiojo Karo dviejose valstybėse — Austrijoje ir Čekoslovakijoje — konstitucinio teismo idėja atgimsta ir įsikūnija į tam tikrąją konstitucinę instituciją, nebeturinčią tų ydų, kurios iškreipdavo jos esmę Prancūzų Imperijos Senate.

VII. Konstitucingumo kontrolės problema. Ginčai, motyvai, konstitucinės garantijos.

1. Ginčas tarp „Amerikos sistemos“ ir „Prancūzų sistemos“.[58]

Kartu su konstitucinio teismo institucijos atgaivinimu pradeda kilti moksle ir ginčai dėl šios teismo funkcijos arba šio konstitucingumo kontrolės metodo. Ikitol ginčai ėjo kita plotme. Nevykęs Prancūzų Imperijos Senato precedentas atbaidė visus nuo šio kelio. Konstitucinio teismo institucija arba buvo smerkiama arba nutylima, kaip aiškiai netinkama. Niekas jos negynė ir nesiūlė, tad ir smerkti ji arba kovoti prieš ją neteko. Ginčas ėjo daugiausia dėl atsitiktinės įstatymų konstitucingumo teismo kontrolės — dėl „Amerikos sistemos“. Vieni ją gyrė ir rekomendavo, kiti — „Prancūzų sistemos“ šalininkai — peikė ir grąsino visomis nelaimėmis, jei ji būtų priimta. Vieni tvirtino, kad teismas savaime, be jokio ypatingo apie tai nuostato, eidamas tiesiog paprastais įstatymų aiškinimo keliais, savaime įeinančiais į pačią teismo funkcijos esmę, turįs netaikinti nekonstitucingų įstatymų. Kiti lygiai griežtai tvirtino, kad tinkamai konstitucijos numatyta tvarka promulguotas ir paskelbtas įstatymas esąs valstybės teismui be jokių rezervų privalomas ir tuo pačiu taikintinas, to gi įstatymo tariamas nekonstitucingumas išviso negalįs būti teismo net svarstomas, o juo labiau konstatuojamas, nes priešingu atveju teismas būtų virtęs įstatymų leidėjo kontrolieriumi.

Šis svarbus ir įdomus dviejų — Amerikos ir Prancūzų — sistemų mokslo ginčas čion mums bus vieta iššiūrėti. Kad ir pritaikintas tiktai atsitiktinei quasi-kontrolei, vadinasi — tiktai vienam įstatymų konstitucingumo kontrolės metodui, jis ištikrųjų palyti ir patį tos kontrolės klausimą. Atrėmus paties kontrolės neigimo motyvus ir nustačius patį kontrolės galimumą, nesunku jau pakeisti jos metodas kitokiu — tikslesniu. Žemiau skyrium pridėsime ir tai, kas liečia ypatingai jau ne tiktai pačios kontrolės klausimą, bet tą tiksliausią ir tikriausiąjį jos metodą, kurį sudaro konstitucinio teismo institucija.

Kadangi mes esame ne Amerikoje, bet Europos kontinente, kur kaip tik reiškiasi ir viešpatauja Prancūzų konstitucinė įtaka, o tuo pačiu, nors tai ir pas mus lieka ginčo srity, labiau

yra šiuo atžvilgiu išsiplėtusi prancūzų, negu Amerikos, sistema, — tai mes to ginčo išdėstymą pradėsime nuo argumentų, kuriais remiasi Prancūzų sistema, vadinasi — tų, kurie keliami prieš — c o n t r a — leidimą teismui netaikinti įstatymo (nedaryti teisinių išvadų iš įstatymo), kurį teismas randa nekonstitucingu.

Štai šie argumentai c o n t r a.

2. Sumetimai „c o n t r a" nekonstitucingų įstatymų netaikymą (Prancūzų sistemos motyvai): a) tai esąs „teisėjų valdymas", priešingas valdžios funkcijų suskirstymui.

T a i p r i e š t a r a u t ų f u n k c i o n a l i n i a m k o n s t i t u c i n ė s v a l d ž i o s s u s k i r s t y m u i. Esą šis suskirstymas, kuriuo remiasi moderninė reprezentacinė demokratija, numatąs paritetines funkcionalines konstitucinės valdžios galias, kurių kiekviena savo veikimo srity esanti autonominė: jos darbas nepareinąs nuo kitos galios organų nusistatymo), todėl ir ji pati negalinti kištis į kitos galios organų darbą. Esą, jei teisėjai galėtų laikyti nekonstitucingais įstatymų leidėjo leidžiamus įstatymus ir jų netaikinti, tai tuo jie būtų įsikišę į įstatymų leidėjo darbą, kuris tuo pačiu pareitų nuo teisėjų nusistatymo; teisėjai virstų įstatymų galios ir veikimo sprendėjais, ir faktiškai įstatymai būtų reikalingi jų sankcijos. Nurodoma į tokios tvarkos precedentus USA, kur kaip tik teisėjai gali netaikinti jų pripažintų nekonstitucingų įstatymų; ištikrųjų USA yra daug atsitikimų, kad teisėjai, pasinaudodami šita galia, pasipriešindavo ir faktiškai anuliuodavo Kongreso leidžiamus įstatymus arba įstatymines reformas, o kadangi konstitucijos nuostatai yra trumpi ir tiktai bendromis sąvokomis kartais pareikšti, palikdami plačią dirvą interpretacijai, tai kartais esą labai sunku toje interpretacijoje atskirti tikras konstitucijos nuostatas nuo teisėjo nuomonės ar pažiūros, ir galų gale tai, ką teisėjas bus laikęs įstatymo nekonstitucingumu, tikrenybėje reikšią, kad įstatymas neatitinkąs tik teisėjo pažiūros, minties ar idėjos. Tai suteikią teisėjams neparastos politinės galios ir leidžią jiems šalinti jų nepageidaujamus įstatymus. Ir ištikrųjų pačioje Amerikoje daug kyla rimtų balsų prieš tokią teisėjų galią, dėl kurios kai kurie USA

konstitucinio režimo kritikai patį reižimą vadina tiesiog „teisėjų valdymu“[59], rasdami, kad charakteringiausia to režimo žymė esanti kaip tik politinė teisėjų hegemonija valdžioje, slėgianti tiek Kongreso, tiek Prezidento galią. Tad — sakoma — Amerikos sistema esanti ypatingai pavojinga tuo, kad ji perduodanti vyriausiąją politinę galią valstybėje teisėjams, vadinasi — kaip tik tiems, kurie turi mažiausia kvalifikacijų valdyti šalį.

3. „Contra“: b) konstitucija — tai esąs deklaratyvas, o ne imperatyvinis įstatymas teismui ir piliečiams.

Toliau sakoma: konstitucija esanti deklaratyvinio pobūdžio; ji nustatanti tiktai tam tikrus dėsnius, principus, bet ne imperatyvinius kategoringus įsakymus šiaip ar kitaip veikti; ji esanti reikalinga įstatymų, kurie tiems konstituciniems principams paruoš tikrus imperatyvus. Esą, šiaip piliečiams bei teismams konstitucija — tai dar nesąs įstatymas; tai esąs imperatyvinis įstatymas tiktai pačiam konstituciniam įstatymų leidėjui: tai tiktai jam esąs įsakymas, nurodąs kokio turinio kurios krypties jis turi pagaminti įstatymus. Į tą santykį tarp konstitucinio nuostato—principo ir jo imperatyvinio išdėstymo įstatyme teismas kištis negalįs, — tai nesąs jo dalykas, nes jis nesąs tam įkurtas, kad teistų įstatymų leidėją ir koriguotų jo funkcionalinį darbą. Jei dar būtų buvęs įkurtas ypatingas konstitucinis teismas tiksliai įstatymų leidėjo darbų konstitucingumo kontrolei, kuriam būtų galima tie darbai apskųsti, tai esąs klausimas, kuris gal dar būtų buvęs svarstytinas, bet kad kiekvienas teismo organas, be jokios bylos prieš įstatymų leidėją, be jokio kompetentingo ir rimto darbo pasmerkimo teismo sprendimu, galėtų tiesiog netaikinti įstatymo, — tai esą negalima ir neleistina.

4. „Contra“: c) įstatymas esąs toks pat autonominis įstatymų leidėjo aktas, kaip sprendimas yra autonominis teismo darbas: jie abu turį būti lygiai neliečiami ir visiems valdžios organams privalomi.

Kaip interpretuos konstitucinį nuostatą — konstitucijos deklaruotą principą — pats įstatymų

leidėjas ir kokias jis iš to nuostato—principo padarys savo leidžiamam įstatymui išvadas, — tai lygiai taip pat neturi teismui rūpėti, kaip negali įstatymų leidėjui rūpėti tai, kaip teismas interpretuoja to įstatymų leidėjo išleistąjį įstatymą ir kokias jis iš jo daro išvadas spręsdamas sau priklausomą bylą. Įstatymas — tai esąs toks pat autonominis įstatymų leidėjo darbas, kaip sprendimas yra autonominis teismo darbas. Be abejo, gali atsitikti, kad parlamento dauguma, leisdama konstitucijos ribose arba konstituciniam principui imperatyvą paruošti įstatymą, paklysianti ir klaidingai tą principą išdėstysianti; esą — „errare humanum est"; konkrečiame atsitikime tam tikras įstatymas gali faktiškai iškreipti konstitucinį principą. Tai pastebėjęs, įstatymų leidėjas turės tą nevykusį nekonstitucingą įstatymą pakeisti, pataisyti ir papildyti, suderindamas jį su užgautais konstitucijos nuostatais. Bet ar iš to, kad klaida visumet faktiškai yra galima, reikia tuojau padaryti išvada, kad tą įstatymų leidėjo klaidą taisyti gali ir turi kiekvienas teismas ar teismo organas ir kad kiekvienas teismo organas, dargi nežinodamas, ar klaida yra ar jos nėra, esąs įgaliotas ieškoti jos ir kilus jam abejonei dėl įstatymo konstitucingumo — netaikyti įstatymo, kaip nekonstitucingo? Ar tai nebus per toli nueita? Leidus veikti atsitiktinei quasi-kontrolei, vienas teismo organas numatys nekonstitucingumą ten, kur kitas jo nematys, nes kiekviena interpretacija yra kiek subjektinga, ir galų gale įstatymas neturės jokio tvirtumo: čia viename teisme jis veiks ir bus taikomas, čia kitame jis nebus taikomas ir neveiks, čia pagaliau tame pačiame teisme, atsižvelgiant į teisėjų sąstatą, vienai bylai jis bus taikomas, kitai — nebus. Tai esą be galo kenksminga ir prieštaraująs pačiai normatyvinei įstatymo funkcijai, kuri yra reikalinga pastovios, tvirtos, visų teismų vienodai taikomos teisės normos.

Bet jeigu dėl to, kad įstatymų leidėjas gali kartais paklysti ir savo išleistu įstatymu užgauti konstitucijos deklaratyvinį principą, reikėtų teismui suteikti galios netaikinti teismo pripažįstamas nekonstitucingu įstatymas, ta kodėl gi tas pats nedaroma teismo sprendimo atžvilgiu? Štai gi ir teismas yra žmoniškas, tad paklysti gali ir jis, spręsdamas bylą. Teismo sprendimų, prasilenkiančių su įstatymais, yra nemaža, gal ne-

mažiau, negu nekonstitucingų įstatymų. Žinoma, jie gali būti pataisyti ar apeliacijos ar kasacijos tvarka. Įstatymas panašios taisyklingos nusistovėjusios jo taisymo procedūros neturi, nors ir jo leidimo srity yra visa eilė institucijų, turinčių garantuoti įsibraunančių klaidų laiku pataisymą (trijų projekto skaitymų tvarka, komisijos, viešieji debatai ir išviso projekto viešumas, dveji rūmai, veto ar sankcija, apeliacija į teisinę tautą ir t. t.).

Bet apeliacijos ir kasacijos tvarka nevisuomet ir ne prieš visus teismo sprendimus yra sunaudojama. Daugybė pirmosios ar apeliacinės teismo instancijos sprendimų įsigali be jokio apeliacijos ar kasacijos skundo; jų tarpe yra ir klaidingų sprendimų, pagrįstų kartais aiškiai netinkamu įstatymo aiškinimu arba tiesiog neapsižiūrėjimu, kurio nors įstatymo nuostato nežinojimu ir pan. klaidomis, darančiomis sprendimą priešingu įstatymui. Bet pagaliau teisiškai klaidingų, prieštaraujančių įstatymams sprendimų pasitaiko, nors, žinoma, rečiau, ir paties kasacinio teismo praktikoje. Visi šitie teisiškai klaidingi teismo sprendimai yra iš esmės, materialine prasme, neteisėti lygiai taip pat, kaip nekonstitucingi būna įstatymai. Tačiau, kaip mes tai jau kitoje šio mūsų rašinio vietoje esame nurodę, kiekvienas įsiteisėjęs (įsigalėjęs) teismo sprendimas „pro veritate habetur“: formališkai jis yra laikomas tobulas, teisingas ir teisėtas, imperatyvinis ir lygus jo dėstomajai (nors iš tikrųjų kartais jo įžeidžiamajai) įstatyminei teisės normai, nors, tiesa, tiktai išspręstos bylos (išspręstojo ginčo) atžvilgiu. Joks valdžios organas, neišskiriant įstatymų leidėjo, negali griauti ir taisyti įsigalėjusio teismo sprendimo arba svarstyti jo teisėtumą; ir joks valdžios organas, kuriam tenka daryti kuri nors teisinė išvada iš įsigalėjusiojo teismo sprendimo, negali nepadaryti tos išvados dėlei to, kad sprendimas esąs neteisėtas, nors ir būtų iš esmės visiškai aišku, kad jis įstatymo nuostatus užgauna. Tad, sako Prancūziškos sistemos šalininkai, jeigu tokia yra teismo sprendimo neliečiamybė, padengianti patį įstatymą, o kartais, kai sprendimas užgauna įstatymą, net slopinanti jį, tai argi nėra teisinga ir valstybinės tvarkos sumetimais tikslinga, kad ir įstatymui būtų teismų atžvilgiu suteikta tokia pat neliečiamybė, padengianti jo konstitucingumo klausimą?

5. „Contra“: d) įstatymų leidimo atžvilgiu — konstitucijos aiškinimas pareinąs nuo įstatymų leidėjo; garantijos: periodiniai parlamento, kaip įstatymų leidėjo, sąstato rinkimai, parlamento narių priesaika.

Toliau prancūziškai sistemai paremti prieš Amerikos sistemą sakoma štai kas: „savo funkcijos srityje įstatymų leidimo atžvilgiu — parlamentas (įstatymų leidėjas) tik vienas tegalįs aiškinti konstituciją, nes jis už tos funkcijos vykdymą ir už savo darbo konstitucingumą, už savo ištikimybę tautos nustatytajai konstitucijai, atsakąs tiesiog pačiai tautai periodiniais rinkimais. Šioje tiesioginėje parlamento atsakomybėje tautai teismas netarpininkauja, jis ir visiškai kištis į tą darbą negalįs; atsakomybė už įstatymų konstitucingumą krintanti pačiam įstatymų leidėjui — jam vienam, o ne teismui, kuris, būdamas savo darbe įstatymų leidėjo atsakomybe padengtas ir pats šiuo atžvilgiu neatsakingas, — neturįs titulo tikrinti, ar jo taikomi įstatymai yra konstitucingi ar ne. Toji įstatymų leidėjo atsakomybė esanti likviduojama periodiniais parlamento narių rinkimais ir jų (ir prezdento arba konstitucinio valdovo) priesaika. Kaip tik toji priesaika, arba iškilmingas pasižadėjimas, garantuoja konstitucijos saugojimą įstatymų leidime; jeigu įstatymų leidėjo darbo konstitucingumas turėtų būti tam tikro organo tikrinamas, tai nebūtų buvę prasmės imti iš įstatymų leidėjo priesaikos, nes ir be tos priesaikos jo nekonstitucingi darbai būtų to organo stabdomi. Užtat ten, kur nėra aukštesnės jėgos, galinčios sustabdyti nukrypstantį nuo konstitucinės vagos ir principų įstatymų leidžiamąjį darbą, toji priesaika (iškilmingas pasižadėjimas) įgyja ypatingos reikšmės: tai esanti įstatymų leidėjo garbės ir žodžio ištikimybės garantija. Teismas tos priesaikos vykdymo negalįs kontroliuoti, tai nesanti jo funkcija.

6. „Contra“: e) teismo galios plėtimosi pavojus; teismo įsikišimas į politinę įstatymų tikslingumo sritį — Amerikos praktikos precedentai.

Nurodoma dar, kad jei teismui būtų leista svarstyti kiekvieno įstatymo konstitucingumas ir šio svarstymo išdavomis taikinti ar netaikinti įstatymas, tai, kadangi kiekvienas organas yra linkęs padidinti ir praplėsti savo galią, teismas taip pat imtų plėsti savo kontrolės darbą ir pradėtų tikrinti kitas

įstatymų ruošimo ir išdirbimo sąlygas; jisai pradėtų tikrinti, ar įstatymo projektas buvo svarstomas trimis skaitymais, ar jį priimant buvo kvorumas ir t. t., vadinasi — kištis į visą tai, kas dažnai net sunku jau post factum konstatuoti ir įrodyti.

Pagaliau tada teismas, ypač aukščiausiasis, savo sprendimams pasisavintų teisės precedentų galią, kas kaip tik ir yra Amerikoje, kur teismai, spręsdami bylas, ne tiktai taiko, bet ir tikrina įstatymus jų „konstitucingumo" ir „veikiamumo" atžvilgiu. Teismo sprendimas virstų nauju teisės šaltiniu ir „super-įstatymu". O kokia gi ištikrųjų yra garantija, kad konstitucijos nuostatų interpretacija, priimta teismo, yra tikslesnė, negu įstatymų leidėjo interpretacija, kuria yra pagrįstas įstatymas? Esą, tokios garantijos nėra ir būti negali.

Tai, esą, nuvestų teismą pavojingu keliu jau ne tiktai į teisinį įstatymų konstitucingumo, bet ir į politinį įstatymų tikslingumo svarstymą. Šiuo atžvilgiu nurodoma į Amerikos sistemos tėvynės — USA — teismo praktikos pavyzdžius. Garsūs buvo Jungtinėse Valstybėse konfliktai, kilę tarp Kongreso (įstatymų leidėjo) ir Federalinio Teismo dėl socialinės apsaugos įstatymų konstitucingumo. Kongresui įsileidus į įstatyminį samdomojo darbo gynimą nuo tam tikrų sociališkai neteisingų ir kenksmingų darbo išnaudojimo formų ir kaikurių darbininkų kategorijų globojimą tam tikrais teisiniais samdymo sąlygų varžymais, be abejo, tam tikrais imperatyviniais draudimais ir įsakymais, įsikišančiais į samdymo sutarčių sritį, — konservatyviškai nusistatę teisėjai, nepritardami naujai socialinei darbo santykių vertinimo krypčiai, būdami klasikinės liberalinės teisės doktrinos formalistai, iškėlė prieš tuos naujos krypties įstatymus nekonstitucingumo priekaištą, nes, esą, tie įstatymai laužą pagrindinį konstitucinį sutarčių laisvės principą, ir ėmė tų įstatymų netaikinti. Konfliktas tęsėsi ilgą laiką, buvo painus ir aštrus. Kongresas pertvarkydavo ir reformuodavo tuos įstatymus, besistengdamas padaryti juos teismams priimtinais. Teisėjai gan atkakliai laikėsi savo koncepcijos, sistematingai paralizuodavo naujų įstatymų veikimą ir tik labai pamažu nusileisdavo naujai socialinių darbo santykių normavimo krypčiai[60]). Stambių teisinių reformų paraližavimas, naujų sociališkai - teisiškų koncepcijų trukdymas — štai esąs tos atsitiktinės įstatymų konstitucingumo teis-

mo quasi-kontrolės pavojingas ir pažangai kenkiąs padarinys, suteikiąs teisėjams, raidės ir formos žmonėms, faktišką-ją politinį viešpatavimą ir daraąs gyvą lankstų politinių problemų įstatyminį sprendimą pareinančiu nuo tokių superarbitrų, kurie esą pratę operuoti nelanksčiomis kristalizuotomis, sustingusiomis formulėmis, dažnai jau pasenusiomis ir atgyvenusiomis savo amžių. Esą, ir pati konstitucija evoliucionuojanti bendroje žmonių idėjų ir pažiūrų evoliucijos eigoje, tačiau teisėjai esą kaip tik toji socialinė jėga, kuri, laikydamasi raidės ir ypatingai atsižiūrėjusi į senus precedentus bei jos gerbiamąjį formalizmą, velkantis pačiame tos evoliucijos užpakaly. Esą, Amerikos sistemoje teismas pamažu nukrypstąs į tarnybinę įstatymų leidėjo darbų kontrolę.

7. „Contra": f) teismo funkcija — tai esanti ne paties įstatymo, bet jo veikimo kontrolė; įstatymo paskelbimas ir įsigalėjimas padengiąs jo trūkumus.

Teismui — sako prancūzų sistemos šalininkai — esą pavesta ne paties įstatymo, bet jojo veikimo kontrolė, — ne įstatymo kritika, bet jo imperatyvų vykdymo funkcija skiriant sankcijas neteisei. Tinkamu būdu paskelbtas įstatymas esąs privalomas tiek piliečiams, tiek teismui. Tiktai įstatymo paskelbimo ir įsigalėjimo sąlygos esančios teisme tikrintinos.

Nekonstitucingų įstatymų veikimo uždraudimas, kurį dažnai užtinkame konstitucijose, liečiąs tik praeitį, vadinasi — liečiąs įstatymus, kurie buvo išleisti ir veikė konstitucijos paskelbimo metu. Šio nuostato skelbimas konstitucijos akte — tai esąs tiktai įstatymų kodifikacijos spragos užpildymas: esą vieton to, kad konstitucijoje būtų nurodyta, kurie būtent įstatymai ją paskelbus nustosią veikę (toks tikslus visų konstitucijos naikinamų senų įstatymų sąrašas sunku ir pavojinga rašyti, nes visumet galima ar vie-

nas ar kitas įstatymas per neapsižiūrėjimą praleisti ar užmiršti, juo labiau praleisti kai kurie atskiri naikinamieji straipsniai šiaip jau naikinamame įstatyme), pasirenkama bendroji formulė, jog neturi galios visa tai, kas leidžiamajai konstitucijai prieštarauja. Šis nuostatas neliečiąs būsimųjų įstatymų, kurie bus išleisti veikiant naujai konstitucijai; esą, keista būtų manyti, kad konstitucijos leidėjas, organizuodamas konstitucinę įstatymams leisti funkciją ir to leidimo tvarką, būtų išanksto numatęs, jog būsią išleisti kažkokie nekonstitucingi įstatymai.

8. „Contra" ir „pro".

Štai tie svarbiausieji samprotavimai prieš atsitiktinę įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolę, kuriais remiasi prancūziškosios sistemos šalininkai. Nesunku mums pastebėti, kad tų samprotavimų tarpe nemaža yra rimtų, su kuriais be abejo, skaitytis reikia. Tai nėra tiktai viešpataujančių Europos kontinente seimokratinių tendencijų padariniai; yra juose daug labai svarbių valstybinės minties tezių. Tiesa, tų sumetimų tarpe — ir gal kaip tik jų rimčiausieji — liečia ypatingai atsitiktinę quasi-kontrolę ir nustoja savo įtikinančios reikšmės tiksliosios teismo kontrolės, arba konstitucinio teismo, atžvilgiu. Šitaip, pavyzdžiui, nurodymas į teisės chaosą, kaip nekonstitucingų įstatymų netaikymo pasekmę, tiksliosios teismo kontrolės nepalyti, nes ten apskųstas konstituciniam teismui dėl nekonstitucingumo įstatymas, teismo pripažintas nekonstitucingu, tiesiog yra panaikinamas ir iškarto visas jo veikimas yra pakertamas; tad to chaoso, kuris reiškiasi čia to įstatymo veikimu, čion vėl neveikimu, šioje sistemoje būti negali.

Tačiau rimtų yra argumentų ir „p r o" atsitiktinę quasi-kontrolę, kuriuos kelia Amerikos sistemos šalininkai ir kuriais jie atsikerta prieš anuosius.

9. Sumetimai „pro" nekonstitucingų įstatymų netaikymą (Amerikos sistemos motyvai): a) tai esanti tiesioginė logiška teisės normų nelygiomis rūšimis suskirstymo išvada ir konstitucijos pagrindinio teisės pobūdžio sankcija.

Kaip žinoma, — sako Amerikos sistemos šalininkai, — t e i s m a s v e i k i a į s t a t y m a i s. Įstatymais jis sprendžia teisės ginčus ir visus klausimus, kurie jam tenka žiūrėti. Bet k o n s t i t u c i j a t a i p p a t e s ą s į s t a t y m a s,

tuo tesiskiriąs nuo šiaip paprastų įstatymų, kad tai esąs aukštesnės rūšies įstatymas, kurio paprastas įstatymas pakeisti negali; konstitucija — tai esąs kaip tik aukščiausias valstybėje pagrindinis įstatymas, nuo kurio pareina visi kiti šiaip įstatymai. Vadinasi, konstitucija, būdama įstatymu, esanti teismui privaloma; ir ištikrųjų nesą jokio pagrindo tvirtinti, kad savo veikime teismas turįs vadovautis visais įstatymais, išskyrus vieną — patį svarbiausiąjį pagrindinį, išskyrus, būtent, konstituciją. Niekur nesą tokio nuostato pareikšta. Dažnai konstitucijoje tiesiog nurodoma, kad priešingas jai įstatymas negalėsiąs veikti (neturėsiąs galios); bet jeigu to konstitucijoje ir nebūtų pasakyta, tai esą tat vistiek savaime sektų iš konstitucijos sudaromos teisės konstrukcijos: būtent, visuomet konstitucijoje bent nurodma, kuria tvarka ji galima keisti; ir ten, kur konstiucija nėra visiškai lanksti, paprastasis įstatymas, išleistas ne tąja tvarka, kuria konstitucija yra keičiama, negalįs jos nuostatų pakeisti. Tad jeigu jis kuriam nors konstituciniam nuostatui yra priešingas, tai, negalėdamas jo teisėtai pakeisti, jis pats, kaip žemesnės teisės nuostatas, pareinąs nuo anojo aukštesnės teisės nuostato, turįs prieš jį nusilenkti, vadinasi — negalįs prieš jį ir veikti nei galios turėti.

Tad nesą jokio pagrindo tvirtinti, kad tas konstitucinis uždraudimas nekonstitucingiems įstatymams veikti liečiąs tiktai senus įstatymus, išleistus prieš įsigalėjus konstitucijai. Tai esąs kaip tik logingas padarinys tos teisinės santvarkos, kuri nustato skirtingą šiaip paprastiesiems įstatymams leisti ir konstitucijai keisti tvarką; tai esanti tos santvarkos sankcija, kuri kaip tik numato būsimus atsitikimus ir išanksto užkerta nekonstitucingiems įstatymams kelią, paskelbdama juos neturinčiais galios.

Savaime suprantama, kad užtikęs du priešingu įstatymu, du vienas kitam prieštaraujančius imperatyvus, teismas jų abiejų pritaikyti negali, nes tada jis nebūtų nieko išsprendęs; sprendimas turi būti vieningas, vienu arba kad ir keliais, bet tiktai kits kitą papildančiais, o jokiu būdu ne prieštaraujančiais imperatyvais pagrįstas. Vadinasi, jei yra keli priešingi imperatyvai, teismas turi tarp jųjų pasirinkti kurį nors vieną ir juo veikti (juo bylą spręsti). Tačiau šis pasirinkimas, žinoma, ne-

pareina nuo teismo nuožiūros ir teisėjų subjektyvinio nusistatymo. Išviso teisėjas gali daryti tiktai tai, ką jisai turi, one ką jisai nori daryti. Tad negalėdamas pritaikyti dviejų ar kelių viens kitam prieštaraujančių imperatyvų (normų, įstatymų, nuostatų), nes jei jis iš jų visų imtų daryti teisines išvadas sprendžiamajai bylai, tai pasirodytų, kad viena išvada kaip tik griauna ir stabdo kitą, ir sprendžiamasis klausimas liktų neišspręstas. Ir todėl, turėdamas pasirinkti tų kelių imperatyvų vieną, teisėjas pasirenka ne tą, kurį jis nori ir kuris jam labiau patinka, bet tą, kurį jis pasirinkti turi. Tarp kelių prieštaraujančių teisės imperatyvų visumet yra tiktai vienas, kurį teisėjas pasirinkti turi ir gali. Kuris gi? Būtent tas, kuris turi galios veikti, kuris įeina į valstybės pozityvinę teisę.

Teisė sudaro tam tikrą visuomenės (socialinio bendravimo) struktūrą, kuri yra ir tegali būti iš esmės vieninga ir kurios atskiros dalys yra taip tarp savęs suderintos, kad joks vienos dalelės prieštaravimas kitai yra negalimas ir neįmanomas, nes tada jokios konstrukcijos nebūtų buvę ir teisė netektų savo funkcijos. Todėl jei, pavyzdžiui, valstybėje yra leidžiamas įstatymas, kurio nuostatai keičia veikusio ikitol įstatymo nuostatus, tai, išleidus tą įstatymą, pakeistieji nuostatai nebeturi galios ir jų imperatyvai netenka teisės imperatyvų pobūdžio. Todėl teisėjas, užtikęs du priešingu teisės imperatyvu, turės padaryti teisines išvadas iš to, kuris yra naujesnis (vėliau išleistas), nes jis vienas turi galios, o senesniojo, kad ir labiau jis teisėjui patiktų, pritaikyti negali, nes tai išviso nėra veikiančios teisės imperatyvas: tai pakeistas, tad — panaikintas, imperatyvas. Tai liečia lygius įstatymus (lygiąją teisę). Bet valstybėje būna ir teisės nelygybė. Pavyzdžiui, tam tikrai teritorinei ar socialinių santykių sričiai gali valstybėje veikti tam tikra arba paprasta tvarka leidžiamieji vietos įstatymai arba ypatingieji įstatymai. Tada, žinoma, jei teisėjui tenka daryti teisinė išvada tokiu klausimu, kuris liečia tą išskirtą teritorinę arba tą tų iškirtų socialinių santykių sritį, jis turės tą išvadą daryti iš vietos įstatymo arba iš ypatingojo įstatymo, nors šiuo klausimu bendrasis įstatymas, neliečiąs tų sričių, būtų naujesnis, negu anasis vietinis ar ypatingasis, nes čion bendrasis vietinio ar ypatingojo nėra pakeitęs.

Lygiai taip pat — o tai ir yra charakteringa santykiui tarp nelanksčios rašytosios konstitucijos ir paprastojo įstatymo — kai iš dviejų vienas kitam prieštaraujančių įstatymų vienas yra aukštesnės, o antras žemesnės rūšies, būtent vienas tegali būti keičiamas tam tikra kvalifikuota apsunkinta tvarka, o antras yra leidžiamas paprastąja, tai, kadangi antras, kad ir būtų jaunesnis (vėliau išleistas), negalėjo pirmojo nuostatų pakeisti, pirmasis su visais savo imperatyvais, kaip nepakeistas, turi galios, o tuo pačiu antrasis galios veikti neturi. Tad teisėjas turės daryti išvadas tiktai iš pirmojo, laikydamas antrąjį, kiek jis pirmajam prieštarauja, nesudarančiu veikiančiosios teisės ir todėl teismui neprivalomu (neimperatyviniu).

Šitais samprotavimais Amerikos sistemos šalininkai, atsikirsdami prieš prancūziškos sistemos gynėjų priekaištus, prieina išvadą, kad nekonstitucingų įstatymų netaikymas (atsitiktinė quasi-kontrolė) nesąs reikalingas jokių tekstų, jokio leidimo, jokio ypatingo pagrindo ar pareiškimo konstitucijoje apie tokių įstatymų negalėjimą veikti, nes tai esanti tiesioginė loginga konstitucijos nelankstumo, jos teisinės hegemonijos, vadinasi—pačios modeninės konstitucinės santva.r.k.o.s. ir elementarinės teismo funkcijos esmės išdava.

10. „Pro“: b) konstitucijos nuostatai esą imperatyvinės teisės normos.

Tiesa, prancūziškos sistemos šalininkai šį samprotavimą mėgina nugriauti tuo, kad konstitucijos nuostatai išviso neturį imperatyvų, nes tai esą tiktai deklaruoti principai, kuriems imperatyvą suteikiąs paprastas įstatymas; tad, esą, visas Amerikos sistemos šalininkų gražus papasakojimas apie imperatyvų koliziją ir apie tos kolizijos naturalų pašalinimą, netaikant nekonstitucingų įstatymų, esąs bergždžias jokios kolizijos čion nesą, nes jos tarp deklaratyvo ir jo imperatyvo ir būti išviso negali; piliečiams ir teismui imperatyvas tesąs tik vienas: jis esąs įstatymo, o ne konstitucijos tekste. Deklaratyviniai konstitucijos principai esą steigiamosios galios suteikti tiktai įstatymų leidėjui, kad jis jais vadovautųsi, o ne šiaip publikai ir kitiems valdžios organams naudotis.

Bet Amerikos sistemos šalininkai su tuo nesutinka. Jie teisingai nurodo, kad jau jokiu būdu nėra galima vadinti deklaratyviniais visi konstitucijos nuostatai. Yra konstitucijose visa eilė nuostatų aiškiai ir neabejotinai imperatyvinių, kurie nėra reikalingi jokių juos dėstančių įstatymų ir betarpiškai veikti gali. Tokie, pavyzdžiui, būna ypač konstitucijos nuostatai apie įvairių vyriausiųjų valdžios organų sudarymą.[61] Bet ir kituose, kurie yra reikalingi įstatymo, papildančio konstitucinius nuostatus, būna jau pareikšti kad ir ne visi, bet jau svarbiausieji keli aiškūs imperatyvai. O pagaliau ir tie konstitucijos nuostatai, kurie tiktai tam tikrus principus būsimajam įstatymui nustato, nesą gryni deklaratyvai; kaip pripažįsta patys prancūziškos sistemos šalininkai, tie principai yra įstatymų leidėjui privalomi, vadinasi — jie esą imperatyviniai bent įstatymų leidėjui, nes jie jo veikimą varžo, nustato jam lyg kelrodžius.

Tai visdėlto esą ne kas kita, kaip imperatyvinės normos, o ne kaž kokie geri patarimai, pageidavimai, pasiūlymai ar sentencijos, turį „įtikinti" įstatymų leidėją. Konstitucijos leidėjas, nustatydamas tuos principus, įsako, o ne pritaria, ne prašo, ne įtikinėja. Įsakydamas įstatymų leidėjui paruošti ir išleisti įstatymus, pagrįstus konstitucinais principais, konstitucijos leidėjas (tad steigiamoji suvereninė galia) tuo pačiu draudžia jam leisti tokius įstatymus, kurie prieštarautų konstitucijoje pareikštiems principams ir griautų bei naikintų juos. Atstovų priesaika, į kurią, kaip į parlamento darbo konstitucingumo garantiją, nurodo prancūziškos sistemos šalininkai, nieko šiuo atžvilgiu negelbsti. Esą, atstovų (įstatymų ledėjo) priesaika gerbti konstituciją negalinti padengti ir pateisinti jųjų priešingo konstitucijai darbo, jei toks būtų padarytas, ji ir nedispensuojanti jų nuo tikro konstitucingumo išlaikymo; priesaika neturinti mistinės jėgos, galinčios kiekvieną jų, kaip įstatymų leidėjų, darbą (aktą, įstatymą), kad ir nekonstitucingą iš esmės, pakelti į neabejotino konstitucingumo aukštybes, nuvalyti nuo bet kurių ydų ir „nekonstitucingą" padaryti „konstitucingu". Tiesa, teismas negalįs to nekonstitucingo darbo (įstatymo) panaikinti, nes jis įstatymų leidėjo nekontroliuoja (Amerikos sistemos šalininkai, kaip žinoma,

tiksliosios įstatymų konstitucingumo teismo kontrolės — konstitucinio teismo — nenumato), bet jis neprivaląs laikyti to darbo sau imperatyviniu ir būtinai daryti iš jo teisines išvadas.

11. „Pro": c) kiek žemesnioji teisė (paprasti šiaip įstatymai), tiek arba juo labiau aukštesnioji teisė (rašytoji konstitucija) esanti reikalinga teisminės veikimo garantijos.

Amerikos sistemos šalininkai, tęsdami ginčą ir įsiveržd*a*mi į pačią taip sakant teismo funkcjos valstybėje politiką, sako: jeigu šiaip paprastieji įstatymai yra reikalingi savo veikimo kontrolės ir teisminės apsaugos (teisminės veikimo garantijos), tai kodėl gi jos nebūtų r.e.i.k.alingi patys aukščiausieji valstybės įstatymai, kurių svarba yra kaip tik didžiausia? Nejaugi, sako, priešingai visoms interpretavimo ir taikymo taisyklėms, pasireiškus prieštaravimui tarp šių dviejų kategorijų įstatymų (imperatyvų) — konstitucinio ir paprastojo, — teismas galėtų ir būtinai turėtų pasirinkti kaip tik ir tiktai paprastąjį? Argi tai nebūtų paties įstatymo konstitucingumo dėsnio ir net pačios konstitucinės teisinės struktūros visiškas iškreipimas? Tas dėsnis sako, kad joks įstatymas, priešingas šalies konstitucijai, neturi galios ir negali veikti, toji struktūra rekalauja, kad įstatymų pagrindan būtų padėta kontitucija, kurią įstatymai turi dėstyti, plėsti ir vykdymui ruošti. Tuo tarpu verčiant teismą taikinti nekonstitucingą įstatymą, būtų faktiškai prieita šitokia netikėta tezė: jokia konstitucijos norma, kuri prieštarauja paprastam įstatymui, neturi galios ir negali veikti. Bet tada ne konstitucija, o paprastasis įstatymas taptų aukščiausiąja šalies teise, o konstitucija virstų kažin kokiu be prasmės ir be jėgos popiergaliu. Tai, esą, būtų aiškus pažinimas, jog paprastų įstatymų leidėjas, vad., moderninėje valstybėje parlamentas, turįs didesnę galią, negu konstitucijos galia, ir kad nuo jo nuožiūros pareina konstitucijos veikimas. Tai būtų parlamento hegemonijos konstitucijos atžvilgiu sankcionavimas, seimokratijos laimėjimas. Ir ištikrųjų, tai nėra atsitiktinis faktas, kad ši sistema gimė ir nusistojo kaip tik Prancūzijoje, kuri yra ir seimokratijos tėvynė.

12. „Pro“: d) nekonstitucingų įstatymų netaikymas — tai esanti kaip tik valdžios funkcijų suskirstymo ir, vadinasi, teismo funkcijos autonomijos išdava.

Pagaliau Amerikos sistemos šalininkai protestuoja prieš Prancūzų sistemos šalininkų tvirtinimą, kad teismo galia netaikinti nekonstitucingus įstatymus (atsitiktinė quasi - kontrolė) prieštaraujanti įsteigtosios valdžios funkcijų ar galių suskirstymo principui. Jie mano, kad tai tam principui netiktai neprieštarauja, bet kaip tik sudarą jo tiesioginę išdavą, ir nurodo į USA, kur tas suskirstymas yra, kiek galima, griežčiausias ir kur ta quasi - kontrolė kaip tik juo esanti pagrįsta. Būtent, jie sako, kad kaip tik tada būtų nusižengta tam principui, kada teismas būtų verčiamas daryti teisines išvadas ir laikyti veikiančiu imperatyviniu įstatymu visa tai, kas parlamento sugalvota padaryti ir pavadinti „įstatymu“; tada ištikrųjų teismas virstų parlamento tarnu, jo bet kurio darbo, bet kurio noro ir prasimanymo vykdytoju. Valdžios funkcijų suskirstymo principas to kaip tik nereikalauja. Jis kaip tik nustatąs, jog teismas, atskirtas nuo įstatymų leidimo, pats esąs savo funkcijos šeimininkas ir savo darbe turįs vadovautis tiktai aktais, kurie ištikrųjų yra veikiančiais imperatyviniais įstatymais. Vadinasi, negalėdamas kištis į įstatymų leidėjo darbą, teismas negalėsiąs jokio įstatymų leidėjo darbo naikinti ir negalėsiąs įstatymų leidėjui kliudyti pavadinti įstatymu tai, kas visiškai nėra įstatymu ir neturi įstatymo žymių bei galios; tačiau, iš kitos pusės, turėdamas savarankišką funkciją ir nepareidamas nuo įstatymų leidėjo (parlamento) tiesioginių įsakymų, jis taikys tiktai tokius parlamento aktus, kurie einant konstitucija turi įstatymo pobūdį. Teismas lygiai taip pat esąs konstitucinis valdžios organas, kaip įstatymų leidėjas; jie abu esą paritetiniai, nepareiną vienas nuo kito, betarpiški valdžios organai, kiekvienas visiškai autonominis savo funkcijoje. Teismui įstatymas — tai esanti tam tikra konstitucinė valdžios akto kategorija, kurios esmę ir elementus apibūdina konstitucija, o ne bet kuris parlamento išsišokimas. Ne iš parlamento įsakymo ir ne iš atsitiktinio, gal klaidingo, pavadinimo, bet

iš konstitucijos nuostatų teismas gaunąs žinoti, kas yra imperatyvinis įstatymas. Ir, tarp kito ko tai, kas nusižengia konstitucijos imperatyvams ir veikti negali, tai nesąs imperatyvinis įstatymas, nors tai ir būtų įstatymu vadinti pramanyta. Konstitucijos prasme tai nesąs įstatymas.

13. „Pro": e) teismo sprendimo formalinio neklaidingumo principas „res judicata pro veritate habetur" įstatymui nesąs taikytinas.

Ir dar viena. Prancūzų sistemos šalininkai, kaip esame matę, stengiasi nustatyti analogiją tarp įsiteisėjusio teismo sprendimo ir išleistojo, tvarkingai paskelbtojo įstatymo. Esą, kaip teismo sprendimas „pro veritate habetur" ir ne tiktai fakto, bet ir teisės atžvilgiu lieka neliečiamas, nors ir paaiškėtų jo teisinis klaidingumas, lygiai taip pat konstitucijos atžvilgiu reikėtų „pro veritate habere" taisyklingai paskelbtas įstatymas, nors ir paaiškėtų jo nekonstitucingumas. Klaidos atitaisymo kelias esąs: to nekonstitucingo įstatymo pakeitimas įstatymų leidimo tvarka.

Ištikrųjų — tai nėra tas pat. Teismo sprendimas — tai individualinio teisinio ginčo likvidavimo aktas, įstatymas gi — tai norma ateičiai, tai teisinis kriterius, kuriuo tvarkomi gyvi santykiai. Teismo sprendimas — tai galas, tai pabaiga: ką nors jis jau yra sutvarkęs, tai jau baigta. Įstatymas — tai imperatyvas veiklus — socialinio gyvenimo vadovas. Vieno ir antro klaidingumo padariniai toli gražu nėra lygūs ir vienodos reikšmės.

14. Reakcijos žymės: a) Prancūzijoje — prieš Prancūzų sistemą ir b) Amerikoje — prieš Amerikos sistemą.

Šitaip bendrais bruožiais atrodo didelis klasikinis konstitucinės teisės moksle ginčas tarp Amerikos ir Prancūzų sistemos šalininkų įstatymų konstitucingumo kontrolės atžvilgiu.

Ginčas, kaip matome, yra rimtas; vienos ir antros pusės argumentai yra reikšmingi ir palyti svarbias problemas.

Europos kontinente teismų praktikoje ir šiaip pažiūrose viešpatauja ir tvirtai laikosi Prancūzų sistema, bet jau moksle ir čion ima reikštis Amerikos sistemos minčių įtaka. Pačioje

Prancūzijoje mokslas šiuo klausimu svyruoja ir linksta nukrypti į Amerikos sistemos gynimą. Trijų didžiausiųjų XX amžiaus konstitucinės teisės mokslininkų Prancūzijoje, trijų moderninių jos mokslo milžinų (nors jau visi trys jie yra mirę: Esmein — 1914 m., o Duguit ir Hauriou — 1928 m.) du—Hourion ir Duguit—kategoriškai pasisako už Amerikos sistemą ir tiktai vienas Esmein liko griežtai ištikimas tradicinei Prancūzų sistemai, smerkdamas priešingąją.[62]) Iš kitos pusės, Amerikoje tiek moksle tiek viešojoje nuomonėje auga nepatenkinimas savąja sistema, kuri tačiau teismų praktikoje yra tvirtai laikoma. Vad. „teisėjų valdymas" („gouvernement of judges"), kaip kartais priimta vadinti tos sistemos išdavos Amerikoje, daugelio yra smerkiamas ir laikomas ypatinga Amerikos santvarkos yda. Teisėjų faktinė galia stabdyti socialinę pažangą ir priešintis naujoms subrendusioms reformoms, netaikant naujų kiek drąsesnių įstatymų dėl jų neva nekonstitucingumo, kaip šios „Amerikos sistemos" išdava, kelia Jungtinėse Valstybėse platų pasipiktinimą ir viešoje nuomonėje. Besiplečiąs atskirose USA sistemose teisėjų atžvilgiu „recall" (tai yra demokratinio imperatyvinio mandato institucija, leidžianti, einant piliečių-rinkikų peticija, pareikalauti, kad renkamojo valdžios organo, šiame atsitikime — teisėjo, mandatas būtų išnaujo be eilės, nelaukiant kadencijos termino galo, rinkimais patikrintas[63]) nors pats savaime teismo funkcijai labai kenksmingas, tarp kito ko, tuo ten ir yra motyvuojamas, kad, esą, teisėjai, bijodami liaudies nepatenkinimo ir „recall'o" jiems pritaikymo, imsią atsargiau naudotis savo pavojinga galia netaikyti naujų konstitucingų įstatymų ir bent vengsią tai daryti prieš populiares ir viešosios nuomonės palaikomas reformas[64]).

15. „Atsitiktinės quasi-kontrolės" yda: teisės normos normatyvinės galios nepastovumas ir atsitiktinumas.

Visas šitas ginčas yra tačiau pritaikintas tiktai tam galimumui netaikyti nekonstitucingus įstatymus, kurį mes pavadinome „atsitiktine įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrole". Tiksliosios teismo kontrolės — konstitucinio teismo funkcijos, kur galima tiesiog panaikinti nekonstitucingas įstatymas, šis ginčas visiškai nekelia. Tačiau man rodos, kad kaip tik toje funkcijoje glūdi

problemos išsprendimas. Žymi aukščiau pareikštų samprotavimų dalis, kiek jie yra kreipiami prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę, tiesiog atkristų, jeigu priešinga pusė būtų iškėlusi ne įtstatymo netaikymo, bet konstitucinio teismo obalsį ar principą. Pačioje įstatymo netaikymo sąvokoje yra šioks toks nelogiškumas. Arba įstatymas yra arba jo nėra — štai aiški dilema, kurios pastatymas yra suprantamas. Jeigu „nekonstitucingas įstatymas" nėra įstatymas — tai ir suraskime priemonę pasiekti tai, kad jo visiškai nebūtų; tai bent suprantama ir aišku. Tačiau kai sakoma, jog toks įstatymas ištikrųjų negalįs veikti ir neturįs galios, vadinasi — imperatyvinio veikimo atžvilgiu tai nesąs įstatymas, tačiau jis visdėlto formališkai liekąs įstatymu ir galįs būti panaikintas, tai čion yra kaž kas dirbtinio ir neaiškaus. O dar blogiau, kai sakoma, kad jis kartais negalįs, o kartais galįs veikti ir kad tai pareiną nuo kiekvieno teismo organo interpretacijos, nuo kiekvieno teismo organo ad hoc — šiam sykiui — nusistatymo jo konstitucingumo ar nekonstitucingumo klausimu. Gaunamas galų gale chaosas. „Įstatymas", galįs neveikti — „norma", čion normuojanti, čion vėl negalinti normuoti... Ir ką gi turi daryti šiaip piliečiai, kurie negali įspėti, ar tam tikras teismo organas tam tikrame sąstate ras tą įstatymą „konstitucingu" ir jį pritaikins ar „nekonstitucingu" ir jo nepritaikins?

Be abejo, toks įstatymo nepastovumas, toks teisės normos normatyvinės galios atsitiktinumas nėra sveikas ir teisinei tvarkai kenkti gali.[65])

16. „Atsitiktinės quasi-kontrolės" neužtenkamumas: daugybės teisės normų ji iš viso pasiekti negali.

Be to atsitiktinė quasi-kontrolė įstatymų atžvilgiu turi dar vieną ydą. Konstitucijoje mes randame ypač viešosios teisės nuostatus. Jųjų tarpe daugybė yra tokių, su kuriais civilinis ir baudžiamasis teismas niekuomet neturės reikalo. Pavyzdžiui, konstitucijos nuostatai apie respublikos prezidento rinkimus; parlamentas išleidžia įstatymą apie tuos rinkimus, aiškiai iškreipdamas atitinkamus konstitucinius nuotstatus: tas įstatymas yra nekonstitucingas. Bet teismui gal niekuomet to įstatymo neteks taikinti ir neteks dėl jo nekonstitucingumo pasisakyti, o tuo tarpu prezidento rinkimai bus vykdomi priešin-

gai konstitucijai — nekonstitucingu įstatymu. Aišku, kad čion atsitiktinė quasi-kontrolė jokios apsaugos, jokios sankcijos konstitucijos nuostatui nesuteiks, jokios to konstitucinio nuostato veikimo garantijos nesudarys. O gal keno nors bus į tai pasakyta, kad visdėlto ir čion teismas gali tarti savo autoritetingą žodį, nepripažinęs, pavyzdžiui, ir nepadaręs jokios teisinės išvados iš akto tokio asmens, kuris yra išrinktas respublikos prezidentu einant nekonstitucingu prezidento rinkimų įstatymu, vadinasi — gali netiesiogiai pasmerkti tą nekonstitucingumą? Bet jau gal tada ištikrųjų būtų nueita pertoli ir ištikrųjų susidarytų rimtas valstybinei tvarkai pavojus, o „teisėjų valdymas" taptų nepakenčiamas. Nes pripažinti, kad prie bet kurios progos bet kuris teismo organas gali analizuoti visą aktų grandinę, ligi susekus kur nors tolimame jų kilmės pagrinde ar šaltiny kurį nors nekonstitucingumą ir tuo pasiremdamas padaryti visų tų aktų tabulam rasam, tai ištikrųjų jau būtų perdaug nepastovu. Antra vertus, leisti, kad respublikos prezidentas vieno teismo organo ar vieno teisėjų sąstato būtų pripažįstamas prezidentu, o kito — nebūtų jo pripažįstamas ir tuo pačiu būtų paneigiami visi jo padarytieji žygiai, paskyrimai, ministerių kabineto sudarymas, įstatymų paskelbimai ir t. t., — tai jau galėtų būti kelias į anarchiją. Vadinasi, toji teismo galia netaikinti nekonstitucingo įstatymo turėtų būti suvaržyta rimtais aprėžimais ir turėtų liesti tiktai tiesioginio ir netarpiško to įstatymo, bet ne jo tolimų išdavų, taikymo atsitikimus. O būdama tokiais aprėžimais suvaržyta, ji daugybės įstatymų, kurių teismams tiesiog ir betarpiškai taikyti netenka, visiškai nepasiektų ir jų atžvilgiu ji jokios konstitucinės garantijos nereikštų.

17. „Demokratinis konstitucinis tikėjimas" kaip konstitucijos garantija, besireiškianti pačiu teisės nuostatų į konstitucijos aktą įrašymu.

O kaip tik įstatymų, neįstatyminių parlamento aktų ir šiaip kitų valdžios organų aktų konstitucingumo kontrolė palyti tą svarbiausiąjį — konstitucijos garantijų — klausimą. Demokratijos jaunystėje — XVIII ir išdalies XIX amžiaus pradžioje, kai dar ėjo kova su absoliutine monarchija ir kai rašytosios konstitucijos institucija buvo laikoma priemone absoliutizmui

pažaboti ir visą veikliąją „įsteigtąją“ valdžią nuo suverenumo atskirti ir į teisinę valdymo vagą įvesti, buvo praplitęs jaunas ir naivus, bet nuoširdus ir karštas „sui generis“ tikėjimas konstitucija arba demokratinis konstitucinis tikėjimas. Naujosios santvarkos apaštalams rodėsi, kad „tautos suverenumas“ esąs tokia aukšta ir tobula tiesa, kad ji virsianti naująja evangelija žmonijai ir kad todėl pats kurio nors principo ar nuostato įrašymas į konstituciją, kaip į „T a u t o s V a l i o s“ aktą, garantuosiąs tą nuostatą ar tą principą nuo bet kurio prieš ji pasikėsinimo. Konstitucija — Tautos Suverenumo Depozitas, Tautos Valios šventas testamentas, arba dar, einant senesniomis iš Rouseau ir kitų XVII ir XVIII amžiaus filosofų pasiskolintomis pažiūromis, pats socialinis visuomenės ir valstybės įkūrimo paktas („v i s u o m e n ė s s u t a r t i s“ — „c o n t r a t s o c i a l“[66]). Tai esąs švenčiausias neliečiamas „tabu“, Tautos dvasios įkvėpimu surašytas, kurio kiekviena raidė esanti tobula ir tikybiniu jausmu apsaugota nuo bet kurio jos paliet imo. Amerikos Jungtinėse Valstybėse konstitucija ištikrųjų ilgai tapo išsaugota tokioje šventojo „tabu“ būklėje. Paliesti tėvų surašytąją Tautos konstituciją, padaryti bet kuris jos pakeitimas ir papildymas, — tai buvo laikoma šventvagyste. Konstitucijos tobulumas ir neliečiamybė — tai beveik šimtą metų buvo laikoma aksioma. Reikėjo tokio nepaprasto baisaus įvykio, giliai sutrukdžiusio visą nusistovėjusį socialinį USA dendravimą, kaip didysis naminis vad. secesijos karas tarp Pietų ir Šiaurės Štatų vergijos panaikinimo ir vergų emancipacijos klausimu, kad jau trečioji ar ketvirtoji piliečių karta drįstų padaryti USA konstitucijoje pataisą[67]). O syki pradėjus — pamažu drąsiau imtasi konstituciją keisti ir tobulinti, nebesilaikant senojo „tabu“. Tačiau ir dabar konstitucijos aktas, nors jau jis būna liečiamas ir nors greta jo nuostatų išaugo ištisa kontrabandinė konstitucinių precedentų teisė, šiek tiek keičianti ar iškreipianti jo imperatyvų griežtumą, visdėlto ten yra nepaprastai gerbiamas ir saugojamas. Tai yra demokratinė konstitucija pati seniausioji, o kartu ir pati pastoviausioji[68]).

Europos kontinente, kur demorkratinė tvarka sunku buvo aristokratinėje visuomenėje įgyvendinti ir kur naujoji konstitucinė evoliucija vyko kruvinomis revoliucijomis, atkaklio mis politinėmis kovomis ir perversmais, — konstitucijos —

ypač pačioje naujos demokratinės santvarkos tėvynėje, Prancūzijoje, išdygdavo ir pranykdavo, kaip kaleidoskopo vaizdai. Pradžioje kiekviena nauja konstitucija, bent jos sumanytojų ir leidėjų įsitikinimu, turėjusi būti amžina ir šventa. Naujosios santvarkos ideologai, demokratinės tiesos entuziastai iškarto ir čion buvo linkę laikyti konstituciją tokiu pat tobūlybės „tabu", kokiu ji buvo laikoma Amerikoje, ir buvo įsitikinę, kad ir visa „tauta" taip tą „savo teisės" padarinį ir laidą vertinsianti. Tačiau čion faktai greičiau negu Amerikoje tą „konstitucinį tikėjimą" išsklaidė ir sugriovė.

Žinoma, ten, kur viešpatauja tokios pažiūros į konstituciją, ir tol, kol jos viešpatauja, pats kurio nors nuostato į konstituciją įrašymas turėjo suteikti jam nepaprastą pastovumo ir galios garantiją. Konstitucinis „tabu" paliesdavo ir ją. Konstitucijos gerbimas užtikrindavo ir jojo gerbimą. Bet XX amžiuje, ypač Europoje, po tiek konstitucijų griovimų, laužymų, jų nuostatų kreipimo nekonstitucingais įstatymais arba aiškiai dirbtiniais ir nesąžiningais jų aiškinimais, steigiančiais greta formalios nelanksčios konstitucinės teisės, užfiksuotos rašytosios konstitucijos nuostatuose, lanksčią kontrabandinę konstitucinės praktikos precedentų teisę, — kaip jau netenka kalbėti apie tą tikybinį konstitucijos gerbimą, lygiai taip pat netenka kalbėti apie tai, kad pats kurio nuostato į konstitucijos tekstą įrašymas sudarytų tam nuostatui ypatingą nepaprastą jo galios ir veikimo garantiją.

18. Konstitucijos nelankstumas kaip jos garantija.

Vadinasi tų garantijų, jeigu jos rūpi, reikia ieškoti kitur ir kitokių. Tikroji rašytosios nelanksčios (bent nevisiškai nelanksčios) konstitucijos esmė, kaip jau, rodos, buvome kitoje vietoje pasakę, glūdi tame, kad dėl ypatingos sunkesnės ar painesnės jos keitimo tvarkos, palyginus ją su paprastųjų įstatymų leidimo tvarka, ji sudaro aukštesnės rūšies teisę, kurios paprastieji įstatymai pakeisti negali ir kuri pati suvaržo ir aprėžia paprastus įstatymus, nustatydama jiems ribas ir išdalies — krypti, arba pagrindinius dėsnius.

Aišku, kad konstitucinių nuostatų ir jų hegemonijos garantija gali būti laikoma kaip tik tai, kad jiems pakeisti toji tvarka yra sunkesnė ir painesnė. Taip, be abejo, tai būtų garantija,

bet tiktai tąja sąlyga, kad tai nebus galima apeiti ir kad valdžios organų konstrukcijoje ir jųjų funkcijose yra tokių organų ir tokių kompetencijų, kurie turės galimumo ir pajėgs tokiam apėjimui, jei jis imtų reikštis, pasipriešinti. Bet ko gi yra verta ši konstitucijos nelankstumo garantija ypač ten, kur iš vienos pusės yra aiškus palinkimas į seimokratiją, darančią reprezentacinį parlamentą visišku valstybės valdžios šeimininku ir neklystančiu valdovu, kurio įsakymų turi klausyti visi valdžios organai, o iš kitos teismai yra verčiami taikinti visus, kad ir aiškiai nekonstitucingus įstatymus? Savaime suprantama, kad čion konstitucijos nelankstumas, ypatingas konstitucijos keitimo formalus apsunkinimas nieko negelbsti ir neužtikrina konstitucijos nuostatų veikimo. Nes kas iš to, kad tie nuostatai yra sunku pakeisti, jei ir nekeičiant jų galima jie padaryti neveikliais, išleidus priešingus jiems įstatymus, kurie turės būti taikomi, arba padarius bet kurį priešingą kostitucijai aktą, kuris bus vykdomas kaip valdovo įsakymas.

19. Kitos konstitucijos garantijos. Konstitucija — lex imperfecta.

Tad jeigu pats teisės nuostato įrašymas į konstitucijos aktą ir konstitucijos nelankstumas, suteikiąs jai (o tuo pačiu ir tam nuostatui) aukštesnės teisės pobūdį, nesudaro užtenkamos ir tikros garantijos, o net kartais kaip tik palengvina tų, kaip sakant, kontitucionalizuotų teisės nuostatų peržengimą, išimdamas juos iš teismo galios, tai ar jau dalykas garantijų atžvilgiu yra be vilties? Žinoma, šiokios tokios garanti yra ir kitos rūšies. Yra garantijų preventyvinių, pav., įstatymų leidėjų ar vyriausybės narių priesaika arba iškilmingas pasižadėjimas saugoti konstituciją, jųjų sąžinės ir žodžio garbė, kuri gali juos sulaikyti nuo griežto ar atviro konstitucijos laužymo, jųjų posėdžių ir darbų viešumas, kuris leidžia viešajai nuomonei plačiai kištis į jųjų veikimą ir kuris juos, be abejo, verčia kiek varžytis ir slėpti kai kurius savo pageidavimus arba kartais visiškai išsižadėti kurių nors per daug griežtų žygių, priešingų konstitucijai, ir kitos panašios. Yra ir šiokių tokių garantijų represyvinių, veikiančių post factum,

kaip baudžiamoji, politinė, civilinė ir administracinė atsakomybė už nuveiktus darbus.

Tačiau visa tai — paliatyvai, kurie konstituciją silpnai apsaugoja ir daro, kad valdančiųjų darbų atžvilgiu ji yra lex imperfecta.

20. Konstitucinių valdančiųjų priesaika, iškilmingas pasižadėjimas, sąžinės ir žodžio garbė, kaip konstitucijos garantijos.

Priesaika arba iškilmingas pasižadėjimas? Be abejo, tai nėra be reikšmės. Priesaika tikinčus varžo, ji jų sąžinėje jų veikimui tikrąjį imperatyvą sudaro. Tačiau varžanti priesaikos jėga be abejo eina mažyn: ji mūsų laikais toli gražu nesudaro tokio baisaus imperatyvo, kurį ji nustatydavo žmonėms praeity. Be to, jos varžąs imperatyvinis pobūdis yra grynai subjektyvinis, pareinąs nuo prisiekiančiojo asmens tikybinių pažiūrų. O kaip patikrinti tas vidujinis prisiekiančiojo nusistatymas? Galop įstatymas nedaro skirtumo: jis tiktai reikalauja priesaikos; ir jei prisiekia tas, kurio priesaika visiškai nevaržo ir jokio jam imperatyvo nesudaro, tai vistiek formalybė atlikta, ir nieko daugiau iš jo reikalauti negalima. Iškilmingas pasižadėjimas tikybinio momento neturi, bet už tai jis yra pagrįstas žodžio garbe. Be abejo, tai ir nėra menkas akstinas, bet perdėti jo reikšmės nereikia. Labai dažnai tas pats, net ir jautrios sąžinės bei aukštos garbės žmogus nevienodai vertina savo žodį, laisvai duotąjį savo privatiniuose reikaluose, ir žodį (pasižadėjimą), kad ir labai iškilmingai pareikštąjį, politikoje, ypač tada, kai jis tą žodį (pasižadėjimą) yra verčiamas duoti. Jis labai sąžiningai sumokės žodžiu pagrįstą skolą, bet kažin ar lygiai sąžiningai jis vykdys savo iškilmingąjį politinį pasižadėjimą, jei tie žodžio padariniai prieštarauja jo įsitikinimams bei siekiamiems idealams, jo partijos ar jo socialinės grupės (jo nacionalinės tautos, jo socialinės klasės ir t. t.) reikalams. Iškilmingus pasižadėjimus duoda ir komunistų partijos nariai „buržuazinių“ valstybių parlamentuose, ir pavergtųjų nacionalinių tautų atstovai grobikų seimuose, į kuriuos jie eina gal kaip tik valstybei griauti, ir fašistai demokratinėje valstybėje arba demokratai - respublikonai monarchijose... Ar jie visi ištikrųjų laikys save suvaržytais duotu iškilmingu pasižadėjimu? Ar jie, atvirkščiai, nelaikys savo socialine, nacionaline, partine pareiga progai pasitaikius kaip tik pasielgti priešingai pasižadėjimui ir visiškai

su juo nesiskaityti, nors šiaip tai būtų dorovingi, sąžiningi ir aukštos asmeninės garbės žmonės, kurie šiaip privatiniame gyvenime duotąjį žodį griežtai laiko? Dažnai tas iškilmingas žodis ar priesaika — tai tiktai šablonas, tiktai trafaretas, atliekamas tiktai todėl, kad be jo negalima patekti ten, kur reikalinga būti. Daugelis taip žiūri ir, nusižengę duotajam pasižadėjimai, nėkiek nejunta gėdos nei sąžinės graužimo: jie dargi gali tai laikyti savo socialine pareiga.

Išviso politiniuose rekaluose, ten, kur eina socialinių grupių reikalų kova, pavojinga perdaug pasitikėti tiktai pačių politinės galios laikytojų formaliniu žodžio drausmingumu. Tai bent labai netobūla formalinio t e i s ė t u m o apsauga. Pagunda yra didelė, priemonių disponuojant politinę galią netrūksta, socialinės grupės spaudimas savo reikalų naudai būna nemažas, ištikimybė socialinei grupei ir geras jos reikalų rūpinimas taip pat sudaro garbės titulą, konkuruojantį su žodžio išlaikymo garbės titulu, palinkimas savo socialinės grupės reikalus laikyti visuotiniu vyriausybės vyriausiuoju reikalu yra taip naturalus...

21. Viešoji nuomonė, valdančiųjų garbės ir gėdos pajautimai, kaip konstitucijos garantijos.

Tad gal svarbesnė ir tikresnė bus viešosios nuomonės kontrolės garantija ir tas valdančiųjų garbės ir gėdos pajautimas, kuris verčia žmones, jiems veikiant viešai, susilaikyti nuo tam tikrų darbų, kurie jiems patiems gal labai yra pageidaujami ir nuo kurių, jei tie darbai būtų likę slapti, tų žmonių sąžinė jų sulaikyti nebūtų pajėgusi, bet kurie yra kitų žmonių laikomi negarbingais? Be abejo, kartais gėda gali sudaryti galingesnį akstiną ar sulaikantį veiksnį, negu sąžinė, bet tam reikalinga, kad ištikrųjų tam tikroje socialinėje aplinkumoje viešpatautų aukštas konstitucijos gerbimo jausmas ir pažiūra, jog konstitucijos sulaužymas ar iškreipimas esąs savaime negarbingas, neatsižvelgiant į to sulaužymo ar iškreipimo „tikslingumą“ (naudingumą). Tokia pažiūra, toks konstitucinės drausmės nusistatymas — nėra perdaug praplitę ypač ten, kur žmonės yra pripratę prie perversmų, revoliucijų, klastingų konstitucijos aiškinimų, kontrabandinių konstitucinių precedentų, nekonstitucingų įstatymo veikimo, valdančiųjų absoliutizmo, ir ypač tada, kai atsiranda kolizija tarp spėjamų iš vienos pusės konstitucinio nuostato išdavų, o iš kitos — kurio

nors konkretaus, kad ir pereinamojo, pageidaujamojo socialinio tikslo (reikalo). Viešoji nuomonė? Pirma, ji toli gražu ne visais kylančiais klausimais yra vieninga, dažniausia gi yra grupinė ir įvairiuose socialiniuose junginiuose labai skirtinga, valdantiems gi svarbiausia bus viešpataujančių socialinių grupių nuomonė; antra, ji būna labai nuolaidi tiems, kurie disponuoja politinę galią ir turi priemonių patys viešąją nuomonę veikti; ir trečia, ji būna jautri ne tiktai teisėtumo, bet ir šios valandos tikslingumo atžvilgiu.[69])

22. Nekonstitucingumo slėpimas, pridengiant jį tam tikru konstitucijos aiškinimu, kaip metodas tų garantijų veikimui paralizuoti.

Bet pagaliau, išskyrus revoliucijos ir perversmo atsitikimus (išviso apie revoliucinės ar perversminės valdžios aktų konstitucingumą netenka kalbėti, nes senoji konstitucija, kiek ji prieštarauja laimėjusios revoliucijos ar laimėjusiojo perversmo išdavoms, yra nugriauta ir tuo pačiu yra nustojusi imperatyvinės teisės normos pobūdžio bei galios) šiaip kitais atsitikimais labai retai pasitaiko, kad valdantieji, išleisdami kurį nors nekonstitucingą įstatymą arba padarydami šiaip kurį nors valdžios aktą, būtų atvirai jo nekonstitucingumą pripažinę. Toks atvirumas negali būti jiems naudingas ir pagaliau, išėmus gal kokias nors ištikrųjų nepaprastas aplinkybes, neturi jiems jokios prasmės. Visuomet jie stengiasi taip išaiškinti konstitucijos nuostatą ir savo darbą, kad atrodytų, jog tasai nekonstitucingas darbas esąs kaip tik konstitucija pagrįstas, kaip tiesioginė josios išvada. Ar tai jiems pavyks ar nepavyks įrodyti, ar jie sugebės įtikinti, jog juoda esą balta arba atvirkščiai, — tai kitas dalykas, bet jie bent pašalins tuo nuo savęs įtarimą arba užmetimą, jog jie esą tyčia ir sąmoningai konstitucijai nusižengę. Žinoma, įtarimas gal pas ką ir liks, bet kaip gi įrodysi, kad tai jų yra mala fide padaryta? Gal tai ištikrųjų buvo interpretacijos klaida? Jie bent visumet tuo atsikirsti gali. Be ir atsikirsti nebus reikalo, jei niekas formališkai ginčo iškelti negali ir jei nėra organo, kuris galėtų tuos aiškinimus tikrinti ir sprendžiamąjį žodį tarti.

23. Baudžiamoji konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija.

Garantijos represyvinės? Ar jos visumet tikros ir ar visus nekonstitucingumo fenomenus pasiekti gali? Abejotina, ir net tikrai negali. Pavyzdžiui, baudžiamoji atsakomybė negali pasiekti kolegialinio organo, nes ji tegali būti tik asmeninė (individualinė), be to ji yra reikalinga kaltės įrodymo, nes ji yra taikoma ne veiksmui, bet veikėjui. Už klaidingą konstitucijos nuostato interpretaciją, už nesugebėjimą nuostatą suprasti — bausti negalima; tuo tarpu gi konstitucijos apsaugos atžvilgiu svarbu yra tai, kad konstituciškai valdantieji nedrįstų jo tyčia laužyti, bet išviso kad joks konstitucinės valdžios aktas, vistiek ar tyčia, ar dėl klaidingo konstitucijos aiškinimo, jai neprieštarautų. Be to, dėl kitų politinių sumetimų baudžiamoji valdančiųjų atsakomybė yra suvaržyta įvairiomis vad. i m u n i t e t o formomis, kurios valdančiųjų iniciatyvos ir sprendimo laisvei apsaugoti arba visiškai kaikuriuos valdančius ar valdančios kolegijos narius paliuosuoja nuo baudžiamosios tam tikrų jų funkcijų veiksnių ribose atsakomybės (pav. parlamento narių visiškas neatsakingumas už jų daromus parlamento posėdyje pareiškimus ir už balsavimą) arba kaltinimo prieš valdančiuosius iškėlimą daro pareinančiu nuo kito p o l i t i n ė s g a l i o s organo (seimo, kartais prezidento) leidimo. O kitas politinės galios organas tais pačiais politiniais sumetimais, kuriais pirmas padarė nekonstitucingą aktą, gali tam nekonstitucingam aktui pritarti.

Tokiomis aplinkybėmis ir baudžiamoji konstitucinių valdančiųjų atsakomybė konstitucijai rimtos ir tikslios apsaugos nesuteikia. Ypatingai gi yra visiškai bejėgė prieš nekonstitucingus įstatymus, nes a) klaidingas įstatymo (tad ir konstitucijos) aiškinimas nesudaro nusikalstamojo darbo, b) parlamentas, kaip kolektyvas, išviso baudžiamąja tvarka neatsako ir c) einant atstovų immunitetu, parlamento nariai už savo balsavimo žygius baudžiamąja tvarka neatsako. Tad nėra nė kaltininko nė kaltės, o nekonstitucingas įstatymas yra kaip buvęs.

24. Politinė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija.

Lankstesnė, negu baudžiamoji, yra valdančiųjų atsakomybė vad. p o l i t i n ė, artima hierarchinei ar tarnybinei

priežiūrai. Tačiau valdžios aktų, ypatingai įstatymų konstitucingumui apsaugoti, ji mažai tinka. Ji jam mažai tinka iš dalies dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių tam netinka hierarchinė ar tarnybinė priežiūra ir kurias mes jau aukščiau buvome plačiau minėję: politinis tikslingumo momentas čion slopina tiesioginį konstitucingumo momentą; tam tikros pakraipos valdantieji, prieš kuriuos kito paritetinio valdžios organo valdantieji šia tvarka atsako, dažnai bus linkę neperdaug gilintis į anųjų darbo konstitucingumą, jei tas darbas, einant tos viešpataujančios pakraipos sumetimais, jiems atrodys tikslingas ir pasinaudos šiokiu ar kitokiu aiškinimu, kad padengtų nekonstitucingumo ydą, ypač jei ji nėra perdaug ryški ir nesukelia didelio triukšmo viešpataujančioje viešoje nuomonėje. Be to, ši politinė atsakomybė palyti labiau vyriausybės, negu įstatymų leidimo organą; tad, kiek ji gali būti sunaudota konstitucijos apsaugai (konstitucingumui), ji bus taikoma labiau administraciniems ar valdymo aktams, o ne įstatymams.

Tiesa, politinis parlamento, tad kaip tik įstatymų leidėjo, atsakingumas galima numatyti parlamento paleidimo institucijoje: čion vyriausybė, būtent — respublikos prezidentas ar konstitucinis valdovas, ministerių kabineto pritariamas (kontrasignacija), lyg traukia parlamento (rūmų) personalą politinėn naujų rinkimų atsakomybėn. Rinkimuose be abejo reiškiasi atsakomybės momentas, nes piliečiai- rinkikai, arba tos jųjų socialistiškai-politinės grupės, kurios buvo išrinkusios tam tikrus atstovus, stebėdami atstovų veikimą parlamente ir plačiai spaudos, politinių partijų ir kitų viešosios nuomonės organų kritiškai informuojami apie tą jų veikimą, per rinkimus galės daryti išvadas iš savo patenkinimo ar nepatenkinimo atstovų darbais, smerkdami vienus buvusius atstovus ir pagirdami ar pritardami kitiems; tas smerkimas ir pritarimas bus realizuojamas tų atstovų neišrinkimu arba išrinkimu.

Tačiau vargu bau šita politinė atstovų atsakomybė gali rimtai patarnauti konstitucijai apsaugoti prieš nekonstitucingus įstatymus. Pirma, toks nelankstus masinis ir nevienlypis, nes suskirstytas kovojančiomis tarp savęs grupėmis, organas, kaip piliečių-rinkikų kolektyvas, konstitucijos nuostatų interpretacijos tikslumui tikrinti visiškai netinka; toks konstitucingumo tikrinimo ir konstitucijos intrepretavimo darbas yra reikalingas labai tikslaus galvojimo, kuriuo ypatingai pasižymi teisininkai ir išviso žmonės išmiklinto proto, bet ne masė, kuri

vadovaujasi ypač savo grupiniais socialiniais reikalais, kuriuos ji gerai pažįsta, arba tam tikrais vaizdais ir obalsiais, sukeltais socialinės kovos laukuose, bet ne tikslių teisiniu analizu. Antra vertus, šios politinės atsakomybės sankcija — buvusių atstovų iš naujo išrinkimas arba neišrinkimas — vis viena nekonstitucingo įstatymo arba nekonstitucingo neįstatyminio parlamento šiaip akto nepalies ir nekliudys jam veikti. Tad ši atsakomybė daugiausia galėtų tik kelti atstovuose jos sankcijų baimę ir taja baime sulaikyti juos nuo nekonstitucingų įstatymų leidimo ir kitų nekonstitucingų aktų darymo. Tačiau taip būtų buvę tiktai tada, kada šios politinės atsakomybės sankcijos — naujas buvusių atstovų išrinkimas ar neišrinkimas — būtų ištikrųjų surištas su tiksliu atstovų darbų konstitucingumo įvertinimu, o ne su politine jųjų veikimo kryptimi. Bet to kaip tik nėra. Vadinasi, politinėje valdančiųjų atsakomybėje konstitucija rimtos ir pastovios garantijos neranda.

25. Civilinė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė, kaip konstitucijos garantija.

O gal atsakomybė c i v i l i n ė? Bet kuri gi, kaip realizuojamoji? Žalos ir nuostolių atlyginimas? Bet koks gi ir už ką nuostolių atlyginimas, jei nekonstitucingas įstatymas ar aktas veikia ir turi galios? Ir iš ko gi būtų tie nuostoliai priteisiami? Iš parlamento? Bet parlamentas nėra teisinis asmuo ir jokio turto neturi. Iš atstovų? Bet man nėra žinoma, kad kur nors veiktų tokia tvarka, kad atstovai už savo balsavimą parlamente už ar prieš įstatymo projektą ar rezoliuciją atsakytų civilinio ieškinio tvarka dėl nuostolių, kilusių iš balsavimo išdavų ar padarinių. Tad gal iš valstybės iždo? Tiesa, yra šalių (pav. Prancūzija), kur yra keliama valstybės iždo civilinė žalos ir nuostolių atlyginimo atsakomybė už valstybės valdžios leidžiamus įstatymus.[70] Tai yra remiama socialinio riziko ar socialinio solidarumo titulu, jei naudingas visuomenei įstatymas daro žalos kieno nors teisėtam privatiniam turto reikalui ar vad. „įgytajai teisei".[71] Esą, jei visuomenės reikalas susiduria su privatiniu, valstybė, veikdama visuomenės vardu, galinti ir turinti visuomenės reikalą aprūpinti, bet visuomenė (jos vardu — valstybė) turinti nukentėjusiam atlyginti. Tačiau ši civilinė iždo atsakomybė už įstatyminės teisės reformas, žalingas atskiriems asmenims, nieko bendro su įstatymų konstitucingumu neturi. Konstitucijos ap-

saugos prasme civilinė atsakomybė gal turėtų reikšmės tiktai prieš nekonstitucingus aktus, užgaunančius konstitucijos garantuotas vad. viešąsias subjektyvines piliečių ir asmenų („žmogaus ir piliečio") teises . Bet tai problema paini ir neaiški, kurios iššiūrėjimo mes čion nedarysime, nes apie tai reikėtų labai daug pasakyti ir toli į šalį nukrypti.

26. **Administracinė - teisminė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė, kaip konstitucijos garantija.**

Lieka dar atsakomybė administracinė (administracinio teismo funkcijos prasme). Ši atsakomybė be abejo gali liesti administracinių aktų ne tiktai šiaip paprastąjį teisėtumą, bet ir konstitucingumą, kiek šie aktai tiesiog ar betarpiškai vykdo tam tikrus konstitucijos imperatyvus arba kiek jie yra tam tikrų konstitucijos nuostatų betarpiškai varžomi ar aprėžiami. Ar administracinei jurisdikcijai bus šiais atsitikimais pavesta kontroliuoti administracinių aktų ne tiktai šiaip teisėtumas paprastų įstatymų atžvilgiu), bet ir konstitucingumas, tai pareina nuo administracinio teismo funkcijos organizacijos tam tikroje valstybėje; bet principiškai nėra kliūčių, kad tai šiais atsitikimais apimtų ir konstitucingumą: tai administracinio teismo funkcijai nepakenktų ir jos neiškreiptų.

Kiek painesnis yra tos administracinės atsakomybės konstitucingumo atžvilgiu klausimas tada, kai tarp konstitucijos nuostatų ir administracinio akto yra įsikišęs, kaip tarpininkas, paprastasis įstatymas. Kadangi tas paprastasis įstatymas gali būti kaip tik nekonstitucingas, tai visai galimas yra atsitikimas, kad administracinis aktas, būdamas visiškai suderintas su įstatymu, kuriuo jis yra pagrįstas, bus, dėl to įstatymo (arba kurio nors jo nuostato) nekonstitucingumo, pats taip pat nekonstitucingas. Ar administracinis teismas gali įžiūrėti jo teisėtumą visoje plotmėje — su jo konstitucingumui imtinai, ar tegali žiūrėti tiktai teisėtumą siauresne prasme, vadinasi — tiktai ribose to teisės akto nuostato, kuriuo tas administracinis aktas betarpiškai remiasi, visiškai nesigilindamas ir nesekdamas paskutinio teisės akto teisėtumo ir visos teisės grandinės, vedančios iš to akto į jo teisinį šaltinį — konstituciją? Atsakymas ir čion, man rodos, pareina nuo to, kurią dviejų mums žinomų

sistemų — Amerikos ar Prancūzų — mes išviso priimsime bei administracinio teismo galiai ir darbui taikysime.

Einant Amerikos sistemos principais, administracinis teismas, konstatavęs, kad įstatymas, kuriuo yra pagrįstas apskųstasis administracinis aktas, yra nekonstitucingas, nepadarys jokių iš to įstatymo teisinių išvadų, lyg kad jo nebūtų buvę, ir turės apskųstąjį administracinį aktą dėl jo neteisėtumo panaikinti. Einant gi Prancūzų sistema, administraciniam teismui bus privalomas ir imperatyvinis tinkamai paskelbtas įstatymas, neatsižvelgiant į jo konstitucingumą.

Bet šaip ar taip, administracinė (administracinė - teisminė) atsakomybė gali būti sunaudota konstitucingumui aptarnauti tiktai administracinių aktų atžvilgiu. Nė paprastieji įstatymai, nė neįstatyminiai parlamento aktai, kurie principiškai nėra administraciniam teismui skųstini, šia tvarka nuo nekonstitucingumo nuvalyti būti negali.

27. Visos čion iššiūrėtos garantijos palieka konstituciją — pačią teisės teisę — bejėgioje „legis imperfectae" būklėje.

Tad visos mūsų čion iššiūrėtos preventyvinės ir represyvinės konstitucinės garantijos yra galų gale silpnos ir — bent prieš nekonstitucingą įstatymą bei nekonstitucingą šiaip neįstatyminį parlamento aktą — neapsaugoja konstitucijos taip, kaip prieš neteisės administracinius aktus ir teismo sprendimus yra apsaugojami paprasti įstatymai. Visos mūsų čion iššiūrėtos konstitucinės garantijos — tai tiktai paliatyvai. Tačiau jei paprastiems įstatymams, kurie nelanksčiosios konstitucijos režime sudaro žemesnę ir priklausomą teisės normų kategoriją, yra suteikiama tokia rimta teisminė garantija, kaip kasacinis teismas ir administracinis teismas, kurie kiekvieną jiems apskųstąjį teismo sprendimą ir administracinį aktą, jei tiktai jis yra nusižengęs įstatymui, gali ir turi panaikinti. tai ištikrųjų kodėl gi konstitucija — pats pagrindinis svarbiausias įstatymas, pati t e i s ė s t e i s ė, paliekama toji bejėgioje l e g i s i m p e r f e c t a e padėty? Kodėl taip yra; kurie yra istoriniai ir politiniai sumetimai, dėlei kurių tiek konstitucinėje monarchijoje, tiek demokratinėje parlamentinėje respublikoje, tiek pagaliau cezaristiniame vyriausybės hegemonijos režime konstitucija liko be tos tikrosios teisminės garantijos — mes tai jau esame iššiūrėję.

28. Teisinis nelanksčios konstitucijos režimas yra reikalingas tikrosios objektyvinės konstitucijos garantijos. Toji garantija — konstitucinio teismo institucija.

Bet jeigu mes, nežiūrėdami tų pašalinių politinių ar tradicinių sumetimų, neleidžiusių išsiplėsti pilnai konstitucinių garantijų sistemai ir pakeičiusių ją paliatyvais, turėsime galvoje tiktai pačią teisinio nelanksčios konstitucijos režimo logiką, tai mums bus aišku, kad šiame režime, skirstančiame teisę nelygiomis pagrindinės ir priklausomos teisės rūšimis, ypatingai rimta ir tiksli turi būti ypač pačios pagrindinės teisės, vadinasi — konstitucinio teismo institucija.

O tikriausia ir objektyvinė konstitucijos garantija glūdi tame, kad joks konstitucijos nuostatams priešingas valdžios aktas, o ypatingai joks nekonstitucingas įstatymas negalėtų valstybėje veikti. Jei tai bus pasiekta, tai geresniosios garantijos, didesnio konstitucijos „tobūlumo" reikalauti negalima. Tada konstitucija taps „lex perfecta". Vadinasi, geriausią ir tikriausia garantiją sudarys ta priemonė, ta institucija, kuri padės pasiekti nekonstitucingo įstatymo negalėjimą. Padaryti, kad joks nekonstitucingas įstatymas niekuomet negalėtų būti išleistas — neįmanoma: errare — humanum est; be to, visumet gali atsitikti, kad tai bus konstitucinio įstatymų leidėjo ne tiktai per apsirikimą, bet ir tyčia pabandyta padaryti. Tad ypatingai reikia rasti priemonė nutraukti išleistojo nekonstitucingo įstatymo veikimą (galią). O tai ir yra konstitucinio teismo institucija.

Atsitiktinė teismo quasi-kontrolė netobula. Mes pažinome jos ydas. Be to ji nenutraukia nekonstitucingo įstatymo galios. Savaime aišku, kad nutraukti tokio svarbaus, kaip taisyklingai išleistas ir paskelbtas įstatymas, valstybės valdžios akto galią turi galėti ne kiekvienas ir ne daug valdžios organų, bet tiktai vienas centrinis tajai funkcijai skiriamas ir jai pritaikintas valdžios organas. Tajai funkcijai, kuri yra konstitucinio teismo funkcija, nes ji sprendžia apie įstatymų ir neįstatyminių parlamento aktų konstitucinį teisėtumą — konstitucingumą — ir nekonstitucingus panaikina, — netin-

ka, žinoma, tas pats organas, kuris tuos įstatymus ir tuos aktus leidžia ir daro. Jis juos, žinoma, ir be konstitucinio teismo naikinti gali, bet jo atliekamas veikimas yra įstatymų leidžiamasis, neturįs teismo kontrolės pobūdžio. Pagaliau pati kontrolės sąvoka reikalauja, kas pats darbas ir jo kontrolė būtų ne vien to paties, bet dviejų skirtingų organų daromi. Tad jei tai turi būti kitas organas, tai gali būti tiktai teismo organas, nes ši funkcija iš esmės yra grynai teisminė. Tad konstitucinio teismo funkcija tenka tam tikram vienam ir vieningam centriniam teismo galios organui, kuris ir yra vadinamas konstituciniu teismu.

Konstitucinio teismo institucija (kaip funkcija ir kaip organas) sudaro tikrą objektyvinę konstitucijos teisminę garantiją, kuri sankcionuoja teisinį nelanksčios konstitucijos režimą, suteikdama konstitucijos aktui „legis perfectae“ pažymio.

VIII. Konstitucinis teismas.

1. Konstitucinio teismo precedentai ir ginčai.

Kaip jau buvau sakęs, konstitucinio teismo institucija tapo atgaivinta tiktai XX amžiuje — Didžiajam Karui pasibaigus — dviejose valstybėse — Austrijoje ir Čekoslovakijoje. Ją nustato naujos tų dviejų valstybių konstitucijos. Šia prasme tai yra nauja ir jauna konstitucinė institucija, dar nevisiškai išbandyta, nes dešimties metų praktika — tai dar veikimo stažas neperilgas, kuris dar neleidžia pilnai įvertinti visų jos dar nevisiškai pasireiškusių teigiamų ir neigiamų padarinių. Tiesa, jos idėja yra demokratijoje sena, iškelta kaip matėme, dar XVIII amžiuje Siéyès'o, bet jos vienintelis precedentas Prancūzijoje (I ir II Imperijos laikais) buvo nevykęs,[72] tad galima sakyti, kad iki naujausiųjų Čekoslovakijos ir Austrijos precedentų ji nebuvo išbandyta ir konstitucinėje tikrenybėje buvo „tabula rasa“ ir yra naujiena.

Visi ginčai sąryšy su įstatymų konstitucingumo problema iki tol sukdavosi aplink mums žinomą „Amerikos sistemą“ ir „Prancūzų sistemą“, tad liesdavo tiktai atsitiktinę teismo quasi-kontrolę ir konstitucinio teismo nelietė. Atsiradus dviejose valstybėse konstituciniam teismui, jis imamas svarstyti ir

moksle. Jis turi šalininkų ir, žinoma, priešų. Tarp kito ko, prieš konstitucinį teismą yra pasisakiusi ir visa eilė žymių Prancūzų viešosios teisės mokslininkų, kurie atsitiktinės quasi - kontrolės atžvilgiu gina Amerikos sistemą, vadinasi, reikalauja kaip tik teismams netaikinti nekonstitucingų įstatymų: Duguit, Berthélemy, Carré-de-Malberg, Jèze... Bet nuolatinis konstitucinis teismas juos gąsdina, o teismui pavedamoji galia netaikinti nekonstitucingus įstatymus jiems atrodo iš esmės ne teisminė, bet politinė ir todėl baisi teisėjų rankose.[73])

Bet mes jau į tuos ginčus negrįšime (nes jau tektų kartotis). Pažiūrėkime tiktai, kokie klausimai kyla ypatingai konstitucinio teismo veikimo atžvilgiu. Čion būtent išsvarstysime, kas yra konstitucinio teismo funkcijos objektu, kuriuo kriteriumu jisai sprendžia, kaip jisai veikia ir kurios yra jo sprendimo išdavos.

2. Konstitucinio teismo funkcijos objekto dvi teorijos ir du niuansu.

Konstitucinio teismo funkcijos objekto atžvilgiu yra dvi teorijos. Viena laiko tuo objektu visus, išskyrus teismo, valdžios aktus, kurie betarpiškai yra konstitucijos nuostatais pagrįsti arba juos vykdo ir tiesiog nuo konstitucijos pareina, neatsižvelgiant į tai, kieno tie aktai yra padaryti. Antra vertus, konstitucinio teismo funkcijai tiktai įstatymų leidėjo (parlamento) aktus, bet už tai visus jo aktus. Be to, ginčytina yra, ar konstituciniam teismui turi būti pavesti tiktai įstatyminio ir reglamentinio pobūdžio aktai, ar taip pat individualiniai aktai (parlamento daromieji arba pareiną nuo konstitucijos).

Abiem teorijom ir abiem jųjų niuansams bendra yra ir jokio ginčo konstitucinio teismo šalininkų tarpe nesukelia tai, kad į konstitucinio teismo funkciją įeina įstatymų kontrolė jų konstitucingumo atžvilgiu. Nėra taip pat ginčų ir abejonių delei to, kad tai funkcijai priklauso ir paties parlamento daromieji reglamentinio pobūdžio aktai, kurie turi įstatymo formą arba kitaip sakant, kurie yra daromi įstatymams leisti nustatyta tvarka (pav. biudžetas).

3. Išskyrimas iš konstitucinio teismo individualinių aktų, kaip tokių, neturi pagrindo.

Kai del klausimo, ar į konstitucinio teismo kompetenciją turėtų, be įstatymų ir reglamentinių aktų kontrolės, įeiti ir individualiniai valdymo ar administraciniai aktai (tiktai patįes parlamento daromi arba iš viso pareiną nuo konstitucijos), tai, man rodos, kad nėra pagrindo išskirti tuos aktus iš konstitucinio teismo kontrolės. Jei individualiniai administraciniai aktai, vyriausybės ir administracijos valdininkų daromi, yra jų teisėtumo atžvilgiu pavedami tiksliai teismo kontrolei (administracinis teismas), tai pačiais teisėtumo apsaugos sumetimais tiksli teismo kontrolė turi paliesti tuos pačius individualinius administracinius aktus ir jų konstitucingumo atžvilgiu bei tuos individualinius aktus, kurie yra parlamento daromi ir kurie tiktai dėl to, kad jie jo, o ne vyriausybės ir administracijos organų yra padaryti, išvengia administracinio teismo. Žinoma, gali kartais būti rasta kurių nors ypatingų motyvų kuriam nors tam tikros rūšies individualiniam aktui išskirti, kaip dėl tam tikrų motyvų yra iš administracinio teismo išskiriamos įvairios net aktų kategorijos, bet tai daroma visai ne tuo pagrindu, kad aktas yra individualinis, o ne reglamentinis. Išskyrimas iš tiksliosios teismo kontrolės individualinių aktų, kaip tokių, neturi jokio pagrindo ir nėra pateisinamas jokiais rimtais sumetimais — vistiek, ar toji tiksli teismo kontrolė bus vykdoma administracinio ar konstitucinio teismo tvarka.

Tad kalbant apie konstitucinio teismo funkcijos objektą, netenka daryti skirtumo tarp iš vienos pusės įstatyminių ir reglamentinių, o iš kitos — individualinių aktų. Principiškai visi, tiek įstatymai, tiek reglamentinio ir tiek individualinio pobūdžio aktai, yra lygiai reikalingi tiksliosios teismo kontrolės jų konstitucingumo atžilvgiu, ir todėl lygiai gali būti konstitucinio teismo funkcijos objektu, jei jau ši funkcija iš viso yra valstybėje steigiama.

4. Administracinių aktų konstitucingumo klausimas.

Tačiau kitas yra dalykas, ar visi tie aktai, kiek yra keliamas jų konstitucingumo klausimas, turi būti pavesti būtent konstitucinio, o niekuomet ne administracinio teismo funkcijai, ir kuri dviejų mūsų nurodytų konstitucinio teismo

funkcijos objekto teorijų yra labiau priimtina. Čion kyla konstitucinio teismo funkcijų atskyrimo ir klasifikacijos problema. Abi — konstitucinio ir administracinio teismo — funkcijos sudaro tiktai dvi formos iš esmės vieningos tikslios valdžios darbų teisėtumo kontrolės. Kaip žinome, konstitucingumas tai yra tiktai kvalifikuota teisėtumo rūšis; jis nuo šiaip teisėtumo skiriasi tiktai tuo, kad viename atsitikime turime galvoje konstitucinis teisėtumas (ar atitinka konstitucijos nuostatus arba imperatyvus?), o antrame atsitikime (šiaip teisėtumas) — įstatyminis teisėtumas (ar atitinka paprastojo šiaip įstatymo nuostatus arba imperatyvus?).

Jeigu paprastieji įstatymai visumet būtų konstitucingi, tai šiaip įstatyminis kurio nors akto teisėtumas visumet sutaptų su jo konstitucingumu. Teisėtas aktas tuo pačiu būdu ir konstitucingas, o konstitucingas būtinai būtų ir įstatymiškai teisėtas. Tačiau kadangi gali atsitikti, kad įstatymas yra nekonstitucingas, tai gali atsitikti ir tai, kad kuris nors valdymo aktas, reglamentinis ar individualinis, yra paprastojo įstatymo atžvilgiu „teisėtas", bet nekonstitucingas, arba konstitucingas, bet paprastojo nekonstitucingo įstatymo atžvilgiu „neteisėtas".

Ši aplinkybė painioja administracinio r konstitucinio teismo funkcijų suskirstymo problemą. Jei administracinis teismas išviso tegali žiūrėti jo kontrolei pavestų administracinių aktų tiktai paprastąjį teisėtumą, negalėdamas nedaryti išvadų iš nekonstitucngų įstatymų, tai jis iš vienos pusės turės sankcionuoti nekontitucingus aktus,kurie atitinka nekonstitucingą įstatymą, o iš kitos — turės naikinti, kaip neteisėtus, tuos, kurie, būdami visiškai nekonstitucingi, yra priešingi nekonstitucingam įstatymui. Taip be abejo ir turės būti daroma ten, kur nėra konstitucinio teismo ir administracinis teismas, einant Prancūzų sistema, turi daryti teisines išvadas iš kiekvieno įstatymo, negalėdamas jo netaikinti dėl jo nekonstitucingumo ir negalėdamas net ad hoc šiam sykiui, jo pritaikymo atsitikimui — jo konstitucingumo klausimą svarstyti.

5. Teisminė administracinių aktų teisėtumo ir tiesioginio konstitucingumo kontrolė gali būti administraciniame teisme sukoncentruota.

Įvedus gi konstitucinį teismą ir tuo pačiu principiškai pripažinus, kad greta paprastojo įstatyminio neteisėtumo ir kvalifikuotas konstitucinis neteisėtumas arba nekonstitucingumas sudaro aktui teismo tvarka panaikinti pamatą, teisminė administracinių aktų kontrolės būklė turės būti, mano supratimu, šitokia. Tvarkant tą kontrolę, būtinai reikia skirti du atsitikimu: a) kai aktas pareina nuo paprastojo įstatymo, vadinasi — kai tarp jo ir konstitucijos tarpininkauja įstatymas, ir b) kai aktas pareina tiesiog nuo konstitucijos, netarpininkaujant jokiam įstatymui.

Pirmame atsitikime aktą palyti ir įstatyminis teisėtumas ir konstitucingumas. Betarpiškai aktas bus teisėtas ar neteisėtas tiktai įstatymo atžvilgiu. Konstitucingas gi ar nekonstitucingas jis bus ne betarpiškai, o tiktai jo pamatan padėto įstatymo konstitucingumu ar nekonstitucingumu. Kadangi esant konstituciniam teismui įstatymų nekonstitucingumo konstatavimas priklauso jam, tai administracinis teismas, nesikišdamas į konstitucinio teismo funkcijos sritį, turės savo sprendimu, kol įstatymas nėra konstitucinio teismo pripažintas nekonstitucingu ir panaikintas, pasisakyti tiktai dėl betarpiško įstatyminio jam apskųstojo administracinio akto teisėtumo, arba jei jam kiltų rimta tą aktą remiančio įstatymo konstitucingumu abejonė, iškelti konstituciniame teisme klausimą apie to įstatymo nekonstitucingumą. Jis pats, konstituciniam teismui dėl įstatymo konstitucingumo nepasisakius, nei spręsti apie tarpišką administracinio akto nekonstitucingumą, nei nedaryti teisinių išvadų iš įstatymo dėl jo nekonstitucingumo — neturėtų.

Bet jeigu administracinis aktas tiesiog pareina nuo konstitucijos ir remiasi jos nuostatais, kai nėra jokio įstatymo, tarpininkaujančio tarp jos ir to akto, ir kai konstitucija tokio tarpininkaujančio įstatymo nenumato ir nereikalauja, vadinasi — kai kyla administracinio akto tiesioginio konstitucingumo klausimas, tai čion, rodos, šis tokio akto nekonstitucingumo sprendi-

mas galėtų būti administracinio teismo funkcijai paliktas. Rodos, nėra reikalo pavesti tai konstituciniam teismui.

6. **Motyvai, dėl kurių tiesioginio administracinių aktų konstitucingumo kontrolė turėtų būti administraciniam, o ne konstituciniam teismui pavesta.**

Tą mano nuomonę aš remiu dviem samprotavimais:

1. Ypatingo bylos sprendimo iškilmingumo, kuriuo pasižymi konstitucinis teismas ir kuris yra pateisinamas nepaprasta aukšta jo teisiamųjų valstybės valdžios aktų, būtent, įstatymų, reikšme ir būkle kitų valdžios aktų tarpe, — čion administracinių aktų teismas nėra reikalingas. Kai sprendžiama apie įstatymo konstitucingumą ar nekonstitucingumą ir kai nuo to pareina galimas įstatymo panaikinimas, formalinio įstatymo galios nutraukimas, — tai, atsižvelgiant į objekto (įstatymo) autoritetą valstybėje ir į šios teismo funkcijos padarinių svarbą, visiškai suprantami yra ypatingi konstitucinio teismo organizacijos ir veikimo tvarkos (proceso) nuostatai. Tačiau administraciniai aktai, kurie visumet yra priklausomi ir pačia savo esme pasiduodą teisės normų imperatyvams ir kurių teisingumas moderninėje valstybėje sudaro paprastą reiškinį, gali būti teisiami vienoda tvarka tiek jų paprastojo teisėtumo, tiek jų betarpiško konstitucingumo atžvilgiu. Iš esmės administracinis teismas sudaro tiktai kitaip organizuotą tos pačios valstybės teismo funkcijos šaką, kuriai priklauso ir konstitucinis teismas. Nėra pagrindo manyti, kad sugebėdamas paprastąjį įstatyminį administracinių aktų neteisėtumą susekti, jis nesugebės konstatuoti jų nekonstitucingumo arba palaikys nekonstitucingu tai, kas ištikrųjų yra konstitucinga. Suprast konstitucijos nuostatai, išaiškinti jie, nustatyti jų tikroji prasmė nėra būtinai sunkiau, negu tiksliai paprastas šiaip įstatymas interpretuoti. Kartais paprastas įstatymas arba kuris nors jo nuostatų gali būti net daug painesnis, negu konstitucijos nuostatas. Tad daugelyje atsitikimų kurio nors administracinio akto tiesioginis nekonstitucingumas gali būti daug aiškesnis, negu kito akto paprastas įstatyminis neteisėtumas.

2. Iš kitos pusės, jei administracinių aktų teismingumas būtų suskirstytas tarp kontitucinio ir administracinio teismo atsižvelgiant į tai, ar tas administracinis aktas yra betarpiškai

pačia konstitucija ar šiaip įstatymų pagrįstas, tai galėtų kilti nuolatinė ir labai sunki atitinkamų bylų priklausomybės painiava. Kiltų kompetencijos konfliktai ir nekompetentingi sprendimai. Ar kuris nors administracinis aktas pareina tiesiog nuo konstitucijos, netarpininkaujant jokiam įstatymui ir ištikrųjų visiškai nėra to tarpininkavimo reikalingas, tai bus dažnai klausimas ginčytinas, kurio išanksto išviso nebus galima nustatyti ir kuris bus išspręstas tiktai drauge su to akto nekonstitucingumo ar įstatyminio neteisėtumo iš esmės išsprendimu. Tad daug, rodos, būtų patogiau, kad visos bylos dėl administracinių aktų tiek įstatyminio neteisėtumo tiek nekonstitucingumo būtų sprendžiamos vieno teismo, būtent — administracinio teismo, kaip to, kuris yra vyriausybės ir administracijos valdininkų bei įstaigų daromųjų administracinių aktų teisminei kontrolei normalinis.

Tad aš linkstu pasisakyti už tą teoriją, kuri konstituciniam teismui paveda tiktai įstatymų leidėjų darbų kontrolę, bet užtai visų jo darbų—tiek pirmoje eilėje įstatymų jų konstitucingumo atžvilgiu, tiek visų kitų neįstatyminio pobūdžio jo padarytų darbų, neišskiriant ir individualinių jo aktų.

7. Tarptautinių sutarčių konstitucingumo ir jo kontrolės problema konstitucinio teismo funkcijoje.

Žinomas Austrų konstitucionalistas mokslininkas, Vienos (dabar Kolais) Universiteto profesorius Hans Kelsen, konstitucinio teismo institucijos šalininkas r gynėjas, siūlo konstituciniam teismui pavesti dar vieną ypatingą valdžios aktų rūšį —tarptautines sutartis.[74] Kadangi tarptautinės sutartys yra lygios valstybiniam įstatymui, tai apie tarptautinių sutarčių šiaip įstatyminį teisėtumą ar neteisėtumą netenka kalbėti. Tokiu būdu tarptautinės sutartys galėtų būti tikrinamos tiktai jų konstitucingumo atžvilgiu.

Tiesa, prieš tarptautinių sutarčių pareinamumą nuo vienos valstybės teisės normų pirmuoju atžvilgiu, rodos, būtų galima iškelti tas priekaištas, kad šių dviejų teisės rūšių — tarptautinių sutarčių ir valstybės teisės normų — patys titu-

lai esą skirtingi. Valstybės teisės normos — jos įstatymai ir konstitucija — yra valstybės valdžios suverenumo ir imperium'o padariniai, tuo tarpu tarptautinės sutartys — yra dviejų lygių valių susitarimo padariniai. Esą, kas susitarta, kas vienos valdžios kitai pažadėta, tas ir tiktai tas esą jų dviejų tarpe imperatyviška ir galioją. Kurie nors vienos tų valdžių aktai negalėsią ateity sutarties nuostatų pakeisti, o jei praeity buvę priešingi sutarčiai įstatymai, tai jie kaip tik tąja sutartimi ir esą, kiek jie jai prieštarauja, pakeisti.

Paprastųjų įstatymų atžvilgiu tai tiesa. Jie tarptautinio valstybės pasižadėjimo teisiškai pakeisti ir jam prieštarauti negali. Bet konstitucijos atžvilgiu kažin ar tokia išvada būtų teisiškai teisinga. Kelseno manymu, tarptautinių sutarčių konstitucingumo reikalavimas neužgaunąs jokių tarptautinės teisės principų ir nenusižengiąs valstybės pasižadėjimų tikrumo principui. Būtent, dalykas čion yra toks. Tarptautinė sutartis yra teisėtai sudaryta, žinoma, tiktai tada, kada ji yra priimta ir pasirašyta, o reikalui esant, ir ratifikuota tų kiekvienos susitariančių valstybių valdžios organų, kurie, einant šalies konstitucija, turi kompetencijos tarptautines sutartis su svetimomis valstybėmis daryti ar ratifikuoti. Tiktai ta sąlyga ši sutartis gali varžyti valstybę ir uždėti jai kurias nors pareigas.

Jei kurios nors valstybės **A** šiaip pilietis surašys sutartį su valstybės **B** šiaip piliečiu ir jie abu tą jų surašytą sutartį pavadins sutartimi tarp valstybės **A** ir valstybės **B**, tai, kadangi šiaip piliečiai savo valstybių vardu sutarčių daryti negali, žinoma, ši sutartis nebus nei valstybei **A** nei valstybei **B** privaloma ir iš viso ji jokios teisinės reikšmės neturės. Lygiai taip pat tie valdžios organai, kuriems konstitucija paveda sutartis su svetimomis valstybėmis daryti, darydami tas sutartis, negali iš savo kompetencijos ir galios ribų išeiti, nes jei jie bus iš jų išėję, jie bus padarę tokį darbą, kuris valstybei yra neprivalomas, kaip ne jos teisėto atstovo padarytas. Tas, ką jie bus padarę nebūdami tam įgalioti, valstybės nevaržo ir jokios pareigos jai neuždeda. Teisiniame gi nelanksčios konstitucijos režime visi įsteigtosios valdžios organas, tad ir tie, kurie turi galios sutartis su svetimomis valstybėmis daryti, tegali teisėtai veikti tik konstitucijos nuostatų ribose, tad jokiu būdu nė-

ra įgalioti ir negali susitarti kuo nors priešingu konstitucijai ir laužančiu jos nuostatus; o jei tuo susitarė, tai tas savaime yra neteisėta, kaip padaryta atstovo, išėjusio iš mandato ribų.

Žodžiu, konstitucija su jos nuostatais būtų lyg mandatas, aprėžiąs kompetenciją ir galią tų organų, kurie sutartį darė. Tad ir valstybė-kontragentė turinti susipažinti su tąja kitos valstybės-kontragentės konstitucija, kaip su mandatu tų asmenų ar organų, su kuriais ji tariasi. O jei to nepadarė, ji būsianti pati kalta ir negalėsianti iš kitos valstybės reikalauti, kad ji vykdytų tai, ką neteisėtai jos vardu, peržengdami savo mandatą, jos atstovai buvo pažadėję.

Todėl, kadangi čion tokia prieštaraujanti konstitucijai sutartis iš pat pradžios turėjusi tą ydą, naikinančią regiamą jos galią, tai vienos suinteresuotos valstybės konstitucinis teismas konstatavęs tą ydą, galįs sutartį panaikinti. Tai nebūsiąs vienšališkas teisėtos sutarties panaikinimas, arbitrališkos ir savavališkos valstybės pasižadėjimo nutraukimas.

8. Senų įstatymų išskyrimas iš konstitucinio teismo funkcijos.

Tokiu būdu mes prieiname išvadą, kad konstitucinio teismo veikimo turi būti paliesti: a) paprastieji įstatymai, b) visi neįstatyminiai įstatymų leidėjo (parlamento) aktai ir eventuališkai c) tarptautinės sutartys. Žinoma, svarbiausi jų tarpe bus įstatymai. Tačiau tai liečia tiktai tuos įstatymus, kurie yra išleisti veikiant esamajai konstitucijai. Senų įstatymų, išleistų prieš pradėjus esamajai konstitucijai veikti, konstitucinis teismas nežiūri jų konstitucingumo atžvilgiu, nes, kiek prieštarauja šios konstitucijos nuostatams, jie jau yra panaikinti pačiu naujosios konstitucijos išleidimo faktu, ir nėra reikalingi ypatingo apskundimo ir panaikinimo, kad nustotų veikę. Tų senų, prieštaraujančių konstitucijai ir tuo pačiu jos panaikintų, įstatymų ar nuostatų likimas yra lygiai toks pat, kaip ir kiekvieno seno įstatymo, kurio vietoje yra išleidžiamas naujas įstatymas. Būdamas savaime panaikintas, jis negali būti jokio teismo taikomas, o jo pašalinimas iš veikiančiųjų įstatymų tarpo pareina ne nuo sprendimo apie jo panaikinimą, bet nuo kodifikacinės funkcijos, tarp kito ko tvarkančios įstatymų rinkinius ir valančios gyvą veikiančią teisę nuo mirusios panaikintos teisės likučių.

9. Konstitucijos nuostatai kaip svarbiausias konstitucinio teismo vykdomos kontrolės kriteriumas.

Kuriuo gi kriteriumu konstitucinis teismas sprendžia pavedamų jo kontrolei ir jam skundžiamų įstatymų ir valdžios aktų konstitucingumą bei teisėtumą? Be abejo pirmąjį ir svarbiausiąjį kriteriumą sudaro veikiančios konstitucijos nuostatai, liečią tiek įstatymų leidimo ir tam tikrų aktų darymo tvarką, tiek jų turinį. Klausimas, ar įstatymas arba parlamento aktas atitinka tuos nuostatus ar priešarauja jiems (užgauna juos), kaip tik ir sudaro jo konstitucingumo ar nekonstitucingumo klausimą, kurį sprendžia konstitucinis teismas.

10. Tarptautinės teisės normos kaip eventualinio konstitucinio teismo vykdomos kontrolės kriteriumas.

Kelsen visiškai teisingai nurodo,[75] kad tose valstybėse, kurių konstitucijos nustato, jog visų pripažintos tarptautinės teisės normos bus valstybėje saugojamos kaip veikiančioji valstybės teisė, — tos normos taip pat sudaro paprastųjų įstatymų teisėtumo kriteriumą, kuris gali ir turi būti konstitucinio teismo taikomas. Ištikrųjų kaikuriose naujų konstitucijų šis nuostatas yra įrašytas, pav. Vokiečių Reicho t. vad. Veimaro 1919 m. konstitucija (4 str.), Austrijos 1920 - 1925 - 1930 m. konstitucija (9 str.), Estijos 1920 m. konstitucija (4 str.). Šiuo įrašymu tos tarptautinės teisės visų pripažintos normos tapo valstybėse taip sakant konstitucionalizuotos, jos virto valstybės konstitucijos nuostatais, nes įrašydamas tai į konstituciją, konstitucijos leidėjas imperatyviškai pareiškė jų atžvilgiu savo valią, kuri įsteigtosios valdžios įstatymų leidėjui yra privaloma, tad jis savo darbais (paprastaisiais įstatymais) tų normų užgauti negali. Šia prasme įstatymas, kuris prieštarautų toms normoms, taip pat būtų nekonsittucingas.

11. Superkonstitucinių teisingumo, lygybės, laisvės, dorovės ir kitų panašių principų problema konstitucinio teismo funkcijoje.

Dar galima iškelti trys įstatymų ir kitų įstatymų leidėjo aktų teisėtumo kriteriumo rūšys: a) vad. superkonstituciniai principai, b) tarptautinės sutartys ir c) įstatymas. Paliesime

kiekvieną tų rūšių ir pažiūrėsime, kiek ji konstitucinio teismo darbui tinka.

Esti nuomonių, kad be paprastojo įstatyminio teisėtumo ir kvalifikuoto konstitucinio teisėtumo arba konstitucingumo esąs dar kažkoks superkonstitucinis teisėtumas, kuriam turėtų ir pati konstitucija nusilenkti ir kuris visą teisę aprėžiąs tam tikrais pačiais aukščiausiais principais. Tie, girdi, aukščiausieji principai, normuoją pačią teisę valstybėje ir sudarą jos transcedentinio teisėtumo saiką, tai esą teisėtumas, lygybė, laisvė, dorovė ir panašūs. Esą, tie principai — tai žmogaus sąžinės imperatyviniai absoliutai, varžą patį valdovą ir turį viešpatauti socialiniame žmonių bendravime.

Ar ištikrųjų gali ir ar turi vadovautis jais, kaip kriteriumais, konstitucinis teismas, spręsdamas įstatymų, kitų įstatymų leidėjo aktų ir eventuališkai tarptautinių sutarčių teisėtumo klausimą? Rodos, aišku, kad ne, ir štai kuriais sumetimais.

Pirma, konstitucijos teismas nėra joks abstraktinis ar tam tikrų teisingumo ir kitų jausmų tribunolas, bet yra teisminės konstitucijos apsaugos garantija; tad jis ir turi vadovautis tuo, kam apsaugoti ir garantuoti jis yra skiriamas. Jam turį rūpėti, kaip aukščiausias teisėtumo kriteriumas, tiktai konstitucijos nuostatai, būtent, jų pozityviniai imperatyvai. Kuriais principais tie nuostatai ir imperatyvai yra inspiruoti, tai, kiek tai iš pačių tų nuostatų turinio nematyti, yra ne jo dalykas, kaip ne jo dalykas yra spręsti, ar patys konstitucijos nuotatai atitinka tuo principus ir ar jie gerai juos dėsto. Jei konstitucinis teismas imtųsi tai daryti ir kištis į pačios konstitucijos kritiką, jis būtų nusižengęs savo valstybinei funkcijai.

Jei dar kartais civilinis teismas, spręsdamas teisinius ginčus tarp šiaip asmenų ir dėl dedamojo į jo funkciją arbitražo elemento, būdamas verčiamas būtinai iš esmės kurio nors bylininkų naudai ginčą išspręsti, sutikęs įstatymų nuostatuose spragas, turi jas užpildyti tokių principų imperatyvais, kaip teisingumas, lygybė, dorovė, pripažindamas šiems teisėjų jausmams sprendžiamojo kriteriumo vaidmenį, nors tiktai pozityvinės teisės spragų ribose, — tai jokiu būdu ši tvarka negali būti perkelta į kasacinį, administracinį ir konstitucinį teismą, kurių esmėje to būtino arbit-

ražo elemento nėra. Jei šis teismas (kasacinis, administracinis, konstitucinis) konstatuoja, kad jam apskųstas teismo sprendimas, administracijos įsakymas ar įstatymas nėra nusidėjęs jokiam pozityvinės šiaip teisės arba aukštesnios teisės imperatyvui, tai jam nieko spręsti ir netenka: jis tiktai skundą atmeta. Teisingumo, lygybės, laisvės, dorovės ir kitos panašių principų kategorijos, kiek jos nėra konkretizuotos pozityvinės teisės imperatyvuose, iš viso nėra objektyvinės teisės kategorijos, bet yra subjektyvinės tam tikrų pažiūrų ar pajautimų kategorijos. Kaip tokios, jos negali būti objektyvinės valstybinio teismo, kaip formalaus teisėtumo apsaugos, funkcijos kriteriumais; kitaip valstybinė teismo funkcija — ypatingai gi kasacinio, administracinio ir konstitucinio teismo — būtų iš esmės iškreipta.

Visai teisingai sako Kelsen[76], kad jeigu ypač konstitucinio teismo srity būtų leista tam teismui vadovautis šitomis superkonstitucinio „teisingumo" kategorijomis arba jei šis teismas pats tokią galią savo funkcijai pasisavintų, tai jojo galia būtų tiesiog nepakenčiama. To teismo teisėjų daugumos pažiūra į teisingumą arba teisingumo koncepcija galėtų būti visai kitokia, negu atitinkama įstatymų leidėjo koncepcija, ir teisėjai ne kuriuo nors teisiniu objektyviniu matu, bet savo spekuliatyvinėmis pažiūromis imtų naikinti įstatymus, pasisavinę politinę ne įstatymų teisėtumo kontrolės, bet įstatymų leidėjo mokytojo ir darbo taikytojo vaidmenį. Tai būtų tikras „government of judges", daug baisesnis, negu tas, kuriuo skundžiasi amerikiečiai.

12. Konstitucinio teismo sunaudojimas teisminei tarptautinių sutarčių garantijai.

Toliau kyla klausimas, ar konstitucinis teismas gali žiūrėti jam pavedamų įstatymų ir kitų aktų tiktai konstitucingumą, ar taip pat ir jų kitokį teisėtumą — pirmoje gi eilėje — jų suderinamumą su tarptautinėmis sutartimis, kurias valstybė sudarė su svetimomis valstybėmis. Pastaruoju atžvilgiu, kaip jau esame sakę, ištikrųjų paprastieji įstatymai prieštarauti toms sutartims negali. Tad tarptautinėms sutartims apsaugoti nuo joms priešingų ir jas užgaunančių įstatymų konstitucinis teismas, kaip rimta teisminės garantijos priemonė, sunaudotas būti gali. Ar tai bus padaryta, steigiant kur nors kons-

titucinį teismą, žinoma, pareis nuo valdančiųjų įvairių sumetimų ir nuo to, ar jie tų sutarčių atžvilgiu nori turėti laisvesnes rankas ar rimtai yra susirūpinę jų išlaikymu ir savo pasižadėjimų garantavimu. Bet teisinių arba kitokių principinių kliūčių šitokiam konstitucinio teismo sunaudojimui nėra.

13. **Paprastojo įstatymo kriteriumas neįstatyminiams įstatymų leidėjo aktams konstitucinio teismo funkcijoje.**

Lieka paskutinis kriteriumo atžvilgiu klausimas — ar gali būti tuo kriteriumu greta konstitucijos ir eventuališkai tarptautinių sutarčių taip pat paprastasis įstatymas? Žinoma, kitiems paprastiems įstatymams paprastas įstatymas jokio jų teisėtumo šaiko nesudaro, nes principiškai, būdami lygūs, jie gali vienas kitam prieštarauti ir, prieštaraudami, jie vienas kitą, jaunesnis senesnįjį, keičia ar naikina, visiškai nedalyvaujant teismui. Šiek tiek kitaip atrodo santykis tarp tokių įstatymų, kurių vienas yra bendras, o kitas vietinis, arba vienas — bendras, o antras — ypatingas (išimties) įstatymas. Bet ir čion nėra didelio reikalo į jų santykiavimą įsikišti teismo sprendimui. Tačiau kai dėl neįstatyminių įstatymų (parlamento) aktų, kurie iš esmės yra valdymo aktai, tai jiems be abejo, kad ir paprastas įstatymas turi normatyvinės galios: jie jam prieštarauti negali, o jei prieštarautų — būtų neteisėti.

Tad neįstatyminiams parlamento aktams įstatymas galėtų būti konstituciniame teisme sunaudotas, kaip jų teisėtumo ar neteisėtumo sprendimo kriteriumas. Principiškų kliūčių tam nėra. Bet, antra vertus, tai ir didelės vertės neturėtų, atsižvelgiant į tai, kad tas pats parlamentas (įstatymų leidėjas), kuris tuos aktus yra padaręs, galėtų ir patį įstatymą, sudarantį jų teisėtumo saiką, pakeisti. Tad daugumoje atsitikimų čion nebus to pikto noro kontrabandiniu keliu apeiti įstatymą padarius priešingą jam aktą, kaip kad apeinama yra nekonstitucingu įstatymu ar aktu nelankščioji konstitucija, kurios įstatymams leisti organai paprastąja tvarka pakeisti išviso negali.

Visdėlto teisinės tvarkos ir teisinės drausmės sumetimais gali būti gera pavesti konstituciniam teismui neįstatyminių įstatymų leidėjo aktų kontrolė ir jų įstatyminio teisėtumo at-

žvilgiu. Jei parlamentas, darydamas tam tikrą valdymo aktą, nenori laikytis išleistojo ir teisiškai veikiančiojo įstatymo nuostatų, kuriuos jis savo įstatymų leidžiamąja galia pats gali pakeisti, tai tepakeičia jis pirma tą įstatymą ir tik tada tedaro aktą, priešingą pakeistam ir nebeveikiančiam įstatymui. Tai bus tvarkinga. Bet jei jis teisiškai veikiančiojo įstatymo nekeičia, o tiesiog daro priešingą jam aktą, tai tas teisinės tvarkos atžvilgiu nėra sveika ir nėra pageidaujama. Tokių praktikų sudraudimas, jei tam konstitucinis teismas gali būti sunudotas, būtų visiškai vietoje.

14. Konstitucinio teismo funkcijos padarinių problema.

Kontitucinio teismo funkcijos padariniai (jo sprendimų išdavos) ir teisinės tų padarinių reiškimosi sąlygos sudaro gana painų klausimą, atsižvelgiant tų liečiamų valdžios aktų — ypač įstatymų — reikšmę socialiniame gyvenime. Tai yra klausimas ne tiktai painus, bet ir reikalingas didelio atsargumo jį sprendžiant. Nes kitaip pasielgiant, galima skaudžiai užgauti kaikuriuos svarbius valstybinius ar šiaip socialinius žmonių interesus. Atsižiūrint į tai teks, sprendžiant šią problemą, iš dalies pakeisti paprasto teismo funkcijos padarinių tvarka, išsižadėti kaikurių griežto nuoseklumo reikalavimų ir vietomis įsileisti į kompromisus, turint galvoje, kad tai nėra paprasta teismo funkcijos lytis, bet kaip tik pati sudėtingiausia, sudaranti paskutinį teismo evoliucijos žygį, betarpiškai jau rubežiuojantis su politine įstatymų leidimo funkcija, nuo kurios ji turi būti rūpestingai atskirta pagaliau naujausia, mažai išbandyta, kai kuriais atžvilgiais pavojinga, kurią bevykdant gali pasireikšti dar šis tas netikėto ir nelankstaus.

Paliesdamas šią konstitucinio teismo funkcijos padarinių ir jų reiškimosi sąlygų problemą, aš daugiausia laikysiuos Kelseno nurodymų,[77] ne tiktai todėl, kad jis konstitucinio teismo klausimą yra ypatingai išstudijavęs ir tapo moksle vienu žymiausių tos institucijos teoriniuku, bet ir todėl, kad jis savo mokslo darbą dirba kaip tik toje valstybėje, Austrijoje, kuri yra viena tų dviejų pasaulyje valstybių, kurios konstitucinio teismo instituciją jau pas save įgyvendino ir praktiškai ją tvarko bei naudoja.

15. Nekonstitucingo įstatymo panaikinimas konstitucinio teismo sprendimu veikia tiktai ateičiai.

Savaime aišku, nes tai tiesiog iš paties konstitucinio teismo tikslo ir jo, kaip konstitucijos garantijos, esmės seka, kad konstitucinis teismas, konstatavęs apskųsto jam įstatymo, šiaip parlamento akto ar tarptautinės sutarties nekonstitucingumą (eventuališkai tarptautinį ar įstatyminį neteisėtumą), turi tą nekonstitucingą (event. neteisėtą) įstatymą (sutartį, aktą) p a n a i k i n t i.

Galima būtų laukti, kad šis panaikinimas turės tos prasmės, kad čion esą tik konstatuojama akto ar įstatymo netikrumas ar negaliojimas. Rodos, jei įstatymas išviso konstitucijai prieštarauti negali, tai tasai, kuris jai prieštarauja, n u o p a t p r a d ž i o s n ė r a į s t a t y m a s i r n e t u r i g a l i o s. Kaip tik šia mintimi, kaip žinome, yra pagrįsta atsitiktinė quasi-kontrolė, kuri leidžia teismui netaikinti nekonstitucingų įstatymų: tai, kas yra nekonstitucinga, tai išviso nesą įstatymas, o kadangi teismas vadovaujasi tik įstatymu, tai jis tokiu nekonstitucingu ir tuo pačiu netikru „pseudo įstatymu" negalįs vadovautis, negalįs jo taikinti ir iš jo kurias nors teisines išvadas daryti. Tad ir konstitucinis teismas, r o d o s, taip galėtų traktuoti nekonstitucingą įstatymą, kaip nuo paties jo išleidimo momento neturintį galios.

Tačiau dėl tam tikrų praktinių ir teisinės tvarkos sumetimų konstitucinio teismo sprendimas turi k i t o k i o s p r a s m ė s. Jis, konstatavęs įstatymo nekonstitucingumą, nepaskelbia jį n e t i k r u, l y g k a d j o i š v i s o n i e k u o m e t n e b ū t ų b u v ę i r j i s n e b ū t ų g a l ė j ę s, t e i s i š k a i v e i k t i, bet dėl tos n e k o n s t i t u c i n g u m o y d o s jį „panaikina" arba anuliuoja ta prasme, kad n u t r a u k i a j o g a l i ą.

Tai reiškia, kad k o n s t i t u c i n i o t e i s m o r e ž i m e k i e k v i e n a s t a i s y k l i n g a i i š l e i s t a s į s t a t y m a s, k o l n e k o n s t i t u c i n g u m a s n ė r a t e i s m o k o n s t a t u o t a s, v e i k i a i r t u r i g a l i o s, n e a t s i ž v e l g i a n t į t a i, a r j i s y r a k o n s t i t u c i n g a s a r n e k o n s t i t u c i n g a s, o konstitucinio teismo sprendimas t i k t a i a t e i č i a i n u t r a u k i a t ą j o g a l i ą v e i k t i.

Sumetimai, kuriais tai turi būti daroma, nors tuo ir nusižengiama griežtai logikai, yra aiškūs: to reikalauja teisinės

15. Nekonstitucingo įstatymo panaikinimas konstitucinio teismo sprendimu veikia tiktai ateičiai.

Savaime aišku, nes tai tiesiog iš paties konstitucinio teismo tikslo ir jo, kaip konstitucijos garantijos, esmės seka, kad konstitucinis teismas, konstatavęs apskųsto jam įstatymo, šiaip parlamento akto ar tarptautinės sutarties nekonstitucingumą (eventuališkai tarptautinį ar įstatyminį neteisėtumą), turi tą nekonstitucingą (event. neteisėtą) įstatymą (sutartį, aktą) p a n a i k i n t i.

Galima būtų laukti, kad šis panaikinimas turės tos prasmės, kad čion esą tik konstatuojama akto ar įstatymo netikrumas ar negaliojimas. Rodos, jei įstatymas išviso konstitucijai prieštarauti negali, tai tasai, kuris jai prieštarauja, n u o p a t p r a d ž i o s n ė r a į s t a t y m a s i r n e t u r i g a l i o s. Kaip tik šia mintimi, kaip žinome, yra pagrįsta atsitiktinė quasi-kontrolė, kuri leidžia teismui netaikinti nekonstitucingų įstatymų: tai, kas yra nekonstitucinga, tai išviso nesą įstatymas, o kadangi teismas vadovaujasi tik įstatymu, tai jis tokiu nekonstitucingu ir tuo pačiu netikru „pseudo įstatymu" negalįs vadovautis, negalįs jo taikinti ir iš jo kurias nors teisines išvadas daryti. Tad ir konstitucinis teismas, r o d o s, taip galėtų traktuoti nekonstitucingą įstatymą, kaip nuo paties jo išleidimo momento neturintį galios.

Tačiau dėl tam tikrų praktinių ir teisinės tvarkos sumetimų konstitucinio teismo sprendimas turi k i t o k i o s p r a s m ė s. Jis, konstatavęs įstatymo nekonstitucingumą, nepaskelbia jį n e t i k r u, l y g k a d j o i š v i s o n i e k u o m e t n e b ū t ų b u v ę i r j i s n e b ū t ų g a l ė j ę s, t e i s i š k a i v e i k t i, bet dėl tos n e k o n s t i t u c i n g u m o y d o s jį „panaikina" arba anuliuoja ta prasme, kad n u t r a u k i a j o g a l i ą.

Tai reiškia, kad k o n s t i t u c i n i o t e i s m o r e ž i m e k i e k v i e n a s t a i s y k l i n g a i i š l e i s t a s į s t a t y m a s, k o l n e k o n s t i t u c i n g u m a s n ė r a t e i s m o k o n s t a t u o t a s, v e i k i a i r t u r i g a l i o s, n e a t s i ž v e l g i a n t į t a i, a r j i s y r a k o n s t i t u c i n g a s a r n e k o n s t i t u c i n g a s, o konstitucinio teismo sprendimas t i k t a i a t e i č i a i n u t r a u k i a t ą j o g a l i ą v e i k t i.

Sumetimai, kuriais tai turi būti daroma, nors tuo ir nusižengiama griežtai logikai, yra aiškūs: to reikalauja teisinės

nenaikinti nekonstitucingo įstatymo (akto), jei teismas randa šį trūkumą nesvarbiu. Vadinasi, dėl formos trūkumų panaikinimas būtų daromas tiktai išimtinai svarbiais atsitikimais.[61] Žinoma, panaikinimas gali liesti nebūtinai visuomet visą įstatymą en bloc, bet ir tiktai kurią nors jo dalį arba tam tikrus atskirus jo nuostatus, jei tiktai tų nuostatų išbraukimas neiškreipia likusios sveikos įstatymo dalies ir kitų sveikų jo nuostatų.[82]

17. Ypatinga „nekonstitucingo įsisenėjimo" institucija.

Taip pat ryškiai kompromisinė yra taisyklė, kuri nekonstitucingo įstatymo panaikinimą arba jo įskundimą konstituciniam teismui aprėžia tam tikru terminu, skaitomu nuo to įstatymo išleidimo (formalaus įsiteisėjimo).[83] Tiesa, terminas yra siūlomas gana ilgas: 3 — 5 metų. Bet vis dėlto — ką jis reiškia? Jeigu įstatymas bus nekonstitucingas jį išleidus, tai, jeigu tiktai atitinkamas konstitucijos nuostatas netaps per tą laiką pakeistas, joks trijų, penkerių ar didesnio metų skaičiaus termino išėjimas to jo „įgimtojo trūkumo" nepašalins ir nepataisys. Kaip jis konstitucijos nuostatui prieštaravo, taip jis jam ir prieštaraus. Jo įskundimo ir naikintinumo aprėžimas tam tikru laikotarpiu yra nelogiškas Įsisenėjimo institucija čion lyg nėra vietoje. Nejaugi normatyvinė konstitucijos galia turėtų pranykti dėl to, kad neteisės, ją užgaunąs darbas (nekonstitucingas įstatymas yra kaip tik neteisėtas konstitucinės valdžios — konstitucinio įstatymų leidėjo — darbas) liko laiku nesudraustas — ar dėl jo nepastebėjimo, ar dėl apsileidimo, arba tiesiog piktos valios tų, kurie turėjo tai iškelti?

Įsisenėjimas yra suprantamas ir pateisinamas, kai jis liečia individualinį aktą, šiaip kurį nors darbą, kuris, sykį padarytas, tuo ir baigsis; naikinti jo, sudrausti veikėjas, reaguoti į tai, kas seniai įvyko ir pranyko ir gal jau visus savo padarinius pareiškė — gal išėjus tam tikram ilgesniam laikui neapsimoka; kartais toks vėlyvas reagavimas, kai viskas jau yra užmiršta, būtų panašus į kerštą ir neturėtų prasmės nei tikslo, o gal net būtų kenksmingas; gali būti naudingiau sankcionuoti susidėjusi būklė ir įteisinti nusistovėjęs, kad ir neteisėtos kilmės, faktas, negu imti kovoti ir ardyti tai, kas jau įsigyveno. Bet visa tai yra suprantama ir aišku, visa tai yra teisinga, kai

tat liečia senąjį buvusį ir baigtą įvykį arba individualinį valdžios aktą, kuris jau tiktai savo padariniuose, bet ne pats savaime, tėra gyvas ir veiklus. Tačiau įstatymas ar reglamentas — argi jie taip yra baigti ir įvykę? Senas ir baigtas gali būti tiktai įstatymo išleidimo (paskelbimo) faktas, bet ne jis pats. Jis yra tęstinis, ir kol jis nėra panaikintas ar pakeistas — jis yra gyvas ir veiklus. Jo normatyvinė galia nesensta, jis veikia gyvenimą, jis bėgamiems santykiams yra šios dienos imperatyvas, šios dienos gyvas valstybės valdžios įsakymas.

Tad kuo gi čion yra pagrįstas šis savotiškas nekonstitucingumo įsisenėjimas? Ko čia siekiama? Ogi, matyti, to paties teisės pastovumo, teisės tvirtumo principo. Veikiant konstituciniam teismui, kiekvienas naujai išleistas įstatymas yra lyg abejotinas, o bent toks jis gali šiaip piliečiams atrodyti; jisai gali būti konstituciniam teismui apskųstas, o Dievas žino (taip mano eilinis, pats ne teisininkas ir pats gerai nenusimanąs pilietis), kaip į jį pažiūrės konstituciniai teisėjai. Daugelio piliečių pažiūromis, tie teisininkai, teisėjai esą lyg kaž kokie burtininkai: jie juodą padarysią baltu, o baltą — juodu; kur tu, girdi, išanksto atspėsi, ar pripažins įstatymą konstitucingu ar ne; viskas esą jųjų galioje. Tad piliečio pažiūromis naujas įstatymas esąs netvirtas, jis esąs nuolatiniame pavojuje. Tiesa, jo eventualus būsimas panaikinimas principiškai atgal neveikia; tad veiksmas, aktas, sutartis, padaryti prieš jį panaikinus, tuo pačiu panaikinti nebus ir galės veikti. Be abejo, o visdėlto... atsargiau būsią dar palaukti. Bet yra ir naujai išleistojo įstatymo priešų, kuriems jis nepatinka, kurie kaip tik jo panaikinimo nori ir laukia. Jei jie būtų žinoję, kad įstatymas yra galutinis ir tvirtas, jie gal būtų, kad ir nenoromis, prie jo prisitaikę ir teisiškai susitvarkę taip, kaip jo imperatyvas reikalauja. Tačiau žinodami, kad čion dar ne viskas baigta, kad nemalonus įstatymas dar gali būti nekonstitucingumu apskųstas ir panaikintas, jie gal bus linkę tyčia vilkinti savo teisinį susitvarkymą arba bauginti savo kontragentą, kuriam tas įstatymas yra naudingas, kad paskubėtų padaryti aktą ir nusileistų, kol dar nevėlu, nes esą kitaip jis vėliau nebeteksiąs progos savo tikslą pasiekti. O ypač kad labai dažnai žmonės išviso yra linkę matyti tai, ką jie pamatyti nori, ir samprotauti taip, kaip jiems jų reikalas prita-

ria: kas yra nepatenkintas įstatymu, tas labai lengvai pastebės jo nekonstitucingumą net ten, kur jo išviso nėra, ir pats bona fide bus įsitikinęs, kad tariamas nekonstitucingumas esąs aiškiausias ir sudaręs tokią empirinę aksiomą, kaip $2 \times 2 = 4$.

Tad kaip tik tam galą padaryti, kad tokia neaiški netvirta įstatymo būklė netruktų amžinai ir perdaug nepakenktų teisinei tvarkai ir teisės tvirtumui, kad įtarimų ir laukimo spekuliacija būtų kiek sulaikyta, — aprėžiama įstatymo įskundimas tam tikru terminu. Išėjus tam terminui, neapskųstas ir nepanaikintas įstatymas galutinai tvirtėja, ir nebegali būti įskųstas nei panaikintas. Jo konstitucingumas pro veritate habetur.

18. Konstitucinio teismo sprendimas „erga omnes".

Lygiai taip pat pro veritate habetur toks buvęs konstituciniam teismui įskųstas įstatymas, kuriame konstitucinis teismas nekonstitucingumo nerado. Tokiame atsitikime konstitucinis teismas atmeta skundą. Konstitucinio teismo sprendimas, kuriuo atmetamas skundas (įstatymo įskundimas jo nekonstitucingumu) arba kuriuo įstatymas (aktas) pripažįstamas nekonstitucingas ir ne tiktai tam atsitikimui, dėl ir veikia ne tiktai skundėjui ir ne tiktai tam atsitikimui, dėl kurio skundas iškeltas, bet — erga omnes. Principas „non bis in idem" čion neleidžia jau niekam kitam vėl kelti to paties įstatymo nekonstitucingumo klausimą, jei jau syki tokį pat skundą konstitucinis teismas yra nusprendęs atmesti.

19. „Įsisenėjęs" nekonstitucingas įstatymas atatinkamų konstitucijos nuostatų nepakeičia; įsisenėjimas tiktai sudaro jo naudai konstitucingumo prezumpciją, kuria eidamas jis atitinkamus konstitucijos nustatus pavaduoja.

Žinoma, savotiška „nekonstitucingumo įsisenėjimo" institucija, kurios nelogiškumą aš stengsiuosi įrodyti, nurodęs ir motyvus, kuriais ji yra palaikoma, visdėlto įžeistojo konstitucijos nuostato formališkai nenaikina. Be abejo, galutinai įsitvirtinęs ir veikiant nekonstitucingam įstatymui jo įžeistas, konstitucijos nuostatas faktiškai neveiks ir veikti negalės. Tačiau jis nebus to įstatymo pakeistas, o bus jo tiktai

pavaduojamas. Skirtumas tarp tų dviejų eventualinių padarinių yra ryškus. Jo pavadinimo pagrinde glūdi teisinė fikcija, jog konstitucingumo atžvilgiu įsisenėjęs ir tuo jau nebeskundžiamas įstatymas esąs konstitucingas. Tad jis turės veikti ir būti apsaugotas nuo įskundimo ir panaikinimo ne tuo titulu, kad jo konstitucingumas ar nekonstitucingumas nesvarbus, bet tuo, kad, einant tąja fikcija, ar nenugriaunama prezumpcija, kuri pro veritate habetur, jis kaip tik konstitucijos imperatyvus dėstąs. Tos prezumpcijos niekas — nei pats konstitucinis teismas — tikrinti nebegali. Tad teisinių fikcijų srityje konstitucija čia yra gerbiama ir nepaliesta. Ir jei šis įstatymas būtų panaikintas ar pakeistas, tai naujojo jį pakeitusio įstatymo atžvilgiu konstitucinis teismas, o per jį ir atitinkamas konstitucijos nuostatas, jau ne tiktai jį slėgiančiomis fikcijomis bei prezumpcijomis, bet ir netarpiškai vėl atgaus visą savo realią galią ir ims imperatyviškai veikti.

20. Konstitucinio teismo sprendimas įstatymo reformuoti negali.

Savaime aišku, kad konstitucinis teismas, konstatuodamas įstatymo (ar kito jam skundžiamo akto) nekonstitucingumą, negali jame daryti jokių pataisų, negali jo reformuoti, tiktai gali jį visą arba iš dalies panaikinti. Tai aišku savaime, nes, jei jis būtų galėjęs įstatymą reformuoti, jis tuo pačiu turėtų įstatymų leidžiamosios funkcijos dalelę; o to yra griežtai vengiama. Kaip tik todėl panaikinti ne visą įstatymą (aktą), o tiktai jo dalį, jisai gali tik tada, kai tai nepakeis arba neiškreips likusios nepanaikintos įstatymo dalies prasmės, nes jei tai ją pakeistų ar iškreiptų, tai tada sudarytų įstatymo reformavimą, vadinasi — uzurpuotų istatymų leidžiamąją funkciją.

21. Nekonstitucingo įstatymo panaikinimas konstitucinio teismo sprendimu neatgaivina senojo įstatymo, kurį nekonstitucingasis buvo pakeitęs[84]).

Matyti, tais pačiais sumetimais konstitucinio teismo veikimui yra taikomas principas, jog nekonstitucingo įstatymo jo sprendimu panaikinimas neatgaivina to senojo įstatymo, arba nuostato, kuris buvo to naikinamojo nekonstitu-

cingo įstatymo pakeistas. Rodos, kaip tik būtų logiška, kad pakeistas senasis įstatymas, panaikinus jį pakeitusį, savaime, taip sakant — automatiškai atgimtų. Tačiau tada teismo sprendimas pozityviškai paveiktų veikiančios teisės turinį. Atgaivinti senąjį įstatymą arba išleisti teismo panaikintojo vieton gali tiktai įstatymų leidėjas.

22. Konstitucinis teismas monopolizuoja teisminę įstatymų konstitucingumo kontrolę ir tuo pačiu pašalina atsitiktinę quasi-kontrolę.

Toliau konstitucinio teismo įvedimas griežtai pašalina atsitiktinę įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolę. Tai reiškia, kad valstybėje, kurioje veikia konstitucinis teismas, joks teismo organas negali netaikinti įstatymo, kaip neva nekonstitucingo, ir išviso negali jo konstitucingumo ar nekonstitucingumo svarstyti. Įstatymo šiuo atžvilgiu tikrinimas yra konstitucinio teismo monopolizuojamas. Vadinasi, kol konstitucinis teismas jo dėl ne konstitucingumo nepanaikino, — kiekvienas įstatymas yra prezumuojamas konstitucingas ir ši prezumcija yra visiems, neišskiriant teismo organų, privaloma. Net ir ad hoc — šiai tam tikrai bylai, šiam tam tikram atsitikimui — joks teismo organas negali nepadaryti teisinių išvadų iš aiškiai nekonstitucingo įstatymo. Tačiau už tai, kaip pamatysime, teismo organai (jei ne visi, tai bent kasacinis, o gal ir administracinis) turi teisės iškelti konstituciniame teisme klausimą dėl tam tikro įstatymo nekonstitucingumo, vadinasi, apskųsti jį konstituciniam teismui.

23. Konstitucinio teismo proceso problemos. Skundas. „Actionis popularis" klausimas.

Visa eilė įdomių ir painių klausimų kyla taip pat konstitucinio teismo proceso atžvilgiu. Pirmas ir gal svarbiausias klausimas, kuris šioje srity kyla, tai — ginčo ar skundo iškėlimo klausimas, ypatingai — kas gali konstituciniam teismui apskųsti nekonstitucingą įstatymą ir aktą. Ir, pirma, ar gali tai betarpiškai daryti šiaip piliečiai, o jei gali, tai ar visi („actio popularis") ar tiktai suinteresuoti tuo klausimu arba tie, kurių

subjektyvinę teisę tas įstatymas ar aktas užgauna?

Kas liečia tikrintinus individualinius aktus kiek jie palyti asmenis, tai jų skundimas turėtų būti paliktas suinteresuotiems piliečiams arba tiems, kurių teisė užgaunama. Nėra pagrindo taikyti čion „actionem popularem" kuri ir kitose teismo lytyse nėra panašiais atsitikimais leidžiama. Iš kitos pusės, suinteresuotų asmenų ir tų, kurių teisės užgaunamos, visiškas pašalinimas nuo iniciatyvos (skundo) gal šiuo atveju būtų neteisingas, nes dažniausiai, bent kai kurių individualinių aktų atžvilgiu, bus labai maža vilties, kad kuris nors viešųjų aukštų organų, turinčių iniciatyvą bylai konstituciniame teisme iškelti, panorėtų tai dėl kai kokio individualinio akto padaryti.

Kiek kitaip tas dalykas atrodo įstatymų ar reglamentinių aktų atžvilgiu. Be abejo, teoretiniais sumetimais, ypač demokratijoje, „actio popularis" čion labiau būtų vietoje. Ištikrųjų jau kas-kas, bet ypač konstitucija, aukščiausioji ir pagrindinė šalies teisė, turinti net pačius valdančiuosius sulaikyti tam tikrose teisinėse vėžėse, yra viešas dalykas, kurio išlaikymas visiems piliečiams rūpėti gali ir turi. Kiekvienas valstybinio junginio dalyvis esąs konstitucinės santvarkos išlaikymu suinteresuotas, tad jei yra nekonstitucingas įstatymas, tai, esą, kiekvienas turįs galėti jį konstituciniam teismui įskųsti. Ir, kaip teisingai sako Kelsen,[85] „actio popularis" sudarytų kaip tik stipriausią konstiucijos garantiją. Tačiau niekur taip toli nenuveita vargu bau būtų siūlytina nuveiti, nes, kaip vėl teisingai tas pats Kelsen nurodo,[86] tai sudarytų nerimtų įskundimų pavojų. Jei kiekvienas pilietis kiekvieną įstatymą betarpiškai galėtų konstituciniam teismui skųsti, tai ne tiktai gal neliktų nė vieno neapskųsto įstatymo, bet ir galėtų išsiplėsti kažkoks nerimtas įstatymų skundimo lyg sportas. Konstitucinis teismas — rimta ir nepaprasta valstybės funkcija — virstų atsitiktinių, dažnai nerimtų, įvairių spekuliatyvinių ginčų paprasčiausia arena.

Tiesa, galima tai suvaržyti aukštais mokesčiais ar įkaitu, kaip kartais nuo nerimtų skundų apdraudžiama kasacinio teismo funkcija,[87] bet visdėlto šis eksperimentas nėra patartinas bandyti.

24. Netiesioginė šiaip piliečių iniciatyva.

Tačiau yra palinkimas ne tiktai neleisti „actionis popularis, bet dar labiau susiaurinti piliečių iniciatyvą konstitucinio teisino funkcijoje, kiek ji įstatymus (ir reglamentinius aktus) liečia. Būtent, yra palinkimas visiškai pašalinti šiaip piliečiai nuo betarpiškos iniciatyvos, paliekant tiems, kurie yra tiesiog asmeniškai suinteresuoti arba kurių subjektyvinė teisė yra įžeista, iniciatyvą be formalaus skundo arba iniciatyvos iniciatyą. Kas tai yra?

Netiesioginė iniciatyva, arba iniciatyva be formalaus skundo, tai yra tokia, kur skundo padavimo teisė pavedama tam tikriems organams, suinteresuotiems gi piliečiams leidžiama tiktai tam organui skųsti ir prašyti, kad jis savo skundu bylą konstituciniame teisme iškeltų. Tas organas patikrina prašymo rimtumą ir pasinaudoja savo skundo teise tiktai tada, kadə jis pats randa pagrindo abejoti įstatymo konstitucingumu. Vadinasi, tikroji iniciatyva priklauso ne piliečiams, bet tam tikram skundimo organui, kuris arba pats, niekeno neraginamas, motu proprio iškelia konstituciniame teisme bylą dėl įstatymo (reglamento, šiaip akto) nekonstitucingumo (eventuališkai ir akto paprasto neteisėtumo), arba daro tai (įstatymo ar reglamento atžvilgiu) suinteresuotų asmenų paragintas, kai jis tam iš esmės pagrindą randa. Šia prasme suinteresuotiems piliečiams priklauso tiktai „iniciatyvos iniciatyva“ — jie gali ano organo iniciatyvą raginti.

Šita procedūra vietoje betarpiškos pačių suinteresuotų piliečių iniciatyvos yra siūloma, kad būtų apdraustas skundų ir konstituciniame teisme bylų rimtumas ir gal išlaikytas nepaprastas konstitucinio teismo funkcijos pobūdis.

Šios procedūros yra siūlomos dvi alternatyvinės konstrukcijos, kurios pagaliau galėtų ir abi drauge veikti.

25. Bylos konstituciniame teisme kėlimas tarpininkaujant šiaip teismo organams[88]).

Viena tų konstrukcijų sunaudoja šiam reikalui paprastus teismo organus (paprastus teismus). Esą bylininkai teismuose, besigindami ir besiginčydami, galėtų dėl šiaip

kurių nors darbų ar santykių, kuriems turėtų būti taikomas tam tikras įstatymas, ar dėl kurių nors valdžios aktų, pagrįstų tam tikru įstatymu, atsikirsti įstatymo nekonstitucingumu; jei teismas manytų, kad tas atsikirtimas yra rimtas (kitaip sakant, jei teismas pats imtų to įstatymo konstitucingumu abejoti), jisai, negalėdamas pats įstatymo nekonstitucingumo konstatuoti ir jo netaikinti; turėtų bylos eigą sulaikyti ir kilusį tam tikrojo įstatymo nekonstitucingumo klausimą perduoti konstituciniam teismui išspręsti. Tai galėtų daryti kiekvienas teismo organas.

Šiuo atveju, jei konstitucinis teismas, pripažinęs įstatymą nekonstitucingą, jį panaikintų, įstatymo panaikinimo sprendimas, kuris, kaip esame sakę, šiaip veikia tik į ateitį, turėtų anoje sulaikytoje teismo byloje veikti ir į praeitį.

26. Kelsen'o siūlomoji „konstitucijos gynėjo" institucija[89].

Antra šios procedūros konstrukcija, kurią mini Kelsen, numato naują tam tikrą organą byloms dėl įstatymų nekonstitucingumo konstituciniame teisme kelti. Tas organas, kurio ikišiol dar niekur nėra, tai būtų ypatingas „konstitucijos gynėjas". Jisai veiktų prie konstitucinio teismo ir būtų maždaug panašus į prokurorą šiaip teismuose (ypatingai baudžiamuosiuose). „Konstitucijos gynėjo" pareiga būtų sekti leidžiamus įstatymus ir visus tuos aktus, kurie pareina nuo konstitucinio teismo jurisdikcijos, ir pastebėjus jų kurio nors nekonstitucingumą — ex officio kelti konstituciniame teisme bylą dėl jo panaikinimo, taip pat palaikyti teismo posėdyje, jei taip galima išsitarti, „kaltinimą". Žinoma, į „konstitucijos gynėją" galėtų kreiptis ir visi šiaip suinteresuoti asmenys, tačiau bylos iškėlimas pareitų nuo jo. Kelsen pabrėžia, kad toks „konstitucijos gynėjas" būtų, žinoma, reikalingas visiškos nepriklausomybės tiek nuo vyriausybės, tiek nuo parlamento; tad jo tarnybinė būklė turėtų būti apdrausta visomis galimomis ir įmanomomis nepašalinamumo, neperkeliamumo etc. garantijomis.

27. **Bylos konstituciniame teisme kėlimas aukštųjų konstitucinių valstybės valdžios organų iniciatyva.**

Šiaip gi, einant nusistojusia ikišiol praktika, kuri „konstitucijos gynėjo“ institucijos nežino ir šiaip piliečiams įstatymus skųsti konstituciniam teismui neleidžia, bylas dėl nekonstitucingų įstatymų (aktų) panakinimo konstituciniame teisme kelti pavedama tam tikriems aukštiems valstybės (taip pat valstybėlių-federacijos narių ar autonominių kraštų), valdžios organams — ypač parlamentui, vyriausybei ir aukščiausiems (kasaciniam ir administracinam) teismams.

28. **Bylos konstituciniame teisme kėlimas parlamento mažumos ar parlamentinės opozicijos skundu.**

Kelsen nurodo dar du bylos konstituciniame teisme iškėlimo būdu, kurie, jo nuomone, turėtų būti greta anųjų nustatyti.[90]

Būtent, labai teisingai jis nurodo, kad būtinai turi būt leista kelti tą bylą — parlamento mažumai (tam tikram atstovų skaičiui arba tam tikrai visų parlamento narių daliai). Kitaip sakant šia teise turėtų naudotis parlamentinė opozicija. Išviso konstitucija ir jos imperatyvinio veikimo užtikrinimas teisinėmis garantijomis — varžydami valdančiųjų asmenų ir valdančiųjų socialinų junginių griežtumą — patarnauja visokioms esamoms valstybėje socialinėms mažumoms.[91] Tos socialinės mažumos, neturėdamos jėgos dalyvauti valdžioje ir taip sakant „suvalstybinti“ savo socialinius reikalus arba priversti valdančias (viešpataujančias) socialines grupes skaitytis su tais reikalais ir įsileisti į kompromišus, turi kaip tik konstitucijoje ir valdančiųjų darbų konstitucingume svarbiausią ginklą apsiginti ir valdančiųjų absoliutizmą kiek sulaikyti. Teisinga ir nuoseklu yra leisti joms disponuoti skundą konstituciniam teismui. O pagaliau tai gali būti parlamento mažuma, balsavusi parlamente prieš įstatymo projektą kaip tik dėl jo nekonstitucingumo. Balsų skaičiumi šios mažumos dalyviai tapo nugalėti, bet, kol teisinis nelanksčios konstitucijos režimas yra laikomas, konstitucijos imperatyvinė galia, kurios vykdytoju turi būti kontitucinis teismas, turi būti, galingesnė už balsų skaičių parlamente. Ir šiuo atveju, pasiremdama konstitucijos nuostatais, mažuma ar

opozicija turi nugalėti daugumą; ji tai gali padaryti ne betarpiškai, bet per konstitucinį teismą. Tad jai turi būti suteikta galimybė kelti tame teisme bylas.

29. Bylos kėlimas paties konstitucinio teismo iniciatyva.

Pagaliau šių dviejų paskutinių bylos kėlimo būdų antrasis numato nekonstitucingumo klausimo iškėlimą paties konstitucinio teismo iniciatyva. Būtent, kaip tai siūlo Kelsen,[92] konstitucinis teismas tai galėtų daryti ne bendrai be jokio ryšio su savo tiesioginiu sprendžiamuoju darbu, bet tada, kada jis, bespręsdamas kurią nors savo bylą, užtiktų tokį įstatymą, kuris jam toje byloje nėra apskųstas ir kuris turi įtakos į bylos išsprendimą, bet pats konstituciniam teismui kelia abejojimą dėl savo konstitucingumo: tada konstitucinis teismas pats iškelia anam, ikitol neapskųstam, įstatymui jo nekonstitucingumo bylą, išsvarsto ją ir išsprendžia.

30. Viešumo ir ginčo principai konstitucinio teismo procese.

Kai dėl bylos nagrinėjimo konstituciniame teisme, tai Kelsen siūlo viešumo, ginčo ir gyvo žodžio principus.[93])

Paties sprendžiamojo posėdžio ir bylos nagrinėjimo (bylos išdėstymas, paaiškinimai ir kalbos „pro“ ir „contra“; klausimų suformulavimas) viešumo principas nei teorijoje nei praktikoje, rodos, abejonių nekelia. Tie konstitucinio teismo posėdžiai yra ne tiktai vieši, bet dar ypatingai iškilmingi. Tačiau Kelsen eina dar toliau ir kelia klausimą, ar nereikėtų, kad ir pats konstitucinių teisėjų pasitarimas nustatytiems klausimams išspręsti, vadinasi — pats galutinis sprendimo darymo aktas — vyktų viešai. Tokiu būdu teisėjai turėtų kiekvienas viešai (žinoma, visiems procesiniams aktams, paaiškinimams ir kalboms jau pasibaigus ir niekam iš šalies į tą teisėjų disputą nesikišant) pareikšti savo nuomonę ir nusistatymą su visais savo argumentais jai paremti ir eventuališkai viešai pasiginčyti tvarkingais debatais, o pagaliau sprendimą nubalsuoti. Tai, rodos, būtų naujiena teismo sprendimų tvarkoje. Pasisakyti už ar prieš nedrįstų.

Ginčo, diskusijos, šalių metodas išviso yra sveikas. Bylininkais, turinčiais teisės dalyvauti byloje ir duodančiais paaiškinimus raštu ir žodžiu, turėtų būti: tas organas, kuris įstatymą (ar aktą) apskundė (iškėlė bylą), tas organas, kurio aktas yra apskųstas (parlamentas) — kolegialiniai organai per savo prezidiumus, viršininkus, teisinius ir įgaliotus atstovus — ir eventuališkai tie šiaip piliečiai, kurie yra padavę skundą (jei tokie skundai yra leidžiami) arba kurių byla teisme yra tuo reikalu sustabdyta ir pareina nuo konstitucinio teismo sprendimo; piliečiai b ū t i n a i p e r a d v o k a t u s.

31. Žodinės ar rašytinės tvarkos principas konstitucinio teismo procese.

Lieka klausimas, ar bylos eigoje tenka duoti pirmenybė gyvam žodžiui ar rašytajam. Kelsen, kaip minėjome, pasisako už gyvojo žodžio principą. Kažin ar tai būtų tikslinga. Prieš gyvąjį žodį pačiame teismo posėdyje, prieš žodinius paaiškinimus rašiniams, prieš raštu išdėstytų tezių išplėtimą ir pagylinimą žodžiu paaiškinant nieko turėti negalima, bet kadangi teismo sprendžiami grynai teisės klausimai, kurie yra reikalingi didelio tikslumo ir juridinės precizijos tam tikrose sąvokų ir tezių kategorijose, tai, man bent rodosi, pagrindan turėtų būti padėti rašytiniai bylos dalyvių „pro“ ir „contra“ tvirtinimai, lygiai taip pat rašytinės konkliuzijos ir bylos referatas, o paaiškinimai žodžiu turėtų būti leidžiami tiktai anųjų ribose, kaip jų papildymas ir išplėtimas (paaiškinimai). Šitas r a š y t i n ė s t v a r k o s p r i n c i p a s y r a p r i i m t a s k a s a c i n i o i r a d m i n i s t r a c i n i o t e i s m o p r o c e s e, jis tais pačiais, kaip ir ten, sumetimais t u r ė t ų b ū t i p r i i m t a s i r k o n s t i t u c i n i o t e i s m o p r o c e s e, nes visų šitų teismų funkcija yra iš esmės vieninga, o didžiausias atsargumas yra reikalaujamas kaip tik konstitucinio teismo funkcijoje.

32. Konstitucinio teismo sprendimo skelbimas.

Ypatingos reikšmės konstituciniame teisme turi sprendimo viešumas, nes jis liečia tokios svarbos viešąjį aktą, kaip valstybės įstatymas, ir turi veikti „e r g a o m n e s“. Čion neužtenka tiktai viešo iškilmingo jo paskelbimo teismo posėdyje, dalyvaujant valdžios atstovams ir publikai. Konstitucinio teismo sprendimas, bent jau tais atsitikimais, kai jis panai-

kina nekonstitucingą įstatymą, turi būti spaudoje viešai paskelbtas ir būtent ta pačia tvarka, arba bent tame pačiame oficialiniame organe, kuriame skelbiami naujai leidžiamieji įstatymai.

33. Konstitucinis Teismas Čekoslovakų Respublikoje.

Dar būtų įdomu iššiūrėti kaikurie kiti konstitucinio teismo organizacijos ir veikimo tvarkos klausimai, kaip konstitucinio teismo sąstato, teisėjų skyrimo, kvalifikuoto posėdžių viešumo, kvalifikutos sprendžiamosios daugumos ir t. t. Tačiau mes jau šiuos klausimus paliesime ne skyrium, bet sąryšy su gyvu konstitucinio teismo sutvarkymo ir veikimo pavyzdžiu, kurį mes čion patieksime. Tam pavyzdžiui mes paimsime konstitucinį teismą Čekoslovakijoje.

Čekoslovakijos Konstitucinis Teismas, pačios konstitucijos numatytas (apie jį kalba 1920. II. 29. įstatymo apie Čekoslovakų Respublikos Konstitucinės Kortos įvedimą II ir III straipsniai, — šis įstatymas, drauge su pačia „Čekoslovakų Respublikos Konstitucine Korta“ ir su Įvadu, įeina į „Čekoslovakų Respublikos Konstituciją“, kaip konstitucijos akto II dalis), tapo sutvarkytas tų pačių 1920 m. įstatymu apie konstitucinį teismą („Zakon ze dne 9 Bžezna 1920 o ustavnim soude“).

34. Čekoslovakų Konstitucinio Teismo sąstatas.

Čekoslovakų Konstitucinis teismas susideda iš 7 teisėjų, kurių keturi išrenkami po du Aukščiausiojo Kasacinio ir Aukščiausiojo Administracinio Teismo, kiekvieno skyrium iš savo narių tarpo. Likę trys teisėjai — Respublikos Prezidento skiriami iš trijų sąrašų, — iš kiekvieno sąrašo po vieną; kiekvienas tų trijų sąrašų susideda iš trijų kandidatų; tie trys kandidatų sąrašai sudaromi: vienas — Atstovų Rūmų (Čekoslovakų parlamento žemesnieji rūmai), antras — Senato (parlamento aukštesnieji rūmai) ir trečias — Karpatų Rusės Seimo („Karpatų Rusė“ — Čekoslovakijos autonominė provincija Karpatuose — buv. Vengrijos dalis, kurios gyventojų dauguma — rusinai arba ukrainiečiai

stačiatikių tikybos; autonominė Karpatų Rusė turi savo renkamąjį Seimą, kuris su Respublikos Prezidento sankcija leidžia vietos įstatymus; tam autonominiam Seimui yra politiškai atsakingas ir Respublikos Prezidento skiriamas Karpatų Rusės Gubernatorius; apie Karpatų Rusės autonominį sutvarkymą kalba „Čekoslovakų Respublikos Konstitucinės Kortos" 3 §, kuris susideda iš 9 straipsnių). Konstitucinio teismo teisėjai — visi būtinai teisininkai — skiriami dešimčiai metų.

35. Čkoslovakų ir Austrijos Konstitucinių Teismų sąstato principų palyginimas.

Konstitucinio teismo sąstato problema yra labai svarbi, nes nuo sąstato pareina ne tiktai tinkamas sugebėjimas interpretuoti konstitucijos nuosatus, bet ir tai, ar teisėjai ne ims vadovautis kuriais nors šiaip politiniais sumetimais, spręsdami įstatymų kontitucingumo klausimą ir turėdami tokią baisią nepaprastą galią, kaip galia panaikinti parlamento priimtąjį ir valstybės valdžios paskelbtąjį įstatymą. Kaip tik todėl, kad konstitucinio teismo funkcija betarpiškai rubežiuojasi su įstatymų leidžiamąja ir kad užtenka nežymaus žingsnio, kad konstitucinis teisėjas įsiveržtų į įstatymų leidėjo sritį, — pavojus yra labai rimtas.

Čekoslovakų konstitucinio teismo sąstate mes matome profesinių teisėjų persvarą (keturi profesiniai teisėjai prieš tris teisininkus, parinktus politinės galios organų). Jei mes palyginsime Čekoslovakų konstitucinio teimo sąstatą su Austrijos konstitucinio teimo sąstatu, tai mes pamatysime, kad politinis elementas yra Austrų konstitucinio teismo sąstate stipresnis. Būtent, Austrijos konstitucinis teismas susideda iš 20 teisėjų, kurie visi yra parlamento renkami, bet jų tiktai šeši gali būti išrinkti iš parlamento rūmų narių tarpo, kiti gi keturiolika — tad dauguma — iš teisininkų, nedalyvaujančių parlamente (dažniausia išrenkami viešosios teisės profesoriai). Nors čion parlamento narių skaičius yra aprėžtas, bet visdėlto apie visus sprendžia parlamentas. Be abejo, politiniai parlamento daugumos sumetimai gali daug sverti, parenkant žmones teismo sąstatui kad ir ne iš parlamento narių tarpo.

Čekoslovakų sistema, kuri įveda į konstitucinį teismą profesinių teisėjų daugumą ir paveda jų paskyrimą pačioms aukštosioms teismo kolegijoms (Aukščiausieji Teismai) yra šiuo atžvilgiu tobulesnė. Tačiau nepasitenkinimas vien tik profesiniais teisėjais ir įvedimas parlamento renkamojo elemento gali būti visiškai pateisinamas tuo, kad konstitucinio teismo funkcija yra reikalinga didesnio lankstumo, didesnio atsižiūrėjimo į valstybės reikalus, didesnio, taip sakant, gyvenimo nervo ir socialinio jautrumo, negu kitos teismo funkcijos. Šioje funkcijoje perdidelis, perdaug griežtas ir kategoriškas devizo „fiat justitia“ taikymas kartais gali būti pavojingas, jei jo padarinys turėtų būti apibudintas antruoju to paties devizo elementu: „pereat mundus“.

36. Čekoslovakų Konstitucinio Teismo proceso elementai.

Žiūrėdami toliau Čekoslovakų konstitucinio teismo sutvarkymą, mes randame, kad jam yra skųstini visi valstybės ir autonominiai Karpatų Rusės įstatymai ir nuolatinio „Komiteto“ dekretai (šis „Komitetas“ ir jo leidžiamieji dekretai — tai yra viena Čekoslovakų konstitucijos ypatybių; apie jį kalba „Konstitucinės Kortos“ 54 str.; tai yra tam tikra nuolatinė parlamento komisija, susidedanti iš 24 narių, kurių 16 išrenka iš savo tarpo Atstovų Rūmai ir 8 — Senatas; Komitetas, kaip sovietinių valstybių „Cik'ai“, veikia tarp parlamento sesijų bei kadencijų, pavaduodamas nesamą arba laikinai neveikiantį parlamentą, — tai reiškia, kad principiškai Komitetas vykdo — su tam tikrais konstitucijoje nurodytais aprėžimais — parlamento funkciją ir turi parlamento galią; tad jis prižiūri Ministerių Kabineto veikimą ir leidžia dekretus, kurie laikinai turi įstatymų galios, bet yra reikalingi Respublikos Prezideno sankcijos; parlamentui susirinkus, Komiteto išleisti dekretai yra reikalingi parlamento pritarimo; šis Čekoslovakų „Komitetas“ yra sui generis tai, kas pas mus 1920 m. veikė „Mažojo Seimo“ vardu, tiktai ten jis yra nuolatinis pastovus ir pačios konstitucijos numatytas organas).

Įstatymai ir Komiteto dekretai yra konstituciniam teismui skųstini dėl nekonstitucingumo laike trijų metų nuo jų išleidimo.

Skųsti gali Atstovų Rūmai, Senatas, Karpatų Seimas, Rinkimų Teismas (ypatinga, labai įdomi teismo institucija, sudaranti iš esmės ypatingą administracinio teismo funkcijos kategoriją: Rinkimų Teismui tarp kito ko priklauso ir parlamento narių mandatų tikrinimas bei mandatų atėmimas einant partijų skundais — ypatinga „teisminio" imperatyvinio atstovų mandato rūšis[94] ir vyriausios šiaip teismo institucijos (Aukščiausiasis Kasacinis ir Aukščiausias Administracinis Teismas). Tad matome, kad Čekoslovakų vyriausybė įstatymų konstituciniam teismui skųsti negali, (užtai ten Karpatų Rusės įstatymams ir Komiteto dekretams Respublikos Prezidentas turi sankcijos galią, vadinasi, gali jų ir nesankcionuoti, o parlamento leidžiamų įstatymų atžvilgiu, jei įstatymo projektas buvo vyriausybės iniciatyva iškeltas, parlamentui projekto nepriėmus, vyriausybė gali apeliuoti į teisinę tautą, kuri sprendžia referendumu.[95]

Bylos dėl įstatymo nekonstitucingumo Konstituciniame teisme nagrinėjimas yra daugiau, negu viešas. Teismo posėdžio viešumas yra, jei bus leista taip išsitarti, kvalifikuotas. Būtent, bylą sprendžia Konstitucinis Teismas in corpore — pilnu visų septynių teisėjų sąstatu — iškilmingame posėdyje, kuriame dalyvauja vyriausybės nariai (Čekoslokvakų konstitucija terminu „vyriausybė" vadina tiktai ministerių kabinetą, bet ne respublikos prezidentą[96] ir abeji parlamento rūmai (Atstovų Rūmai ir Senatas).

Įdomu ir charakteringa, kad sprendimas apie įstatymo panaikinimą yra reikalingas kvalifikuotos teisėjų balsų daugumos. Paprastos absoliutinės balsų daugumos neužtenka. Būtent, bus nuspręsta panaikinti įstatymą tiktai tada, kai už jo nekonstitucingumą ir panaikinimą pasisakys penki teisėjai iš septynių, dalyvaujančių sprendime. Vadinasi, jei paprasta absoliutinė teisėjų dauguma (keturi teisėjai iš septynių) randa įstatymą nekonstitucingą, jis visdėlto nebus panaikintas ir bus paliktas veikti. Matyt, Čekoslovakų įstatymų leidėjas mano, kad jei teisėjų mažuma, laikanti įstatymą konstitucingu, yra žymi ir artima pusei (trys iš septynių), tai dar jo nekonstitucingumas yra abejotinas, ir ji panaikinimo nepatei-

sina. Tai rodo didelį atsargumą, kuris teisingai yra šiai teismo funkcijai taikomas.

Konstitucinio teismo sprendimas apie nekonstitucingo įstatymo panaikinimą skelbimas Čekoslovakų įstatymų rinkiny.

37. Konstitucinio teismo problema Šveicarijoje.

Tuo tarpu, kaip esu sakęs, konstitucinio teismo institucija yra įkurta ir veikia tiktai Austrijoje ir Čekoslovakijoje. Tačiau tendencijos eiti šia kryptimi ima reikštis ir kaikuriose kitose valstybėse, tarp kito ko, pav., Šveicarijoje ir Vokietijoje. Ir Šveicarijoje ir Vokiečių Reiche, kaip federacinėse valstybėse, veikia teisminė ne pačios centro valstybės įstatymų, bet federacios narių — kantonų, žemių („Länder") — leidžiamų vietos įstatymų kontrolė jų federacinio konstitucingumo atžvilgiu. Šveicarijoje ši funkcija tenka federaliniam Sąjungos Teismui („Bundesgericht"), kuriam bet kuris šiaip pilietis gali apskųsti kantono įstatymą, jei šis įstatymas įžeidžia to piliečio teises, pagrįstas federalinės konstitucijos nuostatais[97]. Pačios federacijos (pačios Šveicarijos) centro įstatymai nėra šia tvarka teismui skundžiami. Tačiau kaip tik yra iškeltas konstitucijos revizijos sumanymas, kuris numato pavesti Sąjungos Teismui spręsti šiuos skundus ne tiktai kantonų, bet ir pačios federacijos įstatymų atžvilgiu[98]).

38. Konstitucinio teismo problema Vokiečių Reiche.

Vokietijoje šiuo atžvilgiu yra šitokia būklė. Kaip kiekvienoje federacijoje, ir čion yra dvi įstatymų rūšys: a) paties Reicho—federacinės centro valstybės—įstatymai („Reichsgesetze") ir b) federacijos narių, arba sufederuotų pamatinių valstybių, — „žemių" („Länder) — vietos įstatymi („Landesgesetze"). Antrieji — „Landesgesetze"—negali prieštarauti „Reichsgesetz'ui"[99] . Šio federališkai įstatyminio („reichsgesetzlich'inio", jei toks barbariškas terminas būtų galima pavartoti) teisėtumo atžvilgiu „Landesgesetze'ai" gali būti apskųsti esamam Leipcige federaliniam „Reicho Teismui" arba „Valstybės Teismui" („Reichsgericht"), kuris šiuo atžvilgiu gali juos panaikinti (sprendimas skelbiamas įstatymų rinkiny ir turi įstatymo galios „erga omnes").

Konstitucija nieko nesako api tai, kad „Reichsgericht'as“ galėtų arba negalėtų spręsti ir Reicho įstatymų („Reichsgesetz'ų“) konstitucingumo klausimo. Kadangi Vokiečių Reicho konstitucija nėra visiškai lanksti, tai „Reichsgesetz'ų“ konstitucingumo klausimas išviso ten kyla. Kaip nurodo Bonn'o profesorius Thoma[400], pats „Reichsgericht'as“, pasinaudodamas konstitucijos šiuo reikalu tylėjimu, vienąme savo sprendimų (1925.XI. 29 sprendimas) pasisakė turįs galią svarstyti ir spręsti apie „Reichsgesetz'ų“ federalinį konstitucingumą. Tačiau joks teisės nuostatas „expressis verbis“ jam to nepaveda.

Reicho vyriausybė taip pat linksta orientuotis konstitucinio teismo kryptimi, bet, matyti, yra kitaip nusistačiusi, negu „Reichsgericht'as“, ir nelaiko šio klausimo išspręstu konstitucijos tylėjimu bei nelaiko „Reichsgericht'o“ šiai funkcijai tinkamu. Būtent, Reicho vyriausybė yra paruošusi įstatymo projektą apie konstitucinį teismą, kuris, einant tuo projektu, manoma pavadinti „Staatsgerichtshof“ (Valstybės Teismo Rūmai“, arba tiksliau — „Valstybės Teismo Kiemas“). Tai būtų teismas nenuolatinis, veikiąs tiktai kai byla dėl „Reichsgesetz'o“ federalinio konstitucingumo tapo iškelta (vadinasi — „ad hoc“), kurio sąstatas būtų sudarytas iš kasacinių ir administracinių teisėjų lygiomis ir iš teisių fakultetų profesorių. Tad jame neturėtų dalyvauti joks parlamento narys ir parlamentas konstitucinių teisėjų nerinktų[401].

39. Airijos teisminės įstatymų konstitucingumo garantijos sistema.

Ypatinga teisminės įstatymų konstitucingumo garantijos sistema yra nustatyta Airijoje. Ją nustato ir sutvarko Airijos Laisvosios Valstybės 1922 m. konstitucijos 64-66 str. Ši sistema yra maišyta arba tarpinė tarp atsitiktinės quasi-kontrolės (Amerikos sistema) ir konstitucinio teismo (Austrijos ir Čekoslovakų sistema). Bendra Airijos ir Amerikos sistemoms yra tai, kad įstatymas čion negali būti teismui apskųstas ir teismas nesprendžia jo panaikinimo. Klausimas apie tam tikro įstatymo konstitucingumą iškyla tik-

tai tada, kai šiaip kurioje nors civilinio ar baudžiamojo teismo byloje tenka tas įstatymas taikinti arba daryti iš jo nuostatų kuri nors teisinė išvada sprendžiamajam bylos klausimui ir jei tada yra iškeliama abejonė dėl įstatymo konstitucingumo. Teismas tą abejonę peržiūri, patikrina (apsvarsto) įstatymo konstitucingumą ir, radęs jį esantį nekonstitucingą ir konstatavęs, kad tuo pačiu jis neturi galios veikti, jokių teisinių išvadų iš jo nedaro, lyg kad jo išviso nebūtų buvę.

Visa tai yra tipinga „atsitiktinei įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolei“ ir nieko bendro su konstituciniu teismu neturi.

Tačiau Airijos sistema skiriasi nuo atsitiktinės quasi-kontrolės (Amerikos sistemos) tuo, kad Amerikos sistemoje tai gali ir turi daryti kiekvienas teismas, tuo tarpu Airijoje tai gali daryti tiktai vienas tam tikrasis teismas, kuriam ir perduodamos ir tuo būdu jame sukoncentruojamos visos tos baudžiamosios ir civilinės bylos, kuriose toks įstatymo konstitucingumo klausimas yra kilęs, kiti gi baudžiamieji ir civiliniai pirmosios instancijos teismai patys to daryti negali.

Būtent, Airijoje teismo organų schema yra šitokia. Civilinėms ir baudžiamoms byloms pirmojoje instancijoje spręsti yra vad. „pirmosios instancijos teismai“; jųjų vienas, kurio daiktinė kompetencija šiaip nesiskiria nuo kitų „pirmosios instancijos teismų“ kompetencijos, yra pavadintas: „Vyriausiasis Teismas“. Tam tai „Vyriausiajam Teismui“ ir yra pavedamos visos tos bendrosios „pirmosios intancijos teismų“ kompetencijos bylos, kuriose įstatymo konstitucingumo klausimas yra iškeltas. „Vyriausiasis Teismas“ išsprendžia atsidūrusią jame civilinę ar baudžiamąją bylą, kaip ir kiti teismai, bet išspręsdamas ją — jis pasisako ir iškeltu įstatymo konstitucingumo ar nekonstitucingumo (galiojimo ar negaliojimo) klausimu, nors to įstatymo formališkai nenaikina. Apeliacinė instancija „pirmosios instancijos teismams“ ir „Vyriausiajam Teismui“ yra „Aukščiausiasis Teismas“. Bylai apeliacijos tvarka patekus iš „Vyriausiojo Teismo“ į „Aukščiausiąjį Teismą“ — pastarasis („Aukščiausiasis“) gali tikrinti ir „Vyriausiojo Teismo“ nuomonę apie įstatymo konstitucingumą ar nekonstitucingumą,

ypač kad ir apeliacijos skundas gali liesti kaip tik šį „Vyriausiojo Teismo“ nusistatymą ar nuomonę. Ir, žinoma, „Aukščiausiasis Teismas“ įstatymo konstitucingumo gali prieiti kitokią išvadą, negu „Vyrausiasi Teismas“, kurio motyvai ir išvada „Akščiausiojo Teismo“ nevaržo (Airijoje, einant Anglijos pavyzdžiais ir tradicijomis, — kasacinio teismo tikrąja prasme išviso nėra).

Airijos sistema, palaikydama atsitiktinės quasi-kontrolės metodą, bet sukoncentruodama įstatymų konstitucingumo klausimus viename teismo organe, pašalina žymiausią tos quasi-kontrolės ydą — teisės nepastovumą, įstatymų veikimo atsitiktinumą, pareinantį nuo čion vieno teismo tokios, čion kito teismo kitokios įstatymo konstitucingumo interpretacijos. Ir ji daro nekonstitucingo įstatymo netaikymą beveik lygų jo panaikinimui, nes to paties organo interpretacija bus beveik visumet tokia pat. Šiuo atžvilgiu Airijos sistema išdalies prilygsta konstituciniam teismui, suteikdama „Vyriausiajam Teismui“ quasi-konstitucinio teismo pobūdį.

40. Prieš konstitucijos suardymo pavojų stebūklingo ir radikalinio vaisto nerasta.

Šiuo aš ir galėčiau užbaigti savo kelias pastabas dėl įdomios ir mažai žinomos konstitucinio teismo institucijos, sudarančios tiksliausią ir rimtą nelankščios konstitucijos garantiją. Tai yra toji jos garantija, kuri konstitucijos aktui, kuris— ypač Europos kontinente — yra laikomas „legis imperfectae“ būklėje, — suteikia „legis perfectae“ pobūdį. Tačiau kaip tik šiuo atžvilgiu tenka pareikšti viena reikšminga rezerva, kuri, deja, turi kiek susilpninti perdidelį pasitikėjimą konstituciniu teismu, jei kas būtų linkęs manyti, jog toje institucijoje glūdi radikalus radinys — tikrasis stebūklingas vaistas prieš bet kurią konstitucinę valstybės ligą, galįs pašalinti bet kurį kuriai esamajai konstitucijai pavojų. Toks konstituciniu teismu pasitikėjimas, tokia naivi pažiūra į stebūklingą konstitucinio teismo vaidmenį — nebūtų rimti. Kaip nėra ikišiol rasta stebūklingų vaistų prieš organizmų mirties pavojų, taip nėra rasta ir vaistų prieš konstitucijų suardymo pavojų.

41. Teisinė ir socialinė konstitucija; jųjų santykis. Socialinių jėgų santykiavimas.

Kaip teisingai pastebėjo ir įrodė dar Ferdinandas Lassal[102], teisinė valstybės konstitucija yra ne kas kita, kaip „tikrosios“ ar „materialinės“ arba, kaip aš vadinu, „socialinės šalies konstitucijos“ konstruktyvinis užfiksavimas. O toji „socialinė konstitucija“ — nerašyta, neužfiksuota, gyva ir nuolat besikeičianti — tai socialinių jėgų santykiavimo išvada. Socialinės jėgos nuolat juda; socialiniame žmonių bendravime vieni procesai auga, didėja, nauji socialiniai junginiai dygsta ir stiprėja, kiti — eina žemyn, smunka, nyksta ir miršta. Socialinės jėgos nėra pastovios ir nuolatinės, tad ir jų santykiavimas keičiasi.

Klysta, be abejo, tie racionalistai, kurie mano, kad esanti kažkokia idealinė, absoliutiškai tobula, pavyzdinga konstitucija, kuri tiktų kiekvienai šaliai (valstybei) ir kiekvienam laikotarpiui, arba kad bet kuri konstitucija galinti būti bet kuriai šaliai pritaikinta. Ištikrųjų, jei ji neatitiks socialinių jėgų santykiavimo, jei ji, pavyzdžiui, bus taip sukonstruota, kad kuris nors galingas stiprus vietos socialinis junginys — vistiek, ar tai bus tautinis, ar klasinis, profesinis, bažnytinis ar kitokios socialinės kategorijos junginys — negali, eidamas tos konstitucijos nuostatais, veikti valstybės valdžios ir neranda teisinių kelių į vyriausius valstybės valdžios organus, tai tokia konstitucija, kad ir būtų ji apdrausta kažin kokiomis griežtomis dirbtinėmis garantijomis, nebus gyva ir veikli ir savo imperatyvinės galios neišlaikys. Ji neveiks, o jei kas ją vis dėlto mėgins vykdyti, tai prieš tai kils pasipriešinimas. Ji bus suardyta tų socialinių jėgų kurios yra visuomenėje stiprios ir kurioms ji neleidžia veikti, arba, jei ji nebus suardyta, ji bus apeita ir greta jos, neveiklios, išaugs kita, neformalinė, bet veikli ir tikra, taip sakant — kontrabandinė konstitucija. Ir dar kažin kas yra sveikiau: ar revoliucija arba perversmas, kurie suardys ir nugriaus senąją netinkamą konstituciją, kad jos vietoje būtų nustatyta nauja, atitinkanti socialinių jėgų santykiavimą ir veikli, ar kontrabandinė konstitucinė praktika, kuri remiasi teisės apėjimu ir gali demoralizuoti teisinę drausmę.

Tad konstitucija — tai nėra tokia sritis, kurioje galima bet kas nustatyti ir kurioje užtenka, kad valdantieji pasakytų: „Lai-

būna šitaip", — ir viskas šitaip ir bus. Ją veikia pats socalinis gyvenimas.

42. Ferdinando Lassal'io klasikinis obelės pavyzdys. [103])

Teisingai Lassal nurodo šitokį naivumo pavyzdį, taikindamas jį tiems, kurie mano, jog bet kuri konstitucija bet kuriam socialinių jėgų santykiavimui galinti būti pritaikinta. Jeigu, — sako jis, — mano sode augtų obelė, o aš panorėčiau paversti ją figų medžiu ir parašyčiau ant kortelės: „Tai yra figų medis" ir tą kortelę pakabinčiau ant obelės, o tada, pasikvietęs savo šeimos narius, kaimynus ir pažįstamus, prisiekčiau su jais visais, kad tai ištikrųjų esąs figų medis, tai ar tikrenybėje obelė virstų figų medžiu? Obelės konsrukcija (konstitucija) ir jos padariniai pareina nuo medžio esmės, o ne nuo mano pakabintos kortelės, ne nuo mano ir visų mano šeimos narių, kaimynų ir pažįstamų priesaikos.

43. Revoliucija ir perversmas.

Teisinė konstitucija, kad ir būtų ją išleidžiant tiksliau suderinta su socialine konstitucija (socialinių jėgų santykiavimu), vis dėlto beveikdama visumet atsiliks nuo gyvenimo, vadinasi — nuo socialinio gyvenimo padarinių, pamažu, o kartais ir labai greitai keičiančių socialinių jėgų santykiavimą, buvusį konstitucijos išleidimo metu. Plyšys, kuris pasireiškia tarp teisinės ir socialinės konstitucijos, visumet yra ir auga, nes teisinė konstitucija yra lyg sustingusi, ji nejuda ir yra pastovi, o socialinė konstitucija juda, kaip vanduo upėje. Žinoma — teisinė konstitucija gali būti keičiama ne tiktai revolucijomis ir perversmais. Dažniausiai — beveik visumet — pati konstitucija numato jos keitimo tvarką[104] . Bet nevisumet ji yra laiku keičiama. Tie valdantieji — tos teisiškai viešpataujančios socialinės grupės, kurioms yra naudinga senoji konstitucinė konstrukcija — bus linkę kiek galima ilgiau pratęsti savo viešpatavimą, surištą su senosios konstrukcijos režimu, ir priešinsis veikiančios konstitucijos pakeitimui arba kiek galėdami jį atidėlios. O plyšys tarp jos nuostatų ir socialinės tikrenybės tendencijų nuolat augs. Naujos socialinės jėgos veršis į valdžią, o nerasdamos tam teisinių kelių, turės senąjį režimą ardyti.

Žodžiu, šiaip ar taip, jokia, ypač nelanksčios konstitucijos valstybė nėra ir negali būti visiškai garantuota nuo revoliucijų ir perversmų galimumo, ir naivu būtų manyti, kad esant dideliam plyšiui tarp teisinės ir socialinės konstitucijos, nuo to pavojaus apsaugos ją... konstitucinis teismas. Pagaliau tai būtų ir nesveika. Revoliucija ir perversmas kartais būna labai naudingi ir sveiki, o gal net būtini socialiniam ligoniui išgydyti. Jie ypač naudingi valstybei ir visuomenei nuo socialinių parazitų nusivalyti.

44. Konstituciniai revoliucijos ar perversmo padariniai ir konstitucinis teismas.

Žinoma, geriausia ir sveikiausia yra, kai teisinė konstitucija atitinka socialinę ir yra teisiškais būdais keičiama einant socialinės konstitucijos kitėjimo išdavomis ir kai jokio rimto pagrindo revoliucijai ir perversmui nėra. Bet, deja, nevisumet taip yra. Kur taip yra, ten konstituciniam teismui veikti dirva ir sąlygos yra patogiausios. Bet įvykus revoliucijai ar perversmui — kokia gi yra konstitucinio teismo būklė ir koks jo vaidmuo? Kai kas gal būtų linkęs manyti ir tvirtinti, kad konstitucinis teismas ir tada turįs ginti senąją konstituciją prieš ją ardančius revoliucijos ir perversmo padarinius.

Tai būtų didžiausia klaida ir nesąmonė. Žinoma, mes čion turime galvoje tiktai laimėjusią revoliuciją ir pavykusį perversmą. Jie pakeičia valdančiuosius ir pačią valdžios konstrukciją. Jie visumet suardo ikitol veikusią konstituciją, kiek jos nuostoliai prieštarauja revoliucijos ir perversmo padariniams valdžios atžvilgiu. Šiose ribose senoji konstitucija lieka naujų konstitucinio pobūdžio įvykusių faktų nugriauta. Jos suardyti ir sugriauti nuostatai netenka normatyvinės ir imperatyvinės veikimo galios. Suvereninė valstybės valdžia (o revoliucija ir perversmas visumet iš karto iškelia valdžios viršūnėms faktinę diktatūrą, disponuojančią visą valstybės valdžios galią) paveikė tam tikrų (kartais — visų) senosios konstitucijos nuostatų pakeitimą.

Konstitucinis teismas yra valstybės valdžios organas, tos pačios, o ne kitos valdžios, kurios viršūnėje yra revoliucijos ar perversmo iškeltoji diktatūra, nes valstybėje dviejų priešingų valdžių nėra ir negali būti; kitaip — tai būtų anarchija. Tad konstitucinis teismas jokiu būdu prieš valsty-

bės valdžią veikti negali. Iš kitos pusės, jis gali vadovautis tik veikiančiąja ir turinčia galios konstitucija, o ne tąja arba tais jos nuostatais, kurie yra sugriauti. Konstitucinis teismas negali ir neturi virsti politinės funkcijos organu ir jokiu būdu negali įsileisti į politinę kovą senajai sugriautai konstitucinei santvarkai atstatyti. Jis negali išeiti iš savo funkcijos ribų ir vertinti kitų valdžios organų darbų netekusiais normatyvinės galios nugalėtos ir atmestos teisės kriteriumais. Jei atskiri konstituciniai teisėjai yra asmeniškai taip surišti su senąja suardyta santvarka, kad jie negali naujajai prieš ją tarnauti, arba jei jie nepritaria įvykusiam perversmui ir revoliucijai, — jie, žinoma, gali atsistatydinti, bet jie negali savo tarnybinę būklę sunaudoti politinės kovos tikslams, o jei visdėlto jie tą darytų, jie būtų nusikaltę.

Šitie principai yra neabejotini ir savaime yra aiškūs. Tačiau praktikoje jų taikymas visai nėra taip paprastas ir lengvas, kiek aiškūs jie patys yra. Dar kiek lengvesnė yra revoliucijos problema, nors ir čion nėra lengva konstatuoti, kada būtent revoliucija yra baigta, ar ji jau yra laimėta, nuo kurio momento yra teisiškai sugriautos senosios normos, kas būtent yra sugriauta, o kas liko nepaliesta ir turi veikti. Bet perversmo problemos dar yra sunkesnės. Ypač labai sunku nustatyti, kur baigiasi „kontrabandiniai" valdžios aktai, ir jau prasideda perversmas, kuris dažnai pačių jo vykdytojų yra slepiamas arba maskuojamas teisinėmis fikcijomis.

Visame šitame būtinas yra nepaprastas konstitucinių teisėjų takas ir atsargumas. Todėl gal ir nepatartina yra ši institucija ten, kur konstitucinė santvarka nėra nusistovėjusi ir kur ji yra keičiama „vulkaniškais" šių ar kitų socialių jėgų išsiveržimais. Šiaip ar taip, šita sunkenybė tenka turėti galvoje svarstant šią įdomią konstitucinės, o kartu ir teismo teisės instituciją. Iš vienos pusės — tikėtis, kad konstitucinis teismas esąs išradimas, galįs apsaugoti nuo revoliucijos ir perversmo, būtų naivu. Tai būtų lygiai bergždžia, kaip rato kvadratūros arba perpetuum mobile problemų išsprendimo ieškojimas. Tačiau iš kitos pusės — ar išmintinga būtų neiti į mišką ir nesinaudoti reikalinga miško žaliava todėl, kad miške yra vilkų, tad yra pavojaus juos sutikti.

Pabaiga.

Šiuo aš šį savo rašinį baigiu. Jis liečia tą sritį, kuri dalimis įeina į dvi teisės disciplinas: į konstitucinę teisę ir į teismo teisę. Tai yra jųjų tiek vienos, tiek antros pasieniai. Todėl aš šiuo vardu ir patį rašinį pavadinau. Man čion rūpėjo ne tiek siūlymai, kiek informavimo tikslai ir naujos Lietuvių teisės mokslui medžiagos patiekimas.

Prierašai.

[1] Kaltininko mirtis šiuo atžvilgiu turi svarbos tiktai baudžiamojo teismo srity, kur sankcijos yra taikomos ad personam (ad hominem).

[2] *Auguste Comte* — „Système de politique positive ou Traité de Sociologie istituant la Réligion de l'Humanité" — išėjo 4 tomai 1851—1854 m.; yra patogus „kondensuotas" šio veikalo leidimas, išleistas 1912 m. (Paris, M. Giard et E. Brière; „kondensacijos" autorius — *Christian Cherfils*, Paryžiaus „Sociologijos Instituto" narys).

[3] *Emile Dürkheim* — „Cours de Science Sociale", Paris, 1880 m.

[4] Ypatingai *Duguit'o* nedidelis rašinys „Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon", (paskaitos Buenos-Aires'o Universiteto Teisių Fakultete, laikytos 1911 m. vasarą), Paris, I laida — 1912 m., II l. — 1920 m.

[5] Žiūr. *Vokiečių Reicho* 1919 m. vad. Veimaro Konstitucijos ypač 153 str., kurio 1 ir 3 posmuose randame šiuos (mano pabraukti) charakteringus žodžius: 1 posme: „Nuosavybė... laiduojama. Jos turinys... aiškėja iš įstatymų". 3 posme: „Nuosavybė uždeda pareigas. Jos naudojimas turi būti kartu tarnyba bendrajam labui". Charakteringi taip pat yra tos konstitucijos 155, 156 ir 163 str. (*„Įvairių valstybinių konstitucijos"* — „Teisės" žurnalo 11 — 13 Nr. priedas).

SHS Karalystės, arba Jugoslavijos, 1921 m. konstitucijos ypač 37 str., tačiau charakteringas yra visas „Trečiasis Skyrius" (22 — 44 str.).

[6] Materialinio ir formalinio valdžios funkcijų (ar galių) suskirstymo atžvilgiu (šios problemos istorija ir teorija) žiūrėk: *Georg Jellinek* — „Allgemeine Staatslehre" (rusiškas vertimas — „Pravo Sovremiennago gosudarstva", Illaida, Hesseno redakcija, Petrapilis, 1908 m., 365—368 ir 438 — 454 pusl., *Esmein* — „Eléments de Droit Constitutionnel", VII laida, Nézard'o redakcija, Paris „Recueil Sirey", 1921 m., I t. 457—538 pusl.; *Leon Duguit* — „Traité de Droit Constitutionnel", II laida, Paris, 1923 m., II t. 132 — 403 pusl. ir „Manuel de Droit Constitionnel", IV laida, Paris, 1923 m. 86 — 123 pusl.; *Maurice Hauriou* (jis kiek savotiškai suskirsto ir būtent ne funkcijas, bet kaip tik „galias") — „Précis de Droit Constitutionnel", Paris, Recueil Sirey, 1923 m., 395 — 672 pusl.; *Henry Nézard* — „Eléments de Droit Public", III laida, Paris, 1922 m., 83 — 88 pusl., *H. Berthélemy* — „Traité élémentaire de Droit Administratif", XI laida, Paris, 11 — 29 pusl. Nurodytuose veikaluose yra duomenų ir valdžios aktų klasifikacijai. Speciali valdžios funkcijų suskirstymo bibliografija yra be galo gausi; jos pradžios reikia ieškoti *Marselio iš Padvos* rašiniuose

viduramžy, vėliau *Lock'o* ir ypač *Montesquieu* („Esprit des lois") veikaluose; XIX ir XX amžiuje kiekvienas konstitucinės teisės kursas, vadovėlis ar šiaip rašinys būtinai tą problemą paliečia ir peržiūri. Cituoti visa klausimo bibliografija beveik neįmanoma. Reikėtų bent keliolika puslapių išrašyti, ir tai kažin ar būtų pilna. Tad pasitenkinu nurodęs šiuos kelius žymesnius veikalus, kurie šiuos klausimus teoriškai peržiūri ir mini jų istorinę evoliuciją, o vietomis ir literatūrą.

[7] Žiūr. prof. *Roger-Bonnard'o* straipsnį „Le pouvoir discrétionnaire des autorités administratives et la recours pour excès de pouvoir" („Administracinės valdžios organų diskrecinė galia ir skundas dėl galios peržengimo") žurnale „Revue de Drot Public et de la science politique" 1923 m., 363 — 392 pusl.; tas pats (Roger Bonnard) — Précis élémentaire de Droit Administratif", Paris, Recueil Sirey, 1926 m., 138 — 139 pusl.; prof. *Nézard* — „Eléments de Droit Public", 1922 m,. 375 pusl.; *Michoud* — „Etude sur le pouvoir discrétionnaire de l'administration", 1923 m.; *mano* „Administracinis Teismas", 56 — 57 ir 291 — 292 pusl.; *A. Todd* — „Le gouvernement Parlementaire en Angleterre" (prancūzų vertimas iš anglų kalbos; vertė Spencer Walpole), Paris, Giard et Brière, 1900 m. I t., 167 ir kiti pusl., Prancūzų moksle diskrecinės galios problema sprendžiama ypač sąryšy su administraciniais skundais „dėl galios peržengimo ir dėl galios iškreipimo".

[8] Žiūrėk prof. *Roger Bonnard* — „Précis Elémentaire de Droit Administratif", 155 — 161 p. Administracinių reglamentų problema plačiai peržiūrėta prof. *Hauriou*, — „Précis de Droit Administratif et de Droit Public", Recueil Sriey, XI laida, 1927 m., 446 ir kiti pusl.

[9] Pavyzdžiui, *Lenkų* Respublikos Prezidento įsakymai (rozporządzenia) daromi pagal konstitucijos 44 str. 5 ir 6 abzacus (1926 m. padarytu Lenkų konstitucijos pakeitimu). Tokios pat rūšies, pavyzdžiui, yra vyriausybės reglamentai Prancūzijoje, daromi pagal 1926. VIII. 3 įstatymą, kai tie reglamentai keičia įstatymą.

[10] Žiūrėk prof. *Maurice Hauriou* — Précis de Droit Constitutionnel", 1923 m. Recueil Sirey, 262 — 266 ir 280 — 284 p.

[11] Žiūrėk *SSSR-o konstitucijos* 1, 2, 8, 26 ir 29 str. Tokia pat šiuo atžvilgiu santvarka veikia ir kitose sovietinėse respublikose, kurios įeina į SSSR-ą.

Iš tikrųjų valdžios organų, turinčių galios leisti įstatymus, sovietiniame režime yra daug daugiau. Prof. B. *Mirkin-Gecevič'ius* (rašiny „Aperçu des principes fondamentaux de l'Etat sovietique" įdėtam „Bulletin de la Société de Législation comparée", 1927 m.) suranda net vienuolika organų, turinčių galios leisti įstatymus. Tačiau kiti organai leidžia juos tiktai tam tikrose srityse, tuo tarpu Sovietų Suvažiavimas, Cikas ir Ciko Prezidiumas turi bendrą įstatymų leidimo galią, kurią jie vykdo kiekvienas žemesnis vyresniam neveikiant.

[12] Išimtis, nustatyta SSSR-o konstitucijos 4 ir 6 str. ir aprėžianti Sovietų Suvažiavimo diktatūrą, yra labai įdomi. Nors rašinio tekste aš jos neliečiu, nes ji į rašinio temą neįeina, bet vis dėlto čia ją nurodysiu.

SSSR-o konstitucijos 4 straipsnis kiekvienai respublikai, dalyvaujančiai SSSR-e (Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjungoje), garantuoja teisę (laisvę), jai panorėjus, išeiti iš Sąjungos. O konstitucijos 6 str. nustato, kad 4 straipsniui pakeisti reikia visų dalyvaujančių SSSR-e respublikų sutikimas.

Vadinasi, joks sovietinės federacinės valdžios organas, neišskiriant paties galingojo SSSR Sovietų Suvažiavimo, kurio galiai šiaip jau kitų ribų nėra ir kuris teisiškai galėtų net monarchiją paskelbti, — negali jokiam SSSR-o nariui atimti teisę išstoti iš Sąjungos ir iš viso pakeisti šios teisės principą sovietinėje santvarkoje. Tai negali nutarti net SSSR-o narių daugumas. Jei kuri nors viena respublikų nesutinka — šis svarbus nuostatas teisiškai negali būti pakeistas. Tokiu būdu turėdamos absoliutinę laisvę išstoti iš Sąjungos, laisvę, kurios niekas suvaržyti negali, sovietinės respublikos, dalyvaujančios SSSR-e, lieka teisiškai suverenines. Tai suteikia SSSR-ui konfederacijos žymę, nes tiktai konfederacijoje kelių valstybių sąjungos nariai nepraranda suverenumo; federacijoje visuomet viskas pareina nuo kurio nors organo nutarimo, kuris yra visiems federacijos nariams imperatyvinis.

Tiesa, kai kurie buržuaziniai sovietinio režimo kritikai tvirtina, kad tai esanti nudum jus, kuri jokios pozityvinės reikšmės neturi, nes kitu konstitucijos nuostatu (20 str.) visi visų respublikų organų dekretai, nutarimai, nuostatai bei įsakymai gali būti SSSR-o Ciko panaikinti. Tad, esą, jei kuri nors respublika nutartų išstoti iš SSSR-o, tai SSSR-o Cikas būtų galėjęs tą nutarimą panaikinti. Vadinasi, 4 str. nuostato veikimas pareinąs ne nuo respublikos, bet nuo SSSR-o Ciko (žiūrėk *N. N. Aleksiejevo* straipsnį „Gosudarstvennyj stroj" straipsnių rinkiny „Pravo Sovietskoj Rossii", leidinys „Plamia", Praha, 1925 m., I tomas, 81 — 82 pusl.). Aišku, kad jei tai būtų tiesa, vadinasi, jei SSSR-o Cikas galėtų panaikinti atskiros respublikos nutarimą išstoti iš Sąjungos, tai toji SSSR-o konstitucijos 4 str. deklaruojamoji kiekvienos respubilkos teisė savo noru išeiti iš Sąjungos jokios reikšmės neturėtų. Bet man rodos, kad šitaip interpretuoti 20 str. nuostato negalima. 20 str. nuostatas turi omeny visus nutarimus ir aktus, išskyrus tą vieną, kurio, pagal konstituciją, net pats SSSR-o Sovietų Suvažiavimas, būdamas aukštesnis už Ciką, vis dėlto paliesti negali ir negali net pakeisti nuostato, kuriuo toks nutarimas būtų pagrįstas.

Kitas dalykas, ar esamomis politinėmis sąlygomis kuri nors sovietinė respublika pajėgtų tąja savo konstitucine teise pasinaudoti ir ar jai būtų leista išeiti iš Sąjungos. Politiškai tos teisės veiklumu galima abejoti, bet teisiškai ji yra aiški ir griežta.

[13] Žiūrėk prof. *Léon Duguit* — „Manuel de Droit Constitutionnel", IV laida, 1923 m., 483 — 484 pusl.

[14] *Vokiečių Reiche* dėl Reichstago priimtų įstatymų projektų į teisinės tautos referendumą apeliuoti gali Reicho Prezidentas (konstitucijos 73 ir 74 str.) ir piliečių - rinkikų visetos tam tikra ($^1/_{20}$) dalis (vad. „liaudies veto" — konstitucijos 74 str.), o vienu atsitikimu (keičiant konstituciją) — ir Reichsratas (konsttucijos 76 str.). Be to, Vokiečių Reicho

konstitucija žino ir privalomąjį referendumą, bet tiktai Reichstago atmestajam įstatymo projektui, kuris buvo liaudies iniciatyvos iškeltas (konstitucijos 73 str.).

Lietuvos 1928 m. konstitucija paveda apeliacinį protestą Respublikos Prezidentui, vyriausybei, 50000 piliečių - rinkikų (104 ir 105 str.). *Čekoslovakijos* konstitucija numato iš viso vieną atsitikimą kad ministerių kabinetas savo vienbalsiu nutarimu gali perduoti referendumui parlamento atmestąjį įstatymo projektą, kuris buvo vyriausybės iniciatyva iškeltas (46 str.). Įvairios apeliacinio protesto ir liaudies veto formos yra ir kai kuriose kitose valstybėse — Latvijoje, Estijoje, Austrijoje, Airijoje...

[15] Tai yra vad. Abberufungsrecht, ypatinga imperatyvinio mandato rūšis, kuri veikia Argovijos, Turgovijos, Šafhausen'o, Liucernos ir Soloturno kantonuose. Ji taip pat veikia *Prūsuose* (Prūsų 1920 m. konstitucijos 6 ir 14 str.). *Estijoje*, kad ir nėra ši institucija pilnai išplėsta, bet konstitucijos 31 ir 32 str. veikimas pasiekia tą patį efektą. Dėl „Abberufungsrecht" esmės žiūrėk *mano* „Reprezentaciją ir Mandatą" („Teisių Fakulteto Darbų" III tomo I knygos, 1926 m.), 297 — 300 pusl.

[16] Žr. *mano* „Administracinį Teismą", 70 — 73 pusl.

[17] Žiūrėk šio rašinio VIII skyrius 39 poskyrį.

[18] Tai yra administracinio teismo procesinė rūšis, vadinama „pilno teisminguma" procesu („recours de pleine juridiction"). Tiksliau aš ją peržiūrėjau *savo* „Administracinio Teismo" rašiny (294 — 300 pusl.), kur nurodžiau ir prancūzų mokslininkų *(Nézard, Laferrière,* ypač *Hauriou)* pažiūras į šią administracinio teismo funkcijos kategoriją bei ginčus, kurie dėl jos kyla (kaikurie laiko ją iš esmės įeinančią į civilinio teismo funkciją, tačiau Prancūzų „Conseil d'Etat" praktika, kurią moksle ypatingai palaiko ir įgilina Haurou, linksta plėsti šią administracinio teismo funkcijos šaką; žr. *Hauriou* — „Précis de Droit Administratif et de Droit Public", XI laidą, 1927 m,. V knygos: „Le contentieux administratif", 911 ir kitį pusl.).

[19] Iš tikrųjų „teismo instancijomis", per kurias pereina teismo byla, turėtų būti vadinami tiktai tie teismai, kurie dalyvauja bylos išsprendime iš esmės. Visiškai suprantama yra „pirmosios" (iš esmės) ir „apeliacinės" „instancijos" tuo vardu vadinamas, bet „kasacinė instancija" — tai, mano supratimu, nesąmonė ir ryški terminologinė klaida. Yra „kasacinis teismas", bet nėra kasacinės... instancijos. Kasacinis teismas sprendžia visaį ką kitą, negu sprendė abi teismo instancijos (pirmoji ir apeliacinė). Jis sprendžia nę pačią išspręstąją bylą, bet naują kažkokios rūšies ir turinio bylą, būtent — bylą dėl teismo sprendimo teisėtumo ar neteisėtumo. Anai išspręstajai bylai nėra jokios instancijos. Anosios bylos aktai pristatomi kasaciniam teismui tiktai kaip priedas ar medžiaga kilusiam ginčui dėl įvykusiojo byloje sprendimo teisėtumo. Dažnaį vartojamas netikslus „kasacinės instancijos" terminas tiktai klaidina bylininkus, jaunuosius teisininkus, o kartais ir pačius teisėjus. Būtų gera nuvalyti terminologija nuo tokių netikusių terminų, kurie tiktai painioja ir užtemdo aiškias logiškas sąvokas.

[20] Žiūrėk prof. *Magaziner* — „Lekcii po Gosudarstvennomu pravu", Petrograd'as, 1919 m., 135 — 138 pusl. Žr. *SSSR-o konstitucijos* 43 str. p. b ir 47 str.

[21] Žiūrėk prof. *James W. Garner* — „Idées et Institutions politiques Américaines" (Paris, 1921 m.) — 200 ir kitus pusl.

[22] Ne tiktai Amerikoje, bet ir Europoje pradžioje demokratinė santvarka buvo remiama griežtu valdžios funkcijų („galių" — „pouvoirs") suskirstymu, kuris neleido parlamentui kontroliuoti administracijos. Tai ypač kategoriškai buvo mėginama nustatyti pirmojoje demokratinėje konstitucijoje Vakarų Europoje — Prancūzų 1791 m. konstitucijoje. Tą pačią idėją randame ir Prancūzų vad. Antrojoje Respublikoje, kada nuo kompromisinės konstitucinės monarchijos buvo pereita į grynąją demokratinę valstybės konstrukciją (1848 m.). Politinis vyriausybės atsakingumas prieš parlamentą, kuriam tuo pačiu teko ir administracijos kontrolė, — tai parlamentarizmo padarinys, o parlamentarizmas yra tipiškas kompromisinės konstitucinės monarchijos, bet ne demokratinės respublikos režimas. Demokratinei respublikai jį pritaikė tiktai Trečioji Prancūzų Respublika (nuo 1875 m.).

[23] Žiūrėk *Marc Reglade* straipsnį „L'exception d'illégalité en France" žurnale „Revue de Droit Public et de la science politique", 1923 m., 393 — 425 pusl.; *mano* „Administracinis Teismas", 206 — 209 pusl.

[24] „Valdymo reikalams tarybos" institucijos esmė tiksliau peržiūrėta *mano* straipsny „Valstybės Taryba", Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamojo žurnalo „Teisė" Nr. 16 (1929 m. liepos - gruodis). Žiūrėk taip pat *Hauriou* — „Précis de Droit Administratif et de Droit Public", 88 — 107 ir 121 — 123 pusl. (XI laida). Prancūzų Valstybės Taryba („Conseil d'Etat") plačiai peržiūrėta *mano* „Administraciniame Teisme".

[25] Plačiau šiuo klausimu žiūrėk *mano* „Administracinį Teismą", ypač jo skyrių „Teisėtumo organizacija Prancūzijoje", o apie 1872. V. 24 įstatymo reikšmę ir padarinius — 220 ir kitus pusl.

[26] Žr. *mano* „Administracinį Teismą", V skyriaus 7 — 16 skyreliai.

[27] Žr. prof. *L. Duguit* — „Traité de Droit Constitutionnel", II laida, 1924 m. IV tomą, 705 — 708, 748 — 764 ir 778 — 779 pusl. Tačiau, pav., prof. *V. E. Orlando* („Principes de Droit Public et Constitutionnel", vertimas iš italų kalbos, 1902 m., 189 — 192 pusl.) tokį galios delegavimą linksta laikyti leistiną.

[28] Žr. *mano* „Administracinį Teismą", 250 — 255 pusl.

[29] Žr. *mano* „Administracinį Teismą", 255 — 256 pusl.

[30] Prancūzų „legistai" — teisininkų mokslininkų srovė. Prancūzijos karaliams vedant kelių amžių kovą: a) prieš vieningos pasaulinės Imperijos konstrukciją už vietos valstybės išorinį nepriklausymą, b) prieš bažnyčios pastangas uždėti „sacerdotii" hegemoniją valstybės valdžios imperium'ui — už valstybės visišką autonomiją pačiai savo siekiamus socialinius tikslus ir savo funkciją nustatyti ir c) prieš socialinių veiksnių anarchiją — už socialinių santykių valstybinėje teritorijoje tvarkymą ne derybomis ir kompromisais tarp valdovo ir socialinių veiksnių, bet valdovo

imperium'u ir valdinių pasidavimu, — legistai buvo karalių padėjėjai šiame naujos gadynės valstybės steigimo ir sutvirtinimo darbe. Karaliaus faktinius tose kovose laimėjimus legistai užfiksuodavo atitinkamomis teisinėmis formulėmis. Legistams rūpėjo vieningo visoje valstybinėje teritorijoje įstatymo („lex" — iš to žodžio ir jųjų vardas) viešpatavimas, teisės aiškumas ir pastovumas. Tuo sumetimu jiems rūpėjo nustatyti vieningą teisės šaltinį valstybėje ir pakelti to šaltinio — valdovo galios — autoritetą. Legistai yra iškėlę garsiąją s u v e r e n u m o ar s u v e r e n i t e t o („la Souveraineté") idėją, kurios sąvoką nustatė ir suformulavo žymiausias legistų, garsusis *Jonas Bodin*, veikalo „Les six livres de la République" (1576 m.) autorius.

[31] *Georg Jellinek* — „Allgemeine Staatslehre" (rusų vertimas „Obščeje učenije o Gosudarstvie", II laida, 1908 m., 373 — 374 ir 415 pusl.). Pažiūra, jog karaliui mirštant, tuo pačiu nykstąs ir jo suverenumas, kuriuo buvę pagrįsti visi valstybės valdžios (karaliaus valdžios) aktai, įsakymai, įstatymai, ir kad iškarto pasidaranti „tabula rasa", — šita pažiūra Prancūzijoje laikėsi ligi XVI amžiaus (prof. *A. Esmein* „Gours élémentaire d'Histoire du Droit Français", XV laida, Recueil Sirey, 1925 m., 67 pusl.

[32] *Esmein* — „Cours élémentaire d'Histoire du Droit Français", III dalies II titulas.

[33] *Esmein* — op. cit., 356 — 382 pusl.

[34] *Georg Jellinek* — op. cit., 380 pusl.

[35] *USA 1787 m. konstitucijos* III str. 2 skyriaus 1 p.

[36] Žr. *mano* „Admistracinio Teismo" IV skyriaus 20 — 33 skyrelius. Ką aš čia tiktai sistemos ir rašinio vieningumo sumetimais turiu bent trumpai paminėti, ten peržiūrėta plačiai ir tiksliai. Tai tinka ir visoms toms šio rašinio vietoms, kuriose aš skaitytoją į anąjį savo veikalą siunčiu.

[37] Žr. „Annuaire de l'Institut International de Droit Public" („Tarptautinio Viešosios Teisės Instituto Metraštis 1929 m. (Paris, Les Presses Universitaires de France) — prof. *Hanso Kelsen'o* referatas „La garantie juridictionnelle de la Constitution" („Teisminė konstitucijos garantija"), skaitytas to Instituto 1928 m. sesijos IV komisijoje („Annuaire'o" 58 — 62 pusl.).

[38] Žr. prof. *Robert Redslob* — „Le Régime Parlamentaire", —labai graži ir tiksli studija, — Paris, Marcel Giard, 1924 m., 1 — 5 pusl.

[39] Žr. *Redslob* — op. cit., 8 — 10 pusl.

[40] Žr. nedidelę, bet labai įdomią Anglų rašytojo *Sidney Law* knygelę (rusų vertimas iš anglų kalbos, Petrapilis, 1908 m., V. Z. Braudo vertimas, prof. barono B. E. Nolde redakcija) „Gosudarstvennyj stroj Anglii" — ypač II — IX skyriai.

[41] Žr. *Redslob* — „La Régime Parlementaire", 256 — 258 pusl.

[42] Direktorinis konstitucinio valdymo režimas, veikiąs Šveicarijoje (federacijoje), yra, nors nepilnai, lietuvių kalba aprašytas *mano* straipsny „Valstybės Taryba", įdėtame „Teisės" žurnalo 16 Nr. (1929 m.). Tas

režimas jungiasi su pusiau-tiesioginiu demokratiniu valdymu, besireiškiančiu plačiau „teisinės tautos“ (piliečių rinkikų kolektyvo) netarpišku dalyvavimu veikliojoje valdžioje; šio dalyvavimo formos: liaudies iniciatyva, liaudies veto, fakultyvinis, o konstitucijos keitimo atžvilgiu privalomas ratifikacijos referendumas.

Tiesioginė demokratija (tiesioginis demokratinis valdymas) reiškiasi Šveicarijos kantonuose dviem formomis: a) val. „Landsgemeinde's“ kantonuose įstatymus netarpiškai leidžia ir valstybės valdymo reikalus svarsto „visuotinis piliečių susirinkimas“ („Landsgemeinde“). Mūsų laikais šios santvarkos kantonai yra tiktai keli; tai būtent šie smulkūs kalnų kantonai (senieji „Waldstaetten“): Uri, Glarus, Niederwald ir Oberwald ir du Appenzell-Rhodes puskantoniai;

b) privalomojo referendumo tiesioginė demokratija; ši santvarka veikia Züriche — viename stambiausiųjų Šveicarijos kantonų: visi įstatymai turi būti referendumu tautos priimti.

Visuose kituose kantonuose, išskyrus vieną Friburgo kantoną, kuriame valdymas yra grynai reprezentacinis, veikia, kaip ir federacijoje, pusiau tiesioginis demokratinis valdymas.

Dėl tiesioginės demokratijos, pusiau tiesioginio demokratinio valdymo ir direktorinio režimo Šveicarijoje ir jos kantonuose žiūrėk: *Th. Curti* — „Le Referendum — Histoire de la Législation populaire en Suisse“ („Referendumas — Liaudies įstatymų leidimo istorija Šveicarijoje“), *Jules Ronjat* vertimas į prancūzų kalbą, Paris, V. Giard et E. Briere, 1905 m.; *William Martin* — „Histoire de la Suisse“ („Šveicarijos istorija“) Payot, Paris, 1926 m.; prof. *V. N. Durdenevskij* — „Inostrannoje konstitucionnoje pravo v izbrannych obrazcach“ („Svetimų valstybių konstitucinė teisė parinktais pavyzdžiais“), Leningrad, „Gosudastvennoje Izdatelstvo“, 1925 m., § 12, 94 — 103 pusl.; prof. *A. Lawrence Lowell* — „L'Opinion publique et le Gouvernement Populaire“ („Viešoji nuomonė ir liaudies valdžia“, Albertinos Jèze vertimas iš anglų į prancūzų kalbą, Paris, Marcel Giard, 1924 m.) Šveicarijos federalinės 1874 m. konstitucijos vertimas į lietuvių kalbą — rinkiny *„Įvairių valstybių konstitucijos“* („Teisės“ žurnalo priedas; rinkiny tilpo 10 valstybių konstitucijų vertimai, padaryti Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto studentų, man darbą prižiūrint ir redaguojant; rinkinys išleistas 1927 — 1928 m.).

Labai platus pusiau tiesioginis demokratinis valdymas veikia ir nuolat eina gilyn atskiruose USA štatuose. Be paprastų liaudies iniciatyvos, liaudies veto ir įvairių referendumo lyčių, pusiau tiesioginių demokratinių institucijų tarpe ten veikia dar tokios visai ypatingos formos, kaip pasiskolintos iš Anglų „privatinių bill'ių“ svarstymo praktikos ir kiek perdirbtos „viešųjų ankietų komisijos“ (Massachusetts'o štate — žr. *Lawrence Lowell*, op. cit., 252 — 261 pusl.), „Town-Meeting“ *(Lawrence Lowell*, op. cit., 154 — 156 pusl.) ir ypatinga imperatyvinio mandato rūšis, vadinama „recall“, kurią buvau minėjęs savo knygoje „Reprezentacija ir mandatas“. Išviso dėl štatų pusiau tiesioginio valdymo, jo plėtimosi ir išdavų žiūrėk *Lawrence Lowell* op. cit.

USA federacijoje, kur demokratinis valdymas, einant 1787 m. konstitucija, yra grynai reprezentacinis, veikia klasikinis demokratinis konstitucinis režimas, vadinamas prezidentiniu. Jis yra pagrįstas ryškiu formaliniu valdžios funkcijų ar „galių" suskirstymu; jame tačiau yra pėdsakų ir senojo Anglijos prerogatyvinio režimo. Prezidentinis USA konstitucinis režimas yra artimas Prancūzų 1791 m. konstitucijos režimui bei Antrosios Prancūzų Respublikos (1848 — 1851 m.) režimui.

[43] Čekoslovakų 1920. II. 29. įstatymo apie Čekoslovakų Respublikos Konstitucinės Kortos įvedimą II ir III str. ir Čekoslovakų Konstitucinės Kortos 46 ir 76 str.; Austrijos 1920 — 1925 — 1930 m. konstitucijos 137 — 148 str.

[44] Žr. *Suomijos* 1919 m. konstitucijos („Suomen Hallitusmuoto" — „Suomijos Valdymo Forma") 36 str.; *Vokiečių Reicho* 1919 m. vad. Veimaro konstitucijos 54 str:; *Austrijos* 1920 — 1925 — 1930 m. konstitucijos 74 str. (paskutinis šios konstitucijos pakeitimas, įvykęs 1930 m., papildė šio straipsnio nuostatą svarbiomis rezervomis, stiprinančiomis vyriausybę; išviso 1930 m. Austrijos konstitucijos reforma ėjo vyriausybės stiprinimo kryptimi); *Čekoslovakų* 1920 m. Konstitucinės Kortos 75 str.; *Lenkijos* 1921 m. konstitucijos 56 — 58 str. (1926 m. Lenkijos konstitucijos reforma labai nežymiai sušvelnino šį vyriausybės pažeminimą prieš Seimą); *Estijos* 1920 m. konstitucijos („pagrindinio įstatymo") 64 str.; *Latvijos* 1922 m. konstitucijos 59 str.; *Lietuvos* 1922 m. konstitucijos 59 str.; *Turkijos* 1924 m. konstitucijos 46 str.; *Airijos* 1922 m. konstitucijos 53 str.

[45] Žr. *Suomijos* 1919 m. Konstitucijos 23 str.; *Vokiečių Reicho* 1919 m. konstitucijos 41 str. Vokiečių Reicho konstitucija buvo vienintelė veikianti konstitucija, kuri Prezidento rinkimą paveda teisinei tautai netarpiškai (tiesioginiai rinkimai). *USA* 1787 m. konstitucija, *Suomijos* 1919 m. konstitucija ir *Lietuvos* 1928 m. konstitucija, kurios taip pat numato tautos renkamąjį Respublikos Prezidentą — nustato netiesioginę rinkimų tvarką: piliečiai rinkikai renka rinkėjus, o rinkėjai renka Prezidentą (žr. *mano* „Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928", 19 pusl., — „Osteurop'os Institut'o" Breslave leidinys, 1930 m.). 1930 m. pakeistos *Austrijos* konstitucijos 60 str. — dabar ir Austrijos Prezidentas yra tautos netarpiškai renkamas.

[46] Žr. *Latvijos* 1922 m. konstitucijos 10 ir 35 str., *Lietuvos* 1922 m. konstitucijos 25, 44 ir 52 str.

[47] Žr. *Latvijos* 1922 m. konstitucijos 51 str.; *Lietuvos* 1922 m. konstitucijos 44 str.

[48] Vokiečių Reicho Veimaro konstitucijos 74 ir 76 str.; *Austrijos* 1920 — 1925 — 1930 m. konstitucijos 42 ir 44 str.; *Lenkijos* 1921 — 1926 m. konstitucijos 35 str.

[49] Žr. *Robert Redslob* — „Le Régime parlamentaire", 222 — 226 pusl.

[50] Prancūzijos atžvilgiu žr. *Redslob* — op. cit., II dalies, II skyrius (176 — 197 pusl.); *A. Esmein* — „Eléments de Droit Constitutionnel Français et comparé", VII laida, 1921 m., II tomas, 156 — 172 pusl.

Lenkijos 1921 m. konstitucija ėjo šiuo atžvilgiu Prancūzų konstitucijos pėdomis: eidamas konstitucijos 26 str., Respublikos Prezidentas Lenkijoje galėjo paleisti Seimą tiktai gavęs Senato sutikimą; šis sutikimas buvo reikalingas kvalifikuoto $^3/_5$ visų Senato narių balsų daugumo. Paleidimas buvo dar apsunkintas tuo, kad Senatas, duodamas Prezidentui sutikimą paleisti Seimą, tuo pačiu ir pats save paleisdavo. Visa tai Seimo paleidimą darė Lenkijoje praktiškai beveik neįvykdomą. Lenkų konstitucijos 1926 m. reforma šį Seimo paleidimo teisės suvaržymą panaikino. Dabar Respublikos Prezidentas gali Seimą paleisti motyvuotu raštu, Ministerių Kabinetui pasiūlius.

Latvijoje Respublikos Prezidentas pats Seimo paleisti negali. Jis gali tiktai pasiūlyti tautai jį paleisti; tada Seimo paleidimas sprendžiamas referendumu ir, jei Prezidento pasiūlymas bus referendumo atmestas, tai tuo pačiu (i p s o j u r e) Respublikos Prezidentas yra nuo Prezidentūros atstatytas (Latvijos konstitucijos 48 ir 50 str.).

[51] Vyriausybės priešaky *Estijoje* yra „Valstybės Seniūnas". Iš tikrųjų tai yra ministeris pirmininkas. Jis yra Riigikogu (Estijoje Seimas vadinamas „Riigikogu") skiriamas, reikalingas Riigikogu pasitikėjimo ir jo šalinamas (Estijos konstitucijos 57 — 59 ir 64 str.).

[52] Žr. *Lietuvos* 1922 m. konstitucijos 60 str. Šio konstitucijos straipsnio nuostatas būtų visiškai vietoje direktoriniame režime, kurio idėją ir logiką jis visai atitinka. Tačiau parlamentiniame režime jis sudaro nesąmonę, kuri visais atžvilgiais prieštarauja parlamentarizmo idėjai ir mechanizmui.

[53] Žr. *Austrijos* 1920 m. konstitucijos 70 str. (reformuotoje 1930 m. konstitucijoje šio straipsnio nuostatas pakeistas: Sąjungos Kanclerį ir, jam pristačius, kitus ministerius skiria jau nebe parlamentas, bet Sąjungos Prezidentas.

Airijos 1922 m. konstitucijos 53 str.;

Estijos 1920 m. konstitucijos 59 str.

[54] Žr. prof. *A. Esmein* — „Eléments...", VII laida, I tomas, 595 — 597 pusl.

[55] Siéyès'o kalba, prof. *Esmein'o* cituojama (loc. cit.) iš „Réimpression de l'ancien Moniteur", XXV tomas, 293 ir 295 pusl.

[56] Žr. aukščiau — šio *mano* rašinio šio (VI-jo) skyriaus 5 paskyrį.

[57] Žr. *Esmein* — op. cit., I t., 598 pusl.

[58] Šis ginčas yra ypatingai plačiai ir akademiškai prancūzų moksle vedamas.

Už prancūzų sistemą ir prieš Amerikos sistemą griežtai pasisako prof. *A. Esmein* (op. cit., VII laida, I tomas, 586 ir kiti pusl.). Prieš prancūzų sistemą ir už Amerikos sistemą: prof. *M. Hauriou* — „Précis de Droit Constitutionnel", 1923 m., 302 — 322 pusl.; prof. *L. Duguit* — „Traité de Droit Constitutionnel", II laida, 1923 m., III tomas, 659 ir kiti pusl.

[59] Prof. *Lambert* — „Le gouvernement des juges et la lutte contre le législation sociale aux Etats-Unis", 1921 m. Išviso šio klausimo literatūra yra labai plati.

[60] Daug įdomios medžiagos šiuo atžvilgiu suteikia prof. *Lambert'o* op. cit.

[61] Žiūr. prof. *H. Kelsen'o* referatą „La garantie juridictionnelle de la Constitution", 67 — 68 pusl. („Annuaire de l'Institut International de Droit public" 1929 metams).

[62] Žiūrėk aukščiau (58 Nr. išnašą šio — VII-jo — skyriaus 1 poskyriui).

[63] Žr. *mano* „Reprezentaciją ir mandatą", 295 — 297 pusl.

[64] Žiūr. dr. *Georg Solyom* — „La juridiction Constitutionnelle aux Etats-Unis et en Suisse", Genève — Paris, 1923 m., 72 pusl.

[65] Žiūr. prof. *Hanso Kelsen'o* pastabas debatuose, kilusiuose dėl jo referato apie „teisminę konstitucijos garantiją" „Tarptautinio Viešosios Teisės Instituto" 1928 m. sesijos IV skyriaus 1928. X. 20. posėdy („Annuaire de l'Institut International de Droit Public" 1929 m., 199 pusl.). Dar kai kurios „atsitiktinės konstitucingumo quasikontrolės" trūkumus ir pavojus nurodo: *James B. Beck* („La Constitution des Etats-Unis", *M. John'o Charpenter*, vertimas iš anglų į prancūzų kalbą, Paris, Librairie Armand Colin, 1923 m., 109 — 111 pusl.), dr. Georges Solyom (op. cit., 37 — 72 pusl.), prof. *Woodrow Wilson* („Le gouvernement Congressionnel", vertimas iš anglų kalbos, Paris, V. Giard et E. Brière, 1900 m., 43 — 47 pusl.), prof. *A. V. Dicey* („Introduction to the study of the law of the constitution"; aš naudojausi šio veikalo rusų vertimu, padarytu O. V. Poltorackienės, redakcija prof. P. G. Vinogradovo, Maskva, 1905 m., 175 — 178 pusl.).

[66] *Jean-Jacques Rousseau* — „Du Contrat Social" ir „Considérations sur le gouvernement de la Pologne"; *Wolff* — „Jus naturae methodo scientifica pertractatum" (1740 — 1748 m.); *Vattel* — „Droits des gens ou principes de la loi naturelle" (1785 m.). Žiūr. *mano* „Reprezentaciją ir mandatą", 65 — 66 pusl.

[67] Prieš Secesijos Karą USA konstitucijoje buvo padaryta tiktai dvi nedidelės pataisos (viena — 1798 m. ir antra — 1804 m.). Daugiau pataisų buvo padaryta ypač XX amžiuje, bet vis dėlto USA konstitucija iš esmės liko ta pati senoji. Pakeitimai ir papildymai (daugiausia papildymai, pakeitimų labai maža) iš esmės USA konstitucinės struktūros nepakeitė, konstitucinio režimo visiškai nepalietė. Išviso nuo 1787 — 1920 m. (per 133 metus) pridėta 17 naujų konstitucijos straipsnių.

[68] Žiūr. *James Beck* — „La Constitution des Etats-Unis", 88 — 92 ir 149 pusl.; prof. *Woodrow Wilson* — „Le Gouvernement Congressionnel", 10 ir kiti pusl.; *Sidney Law* — „Gosudarstvennyj stroj Anglii", — 8 — 9 pusl.

[69] Kad ir galinga yra viešoji nuomonė, bet vis dėlto nereikia perdėti jos reikšmės ir galios. Daug yra valstybės funkcijos sričių, kurių ji visiškai pasiekti negali ir kuriose jos reiškimasis yra tiesiog neįmanomas. Visur ten, kur reikalinga tam tikrų techninkinių žinių kuriam nors reiškiniui pažinti — ji yra bejėgė. Be to, ji nėra vieninga; ji yra suskirstyta srovinėmis ir grupinėmis, dažnai viena kitai priešingomis, nuomonėmis.

Pagaliau jeigu iš vienos pusės ji yra veikli, tai iš kitos ji pati taip pat yra veikiama. Jei ji valdančiuosius varžo ir jų veikimą apribžia, tai ir valdantieji ją dažnai sugeba „fabrikuoti“ ir valdyti. Čia negaliu plačiau sudėtingos viešosios nuomonės problemos peržiūrėti; aš tai darau *savo* ruošiamajamo spaudai veikalo „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“ I tome.

Kiek paini ir sudėtinga yra viešosios nuomonės esmės ir veikimo problema, tuo galima įsitikinti, susipažinti su tais rašiniais, kurie kaip tik jai yra pavedami. Šiuo atžvilgiu žiūrėk prof. *A. Lawrence Lowell* — „L'Opinion Publique et le Gouvernement Populaire“, I dalis: „La nature de l'opinion publique“ („Viešosios nuomonės esmė“), 1 — 55 pusl.; prof. *A. V. Dicey* — „Leçons sur les rapports entre le Droit et l'Opinion Publique en Angleterre au cours du Dix-neuvième siècle“ („Paskaitos apie santykius tarp Įstatymo ir viešosios nuomonės devynioliktame amžiuje Anglijoje“), Albertinos Jèze ir prof. Gastono Jèze vertimas iš anglų į prancūzų kalbą, Paris, V. Giard et E. Brière, 1906 m., — ypač pirmoji paskaita (1 — 15 pusl.): „Rapports entre de Droit et l'Opinion Publique“.

[70] Šiuo įdomiu ir svarbiu klausimu žiūrėk prof. *Léon Duguit* — „Traité de Droit Constitutionnel“, II laida, Paris, 1923 m., III tomas, V skyrius, 86 § (512 — 532 pusl.): „La responsabilité de l'Etat législateur“ („Valstybės, kaip įstatymų leidėjo, atsakingumas“; čia Duguit turi galvoje ir žiūri kaip tik civilinį valstybės atsakingumą už žalą ir nuostolius, kylančius iš įstatymų leidimo funkcijos; tai yra viena mėgiamų ir įdomiausių Duguit koncepcijų, pagrįstų solidaristine jo doktrinos idėja; Duguit čia ne tiktai savo koncepciją dėsto, bet peržiūri ir pozityvinę teisinę šio klausimo evoliuciją Prancūzijoje bei nurodo klausimo literatūrą). *M. A. Bosc'o* straipsnis „Conséquences juridiques des mesures législatives ou réglementaires de caractère général tendant a modifier les conditions d'exécution des contrats administratifs“, prancūzų teisės žurnale „Revue de Droit Public et de la Science Politique en France et à l'étranger“, XLIV tomas, 2 Nr., 1927 m. balandžio — gegužės — birželio mėn., 177 — 204 pusl.

[71] Išviso subjektyvinių teisių, juo labiau įgytųjų teisių („droits acquis“) sąvoka viešosios teisės moksle yra ginčytina. Ypatingai griežtai ją puola prof. *Duguit*, („Traité de Droit Constitutionnel“, II laida, I tomas, II skyrius, 17 §, 134 — 147 pusl.).

[72] Žiūrėk aukščiau — šio rašinio VI skyriaus 24 — 27 poskyrius.

[73] Žiūrėk diskusijas, kilusias „Tarptautinio Viešosios Teisės Instituto“ sesijos IV skyriaus 1928. X. 20. posėdy dėl prof. *Kelseno* referato „Annuaire de l'Institut International de Droit Public“, 1929 m., 192 — 201 pusl.).

[74] Žiūrėk jau kelius sykius cituotą prof. *Kelseno* fereratą apie „Teisminę konstitucijos garantiją“ („Annuaire de l'Institut International de Droit Public“, 72 — 75 pusl.).

[75] Žiūrėk cit. *Kelseno referatą* („Annuaire...“, 112 — 116 pusl).

[76] Op. cit., 119 — 120 pusl.

[77] Op. cit., 120 — 125 pusl.

[78] Šiuo atžvilgiu konstitucinis teismas yra daug patogesnis, negu atsitiktinė konstitucingumo quasi-kontrolė, nes pastaroji kaip tik ardo teisės tikrumą.

[79] *Kelsen* — op. cit. (loc. cit., 121 — 122 pusl.).

[80] Op. cit., 123 pusl.

[81] Op. cit., 121 pusl.

[82] Op. cit., 125 pusl.

[83] Op. cit., 121 pusl.

[84] Op. cit., 122 — 123 pusl.

[85] Op. cit., 126 pusl.

[86] Loc. cit.

[87] Ypatingu teismo brangumu pasižymi Anglija, o ypač — galutine apeliacija į Karaliaus Teismą (Karaliaus „privatinę Tarybą") ir Parlamento Teismą (Lordų Rūmų Teismą); tos apeliacijos nepaprastas brangumas apsaugoja šias aukštas instancijas nuo masinio į jas kreipimosi šiaip eilinėse bylose ir daro tuos teismus tiktai rinktinių bylų teismais. Čia, be abejo, glūdi ir tam tikras pavojus, nes šiuo teismas virsta prabangos organizacija, kurios patarnavimu gali pasinaudoti tiktai turtingieji.

[88] *Kelsen*, op. cit. (loc. cit., 127 — 128 pusl.).

[89] Op cit., 129 pusl.

[90] Op cit., 128 — 129 pusl.

[91] Čia aš turiu galvoje ne tiktai nacionalines, bet įvairiausių ir visokių socialinių kategorijų „mažumas", vadinasi, be nacionalinių, tikybines, klesines, profesines, luomines ir t. t. Tiesą pasakius, apie tam tikros socialinės grupės būklę valstybėje ir ypač apie tai, kiek ji pajėgia veikti valstybės valdžią, o per valdžią — valstybės tikslus ir valstybės funkciją (valstybės įstatymus ir išviso imperium'ą), — sprendžia toji vieta, kuri tam tikrai socialinei grupei tenka socialinių jėgų santykiavime; o didesnė ar mažesnė socialinės grupės jėga pareina ne tikta nuo jos narių skaičiaus, nuo grynai kiekybinio veiksnio, bet ir nuo daugybės kitų socialinės jėgos veiksnių, kaip vadų gabumai ir energija, grupės narių sąmoningumas ir nusistatymo aiškumas bei griežtumas, grupinės organizacijos lankstumas ir t. t. Tad nevisuomet tikslus yra viešpataujančių grupių vadinimas „dauguma", o prislėgtų opozicinių — „mažuma".

[92] *Kelsen*, op. cit., 129 — 130 pusl.

[93] Op. cit., 130 — 131 pusl.

[94] Žiūr. *mano* „Reprezentaciją ir mandatą", VII skyriaus 6-10 ir ypač 11-14 skyrelius (100-111 ir 111-120 pusl.). Taip pat *Ed. Pesk'os* straipsnį „Le Tribunal Electoral de la République Tchécoslovaque" („Rinkimų Teismas Čekoslovakų Respublikoje") prancūzų viešosios teisės žurnale „Revue du Droit Public et de la Science politique", Paris, 1923 m. balandžio — gegužės — birželio mėn. 318 — 335 pusl.; ten pat Rinkimų Teismo įstatymo tekstą (vertimas iš čekų į prancūzų kalbą).

[95] *Čekoslovakų* 1920 m. „Konstitucinės Kortos" 46 str.

[96] Žiūr. *Čekoslovakų Konstitucinės Kortos* 64 str. paskutinį abzacą ir 70-84 str.

[97] Žiūr. *Šveicarijos* federalinės 1874 m. konstitucijos 113 str. 1 abzaco 3 p. ir 3 abzacą; žiūr. taip pat Dr. *Georges Solyom* — „La Juridiction Constitutionnelle aux Etats - Unis et en Suisse", III skyrius, §§ 9-10 (87 — 105 pusl.).

[98] Žiūr. Züricho Universiteto prof. *F. Fleiner'io* pareiškimą debatuose dėl *Kelseno* referato „Tarptautinio Viešosios Teisės Instituto" 1928 m. sesijoje („Annuaire de l'Institut De Droit Public", 1929 m., 197 pusl.

[99] *Vokiečių Reicho* 1919 m. Veimaro Konstitucijos 13 ir 19 str.

[100] Žiūr. prof. *R. Thoma* pareiškimus debatuose dėl prof. *Kelseno* referato „Tarptautinio Viešosios Teisės Instituto" 1928 m. sesijoje — 1928. X. 20. posėdyje („Annuaire de l'Institut International de Droit Public", 1929 m., 200-201 pusl.).

[101] Žr. *Thoma*, loc. cit.

[102] Žiūr. *Ferdinand Lassal* (cituoju iš jo rašinių vertimo iš vokiečių į rusų kalbą) — „Suščnost konstitucii" („Konstitucijos esmė") leidiny „Izbrannyja sočinenija" („Parinktieji rašiniai"), Maskva, Gosizdat, 1920 m., 111-136 pusl. Rodos, ši graži Lassal'io brošiūra yra prof. Augustino Janulaičio išversta ir į lietuvių kalbą, bet man neteko jos turėti.

[103] Žiūr. Lassal, op. cit., 138 pusl.

[104] Yra pavyzdžių ir visiškai nelanksčių konstitucijų arba tiksliau sakant, tam tikrų konstitucinių nuostatų; tai buvo, pav., *Graikijos* 1864 m. konstitucijoje; taip dabartinėje Trečiojoje *Prancūzų* Respublikoje veikia konstitucinis nuostatas (išleistas 1884 m.), kuris draudžia keisti, net ir siūlyti pakeisti respublikonišką valdymo formą.

TURINYS

Pusl.

Įžangos žodis 3

I. Teismo funkcija ir jos klasifikacija..... 4

1. Teismo funkcijos esmė. Neteisės sąvoka. Neteisės konstatavimas ir jos sudraudimas 4
2. Valdinių darbams teismas. Dvi konstruktyvinės jo rūšys: civilinis ir baudžiamasis teismas. Civilinio ir baudžiamojo teismo ne esmės, bet konstrukcijos ir taikomųjų sankcijų skirtumas 6
3. Valdžios organų darbams teismas. Jo ribos 10

II. Valdžios darbų (aktų) klasifikacija ir jų teisėtumo problema 11

1. Materialinis, arba esminis, valdžios funkcijų suskirstymas. Dvilypė ir trilypė šio suskirstymo sistema 11
2. Formalinis, arba organizacinis, valdžios funkcijų, arba „valdžios galių", suskirstymas. Jo sąvoka; jo dirbtinis pobūdis. Formalinio suskirstymo padariniai nesutampa su materialiniu suskirstymu 13
3. Materialinės ir formalinės valdžios aktų klasifikacijos sąvoka 17
4. Klasifikacinė valdžios aktų schema 18
5. Teismo sprendimai; jų teisėtumo klausimas 18
6. Administraciniai teismo aktai; jų teisėtumo klausimas 19
7. Individualiniai administraciniai aktai: a) suvaržytosios kompetencijos ir b) diskrecinės galios aktai 20
8. Administracijos reglamentai: a) įstatymams vykdyti ir b) autonominiai reglamentai 21
9. Vyriausybės leidžiamieji įstatymai: a) laikinieji ir b) konkurenciniai 22
10. Laikinosios ar faktinės vyriausybės dekretai 24
11. Įstatymo teisėtumo problema; ji pareina nuo įstatyminės teisės suskirstymo nelygiomis normų rūšimis. 25
12. Rašytoji konstitucija; jos esmė; jos esmės žymė — ypatinga konstitucijai keisti tvarka 25
13. Valstybės, neturinčios rašytosios konstitucijos, ir lanksčios rašytosios konstitucijos valstybės 26
14. Įstatymų teisėtumo problema valstybėse, kuriose įstatymai yra leidžiami kelių nelygių įstatymams leisti organų; SSSR 28
15. Nekonstitucingas įstatymas 29

Pusl.

16. Neįstatyminiai įstatymų leidėjo (parlamento) aktai; jųjų teisėtumo problema ... 29
17. Biudžetas — iš esmės valdymo aktas, bet ne įstatymas ... 30
18. Biudžeto teisėtumo problema ... 31
19. Biudžetas kaip parlamentinės valdymo kontrolės priemonė ir tos kontrolės sankcija. Rezervas jo teisėtumo klausimu, kyląs iš šio jo pobūdžio ... 33

III. Valdžios aktų teisėtumo kontrolės metodai ... 35

1. Valdžios aktai: a) teisėtumo problemos paliesti ir b) teisėtumo problemos nepaliesti ... 35
2. Valdžios aktų teisėtumas: a) konstitucinis ir b) įstatyminis. Aktas neteisėtas ir aktas nekonstitucingas ... 35
3. Trys valdžios aktų teisėtumo (konstitucingumo) kontrolės metodai 36
4. Tarnybinė, ar hierarchinė, priežiūra; jos sąvoka ... 36
5. Tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros klausimas teismo ir administracijos atžvilgiu ... 36
6. Tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros klausimas įstatymų leidėjo darbų atžvilgiu ... 37
7. Tarnybinės, ar hierarchinės, priežiūros yda teisėtumo tikrinimo atžvilgiu: teisėtumo sumetimų su tikslingumo sumetimais sujungimas ... 38
8. Teismo kontrolės metodai: I. Atsitiktinė teismo quasi-kontrolė 40
9. Trys atsitiktinės teismo quasi-kontrolės mechanizmo variantai .. 42
10. Teismo kontrolės metodai: II. Tiksli teismo kontrolė; jos esmė 44
11. Formalinis tiksliosios teismo kontrolės suskirstymas: a) kasacinis teismas, b) administracinis teismas ir c) konstitucinis teismas 45

IV. Teismo darbų teisėtumo kontrolės problema ... 46

1. Teismo instancijų problema. Teismo sprendimų atžvilgiu instancijų ryšis nėra hierarchinis. Apeliacija; jos sąvoka ir esmė; jos instancinis mechanizmas. Apeliacija — nėra tarnybinė, ar hierarchinė, teismo sprendimų priežiūra ... 46
2. Kasacinis teismas ... 50
3. Teismo sprendimams nei tarnybinės ar hierarchinės priežiūros, nei atsitiktinės quasi-kontrolės nėra. Dogma: res judicata pro veritate habetur ... 50
4. „Rei judicatae“ ribos ... 52
5. Bendrosios tvarkos išimtys: a) tarnybinė, ar hierarchinė, teismo sprendimų priežiūra SSSR-e; b) teisėjų teisė USA ... 52
6. Administracinio pobūdžio teismo aktai. Teismas administracijoje 53
7. Pačių teismo organų hierarchizacija teismo administracijos atžvilgiu. Tarnybinė, ar hierarchinė, administracinių teismo aktų priežiūra ir jųjų teismo kontrolė ... 54

Pusl.

V. Administracijos darbų teisėtumo kontrolės problema 55

1. Tarnybinė, ar hierarchinė, administracijos darbų teisėtumo kontrolė. Jos trūkumai ir ydos teisėtumo atžvilgiu 55
2. Atsitiktinė administracinių aktų teisėtumo teismo quasi-kontrolė. Jos nusistojimas. 57
3. Administracinio teismo kilmė Prancūzijoje. Jo šaknis — tarnybinėje, ar hierarchinėje, priežiūroje ir pagelbinėje valdymo reikalams tarybos institucijoje. Prancūzų „Conseil d'Etat" ir „conseils de prefecture" 58
4. Teisėtumo momento stiprėjimas „valdymo reikalams tarybos" valdomojo administracinių aktų priežiūroje 60
5. 1872 m. įstatymas Prancūzijoje: administracinio teismo įkūrimas 61
6. Prancūzų administracinio teismo struktūros formali yda: jo organas nėra iš bendrosios administracinės hierarchijos išskirtas 61
7. Administracinio teismo organų struktūros niuansai kitose valstybėse 62
8. Bendrosios, ar atributyvinės, administracinio teismo kompetencijos problema 63
9. Neteismingų administracinių aktų klausimas 64
10. „Viešosios administracijos reglamentų" neteismingumo teorija .. 65
11. Neteismingų „valdymo aktų" ir teismingų paprastųjų „administracinių aktų" klasifikacija. Trys nevykę tos klasifikacijos siūlymai 65
12. Oportunistinė neteismingų administracinių aktų kategorija 67

VI. Įstatymų ir kitų įstatymų leidėjo aktų konstitucingumo kontrolės problema. Istorinė šios problemos apžvalga 69

1. Ši problema apima atsitiktinę tų aktų bei įstatymų teismo quasi - kontrolę ir konstitucinį teismą 69
2. Įstatymų konstitucingumo kontrolės problema tapo aktuali nuo XVIII amžiaus pabaigos — nuo demokratijos pirmų laimėjimų ir būtent reprezentacinės demokratijos santvarkoje 70
3. Įstatymų konstitucingumo (teisėtumo) problemos ir jo kontrolės daigai ir antecedentai Prancūzų absoliutinėje monarchijoje ir Anglų Šiaurės Amerikos kolonijose 71
4. Pagrindinių įstatymų sąvoka absoliutinėje monarchijoje. Suvereninio karaliaus asmens pakeitimas suvereninės karūnos institucija 71
5. Mėginimai aprėžti absoliutinę monarchiją Prancūzijoje kaikuriomis pagrindinėmis — ypač karūnos ir luomų teisinės būklės valstybėje — institucijomis, sudarančiomis nerašytąją monarchijos konstituciją. Prancūzijos „parlamentų" (teismų) kova su karaliais dėl karaliaus įstatymų teisėtumo (konstitucingumo) kontrolės 72
6. Karūnos teismas ir vietos įstatymai Anglų kolonijose Amerikoje 74
7. Kolonijų santvarkos mechanizmo sunaudojimas įkurtajai demokratinei valstybei (štatams ir USA) 75

Pusl.

8. Įstatymų konstitucingumo teismo quasi-kontrolė. „Amerikos sistema". „Prancūzų sistema" 77
9. Sąlygos demokratijai įgyvendyti Europoje. Didžiosios Prancūzų Revoliucijos nepasitikėjimas liaudimi, valdininkais ir teisėjais. Įstatymų leidėjo autoriteto kėlimas ir jo darbų neliečiamumas 78
10. Įstatymų konstitucingumo klausimas konstitucinėje monarchijoje. Motyvai, dėl kurių monarchinis veiksnys konstitucinėje monarchijoje yra nusistatęs prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę 80
11. Teisinių konstitucinės monarchijos fikcijų veikimas prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę 83
12. Motyvai, veikią paties demokratinio veiksnio nusistatymą prieš įstatymų konstitucingumo kontrolę konstitucinėje monarchijoje 84
13. Demokratinės respublikos plėtimasis Europoje; jos kilminis ryšis su konstitucine monarchija 86
14. Klasikinio parlamentarizmo formulė: vyriausybės ir parlamento paritetinis bendradarbiavimas tarpusavio pasitikėjimu. Šios formulės analizas parlamentarizmo konstrukcijoje 86
15. Klasikinio parlamentarizmo „a u t - a u t" principas 88
16. „Aut-aut" principo nykimas moderniniame parlamentarizme. Angliškoji parlamentarizmo evoliucija šiuo atžvilgiu 90
17. Prancūziškoji parlamentarizmo evoliucija 90
18. „Seimokratija" kaip prancūziškos parlamentarizmo evoliucijos vaisius. „Demokratinė" ir „seimokratinė" respublika 93
19. Seimokratinės evoliucijos, ar tendencijos, etapai moderninėse Europos respublikose 95
20. Pataisų organizavimas prieš seimokratiją 97
21. Seimokratinės tendencijos nepalankumas įstatymų konstitucingumo apsaugai 98
22. Lygiai nepalanki yra įstatymų konstitucingumo kontrolei reakcija, kylanti prieš seimokratinės evoliucijos vaisius vyriausybės hegemonijos, ar diktatūros, naudai 98
23. Epizodinis tiksliosios įstatymų konstitucingumo teismo kontrolės klausimo iškilimas Prancūzijoje 99
24. Siéyès'o „konstitucinio žiūri" sumanymas 99
25. VIII metų konstitucijos ir Pirmosios Imperijos Senatas Prancūzijoje kaip konstitucinio teismo karikatūra 100
26. Antrosios Imperijos Senatas Prancūzijoje 102
27. Prancūzų Imperijos Senato precendentai sukompromitavo konstitucinio teismo idėją. Jos atgimimas XX amžiuje 102

VII. K o n s t i t u c i n g u m o k o n t r o l ė s p r o b l e m a. G i n č a i, m o t y v a i, k o n s t i t u c i n ė s g a r a n t i j o s 103

1. Ginčas tarp „Amerikos sistemos" ir „Prancūzų sistemos" 103
2. Sumetimai „*contra*" nekonstitucingų įstatymų netaikymą (Prancūzų sistemos motyvai): a) tai esąs „teisėjų valdymas", priešingas valdžios funkcijų suskirstymui 104

Pusl.

3. „*Contra*“: b) konstitucija — tai esąs deklaratyvas, o ne imperatyvinis įstatymas teismui ir piliečiams 105
4. „*Contra*“: c) įstatymas esąs toks pat autonominis įstatymų leidėjo aktas, kaip sprendimas yra autonominis teismo darbas; jie abu turį būti lygiai neliečiami ir visiems valdžios organams privalomi 105
5. „*Contra*“: d) įstatymų leidimo atžvilgiu — konstitucijos aiškinimas pareinąs nuo įstatymų leidėjo; garantijos: periodiniai parlamento, kaip įstatymų leidėjo, sąstato rinkimai, parlamento narių priesaika 108
6. „*Contra*“: e) teismo galios plėtimosi pavojus; teismo įsikišimas į politinę įstatymų tikslingumo sritį — Amerikos praktikos precedentai 108
7. „*Contra*“: f) teismo funkcija — tai esanti ne paties įstatymo, bet jo veikimo kontrolė; įstatymo paskelbimas ir įsigalėjimas padengiąs jo trūkumus 110
8. „*Contra*“ ir „*pro*“ 111
9. Sumetimai „*pro*“ nekonstitucingų įstatymų netaikymą (Amerikos sistemos motyvai): a) tai esanti tiesioginė loginga teisės normų nelygiomis rūšimis suskirstymo išvada ir konstitucijos pagrindinio teisės pobūdžio sankcija 111
10. „*Pro*“: b) konstitucijos nuostatai esą imperatyvinės teisės normos 114
11. „*Pro*“: c) kiek žemesnioji teisė (paprasti šiaip įstatymai), tiek arba juo labiau aukštesnioji teisė (rašytoji konstitucija) esanti reikalinga teisminės veikimo garantijos 116
12. „*Pro*“: d) nekonstitucingų įstatymų netaikymas — tai esąs kaip tik valdžios funkcijų suskirstymo ir, vadinasi, teismo funkcijos autonomijos vaisius 117
13. „*Pro*“: e) teismo sprendimo formalinio neklaidingumo principas „res judicata pro veritate habetur“ įstatymui nesąs taikintinas 118
14. Reakcijos žymės: a) Prancūzijoje — prieš Prancūzų sistemą ir b) Amerikoje — prieš Amerikos sistemą 118
15. „Atsitiktinės quasi-kontrolės“ yda: teisės normos normatyvinės galios nepastovumas ir atsitiktinumas 119
16. „Atsitiktinės quasi-kontrolės“ neužtenkamumas: daugybės teisės normų ji iš viso pasiekti negali 120
17. „Domokratinis konstitucinis tikėjimas“ kaip konstitucijos garantija, besireiškianti pačiu teisės nuostatų į konstitucijos aktų įrašymu 121
18. Konstitucijos nelankstumas kaip jos garantija 123
19. Kitos konstitucijos garantijos. Konstitucija — lex imperfecta 124
20. Konstitucinių valdančiųjų priesaika, iškilmingas pasižadėjimas, sąžinės ir žodžio garbė kaip konstitucijos garantijos 125
21. Viešoji nuomonė, valdančiųjų garbės ir gėdos pajautimai kaip konstitucijos garantijos 126
22. Nekonstitucingumo slėpimas, pridengiant jį tam tikru konstitucijos aiškinimu, kaip metodas tų garantijų veikimui paraližuoti .. 127

Pusl.

23. Baudžiamoji konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija ... 128
24. Politinė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija ... 128
25. Civilinė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija ... 130
26. Administracinė teisminė konstitucinių valdančiųjų atsakomybė kaip konstitucijos garantija ... 131
27. Visos čia peržiūrėtos garantijos palieka konstituciją — pačią teisės teisę — bejėgioje „legis imperfectae" būklėje ... 132
28. Teisinis nelankščios konstitucijos režimas yra reikalingas tikrosios objektyvinės konstitucijos garantijos. Toji garantija — konstitucinio teismo institucija ... 133

VIII. Konstitucinis teismas ... 134

1. Konstitucinio teismo precedentai ir ginčai. ... 134
2. Konstitucinio teismo funkcijos objekto dvi teorijos ir du niuansu 135
3. Išskyrimas iš konstitucinio teismo individualinių aktų kaip tokių neturi pagrindo ... 136
4. Administracinių aktų konstitucingumo klausimas ... 136
5. Teisminė administracinių aktų teisėtumo ir tiesioginio konstitucingumo kontrolė gali būti admnistraciniame teisme sukoncentruota 138
6. Motyvai, dėl kurių tiesioginio administracinių aktų konstitucingumo kontrolė turėtų būti administraciniam, bet ne konstituciniam teismui pavesta ... 139
7. Tarptautinių sutarčių konstitucingumo ir jo kontrolės problema konstitucinio teismo funkcijoje ... 140
8. Senų įstatymų išskyrimas iš konstitucinio teismo funkcijos 142
9. Konstitucijos nuostatai kaip svarbiausias konstitucinio teismo vykdomos kontrolės kriterijus ... 143
10. Tarptautinės teisės normos kaip eventualinis konstitucinio teismo vykdomos kontrolės kriterijus ... 143
11. Superkonstitucinių teisingumo, lygybės, laisvės dorovės ir kitų panašių principų problema konstitucinio teismo funkcijoje ... 143
12. Konstitucinio teismo sunaudojimas teisminei tarptautinių sutarčių garantijai ... 145
13. Paprastojo įstatymo kriterijus neįstatyminiams įstatymų leidėjo aktams konstitucinio teismo funkcijoje ... 146
14. Konstitucinio teismo funkcijos padarinių problema. ... 147
15. Nekonstitucingo įstatymo panaikinimas konstitucinio teismo sprendimu veikia tiktai ateičiai ... 148
16. Keli kiti įstatymo panaikinimo griežtumo aprėžimai. ... 149
17. Ypatinga „nekonstitucingumo įsisenėjimo" institucija. ... 150
18. Konstitucinio teismo sprendimas „erga omnes". ... 152
19. „Įsisenėjęs" nekonstitucingas įstatymas atitinkamų konstitucijos nuostatų nepakeičia, įsisenėjimas tiktai sudaro jo naudai konstitucingumo prezumciją, kuria jis atitinkamus konstitucijos nuostatus pavaduoja. ... 152

Pusl.
20. Konstitucinio teismo sprendimas įstatymo reformuoti negali. 153
21. Nekonstitucingo įstatymo panaikinimas konstitucinio teismo sprendimu neatgaivina senojo įstatymo, kurį nekonstitucingasis buvo pakeitęs. ... 153
22. Konstitucinis teismas monopolizuoja teisminę įstatymų konstitucingumo kontrolę ir tuo pačiu pašalina atsitiktinę quasi-kontrolę. 154
23. Konstitucinio teismo proceso problemos. Skundas. „Actionis popularis" klausimas. ... 154
24. Netiesioginė šiaip piliečių iniciatyva. ... 156
25. Bylos konstituciniame teisme kėlimas tarpininkaujant šiaip teismo organams. ... 156
26. Kelsen'o siūlomoji „konstitucijos gynėjo" institucija. ... 157
27. Bylos konstituciniame teisme kėlimas aukštųjų konstitucinių valstybės valdžios organų iniciatyva. ... 158
28. Bylos konstituciniame teisme kėlimas parlamento mažumos ar parlamentinės opozicijos skundu. ... 158
29. Bylos kėlimas paties konstitucinio teismo iniciatyva. ... 159
30. Viešumo ir ginčo principai konstitucinio teismo procese. ... 159
31. Žodinės ar rašytinės tvarkos principas konstitucinio teismo procese. ... 160
32. Konstitucinio teismo sprendimo skelbimas. ... 160
33. Konstitucinis Teismas Čekoslovakų Respublikoje. ... 161
34. Čekoslovakų Konstitucinio Teismo sąstatas. ... 161
35. Čekoslovakų ir Austrijos Konstitucinių Teismų sąstato principų palyginimas. ... 162
36. Čekoslovakų Konstitucinio Teismo proceso elementai. ... 163
37. Konstitucinio teismo problema Šveicarijoje. ... 165
38. Konstitucinio teismo problema Vokiečių Reiche ... 165
39. Airijos teisminės įstatymų konstitucingumo garantijos sistema 166
40. Prieš konstitucijos suardymo pavojų stebuklingo ir radikalinio vaisto nerasta ... 168
41. Teisinė ir socialinė konstitucija; jųjų santykis. Socialinių jėgų santykiavimas. ... 169
42. Ferdinando Lassal'io klasikinis obelės pavyzdys ... 170
43. Revoliucija ir perversmas. ... 170
44. Konstituciniai revoliucijos ar perversmo padariniai ir konstitucinis teismas. ... 171

Pabaiga. ... 173
Prierašai ... 174

Kn. 2, 1931 [išėjo 1932]

P. LEONAS

TEISĖS RELIATYVUMAS

K., „Spindulio" sp., 1931 [1932].

§ 1. Reiškinių reliatyvumas[1].

Gamtos jėgų tarpusavio veikimas daro jas reliatyvias jų veikimo išdavose. Gamtos jėga, nors tam tikru atveju ir galingiausiai veikianti, yra visada kitos kurios jėgos veikiama ir dėl to jos veikimas tampa reliatyviu, o jos veikimo sudarytas reiškinys savo esme esti reliatyvus. Šią savo mintį paremsiu pavyzdžiais. Iššauta kulka turėtų eiti dėl inercijos jėgos tąja linkme, kuria iššauta, iki sutiktų kokį nepereinamą kūną, bet ta inercijos jėga, kulkai iš vamzdžio išlėkus, tuojau yra žemės traukimo jėgos veikiama; išsyk dviejų jėgų tarpusavio veikimas duoda reliatyvumo rezultatą: kulka lekia parabola ir, pagaliau, krinta žemėn. Saulės spindulys, eidamas per esančius erdvėje kūnus, yra kitų gamtos jėgų veikiamas ir dėl to jo veikimas tų žemės kūnų, ant kurių jis krinta, yra reliatyvus; kuo stipriau veikia kita kuri jėga, pav. oro judėjimas, tuo reliatyvesnis būna saulės spindulio veikimas: kai pučia mažesnis vėjas, saulės spindulys karščiau šildo; kai pučia didesnis vėjas, to spindulio šilima esti mažesnė; taigi, jo veikimo rezultatas pastaruoju atveju yra reliatyvesnis.

Tas gamtos jėgų veikimas, kuris yra reliatyvesnis, yra palankesnis gyvoms būtybėms gamtoje atsirasti, veistis, tobulėti, o taip pat žmonių kultūrai ir geresniam žmonių gyvenimui plėtotis. Atvirkščiai, gamtos jėgos, kuri yra mažiau reliatyvi, vieningesnė, veikimas yra mažiau palankus gyvybei klestėti. Pavyzdžiui galime imti šaltus ašigalių kraštus, karštos Sacharos smėlynus, šaltas uolotas aukštų Gimalajų kalnų viršūnes iš vienos pusės, ir derlingąjį Nylo slėnį, malonų Sicilijos klimatą iš kitos pusės; ir pan.

---

[1] Apie reiškinių reliatyvumo teoriją žiūr. „Kosmos“ 1922/23 m. II sąs. 120—123 l. (A. Račiukaitis, „Etero hipotezė“).

Gamtos jėgų reliatyvumas stipriau pasireiškia, žmonėms savo pastangomis veikiant gamtos jėgas: pelkės tampa derlingais žemės plotais, tinkamais žmonėms gyventi, vietoj pirmiau ten siautusių maliarijos ir kitų ligų lizdo, po to, kai jas nusausina žmogaus ranka; dyki Bado Tyrai (Turkestane) tampa gražiausiomis dirvomis, kai žmogus savo iškastais grioviais atviliioja tiems plotams vandenį iš upių.

Tačiau kiekvienu atveju kiekviena gamtos jėga lieka savo esme ta pati, veikia pagal savo dėsnius, bet tiktai jos veikimo rezultatas yra gaunamas reliatyvus dėl to, kad greta jos ir kartu su ją̨ja veikia dar kitos gamtinės jėgos, veikiančios pagal savo dėsnius. Saulės šviesa, pav., veikia tam tikrais dėsniais, kurie yra pastovūs, nors jų veikimas, rezultato atžvilgiu, dėl nusakytos priežasties yra reliatyvus, oro judėjimo dėsniai yra pastovūs ir tik jų dėsnių pastovumo dėka mes galime gyventi uždaruose butuose, dėl to, kad oro sudėtis reikiamai kinta per tam tikrus plyšius, dėsningai veikiant minėtoms gamtos jėgoms.

Tad gamtos jėgų veikimo reliatyvumas ir jų sudaromų reiškinių reliatyvumas nerodo, kad nyksta tų jėgų buvimo ir veikimo dėsniai; jie ne tik nenyksta, bet esme ir nekinta, yra pastovūs ir pastoviai veikia.

§ 2. Reliatyvūs ir visuomenės reiškiniai.

Visuomenės reiškiniai yra dar reliatyvesni negu gamtos reiškiniai vieno kurio veiksnių, juos sudarančių, atžvilgiu, dėl to, kad visuomenės reiškiniams sudaryti veikia daugiau veiksnių, daugiau jėgų, negu gamtos reiškiniams sudaryti: čia veikia ir gamtos dėsniai ir tie dėsniai, kuriais eina visuomenės gyvenimas; be to, čia, kaip ir gamtoje, jie veikia vieni kitus. Visuomenės reiškiniams vykstant, veikia gausingesnis jėgų (dėsnių) susibūrimas, nekaip gamtos reiškiniams vykstant; dėl to šitų reiškinių ir reliatyvumo laipsnis yra didesnis.

Šitame rašinyje mes pakalbėsime tiktai apie vienos rūšies visuomenės reiškinius, būtent — teisės reiškinius.

Teisės reiškinių reliatyvumas turi įvairių prasmių. Nurodysiu kai kurias: a) teisė apibrėžia asmenų ratą, kuriame yra suteikiamos teisės prerogatyvos; šiuo atžvilgiu įvairiais laiko-

tarpiais ir įvairiuose kraštuose būta įvairių teisės aprėžimų, susiaurinimų, pav. romėnų teisės paterfamilias prerogatyvos ir kitų šeimos narių padėtis[1]; b) tam pačiam asmenų ratui, kuriame nėra teisės aprėžimų asmens atžvilgiu, teisės normų veikimas nevienodai vyksta: šiuo atžvilgiu nuo senų laikų teisės yra skirstomos į r e a l i a s, vykdomas prieš visus ir kiekvieną, kas tik su jomis susiduria (tokios teisės yra absoliutinės, pav., nuosavybės teisė), ir į a s m e n i n e s, veikiančias tiktai prieš tuos asmenis, kas konkrečiai yra pasižadėjęs; šitos teisės ir vadinamos yra r e l i a t y v i o m i s[2]; c) teisės reliatyvumas kartais pasireiškia tuo, kad jos normos yra naudojamos piktam, negeram tikslui.

Toliau bus kalbama tik apie teisės reliatyvumą šia pastaraja prasme. Dabar yra, rodos, niekeno neginčijamas dėsnis, kad visuomenės gyvenimo tikslas yra šis: suteikti asmeniui kiek galint geresnę buitį. Kadangi negalima yra visiškai atsižiūrėti į kiekvieno asmens norus ir reikalus ir negalima visiškai jų patenkinti, tai vadovaujantis minėtu dėsniu, kaip žmogaus visuomeniško veikimo pagrindu, siekiama tenkinti daugumos reikalai. Čia ir glūdi demokratybės pagrindas, nes viena iš priemonių aukščiau nurodytam tikslui siekti yra teisė. Tad kiekvienos teisės normos ultima ratio yra visuomenės interesų patenkinimas ką-tik nurodytaja prasme. Siekiant to tikslo, teisės normų vykdyme yra gaunamas jų reliatyvumas, kuris parodo teisės normos veikimo ribas, jos suteikiamų prerogatyvų esmę, teisės normos sociališką reikšmę ir konkretų tikslą[3].

Priešinga teisės reliatyvumui sąvoka yra teisės absoliutizmas, kurio dėsnis yra reiškiamas taip: „Feci, sed jure feci". Šitas absoliutus teisės veikimas labiau, t. y. plačiau ir gryniau reiškėsi pirmais žmonijos kultūros laikais, o žmonijos istorijai einant, teisės normų veikimas darosi, palyginti, vis reliatyvesnis. Teisės normų reliatyvumas mums čia yra pabrėžtinas: 1) imant teisės reiškinius žmonijos istorijos eigoje, 2) imant juos vienu kuriuo laiku įvairiose visuomenėse ir 3) imant juos vienu kuriuo laiku vienoje visuomenėje.

---

[1] Chvostovo, V. M., Istorija rimskago prava, I, 97

[2] Chvostovo, V. M., l. cit. 89 lap.

[3] Louis Josserand „Sur la relativité des droits" žurnale „Revue internationale de la theorie du droit" 1928 met. N. 2 lap. 143.

1. Žmonijos istorijos eigoje teisės veikimo reliatyvumo stiprėjimas galima matyti sekant kiekvieną teisės institutą jo išsiplėtojimo istorijoje; pav., imsime asmens laisvės teisę ir nuosavybės teisę. Paliksime šaly beveik priešistorinius laikus, kada gyventa komunistiškai ir kada būta lygybės[4]. Paimsime senovės Graikus ir Romą; ten mes randame, kad asmuo tik tada yra žmogus ir pilietis, kada jis yra tam tikros valstybės narys, o svetimšalis neturi jokių teisių[5]. Maža to. Daugelis žmonių buvo vergai; jie neturėjo jokių teisių ir buvo kitų nuosavybė, kaip ir kiti daiktai[6]. Ilgainiui verguvė pakitėjo, perėjo į baudžiavas[7], kurios dar vėliau nyksta ir žmogus tampa laisvas prieš įstatymus[8]. Tuo būdu, teisės normos, nustatančios asmens padėtį visuomenėje, laikui bėgant, darosi vis reliatyvesnės ir reliatyvesnės.

Nuosavybės teisė svarbiausiam objektui (žemei) iš griežtos ir visai neribotos[9], laikui bėgant, įgauna kitokios formos, vadinamos „rem in bonis habere“[10]; be to, ji aprėžiama teisėmis, suteikiamomis gretimų žemės sklypų savininkams, vadinamomis servitutais[11]; dar vėliau Europoj randame feodalinę žemės valdymo teisę[12] ir t. t.

2. Šiuo laiku įvairiose visuomenėse mes randame įvairaus reliatyvumo teisės normas, pav., nuosavybę tvarkančias. Lietuvoj žemės gelmių turtai yra nusavinti valstybės naudai be atlyginimo buvusiems savininkams[13], Vokietijoj žemės gelmių turtai yra žemės savininko nuosavybė[14], o Sovietų Rusijoj ne tik žemės gelmių turtai, bet ir šiaip daug turtų su valstybinta[15].

[4] V. M. Chvostov l. c. 107 lap.
[5] V. M. Chvostov l. c. 59 lap.
[6] V. M. Chvostov l. c. 84, 113 lap.
[7] V. M. Chvostov l. c. 370 lap.
[8] V. M. Chvostov l. c. 115 lap.
[9] V. M. Chvostov l. c. 107 lap.
[10] V. M. Chvostov l. c. 280 lap.
[11] V. M. Chvostov l. c. 115 lap.
[12] I. A. Pokrovski, „Istorija rimskavo prava“ 219 lap.
[13] Žem. Ref. Įved. Ist. (Vyr. Žin. Nr. 45).
[14] BgB 905 §.
[15] Prof. Dr. L. Wenger, „Zum Zivilrecht Sovjetrusslands“, žurnale „Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie“, 1926 m.

3. Teisės reliatyvumui konstatuoti, imant ją kartu ir vienoje visuomenėje veikiančią, pakanka mums apsistoti ties mūsų teise ir paimti du, tris pavyzdžius. Būtent.

a) Draudžiama atimti žmogui gyvybė ir už žmogaus nužudymą sunkiai baudžiama[16]. Tačiau yra atsitikimų, kada galima atimti žmogui gyvybę, pav., savąją ginant[17], arba savo gyvybę gelbstint iš mirties pavojaus[18]; ir kai už žmogaus gyvybės atėmimą baudžiama, ir tada ne visais atvejais vienodai baudžiama[19]. Tuo būdu, teisė, kuri saugoja žmogaus gyvybę Lietuvoje, yra reliatyvi.

b) Nuosavybės teisė pas mus yra saugojama[20], tačiau visuomenės reikalams ji gali būti atimta[21].

c) Einant iš nuosavybės teisės dėsnio, veikia kitas civilinės teisės pagrindinis dėsnis, kad sutartys turi galios tiktai tada, kai jos yra padarytos laisva valia[22], tačiau, pav., „Butų nuomos miestuose ir miesteliuose įstatymas“ labai ir labai aprėžia šitą teisės dėsnį[23].

Vis delto ir nuosavybės teisės dėsnis ir sutarčių sudarymo laisva valia dėsnis visada veikia savo pagrinde; jeigu jie neveiktų, tada netektų ir kalbėti del tų normų ir dėsnių reliatyvumo. Jiems veikiant, bet kartu veikiant ir kitiems teisės dėsniams, o svarbiausia veikiant tam dėsniui, kad teisės veikimo pagrindas yra kiek galint didesnio žmonių skaičiaus kiek galint geresnis būtinų reikalų patenkinimas, ir gaunamas yra teisės normų reliatyvumas, kuriuo minėtas tikslas yra, palyginti, geriausiai pasiekiamas.

§ 3. Žmogaus teisių ir valstybės teisių reliatyvumo santykis.

Tas pat tikslas, kuris aukščiau buvo nurodytas kaip visuomenės gyvenimo tikslas, dabar teorijoje yra ir valstybės tikslas. To tikslo valstybė siekia, ji gyvenime realizuoja dabar, ypač teisės normas kurdama; kaip žinome, teisės normos šiais laikais yra daugiausia valstybės valdžios kuriamos. Šį uždavinį vykdydama, valstybė dažnai nukrypsta nuo savo

[16] Baudž. St. 453 str.
[17] Baudž. St. 45 str.
[18] Baudž. St. 46 str.
[19] Baudž. St. 53, 458 ir k. str.
[20] Liet. Konst. 21 str.
[21] Liet. Konst. 21 ir 90 str.
[22] Civ. kod. 707 str.
[23] Vyr. Žin. Nr. 144.

tikslo, ir teisininkai-mokslininkai ypatingai ir daugiausia rūpinasi surasti priemones, suprantama, teisines, kurios užkirstų valstybei galimumą nukrypti nuo jai pastatytojo, aukščiau nurodytojo tikslo.

Valstybė, išėjusi iš feodalinės netvarkos apgalėtoja, pasiekusi tokio jėgų sutelkimo seniau savo galvos asmeny, kad Prancūzijos Liudvikui XIV buvo galima pasakyti „L'état c'est moi"[24]) (valstybė tai aš), o mūsų laikais tokio stiprumo, kad parlamentas, anot anglų patarlės, gali padaryti viską, tiktai negali vyro padaryti moterim ir moteries vyru[25], sudaro pavojų, kad gali savo įsakymais įmesti žmones vėl į tamsų tironijos kalėjimą, kaip būta pirmiau ir kaip kad kai kur yra įvykę mūsų laikais, pav., didelėje SSSR valstybėje.

Žmonija per ilgus amžius savo proto pastangomis ir kraujo praliejimu yra parūpinusi sau kai kurias teisės normas ir dėsnius, kurie kultūringose šalyse saugoja piliečių laisvę: jo asmens ir buto neliečiamybę, žodžio, spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvę. Toms teisėms apsaugoti žmonija yra suradusi tam tikrą teisinių garantijų, iš kurių viena yra valstybės funkcijų ir organų paskirstymas į: įstatymo leidimo funkciją ir organą, administracijos funkcijas ir organus, ir teismo funkcijas ir organus; šitos trys organų rūšys yra atskirtos viena nuo kitos ir turi būti atskirtos. Matydami, kad nurodytos teisės garantijos yra kartais naikinamos, teisės teorininkai galvoja ir ieško teisės priemonių joms sustiprinti, joms apsaugoti. Tikriausia priemonė yra žmonių sąmoningumas, supratimas, kad tos teisės ir jų garantijos yra būtinos visuomenės gyvenimui. O kad vyktų atitinkamas žmonių sąmonėjimas, teorininkai gilina, stiprina teisių garantijas ir ieško joms naujų pagrindų. Šiuo reikalu tenka čia mums pažymėti profesorių Hanso Kelseno (Vienos) ir neseniai mirusio L. Duguit (Bordo) teorijos. Šitų dviejų mokslo vyrų valstybinės valdžios teorijos yra giminiškos.

H. Kelsenas savo veikale „Hauptprobleme der Staatsrechtslehre" sako: „Das das Recht im objektiven Sinne, d.

[24] Prof. M. Roemerio „Teisinė valstybė", rektorato kalba, žiūr. „Lietuvos Universitetas 1927 — 28 met." 10 lap.

[25] Prof. M. Römeris, „Reprezentacija ir mandatas", Teisių fak. darbai III t. 59 l.

h. die Rechtsordnung, Wille des Staates ist, bedeutet nicht, dass der Staat das Recht erzeugt sondern dass der Staat Träger dieser Ordnung ist, deren Inhalt durch einen socialen Process erzeugt wird, wenn auch dieser soziale Process staatlicher Regelung insoferne unterworfen ist, als die Rechtsnormen ihn als Voraussetzung des Rechtes feststellen."[26] (Kad teisė objektyvia prasme, t. y. teisės tvarka, yra valstybės valia, tas nerodo, jog teisė yra valstybės gimdoma, bet rodo, kad valstybė yr teisės nešiotoja, o teisės turinys yra socialinio proceso kuriamas, nors šitas socialinis procesas pareina nuo valstybinio reguliavimo tiek, kiek teisės normos nustato jį, kaip teisės sąlygos). Ir toliau jis sako: „Diese gemeinhin als „Zvangstheorie" bezeichnete (die Untertanen verpflichtende Rechtssatz — theorie) Anschauung muss in ihrer engen Formulierung tatsächlich als unzulänglich erweisen, sobald sich die Rechtswissenschaft das Postulat stellt, auch den Staat als ein der Rechtsordnung untervorfenes Subjekt von Pflichten und Rechten, d. h. Person zu erfassen, und man die Staats — person der übrigen Personen rechtlich koordiniert[27]. (Šita pažiūra, bendrai vadinama „prievartos teorija", — teisės dėsnio valdiniams privalomo teorija —, ją siaurai formuluojant, turi būti laikoma nepakankamai pagrįsta, jei tik teisės mokslas stato kaip postulatą ir tai, kad valstybė turi būti laikoma per subjektą, priklausantį teisės tvarkos, turintį pareigų ir teisių, tai yra laikoma asmenim ir teisiškai koordinuojama su kitais asmenimis).

L. Duguit savo veikale „Traité de droit constitutionel" taip kalba: „Seule est et reste indiscutable l'existance d'une régle ayant son fondement dans la societé elle - même et imposant aux hommes d'un même groupe certaines obligations posititives et negatives"[28]. Ir toliau: „L'état . . .apparait de plus en plus comme un groupe d'individus travaillant de consert sous le direction et le contrôle des gouvernants à la realisation des besoins materiels et moraux des participants, qu'ainsi à la notion de puissance publique se substitue celle de service public, que l'état cesse d'être une puissance qui commande, pour devenir un groupe qui travaille, et que les detenteurs de la puissance publique ne peuvent légitimement la

[26] Žiūr. Vorrede l. 98—99.
[27] l. c. lap. 245
[28] Préface lap. VI.

mettre en mouvement que pour assurer la collaboration commune".[29]

(Yra ir lieka neginčijamas buvimas normos, kuri turi sau pagrindą pačioje visuomenėje ir kuri vienos ir tos pačios grupės žmonėms skiria tam tikras pazityvias ir negatyvias pareigas. Valstybė vis labiau ir labiau pasireiškia kaip bendrai dirbančių individų grupė, valdančiųjų vedama ir kontroliuojama, dalyvių medžiaginiams ir moraliniams reikalams realizuoti, taip, kad vietoj viešosios galybės sąvokos susidaro viešojo patarnavimo sąvoka, valstybė nustoja būti galybė, kuri komanduoja, o tampa grupė, kuri dirba, viešosios galybės turėtojai gali teisėtai vykdyti ją tiktai socialiniam bendradarbiavimui apsaugoti).

Šitie teisės mintytojai mato, kad esama objektyviosios teisės (normos), kuri yra privaloma ir valsybei.

Analogiškų minčių pareiškia ir sociologai. Taip antai, René Worms sako: „La France et, autant que nous pouvons en juger, le monde civilisé tout entier, semblent résolument attachès au principe fondamental de la democratie... Organisé d'abord dans l'intéret de la minorité il tend à l'être dans l'intêret de la majorité, et on doit esperer qu'il finira par l'être dans l'intêret de la totalité de la nation".

(Prancūzija ir, kiek galime del to spręsti, visas civilizuotas pasaulis atrodo galutinai pririštas demokratijos pagrindiniam dėsniui... Pradžioje organizuotos mažumos naudai, jis siekia tarnauti daugumos naudai, ir reikia tikėtis, kad jis baigs veikimu tautos visumos naudai).

Taigi šitas sociologas mato, kad žmonijos istorijos eigos dėsnis imperatyviai veda jį į demokratijos viešpatavimą ir gerovės visiems vykdymą.

Teisės mintytojų Kelseno ir Duguit manymu esama teisės normų, teisės dėsnių, kurie suteikia piliečiams tam tikras subjektyvias teises ir kurie negali būti valstybės valdžios įžeisti, arba panaikinti, kurie stovi aukščiau už valstybės valdžią, yra jai privalomi ir kuriuos ji turi saugoti.

Manau, kad teisininkui šita išvardintų galvotojų mintis yra visai aiški, pav., aišku, kad Anglijoj yra negalimas dalykas, kad karalius, pašalinęs parlamentą, imtų ir pradėtų pats

[29] Préface VII — VIII.

[30] Žiūr. René Worms, „Philosophie des sciences sociales", III t. lap. 220 — 222.

vienas leisti įstatymus, arba Anglijos vidaus reikalų ministeris imtų ir uždraustų sakyti kalbas tiems piliečiams, kurie randa sau klausytojų kad ir Trafalgar sodne; taip pat teisininkui visai aišku, kad negalimas dalykas, pav., Žiemių Amerikos Jungtinėse Valstybėse, kad prezidentas imtų ir neleistų rinkti kito prezidento ketvirtais savo prezidentavimo metais; ir t. t. Tuo būdu, civilizuotose šalyse yra tokių veikiančių teisės dėsnių, kurie yra privalomi ir valstybės valdytojams. Taip žiūri į socialinio gyvenimo santvarkos faktus Kelsenas ir Duguit ir jie duoda tiems faktams kiek galint gilesnį ir tvirtesnį teisinį pagrindą, kurį jie stato iš individams priklausomų teisių. Jų nėra neigiamas valstybės vidaus suverenumo dėsnis; ne, pagal jų teorijas tas dėsnis tebeveikia, bet jis tampa reliatyviu, jo išdavos yra reliatyvios del to, kad greta jo veikia kiti galingi teisės dėsniai, būtent: žmogaus ir piliečio teisių neliečiamumo dėsnis ir valstybės funkcijų ir organų paskirstymo dėsnis.

Bet dabar dar vyrauja iš seno įsivyravusios teorijos; jos eina dėsniu, kuris gali būti trumpai formuluotas rusų patarle: „kto palku vzial, tot i kapral“ (kas pagriebė lazdą, tas ir viršila). Kai del teisės normų santykiavimo vadovaujamasi šituo dėsniu, tada teorijos apie teisinę valstybę ir apie įvairių rūšių teismo (teisiančio, kasacinio ir administracinio) reikalingumą atrodo lyg grynos svajonės, neturinčios tvirto teisinio pagrindo del to, kad teisės normų santykiavimas jose eina iš nuožiūros.

Kn. 3, 1831

ALBINAS RIMKA

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO SOCIALINIAI PAGRINDAI IR „AUSZROS“ - „VARPO“ GADYNĖS (1883–93) SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI

Įvedamieji paaiškinimai apie „Auszros“ „Varpo“ (1883—1893) gadynę.

„Auszros“ ir „Varpo“ gadynė lietuvių tautai ir visai Lietuvai tiek lemiamos įtakos turėjo, kad jau šiandien yra pravartu į tą gadynę arčiau pasižiūrėti; ne tam, kad savo smalsumą patenkintume, o tam, kad dabarties gyvenimo reiškinius geriau suprastume. Nes visi mes dar gyvename ne tik „Auszros“ ir „Varpo“ gadynės iškeltų idealų įtakoje, bet dar ir tų pačių žmonių vadovaujami ar bent jų akivaizdoje. „Aušrininkas“, „varpininkas“ — tai ne tik žodžiai, kuriais mes kartais charakterizuojame senesniosios mūsų kartos darbuotojus, bet ir autoritetai, prieš kuriuos nedrįsta nepalenkt galvos net ir tie, kurie savo laiku su tais šiandien garbinamais „aušrininkais“ arba „varpininkais“ kovojo.[1]

Bet jei „Auszros“ ir „Varpo“ gadynė su aušrininkais ir varpininkais dar ir šiandien mus visus taip veikia, tai pirmiausia pravartu pati ta gadynė aiškiau apsibrėžti. Ką „Auszros“ ir „Varpo“ gadyne laikyti — visą laikotarpį nuo „Aušros“ pasirodymo ligi „Varpo“ sustojimo, ar kurį kitą? Nes jeigu mes „Auszros“ — „Varpo“ gadyne norėsime laikyti visą šį periodą, tai tada ir varpininko būdvardį teks išplėsti mažiausia ligi 1906 m., — nes ligi tų metų nuolatos ėjo senasis „Varpas“.

Aš laikau tokį „Varpo“ gadynės išplėtimą netikslingu ir nereikalingu. Ne tik 1905/6 metų „Varpas“ ir varpininkai jau buvo daug kitoki, kaip 1889/90 m., bet ir jų rolė buvo kitokia. Jei 1905/6 metų „Varpo“ periodą perdėm rištume su 1889/90 metų periodu, — tam tikrais atžvilgiais galima ir reikia taip daryti, — tai, nuosekliai eidami, turėtume jau rišti ir su 1912-14 m., o gal ir pokarinių metų periodu. Bet toksai rišimas gali būti nuoseklus ir tikslingas tik varpininkų — tam tikros jau vėliau susikristalizavusios ideologinės grupės arba srovės — istorijai, bet ne „Varpo“ gadynės ta prasme, kaip ji šiandien

[1] Cituodamas mūsų pirmųjų laikraščių raštus, taisiau tik rašybą, bet ir tai paprastųjų arba dabar mūsų rašomoj kalboj vartojamųjų žodžių. Paties žodyno visai neliečiau, nors kai kurie anais laikais vartoti žodžiai šiandien turi jau kitą prasmę.

visų vienodai yra suprantama ir organiškai rišama su „Auszros“ gadyne.

Ir tai yra tikslinga. „Varpo“ gadynė priklauso „Auszros“ gadynės, ir senieji varpininkai nuo aušrininkų neatskiriami ir neskirtini; tuo tarpu „Auszros“ gadynė ne tik su šiais laikais, bet ir su 1904-6 metų periodu nesuderinama ir nederintina.

Priežastys šito nesuderinamumo nėra psichologinės, ir nėra kurios nors autosugestijos padaras, o gyvenimiškos — ekonomiškai socialinių veiksnių vaisius. Tai patvirtina ir mūsų gyvieji „Auszros“ ir „Varpo“ gadynės reprezentantai. Kai 1883-93 metais toki žmonės, kaip Jakštas, Liūtas, J. Aitis bendradarbiavo tuose pačiuose laikraščiuose ir sudarė lyg vieną šeimyną, tai šiandien pral. Dambrauskas, prof. Leonas ir Dr. J. Staugaitis gali susitikti tik ypatingose aplinkybėse ir kiekvienas savaime sudaro skirtingą veikimo programą. O kiek yra šiandien dargi net pačių senųjų varpininkų, kurių ideologija atitinka šių dienų varpininkų ideologiją? Net 1905/6 metų veikliausieji varpininkų darbininkai šiandien taip yra pasiskirstę pagal skirtingas ideologines sroves, kad nežinantiems nė į galvą negali ateiti, kad tarp tų žmonių kas nors bendra būtų buvę. Pažiūrų pakeitimas? Bet ideologija arba pažiūros keičiasi ne be rimtų priežasčių. Kiekvienos ideologijos išpažintojai turi, kaip žinome, savuosius idealus. Vienų idealas gali būti daugiau abstraktinis, pav., kad visi žmonės tikėtų į tą patį Dievą — arba netikėtų į nieką; kitų idealai — tai tam tikri ekonominės ar politinės santvarkos pakeitimai, dar kitų — tam tikrų socialinių sluoksnių gyvenimo sąlygų pagerinimas ar kt. Ir jeigu tam tikri žmonės laikui bėgant savo pažiūras pakeičia arba buvusieji draugai atsiduria priešingų ideologijų lageriuose, tai turi būti atsitikę viena iš dviejų: arba per tą laiką gyvenimas pasikeitė ir vieni nuėjo vienon pusėn, o antrieji kiton, arba — jie patys tuos pačius gyvenimo reiškinius ėmė kitaip vertinti. Ir atvirkščiai: jei šių dienų ideologiniai priešininkai ar šiaip skirtingų pažiūrų žmonės kada nors anksčiau bendrai dirbo ir bendrais idealais gyveno, tai turėjo būti ir atitinkamos sąlygos — turėjo kas nors visiems bendra būti.

Taigi ir apie „Auszros“ — „Varpo“ gadynę kalbėdami

mes turime tą gadynę taip apibrėžti, kad ji bendrų pažymių turėtų, nes priešingu atveju „Varpo“ rišimas su „Auszra“ išeitų visai dirbtinis, be realinio pagrindo. Kame tų pažymių bendrumo ieškoti? Ir kaip toli jų ieškoti

Vienas bendras anų laikų charakteringas bruožas — tai negalėjimas Didž. Lietuvoj lotynų raidėmis lietuviškų raštų spausdinti. Lietuviškos spaudos draudimas lietė visus lietuvius lygiai — ir tai buvo vienas galingiausiųjų veiksnių, jungusių visus lietuviškai kalbančius žmones. Bet ar tai vienintelis ir ar tai svarbiausias veiksnys, nulėmęs visą vadinamos „Auszros“ — „Varpo“ gadynės charakterį? Juk spauda buvo uždrausta ligi 1904 metų, bet ar galima lyginti paskutinių prieš spaudos atgavimą metų periodą su pirmaisiais „Auszros“ ir „Varpo“ ėjimo metais? Pakanka paimti į rankas anų laikų „Varpo“ komplektus ir paskaityti atitinkamus spaudos apžvalgos ir šiaip polemikos straipsnius, kad įsitikintume, jog pastaraisiais keliais metais prieš spaudos atgavimą kova dėl skirtingų pažiūrų ir idealų tarp atskirų spaudos organų ėjo ne mažiau griežtai, kaip ir dabartiniu metu, tik su tuo skirtumu, kad tais metais laikraščiai eidavo labai retai (kartą per mėnesį), dėl to ir polemika koncentravosi daugiau bendro pobūdžio klausimais. Tuo tarpu „Auszros“, „Szviesos“ ir pirmaisiais „Varpo“ metais tokios polemikos arba visai nebuvo arba ji visu griežtumu viešai nesireiškė. Net vėliau, kai iš pirmųjų varpininkų išsiskyrę dvasininkai įsitaisė savosios spaudos organus („Apšvietą“, vėliau „Tėvynės Sargą“), prasidėjusi griežtesnė polemika išsyk lietė beveik grynai tikybinės pasaulėžiūros klausimus, tuo tarp kai politikos ir ekonomikos klausimais jokio esminio ginčo nebuvo.

Šitai aš ir noriu laikyti charakteringa tai gadynei, kuri šiandien vadinama „Auszros“ - „Varpo“ gadyne. Ekonomiškai socialinės diferenciacijos stoka — tai charakteringiausias „Auszros“ - „Varpo“ gadynės pažymys; ir kai tik šita diferenciacija aiškiau pasireiškė — „Auszros“-„Varpo“ gadynės idilija ėmė nykti, ligi visai pražuvo. Dėl ko taip buvo ir atsitiko — mes panagrinėsime vėliau. Šioj vietoj pakaks pažymėti, kad diferenciacijos pirmieji pažymiai pradėjo reikštis dar „Auszros“ laikais, tik ne pačioje „Auszroje“, o aušrininko J. Šliupo Amerikoj pradėtam leisti „Lietuviszkame Balse“. Galutinai kristalizavosi šita diferenciacija 1893 metais socialdemokratų rate-

lyje Vilniuje, iš kurio vėliau (1896 m.) išaugo Lietuvos Socialdemokratų Partija su savo spaudos organais („Lietuvos Darbininkas", paskui „Darbininkų Balsas"). Tuo būdu tikrąja „Auszros"-„Varpo" gadyne tegalima laikyti tik pirmąjį dešimtmetį nuo „Auszros" pasirodymo, t. y. 1883 - 93 metus. Savo tyrinėjimui šį periodą aš ir pasiimu. O kad geriau suprastume tos gadynės pirmuosius socialekonominius rašinius, reikia pirmiau susipažinti bent su bendraisiais lietuvių tautinio atgimimo bruožais.

Lietuvių tautinio atgimimo pagrindai.

I.

1. Tautybės ir tautinio judėjimo teoretiniai aiškinimai.

„Auszros"-„Varpo" gadynė visai teisingai laikoma lietuvių tautinio renesanso, arba atgimimo, pradžia. Bet koki to atgimimo pagrindai — grynai ideologiniai arba psichologiniai, ar sociališkai ekonominiai? O gal vieni ir kiti drauge?

Sunku norėti, kad atsakymai į šiuos klausimus visai vienodi būtų. Kas mano arba tiki, kad tautybė yra grynai antropologinis padarinys, tas bus linkęs ir tautinio atgimimo priežasčių ieškoti daugiau ideologiniame „susipratime", t. y. psichologiniuose veiksniuose; o kas tautybę laiko sociališkai ekonominių sąlygų arba gyvenimo aplinkumos padariniu, tas ir tautiniame judėjime ieškos sociališkai ekonominių priežasčių. Šiuo atžvilgiu vienos nuomonės neprisilaikė net ir patys lietuvių tautinio judėjimo vadai — tie patys senieji aušrininkai ir varpininkai. Dr. J. Basanavičius atstovavo daugiau antropologinę tautybės sąvoką; dėl to ir lietuvių tautinis atgimimas jam vaizdavosi daugiau abstraktišku „susipratimu" — senovės prisiminimais ir jos meile. „Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus, — rašo Dr. J. Basanavičius „Auszros" nr. 1 prakalboje, — duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai, vaikų vaikai)... Mes daugiausiai rūpinsimės išplatinti tarp brolių žinias apie savo giminės (tautos) senovės veikalus, o taipogi apie reikalus mūsų, kaipo lietuvių, šiose gadynėse."[1]

[1] „Auszra" 1883, Nr. 1, p. 6.

Ir tikrai, pirmaisiais metais „Auszroje“ be istoriškai patriotinių sraipsnių, eilių ir p. turinio raštų nieko kita beveik ir nebuvo.

Bet kitas aušrininkas, Dr. J. Šliupas, jau 1884 m. „Auszros“ nr. 1 (rašinyje „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“) aiškiai pabrėžia nuomonių nevienodumą. „Vieniems gaila kalbos, taip švelnios ir taip senos, ir jie šaukia galvą susiėmę, kad lietuviai susimilę ant savo tėvų palaikytų ją tolimesniems amžiams, ištaisydami savo rašliavą ir įtaisydami mokslavietes. Kiti vėl svaiti apie politišką Lietuvos atgijimą ir apie naują karinį vainiką, kuriuomi lietuvių kakta apsikaišysianti. Tretieji ant galo turi ypatų ieškinį. Jie nori, kad lietuviai įgytų apšvaistą, o per apšvaistą ir turtą — ramumą ir laimę“[2].

Tačiau vis dėlto tais metais Dr. J. Šliupas dar tiki, kad „liko dar geras žiupsnys daiktų traukiančių į kupetą išvaikytus lietuvninkus“. Tie „daiktai“ — tai „apšvaista“, papročiai, kalba, „daba“ (kultūra) ir „ūkinis povizius“. Tik pamatavimas šito „ūkinio poviziaus“ bendrumo gana originališkas. Ten sakoma: „Vieni lietuviai valdo žemės gabalą, kiti visai jos neturi; ponai taipogi turi gerą plotį žemės. Šigdikščio ūkininkavimo paklodu yra mainai ir turgus; didinasi būrys bežemininkų Latvijoj, Lietuvoj ir Žemaitijoj. Prekystė, amatininkystė mažai tėra paplitusi“[3]. Taigi ūkinio poviziaus reikalų bendrumas tebuvo paremtas tik... prekystės ir amatininkystės stoka. Nenuostabu, kad kiek vėliau tam pačiam Dr. J. Šliupui ėmė rodytis, jog kitų lietuvių veikėjų „svajonė apie visų luomų liet. tautos vienokumą reikalų veikiai išsiblaškys taip lyginai, kaip išnyko Bastiat'o ir kitų mokinimas apie vienokumą reikalų darbininkų ir kapitalistų“. Ir pats Dr. J. Šl. čia jau atvirai pasisakė, kad jis rūpinsis „budavoti lietuvystę ant pamatų darbininkiškų“ ir „dėl to dalyko nesigailės (ime) nei gyvo žodžio, nei drukavoto, iki (mums) pajėgų užteks“[4].

Tuo būdu mes matome, kad abudu patys žymiausieji „Auszros“ šulai ir ideologai lietuvių tautinį atgimimą vaizdavosi ne vienodai.

Bet nuomonių vienodumo nebuvo nė pas kitus anų laikų lietuvystės gaivintojus. Kitaip ir būti negalėjo. Kaip da-

[2] Auszra, 1884, Nr 1-3, p. 2.
[3] Ten pat, pusl. 6—7.
[4] Lietuviszkasis Balsas, 1889. 3 Nr., pusl. 22.

bar, taip ir prieš 40 - 50 metų mūsų inteligentija buvo veikiama tų idėjų ir nuomonių, kurios anksčau kada nors buvo tartos ar tuo metu reiškiamos. O „rubežiai lietuviškos kalbos buvo (yra) kur kas siauresni, ne kaip seniau, taigi lietuvių nepasidaugino, bet pasimažino". Ir to laiko lietuvių veikėjams kildavo net klausimas — „ar nesibaigia tik su visuomi lietuviai; ar nepaskaitytos tik jų dienos?"[5].

Šitą klausimą viešai pastatęs, P. Liūtas-Leonas atskirame rašinyje („Apie tautišką idėją") pirmiausia ieško jo kilimo priežasčių ir ten pat duoda atsakymą: „Nesenai dar buvo tokie galvočiai, kurie kalbėjo, kad tauta, taip kaip ir kiekvienas žmogus, turi savo kūdikystę, jaunystę, suaugusį laiką, senatvę ir ant galo myrį. Kadangi tie mokytojai buvo tikrai geros galvos ir didelio proto, tai jų daugelis klausė ir tikėjo ir dabar tiki. Ir dabarnykščioje mūsų publicistikoje randasi tokie balsai, kuriuos išgirdus, kyla ansai klausimas. Basanavičia, Vytautas ir kiti davadžioja, kad mūsų tauta ir jos kultūra labai senos; Šernas gi „Liet. Balse" kalba, kad tauta taip, kaip ir atskiras žmogus, esti maža, jauna, suaugusi, paskui nusensta ir numiršta. O ką, gal lietuvių tauta jau nuseno ir ne už ilgo išmirs?"— klausia visai logiškai autorius,—nes to laiko lietuviškos publicistikos argumentai ir dvilypiai išrodinėjimai, būsią lietuvių tauta dar nemirsianti del to, kad jos kultūra jauna, kaip tvirtinąs Šernas, — jo nepatenkina[6].

Ir tikrai: arba teorija — kad kiekviena tauta pasenus turi mirti — yra klaidinga, arba neteisingi turi būti išrodinėjimai, būsią lietuvių tauta ir jos kultūra sena. Tikėti tautų išmirimo teorijai ir drauge istorijai, nepadarius logiškos išvados ir lietuvių tautai — negalima. Autorius neabejoja, kad „kultūra lietuvių sena, t. y. perbuvusi ilgus laikus", tik „pas mus žemas jo laipsnis". Teisybė, būna atsitikimų, kad žemo kultūros laipsnio tauta išmiršta („raudonieji Amerikos gyventojai baigia nykti"). Tačiau „reikia atskirti išmirimą žmonių gentės, t. y. išnykimą iš šios pasaulės nuo myriaus tautos. Žinome, kad labai senai, sykiu su mamontu, gyveno žmonės, bet dabar nei mamonto, nei tų žmonių nėra — jie išmirė. Išmiršta gentė, t. y. ten nuolatai mažiau gema, daugiau numiršta žmonių ir metai po metais ji su visuomi išnyksta; priežastys čia fiziologiškos

[5] Szviesa, 1888. Nr. 6—8, pusl. 162.
[6] Ten pat, pusl. 162—3.

ir fiziškos... Kas kita myrius tautos arba viešpatystės; tai yra išnykimas žmonių, kalbančių viena kalba, turinčių vienokius papročius ir reikalus, ir jei tai viešpatystė, turinčių savo valdžią; tokiame atsitikime žmonės neišnyksta iš šios pasaulės, bet tiktai išvirsta į svetimtaučius, arba papuola po kita valdžia. Priežastys šito myriaus — draugijinės (sociališkos), t. y. tokios, kurios priguli nuo pačių žmonių: nuo jų įstatymų, įrėdnių, papročių ir t. t."[7].

Tuo būdu dar 1888 metais mūsų dabartinis prof. P. Leonas (P. Liūtas) tautinę idėją ir patį lietuvių tautinį atgimimą kvalifikavo aiškiai socialiniu reiškiniu, ir tuomi ne tik išsiskyrė iš kitų to laiko lietuvių atgimimo vadovų, patekusių į svetimo racionalizmo ir savojo tautinio romantizmo prieštaravimų labirintus, bet prisiartino ir prie moderniškosios sociologijos atstovų, kuriems tauta — tai tos pačios rūšies socialinis padaras, kaip ir kiti socialiniai junginiai. Aš nežinau, ar tais metais prof. P. Leonas jau buvo veikiamas Gumplovičiaus idėjų ir minčių tuo pačiu kausimu. Bet Gumplovič savo „Sociologijos pagrinduose" rašo: „Tautinis tipas — yra socialinis padaras", o „socialinių grupių pobūdis mažiau pareina nuo fizinių, o daugiau nuo dvasinių savybių. Vienu žodžiu, veido bruožai, tautos ar socialinės grupės tipas visai nėra antropologinis, bet vien socialinis faktas". Ir jeigu „svetimieji žmonės, pakliuvę į tokią socialinę grupę, perima jos tipą", tat tik įrodo, „kad atskiro žmogaus persikeitimas del grupės įtakos yra kaip tiktai socialinis ir sociologinis faktas, ir tik su juo mes čia turime reikalą. Nes jeigu šitas tipas būtų antropologinis padaras, tai toksai asmens pasikeitimas, toks asimiliavimas su savo grupe būtų negalimas ir nesuvokiamas"[8].

Skaitant šiuos Gumplovičiaus žodžius taip ir ima noras prijungti juos, kaip komentarą, prie P. Liūto išrodinėjimų, kad tam tikros tautos žmonių „išvirtimas į svetimtaučius" nėra joks biologiškai fiziologinis faktas (Gumplovičius sako — antropologinis), o socialinio gyvenimo, t. y. „pačių žmonių — jų įstatymų, įrėdnių, papročių ir t. t. — padarinys", ir, aišku, gali būti tų pačių žmonių veikiamas — ergo, ne tik ištautėjimas sulaikomas, bet tobulyn einama. „Žmonės, gyvendami sykiu, turi

[7] Szviesa, 1888, pusl. 163, (nr 6—8).

[8] Cituota pagal p. Janulaičio vertimą Gumplowicz, Sociologijos pagrindai, Kaunas, 1929, pusl. 260—261.

ant vienas kito dvasišką įtekmę; vienas kitam prijaučia, nori gero, nes ir patys nuo kitų datiria sau gero, vienas kitą pamokina, taip atsiranda tarp jų žmoniškos pajautos, pasidaro vienoki norai, siekiai ir reikalai. Ką žmogus datiria, išmoksta, žodžiu gali suteikti kitam; tėvai perduoda vaikams ir taip atsiranda tradicija. Paskesnės gentkartės, turėdamos šiek tiek datyrimo nuo tėvų, lengviau pasigamina sau maistą, ir gali užsiimti kitais darbais; vienoki reikalai padaro sandarbystę; tokiu būdu mažinasi kova už būvį, eina geryn žmogaus pajautos, auga mokslas; pasivedimo rėdyklės ir draugijiškos įrėdnės taipgi pamaži eina geryn. Tradicija tą viską perduoda paskesnei kartai, kuri vėl dapildo ir pataiso. Tokiu būdu eina geryn draugija ir jos kultūra, kuri ant draugijos turi įtekmę, ir jei ji geresnė, tai ir žmones daro geresniais“[9].

Šiuos žodžius yra parašęs P. Leonas. O Gumplovičius, tarytum, tą pačią mintį aiškina toliau: „Tarp kiekvienos minties, kiekvieno siekimo ir atitinkamų žmogaus elgesių ar darbų guli tarpe žmogaus prigimtis (physis). Kad galingos mintys ir siekimai atsimuša ir atsispindi šitoj žmogaus prigimtyje, jo pavidale, tat mes žinome iš tokių stiprių emocijų, kaip pyktis ir džiaugsmas, skausmas ir nusiminimas. Bet prigimtinis kokios priežasties veikimas negali pareiti nuo to, ar mes ją pastebime, ar ne; kartais jis gali būti persilpnas, ir mūsų akys visai nepastebės... Mes pradedam pastebėti tik nuo to laiko, kai tiems įvykiams pasikartojus pradeda rodytis jų aiškus rezultatas...“[10].

Panašiu būdu pagamina atmainų ir d o r o v i n i a i v e i k s m a i. Dorovinės mintys ir jausmai taip pat kyla iš to paties „s o c i a l i n i o g y v e n i m o. Ir kaip gyvenimas įvairuoja pagal kraštus ir šalis, žmonių rases ir etninius mišinius, tai taip pat įvairuoja jų mintys, jausmai, jų pažiūros, jų siekimai, iš ko išeina ir tipo įvairumas. Ir kadangi šitie skirtumai pažiūrose ir mintyse laikui bėgant mainosi tos pačios tautos tarpe, — nes ir ji laikosi amžinoje plėtojimosi srovėje, — tai iš to atsiranda tam tikras tipo įvairumas žmonėse, prideranėiuose prie tos pačios tautos, bet įvairiomis po kits kito einančiomis gadynėmis“[11].

[9] Szviesa, 1888, pusl. 163—164.

[10] Gumplowicz, Soc. pagr., pusl. 261—262.

[11] Ten pat, pusl. 262.

Šios citatos pakankamai rodo, kad jau prieš 40 metų prof. Leonas lietuvių tautinį atgimimą vertino grynai sociologo akimis ir laikė paprastu socialiniu reiškiniu lygiai taip pat, kaip to laiko žymiausias sociologas Gumplowicz. Mums šiandien tai gali atrodyti menku dalyku. Bet reikia turėti galvoje, kad tais laikais buvo tai mintys, priešingos ne tik Šerno, prieš kurį atvirai polemizavo, ir kitų menkesnių rašytojų išrodinėjimams bei spėliojimams, bet nesutiko ir su mintimis vyresniųjų tautos žadintojų, kaip Basanavičius ir Šliupas, kurių vienas niekuomet neišėjo iš istoriškai antropologinio galvojimo būdo, o antrasis negalėjo išvengt kraštutinumų (vieną kartą jis randa bendrų reikalų net pas bežemius ir žemininkus, o kitą kartą jau lietuvystę pripažįsta tik „ant pamatų darbininkiškų").

2. Tautybės socialinė interpretacija ir lietuvių tautinio judėjimo socialekonominės žymės.

Jeigu tautybė yra socialinio gyvenimo reiškinys, tai ir lietuvių tautinis judėjimas privalėjo socialinio pagrindo. Bet tuo pačiu mes jau iš anksto pripažįstame ir kitą teigimą—kad tauta yra tokia pat socialinė grupė, kaip ir visos kitos, ir, aišku, savo esimui ir ypač judėjimui privalo tos pačios rūšies veiksnių bei stimulų. Be abejo, tauta — tai jau aukštesnės gradacijos socialinė grupė. O tokia grupė, sulig Oppenheimeriu, priklauso šių penkių sąlygų: „Pirmiausia yra reikalinga tam tikro nuolatinumo, atstovaujamo arba tų pačių asmenybių materialinio standumo arba bendrai pripažintų pozicijų sistemos formalinio pastovumo; antra, grupės narių masės sąmonėje turi būti pakankamai aiškus vaizdas tiek apie pačią grupę, tiek apie jos santykius su atskirais individas; trečia, yra svarbu pažadinti grupės susipratimą kitų grupių susipratimo skirtumais; ketvirta, yra reikalingas bendrų tradicijų (Ueberlieferung), įpratimo ir papročių supratimas ir, penktai — grupės organizacija jos narių funkcijoms skirti bei plėsti"[12].

Jei dabar mes pasižiūrėsime į ano laiko lietuvių gyvenimą, tai nesunku bus pastebėti, kad visų penkių sąlygų kaip tik ir būta. Pirmiausia paimkime pirmąją Oppenheimerio iškeltą sąlygą — „nuolatinumą, atstovaujamą arba tų pačių asmenybių materialnio standumo arba bendrai pripažintų pozi-

[12] Fr. Oppenheimer, System der Soziologie, Jena 1923, I Bd., 2 Hbd. 644.

cijų sistemos formalinio pastovumo". Kas buvo prieš 40 - 50 metų lietuvių tauta? — Vieni valstiečiai, kurie materiališkai visai vienalytės masės kad ir nesudarė (buvo bežemių ir savarankiškų ūkininkų) ir del to „tų pačių asmenybių palaikomo materialinio standumo „pilnai kad ir neturėjo, bet užtat visi jie buvo „bendrai pripažintų pozicijų sistemos" ne tik formalinėj priklausomybėj, bet ir faktinojoj, nes visi lygiai buvo beteisiai, visi lygiai buvo atskirti nuo „aukštesniųjų luomų" — bajorų bei ponų, kunigų, valdininkų ir net miesčionių. Taigi pirmoji sąlyga buvo daugiau negu išlaikyta.

Prie tokios padėties antroji Oppenheimerio pastatyta socialinei grupei sąlyga — pakankamai aiškus pačios grupės ir jos su atskirais individais santykių vaizdas — susidaro savaime: valstiečių grupė tais laikais sociališkai buvo tiek aiški ir vieninga, o jų savitarpio santykiai taip aprėžti ir nesudėtingi, kad čia kokių nors nesusipratimų ir būt negalėjo (šiuo atžvilgiu jau kitokia padėtis yra šiandien, kai vieni valstiečiai „į ponus išėję", kiti miestų proletarais virtę, dar kiti — pirkliai, pramoninkai ir t. t.).

Tradicijos, papročiai ir kt. Oppenheimerio penktame punkte pažymėtosios sąlygos taip pat iš senų laikų yra buvę. O trečioji ir penktoji sąlygos (žadinimas grupės susipratimo kitų grupių susipratimo skirtumais ir grupės organizacija jos narių funkcijoms skirti bei plėsti) — kaip tik ir buvo viso tautinio lietuvių judėjimo regimieji ženklai: grupės organizaciją čia atstovavo aušrininkai, varpininkai sargininkai ir kt., jie jau nesigailėjo darbo nė aukų visos grupės susipratimui bei jos narių funkcijoms plėsti.

Tuo būdu lietuvių tautinio judėjimo socialinis pagrindas lieka neabejotinas. Bet mūsų uždavinys — išnagrinėti tų laikų ekonomikos klausimus, kaip jie spaudoje ir atskirų ekonomistų rašiniuose atsispindėjo. O šiam reikalui lietuvių tautiniame judėjime reikia paieškoti ir ekonominio pagrindo.

Berods, šitaip klausimą pastačius tenka iš anksto būti pasiruošus ne vieną anų laikų tautinio judėjimo vadą sutikti tam tikros socialinės grupės interesų eksponentu... Bet tai neišvengiama, jei mes norime anų laikų veikėjus pažinti.

Štai nesenai prof. Vacl. Biržiška savo paskaitoj ir atskiram straipsnyj „Kultūroj" tokiu socialinės grupės (suvalkiečių ūkininkų) interesų eksponentu parodė buvus ne kokį antra-

eilį tų laikų rašytoją, o patį Vincą Kudirką, kuris šiandien visų laikomas anų laikų viso tautinio judėjimo vadu ideologu. Ir šis prof. Biržiškos teigimas mūsų visuomenės buvo priimtas gana šaltai. Kudirka — ir tam tikros socialinės grupės (ūkininkų) interesų eksponentas! — Tai atrodo tiek nepaprasta, kad patsai prelegentas rado reikalinga tuojau padaryti visą eilę paaiškinimų ir „švelninančių“ aplinkybių*. O spauda tą teigimą pažymėjo kaip nepaprastą naujenybę, tačiau ginčo nekėlė, — nes ginčyti prof. Biržiškos argumentų neįmanoma.

Prof. V. Biržiškos iškeltoji mintis apie Vinco Kudirkos sociališkai ekonominės ideologijos priklausomybę nuo atitinkamos socialinės grupės ekonominių interesų yra tačiau teisinga tiktai iš dalies. Prof. Biržiška savo paskaitoj teigė, kad Vinco Kudirkos sociališkai ekonominė ideologija atitiko tik suvalkiečio ūkininko ekonominius interesus**. Šitoks teigimas savo esmėje yra teisingas, tačiau toli gražu nepilnas. Nes jeigu tikrai V. Kudirka būtų buvęs tik paprastas tam tikro rajono ūkininkų interesų eksponentas, tai jis nei anksčiau nebūtų galėjęs vadovaujamos rolės lietuvių tautiniame judėjime užimti, nei dabar bendrai visų pripažintu tautinio judėjimo herojum būti: nes ūkininkų, ypač „pasiturinčių“, ekonominiai interesai perdaug yra aiškūs ir savaimingi, kad būtų galima juos atstovauti ir niekur rimtų priešų nesutikti. O mes visi žinome, kad lietuvių tarpe V. Kudirka savo priešų kiek ir kada turėjo ir tebeturi, tai visai ne dėl ekonominės ideologijos, kaip šiandien tu-

---

* „Apibendrindamas atskirus punktus stambesnių Lietuvos ūkininkų reikalavimų, išplėsdamas juos į visą kraštą, Kudirka tuo pačiu vertė susidaryti ir naujai sąvokai, kurios anksčiau nežinojo ne tik Lietuvos ūkininkai, bet ir daugelis inteligentų, būtent, Lietuvos ir lietuvio sąvokai“ (žiūr. Vac. Biržiškos rašinį „Kultūros 1 Nr., 1930, 46 pusl.). Ten pat autorius randa reikalinga pabrėžti, kad Kudirka savo ūkininko ideologiją atstovavęs nuoširdžiai, neveidmainiaudamas ir t. t.

** „Ir jis, augęs ir brendęs pasiturinčių Suvalkų krašto ūkininkų tarpe, iš mažens prisigėrė tos dvasios, prisiėmė visų tų reikalų, kuriais gyveno to meto lietuviai ūkininkai: jų vargai ir bėdos virto visam amžiui V. Kudirkos bėdomis... Pagrindiniai jo straipsniai liečia įvairiausius Lietuvos gyvenimo klausimus, bet beveik visi jie sopamieji ūkininko, ypač ūkininko suvalkiečio, reikalai, kiekvienam vienodai įdomūs, vienodai skaudūs, bet ne nauji“ (žiūr. Prof. V. Biržiškos „Dr. Vinco Kudirkos visuomeninis darbas“, „Kultūros“ 1 Nr., 1930, 43 ir 45 pp.).

ri Draugelis, Aleksa, Stulginskis ar kuris kitas ūkininkų interesų eksponentas, o del filosofinės arba tikybinės pasaulėžiūros. Taip pat žinome, kad iš viso anais laikais iš karto nebuvo jokių rimtų susikirtimų, kurių pagrinde būtų buvę kurio nors socialinio sluoksnio ar grupės ekonominiai interesai: pirmieji susikirtimai ir visa diferenciacija (šalia „Varpo“ atsiradimas „Apšvietos“ ir „Tėvynės Sargo“) prasidėjo del religinės pasaulėžiūros skirtumų ir iš to einančio skirtingo nusistatymo kunigų luomo atžvilgiu. Atskirų socialinių grupių ekonominiais interesais pagrįstą elementą anais laikais iškėlė visai sąmoningai pirmasis Dr. J. Šliupas, bet ir tai tik po to, kaip iš Lietuvos išsidangino ir pagyveno Amerikoj proletarų tarpe. Gyvendamas Lietuvoje ir bendradarbiaudamas „Auszroje“, kaip matėme anksčiau, „ūkinį povizių“ Dr. J. Šliupas kaip tik buvo priskyręs prie to „žiupsnio daiktų“, kurie „traukia į kupetą lietuvninkus“.

Šitie faktai lietuvių tautinio atgimimo pradžiai yra labai charakteringi, ir jų analizas turi mums išaiškinti visą lietuvių tautinio judėjimo ekonominę prigimtį. Ūkio istorija ir bendroji sociologija vienodai mus moko, kad skirtingais ekonominiais interesais socialinės grupės gali „miegoti“ — tik šiuo atveju negali būti jokio judėjimo — arba, „judėti“, — bet tada, „ūkinis povizius“ bus jau skirstančiu veiksniu, o ne „traukiančių į kupetą“ bežemius darbininkus ir žeminninkus ūkininkus, kurių interesų eksponentu tikrai yra buvęs, kaip teisingai V. Biržiška atkreipė dėmesį, Vincas Kudirka, ir — pridėsiu nuo savęs — ne tik jis vienas, bet ir kiti anų laikų lietuvių tautinio judėjimo vadai. Net Dr. J. Basanavičius savo istorinėje „Prakalboje“ „Auszros“ 1 nr. kai tik nusileido iš istorijos gilybių ir filosofijos aukštybių į to laiko gyvenimą, tat vienintelėse tam reikalui paskirtose šešiose eilutėse pasakė šit ką: „Pasakodami apie praeitinę senovės, mes nepraleisime progą ne pasikalbėję su skaitytojais apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje. Naudingi vėl pamokinimai ir žinios ar tai iš notūros ar prigimties mokslo, ar tai iš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai iš vaistijimo (daktarystės) ir t. t., ras mūsų „Auszroje“ visuomet patalpos vietą“[13].

---

[13] „Auszra“, 1883, 1 Nr., 7 pusl.

Taigi tautos reikalai toje gadynėje, anot B., buvo identiški su stoka žinių iš gamtos, higienos ir agronomijos (ūkės vedimo); o tai, kaip matome, visai atitinka tik ūkininkų ir bendrai žemininkų interesus. Pirmasis ne istorijos ir ne patriotinės poezijos raštas „Auszroje“ (Nr. 2) yra P. L-o „Aprašymas žemės turtų“; paskui seka ūkininkams taikomi raštai iš higienos (dar pirmaisiais „Auszros“ ėjimo metais); toliau (pirmame „Auszros“ nr. 1884 m.) eina Gintauto — P. Vileišio apie „Medegą statant trobas“ šalia Dr. J. Šliupo išrodinėjimų, kad „ūkinis povizius“ yra „daiktu, traukiančiu į kupetą išvaikytus lietuvninkus“ ir t. t. O kai vėliau Amerikoje tas pats Dr. J. Šliupas pradėjo „budavoti lietuvystę ant pamatų darbininkiškų“, tai Budrys (Šernas - Adomaitis) griežtai atkirto: „Mes norime tarnauti Lietuvai tokiai, kokia ji šiandien yra, o ne, griaujant, daryti ją tokią, del kokios galėtume turėti savo asabiškas simpatijas, nes Lietuva, kokia ji nebūtų, nors jos idealai ir neatsakytų mūsų asabiškiems idealams, reikalai ir nauda jos kiekvienam lietuviui turi būti brangesni už pažiūras vienstovių žmonių arba ir smulkių krūvelių... Bet... amerikonai su savo šviesa ir išminčia mūsų duonos nevalgo; prie to jiems lengva ir šviesą ir išmintį užlaikyti ir dar platesnius programatus statyti, kaip šiandieniški, su jų radikališkomis reformomis, kurias nežinoma, kam priteks įvesti, o prie įvedimo nežinia, kiek lietuvystė pralydėti turėtų. Gal iš likučių būtų jau negalima ir savivaldišką darbininkišką tėvynę turtėti?“[14]. Kitoj vietoj „Varpas“ straipsnyje „Perkratymas mūsų darbų“ tarp kitako pabrėžia, jog „dingo „Szviesa“, persimainius iš svietiško ūkiško laikraščio..., visai atsakančio ūkininkų padėjimui, į laikraštį grynai tikėjimišką jo ūkiškoje dalyje...“[15] Ir bendrai galima beveik kiekviename tų laikų Prūsuose leidžiamų laikraščių numeryje rasti pakankamai medžiagos, iš kurios pirštu prikišamai matyti, kad mums rūpimoj „Auszros“-„Varpo“ gadynėj ūkininkų reikalai buvo laikomi ir bendraisiais tautos reikalais, ir šiuo klausimu iš karto jokių ginčų nei nesutikimų visai nebuvo, nežiūrint į tai, kad bendrai kritikos ir polemikos raštų tuo pačiu laiku visai netrūko.

---

[14] „Varpas“, 1889, 2 Nr., 23 pusl.

[15] „Varpas“ 1889, 6 Nr., 82 pusl.

Ši aplinkybė yra svarbi ne tik Kudirkos ar kitų ano laiko veikėjų bendrai charakteristikai ar jų ideologijai pažinti, bet ir apskritai lietuvių tautinio atgimimo bei tautinio judėjimo pobūdžiui, o taip pat ir šių dienų mūsų politinių grupių bei jų vadovų santykiams bei ideologijai. Tai nereiškia, kad 1880 - 90 metais Lietuvoje tebūtų buvę tik vieni ūkininkai ar vien tik ūkininkai būtų lietuviškai kalbėję; bet lietuviškai kalbančių žmonių masę iš tikrųjų sudarė beveik vieni ūkininkai, ir net jų samdomi darbininkai tais laikais dar daugiau jautėsi ūkininko šeimynos nariais, ne kaip ūkininko klasinių interesų priešininkais. Visi kiti, kas nebuvo ūkininkas ar bendrai valstietis — žemės ūkio darbininkas, — jei savo ekonomine ar net socialine padėtimi nuo valstiečių ir nesiskyrė, tai skyrėsi arba vartojama kalba ir tam tikromis tradicijomis bei juridinėmis teisėmis (smulkūs bajorai), arba darbo būdu (miestų ir miestelių amatininkai ir darbininkai), arba turtu (dvarininkai), arba profesija (laisvųjų profesijų žmonės, valdininkai) ir, be to, visi šie sluoksniai stengėsi savo skirtingumą dar labiau pabrėžti ne lietuvių kalbos vartojimu (čia neišsiskyrė net iš tų pačių ūkininkų valstiečių išėję kunigai, amatininkai ir bažnyčios tarnai). Ir tik vieni valstiečiai — ūkininkai ir jų samdomi darbininkai — sudarė visai vienalytę socialekonominę grupę, — visų pirma, kaip dar nesenai visi bendrai buvę baudžiauninkai ir žemės ūkio darbininkai, visi be pilietinių teisių „valdiniai“ ir, gal būt svarbiausia, visi vienodai visų kitų socialinių grupių bei sluoksnių traktuojami — žemesnės kategorijos žmonėmis laikomi.

Be abejonės, ir tais laikais, nežiūrint vienodos socialinės padėties ir dar patriarchališkų santykių tarp ūkininkų ir jų samdomų darbininkų, ekonominiai ūkininkų ir jų samdomų darbininkų interesai savo esmėje nebuvo tie patys. Bet ūkininkų samdomi žemės ūkio darbininkai tais laikais dar nesudarė aiškiai skirtingos nuo ūkininkų socialinės grupės iš dalies dėl to, kad šiuo atžvilgiu dar nebuvo susipratę, o daugiau del to, kad tam susipratimui dar nebuvo pakankamo socialinio ir ekonominio akstino: ūkininkai su samdomais darbininkais drauge dirbo, drauge valgė, tais pačiais namų drabužiais dėvėjo, vieni ir antri vienodai pinigų neturėjo, — nes ūkininkas ar patsai vienas su savo šeimos nariais ar drauge su samdoma šeimyna gamino ne rinkai, o tik sau ir šeimynai gyventi. Be to, kaip dabar, taip ir tuomet bent kiek stambesnių ūkininkų, kur būtų

daugiau progos ir pagrindo pasireikšti interesų priešingumui tarp ūkininkų ir samdomų darbininkų, buvo, palyginti, nedaug, užtat (del žemesnio ūkio kultūros laipsnio) buvo juo daugiau ūkininkų, kurių visas gyvenimas prilygsta šių dienų smulkiems ūkininkams ir mažažemiams. Iš kitos pusės, tikrųjų žemės ūkio darbininkų proletarų tuojau po baudžiavų panaikinimo buvo likę tiktai dvaruose, kurių samdomi darbininkai arba kumečiai ordinarininkai visa savo socialine padėtimi ir gyvenimo būdu daugiau prilygo ūkininkams, nekaip bile kuriai kitai socialinei grupei. Ir vėliau susidariusioji gana gausinga žemės ūkio darbininkų socialinė grupė anais laikais dar tik buvo pradėjusi rekrutuotis iš gausingesnių dvaro ordinarininkų šeimų ir iš mažažemių bei smulkių ūkininkų prieauglio.

Tuo būdu vadinamą priešaušrio gadynę vien ūkininkai ir buvo vienintelė socialekonominė grupė, kuria bet koks masinis judėjimas remtis galėjo. Nes miestuose, kai pramonės ir miesto darbininkų dar beveik nebuvo, nebuvo nė vieno gausingesnio socialinio sluoksnio, o jų ekonominė ir socialinė padėtis buvo tiek skirtinga nuo kitų socialinų grupių padėties, kad tam tikras „judėjimas“ anksčiau ar vėliau būtų turėjęs iškilti ir plėstis net ir tuomet, jei kitų tą judėjimą skatinančių veiksnių (psichologiškai kultūrinių) būtų nebuvę.

3. Lietuvių gyvenimo sąlygos Basanavičiaus ir Šliupo raštuose 1883 — 1884 m.

Galima nesutikti su Spenceriu, kuris teigia, kad „patriotizmas tautai yra tas pats, kas yra atskiram žmogui (individui) egoizmas“[16]. Bet jeigu mes pripažinsime, kad tautybė yra ne fiziologiškai antropologinis faktas, o socialinio gyvenimo padaras, tai ir visas patriotizmas, kuriuo iš karto buvo remiamas lietuvių tautinis judėjimas, privalėjo turėti pagrindo tame pačiame socialiniame gyvenime. O ar suprato ir aiškino šitą dalyką kitaip lietuvių tautinio atgimimo ir lietuviško patriotizmo žadintojai? Štai Dr. J. Basanavičius „Auszros“ prakalboje sako:

„Jau daug šimtų metų praėjo, kaip paliovė Lietuvos padangėse spindėjus žvaigždelė, kuri mūsų tėvams švietė; tamsi,

[16] Spencer, The Study of Sociology, London, 1885, pusl. 205.

neperregima ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę; visokie vargai ir sunki, o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo; užmiršome, kuomi mes senovėje buvome, ir tik retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminklą minavotą iš praeities mūsų... Liko dar kalba mūsų garbinga, apie kurią mes galime drasiai su mokytu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte". Šiaip viskas pragaišo, o ir tas mūsų vienintelis skarbas — kalba taipogi nyksta"[17].

Ir Dr. J. Basanavičius toka padėtimi visai nesistebi: „Per ilgus tuos metus mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą dyvytis reikia, kad tik per viešpaties malonę jiji iki šiai dienai dar gyva liko... Suskaityti visas priežastis, kurių del Lietuva nesusimažino ir taip baisiai sunaikinta tapo, būtų dabar per ilgai. Čia mes tik tiek paminėti turime, jog rasi didžiausia priežastis to viso pikto yra ta, kad apie lietuvių apšvietimą per lietuvišką kalbą, tie, kuriems prigulėtų tai daryti, rūpintis nesirūpina" (pabraukimas mano. A. R.).

Iš šių žodžių matyti, kad Dr. J. Basanavičius savo „Auszros" prakalboje žodžių „valstietis" ar „ūkininkas" nors ir nevartoja, tačiau jo pakartotini pabrėžimai buvusios „verguvės" ir esamų gyvenimo „sunkumų" iš vienos pusės ir nurodymai į nesirūpinimą lietuvišku apšvietimu „per lietuvišką kalbą" kaip tik tų, „kuriems prigulėtų tai daryti" — visai aiškiai rodo tą socialinį sluoksnį, kurį jis identifikuoja su lietuvių tauta. Jei Dr. J. B. būtų galvojęs kitaip ir lietuvių tautą įsivaizdavęs su keleta aiškių socialinių grupių, tai sunku būtų suprasti jo prakalbos baigiamąją dalį, kur jis pažada „Auszros" skaitytojams nepraleisti progos nepasikalbėjus „apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje", ir prie tų „gadynės reikalų" priskiria tik „naudingus pamokimus ir žinias ar tai iš notūros arba prigimties mokslo, ar tai iš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai iš vaistininkystės (daktarystės) ir tt." Nes kitiems Lietuvoj gyvenantiems socialiniams sluoksniams bei grupėms šios rūšies

---

[17] Auszra, 1883, 1 Nr., pusl. 6.

[18] Ten pat, pusl. 3 — 4.

lietuviškai teikiami „naudingi pamokinimai“ buvo arba nereikalingi (inteligentija pamokinimus „iš notūros“ buvo jau gavusi mokykloj, amatininkams ir pirkliams visai nereikalingi pamokinimai iš agronomijos) arba nesuprantami, ir tik vieniems valstiečiams - ūkininkams tie pamokinimai buvo visiems reiklaingi ir tik jiems vieniems, lietuviškai teikiami, ir suprantami būti galėjo.

Taigi Dr. J. Basanavičiui valstiečių ūkininkų tapatumas su lietuvių tauta buvo taip savaime suprantamas dalykas, kad jis nerado reikalo net apie tai atskirai kalbėti. Ko trūko ūkininkams (bendrojo mokslo ir agronomijos bei higienos žinių) — to trūko ir lietuvių tautai, o ko trūko tautai (geresnio gyvenimo, žmogaus teisių arba „teisybių, prigulinčių visai žmogystei“[19], — to trūko kaip tik patiems ūkininkams valstiečiams.

Dr. J. Šliupas tuo pačiu klausimu jau iš pat pradžios galvojo šiek tiek kitaip. Jam vaizdavosi visuomenė (draugija), kur „turi būti visi lygiai rūpesčių apie išlaikymą draugijos sloginami“, — kur „įsigimsta pramonė, prekystė, draugijinė užvada“, kurioj „kliūva kiekvienam įvairus likimas: vieni taiso ir purina žemę pasėliui javų, kiti jau nuimtus nuo lauko javus pertaiso į miltus, į duoną; treti audinius audžia; kiti kasa iš žemės nauges, akmenines anglis; kiti pristato daiktus pavestinus kitiems už pamokėjimą iš vietos į vietą, nesibijo nei kalnų, nei upių, nei jūrų; kiti vėl ima ginklą, kad ginti žmones nuo priešininkų“[20]. Dr. J. Šliupas net linkęs sutikti su mintimi, kad to laiko lietuviai dar nesudarę tautos ... „Už tai jeigu lietuviai šiandien negali vadinties tauta, tai bent jie turi pilningą tiesą reikalauti, kad pavydūnai negaišintų jų eigyje į priešakį“[21], — pabrėžia Dr. J. Šliupas ir toliau išrodinėja: „visi tėvynininkai turi meilyti ekonomiškame būvyje, idant visi žmonės „kasdien savo puode galėtų vištelę išsivirti“ ir sočiai pavalgyti; draugijiškame prietikyje idant teisybė prie visų būtų vienaip taikinama; o apšvaistoje ir doroje idant nebūtų persekiojimų, ir idant kiekvienas ga ėtų apsišviesti tiek, kiek jam reikia dėl pildymo reikalų kaip žmogaus ir ūkiėso (tėviškainio)“[22].

---

[19] Žodžiai iš tos pačios pirmojo „Auszros“ nr. prakalbos.
[20] „Auszra“, 1884, 1 — 3 Nr., 5 pusl.
[21] Ten pat, 7 pusl.
[22] Ten pat, 8 pusl.

Iš čia matome, kad Dr. J. Šliupas lietuvių tautos su vienais ūkininkais valstiečiais nors ir neidentifikavo, tačiau ir jo ekonominės santvarkos idealas tuo metu kaip tik buvo toksai, kad geriausia atitiko ūkininko idealą (kad „kasdien s a v o p u o d e galėtų vištelę išsivirti ir sočiai pavalgyti“ ir kad „teisybė prie visų būtų vienaip taikinama“). Tačiau jeigu rašinyje „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“ aiškiai atsispindėjusi anų laikų ypač rusų inteligentijoj vyraujanti politinių ir visuomeninių idealų įtaka šiek tiek užtušavo lietuviško ūkininko ideologiją, tai tame pačiame „Auszros“ numeryje atspausdinta to paties Dr. J. Šliupo recenzija apie Nerio (Petro Vileišio) 1883 m. išleistą knygutę („Trys pamokslai apie gaspadorystę del gaspadorių sodiečių“) tą ideologiją parodo visoj platumoj.

Ta knygutė buvo pritaikinta vien ūkininkams (kalbama apie madon einantį mainoūkį, žemės tręšimą ir apie žemės išdirbimą), o savo recenziją Dr. J. Šliupas pradeda šit kokiais žodžiais: „Juk lietuviai nedaug turi naudingų raštų apie ūkę, nieks neabejoja. Gana buvo krutus Daukantas, bet jo knygutės laikui bėgant suretėjo taip, kad retas jas išlaikė iki mūsų dienų. Ivinskis savo ūkiškuose kalendoriuose nuo 1846 ki 1863 metų taipogi stengėsi, kiek galėjo, nešti pagalbą ūkininkams. Jeigu dar primesime raštus Gomuliausko ir Radžiuno, ir „Naujausias galvijų liekarstvos kningas“, išduotas nekurio lietuviško dvarponio, kurios antrą sykį atspausdintos 1861 m., tai patuolaik nieks daugiau nemėgino rašyti apie tą taip svarbų dalyką“[23]. Del to Dr. J. Š. „su dideliu džiaugsmu pasveikina (me) tą gražų vaikelėlį“ ir iš savo pusės tik pasigaili, „kad rašikas jos kaip tik užmiršo pašnekėti apie reikalingumą išmėtyti sodžius į vienkiemus“[24].

Taigi čia jau matome, kad „pamokslai apie gaspadorystę del gaspadorių sodiečių“ Dr. J. Šliupo vertinami ne vien ūkininkų interesų atžvilgiu, bet drauge ir bendrai l i e t u v i ų. O psichologinis pagrindas tokiam lietuvių ir ūkininkų interesų identifikavimui yra atvaizduotas to paties Dr. J. Šliupo „Gromatoj iš Amerikos“, atspausdintoj tų pačių 1884 m. „Auszros“ Nr. 10 — 11. Šioj gromatoj autorius piešia savo įspūdžius ir patyrimus kelionėj į Ameriką ir patiekia eilę duomenų bei pa-

[23] Ten pat, 77 pusl.
[24] Ten pat, 80 pusl.

stabų apie lietuvių emigraciją Amerikon ir kt. Šios pastabos yra charakteringos ne tiek Dr. J. Šliupo pažiūroms, kurios ir be to žinomos, kiek svarbios tų laikų lietuvių valstiečių prasidėjusiam „judėjimui“ bei jo priežastims pažinti. Dr. J. Šl. rašo[25]:

„Skaitytojai „Auszros“ gali priežastį išeivystės jau truputį suprasti, juk daug sykių jau buvo šnekama apie vargus lietuvių — kaipo tautos ir kaipo žmonių pelninkų (pabraukimas mano. A. R.). Priespūdis — kas to nežino — yra gana skaudus: ar eisi į valsčių ar į mokslavietę, ar nutrėsi (? A. R.) į sūdą ar į policijos butą — ant kožno žingsnio rasi svetimus žmones, atsiųstus tarsitais vienu vienai del to, idant jie skriaustų žmones ir mokintų visokių piktybių pradedant nuo girtystės, pereinant per paperkamumą, o baigian ant apvogimo turto, šlovės ir laisvės. Kas nežino, kad teisybę rasti jau nebėra galima; taipogi papročius senoviškus ardo naujos nuomonės, atneštos iš svetur: čia nurodau tiktai ant vieno daikto. Lietuvoje patuolaik valdė žemę perdėtinis giminės — tėvas; tėvui mirus į jo vietą pastodavo ar vyresnis ar jaunasis sūnus. Tiesa pripažįsta žemę priderint visai giminei podraug — nuomonė labai graži ir būtų labai gera, jeigu taptų pritaikinama gyvenime išmintingai. Bet čia toli atsilieka išmintis. Norint tiesa pripažįsta reikalingumą valdyti žemę visai giminei podraug, vienok iš tiesų žemė yra paskaidoma į sklypus, kartais taip mažus, jog žmogus su pačia ir vaikais nebegali netiktai išmokėti antkrautus jam vyresnybės mokesčius, bet ir išlaikyt savo gyvastį ir gyvastį naminių gyvulių, jau ir taip sumenkėjusių mūsamiame kampe ir nusiveislinusių. Taigi žemės trupėjimas į skutgalius varo daugį į ubagystę: žemininkas parduoda savo turtą ir tampa samdininku ar gritelninku ar vėl kumečiu... Jei jau pristoksta žmogus duonos, tai apie jo dorišką ir dvasišką užauginimą nėra ko nei šnekėti. Nevienas masto, jog gana, kad vaikas išmoksta poterius žodis į žodį atkalbėti, prieiti spavėdėn — o jeigu jau ir maldų knygą sugraibo paskaityti, tai jau gana yra mokytas ir protingas. O vyresnybės svietiška ir bažnytiška mažai apie dvasišką išlankstymą žmonių proto rūpinasi“.

Šie Dr. J. Šliupo žodžiai pakankamai apibrėžia tiek sociališkai ekonominius lietuvių tautinio judėjimo pagrindus, tiek

[25] „Auszra“, 10 — 11 Nr., 360 — 361 pusl.

nurodo į kultūrpsichologinius veiksnius, paskatinusius ano laiko lietuvių inteligentiją ne asimiliuotis ir ne žūti svetimų tautų ir kultūrų, kurių jie buvo veikiami, jūroj, o pasidaryti lietuvių tautinio judėjimo vadais.

4. Lietuvos visuomenės grupės priešaušryje ir lietuviškos inteligentijos kilmė.

Norint geriau suprasti „Auszros" laikus ir lietuvių tautinio judėjimo vadus, tenka arčiau prisižiūrėti į anų laikų Lietuvos visuomenę. Pirmiausia pravartu prisiminti kai kurias datas.

Kai 1883 metais pasirodė pirmasis „Auszros" numeris, tai Suvalkijoj tebuvo praėję tik 20 metų nuo baudžiavų panaikinimo, o kitose Lietuvos dalyse — 22 metai. Vadinas, visas lietuvių tautos kamienas prieš 20 metų tebuvo baudžiauninkai, kurie buvo pilnoje ponų dvarininkų nuosavybėje ir neturėjo jokių teisių. Išeiti iš baudžiauninkų tarpo valstiečiai neturėjo nei teisės nei progos, išskiriant tuos nepaprastai retus atsitikimus, kai kurio nors baudžiauninko — dažniau baudžiauninkės — vaikas patekdavo ypatingon pono malonėn ir būdavo pamokinamas kokio nors lengvesnio amato, ir tik labai retai toks pono numylėtinis gaudavo ir aukštesnio mokslo pasiekti. Del to ir iš valstiečių arba ūkininkų luomo išėjusių inteligentų beveik nebuvo, o ir esantieji dažniausiai jautėsi „ponais" ir su „mužikais" nieko bendra neturėjo ar turėt nenorėjo.

Baudžiavą panaikinus visi baudžiauninkai įgijo asmeninę nuo pono nepriklausomybę, o ekonominę tik tie, kurie daugiau žemės turėjo. Bet ir daugiau žemės turintieji sunkiai vertėsi del menko žemės našumo ir del didelių išperkamųjų mokesčių. Šiuo atžvilgiu šiek tiek geriau išėjo tik suvalkiečiai, kur baudžiavų panaikinimas buvo užsitęsęs ligi 1863 metų sukilimo; o sukilimų metais naikinant baudžiavas Rusų valdžia sąmoningai padarė visą eilę lengvatų, iš kurių svarbiausioji — palikimas jų naudojamosios žemės pilnoj nuosavybėj be ypatingų išperkamųjų mokesčių. Šis faktas, taip pat kai kurios kitos istorinės aplinkybės (savo laiku priklausomybė Prūsams, vėliau Varšuvos kunigaikštystei, Napoleono teisynas) drauge su prigimtinėmis sąlygomis (neblogos žemės, geresnės sąlygos javų ūkiui ir kt.) padarė tai, kad suvalkiečiai ūkininkai galėjo

daug sparčiau atsigauti ir ekonomiškai sutvirtėti, kaip kitų Lietuvos dalių ūkininkai, — juo labiau, kad čia dar prieš baudžiavų panaikinimą buvo pradėtas skirstymas į vienasėdžius, o baudžiavas panaikinus tas procesas pasidarė beveik visuotinu lietuvių gyvenamose vietose. Tuo būdu sumanesniems ir ekonomiškai stipresniems ūkininkams nereikėjo savo ūkio darbų derinti su atsilikėliais, ir jie galėjo greičiau prasikišti.

Ši aplinkybė turėjo didelės įtakos visam lietuvių tautos judėjimui. Valstietis pasidarė savarankiškas ūkininkas. Bet jis dar nesudarė atskiros socialinės grupės su skirtingais ekonominiais interesais — ne tik dėl to, kad pertrumpas dar buvo laikas ir perdaug dar visi — ūkininkai, mažažemiai ir dvarų kumečiai — buvo artimi kaip buvusieji ponų baudžiauninkai, bet ir dėl to, kad pats ūkininkavimas buvo daugiau natūralinis ir jo tikslas buvo — prasimaitinimas, o ne pelno ieškojimas.

Tuo tarpu kiti socialiniai sluoksniai buvo visai svetimi. Buvusieji baudžiauninkų ponai dvarininkai skyrėsi ne tik savo socialine ir materialine padėtimi, bet ir kalba. Pirkliai buvo beveik vieni žydai, ir net daugelis amatininkų taip pat buvo žydai arba vokiečiai, — taigi ne tik skirtingos kalbos bei kultūros, bet ir kitos tikybos žmonės. Rusų valdžios atsiųstieji valdininkai — vėl visai svetimi žmonės, su kuriais ir susikalbėti negalima, be to, ir visas veikimas turėjo ypatingų, ūkininkams svetimų arba net ir priešingų, tikslų (mokesčių rinkimas, kariuomenėn ėmimas, rusifikacija). Savo visa būkle ir veikimu artimiausi valstiečiams dar buvo kunigai. Bet ir jų daugumą tais laikais buvo kilę ne iš valstiečių, arba tik su ponais draugavo. Buvęs baudžiauninkas valstietis kunigo nesuprato bažnyčioj per pamaldas (jos atliekamos lotyniškai), nesuprato savitarpio ir net su bažnyčios tarnais pasikalbėjimo (buvo kalbama lenkiškai), nesuprato ir suprast negalėjo viso jų gyvenimo būdo. Vieninteliai atsitikimai, kai ūkininkas kunigą suprato — tai barimo metu (per išpažintį ar iš sakyklos) už nuodėmes ir tais atvejais, kai reikėdavo kunigui pinigų duoti (už krikštą, laidotuves ir p.).

Prie tokių aplinkybių nereikia stebėtis, kad vos pasiliuosavęs ir įgijęs teisės mokytis buvęs baudžiauninkas ir vos prakutęs ūkininkas stengiasi savo vaikus ne amatų ar prekybos mokyti, o visų pirma — bent vieną savo sūnų „į kunigus išleisti“. Ir čia suvalkietis ūkininkas pasidaro lietuviškosios in-

teligentijos gaminimo pijonierium. Savaime suprantama, kad ir Suvalkijoj tais laikais galėjo ištesėti vieną kitą vaiką „į klesas“ leisti tik turtingesni ūkininkai; bet vis del to tokių ūkininkų kiekvienoj parapijoj buvo bent keletas, tuo tarpu kai kitose Lietuvos dalyse panašioj padėtyj galėjo būti tik labai negausingų vienkiemių valdytojai.

Žinoma, ne visi kuniguosna skirtieji ūkininkų vaikai į kunigus išeidavo, o iš išėjusių — nemažas skaičius susimaišydavo su bendrąja to laiko kunigų mase, ir tuo būdu saviesiems žmonėms, iš kurių buvo kilę, palikdavo taip pat svetimi, kaip ir tie, kurie buvo kilę „iš ponų“ (bajorų arba miesčionių) arba iš jų auklėtinių. Tačiau vis dėlto „Auszros“ laikais mes jau randame vieną antrą kunigą, kilusį iš ūkininkų, kuris ryšių su savais žmonėmis nenutraukia, o seminarijų auklėtinių tarpe lietuvių yra daug daugiau. Be to, ne visi seminarijų auklėtiniai, kilę iš ūkininkų tarpo, galėjo priverst save kunigu būti. Toki turėjo jau išsyk daug su savim ir savaisiais kovoti, daug pergyventi ir iškentėti, ligi pasiryžo prieš tėvų valią ir norą iš kunigų seminarijos išstoti. Vieni iš tokių drąsuolių patys savo jėgomis sugebėjo gimnaziją baigti ir universiteto mokslus išeiti, kiti gavo verstis kuo galimi. O kadangi daugumos mokslo cenzas, be kunigų seminarijos metų, tesudarė tik 4 gimnazijos klases, tai daugiausia šansų turėjo pastoti vaistinių mokiniais ir vėliau išsimušti į provizorius. Kitiems pavykdavo mokytojavimu verstis, dar kiti likdavo paprastais kanceliarijų „raštininkais“ arba Suvalkijoj valsčių (gminų) raštininkais arba sekretoriais; o buvo ir tokių, kurie grįžo į kaimą lauko darbų dirbti.

Štai tos aplinkybės, kurios pagimdė aušrininkus ir pirmuosius varpininkus — ir tai ne tik įkūrėjus ir bendradarbius, bet ir pirmuosius skaitytojus bei platintojus.

5. Aušrininkų ir pirmųjų varpininkų kilmės ir jų gyvenimo socialinės aplinkumos veikimas.

Jeigu sakoma, kad aušrininkai ar varpininkai savo ekonomine ideologija rikiavos pagal ūkininkų intersus dėl to, kad jie patys buvo ūkininkų vaikai, tai lygiai galima sakyti, kad tie aušrininkai ir varpininkai iš viso atsirado ir gyveno tiktai del to, kad buvo nesenai iš baudžiavos pasiliuosavusių ūkininkų

vaikai. Kuris kitas Lietuvos socialinis sluoksnis apie 1880-90 metų periodą galėjo aušrininkų ir varpininkų duoti? Miesčionys — beveik vieni žydi ir pagal profesiją pirkliai galėjo išauklėti savo kraštui pirklių ir šiaip pilėčių, bet ne lietuviškos ūkininkų kultūros adoratorių, o juo mažiau jos vadovaujamų darbininkų. Atsiųstieji rusų valdininkai turėjo aiškų uždavinį — visus krašto gyventojus paversti rusais ir pravoslavais. Vietos ponai ir paprasti bajorai geriausiu atveju galėjo duoti susipratusių ir kilnių savo krašto piliečių, bet nieku būdu ne grynai lietuviškos, o tada reiškė — grynai valstietiškos ir tuo pačiu klasinės kultūros bei susipratimo žadintojų.

Susipratusios lietuvių tautos tais metais nebuvo, o buvo tik lietuviškai kalbančių žmonių[26]; ir visi šitie žmonės priklausė vienam socialiniam sluoksniui — valstiečiams, kurių branduolį sudarė ūkininkai. Ir kai tik šitie ūkininkai pasiliuosavo iš baudžiavų ir šiek tiek prakuto, tai vieną antrą iš savo vaikų panoro pamokyti — kad likusiems lengviau išsiversti būtų ir kad savąjį kunigą turėtų, iš kurio, gal būt, ir paramos ūkiui arba giminei būtų. Kad daugiausia šansų „į mokslus eiti" turėjo daugiau pasiturinčių ūkininkų vaikai — tai suprantama savaime. Ir jeigu Basanavičius, Šliupas, Kudirka ir beveik visi kiti aušrininkai ir pirmieji varpininkai buvo pasiturinčių ūkininkų vaikai — tai nėra joks priepuolis, o tik neišvengiama gyvenimo aplinkybių išdava. Teisybė, jie visi savo tėvų buvo skirti kunigais, o išėjo gydytojais, advokatais ir kt. Bet čia mes turime tik aiškų pavyzdį, kad žmogus arba individas yra pilnas gyvenimo aplinkumos vergas tik tol, kol jis nėra fiziškai ir dvasiškai subrendęs, o kai subręsta, gali ir patsai aplinkybes veikti, ne tik aplinkybės jį.

Šioj vietoj bus pravartu pasiaiškinti klausimas, kuris nekartą yra davęs pagrindo ginčams ir polemikai mūsų spaudoje ir šiaip gyvenime, būtent:del ko „Auszrą" įsteigė ir bendrai lietuviško judėjimo pirmaisiais vadais buvo Basanavičius, Šliupas ir jų idėjiniai draugai, o ne Dambrauskas, Burba ar ki-

[26] Kudirka savo atsiminimuose rašo: „Nuo motinos, kuri mano nuomonėje buvo ideališka, niekad negirdėjau, kas tai Lietuva, lietuvis, gaivinimas Lietuvos ir t. t. Negirdėjau to nei nuo močiutės, nei nuo tetų, nei nuo vienos moteriškės iš mano kaimo ir visos apygardos" (V. Kudirkos raštai, II. t. p. 253).

ti maždaug tų pačių metų ir tos pačios kilmės kunigai? Dėl ko kun. Matulevičiaus ir kt. „Szviesa“ tik po „Auszros“ atsirado, ir ne Tumas „Tėvynės Sargą“ pirmasis pradėjo redaguoti, o Kudirka „Varpą“? Juk kilmė, amžius, laikotarpis — viskas tas pats!

Ši aplinkybė tiek mūsų draustinėje, tiek viešoje spaudoje jau nekartą buvo pastebėta, ir dažniausiai aiškinama, būsią pati kunigystė buvusi šio reiškinio priežastimi: kunigams, esą, tautos reikalai nerūpėję, ir jie būtų jais nesirūpinę, jei pasauliniai inteligentai savąja akcija nebūtų jų autoriteto palietę.

Tačiau šitoks aiškinimas neatitinka nei gyvenimo faktų, nei gali būti pagrįstas kuriomis nors mokslo teorijomis ar logikos išvadomis. Iš gyvenimo mes žinome, kad tiek kituose kraštuose, tiek Lietuvoje anksčiau yra buvę ir dabar yra nemaža dvasininkų, kurie darbštumu, pasišventimu ir pasiryžimu dirbti tam tikriems idealams drąsiai gali lygintis ir net konkuruoti su bet kurios kitos profesijos žmonėmis, — ir tai prie aplinkybių, kur nė kalbos negali būti apie siaurus egoistinius sumetimus. Ir Lietuvoj, palyginus Daukanto ir Valančiaus veikimą, nieku būdu negalima prieiti neigiamos išvados pačiai kunigystei, juoba, kad Valančiaus vyskupo padėtis ir pareigos savaime tam tikrą veikimo sritį ir pačius metodus diktavo. O „Auszros“, ir ypač „Varpo“ laikais buvo jau nemaža dvasininkų, kurie pagal savo jėgas ir gabumus dirbo tą patį darbą, kaip ir ne kunigai. Taigi ne kunigams liekasi tik „Auszros“ ir „Varpo“ įkūrimo pirmenybė, na, ir, savaime suprantama, ne pagal tikybinius reikalus besiorijentuojanti ideologija. Bet pirmenybių klausimas iš viso nėra jau taip esminis. Šiandien iš įvairių žmonių atminimų ir anų laikų aprašymų mes žinome, kad mintis leisti lietuvišką laikraštį tais metais buvo kilusi ne viename, o yra net žmonių (pav., M. Jankus), kurie ir del „Auszros“ leidimo yra kitos nuomonės, ne kaip visų bendrai priimtoji. Taigi klausimas gali būt tik taip statomas: ar be pasaulinių inteligentų iniciatyvos iš tų pačių ūkininkų įšėję kunigai būtų kada nors patys iniciatyvą pasiėmę ir lietuviškos dvasios laikraštį pradėję leisti?

Į šitaip pastatytą klausimą atsakymo ieškant reikėtų tik spėlioti, arba bent tik teoretiniais samprotavimais remtis, jei Valančius būtų ne prieš „Auszrą“ gyvenęs ir jei „Auszrai“ 1886 metais eiti nustojus pirmiau, 1887 metais, būtų pradėjusi

eiti ne kunigų redaguojama „Szviesa“, o pasaulinių inteligentų „Varpas“. Dabar mes matome, kad prie tam tikrų aplinkybių ir kunigai iniciatyvos parodė. Valančius buvo ne paprastas kunigas, o vyskupas, ir, rodos, negali būti jokio ginčo, kad jo visas veikimas ir raštai nemažiau atitiko to laiko valstiečių ir ūkininkų interesus, kaip jo bičiulio Daukanto, kurio „Istorija“ ir „Būdas“ dar ir šiandien mažiau pažįstami, kaip Valančiaus pamokslai ir valstiečių psichologijai ir reikalui pritaikintos knygelės. „Szviesa“ pirmojo numerio „Įžangoj“ griežtai pasisako prieš savo pirmtakūnę „Auszrą“, kuri „neturėjusi krikščioniškos dvasės, buvusi priešinga(s) katalikiškam tikėjimui ir erzinanti svietišką vyresnybę“, o iš savo pusės visų pirma pasižada rašyti ir spausdinti: „apie mokinimąsi skaityti, r a š y t i; apie mokinimąsi visokių remestų, amatų; apie pirkimą ir pardavimą žemės arba apie kitką; apie auginimą ir gydymą gyvulių; apie išgyvenimą dirvos ir sėjimą javų; apie įstatymus vyresnybės; apie įvairingus atsitikimus mūsų tėvynėje ir užmariniose šalyse. Žodžiu sakant, talpinsime visą tą, kas tik gali būti naudingu laimei kūno su išganymu dūšės“[27].

Ir reikia prisipažinti, kad „Szviesa“ savo žodį išpildė. Jau pirmame Nr., šalia mažiau ar daugiau tikybinio pobūdžio ar religinio atspalvio rašinių, randame „septynis kalbėjimus apie visokius dalykus naudingus“, apie rūkymą tabokos, „visokius pamokymus“ (iš higijenos) ir pradžią P. Liūto rašinio — „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus“, neskaitant rašinių apie akmenines anglis, saulės užtemimą, apie Ameriką ir apsakymėlių iš ūkininkų gyvenimo. O tai yra jau daugiau, kaip „Auszra“ valstiečių reikalams atitinkamų raštų buvo įdėjusi per visus pirmuosius ėjimo metus[28]. Panašus turinys „Szviesoje“ buvo mažne visą jos ėjimo laiką. Teisybė, reikia sutikti su Dr. J. Šliupu, kad valstiečių reikalus atitinkantieji „labai geri raštai“ buvo „ne plunksnomis kunigų rašyti“[29]. Bet „labai geri raštai“ ne visuomet vykdavo parašyti ir pačiam priekaišto autoriui, o iš to laiko kunigų, nesimokiusių

---

[27] „Szviesa“, 1887, 1 Nr., 1—2 pusl.

[28] Pirmaisiais „Aušros“ ėjimo metais išspausdintas tik „Aprašymas žemės turtų“ ir J. Bs. „Keli žodžiai apie kolerą“.

[29] „Lietuviškas Balsas“, 1889, 3 Nr., 22 pusl.

speciališkai nei visuomenės mokslų, nei gamtos, nei medicinos, nei agronomijos, nei teisių, negalima ir norėti, kad tokių raštų parašytų.

Čia aš noriu tik konstatuoti, kad „Szviesos“ vedėjai kunigai iš pat pradžios pripažino tokių raštų spausdinimo reikalingumą (cituotas įžangos žodis buvo rašytas Mačiulio - Maironio) ir juos, matyt, su mielu noru spausdino lygiai taip pat, kaip vėliau savuose laikraščiuose. O tai tik rodo, kad ir ano laiko kunigai, išėję iš tų pačių ūkininkų, jei tik neišsigimė, buvo toki pat ūkininkų sociališkai ekonominių interesų eksponentai, kaip ir jų jaunystės draugai — pasauliniai inteligentai, iš kurių tarpo taip pat nevienas išsigimė ir svetimiems tarnauti nuėjo (o buvo tokių, kurie prieš savo brolius dirbo, ir čia šalia kun. Miknevičiaus ir kt. tokią pat, jei ne daugiau, negarbingą vietą užima Gilius ir kt.).

Prie tokių aplinkybių — ir turint prieš akis jau iš praeities Valančių, Strazdelį — tegalėjo būti tik laiko klausimas del pačių pirmųjų aktingojo pasireiškimo darbų. Taip manyti verčia, be visos socialinės aplinkumos, ypač tas faktas, kad Rusų valdžios draudimas spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, kiek žinoma, turėjo tikslo lietuvius ne tik surusinti, bet ir supravoslavinti. Taip pat visa tų metų Rusų valdžios akcija buvo nukreipta ne tiek prieš valstiečius ar specialiai ūkininkus ir ne prieš lietuvius, o p r i e š k a t a l i k u s. Negalimas daiktas, kad prie tokių aplinkybių visi iš lietuvių ūkininkų kilę katalikai kunigai būtų amžinai miegoję ir nepradėję akcijos prieš savo tėvų ir giminių pravoslavinimo darbą[30]. Juk Valančiui su Dr. J. Šliupo „Liet. Balsu“ kovot dar nereikėjo, o tačiau jis rašė, savo lėšomis spausdino ir platino ne vien religinio turinio lietuviškas knygeles, bet ir ūkininkams naudingų pamokymų. Pagaliau, net jeigu šiuo klausimu būtų Dr. J. Šliupo teisybė ir tikrai kunigai būtų pradėję rašyti ir laikraščius spausdinti tik „sužadinti noro... žmonėms svietiškais raštais rodyti kelią į dangų“, tat būtų tik naujas argumentas mano teigimui, kad ano laiko lietuvių inteligentija, kilusi iš valstiečių ūkininkų — tiek pasaulinė, tiek dva-

[30] Dr. J. Šliupas 1889 mt. „Liet. Balso“ 3 Nr., 22 pusl. tiesiog sako: „Liet. Balso“ kirtimasi su kunigija sužadino norą „dvasiškųjų tėvelių“ žmonėms svietiškais raštais rodyti kelią į dangų ir — radosi „Szviesa“.

sinė — vienodai buvo veikiama savosios ekonominės aplinkumos, ir kad anksčiau ar vėliau toji aplinkuma būtų turėjusi išdirbti jėgų, kurios instinktyviškai būtų sukilusios ir veikusios vienoda kryptimi, nors gal ir skirtingais tikslais.

Visas šiuo klausimu ginčas del pirmenybės tiek seniau, ir ypač kai kada pasikartojąs dar ir dabar, yra visai bergdžias darbas tiek vienai, tiek antrai pusei, juo labiau, kad jis remiamas ne bešališkais tyrinėjimo duomenimis, o, geriausiu atveju, atskirais, be jokio ryšio paduodamais, išviršiniais pažymiais. Antra vertus, juk ne tik Basanavičius savo „Auszros“ „Priekalboje“ nurodinėjo į „Viešpaties malonę“ ir šaukėsi Viešpaties pagalbos „trūstis ir ruoštis“ Lietuvos dvasios naudai, bet ir pats Dr J. Šliupas „Auszroje“ Dievo pagalbos neniekino[31], o Amerikon nuvažiavęs pirmiau lietuviškas parapijas organizavo ir bažnyčias statė, ir tik vėliau atvirai prieš jas kovoti pradėjo. „Varpas“, kaip žinome, ne kartą atvirai užstojo tikybą ne tik prieš Rusų valdžią, bet ir prieš Dr. J. Šliupo prieštikybinę akciją[32], o „Ūkininke“ sistematiškai buvo ginami katalikų tikybos reikalai prieš Rusų valdžios persekiojimus ir dažnai apeliuojama į skaitytojų tikybinius jausmus, kad sukurstytų juos prieš Rusų valdžios persekiojimus ir pažadintų lietuviškus raštus skaityti[33]. Tačiau šie faktai rodo visai ne tai,

---

[31] 1883 m. „Auszros“ 8 — 10 Nr. išspausdintas Dr. J. Šliupo straipsnis — „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ — baigiamas charakteringu pasakymu: „Dieve jiems (t. y. lietuviams) padėk“ — (apsišviest, valdžią įgyt, žemę atgauti).

[32] Žiūr. „Varpo“ 1889 m. 8 Nr. Konstancijos S(kirmuntaitės) raštą (121 — 123) dėl jos parašytos Liet. istorijos vertimo.

[33] Šiuo atžvilgiu labai charakteringas yra straipsnis „Maskoliški prispaudimai“, išspausdintas 1893 m., „Ūkininko“ nr. 1, kur pranešama apie valdžios uždraudimą lietuviškose gubernijose privatiškai vaikus mokyti ir apie Varšuvos generalgubernatoriaus aplinkraštį, kuriuo valdininkams draudžiama valdžios įstaigose su žmonėmis vietinėmis (lenkų ir lietuvių) kalbomis kalbėti. Del pirmojo draudimo tarp kitako yra tokia pastaba: „Maskoliai draudža mokyti vaikus namieje, kad žmonės leistų juos į „učiliščę“, o tenai jau jie iš mūsų katalikiškų, lietuviškų kūdikių tikisi padirbsią grynus burliokus“.

Del antrojo aplinkraščio, kur be įsakymo valdininkams buvę dar instrukcijos išgauti iš žmonių renkamų valsčiaus teisėjų, viršaičių ir kt. pasižadėjimus taip pat tik rusiškai kalbėti, — „Ūkininkas“ pirmiausia valdžiai prikiša šitokį galvojimą: „Pirmučiausiai prisijaukinsme katalikus prie maskoliškos kalbos, o paskui jau lengviau bus ir provoslaviją įbrukti.

kad pasauliniai inteligentai tik „sužadinti noro žmonėms tikybą ginančiais raštais rodyti kelią į bedievybę ar kt.“ pradėjo lietuviškus laikraščius leisti, o tai, kad lietuvių tautos atgimime ir visame tautiniame judėjime religinis elementas tiek buvo svarbus, kad jo paneigti negalėjo net ir žmonės kitų pažiūrų arba tikybos indiferentai, — ir tai visai lygiai taip pat, kaip ekonomikos ar žemės ūkio dalykuose nieko nenusimaną dvasininkai negalėjo paneigti, norėdami iš viso bet kokios įtakos turėti, lietuvių ūkininkų interesų.

6. Religiniai bei psichologiniai veiksniai lietuvių tautiniam judėjime.

Religinių ir bendrai psichologinių veiksnių įtaka socialiniame žmonių gyvenime visuomet būna didelė, o lietuvių tautos atgimime ir judėjime, pasireiškusiame griežčiausioj formoj bekovojant del lietuviškos spaudos atgavimo, tas vaidmuo buvo itin žymus ir aiškus.

Reikia turėti galvoj, kad rusifikacija Lietuvoj buvo nemažų rezultatų pasiekusi, nes kariuomenė, ir Rusų mokykla savo įtaką darė. Tai įtakai lengviausia pasiduodavo vaikai ir priaugantis jaunimas, kuris negali sugebėti kritiškai dalykus vertinti. Anų laikų lietuviškuose laikraščiuose pilna pranešimų iš įvairių Lietuvos vietų apie tai, kad dažnai žmonės del savo nesusipratimo rusifikatoriams arba polonizatoriams patys į tinklus eina. Ypač šiek tiek pasimokęs jaunimas tuojau ima rusų kalbą ar bent rusų raides vartoti*). Ir jei vis delto rusifi-

---

Jeigu pirmą kart neprieštaraus ir rūpinsis pildyti mūsų paliepimus, tai antrą kart, kada paliepsime į cerkves eit, ir turės klausyti“. Po to jau nuo savęs „Ūkninkas“ mokina: „Deltogi, vyrai ir moterys, kas į Dievą įtikit ir kas motinos kalbą mylit, nepildykit šito paliepimo. Ne tik nepildykite, bet dar siųskite „prasbas“ į vyriausybę, kad ji atsiimtų atgal tą nežmonišką ir besmegenį paliepimą. O jūs, vaitai, raštininkai ir šaltyšiai, kurie esat geri katalikai lietuviai, neišsižadėkit ir nepasirašykit, kad maskoliškai su žmonėmis kalbėsit. Tegul tie besmegeniai ir begėdžiai pajunta, kad katalikiška Lietuva visai neketina į burliokiją pavirsti“.

*) Šį klausimą nušviečiant labai charakteringa karespondencija yra išspausdinta 1893 m. „Ūkininko“ Nr. 1, kur tarp kita ko rašoma:

„Prielankumu del maskolių atsižymi Veiverių apygardos gyventojai. Gal tame dalyke juos pereina tik Vilniaus gubernijos lietuviai,

kacijos pastangos niekais nuėjo, tai čia labai daug prisidėjo religinis momentas — žmonių instinktyviškas nekentimas rusiškų raidžių kaip p r a v o s l a v i š k ų, t. y. ne jų išpažįstamos tikybos — n e k a t a l i k i š k ų. Sakau, instinktyviškas, nes kitaip aš nemoku paaiškinti dviejų atsitikimų iš mano paties dar vaiko gyvenimo, kurie savo laiku mane taip paveikė, kad aš jų niekuomet užmiršti negaliu.

Neatsimenu tikrai metų, bet turėjo būti netrukus po to, kai buvo išspausdinta Šventoji Istorija rusų raidėmis. Mokyklos mokytojas gavo tų knygų nemažą skaičių ir turėjo išplatinti tarp savo mokinių. Parsinešiau ir aš tokią knygą, o kadangi buvo gavėnios metas ir mama dažnai prašydavo vakarais paskaityti ką nors „iš Šventųjų gyvenimo“ ar Šventojo Rašto, tai aš ir pradėjau iš parsineštos knygos skaityti. O bute buvo visa šeimyna susirinkusi — mama verpė, o tėvas (patėvis) su samdomu vyru po vakarienės pypkes rūkė.

Man pradėjus skaityti, mama klausėsi kaip visuomet, bet iš vyrų pusės tuojau pasigirdo šnabždesys ir pridurmu prie kiekvieno pasakymo arba pauzos aiškaus pasityčiojimo aikčiojimai arba ironiški atsidūsėjimai, ir juo toliau, juo aiškiau ir garsiau. Nors tėvas labai dideliu pamaldumu nepasižymėjo, bet vis delto buvo tikintis žmogus, ir niekuomet iš šventų skaity-

---

kurie užsiėldę kacapiškas barzdas ir apsileidę ant pirktinių kelnių raudonus, maskoliškus marškinius, dainuoja sau vaikščiodami panemuniais gudiškas šlykščiausias dainuškas. Apie Veiverius tuom tarpu, teisybė, da tik vieni vaikai, vakščiojantieji į vietinę mokslinyčią, švytruoja po kaimus su mėlynais, žandariškais marškiniais, o šiaip sodiečiai da jų nenešioja. Bet užtai jau kalbėti ar dainuoti maskoliškai susiėjus kur į karčiamą, ar pas kokį ūkininką ant jaunimo (vakaruškų), tai mūs lietuviai pirmutiniai. Dainuoja da mielai ir lietuviškai, bet kas tai sulyginant su tuomi, kas buvo pirm 10 — 15 metų! Tuomet kasdien da skambėdavo pagiriai vien tik nuo lietuviškų dainų, o ir gaida (meliodija) jų buvo daug gražesnė, meilesnė, jautresnė — tikra lietuviška; dabar gi kaskart rečiau išgirsi aidą dainuojančių, o ir tos pačios dainos, kaip jos baisiai subiaurintos! Rodos, kad tai suvis ne lietuviai dainuoja, o tik maskoliški kareiviai (žalnieriai) spiegia savo „vdol da po riečkie“... ar tam panašias. Lietuviškas gaidas sudarkė parėjusieji iš vaisko kareiviai ir Veiverių „studentai“. Šitos dvi klasės žmonių taipgi su pamėgimu vartoja ne tik *gudiškas raides*, bet ir *maskolišką kalbą* savo laiškuose į tėvus, gimines, ar taip pažįstamus lietuvius. Iš vaisko sūnus tankiai parsiunčia tėvams tokį laišką: *„Pozdravliaju vas matuška i tatuška z sestricami moimi Magdalenoju i Agatoju i želaju vam zdravija“* (Pasira-

mų nesityčiodavo. Mama, rodos, iš karto net nesuprato, koks dalykas, ir manė, kad vyrai gal savo tarpe bekalbėdami juokauja. Tik kai aš, nebegalėdamas pasityčiojimo pakęsti, sustojau ir tėvas nedviprasmiška sentencija mano paskutinį sakinį palydėjo, mama suprato ir nejuokais ėmė bartis, kam iš „švento skaitymo juokus krečia". O tėvas, užuot teisinęsis ar bent nutilęs, kad ims su samdininku dar daugiau juoktis, kad ims juoktis, — ir šį kartą jau ne tik iš manęs ir mano skaitymo, bet ir iš mamos drauge. Aš klausau ir nieko negaliu suprasti, o mama jau ne juokais ir pykti ėmė. Bet tėvas visą jos pyktį tuojau numalšino vienu pasakymu: „Ar nematai iš kokios knygos skaito? — Iš tos naujos — maskoliškos!" — Tada mama tik pažiūrėjo į mano knygą ir liepė daugiau iš jos namie neskaityti.

Šis atsitikimas man padarė begalinio įspūdžio. Nes kad pačios knygos buvo ne „maskoliškos", tai aš žinojau, kadangi visur žodis į žodį atitiko to paties vardo knygas lotyniškomis raidėmis. Mėginau tai aiškint ir namiškiams, bet tas argumentas jų visai neveikė: rusiškos raidės buvo nesugriaunamas įrodymas, kad knyga maskoliška. Ir jei mano parsineštoji knyga nepateko į ugnį, tai tik del to, kad tai buvo mokyklos vado-

---

šęs) „M. C.". O buvusis Veiverių „studentas" tai kaip kartais bando klabinti į širdelę savo mylimosios: *„Ach ti moja milaja!"*... ir čia ant viso lapo piešia eiles iš gudiško (maskoliško) rankvedžio, iš kurio Veiverių mokslinyčioj būdamas mokinosi. Bet tur būt abejodamas apie gabumą maskoliškoj kalboj savo mylimosios ir norėdamas jai parodyti su vienu laišku visą savo „mokslą", ant kitos pusės rašo vertimą to paties laiško lietuviškai! Tik papaikęs tegali tokius laiškus rašinėti, o vienok, netyčia užkliuvus į Skriaudžių parapiją, teko ten man matyti tokį laišką, rašytą ranka Ben. Cz. iš kaimo P. jauno ūkininko, patrynusio Veiverių mokslinyčios sienas 4 ar 5 metus. Mažiau už anuodu „mokyti", esantieji vaiske, rašo laiškus į tėviškę, teisybė, lietuviškai, bet kone *visi* — maskoliškomis raidėmis (literomis). Kas da navatniau: iš Amerikos, tos šalies liuosybės (valnybės), kur lietuvius vienija tarp savęs ir kelia širdyse jų meilę Lietuvos, savo kalbos ir visko lietuviško, lietuviški laikraščiai, išeiviai mūs parsiunčia į Lietuvą laiškus kartais rašytus *maskoliškomis literomis!* Iš to matom, kad norint neišsipildė geismas ir pranašavimas senojo Jurkevičiaus, buvusio inspektoriaus Veiverių seminarijos, o paskui viršininko direkcijos Suvalkų, jog apylinkė Veiverių už 30 metų (kalbėjo 1870 metuose) *kalbės maskoliškai*, vienok gudiškas raugas matomai vis platinasi toj tamsioj Lietuvos šalelėj".

vėlis: tą sudeginus, būtų reikėję vėl 20 ar 30 kapeikų už naują mokėti.

Aš ilgai to atsitikimo užmiršt negalėjau, bet ir suprast nemokėjau. Namiškių argumentai manęs neįtikino, bet patsai jaučiausi morališkai nugalėtas, nes vėliau tos knygos aš neskaičiau ne tik namie, bet ir mokykloj; tik del kitų akių ją laikydavau, o šiaip nenaudojau.

Po kiek laiko įvyko antrasis mano pralaimėjimas, ir vėl del tos pačios rūšies dalyko. Kalba ėjo apie kontrabandą ir apie kontrabandininkus. Iš ko prasidėjo — nebeprisimenu. Savaime suprantama, kad tėvas su vyru palaikė kontrabandininkų pusę ir smerkė valdžią už jų persekiojimus, o aš, prisiskaitęs visokių knygų, ėmiau filosofuoti, kad vis delto kontrabandininkai griešija, nes daro tai, ką valdžia draudžia. Čia vėl tėvas savo papratimu paleido kokį nors pajuokos žodį, pridėjo dar, kad man protą bus sumaišę kaip tik tos maskoliškomis raidėmis knygos, — ir aš vėl pasijutau visai nugalėtas, nors tėvo argumentų tikrumo tuo metu suprast negalėjau.

Ką visa tai rodo? Tiems, kurie tokių ar panašių pergyvenimų neturėjo arba kurie visų aplinkybių nežino, gali daug kas kitaip atrodyti. Pav., anų lakų lietuviškų laikraščių korespondencijose ir šiaip rašiniuose kiek pasimokiusio jaunimo pamėgimas rusų kalbos arba rusiškų raidžių gana dažnai aiškinamas arba noru pasididžiuoti, arba ir paprastu ištvirkimu (žiūr. cituotą korespondenciją iš Veiverių), o žmonių pasipriešinimą ir atsisakymą prisiimti rusų raidėmis spausdintas knygas valdžios agentai aiškino inteligentijos ar kunigų propagandos padaru. Aš iš savo tų laikų pergyvenimų žinau, kad iš mažens per dienų dienas rusiškoj mokykloj buvimas ir mokymasis prie rusų kalbos ir jų raidžių taip pripratina, kad nė į galvą negali ateiti, jog tomis raidėmis atspausdinta ta pati lietuviška knyga (ar parašytas laiškas) kokią nors ypatingą reikšmę ar vertę turėtų. Bet iš kitos pusės aš taip pat labai puikiai žinau (vėliau tyčia stengiausi tą dalyką ištirti), kad mano namiškių čia tikrai jau niekas nesuagitavo, nes jokių lietuviškų laikraščių ne tik namiškiai, bet ir niekas apylinkėj tuomet pas mus neskaitė, ir niekas nieko tenai tuomet neagitavo. Pasipriešinimas Rusų valdžios peršamoms graždanka spausdintoms lietuviškoms knygoms buvo grynai gaivalinis, kilęs iš religinės antipatijos s v e t i m a i (provoslavų) t i k y-

b a i ir jos atstovams (šiuo atveju valdžios agentams). Kad čia veikė tik gaivališkai kilusi religinė antipatija, rodo ir tai, kad tie patys žmonės lenkų kalbos, lenkiškų knygų — arba lietuviškų knygų lenkiškai lotyniškomis raidėmis — visai nesibaidė, nes tai atrodė „tos pačios", „katalikiškos". Del to taip vyko ir Lietuvos polonizacija.

Tam tikro žodžio pabraukimu aš visai sąmoningai noriu pabrėžti, kad plačiųjų minių gaivalinis nusistatymas prieš Rusų valdžios peršamas graždanka spausdintas lietuviškas knygas ir bendrai prieš rusifikacijos pastangas buvo religinio pobūdžio savo esmėje ir tik bendrai paėmus, o ne specifinis nusistatymas prieš provoslaviją, kurios jie nepažino ir nekęst negalėjo. Tai rodo iš vienos pusės tų pačių žmonių nusistatymas dėl lenkų kalbos, ir jų labai menkas atsparumas polonizacijai, ir Maž. Lietuvos lietuvių taip pat menkas atsparumas germanizacijai. Juk ypač anais laikais vartojamas alfabetas lietuvių kalbai ne daugiau tiko, kaip rusų graždanka (ypač sz, cz), tačiau šis alfabetas buvo priimtas vartoti be jokio pasipriešinimo, nes jo vartojimas nepriminė nieko svetima ar tikybai priešinga. Del to ir Lietuvos žmonių polonizacija taip vyko tol, kol rusifikacija neišaukė reakcijos ir tuo greičiau privedė prie tautinio susipratimo bei didesnio atsparumo ir prieš sulenkėjimą. Ir jei kai kurie lietuvių patriotai savo laiku atvirai skelbė, kad lietuviams yra pavojingesni lenkai, kaip rusai, tai jie konstatavo tai, kas iš tikrųjų buvo gyvenime: rusifikacijai galėjo pasiduoti tik apšviestesnieji arba karjeristai, bet tokių daug būti negalėjo; tuo tarpu prieš polonizaciją spirtis galėjo tik susipratę apšviestesnieji — ir jų daug nebuvo, o minios buvo visai neapsaugotos, kadangi vienintelis jų kultūros veiksnys — tikyba — buvo ne skiriančiu, o jungiančiu veiksniu. Prieš rusifikaciją žmonių masės buvo imunuotos, ir tą imunitetą sudarė jų skirtinga tikyba; o polonizaciją tikyba per bažnyčią dar lengvino. Del to mes ir turime tik vieną antrą surusėjusį lietuvį inteligentą, kuriam tikyba nustojo būti visa lemiančiu veiksniu ir gyvenimo rodikliu, — ir net ilgus laikus Rusijos gilumoj išbuvusių ir nesurusėjusių (jei nutauto, tai taip pat per bažnyčią greičiau sulenkėjo) paprastų žmonių — darbininkų ir ūkininkų.

Tai gyvi pavyzdžai iš Didžiosios Lietuvos lietuvių gyvenimo. Mažojoj Lietuvoj, kaip žinome, taip pat nutautėjimas ėjo, tik čia tie patys valstiečiai ūkininkai be jokio pasipriešinimo vokietėjo ir dabar tebevokietėja, nežiūrint į tai, kad tautinio susipratimo žadintojų tenai netrūko ir dirbtinėmis priemonėmis to žadinimo bent seniau ten niekas netrukdė. Dar prieš karą betyrinėdamas Prūsų lietuvių gyvenimo ir jų tautinio judėjimo sąlygas, aš buvau priėjęs išvadą, kad vienu svarbiausiu germanizacijos veiksniu Mažojoj Lietuvoj yra lietuvių ir vokiečių tikybos vienodumas. Kaip Didž. Lietuvoj per bažnyčias ir lenkiškai kalbančius kunigus lenkų kalba betarpiškai žmonių minias veikė ir juos sistematiškai polonizavo, taip lygiai Mažojoj Lietuvoj per bažnyčias ir vokiškai kalbančius kunigus veikė vokiečių kalba ir germanizavo lietuvninkus. Skirtumas tik tas, kad Didž. Lietuvoj su laiku per bažnyčią varoma polonizacija susilaukė konkurencijos iš mokyklų, kariuomenės ir bendrai iš valstybės įstaigų varomos rusifikacijos. O kadangi kiekviena konkurencinė propaganda visuomet stengiasi parodyti konkurento silpnybes ar blogus norus ir apeliuoja į varžytynių objekto susipratimą bei interesą, tai ir šioj politiškai kultūrinėj konkurencijoj lenkai juodino rusus ir ragino nepasiduoti rusifikacijai. Tuo būdu lietuviai valstiečiai, del kurių buvo varžomasi, turėjo progos iš abiejų pusių pažinti vienus ir kitus ir lengviau buvo patiems tautiškai susiprasti.

Visai kitaip dalykai stovėjo Mažojoj Lietuvoj. Ten kariuomenė, mokykla ir bendrai valstybinės įstaigos savais metodais taip pat skiepijo lietuviams vokiečių kalbą ir kultūrą, o bažnyčia ne tik jokios konkurencijos nedarė, bet pati dar daugiau ir sistematiškiau germanizavo. Ir šis darbas buvo juo lengvesnis, kad ne tik bažnytinė kalba atitiko valstybinę kalbą, bet ir pati tikyba germanizuojamų lietuvninkų buvo ta, kaip ir kaimynystėj gyvenančių Vokiečių ir Prūsų valdžios.

Kad čia didelės įtakos turėjo ypač tikybos tapatybė, ne vien bažnytinės ir valstybinės kalbos, tai rodo ir katalikiškų parapijų Mažojoj Lietuvoj daug didesnis atsparumas germanizacijai, kaip protestantiškųjų. Pav., kai Stalupėnų apskritis buvo jau senai germanizuota, tai nedidelė katalikų parapija Bildviečiuose ilgai laikėsi kaip kokia oazė (beveik ligi XX šimt.) ir buvo lietuviška. Taip pat Prūsų lietuviai katalikai ir kitur (pav., Tilžėj, Klaipėdoj) daug ilgiau lietuvystę išlaikė, nors

jų buvo visai nedaug (visoj Mažojoj Lietuvoj apie 3000), negu lietuvių protestantų minios. Tetzner'is savo laiku buvo net nustatęs, kad Prūsų lietuviai katalikai 19 šimt. dar vis daugėjo, kai lietuviai protestantai jau senai ir gana sparčiai mažėjo. Ir priežastys čia tos pačios, kaip ir Didž. Lietuvoj: lietuviai katalikai dėl tikybos skirtumų daugiau savaimingai gyveno, su protestantais nesigiminiavo, taip pat Prūsų karaliaus valdžios, kaip ne katalikiškos, tokio didelio autoriteto nepripažino, taigi ir jos germanizacinės priemonės jų taip neveikė. Amžinai, žinoma, ir jie išlaikyt negalėjo, bet čia paveikė ne tik jų palyginamas mažumas, bet ir tas faktas, kad Mažojoj Lietuvoj lietuviai katalikai, lygiai kaip ir protestantai, per savąją bažnyčią taip pat buvo germanizuojami, o atsparumą čia tesudarė patsai vienas aplink gyvenančių žmonių tikybos skirtumas. Štai lenkų katalikų ir protestantų gyvenamoj Silezijoj ir kitose vietose, kur katalikų buvo daugiau ir bažnytinė vyriausybė ar bent parapijų kunigai nebuvo vokiški, germanizacija taip sklandžiai nėjo, nežiūrint dideliausių Prūsų valdžios pastangų ir materialinių aukų[34].

Prie tokių aplinkybių visai nenuostabu, kad tiek Didžiojoj, tiek Mažojoj Lietuvoj lietuviai inteligentai iš pat pradžios savo tautą žadinamojoj propagandoj net ir prie didžiausių norų negalėjo išvengt klausimų, mažiau ar daugiau susijusių su religija ar tikyba. Štai ir „Auszra" savo pirmame numeryje Dr. J. Basanavičiaus žodžiais pasižadėjo būti laikraštis „tik svietiškas, ir pagal išteklių ir pajėgas, ... gabent žinias tik iš visatinio mokslo"[35], o keletą skirsnelių vėliau jau paaiškina kad, be kita ko, „Auszra" rašys ir apie „senovišką tikybę mūsų senelių"[36]. „Auszra" savo pažadus ir pildė. Tačiau „Szviesa", kaip matėme iš ankstybesnės citatos, vėliau atvirai „Auszrą" išvadino prieštikybiniu laikraščiu.

„Varpas" taip pat stengėsi šioj srityj „Auszros" pėdomis eiti ir taip pat tik „svietišku" laikraščiu būti, bet prieštikybinio laikraščio vardą įgijo iš karto. To paties likimo susilaukė ir Prūsų lietuvių tie laikraščiai, kurie žadėjo ir norėjo tik „svie-

---

[34] Plačiau apie religiškus psichologinius veiksnius Prūsų lietuvių nutautėjimo procese žiūr. mano rašinį „Prūsų Lietuva ir lietuviai" („Liet. Žinios"), 1914 m. 149, 150 ir 151 Nr.

[35] „Auszra", 1883, 1 Nr., 5 pusl.

[36] Ten pat, 7 pusl.

tiški“ būti, t. y. tikybos dalykų neliesti (Vanagaičio „Birutė“) arba juos lietė ir aiškino laisvai, nuo oficialinės tikybos nepriklausomai (Vydūno „Jaunimas“). Ir šitą „svietiškumą“ vienodai smerkė tiek Didž. Lietuvos lietuvių katalikų kunigai patriotai — Mačiulis, Dambrauskas arba Tumas, tiek Mažosios Lietuvos protestantų lietuvių kunigai arba šiaip dvasininkai patrijotai (Gaigalaitis, kai kurie vad. „žodžio sakytojai“).

Visus šituos pasaulinių inteligentų ir dvasininkų nesutarimus ir susikirtimus laikyti vien nesusipratimu — nėra galima. Dar mažiau galima tai aiškinti kieno nors blogais norais. Tiek vieni, tiek kiti norėjo žmones šviesti ir savo artimųjų žmonių kultūrą kelti, juos savarankiškais žmonėmis padaryti. Tačiau kai vieniems atrodė, kad lengviau ir tikslingiau rūpintis tik bendraisiais arba „svietiškais“ reikalais, tikybą arba filosifiškai religinius įsitikinimus paliekant kiekvieno atskiro žmogaus sąžinei, tai kiti tikybą bei religinį gyvenimą laikė neatskiriamu nuo gyvenimo apskritai. Šis pagrindinis nusistatymas savaime turėjo vesti prie nesusipratimų ir savitarpio kovos. Nes tiems, kurie norėjo tikybą eliminuoti ir visą tautinį judėjimą remti tik bendraisiais tautos reikalais šalia tikybos, — kiekvienas tikybinio elemento įterpimas ar religines pažiūras liečiančio klausimo kėlimas turėjo atrodyti bendrojo tautinio darbo skaldymu bei trukdymu; kitiems, kurie bendrai gyvenimo (ne tik tautinio) be tikybos neįsivaizdavo, kiekvienas tikybos reikalų apėjimas arba ignoravimas savaime jau turėjo atrodyti ir tautinio atgimimo bei viso tautinio judėjimo nepakenčiamu žalojimu, prieš kurį taip pat reikalinga kovoti, kaip prieš kalbos ir bendrai kultūros žalojimą.

Tokia turėjo arba galėjo būti bendroji situacija. Grynai psichologiniu atžvilgiu abidvi pusės, kiek jos savųjų nusistatymu teisingumu tikėjo, buvo vienodoj padėtyj. Tačiau negalima nepripažinti, jog pasaulinių inteligentų užimtoji pozicija buvo žymiai sunkesnė, nes sunkiau suderinama su realinio gyvenimo reikalais ir reikalavimais. Šiaip ar taip, visas tas socialinis sluoksnis, kuriuo lietuvių tautinis judėjimas remtis galėjo, tikėjo — ir gyvenimo be tikybos visai nesuprato. Lenkai savo polonizacinei politikai bažnyčią ir tikybą naudojo iš senų laikų, o Rusų valdžia rusifikacinėj politikoj taip pat naudojo jei ne atvirai tikybą, tai bažnyčias (uždarinėjo, katalikų bažnyčias provoslavų cerkvėmis darė), o jei ne bažnyčias, tai bent

kunigus ar jų veikimą. Prie tokių aplinkybių tikybos reikaluose laikymas pilno neutraliteto reališkai galvojančiam patrijotui buvo visai neįmanomas dalykas. Bet pradėjus kalbėti ar rašyti apie lietuvių katalikų tikybos skriaudas ar bažnyčios naudojimą politikai, nėra jau lengva atskirti, kur čia pasibaigia bendrųjų tautos reikalų gynimas, o prasideda tikybos klausimų lietimas.

Sunkiai išlaikoma pasaulinės inteligentijos užimtoji tikybos atžvilgiu pozicija buvo dar ir del kitų priežasčių. Štai „Auszra", pasižadėjusi būti „tik svietišku" laikraščiu ir „gabent žinias tik iš visatinio mokslo", tuo pačiu laiku pasižada (ir pažadą pildo) rašyti ir apie „senovišką tikybę mūsų senelių". Nėra abejonės, kad šitoks nusistatymas pilnai atitiko tų laikų humunizmo ir racionalizmo idėjas. Bet ar atitiko jis ir katalikų bažnyčios reikalus ir ideologiją? Juk šiaip ar taip kalbėsime, bet jeigu laikraštis duoda vien žinių „iš visatinio mokslo" (tame skaičiuje ir iš tų gamtos mokslo sričių, kur tik per ilgesnį laiką mokytiems teologams pavyksta rasti mokslo faktų arba teorijų ir tikybos dogmų derinamas formules), ir prie to prideda dar raštus apie lietuvių senovės tikybą, kurią, žinoma, idealizuoja, tai tokio laikraščio bendroji dvasia bei kryptis gali būti bet kokia, tik jau ne katalikiška, nors atvirai prieš katalikybę ten gali nebūti nė žodžio parašyta.

Čia tai ir yra svarbiausioji visų tikybinių ir bendrai pasaulėžiūrinių nesusipratimų ir ginčų priežastis tiek seniau, tiek ir dabar. Negalima reikalauti, kad gamtos mokslų išprusintas ir filosofiškai išlavintas inžinierius, medikas ar teisininkas tikybą ar tikybos reikalus suprastų taip, kaip juos supranta paprastas visai nesimokinęs kaimietis; taip pat negalima reikalauti, kad jis atsisakytų viešai pareikšti savo nusistatymą, žinias ar nuomones. Tačiau taip pat sunku norėti, kad tikintis katalikų ar kitos kurios bažnyčios kunigas visai ramiai žiūrėtų, kaip jo globoj esamų žmonių tarpe skleidžiamos mintys ir idejos, su jo atstovaujamos tikybos mokymu nesuderinamos. O iš to išeina, kad iš pat pradžios prasidėjusi kunigų akcija prieš pasaulinių inteligentų užimtą ir vedamą poziciją „Auszroje", „Varpe" ir kt. buvo visai naturali ir neišvengiama lygiai taip pat, kaip buvo naturalus ir neišvengiamas visas Lietuvos valstiečių ūkininkų sociališkai kultūriniais pagrindais judėjimas. Ir

jeigu prie viso religiškai ideologinio dvasininkų ir pasaulinių inteligentų skirtumo vis delto ne tik „Auszros“, bet dar ir „Varpo“ laikais abeji tuose pačiuose spaudos organuose bendradarbiaudavo, tai tas tik rodo, kad be skirstančių buvo ir jungiančių veiksnių; svarbiausi ir galingiausi iš šių jungiančių veiksnių buvo, be politinių, socialekonominiai valstiečių ūkininkų interesai. Šie visi veiksniai ir nulėmė, tarp kita ko, Mačiulio - Maironio, Dambrausko - Jakšto, Tumo - Vaižganto ir kt. kunigų ryšius su aušrininkais ar varpininkais iš vienos pusės, ir ne vieno iš tų pačių varpininkų bei aušrininkų ryšius su „šviesininkais“ arba „sargininkais“. Tie veiksniai taip pat nulėmė anų metų laikraščių turinį ir jų bendradarbių pažiūras socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimais (kunigų leidžiamuose laikraščiuose daugumas raštų buvo visai ne tikybinio pobūdžio, o „Varpe“ ir ypač „Ūkininke“ gana dažnai būdavo spausdinami straipsniai, ginantys žmonių tikybos ir bažnyčios reikalus prieš valdžios persekiojimus, apeliuojama į skaitytojų tikybinius jausmus ir t.t.).

Lietuvių tautos atgimimo pirmojo dešimtmečio (1883—1893) ekonominiai raštai ir rašytojai.

I. Bendrieji pažymiai.

Pirmasis lietuvių tautinio judėjimo dešimtmetis lietuvių kalba spausdintų ekonomikos raštų istorijoj sudaro aiškiai aprėžtą periodą, kurio svarbiausias pažymys — tai ekonominės ideologijos vienodumas. Tai nereiškia, kad visi šio periodo ūkio ar bendrai socialiniais ar ekonominiais klausimais rašytojai būtų buvę vienodos nuomonės ir tos pačios ideologijos žmonės. Jau ir tada būta nuomonių skirtumo ir aiškiai matomo ekonominės ideologijos įvairumo. Vis delto kai skaitai ano periodo ekonomikos reikalais trumpus straipsnelius ar ilgesnius rašinius, tai lieka bendras įspūdis, kad ir jų autorių ekonominė ideologija yra maždaug tos pačios kilmės, ir nusistatymas einamojo momento klausimais perdaug nesiskiria.

Beveik visuose to laiko rašiniuose, kiek jie liečia bendruosius ekonominio arba socialinio gyvenmo klausimus, jauti socializmo įtakos, bet taip pat visuose, išskiriant labai retus ir sporadinio pobūdžo iškrypimus, gvildenami daugiau bendrojo pobūdžio klausimai, kurie atitinka ir ūkininkų interesus, ar bent jiems aiškiai neprieštarauja. Net Dr. J. Šliupo leidžiamam „Lietuviškam Balse“ spausdintuose rašiniuose jauti daugiau darvinistinės kovos dėl būvio, kaip nuoseklios socializmo klasių kovos ideologijos, kuri visu griežtumu pasireiškia tik 1894 metais pradėtoj leist „Naujoj Gadynėj“.

Su 1894 m. išėjusia „Nauja Gadyne“ prasideda „nauja gadynė“ ir lietuvių socialekonominėj literatūroj. Klasių kovą idealizuojančio socializmo dvasioj gvildenami visi socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškiniai, tuo tarpu ligi tol visa kas buvo vertinama daugiau bendrųjų tautos reikalų atžvilgiu. O kadangi, kaip iš pirmosios dalies matėme, bendrieji tautos reikalai iš karto buvo identiški su valstiečių - ūkininkų reikalais,

tai „Naujos Gadynės“ vertinimas turėjo atitikti darbininkų-proletarijato interesus. Taip ir buvo. „Nauja Gadynė“ — tai jau „lietuviškas darbininkiškas laikraštis“ ne tik iš vardo, kaip buvo nevienas iš anksčiau pradėjusių eiti, bet ir turinio ir iš visos dvasios, berods, žymiai atskiestos liberalizmu ir net anarchizmu[37].

Antras 1883 — 1893 m. periodo ryškesnis pažymys — tai ekonomikos klausimais rašytojų negausingumas ir jų temų neįvairumas. Berods, specialiniais žemės ūkio klausimais — apie žemės dirbimą, trąšas ir kt. — raštų ir rašytojų randame nemaža, ir ne vien laikraščiuose, bet ir atskirai atspausdintų, nors rašyti tie visi „pamokslai“ arba „pamokymai apie gaspadorystę“ ne specialistų agronomų ar veterinorių, o inžinierių, medikų, teisininkų ir kitų[38]. Netrūko dar ir agitacinio pobūdžio raštų, raginančių pradėti verstis amatais ir prekyba, o laiks nuo laiko būdavo iškeliamas ir vienas antras ekonominės politikos klausimas (apie mokesčius ir kt.). Tačiau raštų, kuriuos būtų galima vadinti ekonomikos arba ekonomistų raštais tikra to žodžio prasme, pasitaiko labai retai, ir tie patys sukasi dažniau apie baudžiavas arba pramonės ir prekybos reikalą tiek, kiek tie klausimai artimi ar suprantami ūkininkams.

Charakteringa ir tai, kad „Auszroje“ per visą ėjimo laiką buvo atspausdintas tik vienas rašinys, kurį pilnai galima vadinti ekonominiu — tai Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę“, pradėtas 1884 m. „Auszros“ Nr. 7 - 9 ir nepabaigtas autoriui išvažiavus į Ameriką. Kiti „Auszroj“ atspausdinti neistorinio ir ne siaurai patriotinės publicistikos bei poezijos raštai lietė ūkininkų profesinius (žemės ūkio, gyvulininkystės) reikalus ar teikė higienos žinių, tačiau bet kokios socialinės

---

[37] Be raštų einamaisiais klausimais „Nauja Gadynė“ tuojau iš pat pradžios ėmė spausdinti ilgesnių verstinių raštų (Lafargue „Religija kapitalo“, Ivaniukovo „Liberalizmas ir moksliškas socializmas“, ir kt.). Redagavo iš pradžios Dr. J. Šliupas, vėliau Amerikos lietuvių tarpe pagarsėjęs anarchistas Laukis (Bacevičia), kuris vėliau Amerikos lietuvių tarpe organizavo anarchistinės (sindikalistinės) tarptautinės darbininkų organizacijos (I. W. W.) skyrių.

[38] Turbūt, vaisingiausias šios rūšies raštų rašytojas, šalia Petro Vileišio, bus buvęs Dr. J. Staugaitis, kurio raštų apie trąšas ir kt. būdavo kalendoriuose ir laikraščiuose.

ar ekonominės ideologijos ar ekonominių mokslų teorijos jie visai nepriklausė.

Nedaug tokių raštų pasirodė pirmaisiais dviem metais ir Dr. J. Šliupo redaguojamam „Lietuviškam Balse", nors J. Šliupas savo rašiniuose („Gamtos mokslai", „Tėvynybė ir visatybė" ir „Likimas žmogaus ant žemės ir draugija"), Šernas - Adomaitis straipsnių serijoj („Ko mums reikia" ir „Tėvyniški balsai") ir J. Andziulaitis - Kalnėnas iškėlė ir savotiškai nušvietė visą eilę socialinio gyvenimo klausimų. Socialekonomio pobūdžio rašinių žymiai daugiau pradėjo atsirasti tik nuo 1887 metų, t. y. „Auszrai" jau sustojus, ir tai tiek Amerikoj leidžimame „Lietuviškame Balse", tiek Lietuvoj pradėjusioj eiti „Szviesoj". Prie Šliupo, Andziulaičio ir Šerno dabar jau prisideda atskirais rašiniais Radzvickas (Petras Bevardis) — apie javų kainas 1887 m. „Liet. Balso" nr. 9 ir 10), J. Jablonskis (G. A. „Szviesos" nr. 5 „Apie javus ir akčyžes") ir kai kurie kiti smulkesniais arba menkesnės vertės rašiniais. Bet ypač šie metai lietuvių ekonominėj literatūroj pažymėtini pirmaisiais grynai socialekonominio pobūdžio rašiniais ligi tų metų visai negirdėto naujo rašytojo Liūto, kuris buvo dabartinis profesorius, tuomet dar studentas, P. Leonas, kuris pradėjo iš karto ilgesniu rašiniu („Szviesos" 1887 m. nr. 1 ir 2 straipsnis „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus").

Sekančiais 1888 metais socialekonominiais klausimais pradėjo rašyti Vl. Mačys (Balandis, apie javų pigumą „Szviesoje") ir įdomių socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimų iškėlė P. Matulionis (Bevardis) savo kaimo etiuduose „Lietuviškame Balse".

Vėliau (nuo 1889) socialekonominiais klausimais atskirų straipsnių pradeda duoti Krikščiukaitis, Dovoina Selvestravičius, Grinius, Lozoraitis, Vilkutaitis, Pakalniškis, Grinius, Kudirka, Kriaučiūnas, J. Bagdonas, Čepas, Matulaičiai ir kt., bet iš jų tik Andziulaitis, Bagdonas, Grinius, Lozoraitis, Matulionis, Vilkutaitis ir Leonas kiek dažniau pasirodė, o kiti visi išnyko po pirmo — antro debiuto. Žymesniais gi socialekonominio pobėdžio raštais „Auszros" - „Varpo" pirmąjį dešimtmetį (1883 — 1893) išsiskiria tik Dr. J. Šliupas, Šernas - Adomaitis, Lozoraitis, Andziulatis, Matulionis ir ypač P. Leonas.

2. Pirmieji socialekonominiai raštai ir Dr. J. Šliupas.

Dr. J. Šliupas priklauso tos pačios istorijos romantikų grupės, kaip Dr. J. Basanavčius, kuris „Auszros“ „Prakalbą“ pradėjo lotynišku motto: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri“ — „Žmonės nusidavimų nepažįstantieji vis yra vaikai“. Istorijos nepažįstančius laikydamas vaikais, Dr. J. Basanavičius visą savo gyvenimą beveik vien istorijos tyrinėjimams ir jos mokymui ir paaukojo. O „Auszra“ turėjo būti tuo organu, per kurį „nusidavimų nepažįstantieji“ galėjo mokomi būti.

Dr. J. Šiupas „Auszroje“ pirmiausia pasirodo taip pat istorinio pobūdžio rašiniu apie Simaną Daukantą[39], o Nr. 8 - 10 atspausdintas straipsnis „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ pradėdamas žodžiais, kurie atrodo Dr. J. Basanavičiaus pastatyto motto žodžių tik kiek platesnė interpretacija[40]. Ir bendrai Dr. J. Šliupas savo gausinguose rašiniuose, net ir ne istoriniuose, nuolatos daro ekskursijas į Lietuvos senovę ir bendrai į istoriją.

Tačiau vis delto Dr. J. Šliupo net grynai istorinių raštų negalima lyginti su Dr. J. Basanavičiaus raštais. Jei Basanavičius rašė „Apie senovės Lietuvos piles“[41], tai jis pradėjo poeto eilėmis bei lyriškais vaizdais iš Lietuvos senovės gyvenimo, perėjo prie mokslinio dalykų aprašinėjimo ir baigė trumpu raginimu pamilti jo aprašytus — garbingosios senovės palikimus bei pavyzdžius, „visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą žemę, savo mylimą kalbą bei reikalus savo tautos“[42]. Tuo tarpu Šliupas, jei rašo apie „lietuvius ki-

---

[39] Auszra, 1883, Nr. 1, 2 ir 8 — 10.

[40] „Daugybė mūsų žmonių nežino ištisinės istorijos savo tautos. Toki nežinė lietuviams daug pikto atneša, ir del ko? del to, kad vieni mislija, jog lietuviai buvę tamsi, vangi ir negarsi tauta, prie kurios geram žmogui gėda esą prisiskaityti, kiti gi norint geriau žino praeigą lietuvystės, bet nevisai supranta tai, ko šiandien lietuvių giminei reikia ir kokias jinai turi tiesas ganėdinti savo reikalams. Tas mano norint trumpas raštas bene išsigalės vieniems akis atvėpti, kad jie žvilgterėję į praėjusį gyvenimą lietuvių susigriebtų ir imtų tarnauti savo gentei, kitiems gi bene nurodys tikrąjį taką darbuose ir pageidavimuose“ („Auszra“, 1883, 8 —10 Nr., 221 pusl.).

[41] Tai yra ilgesnis rašinys, įdėtas 1883 m., „Auszros“ 1 Nr. ir pabaigtas tik kitais metais.

[42] „Auszra“, 1884, 1—3 Nr., 52 pusl.

tą gadynę", tai būtinai ją riša su „šiandien" — su tos dienos politine bei socialine santvarka, santykiais su kitomis tautomis ir t. t.[43]. Jei jis rašo Simano Daukanto biografiją, tai būtinai iš pat pradžios pabrėžia „nerūpestį mokytų vyrų apie savo krašto rašliavą" ir kitas tos dienos nedorybes[44]. O kai dar J. Šliupas imasi savo gadynės literatūros arba patriotinės poezijos kritikos darbo, tai, be kita ko, kreipia dėmesį ne tik į praeitį, bet ir į tos dienos socialinio gyvenimo reiškinius, ir jau pačioj pradžioj pabrėžia, jog „reikėtų atminti, kad kova už būvį žmogaus ir giminės galanda sylas, stambina jas ir didina"[45].

Tuo būdu iš pat pradžios Dr. J. Šliupas užsirekomenduoja daugiau publicistu visuomeninku, kaip istoriku - mokslininku, o jo rodymas „į kovą už būvį", kaip į žmonių gyvenimo akstiną (toji kova dėl būvio „galanda sylas, stambina jas ir didina"), savaime rodo jau ir Dr. J. Šliupo ideologinę kryptį, kuri ryškiau pasireiškė vėliau „Lietuviškame Balse" ir ypač 1894 m. pradėtoj leisti „Naujoj Gadynėj".

Bet klaidinga būtų manyti, kad Dr. J. Šliupo patriotiškai socialistinė ideologija su atitinkama terminologija buvo padaras gyvenimo Amerikoj tarp lietuvių proletariato. Dr. J. Šliupo ir kitų aušrininkų bei pirmųjų varpininkų brendimo ir mokslo metais socializmo ideologija buvo labai populiariška. Pirmojo socialistų internacionalo įsikūrimas ir jo del savitarpio ginčų žlugimas, sparčiai išaugęs socialistinis darbininkų judėjimas ir savitarpio kovos (Lassalis!) Vokietijoj, Bismarkio priešsocialistinis įstatymas ir socialistų persekiojimai Rusijoj bei Vokietijoj šalia veikimo laisvės Prancūzijoj ir Anglijoj, — visa tai socializmą tik daugiau populiarizavo, juo labiau, kad ir ekonomistų istorinė mokykla, bepuldama klasinę mokyklą, su pamėgimu vartojo prieš tą mokyklą Markso ir kitų socializmo teoretikų iškeltus argumentus, ir tuo būdu universitetuose besimokinanti jaunuomenė kad ne gyvenimo, tai savo profe-

---

[43] Žiūr. „Auszrą", 1883, 8 — 10 Nr., 221 — 231 pp.

[44] „Auszra", 1883. 1 Nr., 13 p.

[45] Žiūr. „Auszros", 1883, 3 Nr., 75 pusl. ir kt. „Lietuvos bičiulio" patriotinių eilių recenziją, kuri pabaigta „Auszros" 4 Nr., 108 — 110 pp.

sorių, kad ne profesorių, tai gyvenimo nuolatos buvo supažadindama su socializmo ideologija ir socialistiniu judėjimu*.

Šis caro valdžios taip persekiojamas judėjimas ypač turėjo veikti lietuvių besimokinančią jaunuomenę, kadangi socializmo skelbiamos kovos ir laisvės idėjos atitiko ir Lietuvos vastiečių vaikų socialinės ir politinės laisvės arba pasiliuosavimo nuo priespaudos idealą. Ir iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" mes žinome, kad jau 1880 - 1882 metais jisai su kitais draugais veikia slaptai socialistinio lenkų „Proletarijato" metodais (slaptai spausdinamais atsišaukimais), o 1883 metais jau išverča lietuvių kalbon to „Proletarijato" „Atsišaukimą į valsčionis", kuris tais pačiais metais ir atspausdintas.**

Tuo būdu Dr. J. Šliupo 1883 metais „Auszroje" pradėtas socialinio gyvenimo reiškinių bei „kovos už būvį" pavyzdžių kėlimas, arba jų gretinimas su senovės istorijos atsitikimais, nebuvo atsitiktinis nuo temos nukrypimas, o padarinys tų idėjų

---

* Kokios nepaprastos įtakos darė socializmas besimokančiam jaunimui „Auszros" laikais, tai rodo ir vieno iš žymiausių (prieš keletą metų mirusio) vokiečių ekonomisto prof. Pohle vieša išpažintis (prakalboj prie rašinio „Kapitalismus und Sozialismus"). Būdamas giliai įsitikinęs antimarksistas, prof. Pohle atvirai prisipažįsta, kad savo laiku prie ekonominių mokslų jis priėjo tik del susižavėjimo socializmu — „nur aus Begeisterung fuer den Sozialismus", nes: „1880 — 1890 metų tarpe Vokiečių viešąjį gyvenimą ir mokslą užliejusi socializmo banga buvo tiek stipri, kad jautri siela vargu bau galėjo išsilaikyti socializmo įtakai nepasidavus" (Žiūr. L. Pohle, Kapitalismus nud Sozialismus, Leipzig, 1921, 1 p.).

** Žiūr. V. Biržiškos „Lietuvių Bibliografiją", III, 1929, 640 p. ir Dr. J. Šliupo „Jaunatvę", ypač 35 — 45 pp.

Tarp kita ko iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" sužinome, kad Maskvos studentų tarpe jau 1880 m., „daugelis Šiauliečių įdomavo socializmu, ir todel patriotizmą jie smerkė kaip nusidėvėjusią idėją" (p. 35). Patsai Šliupas ėmėsi „studijuoti socialį klausimą ir susiartinti su socialistais" 1881 m. po to, kai, dalyvaudamas 1881 m. sausio m. Maskvos gyventojų surašinėjime, turėjo daugiau progos pamatyti „ir nemalonių apsireiškimų didmiesčio gyvenimo" (37). 1882 m. Maskvos lietuvių studentai turėję du rateliu, tarp kurių „darbas buvo padalintas: tautininkai studijavo kalbą, historiją, literatūrą mūsų kalbos, o socialistai — ekonomijos srityje dirbo, ir įsivėlė į „Proletaryat'o" bei nihilizmo ramstymą. Ir socialistai nesisakė lietuvių tautos nepripažįstą ar kelti nenorį, bet jie manė tikslą atsieksią per politišką akciją ir susidėję su rusų ir lenkų suokalbininkais". Pačiam Dr. J. Šliupui „abu rateliu lygiai rūpėję" ir jis buvęs „tarpininku tarp abiejų" (41).

ir santykių, kurių buvo veikiamas to laiko visas besimokinantis jaunimas.

Tačiau vis delto Dr. J. Šliupo rašiniai ligi 1884 metų nei turiniu nei forma neatitinka tų minimalinių reikalavimų, kurie nulemia rašinio priklausomybę ekonomikai. Tik 1884 metų „Auszros" Nr. 7 - 8 pradėtas spausdinti Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę" yra pilnoj to žodžio prasmėj tikras ekonomikos rašinys ir yra pirmutinis šios rūšies raštas ne tik Dr. J. Šliupo parašytas, bet ir apskritai pirmutinis lietuvių kalba parašytas ir atspausdintas rašinys iš politinės ekonomijos. Deja, rašinys nutrūksta sekančiame „Auszros" Nr. 9, autoriui išvažiavus į Ameriką, ir aptarta tepaliko tik du klausimai: I. Kas tai yra politiška ekonomija? ir II. Pobūdis šiandikščios ūkės. Vis delto jau ir iš pačios rašinio pradžios visai aiškiai matyti, kad Dr. J. Šliupas buvo užsimojęs patiekti sistematiškai parašytą politinės ekonomijos vadovėlį. Turint galvoje, kad mažiau ar daugiau savarankiškai parašyto politinės ekonomijos vadovėlio ligi pačių pastarųjų laikų nėra buvę[46], šis Dr. J. Šliupo prieš 45 metus pradėtas darbas reikia laikyti svarbiu dar ir šiandien, ypač ekonominės terminologijos atžvilgiu.

3. Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę".

Pradeda savo rašinį autorius aiškinimu — „k a s t a i y r a p o l i t i š k a e k o n o m i j a". Iš to aiškinimo pirmiausia mes sužinome, kad „nėra mokslo, kurs žmogui neneštų pelno": mekanika ... „mokina, kaip galime gauti judintinę spėką ir kaip ją galime pasinaudoti įsitaisydami įvairius dirbtuvus (mašinas)"; astronomija... „geriausiai parodo kelius per marias plaukiantiems"; chemija... „atranda sukrautines dalis daiktų ir mokina pasigauti tūlus dalykus, kuriuos nežinėlis meta į šalį kaipo susidėvėtus ir atlikusius"; „geologija parodo, kaip ir kur turime ieškoti akmeninių anglių ir naugių"; medicina tyrinėja ligų priežastis; tiesos mokslai kamantinėja draugijinius klausimus ir prisideda patobulinimui įstatų; statistika pamoja daug taisyklių, kurios valdo draugiją; politiška filozofija iš-

[46] Tik 1929 metais pirmą kartą pasirodė savarankiškai parašytas politinės ekonomijos vadovėlis (Dz. Budrio).

žiūri įvairius povizius valdžių ir parodo jų atnašią naudą“[47]. Ir taip išrodęs, kad „nėra mokslo, kurs žmogui neišsimokėtų už prakaitą pralietą ant įgijimo jo paduodamų žinių“, autorius pabrėžia, jog „mokslas apie tautinę ūkę prisideda žmogui ant kiekvieno žingsnio“, nes „be to mokslo vargu bent kiek suprasti kebluosius draugijos klausimus“. Patsai „mokslas apie tautinę ūkę, kitaip vadinamas politiška ekonomija, prideri prie eilės mokslų apie draugiją, jis tiria ūkės atsitikius“[48].

„O kas tai per daiktai — tie ūkės atsitikiai?“ — klausia autorius, ir tuojau patsai atsako:[49]

„Kiekvienas žmogus juk pirmučiausiai rūpinasi, kaip reikia išlaikyti savo gyvastį, apsiginti nuo miriaus. Šaknis to rūpesčio lindo pačiame žmogaus kūne. Žinomas tai daiktas, kad kūnas, dirbant darbą, gaišina savo raumeninę spėką; kad neperilsti ir nesugadinti kūno parangumą per ilgą įveikimą, kūnas turi gauti papildą — peną, kurs atitaisys panykusius jau audeklus. Bet ne tiktai peno reikalauja kūnas, kad išlikti gyvu ir veikliu, reikia jam ir aptaiso, nes žiaurus oras užgauna jį smagiai, panaikina kūninius audeklus ir įdiegia ligų šaknį — priartina žmogų prie miriaus. Kada žmogus turi ką valgyti ir kuomi apsidengti, jis pageidauja namų, apginančių jį nuo visokių netikėtų priepuolių ar piktų įveikimų apylinkės. Taip tai žmogus apie save besirūpindamas, viena pradžia susieina su prigimčia. Reikalai gi, kurie spiria žmogų artinties prie prigimties dėl to, kad papildyti panykusius kūninius audeklus, kad įsigyti apdangą ir pastogę, vadinasi medegiškais žmogaus reikalais“.

Toliau autorius aiškina įvairius kitus „ūkės atsitikius“, visai teisingai pabrėždamas, kad ne kiekvienas žmogaus veikinys yra „ūkiškas“, o tik sąmoningas, iš anksto apgalvotas ūkininkavimas, kur „žmogus neapsikenčia vargti ir kankariuoti veltui pagaišinęs spėką“. „Tokį tai žmonių nuomoningą veiklumą mes vadinsime ūkišku; o kupeta ūkiškų veiklumų padaro tai, ką mes vadiname ūke“[50].

---

[47] Auszra, 1884, 7/8 Nr., 217 p.
[48] Ten pat, 217 — 218 p. p.
[49] Ten pat, 218 pusl.
[50] Ten pat, 218 — 219 p. p.

Taip pat visai tiksliai autorius apibrėžia agronomijos ir technologijos santykius su ūkiu ir politine ekonomija, kuri nors taip pat, kaip ir pirmosios dvi, „tiria ūkę, bet visai iš kitos pusės". „Jos uždava yra parodyti, ar plati, bet liesa ūkė yra geriau laikyti, ar siaura, bet, kaip prideri, išdirbama; ar žmogus gauna pelningą atmokestį už prakaitavimą ar ne, ir jeigu ne, tai kodėl; apskritai sakant mokslas apie tautinę ūkę parenka kelius gerų geriausiai tildančius reikalus žmonių prie jų mažesnio plukimo"[51].

Ligi šios vietos visi Dr. J. Šliupo aiškinimai yra toki pat, kaip būna bet kurio vadovėlio pradžioje, ir jei kas yra įdomesnio, tai savotiška autoriaus terminologija (del terminologijos teks dar atskirai išsitarti, juoba, kad patsai autorius visus pavartotus terminus ir šiaip daugybę žodžių aiškina dar išnašose). Toliau eina jau aiškinimai, iš kurių matyti ir tam tikra kryptis bei skaitytų svetimų autorių įtaka[52]: „Reikalingumas sudavadyti ūkiškus žygius gimsta iš žmogaus prigimties. Žmogus, kaip sakiau, negal be krašto dirbti ir dirbti nenusiveikęs. Kadangi vien darbas yra davėju vartojamų daiktų, tai išpuola daugį ir kokybę darbo pritaikyti prie daugio ir gymės žmogaus reikalų. Kitą gadynę, kad nebuvo paskiros darbų, žmogus pats vienas ką uždirbo, tai ir vartojo, bet šiandien yra kitaip: paskira darbų susėjo visus žmones. Norint kiekviena giminė ir draugija turi ličius (mierius) ir geismus tiktai ypatingus, vienok lieka ganėtinai reikalų, kurie sutraukia į krūvą jas visas taip, kad ūkė visos šalies palieka kaip kad vienu kūnu, iš kurio nei vieno sąnario neišgausi neįgrobęs kitų. Politiška ekonomija kamantinėja tokį kūną, t. y. ūkę visos šalies, o ne ūkę vienos giminės ar draugijos ypačiai.

Ta pati paskira darbu susėja visą žmonystę ir visus žmones padaro broliais. Bet prie šiandikščio rėdo, karalystės ar tautos padaro visgi atskirus kūnus, kurių sąnarius su mazgu užriša ūkės pobūdis, kalba, popročiai, tiesos, valdžia, prie to prisideda dar ir krašto pobūdis, jo klimatas. Taip tai esant politikiška ekonomija šiandien tiria ūkę skyrimu tautų ypačiai. Taigi apskritai sakant: politikiška ekonomija peržiūrinėja tau-

[51] Auszra, 1884, 219 pusl.

[52] Ten pat, 219/20 pusl.

tų ūkę, arba tokius atsitikius tautose ir karalystėse, kurie ramdo medegiškus reikalus gyventojų."

Toliau autorius skirsto politinę ekonomiją ūkinio veikimo sritimis, aiškiai pasisakydamas[53], kad „jau XIX amžiaus pradžioje mokytas prancūzas Sė (reikia suprasti Say. A. R.) pramanė gerą paskaidą politiškai ekonomijai"; ir jis tą „paskaidą" taip pat savais žodžiais apibrėžia: „Aplinkybės rodančios daugį ir gymę pataisomų daiktų duoda įtalpą mokslui apie p a t a i s ą... Mokslas, kurs kamantinėja, kokių priklauso įstatų ir įtarčių tie mainai, vadinasi mokslu apie m a i n u s arba a t k a i t ą... Įstatus paskaidos prekinių tarp įvairių draugijinių sluoksnių tiria mokslas apie p a s k a i d ą. Ant galo ypačiai išsitiria daugio ir gymės vartojamų daiktų — tai mokslas apie v a r t o j i m ą"[54].

Tolimesnėj rašinio dalyj autorius nevisai nori sutikti su Say politinės ekonomijos paskirstymu, kadangi mainai ir „p a s k a i d a" (paskirstymas - distribucija) nėra buvę visuotini. „Prigimtinėje ūkėje antai ką žmogus pasitaisydavo, tą jis pats ir suvartodavo; prie to tada jis turėdavo ir savo medegą ir įtaisus jos nutaisymui reikalingus. Juk mažieji žemės valdytojai Prancūzijoj, Germanijoj ir bimbalai (desintininkai, šiurininkai) Lietuvoje, ką pasitaiso, tą ir pervaro per savo pilvą — atskyrus dalį turto, kurią nuo jų atima krašto vyresnybė. Tai jau aišku, kad tiktai pataisas ir vartojimas, pasisiebdamu ant įstato atkaito medegos žmogaus kūne, prideri visai žmonystei, ir per tai padaro visadinę įtalpą ūkės, taigi ir mokslo, apie ūkę"[55].

Iš šių ištraukų jau visai aiškiai matyti, kad Dr. J. Šliupo 1884 metais parašytas „mokslas apie tautinę ūkę" buvo aiškioj vad. naturalistinės krypties įtakoj, nes ir ūkininkavimas, anot autoriaus, „gimsta iš žmogaus prigimties", ir mokslui apie ūkę, arba politinei ekonomijai, jisai nori skirti tik tuos ekonominio gyvenimo reiškinius, kurie betarpiškai priklauso žmogaus kūno fiziologinių funkcijų („įstato atkaito medegos žmogaus kūne") ir yra amžini („visadiniai"). Toki ūkinio gyveni-

---

[53] Auszra, 1884, 220 p.

[54] Ten pat, 220 — 221 p. p. Kursyvas — visur paties autoriaus.

[55] Ten pat, 221 p.

mo reiškiniai esą tik gamyba („pataisas“) ir vartojimas, bet ne gėrybių mainai (atkaitas) ir jų paskirstymas (paskaida).

Tačiau iš kitos pusės Dr. J. Šliupas, kaip matėme, tiki, kad „vien darbas yra davėju vartojamų daiktų“, ir čia jis jau prisiartina tiek prie klasikų, tiek prie socialistų. Ir šis dvylypumas, ir dargi trilypumas, nebuvo atsitiktinis. Jau sekantį skyrių („Pobūdis šiandikščios ūkės“) autorius pradeda šiuo charakteringu sakiniu: „Įstatai politiškos ekonomijos pasiremia tai ant žmogiškos prigimties, tai ant savitarpinio prietikio ir persistovėjimo žmonių ir tautų; už tai kiekviena gadynė turi savo įpatų pobūdį[56]. Taigi jeigu iš atskirai paimtų įvedamųjų paaiškinimų dar buvo galima tikėtis vienos kurios sistemos prisilaikymo, tai pirmasis sakinys iš antrojo skyriaus jau iš karto veda dar žingsnį tolyn — į istorinį ekonominio gyvenimo reiškinių aprašymą ir bendrai istorinę interpretaciją. Ir tikrai tuojau po tų žodžių prasideda istorinė „darbų paskaidos“ ir bendrai ūkinio gyvenimo apžvalga su pavyzdžiais iš senovės (Romėnų ir Graikų) ir iš viduramžių, taip pat iš naujesniųjų laikų.

Šioj rašinio dalyje jau aiškiau pasireiškia ir autoriaus socialekonominė ideologija arba simpatijos. Jau ir anksčiau pasireiškęs palinkimas prie natūralistinio dalykų aiškinimo su darvinistinės kovos dėl būvio ideologija ir tikėjimu jos auklėjamai galiai iš vienos pusės ir laikymas darbo vieninteliu „davėju vartojimo daiktų“ iš antros — davė pakankamą pagrindą įtarti socialistinės ideologijos simpatijomis. Antrojoj dalyj autorius jau visai atvirai savo aiškinimus remia Fr. Engelso (ir gr. Paryžskio) citatomis[57] ir stengiasi išrodyti, kad „žmonės spėkingieji atima žemę nuo silpnųjų“, kad „kaip žemė, taip ir manta (kapitolas) susibėga į nedaugio rankas“, kad „amatninkai virsta į paprastus darbininkus, nebegalėdami atstovėti lenktyninę kovą su dirbtuvininkais“ ir kad „per tai taip visur šiandien matome sustojant akis į akį darbininką ir mančių“[58].

---

[56] Auszra, 1884, 9 Nr. (297 p.).

[57] Cituojami šiame skyriuje pakartotinai du veikalai: Fr. Engelso 1882 m. lenkų kalba išleistas „Socyalizm utopijny a naukowy“ ir, matyt, rusų kalba Petrapilyj 1871 m. išėjusis Paryžskio veikalas „Darbininkų draugystės Anglijoj“.

[58] Auszra, 1884, 302 — 303 p. p.

Čia turime trumpai suglaustas marksinio socializmo teorijos pagrindinius dėsnius. Toliau eina atitinkantis ir charakteringas vertės teorijos apibrėžimas:[59] „Taip tai esant mūsų ūkė turi sau ypatingą sutaikinimą. Daugumas dalykų vienur ar kitur išsidirba naudojant mantą. Manta gi viena pradžia ieško didesnio pelno. Šiandykščiai ūkininkai, pramonininkai ir prekiotojai traukia prie savęs už algą darbininkus, o už palūkanas — paskolą. Taigi dydis pelno tų pelninninkų prideri nuo mažumo dirbtuvininkų, nuo išdarbavimo paieškomų ant turgaus daiktų, nuo gerumo išdarbio menkai gaišinant pinigų ant išdarbavimo. Turgus, ties šneka mūsųjų pelninninkų, ir lenktyninė kova jų mantos, tai yra teisingasis sprendėjas ūkiško jos pasinaudojimo. Išdarbininkas ant turgaus gauna vertį, brangį savo nuoveikalio. Saikas mainant vieną pardavinį ant kito vadinasi maininiu brangiu pardavinio; tą brangį išdirba turginė kova tarp pasiūlų (padava) ir dera (klausa). Viena dalis brangio pardavinio eina ant užkamšimo pragaišties išdarbavimui tęsianties, kita gi ant apmokėjimo darbininko, trečioji kliūva kaipo pelnas piningiui ir žemvaldžiui. Vaisius viso tautinio darbo eina 1) ant atitaisymo pragaišintosios medegos ir ant panaujinimo įtaisų išdarbavimo; 2) jis padaro tautinį paimblį arba gauti, kuri pasiskirsto tarp valdžia (mokesčiai), darbininkais (alga) ir valdytojais išdarbinės medegos (pelnas). Gavęs sąvąją dalį kiekvienas rūpinasi apsitekti joje".

Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę" dar ir šiandien įdomus savo terminologija. Čia yra terminų, kurie mūsų kalbininkų vad. terminologijos komisijose tik prieš keletą metų iš naujo nukalti buvo, — ir mūsų ekonomistų raštuose tik dabar prigijo; pav. tik 1924 m. pradėta vartoti terminus pasiūlai ir paklausai, tuo tarpu jau 1884 m. Dr. J. Šliupas tai pačiai sąvokai vartoją: pasiūla (skliauteliuose — „pavada") ir dera (sklt. — klausa). Taip pat jau pas Šliupą yra aplinkybė — Umstand, kokybė — Qualitaet, pobūdis — charakteris, lenktynės — konkurencija, ir kt. Taip pat jau Dr. J. Šiupas vartoja tokius „moderniškus" žodžius, k. a.: žemininkas, žemvaldys; gėris, gė-

[59]. Ten pat, 303 — 304 pusl.

rybė; verčia (verčios daiktas); tautos ūkis (ūkė), tautinis ūkis (ūkė) ir kt.

Dr. J. Šliupas taip pat jau mėgino duoti lietuviškus terminus sąvokoms, kurioms pripažintų terminų dar ir šiandien neturime. Pav., Ertrag, kurį aš mėginau vadinti gaviniu, Šl. verčia dviem žodžiais — „paimblis“ ir „gautis; šalia ūkininko, prekiautojo ir pramoninko, J. Šl. vartoja dar ir žodį „pelninink as“, kai nori juos visus vienu žodžiu apimti ar pabrėžti, kad jie pelno tikslais ūkininkauja, fabrikas steigia ar kapitalą kitiems už procentus skolina. Distribuciją Dr. J. Šliupas vadina „paskaida“, šalia „mainų“ vartoja ir „atkaitą“, gamybą vadina „pataisa“, turtuolį — „mančium“, fabriką — „dirbtuvu“, vertę — „brangiu“, sugebėjimą (supratimą) — „gėbsnumu“, pastangas — „stanga“ ir t. t.

Dr. J. Šliupas taip pat vartoja žodžius „pardavinys“ (parduodamoji prekė arba parduodamas daiktas) ir „padarinys(ė)“ („padarinė išdarbio kliuvo į rankas daugmančių“, „Auszra“, 1884, p. 303), ir sako: „priedėlinis darbas“, „tautinis darbas“, „darbinė spėka“, gadynės eigis“ ir t. t.

Dr. J. Šiupo „Moksle apie tautinę ūkę“ yra ir tokių žodžių, kuriuos be paaiškinimo sunku suprasti, o kai kada nedaug padeda ir aiškinimai (tokių paaiškinimų pirmajam skyriuj yra 37, o antrajam — 47). Pav., pasakymą — „įvairūs poviziai“ išnašoj autorius paaiškina — „Kokie pavyzdžiai“ („Auszra“, 1884, p. 222), tačiau kitoj vietoj (pusl. 303) pasakyta: „Samdytas darbas... paliko pamatiniu poviziumi viso išdarbavimo“. Arba autorius vartoja žodį „klijentas“ ir manai apie tikrą šių dienų klijentą; tačiau paaiškinime randi, kad tas „klijentas“ — tai „prasčiokas, prastasis žmogus“ (p. 304). Taip pat Dr. J. Šliupo „įtartis“ tai ne įtarimas, o „išlyga, išsiderėjimas“. Chemiją autorius ,kaip ir kitus svetimus žodžius, vadina „kemija“, o paaiškinime sako — „skyrimo, sukrovimo pažintis“. Geologija — tai „mokslas apie žemės pasidarymą“, „pilozopija — išminties mokslas, vilmanystė“, o statistika — tai „žemių, karalysčių pažintis“. („Auszra“, 1884, p. 222).

Šitie ir kiti pavyzdžiai rodo, kad Dr. J. Šliupo moksle apie tautinę ūkę šalia tikslingų terminų bei paaiškinimų yra ir

nevykusių ar net klaidinančių. Taičau jeigu prisiminsime, kad visa tai buvo rašyta prieš 46 metus, kai ekonominė literatūra ir terminologija ir kitur dar vystykluose tebuvo, tai pirmąjį mėginimą šioj srityj reikia laikyti visai vykusiu, ir galima tik pasigailėti, kad autorius pradėto rašinio nepabaigė[60].

4. Kiti Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai.

Nutraukęs savo „mokslą apie tautinę ukę", Dr. J. Šliupas tačiau nenustojo socialinio nei ekonominio gyvenimo reiškiniais interesavęsis. Jau plaukdamas Amerikon laivu susipažįsta su lietuviais emigrantais ir savo „Gromatose iš Amerikos" tų pačių 1884 m. „Auszroj" (Nr. 10 - 12) kelia aikštėn lietuvių socialinio ir ekonominio gyvenimo kai kuriuos reiškinius sąryšyj su emigracija ir jos problemomis. Nuvažiavęs Amerikon, pirmaisiais metais įsitraukia į smulkų laikraštinį darbą, ir stambesnių rašinių iš socialinio gyvenimo net jo paties „Lietuviškame Balse" nematyti. Bet jau sekančiais 1886 metais „Lietuviško Balso" Nr. 1 (sausio 12 d.) randame pradžią ilgesnio rašinio, pavadinto „Gamtos mokslai ir draugija", kuris eina tęsiniu beveik kas numeris ligi 1888 metų. Tai populiariška istorinė gamtos mokslų išsiplėtojimo apžvalga su sporadinėmis ekskursijomis į socialinį gyvenimą. Vis delto tiek šitas, tiek kiti to laiko Dr. J. Šliupo ilgesni ar trumpesni rašiniai įvairių įvairiausias klausimais nieko bendra neturi su 1884 mt. „Mokslu apie tautinę ūkę", išskiriant du rašiniu: „Tėvynybė ir visatybė" ir „Likimas žmogaus ant žemės".

a) „Tėvynybė ir visatybė".

„Tėvynybė ir visatybė" yra pradėtas spausdinti 1886 m. birželio 30 d. „Lietuviškame Balse" ir pabaigtas tų pačių metų rugsėjo 16 d. nr., taigi spausdinamas ėjo per 6 nr. Šį straipsnį autorius betarpiškai suriša su jau anksčiau minėtu rašiniu apie „tikrąjį ieškinį tėvyniškumo", atspausdintu „Auszros" Nr. 1, 1884 m., kur buvo mėginta socialistiškai kosmopolitinė ideolo-

[60] Iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" (I, 57) sužinome, kad „Mokslas apie tautinę ūkę" buvęs pradėtas spausdinti „Auszroje" p. Mikšo be autoriaus žinios ir sutikimo (Šl. tuo metu buvęs Lietuvoje).

gija suderinti su lietuvių tautos reikalais ir lietuviškuoju nacionalizmu. Pagrindinė ano straipsnio mintis buvo ta, kad „visatybė", t. y. universalizmas bei kosmopolitizmas, stovi aukščiau už lokalinį patriotizmą arba tautinį nacionalzmą, tačiau prie tos „visatybės" tegalima eiti tik per „tėvynybę" (patriotizmą, nacionalizmą)[61]. Matyt, tasai rašinys savo laiku buvo iššaukęs nemažo susidomėjimo, nes ir rašinį „Tėvynybė ir visatybė" pradėdamas Dr. J. Šliupas mini „prieštaringus" atsišaukimus „svetimgenčių laikraščiuose („Kraj" ir kt.), o ir susijaudinimą tarp jaunuomenės Lietuvoje einančios į mokslą gimnazijose ir universitetuose". — „Visi mano pajudintą klausimą apšnekėjo, — rašo toliau Dr. J. Šl., — ir ar man pritarė ir stojo mano šalininkais, ar vėl man prieštaraudami tapė mano priešginiais. Tarytum nuo to laiko jau tas klausimas Lietuvoje galės būti užmirštas, bet ne: nors už marių gyvenu, vienok mano draugai ir nedraugai vėl tame dalyke ėmė mane kalbinti"[62].

Ir tikrai, pirmuose dviejuose nr. autorius cituoja tik svetimus laiškus tuo pačiu klausimu, o patsai pradeda kalbėti tik nuo liepos 31 d.[63].

Pirmiausia autorius stengiasi aprėžti tėvynybės ir visatybės sąvokas, taip pat nušviesti tautos teises ir pareigas: „Tėvynybė — tai yra darbas dėl tėvynės, darbas dėl žemės, kurią tėvai apgyvena, tai yra darbas dėl tautos, prie kurios priklauso kaip sąnariai tėvai ir priklausė tėvų vaikai. O visatybė vadinamasi darbas dėl visų, kurie žmonėmis vadinasi, taigi darbas dėl žmonijos. Užtai ir tėvynybė rūpinasi daugiausia

---

[61] „Tėviškumas, kurio ličiumį yra laimė tautos per tikrąją kultūrą. siektinai susisiekia su tikruoju visatiškumu (kosmopolitizmu)... Vainiku darbo žmonystės — bus laimė visų žmonių. Bet tas ieškinys, taip tolimas nuo mūsų gadynės, nebus kitaip pasiekiamas kaip tiktai per išsitaisymą atskirų, pavienam imamų tautų. Šitai — aiški vieta tėvyniškumui. Per tėvyniškumą žmonystė ateis ant galų galo prie visatiškumo. Pirma turi pabaigti savo darbą tėvyniškumas — turi užsimegzti, išskleisti ir subręsti tautinės kultūros (dabos) — ne kad galės iškišti galvą iš urvo paslėptinės ir pasirodyti visatiškumas" (Auszra, 1 Nr., 8 — 10 pusl.).

[62] Lietuviškasis Balsas, 1886, 91 pusl.

[63] „Lietuviškasis Balsas" tuo metu ėjo du kartu per mėnesį ir nebuvo numeruojamas, o žymimas tik atitinkamos dienos data. Puslapiai buvo žymimi eiliniais skaičiais nuo pradžios metų.

apie reikalus tėvynės, savo tautos, o visatybė yra susikabinusi su reikalais žmonijos.

„O kasgi yra ta tauta, apie kurią rūpinasi tėvynininkas? Tauta nėra tai koks negyvas gaivalas; tauta susideda iš žmonių sumegztų ne vien kiltimi ir kraujiška gentyste, bet politiška invada, ekonomišku ir draugijišku būviu, papročiais, laipsniu apšvaistos, kalba.

„Jeigu tauta susikrauna iš žmonių, tai regimai, kad tautai, kaipo kuopai žmonių, savo tarpe surištų taip įvairiais mazgais, priguli visos tiesos ir pareigos, kokios pripuola ir kožnam žmogui, pavienam jį imant. Jau tuomi pačiu, kad tauta yra, jai priguli tiesa buvimo, ir tauta gali reikalauti dėl savęs, idant nieks jai tą buvimą neapsunkintų. Kas tautos buvimą sunkina, tas nuo jos atima tiesą gyvybės, žinoma, tapdamas žvėrišku kraugeriu, žmogžudžiu. Jeigu niekas neturi tiesos atimti valnybę nuo žmogaus, kuolaik jis artimui nekenkia, tuomi mažiau kas turi tiesą smaugti tautą, susidedančią iš tūkstančių žmonių, jeigu tauta neįgrobia tiesų artimųjų ir žmonijos. Kožna tauta turi ganyti tas savo tiesas šventai, ir jomis ji gal didžiuotiesi, jeigu jas turi. — Bet ant tiesų tautos nėra galima apsistoti. Ir žmogus yra gyvuliu, jeigu jis, gyniodamas savo tiesas, nepildo jam prigulinčių pareigų meilės artimo ir teisingumo. Taip tai ir tauta ne tik turi būti teisinga savo apsiėjimuose, bet ji turi atminti ir apie darbus meilės ir teisingumo dėl kitų tautų. Ant galo kaip žmogaus yra pareiga (pagal įstatymus gamtos) turėti giminę dėl išlaikymo sveikatos kūno ir apsivainikavimo, taip pat ir tautos pareiga yra rūpinties apie tautos neišsigimimą. — Taigi tiesos kreipiasi prie individuališko būvio tautos, o vėl pareigos kreipiasi prie visatinio tautų gyvenimo, prie žmonijos.

„Žmonija nepraryja tautos, viršumi: esant žmonijai ir kožna tauta turi pasikelti kaip dvasiškai, taip ir doriškai, ekonomiškai ir draugijiškai. Tauta yra juk vaisiumi gamtos; tautos būvis, kokį tik neimsi, eina priešakin ir išsitaiso gamtiškais keliais, pagal gamtiškus įstatymus, jei tik tame eigyje neužtinka begėdiškus naikintojus doriškų įstatymų. Sunykimas tautos iš savo dėkos galėtų įvykti tik tuomet, kada tauta nenorėtų arba nemokėtų ganyti savo tiesas, o pildyti pareigas; taigi kada tauta darytų pamišimą prieš gamtos bei žmonijos įstatymus. Žmonijos gi užduotis

neyra tame dalyke naikinimas, o tik kelias mokinimo, taikinimo, kultūros. Žmonija savo pareigose turi ganyti būvį tautos, kaip tauta turi rūpintiesi apie žmoniją.

„Kožnas žmogus auga dvasiškai ir doriškai, kada jam yra duodamas tam tikras moksliškas penas, o kūniškas būvis priguli kaip nuo tėvų sudėjimo, kurie buvo jo gimdytojais, taip ir medegiško peno, kokį jis gauna. Taip pat ir tauta geriausiai stemsta doriškai ir dvasiškai, kada įsirengia reikalingas institucijas, o neišsigimimą jos patikrina ne tik dvasiška galybė, bet ir pramoniškas prakilnumas, drauge su politiška valnybe. Kaip kalba pavienąme žmoguje yra jo esybėje išreikštoju, taip tautiška kalba paženklina dvasišką drūtybę tautos, jos moksliską žingsnį priešakin. Kaip psichologiškai gerai auginame žmogų tik savo kalboje jam pirmą supratimą apie visatą duodami, o kitaip su jo dvasia įvyktų negeistinos atmainos ir kūne ir doroje, tai taip pat ir tauta turi apšvaistą platinti tik tautiškoje kalboje, kitaip tautos būvis įsiris ing paojumą, kurs gali baigtiesi jos pražūtimi. Taigi tautiškos įrėdnės ir tautiškas mokslas yra tikruoju keliu doriško ir dvasiško tautos stembimo.

„Jeigu gamta padarė tautą, o dora liepia ją išlaikyti ir guodoti, tai ir draugijiškas mokslas neatkalba tautai ateitinio būvio. Draugijos mokslas šiandien dvejoja: viena dalis mokslininkų tęsia į vienybę ir centralizaciją visos žmonijos veikalus, o kita palieka visą svarbą pavienėms „federacijoms", kurių apskritumas geriausiai supuola su rubežiais tautos. Centralizuoti visą svietą, man regis, nebus niekuomet galima, o federacijišką sutaikinimą yra lengvu ingyvendinti, jeigu tik žmonės persiims moksliškai draugijiškomis nuomonėmis mokslininkų. Taigi ir įvykus kuomet draugijiškiems geidavimams, jiems įsikūnijus, kožna tauta bus atšaukta į gyvybę, ir ar bus išmintingas tai darbas, jeigu mes geistume savo tautą pražūdyti nedavę jai laimingo pasinaudojimo tiesų, tautai priderančių ipso fakto?! O juk Lietuvos socijalistai gatavi yra lietuvybę nuskandinti, o į jos vietą pasėti maskolišką ar vokišką visatybę!"[64]

Jau šiame pirmame straipsnyje Dr. J. Šliupas pradeda vienu antru posakiu pulti „lietuvninkus socialistus, kurie tariasi visų geriausią ir tikriausią turį ieškinį", „daug šneka apie

[64] Lietuviškasis Balsas, 1886, 107 p.

dorą, nors patys visai nedorūs reikaluose savo tautos", kadangi „jie tariasi darą del visos žmonijos daug tuomi, kad nieko nedaro del savo tautos"[65].

Sekančiame numeryje autorius jau pradeda visą ataką: „Del ko socialistai nei vienos knygos neparašė nei apgarsino lietuviškoje kalboje, del ko jie nei tam tikrų raštų nesistengia apgarsinti nors Amerikos laikraščiuose? Kuomi jie savo tingėjimą gali išaiškinti ir išteisinti?" — klausia Dr. J. Šl. — ir čia pat atsako: „Regimai, kad tie žmoneliai apie valstybę sapnuodami, ieškodami to, kas toli yra, nemato nei atranda to, kas guli po šonais ir kas reikalauja darbo, turtų bei dvasiškų pajėgų"[66].

Mūsų autorius pripažįsta, kad „yra... Lietuvoje ir socialistai, kurių darbus reikėtų pagirti, jeigu jie eitų tikrais keliais. Socialistai nori pakelti šviesybę tarp žmonių, jų turtą tuomi, kad šiandieninską mainų organizaciją tautos išgriovę pastatyti stengiasi draugystinę organizaciją, kur kapitolas ir išdarbiniai įrankiai turėtų prigulėti prie pačių darbininkų... Bet Lietuvos socialistai eina klaidžiu keliu: jie nesirūpina apie federatyviską surėdymą savo tautos, o stengiasi tėvynės turtus ir protiškas pajėgas barstyti dėl naudos Maskolijai"[67].

Ir šį priekaištą autorius daro ne vieną kartą. Atrodo, kad tais laikais ginčas del „visatybės" iš esmės buvo ginču del politinės ištikimybės. „Lietuvos socialistai skelbia, — rašoma rašinio kitoj vietoj, — „kad lietuvninkai, būdami tėvyninkais, kenkia žmogybei. Mes gi čia paklausime kožno skaitytojo, ką lietuvninkai smaugia savo tėvynybe? Ar gal tai kenkia lenkams, rusams ir vokiečiams, kad Lietuva nenori pražudyti to, ką jai gamta ir praeitis yra suteikusi? O ar tie vyvuotojai turi tiesą geidauti, idant Lietuva atsižadėtų pati savęs, nežinia kam ant gero? Niekuomet![68].

Savo rašinyje autorius bara ne vien Lietuvos ar lietuvius socialistus, kurie vienais ar kitais sumetimais dedasi „visatybės", t. y. didelio politinio vieneto priklausomybės, šalininkais ar neprisidėjo prie politinių tautinio judėjimo tik iš paprasto nerangumo. Jis puolė ir socialistus apskritai, kurie

---

[65] Liet. Balsas, 1886, 107 psl.
[66] Ten pat, 114 p.
[67] Ten pat, 114 p.
[68] Ten pat.

„sako, kad tėvynybė kliudanti žmonybės žengimą priešakin ir gelba pinigius ir monarkas“[69]. Autorius griežtai tokią nuomonę neigia ir istorijos faktais bei pačių socialistų autoritetingais argumentais išrodinėja, kad „tėvynybė nedaro jokių painių nė del kokio žingsnio žmonybėje priešakin, jeigu ją žmonės teisingai supranta“[70].

Kai dėl pačios „visatybės“, tai autorius ją šitaip vaizduoja:

„Mat nei vienas kraštas negali atsikratyti nuo gadyninės dvasės, kurios priežastimi yra tamlaikinė išdarbysta. Prie mainų ūkės, kokią mes šiandien ant svieto turime, nedaugis žmonių pasikėlė aukščiaus kitų savo turtais tiktai per nusukimą algos darbininkų. Valstijos vyresnybė pasidarė tarnaitė tų siurbėjų žmonių pajėgų dėl naudos anų daugturčių taip, kad sūdas, policija, urėdninkai, o ir tiesa balsavimo apsiverčia ant pragaišties darbininkų. Kapitalistai padarė visatišką, tarptautinę sušneką prieš darbininkus, kurie, nors vėlai, panorėjo išsivalnyti iš tų pančių naujagadyniškos vergystės. Visatybė tuomi sykiu nuėjo ant nenaudos darbininkų, ir jau laikas yra, kad visatybė kiečiau suvienytų darbininkus visų veislių, tautų ir tikėjimų, ne kad surišo kapitalistus. Tuomet tik įsigaus tikra idėja visatybės gyvenime, kada darbininkai sustos į kuopą dėl apgynimo savo tiesų, dėl prispyrimo, idant biedni ir turtingi pildytų pareigas, dėl suteikimo tikros linkmės mokslui, kultūrai, kuri šiandien nors papuošą gauna per darbininkų krupštumą, bet tiems tiktai ant pikto nueina.“[71]

Čia vėl mes matome autorių visai aiškiu socialistinės ideologijos šalininku. Bet Dr. J. Šliupas pasirodo nemažiau aiškiu lietuviu patriotu ir Lietuvos nepriklausomybės šalininku. „Liet. Balso“ 1886 m. rugsėjo 16 d. nr. autorius stato klausimą: „Ar Lietuva kuomet susilies su savo kaimynais: vokiečiais, lenkais ir rusais? — ir čia taip pat atsako: „Man regis, kad mislyti apie aną susiliejimą gali tiktai paikas žmogus arba Lietuvos pardavėjas“[72]. Ir autorius išrodinėja, dėl ko nesusilies:

---

[69] Liet. Balsas, 1886, 121 p.

[70] Ten pat, 122 p. Cituotieji žodžiai esą buvę pareikšti „lietuvninko, lenkiškai rašančio socialisto B. Limanovskio“.

[71] Liet. Balsas, 1886, 113 — 114 p. p.

[72] Liet. Balsas, 1886, 129 pusl.

„Vokiečiai skriaudžia lietuvninkų tautybę nuo senovės... (čia paduoda visą eilę pavyzdžių). Lenkai vėl geidė Lietuvą iš pradžios politiškai prikergti prie savęs, paskui jau mėgino tikėjimo reikalais pririšti, o ant galo lenkinančiu apšvietimu ir antmesta lenkiška tėvynybe bei kolonizavojimu Lietuvos stengėsi Lietuvą palaidoti kapuose užmaršos... Rusas, tas nelemtas mūsų tautos žudytojas, elgiasi velniškai... Tokia tironybė negali būti pakeliama nei ant vieno žmogaus, trokštančio valnybės; pareis čėsas, kada ir rusų visa įtekmė suplendės, o mes tuomet pasidžiaugsime valnybe..."[73]

Šitie pranašingi žodžiai šiandien jau yra išsipildę. Lietuvą autorius vaizdavosi vieningą visai lietuviškai giminei — su Prūsų Lietuva, Žemaičiais ir Latvija, — nes latvių kalba esanti tik kiek daugiau nuo kamieno atsitolinusi tarmė, ir nors ji „jau bevcik mums likosi nesuprantama, bet tai nereikėtų laikyti ir priežastį savitarpinio vaido"[73].

Čia pat randame ir Dr. J. Šliupo apibrėžtą nepriklausomos Lietuvos politinės ir socialinės santvarkos idealą. Štai jisai[74]:

„Ir jei mes lietuvninkai gesuojame valnybės, tai ne tokios, kur užsidaro rubežiai taip, kad nieks nei į vidų nei į lauką eiti negalėtų be vyresnybės žinios. Valnybę mes suprantame ant pamato doros. Reikalinga mums politiška valnybė, nes be jos mes negalime priderančiai, kaip žmonės, nei gyventi, nei vaikus auginti. Mes reikalaujame lygybės, nes be jos negalima sutaikinti reikalus draugijos rubežiuose draugijinių luomų ir lyčių. Reikalinga mums yra permaina išlygų gyvenimo, nes be to vieni pasilieka biednais, o kiti išsikelia į dykaduonius ponus. Mums yra reikalinga apšvaista, nes be jos nėra nei supratimo gyvenimiškų, nei tautiškų reikalų, nei sutarimo dalykuose kalbos. Trumpai sakant mes norime, nugriovę sutrešusias sienas senųjų tautos namų, pastatyti naują pamatą ir įgyvendinti naują dvasės papūtimą, pasispiriantį ant teisybės, teisingumo ir meilės."

Tuo būdu socialistinės ideologijos įtaka Dr. J. Šliupo pažiūroms buvo tiek galinga, kad jis tautos net laisvę ir nepri-

---

[73] Liet. Balsas, 1886, 130 p.

[74] Ten pat, 130 p.

klausomybę vaizdavosi radikališkoj „permainoj išlygų gyvenimo“ ir nugriovus „sutrešusias sienas senųjų tautos namų“.

Bet „moksle apie tautinę ūkę“ ir„ tėvynybėj su visatybe“ daugiau pasireiškia tik socialistinės ideologijos dvasia, kadangi patys rašiniai skiriami kitiems klausimams nušviesti. Pilnesnis ir sistematiškesnis šios rūšies rašinys buvo paskelbtas „Lietuviškame Balse“ 1886 ir 1888 metais, kuris pavadintas —

b) „Likimas žmogaus ant žemės“.

Pradėtas šis rašinys spausdinti 1886 m. rugsėjo 16 d. tame pačiame „Liet. Balso“ nr., kur buvo paskelbti pranašingi žodžiai apie Rusų galybės žlugimą ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimą. Ar autorius, šį rašinį rašydamas, turėjo galvoje 1884 metais „Auszroje“ paskelbtą „mokslą apie tautinę ūkę“, ar ne — iš rašinio visai nematyti, bet kai skaitai, tai atrodo, lyg būtų prieš porą metų nutraukto rašinio tęsinys, su tuo skirtumu, kad „likimas žmogaus ant žemės“ atrodo parašytas savarankiškiau ir gyvesne kalba, kaip „mokslas apie tautinę ūkę“, kuris labai primena trafaretinio politinės ekonomijos vadovėlio pradžią.

Pradedamas „likimas žmogaus ant žemės“ aiškinimu apie „kovą už būvį“, kur Darvino iškeltieji kovos dėl būvio pavyzdžiai iš gyvulių gyvenimo papildomi pavyzdžiais iš žmonių gyvenimo istorijos[75]. Toliau seka skyrius, pavadintas „Būdas naujagadyniškos kovos“. — „Pobūdis naujos kovos yra: atskyrimas išdarbinio darbo nuo išdarbinės žemės, mainymas visų vaisių darbo (pardavinių) ant tavorų (pirkinių) ir iš to paeinantis apsukimas darbo per kapitolą. Darbininkas parduoda kapitolistui visą savo darbinę pajėgą; iš to darbo kapitolistas gauna vaisių, koks yra reikalingas dėl išlaikimo darbininko, ir visa ką daugiau darbininkas padaro, nors tą perviršį darbininkas galėtų del savęs pasilaikyti dirbdamas ant žemės ar pats ant savęs... Darbininkas negali gyvent be kapitalisto, del to tai kova už būvį pereina į kovą už darbininkišką algą. Auga turtas pinigių iš pelno nuo darbininkų, o darbininkai apčiuopiamai kassyk eina bėdnyn. Prie didesnio skaitliaus darbininkų yra gaunama tuomi mažesnė al-

[75] Lietuviškasis Balsas, 1886, 130 — 131 pusl.

ga už darbą; geriau dar yra darbininkams, kur žemė nėra visai užimta, daug blogiau yra prie pabrikų“[76].

Čia mes turime darbo atlyginimo teoriją, kaip ji buvo savo laiku išdėstyta Ricardo, o Markso ir kitų socialistų (Lassalio) paversta „geležinio darbo atlyginimo dėsniu“ (ehernes Lohngesetz). Tačiau mūsų autorius šią teoriją laiko bendrai ekonomistų pripažinta teorija[77], nors apie ekonomistus ir apie pačią politinę ekonomiją, kurią prieš porą metų dar laikė naudingu mokslu, be kurio „vargu bent kiek suprasti kebliuosius draugijos klausimus“, Dr. J. Šl. dabar jau yra gana blogos nuomonės[78].

Bendrai visas šis rašinys yra parašytas griežta kalba ir su aiškiu nusistatymu prieš kapitalistinę santvarką, kuri turėsianti užleisti vietą teisingesnei santvarkai: „Paojumas del kapitalistų tuomi yra didesnis, kuomi darbininkai, patuolaik atstumti nuo kultūros, greičiau pajus savo pajėgas ir savo tiesas. Kapitalistai tik aliejų į ugnį pila, kraipydami tyčiomis mokslą“[79]. Toki ir panašūs sakiniai kartojami nuolatos ir prie kiekvienos progos. O autorius neabejoja, kad „mokslas išras pavidalus draugijos, sutinkesnius su laime žmonijos“, „ir žmonės žino, kad mokslininkai įstengtų atmainas padaryti draugijoj del naudos visiems, jeigu norėtų sutikti ant to pinigiai“ arba — „jeigu tik nedarytų gaišties vyresnybė ir privalūnai“[79].

Sekančiam skyriuje autorius gvildena klausimą, „del ko patuolaik mažai padaryta del išradimo pavidalo ateitinės draugijos? — Iš dalies čia be-

---

[76] Lietuviškasis Balsas, 1886, 138 p.

[77] „Ekonomistai šneka, kad prie pasidauginimo gyventojų alga darbininkų turi pulti iki mažmenai, reikalingai dėl išlaikymo darbininko“ (Liet. Balsas, ten pat).

[78] „Šiandien politiška ekonomija yra kraipoma dėl gero kapitolistų ir apveikimo noro draugijiškų atmainų. Anglų ekonomistai atvirai nurodo išeigą industrialybės su lykiu baisiu dėl darbininkų, verkia ir keikia tą esybę, kuri ant to prispiria; kiti vėl tame mato apveizdą Dievo dėl gero darbininkų. O Bastiat nori tai vis užtepti ir savo iškalbumu padaryti sistemą sutikimo reikalų, vieni kitiems priešingų... Kaip istorija svieto buvo patolaik kraipoma dėl įvairiausių reikalų ir mierių, taip ir mokslas apie draugijišką ūkę tapė sukraipytas dėl gero kapitolistų ir privilūnų“ (Liet. Balsas, 1886, 139 p.).

[79] Liet. Balsas, 1886, 139 p.

rods yra kaltas kliudymas kapitolistų ir privalūnų, nes tiejie parsisamdė į savo tarnystę vyresnybę ir tikėjimą, kurs pirma gyveno kitokios dvasios pripildytas; kapitolistai del savo naudos iškraipė mokslą. Bet ir darbininkai mažai darė mėginimų, jų vadovai prieg tam turėtų numatyti tam tikrą kelią ir turėti tvirtą valią eiti tuomi keliu. Daugumas gi nežino įstatymo kovos už būvį"[80].

Čia taip pat autorius puola ir valstybinę teisę, kuri „mūsų gadynėje atsirado po įtekme senoviškų įrėdnių ar vėl naujagadyniškos monarkijos" ir „aukština valstija prieš vienatinį žmogų", rodo ją „organizmu valdančiu ir tarnaujančiu" bei skiepija „baimę perversmo"; o „del patvaldingo monarko statistika yra tik iškilmė jo galingumo, jo turtų, jo didystės". Žodžiu, visa santvarka ir kitos aplinkybės yra tokios, jog „regisi, kad ir darbininkai, kaip senovėje vergai, yra tik del to, kad išlaikyti šakas ir kvietkas, patys būdami stuobriu ir šaknimis draugijinio medžio"[80].

Toliau autorius stato šitokį klausimą: „A r g a l i m a y r a l a u k t i ž e m e s n ė s i r a u k š t e s n ė s ž m o n i ų v e i s l ė s, o i r p e n k t o s l u o m o s?" „Patrivojant ilgai šiandieniškoms gyvenimo išlygoms, didžiūnai ir darbininkai gali dar aštriau atsiskirti vieni nuo kitų, beje gali rastiesi žmonių aukštesnė ir žemesnė veislė, kokį lūkestį paremia Darvino teorija... Didžiūnai vis ir vis apsivesdami savo tarpe pačiomis per kelis amžius gali darbininkus žemiau pastatyti, ir ilga vargingystė tųjų padarys skirtumus pavidale ir dvasiškuose bei kūniškuose gabumuose abiejų veislių"[81]. Tačiau autorius, kad ir labai aukštai visur stato Darvino teoriją, šiuo atveju yra linkęs manyti, kad „solidariška tolynžengybė ir žmoniškumas" prie tokio išsigimimo neprives ir „šiandien negyvuos anos dvi veislės, nors kova tarp kapitolo ir darbo gali ištaisyti pavojingesnę kastybę už kožną kitą". Autorius net mano, kad „augant sutarimui darbininkų yra galima laukti, kad kolektyvybė yra padėjimas, į kurį mes veikiausiai einame, o tą pareigą (perėjimą) palengvina ir valstija, paimdama į savo priežiūrą pačtą, telegrafus, geležinkelius ir t. t." Nes „koncentracija kapitalo ir pelno rankose pavienių žmonių niekam

[80] Liet. Balsas, 1886, 148/9 pusl.
[81] Ten pat, 154 p.

nenueina ant gero; ji yra blėdinga visuomenei, nes didesnė dalis eina ant neišmintingo pasigrąžinimo ažuot ką eitų ant palengvinimo gyvenimo žmonių; ji yra pražūtinga ir del didžturčių, kadangi atveda ant perdėjimo", kuris „atbukina jautrybę žmogaus ir sužadina nesotybę"[82].

„Pažiūra apie turtą" atpasakojama sekant ir net cituojant Fr A. Lange, kuriam Dr. J. Šliupas tik pritaria ir dar griežtesniais žodžiais prieš privatinę nuosavybę išsitaria. „Ant turto duoda tiesą tiktai darbas"[83]. Šis socialistų ir cituotojo Lange teigimas Dr. J. Šliupui atrodo taip neginčytinu, kad jis net nesigailėdamas smarkiai puola „mūsų Emanuelį Kantą, kurs vokiškai rašė būdamas propesoriu prie vokiško universiteto" ir sakęs, „kad įgijimas daikto yra valdymu tikru... ir pamatu civiliškos tiesos". Ypač autoriui nepatinka Kanto išsitarimas, kad „norint žemę sava vadinti, negana yra ją išdirbinėti; čia girdi ne darbas nusprendžia, bet macė ir noras pasilikti ant to sklypo žemės". Dėl šitos Kanto nuomonės Dr. J. Šliupas daro išvadą, kad „kanuolės yra dugne logikos to filozofo, del kurio amžinas atsilsis buvo numylėtas dalykas apmąstymo", ir prieš Kantą tarp kitų išstato Henry George, kuris pasakęs, jog „istoriškai kaip ir doriškai privatiškas turtas yra užgrėba"[84].

Apskritai, autoriaus pažiūros į privatinę nuosavybę, kiek matyt iš šio skyriaus ir viso rašinio, nė kiek nesiskiria nuo pažiūrų, savo laiku skelbtų ypač populiariškuose socilistinės propagandos raštuose. „Jeigu Vanderbilto darbas vertas buvo 200 mil. dolerių, dėl ko gi prastas darbininkas, dirbdamas sunkiai per dienų dienas, vos-ne-vos uždirba 400 dol. ant metų?" — klausia autorius ir tuojau atsako: „Visas skirtumas yra tame, kad milijonieriai ir kiti kapitalistai, samdydami darbininką, jam neužmoka viską, kiek vertas yra jo darbas, bet davę dalį uždarbio kaipo algą darbininkui, patys, kas eina viršaus, dėl savęs pasilaiko, taip sakant pavagia nuo darbininko. Užtaigi ir turtas kapitalistų nėra jų pačių padarytas, bet yra vogtinu būdu... nuo darbininkų atimtas, sulasytas nuo tūks-

---

[82] Liet. Balsas, 1886, 155 pusl.

[83] Ten pat, 162 p.

[84] Ten pat, 162/3 p. p.

tančių žmonių, kurie savo darbinę pajėgą atodovanoję kapitalistams, patys vargsta bėdose paskendę ir pusalkani“[85]. Kad ir valstybė turi turto (paštą, geležinkelius, telegrafą, banką), tai padėties nepakeičia. „Šiandien, mat, valstijos vyresnybė pati yra kapitalistas, kurs dėl savo naudos laiko ne tik armiją, policiją, urednikų gaujas, bet išduoda ir savmylingus įstatymus. Kaip darbininkai išgriaus tokią valstiją, o padės jai kitokią, visuomenišką pasparą, tuomet ir valstijos turtai bus visuomeniški. Žemė turi ar pasidaryti turtu visuomenišku, kurią randavos draugystėmis gyventojai už užmokesnį naudingai dėl draugijos, kaip jau randame senovėje tarp indo-europiškų ir kitų tautų“[85].

Toliau autorius stengiasi atremti socializmui daromus priekaištus, įrodinėja, kad darbininkai, laimėję revoliuciją, nebus neišmintingi ir neskirstys turtų visiems lygiomis dalimis, bet tik pakeis privatinę nuosavybę visuomenine; kad esamoji santvarka, „atsiradusi per nemylistingą kovą už būvį, turi nusikreipti ant sumažinimo esančios nelygybės tarp žmonių“; autorius taip pat vartoja visus kitus argumentus už socializmą, imdamas juos iš istorijos, ūkio ir teisės sričių, ypač puldamas paveldėjimo teisę[86]. Baigia šią rašinio dalį vėl daugiau teorinio pobūdžio rašiniu apie rentą, vertindamas ją taip pat pagal Fr. A. Lange ir ypač Henry George, kurio nuomonė šiuo klausimu ypač radikališka[87].

Skyriumi apie rentą rašinys 1886 metais nutrūksta ir tęsinys pasirodo tik po 2 metų — 1888 m. Liet. Balso 15 Nr. (birželio 23 d.), kur pirmiausia atpasakojama trumpai suglausta Markso teorija (dažnai paties Markso citatomis), paskui pereinama prie socialistinio darbininkų judėjimo aprašymo Vokietijoj, Prancūzijoj, Anglijoj, Šveicarijoj, Amerikoj (rodos, sekant Lange veikalu „Die Arbeiterfrage“) ir baigiamas rašinys to paties Lange trumpa socializmo programa, pavadinta „visatinis kelias į pagerinimą būvio draugijos“. Pabaigtas rašinys 1888 m. Liet. Balso 23 Nr. (rugsėjo 29 d.).

---

[85] Liet. Balsas, 1886, 163 p.

[86] Ten pat, 178/9 p.

[87] Ten pat, 187/8 p.

c) Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų charakteristika.

Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų žymė yra ta, kad jie, net specialiniais ekonominės teorijos klausimais, yra parašyti didelėj įtakoj vadinamojo istorinio materializmo ir darvinizmo. Tačiau esama nemažo skirtumo tų raštų turiny ir argumentacijoj pagal jų chronologiją. Pirmieji rašiniai socialiniais ar ekonominiais klausimais, paskelbti 1884 metais, atrodo daugiau svetimų minčių rinkiniu, kai kur net vertimu. Mat, kai Dr. J. Šliupas rašo savarankiškai, tai jo kalba išeina begalo gyva ir turtinga, o čia kai kuriuos sakinius vos galima suprasti, labai daug naujadarų ir t. t. Pati dvasia bei ideologija tačiau jau ir 1884 m. „Moksle apie tautinę ūkę“ yra visai aiškiai socialistinė.

Po pirmųjų rašinių praeina beveik pora metų, kol pasirodo antroji socialekonominių raštų serija. Šiuose raštuose kokių nors naujų teorijų taip pat nėra, kaip ir pirmuosiuose, tačiau skaitydamas jauti, kad autorius kalba jau daugiau įsitikinęs ir daugiau savais žodžiais, nors ir atpasakoja vieno ar kito svetimo autoriaus mintis. Net ir svetimų autorių citatos čia daug gyvesnės ir vertimai lietuviškesni, be to, gana dažnai vartojami argumentai, savarankiškai paimti iš Amerikos gyvenimo. Raštų dvasia palikus ta pati, tačiau dabar jau daug radikališkesnė. Ir nenuostabu: citatos rodo, kad anksčiau autorius daugiau buvo įtakoj ne lengvų socializmo teoretikų (Engelso ir kt.), tuo tarpu dabar jau naudoja Henry George ir Lange argumentus iš savo laiku didelės įtakos dariusio veikalo „Die Arbeiterfrage“.

Šio antrojo perijodo Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai visais atžvilgiais yra įdomiausi ir turtingiausi. Nes trečiojo ir paskutinio perijodo — 1888 m. — socialekonominių raštų serija atrodo daugiau vertimu arba nesavarankišku sekimu tuo pačiu Lange, kur Dr J. Šliupo asmenybės nei jo turiningos gyvos kalbos beveik nejauti. O po 1888 metų platesnių rašinių ekonomikos klausimais ligi mums rūpimo perijodo pabaigos Dr. J. Šliupas nepaskelbė.

Apskritai, Dr. J. Šliupo socialekonominius ano perijodo rašinius beveik nėra su kuo nė lyginti, nes kiti autoriai kad ir parašydavo vienu ar kitu socialinio arba ekonominio gyveni-

mo klausimu, bet tai būdavo atskiri (ir dažniausiai paviršutiniai) straipsneliai arba (bendraisiais politikos ar kultūros klausimais), atskiri socialinio arba ekonominio pobūdžio bruožai (Šerno - Adomaičio straipsnių serijose, Vinco Kudirkos feljetonuose). Tuo būdu Dr. J. Šliupas buvo ne tik pirmutinis tikrai ekonomikos raštų rašytojas, bet „Auszros“ ir porą metų poaušriniais laikais — vienintelis. Turinio ir formos atžvilgiu su Dr. J. Šliupo socialekonominiais rašiniais galėjo lygintis tik P. Liūto - Leono raštai, bet jie pradėjo rodytis jau tuo metu, kai Dr. J. Šliupo ekonominiai raštai baigė sekti... Pačiame „Lietuviškame Balse“, be dr. J. Šliupo, socialekonominiais klausimais dažniau parašydavo arba juos paliesdavo dar Šernas ir kai kada J. Andziulaitis - Kalnėnas.

5. J. Andziulaitis-Kalnėnas — kooperacijos ir socializmo idėjų populiarintojas.

J. Andziulaitis (Kalnėnas) kadaise rašė gana daug, tačiau socialekonominiais klausimais ilgesnių raštų užeiti neteko. Vis dėlto tais pačiais klausimais Andziulaitis yra parašęs nemaža neilgų straipsnelių, kurie pasižymėjo savo kalbos lengvumu bei vaizdingumu ir pagrindinės minties aiškumu. Jo straipsnis „Ką daro sutarimas“, išspausdintas „Liet. Balso“ 1888 m. 2 Nr., dar ir šiandien gali būti laikomas pavyzdžiu, kaip galima ir reikia populiariškai išdėti kooperacijos idėją.

Ideologija Andziulaitis buvo artimas Dr. J. Šliupo ir kt. išpažįstamam socializmui. Tuo pačiu Andziulaitis buvo tarytum Dr. J. Šliupo propaguojamųjų idėjų populiarintojas, tik griežtesnis ir minioms suprantamesnis. Štai pavyzdys iš vieno tokio straipsnelio, išspausdinto 1888 m. „Liet. Balso“ 2 Nr. ir pavadinto „A r m e s e s a m e v a l n i?“ Prasideda tasai straipsnelis šit kokiais žodžiais:

„Tranai žmonių veislės jau ilgus amžius siurbia kraują ir gyvastį draugijų ant žemės. Jau nuo senovės gadynių nedidelė prietaikmėje sauja dykaduonių graužia žmogišką organizmą visokiais būdais ir visokiuose povyziuose. Ar tai paimsime senovės valstijas Europos ar Azijos, ar ant galo naujas ciesorystes ar respublikes, visada buvo ir šiandien yra luomos, gyvenančios kaštu pūslėtos procės milžiniškos gaujos, kurios vardas — d a r b i n i n k a i“.

Ir taip eina toj pačioj dvasioj visas rašinys, kuris baigiamas tiesioginiu atsišaukimu ir kvietimu ruoštis prie visuotinės revoliucijos:

„Pareiga panaikinimo tikrosios vergystės priguli velkantiems jungą, ištremtiems vaikams motinos - žemelės. Pareiga ta priguli šiandien mums, broliai darbininkai, ar tai lietuvininkai, ar maskoliai, ar prūsai, ar anglai, nes visi esame šiandien nevalninkais kapitolo, nevalninkais tųjų, kurie valdo savo rankose įrankius, pabrikus ir žemę, išplėštus per savo pratėvius, arba tiesiog nuo mūsų, kuriuos pavertė paskui į savo vergus. Mums patiems priguli panaikinimas vergystės. Dėlto - gi apsišvieskime tarp savęs, glauskimėsi visi į krūvą, žodžiu, organizavokiamiesi, idant paskui visuotinas perversmas neužkluptų mus ne prisigatavojusiais; juk mūsų ne keletas, o milijonai, priešininkų gi tiktai tūkstančiai".

6. Šerno - Adomaičio polemika su socialistais ir socializmu.

Jau visai kitokios nuotaikos ir tais laikais buvo Šernas - Adomaitis, kurio raštai „Lietuviškame Balse" ir paskui „Varpe" visuomet išsiskirdavo keliamų klausimų aktualumu ir nuodugnumu. Tačiau Šernas-Adomaitis savo raštuose tiek „Liet. Balse", tiek vėliau „Varpe" — visuomet daugiau liečia bendruosius politikos ir kultūros klausimus, o socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškinius gvildena kaip ir praeidamas — kiek jie savaime eikštėn iškilę ar kitų iškeliami. Pav., 1887 m. „Lietuviškojo Balso" 23 Nr. savo „Tėvyniškuose balsuose" straipsnių serijoj apie „Kelius gyvenimo, kuriais mus veda tautiški vadovai mūsų", Šernas kelia klausimą: „Ar naudinga mums gali būti draugybė su socialistais ir budavotojais tautiškos ateituvės ant socialistiškų idealų arba tarptautinės darbininkų federacijos?" — Autoriaus atsakymas trumpas ir aiškus:

„Amerikoje gali, bet Lietuvoje Europos, kur mūsų tėvynė, tie ieškiniai dėl lietuvystės nenaudingi, o gal ir dar negalimi. Nėra ant svieto tautos, kuri be nuotrotos ir be nenaudos dėl savęs savo gyvenime galėtų šokinėti įrėdniškai per pilnus amžius, kurios padėjimui netinkanti idealai galėtų būti primes-

ti... Permaina žemiškos užvados Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje po 1864 metų nupuldino ekonomiškai žemės apturėtojus. Jei ne iš sykio tasai nupuolimas pasirodė, tai šiandien jau jį visi supranta ir kaštus tos permainos visi moka, ne tiktai ponai, nuo kurių darbininkas pasiliko atimtas, bet ir patsai baudžiauninkas apdovanotas žeme. Senovėj garsus turtingumas žemaičių yra tiktai atminimu pereituvės. Vienok šiame atsitikime nėra tokio didelio šokimo kaip prie įvedimo miegančios Lietuvos į socializmą. Galima ir priguli pagal reikalą ramstyti ir taisyti gyvenimą, idant jisai sektų pagal gyvenimą kitų, bet nenaudinga būtų sulaužius esančią organizaciją statyti naują, kokios nėra tarp kultūringesnių už mus“[88].

Nei šiame, nei kituose rašiniuose Šernas niekur nemini Dr. J. Šliupo nei Andziulaičio - Kalnėno socialistinių raštų, bet visa jo argumentacija yra tokia, kad autorius tuos raštus galvoje turėjo ir su jų autoriais polemizavo. Ypač tai aiškiai matyti iš tęsinio, išspausdinto kitame Liet. Balso 24 Nr. ir kt., kur autorius socializmo argumentus vertina lietuvių tautinių reikalų atžvilgiu ir, atvirai puldamas Henry George žemės nacionalizacijos projektą, netiesiogiai puola ir Dr. J. Šliupą, kuris, kaip matėme, savo raštuose kaip tik Henry George autoritetu rėmėsi. Ši Šerno rašinio dalis yra tiek įdomi ir charakteringa ne tik Šerno, bet ir daugelio tų laikų inteligentų ideologijai, kad aš čia ją beveik ištisai ir paduodu.

„Darbininkai peržemai šiandien stovi intelektuališkai, idant suprastų tautiškus ieškinius, o ir persilpni medegiškai, idant supratę tautystės reikalus tvirtai pastatytų, idant galėtų pergalėti visus priešininkus ir neprietelius jos; dėlto visokiuose darbuose darbininkai negali stoti patys ant tautiško pamato, bet turi reikalauti pagalbos darbininkų iš kitų nacijų, kuriems, žinoma, už pagalbą reikia mokėti, nes nieks dykai nieko neduoda: tuomi pačiu patys darbai turi būti tarptautiškais, visatybiniais. Tarptautiška federacija darbininkų iš Lietuvos turėtų padaryti Babelio bokštą, kuriame skirtingumas lietuvystės turėtų greičiau ar vėliau pražūti. Socializmas gali būti savo uždėjimuose ir ne neprietelingas tautiškam skirtingumui, bet taip, kaip jį įvesti galime, prie jo internacionališko pabūdžio,suprantama, kad patsai gyvenimas turėtų susprausti viso-

[88] Lietuviškasis Balsas, 1887 m., Nr. 23 (254/5 p. p.).

kius skirtingumus į vieną kokį gaivalą. Šiandien visos politikiškos organizacijos svieto ginasi nuo socializmo, laikydamos jį priešingu šios dienos idealams tautystės; ar-gi organizacija darbininkų taip drūta, visiškai drūta, kad gali stoti į kovą su visu svietu? rodosi — ne! Seniau valdžią laikė savo rankose bajorai, dalindami ją su kunigais dėlto, kad vieni aukščiau stovėjo turtiškai, kiti protiškai, o ne dėlto, kad jie buvo tiktai bajorais, didžiūnais ar kunigais. Ką gi tokio įneša darbininkai, kas duotų jiems tą geidžamą valdymą? — Turtų nei mokslo jie neturi. Ir turėdami savo darbavietes tamsūs darbininkai tankiai nemoka jas naudingai valdyti, kaip rodo nupuolimas darbaviečių, įrengtų dėl darbininkų per Napoleoną III. Privatiška asabiška konkurencija gali būti neteisinga; idant ją išnaikinti, reikia ir išnaikinti asabišką turtą, be ko vėlei pats darbas turėtų šlubuoti, nes nieks su noru nedirba taip svetimam, kaip dirbtų sau pačiam. Tokia organizacija turėtų atsimušti nenaudingai ant viso ekonomiško padėjimo, ir prie to negalima užmiršti, kad turintysis savo turtą jo neišsižadės niekada. Jei privatiška konkurencija pikta, tai reikia suprasti, kad su jos išnaikinimu gali būti tiktai monopolis valstijos su jos biurokratija ir apginama valdančia tauta; valdžia gi niekur nesiranda mūsų rankose, bet rankose baisių mūsų spaudėjų. Iš dviejų piktų man rodosi, kad privatiška konkurencija netaip baisi. Prie monopolio valstijos, be asabiško žemiško turto, mes galėtumėme nužudyti ir pačią...[89] nės, valdžia mus galėtų lengviai išskirstyti, tą tikrai ir padarytų po plotus valstijos, tarp svetimų gaivalų, kur lietuvystė turėtų išnykti. Pastačius būtybę tautos ant reikalų darbininkų, išpuola pamislyti, ką daryti su žemės turėtojais, ant kokios organizacijos šiandien ir be supratimo turėtojų nors spaudžiama laikosi lietuviška tautystė? Ar žemę ir nekrutinamą turtą, kaip mokina George, pavesti valstijai? Nužengė į peklas — pakeliui jam buvo! — po įvedimui tos teorijos į Lietuvą, dėl ko vyresnybė ne nuo šiandien dirvą aria, rusai galėtų per pilningas nedėlias be paliovos giedoti dievagarbingus himnus, bet dėl mūsų tautystės būtų tai De profundis! Įvestų tą teoriją vyresnybė, jei ne visoje valstijoje, tai sa-

---

[89] Šioj vietoj 1/3 eilutės palikęs tuščias, matyt, spausdinant neišėjo. *A. R.*

vo parubežiuose su skirtingais gaivalais, jei nesibijotų maištų, nes tie gaivalai, nors ir prispausti, bet dar ne taip nukantinti, idant tokią nenaudingą permainą apatiškai be protesto priimtų. Gal mūsų rašėjai ir nesirūpina apie užlaikymą skirtingumo tautybės su kalba, tikėjimu ir papročiais? Gal jį parduotų už sociališką organizaciją pagal jų norą? Jei toksai skirtingumas taip pigiai parduodamas, tuosyk nereikia jį remti ir ant tarptautiškos darbininkų draugijos, nedaug medegiškos naudos duoti galinčios. Brangiau užmokėtų už mūsų tautišką skirtingumą vokiečiai ir rusai, sulygindami mus su savaisiais protegavotais, skirdami vietą mums plotuose Rusijos: viską tą duotų už išsižadėjimą lietuviškos kalbos ir tikėjimo, o bene ir žemės tėvynės...

Su tais projektais mums reikėtų palaukti, kada dėl idealų socialistų rasis tinkanti dirva; o ir kokia nauda dalinti ir taip jau neprietelingai dėl savęs paskaidytą tautą, dar į darbininkus, didžturčius, ūkininkus, darydami kožną klasą, kožną frakciją skirtingą? Mes nesuprantame skirtingumo darbininkų, ponų, klerikalų, liberolų ir t. t., bet norime matyti tiktai lietuvius. Idant taip būti galėtų, reikalinga tiktai apšvaistos, tautiško savo jautimo, meilės tėvynės ir tautos. Visur tautos tvirtai tautystę mylinčios pirma yra tauta, o paskui darbininkais ar ponais, pirmiau jos stato reikalus tautystės, o paskui savo klasos. Pas mus dedasi atbulai, mės pirma darbininkai, visokie filai ir fobai, ir taip tuos faktiškus reikalus statome, kad tarp jų dėl lietuvystės nėra beveik vietos, per tai mes silpni, myniojami. Valdžia ir suprematija pati teks tiems, kurie bus to verti, gyvenimas patsai gadniausiems valdžią ir vadovystę į rankas paduos, ar bus jie bajorai ar ūkininkai, darbininkai ar didžturčiai. Norėdami socializmą su prievarta primesti, pakeltumėme tarp savo brolių naminę vainą, baisią ir naikinančią. Bežemiai darbininkai Lietuvoje, teisybė, neuždirba tiek, kiek darbininkai vakarinės Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos, Amerikos, bet jie Lietuvoje ir reikalų mažiau turi. Jei socializmas tikrai naudingas ateituvės tautų, naudą jo parodys mums senesnės kultūros, šviesesnės ir patriotiškesnės už mus tautos; idant mes ant savo kūno vivisekcijas ir tardymus darytumėme, mes per smulkūs esame, nes neturime kuomi papildyti vietą žūvančių tardymuose. Kada jo nauda pasirodys kitur, tuosyk mes lygiai

pradėsime jį dėl savęs gaminti, bet šiandien dar mums per anksti, nes nauda šio mokslo dar neišmėginta niekur“[90].

Iš patiektųjų citatų matyti, kad ir Šerno visa polemika prieš socialistus ir socializmą yra ne principinė, o tik taktikos sumetimų diktuojama. Principiališkai prieš socializmą ir prieš jo įvedimą ir Šernas nieko nesako, bet jis griežtai jį neigia lietuvių tautos gyvenamam momentui, nes socializmo gyvendinimas atitektų svetimos tautybės vyriausybei ir tuo pačiu prisidėtų prie lietuvių nutautinimo. Tuo būdu socializmas Šernui nepriimtinas tautinės politikos sumetimais — tol, kol lietuvių tauta yra žemos kultūros ir kitų tautų pavergta.

7. P. Matulionio - Bevardžio „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų“.

P. Matulionis šiame perijode raštų nei temų gausingumu nepasirodė, tačiau jo „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų“, išspausdinti 1888/9m. „Lietuviškame Balse“[91], išsiskiria iš visų kitų to laiko socialekonominių rašinių didesniu „paslėptųjų“ socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškinių pastabumu ir savarankišku bei giliu turimos, arba ir savarankiškai surinktos, statistinės medžiagos analizu.

Pradeda savo etiudus mūsų autorius pasisakymu, jog esąs ką tik grįžęs iš užsienių (Galicijos) agronomijos mokslus pabaigęs ir tyčia apsigyvenęs savo tėvų dvarely, norėdamas ūkininkauti ir gyvu žodžiu bei pavyzdžiu savo kaimynus ūkininkus mokyti. Gražioj feljetoninėj formoj autorius pirmiausia nupiešia bendrąjį savo apylinkės socialinio ir ekonominio gyvenimo vaizdą bei tarpusavio santykius, pasakoja apie savo pasikalbėjimus su kaimynais ūkininkais, kur paliečiami ir išgvildenami įvairiausi jų gyvenimo reikalai. Ir čia pasirodo, kad tie kaimynai — paprasti nemokyti sodiečiai — jo tiekiamus patarimus, paremtus universitete įgytomis arba lietuviškuose laikraščiuose išskaitytomis mokslo žiniomis, labai dažnai vienu žodžiu ar posakiu niekais paverčia, — ne dėl to, kad tų mokslo patarimų naudos nesuprastų ar pripažint nenorėtų, bet dėl to, kad tikrasis arba realinis gyvenimas pasirodo esąs ki-

[90] „Liet. Balsas“, 1887, 24 Nr., 264/5 p.

[91] 1888 m. etiudai eina 12 — 16 Nr. ir 1889 m. 4 Nr.

toks, kaip profesoriai moko arba kaip lietuviškaų raštų rašytojai rašo.

Štai jaunas agronomas stebisi, dėl ko tie jo kaimynai neklauso Nėrio „pamokslų apie gaspadorystę“ ir neįsiveda vaismainio ūkio? Bet čia jam visi, „kaip vienas“ atsako: „Kokie bus tada mūsų rėžiai, jei mes juos perskelsime per pusę — viena, kita gi — mėšlų tiek nėra nei plūgų“.

— O kad iš vien laukus dirbtumėte, išartumėte ir ežes, o vaisius dalintumėtėsi palug darbavusiųjų ar kitaip kaip, — aš klausiau.

— E, ponaiti, daugiau būtų kerštо, — jie man atsako.

— Na, tai laikykite daugiau galvijų ir vairesnės veislės!

Čion aš pradedu jiems rokuoti pinigus, gaunamus iš pieniško, mėsiško, iš geresnio nutręšinimo dirvos ir t. t. Jie klauso. Tik kaip aš pabaigiu, tuojau jie man: „Ponaiti, mes nebeturėsime su visu dienų dėl apdirbimo savo, nors ledokos, žemės, jei tamistai visas atiduosime“.

Aš raudonuoju, kaip ir gėda darosi. Tiesa, bloga jiems gyventi — visur plyšta, kur tiktai nusigręžia, bet visgi man regisi, jog galima kai kaip... Superpospatai, posporytai, geležinės akėčios ir t. t., taigi taip daug mokslas išrado vaisto dėl pagerinimo ūkės!“[92].

Jau šitie žodžiai rodo sugebant giliai žvelgti gyvenimą ir turintį drąsos prisipažinti, kad visi mokslo išradimai yra bejėgiai, jei nėra tinkamų kultūros sąlygų jiems pritaikinti. Ir čia autorius pradeda piešti „mūsų ūkininkų gyvenimą“ statistikos skaičiais ir gyvenimo faktais, be jokių pagražinimų, bet užtat nuosekliai kiekvieną dalyką nušviesdamas.

Pirmiausia autorius pasiaiškina, dėl ko jis savo etiudams ima ūkininkų gyvenimą? Juk jis — ne ūkininkas, bet artimesnis ponams arba bajorams. Ir ryšių su jais nenutraukia. Bet „skurdu darosi matant ponų gyvenimą. Tai ne gyvenimas, bet miegas su atviromis akimis: nei vilties, nei drąsumo, nei kaitrios meilės — nieko tarytum juose nebėra... be kraujo...“[93]. O, svarbiausia, ūkininkų esą daug daugiau kaip ponų: „1884 m.

---

[92] „Liet. Balsas“, 1888, 13 nr.

[93] Ten pat, 13.

iš viso Kauno rėdyboje gyventojų buvo vien sodžiuje 1.345.100, iš čion 70.279 bajorų, tuomi tarpu ūkininkų, išimant miesčionis, 950.789, miesteliuose gi ūkininkų 70.000 galvų abiejų lyčių, iš viso 70% nuo visų gyventojų rėdybos; antra priežastis to, kad svarbiau yra žinoti anksčiau gyvenimą ūkininkų, yra ta, kad mūsų rėdyboje pamatas gero ir blogo elgimosi skirmių ir klasių žmonių remiasi ant valsčionies gyvenimo", — ir autorius žada tai savo raštais išrodyti[94].

Ir tuoj pradeda:

„Klaiku, baisu, neramu ir ima šiurpas, lyg tik žmogus įbrendi vidurin gyvenimo mūsų ūkininkų. Visur visi stena ir niekur niekas neparodo priešais viltingos pagalbos. Dabar tik girtas Lietuvoje turi vilti. „Dirbi, dirbi žmogus ir vargiai teturi dienai kąsnį", va vuolaktis vidutinio gyvenimo. Ir tiesa. Gerai, kad nors taip: daugumas ir to „kąsnio" pristinga.

„Idant geriau suprantama būtų tokia vuolaktis, imu vidutinį ūkininką iš čielažemių, t. y., turinčių 20 desintinų žemės, o gyvenančio sodžiuje, kaip dažnai esti. Šeimynos tame kieme penkiese: tėvai dar smagūs ir darbštūs, sūnus 23-jų metų, duktė Elžbieta 19 metų ir sūnus pusbernis ir piemuo 14 metų. Kiemų sodžiuje 24, iš jų 6 puszemiai ir 2 kampininkai. Žinoma, šeimyna visokia yra, bet aš taip paėmiau dėl aiškumo šeimyną Laurės Stambaičio. Žemė surėžyta į šniūrus tokio platumo, jog 5 ar 6 akėčios ir išimtų skersai ji. Galolaukis per 5 ar 6 akėjamus varstus. Laukų 3. Pievų skyrimai nėra: visos po laukais. Ganyklos valake po 1⅓ desintinos slėningos alksnynės, po ¼ desintinos išeina rūdynės ir pievokšnių (palų, upėkšnių, griovių) išneša po 3 desintinas ant valako. Ir taip iš viso dirbamos žemės 15 desintinų: žemė vidutinė, pilkasis baltžemis, kviečiai nedera. Kiekviename lauke 5 desintinos. Laukan pasėja 5 . 3 = 15 pūrų rugių. Šimet metai buvo derlingi dėl rugių, davė 6½ grūdus. Iš viso gerų grūdų suimta 15.6½ = 97,5 pūrų lietuviškų. Vasarojaus gavo: miežių 20 pūrų, avižų 18 pūrų, žirnių 10 pūrų, linų buvo sėta 2 pūrai. Dabar pervesiu viską piniguose sulyg šimetinės prekės, palikdamas tą, kas reikalinga yra dėl šeimynos mitybos.

---

[94] Liet. Balsas, 1886, 13 nr.

	Buvo	Valgymui	Sėklai	Pabiroms	Dėl zopo-sto k. m.	Lieka	Prekė už pūrą	Iš viso gavo pinigų
Rugių . .	97,5	25	15	3	10	43,5	po 2 rbl.	97,0 r.
Miežių . .	20	5	4	2	1	8	1,80	14,40
Avižų . .	18	4—5	3	3	1	7	2,75	19,25
Žirnių . .	10	2	1,5	1,5	1	4	1,20	4,80
Bulvių . .	—	—	—	—	—	10	1 r.	10 r.
							Iš viso . . .	145,45 r.
Čion priduodu už linus 120 (labai gerai) . . .								120,00
							In suma . . .	265,45 r.

Ir taip šiemet ūkininkas Lauras Stumbaitis trina rankas, sugriebęs, dėkui geriems metams, 265 r. 45 k. Kur jis dės tiek? „Tai pragers!“ išaiškins mums dykaduoniai. Bet pažiūrėkime, ar nerasime skylių tame gyvenime Stumbaičio? O, jų daug! Padotkų ir valsčioniškų mokestų 39 r. 71 k., druska 6 r., geležies 7 r. 25 k., avalynės: čebatai, burločiai ir naginės 20 r. Rūbai išeiginiai, parėdnės merginės 30 r. Malkos grinčiai ir jaujai bei kitoniškas medis 10 r. Šviesa namie ir klojime (naftos svaras 5 kap.) 5 r. 20 k. Samdymas pievos 10 r. Kalėda, mišios, svotja bernelio 15 r. Mezliavos dėl uriadniko, rašėjams, mokintojo 3 r. Arielka dėl svečių 5 r. Tabakas 4 r. Sėkla sėmenių (nes mūsiškės papuvo) 20r. (nors reikėtų 24 r. dėti, nes 8 siekeliai po 3 r., bet tikiuosi, jog Lauras derėsis). Netikėti gaišinimai 15 r. Pakinktai (pavalkai, šlajai arba plėškės ir kitos šikšnos) 5 r. Iš viso išleis per metus Lauras 195 r. 16 kap. Jam atsilieka gyvais pinigais (265 r. 45 k. be 195 r. 16 k.) 70 r. 29 kap. Iš čion turime dar atimti mokestą padieniams, be kurių darbymetės laike Lauras neapsieina; vyriškų dienų jam reikia iš viso 12 po 35 kap., turime 4 r. 20 kap.; moteriškų dienų 24 po 20 kap., jau 4 r. 80 kap., iš viso 9 rubliai. Va jam belieka 61 r. 29 kap.

Dykaduonis sušuks: „O, ko gi benorėti! Kasmet po 60 rublių, tai gaspadoraujant Laurei per 30 metų bus banke 1800 r. Galės su pagelba banko nusipirkti bent 3 valakus žemės ir gyventi, kaip ponas“.

Bet va sūnui ateina 21 metai — gelbėk nuo kareivystės, ar jis turi eiti ar ne. Duktė auga, dėk pasogos 2 ar 3 šimtus. Arkliai pasenėjo, mainyk, dėk priedo; galvijas išgaišo, pirk; pervažiavo ispravnikas per ulyčią, mokėk 10 r. štropos už duobę ant kelio. O kur dykaduonis padėjo rugių kirmėles, kurios išėda sėklą? Kur jis nustūmė plačius ir juodus, kaip pasaulė, debesius, kurie supūdo ir daigina javus? Kokiais burtais atitolino ponas dykaduonis sausąsias vasaras, katros sukepina laukus ir pievas? Tiesa, dykaduoniams tai visa esti tik gražus ar negražus oras dėl pasivaikščiojimo, bet ūkininkas kitaip ant to viso žiūri.

Mes dėl paveikslo paėmėme labai laimingą kiemą, kur visi savieji, algos jiems mokėti nereikia, visi darbuojasi kaip išgali, nes dėl savęs. Bet va ūkininkas, kurs samdo berną, mergą ir piemenį. Bernas vidutiniškai iš visos rėdybos ima (neskaitant bandos, valgymo, rūbų) 43 r., merga 18 r., piemuo 6 r. 50 kap. Ir taip Lauras No. 2 turi šeimynai išmokėti arti 67 r. 50 kap. Dabar tegul mums pasakys ponas dykaduonis, iš kur Lauras No. 2 ims 6 r. 21 kap. dėl atateisimo reikalų savo? Kam prageria 5 rbl.ir prarūko 4, iš viso 9 rbl.? Jis atsako: „Taip, kaltas Lauras, kad geria". Bet kad jis negertų, tai seniai ir tu, dykaduoni šlovingas, būtum su kreivu žandu, nes Lauras jį numuštų už tavo dykaduonystę. Bet tegul sau žandas bus sveikas ir Lauras kur nori gauna 6 rublius! Kas be ko — yra apsčiai mūsų rėdyboje ir tvirtų mūsų gyventojų, kokiais esti viensėdžiai, bet daugiausia — kaip abu Lauru"[95].

Nupiešęs monografiniu metodu ūkininko būklę, autorius toliau jau gvildena sodžiaus skurdimo (biednėjimo) ir pirmiausia — b e ž e m i ų k l a u s i m ą.

„Bežemių mūsų rėdyboje kasmet didinasi ir didinasi. Dabar jau visoje rėdyboje jų prisiveisė 34 procentai, viename gi Panevėžio pavietyje arti 50 procentų. Ir kur dėsis tie bežemiai? Lig šiolei dar vis juos priimdavo žemdirbystė, bet va jau kaip mažai jie teuždirba, jog vasaros laike ant savo valgymo ir rūbų vyras ima 35 kap., tai dar labai yra gerai, esti po 20 kap., po 25 kap. daug.

---

[95] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr.

Miestai jau pilni savųjų miesčionių, kurie nuo saulės tekėjimo lig dvylikos guli dešimtimis ant įkaitintų akmenių rinkų, laukdami pirkėjų jų gyvos mėsos. Naujas būdas industrijos jau matosi ir mūsų kertelėje, jau kapitalizmas ir mums rodo savo neprisotintus vidurius, kur yra „vaitojimas ir dantų griežimas“. Štai toblytėlė, kuri aiškina, kaip su pasidauginimu išdarbystos skaitlius darbininkų mažinasi, ir ten tas aiškiau, kur giliau įsiterpė kapitalizmo viešpatavimas.

Kauno rėdyboje.

Metai	Skaitlius pabrikų	Skaitlius darbininkų	Vertumas produkato
1857	624	2191	1.484.072
1881	573 (— 8,2 proc.)	?	3.319.818 (+12,5)
1882	493 (—14 proc.)	2447 (+0,4 pr.)	3.008.932 (+15 pr.)

Vilniaus rėdyboje.

Metai	Skaitlius pabrikų	Skaitlius darbininkų	Vertumas produkato
1858	466	3078	1.556.226 rb.
1881	198 (—2 proc.)	2092 (— 1,4 pr.)	3.254.521
1882	192 (— 2,4 pr.)	1907 (— 5 pr.)	3.482.923 (14 pr.)

Per 26 metus Kauno rėdyboj pasididino produkcija per 3 sykius, tuomi tarpu skaitlius darbininkų teužaugo per 11,4 procentų ir prie šito viso skaitlius gyventojų pasididino per tiek metų per 65,2 procentu.

Ir kas bus toliau? Kur dėsis lietuviai? Žinau, jog ir tankiau žmonės gali gyventi, bet ne Lietuvoje — viena, o kita, koks jų gyvenimas! Štai dabar jau matosi toks padėjimas mūsų krašte: kur geresnė žemė, turtingesni ūkininkai turintieji žemę, ten kuo daugiausia yra bežemių“[96].

[96] Lietuviškasis Balsas, 1888, 13 Nr. Statistikos duomenis autorius parodo ėmęs Kauno gub. iš vad. „Pamiatnyja knižki“ 1885 ir 1887 metų, iš Dobuszynskio straipsnio „Siły ekonomiczne kraju zachodniego“, išsp. „Kraj“ 1883, ir iš Afanasjevo „Materjały dlia statistiki i geografiji Kovenskoj gub., pet., 1861“.

Toliau autorius mėgina įrodyti, kad „bežemystės svarbiausia priežastis — tai didesnis neturtingųjų gyventojų vaisingumas.

„Patarsiu keliais žodžiais apie priežastis, iš kurių kaipo iš neišsekančio šaltinio verčiasi juodas dumblas bežemystės tarp mūsų ūkininkų.

Yra žinomas daiktas, jog sulig silpnumu gyvulio eina ir jo veislingumas. Taip, dideli ir galingi gyvuliai gimdo tik po vieną vaiką ir tai ne visumet kasmet: bangžuvė vieną per 3 metus, slonius 1, karvės 1, retai 2 veršiu, didžiosios beždžionkos po 1 kūdikį, žmogus po 1. Tuomi tarpu vidurinio tobulumo gyvuliai veda po daugiau: avys — dvynius, kraujalikės žvėrys bent po kelis ant metų, kiaulė 10 ir 12, paukštės arti 10 ir daugiau, žuvys — šimtus, kirmėlės šimtus ir tūkstančius ir taip bent po kiek sykių per metus. Tai vis priguli nuo darbštumo, su kokiu dėl savęs sugaudo peną: darbuojasi daug, mityba sunki, gyvenimas trumpas, tad ir veislingumas didesnis.

Dabar tą padėjimą akyse turėdami, persikelkime in žmogaus giminę, o paregėsime, jog ir čion tas prisakymas gamtos taip pat darbuojasi. Va skaitlius senybės bajorų, karališkų giminių ir t. t. Dėlko daug iš jų seniai išmirė ir dabar išmiršta? Dėlto, kad jie iš seno nesirūpino apie gyvenimą, mažai darbavosi: jų esybė žmonių įstatymais buvo apginta ir per tai gamtos darbingumas tame dalyke susimažino ir ant galo susilygino su 0.

Iš kitos pusės, dėlko izraelitų procentas gimimo daug yra didesnis už kitas gimines mūsų krašte? O dėlto, kad jie labai blogai minta. Kas nežino, kaip jie su 1 silke esti sotūs per dieną visa šeimyna!

Nenoriu čion užkliudyti nei statistikos, nei daugybės paveikslų, nes per toli mus nuvestų šalin nuo mūsų užduotės pirmosios.

Dabar grįžtame prie lietuvių ūkininkų. Kur tik buvo mažiau žemės duota ūkininkams, arba kur žemė blogesnė, ten veislingumas jų yra didesnis. Po ranka neturime statistikos gimimų dėl didelių plotų suvestos, bet paimsime tik dėl Kauno rėdybos.

Pavietas	Tiek desintinų ant 1 vyro 1880 m.	Tiek priaugo nuo 1858—1878 m. žmonių nuo 100 proc. ūkininkų	Kasmet		Vertumas 1 desint. žemės abelnai rubliais	Tiek procentų visos žemės teko ūkininkams	Tiek išduota pašp. 1883 m.	Tiek ūkininkų neturinčių arklio 1882 m.	Kiek arklių ant 1 vid. ūkininko
			gema	miršta					
Kauno .	1,5	15—20	3,9	3,1	63,60	mažiau 40	97	28 1/3	2,8
Panevėžio	1,9	20—25	3,6	2,7	97,45	40 – 50	81	114	2,2
Telšių . .	1,9	25—30	3,8	3,0	50,22	50—60	65	80	2,0
Raseinių .	1,6	20—25	4,0	2,8	70,42	40 – 50	56	98	2,7
Vilkmergės	2,2	25 – 30	4,4	2,6	79,20	50—60	45	108	2,10
Zarasų . .	2,3	30—35	3,6	2,2	65,70	50—60	161	68	1,8
Šaulių . .	2,8	20 – 25	3,8	2,0	70,33	40—50	77	50 1/3	3,86

Šitos skaitlinės yra labai nepilnos, nors oficijališkos, bet ir iš jų jau galima matyti patvirtinimą tos teisybės, kad ten žmonės veislingesni, kur biedniau gyvena. Taip ant vienos galvos ištenka žemės kuo mažiausiai Kauno, Raseinių, Panevėžio pavietuose; ten ir gema daugiau. Daugiau žemės — Šiaulių, Zarasų, Vilkmergės pavietuose, ten mažiau gema, išimant Vilkmergės pav.. Jeigu nevisiškai gali pritirdinti kaip kurias skaitlines pagal valdymą žemės per 1 žmogų, tai kita prisipildo iš derumo žemės ir rūpėjimo uždirbti nuošaliui. Taip, Zarasų valsčionys, neištekdami nuosavinės žemės, ima daug pašpartų, kad užsidirbti kur kitur skatiką ir per tą padidinti savo turtus; tuomi tarpu Raseinių pavieto žmonės neturi kur uždirbti ir už tai visi sėdi savo namuose ir veisiasi neišpasakytai. Vilkmergės pavietas gyvena kuo geriausiai, nes jis turėdamas žemės tiek, kiek reikia vidutinei šeimynai, darbuojasi kaitriai savo name ir nelabai rūpinasi narstytiesi kur kitur.

Iš eilės, kur paženklinta yra prieauga žmonių per 20 metų, regiame aiškiai tartum išpeikimą mūsų padėjimo apie veislingumą, nes kur turėjo žmonės mažiau žemės, ten ir mažesnė yra prieauga gyventojų per 20 metų.

Bet tai nei kiek neprieštarauja mūsų padėjimui, nes kad ir daugiau gema tarp ubagašių, tai daugiau jųjų ir išmiršta, nepaspėdami sustandėti iš blogo maisto; ubagiškų grinčių, negali žmonės šiltai vaikus aprėdyti, sočiai pripenėti, nes sausa duona ir iškeptos bulvės mažu gali užlaikyti standumą suaugusio, bet ne gležną kūną vaikučio. Dėlko laike gavėnės kuo daugiausiai išmiršta mūsų vaikų? Tai juos susilpnina degtinė, bulvės ir nebaltinti batviniai, o susilpnintas kūnas lengvai pasiduoda įvairioms ligoms, kurių taip daug esti stojant pavasariui. Dievabaimingi lietuviai tegul padėkavoja narsiems kunigėliams, kurie taip rūpestingai liepia laikyti pasninkus ir gavėnes, nes per tą įbaudimą bus mūsų mažesnis skaitlius ir likusiems lengviau bus gyventi. Bet kas-žin ką tie mūsų kunigėliai atsakys, kaip juos Dievas paklaus, dėlko jie ardė jo prisakymą: Gyvenkite ir veisinkitės!

Ir taip, kur buvo mažiau duota ūkininkams žemės, ten ir mažiau priaugo gyventojų. Čion reiktų užsiminti apie Telšių pavietą, kur žemės buvo duota nuo ponų 50 iki 60 procentų, tuomi tarpu anais čėsais gyventojų ūkininkų buvo nedaugiau, kaip kitur. Taip, čion regime, jog telšiečiai platinosi valyvai per 20 metų, kolek turėjo doros kiek žemės dėl išdirbimo. Kaip visus dirvonus iškošė taip, kad jau daugiau žemės nebeliko naujai arti, ir ūkininkų prisiveisė tiek, kad jeib kokių dirvų ištenka ant galvos po 1,9 desint., tada jie pradėjo dar labiau veisintiesi, bet taip gi daug ir mirti. Žemė gi ten pigi (50 rb. už des.) ir nieks jos neperka, pašportų mažai teišima. Kitoniškai dėjosi Zarasų paviete. Žemės jiems teko 49,4 procentai viso pavieto (kuomet kituose pavietuose mažesnis procentas teko) ant galvos ir dabar dar priseina po 2,3 des. dirbamos, veisiasi iš lengvėlio, miršta taip-gi; uždirbinėja apie Dinaburgą, Rygą, lanko Petropilę rudeniop, užtai ir žemės jie nekelia aukštyn su preke. Šitas pavietas kuo geriausias rasodnikas dėl latvių, kurių čion jau labai daug. Zarasiečiai tokie žmonės, kad ir arklių mažiausiai laiko, nes kam jiems: žemė neužmoka už darbą, geriau sviestą sukti ir Dinaburgan vežti, arba insidėti bent paskolę, kaip važiuoja Rygon ar Petropilėn griovių kastų, mūrų mūrytų, upes grundytų ar pilių piltų.

Tuomi tarpu raseiniečiai gavo maža žemės, tik 42,2 procentų viso paviršio, niekur neidami darbuojasi apie ją laiky-

dami kone po 3 arklius (nes daug balų dėl ganymo jų), išarė jau 40,6 procentus duotos žemės, t. y. tiek, kiek reikia, nes galai dirvų jų spirias ar lieknuose, ar grioviuose. Mažai jie teduoda kunigėliams, užtai iš jaunų nei vienas ten nenori eiti. Jie žino tik vaisintiesi ir vaisintiesi, o užėjus ligai miršta tūkstančiais per vieną gavėnę. Miško ⅔ iš viso paviršio to pavieto priturėjo gyventojus nuo to judėjimo gyvenime, koks matosi kitur. Ten gyventojai moka dažnai išmarinti daugiau, negu privaisinti, kaip tai atsitiko 1884 m. Sunkus jų gyvenimas išstumia juos iš tėvynės kitur; taip, niekur nėra tiek neatsiliepiančiųjų ant prišaukimo į kariuomenę, kaip Raseinių ir Kauno pavietuose, nes Raseiniuose ūkininkų neatsiliepė 1881 m. 146 berniokai, 1882 — 139, 1883 — 152, ir 1884 — 150; Kauno gi paviete 1884 m. neatsiliepė 151 bern., kituose gi pavietuose nepareina per 100. Paskutiniuose metuose, žinoma, daug aiškiau visi mūsų sutarimai išeina eikštėn, ir mes neužilgo pratęsime apžvalgymą pradėtą. Šį kartą gi noriu nustoti nors ant pasakyto jau, nes prisipažįstu meilingam skaitytojui, jog gavėnė ir mane susilpnino.

Galima mane paklausti, kur aš įkišau priežastis, kurios veisia bežemius, juk-gi prižadėjau jas išreikšti. Tiesa, esmi kaltas to neparodęs, kaip ant delnos, bet priežastis to slepiasi toblytėlėje skaitlinių, eilėse, kur maža svietas turi žemės, kur perdidelė prekė jos, kur daug ūkininkų neturinčių arklių ar mažai teturinčių ir t. t.

Pirmon eilėn perėjo, žinoma, ir tie, kurie turi 1 arba ir mažiau desintinų. Žinoma, tokie ūkininkai stačiai turi prisiskaityti prie bežemių, nors žodis „bežemis“ ne vis toja kaip „kampininkas“, apie tai bus toliau pakalbėta. Jei kai kuriuose pavietuose labai aukšta prekė žemės, ten, žinoma, mažo turto bežemiai negali nusipirkti, kaip tai Panevėžio p., kur desintinai esti po 160 rublių. Tiesa, įstatė mums caras ir bankus dėl pirkimo žemės, bet tie bankai ūkininkų ištraukia iš mūsų daugiau kruvino juoko, negu pagyrimo. Apie bankus taip gi bus pasakyta savo čėse.

Dabar baigsiu šitą raštą užmindamas lietuviams prisakymą Dievo, duotą Adomui ir Jievai: „vaisinkitės ir dauginkitės!“ Vaisintiesi kiekvienas nori ir gali, nes jis taip sutvertas yra. Bet su dauginimusi kita pasaka: tegul kunigai mūsų išmokins mus, kaip išpildyti antrąją dalį prisakymo; tegul jie

pilni dvasės šventos pasakys mums, kaip permainyti eilę iš toblytėlės mūsų, kame pasakyta yra, jog kur mažiau žemės ir ji ladokesnė, ten ir pasidauginimas gyventojų užturėtas yra. Čion jų dvasė šventa nutils, nes jie tokios neturi. Ta dvasė šventa yra įsikūnijusi teisybėje, kurios taip rūpestingai ieško mokslas, civilizacija“[97].

Arčiau pasižiūrėjus į duotąsias citatas, nėra perdaug sunku konstatuoti, kad pagrindinės mintys bei argumentai visai atitinka kai kurių sociologų (ypač Thomas Doubleday ir Herbert Spencerio) mintis bei argumentus, kadaise iškeltus prieš Malthuso ir jo šalininkų gyventojų daugėjimo teorijos kai kuriuos teigimus. Skirtumas tas, kad P. Matulionis tiems argumentams patvirtinti duomenis ėmė išimtinai iš Lietuvos ūkininkų gyvenimo ir gana vykusiai juos savo argumentacijai naudojo.

Mokslinė visos statistinės argumentacijos vertė tačiau nėra didelė, nes visai nėra duota statistikos metodų nei pačių šaltinių kritiškos apžvalgos; be to, kai kurių savo teigimų autorius visai nieku neparemia (pav. teigimas, jog gavėnioj dėl pasninkų esąs didesnis mirtingumas). Vis dėlto patiektosios citatos aiškiai rodo, kad jų autorius stengėsi savo gyvenimo stebėjimus giliau tyrinėti ir ieškoti jų ryšio su kitais gyvenimo reiškiniais.

Tolimesnis etiudų tęsinys vėl pereina į feljetono formą, ir piešiami tiktai atskiri ūkininkų gyvenimo reiškiniai.

8. Lozoraičio - Joniškio „Pamatas savasties tiesos“.

Šiame periode buvęs gana uolus lietuviškų laikraščių bendradarbis (vėliau nutilęs ir 1907 m. miręs) Motiejus Lozoraitis 1891 m. „Varpe“ pasirodė ilgesniu rašiniu, pavadintu „Pamatas savasties tiesos“, kur privatinės nuosavybės institutas gvildenamas juridiškai socialiniu atžvilgiu.

Autorius mano, kad „nuo to, kaip įtaisyta savastis, priguli visas būdas draugijinio gyvenimo“. Dėl to nors ir „daug buvo rašyta apie šitą dalyką, daug pažiūrų prie jo prigulinčių išreikšta, bet — autorius mano — iki paskutiniam laikui dar mažai buvo išaiškinta dagi svarbiausia pusė klausimo, t. y. tie principai, kurie guli savasties prigimtyje, kaip draugijinio insti-

[97] „Liet. Balsas“ 1884, 14 Nr.

tuto, ir kuriuos reikia turėti ant mįslies išrišant kokį nors klausimą apie savastį. Dėlto tai ir gali sutikti tokias diametrališkai priešingas pažiūras, kaip pažiūros individualistų ir komunistų. Anieji savastį laiko už šventą daiktą, prieš kurį niekas negali pakelti rankos; žmogus, sako, kaip nori, taip ir gali vartoti savastį, nežiūrint ant to, kokius daiktus ji apima; viešpatystė gi ir draugija turi ištolo stovėti ir nesikišti į ekonomišką gyvenimą atskirų žmonių, nes kiekvienas pats geriau žino, ko jam reikia ir kaip naudingiau vartoti savastį. Ant galo privatišką savastį jie laiko už amžiną, visur esančią ir geriausią formą ekonomiško gyvenimo. Komunistai gi ne tik nesutinka ant kokių nors atmainų, kurios šiek tiek atimtų nuo savasties absoliutišką būdą ir geriau pritaikytų ją prie draugijos reikalų, bet reikalauja, kad ir privatiška savastis būtų visai išnaikinta, nežiūrint nei ant to, kad ji istoriškai susipynus su visa platuma draugijinio gyvenimo, nei ant to, kad ji yra produktas visokių istoriškų ir vietinių priežasčių, nei galūtinai ant to, kokią vietą užima savasties skyriai draugijos gyvenime. Aišku, kad šitos nuomonės principiališkai priešingų nešiotojų draugijinio mokslo neteisingos, ir tai pareina iš to kad nei anie, nei šitie neišaiškino sau savasties prigimties ir neatrado tikro atramo ištyrinėjimuose šiam dalykui pavestuose“[98].

Toliau autorius ima individualiniu principu paremto ekonominio liberalizmo tą kryptį, kuri laisvąją konkurenciją su egoizmu laiko vieninteliu ir natūraliniu ekonominės gerovės pagrindu bei akstinu, ir ima ją kritikuoti įrodinėdamas, kad „tokios pažiūros paeina iš klaidingo supratimo egoizmo prigimties“. Nes:

„Egoizmas — tai ne kokia nors gatminė syla, kuri valdytų žmogų ekonomiškam gyvenime taip, kaip antai svarumo syla fiziškam sviete. Jis daugiau nieko, kaip tik motyvas, kuris tiktai gali, bet neturi visada ir visur žmogų valdyti, ir tankiai gali atsitikti, kad protas palieps jam tylėti arba kiti motyvai paims viršų ir nuves žmogų tuom arba kitu keliu. Užtai statant laisvą konkurenciją ant egoizmo, negalima vadinti ją prigimtine organizacija, nes ją valdo taisyklės, kurios neturi ypatybių prigimtinių taisyklių. Apart to sistema laisvos konkurencijos neprigimtinė dar ir dėlto, kad ji susidėjo istoriškai tarp

[98] Varpas, 1891, 2 Nr., 29 p .

išlygų vietos ir laiko, potam, kaip sugriuvo viduramžinės draugijines įtaisos ir žmogus numetė nuo savęs pančius, kuriais buvo pririštas prie savo gentės, luomo, amato ir kitų draugijinių ratelių, kuriuose ik tuolaik gyveno: ji galėjo išduoti tik potam, kada žmogui buvo pripažintos tiesos, surištos kaip su juom pačiu, taip ir su turtu, kurias jam suteikė laisvė. Užtai sistema laisvos konkurencijos ne prigimtinė, bet istoriška organizacija, dėlto nevisada ir nevisur esanti, ne amžina ir ne paskutinė.

„Teisybė, kad laisva konkurencija išdirba darbo techniką; taip gi teisybė, kad ji, traukdama į darbą dovanai dirbančias gamtines sylas ir plačiai įvesdama kooperaciją, daiktus padaro pigesniais ir tokiu būdu pagerina žmogaus ekonomišką būvį; bet kad pažinti prigimtį laisvos konkurencijos, negalima apsistoti ant šito, dėlto reikia toliau eiti ir pažiūrėti, kaip ji išrodo iš išvirkščios pusės. Pirmiausiai reikia atsiminti, ką daro kapitalistai, kad pardaviniai būtų brangesni. Dėl to jie įveda monopolijas, kurios paskutiniam laike taip labai išsiplatino Amerikoje“[99].

Čia seka kapitalistinių sindikatų ir apskritai laisvosios konkurencijos padarinių bei jų neigiamumų vaizdavimas, po kurio tuojau eina įrodinėjimai, kad ir esamoj kapitalistinėj santvarkoj privatinės nuosavybės institutas nelaikomas šventu ar neliečiamu, ir privatinės nuosavybės teisė įvairiais sumetimais bei būdais esti apribojama arba ir žeidžiama. Pav., esą, neleidžiama žemės savininkui savojoj žemėj kasti duobės arba kurti ugnies tais atvejais, kai galėtų kaimyno žemėj esantis namas įgriūti ar užsidegti. Taip pat „žemininkai, gyvenantieji prie upės, turi.... ant dešimt sieksnių platumo daleisti žvejams sustoti ir džiovinti prietaisus žuvims gaudyti“, ir „valdžia, išduodanti (tokius) įstatymus, kartais susiaurina žmonių tiesas“. Bet

„Valdžia susiaurina savasties tiesą taipgi per ekspropriaciją. Ekspropriacija yra tai atėmimas privatiškos savasties, arba kartais tiktai žemės nuo savininkų, paeinantis nuo viešpatystės valdžios. Savininkai gauna užmokestį už atimtą savastį, bet reikia pripažinti, kad užmokestis ne visada reikalingas ir dėl supratimo ekspropriacijos neturi jokios svarbos... Kada viešpatystė, statanti geležinkelį arba tvirtynę, priverčia

[99] Varpas, 1891, 3 Nr., 39 — 40 p .p.

parduoti žemę, ji daro tai ne dėl reikalų atskirų žmonių arba kokios nors draugiškos grupos, bet dėl naudos visos draugijos, ir savininkai, kuriuos priverčia parduoti, turi ant to sutikti, nes visuomeniški reikalai svarbesni už reikalus skyrium paimto žmogaus. O kad ekspropriaciją viešpatystė daleidžia tik tada, kada tai reikalauja visuomeniška nauda, tai ir reikia pripažinti, kad ekspropriacija ne anomalija, ne neteisingas įsiveržimas valdžios į žmogaus reikalus, bet visai teisinga tiesa, kuri turi prigulėti viešpatystei, kaip organui, išrišančiam klausimus, paeinančius iš susikeitimo privatiškų ir visuomeniškų reikalų. Be ekspropriacijos negalimas draugijiškas gyvenimas, bent ant tokio laipsnio supratimo visuomeniškų reikalų, kokį dabar matome daugume ir koks dar ilgai bus. Tankiai žmogus ne tik kad nesupranta, ko reikalauja nuo jo draugija, bet ir savo dalykuose klauso tiktai aklo egoizmo, gundančio daryti tai, kas rodosi gera artimiausioj valandoj, o ne tai, ką reiktų daryti, pamislijus apie tolimesnę ateigą. Jeigu kokiam nors reikale draugija viską atiduotų ant žmogaus valios, tai daug svarbiausių uždavų negalima būtų išpildyti, ir daug visuomeniškų reikalų užganėdinti. Nuo valios vieno žmogaus prigulėtų, bus ar ne pastatytas geležinkelis, išvestas ar ne kanalas ir daug kitokių daiktų, turinčių didžiausią svarbą dėl visuomeniškos naudos. Užtai viešpatystei reikia pripažinti ekspropriacijos tiesą, o jeigu tai pripažinsime, tai turėsime taipgi sutikti, kad savastis ne privatiškas institutas, bet draugijiškas ir jos pamatas ne individuališka žmogaus valia, bet visuomeniškas reikalas, kurį visada reikia turėti ant mįslies, išrišant kokį nors klausimą apie savastį“[100].

Toliau autorius ima vad. legalistinę nuosavybės teoriją su įvairiomis variacijomis ir įvairiais principais remiamą, ir, žinoma, atmeta, nes:

„Nesunku patėmyti, kad silpna pusė paminėtų teorijų, priguli abelnai nuo to, kad jos visos lygiai apriorišk̃os ir savasties institutą stato ant atitrauktų principų, neturinčių to svarbumo, kurį jiems pripažįsta. Jeigu galima būtų įvesti savastį iš kokio nors visatino principo, tai ji niekad neturėtų mainytis ir turėtų amžinai pasilikti audrų neįveikiama uola. Tuo tarpu istorija parodo mums, kad savastis niekad ir niekur tokia nebu-

[100] Varpas, 1891, 5 Nr., 72 — 3 p. p.

vo, bet atgaliai, mainantis draugijos gyvenimui ji taipgi gaudavo kitą pavidalą ir per tai savo istorijoj perėjo daug formų, viena nuo kitos įvairių tai iš pareigų, kurias uždėdavo ant savasties, tai iš pusės platumos ir įtalpos tiesų, jai suteikiamų. Toks įvairus savasties būdas priguli nuo to, kad daiktai, kuriuos draugija daleidžia pasisavinti, nevienokią vietą užima ekonomiškam gyvenime ir nelygią vertę turi dėl draugijos; taip, žemės negali lyginti prie kokio nors judamo daikto, girios prie žemės, nes reikalai, kuriems jie tarnauja, labai įvairūs. Pagal tai visur mes matome visokius skyrius savasties ir dėlto iš aukšto jau gali sakyti, kad visai klaidinga imti už pamatą visų skyrių kokį nors vieną principą, nes jie tarnauja ne vienokiems reikalams, ir turi turėti nevienokius pamatus, jei tik ieškosime jų netiesoje. Jeigu tos teorijos būtų teisingos ir už pamatą savasties paimtume kokį nors jų principą, tai niekaip negalėtume suprasti, dėlko tiesa ne vienaip žiūri ant savasties nejudamų ir judamų daiktų, dėlko ant valdytojų anųjų uždeda visokias pareigas ir reikalauja, kad, pereinant iš rankų į rankas, būtų išpildyti visoki įstatymai, o valdytojai judamųjų daiktų, išskyrus nekuriuos atsitikimus, daro su jais ką nori; dėlko, toliau, miestuose vieni įstatymai, kaimuose kiti, arba dėlko prie girių pritaikyti vieni įstatymai, o prie žemės kiti ir t. t. Šių klausimų paminėtos teorijos negali išrišti ir užtai negalima pripažinti jų už teisingas“[101].

Baigiamas šis rašinys šiuo visai aiškiu nusistatymu:

„Taigi resume viso, kas buvo pasakyta apie pamatą savasties tiesos, gali šitaip išreikšti. Individuališka žmogaus valia negali būti jos pamatu, nes teorija nieko nekliudomos laisvės, iš kurios tą valią išveda ir ant kurios ją paremia, jokios kritikos neatlaiko; vienintėliu tikru pamatu gali būti tiktai visuomeniškas reikalas, o tai patvirtina toki argumentai, apie teisingumą kurių nėra ką abejoti, kaip tai: visuomeniškas valdymas ir naudojimas, susiaurinimai savasties tiesos, kokius randame įstatymuose kiekvienos viešpatystės, ekspropriacija ir ant galo legališka teorija savasties. Padėjus tokį pamatą, savastis iš negyvos uolos, kokia padarė ją juridiška mistika, pavirsta į pilną gyvasties elementą draugijos gyvenimo, kuriam pri-

[101] Varpas, 1891, 5 Nr. 74 p.

guli garbinga vieta istorijoje žmonijos dabos. Sykiu gi aiškiai išsikiša sveikas ir vaisingas principas, kurio reikia laikytis klausimuose, surištuose su savasties organizacija, ir pasirodo kelias, kuriuomi reikia eiti, kad pritaikinti tą buvusį iki šiol „noli me tangere“ prie mainančiųsi išlygų draugijos gyvenimo ir tuomi išgelbėti draugiją nuo baisaus karo, pakelto žmonių, kuriems šalta ir alkana tarp apsčių dabos geradėjysčių“[102].

[102] Varpas, 1891, 5 Nr., 75 p.

P. Leono - Liūto socialekonominiai raštai ligi 1894 m.

1. P. Leono - Liūto raštų bendrieji bruožai.

Beveik visi ano laiko lietuvių laikraščių nuolatiniai bendradarbiai pasižymėjo tuo, kad, paprastai, jie rašydavo „apie viską", be to, dažniausiai tai būdavo trumpi rašinėliai einamaisiais reikalais, atskirų mokslo klausimų populiarizacijos arba vertimai. Šiai rašytojų kategorijai tuomet priklausė net ir Dr. J. Šliupas, kuris, kaip matėme, ir ekonomikos klausimais parašė keletą ilgesnių rašinių, tačiau su pertraukomis; be to, Dr. J. Šliupo rašiniai socialekonominiais klausimais jau ir tuomet tebuvo tik nedidelė jo raštų dalis. Iš visų kitų ano laiko rašytojų išsiskiria savo rašiniais tik Dr. J. Basanavičius, kuris rašo beveik vien istorijos studijas, ir P. Leonas - Liūtas, kurio beveik visi anų laikų raštai yra socialekonominio pobūdžio, be keleto korespondencijų ir šiaip vieno antro trumpesnio rašteliо, kur tačiau taip pat liečiamas socialinis gyvenimas arba jo teisinės santvarkos reiškiniai (teismai, kai kurios teisės normos ir p.). Vienintelis žymesnis ir savo turiniu daugiau išsiskiriantis rašinys — tai pagal Prochaszką parašyta ir „Szviesos" 4/5 Nr. (1888 m.) išspausdinta „P a b a i g a g y v e n i m o V y t a u t o".

Apskritai P. Leono - Liūto socialekonominius raštus galima suskirstyt į tris pagrindines grupes ir ketvirtajai palikti smulkmenas arba mažesnius ar didesnius nukrypimus į kitas sritis. Metodologiniu atžvilgiu pagrindinių trijų grupių raštai priklauso teorijai arba politinei ekonomijai, ekonominei politikai ir ūkio istorijai, bet plačiau ir nuodugniau išgvildenta tik ekonomikos teorija. Iš ekonominės politikos daugiau paliesti tik prekybos, kooperacijos, sindikatų ir žemės klausimai, o iš istorijos — tik baudžiavų istorija.

2. P. Leono - Liūto „Keli žodžiai apie prekystę ir amatus".

Bevartydami „Auszros" — „Varpo" gadynės laikraščių komplektus, mes galime pastebėti, kad prekyba bei amatai buvo viena labiausia mėgiamų temų beveik visų to laiko rašytojų. Nenuostabu, kad ir P. Leonas - Liūtas pirmąjį savo ilgesnį rašinį pavadino „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus" (išspausdintas „Szviesos" 1 ir 2 Nr., 1887 m.). Tačiau jau šitas rašinys nuo kitų autorių panašios temos rašinių skiriasi ne tik savo ilgumu (eina per du numeriu ir užima daugiau kaip pusantro spaudos lakšto), bet ir turiniu.

Pradedamas rašinys šitokiu teigimu:

„Nei viena tauta, nei vien viena viešpatystė (valstija) nesusirinko sau didelių turtų, apdirbdama tiktai žemę. Tos viešpatystės, kurių gyventojai ne tiktai apdirbinėja lauką, bet ir užsiima prekyste ir visokiais amatais, turtingesnės už tas, kurios vien tik apdirbinėja žemę, ten gi, kur prekystė, pabrikai ir amatai išsiplatinę, žmonės tur daugiau turtų"[103].

Po to eina aprašymas gyvų pavyzdžių iš norvegų, latvių ir ispanų tautų gyvenimo ir įrodinėjama, kad tik prekyba ir amatai (su pramone) tas šalis turtingesnėmis tepadarė. Čia pat eina ir lietuvių gyvenimo senovės bruožai su pabrėžimu, kad senovėje lietuviai gana plačiai prekybą varę ir tik „pirmuose šimtmečiuose po Kr. užg. Lietuvių prekystė susimažino, nes tuomet Europoje buvo daug karių"[104]. Toliau įrodinėjama, kad Vokiečių ordenas, užkariavęs Prūsus, Latvius ir Estus, atkirto lietuviams kelią į jūrą; kad Lietuvos diduomenė, pažinusi lenkų diduomenės papročius, pati pradėjo vengti amatų ir prekybos; kad Lietuvos kunigaikščiai, norėdami išplėsti prekybą bei amatus, buvo priversti kviestis į savo žemę pirklių ir amatininkų svetimšalių, nes „ponai ilgus laikus laikė už pritinkantį sau darbą tiktai arba kareiviauti, arba kunigu būti, arba žemę valdyti ir žmones lupti". (Szviesa, 1887, Nr. 40).

Tuo būdu autorius savo teigimui įrodyti pirmiausia ima gyvus pavyzdžius iš kitų tautų artimos praeities ir lietuvių senovės gyvenimo ir tik vėliau prieina prie to laiko lietuvių (sodiečių) nusistatymo prekybos ir amatų klausimais. Čia jis vėl

---

[103] Szviesa, 1887, 1 Nr. (34 p.).

[104] Ten pat, 37 p.

ima tikrojo gyvenimo pavyzdžius su visais argumentais pro ir contra ir stengiasi įrodyti, kad prekyba ir amatais užsiimti yra ne tik garbinga ir naudinga, bet ir reikalinga tautos ir atskirų žmonių gerovei pakelti.

Antroj savo rašinio daly autorius jau gvildena klausimą, „kokiais gi daiktais mes galime prekiauti ir kokiais amatais užsiimti?“[105]. Čia vėl pirmiausia nušviečiamas klausimas principiališkai: „Kiekvienos žemės žmonės išdirba tokius daiktus, kokius pigiausia ir lengviausia išdirbti toje šalyje“, taip pat „pirmiausia žmonės parduoda tuos daiktus, kuriuos patys išdirba, perka gi sau daiktus reikalingus“[106]. Čia ir yra rodiklis lietuvių prekybai bei amatams. Didesnė kliūtis — tai stoka reikalingų kapitalų. Bet ir čia autorius randa išeitį:

„Dabar galime suprasti, kad žmonės po vieną neturi pinigų, tai geriausiai keliems susidėti. Aš žinau tokius atsitikimus. Ūkininkai susitaria pirkti girios; jei jie lygiai deda pinigų, tai ir dirbti lygiai dirba, t. y. dirba tiek jau vyrų kiekvieno ūkininko ir tiek jau dienų. Tuokart visi lygiai ir medžius dalinasi. Jeigu kuris dusyk mažiau davė pinigų, tas dusyk mažiau ir dirba, užtai dusyk mažiau ir medžių gauna. Keli sykiu pirkdami sudeda daug pinigų ir gali žydui neapsileisti“[107].

Arba:

„Tiems, kurie ketintų užvesti krautuvę, aš duosiu mažą rodą; pirkite daiktus nuo pabrikanto, arba nuo didelio prekiko, tai pigiau galėsite gauti, ypač jei sykiu šiek tiek daugiau pirksite, ir pirkite tokius tiktai daiktus, kokių, žinote, reikalauja žmonės; kaip galint reikia rūpinties nelysti į skolą tam, nuo kurio perkate daiktus. Imdami į skolą, visados paimsite daugiau, ne kaip galite išparduoti, nes tuomi tarpu jums lengva gauti pirkinių; neišpardavę, negalėsite skolos atiduoti. Pardavėjas tiks dar palaukti, bet įbruks jums tokių pirkinių, kokie nei jums, nei jam netinka, arba kurie šiek tiek pagedę; jūs gi, bijodamiesi, kad jis skolos nereikalautų, turėsite imti tuos pir-

---

[105] Szviesa, 1887, 2 Nr., 55 ir kiti p.

[106] Ten pat, 55.

[107] Ten pat, 57 p.

kinius, tų pirkinių vėl neišparduosite, ir taip juo toliau, juo labiau lysite į skolą“[108].

Ir apskritai:

„Vesti prekystę ir išdirbinėti daugumą daiktų žmonėms geriausiai sekasi, jei jie tai daro susidėję keli iš vieno, t. y. bendrovėmis. Daug rankų, sako, didelę naštą paneša. Kiekvienas žinome tokius darbus, kuriuos vienas žmogus suvis negali padaryti, taip antai, uždėti ant vežimo didelį medį; bet aš sakau, kad ir tuos darbus, kuriuos vienas žmogus gali padaryti, dirbant daugeliui išvieno, geriau sekasi padaryti“[109].

3. P Leono - Liūto raštai apie kooperaciją.

Tuo būdu iš paprastos—prekybos ir amato propagandos—savaime išėjo kooperacijos idėjos propaganda. Šitas prekybos ir amatų verslo susijimas su kooperacija buvo charakteringas pažymys beveik visų to laiko lietuvių rašytojų, kurie tik ėmėsi ekonominės politikos klausimų. P. Leonas - Liūtas jau minėtame rašinyje apie prekybą ir amatus labai įtikinančiai ir daugybe pavyzdžių iš lietuvių ir kitų tautų (ypač rusų) gyvenimo įrodinėja kooperatyvinės prekybos ir pramonės naudą.

„Žinote patys, kaip tai sekasi žmonėms dirbti talkomis; užtai visoje Lietuvoje yra toks paprotys, žmogui reikalingame ir greitame darbe daro talką. Dirbant kuopomis, darbas jau per tai yra spartesnis, kad jis greitesnis. Vienam žmogui tas pats darbas greitai nubosta, ir dirba ir vis nežymu, sparta prapuola ir darbas darosi sunkesniu; kuopoje gi, kad ir rodosi mažiau dirba, vis nemažiau padarai, — čia juokai, šneka, linksmumas; darbas tokiu būdu nenubosta ir rodosi lengvu, kur griebi, ten žymu. Bet lietuviai ne tik talkomis dirba sykiu, jie padaro tam tikras bendroves, kad atlikti kokį darbą...

Todėl lietuviai, ketindami užvesti prekystę, kaimų krautuves, geriausiai padarytų, kad susidėtų į bendroves, nes tuokart turėtų daugiau pinigų, ne kaip po vieną. Ūkininkams taip gi priderėtų tarp savęs padaryti bendroves, paveizdan, keli kaimai susitartų parduoti javus sykiu, kuomet javai bus brangūs; dėlto kiekvienas iš jų turi rūpintiesi dasižinoti, kaip brangūs javai. Bet nekurie ūkininkai negali laukti gero laiko, jiems

---

[108] Szviesa, 1887, 2 Nr. 58 p.

[109] Ten pat, 63 p.

būtinai reikia parduoti javus, kad mokestis išmokėti, už tai kiti, prigulintieji prie tos bendrovės, turi paskolinti tiems, kurie neturi kuomi mokestis užmokėti; dėlto, jog reikia ne per daug pinigų, kurie, jei gulėtų turinčio delmone, tai jokio pelno jam neatneštų. Tokiu būdu elgdamiesi, galėtų visi laukti geresnio laiko ir parduoti brangiausiai, tuokart neturtingi ir atlyginę skolą su nedideliu palūkiu turėtų dar pelną, turtingi taip gi“[110].

Bet šitame pirmame rašinyje P. Leonas - Liūtas nors ir išeina visai aiškiu kooperacijos šalininku, tačiau čia kooperacija atrodo daugiau ekonominės politikos aplinkybėms taikoma priemone, ne pačios tos ek. politikos ideologinis pagrindas (keli sykiu pirkdami susideda ir gali „žydui neapsileisti“)[110].

Visai kitaip tenka vertinti P. Leono-Liūto rašinys „Apie Bendroves“, kuris užima beveik 32 pusl. ir buvo išspausdintas 1888 m. „Szviesos“ Nr 1 — 2 (pp. 13 — 45). Čia autorius imasi „apipasakoti apie darbininkų bendroves kitose šalyse“ ir parodyti, „kokias bendroves lengviausia gali lietuviai įsitaisyti“[111].

Šiame rašinyje autorius kalba tik apie kooperacijos bendroves, nors „kooperacijos“ žodžio ir nevartoja. Tai matyti jau iš įvedamojo paaiškinimo, kur pasakyta:

„Bendrove aš vadinu tokią draugystę, kur visi prigulintieji prie jos lygūs, jie visi iš vieno dirba ir uždarbį dalinasi pagal nuopelnas. Kiekvienas iš jų gaspadorius ir gauna dalį pelno, o ne algą, kaip samdininkai; bendrovėje samdininkų su visuomi nėra. Jei tik draugystė laiko samdininkus, tai jau ji ne bendrovė, bet abelnai draugystė“[112].

Pirmojoj rašinio daly nušviečiamas kooperacijos judėjimas Anglijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj Šveicarijoj ir Lietuvoj. Iš Anglijos, žinoma, atpasakota Rochdalio pionierių istorija. Iš Prancūzijos paimta charakteringosios amatininkų kooperacijos bendrovės, o iš Vokietijos — Schulze - Delitsch kredito kooperatyvai. Iš Šveicarijos nupiešta pienininkų koop. bendrovės, o Rusijai paimtos charakteringos darbo artelės.

Tuo būdu keliolikoj puslapių autorius jau sugebėjo skaitytojus supažindinti su visomis kooperatyvų rūšimis bei formo-

---

[110] Szviesa, 1887, 2 Nr. 64 — 5 p.
[111] Szviesa, 1888, 1 — 2 Nr., 15 p.
[112] Ten pat, 14 p.

mis. Skyrius apie „bendroves Lietuvoje“ dar ir šiandien yra įdomus patiektais duomenimis. Svarbesnius čia pakartoju:

„Lietuvoje taip gi yra bendrovės savytarpinės paskolos, šitų bendrovių nėra tik pas lietuvius Suvalkų rėdybos. Kauno rėdyboje metuose 1882 iš viso buvo trisdešimts aštuonios bendrovės, žmonių prigulėjo prie jų su viršum 15 tūkstančių. Po pavietus jos taip išsidalinusios:

Kauno paviete bendrovės . .	2	jose žmonių	1277
(Vilkmergės) Aukmergės . .	7	„ „	3135
Naujo Aleksandriavo	11	„ „	2761
Panevėžio	7	„ „	4334
Šiaulių	6	„ „	2396
Telšių	3	„ „	532
Raseinių	2	„ „	799 *

Kaip tokios bendrovės steigiamos? Štai pavyzdys:

„Panevėžio paviete, Nociūnų valsčiuje, miestelyje Žeimyje yra bendrovė; ji čia buvo įsteigta per darbštumą kunigo Voitkevičiaus; apie 5—6 metai atgal tas geras kunigas, norėdamas pagelbėti žmonėms, prikalbino juos padaryti bendrovę. Per kelis metus jis pats buvo jos perdėtiniu, kasierių išsirinko iš žmonių, raštus gi veda valsčiaus raštininkas. Dabar kun. Voitkevičiaus ten nėra ir ant jo vietos perdėtiniu išrinko vieną dvarponį. Paskutiniais metais algų kiekvieno iš tų trijų ūrėdnikų išnešė apie 280 rublių; iš to matome, kad tai bendrovei sekasi gyventi; ji iš savo skolininkų ima dešimts palūkių, pati gi moka 5, 6 arba 7½, kaip gauna; skolina ant 6 mėnesių, po tam laikui, jei skolininkas negali atiduoti, tai dar atideda ant 3 mėnesių; išėjus trims mėnesiams jis jau turi atiduoti nors šeštą dalį.“

„Suvalkų rėdyboje nėra šitokių bendrovių, bet čia yra skolinančios valsčių kasos, kurios tą patį daro, ką augščiaus aprašytos bendrovės. Kasa priima pinigus ir už tai moka palūkius ir pati skolina žmonėms; ji pati moka mažesnius palūkius,

---

* Szviesa, 1881, 1-2 nr., 31 p.; žinias autorius esąs gavęs iš p. Sk. Kas tas p. Sk., autorius dabar gerai neprisimenąs, bet greičiausiai tai būsiąs Dr. Sketeris.

ne kaip ima, iš to turi pelną — moka 6% (t. y. už šimtą 6 rub.), o ima 8%. Skolina tik tiems, kurie turi lauko, arba namus, o tai dėlto, kad neprapultų pinigai; neturintiems skolina taip-gi, jeigu du turintieji pasirančija už ji. Nuo bendrovės kasa štai kuo skiriasi: bendrovę padaro patys žmonės, uždėdami kasą, valsčiaus gi kasą uždėjo vyriausybė; bendrovės pelnas, atskyrus dalį ant mokesties urėdninkams ir dalį į kasą, eina žmonėms, kurie prie jos priguli; jie išsidalina pagal tai, kiek davė pinigų; pelnas kasos, atskyrus ant algos urėdninkams, visas lieka kasoje; tokiu būdu jos turtas vis dauginasi ir dauginasi. Kasą užžiūri vaitas ir jo kandidatas; knygas veda valsčiaus raštininkas, kasierių gi valsčius išrenka. Jis taip gi turi išrinkti kelis peržiūrėtojus, kurie ant metų sykį turi perkratyti kasą; kasos urėdnikus prižiūri dar kamisorius“[113].

Antrojoj šio rašinio daly autorius kalba iš vienos pusės apie kooperacijos bendrovių nepasisekimus bei tų nepasisekimų priežastis, o iš kitos — apie materialinę ir moralinę kooperacijos bendrovių naudą.

Trečiojoj ir paskutinėj daly autorius kalba apie tai, „k o k i a s b e n d r o v e s p r i g u l ė t ų l i e t u v i a m s į s t e i g t i i r k o k i a s l e n g v i a u s i a g a l i į t a i s y t i“. „Bet pirmiausia, — sako autorius, — aš čia duosiu tokią rodą: įsteigdami bendrovę visados pastatykite ją ant prekiško pamato, t. y. pelną dalykitės tarp savęs pagal kiekvieno nuopelnus: kas daugiau uždirbo, tam daugiau ir pelno duokite, kas daugiau pinigų davė ant bendrovės dalykų, tas taip-gi daugiau pelno turi gauti“[114].

Apskritai autorius siūlo steigti kooperacijos bendroves ne tik prekybai ir amatams, ne tik pieninninkystei ir smulkiojo kredito reikalui, bet ir ūkininkams bendrai mašinas įsitaisyti ir net „neturtingiems lietuviams, ypač neturintiems lauko,... pirkti lauko susidedant sykiu“[115].

Bet kooperatyvinio žemės valdymo idėja autoriaus čionai tiktai mesta, tačiau neišplėsta. Tais pačiais metais „Szviesoj“ išspausdintame rašiny „A p i e t a u t i š k ą i d ė j ą“ (6 — 8 Nr.) tarp kita ko pasakyta:

---

[113] Szviesa, 1888, 1—2 Nr., 33—4 psl.

[114] Ten pat, 39 p.

[115] Ten pat, 6 — 8 Nr., 178 — 9 p.

„Geistina būtų, kad kuo daugiausiai žmonių būtų medegiškai gerai aprūpintų ir kad nebūtų proletariato. Šitame dalyke daug gali padėti valdymas žemės ir kitų darbo įrankių draugystėmis. Ant žemesnių kultūros laipsnių taip visur buvo, bet paskiau vietą tokio valdymos užėmė individuališkas valdymas. Valdymas draugystėmis dar yra tūlose Maskolijos vietose ir, kaip ištyrinėjimai parodo, jis nekenkia progresiškam žemės apdirbimui, už tatai ten, kur jis yra, nesunku jį užlaikyti, išduodant atsakančius įstatymus. Bet kur individuališkas valdymas jau įsikerėjęs, kaip pas mus, kur žmonės atprato nuo valdymo draugystės, ten negreit galės jis sugrįžti“[115].

O porą metų vėliau ši mintis jau visai išplėsta ir plačiau pamatuojama:

„Dabar pažiūrėkime, ar geistina, kad bendrijos ir toliau liktų, t. y., ar naudingos jos dėl žmonių? Jos yra labai naudingos žmonėms; naudingiausias dalykas tai, kad bendrijos neduoda ūkininkams nustoti žemės, pasidaryti bežemininkais; kaip sakiau, žemė priguli bendrijai, kiekvienas ūkininkas negali nė parduoti, nė užstatyti savo gabalo ir kiekvienas sąnarys bendrijos turi tiesą gauti žemės; taigi, ūkininkai negali vienas kitam parduoti, arba parduoti suvis pašaliniam žmogui: žydui, ponui, ar kam; žemė visados lieka bendrijos turtu ir jiji negali būti supirta į vienas rankas. Jeigu žemė priguli žmogui, kuris ją valdo, yra jo savuma, taip tai yra pas mus ir Vakarinėje Europoje, tai mažos neturtingos ūkės greitai nyksta, jas superka turtingesni; tokiu būdu vieni žmonės lieka be žemės, darosi bernais, o kiti vis daugina ir daugina savo laukus. Šitokius atsitikimus gal kiekvienas žinote savo kampe; pas mus dabar labai daug žmonių bežemininkų, kurie neturi kur savo galvą priglausti ir kurie dirba tik dėl kitų gero. Kada buvo išnaikintos baudžiavos, daugelis žmonių negavo žemės, o nuo to laiko ir iš gavusių daugelis neteko jos, nes ji pateko į turtingesnių rankas; dėlei daugybės bernų ir liuosininkų pas mus jų uždarbis labai mažas. Vakarinėje Europoje, kur yra daug pabrikų ir visokių dirbtuvių, ten daugelis bežemininkų randa darbą tose dirbtuvėse, pas mus gi nėra, ir mes nieko daugiau neišsimislijome, kaip tik arba neturtystėje gyventi namieje, arba eiti į Ameriką.

---

[115] Szviesa, 1888, 6—8 Nr., 178—9 p.

Dėliai šitos priežasties, t. y., kad neduoda žemei rinktis į dideles kolonijos ir dvarus, bendras žemės valdymas yra neišpasakytai naudingas. Aukščiau mes matėme, kad negerumus, kurie dabar yra bendrame žemės valdyme, galima pašalinti įvedus įstatymą apie užmokėjimą už pagerinimus ar įvedus bendrą žemės apdirbimą ir t. t. Jau ir dabar Maskolijoje yra atsitikimai, kad bendrijos apdirba žemę išvien ir paskui dalinasi javus; toki atsitikimai pirmiausiai pasirodė Penzos, paskui Kursko rėd.; taip apdirbdama žemę, bendrija gali vesti kokią nori ūkę: šešlaukę ar kokią. Aišku, kad bendras žemės valdymas gali ant visados likti, ir geistina kad jis liktų"[116].

4. P. Leono - Liūto raštai apie žemės klausimą.

Jau praeitam skyriuj duotos citatos iš „Szviesos" ir „Ūkininko" rodo, kad jų autorius buvo kooperatyvinio ir apskritai bendrojo žemės valdymo šalininkas. Šitas nusistatymas plačiau išdėstytas rašinyje „Apie bendrą žemės valdymą", išspausdintame 1891 m. „Ūkininko" 6 ir 7 Nr. Rašinys, matyti, parašytas įtakoje dviejų viena kryptimi veikusių veiksnių: 1) daugiau racionalistinės tų laikų kultūros istorijos ir 2) socialistinės ūkio teorijos. Tų laikų kultūros istorikai paprastai mokė, „kad labai senoje gadynėje kiekviena iš dabarnykščių Europos tautų gyveno bendrijomis, t. y. kuopomis, kurios išvieno valdė turtą ir išvieno dirbo"[117]. Tie istorijos mokovai buvo net nustatę individualinio žemės valdymo bei privatinės nuosavybės įsigalėjimo laipsnius:

„Pirmiausia žmonės pradėjo turėti kožnas sau skyrium savo drapaną, šarvus, paskui darbo įrankius, toliau trobas, žemę po trobomis (sodybas), toliaus daržus ir t. t. Dar vėliau jau nė vieno tėvo vaikai nesugyvena sykiu, kartais užaugęs sūnus dar prie tėvo atsidalina, mirus gi tėvui, vaikai beveik visados išsidalina turtą. Vėlesniuose laikuose, apart aukščiau minėtų priežasčių, žmones spyrė dalintis dar valdžia ir įstatymai, nes tie, kurie darė įstatymus, mislijo, kad žmonėms turi būti geriausiai gyventi tada, kada jie kožnas skyrium valdo žemę, ir todėliai išdavė tam tikrus įstatymus"[118].

---

[116] „Ūkininkas", 1891, 7 Nr., 320 p.
[117] Ten pat, 5 Nr., 266 p.
[118] Ten pat, 269—270 p.

Socialistai, ypač Rusuose, žemės bendruomenėj matė savo idealų įkūnėjimą. Dėl to nenuostabu, kad ir P. Liūtas, būdamas tų laikų istorijos mokslo ir socialistinės teorijos įtakoje, savo rašinyje plačiai aprašo bendruomenių žemės valdymą Rusijoj, ypatingai pabrėždamas gerąsias tokio valdymo puses arba teigiamumus ir stengdamos įrodyti, kad pasireiškią neigiamumai yra tik laikini arba pašalinami. O kadangi Lietuvoj (ir visoj Europoj) tuo metu žemės ūkis gyveno rimtą krizį ir daugelis sodiečių emigravo į kitus kraštus, tai kiekviena reforma turėjo atrodyti juo išganingesnė, juo ji buvo radikališkesnė. Bendruomeninis žemės valdymas, bent Lietuvoj, būtų turėjęs atnešti jau radikališkas atmainas. Dėl to ir P. Leonas, nuosekliai galvodamas, atvirai prisipažįsta šios radikališkos reformos šalininku.

Tačiau, iš kitos pusės, jis perdaug gerai pažino tikrąjį gyvenimą ir jo visas aplinkybes, kad būtų galėjęs tikėti radikališkų reformų įgyvendinimu. Tai rodo maždaug tuo pačiu laiku (1891 m. „Varpo" 5 Nr. (gegužės m.) išspausdintas P. Leono rašinys — „Ž e m d i r b y s t ė s r e i k a l a i". Šiame rašinyje autorius, „apmislydamas priežastis dabarnykščio blogo ūkininkystės padėjimo, randa jų gana daug; svarbiausios iš jų šitos: 1) negeros ir neteisingos pažiūros ir įstatai apie savasties tiesą, 2) individualizmo viešpatavimas, 3) negeri įstatai apie skolas ir negeri kredito užvedimai, arba suvis jų stoka, 4) išeinančios iš minėtų priežasčių a) dalybos tarp sągiminiečių ir b) skolinimas nuo privatiškų asabų, ypač žydų; apart to yra dar mažesnės, taip sakant šiuomlaikinės priežastys—tai 5) rubežiaus uždarymas dėl mūsų javų, o per tai jų atpigimas ir 6) didelės mokestys kartu su jų neteisingu, negeru įtaisymu"[119].

Iš čia matome, kad autorius „blogo ūkininkystės padėjimo" svarbiausiomis priežastimis nors ir laiko privatinę nuosavybę ir apskritai individualizmu paremtą kapitalistinę santvarką, bet vis dėlto nemažos reikšmės duoda ir „mažesnėms" arba „šiuomlaikinėms priežastims", ir dėl to atitinkamas siūlo ir priemones:

„Peržiūrėję priežastis kritiško mūsų žemdirbystės padėjimo, galime duoti šiokias tokias rodas, kaip pagerinti tą padėjimą. Panašus kritiškas padėjimas spaudžia ir ūkininkus Vakari-

[119] Varpas, 1891, 5 Nr., 65 p.

nės Europos; čia galvočiai duoda daug rodų dėl išsigelbėjimo; geriausia ir radikališka reforma būtų, įvedus bendrijinį žemės valdymą, bet prie įsikerėjusio ten ir pas mus į visas puses gyvenimo ir į papročius individualizmo, šita reforma dabar yra negalima; apie ją aš nė nekalbėsiu (kursyvas mano. A. R.); rodija įvesti dar tokius įstatymus: 1) kad tik vienas įpėdinis pavaldo žemę po tėvui, bet šita reforma aiškiai naudinga tik dėl turtingų žemvaldonų, kurie ir be jos taip daro; 2) kad žemės plotas, reikalingas dėl šeimynos užlaikymo, už skolas neatsako, šitai praktikuojasi Amerikoje, bet pas mus tokio įstatymo naudingumas abejotinas dėliai sūdų pripratimo prie formalizmo.

Pas mus paliatyviškų reformų galime dar daugiau parodyti; vienos iš jų priguli tik nuo valdžios, ant kurios mes įtekmės neturime, bet privalome jos reikalauti, kitos priguli nuo mūsų vienų, kitos vėl nuo mūsų ir nuo valdžios. — Nuo valdžios mes turime reikalauti: 1) kad žemę, kuri jai priguli, samdytų mūsų ūkininkams, kad majoratus, kuriuos ji išdalino visokiems svieto pareigoms, kurie gana ilgai valdė ir jau gavo užmokestį už savo nuopelnas (!), atimtų nuo jų ir samdytų ūkininkams mažais plotais; 2) kad uždėtų dėl ūkininkų geras kredito įtaisas, atsakančias žemdirbystės reikalams; 3) kad įtaisytų mokslinyčias kaip žemdirbystės, taip amatų ir prekystės; 4) numažintų mokestį, o bent apverstų jas daugiau ant mūsų naudos, o ne prapulties, kaip tai daro dabar, ir kad įvestų teisingesnes mokestis; 5) kad išduotų įstatus apie procentų ėmimą, tik ne tokius, kurie liepia imti ne daugiau, kaip tiek ir tiek, nes dažnai gali imti ir 100% ir daugiau, o vis nepapeiktinas bus darbas, nes kapitalas, apverstas ant išdarbystės, tankiai atneša 100 %, 200 % ir d.; bet tokius įstatus, kaip yra Vokietijoje arba Australijoje; šitose šalyse tiesa kriminališkai baudžia tuos, kurie, naudodamiesi iš neturtystės, neišmanymo arba nepraktiškumo kito žmogaus, įtraukia jį į tokią prekišką sutartį, kurioje nuo jo gauna didelius procentus".

„Mes patys privalome: 1) manytis geriau ir pritinkiau prie šiandykščių reikalų ir išlygų vesti ūkę, o dėlto leisti jaunuomenę mokytis, jei ne į speciališkas mokslinyčias, kurių pas

mums nėra, tai į abelnas, nes žmogus prasikrapštęs sau akis daugiau mato, nei su užkiutusioms akimis; 2) uždėti tarp savęs draugystes savytarpinės paskolos, pirkimo reikalingų daiktų ir pardavimo savo produktų ir k.; 3) uždėti privatiškas mokslinyčias, kaip žemdirbystės, taip ir amatų ir prekystės; 4) kuoveikiausiai imtis už prekystės ir amatų, kurie duoda gerą duoną užsiimantiems jais ir mažina konkurenciją tarp žemdarbininkų; 5) pirkti žemę, ypač dvarus, susidedant į draugystes su pagalba „ūkiško banko“ ir 6) ant galo paskutinė roda, nuo kurios priguli išpildymas ir augščiau minėtų — tai pakėlimas abelno apšvietimo ir išsilavinimo mūsų žmonių; nuo to ar kito laipsnio apšvietimo priguli geresnis ar blogesnis padėjimas visų pusių sociališko gyvenimo, taigi ir ekonomiško; dėliai didelio jo svarbumo aš turiu apie jį skyrium kitame straipsnyje pakalbėti“[120].

Šios ištraukos rodo, kad konkretiškos priemonės žemės klausimui spręsti siūlomos tokios, kurioms pritarti gali įvairių pažiūrų bei įsitikinimų žmonės. Be to, autorius jau tada visai teisingai įvertino kredito ir bendrojo švietimo svarbą žemės ūkio kultūrai kelti. Speciališkai žemės ūkio kredito reikalu yra dar išspausdintas rašinys „Apie ūkininkų banką“ „Liet. Ūkininkų kalendoriuje ant 1891 m.“, o žadėtas straipsnis „Dalyke platinimo apšvietimo“ yra išspausdintas 1891 m. „Varpo“ 7 Nr.

5. P. Leono - Liūto raštas apie baudžiavas.

Baudžiavos taip pat buvo viena mėgiamiausių „Auszros“ — „Varpo“ gadynės rašytojų temų. P. Leonas, jau pasirodęs savo rašiniais 1887 ir 1888 mt. „Szviesoje“ ir „Lietuviškame Balse“, 1889 m. „Varpo“ 5 Nr. pradeda spausdinti ilgesnį rašinį, pavadintą „Baudžiavos Lenkijoje. (Trumpa apžvalga istorijos baudžiavų ir jų išnaikinimo)“. Rašinys ėjo per šešetą numerių ir baigtas spausdinti tų pačių metų „Varpo“ 11 Nr. Savo turiniu šis rašinys yra daug platesnis nekaip galima spręsti iš jo antraštės, nes aprašytos baudžiavos ne tik Lenkijoj, bet ir Rusijoj, taip pat iš dalies ir Lietuvoj.

---

[120] Varpas, 1891, 5 Nr., 66 p.

Pradedamas rašinys šitokiu pasisakymu:

„Negalėdamas pats darodyti istoriškų ištyrinėjimų apie tai, kaip ir dėlko pasidarė baudžiavos Lenkijoje, ir neradęs atsakančių darbų rašliavoje, aš iš pradžių trumpai išguldysiu tą procesą Moskolijoje, naudodamasis darbais mokytų Maskolių, ypač prof. Kliučevskio (Russkaja Misl, 1885, kn. VIII ir X). Tai aš darau dėlto, jog tvirtai laikausi tos nuomonės, kad priežastys ir procesas pasidarymo baudžiavų visose dabar civilizuotose Europos šalyse buvo vienoki, nekalbant, žinoma, apie smulkmenas“[121].

Toliau ir eina trumpa Rusijos baudžiavų apžvalga. Bet jau kitame „Varpo“ Nr. pereinama prie baudžiavų Lenkijoje, ir čia naudojami ne tik Rusų autoriai, bet ir Naruševičiaus „Historja narodu Polskiego“; be to, rašinys gana dažnai iliustruojamas pavyzdžiais iš Lietuvos. Kadangi pačiame Rusijos ir Lenkijos baudžiavų aprašyme autoriaus originalių tyrinėjimų nėra, tai tie pavyzdžiai, paties autoriaus sulasyti, šiandien mums yra svarbiausi. Štai skyriuje, kur aprašomas s o d i e č i ų ž e m i ų p a v e r t i m a s d v a r ų ž e m ė m i s, išnašoj yra tokie duomenys:

„Štai kelios žinios, kurias turiu nuo žmonių: Panemunės dv. išnaikino kaimus: Kauniškę, Lažunitakę ir Dainius; iš lauko Dainių padarytas polivarkas „Helenkovo“, bet žmonės vadina po senovei; Svetošinas išnaikino viensėdį Bendorių ir daržininkus Katėnus; Tvirbutų dv., prie Ilguvos, padarytas iš kaimo to paties vardo. Garliauckinėje iš kaimo padaryti dvarai: Pamaišupys, Tulauckai, Noreikiškė (to pat vardo kaimas), Marva (kaimas Veršviai) ir kt.“[122].

Toliau rašoma apie Napoleono kodekso įvedimą ir su jo įvedimu susijusius padarinius baudžiavoms ir baudžiauninkams. Čia tarp kita ko autorius cituoja „vieno kunigo“ jam rašytą laišką, kuris liečia Lietuvą:

„Nors jau buvo išduotas paliepimas... apmainyti priverstą darbą ant čyžės ir ūkininkus iškelti ant kolonijų, bet tai tik karališkuose dvaruose; čia taip gi dar ūmai to nepadarė, ba tęsėsi iki 1847-8 m., kaip nuo prūsrubežio pradėjo eiti ant kolonijų. Gal būt, kad matininkų mažai buvo. Dėl ko paskui ne-

[121] Varpas, 1889, 5 Nr., 67 p.

[122] Ten pat, 7 Nr., 107 p.

darė kolonijų iš eilios Mikališkio ir Šaltupio giminė, nežinau. Apie Mikališkį ir Klebiškį po 1860 m. darė kolonijas. O žmonės, kurie nenorėjo eiti dirbti, kada pradėjo daryti kolonijas, kazokai varė į darbą; taip antai, Ingavangyje kazokai labai plėšė, piovė, ką norėjo, iki atliko“[123].

Toliau rašoma apie sudarytą Lenkijoj būvį 1864 m. įsakymu (ukaz) ir atskirai pridedama:

„Tik toje Suv. rėdybos dalyje, kur gyveno lietuviai, dar buvo pusėtinai pasilaikančių ūkininkų. Daugiausia buvo pusialaukių, kurie turėjo nedaugiau kaip 6 m.; juo geresnė žemė, juo mažiau jie jos turėjo; minimum priverstino darbo — 3 dienas ant nedėlios, maximum — 5, net ir 6 ant savo duonos ir su savo padaru. Jie nešė ant savo sprando visą sunkenybę buvusių daremščiznų, gvoltų ir t. t.

Grinčelninkai turėjo 1½—2 margu; jie turėjo dirbti pėkšti 3 — 4 dienas ant nedėlios; jų padėjimas, žinoma, blogesnis už puslaukių; ir jie nekentėjo bado tik ten, kur galėjo užsiimt amatu arba kokia prekyste.

Apie ūkininkų padėjimą daugiau nekalbėsiu, suteiksiu tik kelis žodžius žmogaus, atmenančio dar tą laiką; tas pats kuningas rašo man: „Po kiek dienų eidavo? Tai, man rodosi, nebuvo lygiai. Bet abelnai eidavo 3 pėkšti ir 3 važiuoti; kas neatlikdavo, tai zakucavodavo, iki galėdavo, o jeigu suvis nusigyvendavo, tai tą išvarydavo, o kitam žemę atiduodavo, kuris apsiimdavo atlikti kas reikia. Jei apsukresnis rasdavosi bernas, tai tokiam pavesdavo, bet inrašu atskaitydavo kokia 16 rykščių. P-io parapijoje, kaime Budv., taip inrašytu tapo Selvestras Rubas — bernas, dar ir dabar gerai gyvenantis gaspadorius. Apart baudžiavos (priversto darbo) turėdavo „gvoltų“ arba margą javų nukirsti, arba kelionę tolimą važiuoti. „Sargos“ eidavo prie bravoro ant visos paros, kad ir šventą dieną, taip gi malkų kirsti, vandenio nešti, salyklos daigyti ir t. t., net kuknioje mergoms padėti, kiaules šerti, o gal ir šunis! Mano tėvynė ir visi viensėdžiai iki K. po 5 dienas ant metų eidavo „gvoltų“ — pavasarį akėti, o rudenį bulves kasti. Dar aš pats porą sykių buvau; už akėjimą sykį kojas akamonui bučiavau, kad tik paleistų ir užrašytų, o bet neleido iki į smiltis žemės nepaverčiau. O tempora, o mores! Taip buvo karališ-

[123] Varpas, 1889, 8—9 Nr., 123 ir 141 p.

kuose dvaruose, o ponų dvaruose ir dugnas prakiuro! Ten, kaip kam patiko, taip korojo ir baudžiavos dienų kiba be skaitliaus buvo, ypač Garliauckinėje“[124] .

Apskritai šis P. Leono - Liūto rašinys dar ir šiandien tenka laikyti vienu geriausių informacinio pobūdžio rašinių apie baudžiavas, juo labiau, kad jame nušviečiama tiek sociališkai ekonominė, tiek juridinė baudžiavų pusės istorija perspektyvoj. O kad autorius jau tada sugebėjo gana kritiškai vertinti istorijos faktus, tai rodo jo pažiūra į baudžiavų atsiradimą Lietuvoje.

Kaip žinoma, tais laikais net ir rimti lietuvių rašytojai išrodinėjo, jog lietuviai seniau buvę visai laisvi žmonės ir, girdi, visa nelaisvė su baudžiavomis atėjusi į Lietuvą iš Lenkijos drauge su unija. P. Leonas, kaip pačioj pradžioj atvirai pasisakė, istorijos tyrinėjimais neužsiiminėjo, o ir kitų autorių šaltiniais paremtų tyrinėjimų apie ekonominę ir socialinę santvarką Lietuvoj prieš uniją su Lenkais tais laikais dar tiek nebuvo, kaip šiandien. Bet autorius pažino baudžiavų atsiradimą kitose tautose. Dėl to jam sunku tikėti, kad baudžiavos Lietuvoje būtų atsiradusios tik dėl unijos su Lenkais, ir jis apie tai rašo:

„Dabar kelis žodžius apie baudžiavas Lietuvoje. Žmogaus būde yra ta ypatybė, kad kožnas nori parodyti save geresniu, ne kaip jis yra, ir gerus darbus nori kartais pasisavinti, o blogus sau nepripažinti. Šitai mes randame ir draugijiniame gyvenime: atsiradimą gero instituto — prisiekdintųjų sūdo — iki neatrasta buvo teisybė, kožna tauta norėjo prisisavinti; o ką apie baudžiavas, tai tarp Maskolių randame balsus, kad jie jas iš kitur gavę, kad jų būde esanti lygybė. Taip pat ir menkoje lietuviškoje rašliavoje yra balsai, kurie davadžioja, kad Lietuvai baudžiavas davė Lenkija. Mano pažiūra ant šito dalyko tokia: aš taip gi misliju, kad prieš Lietuvos susivienijimą su Lenkija pas mus baudžiavų nebuvo, kad jos atsirado tik po susivienijimui, bet jos jau buvo Lenkijoje; rodosi, kad mes gavome jas nuo lenkų. Bet baudžiavos — toks visuotinas institutas pas airiškas tautas, kad tuojau atsiranda abejojimas apie teisingumą tokios nuomonės. Žinome, kad Lietuvoje buvo vergai, laisvi ūkininkai, buvo jau

[124] Varpas, 1889, 10 Nr., 154 p.

ir bajorai; man rodosi, kad, jeigu Lietuva ir nebūtų susivienijusi su Lenkija, baudžiavos joje vis būtų pasidariusios abelnai dėliai tų pačių priežasčių, kaip ir kitur. Susivienijimas su Lenkija tik pagreitino galutinį pasidarymą to instituto“[125].

6. P. Leono - Liūto politikos ekonomijos raštai.

Politinės ekonomijos klausimai P. Leono - Liūto plačiau ir sistematiškai gvildenami dviejuose ilgesniuose rašiniuose: 1888 m. „Lietuviškame Balse“ išspausdintame rašinyje „Iš draugijinės ūkės“ ir 1890 m. „Varpe“ išspausdintame rašinyje „Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija“. Šiuodu rašiniai vienas antrą papildo; iš jų pirmasis yra kaip ir politinės ekonomijos teorijos įvadas, o antrasis — jau artimesnis ekonominės politikos įvadui.

A. „Iš draugijinės ūkės“.

Šis rašinys yra pradėtas spausdinti 1888 m. „Lietuviškojo Balso“ 1 Nr. ir pabaigtas tais pačiais metais 14 Nr., t. y. buvo spausdinamas beveik visą pirmąjį pusmetį („Liet. Balsas“ 1888 m. pradžioj eidavo kas 10 dienų, o vėliau du kartu per mėnesį). Rašinys parašytas klasikų metodologijos ir socialistų ideologijos įtakoje, bet visa argumentacija yra gana savarankiška, aiški ir su gausingais pavyzdžiais iš Lietuvos žmonių gyvenimo.

Pirmiausia autorius kreipia dėmesį į žmonių gyvenimo „tokius atsitikimus, kuriuos sunku suprasti ir kurie netikėtini ir, iki jų nėra, rodosi negali būti“, k. a.: kokio vokiečio, dažnai skolintais pinigais išnuomojusio Lietuvoj dvarą ir per keliolika metų išsimokėjusio ne tik skolas, bet ir daug turto, ir iš kitos pusės ūkininko, kuris dirbo gal daugiau, bet per tą laiką nė kiek nepralobo; ar vėl „darbininkas visą amžį dirba, lieja prakaitą ir vis nieko neturi, o pabrikantas lobsta ir lobsta, nors dažnai pats nieko neveikia ir nesirūpina apie pabriką“. Taip pat autorius primena, kad „beveik kas penki metai atsitinka sviete taip vadinamos „krizys“, kad Rusų rublio vertė yra nukritusi ir nėra pastovi ir kad „žmonės taip labai godoja

[125] Varpas, 1889, 11 Nr., 170 p.

pinigus“[126]. Dėl ko visa tai atsitinka? — Visa tai turi paaiškinti tolimesnis raštas.

1) Vertė.

„Pirmiausia man reikia pakalbėti apie tai, kas daro daiktą brangiu, dėlko daiktai turi brangumą“, — pradeda savo aiškinimus autorius, ir čia pat paduoda keletą pavyzdžių, iš kurių matyti, jog vieni daiktai žmonių vertinami daugiau, kiti mažiau, o dar kiti — visai nevertinami (pav., Lietuvoje vanduo). Iš patiektųjų pavyzdžių autorius daro išvadą, kad

„visi tie daiktai, kurių pats neturėdamas negali dykai gauti, turi brangumą; vieni iš jų pigesni, t. y. turi mažesnį brangumą, kiti brangesni, bet visi turi brangumą (autorius vertę visur vadina brangumu).

Toliau autorius rašo:

„Dabar klausiu, dėlko gi vieni daiktai suvis neturi brangumo, nors jie labai reikalingi, net reikalingesni už kitus, kiti vėl ne taip reikalingi ir turi labai didelį brangumą, labai brangūs, taip antai, koks ten gražus akmuo, kurį nešioja ponia, suvis nenaudingas, bet kur kas brangesnis už duoną, be kurios žmonės negali būti...

Daugelis žmonių mislija, taip pat ir nekurie mokyti vyrai kalbėjo, kad tas daiktas brangesnis, kuris reikalingesnis, t. y., kuris ganėdina didesniam, įkyresniam žmogaus reikalavimui, ir kad tie tik daiktai turi brangumą, kurie reikalingi. Reikalingumas, anot jų, daro brangumą“[127].

Tačiau autorius mano, kad tokia nuomonė yra klaidinga, nes „yra ir tokie daiktai, kurie reikalingi, t. y. kurie tenkina kokiuos nors žmogaus reikalavimus, kartais labai įkyrius, vienok neturi brangumo“[127].

Toliau autorius ima gvildenti vad. naudinę vertės teoriją ir sako:

„Iš prigimimo vėl nekurie daiktai naudingesni, kiti mažiau naudingesni, taip antai, žmonės velija turėti ąžuolą, nei aglę, kviečius, nei rugius ir t. t. Dėlko taip? O tai dėlto, kad vieni daiktai nutildo arba daugiau reikalavimų arba vieną reikalavimą tiktai ant ilgesnio laiko, nei kaip kiti (bet reikalavi-

[126] Lietuviškasis Balsas, 1888, 1 Nr., 2 p.

[127] Ten pat.

mai vis vienaip įkyrūs); ąžuolas tinka ir visokiems padarams ir daug šilumos gali duoti, aglė gi padarams netinka. Jeigu žmogus turėtų daug ąžuolų, o aglių neturėtų nei vienos, tai gerai apsieitų, be ąžuolų gi su vienomis aglėmis sunku apsieiti; kviečiai gardesni už rugiius ir daugiau padrūtina žmogų ir pasotina".

Tačiau ir daiktų naudingumas negalįs būti vertės pagrindu nei jo matu. Ir čia autorius siūlo pasižiūrėti „gyvenimui atskiraus Lietuvos ūkininko. Visi jo reikalavimai neatmestini, visus jis turi nutildyti; daugumą reikalingų dėlto daiktų jis pats su šeimyna pasidaro. Dėl to, kad jam gerai sektųsi gyventi, jis turi apsimislyti ir išsiskaityti, kiek darbo jis turi padėti, kad pasigaminti vieną kokį daiktą, kitą, trečią ir t. t. Jeigu jis neišsiskaitytų ir dirbtų, kaip papuola, tai jis negalėtų gyventi; daiktus, kurie tildo vieną reikalavimą, jis dirbtų labai ilgai, ir dėl kitų neturėtų laiko; šitai kiekvienas ūkininkas supranta ir už tai visados išsiskaito, kiek dienų jam reikia arti, kiek akėti ir t. t.; menkesnius daiktus: grėblį, žagrę, šaukštus ir t. t. jis pasidaro tik atpuldamas nuo kitų darbų, nes laikas jam labai brangus. Bet gi visi daiktai jam reikalingi: žagrė taip pat reikalinga, kaip vežimas arba grėblys, ale ne visus jis vienaip brangina: vieną labiau, kitą mažiau. Kad gi visi daiktai jam vienaip reikalingi, tai dėlko jis juos ne vienaip brangina? Gal sakysite: dėlto, kad viename daikte daugiau medžio ar kitokios medegos, užtai jis ir brangesnis. Tai gi duokite ūkininkui už žagrę tiek pat medžio, ar ims? Niekados; žagrė jam vis dar brangesnė. Dėl ko gi? Atsiminkite, ką ūkininkas turi branginti, ką jis turi išsiskaityti, kad galėtų gyventi. O tai savo d a r b ą; jis turi žiūrėti, kad kiekvieną daiktą dirbtų tiek laiko, kad galėtų atlikti ir kitus darbus. Taigi darbas padaro dėl ūkininko daiktą brangiu; tik tie daiktai turi brangumą, kurie įsisiurbė jo darbą, ir tas daiktas turi didesnį dėl jo brangumą, kuris daugiau jo darbo įsisiurbęs, kurį jis ilgiau dirbo"[128].

Tuo būdu mes matome, kad autorius visai aiškiai pasisako vad. d a r b i n ė s v e r t ė s t e o r i j o s šalininku, ir, aišku, savos ar kokios naujos vertės teorijos sukurt nemėgina; tačiau reikia pripažinti, kad visa argumentacija ir paduotieji pavyzdžiai yra tiek originališki ir to laiko lietuviui skaitytojui

---

[128] Liet. Balsas, 1888, 1 Nr., 3 p.

pritaikyti, jog daro įspūdžio, kad ir visa autoriaus atstovaujama vertės teorija yra visai savarankiško galvojimo padarinys.

Panašiu visos argumentacijos originalumu pasižymi ir tolimesnieji autoriaus įrodinėjimai, kur vis aiškiau ir aiškiau pasireiškia socialistinės ideologijos įtaka. Pav., jeigu iš karto dar ne visai aišku, ar autorius yra Smitho, Ricardo ar Markso vertės teorijų šalininkų, tai tuojau paaiškėja pasiskaičius tolimesnių išrodinėjimų.

2) Apie mainus ir jų reikšmę daiktų vertei bei kainai.

Šiame skyriuje tuojau pamatai, kad didžiausios įtakos autoriui yra padariusios ne Smitho ar Ricardo vertės teorijos, bet Markso ir bendrai ypač to laiko socialistų atstovaujamoji vertės teoriją, kur vertės nulemiančiais veiksniais laikomi mainai ir kur ne kiekvienas darbo kiekis laikomas vertės matu bei pagrindu, bet aprėžiama „visuomenei reikalinguoju darbu“. Bet visa argumentacija ir pavyzdžiai autoriaus vėl naudojami visai savarankiškai ir gana originališkai.

Autorius pirmiausia pabrėžia, kad

„abelnai šiandienykščioje draugijos ūkėje svarbiausias dalykas — mainai. Žmogus daro daiktus, bet tie daiktai jam nereikalingi, jie žiūri iš jo namų laukan ir ieško reikalaujančio jų kur nors kitur“[129].

Žodžiu, gaminama rinkai, kur tarp gamintojų ir vartotojų tarpininkauja pirkliai, kurie patys turi pelno ir duoda pelnyti gamintojams, iš kurių gana dažnai „pats fabrikantas arba žemvaldovas nedirba“, bet samdo tik kitus.

„Dabar gi klausimas, iš kur gi imasi pelnas pabrikanto ar prekiko? Juk mainydamiesi visados žmonės sumaino lygų daiktą ant lygaus, negu tik pasitaiko kuriems apgauti, bet tai atskiras atsitikimas. Abelnai gi, kada žmonės mainosi, mes suprantame, kad lygų daiktą ant lygaus, o jei ne, tai vienas primoka. Pirkimas ir pardavimas tai tie patys mainai, tik čia iš pradžių maino daiktą ant pinigų, o paskui pinigus ant kito daikto....

Žmogus, kuris pats daro daiktus ir parduoda, turi pelną už savo darbą, nes dirbant vienus daiktus jam geriau sekasi

[129] Liet. Balsas, 1888, 2 Nr., 10 p.

dirbti. Be paaiškinimo galim suprasti, kad ir pabrikantas, nors ir nedirbdamas, turi pelno dėlto, kad tame daikte, kurį parduoda, įsisiurbęs yra ir įsikūnijęs žmogaus darbas“[130].

Taigi net ir nedirbančio kapitalisto pelnas pareinąs taip pat iš darbo, tik šiuo atveju — iš jo samdomų darbininkų darbo.

Bendrai,

„Kiekvienas daiktas dėlto, kad galėtų būti pardaviniu, turi būti naudingas. Naudingus daiktus žmonės patys sau pagamina ir dėlto, kad pasigaminti, žmogus turi padėti šiek tiek darbo: tiktai darbas padaro daiktą naudingu...

„Be darbo žmogus nieko neturėtų ir nei dienos negalėtų išmisti. Vienas tik darbas daro daiktus ir brangiais. Kada žmonės mainosi daiktais, tada jie aiškiai išsiskaito, kiek reikėjo padėti darbo, kad padaryti kiekvieną daiktą, paskui sulygina ir, jei darbo padėta lygiai, tai lygiai ir mainosi, o jei ne, tai vienas turi dar primokėti“[131].

Šis besąlyginis vad. darbinės vertės teorijos dėsnis toliau vėl pagrindžiamas Lietuvos žmonių gyvenimu:

„Lietuvos ūkininkas dar pats dirba; kitur marškinius ir šiaip drapaną ūkininkai nešioja pabrikų darbo, pas mus gi patys pasirado. Lietuvis taip pat moka arti, akėti, sėti, vežimą daryti, žagrę ir dar daug visokių daiktų. Aišku, kad kiekvienas daiktas įsisiurbia abelnai žmogaus darbą, mainydamiesi žmonės neskiria, kad tai kurpiaus, tai siuvėjo, tai staliaus darbo ir t. t., bet žiūri ant kiekvieno darbo, kaip ant žmogaus darbo. Žmogaus gi darbas tik vienas ant viso svieto ir už tatai lengvu sulyginti, kiek tokio darbo viename daikte, kiek kitame.

„Kiek darbo padėta ant padarymo daikto, šitai mes sužinome pagal tai, kiek laiko draugijiškai reikalingo reikia dirbti tą daiktą; draugijiškai reikalingas laikas tai tas, per kurį gali padaryti daiktą, darydamas su vidutine sparta, su vidutiniu atsidėjimu ir su įrankiais abelnai vartojamais šiame laike; taip antai, jeigu žmogus kasinėtų žemę su kastuvu, kaip tai darydavo labai senoje gadynėje, o neartų žagre, tai jam duona pareitų kur kas brangiau, ne kaip kitiems; bet jeigu parduodamas jis norėtų tiek gauti, kiek jis padėjo darbo, tai niekas jam

---

130 Liet. Balsas, 1888, 2 Nr., 12 p.

131 Ten pat, 1888, 3 Nr., 18 p.

tiek neduos; arba jeigu žmogus tingiai dirbtų tą daiktą, kurį visi padaro per dieną, jis darytų tris dienas, tai žinoma jam tiktai už vienos dienos darbą užmokės. Šitai dabar galime patėmyti Lietuvoje: pas mus moters sako, kad austi audeklus ant pardavimo suvis neužsimoka, geriau esą parduoti tuos linus, iš kurių ketini austi audeklą ant pardavimo, nes už linus gerai moka, o parduodant audeklą suvis neapmoka darbo; moka kurkas pigiau ne kaip pareitų už jų padėtą darbą. Šitai lengvu suprasti: visur dabar audeklus audžia jau mašinomis, su kuriomis kur - kas lengviau ir mažiau laiko reikia dirbti; darbo mažiau, tai ir audeklas pigesnis. Žydai ir moka pagal tai, kiek abelnai turi pareiti pagal būdą šios dienos išdirbimo. Lietuvės gerai daro, ką pačios vis audžia sau ir šeimynoms visą beveik drapaną, nes, jei jos tuomi neužsiimtų, tai pačios, nemokėdamos kitokių darbų, daug laiko be darbo praleistų, drapaną gi reikėtų pirkti“[132].

Kaip matome, šitais įrodinėjimais paliečiamas jau ir ekonominės politikos klausimas: kokiomis aplinkybėmis tikslingiau vaduotis bendruoju darbo pasiskirstymo dėsniu, o kada tenka pasirinkti teoriškai brangesnis gamybos procesas.

Toliau autorius ima aiškinti pinigų funkciją.

3) Pinigai.

Pinigų funkciją autorius visai nuosekliai išveda iš bendrosios mainų funkcijos:

„Kiekvienas daiktas, kuris yra naudingas žmogui ir kuriame įsikūnijęs žmogaus darbas, gali būti pardaviniu. Jei žmogus pasidaro daiktą pačiam suvartoti, tai šitai bus tiesiog naudingas daiktas, bet jei tas daiktas yra padarytas ant išmainymo arba ant pardavimo, tai jis bus pardavinys.

„Dabar dažniausiai žmonės daro daiktus ne dėl savęs, patys savo išdirbinių nesuvartoja, ir išmaino arba parduoda kitiems, o daugelį sau reikalingų daiktų išsimaino arba nusiperka; pirkimas ir pardavimas tai tie patys mainai, tiktai čia žmogus tiesiog negauna to, ko jam reikia; iš pradžių parduoda savo daiktą, o paskui nusiperka...“

---

[132] Liet. Balsas, 1888, 3 Nr., 18 p.

Taigi

„toki daiktai, už kuriuos gali gauti visokių daiktų, vadinasi pinigais“;

tačiau

„pinigais gali būti tik tas daiktas, kuris pats savyje turi brangumą ir kuris naudingas, nes kitaip ant jų nemainytų niekas pinigų“[133].

Toliau autorius išrodinėja, kad

„Auksas iš visų daiktų geriausiai tinka pinigams daryti, pirma dėlto, kad auksas pats labai brangus; mažas aukso gumulėlis turi didelę prekę ir atstoja daug daiktų; pinigai gi labai greitai eina per rankas ir todėl turi būti lengvūs ir smagūs vartoti. Antra, iš aukso pinigus gerai daryti dėlto, kad brangumas aukso retai ir labai mažai mainosi, per tai prekės kitų daiktų nereikia nuolat mainyti dėliai atmainos brangumo pinigų. Kad prekė ausko nuolat mainytųsi, tai žmonės nuolat turėtų laužyti galvą, kiek už kiekvieną daiktą gali gauti aukso; trečia priežastis tai, kad auksas labai kietas ir pinigas iš jo padarytas ilgai nesusimažina, nenusitrina, už tatai ir prekė pinigo nesimaino; ant galo auksas niekados negenda nuo oro, nerūdyja. Nors pinigai taip - gi pardavinys, bet jie skiriasi nuo kitų pardavinių ir turi savo ypatybes. Apie šitai čia pakalbėsme kelis žodžius.

„Pinigai yra toks pardavinys, už kurį gali viską nusipirkti; pinigais žmonės mieruoja brangumą kitų daiktų. Pirma mes matėme, kaip stojosi, kad svietas dabar mieruoja brangumą daiktų pinigais. Brangumas kiekvieno daikto priguli nuo laiko draugijiškai reikalingo dėl jo padarymo; auksu gi mes mieruojame brangumą kitų daiktų dėlto, kad pats auksas turi savyje darbą...

„Prekės mainosi pirma dėlto, kad mainos nors retai brangumas pinigų. Jeigu auksas pasidaro brangesnis, t. e. ant jo reikia padėti daugiau darbo, tai už jį duoda daugiau daiktų, t. e. visi daiktai tuokart atpinga. Pinigus daro dar ir sidabrinius, nes ir sidabras labai tinka pinigams daryti; už tatai žmonės turi visados išskaityti, ant kiek auksas brangesnis už sidabrą, kad prie mainų šitai žinoti“[134].

---

[133] Liet. Balsas, 1888, 4 Nr., 26 p.

[134] Ten pat.

Taigi

„toki daiktai, už kuriuos gali gauti visokių daiktų, vadinasi pinigais“;

tačiau

„pinigais gali būti tik tas daiktas, kuris pats savyje turi brangumą ir kuris naudingas, nes kitaip ant jų nemainytų niekas pinigų“[133].

Toliau autorius išrodinėja, kad

„Auksas iš visų daiktų geriausiai tinka pinigams daryti, pirma dėlto, kad auksas pats labai brangus; mažas aukso gumulėlis turi didelę prekę ir atstoja daug daiktų; pinigai gi labai greitai eina per rankas ir todėl turi būti lengvūs ir smagūs vartoti. Antra, iš aukso pinigus gerai daryti dėlto, kad brangumas aukso retai ir labai mažai mainosi, per tai prekės kitų daiktų nereikia nuolat mainyti dėliai atmainos brangumo pinigų. Kad prekė ausko nuolat mainytųsi, tai žmonės nuolat turėtų laužyti galvą, kiek už kiekvieną daiktą gali gauti aukso; trečia priežastis tai, kad auksas labai kietas ir pinigas iš jo padarytas ilgai nesusimažina, nenusitrina, už tatai ir prekė pinigo nesimaino; ant galo auksas niekados negenda nuo oro, nerūdyja. Nors pinigai taip - gi pardavinys, bet jie skiriasi nuo kitų pardavinių ir turi savo ypatybes. Apie šitai čia pakalbėsme kelis žodžius.

„Pinigai yra toks pardavinys, už kurį gali viską nusipirkti; pinigais žmonės mieruoja brangumą kitų daiktų. Pirma mes matėme, kaip stojosi, kad svietas dabar mieruoja brangumą daiktų pinigais. Brangumas kiekvieno daikto priguli nuo laiko draugijiškai reikalingo dėl jo padarymo; auksu gi mes mieruojame brangumą kitų daiktų dėlto, kad pats auksas turi savyje darbą...

„Prekės mainosi pirma dėlto, kad mainos nors retai brangumas pinigų. Jeigu auksas pasidaro brangesnis, t. e. ant jo reikia padėti daugiau darbo, tai už jį duoda daugiau daiktų, t. e. visi daiktai tuokart atpinga. Pinigus daro dar ir sidabrinius, nes ir sidabras labai tinka pinigams daryti; už tatai žmonės turi visados išskaityti, ant kiek auksas brangesnis už sidabrą, kad prie mainų šitai žinoti“[134].

---

[133] Liet. Balsas, 1888, 4 Nr., 26 p.

[134] Ten pat.

vienok pinigą priima pagal tai, kas ant jo parašyta. Tokiu būdu prie mainų žmogus gauna jau nelygų daiktą, bet tik lyg ženklelį. Šitai žmonės užtėmija ir susipranta, kad ir šiaip ženkleliai gali būti pinigais, ir tada padaro popierinius pinigus. Mainydamiesi žmonės turi gauti lygų daiktą, už tatai pinigais gali būti tiktai pardaviniai (t. y. daiktai, kurie turi brangumą ir kurie naudingi), kaip antai auksas ir sidabras. Dėlko gi popierėlės gali būti pinigais? Vyriausybė, išleisdama popierinius pinigus, apgarsina, kad ant tiek, kiek išleidė popierinių pinigų, turi banke aukso. Jeigu vyriausybė išleistų milijoną popierinių rublių, o banke turėtų aukso tik ant pusės milijono, tada kiekvienas popierinis rublius lygus būtų pusrubliui. Už tatai maskolių pinigai tokie pigūs: popierinių pinigų ten begalinė, o aukso turi nedaug. Pačioje Maskolijoje, rodosi, juos priima už tiek, kiek parašyta, bet tai neteisybė; nors pinigus priima pagal jų parašą, bet, kadangi jie pigūs, tai daiktai visi brangesni; užrubežyje gi už maskolišką rublių neduoda nei pusrublio, nes užrubežiečių niekas negali priversti priimti už rublių. Kaip tik laukia nelaimės, tai maskoliškas rublius tuojau dar labiau atpinga. Jeigu ištiktų tarp Maskolijos ir kitos žemės karas, tada Maskolija pasidarytų dar neturtingesnė, nes per tai už kiekvieną popierinį rublių dar mažiau pareitų aukso. Tai dėlko prekė maskoliškų pinigų nuolat mainosi“[136].

4) Kapitalas.

Tolimesniam skyriuje aiškinama kapitalo problema. Pirmiausia nurodoma į tai, kad kapitalo gali būti įvairių rūšių ir skirtingų sąvokų. „Bet kad lengviau ir trumpiau galėtume susišnekėti, aš čia vadinsiu kapitalu visą tą turtą, kuris eina ant išdarbystės“, — pasisako pačioj pradžioj autorius ir tuojau imasi aiškinti pramoninkų ir kitų verslamoninkų turimojo kapitalo kilmę.

Pirmiausia autorius prieina išvadą, kad

„kapitalas dauginasi ne delto, kad jį renka. Del ko gi?“ — klausia autorius ir čia pat atsako:

„Žmogus valgo, geria, apsivelka ir t. t. Jei jis nieko neveikia, tai, žinoma, nenaudingai suvartoja daiktus ir vietoje jų

---

[136] Liet. Balsas, 1888, 5 Nr., 37 p.

jau nieko nėra, bet jei žmogus, suvartodamas daiktus, dirba, tai visados padaro daugiau nei pats per tą laiką suvartoja; arba tegul žmogus, turėdamas kokį padarą, paveizdan žagrę (arklą), nieko su ja neveikia, žagrė supus, noragai surūdys ir jokios nebus naudos, tik pragaiš daiktas. Bet jeigu jis žagre ars, tai nors žagrė susidilins, bet per tą laiką jis daugiau padarys sau naudos, ne kaip suvartos. Taigi tik naudingai suvartodamas daiktus, o ne rinkdamas, žmogus daugina savo turtą, savo kapitolą. Šitai gali sulyginti su pasidauginimu žmonių: kasmet daug žmonių miršta, bet gema daug daugiau ir žmonės dauginasi... Taigi surinkti sau turtą galime tiktai naudingai suvartodami daiktus“[137].

Toliau autorius ima gvildenti klausimą,

„ar daug turto gali uždirbti ir susirinkti žmogus vienas sau dirbdamas per visą gyvenimą?“

Čia pirmiausia nurodoma į tai, kad jeigu kas „turės daug laiko, tai vienas dirbdamas neapdirbs viso ir nesusirinks daug vaisių, kaip susirenka dvarponis, kuris lauką apdirba samdininkais“[138]. Taip pat ir pabrikantas, perkąs medžiagą ir parduodąs gaminius, visuomet pelno, tik esą neaišku, „kada jis gauna pelną — ar pirkdamas, ar parduodamas, ar gal tada, kada jo pabrike perdirba daiktus?“ Ir toliau eina jau patsai aiškinimas:

„Perkant, parduodant daro mainus, t. y. ant pinigų maino daiktus ir adverniai. Prie mainų daiktai turi būti lygiai brangūs: taip dažniausiai ir esti, negu tik vienas kitą apgauna; tas pats apgaviku visada negali būti, vienas apgauna vieną syki, kitas kitą, o ant galų galo vis susilygina; bet dažniausiai mainosi lygiais daiktais ir abudu turi pelną ir štai dėl ko: mainytiesi naudinga dėlto, kad žmogus gauna reikalingą sau daiktą už nereikalingą, antra, darydamas tuos pačius daiktus, pripranti prie to darbo, išmoksti geriau ir greičiau dirbti, už tatai daugiau padarai ir daugiau turi uždarbio, nes daugiau gali išsimainyti sau reikalingų daiktų. Aišku, kad pelnas pabrikanto pasidaro dar darant daiktus“[139].

---

[137] Liet. Balsas, 1882, 6 Nr., 42 p.

[138] Liet. Balsas, 1888, 6 Nr., 42 - 3 p.

[139] Ten pat, 7 Nr., 50 p.

Čia vėl vedama paralelė tarp amatninko (siuvėjo), kuris gauna pelno pardavęs iš savo nupirktos medžiagos paties pasiūtą rūbą, ir pabrikanto, kuris daug daugiau pelno, patsai visai nedirbdamas. Šiuo pavyzdžiu autorius nuosekliai įrodinėja, kad pabrikanto pelnas gaunamas iš jo samdomų darbininkų darbo ir tuo būdu patsai darbas esąs vienas iš „pirkinių, kokius pabrikantas pasigamina dėl išdirbystės“[145]. O iš viso per samdomų darbininkų darbą pabrikantas gali turėti pelno tik dėl to, kad yra didelė ieškančių darbo žmonių konkurencija ir jiems mokama mažiau, negu buvo uždirbta.

„Tokių žmonių ieškančių darbo dabar daugiau, nekaip reikia samdytojams; maitintiesi jie gali tiktai savo darbu, o darbą gauti sunku, nes daug ieškančių jo. Už tatai šitie žmonės už vienas kitą nuleidžia mokestį už savo darbą, kad tik šiaip taip išsimaitinti. Žinoma, mažiau jie negali imti kaip tiek, už kiek gali išsimaitinti. Kad šitai teisybė, man rodosi, kiekvienas žinote. Pas mus, Suvalkų rėdyboje, samdininkui, dirbančiam ant savo duonos ir drapanos, vasarą moka ant dienos apie du auksinu (30 kap.). Tas pats ir kitur. Suprantamas daiktas, kad nevisur vienokia darbininkų alga, kadangi kožnos šalies darbininkai kitaip papratę gyventi, kitokie jų reikalai. Anglijos darbininkas negali misti tokiu maistu, kokiu minta Lietuvos žmogus, užtai ten darbininkų alga didesnė, nei pas mus, bet už tą algą jis visgi gauna tik tiek maisto, kad kaip tik gali išmisti. Brangumas to maisto priguli nuo to, kiek laiko jį gamina. Taigi alga darbininkų išneša tiek, kiek pareina už tą laiką, kuris reikalingas dėl pagaminimo daiktų, kuriuos darbininkas dirbdamas suvartoja. Tą darbą, kurį žmogus padeda dėl to, kad atidirbti už tuos daiktus, kuriuos jis dirbdamas suvartoja, vadinsime „reikalingu darbu“, o laiką vadinsime „reikalingu darbo laiku“ . Jeigu žmogus dirbs ilgiau, nei reikalingą darbo laiką, tai rasis pelnas. Pabrikantas apmoka tiktai reikalingą darbo laiką, už tatai tas pelnas eina jam“[140].

Šiuo būdu išsprendžiama savaime ir algos problema, ir autorių čia matome „geležinio dėsnio“ šalininką.

Toliau išrodinėjama, kad verslamoninkas dažnai pats nedirba, bet įmonę įsitaiso ir visą reikalą veda skolintais pinigais — ir vis dėlto pelno. Taip pat „žmogus gali už paskolintus pi-

---

[140] Liet. Balsas, 1888, 7 Nr., 50 p.

nigus nusamdyti dvarą ir darbininkus, tiktai turi taip elgtiesi, kad išparduotų savo daiktus; parduodamas jis gauna pinigus už neapmokėtą samdininkų darbą ir tokiu būdu susirenka turto ir ilgainiui gali išsimokėti skolas ir pralobti“[141].

Taigi išeina, kad kapitalas daugėja ir kapitalistai pelno gauna galų gale iš samdomų darbininkų nepilnai apmokėto darbo; o šis teigimas, kaip matome, visai atitinka Markso teigimą.

Bet dėl ko kyla eko ominės krizės?

„Pabrikantas samdo darbininkus dėlto, kad jie jam daro daug pelno. Bet kiekvienas pabrikantas dabar išdirba tik vienokius daiktus, kuriuos jis turi parduoti; jeigu neparduotų daiktų, tai jie bereikalingai gulėtų pas jį ir pelno nebūtų. Už tatai pabrikantai vienas už kito stengiasi prie savęs pritraukti pirkikus. Negana to, kiekviena šalis rūpinasi atrasti tokių šalių, kurios pirktų jos išdirbinius; nei vienas fabrikantas nežino, kiek jis parduos savo išdirbinių; dabar visos šalys surištos tarp savęs“.

Bet:

„Pabrikantai jokiu būdu negali žinoti, kiek reikės žmonėms išdirbinių ir kiek nuo jų išpirks. Jie daro ant nuomonės; šiandien reikalauja daug kokių išdirbinių, tada prekės pakyla, t. y. daiktai pabrangsta; pabrikantai apie tai, kiek reikia daiktų, sprendžia pagal prekės. Tegul šiandien pabrangsta audeklai, pabrikantai iš to numano, kad daugiau audeklų žmonės reikalauja; jie už vienas kito griebiasi kuo daugiausiai austi. Per nekokį laiką pridaro tiek audeklų, kad žmonės kur kas negali išpirkti, audeklai tada atpinga, bet ir atpigusių neišperka, ir daugybė guli pas pabrikantus. Pelnas pabrikantų susimažina, nes jie neparduoda savo išdirbinių, už tatai jie turi mažinti ir išdarbystę ir daug darbininkų atstato nuo darbo...

„Toks atsitikimas, kad pabrikai per daug pridaro daiktų, perpildo savo išdirbiniais visas šalis, o daugelio daiktų neturi kur dėti, vadinasi „kryzimi“. Atsitikus kryzei, pabrikantai sumažina išdarbystę; tokiu būdu per kelis metus išparduoda savo išdarbinius; tada vėl jau jie mažiau išdirba, negu reikalauja žmonės. Pirma mažiau darydami daiktų, turėjo dar nuo seniau padarytų, per tai visiems užtekdavo, išpardavus tuos daiktus ir dirbant dar mažai, pradeda neužtekti daiktų žmonėms,

[141] Liet. Balsas, 1888, 8 Nr., 58 p.

tada daiktai vėl pabrangsta, pabrikantai vėl pradeda daugiau daryti daiktų, iki vėl per daug nepridirba; tada vėl užstoja kryzis“[142].

„Iš kur atsirado pirmutinis kapitolas. Iki šiol mes kalbėjome apie tai, kokiu būdu pasidaugina kapitolas. Bet dėlto, kad jis daugintųsi, reikia, kad pabrikantas pradėtą darbą ir toliau dirbtų, o dėl pradžios reikia kapitolo, nes reikia turėti namus, įrankius ir t. t. Iš kur gi ėmėsi tas pirmutinis kapitolas? Apie šitai nekurie kalbėjo, o dar ir dabar kalba taip: „Vieni žmonės, esą, geri gaspadoriai, ką uždirba, nemėto, bet renka ir tokiu būdu per ilgą laiką susideda gana daug ir t. t. Vienok jau dabar mes žinome, kad šitokiame moksle nėra jokios teisybės ir kad tai ne mokslas, o tik pasakos: vienas žmogus sau dirbdamas susirinks ne kas-žin kokius turtus, o kad uždėti pabriką, reikia nemaža turto. Turi būti, kapitolas kaip nors kitaip atsiranda. Teisybę mums gali parodyti tiktai istorija“.

„Gilioje senovėje vieni žmonės buvo ponais, kiti vergais, už tatai tada pabrikų nebuvo; beveik tas pats buvo ir laike baudžiavų. Bet Anglijoje labai anksti išnyko baudžiavos, miestų gi gyventojai dar anksčiau atsiliuosavo. Visgi tada nebuvo dar didesnės išdarbystės, ale tik amatninkystė. Amatninkai, kurie darydavo vienokius daiktus, visada padarydavo tarp savęs draugystę; kiekvienas amatininkas labiau prigulėjo nuo draugystės; jis galėjo daryti tik tokius daiktus, kokius jam daleidžia daryti draugystė, jis negalėjo laikyti daug mokintinių, darbininkų ir t. t. Tada prekystės beveik nebuvo; prekiaudavo dažniausiai tik su gyventojais to paties miesto, už tatai nereikėdavo daug išdirbinių“[143].

Toliau autorius primena Amerikos atradimą, užgrobimus, aukso paplitimą, prekybos ir fabrikų išsiplėtojimą, amatninkų virtimą fabrikų darbininkais ir kt., ir tęsia:

„Žodžiu kalbant, pirmutinis kapitolas taip atsiranda: viena tauta užkariauna kitą, užgrėbia turtus, dažnai žmones padaro vergais ir paskui naudojasi iš jų darbo, arba ir iš tos pačios tautos vieni kaip nors užgrėbia kitų turtus ir juos pavergia ir t. t.; kada jau yra tokie turtingi ir neturtėliai, tada gavus ir apsukrus žmogus gali ir už paskolintus pinigus pasisamdyti

---

[142] Liet. Balsas, 1888, 8 Nr., 58—9 p.

[143] Ten pat, 9 Nr., 66 p.

darbininkus, o paskui, dykai gaudamas nuo jų uždarbį, pralobsta. Iš tų atsitikimų, kuriuos aš čia trumpai papasakojau, galima šitai šiek tiek suprasti...

„Kaip Anglijoje, taip pat beveik buvo ir kitose šalyse. Dažnai valdžia dovanoja daug žemės kokiam žmogui už kokius nors jo nuopelnus, kuriuos jis padarė dėl tėvynės; šitai dar pusė bėdos, bet tą žemę paskui valdo ir jo vaikai ir vaikų vaikai, kad ir suvis nieko gero nedaro, dažnai vėl ponai patys užgrėbia nuo žmonių. Pirmiau, nei kaip gyveno koks ten Garlauckas ar kitas ponelis, ant tų vietų buvo ūkininkai ir valdė žemę. Garlauckas, gavęs dvarus, tuomi neužsiganėdina; ne vienas žmogus dar ir dabar gali papasakoti, kaip jis perkeldavo kaimus iš vienos vietos į kitą arba suvis išnaikindavo, kad ant jų vietos padaryti dvarą. Lietuvoje taip pat daug žemės prigulėjo klioštoriams ir bažnyčioms. Klioštoriai visada ir visur maitydavo daug žmonių ir duodavo pagalbą; Anglijoje jie būtinai turėdavo atiduoti trečią dalį savo pelno ant pavargėlių. Bet štai Lietuva pateko į svetimas rankas, klioštorius išnaikino, žemę ir turtus atėmė nuo jų, išdalino kas-žin kokiems atėjūnams; negana to, daug ir šiaip žemės ir turtų atidavė tiems atėjūnams, nuo kurių Lietuva jokio gero neturi, tik daugiau blogo.

„Ant galo apie tai, kaip susirenka ir dauginasi kapitolas, pridursiu dar šitai. Gali rastiesi ir randasi žmonės, kurie pirmučiausiai patys dirbdami susirenka šiek tiek turto; paskui ar tik už savo pinigus ar dar pasiskolinę įsitaiso pabriką. Tegul žmogus ant visko, kas reikalinga dėl išdarbystės, t. y. ant namų, mašinų, medegos ir t. t., padės visą savo turtą 10 tūkstančių rublių; tegul tas žmogus gauna ant metų tūkstantį rublių pelno, dabar jau žinome, kad pelną uždirba jam dykai darbininkai. Jei tą tūkstantį rublių jis pragyvena per metus, tai per 10 metų jis pragyvens 10 tūkstančių, t. y. visą savo turtą, nes jis turėjo 10 tūkstančių; tada pabrikas bus jam dykai uždirbtas rankomis darbininkų“[144].

Tolau autorius aiškina kapitalo ir darbo santykiavimą amatuose (rankdarbystėje), fabrikų gamyboje mašinomis, paliečia akordinio darbo klausimą ir pereina prie Malthus'o teorijos, kurią jis neigia, nes „kad kiekvienas žmogus dirbtų, kiek

[144] Liet. Balsas, 1888, 9 Nr., 67 p.

pridera žmogui dirbti, ir kad savo uždarbį sau atsiimtų, tai kožnas turėtų darbo ir turto“ ir „nereikalingų žmonių“ nebūtų[145]. Visuos šiuos klausimuos taip pat aiškiai jauti socializmą ir socialistų argumentacijos įtaką. Ši įtaka dar aiškesnė tolimesniame skyriuje apie nuosavybę, tik čia matyti daugiau įtakos ne marksizmo, bet rusų eserų, arba narodnikų.

Nuosavybė.

Pirmiausia autorius stato klausimą:

„Dėlko gi pabrikuose ir dvaruose mašinos nesutrumpina žmogaus darbo, bet pailgina jį ir daro jo gyvenimą nelaimingu? Dėlto, kad mašinos ir darbo įrankiai, o taip pat ir žemė, priguli tik didžturčiui, pabrikantui ar dvarponiui, o ne darbininkams. Ūkininkas, jeigu įsitaiso kokią mašiną arba geresnį įrankį, tai pats ir naudojasi iš jo: darbas jo tada lengvesnis, trumpesnis ir naudingesnis. Trumpiau dirbdamas dabar tą daiktą jis turi laiko pasigaminti kitą, arba atsiilsėti, pasilinksminti, arba, jei nori, pasiskaityti knygas, laikraščius ir t. t., žodžiu kalbant, jis pagerina savo būvį. Samdininkai negali to padaryti, nes mašinos ir žemė ne jiems priguli; didžturtis gi nori kuo daugiausiai pelno turėti, bet jam suvis nerūpi darbininkų geras. Vienok jeigu žemė, mašinos, įrankiai ir medega būtų savasčia darbininkų, tai jie taip pat naudotųsi iš jų, kaip tas ūkininkas. Savastis — tai visi daiktai, kurie priguli žmogui; jeigu koks daiktas mano, tai jis mano savastis. Taigi toji neteisybė ant svieto yra dėlto, kad savastis neteisingai padalyta tarp žmonių. Iš šito išeina dar ir kiti neteisingi atsitikimai, paveizdan: žemė dabar priguli tiktai nekuriems žmonėms. Tegul netoli nuo kokio ūkininko vyriausybė pastatys geležinkelį, tai jo laukas pabrangs, taigi be jokio rūpesčio, be jokio darbo, suvis už dykai jis pasirodys turtingesniu, pralobs. Geležinkelį pastatė vyriausybė, kuri surinko pinigus nuo visų valstijos gyventojų, taigi tas ūkininkas pralobo daugelio gyventojų turtu, pats beveik nieko neprisidėdamas; rodosi prigulėtų turėti naudą tiems, už kurių turtą pastatytas geležinkelis, t. y. visai valstijai. Kitas paveizdas. Žmogus turi žemės ir namus mieste; miestas didinasi ir jo žemė brangsta; kieno žemė ir namai viduryje miesto, to ir pelnas didesnis. O juk miestą didina ne vieni tie, kuriems priguli žemė ir

[145] Liet. Balsas, 1888, 12 Nr., 90—1 p.

namai, taigi ir pelnas turėtų tekti ne jiems vieniems. Dabar suvis kitaip dėstisi. Už tatai Anglijoje jau kalbama apie nacionalizaciją žemės; šitai toks dalykas: visa žemė tada prigulėtų vyriausybei, kuri paskui parsamdytų žmonėms tik tokiems, kurie patys ją apdirba. Pabrangus kur žemei, vyriausybė tuojau imtų didesnę mokestį nuo samdytojo; kas liktų jam, užmokėjus vyriausybei, viskas tas jam prigulėtų. Vyriausybė gi stovi ant to, kad rūpintiesi apie gerą visų valstijos gyventojų, užtai gi teisinga jai gauti nuo samdytojo viską tai, ko jis neuždirba savo darbu, nes jei tai paima vyriausybė, tai vis tiek, ką visi gyventojai. Žinoma, reikia kad vyriausybė būtų gera, kad ji tikrai darytų tai, kas jai reikia daryti, t. y. rūpintųsi apie labą ir laimę visų gyventojų. Taip pat pabrikai, mašinos ir įrankiai turėtų būti savasčia tų, kurie dirba. Apie tai, kaip šitai padaryti, aš nekalbėsiu, nes nei aš, nei kas kitas dar tikro kelio nežino: vieni rodija šiaip, kiti taip[146].

Šie autoriaus žodžiai, ypač paimti drauge su kitoj vietoj cituotu nusistatymu dėl žemės valdymo bendruomenių, gana aiškiai rodo giminystę su specifine rusų narodninkų atstovaujamojo socializmo ideologija, nors paties socializmo žodžio ir nevartoja. Toj pačioj dvasioj parašyti ir tolimesnieji įrodinėjimai apie neteisingumą skelbiamų nuomonių dėl nuosavybės šventumo, turtų nelygybės tariamojo reikalingumo ar naudingumo ir t. t. Atvirkščiai, mokslas, kuris skelbia turtų nelygybės reikalingumą arba tokios santvarkos nuo Dievo paeinamumą, esąs ne tik apgaulingas, bet ir „priešingas krikščioniškam mokslui“, kadangi „krikščioniškas Dievas tai Dievas mielaširdingas ir teisingas“. Be to, esą „visi žmonės lygūs ir kiekvienas turi tiesą rūpintiesi padaryti savo gyvenimą ant šio svieto geresniu ir laimingesniu“. O kai dėl pačios nuosavybės santvarkos tai:

„Būtinai reikia skirtis tuos daiktus, kuriuos žmogus pats savo rankomis pasidaro, jo uždarbį, nuo tų daiktų, kuriais daro, t. y. mašinų, namų, pabrikų ir abelnai darbo įrankių, o taip pat ir žemės. Uždarbis turi būti savasčia to, kuris jį uždirbo, jis turi prigulėti darbininkui, juk tai jo raumenys, smegenys ir t. t. įsisiurbė į tą uždarbį... Įrankiai gi darbo taip pat turi prigulėti tiems, kurie jais dirba, o žemė tiems, kurie ją apdir-

[146] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr,. 98 p.

ba: arba jie turi prigulėti visiems valstijos gyventojams, t. y. visai valstijai, vyriausybė gi turi juos samdyti darbininkams“[147].

Rašinys baigiamas klausimu:

„Ar galima tikėtis geresnės atmainos žmonių gyvenime?“

Pirmiausia laikoma jau įrodytu daiktu, „kad žmonės uždyką pavaldo turtą ir uždarbį kitų“. Tačiau dar kyla „klausimas, ar gali kaltinti kiekvieną pabrikantą už šitai, ar gali jį laikyti už neteisingą žmogų, kuris užgrėbia svetimus turtus? Ne, to negali daryti. Čia ne kiekvienas atskiras didžturtis ar kas kitas, bet visa draugija, teisingiau kalbant, tame dalyke kaltas šiandieninis draugijos būdas gyvenimo... Būdas gi gyvenimo žmonių mainosi ir istorija rodo mums, kad jis nuolat pamažu eina geryn“[148].

Baigia savo rašinį autorius istorinės pažangos nušvietimu ir kaip ir savos ekonominės programos išdėstymu:

„Dabar ir neturtingo gyvenimas geresnis, ne kaip tada kiekvieno žmogaus, o jeigu nekurie dabar labai gerai gyvena ir mes matome, kad žmonės moka ir gali pagerinti savo būvį, tai reikia ir kitiems stengtiesi to datirti.

„Kad paaiškinti, jog žmonių gyvenimas eina geryn, parodysiu dar paveizdą. Senovėje buvo vergystė; vergai taip pat, kaip gyvuliai, kaip kiti negyvi daiktai, prigulėjo liuosiems žmonėms; „ponas“ galėjo užmušti, nuplakti, parduoti vergą, žodžiu kalbant, jis su vergu galėjo daryti, ką norėjo, lygiai kaip su gyvuliu. Po vergystės užstojo baudžiavos; baudžiauninkas jau nepriguli ponui taip, kaip ir kiekvienas daiktas; ponas turi tiesą atsiimti sau dalį jo uždarbio, bet parduoti ar užmušti neturi tiesos. Aišku, kad laike baudžiavų gyvenimas žmonių jau geresnis, nei kaip laike vergystės. Ant galo išnyko ir baudžiavos ir žmonės dabar liuosi. Prie baudžiavų ponai sūdydavo baudžiauninkus, galėdavo juos plakti, patys turėjo daugiau tiesų už prastus žmones; dabar visi žmonės prieš įstatymus lygūs ir liuosi, visus sūdyja vienas sūdas ir dėl visų vieni įstatymai, paveizdan: pirma jeigu ponas užmušdavo žmogų,

---

[147] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr., 98 p.

[148] Ten pat, 14 Nr., 98 p.

tai jį lengviau apkaltindavo, nei kaip žmogžudį prastą žmogų, dabar gi to skirtumo nėra.

„Man rodosi, kad iš šitų kelių žodžių galima šiek tiek numanyti, jog žmonių gyvenimas ant šio svieto eina geryn. Bet reikia žinoti, kad ne pats gyvenimas eina geryn, ale žmonės jį gerina: žmonės išnaikino vergystę, žmonės išnaikino baudžiavas, jie išnaikins ir tai, kas dabar yra negero. Iki žmonės nesupranta, nežino, kas negera ir dėlko taip, tai nei permainos negali būti. Jau ir dabar šiek tiek mėgina pagerinti darbininkų gyvenimą. Žinome, jog daugumas pabrikanto pelno priguli nuo ilgumo darbo dienos, nes tada ilgesnis „pridėtasis darbo laikas", bet per ilgai dirbdami žmonės baisiai kankinasi, negauna atsilsio, gadina savo sveikatą ir trumpina amžių. Už tatai nekuriose dalyse vyriausybė išduoda įstatymus, kurie uždraudžia pabrikantams laikyti labai ilgai žmones prie darbo; vyriausybė kaip kur suvis uždraudžia labai jauniems vaikams dirbti pabrikuose; moterims ir vaikams nedaleidžia dirbti nekuriuose pabrikuose ir naktimis; jije priverčia pabrikantus įtaisyti mokslinyčias darbininkų vaikams ir t. t. Nekuriuos reikalus dabar užganėdina draugija, o ne kiekvienas sau žmogus; taip antai, dabar dideliuose miestuose gyventojai moka mokesti, o miesto valdžia pagamina vandenį; moka pagal tai, kiek kas turi turto, o vandenio ima kiek jam reikia. Nekuriose šalyse jau uždeda tokią mokestį: jeigu turintis 100 rublių moka vyriausybei vieną rublį, tai turintis du šimtu moka ne du syk tiek, ale tegul bus 4 ar 5 sykius, kaip paliepia, žodžiu kalbant, juo daugiau kas turi pelno, juo kur - kas daugiau moka. Tokia mokestis labai teisinga, nes turintis daugiau, kad ir daugiau užmokės, tai vis ne taip jau: tas, ką turi 100 r., užmokėjęs du, turės 98 rb., turintis gi 200 r., nors užmokės 10 r., tai vis turės dar 190 rb., už kuriuos, žinoma, gali kur - kas geriau gyventi, nei pirmas. Mėgina, sakau, taisyti šiek tiek žmonių gyvenimą, bet dar labai mažai, nes vyriausybės visur eina už didžturčius; paveizdan, Prancūzijoje toji mokestis, kurią aprašiau, dar neuždėta, nors jau kelis syk nekurie vyrai kalbino apie tai seimą. Tuomi tarpu Prancūzijoje žmonės renka pasiuntinius į seimą; dėlko gi išrenka savo priešus? Dėlto, kad neapšviesti ir neturtingi; didžturčiai juos paperka ar įbaugina, kad atstatysią nuo darbo, jei nepaduos balso už tą, kuris jiems patinka; nuo šito galėtų išsigelbėti padarydami tarp savęs draugystę ir su-

sivienijimus. Šitai jau pradėjo daryti, bet daugelis dar neprisideda, nes nesupranta savo reikalų. Tamsybė ir aklybė tai aiš̌iausias priešas žmonių. Jeigu žmogus nežinai, dėlko tokia nelaimė atsitiko, tai nežinai nei kaip gelbėtiesi nuo jos; jeigu nežinai ką ir kaip reikia daryti, tai nei negali nieko gero padaryti. Gyvenimas, nors labai pamažu, bet eina geryn, geresniu jį daro patys žmonės. Iki žmonės nežino, kas yra negeru ir kaip išnaikinti negera, tai turi būti taip, kaip yra. Taigi kuo labiausiai reikia rūpintiesi apšviesti savo protą. Be mokslo nieko gero nepamatysime.

„Mūsų tėvynėje beveik nėra pabrikų, vienok visgi yra daug neturtėlių ir daug tokių, kurie naudojasi neteisingai svetimu darbu ir turtu. Nors pabrikai pridaro daug daiktų, bet ant mano pažiūros jie negeistini dėliai tų priežasčių, kokias aš čiai trumpai parodžiau. Pabrikus būtų labai gerai įtaisyti, jeigu jie prigulėtų visiems darbininkams, bet šitai dabar negalima, nes žmonės suvis neapšviesti, tamsūs. Lietuviai geriau padarytų, kad griebtųsi už amatų ir reikalautų nuo vyriausybės pašalpos ir įtaisymo mokslinyčių, kuriuose apart kitų mokslų mokintų visokių amatų. Toliau, lietuviams būtinai reikia imtiesi už prekystės. Lietuvoje daug dvarų, iš kurių vieni priguli ponams, kiti vyriausybei. Ponai kartais įlenda į skolas, nualina laukus ir paskui parduoda dvarą; lietuviams prigulėtų stengtiesi atpirkti sau tokius dvarus; šitai geriausiai padaryti susidedant į draugystes; vyriausybė uždėjo ir banką, kad pašelpti žmones perkančius žemę, bet tas bankas mažai naudos atneša. Lietuviai turi reikalauti nuo vyriausybės didesnės pašalpos. Antra, reikia rašyti, kad vyriausybė savo dvarus samdytų nedideliais sklypais prastiems žmonėms, kaip tai daro Latvijoje, tada ir ji turi daugiau pelno ir žmonėms geriau būtų. Abelnai reikia rūpintiesi, kad žemė prigulėtų jos apdirbtojams. Bet ar žemę gerai apdirbti, ar amatu arba prekyste naudingai užsiimti, reikia daugiau išmanymo ir mokslo“[149].

Ši programinė rašinio dalis artimiausia yra ypač to laiko rusų liaudininkų įdeologijai: čia, kaip matome, yra ir progresyvinės mokesčių sistemos idealizmas, ir nepasitikėjimas pramone su pabrikine gamyba (Lietuvoj tokia pramonė esanti „negeistina“), ir kad žemės turėtų „prigulėti jos apdirbėjams“, ir, svarbiausia, kad „reikia daugiau išmanymo ir mokslo“.

[149] Liet. Balsas, 1888, 14 Nr., 106—7 p.

B. Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.

Šis rašinys išspausdintas 1889 m. „Varpo“ 5 — 12 Nr., t. y. daugiau kaip dviem metam praėjus po rašinio „Iš draugijinės ūkės“. Savo dvasia jis nesiskiria nuo kitų P. Liūto - Leono to laiko raštų. Mokslo teorijai ir ano laiko lietuvių ekonominės literatūros istorijai šis rašinys šiandien tokios svarbos, kaip „Iš draugijinės ūkės“, neturi, kadangi čia autorius daugiau referuoja bei kitų mintis atpasakoja, o savo nuomonę tepareiškia gan retai. Tačiau savo vertės rašinys dar ir šiandien nėra nustojęs, nes gana vykusiai yra atpasakota ypač vad. katedrinio socializmo atstovų pažiūras.

Pradėtas rašinys „trumpa apžvalga istorijos rašliavos apie šitą dalyką“. Palietęs senovę trumpu paminėjimu, pradeda savo apžvalgą autorius nuo fiziokratų ir apskritai nuo liberalizmo. Po to tuojau eina liberalizmo kritikų apžvalga, kur pirmiausia išdėstoma Ad. Muellerio argumentacija, ir jau kiek plačiau apsistojama prie socializmo atstovų. Šitoj apžvalgoj charakteringa tai, kad autorius ekonomistus skirsto daugiau pagal filosofinę koncepciją, ne pagal ekonominę ideologiją. Pav., mančesterizmas su A. Smith neskiriamas nuo fiziokratų; taip pat ir iš liberalizmo kritikų plačiausiai atpasakojamas Ad. Muelleris, tuo tarpu Fr. Listo vardas tik tepaminėtas, ir tai po Hoffmanno, kuris ekonominių doktrinų istorijoj šiandien dažnai net neminimas. Šiuo atžvilgiu jau daug tiksliau yra atpasakotas socializmas, kur gana dažnai pareiškiamos ir paties autoriaus mintys[150].

Toliau eina trumpas aprašymas „privatiškos ūkių sistemos“, bet taip pat su gana dažnomis kritikos pastabomis, ir tuojau pereinama į tos sistemos kritiką, kaip ji kadaise

---

[105] Gana charakteringa, kad paminėjęs žodį „socializmas“ ir atpasakojęs vieną socialistų vartojamą prieš liberalizmą argumentą, autorius išnašoje gana plačiai aiškinasi ir teisinasi, dėl ko būtent jis apie socializmą rašo. Socializmas esąs „speciališkai ekonomiškas mokslas“, be to, daug apie jį visur esą kalbama; „o kad kalbėti, kritikavoti, priimti ar atmesti tą mokslą, reikia jį nors abelnai žinoti...“. Autorius prašo skaitytojų nepykti nei ant jo, nei „ant rėdystės „Varpo“, kadangi „nežino, kaip (jis, autorius) žiūri ant to dalyko“. — Šis užsigynimas tačiau nekliudo autoriui tuojau po to atvirai pripažinti, jog „socialistai teisingai darodė, kad priežastis visų kančių ekonomiško tautos būvio — tai atidalinimas darbo nuo kapitalo“ (žiūr. „Varpą“, 1890 m. 6 Nr., 86 p.).

buvo dėstoma vad. katedrinio socializmo atstovų. Čia pirmausia kreipiamas dėmesys į „morališkas spėkas, veikiančias pas žmogų kartu su ūkišku interesu“; tai turi parodyti, „kad asabiškas interesas ne vienas valdo žmogaus ekonomišką pasielgimą, kad kartu su juo funkcionuoja ir kiti motyvai“[151].

Toliau eina „blogos pusės sistemos laisvos konkurencijos“ (taip pat kad parodytų, jog „laisva konkurencija daro žmonėms daug blogo ir daug nelaimių“). Šie laisvosios konkurencijos blogybių įrodinėjimai eina beveik per du „Varpo“ Nr.“[152].

Po to jau prasideda „kolektyviški reikalai“ (kad parodyti, jog „privatiška sistema, ypač prie laisvos konkurencijos, negali prigulinčiai užganėdinti daugeliui svarbių žmogaus reikalų)[153]. Šiame skyriuje, be visuomeninio, arba kolektyvinio, principo ekonominėj santvarkoj teigiamumų ir tokios santvarkos formų („priverstinos draugijinės ūkės“, „valstija, kaipo draugijinė ūkė“), plačiau aprašomas „įstatas platinimosi valstijos veiksmo“[154] (taip pat typiškas katedrinio socializmo teigimas); baigiamas rašinys socialistinės santvarkos apologija:

„Neteisybė, būk prie socialistiškos sustatos darbininkas gautų iš draugijos krautuvių tik tiek, kiek draugija teiktųsi jam duoti; socializmas tai ekonomiška darbo karija, kuri reikalauja, kad darbininkui prigulėtų vaisiai jo darbo, iš kurių dalį jis turės duoti ant draugijinių reikalų, kaip dabar kožnas moka mokestis; jeigu neteisingas pirmas tvirtinimas, tai neteisingas ir iš jo išvedimas, būk socializmas žada vergystę. Kalbėti, kad dabarnykščia laisva sutarmė tarp samdytojaus ir samdininkų bus apmainyta ant darbininkų priegulmės nuo viršininkų, gali tiktai toks žmogus, kuriam naudinga toji laisva sutarmė ir kapitališka sustata, arba toks, kuris nepalaužė savo galvelės, kad suprasti, kas per laisva sutarmė tarp alkano neturtėlio ir sotaus kapitalisto“[155].

---

151 Varpas, 8 Nr., 118 p.
152 Ten pat, 8 ir 9 Nr., 119, 132—134 p.
153 Ten pat, 118 ir 134 p.
154 Varpas, 1890, 11 Nr., 165—6 p.
155 Ten pat, 12 Nr., 181 p.

Tačiau visa ši apžvalga tėra tik trumpas įvadas pačios temos apie privatišką ir visuomeninę ūkio santvarką (privatišką ir draugijinę ūkio organizaciją). Čia autorius atvirai pasisako, jog patsai temos „išguldymas bus paremtas ant darbų ekonomistų realistiškos mokslinyčios (ypač Ad. Wagner ir Schaeffle)“[156]. Tačiau gana dažnai pareiškia ir savo nuomonę. Pav., pirmame skyriuje („b ū d a i ū k ė s o r g a n i z a c i j o s“), atpasakojęs kritiškas pastabas ir Grosso subjektinės klasifikacijos esmę, autorius sako:

„Bet Grosso klasifikacija pagal mano nuomonę negera, nes ji taip pat neapima visų gyvenimo atsitikimų; pagal jo klasifikciją pareina priskaityti prie draugijinių ūkių ir tokias draugystes, kaip taip vadinama „pilna draugystė“, komandita ir akcijonierių kompanija, ką ir daro Gross; bet aš šitame dalyke su juom nesutinku, man rodosi, kad teisingą klasifikaciją mes gausime tiktai darydami ją ir pagal subjektą; teisybė, dažniausiai gana principo, pagal kurį vedasi ūkė, kad teisingai ją priskirti prie vienų ir kitų ūkių, bet kartais reikalingas ir subjektas. Tokiu būdu ūkė, kuri priguli vienam arba keliems žmonėms ir kuri vedasi pagal privatišką principą, bus privatiška; priešingai, ūkė, kuri priguli vienam arba keliems ir vedasi pagal draugijinį principą, bus draugijinė, arba, kad ir vedasi pagal privatišką principą, bet priguli viešpatystei, bendrijai, gminai ir t. t., bus taip gi draugijinė ūkė, nes čia pelnas, gautas pagal privatišką principą, dalinasi tarp visų sąnarių ir padalinimas esti teisingesnis, ne kaip privatiškoje ūkėje. Kad paaiškinti savo mįslį, duosiu paveizdą; akcionierių kompaniją aš skaitau privatiška ūke dėlto, kad ji eina pagal privatišką principą ir jos pelnas dalinasi tiktai tarp akcionierių, darbininkai gi gauna tik algą; bendriją be samdininkų aš skaitau draugijine ūke“[156].

Bet:

„Dėlto, kad išsiplatinimas draugijinės ūkių sistemos, ypač valstijos veiksmo, būtų naudingas ir r e i k a l i n g a s v e i k s m a s v i s o s d r a u g i j o s, o ne tiktai valstijos; todėl reikalingas kuo didžiausias išlavinimas v i e t i n ė s p a t v a l d y s t ė s, išlavinimas mažesnių draugijinių ūkių, o taip gi gera valstijos sustata. Bet šitie klausimai nepriguli prie mano temos

[156] Varpas, 1890, 7 Nr., 101 p.

ir aš apie juos nekalbėsiu, pasakysiu tik, kad šitos reformos turi būti padarytos anksčiau kitų; žmonės turi pasimokyti priprasti drauge mįslyti apie draugijinius reikalus ir drauge dirbti dėl jų užganėdinimo; žmogaus būdas, papročiai, mįslys ir pažiūros turi persimainyti“[157].

Baigiamas rašinys dar vienu autoriaus pasiteisinimu, kur tačiau yra programinių reikalavimų:

„Ant galo turiu pasiteisinti prieš skaitytojus, dėl ko aš rašiau tokį grynai teoritišką, dėl mūsų lietuvių, klausimą: pirma dėl to, kad aš mįsliju, jog mums reikia suprasti sociališkus atsitikimus; antra dėl to, kad supratimas tų sociališkų atsitikimų, apie kuriuos aš rašiau, gali būti ir praktiškai mums naudingas: suprasdami, kokios dabar valstijos uždavos, mes žinome, ko nuo jos galime ir turime tiesą reikalauti. Pas mus toksai pat žemės valdymas, kaip ir Vakarinėje Europoje, pas mus nėra bendriško valdymo, kaip Maskolijoje, bet kožnas turi savumos tiesą ant savo lauko; pas mus daug neturtėlių - bežemių, arba turinčių mažai žemės; mūsų pripratimas prie žemdirbystės, mūsų dalybos ir abelnos priežastys turtų koncentracijos daro vis daugiau neturtėlių; taip mums naudinga žinoti kaip kitos tautos gerina savo ekonomišką būvį. Aš išguldžiau abelną šio klausimo teoriją; po šitam straipsniui tūlas gali, man rodosi, drąsiai imti atskirą ūkės šaką ir išguldyti; paimkime paveizdan girinę ūkę: pasiremdamas ant šiandienykščio supratimo valstijos uždavų, aš tvirtinu, kad valstija turi dykai duoti neturtėliams malką, nes kitaip jie turės vogti, o kitiems žmonėms turi parduoti malkas ir medžius, t. y. arba parduoti girią mažomis dalimis (šitai pas mus geriau tinka), arba laikyti savo krautuves malkų, medžių ir lentų, abelnai nedaleisti tarpininkų, nes tada mažiau pasiturįs žmogus negali įpirkti ir t. t.; paimkime žemdirbystę: aš tvirtinu, kad valstija turi randavoti savo dvarus žmonėms žemdirbiams po nedidelį plotą, o ne po visą dvarą, arba po kelis dvarus kokiems poneliams, tada ji pati turės daugiau naudos ir daug žmonių turės gerą gyvenimą; jeigu aš, kalbėdamas su žmogum, kuris nieko nebuvo girdėjęs apie šituos klausimus, neišaiškinęs jam valstijos uždavinių, ištarčia tokius reikalavimus, tai jis man galėtų atsakyti: „O kokią tiesą mes turime reikalauti to nuo valstijos?“

---

[157] Varpas, 1809, 12 Nr., 182 p.

7. Kiti P. Leono visuomeniniai raštai.

1889 m. „Lietuviškame Balse“ 1 — 3 Nr. buvo išspausdintas populiariai parašytas rašinys: „Valstija, jos siekis ir užduotės. Mokestys“. Čia autorius pirmiausia aiškina valstybių atsiradimo sociališkai ekonomines priežastis, toliau pereina prie jos uždavinių ir baigia rašinį įrodinėjimu, kad teisingiausi mokesčiai yra progresyviniai nuo turto ir pelno.

Iš kitų P. Liūto-Leono visuomeninio pobūdžio raštų pirmiausia tenka paminėti 1894 m. „Varpo“ 7 ir 8 Nr. išspausdintą rašinį vardu „Sindikatai arba karteliai“. Rašinys ne visai trumpas, bet daugiau publicistinio pobūdžio (parašytas Amerikos ir Rusijos žibalo sindikatų susitarimo proga). Kad autoriaus nusistatymas sindikatų atžvilgiu tame rašinyje yra neigiamas — tai savaime suprantama, nes tais laikais ypač socializmo įtakoj esančių ekonomistų tarpe kitokio nusistatymo sindikatų atžvilgiu beveik ir nebuvo. O šis autoriaus rašinys yra parašytas visai toj pačioj dvasioj, kaip ir anksčiau minėtieji.

Daugiau socialekonominio pobūdžio rašinys dar buvo išspausdintas ir 1892 m. „Varpo“ 3 — 5 Nr., vardu „Iš draugijinio Anglijos gyvenimo“. Čia trumpai, bet gana vaizdžiai yra aprašytas kapitalizmo atsiradimas ir išsiplėtimas Anglijoj.

Tos pačios rūšies raštams priklauso ir „Apžvalga nekurių priežasčių Didžiosios Prancūzų Revoliucijos (pagal Tokvilių ir Teną)“, išspausdinta 1891 m. „Varpo“ 8 ir 9 Nr.

Tuo tarpu jau daugiau politinio pobūdžio buvo rašinys „Iš Bulgarijos gyvenimo“, išspausdintas 1894 m. „Varpo“ 8 Nr. (pasirašytas Giriniko).

Šiai pačiai kategorijai priklauso dar „Makolėjus apie Miltoną“ („Varpas“, 1892, 4/5 Nr.).

Iš kitų to periodo raštų minėtini „Ūkininke“ išspausdintieji raštai iš teisės srities: „Apie bausmes“ (Ūkininkas, 1891, 5 Nr.), „Prisiekusiųjų sūdas“ (Ūkininkas, 1891, 8/9 Nr.), „Apie kraitį“ (ten pat 7 Nr.).

Buvo taip pat išspausdinta eilė ir smulkesnių raštų („Apie lietuvių išeivystę“, 1891 m. „Ūkininko“ 5

Nr.), „Laiškai iš kelionės duonos ieškotojo“. (1893 m. „Varpo“ 4, 6/7 Nr.), keletas korespondencijų įvairiuose laikraščiuose, keli trumpi polemikos rašteliai ir kt., neskaitant jau bendroje dalyje minėtų ir cituotų rašinių („Apie tautišką ideją“ — Szviesos 6/8 Nr., 1888 m., „Dalyke platinimo apšvietimo“ (Varpas, 1891, 7), „Apie ūkininkų banką“ (L. Ūk. kalendoriuje, 1891 m.).

Į raštus, kurie buvo išspausdinti po 1894 m., čia visai neatsižvelgta.

TURINYS

Pusl.

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO SOCIALINIAI PAGRINDAI IR AUSZROS — VARPO GADYNĖS (1883—1893) SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI.

Įvedamieji paaiškinimai apie „Auszros"—„Varpo" (1883—1893) gadynę.

Kas yra „Auszros"—„Varpo" gadynė? Aušrininko ir varpininko sąvoka. Kuo skiriasi aušrininkas arba 1889—93 metų varpininkas nuo varpininko 1900—1906 m.? Ekonomiškai socialinės diferenciacijos stoka — charakteringiausia „Auszros" — „Varpo" gadynės pirmojojo dešimtmečio žymė. Tos diferenciacijos kritiškieji metai (1893) 209

Pirmoji dalis.

LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO PAGRINDAI.

1. Tautybės ir tautinio judėjimo teoriniai aiškinimai.

„Auszros"—„Varpo" gadynė kaip lietuvių tautinės regeneracijos pradžia. — Dr. J. Basanavičiaus ir Dr. J. Šliupo tautybės ir tautinės idėjos supratimas. — Biologiškai fiziologinė tautybės teorija ir Šernas-Adomaitis. — P. Liūto-Leono socialinė tautybės interpretacija ir Gumplovičiaus „Sociologija". 212

2. Tautybės socialinė interpretacija ir lietuvių judėjimo socialekonominės žymės.

Tautybė ir Oppenheimerio penkios sąlygos socialinei grupei aprėžti. — Lietuvių tautos būklė „Auszros" — „Varpo" gadynės. — Prof. Vacl. Biržiškos iškeltoji mintis apie Vinco Kudirkos ideologijos ūkininkiškumą. — Sociališkai ideologinės diferenciacijos esmė ir kilmė. — Lietuvių tautinio judėjimo sociališkai ekonominė prigimtis. — Dr. J. Basanavičiaus nuomonė apie to laiko einamuosius tautos reikalus. — Šliupo ir Šerno susikirtimas dėl lietuvių tautinio judėjimo kilmės ir uždavinių. — Ūkininkų reikalai identifikuojami su visos tautos reikalais. — Tos identifikacijos priežastys. — Ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų socialinės padėties panašumas ir santykių patriarchališkumas. 217

3. Lietuvių gyvenimo sąlygos Basanavičiaus ir Šliupo raštuose — 1883—84 m.

Spencerio patriotinis egoizmas ir Basanavičiaus sociališkai istorinis ūkininko patriotizmas. — Šliupo diferencijuota visuomenė ir jo abejojimai dėl lietuvių tautybės buvimo. — Šliupo visuomenės gyvenimo idealas ir Nerio „Pamokslai apie gaspadorystę". „Gromatos iš Amerikos" apie lietuvių ūkininkų gyvenimą Lietuvoje ir jų emigraciją. 223

Pusl.

4. Lietuvos visuomenės grupės priešaušryje ir lietuviškosios inteligentijos kilmė.

Baudžiavos ir jų panaikinimo sąlygos bei uždaviniai. — Valstiečių luomo gyvenimo sąlygų bendrumas ir kitų socialinių grupių skirtingumas. — 1863 metų sukilimo įtaka baudžiavų naikinimo sąlygoms Suvalkijoj. — Suvalkiečio ūkininko geresnės gyvenimo sąlygos daro jį lietuvių inteligentijos gaminimo pijonierium. — „Klesauninkų" ir iš kunigų seminarijų išstojusiųjų inteligentų reikšmė lietuvių tautiniam judėjimui. 228

5. Aušrininkų ir pirmųjų varpininkų kilmės ir jų gyvenimo socialinės aplinkumos veikimas.

Dėl ko lietuvių tautinio atgimimo vadai tebuvo vienų ūkininkų vaikai? — Pasaulinių inteligentų ir kunigų rolė tautinio judėjimo darbui. — Pirmenybės klausimas. — Valančiaus ir „Szviesos" kunigų veikimas. — Šliupo ir kt. priekaištai dėl kunigų tariamo atsilikimo bei jų intencijų leidžiant lietuviškus raštus. — Tų priekaištų kritiškas vertinimas. — „Varpo" ir „Ūkininko" tikybos ir katalikybės ginamieji raštai. — Tikybos vaidmuo lietuvių tautos atgimimui. 230

6. Religiniai bei psychologiniai veiksmai lietuvių tautiniam judėjime.

Rusifikacijos pasikėsinimai ir gaivalinis jai pasipriešinimas dėl religinių motyvų. — Graždanka spausdintų lietuviškų knygų nepasisekimo svarbiausioji priežastis buvo religinio pobūdžio. — Rusifikacijos ir polonizacijos veiksnių daromos įtakos skirtingumas ir to skirtingumo priežastys. — Prūsų lietuvių germanizacijos ir jos pasisekimo priežastys. — Pirmųjų lietuviškų laikraščių nusistatymas tikybos atžvilgiu. — Pasaulinių inteligentų ir kunigų santykiai. 236

Antroji dalis.

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO PIRMOJO DEŠIMTMEČIO (1883—1893) EKONOMINIAI RAŠTAI IR RAŠYTOJAI.

1. Bendrieji požymiai.

Pirmojo dešimtmečio lietuvių inteligentų (pasaulinių) socialinės ideologijos vienodumas. — Socializmo įtaka ligi Šliupo „Naujos Gadynės". — To periodo socialinių ir ekonominių klausimų gvildentojai ir žymesnieji rašytojai. 246

2. Pirmieji socialekonominiai raštai ir dr J. Šliupas.

Šliupo ir Basanavičiaus istorinis romantizmas. Šliupo publicistinis visuomeniškumas. — Darvinistinė „kova dėl būvio" ir patriotiškai socialistinė ideologija. — Socializmo įtakos priežastys. 249

3. Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę".

„Kas tai yra politiška ekonimija?" — To mokslo esmė ir nauda. — „Ūkės atsitikiai" ir ūkininkavimas. — Žmogaus reikalų tenkinimas. — Say politinės ekonomijos suskirstymas ir jo kritika. — Natūralistiškai istorinis ūkio reikalų aiškinimas. — Socialekonominė ideologija. — Vertės apibrėžimas. — Ekonominė terminologija. 252

Pusl.

4. Kiti Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai:
a) *„Tėvynybė ir visatybė“*. — Šio rašinio ryšys su „Tikruoju ieškiniu tėvyniškumo“. — Tautybė ir žmonija. — Atakos prieš socialistus. — „Visatybė“, tauta ir darbininkai. — Lietuvių tautos santykiai su kaimynais. — Prancūziški žodžiai apie Rusijos žlugimą ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimą. — Nepriklausomos Lietuvos politinės ir socialinės santvarkos idealas. 259
b) *Likimas žmogaus ant žemės*. — Šio rašinio netiesioginė sąsaja su „Mokslu apie tautinę ūkę“. Darvino „kova dėl būvio“ ir būdu naujagadyniškos kovos“. — Darbo atlyginimo klausimas. — Kapitalistai ir ekonomistai. — „Ar galima yra laukti žemesnės ir aukštesnės žmonių veislės?“ — Pažiūra į turtą. — Fr. Lange, Henry George ir Em. Kanto pažiūrų sugretinimas. — „Kanuolės yra dugne logikos to filozofo“ (Kanto). — Privatinė nuosavybė — „yra užgrėba“. — Socialinė revoliucija ir nuosavybės socializacija. — Markso teorija, darbininkų judėjimas ir „visatinis kelias į pagerinimą būvio draugijos“. 266
c) *Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų charakteristika*. — Istorinio materializmo ir darvinizmo įtaka. — Trys rašymo periodai. — Antrojo periodo (apie 1886 m.) didesnis savarankiškumas. 271

5. Andziulaitis-Kalnėnas — kooperacijos ir socializmo idėjų populiarizatorius.
Andziulaičio publicistika. — Kooperacijos populiarizacija. — Socializmo propaganda ir Dr. J. Šliupo raštuose skelbiamų idėjų populiarinimas. — „Ką daro sutarimas“ ir „Ar mes valni?“. 272

6. Šerno-Adomaičio polemika su socialistais ir socializmu.
Šerno „Tėvyniški balsai“ — „Ar naudinga mums gali būti draugybė su socialistais?“ — Griežta polemika su Dr. J. Šliupo ir kt. skelbiamomis socializmo idėjomis. — Socializmas atmestinas ne principiniais, bet tautinės politikos taktikos sumetimais. — 273

7. Matulionio-Bevardžio „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų.
Jauno agronomo misija sodiečių tarpe ir jo santykiai. — Dėl ko sodiečiai ūkio reikaluose neklauso laikraščių arba mokslo patarimų? — Ponų ir sodiečių gyvenimo vaizdai. — Tipiško ūkininko ekonominė būklė. — Bežemiai ir jų daugėjimo priežastys. — Biologiniai statistiniai argumentai ir jų mokslinė vertė. 277

8. Lozoraičio-Joniškio „Pamatas savasties tiesos“.
Nuosavybės „prigimtis“ ir jos principai. — Individualistų ir komunistų pažiūros į nuosavybę. — Ekonominis liberalizmas. — Egoizmas ir laisvoji konkurencija. — Sindikatai ir pastangos laisvąją konkurenciją neitralizuoti. — Privatinės nuosavybės teisių aprėžimai kapitalistinėj santvarkoj. — Legalistinė nuosavybės teorija. Visuomenės reikalas — vienintelis nuosavybės teisių pagrindas. 287

Trečioji dalis.

P. LEONO-LIŪTO SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI LIGI 1894 M.

1. P. Leono-Liūto raštų bendrieji bruožai.
P. Leono vieta kitų ano laiko lietuvių rašytojų tarpe. Apsiribavimas socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimais. — Pasiimtųjų temų nuodugnus gvildenimas. — Nedideli nukrypimai ir „Pabaiga gyvenimo Vytauto“. 293

Pusl.

2. P. Leono-Liūto „Keli žodžiai apie prekystę ir amatus".
Mėgamiausioji ano laiko rašytojų tema. — Gilesnis ir platesnis to paties klausimo nušvietimas. — Atskirų gyventojų sluoksnių nusistatymai į prekybą ir amatus istorijos atžvilgiu. — Kapitalų klausimas ir kooperacija. 294

3. P. Leono raštai apie kooperaciją.
Prekybos reikalo ir kooperacijos idėjos susijimas. — Lietuviškoji talka — kooperacijos pavyzdys. — Ūkininkų ir žemės ūkio kooperatyvų nauda. — Kooperacija — priemonė „neapsileisti žydu". — „Apie bendroves". — Bendrovės sąvoka tolygi šių dienų kooperacijos sąvokai. — Kooperacijos judėjimas kituose kraštuose. — Kooperacijos bendrovės Lietuvoje (medžiaga Lietuvos kooperacijos istorijai). — Kooperacijos bendrovių nepasisekimų priežastys. — „Kokias bendroves lietuviams steigti?" — Komercinis koop. bendrovių veikimo pagrindas. — Kooperatyvininko žemės valdymo idėja ir bendruomeninio žemės valdymo nauda. 296

4. P. Leono-Liūto raštai žemės klausimu. —
Kooperatyvinio ir bendruomeninio žemės valdymo idėja. — Rašinys „Apie bendrą žemės valdymą". — Racionalistinės kultūros istorijos argumentacija. — Socializmo teorijos įtaka ir Rusų bendruomenės pavyzdžiai. — 1890-jų metų žemės ūkio krizė ir „Žemdirbystės reikalai". — „Geriausia ir radikališka reforma — bendrijinis žemės valdymas". — „Šita reforma dabar yra negalima". — Paliatyvinės žemės ūkio kėlimo priemonės. — Žemės ūkio kredito ir bendrojo švietimo reikalas. — „Apie ūkininkų banką". 301

5. P. Leono-Liūto raštas apie baudžiavas. —
Baudžiavos — mėgiamoji ano laiko rašytojų tema. — Charakteringos P. Leono rašto savybės. — Apie baudžiavas Lenkijoj. — Duomenys ir pavyzdžiai iš Lietuvos apie sodiečių žemių pavertimą dvarų žemėmis. — Napoleono kodeksas ir jo pasėkos Lietuvos (Suvalkijos) baudžiauninkams. — Ūkininkų padėtis baudžiavų metais. — „Keli žodžiai apie baudžiavas Lietuvoje". 304

6. P. Leono-Liūto raštai iš politinės ekonomijos: —
A. *„Iš draugijinės ūkės"*. — Bendroji rašinio charakteristika. — „Atsitikimai, kuriuos sunku suprasti ir kurie netikėtini". — Pelnas be darbo. — Ekonominės krizės. — Pinigų vertės nepastovumas. 308

1) *Vertė.* — „Kas daro daiktą brangiu?" — Reikalus tenkinamoji ir naudinė vertės teorija. — Šios teorijos kritika. — Pavyzdžiai iš Lietuvos ūkininko gyvenimo. — Darbinės vertės teorijos argumentacija ir socializmo ideologija. 309

2) *Apie mainus ir jų reikšmę daiktų vertei ir kainai.* — Vertė apribojama „visumenei reikalingu darbu". — „Svarbiausias dalykas — mainai". — Gamyba rinkai ir pelnui. — „Iš kur imasi pelnas pabrikanto ir prekiko?" — „Tik darbas padaro daiktą naudingu". — Pavyzdžiai iš Lietuvos ūkininkų gyvenimo. — „Lietuvės gerai daro, kad pačios vis audžia...". 311

3) *Pinigai.* — Pinigų funkcijos priklausymas mainų. — „Toki daiktai, už kuriuos gali gauti visokių daiktų, vadinasi pinigais". — Pinigas turi pats savyje turėt brangumą ir būti žmonėms naudingas. — „Auksas iš visų daiktų geriausia tinka pinigams daryti". — Pinigų ir piniginio kredito funkcijos. — Popieriniai pinigai ir jų vertės priklausymas padengiamojo metalo vertybės. 313

Pusl.

4) *Kapitalas.* — Kapitalo sąvoka — (turtas, „kuris eina ant išdarbystės"). — Kapitalo augimas. — „Ar daug turto gali uždirbti ir susirinkti žmogus vienas sau dirbdamas?" — Pavyzdžiai iš gyvenimo. — Samdomo darbo naudojimas ir kapitalo augimas. — Ieškančių darbo darbininkų varžytynės darbo rinkoje ir darbo atlyginimo dėsniai. — Nepilnai apmokėtas darbas, pelnas ir kapitalų augimas. — Dėl ko kyla ekonominės krizės? — „Iš kur atsirado pirmutinis kapitalas?" — Darbo ir kapitalo santykiavimai amatuose ir fabrikų gamyboje. — Akordinė darbo atlyginimo sistema. — Malthuso teorija ir jos kritika. 316

5) *Nuosavybė.* — Gerovė ir nuosavybė. — Darbininkų skurdas ar „neteisybė ant svieto yra dėl to, kad savastis neteisingai padalyta tarp žmonių". — Žemės nacionalizacijos idėja. — Nelygybė ir krikščionybė. — „Įrankiai darbo turi priguléti tiems, kurie jais dirba, o žemė tiems, kurie ją apdirba", arba valstybei. 322

6) *Ar galima tikėtis geresnės atmainos žmonių gyvenime?"* — Dėl esamos neteisingos santvarkos nėra kalti pabrikantai nė šiaip atskiri kapitalistai. — Pati santvarka nuolatos kitėja. — Pažanga ir socialinės reformos. — Progresyviniai mokesčiai. — Fabrikinės pramonės negeistinumas ir amatų reikalingumas. — Prekyba ir žemės ūkis. — Visų pirma „reikia daugiau išmanymo ir mokslo". 324

B. *Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.* — „Trumpa apžvalga istorijos rašliavos apie šitą dalyką". — Privatiška ūkio sistema ir morališkos spėkos, veikiančios pas žmogų kartu su ūkišku interesu". — „Blogos pusės sistemos laisvos konkurencijos". — „Kolektyviški reikalai ir „priverstinos draugijinės ūkės". — Valstybė ir „įstatas platinimosi valstyjos veiksmo". — Socialistinės santvarkos apologija. — „Būdai ūkės organizacijos". — Subjektyvinė Grosso klasifikacija ir jos kritika. — Valstybės ir savivaldybinis ūkis. — Pasiteisinimas dėl rašymo apie „grynai teoretišką klausimą" ir ekonominės politikos reikalavimai. 327

7. Kiti P. Leono visuomeniniai raštai.

„Valstija, jos siekis ir užduotys". — „Sindikatai arba karteliai". — „Iš draugijinio Anglijos gyvenimo". — Apžvalga nekurių priežasčių Did. Prancūzų Revoliucijos". — Ir t. t. 331

Kn. 4, 1931

V. JURGUTIS

VISUOMENINIŲ TOMO GARIGUE MASARYK'O MINČIŲ PAGRINDAI

„Jūs pamatysite XX amžių. Pasveikinkite jį. Kai jums kalbės daug blogo apie vargšus XIX šimtmečio nabašninkus — paimkite savo seną albomą ir parodykite, kaip vienas kitas jūsų tėvo draugas rašė gražias eiles ir darė gražius piešinius". Taip rašė Ernestas Renan į panelės Pailleron albomą.

Mūsų laikai dažnai mėgsta kalbėti blogai apie XIX šimtmečio visuomenės idėjas.

Tų idėjų socialiai svarbai priminti norėčiau atskleisti to žmogaus minčių albomą, parodyti idėjų pagrindus to vyro, kurio dvasioje, tartum spinduliai prizmėje, susieina, persilaužia ir nauja šviesa sužiba visos didžiosios XIX amžiaus demokratijos srovės.

Tas vyras — Tomas Garigue Masaryk.

Pirmoji XIX šimtmečio pusė dėjo pastangų filosofijos, teisės ir politikos pagrindais pamatuoti 1789 metų žmogaus ir piliečių teises; vėlesnieji laikai tęsė tą darbą jį perkėlę į ekonomijos ir visuomenės sritį.

Šitoje dirvoje varė gilią vagą ir Tomas Garigue Masaryk. Savo vadovais šitame darbe jis pasirenka tuos didžiuosius žmonijos vyrus, kurie Prometiejaus pastangomis vien žmogaus proto pajėgomis stengėsi išplėšti iš Absoliuto žmonijos gyvenimo sutvarkymo paslaptis.

Comte duoda Masaryk'ui realistinį pozityvizmą; Hume etinį humanitarizmą; John Stuart Mill — loginį empirizmą;

Šiame rašinyje išdėstoma šių Masaryko veikalų socialių minčių branduolys:

1. Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Wien. 1899.
2. Zur Russischen Geschichte und Religionsphilosophie. Soziologische Skizzen. Jena. 1913.
3. Das Problem der kleinen Völker in der Europäischen Krisis. Leipzig 1922.
4. Das neue Europa. Berlin 1922.
5. Die Weltrevolution. Berlin 1925.

Spencer — sociologinį evoliucionizmą ir pagaliau Marx — humanistinį socialinį demokratizmą.

Didžiosios čekų tautos tikybinių srovių tradicijos jungia Masaryk'o asmenyje tuos visus žmonijos proto žiburius į vieną aiškią, galutinai XIX šimtmečio pabaigoje nusistovėjusią demokratinę pasaulėžiūrą.

Hus, Chelčicky, Komensk'y, Dubrovsky, Kollar, Palacky Masaryk'ui ne tik gerbtini istoriniai čekų tautos minties didvyriai bet drauge gyvas galutinis pagrindas, ant kurio remiasi ir kuriame gyvena Masaryk'o dvasioje visos kitos galingos žmonijos minties srovės.

Tasai gilus savo čekų tautos, jos praeities gerbimas, jos didžių tradicijų pasisavinimas paverčia modernįnį evoliucinistinį Masaryk'o pozityvizmą istoriniu, filosofiniu ir tikybiniu pozityvizmu, kuriuo jis ir pagrindžia savo demokratinius įsitikinimus.

Tiesdamas savo sociologijos pamatus, Masaryk nuolatos atsižvelgia į žmonijos, ypač į savo tautos istoriją; atsiklausia didžiųjų pasaulio filosofų; nepaleidžia iš akių didelio žmonijos daugumo tikybos Kūrėjo ir pažiūrų tos tikybos skelbėjų čekų tautoje.

Masaryk žino žymų tautų istorijos tarpą, ir, remdamasis tomis žiniomis, gali tvirtinti, kad kultūrinė žmonijos pažanga nėra vien atsitiktinis darbas, nors ir neina visur vienodais keliais, neauga visuomet tais pačiais etapais, bet visgi žengia viena linkme, nors ir dažnai eina kreivosios linijos kryptimi.

Koki yra ta pastovi tautų kultūrinės pažangos linkmė, kurią nustato ne materialistinis atsitiktinumas ir ne išorinis teleologizmas, bet vidujinė dvasinė pačios žmonijos pajėga, kuri reiškiasi nuolatiniu tos žmonijos kieto kultūrinio darbo pamėgimu?

Istorija rodo mums, kaip pavienios tautos iškyla, ima ekonomiškai, kultūriškai ir politiškai klestėti, kaip jos paskui pradeda visose gyvenimo srityse silpnėti, merdėti ir pagaliau nueina nuo istorijos scenos — žūva. Ta pati istorija sako mums, kaip kiekvienoje tautoje atskiri luomai ir klasės įsigali, pavergia ir valdo kitus luomus ar klases, bet, tam tikram laikui praėjus, ima ekonominėje, kultūrinėje ir politinėje jerarchijoje slinkti žemyn, kol pagaliau visai susmunka ir užleidžia vietą kitam luomui ar klasei.

Taip senobinės Romos patricijų galybę griauna žingsnis po žingsnio plebėjai; taip viduramžių feudalų viešpatavimą triuškina popiežių, karalių ir kunigaikščių remiami miestelėnai; taip, pagaliau, mūsų laikais naujai išėjusi į istorijos sceną darbininkų klasė ima spausti, stumti miestelėnus - buržuaziją iš jos seniai užsigyventų pozicijų.

Kiekviena tauta, kiekvienas luomas tartum tam atsirado, tam gyveno ir įsigalėjo, tam kitus valdė, kad galėtų įkūnyti pasaulyje kurią nors kultūrinės žmonijos pažangos mintį.

Romėnai sudaro teise ir teisėtumu pagrįstą valstybę, graikai kuria laisvą visose poraiškose meną; egiptiečiai parodo tikybinio misticizmo galią; asiriečiai ir babilonieciai skelbia nepriklausomą mokslą; žydai įkūnija monoteizmą. Taip pat nesunku nustatyti vedamąją kiekvieno luomo, kiekvienos klasės gyvavimo ir valdymo mintį.

Tiesa, toji kultūrinės žmonijos pažangos mintis, kuri ryškėja tautų ir luomų gyvenime, gali būti net ilgesnį laiką pamiršta, bet niekuomet neužmušama, niekuomet nežūva amžinai.

Istorijos būvy visuomet iškyla kita tauta, ateina kitas luomas ar kita klasė, atkasa amžių griuvėsiuose prislėgtą, pamirštą kultūrinės pažangos mintį, ima ją gaivinti, plėtoti ir pagaliau išnaujo kūnyti gyvenime.

Taip atsirado senovės, viduramžių ir naujųjų laikų pasaulio tautų istorija. Panašus yra ir atskirų luomų ar klasių likimas. Kiekvienas, nors ir kuklus, bet teigiamas ir pavienio žmogaus darbas bus taip pat įnašas į tą kultūrinę žmonijos raidą.

Tautas stumia kultūrinės pažangos keliu ne tik garsūs didvyrių darbai, ne tik dideli mūšių ir karų laimėjimai, kuriais amžiais didžiuojasi tauta, bet ir sunkus, kietas mažų, pavergtų žmonių darbas, ypač jei tame darbe ištvermingai, neieškant savo naudos aukojamos jėgos artimo labui.

Tokiais, nors ir nekartą kreivais keliais žengdama, žmonija įgyja kaskart aukštesnės tiek medžiaginės, tiek dvasinės kultūros, kurios tolimas idealus tikslas yra kuodidžiausias visų žmonių — tiek kūno, tiek dvasios — galių išugdymas. Tas kuodidžiausis visų žmonių kūno ir dvasios galių išugdymas nereiškia lygaus, vienodo visų žmonių išlavinimo, nes visų žmonių nelygios kūno, proto ir jausmo pajėgos.

Idealus kultūrinės žmonijos raidos tikslas siekia vien pilno, kuodidžiausio piliečių skaičiaus kūno ir dvasios jėgų išugdymo tam, kad kiekvienas žmogus, pagal savo išugdytas galias, bet ne tik pagal savo luomą ar savo turtus galėtų naudotis žmonijos kultūros laimėjimais.

Tokiam visos žmonijos kultūrinės raidos tikslui nustatyti duoda pagrindo žmonijos praeities istorija, kuri mums rodo, kaip belaisvių skerdynes pakeičia vergija, kurios vietą užima baudžiava, kuri vėl pakeičiama luomine nelygiomis valdinių teisėmis valstybe, ir pagaliau atsiranda laisvų, teisei lygių piliečių šalys, kurios kaskart daugiau leidžia ir neturtingiems sluoksniams, įvesdamos priverstinį visuotinį nemokamą pradinį mokymą, palengvindamos aukštesnįjį ir aukštąjį mokslą, ugdyti savo kūno ir sielos galias.

Tokiais keliais žengdama, kultūros raida vis plačiau skleidžia, vis rimčiau pamatuoja žmogaus asmenybės verčia paremtus visų žmonių lygybės reikalavimus teisės ir ekonomijos srityse; vis daugiau šalina tas žiaurias, kenksmingas ir neteisingas visuomeninio gyvenimo nelygybes, kurios padaro, kad vieni miršta badu, kiti serga persivalgymu, kol pagaliau visi užsilikę žmogaus individualia ir socialia prigimtimi paremti skirtumai nesudarys vienos šviesios gyvenimo harmonijos, be skaudžių kurios nors tautos, klasės ar grupės pavergimo, naudojimo, skurdo ir vargo disonansų.

Žmonijos praeities patyrimo nubrėžtą kultūrinę evoliuciją patvirtina didžiųjų žmonijos mąstytojų ir žymaus žmonijos daugumo tikybos Kūrėjo pareiškimai. Čia irgi randame patvirtinimą, kad kultūrinės žmonijos evoliucijos tikslas — didžiausias kiekvieno žmogaus galių, gabumų, išugdymas.

Didžiausias senovės pasaulio filosofas Aristotelis, nors mėgino pateisinti vergiją, vienok manė, kad gyvenimo tikslas esanti laimė, kuri turi atitikti kiekvieno žmogaus gabumus.

Ateina krikščionybė. Ji demokratina tą senovės pasaulio pažiūrą, nes jai visi krikščionys, ponas ar vergas, žydas ar graikas, yra lygūs.

Masaryk giliai analizuoja kultūrinę tikybos reikšmę tiek pavieniam asmeniui, tiek visai visuomenei.

Tiesa, jis atmeta perdėtą tikybinį transcendentizmą, nes jis vedąs į skepticizmą, ateizmą ir natūralizmą; jis neigia išbujojusį asketizmą, nes jis perdedąs seksualizmo reikšmę žmo-

gaus gyvenime. Masaryk aiškinasi pasaulį ir žmonijos istoriją teistinio determinizmo pagrindais, kuris virsta jam ne tik socialiu, bet ir metafiziniu sinergizmu. Tasai sinergizmas jam nėra atitraukta, vien sistemose ir knygose dėstoma sąvoka, bet gyva jėga, veikianti gyvenime, ūkyje ir politikoje. Jo manymu tikyba nėra vien bažnyčiai, etika nėra vien rašomajam stalui. Todėl jis reikalauja, kad visuomenė įkūnytų (įgyvendintų) Jėzaus tikybą ir etiką ūkio, visuomenės ir politikos srityse. Tikybos žlugimas, Masaryk'o įsitikinimu, silpnina atskiro žmogaus, taigi ir visos visuomenės būdą.

Tamsu pasidarą žmogaus ir tautos sieloje, jei Dievas tenai mirė, arba jei žmogus ar tauta Jį tenai užmuša, kaip tamsu pasidarė pasaulyje, tariant evangelistų žodžiais, kai Kristus mirė.

Krikščionybė, kaip tik pagal žmonijos kultūrinės raidos eigą, reikalauja taip pat didžiausio žmogaus galių išugdymo, nes ji skelbia, kad kiekvienas žmogus turi atsakyti už tikslingą savo gabumų sunaudojimą. (Matas, XXV. 1 — 31).

Tam kultūriniam krikščionybės veikimui naują galingą visuomeninį akstiną davusi reformacija, ypač čekų brolių bažnyčia, kuri sužadino tautinius jausmus ir iškėlė žmoniškumo - humanizmo, taigi ir demokratijos idealus. Čekų brolių bažnyčia paskelbusi didžiausią sąžinės laisvę, atmetė bet kurią žmogaus įsitikinimų prievartą.

Brolių bažnyčios įtakoje, nors ir būdamas jos priešas, čekų karalius Jurgis iškelia amžinos pasaulinės taikos obalsius — ieško kelių įkūnyti Europos Jungtinių Valstybių sumanymą.

Kamensky, paskutinis čekų brolių bažnyčios vyskupas, tarnauja auklėjimu, mokykla ir savo raštais kultūrinės žmonijos pažangos idealams.

Apskritai visas husitizmas yra gilus, tikybinis kultūrinės, tautinės ir demokratinės čekų tautos valios pasireiškimas.

Beveik ta pačia linkme veikė žmonijos kultūrinę pažangą ir klasikinis renesansas, perkėlęs žmogaus galių ugdymo reikalavimą iš dvasinės į pasaulinę sritį, iš etikos į proto dirvą.

Tiesa, renesansas manė, kad toks žmogaus galių tobulinimas tesąs tik kilniųjų sielų — dvasios aristokratų teisė ir pareiga.

Naujieji laikai, žengdami toliau reformacijos nurodytu keliu, dar kartą, kaip senovėje krikščionybė, tą aristokratinę re-

nesanso pažiūrą sudemokratina. Didžiosios Revoliucijos dvasios vadas Rousseau, tos Revoliucijos veikėjai, kurie tiesioginėje reformacijos įtakoje kodifikavo žmogaus ir piliečių teises, taip pat Lessing, Herder, Kant, Fries, Fichte, Saint-Simon, pagaliau Feuerbach ir Marx su Engels'u reikalauja visiems žmonėms, be jokių skirtumų, galėjimo ugdyti, plėtoti visus kūno ir dvasios gabumus ir pagal tuos išugdytus gabumus dalyvauti žmonijos kultūros laimėjimuose.

Toki ideali, istorijos užbrėžta, filosofinių ir tikybinų veikėjų paskelbta, žmonijos pažangos raida tegali teigiamai, nuosekliai rutuliotis tik esant dviem sąlygom. Viena sąlyga yra visuomeninio, antroji tautiškai politinio pobūdžio.

Todėl sociologas, ekonomistas ir politikas, ar tai svarstydamas ekonominius, socialinius ir politinius klausimus, ar tai dalyvaudamas viešame ekonominiame, visuomeniniame ir politiniame gyvenime, niekuomet neturi išleisti iš akių tų sąlygų.

Pirmiausia apibūdinsime visuomeninę sąlygą.

Visuomeninė kultūrinės žmonijos pažangos sąlyga pasireiškia klasių diferenciacijoje ir klasių niveliacijoje.

Visuomenė turėtų būti teisei lygių piliečių organizacija. Bet kiekviena organizacija, kadangi ji yra organizacija, turi savyje tam tikrų nelygybių. Ekonominėje visuomenės organizacijoje tos nelygybės pasireiškia turtų padalinime.

Nelygus turtų padalinimas yra paremtas privačia nuosavybe ir iš jos kylančia paveldėjimo teise.

Ta turtų nelygybė tai didžiausias darbo akstinas, o darbas tai geriausia, vienatinė priemonė ugdyti, tobulinti visus savo sielos ir kūno gabumus.

Pateisinant nuosavybės ir paveldėjimo teises, nėra reikalo tuo pačiu ginti ir kapitalistinės ūkio tvarkos. Kapitalizmas, tiesa, leidžia daugeliui, bet, deja, ne visiems tobulinti savo kūno ir dvasios gabumus, rodyti savo iniciatyvą, ugdyti savo kūrybines ir gamybines pajėgas. Be to, kapitalistinėje tvarkoje pagaminti turtai dalinami ne gamybinio pajėgumo pagrindais, bet svetimo darbo ir jo gavimo pasisavinimo taisyklėmis.

Antrasis visuomeninės kultūrinės žmonijos pažangos veiksnys — tai klasių niveliacija. Klasių niveliacija nori paskleisti kultūros laimėjimus kuoplačiausiuose žmonių sluoksniuose.

Klasių niveliacijos priemonės — einančios raudonu siūlu per visą žmonijos istoriją socialinės kovos, o ypač galingos mūsų dienų darbininkų organizacijos reikalaujančios didesnės teisinės ir ekonominės nuskriaustųjų sluoksnių lygybės.

Tiedvi visuomenini srovi klasių diferenciacija ir klasių niveliacija žmonijos istorijoje amžiais kovojo, nors giliau pažvelgus į tų srovių rungtynių rezultatus, reikia pasakyti, kad jos nėra taip viena antrai priešingos, viena antrą griaujančios, kaip sako jų skelbiami obalsiai. Toji dviejų visuomeninių srovių, — būtent, klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos — kova parengia tinkamą dirvą, kurioje nevienodais dvasios ir kūno gabumais apdovanoti žmonės lengviausiai gali išugdyti visus savo psichinius ir fizinius gabumus, nes tik tokioje, nekartą žiaurioje srovių kovoje gali gimti laisvos, nepriklausomos asmenybės, be kurių tolimesnė kultūrinė žmonijos pažanga nebūtų įmanoma. Juk tenai, kur svetimas žmogus lemia žmogaus likimą, tenai, kur kitas žmogus veda žmogų, — visuomet bus pavojaus, kad vedamojo pajėgos nebus pilnai išugdytos, nebus nuodugniai sunaudotos.

Todėl abiem srovėm — klasių diferenciacijai ir klasių niveliacijai — galima teisingai pritaikinti Goethes „Fausto" Mephistophel'io žodžius: „Ich bin ein Teil von jener Kraft, die stets das Böse will und stets das Gute schafft".

Tiesa, neviena tų srovių, būtent, nei klasių niveliacija nei klasių diferenciacija neturi, antrąją išnaikinus, pati viena visuomenėje įsigalėti.

Paėmus viršų klasių niveliacijai, nuosavybės ir jos paveldėjimo teisės būtų galutinai pašalintos, kartu žlugtų ir būtina sąlyga gilesniam ir didesniam žmogaus gabumų tobulinimui, taigi ir tolimesniam intensingam žmonijos kultūros darbui.

Tokios padėties vaisius galėtų būti tik vienas: šalies ūkio stagnacija, tuo ūkiu paremtos kultūros apmirimas, pagaliau tos kultūros žlugimas, taigi ir organizuotos visuomenės pražūtis.

Atrodo, kad Leninas, vesdamas Rusiją griežtos žiaurios klasių diferenciacijos keliais į galutinę visų klasių niveliaciją, savo genialiu protu numatė tokius būsimosios klasių niveliacijos rezultatus, kai 1922 metais savo geležine ranka staiga pasuko Rusijos ekonominės politikos vairą vadinamosios naujos ekonominės politikos (Nep'o) vėžėmis.

Perdidelė klasių diferenciacija sudaro vienoje tautoje dvi skirtini, viena antrai priešingi tauti: viena valdo viešpatauja — tai ponų tauta; kita dirba, vargsta ir skursta, nesinaudodama žmonijos kultūros laimėjimais, — tai vergų, baudžiauninkų ar darbininkų tauta. Ši tauta tampa vien įrankiu valdovų rankose, kad ponų tauta dykaduoniaudama galėtų pagal savo luomą ar klasę viena gerėtis žmonijos kultūros gerybėmis.

Masaryk mano, kad klasių diferenciacija labiausiai ir žiauriausiai ir todėl pačiai visuomenei kenskmingiausiu būdu pasireiškia diktatūroje, visvien kieno ta diktatūra būtų: bažnyčios, aristokratų, buržuazijos ar proletariato.

Kaip klasių niveliacija, taip ir klasių diferenciacija ilgainiui veda prie ekonominės stagnacijos, prie kultūrinės ir politinės mirties.

Masaryk, taip gerai pažinęs pačias politinio ir dvasinio Rusų gyvenimo gelmes, mato tikrąsias Rusijos žlugimo priežastis perdidelėje klasių diferenciacijoje.

Carizmas mokėjo paviršutinai Rusiją civilizuoti, kitaip tariant, leisti aristokratijai, biurokratijai ir karininkams naudotis Vakarų Europos kultūros laimėjimais, bet Rusijos mužikas, Rusijos mužikas - kareivis gyveno anapus caristinės civilizacijos, ir todėl jis nestojo jos ginti, kai toji civilizacija savo vidujiniu skurdu nebepajėgė atsverti Didžiojo Karo reikalavimų.

Kadangi tiek klasių diferenciacija, tiek klasių niveliacija yra būtini kultūrinės pasaulio pažangos veiksniai, tai ne tik visuomenės veikėjui, bet ir ekonomistui ir sociologui teorikui stoja prieš akis klausimas, kaip tas dvi taip sau priešingi srovi geriausiai įkinkyti į vieną žmonijos kultūrinės pažangos vežimą, kad jos tikslingiausiai tarnautų kultūros tikslui, kuris turi duoti visiems žmonėms progos kuolabiausiai išugdyti savo kūno ir dvasios galias ir vien pagal tas išugdytas galias naudotis žmonijos kultūros laimėjimais?

Masaryk'o giliu įsitikinimu, ne tik mūsų laikais, bet ir ilgais būsimais amžiais tas dvi visoumeninės pažangos srovi tinkamai derinti, tikslingai kaskart didesniam kultūros klestėjimui jas subalansuoti tegali tik nuosekliai ir tinkamai įgyvenintа ekonominė, socialinė ir politinė demokratija.

Demokratija neleidžia įsigalėti perdideliai klasių diferenciacijai, nes ji nepripažįsta socialinės aristokratijos. Demo-

kratija užkerta kelią pilnai klasių niveliacijai, nes demokratijos idėjiniai pagrindai „laisvė, lygybė, brolybė“ nereiškia niveliavimo, bet individualizavimą, taigi ir kvalifikavimą.

Demokratija, įstatydama į tinkamas vėžes klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos sroves, jau ir pašalina visus revoliucijos pavojus. Demokratija yra gyvenimo tvarka ir tam gyvenimui vykdyti ji reikalauja darbo; todėl ji yra darbo tvarka, o darbas — visur ir visuomet — reiškia taiką.

Darbas, darbas fizinis ir protinis nugalės aristokratizmą ir revoliucionizmą. Jau Marx ir Engels savo 1848 metų manifesto revoliucijos sąvoką turėjo taisyti, keisti, kai pamatė tikrąjį socialinės revoliucijos įrankį mašinoje, galutinoje išvadoje išradime, teknikoje, moksle ir darbe.

Pažinę tikrąjį socialinės revoliucijos, taigi ir socialinės pažangos įrankį darbe, jie pasisakė už parlamentarizmą arba, kitaip tariant, už demokratiją.

Demokratija nėra vien valstybės ar valdymo forma — ji yra tam tikra pasauliožiūra; ji nėra vien politinė, bet drauge ir ypatingai etinė sistema. Juk pripažinti ir vykinti gyveniman visų piliečių lygybę, teikti jiems visiems laisvės, įkūnyti žmoniškumo, brolybės pradmenį bus ne tik politinė, bet ir nauja dorovinė programa.

Todėl tik viena demokratija savo doroviniais vidujiniais ištekliais tegali taikos keliu suderinti klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos srovių veikimą tolydžio didėjančiam žmonijos kultūrinės pažangos darbui.

Demokratija remiasi mokslu ir visuotiniu, vispusišku išlavinimu.

Demokratija turi nuolatine ištverminga pastanga lavinti save ir visus savo tautiečius.

Demokratija reikalauja iš kiekvieno ir menkiausio piliečio gyvai rūpintis visais viešaisais, o ypač valstybiniais reikalais.

Demokratija pripažįsta kvalifikacijas ir autoritetą, bet demokratijoje autoritetas nereiškia politinio ar luominio pirmavimo, nereiškia privilegijų, bet vien politinį ar administratyvinį tinkamumą, profesines kvalifikacijas.

Demokratijoje, kuri yra visų valdžia visiems, nėra vietos poniškam viešpatavimui — demokratija yra valdymas ir sa-

vivaldybė, kame jungiamos visos valstybiškai kūrybinės jėgos vienam dideliam medžiaginės ir dvasinės kultūros darbui.

Tuo būdu kasdieniniame gyvenime demokratijoj bus pakenčiama nelygybė, mažiausiai jaučiama ir kasdien mažėjanti nelygybė.

Taip suprantamoje demokratijoje kultūrinei kovai ir kultūriniam darbui gali ištiesti vieni kitiems rankas klasių diferenciacijos ir klasių niveliacijos atstovai.

Antroji teigiamosios kultūrinės žmonijos raidos sąlyga yra tautiškai politiško pobūdžio.

Tautos — tai natūralūs žmonijos organai. Tautybė tai svarbiausias žmogaus gabumams ugdyti dvasinis ir materialinis veiksnys, vadinas ir tinkamiausias kiekvienam žmogui įrankis nešti ir savo pačio indėlį į visos žmonijos kultūrinį turtą.

Kiekvieno žmogaus fizinių ir dvasinių galių išaugimas pareina ir nuo kultūrinio tos tautos būvio, kurios jis yra narys, nes kiekvienas žmogus naudoja visiems savo kultūros darbams pirmiausia savosios tautos teorinius ir praktinius ne tik dabarties, bet ir praeities, nekartą labai tolimos praeities, kultūrinius laimėjimus. Net dideli tautos galiūnų - didvyrių žygiai nėra vieno akimirksnio veiksmai — istorija, kaip ir gamta, nemėgsta šuolių; net staigūs perversmai esti paprastai išanksto, ilgu, slaptu ir todėl platesnių sluogsnių nepastebimu darbu parengiami.

Kiekvienas žmogus savo veiksmuose remiasi ne tik savo laiko, bet ir seniai jau karstuose gulinčių tautiečių darbais. Tas galioja tiek didžiųjų pasaulio genijų žygiams, tiek paprastų pilkų žmonelių darbams.

Kas būtų net toks Napoleonas be Didžiosios Revoliucijos sudarytų sąlygų, be tų visų vyrų ir jų darbų, kurie toms sąlygoms parengė dirvą ir pagaliau sukėlė pačią revoliuciją, jei ne paprastas, gal, tiesa, talentingas renesanso karių samdininkų kapitonas — condottieri.

Tas parodo didelę svarbą tautinei kultūrai, o tuo pačiu ir visos žmonijos pažangai ir kiekvieno tylaus, kuklaus, dažnai platesnės visuomenės nepastebimo darbo.

Masaryk teisingai giria Havliček'o žodžius: „Seniau žmonės mirdavo už tėvynę, už tautos gerovę; o mes norėkime dėl to paties gyventi ir dirbti".

Taip žiūrėdamas į žmonijos kultūrinės pažangos eigą, Masaryk ieško tikrojo ir savo tautos XX amžiaus politinių laimėjimų pagrindo kultūriniame jos būvyje, kurį sukūrė praeitųjų amžių visų čekų darbai, o ypač jų didžiųjų vyrų, Hus, Komensky, Dobrovsky, Jungmann, Kollár, Polacky, Šafarik, Havliček, Rieger, Sladkovsky veiksmai ir nuopelnai.

Savo visiems moksliškiems teoriniams darbams, savo visuomeniškiems politiniams žygiams Masaryk nustato gaires gerai įsižiūrėjęs į savo tautos dabarties kultūrinius siekimus, nuodugniai įsigilinęs į didžias čekų tautos praeities tradicijas. Jis sakosi visuomet atmenąs, kad ne vienas čia esąs, ne vien pats savimi gyvenąs, bet gyvenąs savo tautos praeities ir dabarties gyvenimu. Iš savo pirmatakų Dobrovsky, Kollár, Palacky, Havliček Masaryk sakosi sėmęs nurodymų kokius uždavinius turi atlikti čekų tauta, kokius siekimus ji turi savyje keltis ir auklėtis ir kokiais keliais turi ji tuos uždavinius vykinti, tuos siekimus įkūnyti.

Komensky palikimas — testamentas ir Kralic'o Biblija[1] visuose Masaryk'o Didžiojo Karo metais varguose, visose jo kelionėse po visą pasaulį buvę kasdieninis tautinis ir politinis memento.

Taip suprasdamas tautiškumą, Masaryk mato jo didžiausią reikšmę tą, kad tautiškumas geriausiai įgalina ugdyti kūno ir dvasios galias, taigi ir palengvina kiekvienam žmogui įnešti ir savo indėlį į bendrą žmonijos kultūros lobyną.

Tas taip svarbus kultūrai mūsų laikų tautinis pradmuo amžiais glūdėjęs žmonijos sieloje, gyvai pasireiškęs senovės visose kultūrinėse tautose, vėliau bažnytinio universalizmo nuslopintas, reformacijos pirmatakų gaivinamas, pagaliau pačios reformacijos buvo iš karto sustiprintas: prieš laikomą kosmopolitine katalikybę organizuojamos valstybinės ir tautinės bažnyčios; tautinės kalbos, šalia lotynų kalbos, virsta bažnytinėmis, šventomis kalbomis (Biblijos vertimai, tautinės liturgijos liaudies kalba).

Tuo pačiu laiku filosofinis ir literatinis renesansas paverčia liaudies kalbą literatūros kalba ir taip padaro ją kultūros įrankiu. Lotynų kalba vėliau ir aristokratinė ir diplomatinė prancūzų kalba užleidžia vietą tautinėms kalboms.

[1] Čekiškas 1593 metų Biblijos vertimas čekų brolių pagamintas ir turėjęs beveik tokią pat reikšmę Čekijoje, kaip Liuterio vertimas Vokietijoje.

Naujame pasaulio sutvarkyme didžiosios tautinės kalbos virsta pasaulinėmis kalbomis.

Kas šiandien nori sekti žmonių dvasios evoliuciją, tas turi mokėti be savo gimtosios kalbos, be mirusiųjų kalbų dar tris ar keturias kalbas.

Besirutuliuodamas tarptautinis susisiekimas ne tik neslopina, bet dar labiau praplečia ir sutvirtina tautinį žmonių susipratimą. XIX šimtmetyje tautiniai jausmai stipriai pasireiškė karuose su universaline Napoleono monarchija. Atsiranda viena šalia kiitos ypatingos tautinės ne tik literatūrinės, meninės, bet ir teisinės (Savigny) ir ekonominės (List) srovės. tuo pačiu laiku dedama pastangų sukurti sąmoningą tautinę filosofiją ir politiką: Vokietijoje Fichte, Hegel, Wagner, Lagarde, Nietzsche; Prancūzijoje — Michelet; Rusijoje — slavofilai; Lenkijoje — mesianistai; Čekijoje — humanitistai.

Tiems vis labiau stiprėjantiems tautiniams jausmams, toms vis labiau pasaulyje beįsigalinčioms tautinėms idėjoms Masaryk rūpinasi ne tik nurodyti kultūrinius uždavinius, bet drauge stengiasi duoti jų pateisinimą — pamatavimą.

Matydamas tautybės reikšmę ir uždavinį tarnauti kultūriniams žmonijos idealams, jis randa ir tautybės pateisinimą bendrai žmoniškuose humanistiniuose pradmenyse.

Čia jis seka savais pirmtakais — Kollár, Šafarik, Havliček, Smetana ir ypač Palacky, kuris visų tautų ir jų kalbų teises kildino iš Prancūzijos Revoliucijos obalsių — laisvės, lygybės, brolybės.

Masaryk mano, kad tuo geriau mes spręsime visus tautinius klausimus, juo didesniais savo tautos mylėtojais tapsime — juo žmoniškesni būsime ir drauge būsime labiau žmoniškesni, jei būsime tautiškesni.

Žmoniškumo humanizmo idealas yra bendras visiems žmonėms, visoms tautoms, bet kiekviena tauta vykdo tą idealą savotišku būdu: anglas jį supranta etiškai, prancūzas politiškai, vokietys sociališkai, čekas tautiškai ir tikybiškai.

Šiandien visur, nepaisant laikinų nukrypimų, tolydžio labiau siekiama žmoniškumo idealo, ir ateis laikas, kada visos tautos priims jį valstybinio gyvenimo pagrindu.

Tauta kaip ir atskiras žmogus, nemėgsta būti viena. Kaip žmogus negali gyventi vienas be kitų žmonių palankumo, taip ir kekviena tauta reikalinga yra kitų tautų simpati-

jos. Juk ir tvirčiausias žmogus negali pats vienas išsiversti, negali gyventi vien savo jėgomis, bet gyvena ir tuo, kad jis yra visuomenės narys; taip lygiai ir tauta, žmonijos narys, gyvena ne tik savo gyvenimu, bet tam, tikru laipsniu, ir kitų tautų gyvenimu.

Todėl tautinio pradmens negalima niekuomet griežtai atskirti nuo tarptautinių idealų. Žmonija tolydžio eina labiau į vienybę. Tautiškumas ir tarptautiškumas ne tik vienas antram neprieštarauja, bet vienas antrą papildo, nes tautos yra natūralūs žmonijos organai.

Karštai mylėdamas savo tautą, Masaryk lygiai karštai remia tarptautinius idealus, palaiko uoliai visas pastangas vieningai organizuoti ne tik Europą, bet ir visą žmoniją. Jis gerai supranta, kad negali būti tarptautiškumo be tautiškumo.

Taip suprasta tautybė, taip nustatyti jos pagrindai ir uždaviniai nepalieka vietos kitų tautų priespaudai, nesveikam šovinizmui.

Istorija rodo, sako Masaryk, kad visos valstybės, kurios žuvo — žuvo per šovinizmą, vistiek per kokį šovinizmą — tautinį, luominį, politinį ar tikybinį, bet per šovinizmą. (W e l t r e v o l u t i o n 466).

Kiekviena, net ir nepilnai susipratusi tauta gal kartais net visai instinktyviai deda pastangų palaikyti savo tautybei. Geriausia priemone savo tautybei palaikyti, visoms tautos ypatybėms ugdyti yra sava tautinė valstybė.

Todėl kiekviena susipratusi tauta visai sąmoningai rūpinasi ir deda pastangų sukurti savą tautinę valstybę.

Tiktai savoje laisvoje tautinėje valstybėje gali tiek pavienis asmuo, tiek visa tauta pilnai išugdyti visus savo gabumus ir tokiu būdu kaip reikiant dalyvauti visos žmonijos kultūrinės pažangos darbe.

Valstybė yra teigiama ir pastovi visuomenės organizacija, apgalvota ir sudaryta atskirų asmenų ir jų susivienijimų koordinacija ir subordinacija į vieną vienetą.

Juo labiau pasaulis kultūriškai bręsta, juo intensingesniu, smarkesniu kultūriniu gyvenimu jis gyvena, tuo daugiau susikuria naujų valstybių.

Europa turi didžiausią nepriklausomų valstybių skaičių; po jos Amerika; Azija, nors ir didžiausis kontinentas, nepriklausomų valstybių turi mažiau; mažiausiai turi jų Afrika.

Ne visos tautos, taigi ir ne visos valstybės yra vienodos: esama didelių, mažų ir labai mažų, bet visos jos, kaip jos bebūtų mažos turi teisę būti nepriklausomos, savarankiškai ugdyti visas savo ypatybes ir nešti savo indėlį į žmonijos kultūros lobyną.

Mūsų laikų humanistinis judėjimas gerbia ir fiziškai bei dvasiškai silpniausiame žmoguje žmogaus vertę, žmogaus asmenybę ir jos savarankiškumą, todėl negali jis nepripažinti ir mažoms tautoms nepriklausomumo teisės.

Moderninis humanizmo idealas pripažįsta ir silpnojo teises. Čia glūdi kultūrinės pažangos prasmė, žmogaus vertės pripažinimas ir mažųjų tautų nepriklausomumo garantija.

Nurodžius ir mažųjų tautų reikšmę kultūrinei žmonijos raidai, pamatavus jų teises humanizmo idealais, kyla sunkus klausimas, kaip mūsų dienų pasaulyje, kur dar vis tebevieš-patauja jėga, priespauda, gali būti silpnųjų tautų nepriklausomybė sukurta ir, kas dar svarbiau — išlaikyta.

Klausimas labai sunkus išspręsti.

Masaryk prisipažįsta, kad mažųjų tautų problema jį visą amžių kankinanti.

Jo giliu įsitikinimu, mažosios tautos laimės nepriklausomybę ir ją išlaikys, kai pasaulyje galutinai įsigalės humanizmo — žmoniškumo idealai; o jie įsigalės tik įkūnijus pasaulyje demokratijos pradmenis.

Pripažinus kiekvieno žmogaus asmenybei — individumui lygias teises, reikia teikti ir jo kalbai lygias teises — visas laisves.

Tenai, kur demokratija ima stiprėti, pradedama jau valstybės administracijoje pripažinti tautinių mažumų kalbas.

Demokratija draudžia žmogui naudoti kitą žmogų, kaip įrankį by kuriam savo tikslui pasiekti. Tuo pačiu pagrindu demokratija neleidžia galingesnei tautai naudoti by kuriems savo politiniams tikslams mažesniųjų tautų likimo.

Šalys, kaip Rusija, Austrija, kurioms demokratijos obalsiai buvo svetimi, nuolat naudojo mažąsias Balkanų tautas, kaip įrankį, savo politiniams siekimams.

Demokratiniu pradu mažosios valstybės turi lygias teises su didžiosiomis taip, kaip demokratinėje valstybėje vargšas teisės atžvilgiu yra lygus turtingajam ir galingajam.

Todėl tik įsigalėjus Europoje demokratijai, mažosios tautos galės išlaikyti savo nepriklausomybę.

Pasaulinei demokratijai įsigalėjus, nebegalės viena tauta pavergti kitas, nes demokratinė laisvė teikia ir mažoms tautoms savarankiškumo.

Tą aiškiai įrodo pasaulio istorija, pradedant XVIII šimtmečiu nuo Didžiosios Revoliucijos, didėjant pasaulyje laisvei, įsigalint demokratijai, viena tauta po kitos meta vergijos pančius.

Žinoma, nepriklausomybei išlaikyti ir maža tauta iš savo pusės turi dėti tam tikrų pastangų, tam tikrų pareigų, būtent, saugoti dorinius tautos pagrindus, visuomet būti pasirengus savo laisvę ginti, varyti tiek krašte, tiek užsieniuose protingą ir sąmoningą politiką ir tuo būdu įsigyti savo kaimynų palankumą.

Jei demokratija yra reikalinga mažoms tautoms, tai mažosios tautos savo ruožtu gali nemaža padėti demokratijos pradmenims įsigalėti pasaulyje.

Keldamos tautinį savo narių susipratimą, kovodamos už politinę nepriklausomybę, reikalaudamos valstybę nestatyti aukščiau už tautybę, jos skelbia laisvės, lygybės ir brolybės obalsius, kūnija juos gyvenime, ir taip tarnauja demokratijos reikalams.

Tad pilnai suprantama, kodėl Prūsijoje, Austrijoje, Rusijoje, Turkijoje pavergtųjų tautų judėjimas turėjo būti nukreiptas prieš absoliutizmą ir tuo pačiu griežtai kovojo tenai už demokratiją. Kiekvienas absoliutizmas yra tautinės minties, taigi ir demokratijos priešas.

Demokratija ne tik stiprina tautinę mintį, bet drauge tvirtina, plėtoja ir ugdo tarptautinius santykius.

Tik demokratija moka ir gali suderinti ir suvienyti nacionalizmą ir internacionalizmą. Geriausiu to įrodymu gali būti demokratinė Šveicarija, kur tautinis susipratimas ir tarptautinė nuotaika lygiagrečiai ir vienodai smarkiai plėtojasi. Tarptautinės įstaigos, pradedant Raudonuoju Kryžiumi ir baigiant Tautų Sąjunga, kurios susispietę laisvoje Šveicarų žemėje, yra geriausias to įrodymas.

Demokratinių pradmenų įsigalėjimas ne tik sudaro tinkamą dirvą mažoms tautoms nepriklausomybei įsigyti, ne tik leidžia joms nepriklausomybę išlaikyti, bet duoda ir sveikus

dorinius pagrindus joms teigiamai kultūroje augti ir tuo pačiu ilgus amžius gyventi. „Wilson'as, sako Masaryk, jau savo pirmoje rinkimų kompanijoje paskelbė tikėjimą ir pasitikėjimą liaudimi — demokratijos pagrindu prieš monarchiją ir aristokratiją. Tautos semia gyvybės syvus iš apačios, ne iš viršaus. Monarchija ir aristokratija veda visur ir visuomet prie dorinio supuvimo ir žlugimo." (Weltrewolution 317).

Tie gilūs demokratiniai įsitikinimai, paremti nuodugniu ilgų amžių žmonijos praeities žinojimu, turėjo nulemti ir Masaryk'o poziciją toje didelėje kovoje už laisvę ir demokratiją, tose pasaulinėse rungtynėse tarp teokratinio absoliutizmo ir humanistinės demokratijos, kurios ėjo Didžiajam Kare.

Jis pats sako, kad karui prasidėjus tekę dar kartą atsiklausti istorijos, semti iš jos naujų žinių, norint nustatyti, kuria linkme eina žmonijos raida; pagaliau, pagal tas istorijos pamokas, nusistatyti ir veikti.

Suprantama, kad žiūrint tiek visos čekų tautos praeities, tiek paties Masaryk'o visuomeninių ir politinių įsitikinimų jo vieta turėjo būti Ententės eilėse.

Ententė, priešingai negu Vokietija ir Austrija, skelbė valstybinio apsisprendimo teisę visoms, net ir mažosioms tautoms.

Pangermanizmas tokios teisės tautoms nepripažino; jis norėjo būti pirmas ir vienatinis visų ponas ir vadas. Savo ekspansijos pastangoms pateisinti, jis skelbė, kad viena daugelio tautų sudaryta valstybė — tai esąs kultūrinis žmonijos idealas.

Kai aliantai skelbė pilnos nepriklausomybės teisę ne tik didelėms, bet ir mažoms tautoms, Prūsų militarizmas naudojo ir Anglų gamtininko teorijas stiprinti savo militariniam aristokratizmui, kuris skelbė kaip pagrindinę, vadinamosios realinės politikos dogmą, kad kiekviena teisė remiantis galia ir jėga, kurios iš tikrųjų reiškia ne ką kitą, kaip vien žiaurią fizinę prievartą.

Vokiečių tauta buvo paskelbta pasaulio ponų tauta.

Prūsų militarizmo idėjomis sekė ir vokiečių filosofija šaukdama: naikinkit lenkus, triuškinkit kietus čekų kaušus, slėkit dekadentus prancūzus ir išdidžiuosius anglus.

Toje aliantų kilnių idėjų harmonijoje skambėjo skaudžiu disonansu vien teokratiškai absoliutistinės caro Rusijos prad-

mens. Iš tokios Rusijos Masaryk ne tik nelaukė išganymo, bet, laimingai pasibaigus karui, bijojo naujos Japonų karo laidos.

Ne tik patys rusai, bet ir jų draugai čekai rusofilai buvo susidarę politinio pasaulio sutvarkymo idealą planetarinės sistemos pagrindais, kuriame apie saulę „motutę Rusiją“ turėjo, tartum planetos, suktis visos kitos slavų tautos. Toje didelėje Rusijos tautų federacijoje kitos tautos, geriausiu atveju, būtų galėjusius gauti tik didesnę ar mažesnę autonomiją.

Didysis Karas buvo ne tik kariuomenių ar tautų karas, bet drauge skirtinų ir net visai priešingų pasauliožiūrų rungtynės, ir todėl suprantama, kad Masaryk stengėsi ne tik savo kariams, bet ir visiems savo tautiečiams įdiegti įsitikinimą, kad tas karas, vedamas protėvių husitų dvasioje, kad jis pateisinamas ne tik politiniais, bet ir grynai doriniais sumetimais.

Tokio Masaryk'o nusistatymo teisingumą pilnai patvirtino vėlesnieji istorijos įvykiai, sutelkę didesnę kultūrinio pasaulio dalį demokratinio aliantų humanizmo eilėse prieš teokratinį germanų mechaniškos fizinės jėgos ir brutališkos žiaurios prievartos absoliutizmą.

Tuo būdu tiek visuomeninė, tiek tautiškai politinė kultūrinės žmonijos pažanga, randa geriausia dirvą plėtotis ir augti demokratiniame žmonijos sutvarkyme. Todėl demokratija bus tas svarbiausias veiksnys, kurs įgalina didžiausią žmonių skaičių pilnai išugdyti, ištobulinti visus kūno ir sielos gabumus ir tik pagal tuos išugdytus gabumus leidžia dalyvauti visuose žmonijos kultūros laimėjimuose.

Istorikas Kraus baigia savo žinomą Cavouro biografiją šiais žodžiais: „Ateitis priklauso tam, kas ja tiki“. Masaryk giliai tiki, kad naujosios valstybės, ateities valstybės pagrįs tiek savo vidaus, tiek užsienių pǫlitiką „laisvės, lygybės ir brolybės“ pagrindais ir tuo būdu įgalins visas tautas ir visus tų tautų narius pilnai išugdyti savo kūno ir dvasios ypatybes ir pagal taip išugdytus gabumus naudoti žmonijos kultūros laimėjimus.

Masaryk'o humanizmo idealams priklauso ateitis, ateitis gal dar tolima, bet tikra, nes tie jo idealai paremti giliu žmonijos praeities pažinimu, nuodugniu tiek idėjinių, tiek

materialių žmonijos kultūrinės pažangos veiksnių žinojimu, nes tie jo idealai pagrįsti tiesa.

„Tiesa tai jėga“, kartoja Masaryk viename savo pirmųjų didžiųjų veikalų (Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus 520) žinomus Karolio Marxo žodžius.

„Pravda vitajet“, tiesa nugali, — iškala jisai savo atgavusios politinę nepriklausomybę tautos valstybiniame ženkle.

„Žmonės jau pradeda suprasti, sako Masaryk, kad melagystė tiek astkirų asmenų, tiek ištisų valstybių santykiuose ir darbuose yra kvailas dalykas ir nereikalingai painioja ir sunkina derybas. Tiesa visur, taipgi ir potilikoje, yra patogiausias dalykas (Weltrevolution 472).

Norėdamas trumpais žodžiais pareikšti pačius giliausius paskutiniuosius galingąja ir visa nugalinčia tiesa, o per ją ir šviesesne savo tautos ir visos žmonijos ateitimi pasitikėjimo pagrindus, Masaryk sako:

„Mūsų reformacija buvo revoliucija prieš teokratiją už demokratiją. Tikybos su politika ir apskritai su kasdieniniu gyvenimu santykiuose aš laikausi įsakymo: ieškokite pirmiausia Dievo karalystės ir jos teisybės, o visa kita, kas mums reikalinga, bus jums duota. Atskiras žmogus ir visa tauta su tikybiniais įsitikinimais, tauta su tvirta valia savo idealams įkūnyti visuomet pasieks savo tikslą. Tai mano gyvenimo patyrimas; tą mokslą aš pasiėmiau iš mūsų ir kitų tautų istorijos“ (Weltrevolution 535).

Kn. 5, 1932

VL. MAČYS

APIE TEISMO KANDIDATŲ IR ADVOKATŲ PARUOŠIMĄ

Svarbiam darbui reik tinkamai paruoštų darbininkų. Tokie darbininkai turi būt paruošti ir teismo darbui dirbti. Ligšiol pas mus veikia laikinasis teismo kandidatų paruošimo įstatymas, kuris buvo išleistas nepaprastomis mūsų gyvenimo aplinkybėmis esant, o dabar, toms aplinkybėms pasikeitus, tasai įstatymas irgi turi būt pakeistas.

Kaip tenka girdėt, mūsų Valstybės Tarybos ruošiamas mūsų teismų pertvarkymo įstatymas; žinoma, jis turės apimti ir teismo kandidatų paruošimą; dėl to ne pro šalį pasakyt keletą žodžių apie tą paruošimą.

Pirmoji sąlyga, be abejo, čia turi būt ta, kad visi dirbantieji teismo darbą turėtų universiteto diplomus. Tokiam reikalavimui įkūnyti dabar negali būti kliūčių, nes į mūsų universiteto teisių fakultetą stoja labai daug studentų. Suprantama, kad tokiam svarbiam darbui, kaip teismo darbas, darbininkai turi būt paruošti specialioj mokykloj. Čia pakanka primint, ką šiuo reikalu pasakė J. Bentamas: „Mokėti įstatymus ir taikyti juos žmonių santykiams nėra prieinamas kiekvienam žmogui dalykas. Manyti, kad tat yra visiems prieinamas dalykas, reikštų pripažinti, kad baisiausioji profesija daryti sprendimus, kuriais atimama iš žmonių nuosavybės teisė, laisvė, garbė ir tarpais gyvybė, yra vienintelė, kuriai eiti visiškai nereik pasiruošti, ir kad prasčiausiam amatui išmokti reik laiko ir mokymo, o svarbiausiam darbui nereik mokymo". Dėl to visose valstybėse įkurti universitetuose teisių fakultetai arba tam tikros mokyklos teisių mokslui dėstyti, ir tik išėję tuos fakultetus arba mokyklas ir gavę diplomus asmenys gali gaut teisėjų vietas. Pas mus dar esti atsitikimų, kad teismo kandidatais, tardytojais ir teisėjais skiriami studentai. Dabar taip nereikėtų daryti, nes kasmet ne maža studentų išeina teisių mokslą mūsų universitete.

Antroji sąlyga turi būti ta, kad kiekvienas, išėjęs teisių mokslą, išmoktų dirbti praktikos darbą, nes tik jungdami teori-

jos mokslą su praktikos darbu galime pasiekti gerų rezultatų. Praktikos darbas įpratina teisininką taikyti įstatymus gyvenimo įvykiams, remiantis ne vien įstatymo tekstu, bet ir įdėtu jame tikslu. Suprantama, kad patys teismai turi ruošti kandidatus teismo darbui dirbti savarankiškai. Kyla klausimas, kaip ilgai reikėtų dirbti praktikos darbas.

Nuodugniai žinoti įstatymus ir juos taikyti — tai ne kelių metų darbas; tai teisininko viso gyvenimo darbas, nes gyvenime iškyla daug nepanašių vienas į kitą įvykių, kurie teisininkui tenka svarstyti ir spręsti, o visų įvykių mes negalim numatyti. Dėl to pakanka tik trumpai supažindinti išėjusį aukštąjį teisių mokslą asmenį, kaip įstatymai taikomi bent svarbesniais atskirais atsitikimais, o toliau pasitikėt teisininko protu ir sąžine. Taigi, praktikos darbas yra būtinas dalykas, bet prilyginti jį laiko ilgumo atžvilgiu aukštojo teisių mokslo įgijimui nereikėtų. Juk tada taip būtų: maždaug 5 metai universitete ir tiek pat metų praktikos darbo, iš viso maždaug 10 metų. Tad prieitume, kad gabesni ir darbštesni teisininkai tirptų, nes ieškotų kitų kelių duonos kąsniui greičiau užsidirbti, ypač jei praktikos darbo metais jie negautų atlyginimo; o kaip tik svarbu jie pritraukti prie teismo darbo, bet ne atbaidyt. Todėl diplomuotam teisininkui praktikos darbas turėtų būt nustatytas ne ilgesnis kaip treji, dveji metai. Per tuos trejus metus diplomuotas teisininkas sugebėtų suprast visą teismo darbo eigą. Praktikos darbo laikas reikėtų sutvarkyti taip, kad praktikantas, kiek galima, daugiau susipažintų su teismo darbu ir kad jo darbo vaisiai būtų, kiek galima, gausingesni. Turime atkreipti dėmesį į tai, kad juo daugiau laiko duodama žmogui kuriam darbui padaryti, juo lėčiau jis dirba, o juo mažiau laiko duodama — juo sparčiau jis dirba. Tokia jau yra žmogaus psichologija: kam skubintis, jei laiko dar daug. Taip ir čia: duodami kandidatui daug laiko pasiruošti, galime sulaukt, kad jis virs tinginiu, apsileidėliu, dairysis į šalis, ar neras pelningesnio darbo ir, pagaliau, mes darbą, o duodami jam mažai laiko, galime sukelt jo energiją, smagumą ir norą dirbti ir sulaukti ne blogesnių vaisių negu pirmuoju atsitikimu, nes viltis greit pasiekti tikslą duoda žmogaus darbui spartumo.

Kandidatai turėtų būti padalinti į dvi kategorijas: 1) į jaunesniuosius ir 2) vyresniuosius kandidatus.

Jaunesnieji kandidatai turėtų mokintis darbo teisme, eidami nuo vienos teismo darbo šakos prie kitos. Jie galėtų

būt skiriami teismų sekretorių padėjėjais ir sekretoriais, o kurie norėtų — ir raštininkais.

Vyresnieji teismo kandidatai turėtų būti siunčiami padėti dirbti taikos teisėjams, valstybės gynėjų padėjėjams ir teismo tardytojams, žiūrint kandidato noro. Teisėjai, tardytojai ir valstybės gynėjo padėjėjai turėtų duoti kandidatams pradžioje lengvą darbą, o vėliau sunkesnį ir sunkų darbą; jie turėtų prižiūrėti kandidatų darbą ir teikti kandidatams patarimų. Minimiems teismo darbininkams susirgus, išvažiavus atostogų, persikėlus į kitą vietą arba mirus, vyr. teismo kandidatai galėtų pavaduoti juos, ir teismo darbas nebūtų sustabdytas.

Vyresniųjų teismo kandidatų skaičius kiekviename apygardos teisme turėtų būti bent penkis kartus didesnis negu dabar yra ir ne mažesnis, geriau dar kiek didesnis, negu taikos teisėjų skaičius.

Rusų įstatymai irgi skirstė kandidatus jaunesniaisiais ir vyresniais; kiekvienas diplomuotas teisininkas turėjo būti jaunesniuoju kandidatu nuo 1½ iki 2 metų, vyresniuoju — tiek pat; vadinas, gabesnieji kandidatai galėdavo atlikti praktikos darbą 1 metais greičiau.

Pas mus kandidatai skirstomi irgi jaunesniaisiais ir vyresniaisiais, tik jų praktikos darbo laikas ir pareigos įstatymo nenustatytos.

Suskirstymas kandidatų jaunesniaisiais ir vyresniaisiais reikalingas dėl to, kad pradedančiam kandidatui negalime pavest dirbti to darbo, kurį galime pavest kandidatui, dirbusiam teisme jau vienus ar dvejus metus. Taigi, pats darbas teisme verčia taip suskirstyti kandidatus; be to, toks suskirstymas paskatina kandidatus uoliau dirbti.

Įvedus sakytą santvarką, vyresnieji kandidatai labai praverstų. Juk žinome, kad mūsų teismai labai apkrauti bylomis ir kad naujų bylų skaičius, kol kas, vis auga, o ne mažėja. Tatai rodo teismų metinės apyskaitos; antai, Kauno teismo apygardoje 1927 metais pas taikos teisėjus prasidėjo naujų bylų 55.785, o 1928 metais 68.916; Šiaulių teismo apygardoje 1927 m. naujų bylų prasidėjo 47.500, o 1928 m. 50.835; Panevėžio teismo apygardoje 1927 metais naujų bylų prasidėjo 27.682, o 1928 m. 32.284; Marijampolės teismo apygardoje 1927 m. naujų bylų prasidėjo 27.781, o 1928 m. 29.515. Taikos teisėjų Kauno teismo apygardoje 1928 metais buvo 19; iš-

spręsta bylų tais pačiais metais 73.826, vadinas, vieno taikos teisėjo išspręsta 3.886 bylos; Šiaulių teismo apygardoje 1928 metais taikos teisėjų buvo 16; jų išspręsta bylų tais metais 51.672, vadinasi, vieno teisėjo išspręsta 3.223 bylos; Panevėžio teismo apygardoje 1928 m. taikos teisėjų buvo 11; jų išspręsta bylų tais metais 33.855, vadinas, vieno teisėjo išspręsta 3.077 bylos; Marijampolės teismo apygardoje taikos teisėjų 1928 m. buvo 10; jų išspręsta bylų tais metais 18,127, vadinas, vieno teisėjo išspręsta 1.813 bylų.

Taigi matome, kad, išskyrus Marijampolės teismo apygardą, kitų mūsų teismų apygardų taikos teisėjai per daug apsunkinti darbu, kitaip sakant, Marijampolės teismo apygardoje taikos teisėjų darbo aplinkybės yra normalios, o kitose apygardose nenormalios. Normaliomis teisėjo darbo aplinkybėmis laikomos tokios, kada teisėjui tenka per metus išspręsti 2.000 bylų, kitaip, teisėjui sunku apsidirbti. Jei imsime gyventojų skaičių, tai taikos teisėjo nuovadoje normalus gyventojų skaičius turi būti 25.000, o pas mus teisėjo nuovadoje yra gyventojų vidutiniškai 40.000 su viršum. Nei kitose šalyse, nei Klaipėdos krašte teisėjai nėra taip apsunkinti darbu, kaip pas mus. Girdėti sakant, kad jei teisėjas išsprendžia per metus 3.886 bylas, tai jis tiek bylų išspręsti pajėgia. Galime priversti žmogų įtempti visas jėgas ir daug nuveikti, bet juk nenorėsime, kad teisėjas po posėdžio išeitų iš savo kameros kaip apsvaigęs, kad darbas kenktų jo sveikatai ir įkyrėtų jam; juk žmogaus smegenys ir nervai, būdami įtempti, ne taip jau ilgai gali ištesėti. Ir dar po sunkaus kasdieninio darbo teisėjas girdi priekaištus, kad jis ilgai nesprendžia bylų. Mūsų teisėjas, išsprendęs per metus 3.000 su viršum bylų, turi spręst kasdien vidutiniškai po 8 — 10 bylų; tatai yra sunkus pakelti darbas.

Dėl to vyresnieji kandidatai daug padėtų taikos teisėjams nuolat dirbdami teisėjų kamerose: tris dienas per savaitę bylas galėtų spręst teisėjas ir tris dienas kandidatas; tada bylos greičiau būtų sprendžiamos ir teisėjai ne taip nuvargtų kaip dabar. Reikalui esant, vyresnieji kandidatai galėtų būti siunčiami padėti dirbti ir apsunkintiems darbu teismo tardytojams ir valstybės gynėjo padėjėjams.

Tiek jaunesnieji, tiek vyresnieji kandidatai turėtų gauti atlyginimą. Atlyginimas turėtų būt toks, kad kandidatas galėtų pragyventi. Neduodami atlyginimo, sulauktume, kad dauguma išėjusių teisių mokslą teisininkų ieškotų kitų šaltinių pragyventi.

Jaunesniesiems kandidatams atlyginimas galėtų būti duodamas grąžintinos algos pavidale, kitaip sakant, tie kandidatai, atlikę stažą arba stoję į advokatūrą, turėtų grąžinti gautą jų kaipo jaunesniųjų kandidatų atlyginimą dėl to, kad jie dar mokinosi teismo darbo.

Atlyginimas vyresniųjų kandidatų, kaipo savarankiškai dirbančių teismo darbą, turėtų būt žymiai didesnis negu jaunesniųjų ir, žinoma, negrąžintinas.

Vadinas, atlyginimas yra būtinas, nes jis trauktų teisininkus dirbti teismo darbą.

Taip daryti verčia ir mūsų gyvenimo aplinkybės. Žinome, kad dauguma mūsų studentų yra ūkininkų sūnūs, o ūkininkas ištesa padėti sūnui išeit gimnaziją; kai jo sūnus stoja į universitetą, tai padėti sūnui pinigais jis jau nepajėgia, ypač kai turi dar daugiau vaikų, kuriais jam irgi reik rūpintis; o gyvenimas mieste reikalauja nemaža lėšų. Yra ir turtingų, galinčių padėt sūnui pinigais ūkininkų, vis dėlto tokių ūkininkų skaičius — nedidelis. Dėl to studentai teisininkai, ir tai toli gražu ne visi, randa darbą valdžios ir privačių asmenų įstaigose, kiti skursta, tarpais, labai skursta, neturėdami pinigų papietauti. Štai vaizdelis: studentas gyvena apatiniame namų bute, pasibaigęs, menkai apsirėdęs, yra įsiskolinęs, 300 ar 400 litų, turi knyginėlį, susidedantį daugiausia iš rusų autorių knygų; teismo antstolis ateina aprašyt jo turtą, būtent, knygas; susijaudinęs studentas tyli; gerai, kad kreditoriaus atstovas atsisakė aprašyti studento turtą.

Išėjęs universitetą, po didelio vargo, studentas negali laukt tėvo paramos ir turi tuoj rūpintis užsidirbti duonos kąsnį. Retas katras norės dirbt teismo darbą nemokamai dar kelerius metus.

Dėl to ir turime pripažint, kad atlyginimas teismo kandidatų pas mus yra būtinas. Tas atlyginimas, žinoma, reikalaus išlaidų. Prancūzai sako, kad pertvarkant teismus, reik žiūrėti, ar valstybės biudžetas pakels pertvarkymo išlaidas ir jei pakels, tai kokio didumo pertvarkymas gali būt daromas.

Dėl to ir mes turime klausti, iš kokių šaltinių mes galėsime imti lėšų kalbamajam atlyginimui.

Valstybės valdžia galėtų įvest kaimiečiams paveldėto įpėdinystės keliu turto mokestį; dabar nuo to mokesčio mūsų kaimiečiai yra atleisti; kitose šalyse jis imamas. Kad tas mokestis nebūtų sunkus, jis turėtų būt nedidelis, sakysime, koks

ketvirtadalis arba pusė nuošimčio paveldėtojo turto vertės; be to, turintieji, sakysime, ne daugiau kaip 10 ha žemės ūkininkai galėtų būt atleisti nuo to mokesčio.

Toliau, buvo kalbėta apie įvedimą laisvųjų profesijų mokesčio, bet ligšiol tasai mokestis neįvestas, o tą mokestį, kad ir nedidelį, rodos, reikėtų įvesti.

Pagaliau, galima būtų kiek padidinti bylos mokestis, nes teismams išlaikyti mokestį moka visi gyventojai, o bylas teisme veda ne visi; taigi, vedantiems teisme bylas galima padidinti bylos mokestis: juk bylos mokestis dedamas tam, kas teismo sprendimu būna pripažintas neteisingas; tad tasai bylininkas, kaltas dėl nereikalingo bylos kėlimo, ir turi mokėt mažesnį ar didesnį bylos mokestį; čia teisingai pradedantis ir varantis bylą bylininkas nebūtų apsunkintas tiek, kad negalėtų kelti bylos.

Kolegialiniams teismams reikėtų pavesti sustatyti kasmet baigusių stažą teismo kandidatų sąrašą, remiantis gabumais ir darbštumu, ir tą sąrašą įteikti Teisingumo Ministeriui. Iš to sąrašo Ministeris turėtų skirti teismo kandidatus taikos teisėjais, teismo tardytojais, valstybės gynėjų padėjėjais, notarais ir teismo antstoliais. Tokia tvarka gera dėl to, kad tada būtų skiriami teismų įvertintieji kandidatai ir, be to, būtų išvengta protekcijų ir skyrimo netinkamų asmenų. Būtų pageidaujama, kad vietos kolegialiniuose ir vienasmeniuose teismuose būtų pavedamos jaunesniems kandidatams vietos, jei tik jie, turėdami tas vietas, galėtų susipažinti su teismo darbu.

Jei išėjęs praktikos darbą vyresnysis kandidatas negautų vietos dėl to, kad nebūtų vakansijos, tai jis galėtų dirbti teismo darbą ir toliau.

Teismo kandidatams by kokių specialių kvotimų nereikėtų daryti, nes jei teismo kandidatas išėjo gimnaziją ir universitetą, tai, be abejo, ir praktikos darbas jam nebus neįveikiamas dalykas. Naujas kvotimas nepasiektų tikslo, kadangi kandidatas atsitiktinai galėtų neatsakyti į kokį klausimą, o šiaip jau būtų gerai pasiruošęs. Be to, studentai universitete susipažįsta ne tik su teorija, bet jų dauguma įsigyja žinių ir iš praktikos darbo srities. Pagaliau, geriau pratinti kandidatus pačius stengtis uoliau dirbti, negrasinant jiems kvotimais, gal jau nubodusiais jiems gimnazijoje ir universitete. Stažo metais teismai gali pamatyti, kiek katras kandidatas yra vertas. Netikę teismo darbui kandidatai visuotinio teismo susi-

rinkimo nutarimais galėtų būt atleidžiami iš tarnybos, pranešant apie tai Teisingumo Ministerijai.

Kai dėl paruošimo teisininkų, norinčių pasirinkti advokato darbą, tai reikėtų turėt galvoje, kad advokato profesija yra laisva profesija, dėl to advokatų paruošimas turėtų būt kitoks. Juk kas išeina universiteto medicinos fakultetą, tas gali tuoj pradėti gydyti žmones; kas išeina universiteto technikos fakulteto statybos arba mechanikos skyrių, tas gali tuoj pradėt statyt trobesius, dirbt fabrike; čia valdžia nereikalauja iš pasakytų specialistų stažo dėl to, kad jų profesijos yra laisvos profesijos: jei jie bus blogi specialistai, tai negaus darbo. Bet iš teisininkų, pasirenkančių advokato profesiją, visur reikalaujama stažo, tik jis yra neilgas ir įgyjamas įvairiais būdais, antai, bylų rengėjų kontorose, advokatų kontorose, teismuose. Pas mus bylų rengėjų (avoués — Prancūzijoj, sollicitor, attorney, proctor — Anglijoj) nėra. Dėl to pas mus norintiems pasirinkt advokato profesiją reikėtų leist ruoštis kolegialiniuose teismuose, pas taikos teisėjus, advokatų kontorose, reikalaujant, kad jie susipažintų su teismo darbo formalumais. Tam susipažinimui, rodos, pakaktų vienerių metų. Per tuos metus teisininkai praktikantai turėtų mokytis darbo teismo raštinėse ir teismo posėdžiuose, klausydami bylas; kas kokios dvi savaitės jie turėtų daryt teismo salėse susirinkimus, pirmininkaujant advokatų tarybos paskirtam advokatui, tuose susirinkimuose pranešinėti apie jų girdėtas bylas, skaityti referatus, spręsti ginčus pasirinkta tema, pratintis kalbėti ir, be to, susipažinti su bylos pradžia, eiga ir pabaiga. Metams suėjus, komisija iš teismo nario — pirmininko, vieno teisėjo, vieno advokato ir valstybės gynėjo padėjėjo turėtų patikrinti, ar visi pakankamai susipažino su teismo darbu. Jei katras būtų silpnai pasiruošęs, tai komisija savo nuožiūra skirtų tam dar kurį laiką ruoštis, o jos pripažintiems pakankamai pasiruošusiais galėtų leisti vesti bylas per dvejus metus tik pas taikos teisėjus, atsiklausiant patarimo jų pasirinkto prisiekusio advokato. Apie tokį leidimą praktikantams vesti bylas komisija išduotų jiems tam tikrą liudymą ir praneštų apygardos teismui ir advokatų tarybai. Tokius teisininkus galėtume vadint jaunesniaisiais advokatais. Esamojo dabar mokesčio iš jų nereikėtų imti. Po dviejų metų jaunesnieji advokatai galėtų būt atleisti nuo pasakyto varžymo.

Praktikantai ir jaunesnieji advokatai turėtų būt priežiūroje advokatų tarybos, kuri skirtų jiems disciplinarines bausmes, nedidesnes kaip kad dabar dedamos. Savo reikalams aptarti jie galėtų turėti tam tikrą organizaciją prie advokatų tarybos.

Teismo kandidatai galėtų pereit į jaunesniuosius advokatus tik turėdami teismo liudymą, kad jie pakankamai yra susipažinę su teismo darbu; be to, jie turėtų tuoj grąžinti gautą, jiems esant jaunesniaisiais kandidatais, atlyginimą, jei tasai atlyginimas valdžios būtų nustatytas.

Dabartinis mūsų 5 ir 7½ metų stažas yra per ilgas ir tokio ilgo stažo nė vienoje valstybėje nėra, dėl to jis būtinai reik sutrumpinti, kad galėtume pritraukti prie teismo darbo gabesnius ir darbštesnius teisininkus.

Kn. 6, 1932

MORAVSKIS

LYGINAMOJI PABALTĖS VALSTYBIŲ VISUOMENĖS ŪKIŲ APŽVALGA

Literatūra.

1. Osteuropäische Länderberichte. Band I: *Polen, Soviet — Russland, Lettland, Estland, Litauen.* Schriften der Industrie — u. Handelskammer Breslau. Heft 4, 5, 6. Mai 1927. Verlag von M. u. H. Marcus, Breslau.

2. Andree — Heiderich — Sieger. Geographie des Welthandels. Eine wirtschaftsgeographische Erdbeschreibung. I Band: *Europa.* Vierte Auflage, herausgegeben von Franz Heiderich, Hermann Leiter — Robert Sieger. 1926. Verlag von L. W. Seidel u. Sohn in Wien.

4). А. А. СУХОВ Экономическая география наших западных соседей, Государственное издательство Украины. 1925.

3. *Dr. O. Lehnich.* Währung u. Wirtschaft in Polen, Litauen, Lettland und Estland. Berlin. Verlag von R. L. Prager., 1923.

5. Baltischer Almanach für das Jahr 1928. Herausgegeben von der „Baltische Presse". Erster Jahrgang. Danzig. Danziger Zeitungsverlagsgesellschaft m. b. H. 1928.

6. *Dr. B. Siew.* Lettlands Volks- u. Staatswirtschaft Riga. 1927.

8. Lietuvos Statistikos Metraštis 1924-1926 m. Pirmoji laida. Finansų Ministerija. Centralinis Statistikos Biūras. Kaunas. 1927.

9. Ministerių Kabineto priimtasai Lietuvos Respublikos 1927 metams biudžeto projektas. Valstybės spaustuvė.

10. 1926 m. biudžeto projekto aiškinimasai raštas. Valstybės Spaustuvė.

11. Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys. Finansų Ministerija. Centralinis Statistikos Biūras. Kaunas.

12. Estland in Vergangenheit und Gegenwart. Staatsdruckerei in Tallinn.

Pramonė.

Pokarinis pramonės atstatymas Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje žymia dalim ėjo naujais pamatais. Svarbiausiomis pokarinės pramonės dirbinių pardavimo rinkomis tapo vietos rinkos, bet ne užsienio kaip tai buvo prieš karą, ypač stambios pramonės dirbinių atžvilgiu. Todėl pirmiausia pradėta gaminti dirbiniai, reikalingi masiniams vietos, ypač žemės ūkio, vartotojams. Žaliava buvo daugiausia taip pat vietinė, kadangi

[1] Pirmoji šio straipsnio dalis, kurioje duodama bendra lyginamoji Pabaltės respublikų gaminamųjų jėgų apžvalga, įdėta p. Šostako 1929 m. išleistoj knygoj. „Pabaltės respublikų pramonė".

svetimos žaliavos, ypač pradžioje, maža buvo atvežama. Čia reikia pažymėti, kad prieš karą Latvijos, Estijos ir Lietuvos stambios pramonės įmonės perdirbdavo daugiausia atvežtą žaliavą, tame skaičiuje daugiausia buvo mineralinio kuro (anglies). Atsistačiusioj Latvijoj, Estijoj ir Lietuvoj pradėjo įsigalėti tendencija patiems apdirbti savo žaliavą, kaip savo vartojimui, taip ir eksportui ir kuo mažiausia įvežti užsienių prekių, ypač mažiau reikalingų. Tas nusistatymas ilgainiui buvo padėtas visų šių kraštų ekonominės politikos pagrindan.

Stambiausių tų kraštų prieškarinių pramonės įmonių įrengimas karo pradžioje buvo evakuotas į Rusiją, o paskui vokiečių ir bolševikų okupacijų metais daug likusio įrengimo buvo išvežta į Vokietiją ir Tarybų Rusiją arba vietoje suvartota karo reikalams. Tarybų Rusija grąžino labai maža ko iš evakuoto pramonės įmonių įrengimo, ir tai su dideliais vilkinimais ir sunkumais. Todėl atsistatančioms 1919 — 23 m. pramonės įmonėms daugiausia teko įsigyti naujas mašinas, instrumentus ir kt., ieškoti sau naujų technikinių jėgų, naujų darbininkų kadrų. Visa tai pradžioje, nesant reikalingų lėšų, kredito ir t. t., sunkino pokarinį pramonės atstatymą. Todėl pirmaisiais metais greičiausiai atsistatė smulkioji ir vidutinė pramonė ir ypač amatų dirbtuvės, glaudžiai susijusios su vietos gyvenimu. Stambesnės įmonės buvo valstybės organų atstatomos, kadangi kai kurios jų turėjo valstybinės ar visuomeninės reikšmės. Atsiradusios savivaldybinės įmonės ir visuomeninės organizacijos taip pat pradėjo dalyvauti pramonės atstatyme. 1921 - 23 m. stambių pramonės įmonių vadovybė pereina į privatinių kompanijų, akcinių bendrovių, koperatyvų ir panašių vienetų rankas.

Kartu su žemės reforma natūraliniu būdu reformavosi ir atsistatė Latvių, Estų ir Lietuvių pramonė. Todėl ir tolimesniais metais daugely šakų tvirtėjo smulkiosios ir vidutinės pramonės šakos. Koperacinis, profesinis ir kt. susiorganizavimas taip pat plito ir apėmė Pabaltės kraštų pramonę. Kur buvo tam tikros sąlygos, ir toliau veikė valstybiniai organai, ypač atstatant stambiąją pramonę.

Čia reikia pažymėti, kad tolimesniam stambios pramonės augimui Pabaltės respublikose buvo ypatingai geros sąlygos: prie pat jūros; puikūs uostai; nemažas prekybos laivynas; patogi geografinė padėtis tarp Tarybų Rusijos ir Vakarų Europos; gamtos turtai; gyventojų darbštumas ir dar-

bingumas; pasiturinti emigracija, kuri siuntė į tėvynę stambias pinigų sumas ir t. t.

Dėl viso to 1922 - 24 m. visose Pabaltės respublikose labai sustiprėjo pramoninė griunderystė, ir jų pramonės dirbiniai buvo pardavinėjami užsienių rinkose. Į pramonės įmones pradėjo plaukti kapitalai, padidėjo kreditas.

Dabar trumpai pažvelgsime į tai, kaip atsistatė pramonė kiekvienoj šių jaunų respublikų.

Estijoje prieš karą ypač tarpo stambi tekstilinė, medžio, metalo apdirbamoji, cemento ir kt. pramonė. Jos centrai buvo Tallinnas ir Narva. Gerokai paplitęs buvo degtinės varymas. Ta pat kryptimi buvo veikiama ir atgimusioj Estijoj, kur be to padidėjo riebalų, odos, medžio masės ir kt. perdirbimas. Čia daug padėjo tai, kad reikalinga žaliava ir kuras buvo vietoje. Be puikių linų, labai vertinamų Europoj, žemės ūkio produktų, ypač bulvių, gyvulininkystės produktų, miško, fosfatų, cemento, po karo su dideliu pasisekimu buvo utilizuojami dideli degamojo skalyno ir durpynų klodai.

Dėl tam tikrų sąlygų Estijos pramonės atstatyme labai žymų vaidmenį suvaidino valstybės organai. Estijoje valstybės nuosavybės vertė, įskaitant čia miškus, laivus, grąžintas iš Tarybų Rusijos mašinas, vertės popierius ir t. t., buvo didesnė kaip privatinių asmenų turto vertė. Tai leido Estijos valstybės organams išvystyti ypatingą energiją atstatant pramonę. Estijos valstybė veda visą eilę pramonės įmonių: gelžkelius, paštą ir telegrafą, laivų statymo įmones Tallinne, Knochtelšeno degamojo skalyno kasyklas ir tenykštę aliejaus destiliacijos įmonę, durpynus, dirbtinio fosforo dirbtuvę, miškų ūkį ir t. t. Pav., degamojo skalyno pramonėje valstybė 1925 m. pagamino 15 mil. pūdų skalyno, privatinės bendrovės tik — 3 mil. p. Durpių pramonėje tas santykis 15.000 kūb. sieksnių ir 4.000 kub. s. Valstybinės medžio apdirbimo įmonės apdirbo miško iš 2.500 dešimtinių iš 8.000 deš. bendro to laiko kirtimo ploto. Čia reikia dar paminėti 3 valstybines dideles laivų statymo įmones Tallinne. Iš to matyti, kokia žymi dalis pramonės įmonių Estijoje yra valstybės rankose.

Be tų grynai valstybinių įmonių, Estijos valstybė įdėjo žymius kapitalus į visuomenės ūkį.

Tos sumos sudarė:

1921 m.	50,0	mil. estų mk.
1922 „	197,0	„ „ „
1923 „	510,0	„ „ „
1924 „	613,0	„ „ „
1925 „	405,5	„ „ „
1926 „	401,5	„ „ „
Iš viso . .	2.177,0	mil. estų mk.

Kartu su valstybinėmis įmonėmis tai sudaro 3.000 mil. estų mk. Dėl to Estijos valstybė turi didelės įtakos ir privatinei pramonei. Dėl to Estijos valstybė pradėjo gyvendinti valstybinio monopolio principus ir kitose pramonės šakose. 1927 m. pradžioje buvo manoma įvesti valstybinį monopolį tabako, degtukų ir alaus pramonėj.

Čia reikia pažymėti, kad visos Estijos valstybinės įmonės, išskyrus paštą, nepaisant visų teikiamų joms palengvinimų, duodavo valstybei nuostolių. Per 6 metus, iki 1927 m. pradžios, šių nuostolių buvo apie 6.000.000 estų mk., kurie buvo duoti toms įmonėms paskolų pavidalu.

Nors ir tokie dideli buvo pirmykščių valstybės įmonių nuostoliai, jų teigiamos pusės tokios svarbios, kad su kaupu padengia laikinus nuostolius. Tik vienoje Estijoje pramonės gamyba jau beveik susilygino su prieškarine (Latvijoj ir Lietuvoj ji dar nepasiekė prieškarinio lygio). Valstybinių įmonių darbininkų ir tarnautojų būklė daug geresnė negu privatinių. Valstybės įtaka visose gyvenimo srityse pasireiškė labai teigiamai, didindama jos prestižą pramonėje.

Antrą vietą išsivadavusios Estijos pramoninėj griunderystėj užima akcinės bendrovės. Nuo 1919 m. iki 1923 m. Estijoje įsikūrė 180 naujų akcinių bendrovių, kurios suvaidino žymų vaidmenį stiprinant vidutiniąją ir stambiąją pramonę.

Dabar pažiūrėsime, kaip palaipsniui atsistatė pramonė išsivadavusioje nuo visokių išorinių priešų Estijos respublikoje.

Bendras pramonės įmonių skaičius Estijoje didėjo šiuo būdu:

1921 m. jų buvo	875
1922 „ „ „	1292
1923 „ „ „	1655
1924 „ „ „	1867

Įmonių skaičius greičiausiai didėjo šiose šakose: beveik dvigubai padidėjo tekstilinių, medžio apdirbimo ir odos įmonių. Metalo apdirbimo pramonė kiekybiškai padidėjo 150%, chemijos pramonė — 200%. Mažiausia tepadidėjo maisto ir skan. pramonė.

Skaičius darbininkų, dirbančių visose šiose įmonėse, kitėjo šiuo būdu:

1921 m. jų buvo	31.445
1922 „ „ „	45.355
1923 „ „ „	42.266
1924 „ „ „	38.733

1921 ir 1922 m. bendras pamonės darbininkų skaičius Estijoje augo, 1923 m. jis pradėjo mažėti. Tas bendras reiškinys nebuvo pastebimas tik maisto ir chemijos pramonėj.

Iš šių duomenų matyti, kad bendras įmonių skaičius kalbamais metais Estijoj sistematiškai augo, o nuo 1923 m. užimtų jose darbininkų skaičius pradėjo mažėti. Tai rodo, kad įmonės pradėjo smulkėti. Panašus pramonės įmonių smulkėjimas, kaip mes pamatysime toliau, buvo pastebimas ir Latvijoje. Estijoje 1923 m. 64% pramonės įmonių, priklausančių fabrikų inspekcijos priežiūrai, buvo smulkios (mažiau kaip su 5 darbininkais). Toliau, nuo 1924 m. smulkių ir vidutinių (su 5 — 50 darbinink.) įmonių skaičius vis labiau augo. Tuo pat laiku stambių įmonių skaičius nepasikeitė, keliais atsitikimais net sumažėjo. Stambiosios įmonės vyravo tik metalo apdirbimo ir tekstilinėj pramonėj.

Prieš karą Latvijos pramonės centruose, ypač Rygoj, buvo sukoncentruota labai daug stambių įmonių. Be stambios metalo apdirbamosios, tekstilinės ir medžio apdirbamosios pramonės, čia plačiai buvo išaugusi konservų gamyba. Rygoje buvo dar stambiausia gumos manufaktūra „Provodnik“

Prieš karą 1910 m. buvusių dabartinės Latvijos respublikos teritorijoje 782 fabrikų su 92.343 darbininkais gamybos vertė siekė 196.720.000 rub., kurie lygūs 492.000.000 dabartinių latų.

Išsivadavusioj Latvijoj pramonė atsistatė palaipsniui; ji naudojosi žaliava, kurią jai tiekė persireformavęs žemės ūkis, gyvulininkystė, žuvininkystė.

Stambūs miškų turtai, dideli klinčių, molio, gero smėlio ir kiti mineraliniai klodai taip pat davė pramonei pigios ir geros

žaliavos. Padidėjusi durpių iš dalies rusvojo anglies gamyba davė kiek kuro ir pramonės reikalams. Dauguvos slenksčių elektrofikacija dėl stambesnių pinigų išteklių trūkumo tuo tarpu negalėjo būti įvykdyta, ir todėl teko įvežti iš užsienio anglio ir kitos trūkstamos žaliavos.

Latvijos pramonės įmonių ir dirbančių jose darbininkų skaičius šiaip augo:

1920 m.	buvo	1.430	įmonių	su 21.213	darbinink.
1921 „	„	1.709	„	„ 28,643	„
1922 „	„	1.906	„	„ 31.827	„
1923 „	„	2.032	„	„ 40.614	„
1924 „	„	2.598	„	„ 48.034	„
1925 „	„	2.839	„	„ 49.405	„
1926 „	„	2.732	„	„ 49.672	„

Vadinas, tik 1926 m. įmonių skaičius pradėjo mažėti (1926 m. sumažėjo 107). Sumažėjo daugiausia Rygoj ir kituose didesniuose miestuose, kur darbininkų skaičius nemažėjo, vadinas, pramonė pradėjo koncentruotis. Rygoj sukoncentruota apie 60% visų pramonės darbininkų. Pramonės gamybos vertė pradėta tiksliau registruoti tik 1924 - 26 m.; iki tol tai buvo atliekama tik apytikriai.

Oficialiniais daviniais ji sudarė (mil. latų):

Pramonės šakos	1922 m.	1923 m.	1924 m.	1925 m.
Tekstilinė pramonė	16,7	25,9	28,3	32,1
Popierio ir poligr.	10,8	18,7	21,5	26,0
Mech. medžio apdirb. . . .	18,0	39,0	45,7	40,0
Metalo pramonė	20,0	30,3	30,4	32,7
Mineral. „ . . .	3,0	4,4	7,0	7,6
Gyvul. prod. perdirb. . . .	9,7	14,3	16,2	21,5
Maisto prod. ir skan. gam. .	44,9	57,9	66,2	80,6
Chemijos pramonė	9,1	13,1	17,5	23,4
Kitos įmonės	1,9	11,0	10,7	11,8
	134,1	214,6	243,5	275,7

1925 m. produktų vertė, lyginant su 24 m., padidėjo 32,8 mil. latų arba 13,5%. Vis dėlto, palyginus ją su prieškarine toje pat teritorijoje, tai sudarė tik 56%. Užimtų visose pramonės įmonėse darbininkų skaičius 1925 ir 26 m. (49,9 ir 49,7 tūkst.)

sudarė tik 54% prieškarinio darbininkų skaičiaus. Iš to matyti, kad 1925 ir 1926 m. Latvijos pramonė dar toli buvo atsilikusi nuo prieškarinės.

Čia reikia pažymėti, kad nuo karo labiausiai nukentėjo tos stambiosios latvių pramonės įmonės, kurios dirbo Rusų ir kt. kaimynų rinkoms. Palyginus su 1910 m. lygiagrečiai su darbininkų skaičiaus sumažėjimu, padidėjo įmonių skaičius, vad. latvių pramonė gavo smulkios ir vidutinės pramonės pobūdį. Vienok, latvių pramonei toliau plečiantis, stambiosios pramonės absoliutinė reikšmė yra didesnė kaip smulkios ir vidutinės, nors, palyginus su prieškariniais laikais, stambioji pramonė žymiai sumažėjo.

Stambiosios įmonės dabar vyrauja metalo, mechaninėj medžio apdirbimo, tekstilinėj, popierio ir chemijos pramonėj. Kitose pramonės šakose taip pat nuolat didėja skaičius stambių įmonių, kurios pakeičia smulkias ir vidutines. Tai, sakysim, pastebima malūnų srity.

Latvijoje greitai pradėjo augti, ypač 1923 ir 24 m., pramonės akcinių bendrovių skaičius, bet, palyginus su prieškarinėmis, jų vidutinis didumas ir kapitalai sumažėjo. Dėl per mažo kapitalų plaukimo iš užsienių, stambios akcinės įmonės augo ne taip greitai, kaip prieš karą. Vis dėlto čia reikia pažymėti, kad, turėdama puikius uostus, savo prekybos laivyną, patyrimą prekyboje bei pramonėje, latvių pramonė turi gerų šansų tolimesniam augimui.

Bendras Latvijos pramonės vaidmuo visam visuomenės ūkiui vis dar ne toks žymus, kaip jis turėtų būti pagal didelį miestų gyventojų skaičių, žymią latvių miestų, uostų reikšmę ir t. t. Visas idėtas į Latvių pramonę kapitalas 1924-25 m. sudarė apie 225 mil. latų, arba 4,5% viso tautos turto vertės, kuri 1922 m. apskaičiavimu buvo lygi 5 miliard. latų, neskaitant miškų, žemės ir kitų gamtos turtų vertės[2].

Lietuvoje pramonės atstatymas ėjo dar sunkiau, kaip Latvijoj ir Estijoj. Prieškarinė pramonė dabartinės Lietuvos respublikos teritorijoje susidėjo iš 466 pramonės įmonių, prižiūrimų fabrikų inspekcijos, su 17.817 darbininkų. Įskaitant smulkias ir amatų dirbtuves, Lietuvoje prieš karą buvo išviso 3.134 įmonės. Šios pramonės eksportas nebuvo tiek žymus,

[2] D-ras A. Bilmanas, „Naujoji Latvija", Ryga, 1926 m., 126, 168—169 pusl.

kaip Latvijos ar Estijos; jos didumas ir įrengimas buvo menkesnis kaip Latvijoj ir Estijoj.

Po karo Lietuvos gyventojai atsigavo išlėto; jų perkamoji galia pradžioje buvo labai nedidelė. Žemės reformos įvedimas, dažnai pasikartojusieji nederlingi metai ir kt. nepalankiai veikė Lietuvos žemės ūkio gyventojų gaminamųjų, vartojamųjų, perkamųjų jėgų atstatymą. Lėšos pramonės atstatymui, kreditui plaukė labai išlėto. Todėl pirmiausia atsistatė smulkiosios ir vidutinės įmonės. Valstybė pirmais metais labai veikliai dalyvavo tame atstatymo procese, steigdama ir vesdama reikalingas jai pramonės transporto, statybos ir kt. įmones, tiekdama tuo pat metu kredito ir reikalingą paramą privatinėms pramonės įmonėms. Po truputį, be smulkių ir vidutinių pramonės įmonių, ėmė rastis akcinių bendrovių, prekybos draugijų, koperatyvų organizacijų ir t. t. Jau 1920 - 21 m. įsikūrė 41 akcinė pramonės ir prekybos pramonės bendrovė su 150 mil. auks. pamatinio kapitalo. Tik 8 jų buvo provincijoj, visos kitos Kaune. 1924 m. 48 tokių akcinių bendrovių[3] pamatinis kapitalas buvo lygus 30,6 mil. litų, vadinas, kiekvienai įmonei vidutiniškai teko po 625.000 lt. Jų metinis suvestinis balansas sudarė 58,7 mil. lt., vidutiniškai kiekvienai akcinei bendrovei teko 1,2 mil. lt. Iš čia matyti, kad žymiausių akcinių bendrovių kapitalai ir operacijos buvo nedideli.

Lietuvos pramonės bendrą charakterį ir vykusius joje pasikeitimus parodo žemiau dedami daviniai. Čia imame 1923 m., kada dar pramonės įmonių statistika buvo palyginamai silpnai vedama, ir 1926 m., kada tas reikalas buvo geriau sutvarkytas.

	1923 m.		1926 m.	
		skaičius		
Maisto prod. ir skan. gam. .	2.352	4.361	2.742	5.793
Gyvul. prod. apdirbimas .	915	4.604	807	2.908
Medžio apdirbimas . . .	257	1.359	754	5.747
Mineral. gamyba	211	1.018	219	1.796
Metalų apdirb.	502	4.390	615	2.099
Popieriaus ir poligr. gam. .	192	640	206	2.155
Pluošto dirb. gam.	1.017	13.300	428	1.185

[3] Faktinai jau tuomet jų buvo daug daugiau, bet Kredito Inspekcijai buvo patiektos tik 48 akc. b-vių apyskaitos.

Chemijos prod. gam. . .	29	423	38	395
Įvairios dirbtuvės	270	1.363	1.448	5.844
	5.745	31.458	7.257	27.922

Čia įskaitytos taip pat smulkiosios ir amato dirbtuvės. Jų buvo net daugiausia. 1923 m. įvairiuose amatuose, įskaitant taip pat statybą ir transportą, dirbo 70% visų dirbančių pramonėje ir amatuose gyventojų (97.904 žm., įskaitant savarankiškai gyvenančius įmonininkus ir amatininkus, jų šeimas, dirbančius šeimų narius, tarnautojus ir darbininkus).

Iš 5.745 pramonės ir amatų įmonių su 31.458 darbininkų, 1923 m. fabrikų įmonių buvo tik 510 su 9.200 darbininkų. Kiekvienam fabrikui tuomet teko vidutiniai po 18 darbininkų, 1,6 mašinų su 46 P.S.

Pramonės ir amatų įmonės darbininkų skaičiaus atžvilgiu 1926 m. šiaip skirstėsi:

	Įmonių skaičius	Darbinink. skaičius
Iki 4 darb.	6.238	9.632
Nuo 5 — 14 darb.	774	5.755
„ 15 — 49 „	170	3.810
Daugiau kaip 50 darb.	75	8.923
	7.247	28.120

Iš čia matyti, kad skaičius įmonių su 5 ir daugiau darbininkais išaugo iki 1719, vidutiniai kiekvienai įmonei teko 18 darbininkų, kaip tai buvo ir 1923 m. Vadinas, augant vidutinių ir stambių įmonių skaičiui, dirbančių jose darbininkų skaičius liko tas pat. Bet dėl techniškų patobulinimų, mašinų įvedimo ir kt. jų našumas augo. Smulkiųjų įmonių (iki 5 darbininkų) skaičius po 1923 m. ėmė didėti, bet kartu su tuo jos smulkėjo. 1923 m. jose dirbo vidutiniai po 4 darbininkus, o 1926 m. tik po 1,6 darb.

Bendras įmonių skaičius padidėjo, o dirbančių jose darbininkų skaičius sumažėjo. Beveik pusiau sumažėjo skaičius darbininkų, dirbančių gyvulių produktų apdirbimo pramonėj. Žymiai sumažėjo darbininkų skaičius odos pramonėj, ypač dirbančioje eksportui. Miškų medžiagos apdirbimo pramonėj darbininkų skaičius sumažėjo 30% dėl žaliavos stokos. Tas pat buvo pastebima ir kitose pramonės šakose. Tiesa, maisto

produktų, pluošto dirbinių, tabako gamyba kiek padidėjo. Pramonė visą laiką su ypatingu rūpestingumu buvo globojama kaip valstybės, taip savivaldybių bei kitų organizacijų.

Bendras kapitalas, įdėtas į pramonės ir amato įmones Lietuvoje, be Klaipėdos krašto, 1926 m. apytikriai buvo apskaičiuojamas iki 1 milijardo litų. Tai sudarė apie 7% viso tautos turto, kuris kartu su miškais ir žeme įkainojamas 14 milijardo lt. Metinė Lietuvos pramonės gamyba galėjo sudaryti apie 500 mil. lt., metinis pelnas — apie 50 mil. lt. Tai sudarė apie 5% viso metinio tautos pelno (apie 1 milijard. lt.).

Prekyba ir finansai.

Pokarinė prekyba Pabaltės respublikose pradėjo tvarkytis tik įvedus savo valiutą ir sutvirtinus jos kursą.

Latvijoje Finansų Ministeris Ringold Kalning pirmas pradėjo valiutos stabilizavimo politiką. Jis išgavo krašto viduje Latvijos valiutos pripažinimą, taip pat sugebėjo 1922 m. pavasarį stabilizuoti tarptautinį Latvijos rublio kursą. Svarbiausieji muitų tarifų uždaviniai nuo 1921 m. buvo surinkti žymesnį devizų ir valiutos fondą. Kartu su tuo valstybės ūkis buvo vedamas su didžiausiu taupumu ir atsižiūrėjimu, valstybė didino savo pajamas taip pat kaikurių monopolizuotų prekybos šakų pagalba. Daugely atsitikimų valstybės organai buvo priversti patys betarpiškai dalyvauti užsienio prekybos operacijose, kas iš dalies ir paskatino valstybinių prekybos monopolių įvedimą. Iš kitos pusės, valstybė griežtai kontroliavo privatišką importinę ir eksportinę prekybą, kas dalinai buvo atliekama leidimų - licenzijų keliu. Tačiau po truputį ta licenzijų sistema pradėjo švelnėti, o paskui ir visai buvo panaikinta. Jos vietoje įsigalėjo laisvi prekių mainai su užsieniu, reguliuojami muitų apdėjimų ir muitinių priežiūros. Tą procesą lydėjo sistematiškas prekių mainų su užsieniais augimas ir greitas muitų pajamų didėjimas. Dėl viso to valstybės užsienio valiutos atsarga nuo 0,07 mil. latų, buvusių 1920 m., išaugo iki 45,02 mil. latų 1923 m. Kartu su tuo ir užsienių prekybos balansas, turėjęs 1920 ir 21 m. didelį pasyvą, 1922 m. buvo suvestas su labai mažu pasyvu, ir nors 1923 m. tas pasyvas vėl padidėjo, bet prie tam tikrų oficialinių skaitlinių korektyvų[4] šis

[4] Prof. K. Balodžio apskaičiavimais nustatyta, kad pirkliai nurodo žemesnes eksporto ir aukštesnes importo prekių kainas, norėdami tuo būdu išvengti dalies muitų ir mokesnių mokėjimo.

pasyvas beveik išsilygino. Tolimesnis valstybės finansų stiprinimas ir nuolatinės priemonės vidaus ir užsienių prekybai reguliuoti galimos buvo daugiausia dėl pastovaus lato kurso ir palaikymo tam tikram lygy valstybės brangiųjų metalų ir tvirtos užsienių valiutos atsargos.

Beveik vienu laiku prasidėjo tikslingas prekybos reguliavimas Lietuvoje, kur sava pastovi litų valiuta buvo įvesta 1922 - X - 1.

Kaip ir Latvijoj, Lietuvos užsienių prekybos balansas susilaukė tam tikros lygsvaros tik 1922 m., po to, kai 1920 ir 21 m. jo pasyvas buvo labai didelis. 1923 m. prekybos balansas buvo aktyvus labiausiai dėl gero 1922 m. derliaus. Kartu su tuo dėl tos pačios priežasties 1923 m. pirmą kartą buvo subalansuotos valstybės pajamos ir išlaidos, po to valstybės finansai vedami be deficito.

Estijoje 1919 ir 20 m. prekybos ir muitų politikai turėjo įtakos dėl didelių finansinių sunkumų krintanti jaunos, kovojančios už savo laisvę ir pripažinimą, respublikos valiuta. Ypač pablogėjo bendra Estijos būklė karo metu su Tarybų Rusija. Taikos pasirašymas ir prekybos santykių atnaujinimas su Tarybų Rusija kiek pagerino bendrą Estijos būklę. Rusų auksas pakėlė pasitikėjimą Estų markės stabilizacija. Ūkio gyvenimas nelauktai pradėjo tarpti. Užsienių prekybos kontrolė tik varžė jos augimą, ir buvo pašalinta. Kartu su vidujine sanacija pradėta atstatyti muitai ir taikyti jie prie atskirų visuomenės ūkio šakų reikalavimų.

Nuoseklų muitų ir prekybos politikos augimą sutrukdė nauji valiutos sunkumai. Dėl įvairių priežasčių, jų tarpe dėl kredito infliacijos, vėl krito Estų markės kursas, ir 1924 ir 25 m. vėl buvo reikalinga visa eilė priemonių valiutos, kartu su tuo ir prekybiniams sunkumams sureguliuoti, kurie vis dėlto ir vėliau buvo jaučiami.

1924 m. birželio mėn. buvo žymiai pakelti įvežamieji muitai įvežimui sumažinti. 1924 m. pabaigoje buvo griebtasi visos eilės merkantilinio pobūdžio priemonių ne tik importui, bet ir eksportui reglamentuoti. Kartu su tuo buvo sumažinti perdaug išplėsti kreditai iš valstybės šaltinių, paraližuota kredito infliacija. 1924/25 m. buvo atliktas vad. valiutinis pardavimas 6.000 dešimtinių geriausio miško, stengiantis tuo būdu sutvirtinti valiutą.

Visų tų priemonių pasėka buvo ta, kad prekybos balansas, kuris pirmais 1924 m. mėnesiais, lygiai kaip ir 1923 m., turėjo didelį pasyvą, antroje 1924 m. pusėje tapo aktyvus. 1925 m. rodė tik nedidelį įvežimo perviršijimą. Tuo pat laiku ir mokamasis Estijos balansas įgauna aktyvų pobūdį.

Valstybės finansų dalykas pagerėjo jau nuo 1922 m. Tai matyti iš šių duomenų (mil. Estų mk.):

	Valstybės pajamos	Valstybės išlaidos	Paj. išl.
1922 m.	7.083,8	5.515,3	+1.566,5
1923 „	7.434,7	7.097,2	+ 337,5
1924 „	7.475,5	7.407,8	+ 67,7
1925 „ (biudž.)	7.427,0	7.424,6	+ 2,4

Tolimesnė finasinė ir ekonominė sanacija Estijoje, vieninteliame Europoje krašte su popierine valiuta, buvo vedama dalyvaujant Tautų Sąjungai. 1926 m. gruodžio mėn. ji nutarė suteikti Estijai 1.350.000 svarų sterlingų užsienio paskolos būtinoms finansinėms reformoms padaryti. Paskola laiduojama tabako, alaus ir degtukų akc. pajamomis. Sąryšy su tuo 1927 m. vasario mėn. buvo įsteigtas Estijos akc. emisinis bankas, kuriam buvo prikomandiruotas 3 metams Tautų Sąjungos įgaliotas „tarėjas“. Paskui buvo organizuota atskira hipotekos kredito įstaiga.

Estija dėl savo geografinės, kultūrinės ir kt. padėties, lygiai kaip ir Latvija ir Lietuva, vaidino žymų vaidmenį kaimynų kraštų, ypač didžiosios Rusijos tranzito prekybai. Todėl ir Estijos respublikoj ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į prekybos santykių sureguliavimą su kaimyniniais ir kt. kraštais.

1920 - II - 2. Tartu taikos sutarty su Tarybų Rusija XVI-am straipsny išdėstyti svarbiausi tokio prekybos santykių reguliavimo pagrindai su Estija. Iki 1923 m. Estijos eksportas į Tarybų Rusiją viršija importą. Nuo 1923 m. pradėjo didėti Rusų importas ir, be to, greitai pradėjo augti Estijos tranzito vaidmuo. 1924 m. spalių mėn. įkurti Tallinne Rusų - Estų Prekybos Rūmai; jų tikslas, tarp kitko, buvo paruošti specialinę prekybos sutartį su Tarybų Rusija, kuri vienok neskubėjo jos daryti.

1920 m. liepos mėn. padaryta prekybos sutartis su Anglija didžiausio palankumo principu.

1921 m. spalių mėn. buvo padaryta labai smulki prekybos sutatis su Suomija; joje, be paprasto didžiausio palankumo

principo, buvo dar įtraukti kaikurie palengvinimai, pav., reikalingiausių dalykų įvežimas be muitų.

1922 m. sausio mėn. 7 d. Paryžiuje pasirašyta prancūzų - estų prekybos sutartis, kuri turėjo taip pat ir politino pobūdžio (dėl tos sutarties Estija buvo įtraukta į Prancūzijos įtakos sferą).

1923 m. balandžio mėn. 27 d. Tallinne buvo pasirašyta, su didžiausio palankumo principu, laikinoji sutartis su Vokietija, kuri užėmė pirmą vietą Estijos importe ir trečią vietą eksporte (po Rusijos ir Anglijos).

1922 m. spalių mėn. padaryta prekybos sutartis su Vengrija.

1924 - III - 2 buvo padaryta didžiausio palankumo principu prekybos sutartis su Olandija.

1925 m. kovo mėn. 25 d. padaryta laikina prekybos sutartis su Š. A. Jungtinėmis Valstybėmis.

1925 m. rugpiūčio 29 d. padaryta sutartis su Norvegiją.

1925 m. spalių 25 d. padaryta laikina prekybos sutartis su Šveicarija.

Latvijoje ir Lietuvoje prekybos ir finansinių santykių reguliavimas ėjo normalesniu keliu ir savarankiškai.

Kartu su savo valiutos tvirto kurso nustatymu, abi šios respublikos visokiais būdais stiprino savo gaminamąsias jėgas ir finansus; organizavo plačius savo žemės ūkio ir kt. gamintojų sluoksnius, tvarkė valstybės ūkį, naudojo savo gamtos turtus, žemės ūkio resursus, patogią geografinę ir kt. padėtį.

Miškų turtų, monopolizuotų linų, sėmenų ir kitų reformuoto žemės ūkio produktų forsuotas eksportas pasirodė permažas atlaikyti pradėjusiai nusistoti 1922 ir 23 m. užsienių prekybos pusiausvyrai. Todėl buvo imtasi visos eilės energingų priemonių, paremtas skubus žemės ūkio gamintojų organizavimasis, kad sustiprintų gyvulininkystę, gyvulininkystės produktų perdirbimą, kurie davė toms respublikoms naujų eksporto produktų (gyvulių, mėsos, pieno produktų). Kartu su tuo buvo imtasi visokių priemonių, kad vietoj žaliavos būtų išvežama apdirbta ar pusiau apdirbta medžiaga, kad padidėtų dirbinių, fabrikatų eksportas. Kartu su tuo natūraliniu būdu augęs užsienių prekių įvežimas pradėjo mažėti dėl vis didėjusių muitų rinkliavų, ir visos vietinės, ypač žemės ūkio, gamybos šakos vis daugiau pradėta saugoti įvežamomis rinkliavomis. Tokiu

būdu muitų sistema iš grynai fiskalinės pradėjo vis labiau įgauti protekcionistinį pobūdį.

Lietuvoje ta nauja protekcionistinė muitų sistema pradėta taikinti išvežimui nuo 1923 m. pradžios ir įvežimui nuo 1924 m. pradžios. Buvusi iki tol įvežamoms prekėms muitų apdėjimo sistema „ad valorem" nuo 1924 - IV - 13 buvo pakeista specifinių muitų, kurie buvo imami nuo svorio, nuo štukos, sistema, ir tai žymiai suprastino muitų formalumus. Naujas svorinis įvežamoms prekėms muitų tarifas galutinai buvo įvestas 1925 - IV - 27.

Tokiu būdu, vos nustačiusi specifinį tarifą, Lietuvos vyriausybė pradėjo gyvendinti prekyboje savo tautišką politiką, pritaikintą prie valstybės ir gyventojų finansinių reikalų. 1925 m. visoje Europoje buvo jaučiamos ekonominės sunkenybės, ir kartu su tuo dar labiau pradėjo įsigalėti muitų politikoje protekcionistinė sistema. Lietuvoje taip pat pasireiškė ekonominės ir finansinės sunkenybės; to didžiausia priežastis buvo 1924 m. rugių ir kitų žemės ūkio produktų nederlius. Po išimtinai aktyvaus 1924 m. prekybos balanso, 1925 m. jame įvyko žymus nukrypimas į pasyvo pusę. Viso to įtakoje Lietuvoje sustiprėjo protekcionistinė sistema, dar labiau buvo pakelti muitai tekstilės, metalo, stiklo ir kt. užsienių dirbiniams. Kartu su tuo labai buvo padidinti muitų tarifai mažai reikalingoms, liuksusinėms, prekėms.

Iki 1925 m. pradžios prekybos sutartys buvo sudarytos tik su 4 valstybėmis: 1) su Anglija, 2) su Čechoslovakija, 3) su Norvegija ir 4) su Vokietija. Iš dalies prekybos santykiai, taikos sutartimi, buvo sureguliuoti ir su Tarybų Rusija. Paraginti kitas šalis sudaryti prekybos sutartis, 1925 m. gale buvo įvesti maksimaliniai muitų tarifai, kurie kartu su aukščiau nurodytais padidintais muitų tarifais sustiprino savo gamybos ir rinkos protekcionizmą.

Visų tų priemonių įtakoje augo ir reguliavosi Lietuvos užsienių prekyba, o kartu su tuo tvirtėjo ir tvarkėsi valstybės finansai.

Tą patvirtina šie duomens (mil. lt.):

	Užsienių prekyba		Valstybės finansai	
	Įvežimas	Išvežimas	Fakt. valst. pajamos	Išlaidos
1924 m.	266,6	206,5	235,8	214,2
1925 „	242,7	252,7	258,6	254,8
1926 „	253,3	240,8	229,5 (pag. biudž.)	229,5

Patiekti daviniai rodo: 1) kad kaip užsienių prekyba taip ir valst. finansų dydis 1924 - 26 m. nusistojo jau tam tikram lygy, kuris labai maža tesikeitė, daugiausia, dėl derliaus ir bendro prekių kainų pasikeitimo (pav., 1926 m. kainos kiek nukrito); 2) kad ši užsienių prekybos ir valstybės finansų stabilizacija ėjo lygiagrečiai ir 3) kad bendri užsienių prekybos, iš dalies ir valstybės finansų, dydžiai beveik sutapo su prieškariniais, buvusiais toje pačioje teritorijoje. Iš to galima padaryti išvadą, kad 1924 - 26 m. Lietuvos respublikos ekonominis ir finansinis gyvenimas įėjo į tam tikras normas, ir tai įvyko be ypatingos užsienių paramos. Todėl Lietuvos įsiskolinimas, lyginant su visomis kitomis Europos valstybėmis, buvo mažiausias (72 mil. lt.).

Bendram Lietuvos respublikos ekonominių ir finansinių santykių sureguliavimui ypatingos reikšmės turėjo: 1) prijungimas prie jos 1923 m. pradžioje Klaipėdos krašto su jo ypatingai patogiu uostu ir 2) greitas, sėkmingas visų rūšių koperatyvinių organizacijų plitimasis.

Tam patvirtinti užteks šių duomenų.

1) Užsienių prekių mainų per Klaipėdos uostą atstatymas nurodytais metais ėjo šiuo tempu:

	Išvežimas		Įvežimas	
	tūkst. tonų	mil.. litų	tūkst. tonų	mil. litų
1909 - 13 m.	377,7		332,2	
1924 m.	143,435	44,6	294,6	45,1
1925 „	139,1	43,5	366,7	61,1
1926 „	165,4	52	318,7	87,7

Išvežimas per Klaipėdos uostą sumažėjo po karo todėl, kad svarbiausias išvežimo dalykas prieš karą buvo apdirbta miško medžiaga, kuriai 1909 - 13 m. vidutiniškai teko 340,1 tūkst. tonų kasmet. Vadinas, kitoms prekėms liko tik 37 tūkst. tonų. Šių „kitų prekių“ išvežimas, prijungus Klaipėdos uostą prie Lietuvos, nuolat augo: 1924 m. jis sudarė 58,9 tūkst. t. (miškų medžiaga, dėl miško tranzito Nemunu sustabdymo, sumažėjo iki 84,5 t. t.), 1925 — 73,4 t. t. (miško medžiaga — 65,6 t. t.) ir 1926 m. — 109 t. t. (miško medžiaga — 56,4 t. t.).

2) Koperatyvinis organizavimasis Lietuvoje augo šiuo tempu.

Visų rūšių koperatyvų buvo:

	1922 m. pr.	1923 m. pr.	1924 m. pr.	1925 m. pr.	1926 m. pr.
Vartotojų bendrovių	345	398	455	464	555
Gamin. koperatyvų	31	34	46	43	53
Pieninių				60	209
Žem. ūkio draugijų	3	11	139	76	112
Statybos bendrovių	2	2	4	5	6
Kred. koper. lietuvių	13	31	192	241	377
„ „ vok., lenkų . . .					15
„ „ žydų	83	92	95	90	88
Iš viso	477	568	931	979	1.415

Iš čia matyti, kad per 2 metu, t. y. iki 1924 m. pradžios, bendras koperatyvų skaičius padidėjo dvigubai, o per 4 metus, t. y. iki 1926 m., trigubai.

Panašiu pagreitintu būdu didėjo centralinių vartotojų, gamintojų, kredito ir kt. koperacijų šakų sąjungų veikimo sėkmingumas; tokių centralinių sąjungų kiekvienoj šių sričių yra po 2 — 3, dėstis koks partinis ir tautinis susigrupavimas.

Kaip jau aukščiau buvo minėta, 1922 ir 23 m. faktiškas Latvijos prekybos balansas kiek pagerėjo, tai buvo sąryšy su geru derliumi ir padidėjusiu miško eksportu. Vienok 1924 m. dėl blogo derliaus vėl buvo įvežta labai daug grūdų, būtent už 33,4 mil. latų, ir prekybos balansas 1924 m. vėl tapo pasyvus, ypač dėl miškų prekybos stagnacijos, kuri tęsėsi ir 1925 m., kada duonos buvo įvežta už 16 mil. latų.

Oficialiniais 1924-26 m. užsienių prekybos duomenimis, jos dydžiai buvo šie (mil. latų):

	1924 m.	1925 m.	1926 m.
Įvežimas	256,3	279,8	260,2
Išvežimas	170,5	179,5	188,4
Skirtumas	—85,8	—100,3	—71,8

Aukščiau nurodytos prof. K. Balodžio pataisos iš dalies buvo taikomos 1924 m. taip pat 25 m., bet ir jas turint galvoj, prekybos balansas tais metais vis dėlto buvo pasyvus.

Viso to pasėka buvo, kad Latvijos Banko užsienių valiutos atsarga nuo 40 mil. latų, buvusių 1925 m. sausio mėn., sumažėjo iki 27,6 mil. latų 1926 m. sausio mėn.

Dėl viso, kas aukščiau nurodyta, ir dėl padidėjusio 1924-29 m. visuose Europos kraštuose protekcionizmo, Latvijoj taip

pat sustiprėjo protekcionistinė muitų sistema, stengiantis tuo būdu apsaugoti vietos gaminamųjų jėgų augimą kaip žemės ūky, taip ir pramonėj. Įvairių rūšių priemonių ir ilgų paruošiamųjų darbų vaisius buvo tas, kad nuo 1926 m. kovo 25 d. buvo išleistas muitų tarifo papildymo ir pakeitimo įstatymas, kuris dar labiau pakėlė grūdų ir visos eilės pramonės dirbinių muitus. Tolimesnis protekcionistinės sistemos įsigalėjimas tęsėsi iki 1927 m. galo, kada visas muitų tarifas buvo seimo peržiūrėtas. Jame vienok muitų tarifai nebuvo taip pakelti, kaip to reikalavo kaikurios latvių partijos, kadangi tas peržiūrėtas muitų tarifas turėjo būti suderintas su Estijos interesais, su kuria tuo laiku buvo ruošiama muitų sąjunga, taip pat su Lenkijos ir kitų kraštų reikalavimais, su kuriais buvo daromos ar ruošiamos prekybos sutartys.

Išsivadavusioj nuo okupantų Latvijoj greitai atsistatė prekių mainai su užsieniais. Vokietijos vaidmuo jos užsienio prekybai greičiau mažėjo, kaip, pav., Lietuvoj. Tai vyko iš dalies ir todėl, kad Latvija anksčiau kaip Lietuva ir Estija padarė prekybos sutartis su draugiškomis valstybėmis. 1923 m. buvo sudarytos prekybos sutartys su Čechoslovakija, Anglija ir Vengrija. Prekių mainai su jomis pradėjo didėti ir iš dalies išstūmė Vokietiją. Tas pat buvo padarius prekybos sutartis 1924 m. su Olandija, Austrija, Norvegija, Suomija, Prancūzija, Danija, Šveicarija, Švedija, Islandija; 1925 m. su Japonija, Belgija, Italija, Liuksemburgu ir 1926 m. su Š. A. Jungtinėmis Valstybėmis, Vokietija ir kit. Su Lietuva Latvija 1925 - XII - 14 padarė tarpusavio minimalinių muitų tarifų taikymo sutartį. Su Estija 1923 - XI - 1 buvo padaryta dalinės muitų unijos sutartis.

Ypatingai greitai atsistatė Latvijoje tranzitinė prekyba, kuri prieš karą buvo labai išplitusi ir pelninga vietos gyventojams. Apie 50% pokarinės Latvijos tranzitinės prekybos teko Anglijai ir Rusijai. Svarbiausi pokarinės tranzito prekybos dalykai buvo miškas, maisto produktai, tekstiliniai dirbiniai, linai, chemijos prod. ir kt.

Per Latviją visą laiką ėjo taip pat gyvas aplinkinių valstybių gyventojų judėjimas, ir po truputį Latvija virto visokių tarptautinių pasitarimų, užsienių keliautojų ir t. t. mėgiamu centru. Daug tam padėjo jos gerai sutvarkyti stambūs miestai, gerai organizuotas transportas, gerai įrengti kurortai ir t.t.

Dėl to, taip pat dėl plačiai išvystytos emigracijos pačių latvių tarpe, kurie dėl savo kultūringumo visur gerai įsitaiso, Latvijon sistematiškai plaukė stambios lėšos.

Dėl viso to latvių mokamasis balansas beveik visą laiką buvo aktyvus. Pagal ekonomisto A. Ceichnerio išskaičiavimus, bendra Latvijos mokamojo balanso suma per 1920 - 25 m. sudarė 13 mil. latų aktyvą. Tai buvo žymus korektyvas kai-kurių metų prekybos balanso pasyvumui, ir padėjo ir tokiais metais suvesti valstybės finansus su perteklium; tai savo keliu teigiamai veikė bendrą ekonominę būklę.

Valsybės biudžete paskutiniaisiais metais pajamos sistematiškai viršijo išlaidas: 1922/23 m. — 17,53 mil. latų, 1923/24 m. — 36,8 mil. latų, 1924/25 — 29,81 mil. latų, 1925/26 m. — 17,74 mil. latų. Tai paskatino vyriausybę padaryti 1926 - 27 m. pajamų biudžete visą eilę sumažinimų, dėl ko dar daugiau sumažėjo bendras valstybės biudžetas. Bet ir be to, darant visą laiką valst. lėšų ekonomiją ir išanksto ruošiant valst. biudžetus, bendrais bruožais jie buvo projektuojami išanksto keliem metams. Latvijos valstybės biudžetai, kartu su karo sunaikintų sričių atstatymu ir žemės reformos pravedimu, nuolat mažėjo: pav., 1922 - 23 m. išlaidų biudžetas buvo lygus 192,82 mil. lat., 1926 - 27 m. jis sumažėjo iki 165,92 mil. lat. Kartu su tuo buvo pradėta likvidacija užsienių skolų, kurios palyginti buvo labai nedidelės. 1925 - I - 1 bendra jų suma buvo lygi 64,87 mil. latų, kas sudarė vidutiniškai po 6 dolerius vienam gyventojui.

Bendra Latvijos pajamų biudžeto konstrukcija paskutiniais metais labai supaprastėjo. Pagrindinis Latvijos pajamų šaltinis, prie bendros pajamų sumos 1925/26 m. — 165,1 m. l., buvo: muitų rinkliavos — 46,3 m. l., degtinės monopolis — 24,6 m. l., tabako akcizas — 11,2 m. l., miškų monopolis — 8,5 m. l., žyminis mok. — 8,2 m. l., linų monopolis — 4,02 m. l., degtinės akc. — 3,2 m. l., gelžkeliai — 2,0 m. l. netto, paštas, tel. — 1,36 m. l. netto. Tiesioginiai mokesčiai davė 11 m. l., iš kurių pajamų mok. — 3,5 m. l. Iš čia matyti, kad valstybinis monopolis Latvijoj vis dar vaidina labai svarbų vaidmenį valstybės ūky ir kad regalijos taip pat vedamos be nuostolių. Iš čia taip pat matyti, kad Latvijos valstybės ūkis labai glaudžiai susijęs su tautos ūkiu ir viens antrą remia.

Ypatingai stambų vaidmenį išsivadavusios Latvijos gaminamųjų jėgų ir gerovės augimui pradėjo vaidinti koperaci-

ja. Jos vaidmuo ypač žemės ūkiui gali būti sulygintas su akcinių bendrovių vaidmeniu prekybai ir pramonei. 1925 m. sausio mėn. 1 d. Latvijoj buvo jau 2890 įvairių rūšių koperatyvų. Kaikurios tų koperatyvų rūšys, k. a. pieno produktų perdirbimo bendrovės, ž. ū. vartotojų koperatyvai, ž. ū. draudimo bendrovės, pradėjo išstumti privatinius įmonininkus. Paskutiniais metais sėkmingai pradėjo plisti taip pat mokinių koperatyvai. Čia jie turi taip pat pedagoginės reikšmės, augindami būsimuosius koperatorius profesionalus. Žymios reikšmės koperacijos judėjimo augimui turėjo sėkmingas įvairių koperatyvų rūšių sąjungų augimas. 1925 - I - 1 tokių centralinių sąjungų buvo 12. Jų skaičiuje taip pat: centr. žvejų, bitininkų, linų gamintojų, draudimo draugijų, koperatyvinių knygų ir kitų spaudinių leidimo sąjungos. Kaikurios koperatyvų sąjungų pralenkė privatines ir net valstybines įmones. Pirmųjų pavyzdys yra centralinė urmo užpirkimams sąjunga „Konsums", antrųjų — Latvijos Ž. Ū. Centralinių Sąjungų Susivienijimas. Visų sąjungų sistemą užbaigia Latvijos Koperatyvų Kongreso Taryba.

Tautos turtai ir pelnas.

Greitas Pabaltės respublikų susitvarkymas ir susiorganizavimas visose gyvenimo srityse suteikė toms atgimusioms darbščioms tautoms stambių turtų, kurie duoda labai žymų pelną. Tikslaus, išsamaus tų Pabaltės respublikų tautos turtų ir pajamų apskaičiavimo iki paskutiniųjų laikų dar nepadaryta. Tėra tik keli atskirų ministerijų ar specialistų bandymai juos nustatyti.

Pav., Latvijos tautos turto vertė 1922 m. Finansų Ministerijos apskaičiavimu buvo lygi 5.005 milijard. latų. Iš tos sumos 2.684 mil., arba 55,5%, teko žemės ūkiui ir tik 224 mil. latų, arba 4,5%, pramonei. Miestų nuosavybės skaitoma apie 1.437 mil. latų, arba 28%. Priklausantieji Latvijai laivai įvertinami 14 mil. latų, arba 0,33%, prekyba — 185 m. lt., arba 3,33%, gelžkeliai — 362 m. l., arba 7,7%, valstybės turtai (trobesiai ir t. t.) — 40 mil. latų, arba 0,7%, žuvininkystė — 1 mil. latų. Patiekti skaičiai, kaip matyti, nepilni; be to, per paskutinius metus žymiai padidėjo, ypač žemės ūkiui, o taip pat pramonei ir laivininkystei, todėl dabar visą Latvijos tautos turtą galima įvertinti mažiausia 6 milijard. latų. Čia neįskaitoma miškų ir kitų gamtos turtų vertė, taip pat didesnė dalis valstybės nejudomo turto.

Latvijos tautos pajamų buvo tuomet skaitoma apie 2 milijardu latų; tai sudarė 33% tautos turto. Čia pat šia proga galima nurodyti, kad valst. užsienių skolos tuomet sekė 64,87 mil. latų; tai sudarė tik 3,2% tautos pajamų.

Lietuvoje panašių apskaičiavimų bandymai buvo daromi ekonomisto prof. A. Rimkos („Tautos pelnas ir metodai jam surasti", 1926 m. „Lietuvos Ūkio" 3, 4 ir 5 Nr. Nr.) ir šio straipsnio autoriaus. Čia mes patieksime pastaruosius davinius, kurie iš dalies patikrinti doc. A. Rimkos daviniais.

	Apytikrė vertė	Apytikris metinis pelnas
I. *Namai ir trobėsiai* 27 miestuose ir 266 miesteliuose	500 mil. lt.	50 mil. lt.
II. *Žemės ūkio turtai ir įrengimas:*		
1. Žemės ūkio trobėsiai 24.000 apgyventų vietų . . . . . 1.000 mil. lt.		
2. Žemė privatinė 4.226.800 ha. valstybinė 130.000 ha.		
Išviso 4.356.800 ha. 2.000 „ „		
3. Gyvuliai stambieji ir smulkieji . . . . . 1.000 „ „		
4. Negyvas inventorius ir apyv. kapitalas . . . . . 750 „ „	4.750 „ „	400 „ „
III. Miškai	2.500 „ „	35 „ „
IV. Pramonės kapitalas (apie 6.000 įmonių)	1.000 „ „	50 „ „
V. Prekybos kapitalas (apie 17.000 įmonių)	1.500 „ „	150 „ „
VI. Transportas (gelžk., vand. kel., sauskelių įrengimas	1.250 „ „	60 „ „
VII. Finansų kredito įstaigų kapitalas	150 „ „	25 „ „
VIII. Gaunamos iš emigravusių gyventojų sumos	—	apie 50 „ „
IX. Valstybės turtas ir įrengimas (visų Ministerijų žinioje)	2.000 „ „	50 „ „
Bendra vis. ir valst. turto ir įrengimo vertė	13.650 mil. lt.	870 mil. lt.
Klaipėdos krašto turtai bei įrengimai	3.000 „ „	300 „ „
	16.650 mil. lt.	1.170 mil. lt.

Apytikriais, labai kukliais apskaičiavimais, visi Lietuvos naudojamieji turtai ir kapitalai, įskaitant ir Klaipėdos kraštą, turi mažų mažiausia apie 17 milijardų litų, iš kurių Klaipėdos krašui tenka apie 3 milijard. litų. Vadinas, vidutiniškai vienam gyventojui mūsų tautinių turtų bei kapitalų tenka apie 8.000 l. arba 800 dolerių, t. y. visai menka suma.

Atitinkamų davinių Estijai nepavyko gauti.

Kn. 7, 1931 [išėjo 1932]

A. I. VERIGA-DAREVSKIS

DVARO PADŪMĖS MOKESTIS UŽNEMUNĖJE

Užnemunėje nepastebėti to didelio skirtumo valstiečių ir privatinių savininkų žemės dešimtinės apdėjime, koks kad buvo matomas kitoj Lietuvos dalyj.

Rusijoj privatiniai žemės valdytojai mokėjo už dešimtinę 1905 — 1906 m. vidutiniškai valstybinių ir savivaldybinių žemės mokesčių 33 kapeikas, o valstiečiai su visai pridedamaisiais žemės mokesčiais turėjo mokėti 1 rublį 2 kapeiki (Pokrovski, 314 pusl.). Iš to matyt, kad skirtumas mokesčių apdėjime labai didelis. Tokio žymaus skirtumo margų apdėjime Užnemunėj nematyti.

Prie ypatingų žemės mokesčių Užnemunėje galima priskirti padūmės mokestį. Šis mokestis iki Didžiojo Karo buvo imamas nuo privatinių dvarininkų ir nuo valstiečių žemės turtų.

Rusų viešpatavimo laikais dvaro padūmės mokestis Užnemunėj, nežiūrint jo pavadinimo „padūmė", turi būti priskirtas prie žemės mokesčių, kadangi jis buvo imamas ir kalkuliuojamas pagal žemės turtų plotą.

Tai buvo savotiškas, papildomasis žemės mokestis nuo žemės turtų.

Ištikrųjų, galima pripažinti, kad padūmė, imama nuo žemės turtų, yra archainė mokesčių ėmimo forma.

Jeigu prileisti, kad padūmės mokestis remiasi žemės savininko turtingumu, priimant domėn išviršinius požymius, ūky esančių trobesių skaičių, tai jis ne tik negali pasiekti savo tikslo, bet dargi būti priežastimi nehigieniško ir pavojingo gaisro atžvilgiu trobesių statymo.

Apskritai, padūmės mokestis yra labai senas; jis buvo imamas Lietuvoje dar XV amž., paskutinė šio mokesčio forma — 1775 m. (Volumina Legum, VIII, fol. 631, titul.: „Ustava", — Lietuvos Konstitucijoj 1775 m.).

Einant šitu 1775 metų įstatymu (Konstitucija) visos vaivadijos ir apskričiai buvo suskirstyti padūmės mokesčio dy-

džio atžvilgiu į septynias klases, o miestai Magdeburgo teisėmis — į tris klases.

Užnemunėj iki Šešupės buvo imama nuo dūmos septyni auksinai, o už Šešupės — devyni auksinai (zloty).

1775 metų Lietuvos Konstitucija galutinai sutvarkė ir sureguliavo ir buvusį Lietuvoje seną padūmės mokestį.

Vėliau apie padūmę buvo išleisti antraeiliai įstatymai: 1776, 1789, 1790 ir 1791 metais.

Prūsų viešpatavimo laikais šio mokesčio ordinacijoj buvo padaryta kai kurie pakeitimai.

Principe kiekvienas valstiečių namas ūky buvo laikomas vienu apdėjimo vienetu, bet jeigu viename name gyveno kelios valstiečių šeimos ir kiekviena jų turėjo atskirą žemės sklypą, tai tokiame kolektyviame name buvo tiek dūmų, kiek jame buvo atskirų valstiečių šeimų, turinčių žemės sklypus ir atliekančių skyrium dvaro prievoles.

Taigi, padūmė buvo paremta žemės turtu ir dvaro prievole.

Atskiras dvaras su trobesiais, taip pat ir atskira klebonija, arba vienuolynas buvo laikoma vienu dūmu.

1811 metų gegužės mėn. 23 dienos įstatymu buvo nustatyta imti padūmės mokestį tik už tuos namus, kurie buvo įregistruoti tais metais.

Tuo būdu iš vienos pusės galėjo būti neapdėti naujai pastatytieji namai, o iš kitos pusės galėjo būti apdėti ir griuvėsiai.

Ta nenormali padėtis Užnemunėj tęsės iki 1857 metų. 1857 metais Rusų valdžia, Lenkų Karalystės Tarybos (Soviet Upravlenija Carstva Polskago) nutarimu, paskelbė naują instrukciją apie dvarų ir valstiečių namų, esančių žemės turtuose registraciją. Ši instrukcija buvo paskelbta 1857 metų liepos mėn. 11/23 dieną 36364 Nr. Instrukcijoj pasirašė Finansų ir Iždo Komisijos (Pravitelstvennaja Komisija Finansov i Kaznačejstva) Vyriausiojo Direktoriaus e. p. B. Niepokojczyckis. Reikia pabrėžti, kad jau 1834 metais Rusų valdžia stengėsi sutvarkyti dvaro ir apskritai miestų ir žemės turtų padūmės mokestį. Bet šis reikalas nebuvo sutvarkytas iki 1846 metų. Buvo visokių nuomonių ir projektų.

Labai daug buvo ginčų dėl apdėjimo objekto.

Buvo nuomonių imti padūmės mokestį nuo draudimo sumos, bet priimant domėn tai, kad apdraudimo suma dažnai neatitinka tikrosios namų vertės, o priklauso ir nuo to, ar namas dengtas skarda ar šiaudais; todėl ši apdėjimo kalkuliacija buvo atmesta.

Buvo taip pat siūloma padūmės mokestį imti tiesiog nuo kaminų. Bet, esančių stoge kaminų skaičius dažnai yra tik namo konstrukcijos išdava: gali atsitikti, kad nedidelis namas turės daug kaminų ir atvirkščiai — didelis namas gali turėti vieną - antrą kaminą.

Tuo laiku pagreitinti padūmės sutvarkymą buvo išleistas 1848 metais Caro įsakymas.

Finansų Komisija, remdamosi Tarybos nutarimu 81294 Nr., projektavo apdėti namų krosnis. Tačiau praktikoj šis būdas pasirodė netikslus ir nežiūrint to, kad jau buvo padarytas ir krosnių surašymas, Finansų Komisijai buvo pasiūlyta jis atmesti ir surasti tinkamesnį apdėjimo objektą. Tada Finansų Komisija pristatė Karalystės Tarybai naują padūmės mokesnių sumanymą; jis buvo priimtas, šitas mokestis buvo dviejų tipų: 1) nuo žemės turtų ir 2) nuo miesto turtų.

Nuo žemės turtų padūmės mokestis buvo imamas atskirai nuo dvarų turtų ir valstiečių turtų, kurie turėjo mažiau 45 dešimtinių arba 90 margų.

Nuo žemės turtų padūmės mokestis buvo kalkuliuojamas pagal žemės turtų plotą (ar mažiau ar daugiau 90 margų ir t. t.). Todėl tą mokestį ir galima priskirti prie savotišku, papildomųjų žemės mokesčių.

Dvaro padūmės mokestį Finansų Komisija siūlo neimti nuo dvarų, priklausančių ligoninėms, neturtingiems vienuolynams ir bažnyčioms, jei šitie dvarai nėra amžinoj nuomoj.

Projekte buvo numatyta kas 20 metų daryti apdėjimo objektų registraciją ir kas 5 metai — esamų sąrašų periliustraciją, išbraukiant nesamus apdėjimo objektus ir įrašant naujus. Finansų ir Iždo Komisijos projektas buvo patvirtintas 1857 metais aukščiau nurodytu Karalystės Tarybos nutarimu (20594 Nr.).

Tuo laiku Užnemunė priklausė Augustavo gubernijai. Augustavo gubernija turėjo 5 apskričius: Lomžos, Augustavo, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės. Augustavo gubernijos Ci-

viliniu Gubernatorium buvo Tykel, o Finansų Patarėju Bobrovskis.

Dvaro padūmės norma nuo kiekvieno namo buvo 2 rubliu 80 kapeikų.

Šis mokestis buvo pradėtas imti nuo 1859 metų sausio mėn. 1 dienos.

Pagrindiniai mokesčių apdėjimo dėsniai buvo šie:

1. Dvaro namu skaitoma:
   a) kiekvienas atskiras namas įvairių tipų dvarų turtuose,
   b) atskiras gyvenamasis namas valstiečių žemėje, jei jos plotas buvo didesnis 90 margų,
   c) atskira spirito, alaus varykla, o taip pat ir kiekvienas atskiras varyklos administracijos namas,
   d) atskira smūklė, ar ji randasi kaime, ar prie vieškelio, ar kur nors kitur,
   e) atskiras be žemės priklausantis dvarui namas, kuriame gyvena amatininkas arba padienis darbininkas,
   f) atskiras namas, priklausantis žemės savininkui nevalstiečiui, o taip pat išsipirkusio žemę („okupniko“) namas. (Okupnikas — buvusis valstietis, kuris prieš 1857 metus buvo išsipirkęs, valdė žemę įpėdinystės teisėmis ir nemokėjo činšo);
2. Atskiru namu skaitomas namas, turįs atskirą stogą;
3. Neapdedami namai paskirti valstybės ir savivaldybės reikalams, bažnyčios, mokyklos ir kai kurie vienuolynai, pažymėti 1857 metų instrukcijoj § 6;
4. Apdėjimo objektų sąrašą turi sustatyti valsčiaus viršaitis, dalyvaujant žemės turtų savininkui. Sąraše turi būti nurodyta dvaro, arba palivarko pavadinimas ir savininko ar valdytojo pavardė. Kiekvienas namas turi būti nurodytas atskirai savo policiniu eiliniu numeriu. Taip pat turi būti nurodytas tikslus namo paskyrimas, pavyzdžiui: savininko, ūkvedžio, girininko, ekonomo, namų tarnų, malūnininko, plytininko, kalvio, spirito varykla, kalvė, smuklė ir t. t.

Dvaro namų ir apdedamųjų trobesių sąrašą savininkas, valdytojas arba administratorius turi laike 15 dienų sustatyti, pasirašyti ir siųsti valsčiaus viršaičiui. Valsčiaus viršaitis turi kiekvieną sąrašą patikrinti, reikalui esant papildyti ir sudaryti bendrą, esančių valsčiuje dvarų namų ir apdedamųjų trobesių sąrašą keturiuose egzemplioriuose. Pastarąjį dvarų namų ir apdedamųjų trobesių sąrašą valsčiaus viršaitis turi pasirašyti, pridėti valsčiaus antspaudą ir siųsti apskrities viršininkui, palikdamas valsčiaus bylose vieną egzempliorių. Apskrities viršininkas iš trijų sąrašo egzempliorių vieną jų turi palikti savo byloje, antrą pristatyti gubernijos valdybai, o trečią — Finansų ir Iždo Komisijai.

Surašymo darbus dvaro savininkas, valdytojas, administratorius arba kuratorius turėjo atlikti per 15 dienų, valsčiaus viršaitis — per šešias savaites ir apskrities viršininkas — per keturioliką dienų.

Minėtas padūmės mokesčių apdėjimas paremtas 1858 m. birželio mėn. 3/15 d. Caro įsakymu. Vėliau Caro įsakymu 1864 m. gruodžio mėn 30 dieną dvaro padūmę padidinta 50%.

Pagaliau 1883 m. kovo 3 dienos įstatymu dar buvo pertvarkytas dvaro padūmės mokestis. Pastarasis įstatymas patalpintas Rusų Įstatymų Įvadoj, V tome, „Tiesioginių Mokesčių Rinkinyje", 1903 metų leid., 141 — 161 str. str.

Paskutinis apdėjimo objektų surašymas Užnemunėje buvo padarytas 1912 metais, esant Suvalkų Iždo Rūmų (Kazionnaja Palata) Pirmininku Sergijevski'ui. Įstatyme nurodyta apdėjimo objektas, o 142 str. išimtys ir paliuosavimai.

Dvaro padūmės mokestis buvo: 1) pagrindinis ir 2) papildomasis (143 str.).

Pagrindinis mokestis imamas nuo namų ir prekybos bei pramonės trobesių, imant dėmesin dvaro ar palivarko žemės plotą.

Žemės ūkio vienetai suskirstomi penkiomis rūšimis: I — daugiau 600 margų, II — nuo 600 margų iki 300 margų, III — nuo 300 iki 90 margų, IV — nuo 90 iki 15 margų, V — mažiau 15 margų.

Pagrindinis dvaro padūmės mokestis pirmose keturiose rūšyse buvo aukštesnių ir žemesnių kategorijų. Aukštesnė kategorija imama nuo dvaro savininko namo, nežiūrint ar tas

namas užimtas ar tuščias, o taip pat ir nuo prekybos bei pramonės pobūdžio trobesių. Šioj kategorijoj apdėjimo norma svyravo tarp 13 ir 2 rublių. Visiems kitiems apdėjimo objektams taikoma žemesnė mokesčio kategorija.

Papildomasis dvaro padūmės mokestis buvo imamas proporcionaliai apdedamųjų objektų draudimo sumai. Apdedami padūmės mokesčiai, buvo tam tikri namai ir trobesiai, nes dvare gali būti apdrausti ir tie trobesiai, nuo kurių padūmės mokestis neimamas, pavyzdžiui žemės ūkio tipo trobesiai: kluonas, sandėlis, daržinė ir t. t. (142 str. 7 p.).

Užnemunėj buvo privalomas valstybinis dvaro namų ir trobėsių draudimas.

Papildomojo dvaro padūmės mokesčio dydis nuo apdedamųjų objektų draudimo sumos buvo maždaug ¼%. Apdėjimo objektai sunaikinti gaisro ar potvynio, ar netinkami gyvenimui, prekybos ar pramonės reikalams atleidžiami nuo mokesčio pradedant sekančiais metais. Taip pat įtraukiami naujai pastatyti arba paruošti naudojimuisi apdėjimo objektai (str. str. 153, 154). Apie pakeitimus savo namų ir apdedamųjų trobesių sąstate kiekvienas mokėtojas turi pranešti apskrities valdybai, kuri patikrinusi praneša Iždo Rūmams.

Dvaro padūmės mokestis buvo mokomas dvejais terminais: 1) nuo sausio mėn. 1-mos dienos iki kovo 31-mos dienos, 2) nuo liepos 1-mos dienos iki rugsėjo mėn. 30-tos dienos.

Išvengti dvaro savininkų skundų ir nesusipratimų, sudarant bendrą apdedamųjų dvaro namų ir trobesių sąrašą, savininkai turėjo patys surašyti savo namus ir apdedamuosius trobesius, pasirašyti ir pristatyti valsčiaus valdybai per 30 dienų nuo sąrašo blanko gavimo dienos.

Sąrašo blankų tam tikras skaičius turėjo būti valsčiaus valdyboj, kuri veltui duodavo juos mokėtojams.

Kiekvienas mokėtojas turėjo sustatyti savo namų ir apdedamųjų trobesių sąrašą trijuose egzemplioriuose, iš kurių vienas, patikrinus, buvo paliekamas mokėtojui.

Iš to, kas buvo pasakyta matyti, kad šis senas padūmės mokestis nuo žemės turtų pradėtas imti Lietuvos Didžiojoj Kunigaikštijoj XV amžiuje ir Lietuvos senų aktų kalboje vadina-

mas „podymščina“, buvo taip pat imamas Užnemunėj ir apskritai Varšuvos general-gubernijoj iki 1914 metų.

Apie 500 metų įvairiuose tipuose egzistavęs šis mokestis dabar jau yra istorijos liekana. Po Didžiojo Karo dvaro padūmės mokestis nei Lietuvoje nei Lenkijoje nemokamas.

Šaltiniai:

1. Образецъ для составленія переписи домовъ, строеній, промышленныхъ и торговыхъ заведеній подлежащихъ дворской родымной податі. Сувалкская губернія — 1912 г.

2. Rusų Įstatymų Sąvadas, V tomas, Tiesioginių mokesčių Rinkinys, (Уставъ о прямыхъ налогахъ (leid. 1903 m., str. str. 741—161).

3. Сборникъ административныхъ постановленій Царства Польскаго. Вѣдомство Финансовъ, том I, окладныя подати. Составленъ, подъ главнымъ руководствомъ Вице-Предсѣдателя Государственнаго Совѣта Царства Польскаго, Тайнаго Совѣтника, Сенатора Арцимовича, — Статсъ-Референдаріемъ Лескевичемъ. Варшава — 1866 года.

4. Rocznik urzędowy 1853 r. — Warszawa.

5. Volumina Legum.—Przedruk Zbioru praw staraniem X. X-zy Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego, t. VIII. Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, Petersburg 1859 r.

Literatura:

1. Pokrovskis N. prof. Finansų mokslo pagrindai, Kaunas 1926 m.
2. Radziszewski H. Dr., Nauka Skarbowości, Warszawa 1919 r.

Priedas

Высочайшій указъ, утверждающій положеніе о взиманіи подымной податі, соединенной съ шарварковымъ сборомъ.е

Выписка изъ журнала Статсъ-Секретаріата Царства Польскаго.

Божіею милостію Мы Александръ II-й, Императоръ и Самодержецъ Всероссійскій, Царь Польскій, Великій Князь Финляндскій, и проч., и проч., и сроч. Указом. 29 Декабря (10 января) $184^{8}/_{9}$ года въ Бозѣпочившій Родитель Нашъ, Императоръ Николай I, обративъ вниманіе, съ одной стороны, на неуровнительность распредѣленія существующихъ въ Царствѣ Польскомъ податей, подъ названіями подымной и офяры, а съ другой, на доставленіе казнѣ Царства необходимого для удовлетворенія потребностей края подкрѣпленія, безъ обремененія жителей новыми налогами, Высочайше повелѣлъ Совѣту Управленія приступить къ пересмотру и приведенію въ должное устройство означенныхъ податей на такихъ основаніяхъ, какія будутъ имъ признаны полезными.

Совѣтъ Управленія, исполнивъ таковую возложенную на него обязанность, въ отношеніи подымной податі, представилъ на усмотрѣніе Наше проектъ положенія о взиманіи въ Царствѣ Польскомъ этой податі и соеди-

неннаго съ нею шарварковаго денежнаго сбора. Находя, что проектъ этотъ вполнѣ соотвѣтствуетъ предначертанной въ упомянутомъ Высочайшемъ указѣ цѣли, Мы утвердили оный и повелѣваемъ:

1, Положеніе сіе о взиманіи подымной нодати и шарварковаго сбора въ Царствѣ Польскомъ привести въ дѣйствіе съ 20 Декабря (1 Января) $185^{8}/_{9}$ года.

2, Съ того же времени прекратить взиманіе увеличеннаго шарварковаго сбора.

Исполненіе настоящаго Указа Нашего, который вмѣстѣ съ упомянутымъ Положеніемъ долженъ быть внесенъ въ Дневникъ Законовъ, поручаемъ Совѣту Управленія Царства.

Данъ въ Царскомъ Селѣ, Іюня 3 (15) дня 1858 г. (На Подлинномъ подписано) Александръ.

przez Cesarza i Króla,

Minister Sekretarz Stanu (podpisano). J. Tymowski.

Kn. 8, 1932

K. ŠALKAUSKAS

BŪSTINĖ CIVILIŲ ĮSTATYMŲ IR NAPOLEONO KODEKSO VEIKIMO SRITYSE

I.

BENDROSIOS SĄVOKOS.

1. Skirtinos sąvokos: tėvynė, gyvenamasis kraštas, būstinė, buveinė.

Prie asmenų teisių, kurias reglamentuoja civilinė teisė, priklauso būstinė.

Pirmiausia tenka atskirti būstinės sąvoką nuo tėvynės (patria) ir gyvenimo krašto sąvokų.

Einant bendrąja tvarka, dabartinėje gadynėje kiekvienas asmuo priklauso tam tikrai valstybei, kuri yra paprastai jo tėvynė ir suteikia jam pilietybės teises. Asmenys, kurie turi įvairias tėvynes, turi ir įvairias pilietybės teises, įvairias politines, civilines ir kitas teises.

Bet ir vienos tėvynės asmenys gali turėti įvairių civilinių teisių, nuo to dėstis, kur asmuo yra valstybėje įsikūręs, geriau pasakius, kurioje valstybės srityje (gyvenamajame krašte) asmuo yra įsikūręs, pav. mūsų valstybėje: Kauno krašte, Suvalkų, ar, pagaliau, Klaipėdos krašte.

Dvi paminėtosios sąvokos (tėvynės ir gyvenamas kraštas) turi daugiausia viešojo pobūdžio; jomis daugiausia operuoja valstybinė bei administracinė teisė. Civilinei teisei tos sąvokos, palyginti, turi mažesnės reikšmės, nors yra susijusios su tam tikromis pastarosios teisės šakomis.

Pagaliau nuo būstinės sąvokos reikia skirti buveinės sąvoką.

Buveinė yra toji asmens buvimo vieta, kuri, iš vienos pusės, nesutampa su būstinės sąvoka, nes ji neturi pastovaus nuolatinio buvimo pobūdžio, iš kitos pusės — nesutampa ir

su visais atsitiktiniu buvimu tam tikroj vietoj, pravažiuojant arba praeinant. Buveinė sudaro tarptautinę sąvoką. Asmuo, atvykęs į buveinę, pasilieka vietoje tam tikrą laiką, turėdamas ten kokį nors reikalą.

Buveinė yra daugiausia civilinio proceso sąvoka, nes šis sieja su ja tam tikras pasėkas. Pavyzdžiui, asmuo, neturįs savo būstinės, pagal civilinį procesą gali būti traukiamas atsakovu jo buveinėj (C. P. 206 str.).

Svarbiausia civilinei teisei bei procesui sąvoka yra būstinė; prie jos mes ypač sustosime.

2. Būstinės sąvoka bendruoju atžvilgiu.

Teisėtoji santvarka reikalauja, kad asmuo turėtų, taip sakant, juridinę gyvenamąją vietą, kur bet kas galėtų jį rasti, ar bent tarti jį tikrai ten esant, nors jo tam tikru momentu ten ir nebebūtų.

Toji vieta apibrėžiama yra juridiniais ir faktinais pažymiais ir vadinasi būstinė.

Būstinė yra toji vieta, kurią asmuo pats pasirenka savo interesų centru, arba kurią įstatymas jam paskiria šitokiu centru, ir su kuria todėl jis yra susirišęs tiek visuomeniniais, tiek ekonominiais interesais, gaminančiais asmeniui pagal įstatymus tam tikrus padarinius.

Pav., palikėjo būstinė yra palikimo iškilimo vieta; pagal atsakovo būstinę iškeliami dažniausiai, ieškiniai; būstinė yra vieta, kur įteikiami nustatyti įstatymais visoki šaukimai, pranešimai, aktai, protestai, pareiškimai ir t. t.

3. Būstinė mūsų įstatymuose.

Mūsų C. Į. tiesiogiai būstinės sąvokos nenustato, nors ir jie su būstine sieja kaikuriuos padarinius.

Užtat C. P. Į. (204 — 6 str.) nustato gana tiksliai būstinės sąvoką, tiesa, proceso tikslams, bet kadangi civilinė teisė būstinės sąvokos neaptaria, procesinės normos, liečiančios būstinės supratimą, tarnauja iš analogijos civilinei teisei.

Kitaip yra N. K. veikimo srityje, kur, be nurodytų bendrų procesinių normų, yra savų civilinės teisės būstinės normų, įdėtų į C. K. (26 — 35 str.), ir iš esmės, tenka pažymėti, iš pagrindų nesiskiriančių nuo minimų procesinių normų.

4. Būstinės sąvoka pagal C. P. Į.

Pagal mūsų C. P. Į. 204 str., būstinė yra ten, kur asmuo pagal savo užsiėmimą, verslą, turtą arba savo tarnybą — karo ar civilinę — pastoviai gyvena arba turi naminį įsitaisymą.

Iš to matyti, kad įstatymas skiria dviejų rūšių būstinę: įstatyminę ir laisvai pasirinktą. Pav., tarnautojo būstinė bus įstatyminė, o asmuo, pastoviai apsigyvenęs ir turįs naminį įsitaisymą, turės laisvai pasirinktą būstinę.

Laisvai pasirinktos būstinės sąvokoj yra du momentu:

a) objektyvinis momentas — gyvenimas tam tikroje vietoje (factum), ir

b) subjektyvinis — noras tam tikrą vietą padaryti interesų centru (animus).

Negalima laikyti būstine vasarojimo vietą, pav., pajūry — Palangoj, taipjau nebus Kaunas būstinė studentui, studijuojančiam Lietuvos Universitete, nes čia trūksta abiejų sąvokų, — tiek „pastovaus apsigyvenimo", tiek noro padaryti Palangą ar Kauną savo „interesų centru".

Beje, romėnų teisė žinojo išskyrimą. Asmuo, išgyvenęs tam tikrame mieste ištisą 10 metų studiorum causa (imper. Adriano II šimt.), ten turėjo savo būstinę. Tačiau kitų kraštų įstatymai tuo nesekė. O Šveicarijoje nustatyta tuo atžvilgiu griežta taisyklė, kuri visai nuosekliai sako, kad „buvimas kurioj vietoj mokyklai lankyti ir laikymas kurio asmens auklėjamojoj, šelpiamojoj, gydomojoj arba baudžiamojoj įstaigoj nesudaro pagrindo būstinei įgyti (ZGB 26 §).

Mūsų C. P. Į. 204 str. būstinę charakterizuoja dviem pažymiais:

a) privačiu — būstinė yra ten, kur yra asmens turtas,

b) viešu — būstinė nustatoma pagal užsiėmimą, verslą, karinę ar civilinę tarnybą.

Tiek Vokietijoj, tiek Šveicarijoj tuodu pažymiu neminimu, ir būstinės sąvoka aprėžiama daug paprasčiau.

„Apsigyvenęs pastoviai, kurioj nors vietoj, — sako BGB — laikomas pasirinkusiu ten savo būstinę" (7 § I).

„Asmens būstinė, — sako ZGB, — yra ten, kur jis gyvena, pasiryžęs pasilikti ilgesnį laiką" (23 § I). Be to, priešingai mūsų įstatymams, Šveicarijos įstatymas priduria, kad „verslo vietos šis nuostatas neliečia" (23 § III).

Minimą 204 str. negalima suprasti ta prasme, kad visi pažymiai turi sutapti kiekvienu atsitikimu. Visai pakaks būstinės sąvokai vieno kurio pažymio, pav., tarnybos tam tikrame mieste. Taip suprantant šį straipsnį, galima padaryti išvadą, kad kiekvienas asmuo gali turėti kelias būstines. Pav., Valstybinės įstaigos tarnautojas Kaune gali turėti turtą Šiauliuose, jo būstinė bus Kaune ir Šiauliuose.

Kitoj vietoj C. P. Į. tiesiog kalba apie galėjimą vienam asmeniui turėti kelias būstines (205 str.). Bet kartu su tuo C. P. Į. pripažįsta, jog galimi atsitikimai, kad asmuo neturėtų nė vienos būstinės (206 str.).

Paskutinioji taisyklė vargu gali rasti nuoseklų pateisinimą, jei pripažįstam, kad teisėtai tvarkai reikalingas yra, taip sakant, juridinis interesų centras, apie kurį pirmiau kalbėjome.

Klausimą apie kelių būstinių galimumą nevienodai sprendžia dabartiniai Europos kodeksai.

Vokiečių kodeksas sako: „Būstinė gali būti vienu metu ir keliose vietose“ (BGB 7 § II), o Šveicarijos Civilinis Kodeksas tvirtina kaip tik priešingai: „Niekas negali turėti savo būstinės iškarto keliose vietose“ (ZGB 23 § II).

Čia tenka pasakyti, kad būstinė skiriasi nuo tėvynės sąvokos ir gyvenamojo krašto tarp kitko tuo, kad, keičiant tėvynę (pilietybę) ar gyvenamąjį kraštą, nustatytos yra tam tikros formalybės, tuo tarpu būstinės keitimas nėra susijęs su kokiais formalinio pobūdžio reikalavimais. Pakeitimas Lietuvos pilietybės svetimos šalies pilietybe, arba atvirkščiai, susijęs yra su prašymu priimti į naują pilietybę, su tam tikru naujos tėvynės organų nusprendimu apie priėmimą į naują pilietybę ir t. t. Tuo tarpu pakeisti būstinę, jei ji yra įstatyminė, asmuo negali visai, o jeigu ji yra laisvai pasirinkta, tad be jokių formalybių asmuo gali ją keisti savo nuožiūra, keisdamas savo gyvenimo aplinkybes.

5. Būstinės sąvoka pagal C. K.

N. K. veikimo srityje C. K. apibrėžia būstinę, kaip vietą, kur asmuo turi vyriausią pastovų apsigyvenimą (glavnaja osiedlost) (26 §). Kyla klausimas, kas yra „Vyriausias pastovus apsigyvenimas“. Iš palyginimo su tolesniu to kodekso straipsniu (C. K. 27 §), bus tai vieta, kur asmuo pats gyvena, o ne ten, kur jis turi savo turtą. Tad „vyriausias pastovus ap-

sigyvenimas“, matyti, reiškia tą pat, ką Šveicarijos kodekse gyvenamoji vieta, kur asmuo „yra pasiryžęs pasilikti ilgesnį laiką“ (ZGB 23 §).

Tad ir čia neabejotinai yra objektyvinis momentas, dargi griežtai išreikštas, būtent — apsigyvenimas tam tikroj vietoj.

Bet sykiu, subjektyvinis elementas čia taipgi yra neabejotinas, nes asmeniui leista yra perkelti savo būstinę iš vienos vietos į kitą, by tik būtų aiškus asmens „noras nustatyti vyriausią pastovų apsigyvenimą“ (C. K. 27 §). Vadinasi, jei tasai asmuo nori gali pasilikti savo senojoj būstinėj (animus remanendi), priešingu atveju jis gali perkelti būstinę.

Tokiu būdu ir čia yra valios elementas.

Kai dėl vieno asmens kelių būstinių, tai tiesiog to klausimo C. K. nėra išsprendęs. Tačiau įstatymo posakis „būstinė yra vyriausias pastovus apsigyvenimas“ nurodo, kad iš visų apsigyvenimo vietų yra viena vyriausioji, ir toji yra būstinė.

Užtat, kaip buvo sakyta, C. P. Į. tiesiog leidžia kelias būstines (205 str.), kas aiškiai prieštarauja pirmiau išdėtoms C. K. taisyklėms (C. K. 27 §).

Be to, minimasis įstatymas sako, kad gyvenamąja vieta tiek svetimšaliui, tiek savam piliečiui laikoma yra ta vieta, kurioje jis turi vyriausią apsigyvenimą (26 §), kaip ir pabrėždamas (tiek svetimšalis, tiek savas pilietis), kad bet kas turi turėti būstinę. Tačiau C. K. nenurodo, katrą vietą laikyti būstine, kai asmuo turi dviejose vietose apsigyvenimą, ir kai nė vienos vyravimo negalima nurodyti, pav., profesorius dviejuose universitetuose skaito lekcijas ir turi du vienodu butu A ir B miestuose. Kas savaitė jis aplanko abu butu. Klausimas katrą apsigyvenimo vietą tenka laikyti vyresne? Arba, pav., artistas koncertuodamas važinėja po visą pasaulį ir neturi savo būstinės visai. Kur tenka tarti to artisto būstinę? Į šiuos klausimus nerandame atsakymo, tad ir negalima griežtai tvirtinti, jog C. K. pripažįsta vieną būstinę ir visai nepripažįsta, kad žmogus būtų visiškai be būstinės.

Kitaip stato šį klausimą Šveic. Civ. Kod., kuris nuosekliai išveda mintį, jog kiekvienas žmogus turi turėti savo būstinę ir tiktai vieną, o ne kelias, ir abiem minimais atsitikimais nurodo taisykles, kurią vietą tenka laikyti būstine, kai klausimas yra neaiškus. Šveic. Civ. Kodek. sako:

„Niekas negali turėti savo būstinės iškarto keliose vietose“ (ZGB 23 § II).

„Kurio asmens kartą įgyta būstinė pasilieka ligi jis neįsigys naujos būstinės.

„Jei būstinė, kuri buvo įgyta pirmiau, įrodyti negalima, arba jei būstinė, kuri buvo įgyta užsienyje yra pamesta, ir Šveicarijoje asmuo nėra įsigijęs jokios naujos, tai būstine laikoma yra jo buvimo vieta“ (ZGB 24 §).

II.

ĮVAIRIOS BŪSTINĖS RŪŠYS.

Būstinė gali būti:

A. Tikroji (domicilium reale) ir

B. Ypatingoji (speciale).

T i k r o j i b ū s t i n ė yra ta vieta, kurią įstatymas pats, be asmens valios, nustato, arba asmuo sau pats pasirenka.

Iš čia tikroji būstinė skirstoma į

a) p a r e i n a m ą j ą, a r b a į s t a t y m i n ę (domicilium necessarium) ir

b) p a s i r i n k t ą j ą, a r b a f a k t i n ę (domicilium voluntarium). Šitaip skirstoma būstine vadiname tikrąja statydami ją prieš ypatingosios būstinės sąvoką ir norėdami pabrėžti, kad ji laikoma bendra taisyklė visiems atsitikimams, o ne išskirtiniams, kaip kad ypatingoji būstinė.

Pagaliau y p a t i n g o j i b ū s t i n ė yra toji pasirinkta būstinei vieta, kurią šalys stačiai nustatė tam tikram veiksmui ar aktui.

Ta tvarka ir peržiūrėsime, kaip reiškias būstinės klausimas mūsų įstatymuose. (C. Į. ir N. K. veikimo srityse).

1. Tikroji būstinė.

a) P a r e i n a m o j i b ū s t i n ė.

Pareinamoji, arba įstatyminė, būstinė bus tuo atsitikimu, kai įstatymas nustato būstinei vietą.

Mūsų įstatymai žino pareinamosios būstinės šiuos atsitikimus:

1. Tarnautojas N. K. v e i k i m o s r i t y j e, kurio tarnyba reikalauja būti nuolatai tarnybos vietoje, turi būstinę ten, kur jis eina savo pareigas (C. K. 31 §). Ta pati taisyklė fakti-

nai išdėta C. P. Į. 204 str., tad ji liečia tiek N. K. tiek C. Į. veikimo sritis.

Žinoma, jei tarnautojas nėra įpareigotas tarnybos vietoje gyventi, jo būstinės ten nebus, o būstinė nustatyta kitų aplinkybių, pasilieka senojoj vietoj, jei jos jis pats dėl kokios nors priežasties nebūtų pakeitęs (C. K. 30 §).

C. Į. veikimo srityje tai aiškiai nenustatyta, tačiau yra savaime suprantama.

2. N. K. veikimo srityje nepilnametis, bendra taisykle, turi būstinę pas tėvą, motiną arba globėją (C. K. 32 § II dalis). Tačiau pripažintas savarankiu, dar nesukakęs pilnų metų, jis iškarto įgyja savarankišką būstinės teisę, nepareinamai nuo tėvų ar globėjų, t. y., pagal bendrąją taisyklę.

Toji taisyklė yra sustiprinta nustatymu, kad „Vaikas negali apleisti tėvų namų be jų leidimo, ir tėvai turi teisę ieškoti vaiką, apleidusį jų namus, ir paimti jį atgal, padedant vietinei valdžiai“ (337 str.).

Tad jei mažametis ir negyvena dėl kokių nors priežasčių su tėvais ar globėjais, tai jo būstinė bus vis dėlto pas tėvus, o ne ten, kur jis gyvena.

C. Į. nėra tiesioginių nurodymų, kad vaikų būstinė yra pas tėvus ar globėjus. Iš atskirų vietų galima nuspręsti, kad vaikai turi gyventi drauge su tėvais ir globėjais (C. Į. 173, 164, 179, 178, 131[2], 131[4] str. ir t. t.).

Nuo nuostato, kad vaikai turi gyventi drauge su tėvais, dar toli iki pripažinimo, kad pas tėvus ar globėjus turi būti vaikų būstinė.

Teisybė, ir pagal C. Į tėvas gali ieškoti vaiko, jei jis gyvena ne su tėvu, jei kitas kas, neturįs teisės į vaiką jį laikytų ar priešintųsi jį atiduoti (interdictum de liberis exhibendis ducendis). Rusų Senato praktika prieina tą išvadą interpretuodama C. Į 164, 172, 173, 177, 178, 179 str. ir sako, kad tėvai turi teisę bet kada pareikalauti iš pašalinių žmonių grąžinti vaikus (1876 Nr. 199 1897 Nr. 81). Tą savo išvadą Rusų Senatas rėmė tuo, kad tėvų valdžia apima abiejų lyčių ir visokio amžiaus vaikus (164 str.); tėvų asmens valdžia natūraliai pasibaigia vien tik su mirtimi arba kada tėvai nubausti tam tikra bausme (178 str.). Vadinas, kitais būdais, be nurodytų, vaikai negali būti atskirti nuo tėvų ir kiekvienas, neturįs teisės vaikui, turi grąžinti jį tėvui ar globėjui; toliau, tėvų asmens valdžia gali būti susiaurinta, bet ne nutraukta: 1) vaikams įstojus

į visuomenės mokyklą, 2) pristačius vaikus tarnauti, 3) dukterims ištekėjus (179 str.). Tad tėvų valdžia trunka paprastai iki tėvų gyvos galvos.

Tėvai turi nepilnamečius vaikus maitinti, dengti ir gerai bei sąžiningai auklėti, pagal savo išteklius (712 str.). Toliau, jie turi visą savo dėmesį kreipti į dorovinį savo vaikų lavinimą ir stengtis naminiu auklėjimu dorinti jų būdą ir padėti vyriausybės tikslams (173 str.). Bet ir geresnės sąlygos, pašalinio asmens suteiktos svetimam vaikui auklėti ir lavinti, ir visai nepasiekiamos tėvams, negali būti tėviškosios valdžios nutraukimo arba aprėžimo priežastis, nes įstatymas reikalauja, kad tėvai pagal savo išteklių auklėtų ir lavintų vaikus.

Dirbtinis sudarymas tėviško ar panašaus į tėvišką santykio, įstatymų yra leidžiamas įvaikių ėmimo institutu, kuris daromas tam tikromis taisyklėmis ir kuris aptikrina įvaikiui šeimoje teisinę būklę. Bet, be to atsitikimo, neleistina yra vaiką atitraukti nuo šeimos.

Tos pačios nuomonės laikos ir teorininkai: Prof. Bieliackinas (Kursas, 629 — 630 pusl.), Prof. Šeršenevičius — (Civ. Teisės Vadovėlis, 1915 m. II t., 322 pusl.), Prof. Sinaiskis (Civil. teisės, II t., 1918 m., 203 pusl.), Prof. Zagorovskis (Šeimos teisės kursas, 278 pusl., —1909 m.).

Tie visi samprotavimai nurodo, kad įstatymų leidėjui buvo svarbu sustiprinti tėviškąją valdžią, ir jis vien šeimos palaikymo tikslais suteikia tėvams bei globėjams teisę reikalauti iš pašalinio asmens patekusio į svetimas rankas vaiko.

Bet iš to neišeina, kad, jei tas vaikas gyvena pas svetimus asmenis, tai vis dėlto jo būstas tariamas esąs pas tėvą ar globėją.

Taigi prieiname išvadą, kad C. Į veikimo srityje mažamečio būstinė nėra susirišusi su tėvų ar globėjų būstine ir kartais nusistato visai nepareinamai nuo jų.

3. Nesavarankis („neturįs savo valios") pilnametis N. K. veikimo srityje turi būstinę pas savo globėją (C. K. 32 § 3 p.), kuris atstovauja jam, kai šis naudojasi neveiksmingo asmens teisėmis.

Kai dėl C. Į. veikimo srities, tai atitinkamos čia normos visai nėra. Teisybė, C. Pr. Į sako, kad „už visus, kas yra globoje tiek dėl nepilnų metų, tiek dėl sielos ir kūno ydų, ieško ir atsako jų tėvai ar globėjai (19 str.).

Bet iš čia dar sunku padaryti išvadą, kad, būtent, tėvų ar globėjų būstinė nulemtų, pav., vaikų bylos teismingumą.

Toji grynai procesinė norma visai nenustato būstinės ta plačia prasme, kokią ji turi. Tuo tarpu tenka nuolat girdėti tarp praktikų ir teorininkų, jog globiamųjų būstinė — sutampanti su globėjo būstine.

Tad būstinės klausimas globiamiesiems C. Į. veikimo srityje nustatomas nepareinamai nuo globėjų būstinės.

4. N. K. veikimo srityje pilnamečiai tarnai, pav., darbininkai, bernai, tarnaitės arba net žmonės, nuolatinį darbą dirbą pas kitą žmogų, jei gyvena vienuose namuose su tuo, kam tarnauja ar dirba, turi būstinę ten, kur jų šeimininkas (C. K. 33 §).

C. Į. veikimo srityje atitinkamos normos visai nerandame.

5. Asmens, teismo sprendimu ar administraciniu keliu įkurdinti tam tikroje vietoje, turi savo būstinę savo gyvenamoje vietoje (XIV t. pers. ir užkard. nusik. Įst. 32 — 36 str.).

6. Susituokusios moterys N. K. veikimo srityje turi visuomet savo vyro būstinę. Taip sakė C. K. 32 § I dalis, kuris dabar yra panaikintas (V. Ž. 85/731 Nr.).

Atitinkamos normos C. Į. veikimo srityje niekados nėra būvę. Mūsų C. Į. yra vietų, kurios kartais klaidingai interpretuoja ši C. K. prasmė (prof. Tirpicynas), tačiau įsižiūrėjus arčiau į jas tenka pripažinti, kad toji interpretacija neturi pagrindo.

C. Į. sako: „vyras ir žmona turi gyventi drauge. Todėl vyrui danginantis kitur, stojant tarnauti ar kitokiu būdu keičiant nuolatinę būstinę, žmona turi sekti paskui jį (103 str.).

Toji griežta bendra taisyklė buvo sušvelninta išpradžios Rusų teismų praktikos, o vėliau 1914.III.12 įstatymo, kuris sako: „Susituokėlio reikalavimas imti vėl drauge gyventi gali būti atmestas antrojo susituokėlio, jeigu gyvenimas drauge jam yra nepakeliamas“ (103[1] str. 1 d.). Toliau įstatymas nurodo, kada gali būti laikomas gyvenimas drauge nepakeliamu (103[1] str. 2 d.).

Tad čia jau matyti, kad pats įstatymas nustato išimtis, kurios suteikia visam institutui privatų pobūdį ir sudaro, taip sakant, savitarpinį vyro ir žmonos reikalą; net ir pačios normos nėra taip sudarytos bei suredaguotos, kaip kad jos būtų skiriamos tretiesiems asmenims, suinteresuotiems žmonos

būstinę tiksliai nustatyti. Dėl šių priežasčių tiktai vienas vyras gali žinoti apie žmonos būstinę ir niekas kitas, nes, pav., teismui pripažinus, jog žmona negali gyventi su vyru, sprendimas nėra viešai žiniai skelbiamas, kaip kad atvirkščiai yra, pripažinus asmenį neišsimokančiu skolininku.

Tad, matyti, įstatymas įveda šią taisyklę, kad vyras ir žmona drauge gyventų, šeimos tikslais, būtent norėdamas didesnį šeimos solidarumą sudaryti, ir nustato sankciją, įteisindamas žmoną tam tikru atsitikimu gauti alimentų ir tuo pačiu laiku įpareigodamas vyrą tų alimentų žmonai duoti. Ten, kur tas solidarumas nėra išlaikomas dėl vyro ar žmonos kaltės, įstatymas užkrauna vienam ar antram nenaudingų padarinių.

Taigi galima laikyti, kad C. Į., ypač po 1914. III. 12 įstatymo, būtų nustatę žmonai bendrą su vyru įstatyminę būstinę.

Tokiu būdu dėl atskirų tikslų įstatymas verčia žmoną gyventi drauge su vyru, pav., alimentų („maitinti ir laikyti") davimo atžvilgiu (C. Į. 106. 106[1] str.).

Žmonos vengimas gyventi drauge su vyru, be nustatytų įstatymuose priežasčių: a) be jos ligos (106[1] str.), b) be vyro kaltės (106[1] str.), ar c) jei gyvenimas drauge nėra nepakeliamas (103[1] str.), atleidžia vyrą nuo alimentinės pareigos, bet nenustato kitų pasėkų pav., presumpcijos, kad žmonos būstinė laikoma yra vyro būstinė, vadinasi, net tuo atsitikimu, jei ji su vyru drauge negyvena.

Tą pat galima pasakyti paskutiniuoju klausimu ir dėl N. K. veikimo srities. Pav., SSN taipjau sako, jog žmona turi gyventi drauge su vyru ir sekti paskui jį visur, kur jis sumanys turėti buveinę (210 §), bet nepildant žmonai nurodytų reikalavimų, tiesioginių pasėkų įstatymas nenurodo. Tiek tik, kad, nepildant žmonai įstatymais nustatytų reikalavimų šeimos atžvilgiu, būtent, palaikyti jos solidarumą gyvenant drauge, žmona negali reikalauti, kad iš šeimos solidarumo išskylanti alimentinė teisė būtų jai suteikta. Tad ir čia netektų daryti tolesnių išvadų, kaip tiesiog įstatymas nurodo, ypač kai nustatymą žmonai būstinės pareinamai nuo vyro būsto Lietuvos novela yra atmainiusi.

Tad prieiname išvadą, kad tiek vyrui tiek žmonai įstatymas suteikia vienodas taisykles būstinei nustatyti ir, be to, kad tiek C. Į. veikimo srityje, tiek N. K. žmonos būstinė nepareina nuo vyro būstinės, o vyro — nuo žmonos.

b. Pasirinktinė būstinė.

Pasirinktinė, arba faktinė, bus būstinė, kurią asmuo pats sau nustato pagal apsigyvenusią vietą, bet ne pagal įstatymo nurodymą.

Civilinė apyvarta reikalauja, kad būtų leista keisti savo būstinę pagal reikalą, ir kad tas pakeitimas pareitų nuo pačio asmens nuožiūros. Suvaržymas toje srityje kuo blogiausiai atsiliepia ekonominiam gyvenimui.

N. K. veikimo srityje mes randame visą eilę nustatytų normų, kurios tą klausimą reguliuoja.

C. K. sako, kad asmuo gali pakeisti savo būstinę, ir kad pakeitimas įvyksta, a) kai tasai asmuo tikrai apsigyvena naujojoj būstinėj, b) kai apsigyvenimas susijęs yra su pasiryžimu pastoviai apsigyventi naujojoj būstinėj (27 §).)

Tad, kaip matome, būstinės sąvokai būtinai reikalinga, pagal C. K., animus domicilii, ir jo nesant būstinės pakeitimo nesti.

Toliau įstatymas nurodo, kad įvairiomis aplinkybėmis galima įrodinėti tą būstinės pakeitimą (C. K. 29 §), pav. apsigyvenimu, nusipirkmu gyvenamojoj vietoj namų, pervežimu į naują vietą visų naminių baldų bei ūkio padargų. Žinoma, įrodymu bus ir pareiškimas administracinei valdžiai senosios ir naujosios būstinės vietose apie bustinės pakeitimą (Ibid. 28 §).

C. Į. veikimo srityje tik procesinėse normose randame pasirinktos būstinės sąvoką. Tos normos analogijos keliu taikomos yra ir materialiai teisei.

c. Tikrosios būstinės sąvokos reikšmė.

Pirmiausia būstinės klausimas turi didelės reikšmės civiliniam procesui.

Nuo būstinės tam tikrais atsitikimais pareina asmens teismingumas.

1. C. Į. veikimo srityje asmeninis ieškinys iškeliamas yra tame teisme, kurio rajone atsakovas gyvena (C. P. Į. 203 str.).

N. K. veikimo srityje veikia tolygi norma (C. P. Į. 1512 str.).

2. C. Į. veikimo srityje ieškiniai dėl kilnojamojo ir nekilnojamojo turto iškeliami yra pagal nekilnojamojo turto buvimo vietą arba pagal atsakovo būstinę. (C. P. Į. 219 str.).

N. K. veikimo srityje yra nustatyta analoginė taisyklė, būtent, pasakyta, kad ieškinys dėl kilnojamojo turto kartu su neipotekuotu nekilnojamuoju gali būti paduotas tiek pagal to nekilnojamojo turto buvimo vietą, tiek pagal atsakovo būstinę (C. P. Į. 1516 str.).

3. C. Į. veikimo srityje ieškiniai dėl palikimo, įpėdinių tarp savęs ginčai, ginčai dėl testamento autentiškumo ir tikrumo, ieškiniai dėl dalybų paduodami yra teismui, kurio rajone iškilo palikimas (C. P. Į. 215 str.).

N. K. veikimo srityje nustatyta tokia pat taisyklė (C. P. Į. 1515 str.).

Bet įstatymuose yra ir skirtumo.

Pirmojoj srity palikimo iškilimo vietoje, vadinas, pagal paskutinę būstinę, keltini ieškiniai prieš mirusio savininko asmenį (215 str.).

O antrojoj srityj palikimo iškilimo vietoje, vadinas, pagal paskutinę būstinę, keliami yra ieškiniai dėl vakantinių palikimų, t. y. kai praėjo terminas inventoriaus sudarymui ir apsigalvojimui ir kai niekas neatvyks ieškoti palikimo; kai įpėdinis nežinomas, ir kai įpėdinis, kad ir žinomas, bet atsisakė priimti palikimą (C. P. Į. 1515 str. in fine ir N. K. 811—814 §§).

4. C. Į. veikimo srityje įvaikių ėmimas (C. P. Į. 1460^8 str.) eina pagal įvaikio ėmėjo arba įvaikio būstinę, ir vaiko įteisinimas (C. P. Į. 1460^1 str.) pagal įteisinančiojo arba įteisinamojo būstinę.

N. K. veikimo srityje įvaikių ėmimas eina pagal įvaikio ėmėjo būstinę (C. P. Į. 1661 str.).

Tiek pat turi reikšmės tikroji būstinė civilinei teisei.

I. C. Į. veikimo srityje nėra tiesioginio nurodymo, kad palikimas iškyla (delatio hereditatis) paskutinės mirusiojo būstinės vietoje. Tačiau atskirų įstatymų vietų interpretacijos keliu galima padaryti išvadą, kad tai yra paskutinė mirusiojo gyvenamoji vieta.

Iš palyginimo C. P. Į. 212 ir 215 str. matome, kad palikimo iškilimas gali būti a) vienoj vietoj, o ne keliose; b) kad palikimas iškyla visai nepareinamai nuo mirusiojo palikto turto vietos. Priešingu atveju, jei turto vietoje turėtų iškilti palikimas, 215 str. visai nebūtų reikalingas, kadangi tuomet minimąjį straipsnį visai apimtų 212 str.

C. P. Į. 203 str. nustatė bendrą taisyklę, kad ieškinys apskritai yra keliamas pagal atsakovo būstinę. 212 str. nustatytas yra išskyrimas tam atsitikimui, kad ieškinys liečia daiktinės teisės santykius ir, būtent ,nekilnojamąjį turtą. 215 str. nustato ieškinio iškėlimo taisykles santykiams iš paveldėjimo teisės, kas daro jį atitinkamą 203 str. Tad nuoseklumas reikalauja tuos ieškinius kelti palikėjo paskutinėj būstinėj, kur buvo palikėjo gyvenimo centras. C. Į. stovi ant to pat pagrindo, Matyti tai iš tos vietos, kur kalbama apie palikimo iškėlimą ir apie turto paveldėjimo tvarką, kai asmuo kilęs, visai kitoj valstybės srityj, ne kur turėjo paskutinę būstinę (1279 — 1295 str.).

Įstatymas visur nusistatęs, kad palikimas iškyla toj valstybės srityj, kur palikėjo būstinė, o ne ten, kur jis pasilieka kurį laiką (1279, 1281, 1287, 1289 ir kiti str.).

Tad griežtai išreikšta taisyklė apie palikimo iškilimą, kai miręs tam tikroj vietoj būstinę turės kitoj srityj, tenka iš analogijos taikinti visiems atsitikimams, nustatant taisyklę, kad palikimas iškyla pagal paskutinę palikėjo būstinę.

N. K. veikimo srityje tiesiog pasakyta, kad palikimas iškyla mirusiojo būstinėje (C. K. 34 §).

2. Asmens būstinė kartais nustato obligacijos išpildymo vietą.

C. Į. veikimo srityje tuo klausimu tiesioginio atsakymo mes nerandame, tačiau prieiname išvadą interpretacijos keliu.

C. Į. nustato bendrą taisyklę, kad, esant abejojimų, sutartis interpretuojama debitoriaus naudai (1539 str. 5 p.). Tad, kai kyla klausimas, kur turi būti obligacija išpildyta, debitoriaus ar kreditoriaus būstinėje, nesant nurodymų, kad kreditorių būstinėje, tenka išspręsti debitoriaus naudai, būtent, kad jo būstinėje, nes sutartis aiškinama in favorem debitoris.

Išimtis tėra tie atsitikimai, kai sutartyje tiesiog nurodoma išpildymo vieta, arba tat išeina iš sutarties esmės.

N. K. veikimo srityje įstatymas tiesiog nustato, kad išpildymas turi būti atliktas debitoriaus būstinėje. Išimties tėra du atsitikimu, būtent: 1) kai pati sutartis nustato kitą išpildymo vietą (kurios tenka ir laikytis) ir 2) kai sutarties objektas yra tam tikras, tiksliai nustatytas daiktas. To daikto buvimo vieta darant sutartį nustato sutarties išpildymo vietą (N. K. 1247 §).

2. Ypatingoji būstinė.

Kaip jau sakėme, ypatingoji būstinė yra toji pasirinkta būstinės vieta, kurią šalys stačiai nustatė tam tikram veiksmui atlikti arba kokiam aktui padaryti, pav., atlikimas tam tikroj vietoj darbo, atlyginimas iš sutarties, ieškinio iškėlimas ir t.t.

C. Į. veikimo srityje nėra materialinės teisės normų, kurios stačiai tą klausimą paliestų. Tačiau C. Į. nedraudžia nustatinėti ypatingą būstinę, nes susitariančios šalys, savo tarpe sutikusios, gali savo nuožiūra įtraukti į sutartį visokių, įstatymams nepriešingų, sąlygų, kaip antai: dėl termino, dėl mokėjimo, dėl netesėjimo baudos, dėl aptikrinimo ir t.t. (1530 str.); tad nėra priežasties manyti, kad negali būti nustatyta ir tam tikra būstinė.

O pati sutartis gali būti padaryta naminė (raštu arba žodžiu,), pareiškiamąja arba sutvirtinamąja tvarka (1531 str.).

Statyti reikalavimus, kad sutartis su būstinės klausimo nustatymu būtų padaryta būtinai raštine arba pareiškiama ar sutvirtinama forma, nėra jokio reikalo.

Užtat C. P. Į. šioj srityj nurodo kelis atsitikimus ypatingos būstinės.

Darydamos sutartį, sako C. P. Į. šalys gali nustatyti pirmo laipsnio teismą, kur joms teks kreiptis kilus tarp jų ginčui dėl šios sutarties ir dėl jos išpildymo (227 str.).

Toliau tas pats įstatymas sako, kad atvykę teisman šalys arba jų įgaliotiniai turi pareikšti raštinėje apie jų pasirinktą, būstinės vietą tame mieste, kur yra teismas (309 str.). Į pasirinktą vietą siunčiami visi teismo šaukimai, taip pat priešingosios pusės popieriai (310 str.) ir t.t.

Tat įdrąsno mus padaryti išvadą, kad C. Į. veikimo srityje nėra svetima „ypatingosios būstinės“ sąvoka.

Kai dėl N. K. veikimo srities, tai įstatymas tiesiog sako, kad susitardamos šalys arba viena iš šalių gali pasirinkti būstinę, kuri nesutaptų su tikra apsigyvenimo vieta.

Šiuo atveju kiekvienas reikalavimas gali būti pareikštas a) pasirinktoj būstinėj ir b) tos vietos teisme (C. K. 35 §).

Be to, aukščiau nurodytos C. P. Į. normos veikia ir šioje N. K. srityje (1512 str.), tad ir čia veikia aukščiau nurodyti 237, 30, 310 str. str.

Kn. 9, 1832

PETRAS ŠALČIUS

„AUSZROS“ IR „SZWIESOS“ EKONOMIKA

„Auszros“ ir „Szviesos“ ekonomika.

Svarbiausias „Auszros“ (1883 — 1886) uždavinys, tariant jos pačios žodžiais (1883 m. „A.“, 6 p.), buvo „duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoje nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai“, taigi, kelti lietuvių tautinį susipratimą ypač supažindinant su „jųjų senovišku gyvenimu, būdu, daba ir tikyba, jųjų darbais bei rūpesčiais“ (ten pat). Ir tik kaip antraeilį dalyką „Auszros“ redakcija pažymi, kad bus dedami į ją „naudingi vėl pamokinimai ir žinės ar tai eš natūros arba prigimties mokslo, ar tai eš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai eš vaistijimo (daktarystės) ir t. t.“ Peržiūrėję „Auszros“ komplektus, pamatysime, kad jai ištikrųjų daugiausiai rūpėjo pirmasis uždavinys. Romantinis tautiškumas — štai visų pripažintas „Auszros“ požymis.

Tačiau tas ilgam patenkinti negalėjo nei pačių rašytojų, nei skaitytojų. Ir 1885 m. „A.“ numeryje randame jau aiškią reakciją prieš tai ir raginimą ne tik „dainuoti“, bet pasirūpinti ir žemiškais dalykais. Ir tai daro ne bet kas, bet pats poetas. Štai J. Kėkštas—J. Mačys[1] sukėlusiame polemiką straipsnyje, 1885 m. „A“. 9 Nr. rašo: „Juk knyga greičiausiai gali pamokinti žmogų, jei jos įtalpa patiekta kaip prigulint — jei jos turestis rūsti. Negali to pasakyti apie dainas, kurios šiame laike kaip ir tyčia užplūdo viską (pabraukta mano). Ant galo, pati sveika nuovoka rodo, knygą, pamokinančią, kaip geriaus apdirbti žemę, kaip guviaus vartoti vaisius ūkės, kaip elgtiesi šiokiame ar tokiame atsitikime gyvenos, kaip užlaikyti dorą, ėsant kur kas naudingesnę, neg ištisi pluoštai giesmių bei dainų. Iš tikrųjų įstabu matyti, kaip kuone visi dabarnykščiai lietuvninkai griebasi už eilių... lyg

[1] Pseudonimų aiškinimas paimtas iš Vaclovo Biržiškos „Lietuvių Bibliografija“. Kaunas 1929 m.

jau dabar Lietuviams toks linksmas laikas, kad tik giedoti ir dainuoti“ („A.“ 1885, 258 p.)[1]. Tame pačiame J. Kėkšto straipsnyje randame stiprų ir gilų to į praktikos darbą ir ekonomiką nukrypimo argumentavimą: „Negalime nei valandėlę laiko užmiršti tos teisybės, kad ne vien audrose mūšių su ginklu rankose žūsta gentės, kad yra myrius ganstus, nelemtas, kaip antai: ekonomiška ir draugijinė kruša. Įsikrėtimas į mūsų draugijinį kūną svetimų pirmokų ir nuopuolis mūsų ir taip menkos kultūros turi kiekvieną ūkėją perimti baime ir perverti šiurpliais... Atkakliai sudėjus rankas ir baimėje veizdint į antkritą svetimtaučių bei sukritimą mūsų kaip ekonomiško, taip dvasiško būvio, tapsime numetlioti nuo savų pakojų ir atsidursime padėjime vergučių bei pagelbininkų savo priešgynių (pabr. aut.). (Ten p., 260 p.). Tokią pat mintį nors ir ne taip stipriai išreikštą, randame ir paskutiniame 1885 m. „Auszros“ numeryje (394 p.), Kal. straipsnyje „Ką daryti“: „Dėl to reikia jam („suskurdusiam mužikui“. Aut.) duoti tokias knygas, kurios pamokytų jam gyvenimą pagerinti, t. y. ekonomiškos įturties — apie žemės išdirbimą, gyvulių auginimą, amatus, prekionę ir t. t. Šios knygos jam atgabens naudą, o kada jis tą patirs, tai ir guodos knygas, o turėdamas jas prigimties kalboje, ir jas ims mylėti. Tuomi pasikels turtas šalies, ir tik tada galimas platus paplėtimas patriotizmo, nes be turto nėra šviesos, o be šviesos patriotizmo“ (1885 m., 394 p.).

---

[1] 1886 m. „Auszros“ 1 num. įžanginiame straipsnyje, pasirašytame Silvatiko Saverwein'o, randame norą derinti „mediagiškus ir dvasiškus“ reikalus: „Kožna valdžia, kožnas tėvynės mylėtojas, atsiminti tur, kad duonos reikia. To užmiršdami, jie ne tiktai dideliai susigriešytų, bet ir dvasiškai nieko neįstengtų ištaišyti. Pareiga valdžių, pareiga kožno tautos bei tautystės mylėtojo, taip pat yra, ir vis buvo ir bus, ne tiktai tokių medegiškų reikalų lyg pro šalį einant atsiminti, bet pagal tuos reikalus ir dirbti ir procevoti“ (3 pusl.).

Savo replikoje Silvatiko straipsniui J. Mačys, sutikdamas su jo pagrindine mintimi, sako: „Poezija reikalinga, bet dusyk reikalinga — rūpintis apie draugijišką ir ūkišką buvį tautos... Jei kas iš lietuviškos inteligenciojs darbavos ikišiolei, tai peris ant poetiškos, lingvistiškos, archeologiškos ir siaurai tautiškos dervos, o apie pačią draugiją — pamatą visako — nelabai kas rūpinosi (išskiriant Šliupo raštus). Tai išrodo, lyg Lietuva tai būtų koks paukštis, skrydaująs padangėse, kuri kiekvienas laiko savo pareiga šukauti vardu „Lietuvėle — tėvynėle!“.

Ką tik minėti J. Kėkšto ir Kal. žodžiai ištikrųjų turėjo skatinti tų laikų lietuvių inteligentus, ypač jaunuomenę kreipti daugiau dėmesio į ekonomikos dalykus, tuo tikslu stengtis išlaikyti ir tautinio judėjimo vienybę.

1885 metais sustojus eiti „Auszrai", 1887 metais vėl Tilžėje pradeda eiti „Szviesa" — ligi 1890 m., kuri ir pasisako kaip tik ir eisianti ta praktikos ir ekonomikos vaga, drauge labai negražiai ir nedžentelmeniškai paspyrėdama jau mirusią „Auszrą". „Szviesos" 1 Nr. Ernesto Veyerio pasirašytame įžanginiame straipsnyje skaitome:

„Buvo jau pas mus garsingas laikraštis „Auszra", vienok ans neturėjo krikščioniškos dvasės, priešingas katalikiškam tikėjimui ir erzinantis svietišką vyresnybę, ne tik nedarosi nenaudingu reikalams apšvietimo, bet dar sėdamas tarp gyventojų nesutikimus, didina tamsumą, per tai ne ilgai trukus pragaišo[1]... Tame laikraštyje talpintis reikalingos laimei žmonių žinios ir dalykai, kaip antai: apie mokinimą skaityti, rašyti; apie auginimą ir gydymą gyvolių; apie išgyvenimą* dirvos ir sėjimą javų; apie įstatymus vyresnybės; apie įvairingus atsitikimus mūsų tėvynėje... visą tas, kas tik gal būti naudingu laimės kūno su išganymu dušės" (pabr. aut.). Iš to matome, kad „Szviesai" buvo svarbiausias uždavinys tas, kas „Auszrai" buvo antrinis uždavinys. Šis uždavinys kelti tautos ūkio gerovę, kaip kultūros pagrindą apskritai, kuris taip stipriau jau „Auszroje" buvo išreikštas J. Kėkšto, neatgrasina, matyt, net tų, kurie vargu bau galėjo sutikti su „Auszros" nuveikto darbo žeminimu, ar su „Szviesos" siūlomu „nesipriešinimu" vyriausybei, ar perdideliu jos katalikiškumu. „Szviesoje" randame bendradarbiaujant P. Liūtą — Petrą Leoną, A. iš B. — Antaną Krikščiu-

[1] Į tą d-ro J. Šliupo redauguojamas „Lietuviszkas Balsas" 1887 m. 19 Nr. gražiai ir sąmoningai atsakė: „... Tai daro žinoma visi, kurie dar nepažįsta nei savęs, nei svieto, o labiausiai mergaites. Dėl to tai „Szviesa" mindžioja augštą, apžėlusį rūtomis ir kitomis liudnai žydinčiomis gėlėmis kapą mirusios vyresnėsės savo selelės „Auszros"; negana, kad nesodina ant ano augšto kapo didesnių gėlių ir negaivina jų aplaistydama trąšiomis ašaromis maloniai liudno gaileščio „Sviesa" dar pasišokinėdama ant ano kapo apjuokingais ir neteisingais žodžiais apsakinėja svietui „Auszrą" neturėjus krikščioniškos dvasės...".

* Išdirbimas

katį, Balandį — Vl. Mačį, Pr. Mašiotą, M. Lozoraitį — Joniškį, Joną Kriaučiūną ir kitus.

Iš „Auszros“ ir „Szviesos“ uždavinių apibūdinimo mes matome, kad nei pirmoji, nei antroji nebuvo ekonomikos žurnalas, juoba ekonomikos mokslo žurnalas. Bet ir pirmame, ypač antrame, randame nagrinėjant daugelį aktualinių Lietuvos ūkio problemų, kurios ir šiandieną nėra nustojusios savo reikšmės bei aštrumo. „Auszros“ ir „Szviesos“ ekonominių problemų nagrinėjime veltui ieškotume gilios teorijos, gilių tyrinėjimų bei traktatų, paremtų plačia statistikos medžiaga. Viso to nedaug terasime jose, gal išskyrus P. Liūto raštus, kurie daugiausiai pasižymi teorišku nagrinėjimu, kiek tatai apskritai leido tų žurnalų pobūdis. Bet ir „Auszroje“ ir „Szviesoje“, be pirmojo to laiko lietuvių ekonominės minties pasireiškimo, randame tą, ko nerasime dideliuose ekonominio dalykų raštuose su daugybe skaitmenų ir teoriškų išvedžiojimų, būtent — gyvą, prasiskverbiantį tų laikų Lietuvos ūkio pulsą, su jo kasdieninės dvasios bei aktualinių problemų iškėlimu ir jų įvertinimu lietuvių patrioto atžvilgiu.

Pradėsiu visų pirma nuo „gyvosios teorijos“. Jos labai maža. Vienintelis straipsnis, įdėtas dviejuose „Auszros“ num. 1884 m. (217, 297 pp.), tai J. Szl. (Dr-o Jono Šliupo) „Mokslas apie tautinę ūkę“. Tai yra daugiausia supopuliarintos ištraukos iš A. J. Čuprovo politinės ekonomijos kurso pradžios su priedais iš Fr. Engelso „Socyjalizm utopijny o naukowy 1882 ir grapo Parizkij Darbininkų draugistės Anglijoje 1887“. Galbūt, įdomiausia šiandieną tame straipsnyje tai ekonominė terminologija, kuri parodo, kiek reikėjo sukti galvą, kad lietuvių kalba pasakytų tą ar kitą ekonomikos mokslo mintį ir kokia pažanga nuo to laiko padaryta. Štai keletas posakių. „Tokį tai žmonių nuomoningą veiklumą mes vadinsime ūkišku, — o kupetą ūkiškų veiklumų padaro tai, ką vadinsime ūke (219 p.). „Aplinkybės rodančios daugį ir gimę pataisomų naudingų daigtų duoda įtalpą mokslui apie pataisą“ (gamybą. Aut.).“ Taigi įstatus paskaidos prekių tarp įvairių draugijinių sluogsnių tiria mokslas apie paskaidą (paskirstymą.

---

[1] „Ekonomika“ čia vadinu visa tai, kas syji su visuomenės ūkiu: visuomenės ūkio mokslo teoriją, ekonominę politiką, ūkio doktrinų istoriją, ūkio istorją, ūkio aprašymus, ekonominę statistiką ir t. t., — visą tai, kas suprantama ilgu ir nevisiškai tiksliu „politinės ekonomijos“ vardu.

Aut.). Ant galo ypačiai ištiria įstatai daugio ir gimės vartojamų daigtų — tai mokslas apie vartojimą“ (221 pusl.). „Ir taip tie žmonės taiso didmeną daigtų ant pardoso“ (299 pusl.). „Saikas mainant vieną pardavinį ant kito vadinasi mainiu brangiu pardavimo; tą brangį (kainą. Aut.) išdirba turginė kova tarp pasiulų (padava) ir dera (klausa)“ (303 pusl.). „Tą idėją pirmiausia paleidžia į svietą kviziokratai, o paskum Adomas Smithas“ (301 pusl.).

Iš keleto duotųjų posakių jau matyti, kai ir būsimai terminologijai tas pirmas teoriškas straipsnys labai maža ką yra davęs. Jis teparodo jau ir aušrininkų prisipažinimą reikšmės ekonominių klausimų tyrinėjimui.

Ekonominės politikos klausimais jau daug daugiau randame „Auszroje“ išmėtytų minčių, o „Szviesoje“ jų ir gana apščiai pasitaiko. Tos mintys remiasi daugiausia lietuvio ūkininko gerovės ir apskritai lietuvių ekonominės padėties pagerinimu, jo gynimu nuo įvairių naudotojų ir lietuvio ūkininko niekintojų, pačios „Auszros“ žodžiais tariant:

„Ten... pilvots...
Punta rods
Duona mūs', bet mus niekin;
Kits, ten plikas
It tilvikas
Ir toks utelė mus min.“ (K. S. V. 275 p., 1885).

J. Szl. straipsnyje „Tikras ieškinys tėviniškumo“ („A.“, 1884, 7 pusl.) sako: „Ekonomiškame gyvenime tautos tas būvis yra geras, kurs visiems suteikia turtą, nei vieno nepralenkdamas — ar jis prastas ar kiltos giminės žmogus... Taigi visi tėvyninikai turi meiliti ekonomiškame buvyje, idant visi žmones „kasdien savo puode galėtų vištelę išsivirinti“ ir sočiai pavalgyti, idant teisybė prie visų būtų vienaip taikinama“. Turtų nelygybę ūkio gyvenime laiko nieko gero nežadančiu dalyku. Tas pats J. Szl. (D-ras Jonas Šliupas) 1884 m. „Auszros“ 5 ir 6 Nr., baigdamas savo straipsnį „Debesių išsklaidimas“, kuriame duoda Lietuvos socialinės ir ekonominės išrutulos apžvalgą, taip sako: „Taip tai apžvalgę matome, jog vienur plinta bežemystė, o kitur didžiukystė. Toks padarimas negali atnešti nieko gero ūkei... Tikrasis tiktai sutaikinimas draugijinės ūkės Lietuvių tautą išvaduos nuo gėlos ir staigių perdožių... reikėtų panaikinti diegą piktybės. O tuomi diegu

yra: tamsa, girtybė, tingėjimas, bylos, stoka kelių, trūkis prekystės ir pramonės žmonių tarpe“ (158 pusl.).

Socialinės teisybės matas taikomas ir darbininkams, kad jie sparčiau dirbtų: „Kad darbas apsimokės ties jo sunkumu ir ties sumatumu darbininko, kad darbininkas pelnis tai vis, kas pagal teisybę jam prideri, tuomet apleis jį slinkis“.

J. S. Kuokštis (D-ras J. Šliupas), vadovaudamasis ką tik minėta mintimi, užtaria ir dvarų kumečius prieš dvarininkų skriaudas: „Šiandien dvarponis niekaip nenori samdyti paprastą darbininką ant algos... Dėl to kad algininką nėra galima spausti per viršų ir dėl to, kad jis prislėgtas darbais kerštauja ant pono ir apleidžia tarnystę. O kumetis, kurs tankiausiai turi pačią ir vaikus... turi dirbti nuo ryto iki vakaro pas poną. Ponas... taip tankiai, matai, nukopia kumetį“ (1884, 180 — 181 pusl.).

Bet „staigios ūkinės krušos“ nėra pageidaujamas dalykas — jų reikia vengti, „nes toks permainimas negalėtų įvykti be kraujo praliejimo, be panaikinimo daugybės spėkų mūsų draugijose... ir už tatai nori geruoju ir palengva taip viską surėdyti, idant ir pačių jų gyvastys ir turtas nebūtų įžeistas“. (Ten pat, 182 pusl.).

Taigi „Auszros“ bendrą ekonominės politikos tendenciją gali charakterizuoti kaip humanistinį reformizmą.

Kitokį ekonominės politikos toną, tiesa, neišlaikytą ir daugiausia taikomą pačiai redakcijai, ne daugumui jos bendradarbių,, matome „Szviesoje“, kuri nukrypsta į konservatizmą.

Straipsnyje „Septyni kalbėjimai apie visokius dalykus naudingus“, paimtame iš Juozo Supinskio knygos, tas, kas buvo pasakyta įžangoje prieš „nesutikimų sėjimą gyventojų tarpe“, dar labiau pabrėžta. Turtų nelygybė yra natūralinis dalykas, nuosavybė neliečiama: „Jei gut ūkininkai kaimų, sodžių, turėtų valią atimti dvarui dalį girių ar ganyklų, tai tie, kurie mažiaus tur arba nieko neturintieji, tokioje pat teisybėje galėtų atimti turtingiesiems ūkės gaspadoriams po šmotelį žemės, arba po vieną karvę“ („Szv.“, 1887 m., 24 pusl.). Labai vaizdžiai tame pat straipsnyje atpasakotas ir vyriausybės reikalingumas ir reikalas klausyti jos: „Kiekvienas iš jūsų už tikra matė, kad būrys karvių grįžta iš ganyklos, tai viena iš jų išeina pirmyn, o kitos eina paskui jos. Laukinės žąsys, kad

traukia į šiltas užmarines šalis, daro ore paveikslą šakės ir nt jos smailumos lek senas žąsinas, vadovas to būrio... Kaip dieviški rėdai taiso visą Sutvėrimą, taip pat darosi ir tarp žmonių; tur būti ir vyresni ir mažesni, vieni kitų klausyti, nes be to parunko būtų tik išplėšimas ir žmogžudystės, nieks negalėtų prisilaikyti nei prie savo naudos, nei prie savo gyvasties. Jaunuomenė tur klausyti tėvų, vyresniųjų ir mokytojų, šeimyna klauso gaspadorių, o gaspadoriai turi klausyti vaitų, staršinų valsčio, urėdų paviečio, aukštesnios valdžios ir. t t." Paklusnumo vyriausybei skelbimas anais laikais turėjo būti tolygus pasklusnumui Rusų valdžiai. Bet, deja... tų idėjų nesilaikė ne tik studentai maskviečiai, bet ir patys redaktoriai, spausdindami ir platindami Rusų valdžios draudžiamas knygas lotynų raidėmis. Tiesa, konservatiškų ir net romantiškų idėjų randami ir „Auszroje" 1885 m., kur Baltrus Teisybaitis pasigailėdamas prisimena baudžiavos laikus, lygindamas juos su dabartiniais laikais ir Rusų valdininkų kyšininkyste:

„Aš senis, broliai mano, mirdams turiu pasakyti,
Kad sąžiniškai dar ponams turim gero padaryti.
Nepavydėkim aniems dvarų, turtų ir puikybės,
Mes nuo anų pasišelpiam, sakant po teisybės —
Tegul ponai važiuoja drigantais, tu kad ir pėsts eisi,
Ale tu savo, jo drigantu, kumelę apveisi...
Kad mums ant staršinų ponai būt padėti,
Daug geriaus grajytum, to nėr ko kalbėti!
Ben būtų tikra teisybė, nebūtų papirkimo,
Nebūtų biaurių kyšių, tokio nuplėšimo".

(1885 m., 224 pusl.).

Taigi, ir „Auszroje" ir „Szviesoje" veltui ieškotume bet kurios griežtai išlaikytos aiškios ir vienodos ekonominės bei socialinės politikos linijos. Ir vienai ir antrai ekonominę politiką diktavo lietuvių gerovė, jų išlaikymas bei ekonominis stiprinimas.

Pareinant prie atskirų ekonominės politikos klausimų, pirmoj vietoj tenka pastatyti „savos, lietuviškos, krikščioniškos" prekybos, amatų bei pramonės skatinimą.

Jau 1884 m. „Auszroje" randame Veversį giriant J. Ivonaitį (Ivanavičius), „kurs pirmasis įtaisė kromus Rasei-

niuose, Kražiuose, Kelmėje, dabar jau ėmė atsigarsėti tarpe kitų bajorų ir ūkininkų, kurie įsimanė įsteigti šinkius ir kromus mažne, visuose miesteliuose mūsų nuokampo. Taigi, prekyba pamažu pasigaus žemaičiuose. Patuolaik juk žydai savo neteisybėmis mus pliektinai pliekė" (91 pusl.).

D-ras J. Šliupas prekybai bei pramonei plėsti siūlo steigti „būrius", turbūt, bendroves, nepasakydamas aiškiau, kokios tos bendrovės turėtų būti: „Taipogi geriausiai vyks prekystė ir pramonė, jeigu lietuviai susidėję į būrius sumestų reikalingą pluokštą pinigų ir nusamdę tam tikrus vyrus, žinovus, imtų varyti tą darbą sau patiems ir Lietuvai ant gero" (1884 m., 159 pusl.).

Tą patį d-rą J. Šliupą korespondencijoje iš Palangos matome nusiskundžiant, kad Palangos gintaro dirbtuvės ne lietuvių rankose ir kad „vieni žydai traukia pelną iš lietuvių nerūpestingumo ir nepaslankos. Argi negalėtų keli ūkininkai susidėję atpirkti tiedvi dirbti... Lietuviai, mėginkite, mėginkite kibtiesi į pramonę — tuomet jums neberūpės skaidytiesi žemės lopgalius pavaldytus nuo tėvų; o taip darydami jūs pratrinsite taką naujajam mūsų kampe gyvenimui... Argi jiems tuomet nesiseks taip kaip žydams? Juk žydai... tąja varta išlaiko savo gimines ir šimtus darbininkų, prakaituojančių dirbtuvėje" (1884 m., 262 pusl.).

Taip pat K. V. korespondencijoje iš Klaipėdos apgailestauja, kad ji iš lietuviško miesto tapusi vokišku ir žydišku miestu, kur nelengva žmoniškai susikalbėti lietuvių kalba: „o lietuvninkams prie jų pakajingojo žemės darbo lyg mirte primirusiems, niekados neigi į mįslį neįpuolė, kupčiavimu verstiesi" („Auszra", 1885 m., 360, 361 pusl.).

Todėl ir suprantama, kad kiekvienas, net ir menkas „lietuviškos prekybos" pasirodymas „Auszroje" laikomas pažymėtinu faktu.

J. Obuol. (Jonas Jablonskis) džiaugiasi, kad Griškabūdyje įsisteigė „savas kromas, krikšičoniškas viešbutis ir alaunyčia" („A.", 1884 m., 273, 274 pusl.).

Panašų faktą — „lietuviško šinkiaus atidarymo — randame pažymėtą ir korespondencijoje iš Viduklės ir net M. Jankaus apdainuotą eilėmis:

„O kaip Viduklę buvau privažiavęs,
Pastojau linksmas lyg karūną gavęs:

Lietuviškos rankos man alutį davė
Lietuviškoj kalboj man meiliai tarnavo".
(„A.", 1884 m., 408 pusl.).

Veversys (Davoina - Silvestravičius) korespondencijoje iš Raseinių aprašo, kaip Ivanaičio (Ivanavičiaus) pavyzdžiu pasekė kiti lietuviai ir „uždėjo kromus ar viešbučius miesteliuose mūsų paviečio: Viduklėje, Raseiniuose, Kelmėje, Kražiuose ir t. t. Nekurie žmonės velyk vaikščiodami po kaimus pradeda kupčiauti, tai su šiuomi, tai su tuomi. Atranda jau, kad be žydų galima dar dailiaus gyventi, nekaip su jais. Kokiame dvare gyvena žydas, tai tas tik gauna nuo pono pirkti, nes tas žydas kitų prekėjų prie to dvaro neprileidžia. Vaikinai krome pono Ivonaičio taip dailiai viską atlieka, kaip ir žydukai. Mes pirmiau mislijome, kad tik žydas del prekybos ir rokundo sutvertas" („A.", 1885 m., 61 pusl.).

Sava lietuviška prekyba bei pramonė ne tik turi lietuvius ekonomiškai pakelti, bet ir apginti nuo didelių krautuvininkų — tais laikais beveik išimtinai žydų, įvairių suktybių ir nešvarios konkurencijos, kurios jie griebdavosi prieš naujus nesavus konkurentus. Tą faktą ir „Auszroje" ir „Szviesoje" randame pažymėtą.

Aleksandras Gužutis aprašo žydų varžytynes su „goiškais kromais" Kaune, kur žydai, davę kyšį vyriausybei, „išrūkino" iš Kauno Daugirdą, tuojau po lenkmečio įsteigusį krautuvę. Toliau žydų žodžiais jis sako: „Iš pradžios dar šiaip taip laikėmės, pardavinėdami viską pigiaus, už tai duodami mažesnį svartį (vogą) ir mierą, vienok ir ta gudri išmonė jau nemačija. Ant galo ir tie mužikai — kad anuos „švaro jos kapores" — pasidarė tokie kytrus, kad ir su arielka nieko jiems nepadarai" („Auszra", 1885 m., 118, 119 pusl.).

I. A. Kalnėnas iš Veiverių rašo, kaip vienas K. susirinkęs „keletą skatikų rengėsi didesnę prekybą uždėti, vienok mūsų juodabarzdžiams toks jo darbas labai nepatiko. Kaip įmanydami jie rūpinosi nutraukti pelną nuo mūsų prekėjo, mažindami prekę savo pardavimų" ...kol „vieną naktį pačiame įmigyje išgirdome trukšmą ant kelio... žiūrime — mūsų prekėjo nameliai liepsnoja". „Žydas tupi ant sprando mūsų ūkininko kaip utelė ir jį graužia. Pats ūkininku tapti jis niekados negali, bet prie ūkės jis it velnias prie dūšios kabinasi, jam sal-

džiai šypsosis, mąstis pavesti į vergutį mūsų duonadarį ir lobti iš jo prakaito", sako toliau Kalnėnas (1885 m., 233 pusl.).

Panašų faktą randame aprašytą ir „Szviesoje" (1888 m., 218 pusl.), korespondencijoje iš Gražiškių. Žydus Ickus „norėjo uždegti špitolę ir ant to papirko žmones", kad „sunaikintų" savo konkurentą „vargamistrą", įsitaisiusi „mažą krautuvę smulkių tavorų". Kaip tas negelbėjo, tai Ickus „pradėjo gerai myluoti su raudonuoju diktus Karpievių ir Vaitkabalių gaspadorius", kad jie įprašytų kleboną uždrausti „vargamistrai targavoti".

Ir „Auszroje" ir „Szviesoje" nemaža randame nusiskundimų žydų krautuvininkų, o ypač, kaip pamatysime toliau, „šinkorių" suktybėmis.

Kaip matyti iš to, kas aukščiau buvo kalbėta apie „lietuviškos prekybos" skatinimą „Auszroje", jis daugiausia išėjo iš kasdieninių praktikos sumetimų ar patriotinės nuotaikos, kuri sukeldavo džiaugsmo, kai krautuvėje ar karčiamoje „lietuviškoj kalboj man meiliai tarnavo". Gilesnis ekonominis „pagrindimas", kaip jau matėme, buvo labai trumpai ir dažniausiai tik progai pasitaikius daromas.

„Szviesoje" matome jau ką kita. Reikalas lietuviams užsiimti prekyba, pramone ir amatais plačiai pamatuojamas. Tą padaro apskritai davęs pirmuosius lietuvių atgimimo spaudoje teoretinio pobūdžio straipsnius ekonominiais ir socialiniais klausimais P. Liūtas — Petras Leonas. „Szviesos" 1 ir 2 Nr. 1887 m. (34 — 40 p. ir 49 — 68 p.) straipsnį „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus". Jau straipsnio pradžioje autorius pasako savo vedamąją mintį: „Nei viena tauta, nei viena viešpatystė (valstija) nesurinko sau didelių turtų, apdirbdama tiktai žemę. Tos viešpatystės, kurių gyventojai ne tiktai apdirbinėja lauką, bet ir užsiima prekyste ir visokiais amatais, turtingesnės už tas, kurios vien tik apdirbinėja žemę, ten gi, kur prekystė, pabrikai ir amatai išsiplatinę, žmonės tur daugiau turtų" (34 pusl.). Toliau eina norvegų ir latvių ekonominio pakilimo ir Ispanijos ekonominio nusmukimo aiškinimas istorinių socialinių priežasčių, del kurių lietuviai negalėjo užsiimti prekyba: „Lietuvos žmonės, per tiek laiko užsiimdami tiktai lauko darbais, įprato vien tik į tuos darbus, nuo kitų gi atprato, ir mums rodosi, kad mes nei negalėtume užsiimti kokiu ten amatų, o ypač prekystę" (49 pusl.).

o jais verstis reikia, ir autorius išveda, kaip reikia prekiauti ir kaip susidaro prekyboje pelnas. Prekyba ir amatai reikalingi lietuviams, nes jų daug yra bežemių ir mažažemių. „Retas iš tų neturtėlių užsiima kokiu nors amatu, jie visi beveik dirba tiktai lauko darbus... Už tatai lauko darbininkai pas mus labai mažai užsidirba,... Kad lietuviai pradėtų užsiimti amatais ir prekyste, tai tie, kurie dirbtų tiktai lauko darbus daugiaus užsidirbtų, nes jų tuomet mažiaus būtų, ir samdytojas turėtų daugiau mokėti".

Lietuviai prekyba turį verstis ir dėl to, kad neskaldytų ir taip nedidelių ūkių ir „neveistų ubagų", kurie iš savo žemės sklypų negali išgyventi. Ir čia autorius paliečia vieną Lietuvos ūkio problemų, kuri jau „Auszroje", o ypač „Szviesoje" nuolatos buvo keliama ir šiandieną nėra nustojusi savo aktualumo. „Visi lietuviai užsiima tiktai lauko darbais, per ta kiekvienas ūkininko vaikas rūpinasi turėti kokį nors lauko gabalą. Turtingi ūkininkai dažniausiai palieka tėviškėje vieną sūnų, kitus gi vaikus išleidžia į žentus ir marčas išmoka jiems dalį pinigais; tokių ūkininkų pas mus labai maža. Dažniausia šitaip dėstysi: arba visi vaikai išsidalina tėviškę, ir tuokart kiekvienas gyvena jau tiek lauko, kad negali iš jo išmisti; arba jei kur viens apsilaiko tėviškę, tai kiti pinigais atsiima savo dalis arba didumą dovanoja, kad tik išlaikyti visą tėviškę. Jei broliai ir seserys pinigus ima visą savo dalį, tai likęsis tėviškėje tur lįsti į skolas, o paskui ir lauką išparduoti, bet jie jie didumą savo dalies dovanoja, tai patys lieka be nieko, be kąsnio duonos. Ar šiaip ar taip — vis negerai" (52 pusl.).

P. L i ū t a s paliečia ir labai opų klausimą — santykius su žydais, Lietuvos prekybos monopolininkais.

„Ne vienas, gal būti, užmes man: „Malonu būtų pralobti, bet mes dabar negalime užsiimti prekyste ir amatais, nes amatai, ypač gi prekystė, pas mus žydų rankose ir iš jų rankų negalima atimti; žydai iš mažens įpranta į tuos darbus, kaip mes į lauko darbus per tai jiems ir sekasi". Ant šių žodžių aš štai ką atsakysiu: tiesa, mes negalime suvis paveržti prekystę ir amatus nuo žydų; bet tai būtų ir del mūsų nenaudinga, nes mes negalime iš sykio varyti visą prekystę, kokią varo žydai, ant galo tai būtų ir neteisas darbas; bet mums to nei nereikia. Tegul jie sau užsiima prekyste ir amatais, bet ir mes galime" (53 pusl.).

Tame pačiame P. Liūto straipsnyje randame klasišką aprašymą, kodėl lietuviams „nesiseka“ prekyba, kur iškelta labai įdomų to reiškinio psichologinių momentų. Ten pat randame aprašytą ir Lietuvos prekybą — žemės ūkio produktų pardavimą, ūkininkų apsirūpinimą reikalingomis prekėmis ir eilę patarimų, kaip reikia verstis prekyba.

Taliau eina amatų aprašymas, pirmiausia Maskvos „kustarių“, paskui ir Lietuvos vadinamosios smulkiosios namų pramonės ir amatų ir raginimas jais verstis. ypač „daržininkus ir liuosininkus“. Autorius iškelia taip pat jau daugiau teoriškai įdomų „amatų išnykimo“ klausimą ir atsako: „Kad ir platysis fabrikai, bet visų amatų neišnaikys, kaip neišnaikino kitose šalyse“ (63 pusl.).

Savo ilgą straipsnį P. Liūtas baigia „bendrovių“ - kooperatyvų aprašymu, bet apie tai kalbėsime atskirai.

P. Liūto straipsnio nagrinėjimu ir reikia baigti kalbėti apie tai, ką randame „Auszroje“ ir „Szviesoje“ pasakyta apie prekybą, pramonę ir amatus. Prie to, kas buvo P. Liūto straipsnyje pasakyta, tais klausimais nieko daugiau nepasakė, ir po „Szviesos“ ėjusieji „Ūkininkas“, „Varpas“ ir kiti, ypač taip plačiai paisant realinių Lietuvos ūkio sąlygų.

Kooperacija. „Auszrai“ ir „Szviesai“, kaip jau matėme, rūpėjo kelti „lietuvišką prekybą“. Bet ji buvo beveik vienų žydų rankose; lietuviai ūkininkai maža teturėjo resursų, kad ką nors atskirai galėtų pradėti. Todėl jau gana anksti „Auszroje“ pradėta kalbėti ir apie „bendrystas“, „būrius“, kurie sujungtomis jėgomis padėtų varyti“ visų pirma prekybą. Jau esame matę, kad Veversys džiaugėsi Ivonaičio „krišcioniškais kromais“, kuriuos pats Ivanavičius laikė ne kuo kitu, kaip vartotojų bendrovėmis (žiūr. P. Šalčiaus „Kooperaciją“, 192 pusl.). Ir kiekvienas „bendrystės kromo“ pasirodymas „Auszros“ būdavo džiaugsmingai sutinkamas. Štai, pavyzdžiui, korespondencijoje iš Kupiškio („Auszra“, 1884 m., 140 pusl.) skaitome gyvą aprašymą 1883 metais įkurto dvarininkų „bendrystės kromo“ ir žydų sujudimo dėl to. Korespondencijos autorius Stajė Šunbajoris taip baigia savo korespondenciją: „Malonu mums rašyti apie bendrystės kromą ne tik dėl to, kad širdis mums linksminasi, matant bajorus pametusius politiką ir imančiuosius už naudingo darbo, bet labiausiai dėl to, kad paveikslas ponų rado tuojaus pasekėjų

tarp žmonių. Iš teisybės, jei mūsų žmonės lig šiuolaik, su pragaištimi kitų šakų ūkės mūsų krašto, veržiasi prie ūkininkystės (kur jiems paliko per angšta), tai kalti labiaus ponai negu žmonės, kurie, būdami tamsi, neturėjo pas ką pasimokyti. Štai dabar vienas ūkininkas Kupiškėje... prisižiūrėjęs, kaip tai ponai prekiauja ir ko pas juos trūksta iš dalykų, reikalingų ūkininkams, įtaisė kromą greta poniškojo ir prekiauja sau ant garbės ir naudos" (141 ir 142 pusl.).

D-ras J. Šliupas (J. Szl.) 1884 m. „Auszroje" (158 pusl.) mini „žmonių bankus" (ar nebus tik vertimas „Volksbanken"): „Bet reiki darbininką pratinti uždirbtą grašį išlaikyti, tame daigte gerai įtaisyti daugiur žmonių bankus, kur įdėti pinigai galėtų daugintiesi per palūkanas. Juk tokiu keliu daugis gautų paskolą nuo banko pigiaus ne kad nuo žydų, imančių grūdas už grūdą". Iš to matome, kad aušrininkai jautė reikalą ne tik steigti „bendrysčių kromus", bet ir rūpintis kredito bendrovėmis.

Lietuvių ūkio vienybės ir bendro darbo įdėją „Auszra" ir „Szviesa" stengiasi lietuviams skiepyti, ypač inteligentams, aprašymais garsių praktikos veikėjų sodžiaus gyventojų tarpe. Pirma randame Oberlin'o biografiją ir jo darbų aprašymą („Jonas Oberlenas — jo garbingas, nenuoalsus veiklumas. „Auszra", 1885 m., 313 — 317. J. Kardielius — J. Mačys); Kun. Stanislovo Staszyc'o veikimo aprašymą (Apie kunigą Stanislovą Stašicą, „Szv.", 1888 m., 128 — 141 pusl.).

Ir kooperatyvų reikalingumo klausimu plačiausiai ir rimčiausiai išsitaria P. Liūtas, paliesdamas jį dviejuose straipsniuose — jau minėtame „Keli žodžiai apie prekystę ir amatus" — jo III skyriuje („Szv., 1887 m., 63 — 68 pusl.) ir specialiai tam dalykui skirtame ilgame straipsnyje „Apie bendroves. Broliui kunigui S. mano mokytojui ir geradėjui delei atminties" (1888 m., 13 — 45 pusl.).

Jau pirmame straipsnyje P. Liūtas sako: „Vesti prekystę ir išdirbinėti daugumą daigtų žmonėms geriausiai sekasi, jei jie tai daro, susidėję keli iš vieno, t. y. bendrovėmis. Daug rankų, sako, didelę naštą paneša... Žinote patys, kaip tai sekasi žmonėms dirbti talkomis; už tai visoje Lietuvoje yra toks paprotys, žmogus reikalingame ir greitame darbe daro talką... Bet lietuviai ne tiktai talkomis dirba sykiu, jie padaro tam tikras bendroves, kad atlikti kokį darbą; aš jau

anksčiau pasakojau, kaip mūsų žmonės vietomis perka girias. Visgi lietuviai maža veikia bendrovėmis, nors tai kur kas geriaus ir naudingiaus ne kaip vienam“ (63 — 64 pusl.).

Kooperatyvai ypačiai reikalingi neturtingiems, kurie negali naudotis stambių operacijų savumais: „Todėl lietuviai, ketindami užvesti prekystę, kaimų krautuves, geriausiai padarytų, kad susidėtų į bendroves, nes tuo kart daugiaus turėtų pinigų ne kaip po vieną. Ūkininkams taipgi priderėtų tarp savęs padaryti bendroves; paveizdan, keli kaimai susitartų parduoti javus sykiu, kuomet javai bus brangūs; dėlto kiekvienas iš jų turi rūpintiesi dasižinoti, kaip brangūs javai. Bet nekurie ūkininkai negali laukti gero laiko, jems būtinai reikia parduoti javus, kad mokestis išsimokėti; užtatai kiti, prigulintieji prie tos bendrovės, turi paskolyti tiems, kurie neturi kuomi mokestis užmokėti; ... Tokiu būdu elgdamiesi, galėtų visi laukti geresnio laiko ir parduoti brangiausiai, tuokart neturtingi ir atlygins skolą su nedideliu palūkiu, turėtų dar pelną, turtingi, taipgi“ (65 pusl.).

Amatininkai taip pat turėtų jungtis į bendroves; ir čia autorius nurodo rusų „kustarių“ pavyzdį. Taip pat lietuviai, susidėję į bendroves, galėtų ir lauko sau nusipirkti: „dažnai pasitaiko, kad ponas parduoda dvarą; vienas žmogus nenupirks, susidėję gi daug žmonių gali nupirkti“ (67, 68 pusl.). Tokioms bendrovėms ir Žemės Bankas greičiau skolintų pinigų, kaip atskiram asmeniui.

Antrame P. L i ū t o straipsnyje — „Apie bendroves“ — populiariai išdėstytas reikalas steigti bendroves, duotas tarp kita ko bendrovės apibūdinimas (persiauras, paimtas daugiau iš rusų artelės ir darbininkų gaminamosios b-vės, neigia samdomą darbą), atpasakota „Ročdelio pionierių istorija“ (15 — 19 pusl.), gaminamųjų bendrovių istorija Prancūzijoje (bene pačių redaktorių, labai uolių katalikų, B u c h e z pavadintas kunigu; ištikrųjų jis buvo medicinos gydytojas, žiūr. Gaumont, Histoire Général de la Coopération en France, I v., 116 p.), bendrovių Vokietijoje — Schulze - Delitsch'o veikimas, bendrovių Šveicarijoje, ir Maskolijoje, ir pagaliau Lietuvos. „Vienok, abelnai kalbant, sako autorius, Lietuvoje labai maža gali rastis bendrovių; už tatai aš apie jas rašau, norėdamas išaiškinti jų naudą“.

Pirmoje eilėje eina smulkaus kredito bendrovės (nevi-

siškai tiksliai pavadintos „bendrovės savytarpinės paskolos“: tikrąja prasme — savitarpinio kredito draugijos nelaikomos kooperatyvais) su jų statistika ir klasišku jų reikalingumo išaiškinimu: „Kiekvienam žmogui, ypač gi menkai pasiturinčiam, gali pritrūkti skatiko: nemažai tokių ūkininkų, kurie pavasarį netenka ne tik ką sėklos bet ir duonos, toks žmogus eina tada pasiskolinti pas žydą, kurs, matydamas tokį baisų jo padėjimą, nulupa gerokus palūkius... bet kada ateina laikas mokėti skolą, tada jis supranta, kas per geradėjas tas žydelis. Skolą žmogus išmoka rudenį, kada javai pigūs; kad išsimokėti, reikia daug javų išparduoti; tuos javus kartais nuperka tas pats žydelis, pavasarį gi žmogus vėl netenka javų ir turi pirkti, vėl eina skolinti už didelius palūkius; bet ar javus jis dabar perka ne už tiek, kaip pats pardavė, ale kur kas brangiaus: tokiu būdu žydelis uždirba, o žmogelis pralaimi ant rubliaus ne rublių, bet du rubliu ir daugiaus“ (32 pusl.).

Toliau eina smulkaus kredito bendrovės operacijų aprašymas. Čia jau autorius aprašo ir valsčiaus skolinamąsias kasas, jos skirtumus nuo kooperacinės bendrovės. Ir čia randame labai įdomių dalykų, charakterizuojančių „gminų kasas“: „... aš niekados negirdėjau, kad kur kratytų (revizuotų. A u t.) kasą peržiūrėtojai, arba komisorius, vaitas su savo pagelbininkais daro, ką nori. Iš to žmonėms daug bloga išeina: skolinantis beveik visada užmoka tokius pat palūkius, jei ne didesnius, kaip žydui iki jis pripraš kasierių ir vaitą, kad jam paskolintų, tai ne sykį turi pripildyti jų gerklą. Apskaityk, žmogeli, kiek pareis tau visos tos dienos, kurias praleidai su jais begirsnodamas ir pridėk prie to, ką pragirdei jiems, o pamatysi, kokius palūkius užmoki už tą skolą. Jeigu vaitas geras, tai ir viskas gerai eina...“ (35 pusl.).

Antrame — „Apie bendroves“ — straipsnio skyriuje randame aprašyta, kodėl kai kurioms bendrovėms nesiseka ir kokią naudą žmonėms jos atneša. Čia paliesta kooperatyvų finansai, tarnautojų klausimas ir materialinė ir moralinė kooperatyvų nauda.

III-ame to pačio straipsnio skyriuje randame nurodymų, „kokias bendroves prigulėtų lietuviams įsteigti ir kokias lengviausia gali įsitaisyti“. Autorius siūlo, pastačius bendroves „ant prekiško pamato“, steigti jas tokiems reikalams: bendrai naudotis žemės ūkio mašinoms, veisliniams gyvuliams pirkti,

bendrus malūnus, kad nereikėtų malti rankomis, daryti sūrius ir sviestą ir siųsdinti į kitas šalis ant pardavimo", susidėjus pirkti lauko, jei kitaip negalima, tai ir bendroves bendrai dirbti žemei, steigti krautuves, ypač kaime, amatininkų amatui pagerinti ir pagaliau smulkaus kredito (savitarpinės paskolos) bendroves. Autorius kooperatyvus laiko labai tinkama priemone pakelti lietuvių ūkio gerovei, bet „jei kas gali ir nori, tegu vienas sau uždeda krautuvę... ar įsitaiso amatininko užvedimą". „Matydamas tave (lietuvį) nuolatai prakaitą liejantį ir dažnai juoda duona su vandeniu mintantį, aš kaip išmanau, taip rodiju tau gelbėti save..."

Ir šiame straipsnyje P. Liūtas pirmas duoda platų ir giliai mūsų realiomis ūkio sąlygomis pamatuotą pagrindimą kooperacijos judėjimo Lietuvoje.

Tame pačiame „Szviesos" num., į kurį įdėtas ir P. Liūto straipsnis, randame ir straipsnį „Mažiema apie įtaisymą valstiškų arba parapijinių kromų", parašytą Lietuvos Sūnaus, kuris siūlo valsčiams steigti „kromus" ir tik juose viską pirkti, o „kai pelnas bus gana didelis, tuomet iš jo valsčiaus gali padaryti kasą dėl paskolinimo savo valsčionims pinigų už mažą, krikščionišką palūką... Tokiu būdu privers ir kitus prisidėti, ir skaitlius prigulinčių prie kromo vis didysis, o kasa vis augs iš pelno kromo ir iš palūkų ir juo tolyn, juo bus galima daugiau padaryti gero su tais pinigais. Taip ot galima būtų pirkti nuo ponų žemės ir pardavinėti ją žmonėms nedideliais sklypais, arba įtaisyti prie bažnyčios tam tikrą prieglaudą dėl ubagų savo valsčiaus arba parapijos... Paskui keli valstiški kromai galėtų įtaisyti savo kromą artimesniame mieste, ar miestelyje". Charakteringa to straipsnio pabaiga, kur matyti savotiški santykiai su žydais krautuvininkais dėl pozicijų išlaikymo: „Užbaigdamas primenu, kad žydai išgirdę, jog žmonės jau išsimislijo kitoniškai vajevoit su jais, labai nusigąs ir ims vieną kitą pažįstamą valsčionį durnyti, ir pasakos, kad tai visai negalimas daigtas; o kai pamatys, kad taip nieko nepadaro, tai ims mylėti tuos, kurie gal atkalbėti žmones nuo to užmanymo, O jeigu ir taip nieko nepadarys, tai gal uždegti pastatytą trobą dėl kromo. Bet darant viską išmintingai ir atsargiai, vis galima savo padaryti: žydų neklausyti ir nebijoti, su savais žmoniškai tartis, o trobą kuo greičiausiai į brangius ugnapinigius įtraukti, o paskum ir tavorą".

Iš to, kas čia pasakyta remiantis „Auzsros“ ir „Szviesos“ tekstais, matome, kad jose jau buvo pripažintas ūkinis kooperatyvų būtinumas Lietuvai, o P. L i u t o plačiai nušviestas. Tiesa, „aušrininkai“ ir „šviesininkai“ neneigė ir privatinės iniciatyvos, kuriant „lietuvišką prekybą“, bet esant daugumui lietuvių neturtingiems ir ūkiškai silpniems, daug laukė ir iš kooperatinių bendrovių. Jei jau bendrovėms ir sunkiai sektųsi, tai jos gali duoti sektiną pavyzdį atskiriems asmenims.

K r e d i t a s. Kaip jau matėme iš to, kas buvo kalbėta apie prekybą, amatus, pramonę ir kooperaciją abejuose kalbamuose laikraščiuose buvo keliamas ir kredito klausimas, ypač ūkininkų kredito klausimas. D-ro Š l i u p o buvo siūloma kurti „žmonių bankus“; P. L i ū t a s siūlo kurti smulkaus kredito kooperatines bendroves (savitarpines paskolos bendroves), naudotis tinkamai vedamomis gminų paskolų kasomis. Be to, „Szviesoje“ randame įdomių dalykų. apibūdinančių tų laikų ūkininkų kreditavimosi sąlygas. Štai B a l a n d i s — (V l. M a č y s 1888 m. „Szviesoje“. Kalbėdamas „Apie javų pigumą“, sako: „Javų atpigimas paskutiniais metais daug blogo žmonėms padarė, nesakant, kiek blogo jis ir dabar daro: kada javai buvo brangūs, žmonėms daug skolų pasidarė, o dėl ko? dėl to, kad dalios pakilo neišpasakytai didžiai, joms išmokėti skolinosi pinigus, pasitikėdami javams brangiems esant, greitai išsimokėsią; kiti laukui pirkti skolinosi, o žydeliai su savo mašna greitai ėjo ant pagalbos, nes į skolą jie ėmė rudenį ir javus ir tuomi gerai uždarbavo; kaip javai atpigo, žmonėms į skolą įsišokusiems ir bėda: mokesčiai didinasi, skatiko nėra iš ko padaryti, o žydai skuba ir lupa žydiškus palūkius ir spiria skolą atiduoti. Daug namų dėl to per nieką nuėjo ir eina“ (1888 m. 49 pusl.).

Kad ūkininkų įsiskolinimas žydams išvarydavo iš namų, yra ir daugiau nurodymų „Szviesoje“. Korespondencijoje iš Šakių skaitome: „Ale Šakiuose yra ir keli žydai bagočiai, kurie skolina žmonėms pinigus už gerus palūkius ir perka visokius pinigingas popieras už pusę pinigų ir duoda geras rodas, kaip galima greičiau iš namų išeiti („Szv.“, 1890 m. 59 pusl.). Bet žydai pasinaudoja ne tik ūkininkų sunkia būkle, bet ir dvarininkų, „nes gyvendami sodžiuose arba dvaruose, jie žino visus žmogaus reikalus, apie tuos tuojaus praneša savo, vientau-

čiams miesteliuose gyvenantiems, o tie, išgirdę ponui trumpai su pinigais esą, tuojau nuvažiuoja grūdų pirkti, ir, žinoma, ponas turi pigiaus parduoti, nes, jie, žinodami pono bėdą, neduoda daugiaus, o ponas norįs ar nenorįs turi suderėti" (Szviesa", 1888 m. 185 pusl.).

„Auszroje" randame minint ir dar vieną būdą bristi į skolas — išsipirkimą iš kariuomenės: „Nepasakysiu to", rašo Sunkarys iš Naumiesčio (1886 m., 21 pusl.), „kad Lietuviai būtų godūs ant pinigų, bet dėl to, kad reikia skolas ar dalis mokėti, o į skolą įvarė tiktai burtos (liosai), ir per tai padidino ūkėse dalis. Jau Šiandien beveik nėra namų, kurie neužmokėjo kelis šimtus už liosus ir nėra namų beveik, kur nerastum iš tos priegaidos".

Be nusiskundimų žydų lupikavimų, „Szviesoje" buvo stengiamasi išaiškinti, kad žmonės „neužgintų skolų", nes tuo mažina savo kreditingumą ir savo artimui daro dideles skriaudas („Szv.", 1888 m., 141 — 146 psl. Balandžio straipsnis). Iš to matyti, kad ir patys ūkininkai, skolindami pinigus, ne visados geriau elgdavosi už žydus.

G i r i o s. Miškais, kaip vienų iš stambių šalies ekonominių resursų, kurie buvo laikomi daugiau priklausą „tautai", kaip faktiniems jų savininkams, pradėta jau „Auszros" laikais rūpintis, peikiant dvarininkus už girių „pūstijimą" („A.", 1884 m., 93, 269 pusl.). nusiskundžiant sunkumais įsigyti miško (1884 m., 276 pusl.). ir dvarininkų su ūkininkais konfliktus dėl to ir net kilusius „mūšius" (Szviesa", 1888 m., 53 — 54 pusl.). Randame papeikimą ponų miškų šeimininkavimo: „Daugumas mūsų valdytojų girių nenor, nei nemoka žmoniškai apžiūrėti savo girios. Prireikus pinigų, nenumatydami verčios girios, paveda žydams, kurie nežiūri, ar tai bus smiltys, ar kalnas, ar upės krantas, viską perdėm, išpūstija, o ponas (daugiausiai girių naikina ponai) nei nemislija kaip nors atnaujinti iškirstą girią, pinigus pralėbavęs, parduoda daugiau ir t. t., žodžiu sakant, elgiasi taip, kaip galvijas įšokęs į javus. (Žiūr. straipsnį „Keli žodžiai apie girias", J o n s. „Szviesa", 1888 m., 194 pusl.).

E m i g r a c i j a. Lietuvių išeivybės klausimas buvo viena stambiųjų temų draudžiamojo periodo lietuvių periodinėje spaudoje. Jau 1884 m. „Auszroje" randame įspėjimą prieš „Baltijos Vestnesio" Amerikos gyrimą nekeliauti ten ir nenai-

kinti savo turto: „geriesiems geriausiai namie“, sako I. K. Sz., įspėjimo autorius („A.“, 148 pusl.). Panašią žinutę randame tų pačių metų „Auszroje“ (186) „V ė v.“, kur tarp kito ko nusiskundžia ir agentais, viliojančiais žmones į Ameriką: „Amerika, norėdama apgyvenamu padaryti savo tuščią kraštą, kur „velniai kumštimis mušasi“, prisiunčia į musų pusę prikalbančius prie kelionės paikus žmones, idant ten nuvažiavęs biednas žmogus ir negalėdamas jau pagrįžti, parsisamdytų dėl jų už prastą darbininką“. Randame „Auszroje“ nusiskundimų, kad žmonės, iškeliaudami į Ameriką, žemes atiduoda ant randos „ne savo broliams“, bet žydams, kurie superka taip pat iškeliaujančiųjų baldus, gyvulius ir javus“ (1888 m., 277 p.). Ir už emigraciją kliūva žydams, nes jie „prikalbinėją prie iškeliavimo, bemaž už dyką supirkdami galvijus, žemę ir padarynes“... (Ten pat, 320 pusl.). „D-ras J. Šliupas savo „Gromatose iš Amerikos“ (Auszrai“, 1884 m., 360 — 401 pusl. ir 1885 m., 22 pusl.) aprašo emigrantų kelionę ir jų atkeliavimą į Ameriką.

Emigracijos reikalas nemažiau rūpėjo ir „Szviesai“, kurioje randame jau ilgesnių straipsnių, nagrinėjančių emigracijos priežastis. Ks. V. straipsnyje „Žodis į tuos Lietuvininkus ir Žemaičius, kurie rengiasi į Ameriką“ („Szv.“, 1889 m., 97—103 pusl.), kuris baigiasi žinoma daina „Kur banguoja Nemunėlis“, iškelia daug klausimų, susijusių su emigracija. Visų pirma — kas važiuoja ir ko važiuoja? „O labai jaunų, bėgančių nuo kariuomenės, eina visai nedaug. Daugumas vis jau suaugę, pačiam drūtume vyrai. Kiti palieka pačią, vaikus irgi namus ir dausioja į Ameriką. Tikrai dausioja, nes patys nežino, ko tenai važiuoja... Taip kad dabar, gali sakyt, paplito pas mus lyg kokia liga, kuri taip veikia žmogaus protą, jog jisai čionai savo senoje tėviškėje nenurimsta ir bėga į Ameriką..., kur fabrikus turi įsitaisę dičturčiai, kurie samdo darbininkus, o patys nieko nedirba ir gyvena iš to, ką uždirba samdyti darbininkai. Darbininkai, pagal daugumą pinigų anam krašte, gauna menką mokestį, iš kurio niekuomet negali pralobti, o dirbt ant dienos reikia dešimts adynų“. Taigi, anot straipsnio autoriaus, emigrantai iškeliavę nieko nepelno, bet savo kraštą nuskriaudžia, nes „atminkime, kad kožnas, kurs važiuoja į Ameriką, iš namų pasiima, o kits tiesiog pasivagia mažiausiai šimtą rublių pinigų, o kiti išsineša ir po kelis šimtus. O vėl daugumas... išsikrausto iš Lietuvos pačiame stiprume amžiaus, taip tarp dvidešimt ir

trisdešimt metų. Taigi tokiu būdu išeina, taip, jog čion užaugęs ir suaugęs žmogus, kada galėtų atnešti daugiau naudos savo tėviškėje ir da, gali sakyt, visai neužsimokėjęs už savo užauginimą, ne tik ką pats išeina, tai yra išneša suimtą čionai sylą, ale išneša ir žiupsnį pinigų, kurių be to dabar Lietuvoje visai mažai tėra“ ... o „atsiuntimas (pinigų Aut.) visai yra nieks prieš tai ką išėjūnai išneša“.

Bet straipsnio autorius ieško toliau dar gilesnės emigracijos žalos ir ją suranda: „Dabar jau Lietuva drūčiai jaučia vaisius išėjūnystės. Pinigų nėra — žemė eina pigyn, darbininkų per mažai — šeimyna brangu, o ant galo amerikonai, pasijungę žemaičius ir lietuvninkus ir išėjūnus iš kitų žemių, su pagelba visokių mašinų apdirba puikiai ir pigiai savo laukus ir pristato per mares į Europą savo javus pigiau, nekaip Lietuva su Žemaičiais. Už tai gi, jeigu katra žemė (kaip dabar Vokiečiai) pikta su Maskolium, tai gal uždėt sunkius muitus ant mūs javų, nes jie gauna kiek reikiant javų iš Amerikos. Visi dabar jaučiam Vokiečių muitus ant mūsų javų, apie tai nėr ką daug kalbėt. O tai vis darosi dėka išėjūnystei, kaip iš Lietuvos, taip ir iš kitų žemių“.

Baigdamas straipsnį, autorius ragina geriau imtis kokio „remesto“ ar „kupčystės“.

Paskutiniame 1890 m. „Szviesos“ numeryje M. Ragis straipsnyje „Didžiosios mūsų slogos ir ką mums reikia daryti“ pasisako ne tik prieš emigraciją į Ameriką, bet ir į Rusijos miestus, „kur jauni išėjūnai visiškai pamiršta bažnyčią ... prijungsta prie karčiamų ir kitų paleistuvysčių namų, o po tam pamiršta visiškai savo tėvų kalbą; ant galo daugumas apsimislija apsipačiuoti“ su svetimtautėmis. Tame pačiame straipsnyje autorius gana plačiai nagrinėja ir emigracijos priežastis ir jų pašalinimo būdus. Iš teviškės iškeliauja „todėl, jog ūkė daugiaus rankų saviep nebegali sutalpinti, kiek ana dabar jų sutalpina, o skaitlius mūsų krašto žmonių kasmet vis eina didyn ir, kaip rodo statistika, kasmet skaitlius vienų lietuvių tikrojoj Lietuvoj pasididina ant 40 tūkstančių žmonių. Taigi ūkininkai, tie svarbiausieji mūsų krašto darbdaviai, ar jie būtų dvarponiai, ar kiemonys, daugiau žmonių pas save ant darbo nebgali sutalpinti“.

„Prekystė yra svetimtaučių rankose, o ypač žydų, kurie nė vieno lietuvio nenori pas save priimti, ir nepriima ... Kad

prekystė būtų mūsų rankose — tada iš prekystos gražiai mūsų krašte galėtų pragyventi... 300 tūkstančių lietuvių, kurie šiandieną yra priversti slankstytis po svetimas kertes... Taigi, idant mes pats ir mūsų vaikų vaikai svetur badu nestiptų, o taip pat Dievo ir savo krašto su tėvų kalba neišsižadėtų, tai kožnas, kaip sumanydamas, tur stengtis praplatinti ir sudrūtinti lietuvių prekystą... Teip liepia mums daryti ne neapykanta kitų tautų, bet pats protas, pats savo krašto, savęs ir savųjų žmonių nuo baisiųjų vargų apgynimas" (212 pusl.). Taip pat lietuviai daugiau turėtų verstis amatais ir pramone, gauti teises pirkti daugiau kaip 50 dešimtinių žemės, turėtų būti prileidžiami į „urėdninkus", o kadangi „maskoliai lietuviams Lietuvoje vietų neduoda, taigi tėvai, savo vaikus mokindami, taip pakeravokite ir pamokykite, idant jie suaugę potam nereikalautų vietos nuog Maskolių vyriausybės ieškoti, nes ana ant jų nesusimils, ir norints jie badu stiptų, tai ir tada vietos Lietuvoje neduos. Kunigai, daktarai, raštininkai geri meisteriai ir t. t. gal sau duoną ir be maskolių padėjimo užsidirbti — tai ant tokių lietuviai tur savo vaikus auginti" (228 p.).

Iš viso to, kas „Auszroje" ir „Szviesoje" buvo rašyta apie emigraciją, matome daugiausia pastangas sulaikyti lietuvius gimtoje šalyje, neleisti jiems ištirpti svetimtaučių jūroje. Tačiau ne vien tik tas joms rūpėjo. Labai nepalankiai buvo žiūrima ir į svetimšalių darbininkų plūdimą į Lietuvą įvairiems darbams. Štai „Auszros" 1884 m. 269 pusl. skaitome apie įgabentus latvius ir gudus darbininkus miškų darbams: „Lietuvoje ir Žemaičiuose turime daugybę vargšų, tik - tik badu nemirštančių; reikėtų — o ir būtų galima tokiems vargšams suteikti uždarbį ir pelną, taigi duoną. Pardavikai girių turėtų apie tai pasirūpinti; bet šiandieną jie to nedaro... Nevėlijame savo broliams latviams neigi baltrusiams nieko pikto tai rašydami, nes jie čia ir nėra kalti, bet peikiame didumenę, kuri nenori atminti tai, jog ir mūsų pačių kampe daug darbininkų susispaudę konkariuoja be duonos".

Ten pat (271 pusl.) randame nusiskundžiant, kad Kauno tvirtovės darbams gabenami „būriai darbininkų iš Maskolijos. Gailu! Jeigu vietiniai gyventojai skundžiasi, kad nuo jų atstoję darbininkai bėga uždarbiauti prie pilies ir jeigu jie nebegali gauti darbininkų dėl savęs vien per neišgalę mokėti „baisiai įbringusias algas, tas todėl nebuvo galima pargabenti ar iš

Žemaičių ar iš Suvalkų rėdybos norint pulkus lietuvių darbininkų; juk čia vietomis bernai per metus teturi uždirbę 10 — 15 rublių, o merginos tiktai 5 — 8 rublių".

K a r č i a m o s — senas Lietuvos kaimo ekonominis, kultūrinis ir moralinis šašas nuo senų laikų, gana dažnai liečiamas „Auszroje" ir „Szviesoje", iš dalies drauge su blaivybės propaganda. Ir čia tenka pasisakyti gana griežtai prieš žydus šinkorius. Ypač sodžiuose.

1884 m. „Auszroje" (190 — 191 pusl.) G u ž u t i s rašo: „vyriausybė, norėdama numažinti girtuoklystę, uždėjo ant arielkos brangų mokestį, arba akčyzą, ir išdavė sykiu įstatymą, kad šiukštu be ūkininkų valios nebūtų įsteigtos karčiamos po kaimas ir mažus miestelius. Vienok visi tie įstatymai mažai atnešė naudos, o tai iš priežasties neišminties ir pasileidimo ant girtybės mūsų ūkininkų artojų, katrie už keletą stiklelių šnapso išduoda žydams raštus ant įsteigimo naujų karčiamų; taipogi kas iš gaspadorių tur kokią atliekamą trobelę, tuojaus žydą įleidžia, katras tenai pardavinėja arielką be vyriausybės žinios. O kad akčyzės sargai žydo nesučiuptų, patys ūkininkai arielką kavoja... karčiamų skaitlius prie didelių kelių, rods, numažėjo, bet mažų karčiamėlių priviso kaip tarakonų užpečyje. Visur po kaimas, viensėdžius, krūmus ir antkelius gyvena nususę žydai, katrus badas išvarė iš miesto ir katrie čion, tručydami žmones šnapsu, gauna gerą plutą duonos... tie sukčiai nesidrovi pridėti vandenio prie arielkos, o dėl pridavimo anai tvirtybės primaišo vitrijolijos ir kitų nuodų, baisiai sveikatai kenkiančių. Žydas niekados nemoka arendos gatavais pinigais, bet atkiša arielką, mėsą kokių padvėsusių gyvulių ir kitais niekniekiais, be katrų pigiai galėtumėme apsieiti. Kad neturėtume taip arti karčiamų, tankiai galėtumėme apsibusti be arielkos, o taipo ir gražis būtų skalsesnis, o labiau nusimažintų vagystės ir visokios nedorybės. Dabar bernas girtuoklis ar merga vagilka, o tankiai ir bobelė pasileidusi ant girsnavimo, pagriebę ką iš namų, tuojaus nuneša pas Maušą; tasai, viską meilingai priimdamas dar pamokina, kaip vogti, o tuomi išveda iš kelio ne tiktai žmones augusius, bet ir mažus kūdikius. Prie to daugel atsiranda žydų, turinčių sutartis, su vagimis ir padedančius aniems išvesti ūkininkų arklius".

Plačiai pradėta vyskupo M. Valančiaus blaivybės propaganda nepatiko šinkoriams, kurių tuo buvo užgaunamas ki-

šenius. To atgarsį matome ir „Auszroje“ ir „Szviesoje“. I. S. Aužuolaitis korespondencijoje iš Vilniaus rėdybos sako: „Žydai dideliai siunta ant kunigų, kurie skelbia blaivybę. Prie to, kad pasisuko tame kampe „Lietuvos bičiulis“, kur yra patalpinta juokdariška „žydų rauda“, žydai ėmė vyresnybei skųsties, kad kunigai norį žmones prieš juos sukeldinti. Galima numanyti, jog ne be reikalo žydai kelia taip didelį trenksmą: jie patys sakosi, kad, ėmus garsinti blaivybę, uždarbio jie prakišę į 50%“. („Auszra“, 1884 m., 272 pusl.).

„Szviesoje“ (1890, 181 pusl.) skaitome eilėse:

„Sako Ickus: „Bloga diena!
Tai kunigai tą padarė,
Kad karčiamoj nėr nė vieno, —
Už arielką labai barė“.

Karčiamos buvo teisingai laikomos viena stambiųjų priežasčių ūkininkų smukimo ir „iš namų išvarymo“. „Kur tik pažvelgsi, visur karčiamos, visur sūnūs Izraelio laikina savo auką ir be jokio sunkaus darbo vaisinasi be galo, o mūsų duonadaris kas metą vis labiaus ir labiaus skursta. Prie senojo netikusio vedimo ūkės neleidžiančio pagerinti žemę ir tokiu būdu išgauti iš jo daugiaus naudos, nesant jokių dirbtuvių, nesigriebiant prie prekionės ir amatų, o augant be galo visokiems mokesčiams, gyvenimas tampa kas meta sunkesniu. Žemė išduodama vaisius ir negaudama nė jokios spėkos, vis kūsta, o surinktieji vaisiai už arielką tenka žydui“ („Auszra“ 1885 m., 393 pusl.).

Karčiamos tais laikais ūkininkui pavaduodavo ir kreditc įstaigą, pirkdavo iš jo produktus, slapčiomis nuo vyro viliodavo iš žmonos ūkininkės įvairius produktus už išlaidas, nežinomas vyrui. Visi tie dalykai gyvai aprašyti „Dainoje apie Pipiriškius“ (1890 m. „Szv.“, 79 — 82 pusl.).

.. Visi dainuoj' karčiamėlėj',
Gerdami sav arielkelę.
Nė užkando jiems nereikia,
Vieni baras, kiti keikia.
Viens da daugiau šnapso prašo,
O kits trečiam žandus tašo.
.....
Šlioma atlanko tankiausiai
Gaspadorius turtingesnius...
Kas ir pinigų netenka,
Ir tam šlioma paduoda ranką.
Šlomas sako: „Imk ant bargo,
Juk da tu neturi vargo,
Kaip kalėdodams važiuosiu
Ką turėsi, tai man duosi,
Ar grūdų kokį maišiuką,
Arba ant mėsos veršiuką“.

Taip vėl vyrai šnapsą trenkia,
Prastų metų, neprivargia...
Šloma tankiai kalėdoja
Ir visus kampus iššluoja,
.....
Kad pavasaris atplaukia,
Visi graudžiai duonos šaukia.
Reikia Šlomo vėl prašyti
Ir, ką turint, užstatyti.
Šloma pinigų neprašo
Tik į knygeles užrašo.
Pavasaris, kaip ateina,
Nieks pas mane tuomet neina,
O rudenį bam bam giedu
Pilna karčiama susiedų!
Tą syk ir mėsos aš turiu,
Visko pilna, kur tik žiūriu.
Tuomet ir žąselę gaunu„
Už bargavimą išraunu.
.....
Už skolas gaunų kviečiukų,
Pigiai perku ir rugiukų.
Su sėmenims kupčiavoju,
Ant tų daugiau naudoju!"
Atneš sėmenų gorčelį,
Atiduok už kvatierkėlę.
Sore, pridėk dar bulkelę,
Juk jinai gera žmonelė.
Prašom sėsti, kaimynkėle,
Ar neturi kiaušinėlių?
Nebijoki, mano miela,
Pas manę yra gerą tyla,
Tik atneški kuogreičiausiai,
O arielkos visad gausi".

Karčiomoms su jų piktybėmis pašalinti siūloma ne tik laikytis blaivybės, bet ir steigti „katalikiškas gaspadas", „kur pakeleiviai galėtų pasilsėti, arklius paliuobti ir šnapselį, alaus atsigerti, arba arbatos. Tada ir nevienas mūsų krašto žmogus galėtų sau duonos kąsnelį užsidirbti, dabar gi viskas yra žydų rankose. Žydas į sodžių įleistas— tai verdenė visokių nelaimių ir paleistuvysčių: jis prikalba patylai šeimyną šį tą nuo gaspadoriaus arba gaspadinės pavogti ir jam atnešti, už ką jis niekaniekiais, kaip tai saldumynais, arielka, arba taboka, atsilygina. Toks po avelės kailiu į sodžiu įleistas vilkas vaikus išmokina nuo savo tėvų vogti ir anų neklausyti, o kartais tai dar ir ant žmogžudystės savo svečius prikalbina"... („Szv.", 1890 m., 61 pusl.). Kad karčiamos mokydavo vaikus vogti nuo tėvų javus, rodo ir korespondencija iš Liudvinavo: „taigi stoka pinigų ant girtuoklystės prispyrė vaikinus varyti turgų tėvų javais. Kaip tik tėvai kur nors iš namų išvažiuoja, jau juod. ar rudbarzdis (šinkorius Aut.) tai žino ir atvažiuoja; jam žinoma į vežimėlį javų prideda, ir keliu girdėti tik barškėjimas vežimo ir begalinis ojo ojo". („Szv.", 1887 m., 154 pusl.).

Bylinėjimasis. Ir šią mūsų kaimo rykštę randame liečiamą ir „Auszroje" ir „Szviesoje". Bylinėjimasis atsiranda dėl dalių, „o bylos už žemę brangiai kaštuoja, labiausiai dėl to, kad lietuviai, nemokėdami maskoliškai, negali nei įstatymu nei sūdų suprasti. Taip tai už lopą žemės pakrečia ir viena ir antra bylinėjantisi pusė po 150 — 400 r. Iš to kyla baisus

nususimas, suirimas ir įbridimas į skolas“ („A.“, 1884 m., 157 p.). Bylos kyla su dvarininkais dėl servitutų: „Daugiur del tokių tai ganyklų žmonės yra pakėlę bylą prieš ponus. Vienur ar kitur būk ponai norėję geruoju sulygti su žmonėmis, bet žmonės perdaug reikalavę; neduodant to, ko žmonės geidavo, žmonės pakelia bylą, ir prašo vyresnybės, kad jinai išvestų rubežių tarp žemės ponų ir žmonių. Ponai šneka, kad vyresnybė nenori galutinai atskirti žemę ponišką nuo žmonių žemės, ir tai dėl to, kad nesimažintų vaidas jų tarpe“.

Stipriai būdavo nupeikiamas bylinėjimasis dėl menkniekių. Balandis straipsnyje „Iš šalies žiūrint“ rašo: „Miko žąsys nespėjo įeiti į Raulo avižas — Raulas, sutaksavojęs avižas, pukšt Miką į sūdą; Raulienė išplūdo Mikienę, ir jos į sūdą“ („Szv.“, 1888 m., 7 — 13 p.). O iš to naudojasi visoki „provų — žinūnai“.

Ūkių skaldymas — jau aušrininkams kėlė baimės. J. Szl. rašo („A.“, 1884 m., 158 pusl.): „Taip tai apsižvalgę matome, jog vienur plinta bežemystė, o kitur didžiukystė. Toks padarymas negali atnešti nieko gero ūkei“. Tas pats asmuo (D-ras J. Šliupas) ragina ponus „nutildyti jų geismus“ — laisva valia duoti žemės mažažemiams; „tuomet nebūtų tiek pakerštavimo ant ponų“ („A.“ 1884 m., 177 pusl.). Ūkių skaldymas veda į bylas, į negalėjimą išsimaitinti — elgetavimą ir vagystes, — štai priežastis susirūpinimo tuo reikalu.

Elgetavimas — socialinis neaprūpinimas ir apsimetimas taip pat nebuvo užmiršti. 1886 m. „Auszroje“ Antanas iš Bugnų korespondencijoje iš Vilkaviškio pav. vaizdžiai aprašo elgetas apsimetėlius: „Krūvos jaunų vaikinų (Alvite per šv. Oną), grepšiais apsikarstę, susėdę pakelėje, juokus tik dirba: užkabinėja kiekvieną merginą, praeinant pro šalį, pamatę bet ateinant senesnius žmones, ištiesia rankas, akis pakelia į dangų ir iš augšto surinka: „O broliai, seserės, susimylėkit ant manęs Lozoriaus!“ Nieko negavęs užbaigia savo prašymą: „Kad juos velniai“ (188 — 189 pusl.).

Mikutis 1887 m. „Szviesoj“ straipsnyje „Mūsų ubagai“ gan plačiai nagrinėja „ubagų klausimą“ Lietuvoje ir siūlo skirti „tikruosius“ ir „netikruosius“ apsimetėlius elegtas, kurie sudarą tikrą „Dievo rykštę“. Pirmiesiems reiktų latvių pavyzdžiu steigti valsčių elgetynus, o antruosius visokiais būdais naikinti: „Išnaikinę tokius ubagus, būsime atvangesni, kad nesival-

kios po sodžius ir negalės peržiūrėti visų mūsų pakraščių, o po tam mūsų apvogti“ (137 — 142 pusl.).

K e l i a i — liečiami sąryšyje su dvarininkų nenoru taisyti juos („A.“, 1884 m., 186, 272 pusl.).

J o m a r k a i i r t u r g u s nupeikiami dėl laiko gaišinimo: „Yra ir tokie, kurie atvažiavę į miestą ir atsivežę kokį kartuką parduoti, sėdi be reikalo nuo ryto iki vakarui save gaišindami ir gyvulį vargindami, ir visus pinigus, ką už kartuką gavo, išleidžia“ („Szv.“, 1888 m., 50 pusl.). Nurodomos ir savotiškos jomarkų atsiradimo priežastys: „Žydai sutaria su bulmistru, tai už tai ir jomarkų daug. Juk tai vis tik šioks toks pelnelis: kelias dešimtis rublių surenka už muitą, žmonės pardavė ką nepardavė, visai tušti namo nevažiuoja; beveik kožnas išsimeta po puskvaterkę, kits neiškenčia pyrago svarą kitą nesuvalgęs... o namon vos vidunaktį paspėja sugrįžt“ („Szviesa“, 1890 m., 59 p.).

T e c h n i k o s k l a u s i m a i jau rūpėjo „Auszrai“. Joje randame straipsnių „Medega statant trobas“, paskui straipsnių „Iš gaspadorystės“ — bitininkystės, veterinarijos ir t. t. Žemės ūkio pasimokyti siūlo neiti į Rusų ūkio mokyklas, bet praktiškai mokytis žemės ūkio Prūsuose ir Kurše („Szv.“, 1890 m., 161 — 167 pusl.).

„Auszrai“ labai buvo mielas ir sveikintinas lietuvių pasižymėjimas technikoje, nors ir nedideliais išradimais, arba net abejotinos vertės. Svarbu buvo, kad lietuvis imasi to darbo. Štai T r u p i n ė l i s — P e t r a s A r m i n a s džiaugiasi, kad „prastas, nemokytas ūkininko sūnus ponas Blažaitis, įsižiūrėjęs į geležinę kuliamąją mašiną, padirbo tokią pat lygiai iš medžio su prastesniu išmislu (mekanizmu)“ („A.“, 1884 m., 273 pusl.). Arba, K. V a n a g ė l i s apgailestauja, kad „žinomas Marijampolės išradėjas“ — mėgėjas Bukavietis negavo Petrapilyje patento savo išradimams: „Ir mūsų labdarys visos žmonijos turėjo dūsaudamas grįžti namon, nes tiek negalėjo užmokėti“ („A.“, 1885 m., 359 pusl.).

Tad ir suprantama. Jei koks nors lietuvio išradimas būtų nepaprastas, tai tas pakeltų ir lietuvių ekonominę būklę ir išgarsintų jų vardą pasaulyje. O tas labai rūpėjo „aušrininkams.

E k o n o m i n ė a k t u a l i j a, t. y. įvairūs kasdieniniai ūkio gyvenimo reikalai, taip pat rasdavo vietos ir „Auszroje“

ir „Szviesoje“. Štai sena lietuvių bėda — kiaulių eksporto klausimas į Vokietiją ir jo trukdymai iš vokiečių pusės: „Prūsų įsakyme (1883 m.) buvo pasakyta, kad neleisti kiaules iš Rusijos vežti per sritis, arba apielinkes, Karaliaučiaus ir Gumbinės. Tas įstatymas labai numažino prekį kiaulių, kurias augino tyčiomis tai lietai gyventojai Kauno ir Suvalkų gubernijų ir turėjo nemažą pelną; dabargi staigu uždarbis iš tos pusės nutrūko, kiaulės atpigo, ir žmonės turi nemažą trotą... Priežastis, arba proga, užginti buvusi trikinų liga, bet tikriaus sakant, bene tiktai priauginimas apstaus būrio kiaulių pačiuose Prūsuose“ („A.“, 1883 m., rašo J. Gailutis — Spindulis).

Žinutė, kaip matome, galėtų visiškai tikti ir į paskutinių metų lietuvių laikraščius, nors jau po to praėjo ir daugiau kaip 50 metų.

Taip pat liečiama ir antra lietuvių bėda — javų atpigimas. Ligi 1867 metų Vakarų Europą kviečiais aprūpindavo beveik vien buv. Rusų Imperija ir Rumunija. Nuo 1873 metų į Europą vis daugiau pradeda gabenti kviečių transporto technikos pažangos dėka Amerika. Ir jau 1877 metais Amerikos javų importas praneša Rusų javų importą. Dėl to Europos gaminamų javų kainos nukrito. Tą turėjo pajausti ir Lietuva. Iš čia ir nuolatiniai nusiskundimai pigiomis javų kainomis. Prie to prisidėjo ir Vokiečių įvesti muitai Rusų įvežamiems javams. Štai Balandis — Vl. Mačys 1888 m. „Szviesoje“ 45 pusl., straipsnyje „Apie javų atpigimą“ rašo: „Javai atpigo, nėra iš ko skatiko padaryti, girdi iš visų pusių. Su kuom tik šnekėsi — vis tą patį girdi; ką šnekės, nešnekės, o vis pasakys, kad javai pigūs; kitas pasakęs, kad javai pigūs, prideda dar, kad dabar margas lauko beveik neišsimokąs ir ūkininkams bėda esanti“. Nurodomos ir to atpigimo priežastys — Vokiečių ir Rusų muitų varžytynės, užjūrio javų konkurencija, žemės ūkio intensyvėjimas.

Panašų straipsnį randame ir 1890 metų „Szviesoje“ — J. Aitis (J. Staugaitis?) rašo: „Nupuolimas prekių ant javų paskutiniuose metuose padarė didelį nusiminimą artojų luome... Da neseniai, metų dešimts atgal, kada buvo geros prekės ant kviečių, rugių, avižų, tada geras užderėjimas nešė apščius išmintus gaspadoriams. Užderėjus gerai vienus metus, ūkininkai išsimokėdavo skolas ir ne su tuščiu delmonu laukė naujų javų. Gyvulių buvo laikoma gana daug. Dabar ne taip:

prasti uždarėjimai atsitinka vis tankiaus ir tankiaus, o jei uždarės — pigu. Parduosi atliekamus javus, išmokėsi algas, mokesčius, — beveik nieko nelieka. Beveik niekur dabar, nerasi to ištekliaus, kuriom kitą syk galėjo pasigirti mūsų artojas" (11 pusl.). Ir šis straipsnio autorius ieško to reiškinio priežasčių ir būdų jam pašalinti (žemės dirbimo išlaidų mažinimą, derliaus didinimą).

O štai ir kova su „liuksusu". 1888 m. „Szviesoje" Panoviškis sako: „Nešnekant jau apie degtinę, alų ir tabaką, ant kurių žmonės be reikalo išmėto daug pinigų, apie tai visi žino, priminsiu brangias parėdnias, taipgi bereikalingas; ale su parėdnėmis tai dar tiek to, juk nelabai būtų dailu, kad žmonės sukretę vaikščiotų: tik tiek šneku, kad nesitaisytų perdaug parėdnių, ypačiai brangių, kaip tai tankiai daro moteriškės ar del padabinimo pačių savęs, ar dukterių. Žinau tokią žmoną, kuri gyvenus ant 120 margų gero lauko, visą uždarbį spėdavo praleisti ant taisymo parėdų del savęs ir dukters; o kaip duktė tekėjo, tai turėjo pasiskolinti nuo kaiminkos pinigų ant cukraus" („Nepirk to, ko nereikia", 149 pusl.).

Iš kitų aktualių ūkio klausimų, be jau minėtų anksčiau ir kalbant kitais klausimais, randame nusiskundimų blogu laivininkystės tvarkymu Nemunu („Szv.", 1888 m., 152 p.), prekių falsifikacija („Szv.", 1890 m., 22 pusl.), žydų apsigyvenimu sodžiuose, arklių pirklių „sindikato" sudarymu („Szv.", 1890 m., 25 — 26 p.).

Pažymėtinas taip pat dalykas, kad „Szviesoje" jau randame skelbiant prekyviečių kainas (Tilžės, Karaliaučiaus, Klaipėdos), vadinamas „turgaus prekia", ar „turgaus prekios", tiesa, ne kiekviename numeryje. Bet pats tas faktas jau rodo „Szviesos" tam tikrą suekonomėjimą, kuo ne visados galėjo pasigirti visi laikraščiai atgavus spaudą ir net nepriklausomybės laikais.

Taip pat „A". ir „Szv." randame ūkio aprašymų. J. Szl. duoda ištrauką iš Guagnino (pirmą sykį išspaudintas 1584 m. Frankfurte) senovės žemaičių ūkio aprašymą; taip pat randame Prūsų ūkininkų aprašymą, arklių parodos Kalvarijoje (Szv.", 1888 m., 24 pusl.), lietuvių statistika.

Baigiant kalbėti apie „Auszros" ir „Szviesos" ekonomiką, tenka iškelti vienas klausimas, kuris dažnai figuruodavo kalbant apie vieną ar kitą ekonominį dalyką — tai klausimas dėl

santykių su žydais. Tais aikais dėl verslo ypatybių žydų tautos žmogus buvo sinonimas sukto karčiamniko - šinkoriaus, demoralizuojančio ir naudojančio apylinkinius ūkininkus, sukto krautuvininko, palūkininko, faktoriaus, gyvulių bei javų supirkinėtojo, kuris visokiais galimais būdais stengdavosi „įgriebti" ūkininką, nes kitų pragyvenimo šaltinių sugrūstas į „čertu osedlosti" neturėjo. Lietuvių kultūrai žydai buvo svetimi, lietuvis ūkininkas — jiems buvo tik „gešefto" objektas. Todėl ir suprantama, kad auszrininkams ir szviesininkams rūpėjo, pirma, apginti ūkininką nuo naudojimo, antra — skatinti lietuvius verstis pelningesniais verslais, nes „be turto nėra šviesos, o be šviesos patriotizmo" („A.", 1885 m., 394 p.). Šioje plotmėje ir turėjo kilti daugiausia idėjinis konfliktas su žydais. Žydai šinkoriai buvo nepatenkinti kunigų skelbiama blaivybe. „Krikščioniškų" kromų steigimas jiems taip pat turėjo įvairyti baimės dėl didžiausio jų duonos kąsnio paveržimo, nes kam kitam jie nelabai buvo ir tikę. Žydų skurdą ir jų kovą dėl būvio labai aštrino ir nepaprastas jų vislumas. Todėl ir supantami darosi konfliktai įsteigus „lietuvišką kromą", ar „bendrovę. (Nereikia manyti, kad tokie konlfiktai su krautuvininkais ar tarpininkais būtų specifiniai tautinis lietuviškai žydiškas reiškinys). Yra tai visuotinis reiškinys. Apskritai, užgavus tarpininkų ar krautuvininkų kišenių, vartojamos tos pačios priemonės. Tie konfliktai su žydais neturėjo specifiškai antisemitinio pobūdžio, bet išėjo iš gyvų lietuvių, kaip tautos, interesų. P. Liūtas „Szv.", „Apie tautišką idėją" (1890 m., 166 pusl.) pripažindamas, kad „abelnai reikia atsiminti, kad tarp žmonių viešpatauja teisybė ir teisingumas ir draugija eina pirmyn, kada joje viešpatauja liuosybė ir lygybė". Tačiau „žmogus turi pripažinti kitam kas teisinga, bet ir savo teisinguose reikalavimuose neapsileisti, kad nebūtų nuskriaustas". (Ten pat). Tą pat randame išreikšta ir P. Liūto jau pirmiau cituotuose žodžiuose: „Tiesa, mes negalime suvis paveržti prekystę ir amatus nuo žydų, bet tai būtų ir del mūsų nenaudinga, nes mes negalime iš sykio varyti visą prekystę, kokią varo žydai; ant galo tai būtų ir neteisas darbas; bet mums to nei nereikia. Tegu jie sau užsiima prekyste ir amatais; bet ir mes galime" („Szv.", 1887 m., 53 p.). Taip pat ir Gimžauskas sako: „Kožnae, kaip įmanydamas, turi stengtis praplatinti ir sudrūtinti lietuvių prekystą... Taip liepia mums daryti ne neapykanta kitų tautų, bet pats protas, pats savo

krašto, savęs ir savųjų žmonių nuog baisiųjų vargų apgynimas“ („Szv.“, 1890 m., 212 pusl.).

Krūvon suėmus visa tai, ką „Auszra“ ir „Szviesa“ yra davusios ekonominiais klausimais, gauname gana pilną pobaudžiauvinio ir polenkmetinio Lietuvos ūkio vaizdą: sodžiuje matome ūkininkus su bežemiais ir mažažemiais dirbant žemę gana atsilikusiais būdais, skaldančius kartais savo tėvų paliktus ūkius tarp brolių ir seserų ir dauginančius bežemių kadrus; klaikus politinis režimas neduoda pasireikšti laisviau ūkiškai kūrybai — ir gyventojų prieauglius verčiamas emigruoti; nesureguliuoti juridiniai santykiai su dvarininkais verčia ūkininkus pradėti su dvarininkais nebaigiamas bylas; dvarininkai lenkai priblokšti įvairių persekiojimų po nesenai buvusio sukilimo, taip pat nejaukiai jaučiasi — gyvena daugiau iš to, ką turi (naikindami be gailesio turimas girias), o ne iš gryno ūkio pelno.

Ir ūkininkams ir dvarininkams suduoda didelį smūgį Vokiečių ir Rusų muitų varžytynės numušdamos žemės ūkio produktams kainas, taip pat javų pigumas pasaulinėje prekyvietėje del transporto priemonių technikos patobulėjimo ir tuo priartėjimo prie Europos milžiniškų užjūrio javų išteklių. Visus sodžiaus gyventojus, ir ūkininkus ir dvarininkus, bernus ir mergas, tiek, kiek jie ką perka, aprūpina krautuvininkai, tarpininkai, šinkoriai žydeliai, kurie suktomis priemonėmis stengiasi iš jų ką galėdami ištraukti — ar tai būtų superkamos ar parduodamos prekės, ar skolinami pinigai ar šinkuojama karčiamuose degtinė. Bet ir jų būklė pasunkėja uždraudus laikyti karčiamas sodžiuose, pradėjus blaivybės platinimą.

Lietuvių krautuvininkų, amatininkų ar pramoninkų, ar net šinkorių, kurie taip būtų reikalingi platinti spaudai, kaipo tautinio susipratimo įrankiui, kaip ir nėra. Jų nesant, nėr kam ir palaikyti materiališkai lietuvių spaudą. Lietuviai — daugiausia ūkininkai, be tautinio susipratimo ir apšvietimo — vargsta, skursta naudojami ne tik krautuvininkų, tarpininkų ir šinkorių, bet ir Rusų valdininkų kyšiais, klastingų „pisorių“ ir kitų apgavikų.

Savaime suprantamas dalykas, kad tokia liūdna lietuvių būklė turėjo atkreipti į save lietuvio inteligento patrijoto akį ir diktavo atsakymą: norint tautiškai ir kultūriškai pakilti, reikia stengtis stiprėti ekonomiškai. O tam nepakanka vieno tik

žemės dirbimo. Šalys ir tautos, kurios verčiasi prekyba ir pramone, stovi aukščiau. Lietuviams reikia griebtis prekybos, pramonės ir amatų, nes tik jos gali aukščiau pakelti tautą kitų šalių tarpe. Tokia idėja nėra tik auszrininkų idėja. Tai senųjų merkantilistų idėja, atsiradusi baigiantis viduramžiams kartu su „tautos", kaip tam tikro vieneto interesais, o vėliau — XIX a. pirmoje pusėje — atgaivinta romantikų, o ypatingai vokiečių ekonomisto F. Listo su jo „Nationale System der Politischen Oekonomie" (1841 m.).

Ir norint auszrininkų ekonomiką įsprausti į didžiausias ekonominės politikos bei idėjų sroves, tektų pavadinti ją t a u t i n i u n e o m e r k a n t i l i z m u. Deja, turint labai maža įtakos faktinei ekonominei politikai dėl neturėjimo savo rankose valstybinio aparato, tikslingiausia būtų pavadinus p l a t o n i š k u t a u t i n i u n e o m e r k a n t i l i z m u.

Tiesa, negalime pasakyti, kad auszrininkų ir szviesininkų savo lietuviškos prekybos, pramonės bei amatų skatinimas teturėjo grynai platoninį pobūdį. Be abejo, jų tokia politika paskatino vieną kitą lietuvį griebtis prekybos, kurti bendroves, bet neturint valstybinio aparato savo rankose, jų idėjų platesnė įtaka Lietuvos ekonominiam gyvenimui buvo labai maža.

Auszrininkų ir szviesininkų didelis yra nuopelnas tas, kas jie pirmieji iškėlė daug „amžinų" skaudžiųjų Lietuvos ūkio problemų, tas problemas laikė arti sau prie širdies ir sirgte jomis sirgo. Ir po jų, draudžiamojo periodo laikais, vargu bau kas geriau tą padarė.

Kn. 10, 1931

Dr. V. JUNGFERIS

TEORIŠKOSIOS POLITIŠKOS EKONOMIJOS OBJEKTAS IR ESMĖ

Tautos ūkio mokslas yra tokia disciplina, kuri priklauso išimtinai mūsų laikams. Jo istorija prasideda nacionalinių teritorijų susidarymu, kapitalizmo nugalėjimu viduramžių ūkio formą, žodžiu — savo objektu, pačiu tautos ūkiu, kurį mes šiandieną matome. Bet kaip tik mūsų laikais, kuriuose žymu vienijančių ryšių stoka, kuriuose mūsų visuomenės idėjiniame pasaulyje, bendroje pasaulėžiūroje įvyksta staigūs pasikeitimai, atrodo tikslinga iškelti vidujines šaknis ir tuos akstinus, iš kurių iškyla šio mokslo esmė, ir sąryšy su tuo pasistatyti klausimą: ar apskritai egzistuoja gryna politiška ekonomija kaip mokslas?

Jei mes stebėsime jos evoliuciją Vokietijoj ir Austrijoj, tai pamatysime, kad, Wilbrandt'o žodžiais tariant, yra visuotinis chaosas, kuris gązdina studijuojantį. Nors to mokslo evoliucija čia ir teigiamai atsako į klausimą, ar reikalinga studijuoti teoriją, bet rezultatai, kuriais dažniausiai baigiasi politiškos ekonomijos studijos, nėra patenkinanti. Daugybė viena kitai prieštaraujančių teorijų, persisunkusių labai nerealėmis spekuliacijomis, patiekiamų skambiais specialiais terminais, kuriuos vargu begalima atsiminti — tai dvasios penas, chaosas, kurį kankinamas studentas pasistengs praktiškame gyvenime kuo greičiausiai užmiršti, kad galėtų užleisti vietą tvarkingai praktikai.

Prancūzijoje tuo būklė yra kitokia, kad ten dar esmėje laikomasi to paties kriterijumo, kurio laikėsi prieš 50 metų vokiečių ekonomistas Schmoller'is. Charles Rist'as savo veikale: Le déflation en pratique (Paris 1923) nustato politiškai ekonomijai tokį uždavinį: „Observer les faits, pour essayer de

les interpreter". Rist'o manymu, kitas būdas netikras ir bergždžias. Tuo tarpu prancūzas W a l r'as vadina grynąją ekonomiją „Science psychico - mathématique", kurios tikslas pažinti psichiškai ir atvaizduoti matematiškai tikrovę arba sąryšius.

Kad nustatyme politiškos ekonomijos arba, tikriau sakant, socialinės ekonomijos mokslo definiciją, galime eiti įvairiais keliais. Čia bus mėginta duot realus ū k i o s ą v o k o s, kaip mūsų mokslo pagrindo, išaiškinimas ir, einant šiuo pagrindu, apibrėžti trumpais bruožais jos esmę. Tik remiantis tam tikra teoriška pažiūra gali būti pasiektas vieningas kriterijumas ir gyvenimo praktiškų ūkio problemų atžvilgiu.

Visas vadinamas pagrindines politiškos ekonomijos sąvokas galima įvairiai aiškinti. Priežastis aiški. Vertės, gėrybės, reikmenės, ūkio sąvokos neatsirado ūkio moksle kaip specialūs terminai. Jos kilo iš kasdieninio gyvenimo ir egzistavo dar prieš atsirandant ūkio mokslui. Tat mokslas turi kiekvienai jų pirmiausia duoti vieną prasmę. Nes visiems kasdieninio gyvenimo žodžiams trūksta sąvokos aiškumo. Tik pats mokslas tegali nustatyti jų tikras ribas.

Mes kalbame apie ūkiškus fenomenus, apie ūkišką atsargumą ir neatsargumą — bet kas yra ūkis ir ūkiški reikalai, tuo klausimu, berods, tik maža ekonomistų vienodos nuomonės. Lengviau galima charakterizuoti tą ar kitą ūkišką įvykį, kaip tokį, kaip esmę to, kas reikia vadinti ūkiu ir ūkininkavimu — kaip ir lengviau pažinti tautos charakterio ypatybę, ne nustatyti patį tos tautos charakterį. Juo daiktas yra abstraktiškesnis, juo daugiau reikia jį definuojant atsitolinti nuo realių daiktų, tuo labiau maži skirtumai pradžioje gali privesti prie žymių disharmonijų pabaigoje.

Tai yra ypatingas faktas, kad žodis, kuris turi būti politiškos ekonomijos raktas, gauna tik pačioj politiškoj ekonomijoj tą definiciją, kuri nulemia jo politiškai - ekonomišką savumą. Kilęs iš gyvos kalbos žodis „ūkis" visų pirmiausia nieko nesako ir neveda į tolimesnį faktų analizą. Kitaip dalykas stovi kalbant apie ūkio s ą v o k ą. Nes kiekvienai sąvokai atitinka definicija. Bet iš kitos pusės su tuo žodžiu rišasi mūsų galvojimo įpratimai. Tat reikia turėti galvoje tai, kad kiekvienas politiškos ekonomijos apibūdinimas „kas yra ūkis?"

yra dvejopo galvojimo rezultatas, koks tas apibūdinimas ir bebūtų. Iš priešmokslinio ūkio sąvokos supratimo kristalizuojasi per vadinamą „tipišką metodą“ bendra moksliška sąvoka, kurioje pasireiškia tai, kas tipiška, ir nyksta tai, kas atskirai rūšiai specifiška. (A m o n n'as).

Iš esmės yra visvien ar mes pradėsime ūkio sąvoka, ar ūkininkavimo sąvoka. Bet kaip mums čia pasinaudoti tuo tipišku metodu? Ar mums eiti taip toli, kaip to nori D i e t z e l' i s ir identifikuoti ūkininkavimą vien su realių gerybių įsigijimu? Tuo tarpu visą kitą, net ir darbą, abstraktuoti, taip kad pagaliau mes vadinsime „ūkininkaujančiu“ ir tą žmogų, kuris sėdi prie valgiais apkrauto stalo — kai jis kemša burnon maistą? Jei ir į šnekamąją kalbą ne daugiausia tektų kreipti dėmesio, tai vis dėlto būtų per toli nueita, jei mes, pav., akmenų rinkimą pavadintume ūkišku veiksmu. O gal, antra vertus, vadinti ūkininkavimu tik tai, ką rūpestingas šeimininkas, vadovaudamasis ekonomišku principu, iš gėrybių įgyja ir sunaudoja, o kaip „gerybes“ gal suprasti tik tuos dalykus, kurių įgijimas atitinka „tikrai žmogaus reikmenei“? Gal mums su L i e f m a n n'u nusileisti į žmogaus psichiką ir duoti psichologišką definiciją, kuria „ūkininkavimą“ atitinka tik siekimas maksimumo malonumo minimumu nemalonumo? O gal mums visiškai pašalinti žmogų, ko siekia matematiškoji mokykla, ir kalbėti tik apie gerybių kiekius ir jų pasikeitimus?

Iš tų įvairių čia trumpai pažymėtų teorijų matome, koks čia įvairumas.

Aš norėčiau remtis tąja mintimi, kad tai, ką mes vadiname ūkiu, yra kažkas tokio, kas susidarė istorijos evoliucijoj ir kas nuolat dar toliau evoliucijonuoja. Iš to seka, kad k i e k v i e n a s ū k i o s ą v o k o s a p i b ū d i n i m a s y r a t i k r e l i a t y v u s.

Iš žmogaus kaip fiziškos būtybės ypatumų pareina jo priklausomumas nuo gamtos. Objektyvinė sąlyga esąs trūkumo (Knappheit) principas, kaip jį Cassel'is vadina, kitaip sakant, tam tikras gamtos aprėžtumo faktas — žmogaus iki begalybės išsiplečiančių reikmenių atžvilgiu. Žmonės turi surištą su noru tą stoką pašalinti. Kadangi tam reikalingi daiktai didžioje daugumoje — „laisvos gerybės“, o „ūkiškoms gerybėms“ įgyti reikalingas darbas, tai „ūkininkavimą“ tiksliausia bus definuoti: ž m o n i ų d a r b a s n u k r e i p t a s į j ų

reikmenių patenkinimą. „Ūkiškų reikmenių“ terminas turi būti vengiamas. Tik žemiausiame žmogaus evoliucijos laipsnyje buvo vertinamos realinės gerybės kaip tokios. Prie tų pirminių materialinių reikmenių vėliau prisidėjo ir dvasiškos, kurių daugelis yra materialiai pagrįstos — pagalvokime tiktai apie švietimą, religiją, kas reikalauja šventovių ir bažnyčių, pagalvokime apie meną, kuris negalėtų egzistuoti be medžiagos ir t. t. Čia realinės gerybės jau nebe sau tikslas, bet tik priemonės tikslui pasiekti, vienok pasilieka, kaip ir pirma, ūkio objektu.

Jeigu mes dabar, nustatę realiai šituo kriterijumu savo mokslo objektą, susidomėsime subjektu, tai mes pamatysime, kad tai, ką mes vadiname „ūkininkavimu“, yra tam tikrų fenomenų savitarpiniai veikimai bei susipynimai, fenomenų, kurie visada liečia veikiančių subjektų daugybę. Kiekvienos tautos ūkis savo charakteriu pareina nuo savo laiko, bet jis visuomet yra daugybės individų bendradarbiavimo nesąmoningas rezultatas. Jo forma priklauso nuo visuomenės ryšių glaudumo; jis yra lyg ir veidrodis arba, geriau pasakius, visuomeniško gyvenimo dalis.

Socialinio gyvenimo atskiros dalys yra savitarpinėje priklausomybėje. „Jas, pasak Mitscherlich'o, galima mintyje atskirti, bet tikrumoje neturi izoliuotos egzistencijos, o yra glaudžiai viena su kita susijusios ir susipynusios, yra viena, kilusios iš žmogaus vieningumo“. Tuo būdu ūkio ir visuomenės priklausomybės santykių klausimas tegali būti įtrauktas į užsibrėžtą nagrinėjimo sritį tik sąlyginiai. Teisingai sako O. Spann'as, kad atskiro žmogaus ūkis nesąs nepriklausomas, bet esąs tiktai dalis jo gyvenimo ir kad niekam ūkininkavimas ir gyvenimas nesą tas pats. Jam ūkis yra „priemonė visiems tikslams pasiekti, kurie pasireiškia visuomenėje“. Bet ir atvirkščiai, ekonominiai faktoriai taip pat sukelia socialinio gyvenimo struktūros ir tuo pačiu žmogaus veiksmų principinių tikslų pasikeitimus; tie tikslai, kaip tokie, gali būti neūkiškos prigimties. Ši pažiūra nieko neturi bendro su materialistiniu istorijos supratimu, vienok šis faktas, kad visi žmogaus veiksmai daugiau ar mažiau nustatomi jo suvisuomenėjimu, neturi mus klaidinti, kad ūkiškas faktorius socialinių faktorių ribose turi kažko ypatingo — nes jo stipriausią ir gal vienintelį ir sudaro žmogaus savęs išlaikymo instinktas ir jis tuo būdu gali

jau tam tikrais laikais nustelbti visas kitas socialinio sugyvenimo sritis.

Visuomenės sąvokos problematika priveda, kaip pastebi Simmel'is, iš vienos pusės prie susiaurinimo, o iš kitos pusės prie praplėtimo. Iš tariamos vieninteliai realios individumų egzistencijos vieni išveda visuomenės sąvokos „abstraktiškumą", tuo tarpu kai kiti stengiasi visą mokslą apie žmogų įvesti į vieningo visuomenės mokslo formulę. Simmel'is nurodo, jog faktas, „kad žmogus egzistuoja tik kaip individumas" visiškai nesugriauna visuomenės sąvokos tikrumo. Išeidamas iš praplėstos bendrumo sąvokos ir apibrėždamas „visuomenę" kaip psichinę savitarpinę įtaką, kaž - kokį funkcionalinį fenomeną, kaip „suvisuomenėjimą".

Othmar'as Spann'as įneša į ūkį universalumo ir individualizmo protavimo formas. Žiūrint individualistiniu atžvilgiu, anot jo visuma yra tiktai abstrakcija, suma, atskirų elementų daugybė, paprasta krūva, agregatas vietoj organizmo. Tuomet tautos ūkis būtų mechaniškas susiburimas, individų mainų aktų tinklas. Tad centre turėtų stovėti atskirai ūkininkaująs individas. Tuomet turi būti prileistas psichinis ir moralinis savarankiškumas. Savaime aišku, kad prie tokių atomistinių prezumcijų homini sapienti reiškia pripažinti ir tą ekonomišką požymį ir leisti jam vadovautis ūkyje ekonomišku principu.

Jei individualizmas, einant Spann'u, aiškina visas ūkiškų ryšių formas tiktai kaip žmonių individualinių santykių fenomenus, tai iš kitos pusės universalizmas prileidžia tas formas kaip metafizišką tikrovę. Čia individumas suprantamas kaip abstrakcija, atvirkščiai individualizmui, vadinasi, kaip tai, ko negalima izoliuoti. Jis suprantamas kaip „dar surištų jėgų personifikacija, kurias visuma dar turi žadinti ir maitinti". Šios surištos jėgos turi būti dar išlaisvintos to dvasinio proceso, kuris vyksta tarp individumų. „Šis dvasinis procesas yra tas viršindividualinis, tas tikras „visumos" momentas, kuris iš vienos pusės šalina absoliutinio individo individualistinę sąvoką, iš kitos pusės turi savyje tą kuriantį gyvenimą, žadinantį, laisvinantį individualios dvasios pradą ir tuo būdu sukuria individumą, kaip visuomenės narį".

Nepaisant viso įvairumo taip pat ir ūkis šiuo atžvilgiu atrodo kaip vidinė vienuma. Jo reiškėjas yra tautinė bendruma

Adomo Müller'io prasme, o ūkininkaują individai yra jos „nariai", jau nebe savarankiški partneriai. Visi šitos surištos visumos nariai viens kitą žymiai veikia ir „visuma" kaip tokia pasireiškia savo veikimu į narius. Spann'as apibrėžia universalistišką tautos ūkio sąvoką šiais žodžiais: „tuo būdu tautos ūkis yra manoma ir veikianti kaip visuma vieningų materialinių priežasčių valdoma, ūkiškų ir visuomeniškų įvykių ir institucijų sistema".

Iš pasakyto išeina, kad individualizmo ir universalizmo protavimo formos, kokias Spann'as numato, yra ne kas kita, kaip pažiūros, esančios ne logikos ribose, jos — pagaliau tik tikėjimo dogmos. „Ar aš žiūriu į ūkį kaip į kaž - ką nepaprastai suraizgytą, kaip į kaž - ką organišką, arba kaip į antarkišku ūkiškų įvykių junginį, yra dalykas, kur galima mėginti įrodyti savo pažiūrą empiriškais pavyzdžiais, pažiūrą, kuri savo esmėje vis dėlto yra tikro metafiziško pobūdžio ir kuri empiriškai neįrodoma, bet geriausiu atveju dėl savo galimumo ir tinkamumo gali būti pastatyta kaip hipotezė". (Kerschagl.) Spann'as pats pažymi, kad nesąs galimas mokslas be vertinimų, kas tiek teturi būti pripažinta, kiek kiekvieno mokslo teorija remiasi aksiomų sistema. Iš kitos pusės reikia pritarti ir E. V. Aster'iui, kuris savo Spann'o „Visuomenės mokslo" kritikoje pabrėžia, jog nėra ir jokio „verčių mokslo", vadinasi, nėra ir jokios įrodomos nesugriaunamos verčių sistemos ir jokios etikos be galimų nusistatymų įvairumo ir, kuris todėl smarkiai puola pas Spann'ą visur užtinkamą priešingumą tarp individualizmo bei materializmo — universalizmo bei idealizmo. „Sprendžianti ekonomija" yra galima, kaip ir Sombart'as pabrėžia, tiktai už pozityvaus mokslo ribų kaip metafizinis arba religinis išpažinimas. „Dėlei verčių gyvena, dėlei verčių miršta, bet jos neįrodo". Universalizmas ir individualizmo problema visuomenės ūkio moksle taps,-kadangi, kaip minėta, jam ūkiški reiškiniai gali turėti reikšmės tik kaip „visuomeniški", - pagaliau ir visų ūkiškų įvykių esmės ir atsiradimo pažinimo problema. Čia, be to, ir aiškiai pasireiškia tai, kad Spann'o perdaug iškeliama universalizmo sąvoka savo abstraktiškumu kaip jo sistemos kriterijumas, kas turi vesti prie vienašališkumo; nes visa individumo asmenybė niekad neapimama visuomenę sudarančios metafiziškos realybės „visu-

mos", ir visai nenutraukiami jo ypatingi santykiai su kitais. Bet visa tai yra kaip tik Spann'o universalizmo prielaida.

Universalizmas ir individualizmas yra dvi pažiūrų formos, kurių abi glūdi savo priešingumu žmogaus asmenybėje ir kurių abi nustato ūkiško gyvenimo konsolidaciją. „Universališkas elementas žmoguje", kaip sako Mitscherlich'as, „bendrą sugyvenimą pagimdo bendrumos idėja, suveda ir jungia žmones. Bet individualistinis elementas veda į atskirų asmenų ir grupių atsiskyrimą ir į susistiprinimą. Jis yra diferencijuojantis momentas neturįs to pažvalgos į buitį bendrumo. Universalizmas ir individualizmas glūdi žmogaus prigimtyje, abu yra nenutraukiamai tarpusavy surišti ir todėl žmogaus pasaulis, kol jis egzistuos, turės universalistinius ir individualistinius bruožus. Tat universalizmas ir individualizmas turi ir didžiausią reikšmę ekonomiškam gyvenimui".

Tautos ūkio fenomeną istoriškai - visuomeniškam charakteriui suprasti, reikalinga pažinti socialinius reiškinius ir konkretišką visuomenės formą, kuriais tie fenomenai remiasi. Grynai individualistinė ūkio esmės pažiūra priveda per savo atomizmą prie neatitinkančių tikrenybių spekuliacijų. Kitaip dalykai stovi su taip vadinama „individualistine subordinacija", kur susiduriama su abstrakcijomis, kurios, tiesa, palengvina suvokti tą išsiplėtusį ūkio sąryšį, bet pagaliau niekad nesuteikia pilno ūkiškų įvykių pažinimo. Priešingos pažiūros yra L i e f m a n n'as, kuris neigia socialinių reiškinių reikšmę. Kadangi atskiri ūkiai, siekdami savo pelną, sukuria „mainų ūkio mechanizmą", šis galėtų būti išvedamas tik iš individumų pagrindinių prieštaraujančių santykių. Tuo būdu Liefmann'as sukuria psichologišką ūkio teoriją, kurią jis pagrindžia abstrakčiai paimtų, racionališkai ūkį vedančių individumų subjektyviniais reikmenių pajautimais. Remdamiesi individualistine pažiūra, logiškai turime priimti ekonominį principą, kaip privatiško ūkio pagrindą ir taip pat tautos ūkio reikmenių visumai. Tuo tarpu socialinė pažiūra turi atmesti ekonominį principą, kaip tautos ūkio pažinimo šaltinį, pirmiausia todėl, kad jis yra techniško ir privačiai - ūkiško pobūdžio. Bet

perkėlus į tautos ūkį, kaip Diehl'is nurodo, tai sutaptų su irreališka homo oeconomicus prezumcija. Kiek jis iš tikrųjų pasireiškia bendro ūkio ribose, pareina tarp kitko nuo to laiko ūkio santvarkos. Tuo principu taip pat sunku išaiškinti visą viduramžių cechų ūkio sferą, kaip ir dabarties Europos kraštų visos eilės komūnų ir valstybių ūkio politiką. Tat ekonominis principas negali būti įtrauktas į ūkio sąvokos apibrėžimą, nes ką-kitą gausime, jei nagrinėsime ūkį iš ekonominio principo kriterijumo. Bet toks nagrinėjimas visiškai galimas. Ekonomiškas tendencijas mes visur pastebėsime, jos glūdi žmogaus psichikos gelmėse. Bet kiek jos praktiškai realizuojamos, priklauso nuo tūkstančių visuomeniškos kilmės faktorių, kurie laikui bėgant keičia savo charakterį.

Tas pats priešingumas, kuris pastebimas pažiūrose į ekonominio principo reikšmę tautos ūkio fenomenams išaiškinti, matomas ir klausime, kaip žiūri į tai teisė. Žiūrint iš individualizmo aspekto, individui turi būti pripažinta visiška nepriklausomybė dvasiniu, doroviniu ir moraliniu atžvilgiu. Tuomet gali būti neigiama kiekviena teisės įtaka į ūkiškus įvykius pasiremiant tuo, kad ne teisė iššaukianti ūkiškus įvykius, bet ūkiškas individumo ypatumas. Užakcentavus visuomenišką tautos ūkio reiškinių pobūdį, teisė atrodo esanti tas platus išorinis rėmas, kuris juos jungia. Be teisės ir teisės sąvokų ūkiški įvykiai neįmanomi. Pavyzdžiui nuosavybės sąvoka būtinai reikalinga, nepakanka vien „turėti", kaip tai Liefmann'as aiškina, nes gali ateiti stipresnis, kuris nenorės su manim mainyti, bet tą ką aš „valdau" gali tiesiog atimti. „Kur raubriteris gyvena iš plėšimų", sako Schulze-Gaewernitz'as, „ir pagrobia pipirų maišus, užuot pats juos nešęs turgun, ten negali vykti mainai".

Labai aiškiai pasisako Karner'is savo traktate „Teisės institutų socialinė funkcija" dėl savitarpinės ūkio ir teisės priklausomybės: „Pirmiausiai paimkime tam tikro laiko konkretišką teisinę santvarką su jos konkretišku ekonomišku pagrindu. Visos ūkiškos institucijos yra drauge ir teisiniai institutai, visi ūkiški veiksmai yra arba drauge ir teisiniai santvoriai, arba subjektyvinių teisių vykdymas, arba grynai faktiški veiksmai, kurie vyksta prie tam tikrų konkretiškų teisinių prezumcijų". (Cituota iš Diehl'io: Theoretische Nationalekonomie. I.

442). Nors ūkiškos ir teisiškos kategorijos ir nesutampa, bet jos gali būti įsivaizduojamos tiktai tampriame tarpusavio ryšyje. Kadangi kiekvienas ekonomiškas principas iš savo pusės yra tiktai mintyse atskirta visuomeniško gamybos proceso dalis, tai, Karner'io nuomone, „teisės instituto ekonomiškoji funkcija" tampa drauge ir jos socialine funkcija.

Kiekvienas ūkiškas traktavimas, kaip matėme, turi visada dalintis į dvi kategorijas: ūkišką ir visuomenišką. Ūkiškoji kategorija turi tam tikrus esminius elementus, bet ji, kaip pabrėžia Seranyi - Unger'is, yra tik negyvas rėmas, kuris įgyja gyvybės tiktai prisidėjus visuomeniškai kategorijai. Pastaroji gi vėl yra kaž - kas banguojančio, įvykstančio sulig nežinomais dėsniais. Kaip ūkiškas tyrinėjimas keičiasi, pasikeitus socialinam momentui, taip pastarasis žymiai paveikia visus ūkiškus žmogaus veiksmus, kas jau kitame sąryšyje buvo minėta. Ir čia glūdi to priežastis, kad nėra ir negali būti vadinamų „ūkiškų dėsnių". Jie negali atsirasti todėl, kad neegzistuoja nuolatiniai nesikeičią ūkiško pobūdžio reiškiniai. Net keista, koks yra nežymus ryšys tarp atskirų kultūros laikotarpių. Nors mes ir rastume tarp praeitų ir dabartinių laikų ryškių analogijų meno, filosofijos ir net ūkio srityje, tai vis dėlto būtų labai klaidinga aiškinti ūkiškus ir socialinius siekimus, pav. klasiškos senovės, mūsų kriterijumu. Visi dydrodžiai yra visad tik reliatyvūs ir tam tikro laikotarpio ūkiškos sąlygos gali būti suprantamos tik žiūrint tų laikų akimis. Empiriškai - istoriškas metodas pasirodo esąs vienintelis, kuriuo mes čia galime pasinaudoti. Visų pirmiausia reikia pilnai suprasti faktus su jų visais galimumais, o paskui tik daryti tolimesnes išvadas. Kaip išvedžioja Sombart'as apie „tris politines ekonomijas", tam tikroj ūkio epochoj susidaro vieninga psichiniai - dvasiška būklė, kuri iš vienos pusės priklauso nuo istorijos, iš kitos pusės pagrindiniai veikia savo laiką. Tie psichiniai - dvasiški momentai, kurių pažinimas atrodo pagrindinis Sombart'o ūkio tyrinėjimo tikslas, jam yra pagrindu nušviesti ūkiškus reiškinius. Taip žiūrint, tyrinėjimo centre stovi žmogus savo socialinėse sąlygose, kurio nuo minčių ir jausmų priklausanti pažiūra į ūkio vedimo problemą nustato ūkio santvarkos struktūrą.

Aukščiau išdėstytas empiriško faktų tyrinėjimo reikalavimas, kaip tautos ūkio reiškinių pažinimo pagrindas, dar nereškia kiekvienos teorijos atmetimą ir grįžimą į pagaliau visai nenaudingą istorizmą. Teorija ir toliau nenustoja savo reikšmės tyrinėdama ūkiškų įvykių painiavą ir įrodydama dėsningumą ir evoliucijos tendencijas. Bet kiekvienas ūkiškų fenomenų analizavimas turi reikšmės tiktai atitinkamoms epochoms, jo rezultatas negali būti absoliutiniais dėsniais gamtos mokslų prasme ir negali galioti visiems laikams. Kas kartais vadinama ūkio dėsniu ir kas yra bendra visoms ekonomiškoms visuomenės formoms, tai dažniausiai gamtos mokslų pažinimai, kaip, pav., mažėjančių žemės išdavų dėsnis. Grynai ekonomiški dėsniai, kaip, pav., geležinis algos įstatymas ir Markso akumuliacijos dėsnis neišlaikė kritikos. Bet kur jie yra gaunami remiantis abstraktiškai - izoliuojančiu metodu, kaip, pav., Dietzel'io „kontrarinio algos judėjimo dėsnis" (produkcijos mažinimu iššauktas produktų kainų pakilimas numuša darbo algą) ten dėl daugybės reikalingų fiktyvinių prezumcijų susidaro netikras vaizdas, taip kad tenka pritarti Diehl'iui, jei jis sako: „kartais ignoramus arba ignorabimus prisipažinimas gali būti geresnis ir moksliškai korektiškesnis, kaip duoti, sudarant tokias priežastines formulas, tariamai tikslų atsakymą į klausimą, kuris iš tikrųjų negali būti išrištas tokia aprėžta formula".

Jei tuo būdu, kaip pabrėžia ir Adolf'as Weber'is, naudojantis izoliavimo metodu atsiranda pavojus paskęsti mokslininkui savo sąvokų pasaulyje ir netekti sąryšio su praktišku gyvenimu, tai vadinamas atomizmas kai kuriais atžvilgiais ir žiūrint iš social - visuomeniško kriterijumo gali vis dėlto turėti reišmės tam tikriems faktų sąryšiams pažinti. Bet tokių tyrinėjimų rezultatus išbandyti konkrečios tikrovės faktais, kontroliuoti jų sąlyginį galiojimą viso sąryšio pažinimu, yra kiekvieno tikro tyrinėjimo būtinos sąlygos. Toks tyrinėjimas vis dėlto reikalingas, kadangi tautos ūkio mokslas, kaip jokis kitas mokslas, taip giliai neįsiskverbia į kiekvienos tautos gyvenimo būtinumus.

Ku. 11, 1832

Prof. S. BIELIACKINAS

PRISIEKUSIEJI SPRENDĖJAI

(DĖL KLAUSIMO APIE TAUTOS ELEMENTO DALYVAVIMĄ TEISIANT)

Prisiekusiųjų sprendėjų teismas yra aukščiausios teisiamos galios ir laisvės taikymas. Juo labiau, kad tautos elemento dalyvavimas (kaip tik tautos, bet ne visuomenės, nes visuomenė skaldoma į klases ir luomus, o tauta yra viena ir nedalinama) įgyvendinant teisingumą, liudija apie valstybės subrendimą, nes, šių laikų pažiūromis, piliečio asmuo bei jo likimas tegali laikinai būti atiduoti atskirų asmenų, valdininkų ir kt. valiai, bet pagaliau turi pereiti kolektyvui — tautai.

Suteikti teisėjams-valdininkams teisę atimti žmonėms laisvę, teises ir garbę, kartais net įstatymo vardu atimti ir gyvybę, vadinasi, deleguoti jiems tą valdžią, kuri iš esmės tegali priklausyti tik tautai, jos atitinkamų atstovų asmenyje.

Teisėjas, kurio teisinis jausmas ir visuomeniškai — doroviška sąmonė tikrai jautrūs, gali kartais ir pats pasijusti esąs apsunkintas tos valdžios. Ši valdžia gali sužadinti tautos nepasitikėjimą, pakirsdama tą pamatą, kuriuo remiasi teismo autoritetas. Todėl, kad ir kažin kaip netobulas atrodytų mums prisiekusių sprendėjų institutas, jau vien tas faktas, kad jis yra visos tautos, suteikia jam gyvenimo teisę ir viešpatavimą teisingumo strityje. Gali būti kalbama apie prisiekusiųjų sprendėjų teismo reformas, apie galimą jo lygio pakėlimą, bet ne apie atsisakymą nuo pačios idėjos, kad tautos atstovybė dalyvautų teisme. Juk niekas neišsižada teismo apskritai todėl, kad jis turi trūkumų (o jie nesuskaitomi). Negalima nusigręžti nuo „jury" dėl jo „nuodėmių", todėl, kad jis „palyginti su valstybės teismu žada mažai pagerinimų" (kas, kaip bus matyti toliau, neatitinka tikrenybę). Teismas, vykdomosios valdžios platesniąja prasme dalimi būdamas, vis dėlto yra griežtai skiriamas nuo vykdomosios valdžios siauresniąja prasme, nuo administracinių organų. Pastarieji reikalingi vieno asmens iniciatyvos, pavaldumo ir koordinacijos. Apie juos, esant šių laikų kolektyvinio gyvenimo sutvarkymui, galima dar tvirtinti, jog jie nėra

„tautos“. Beje, daugely valstybių ir į administraciją įeina tautos išrinkti atstovai: administraciniam biurokratizmui priešpastatoma visuomeniškai — komunalinė savivaldybė. Paskutinėje savo veikimo grandyje administracinė valdžia — parlamentarinėje valstybėje — priklauso parlamentui (interpeliacijos, paklausimai). Valdininkai yra ministerio valdiniai, o pastarasis politiškai atsako prieš tautos atstovus, kurių jisai kad ir netiesiog priklauso. Teismo valdžia yra autonomiška ir savarankiška, jos sprendimai yra galutini ir nepriklausomi. Čia tautos suverenumas negali paties savęs, nei savo autoriteto ir veikimo išsižadėti.

Tiesa, tautos elemento dalyvavimas apribojamas tik baudžiamomis bylomis, ir tai tik svarbesniomis. Bet tai neišvengiama konsekvencija teismo ir teisės padėties Europos kontinente. Idealinė tvarka, gal būt, būtų ta, kurioje civilinės bylos, taip pat kaip ir visos baudžiamosios bylos, būtų pavedamos spręsti prisiekusiųjų sprendėjų teismui. Iš dalies tat yra taip Anglijoje; tenai jiems pavesta spręsti ir tam tikri civiliniai ginčai.

Tokia dalykų padėtis yra pateisinama Anglijoje, kur veikia papročio teisė, common law, kuri yra prieinama plačioms liaudies masėms, vietos teisinės tvarkos ir istoriškai susidariusių tradicijų dėka. Europos kontinente, ligi šiol viešpatavęs civilinėje teisėje formalizmas, neleidžia nė galvoti apie galimybę pavesti spręsti, bet kuriose ribose, prisiekusiems sprendėjams civilines bylas. Nuomonių skirtumo tarp teisininkų šiuo klausimu beveik nėra. Smulkesnės baudžiamos bylos yra išimtos iš prisiekusiųjų sprendėjų kompentencijos dėl ypatingų, ne principinių, priežasčių, būtent: prisiekusių sprendėjų teismas yra per brangus ir sudėtingas aparatas ten, kur ginčijamasi dėl menkų interesų.Todėl šių laikų socialiai — juridiška mintis ir socialė etika sutinka su tuo, kad bent svarbesniosios baudžiamosios bylos, kuriose teisiamajam gresia jo asmens žeminimas, arba kuriose numatoma ypatinga reikšmė valstybei arba visuomenei, arba dėl savo specifinės reikšmės, (pav. spaudos bylos, kai kurių šalių įstatymais) sprendžiamos „tautos sąžinės teismo“, bet ne teisėjų-valdininkų.

Kiekviena pažiūra dėl teisingų santykių tarp teisinės valstybės piliečio ir teismo, buvo Prancūzijoje ir kitose civilizuotose valstybėse siejama su „jury“, kas buvo laikoma paskutine

laisvės ir lygybės paspirtimi prieš baudžiamąjį įstatymą, nepriklausomo teismo ir teisingos teismo nuožiūros, laisvo kaltumo bei nekaltumo įvertinimo tvirtu laidu. Taip aiškinama socialiliai — politiniu ir konstituciniu atžvilgiais. Faktišku ir juridišku atžvilgiais, institutas visapusiškai apsvarstytas ir atitinkamai įvertintas. Jis yra ilgalaikiais bandymais patikrintas praktiškai ir bendrai pateisino save, įsigyvendamas ne tik apsišvietusių asmenų, bet ir liaudies masių sąmonėje, kaip įstaiga, be kurios neįmanoma apsieiti, vykdant normaliomis sąlygomis valstybinį teisingumą. Tuo tarpu, kai klausimas apie pris. sprendėjų instituto gyvavimą yra aktualus šių laikų įstatymdavystėje, panašiai kaip tat buvo ir Lietuvoje, kurioje ligi šiol tebeveikia „valdžios teismai", arba, kaip jie buvo anksčiau vadinami, „karūnos teismai", nedalyvaujant tautos elementui, atsiranda šio instituto priešininkų, kyla prieštaravimų banga, jog šis teismas yra nenuolatinis, dėl jo svyruoja represija šalyje, jis yra pavojingas visuomenės tvarkai ir ramybei ir t. t. Prieš kurį laiką (1930 m. pavasarį) Lietuvos Ministerių Kabinetas atmetė prisiekusiųjų sprendėjų projektą. Šis reiškinys yra tikrai reikšmingas ir visai nepaprastas, nes šiais laikais negalima nurodyti jokios kitos civilizuotos valstybės, kur tautos elementas nedalyvautų dirbant teisingumo darbą. Negalima ir nėra ypatingo reikalo nurodyti visas nepalankias nuomones, kurios buvo pasakytos dėl prisiekusiųjų sprendėjų. Tai yra jau senai žinomi argumentai, jie primena mums „senovės" laikus. Žinoma, konstitucinio pobūdžio samprotavimai „jury" priešininkų nutylimi ir lengvai užtušuojami, tuo tarpu, kaip pasakyta, tai ir yra klausimo centras. Bet analizuojant sumetimus dėl konkrečių prisiekusių sprendėjų teismo savumų, jo principinių privalumų ir trūkumų, atitinkamai įvertinant šį institutą, tenka pasakyti, kad iš kritikų pusės nebuvo duota rimtų argumentų, kurie paneigtų prisiekusiųjų sprendėjų institutą. Tenka dar pažymėti, kad aukščiau nurodytų pris. sprendėjų teismo priešininkų argumentai, kad jie visi ir „neigia" šį institutą, prieštarauja viens kitam. Tuo metu, kai viens kaltino prisiekusius sprendėjus represijų suminkštinimu, per daug dažnu išteisinimu, kiti primesdavo jiems kaltinimą dėl perdaug žiauraus nuteisimo. Vieni nurodydavo, jog esant tobulam baudžiamajam įstatymui, kurio reikia siekti, prisiekusiųjų sprendėjų teismas nereikalingas. Kiti, priešingai, pabrėždavo, kad tik

„barbariškais“ laikotarpiais, kada baudžiamasis įstatymas yra žemesnis už bet kurią kritiką, šis institutas teikia didelės naudos. Vieni rasdavo, jog prisiekusiųjų sprendėjų teismas diskreditavo save politinių ir tarnybinių nusikaltimų bylose, kiti vėl pareikšdavo, kad kaip tik tokias bylas teturi spręsti „jury“, nes jose paprastai, pati valstybė figūruoja šalimi, o kito pobūdžio bylose, kur valstybė nėra specialiai užinteresuota, nėra reikalingi sprendėjai ir t. t.

Pažymėtina ir tai, kad dauguma priekaištų, kurie pylėsi ir tebesipila dėl prisiekusių sprendėjų instituto, liečia ne jų darbą, bet tas neigiamas teisines sąlygas, kuriose jiems tenka dirbti, kaip antai baudžiamai procesinių ir baudžiamai materialinių įstatymų netobulumas. Sumetimai, kurie daromi specialiai „politikos“ atžvilgiu, nurodo, jog prisiekusieji sprendėjai yra įvairių pažiūrų ir įsitikinimų asmenys, ir jie gali įnešti teisman savotiškus, teisingumui žalingus, principus. Gryno nešališko teisingumo principas — sakoma — sukels griežtą pasipriešinimą prisiekusiųjų sprendėjų siekimams nudažyti sprendimus grynai subjektyviai politinių ir partinių pažiūrų spalva: dešiniųjų pažiūrų asmuo lengvai nuteis socialdemokratą, socialdemokratas — dešiniųjų pažiūrų asmenį[1]. Kaip yra žinoma, atsiradus galimybei užgimti prisiekusių sprendėjų institutui, noromis griebiamasi politinių momentų. Įspėjamieji signalai „apie politiką“, prisiekusių sprendėjų verdiktuose buvo duodami Rusų teismų sutvarkymo sudarytojams, kurie, tačiau kategoriškai nuneigė panašią baimę, ir tiesa, žinoma, buvo jų pusėje. Rusijos teismo praktika, pergyvenusi visą eilę tokių įtarimų, nepateisino pesimizmo asmenų, pranašavusių, jog prisiekusiųjų sprendėjų teismas bus įsuktas į politinių aistrų verpetą, kur galutinai nustos savo išvaizdos. Tai įrodė, tarp kitko, kai kurie garsiausi procesai (Beilio byla ir kt.), kuriuose buvo smarkiai kovota tarp įvairių politinių grupių, tačiau prisiekusieji spren-

[1] Senovės didėlėje Rusijoje su jos vietų ir gyventojų įvairumu argumentu prieš prisiekusius sprendėjus buvo statomas prisiekusių sprendėjų nevienodumas tais pačiais klausimais, žiūrint vietos, kur byla buvo sprendžiama. Šis priekaištas negali turėti reikšmės palyginti nedidelėje valstybėje, kaip kad yra Lietuva. Bet ir Rusijoje visai teisingai nurodydavo, jog tos pačios sąlygos sudaro sprendimų įvairumą tose pat bylose ir „karūnos“ teisme, nekalbant jau apie tai jog „bylų vienodumo“ sąvoka abejojama ir problematiška.

dėjai mokėjo apsaugoti teismo objektyvumą, kad ir nevisada ligi pat galo, bet visgi mokėjo. Vidutinė tautos, tam tikros plėtotės laipsnyje, politiškai — sociališka pažiūra, pereina per visus prisiekusiųjų sprendėjų verdiktus. Tąja prasme, kuria senovės filosofai ir įstatymų leidėjai reikalavo, kad kiekvienas pilietis tam tikrose ribose būtų „politiku", politika atsispindi ir prisiekusiųjų sprendėjų sprendimuose, bet tat yra natūralu ir normalu. Sita „politika" — yra „pilietiškumo" išėjimas aikštėn ir tat negalima sulyginti su „kerštо trokštančiais" aktais (vindictam spirantes). Iš kitos pusės, jeigu čia būtų kas nors pikta, tai nejaugi tas gali būti taikoma tik prisiekusiems sprendėjams, nejaugi teisėjui iš profesijos tas yra svetima? Ir teisėjai iš profesijos, juk pagaliau yra žmonės tam tikro individualinio, visuomeninio skonio, nuotaikos bei įvairių pažiūrų vedami, tačiau pastarieji sugeba tai tinkamiau nuslėpti (ir tai nevisuomet). Vadinas, reikėtų visiškai panaikinti teismas, reikėtų visiškai nustoti ėjus „miškan" dėl „vilkų" baimės[1]. Laimė, kad apie politikos hipertrofiją prisiekusiųjų sprendėjų verdiktuose tik kalbama ir spėliojama, bet niekas dar nėra jos įrodęs ir nustatęs ad oculos, remdamasis konkrečiais praktikos pavyzdžiais. Dar daugiau. Kuomet iškildavo tokia byla, kuria valdžia, artima jai, arba priešinga jai grupės buvo rimtai užinteresuotos, teisėjai, kartais pasijusdavo esą tarp Skyllės ir Charibdės, tarp kūjo ir priekalo, kovos padėtyje tarp politikos ir teisingumo. Labai dažnai jų mintys buvo nukreiptos į pris. sprendėjus, kurie tokiais atvejais sugebėdavo rasti tinkamą kryptį ir pateisint save.

Tas pat tenka pasakyti ir dėl vadinamųjų „politinių bylų" siaurąja prasme, t. y. kaltinant nusikaltus valstybei ir dėl tokių bendro pobūdžio bylų, kurioms suteikiamas politinis pobūdis, dėl ypatingų jų savumų. Nuoširdžiai kalbėdamiesi patys teisėjai rodėsi esą linkę perduoti šias bylas spręsti prisiekusiems sprendėjams. Teisėjai nuoširdūs būdami ir pasikalbėjimuose pasakodavo, kad labai dažnai „sensacinėse" bylose jie buvo bejėgiai ryžtis bet kuriam sprendimui, kuris dar reikėjo motyvuoti; nebuvo pasiryžimo dirbti, kada reikėdavo rinkti

[1] Tokį (nuoseklumą) savo srityje parodė antropologiškos mokyklos atstovai; atmesdami pris. sprendėjų teismą dėl jo „tamsumo" dėl susijusio su juo „nenuoseklumo", „užinteresuotumo" jie bendrai neigė teismą, pripažindami tik „ekspertų gydytojų teismą".

motyvai dirbtinai, ne taip, kaip kad pats žmogus galvoji, kartais tekdavo net nenuoširdžiam prieš patį save būti; tuo tarpu palikti sprendimą nemotyvuotą, tesiremiant „vidaus įsitikinimu", kaip kad tai daro prisiekusieji sprendėjai, teisėjai, žinoma, negali.[1]

Tik įvairių atspalvių biurokratai, kurie bendrai yra priešingi viskam, kas išeina iš tautos, prikišdavo prisiekusiems sprendėjams politiką ir politikavimą. Iš tos pat biurokratiškos aplinkos pasipylė visa eilė kaltinimų šališkumu, jog prisiekę sprendėjai per mažai tėra apsišvietę sudėtingoms byloms spręsti, esą jie neturi, kaip pasakė Rusijos Gr. Bludov'as „aukštų gabumų jautriems analizams ir logingoms išvadoms".

Visai skirtinga buvo pačios tautos liaudies masių pažiūra į prisiekusių sprendėjų teismą. Tauta pageidavo matyti teisme — kad ir nevisuomet galėdavo tai pasiekti — „savo teismą", savo žmones.

Kaip tik šios tautos pasitikėjimas prisiekusiųjų sprendėjų teismu ir buvo tikra jo išsiplatinimo visoje Europoje, priežastimi, bet ne tik sekimas Anglijos pavyzdžiu, kaip mano kai kurie. Europos tautos, pasisavinusios šį institutą 18 šimt. pabaigoje ir 19 pradžioje, kiekviena atskirai galėjo konstatuoti, jog jų istorijai nėra sveitimi panašūs teismai. Tenka pridurti, jog šis institutas nebuvo svetimas Rusijos ir Lietuvos istorijoje.

Šis noras turėti „savo teismą" ne tik neužgeso tautoje, bet eina juo stipryn, juo daugiau kitų valdžios funkcijų pereina tautai, arba jos kontroliuojamos, juo daugiau tauta brėsta proto, dorovės ir politikos atžvilgiu, tai yra tautos mintys ir jos pasitikėjimas nepriklausomu teismu.

Dalykas čia ne tas, kad teisėjai iš profesijos, kaip tat buvo nurodyta ir pas mus, žmonės juridiškai apsišvietę, kad jie

---

[1] Palyg.: Гогель, Судъ присяжныхъ засѣдателей и экспертиза в Россіи, 1894, стр. 80. Karūnos teismo sprendimas — nėra laisvo vidaus įsitikinimo rezultatas, bet greičiau retoriškai motyvuotas darbas.

Džanšjev'as pasakė: vienas iš sąžiningų mūsų magistratūros atstovų, gana gerai susipažinęs su pris. sprendėjų teismo darbu, 1895 m. lapkričio mėn. 4 d. rašė man štai ką: prisiekusių sprendėjų teismas, mano manymu, yra galingas įrankis teisingai tvarkant teisingumo darbą; keletą metų išbuvęs Pabalty, savo akimis patyriau karūnos teismo netobulumus sprendžiant baudžiamąsias bylas ir dėl to aš esu dar labiau pasipiktinęs, kas jis yra giriamas. Джаншіевъ, Судъ надъ судомъ присяжныхъ засѣдателей 1896, XV.

yra atstovai inteligentijos, kuria tauta pasitiki. Teisininkai ir inteligentai gali irgi būti „jury“ sudėtyje. Svarbu yra, kad prisiekusieji sprendėjai išeitų iš pačios tautos, iš liaudies masių, kad jų sprendimai būtų betarpiški ir gyvenimiški, kaip žmonių tos pat aplinkos, kuriai priklauso ir patys teisiamieji, kad jie būtų bendrų su jais teisiamaisiais pažiūrų ir įpratimų žmonės. Visa tai yra tautos nepaprastai branginama ir priešpastatoma valstybinio teisėjo uždarumui, atsilikimui nuo gyvenimo, jo „šaltumui“, „inertingumui“ (šaltosios teismo sienos)[1].

Antra vertus netenka nė abejoti, jog tik tokie žmonės, kurie yra kilę iš tos pat aplinkos, vienodai apsišvietę, vienodo gyvenimo, būdo, kaip ir teisiamieji, gali tinkamai įvertinti nusikaltimą. Bet šitie žmonės nėra išmokslinti teisėjai, kurie yra susipažinę su mokslu savo kabinetuose ir teismo įstaigose; ši aplinka yra pati tauta; kuri savo pažiūra į kasdieninį gyvenimą gali įvertinti ar tikrai teisiamasis sąmoningai nusikalto įstatymui[2].

Asmenims, gerai susipažinusiems su teismo darbu, aiškus yra psichologiškas skirtumas proceso atžvilgiu, kuris pasireiškė tarp valdžios („karūnos“) teismo iš vienos ir tautos teisėjo iš kitos pusės. Jie jau gana senai tai patyrė ir užfiksavo savo literatūros veikaluose, tyrinėjimuose ir memuaruose. Ta-

[1] Seniau šią „jury“ veikimo pusę yra aiškiai nusakęs Justus Meser ir šiais, dar ir dabar nenustojusiais reikšmės, žodžiais: „Neteisėta ir neteisinga bausti už nusikaltimą įstatymui, neįsitikinus, ar teisiamasis visiškai supranta įstatymą ir ar gali jis jį suprasti“.

[2] Rusijos Valstybės Tarybos sujungtų departamentų žurnale 1862 m., Nr. 165, tarp kita ko, buvo pasakyta: prisiekusieji sprendėjai tiesai surasti, gali panaudoti patirtąsias apie teisiamuosius žinias, kreipdami dėmesio į jo pasielgimą, palinkimus, taipogi jie gerai pažįsta vietos įpročius bei kasdieninio gyvenimo tvarką; visa tai kartais padeda nušviesti tokias aplinkybes, kurios teisėjams, pasišventusiems išimtinai kabinetiniam darbui, rodosi neaiškios arba neturinčios jokio ryšio su nusikalstamuoju darbu. Dėl šito prof. Foinickis pareiškė, jog jis nekartą patyrė, kaip svarbu yra Teismui pažinti — aplinkos kasdieninio gyvenimo mažmenos. Jis vaizduoja vieną atsitikimą, kur valsčiaus teismas išsprendė labai painią bylą pasiūlęs liudytojams atsakyti į klausimą: kaip buvo išartas laukas — išilgai ar skersai kelio. (veik. 151 pusl.). Tenka dar pažymėti, jog tas pat autorius, kuris būdamas nutolęs nuo bet kurio radikališkumo politikoje, buvo rimtu prisiekusių sprend. teismo šalininku, ir dėl priekaištų, jog tauta nutolusi nuo įstatymo, jog tauta įneša teisman demagogijos pradmenų, pareiškė, jog tauta visa savo mase „yra labiau linkusi klausyti įstatymo, negu nusikalsti jam“.

čiau ir vidutiniškai apsišvietęs žmogus nespecialistas, turėdamas reikalo su teismu, gali šį skirtumą lengvai pastebėti. Teisėjas iš profesijos gerai „pažįsta“, tikriau pasakius, jam rodos, jog jisai gerai pažįsta kiekvieną teisiamąjį, liudytoją, jis jau iš anksto „žino“, ką pasakys prokuroras, gynėjas.

Mūsų įstatymų sudarytas teismo posėdžio iškilmingumas, yra jam nereikalingas, kartais net apsunkina, teisėjas gali lengvai įsivaizduoti, jog jis yra ne tik teisėjas, bet kartu kaltintojas ir teisiamojo gynėjas, ir kad, kaip tas yra tam tikroj aplinkoj tvirtinama, galima apsieiti be prokurorų ir advokatų. Kaip tat yra skirtinga teisiant prisiekusiems sprendėjams: jiems viskas yra nauja ir svarbu: jie su atidžia įsižiūri į teisiamąjį, į liudytoją, jų gestus, nenuilstamai klausosi jų žodžių. Lygiai taip pat, kaip kad kartais lošiant reikia sekti priešininko veido išraišką, kiekvieną jo veido judesį, lygiai taip pat, didžiame lošime, į kurį pavirsta kartais baudžiamoji byla, dažnai tenka sekti teisiamojo arba liudytojo, duodančiųjų parodymus akių blizgėjimą, lūpų judėsį bei šypseną. Tokios rūšies stebėjimas yra labiau prieinamas naujam asmeniui — prisiekusiam sprendėjui, ir jisai neatsisakys pasinaudoti juo. Prisiekusieji sprendėjai įvertina teisiamojo ir jo gynėjo kalbas, įsigilindami į kiekvieną jų pasakytą žodį.

Jų nuomonė kartais susidaro ir tokių individualinių duomenų apie asmenis ir įvykius, kurie iš karto atrodo labai menki neturį jokios reikšmės faktai, kurie vieni kito iš jų buvo pastebėti ir vėliau įgyja didžiausios reikšmės bylai, kaip tik tokie duomens kartais teisėjui iš profesijos atrodo neturį mažiausios reikšmės. Patiektos prisiekusiems sprendėjams, ekspertų, mokslo bei specialių žinių atstovų išvados, nesudaro jiems sprendžiamos, absoliučios reikšmės ir jų yra derinami su savo patyrimais bei gyvenimo pažinimu. Jie pripažįsta asmenį psichiškai nesveiku arba sveiku, nesivadovaudami griežto mokslo kriterijų, kuris kartais neatitinka gyvenimo kriterijų[1], bet laikosi vidutiniško gyvenimo ir visuomenės bendravimo maštabo, kuris kaip tik yra labiau reikšmingas teismui.

Ekspertai (gydytojai) turi prisipažinti, jog jie kitaip pareiškia savo išvadas prisiekusių sprendėjų teismui, negu valdžios teismui. Patiekdami savo išvadas pastarajam, ekspertai

[1] Cezaris, Napoleonas, Dostojevskis, kaip tas yra žinoma, buvo epileptikai ir beveik „nepakaltinami“, kai kurių žinovų nuomone.

yra kartais net per drąsūs. Gydytojai nepasitenkina vien tik pareiškimu reikalaujamų iš jų žinių, kurių dėliai jie yra pašaukti, ir drįsta peržengti tą pagrindinį nuostatą, kaip tai teisingai pasakė Esterlenas „nė viename moksle nėra taip maža neabejojamų tiesų, kaip medicinoje“, ir tvirtina taip kategoriškai, lyg paprasčiausį aritmetikos uždavinį spręsdams[1].

Ekspertas žino, jog valdžios teisėjai yra labiau linkę sutikti su ekspertyza, ir spręsdami bylą nesigilina į tokius klausimus, kurie „nesudaro jų srities“. Šia prasme, dažnai kyla nesusipratimų ir ginčų tarp ekspertų ir šalių byloje (prokuroro, gynėjo). Prisiekusieji sprendėjai nedaro ir negali daryti išvados iš anksto (susipažindami su byla iš rengiamojo tardymo ir kitų duomenų), nes jie yra paimti iš masių gelmių ir užbaigę savo misija grįžta atgal[2].

Kas gali sulyginti prisiekusio sprendėjo „godumą“, su kuriuo jis gilinasi į visas bylas smulkmenas bei ypatumus, su teisėjo iš profesijos susilaikymu, kuris net kartais pasiekia ypatingo šaltumo, poeto Puškino žodžiais tariant: „Veizdi ramiai į teisiamųjų veidus, vienodai abejingai įvertindamas gera bei pikta“.

Dvi visiškai skirtingos pasauližvalgos, du vienas antram priešingi ašigaliai[3].

---

[1] Гогель, Судъ присяжныхъ засѣдателей и экспертиза въ Россіи 1894 m 36, 37 pusl.

[2] „Teisėjas iš profesijos“, pasakė buvęs Rusų Senato baudž. kas. dep. vyr. prokuroro pad. baudž. proceso dėstytojas Slučevskis, savo baudž. proceso vadovėlyje 1895 m. 217 pusl. „dalyvaudamas byloje, nenoroms tampi inkvirentu, asmeniu trokštančiu surasti kaltininką iš aktų ir rengiamojo tardymo, ir todėl nevisada gali būti tinkamai apšarvuotas nešališkumu, tuo tarpu, kaip prisiekusieji sperndėjai tokos misijos sau nesiima ir pro juos, kaip ir pro kitus dalyvius praeina visas procesas, nesudarydamas nė mažiausio šališkumo jų stebėjimui“.

[3] Formalios bei materialios tiesų nesutapimo pavyzdžių, kurio rezultate prisiekusių sprendėjų teismo teisiamasis buvo išteisintas, galima rasti buv. prieš karą Kauno Apygardos teismo prokuratūros nario Gogelio veikale Судъ присяжныхъ засѣдателей и экспертиза въ Россіи, 1894, стр. 40 и сл. Gogelis, mano kad šių pavyzdžių užtenka įrodyti. „Jog kodekso pažinimas neišsemia dar visų tų žinių, kurios yra reikalingos baudžiamoje byloje, kodeksas kalba apie nusikaltimus, apie kaltinamąjį bendrai apie abstraktų asmenį be kraujo ir mėsos, lyg spėdamas mįslę. Tas yra kaulai, skeletas..., mėsą ir kraują jam suteikia ta aplinka bei sąlygos, kuriose padarytas nusikalstamas darbas“. Būtinai reikia pažinti gyvenimo sąlygos: miesto, kaimo, valdininkų, pirklių, dvaro.

Ne tas charakteringa, jos dar ir dabar tebegirdimi balsai prieš prisiekusiųjų teismą. Šitie labai negausingi

„Gerai pažįstantiems gyvenimą prisiekusiems sprendėjams smulkiai klausiant paaiškės, jog viena kuri šalis parodanti neteisingai, painiojasi; taip bus ne dėl logikos sumetimų, bet taip sakant gyvenimiškai: veža javus ne ten kur reikia, perka arba parduoda ne tada, kada galima ir ne tam, kam galima ir pan., šitos smulkmenos nėra kabineto žmonių suvokiamos; jos visiškai jiems išnyksta, tuo tarpu kaip tik jų dėka, galima susekti teisybė rimtose bylose“ (45 psl.).

Rusų tyrinėtojų buvo, savo laiku, pabrėžtas pris. sprendėjų atlaidumas sprendžiant pasų bylas, dėl ypatingų formalumų pasų sistemoje ir dėl kitų švelninančių aplinkybių. Jie bandė švelniai visokių rūšių suklastojimo bylose, kuriose ištikrųjų nebuvo matyt jokio blogo noro nė nusikalstamumo. Taip pat ir bylose, kuriose kaltinamieji nusikalsta ypatingos aistros, pykčio bei pavydo vedami, į kurias kaltinamasis buvo „įkritęs“ atsitiktinai ir gali būti „grąžintas“ gyvenimui, turėdami galvoje ypatingus kalt. nuopelnus tėvynei bei žmonijai ir kreipdami dėmesio į tai, jog kaltinamasis nusikalstamu darbu ypatingai kvalifikuojamu išreiškė kokį nors bendrą paliepimą. Prie šitų reikia pridurti darbai, kurie yra nusikaltimais žmonių teisine sąmone: kai kurios vaisiaus numarinimo rūšys, turto pagrobimo, pav., miško vogimas „mišką ir ne vagis vagia“.

Bendruose gi teismuose prisilaikoma „bendros prevencijos“, „įstatymo autoriteto palaikymo“, „griežto teisiško įvertinimo“, o ypatingas kabinetinio teisėjo sausumas, jo profesinio reagavimo nelankstumas, šiomis skraistėmis apsisiautęs, duoda visai kitų vaisių. Teisingumo kardas kartais kerta, kad ir kaltą, tačiau nelaimingą galvą, vertą pasigailėjimo, asmenį, nesiskiriantį nuo kitų, padariusio tai, ką padarytų tose pat sąlygose daug kitų paprastų žmonių.

Po karo susidariusiose valstybėse buvo patraukti teismo atsakomybėn daug tų, davusių policijai neteisingus parodymus apie gimimą bei kilmę asmenų, pabėgusių iš kaimyninės valstybės dėl persekiojimo.

Tokie parodymai buvo duoti daugelio asmenų, kurie buvo meilės artimam vedami. Į juos buvo žiūrėta, kaip į grynus formalumus. Kiek tokių, „neatsargių“ parodymų buvo duota aukštų ir garbingų asmenų!

Tuo tarpu kas „pakliūdavo“ buvo traukiamas tieson, baudžiamas. Kas daryti tokiais atvejais, kalbėdavo teisėjas: „įstatymo raidė..., deja, mes — ne prisiekusieji sprendėjai“.

Tiesa, prisiekusieji sprendėjai teisia asmenį ne „abstrakčiai“, tam tikru straipsniu, bet sprendžia konkretų atsitikimą ir prieš nuteisdami, klausia savo sąžinės, ar tikrai teisiamasis yra užsipelnęs bausmės, ar tiktai jis „šalintinas“ iš visuomenės tarpo.

Neseniai vienoje mūsų ūkininkų šeimoje įvyko toks „nusikaltimas“. Vienai kaimo merginai, kurios motina buvo neseniai mirusi, įgrįso tėvo begėdiški veiksmai. Vieną kartą, naktį kai niekšas — tėvas prikibo prie savo tikros dukters, norėdamas su ja lytiniai susieiti, tuomet mergina persižegnojusi, stvėrė gulintį kambaryje kirvį ir užmušė juo savo tėvą.

balsai girdimi iš tų teisingumo darbuotojų, kurie norėtų mono-

Teisėjai turėjo išspręsti nenugalimo sunkumo dilemą. Byloje reikėjo ištirti nepaprastos gyvenimo aplinkybės, reikalaujančios aukščiausio sąžinės įtempimo. Tik prisiekusių sprendėjų laisvas, niekeno nepriklausomas verdiktas galėtų čia pareikšti tikrą teismo teisybę. Kaltinant melagingu įskundimu ir liudijimu teisme, prisiekusieji sprendėjai savo praktišku nujautimu ir aplinkos pažinimu, sugeba atskirti „melą nuo tiesos". Nužudymo bylose, kai nužudoma važiuojant keliu, gegužinių, pokylių, vestuvių bei šeimos ginčo metu, (susiginčijo ir susimušė), ginantis, prisiekusieji sprendėjai tuč tuojau nustato „diagnozą" — kas yra tikras kaltininkas, kame glūdi šio nuotykio „piktybė" ir kur tik tariamas visuomenės gerovės pavojus. Jie ir tokiais atvejais nėra linkę, kaip tas daroma teisėjų iš profesijos, taikyti mechaniškąjį būdą: „nudūrė peiliu — kaltas, nužudė — kaltas, o visa kita — niekai". Teisiamasis noromis, atvirai ir nuoširdžiai pasipasakoja pris. sprendėjams, jeigu jis numato, jog jo likimas pareina nuo jų. Prisipažinimų būna daug daugiau pris. sprendėjų teisme, negu bendruose teismuose. Jie gali išteisinti, nepaisydami ir prisipažinimo. (Rusų Senatas iš pradžių bandė aiškinti, jog teisiamajam prisipažinus, pris. sprendėjai negali išteisinti, bet vėliau pakeitė šią neteisingą ir nesocialią mintį); priešinga, prisipažinti bendruose teismuose, yra žmonių manymu, tas pats kas kapą sau iškasti. Prisipažinai pats sau kilpą užsinėrei. Kaž kas panašu į „n'avouez jamais", „niekuomet neprisipažinkite", — kaip patarė miniai Prancūzijoje 1867 m. iš ešafoto nuteistas mirti už nužudymą Vinėnas. Prisiekusių sprendėjų logika yra visų pirmiausia gyvenimo logika, o ne straipsnių, taikymo logika. Savo mastą pris. sprendėjai ima iš gyvenimo, ir jeigu jis yra blogas, tai kalti yra tuo „ne 12 sprendėjų, bet visa tauta, visa jos masė, mes visi kritikuoją pris. sprendėjų teismą" (Gogelis, op. cit. omp. 76). Dėl tariamų pris. sprendėjų „klaidų" buvo daug perdėta pranešimuose apie jas, daug tendencingumo ir tyčia išgalvotų dalykų. Nemaža prisidėjo šiuo atveju tam tikros krypties spauda. Štai pav., laikraščio ištrauka: „Vakar buvo teisiami žinomi plėšikai, kurie buvo kaltinami užpuolę ir apiplėšę važiuojantį keliu pirklį ir kt.; pris. sprendėjų verdiktu visi kaltininkai išteisinti". Bet apie teismo išaiškinta aplinkybę, jog nusikaltimas yra kitų padarytas ir minėti teisiamieji patraukti tieson tik per apsirikimą ir tik todėl, kad jie yra žinomi plėšikai — nieko nepaminėta. Arba vėl kita žinutė „Vienas dešiniųjų pažiūrų asmuo A buvo kaltinamas nužudęs X mieste žydą B. Teismui A įrodė, jog nužudymo metu jis buvo Y mieste; prisiekusieji sprendėjai jį pripažino kaltą ir nubaudė"... Laikraštyje praleista visai „nežymi" aplinkybė — nors A nužudymo metu ir nebuvo X mieste, tačiau B buvo nužudytas jo pasamdyto asmens, o A patsai norėdamas paslėpti nusik. darbo pėdsakus nusikaltimo išvakrėse išvažiavo į kitą miestą. Žinoma, tokiais „pranešimais" norėta paveikti patiklius ir mažai nusimanančius teismo srityje žmones, tačiau jie liudijo apie pris. sprendėjų teismo užpuolimus iš tam tikros aplinkos, „munduro" teisingumo šalininkų. Kuomet pris. sprendėjai išteisindavo teisiamąjį dėl nepakaltinamumo, arba dėl kitų kurių nors teisėtų priežasčių, tai ir tas buvo prikišama labai dažnai nė nepatikrinus, net ir aukštos

polizuoti teismą, kaip savo meno sritį, arba tų teoretikų, kurie

---

inteligencijos žmonių. („Ir pris. sprendėjai įeina linksmi, sako, kad ir nužudė, tačiau nekaltas", Aleksėjus Tolstojus). Prisiekusių teisėjų institucija privalo turėti daug daugiau viešumo, teisingo ir nešališko jos veikimo nušvietimo, negu bet kita kuri nors valstybinė įstaiga. Žinoma, pris. sprendėjų verdiktuose būna ir teismo klaidų „Justizmorde" — (Terminas „Justizmord" yra pavartotas garsaus istoriko *Šlezerio* XVIII šimtmety dėl nuteisimo mirti nekalto žmogaus). Pris. sprendėjų teismo priešininkai jas, tas klaidas, gana stropiai rinkdavo ir publikuodavo, neminėdami apie tą eibę klaidų padaromų ir valstybės teismų. Ar ne gausingesni yra tokie atsitikimai, kuriuose Apygardos Teismai pasmerkia teisiamąjį, skaudžiai baudžia, kartais net ir mirties bausme, o apeliacinė instancija, patikrinus vien tik raštiškąją medžiagą, teisiamąjį išteisina? Justizmordų būna ir bendruose teismuose, bet jie liko nepastebėti, tikriau sakant, jų nenorėta matyti. Apie tokius atsitikimus, kuomet pirmoji ir net antroji instancijos kaltinamus vagyste, sukčiavimu, smurtu, plėšimu, kūno neliečiamybės trukdymu, nuteisdavo ir kurių sprendimai vėliau pasirodydavo neteisėti, austrų teisėjai daug papasakojo. (Gue-Glünek, žiūr. — min. veik. 204 psl.). Visiškai neapgalvoti, kad ir sąmojingi, bet neteisingi atrodo vieno Fraleo grafystės prezidento Golgardo pasakyti, didelio pasisekimo turėję žodžiai „jeigu mane kada nors neteisingai apkaltintų, tai aš jokiu būdu nesutikčiau būti prisiekusių sprendėjų teisiamas, tačiau visais atvejais sutikčiau būti jų teisiamas, jei tik tikrai būčiau kaltas" (tarp kita ko, patsai Golgardas buvo pris. sprendėjų teismo šalininkas). Charakteringa yra ir sekanti aplinkybė. Istorijoje būdavo ir tokių atsitikimų, kada pris. teismo sprendimai buvo bendrų teismų tikrinami, taip buvo pav., senovėj Prūsuose; tas įvykdavo tuomet, kai negeistinas teisiamajam atsakymas buvo rišamas ne kvalifikuota, bet paprasta dauguma; bendrieji teismai tokiais atvejais daugiausia sutikdavo su pris. sprendėjų dauguma. (Gue-Glünek, minėtas vok. 199, 200 plp.). Kai kurie iš ankstyvesnių pikčiausių pris. sprendėjų teismo priešų, dabartiniu laiku iš principo su juo sutinka, manydami jog jisai netinka tik pareinamais laikais, jog jis nėra dar toks tobulas. Tuo tarpu, rodos, kaip tik pereinamais laikais, kuomet teisės pagrindai yra iš pamatų sugriauti teismai diskredituoti, jų autoritetą tegali pakelti, jiems pasitikėjimą tegali grąžinti, tik tautos atstovai pris. sprendėjų suole. Taip pat neturi jokio pagrindo ir gali visą klausimą padaryti tik daugiau miglotą pris. sprendėjų priešininkų įspėjimas dėl rasių antagonizmo ir dėl galimumo blogai paveikti tautinių mažumų reikalus teismė. Iš tikrųjų rasių antagonizmas niekuomet nebuvo baisus tautinėms mažumoms teisme. Štai ką pažymi O. O. Gruzenbergas „rasių antagonizmo" klausimu savo rašinyje „Dnevnik jurista" („Zakon i Sud" Riga, 1930. Nr. 3 psl. 84). Kalbama yra, jog prisiekusių sprendėjų teismo įvedimas yra priešingas tautinių mažumų interesams... mano patyrimais — tas yra visiškai neteisinga. Net ir Beilio byloje, kuri buvo persisunkusi ypatingu rasiniu ir tikybiniu antagonizmu, parinkti užpiudyti ir tamsūs kaimiečiai pasirodė aukščiau stovį už teisėjus iš profesijos... tokiu būdu paprastas apiplyšęs kaimo „mužikas", persižegnojęs prieš šventųjų pa-

teismą laikė taikymo teisės techniškų klausimų, pritaikymo bei išsprendimo centru.[1]

---

veikslą ir niekumet nebuvęs nei prokuroru nei teismo pirmininku savo balsu nulėmė nekaltojo žmogaus likimą. Lietuvoje šis klausimas, bendrai, neturi reikšmės, nes rasinis antagonizmas iš viso ne toks žymus, kad galėtų sukelti baimės dėl pris. sprendėjų teismo. Ir iš kalbų skirtumo pusės negresia pavojus pris. sprendėjų teismui: žinoma, kalbėjimas skirtingomis kalbomis sunkina teismo darbą, tik geram norui esant minėti sunkumai gali būti lengvai pašalinti. Jeigu kalbėjimas įvairiomis kalbomis būtų tokia didele kliūtis pris. sprendėjų teismui, tai kaip galėtų būti tvarkomas visas teismo darbas ir bendrai visas valstybės gyvenimas? Tenka paminėti, jog pav., Belgijoje, kur pris. sprendėjų teismas yra užsilikęs nuo senų laikų, daugiau kaip 2 su puse milijonų žmonių (beveik pusė visų gyvetnojų) kalba tik prancūziškai, kita pusė tik flamandiškai, ir tik apie aštuoni šimtai tūkstančių žmonių supranta abi kalbas. Pabrėžtina yra tai, jog tautinių mažumų didijį pavojų, įvedus pris. sprendėjų teismą, nurodo paprastai tie, kurie patys parodo didžiausią neapykantą „mažumoms". Tai jie nurodo į „tautinę neapykantą", bijo keršto, daugumos prislėgimą „mažumos" pris. sprend. teisme. Tikri mažumų prietėliai tokios baimės nerodo. „Mano manymu", — pasakė vienas žmogus ir garsus Bogemijos Seimo atstovas „jury" įvedimo reikalu: „Pris. sprendėjų teismas būtų geriausiu dviejų priešingų tautų santaikos centru ir galėtų pašalinti esančią tarp jų neapykantą". Vienas iš buvusių pris. sprend. teismo priešininkų Austrų profesorius Gue-Glünek, (jo veikalas buvo nekartą čia cituotas), visą savo gyvenimą kovojęs prieš jį, nesisakydavo, jog jis esąs „reakcionierius" ir tvirtino, jog galima būti liberalu ir kartu pris. sprend. teismo priešininku (25 psl.). Tas buvo kartota ir jo pasekėjų. Tačiau patyrimas parodė, jog užmetimai pris. sprend. teismui, jog jis esąs „Gatvės teismas", „stačiokiškas" ypatingai pas mus, daromi daugiau retrogradų, nekaip liberalų. Mažumų atžvilgiu, pris. sprend. teismas laiduoja tiek pat, kiek bendrai visa tautos valdymo tvarka, kurios atspindžiu jis ir yra. „Atstovavimas", tiek įstatymus leidžiant, tiek ir teisiant, daug daugiau laiduoja lygybę ir teisingumą visų piliečių atžvilgiu, nežiūrint tautybės ir tikybos skirtumo.

[1] Pastarieji buvo tos pažiūros atstovai, kuri literatūros buvo pakrikštyta „formalizmo" (Formalismus) vardu, nes ši pažiūra neigdama patį teisės reglamentacijos turinį sukaupdavo visą dėmesį ties formale teisės puse. Šios pažiūros atstovai užmiršdavo Liuterio žodžius: „teisininkas, kada jis yra tik teisininkas ir daugiau nieko, — varginga būtybė" — jie užmiršdavo, jog „nusikaltimas" ir „bausmė" savo turiniu ir veikimu nėra pirmykščiai teisės padarai (originäre juridische Schöpfungen), bet yra išraiška teisinės tvarkos, sudarytos vidutiniškų tautos kultūrinių, etiškai-socialinių vertybių įkainojimo, jog bausmė yra Kolektyvo dispozicijoje esančių, etiškų socialių ir politinių pajėgų įrankis, o nusikaltimas — juridiškas spūsnis to, ką tam tikras kultūros laipsnis pripažįsta sunkiu visuomenės interesų sutrukdymu. Žiūr. — Liepmann, Die Reform des Deutschen Schwurgerichtes rinkt. veikale Schwurgerichte u. Schöffengerichte, išleido *Mittermayer ir Liepmann 1910 m.*

Šie balsai liudijo apie konstruktyviškumą, apie kabinetinę justiciją (Kabinetjustiz), net sit venia verbo, — apie tam tikrą šlykštumą baudž. teismo idėjos, kuri savo prasme ir tikslu, visuomet buvo ir bus ne „technikų-specialistų“ arba „išmokslintų žinovų“ darbu, bet paprasta ir betarpiška apie gera ir pikta visuomenės sprendimo išraiška tokia forma, kuria ji įgauna valstybinio pobūdžio.

Pažymėtinas yra tas reiškinys, jog visuomet, kada įžymiausieji mokslo ir praktikos atstovai oficialiai buvo klausiami dėl „jury“, jie, jausdami savo atsakomybę prieš šalį bei jos teisinę tvarką, duodavo teigiamą atsakymą palankų prisiekusiems sprendėjams, aiškiai ir nesvyruodami.[1]

Apie prisiekusių sprendėjų reikalingumą gana daug rašė 1864 m. teismo sutvarkymo sudarytojai.

Analizuodami šį teismą teisėjai ir prokurorai, kurie buvo 1894 m. sušaukti pasitarti, davė kompetetingą ekspertyzą „jog prisiekusiųjų sprendėjų teismas, ne tik pasiekia savo tikslo, bet yra tobuliausio teismo forma, kuri gali būti numatyta, sprendžiant rimtas bylas, ypatingai tais atsitikimais, kuomet kaltinimas surištas su komplikuotais inkriminuojamais duomenimis „reikalingais gyvenimiško įsigilinimo“.

Pasitarimas reikalavo, jog šis teismas, kuris kilnina tautos dorovę ir yra tautos teisinės sąmonės vadovas, turėtų būti neužmirštas, bet stiprinamas.[2] Vieno pasitarimo skyriaus komisijos pirmininkas, senatorius N. S. Tagancevas pareiškė, jog laikas, jo praleistas prisiekusių sprendėjų tarpe, sudaro jam geriausį atsiminimą iš teismo tarnybos.

Šie žodžiai garsaus mokslo ir praktikos žmogaus, kurio vardas yra vienas nedaugelio ir mūsų gerbiamų nepaliko bergždi ir Rusų laikinosios valdžios laikais, prisiekusiųjų sprendėjų teismas, Teismo Sutvarkymo Komisijos buvo teigiamai įvertintas, kaip tai yra pareiškęs komisijos dalyvis A. Lazarenko.[3]

---

[1] „Es soll niemand zu einer strengen Strafe verurteilt werden, von dessen Schuld nicht respektable Männer aus dem Volk überzeugt sind“ (Justus Möser).

[2] Koni, За послѣдніе годы, 291 pusl.

[3] Žiūr. jo straipsnį, 1917 m. Проект суда присяжных, žurnale — „Законъ и судъ“ Riga, 1930 m. 7 nr. 237 pusl.

Nei principinių, nei kitų kurių priekaištų prisiekusių sprendėjų teismo institutui, baudžiamoms byloms spręsti, nebuvo pareikšta nė vieno komisijos nario.

Reikšminga yra tai, jog ir pas mus 1930 m. svarstant Teismų Sutvarkymo projektą, Lietuvos Teisininkų D-jos dauguma pasisakė už prisiekusių sprendėjų teismą. Teisininkai, praktikos žmonės (net prokuratūros atstovai), nurodydavo, jog valstybės teismas nėr įleidęs gilių šaknų žmonėse ir pastarieji kalba apie jį skeptiškai ir kartais net „ironingai".

Užklausus gyventojus paaiškėjo, nors teisėjai kad ir nėra niekeno neįtariami gobšumu ar savanaudiškumu, bet daug kas juos laiko priklausomais šio pasaulio stipriųjų. Iš anksto spėjama, jog kaltinamasis, kuris yra tam tikrų asmenų užtariamas, bus išteisintas „tik neturtingi, neįtakingi žmonės baudžiami už padarytus nusikaltimus, bet ne žymūs ir žinomi ponai", kalbama žmonėse. Ir visos pastangos, kurios yra dedamos šiai nuomonei užginčyti nueina niekais. Tautai teisėjai yra „viršininkai", todėl jie žiūri į juos su tokiu pat atsargumu kaip ir į kitus viršininkus. Tuo tarpu, įvedus tautos elementą teismo sudėtin, galima būtų pašalinti, kad ir be reikalo užmetamą, bet labai charakteringą nuomonę apie teismą. Tokia yra mūsų teisininkų, — praktikos žmonių nuomonė apie esamą padėtį šalyje.

Ne tik šalies gilumoje, bet ir pačiame teisme, tiek tarp bylos dalyvių, tiek tarp pačios publikos nuolat kalbama apie tai, kodėl baudžiamos bylos sprendžiamos valdžios organų, bet ne tautos sąžinės atstovų.

Todėl visos mūsų teisėjų dedamos pastangos iškilti savo pašaukimo aukštumon ir imponuoti tautai savo sprendimais (kad nebūtų bereikalingų kalbų) nueina niekais, palyginti su šiuo žmonių murmėjimu.

Tautos nepasitikėjimas tiesiog ir netiesiog griauna teisingumo pamatus. Tauta nesuteikia reikiamos teisingumui pagelbos, kaip to galima būtų laukti demokratinėj valstybėj, bet atvirkščiai kartais daro kliūčių. Tat parodo net... ir gausingumas žinomai melagingų parodymų, ne tik pačių kaltinamųjų, bet ir liudytojų ir tokiu būdu susidaro eilės bylų dėl melagingo liudijimo priėmus priesaiką. „Apgauti teismą, turint tikslą išgelbėti savo žmogų iš viršininkų nagų" žmonių manymu, tur būt nėra tokia didelė nuodėmė.

Ar šiaip ar taip sutinkant su tuo, ar nesutinkant, vienas dalykas yra visiškai aiškus: kol teismas susideda vien tik iš „valdininkų“ ir tautos elementui teismo durys aklinai yra uždarytos, negali susidaryti tautoje tinkamos teismo bei jo sprendimų pagarbos. Tauta tepasitiki savais teisėjais. Džanšievo žodžiai apie tautos mases, „žiūrinčias į visuomenės sąžinės teismą su pagarba panašia į religinį jausmą (prisiekusieji sprendėjai dėdavo savo pakvietimus dalyvauti teisme už šventųjų paveikslų), tebegalioja ir dabar. Tuo būdu, reziumuojant aukščiau pasakytą, galima tvirtinti, jog niekam dar nepasisekė ir nepasiseks nuvainikuoti prisiekusių sprendėjų institutą, gerbiamą viso civilizuoto pasaulio. Juo labiau jis yra puolamas ir kritikuojamas bendrai ir kai kuriais atžvilgiais, juo daugiau aiškėja jo pastovumas, juo daugiau jis įgyja prozelitų vakaruose ir mumyse. Visų dabar yra pripažinta, jos prisiekusių sprendėjų teismui tenka atiduoti pirmenybė, lyginant jį su bendrais teismais, žinoma ne juridinių žinių prasme, bet mokėjimu orientuotis gyvenimiškose ypatybėse to darbo, kuris baudžiamas, yra teismo nagrinėjamas, mokėjimu daryti sprendimą sutinkamai su gyvenimu ir veikiančia teise.

Jis yra žmonių mylimas ir jo sprendimas, tautos sprendimai, yra gerbiami pačios visuomenės ir net teisiamųjų. Jis skleidžia žmonėse sveikų žinių apie įstatymą ir teismą, nes pati tauta dalyvauja teismo sudėtyje, sudaro glaudų ryšį tarp įstatymo ir gyventojų, atgaivina formalias dažnai savo amžių išgyvenusias teisės normas, sukelia visuomenės susidomėjimą teismu, keldamas jo prestyžą žmonių akyse. ir darydamas baudžiamąjį procesą (teismą) visiems prieinamą, suprantamą ir populiarų.

Jis turi ir neigiamų pusių, nors jų dauguma (jos nėra svetimos ir bendriems teismams) glūdi nepalankiose sąlygose, kuriose teismui tenka dirbti ir į kurias turėtų būti nukreiptas visuomenės dėmesys.

Nežiūrint visa tat, prisiekusiųjų sprendėjų teismas yra tautos valios ir teisinės sąmonės išreiškimo organas teisme.

Kolei valstybėj egzistuoja atstovavimo tvarka, kol ši tvarka yra laikoma racionalia ir nepakeičiama valstybės valdymo forma, tol prisiekusiųjų sprendėjų teismas taip pat egzistuos, nes tik jis gali patenkinti teisingumo darbe tautos reikalavimus.

Palietus pris. sprendėjų teismo dabartinę padėtį, tenka kreipti dėmesio į vieną apilnkybę, turinčią didelės reikšmės šia prasme. Prisiekusių sprendėjų teismui tenka dabartiniu laiku smarkiai kovoti su nuolatos pasireiškiančia tendencija — sujungti prisiekusius sprendėjus su teisėjais iš profesijos į vieną kolegiją, sekant vokiečių pavyzdžiu. Šioje „mišrioje" kolegijoje, pris. sprendėjai virsta paprastais teisėjais, veikdami iš vien su teisėjais iš profesijos, rišant visus be išimties proceso klausimus ir sprendžiant bylą niekuo nesiskiria nuo teisėjų iš profesijos. Tokiu sujungimu norima išvengti pavojaus, jog „tautos savivališkumas" (Volkswillkür) užims buvusį teisėjų „valdininkų" savivališkumą (Beamtenwillkür), ir kartu su tuo norima išvengti techniškų sunkumų, surištų su kolegijos suskaldymu. Pirmoje eilėje čia tenka pastebėti tautai išreikštas nepasitikėjimas, tas pats nepasitikėjimas, kuris išreiškiamas tautos valdymo idėjos priešininkų valstybėje[1].

Atkreipus dėmesio į prisiekusių sprendėjų — tautos atstovų — vaidmenį procese aiškiai matomas mišrios kolegijos netinkamumas. Tautos atstovai negali leisti dalyvauti kartu su jais lygiomis teisėmis valdininkams-teisėjams. Toks mišrumas yra contradictio in adiecto. Visur kur išliko tautos atstovavimas nėra mišraus „tautos" ir „valdininkų" elemento ir visa yra sudaroma ne „chemiško" junginio principu, bet darbo padalinimo pagrindais. Bet teismo mišriose kolegijose tautos elementas yra nuslopinamas, lyg būtų teisėjų iš profesijos priedas, skiriamas jiems padėti. Ne teisėjas padeda išaiškinti pris. sprendėjams teisės klausimus, bet greičiau atvirkščiai, pris. sprendėjai yra kviečiami padėti išaiškinti užduotį toje aplinkoje, kur yra reikalingos specialios žinios ir prityrimas. Taip atrodo idėjinė pusė prima facie ir iš esmės bendrai yra sunku tikėti, kad ir principinė „lygybė".[2] Faktiškai dalykai yra dar blo-

[1] Techniškieji sunkumai, kurie pasirodo skiriant faktiškus ir teisės klausimus yra gan efemerūs ir iškyla dėl betikslaus pris. sprendėjų instituto esmės supratimo, dėl įsitikinimų, esą pastarieji sprendžia tik faktus. Negali turėti sprendžiamos reikšmės sunkumai susiję su dviguba kolegija klausiant ir atsakant.

[1] Bendrai paėmus teisėjai neatpras žiūrėti į tokius pris. sprendėjus, kaip į „priedą".

gesni. Iš tautos atstovų atimama iniciatyva ir yra perduodama teisėjams. Prisiekusieji sprendėjai nustoja savarankiškumo ir patenka teisėjų — specialistų įtakon, tampa tik įrankiu, ir reikalui esant jiems uždedama visa atsakomybės sunkenybė. (Iškilus aikštėn teismo klaidai „teisėjas iš profesijos ir „tautos elementas" yra net pasiryžę užmest kaltę vienas antram). Labai „charakteringai" buvo nurodyta vieno garsaus teismo darbo žinovo. Tuo tarpu, kai pris. sprendėjai remiasi savo „nepritytimu", nežinojimu ir tuo, jog jiems vadovauja tikri teisėjai, kuriems viskas yra aiškiau, suprantamiau ir kurie išsprendė bylą, teisėjai priešingai prikiša viską pris. sprendėjams, nurodydami jų „užsispyrimą", „taktiką", „nemokšumą, nepaprastą prokurorų ir gynėjų kalbų įtaką jiems. Ir ištikrųjų tepasilieka tik tautos teisingo sprendimo šešėlis. Nenuostabu yra, jog tie kurie yra tikri prisiekusių sprendėjų teismo šalininkai, galutinai nuneigia „mišrią kolegiją", primygtinai reikalaudami „griežto padalinimo". Taip buvo pasisakyta ir Lietuvos teisininkų d-jos posėdžiuose, kuriuose buvo svarstomas pris. sprendėjų įvedimo projektas. Čia buvo turimos galvoj mūsų gyvenimo ypatingos sąlygos, kuriose dar ligi šiol pasireiškia ypatingas teisėjo-valdininko klusnumas, absoliutinis jo autoritetas bylose, liečiančiose valstybės reikalus. Buvo demonstruojami keli atsitikimai iš karo teismų darbo, tenai kartu su nuolatiniais teisėjais-teisininkais posėdžiauja vienoje kolegijoje asmenys parinkti iš kareivių tarpo. Valstybinio Teismo įtaka yra tokia didelė, kad „išrinktieji" jau iš anksto pareiškia, jog jie nesikiš į bylą, jog byla „yra per sunki ir per sudėtinga ir yra pajėgiama spręsti teisininkams", jog jų kišimasis „užgautų" teisėjus-specialistus nepasitikėjimo išreiškimu" ir kt. Kas dėl teisėjų, nedaug jų, žinoma, atvirai tą įtaką parodo, kiti priešingai veikia stipriai, bet gana mandagiai prisilaikydami „suaviter in modo, fortiter in re" taisyklės, ko dėliai „sefai" kartais ir nujaučia, jog jie yra spaudžiami, ir kiti dar labai giria tokią proceso tvarką... Būta ir tokių atsitikimų, kai teisėjas tyčia užtraukia sprendimo paskelbimą, kolei „šefai" nesutiks su jo nuomone ir pastarieji nugalėti šios teisėjo „obstrukcijos turi pasiduoti. Su šiais asmenimis teisėjai mažai skaitosi ir į juos nesikreipia savo kalbomis net ir šalys. Jiems taikomi yra labai paplitę žodžiai, jog šefai yra ne „Beizitzer", bet „Beischläfer" arba dar geriau, jog jie yra „pasamdyti vaikai lengvabūdėms

ponioms". Mūsų prisiekę sprendėjai dėl bendro inertingumo, dėl nepakankamo asmens drąsumo net ir sudarydami atskirą kolegiją nevisumet noromis imasi „teismo" darbo, palaiko jį per daug atsakomingu ir stengiasi jį kartais užleisti kitiems. Tenka gan dažnai priminti jiems apie priesaiką ir atsakomybę. Galima sau lengvai įsivaizduoti kokią energiją ir savarankiškumą išreikš toks pris. sprendėjas, kada jis posėdžiaus vienoje kolegijoje su specialistais! Ar pagaliau jisai nesupras, jog jis dalyvauja tik, kad suteiktų teismui tam tikrą formą ir kad jis turi stovėti nuošaliai? Taip yra a priori, taip ir praktikoje[1].

Be to tenka dar pastebėti, jog mišri kolegija pasižymi dar grynai procesualinio pobūdžio trūkumais. Antai teisėjo-teisininko aiškinimai pris. sprendėjams negali būti kontroliuojami, kaip tas yra galima normaliame pris. spr. teisme, kurio pirmininko „resiume" ir visi jo nurodymai pris. sprendėjams daromi viešai, gali būti protokoluojami ir gali būti kasacijos keliu peržiūrėti; gyvenimas parodė, jog gana daug pris. sprendėjų sprendimų buvo Senato naikinami dėl tendencingų pirmininko aiškinimų. Tokiam faktui, kuriam įstatymų leidėjai suteikdavo didelės reikšmės, kaip klausimų statymas, mišrioje kolegijoje virsdavo tuščiu formalumu, net ir „sunkenybe"[2]. Mišrioje kolegijoje prisiekusieji sprendėjai privalo spręsti ir procesualinius klausimus, jiems visai svetimus ir neprieinamus, šio dėliai jie tampa daugiau pasyvūs ir pasitiki teisėju. Nenusimanydami šiais klausimais jie pasiima sau atsakomybę ir dėl neteisingų protarpinių nutarimų, turinčių didelės svarbos ir įtakos bylos rezultatui ir, kurie negali būti atitaisyti[3]. Mišriosios kolegijos šalininkai remiasi ta idiliška pažiūra, jog specialistas ir gyvenimo prityrimu turtingas žmogus, suteiks vienas antram

---

[1] Iš čia, žinoma, negalima analogijos keliu pritaikyti kas nors prieš pris. sprendėjų teismą, nes visa glūdį veikimo sąlygose, tuose psichologiškuose ir kituose stimuluose, kurie sukelia iniciatyvą ir darbo norą, numatant to darbo prasmę ir tikslą.

[2] Kad klausimų statymo institutas buvo sumaišomas net ir luomų atstovų teisme, buvo nekartą traktuota teisės laikraščiuose ir kronikose. Žiūr. — Džanšiev'as, minėt. veik. 48 puslap.

[3] Nurodydavo dar: 1) jog mišrios kolegijos (šefų teismo) buvo laužomas gyvo žodžio principas, nes jeigu ne visi, tai bent pusė kolegijos, sprendžiančios bylą narių susipažindavo su byla prieš posėdį.

savo savumus ir tuo būdu sudarys lyg juridinių žinių ir gyvenimo prityrimo kooperaciją. Ši iš kart atrodanti viliojanti mintis neatitinka tikrenybę[1]. Priešingai mišrioje kolegijoje bendrai paėmus pasireiškia kolizija dviejų skirtingų pasauližvalgų, kurias sutaikinti naturaliu būdu kartais visiškai negalima. Tik ypatingais visuomenės gyvenimo tobulėjimo protarpiais, kada trumpą laiką išdyla skirtumas tarp civilinio ir valstybinio gyvenimo ryšy su bet kurio išimtinu įvykiu, tuom nyksta ir teismo antagonizmas, kaip kad yra sulydomi katile metalų gabalai, aukštai temperatūrai esant. Paprastomis sąlygomis įvyksta tiktai nuomonių skirtumai, rūgojimai, ginčai ir savitarpio kaltinimai.

Šioks toks dabartiniu laiku mišrių kolegijų pasisekimas, įvyko vokiečių įtakoje. Vokietijoje šios rūšies teismas buvo keliamas į padanges ir jame norėta įžiūrėti savarankiškumą vokiečių istorijoje. Šefų teisme visuomenės elementas, teisia kartu vienoje kolegijoje su valstybiniais teisėjais[2].

---

2) jog yra nusižengiama viešumo principui ir kaltinamumo principui, todėl, kad kylantieji protarpiniai klausimai taipogi pati klausimų statymo procedūra pašalinama iš šalių įtakos.

3) jog bylos eiga mišrioje kolegijoje nustoja rimtumo, kuri yra charakteringas požymis „jury", kur teismas turi rimtai žiūrėti proceso nuostatų, tuo tarpu mišrioje kolegijoje, kur asmuo vadovaująs bylos eigai identifikuojamas su asmeniu sprendžiančiu bylą galutinai, rizikuojama, kad pirmoji darbo pusė nebus atlikta rimtai (teisėjas „pasitikėjimo savim sugundytas, tikėsis, jog ir be visų šių pasiruošimų savo logikos dėka sugebės atskirti juoda nuo balto"). Tokia yra Glezerio ir kitų nuomonė pasakyta dėl Šefų teismo — Schöffengericht (žiūr. — Папаузовъ, op. cit., pusl. 125 ir kt.), ji gali būti taikoma ir kiekvienai kitai mišriai kolegijai.

[1] „Die Worte hör ich wohl, allein mir fehlt der Glaube". Galima pasakyti kartu su kitais „skeptikais" dėl šių idiliškų tvirtinimų apie savitarpio pagalbą, mokymą bei vadovavimą pasitarimo kambary.

[2] Schöffengericht'as motyvuoja savo sprendimą, kuris gali būti skundžiamas apeliacijos tvarka, kas yra negalima pris. sprendėjų teisme, kuriame byla sprendžiama „vidaus įsitikinimu" (žiūr. Baudž. Proc. Įst. Senato B. Dep. 1904 m. Nr. 5, 1893 m. Nr. 17) nerašant jokių motyvų ir kurio sprendimas yra galutinis ir gali būti skundžiamas tik kasacijos tvarka. Šefų teismas primena senus buv. Lenkų karalystės valsčių teismus su tokiu tik skirtumu, jog valsčiaus teisme ne tik šefai , bet ir teisėjai buvo renkami ne tik iš teisininkų, bet iš viso gyventojų kontingento. Tarptautinės Kriminalistų sąjungos, Rusijos skyriaus, suvažiavime Maskvoje 1909 m. buvo pasiūlyta įsteigti Rusijoje teismus panašius į Šefų teismus su tikslu įvesti į gyvenimą papročio teisės pradus.

Iš esmės, šis teismas istorijos plėtojimosi atžvilgiu yra nauja forma sudaranti vidurį (vidutinę) tarp grynai tautinės ir biurokratinės justicijos. Senovėje teisė visi gyventojai savo bendrame susirinkime arba specialiai išrinktų asmenų kolegijoje. Dar ir senovės žydams buvo žinomas prisiekusių sprendėjų teismas, renkamas iš išmintingų, ypatingo atsargumo, gerai susipažinusių su įstatymais bei papročiais ir pamilusių teisės mokslą, miesto gyventojų.[1] Žydų pažiūromis, niekas negalėjo teisti vienas, šią teisę turėjo tiktai Dievas[2]. Romoje šios teismo kolegijos sudarė komisijas, „quastiones perpetuae"; Senovės Vokietijoje taip vadinamas Sagibarones, rechinburgi, vėliau, pradedant nuo Karolio Didžiojo laikų „Scabini", vokiškai Schöffen, sprendė bylas pagal papročių teisę. Kuomet pati tauta nustojo būti teisės saugotoja ir šis vaidmuo perėjo žinovams teisininkams, ypatingai dėl Romėnų teisės įtakos, į baudžiamąjį teismą įsiskverbė specialiai teisės mokslui pasišventę asmens: teisininkai, mokslininkai, valdininkai. Vėliau, kai rados reikalo suartinti veikiančiuosius įstatymus su tautos teisine sąmone, buvo imta steigti specialius teismo organus, kurie turėjo atstovauti teisme tautos teisinę sąmonę. Tokiu būdu įsigalėjo pris. sprendėjų institutas. Jo esmė ir yra ta, jog pris. sprendėjai sprendžia kaltės klausimą, „Schuldfrage", o bendrieji teismai taiko bausmę. Pris. sprendėjai įgijo visuomenės palankumo: daug kam tapo aišku, jog pris. sprendėjai yra tobulesni už teisėjus iš profesijos ne tik intensyvumu, bet ir gyvenimo pažinimo ekstensyvumu, nes jie yra kilę iš įvairių luomų bei grupių ir sudaro jų reikšmę ir privalumus[3].

Prancūzijoj, Didžiosios Revoliucijos laikais, buvo pabrėžiama prisiekusių sprendėjų daugybė ir tai, jog priešingai teisėjams iš profesijos, kurie visi, kad jų būtų ir gana daug, — yra

---

[1] Kritiškas tyrinėjimas „Jėzaus bylos", kuri daug kam sukėlė tiek daug neapykantos žydų teismų sutvarkymui, parodė neabejotinai ir aiškiai, jog Izraelio baudž. proceso pagrindai Jėzaus kančioms niekuo nenusidėjo. Eine Kritische Revision des Prozesses Jesu hat, zu wie verschiedenen Resultaten sie geführt haben mag. gewiss das Eine ausser allen Zweifel gestellt, das die Grundsätze des Izraelitischen Strafprozesses an der Passion Christi keinen Theil haben, Vargha, Die Verteidigung in Strafsaschen, 1879, S. 13.

[2] „Ne sis judex unus non est enim unicus judex, nisi unus" (Mischna).

[3] Žiūr. Palauzov, op. cit., 34 pusl.

vienos kategorijos žmonės, pris. sprendėjai skiriasi savo užsiėmimais, pažiūromis ir pan., sudarydami tikrąjį „kolektyvų protą“. Neilgai trukus, sunkumai surišti su institutu, susidedančiu iš dviejų kolegijų, privertė vokiečių teisininkus ieškoti kitos išeities ir tokia išeitis buvo rasta „istoriškuose šefuose“. Nors pastarieji iš esmės daug buvo panašūs į „jury“, tačiau jais buvo pagrįstas „vieningos kolegijos“ mokslas. Čia greičiau paveikė atsispindėjusi žmonių ir profesionalinio elemento bendradarbiavimo idėja, kuri iškilo aikštėn kaip istorijos duomena, kaip sintezis iš teisės — gryno tautos teismo ir antitezės — valdininkų teismo; pati istorija tarytum nurodydavo į „sujungimo“ būtinumą ir šis sujungimas norėta suprasti sutapimo prasme, bet ne darbo padalinimo prasme, kaip tas yra „jury“ institute.

Dėl šios istoriškai išsiplėtojusio vieningos kolegijos instituto vokiečių teisininkai — teoretikai buvo „jury“ priešininkai dėl jo svetimos — prancūzų (ir anglų) kilmės, nors jau gana senai nustatyta, jog „jury“ rado savo pradžią Vokietijoje[1].

Prancūzų „jury“ „antspaudą“ farisėjiškai pabrėždavo kunigaikštis Bismarkas ir išnaudodamas pokarinę padėtį, kada tauta buvo patriotiškai nusiteikusi pasiūlė vieton jo „tautinį“

---

[1] Ypatingai smarki agitacija prieš „jury“ buvo vedama viešpatavimo laikais „istoriškos teisės mokyklos“, kuri buvo persisunkusi „istorizmo“ „konservatizmo“, neigė parlamentą ir gynė mirties bausmę.

Iheringo pažiūra (tiesą sakant, daugiau sąmojinga, nekaip gili) kaikuriais atžvilgiais buvo atgarsiu „istoriškosios mokyklos“; jo manymu „jury“ sugeba labiau sustiprinti teismo sutvarkymą ir gali būti tinkamiau tautos sąžinės kontroliuojamas; tačiau teismui susitvarkius, įėjus į normalias vėžes, pris. sprendėjų veikimas turi pasibaigti, nes jų uždavinys yra grynai politinis, bet ne juridinis. Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann geben.

Čia teismas jo yra lyginamas su pastatu, kuris statybos darbams pasibaigus nebeprivalo daugiau jokių ramsčių... nebegali jau sugriūti ir be šitų ramsčių... Be to Iheringo manymu, pris. sprendėjų teismo nuopelnas yra dar ir tat, jog jis išvadavo žmoniją nuo viduramžio formalių įrodymų teorijų.

Bindingas šiaip pasisakė dėl pris. sprendėjų teismo „jo pagrindinė mintis yra klaidinga, jo pagrindinė yda neišgydoma, jis yra laiko stabas“. Bindingo manymu, tokį pat teismą galima sudaryti išimtinai iš teisėjų-juristų, tereikia sudaryti dvi kolegijas, kurių viena sprendžia kaltės klausimą, kita — bausmės. Šiaip suprastina visą dalyką šis mokslininkas! Neabejotina, jog istoriškosios teisės mokyklos atstovų mokslas ir kitos

šefų teismą, norėdamas tuo nusilpninti visuomenės dėmesį pris. sprendėjų teismui, o vėliau ir visai išrauti iš šaknų tautos dalyvavimo teisme idėją. Pakilus Vokietijoje humaniškumo sąjūdžio bangoms, pris. sprendėjų teismas galutinai nugalėjo. Taip buvo 19 š. pradžioje, kuomet kartu su naujomis revoliucinėmis valstybės ir visuomenės gyvenimo formomis įsiskverbusiomis į Vokietiją, smarkiai beldėsi į jos duris „jury“ „neramus ir viską iš pamatų pertvarkąs elementas“, pradedąs kovą dėl teisėjo galios[1].

Tas buvo jaučiama Vokietijoje paskesniais laisvės judėjimo laikotarpiais Germanistų suvažiavime[2], siūlė įvesti „jury“ visoje Vokietijoje, tuo tarpu į „jury“ šalininkus perėjo vienas paskui kitą, anksčiau buvę priešininkai, asmenys su didžia juridine reputacija, pav. Mitermaijeris ir kt. Priešingai, tais laikotarpiais, kai viršų imdavo (nugalėdavo) nacionalinis judėjimas, iškildavo aikštėn grįžti vėl prie „Šefų“. Nė vienu, tur būt, teismo sutvarkymo ir proceso klausimu Vokietijoje nebuvo tiek daug svyravimų pastaraisiais laikais, kiek dėl „jury“ ir „Šefų“, ir vis tai dėl „tautiškų“ ir „svetimų“ pradų varžymosi.

Dar nuo laikų Baudž. proc. Kodekso, išleisto Karolio 1532 m. — Karolinos, — Šefų teismas ilgą laiką čia atsirasdavo, čia vėl nykdavo.

19 šimt. viduje Šefų teismai buvo daugumos Vokietijos valstybių įvesti, jiems buvo pavesta spręsti menkesnės bylos; jų uždavinys buvo šalinti vieno asmens teismą. Ilgainiui šefų teismas buvo iškeltas kovai su „jury“[3].

Šefų teismas tapo įrankiu, kuriuo buvo griaunamos stiprios pris. sprendėjų teismo sienos. Bet vis dėlto, XIX šimtmety pirmenybė buvo atiduota „jury“ teismui.

---

ypatingai Vokietijoj „grynų teoretikų“ pažiūros į kriminalistiką, kuriomis nusikaltėlis yra „subjektas sutrūkdęs teisės normą jos realine prasme“, paveikė ir kitų šalių mokslininkus jų tarpe ir Rusijos.

Šiuo galima iš dalies išaiškinti, jog tuo laiku, kai praktikos žmonių „jury“ institutas, jo gryna prasme beveik vienu balsu, yra priimamas, teoretikų jis yra arba visai neigiamas, arba yra jų transformuojamas į „mišrią kolegiją“, kurioje svarbiausias vaidmuo tenka „mokytam teisininkui“.

[1] Höhn, op. cit., 143 pusl.

[2] Germanistencongresse — 1846 ir 1847 m. Frankfurte ir Liubeke.

[3] Vokiečių teisininkų suvažiavimai 1871 ir 1872 m. ir „Šöffengerichtų tėvo“ Schwarze pranešimai.

Revoliucinės Prancūzijos kova dėl teisėjo padėties su jo veikiančiu elementu „jury“ sudaro istoriškąją presumpciją teisėjo baudžiamoms byloms spręsti, Vokietijoje. Savo plėtojimusi įveda mus stačiai į vokiečių teisę[1].

Vokiečių teismų sutvarkymo įstatymu ir Baudž. Proc. įstatais 1874 m. „jury“ pavesta spręsti svarbiosios bylos, vidutinės svarbos bylos buvo pavesta spręsti bendriesiems teismams (teismams ir aukšt. teismams) ir tik menkesnės svarbos byloms spręsti buvo įsteigti šefų teismai[2]. Tokia padėtis buvo Vokietijoje ligi pastarųjų laikų. 1924 m. sausio mėn. 9 d. įstatymu sudaryta Vokietijoje tautos elemento ir teisėjų iš profesijos „viena kolegija“, kuri pakeitė ankstyvesnį „jury“. Užmiršo arba panorėjo užmiršti žodžius, kurie buvo užsilikę 1874 m. projektų paaiškinamajame prieraše, jog Vokietijoje, pris. sprendėjų institutas, kad ir neilgai gyvuodamas, igijęs didžiausio pasitikėjimo ir pavojinga yra pakeisti institutą, turintį didelio pasisekimo, šefų teismu — įstaiga, kuri dar savo darbu pateisinti savęs negali.

Iš kur gi dabartinis veržimasis šefų teismo link? Koki iš esmės yra nauji Vokietijos pris. sprendėjai? Negi pasikeitė prityrimo daviniai dėl Schöffengerichto, kaip aukštesnio teismo? Ne tokio pasikeitimo nebuvo.

Laikai ir nuotaika pablogėjo, neapykanta „Bonopartiškai“ Prancūziškam institutui sustiprėjo“.

Tautiškumas, svarstant 1924 m. naująjį sutvarkymą, taip smarkiai sustiprėjo, jog kuomet buvo svarstomas „jury“ palikimo klausimas, nepasigirdo nė vieno balso už tai. Nieks nesiryžo atvirai užstoti „nekenčiamo prancūzų ir anglų“ instituto. Jis buvo palaidotas iškilmingai ir tylomis. Teužsiliko jo vardas[3].

---

[1] *Höhn.* op. cit. 147 pusl.

[2] Žiūr. Фойницкій, Курсъ Уг., Судопр., т. I, 1912, 143 p.

[3] *Höhn,* op. cit., 38 p. „Ein etwas würdigeres Begräbniss hatten Sie (pris. sprend. teismai) immerhin verdient“.

Reforma buvo įvykdyta „Ermächtigungsgesetze“ tvarka t. y. įstatymų — įsakymų keliu, išleistų Reichstagui nedalyvaujant, kaip ekonomiškojo pobūdžio priemonės kovojant su infliuacija. Apie naujo teismo darbą Vokietijoje, prof. Gogelis pasakoja ką jis patyręs iš savo geros pažįstamos; šį jo pažįstama buvo įžymus demokratų partijos narys, buvęs prūsų Landtago narys, filologijos daktaras, jinai buvo keletą kartų šefu, ir bylai pasibaigus išgirdo iš pirmininko dėl jos aktyvaus dalyvavimo tokį pareiškimą: „per visą mano teismo darbo laiką pirmą kartą sutinku tokį

Vokiečių įtakoje pris. sprendėjų teismui tenka pergyventi krizį. Šisai krizis ypatingai jaučiamas šalyse patekusiose Vokietijos kultūros įtakon. Tačiau tose tautose, kurios tiki idėja dėl tautos elemento dalyvavimo, tvarkant teisingumo darbą šalyje, kurios tiki šios idėjos, jos istorišku gyvenimu — ši krizė galų gale pasibaigs „jury" (tikrąja prasme) naudai.

Arba teisingumas darydamas naujus bandymus, statys į pavojų savo autoritetą masių akyse, atsitolindamas nuo jų ir įsiveldamas į nesuskaitomą daugybę nelaimių, arba tautos elemetas įgys teisme tokį pat pavidalą, kurį jis ilgą laiką turėjo, t. y. pris. sprendėjų, seno išbandyto „jury" teismo pavidalą, kur pris. sprendėjai savarankiškai sprendžia priklausančius jiems klausimus. Tik šiuo keliu einant galima pastatyti teisingumą atitinkamoje aukštumoje. Dabartiniu laiku „jury" tikrąja prasme yra užsilikęs Anglijoje, kur jis veikia apie 7 šimtmečius. Anglijoje šis institutas yra stipriausiai įleidęs šaknis. Paprastai, tas yra aiškinama tuo, jog Anglijoje šis institutas yra glaudžiai susijęs su kitomis šalies įstaigomis, su tautos teisinėmis sąvokomis ir yra susidaręs istoriškai valstybei plėtojantis. Tačiau „jury" atžvilgiu anglų gyvenimas, kaip tik nesudaro jokių ypatingumų, kas būtų svetima kitoms valstybėms, kuriose tauta dalyvauja valstybę valdant. Ir istorija neginčijamai liudija apie

---

šefą, kuris tiesiai pasako savo nuomonę; paprastai, be jokios išimties, aš pirmas pasakau savo nuomonę, o šefai galvos linktelėjimu parodo savo sutikimą". О привлеченіи женщинъ въ составъ прис. засѣдателей. Riga, „Законъ и судъ" 1930 m. Nr. 10 341 psl. Prof. Gogelio manymu, mokytoji valdininkija suėdė neapkenčiamą prisiekusių sprendėjų teismą, teisindamasi tuo, kad jis yra per brangus, nėra populiarus tautoje ir yra paimtas iš kitų tautų. Dėl teismo nepopuliarumo nepristatyta nė vieno įrodymo. Tai buvo tiktai atsikalbinėjimas. Tuo tarpu paties vardo pris. sprendėjų užsilikimas, nors naujai įvestas teismas iš esmės yra šefų teismas, įvyko todėl, kad tauta „priprato" taip vadinti, kaip tas buvo nurodyta paaiškinamajam rašte. Dėl brangumo, reikia pasakyti, kad yra tik „priekaba". Nekalbant jau apie tai, kad teisingumo tikslams įvykdyti niekas negali būti per brangu ten, kur laikomasi nuostato „justitia fundamentum regnorum" kaip parašyta Lietuvos Teisingumo ministerijos rūmų fasade; „jury" teismas nėra brangesnis už šefų teismą, jeigu tik jis būtų tinkamai sutvarkytas. Pažymėtina, jog jau išleidus Vokiečių 1924 m. įstatymą, buvo padarytas rimtas bandymas jį panaikinti ir grįžti prie senosios tvarkos. (1926 m.). Šis bandymas kol kas neturėjo pasisekimo. Neabejotina yra, jog šie bandymai pasikartos ir ateity tol, kol tikrasis prisiekusių sprendėjų teismas, prie kurio tauta taip „pripranta", atgis galutinai, įsikūręs visoje Vokietijoje.

tai, jog „jury“ nėra išimtinai anglų kilmės. Tvirtas „jury“ pamatas Anglijoje aiškinamas yra aukšta jurisdikcijos padėtimi iš viso, visuotiniu „jury“ gerbimu ir tuo, jog ten nėra nuolatinių svyravimų šioje srityje, kaip tas yra įprasta kontinento valstybėse. Prancūzijoje „jury“, veikiąs nuo pat Didžiosios Revoliucijos laikų buvo iš dalies keičiamas ir vėliau papildytas. Austrijoje „jury“ funkcionuoja nuo 1850 m. „Jury“ yra įvestas taip pat Italijoj ir Belgijoj, jis tarpsta Jungtinėse Amerikos Valstybėse.[1] Šis institutas yra užsilikęs ir Čecho-Slovakijoje. Rusijoje pris. sprendėjų teismas buvo išsiplėtęs beveik visoje šalyje, išskyrus tik kai kurias dalis, jų tarpe ir buv. Lenkijos karalystę (buvo manyta — laikinai, tačiau taip užsiliko ir vėliau) ir Pabaltijo gubernijas, t. y. Latviją ir Estiją įstatymu turėjusių nuolatinės reikšmės). Įvedus šį institutą, jis buvo apribotas tuo, jog iš jo, tų laikų politikos sumetimais, buvo atimtos bylos, kuriose buvo nusikalsta valstybei. Šios rūšies bylos buvo sprendžiamos luomų atstovų, kurie posėdžiavo kartu su teisėjais (Teismo Rūmuose. Aukščiausiame teisme), sudarydami vieną įstaigą (Sprendimas nemotyvuojamas, skundžiamas kasacijos tvarka)[2]. Vėlyvesniais laikais pris. sprendėjų teismo sritis buvo siaurinama. 1878 m. buvo išimta iš pris. sprendėjų teismo kompentencijos ir atiduota luomų atstovų

[1] Amerikos tauta, sako E. Baldwinas, yra labai patenkinta svarbesniųjų baudž. bylų sprendimu „jury“ instituto. Ji žino, jog daug nusikaltėlių nėra baudžiami, ir „jury“ institutui nesant to nebūtų, tačiau iš kitos pusės, ji yra patenkinta, jog pavojus nuteisti nekaltą yra visai mažas ir jai, tautai, yra labai malonu žinoti, jog visi gyventojai dalyvauja valdant, nusikaltimo represijos prasme, išrinkus juos eiti teisėjų pareigas „jury“ instituto. Amerikoje visuomenė yra įsitikinusi, jog laisvose šalyse daug lengviau yra teisti, kuomet atsakomybė už žmogaus gyvybės atėmimą tenka kiekvienam teismo įstaigos nariui. The American Practice as to Jury Trials in Criminal Cases, Schwurgerichte und Schöffengerichte rinkt. veikale išleisto, *V. Mittermaier u. Liepmann*, B. 1, 1908, 316 pusl.

[2] Teismų su luomų atstovais kilmė aiškinama ne tuo, jog jie yra pripažinti tinkamesni palyginus juos su pris. sprendėjų teismu, priešingai, pastarasis ir anksčiau ir vėliau (žiūr. Rusų Senato Baudž. Kas. Dep. 1886 m. Nr. 26 Sprend.), buvo laikomas normalios jurisdikcijos teismu valstybėje, bet tuo, jog šie pasirodė valdžiai galį išspręsti tinkamiau tas bylas, kurios jiems buvo atiduotos ispręsti. Buvo pageidaujama, kad šias bylas sprendžiant, kartu su teisėjais, dėl valstybės įstaigų bei teisiamųjų apsaugojimo, dalyvautų tiek valstybės valdžios, tiek ir kitų luomų atstovai. Slučevski, op. cit., 220, 221 pusl.

teismams daug bylų, ypatingai dėl nusikalstamų valdymo tvarkai (atsižvelgiant į pris. sprendėjų atlaidumą sprendžiant šios rūšies bylas). 1890 m. buvo atimta iš pris. sprendėjų bylos dėl nusikaltimų tarnybai (pastarosios, įvedus teismo reformą, iš pradžių buvo sprendžiamas Teismo Rūmų ir Senato kas. D-to, dalyvaujant pris. sprendėjams). 1906 m. dar viena grupė baudž. bylų, liečiančių užpuolimus padarytus dėl tikybinės neapykantos vienos gyventojų dalies ir taikomus kitai gyventojų daliai, buvo atimta iš pris. sprendėjų teismo ir atiduota spręsti Apyg. Teismams dalyvaujant luomų atstovams[1]. Latvijoje pris. sprendėjų teismas yra Konstitucijos laiduotas (85 § Latvijos Konstitucijos), tas pats ir Estijoje (73 § Estijos Konstitucijos). Pastaraisiais laikais išdirbtas Latvijoje projektas numato „mišriąją kolegiją" vokiečių tipo. Lietuvoje pris. sprendėjų tesimo instituto atgijimas būtų natūralus jo veikimo tęsimas. Baudž. proceso įst. ištisai recepuotu, žinoma, atsižvelgiant į Konstitucijos ir kitų lygybės bei laisvės principų nuostatus jo jurisdikcija turėtų būti išplečiama visiems svarbesniems nusikaltimams, be jokių išimčių, t. y. nusikaltimams: valstybei, tarnybai ir visiems kitiems, kurie einant B. P. Įstatymu išimti iš pris. sprendėjų teismo veikimo srities.

Įstatymų normų, liečiančių pris. sprendėjų teismą, Lietuvoje niekas nepanaikino, jų veikimas tebuvo faktiškai sustabdytas. Minėtą nepasisekimą įvesti Lietuvoj pris. sprendėjų teismą, reikia aiškinti tuo, jog projekto, Valstybės Tarybos išdirbto ir įteikto Min. Kabinetui svarstyti, pagrindan buvo padėta vokiečių pavyzdžiu sekant garsioji „mišri kolegija". Nesutikimas su pastaraja buvo išreikštas neigiamu Kabineto votumu, ir „kūdikis buvo išmestas iš tynės kartu su vandeniu". Ir tikrai: į siūlomus „mišrios komisijos" sprendėjus buvo žiūrėta, kaip į asmenis, turinčius savo dalyvavimu įnešti korektyvą į profesionalaus teismo veikimą. Tuo tarpu mūsų teismas tokių korektyvų nėra reikalingas. Jis gali apsidirbti savo jėgomis, kiek tas liečia profesionalų-specialistų darbą, o iš šių no-

---

[1] Baudžiamojo Proceso Įstatymas 201^{5}, 202^{5}, 1105 str. str., 1445^{1} str. (1910 m. įstatymo) ir 1485^{2} str. (1909 m. įst.). Tendencija siaurinti pris. sprendėjų teismo veikimo sritį, gana dažnai iškildavo Rusijoje, ypatingai reakcijos klestėjimo laikais, tačiau pati teismo idėja iš pamatų sugriauta nebuvo.

minalinių „pris. sprendėjų“ mažai ko galima laukti pagerinimo atžvilgiu.

Jeigu, — kaip tai yra pasakęs garsus austrų kriminalistas — ginčas dėl Šefų teismo privalumų, palyginus jį su pris. sprendėjų teismu, iš esmės yra ginčas dėl profesinio teismo privalumų, palyginus jį su tautos teismu, tai įvedimas valstybės Tarybos šefų teismo visiškai nebūtų bet kokia valstybinio teismo idėjos pergalė, bet tik modefikuotų tą pačią idėją prieš tikrąjį tautos sąžinės teismą. Pris. sprendėjų teismo šalininkams „mišrioji kolegija“ visiškai neimponavo, būdama, jų manymu, ne tik visiškai nereikalingas, bet net kenksmingas, surogatas, ypatingai mūsų sąlygoms, kurios nė negali būti lyginamos su gyvenimo sąlygomis Vokietijoj („mišrios kolegijos“ tėvynėj)[1].

Jiems šefai ne priemonė „gydyti“ instituta, bet greičiausia priemonė „išvesti iš rikiuotės“ prisiekusius sprendėjus[2].

Ir profesinio teismo prozelitams, neskaitant įvairių motyvų netiesioginės kovos su tautos elementais, projektas principialiai, žinoma, nesiūlė jiems jokių perspektyvų. Jų samprotavimai visai paprasti ir senovišką posakį perfrazuojant, gali būti taip išreikšti: jeigu šie „pris. sprendėjai“ pasielgs taip, kaip ir teisėjai, tai jie nereikalingi, jeigu jie darys ką kita, tai jie yra kenksmingi, tuo būdu abem atvejais jie nėra reikalingi.

Reikia dar pridėti, jog ne tik Lietuvoje, bet matyt ir kituose kraštuose „mišrios kolegijos“ vaiduoklis skraidąs Europos pakraščiais ir baido nuo prisiekusių sprendėjų. Klausimas tebus tinkamai nušviestas pas mus tada, kai bus gerai suprasta reformos esmė ir alternatyva bus taip pastatyta: profesinis teismas arba „jury“? Tik tokiai alternatyvai esant problema bus tinkamai išspręsta, ir prisiekusių sprendėjų teismas jo tikrąja prasme, kaip šis yra mūsų įstatymu (dabar suspenduotu) apibrėžiamas, sugebės nusikratyti krizės ir užimti mūsų teisingumo sistemoje atitinkamą vietą, kaip tautos valios ir jos teisinės sąmonės organas teisme. Bandymai įvairiose šalyse išskirti iš pris. sprend. kompentencijos tam tikras bylas dėl tam tikrų sumetimų duodavo apverktinų rezultatų ir tekdavo jų atsisakyti. Tokios rūšies vivisekcija įnešdavo daug svyravimų,

[1] „Mūsų traukinys neis taip, kaip eina vokiečių“ (Н. А. Добролюбовъ).

[2] Es gibt Heilmittel, welche die Kranken töten.

diskredituodavo pris. sprendėjų teismą ir kartu su tuo visą teisingumo darbą. Ji griauna iš pamatų pagrindinį teismo lygybės principą. Senovės Rusijoje išskyrimas politinių, tarnybinių ir kitų nusikalstamų darbų, buvo užsibrėžęs tikslą nusilpninti pris. sprendėjų teismą, norėdamas palikti jam vien tik „plėšikų ir vagių" bylas. Jeigu ir dabar būtų norima grįžti prie šių pažiūrų, tai verčiau reikėtų išsižadėti visai pris. sprendėjų teismo[1].

Lietuvos projektas buvo numatęs išimti iš projektuojamo „pris. sprend. teismo" tik tarnybinius nusikaltimus, tačiau ir šis „kuklus" aprėžimas neturėtų rasti sau vietos ir sekimo ateityje. Buvo jau nekartą pastebėta, jog pris. sprendėjų teismas privalo šiokių tokių pataisų[2]. Vieni jo trūkumai glūdi pačioje jo gyvavimo esmėje, jie pareina daugiausia nuo to, kad pris. sprendėjas, pašauktas eiti savo pareigas trumpą laiką („Eintagsrichter"), gali lengvai pasiduoti įvairioms išorės įtakoms, nes jis nėra susipratęs su teismo darbu, nėra įgijęs juridiškų teorijos bei praktikos žinių ir nėra toks drausmingas teisiniu atžvilgiu, kaip kad teisėjas iš profesijos. Bet tat tenka dovanoti, kaip kad yra dovanojami teismo trūkumai iš viso, galimos teismo klaidos ir t. t. Šie trūkumai ar šiaip ar taip nėra tokie žymūs, kad jie prašoktų „karūnos" teismo trūkumus ir negali išjudinti iš pamatų „nemirtingą idėją" dėl prisiekusių sprendėjų teismo privalumų, kaip tai buvo pasakęs žymus ir gilus šio instituto tyrinėtojas[3]. Kiti neigiami pris. sprendėjų teismo savumai aiški-

---

[1] Analogingas mintis pasakė ir P. *Jacobi* (Prie Jautajama par Zverinato tiesu ievešana Latvija, Tieslietu Ministerijos Vestnesis, 1925, 11/12 Nr., 911). Ja uzekata Zvėrinato tiesu pas pilnigaku, tad vajog pėc iespėjas paplašinūt viņąs kompetenci, bet ja už to raugas neuzticibu, tad vislabaki to nemaz neivest, atlaujot laikam teikt savu pėdėjo vardu jautajuma pas tiesas užveli. („Jeigu pris. sprendėjų teismas laikomas yra tobulu, tai reikia galimai išplėsti jo kompentenciją, abejojant dėl jo tobulumo, geriau visiškai jo nesteigti, palikus ateičiai tarti savo paskutinį žodį dėl teismo rūšies").

[2] Nė vienas teisinis institutas negali būti sulygintas su šeimos relikvijomis, kuriomis tegalima gėrėtis ir kurių negalima pritaikyti prie gyvenimo reikalavimų. *(Liepmann).*

[3] *Liepmann,* Die Reform des Deutschen Schwurgericht. Schwurgerichte u. Schöffengerichte, B. II. 1910 Taube 176. žiūr., Schwur oder Schöffengericht, tam pačiame leidinyje 1 m. 28 plp. Liepmanas teisingai nurodo, jog pris. sprendėjai nėra vienintėli ir visagaliai proceso metu, jog

nami pripuolamomis priežastimis ir yra padarinys neteisingo taikymo praktikoje. Pris. sprendėjų institutas yra reikalingas rimtų reformų. Neapsistojant čia smulkiai ties reformos klausimu, nes tai nėra šio rašinio uždavinys, tegalima būtų tik štai kas nurodyti: reikia atsikratyti giliai įsišaknijusiu prietaru, jog pris. sprendėjai sprendžia tiktai fakto klausimą, palikdami spręsti teisės klausimus teisėjams. Šis padalinimas įvykdytas, neteisingai supratus savo laiku anglų teismų praktika, ir padarė nemaža žalos. Ši nelaiminga mintis apie padalinimą vieno iš esmės kaltės klausimo, daug kuo prisidėjo prie viso instituto krizės ir abejojimų dėl jo tikslingumo[1]. Anglijoje, Eduardo I statutu buvo nustatytas padalinimas tik tokiais ypatingais atsitikimais, kai pris. sprendėjai nesugebės išspręsti kokio nors teisės klausimo: tokiu atsitikimu jiems buvo suteikta teisė pareikšti, jog tam tikri faktai turi būti laikomi įrodytais arba neįrodytais ir vėliau perduoti spręsti teisės klausimus teisėjų-specialistų kamerai. Tas pilnai sutikdavo su sena Anglijos tvarka, kuria pris. sprendėjai negalėdami nustatyti teisiamojo kaltės atsakydavo „ignoramus" „nežinome, į ką, kaip teko patirti, dar buvo nurodęs Diubua-Reiminas savo kalboje, pasakytoje 1858 m. 18 šimtm. Prancūzų teisininkų ir publicistų tat buvo laikoma bendra taisykle fakto ir teisės klausimų padalinimo teisme[2]. Taisyklė dėl padalinimo fakto ir teisės klausimų pradėjo skverbtis į visus teismus ir tapo teisininkų įsitikinimu. Šį padalinimą atmetė 1864 m. Rusų Teismo Įstatų sudarytojai perduodami prisiekusiems sprendėjams „kaltės" klausimo nustatymą, o kaltė, žinoma, yra nustatoma remiantis įstatymais ir apima ne tik faktus, bet ir jų sutikimą su įstatymais. Prisiekusieji sprendėjai sprendžia ar teisiamasis yra kaltas ar nekaltas tam

---

jų veikimas yra nuolatinėje įtakoje ir kontroliuojamas pirmininko, prokuroro, gynėjo ir kt. (181 p.).

[1] Žiūr. pav. *Hoegel*, Geschworene oder Schöffen, veikale Schwurgerichte u. Schöffengerichte, rinkt. veikale išleist. *Mittermayer* u. *Liepmann* 13. I. 1908. 51 pusl.

[2] Žiūr. — *Höhn*, op. cit., 80 p. Dar pačioje „jury" atsiradimo pradžioje Anglijoje, kada šis institutas buvo perkeltas į Angliją Normanų karalių, jo daromas tardymas (recognitio arba inquisitio) buvo atliekamas oficialaus asmens, jam klausiant prisaikinus (recognoscere veritatem) tam tikrų kaimynų skaičių su tikslu išaiškinti reikalingus fakto arba teisės klausimus, arba kartu teisės ir fakto (The Encyklopaedia Britannica, 13 1 d. v. 15, Jury, 588 p.).

tikru nusikalstamu darbu, kurio faktiškieji pažymiai sutinka su įstatymų straipsnyje aprašytais požymiais. Kitaip tariant, pris. sprendėjai nėra fakto teisėjai, bet teisėjai, kurie nustato teisiamojo kaltumą įstatymui[1]. Tuo būdu, visas subsumcijos darbas, pritaikymas nustatytų faktų įstatymui, buvo įstatymo pavestas ne „karūnos" teisėjams, bet prisiekusiems sprendėjams. Tik rusų praktika — ir tai tik iš dalies buvo tos nuomonės, jog subsumcija reikia visiškai pavesti teisėjams-specialistams. Fakto pritaikymas baudžiamosioms normoms gerai sekasi pris. sprendėjams, kaip žmonėms-nespecialistams, neturintiems šablono, o suteikimas jiems subsumcijų daro institutą ypatingai brangintiną[2]. Nėra jokio principinio pagrindo apriboti šiuo atveju pris. sprendėjus, o skyrimas teisės ir fakto klausimų pasirodo ir techniškai negalimu dalyku. Anot vieno seno prancūzų žmogaus žodžių betariant, „vouloir qu'un sépare l'un et l'autre (faktai ir teisė) ce serait exiger, que le maçon separât la pierre et la ciment".

Siekti nuoseklaus „paskirstymo" yra tas pats, kas visiškai neigti pris. sprendėjų teismą, nes svarbiausioji teismo darbo dalis — laisvas įrodymų ir duomenų įvertinimas įstatymo atžvilgiu, ir visa tai, kur pasireiškia tikra teisėjo kūryba, jo „galia", tokiai tvarkai esant, pavedama yra teisėjui iš profesijos, bet ne prisiekusiems sprendėjams.

Pastarieji čia turi tik „faktų" skaičiuotųjų vaidmenį, lyg kaž kokia mašina, kuri teisėjo paklausta dėl tam tikro fakto buvimo, turi mechaniškai atsakyti „taip" arba „ne". Šiuo iš instituto išimama jo pati šerdė, ir jis nustoja visos tautos sąžinės teismo reikšmės. Prisiekusieji sprendėjai privalo spręsti visus su kalte susijusius teisės klausimus lygiai įvertindami faktus ir jų juridišką reikšmę, ir šiuo atžvilgiu teisėjo iš profesijos sprendimui ir jo nuožiūrai neturėtų būti vietos. Kai kurių buvo pareikštas reikalavimas, kad teisėjams būtų suteikta šiokia tokia dalyvių teisė sprendžiant bylą, būtent — teisė atvirai pa-

---

[1] Палаузовъ, Къ вопросу о формѣ участія народнаго элемента въ уголовной юстиціи 1876, 9 psl. Sprendžiant pav. klausimą: ar teisiamas yra kaltas pagrobęs apgaulės būdu kokį nors daiktą, (591 str. B. St.) pris. sprendėjai atsako ir faktiškaisiais duomenimis, vadinasi, ar nustatyti pavieniai faktai, ir kartu ir teisės klausimais, vadinasi, ar teisiamojo nusikaltimas numatytas yra įstatymo nuostatų dėl daikto „pagrobimo" „apgaulės" ir kt.

[2] Žiūr. — Палаузовъ, op. cit., 36 pusl. ir kt.

sakyti savo nuomonę[1]; šis reikalavimas absoliučiai nėra priimtinas mūsų sąlygose, jokioje formoje. Šis teisėjo nuomonės pasakymas iš karto toks nekaltas pažiūrėti, iš tikrųjų deda ant teisingumo svarstyklių labai didelę sunkenybę, kuri tuoj sutrikdo pusiausvyrą. Ir pris. sprendėjų ir publikos ir visuomenės akimis žiūrint tikruoju bylos sprendėju tampa, savo nuomonę pasakęs teisėjas, bet ne pris. sprendėjai.

Pris. sprendėjai privalo spręsti ne tik kaltės klausimą, bet ir bausmės, pastarąjį — bendrai su teisėjais-specialistais. Pagal pasikeitusių pažiūrų į bausmę ir jos socialinę prasmę, ji nūdien įgauna tam tikrą atspalvį ir nebebūdama mechaniškai taikoma teisiamajam priemone. Teismui suteikta teisė plačiai judėti nustatytos už nusikaltimą bausmės ribose ir kartais net, reikalui esant, visiškai atleisti nuteistąjį nuo bausmės, lygtinai arba nelygtinai.

Bausmė yra glaudžiai susijusi su kaltinimo esme, su teisiamojo asmeniu ir su visomis individualinėmis bylos aplinkybėmis. Tokioms sąlygoms esant atimti iš pris. sprendėjų teisę pasisakyti dėl bausmės yra negalima ir neteisinga „Le jury maitre de la peine" tas ypatingai turėtų būti jaučiama dabartiniu laiku.

Senovės laikais pris. sprendėjai nė nežinodavo, kaip teisiamasis būdavo nubaustas, apie bausmę buvo draudžiama net ir kalbėti teisme. Tokiai tvarkai esant būdavo ir tokių faktų, jog prisiekusieji sprendėjai bijodami per skaudžios bausmės visiškai išteisindavo kaltinamąjį[2]. Nekartą, kuomet pris. sprendėjai išnešę kaltinamąjį verdiktą, ir išklausę vėliau bausmės sprendimą, nuoširdžiai apgailestavo pasielgimą, tačiau kaltinamojo verdikto panaikinti jau negalėjo. Visa tai yra nenormalu ir negeistina[3]. Tas dalykas, kad pris. sprendėjai spręs kaltės klausimą kartu su teisėjais iš profesijos dar nerodo, jog skirtumas tarp dviejų kolegijų iš principo bent užtušuojamas. Kalbama dėl išimties, dėl būtino korektyvo taisyklei. Be to taikant

---

[1] Žiūr. — Гогель, op. cit., 106 pusl. ir kt.

[2] Pris. sprendėjai išteisindami, kada bausmė rodėsi jiems esanti labai žiauri, praktiškai spręsdavo bausmės klausimą.

[3] Rusijoje tas buvo pakeista 1910 m. kovo mėn. 2 d., įstatymu, kuriuo reikalinga buvo paaiškinti prisiekusiems sprendėjams apie gresiančią bausmę.

bausmę tarp kolegijų negali kilti rimtų prieštaravimų, pavojingo antagonizmo[1].

Reikia galimai išplėsti pris. sprendėjų dalyvavimą teismui tardant, ypatingai statant klausimus, kas sudaro svarbiausį proceso dirksnį. Reikia suteikti pris. sprendėjams plačias teises reikalauti, kad jų siūlomi klausimai būtų statomi, kuo galės būti pašalinami įvairūs nesusipratimai tarp jų ir teisėjų. Vienu savo ankstyvesniu nutarimu Senatas paaiškino, jog leidžiant dalyvauti pris. sprendėjų seniūnui sustatant klausimus, nusižengiama įstatymams, kuriais klausimai yra teismo sustatytini; pastabų dėl klausimų daryti tegali tik šalys (Rusų Kas. Baudž. Dep. sprendimas Ovrido byloje). Iš tikrųjų gi įstatymai (750, 751, 762, 812, str. Civ. Proc. Įst.), apie tokius pris. sprendėjų suvaržymus nieko nemini ir lyg turi galvoj visai priešingą dalyką[2]. Bendrai paėmus, būtų nenuoseklu suteikti pris. sprendėjams pilną viešpatavimą procese, visų kaltės (ir bausmės) klausimų sprendimo prasme, neduodant jiems tuo pat laiku galimybės sudaryti klausimus, kurie gan rimtai laikomi šiokiu tokiu motyvuotu sprendimo pakaitalu, nelyginant motyvų antrąja puse[3].

---

[1] Retkarčiais pris. sprendėjų instituto patobulinimo reikalu pageidaujama, kad pris. sprendėjai, reikalui esant, turėtų teisę pakviesti į pasitarimo kambarį pirmininką, paaiškinti abejojimams dėl kai kurių klausimų. Čia, žinoma, turima galvoje tik paaiškinimus, bet ne nuomonės pasakymą (tas, kaip yra jau nurodyta — absoliučiai neleistina). Tačiau ir šiuo atvėju pasiūlymas nepatenkinamas, nes sudaro nepageidaujamą ir gana pavojingą naujenybę. Mūsų negali būti taipogi pasekta tvarka, įvesta Ženevoje 1841 m. įstatymu ir Vengrijos 1914 m. įstatymu, kuriais teismo pirmininkas turi teisę dalyvauti patariamuoju balsu pris. sprendėjams pasitariant. Nes yra manoma, jog visi pirmininko paaiškinimai turi būti daromi ne „slaptai", bet atvirai, šalims dalyvaujant. Atmestinas yra ir pasiūlymas — korektyvas, kviesti šalis į pasitarimą; (tas yra numatyta Prancūzijos 1908 m. gruodžio 10 d. įstatymu ir Italijos Baudž. Proc. Įst. 1913 m. vasario mėn. 27 d.); tokia tvarka paverstų prisiekusių sprendėjų pasitarimą į nagrinėjimą bylos iš naujo, tik ne viešai. O šalių kvietimas dalyvauti statistais, nesuteikus balso teisės, neturi „raison d'être"...

[2] Žiūr. — Šio sprendimo kritiką, Palauzovo veikale 81 pusl. ir kt.

[3] Kai kurie, (pav. Bartas), laiko prisiekusių sprendėjų motyvais pirmininko resumé, kuris tesiskiria nuo paprastų motyvų tuo, jog motyvai rašomi sprendimą paskelbus, o pirmininko „resumé" daromas prieš sprendimo paskelbimą. (Žiūr. Палаузовъ, op. cit., 90 pusl.). Bet „resumé" susideda išimtinai iš juridiškų nuostatų. Ar šiaip ar taip, resumé, ir

Pris. sprendėjų dalyvavimas surašant klausimų lakštą, prisidės prie pašalinimo painiavos, kuri susidaro iš to, jog viena kolegija klausia, o kita atsako. Šios „painiavos" buvo svarbiu įrankiu rankose kai kurių „jury" priešininkų, kurių viena dalis vartojo šį įrankį iš viso prieš pris. sprendėjų institutą, valstybės teismų naudai, o kita dalis — tik kaip motyvą prieš dvi kolegijas, vienos kolegijos naudai.

Neneigiant to, jog painiavų, nesusipratimų su klausimais ir atsakymais, kartais ištikrųjų gali būti, jog kartais tat gali ir sprendimui įtakos turėti, ir jog nei reformos nei patobulinimai negalės tų nesusipratimų galutinai išnaikinti, — reikia vis dėlto turėti galvoje, jog jų atsiradimo priežasties reikia ieškoti ne pris. sprendėjų kolegijoj, bet kiekvienos teismo kolegijos prigimtyje, kad ji ir spręstų „cunctim" (neskiriant į klausiančius ir atsakančius), kad ji ir būtų vien valstybės teisėjų kolegija. Jeigu nuomonės, sudarančių kolegijas asmenų, bus skirtingos įvairiais intelektualių savumų klausimais, tai šios nuomonės reikalinga derinti[1].

Senovės laikais Rusijoje prisiekusiems sprendėjams buvo vienoje byloje patiekiama daugybė atskirų klausimų (garsioje kelių dalyvių Taganrogo byloje prisiekusiems sprendėjams buvo patiekta 1300 klausimų). Prancūzijoje buvo atsitikimų, kuomet jiems buvo duodama 6000 klausimų. Visa tai buvo daroma

---

klausimai, ir šalių baigiamieji ginčai turi vienodos svarbos kaip medžiaga tiesiog spręsti apie verdikto motyvus bei jo pobūdį.

[1] Panašių „painiavų" būna ir valstybės teismuose, tai rodo mums kasdieninė teismo praktika; jos įvyksta daugiausia dėl nepakankamo teismo pirmininko prityrimo bylai vesti. Štai pav. mūsų praktikos atsitikimas. Muštynėse kilusiose tarp tėvo ir jo sūnaus iš vienos pusės ir žento su jo bičiuliu — iš kitos, žentui buvo peiliu padarytos dvi žaizdos. Sprendžiant bylą trijų valstybinių teisėjų kolegijoje, pasitarimo kambary, vienas teisėjas buvo įsitikinęs, jog peiliu smogė tik tėvas, antras — jog smogė tik sūnus, o trečias — jog smogė abu teisiamieji, tačiau abu buvo gynimosi padėty. (Įst. apie bausmes 45 str.). Jeigu teismo pirmininkas pastatys klausimą dėl kiekvieno teisiamojo „kaltės" atskirai, atsakymas bus neigiamas abiejų atžvilgiu. Tačiau jeigu bus taip klausiama: Ar įrodyta, jog peiliu smogė tėvas? Ar įrodyta, jog peiliu smogė sūnus? Ar kiekvienas iš jų buvo gynimosi padėtyje? Kaltė bus teigiamai išspręsta abiejų atžvilgiu. Visa esmė pasireiškia klausimais ir mokėjimu juos tinkamai klausti.

su tam tikra tendencija, kad prisiekusieji sprendėjai negalėtų susivokti sudarytoje faktiškoje ir juridiškoje painiavoje, ir kad būtų pasiektas pageidaujamas verdiktas. Buvo praktikuojami (Austrijoje, Italijoje ir kitur) „papildomieji", „kontrolės" klausimai, sprendimo teisingumui ir pris. sprendėjų išvadai patikrinti. (Zusatz — oder Kontrollfragen). Priešingai Anglijoje nuo senų laikų įsigyvenęs įprotis klausti „jury" paprastai ir trumpai, teigiamąja forma, pagal kaltinamojo akto turinį, išdėstant visas esmines nusikaltimo dalis, kaip kad ir dabar pas mus klausia save teisėjų kolegija. Tik išimtinais atsitikimais gali būti pateisintas klausimų smulkinimas. Tokie atsitikimai turėtų būti aiškiai įstatymo numatyti. Tokiai tvarkai esant gaunami geriausi rezultatai, ypatingai esant prityrusiam bylai vadovaujančiam teisėjui. Jeigu prie šio dar papildyti prisiekusių sprendėjų reglamentaciją: 1) teise tartis su teismu dėl klausimų reikšmės, jiems patiems klausimus redaguojant, 2) galimybe patiems ištaisyti netikslius ir neaiškius klausimus 3) teise patiems papildyti savo klausimus įvairiomis pastabomis, papildymais ir įvairių rūšių pakeitimais — tai „painiavų" liga taps tikrai nežymi, teišeis aikštėn retais atsitikimais. Teisingumui įgyvendinti, tokioms sąlygoms esant, nebus statoma ne tik lemiančių, bet ir rimtų kliūčių ir neteks apgailestauti nebuvimo „vienos kolegijos", kuri, pagaliau ir pati neduoda jokių garantijų galutinai šia „liga" atsikratyti. Savaime aišku, jog labai didelės reikšmės turėtų baudžiamųjų normų procesualinės ir juo labiau materialinės teisės sutvarkymas. Proceso formalumas galimai turėtų būti sutrumpintas ir pakeistas laisvo įrodymo principu; procesas turėtų būti — artinamas gyvenimui; raštiškasis procesas, įvairių rengiamojo tardymo aktų garsinimas ir kt., turėtų būti pakeisti gyvo žodžio procesu, ginčai ir viešumas turėtų būti išplečiami. Baudžiamojo proceso konsekvencijos, šalių teisių teisme atžvilgiu, turėtų aiškiai išeiti aikštėn. Dabartiniu laiku šios rūšies teisių daug daugiau suteikta, net ir teisme, prokurorui, negu gynėjui. Prisiekusiems sprendėjams susidaro nuomonė, jog įstatymo yra globojamas kaltinimas, bet ne gynimas: gali žymiai pakenkti jų objektyvumui, visos jų mintys šališkai susikaupia tik ties kaltinimu. Būna ir priešingų to paties savumo rezultatų: spėdami, jog gynimas palyginti su kaltinimu dirbtiniu būdu nusilpnintas, pris. sprendėjai instinktyviai pereina pirmojo pusėn, kuo sutrikdoma teismo pusiau-

svyra. Kas dėl šalių kalbų, tai jos privalo iš įstatymo ir teismo pusės žymiai didesnės laisvės ir tolerancijos, negu dabar[1].

Kalbant apie proceso pakeitimus, reikia apibrėžti ir dokumentų pris. sprendėjams pagarsinimo institutą. Šis pagarsini-

---

[1] Kalbos teisme turi didelės reikšmės visapusiškai bylai išaiškinti, dar didesnės reikšmės jos turi visuomenės atžvilgiu. Reikalavimas, kad šalių kalbose būtų išdėstomos „trumpai ir apysausiai" bylos aplinkybės ir duomenos — ir tiek, ne visuomet atitinka proceso uždavinius ir visuomenės interesus. Geriausi Proceso žinovai, žymesnieji gynėjai ir prokurorai savo kalbose piešdavo teisme gyvenimo vaizdus, meniškai įvertindavo bylos dalyvius, iškeldami procesą ligi socialinio reiškinio aukštumo. Teisiamieji šiose kalbose buvo ryškiai nušviečiami su visa savo individualia asmenybe, su visais ypatumais. Pas mus tat tėra leidžiama ypatingai sensacingose bylose, šiaip panašūs dalykai neleidžiami teisme. Pažymėtina, jog milžiniškoji visuomenės reikšmė, kuria neabejojamai pasižymi teismo kalbos, nebuvo suprasta tų, kurie turėjo tai suprasti, ypatingai dėl gynimo kalbų. Beje, lygiai tiek skaudžias ir neteisingas pažiūras dėl gynimo kalbos pasakė senesniais laikais karštas pris. sprendėjų teismo apologetas Gogelis. Šis autorius stato gynėjams pavyzdžiu prokurorą, „kuris neiškraipys teismo išaiškintų faktų, nekels abejojimų dėl bendrų pagrindinių tikybos ir dorovės principų" (op. cit., 108 pusl.). Ši prokuratūros idealizacija artima yra Įstatymų Rinkinio pažiūrai į prokurorą, pagal kurią, prokuroras yra „nekaltumo gynėjas ir teisingumo ieškotojas". Žinoma, jeigu skelbti tokias pažiūras į gyvenimą, kurias išdėstė gerbiamas autorius — tokia tirada: ..Gynėjas apsišvietęs ir teismo darbe prityręs asmuo, negali būti įsitikinęs; to įsitikinimo ir nėra, bet jis, gynėjas, kalba įsitikinusio žmogaus tonu, štai yra svarbiausia gynimo sritis, tai yra žymiausioji pris. sprendėjams hipnotizuoti ir magnetizuoti priemonė" (103), — tai tuo suteikiama ne kažin kokia paslauga ir baudžiamojo gynimo institutui ir pačiam pris. sprendėjų teismui. Savo literatūrinių gabumų ir iškalbingumo dėka, sako Gogelis, gynėjai stengiasi nukreipti pris. sprendėjų dėmesį į šalį... „Prisiekusieji sprendėjai sužavėti lygiai kaip ir susižavėtų ir kiti jų vietoje ir užuot sprendę bylą, jie uždeda laurų vainiką oratoriui ir artistui" (104). Tokiu būdu išeina, kad jeigu prisiekusiems sprendėjams kliūna kas nors iš kritikų, tai kaltės žymi dalis krinta čia gynėjams. Toks „nukrypimas" į gynėjus yra charakteringas ne tik Gogeliui; jis praktikuojamas ir įvairiai kartojamas asmenų, kurie lygiai nekenčia ir pris. sprendėjų ir advokatų.

(Gue-Glünek kalba apie blogą įtaką kurią sudaro pris. sprendėjams ne tik gynėjų „sofizmai" bet ir „kaltintojo iškalbingumo menas", Op. cit. 160 pusl.). Pažymėtina yra, jog pats Gogelis tam pačiame veikale išdėsto neabejojamai teisingą mintį apie šalių pareigas patenkinti teisėtą ir išmintingą pris. sprendėjų reikalavimą, išaiškinti jiems veikiančių asmenų tipus, charakterizuoti juos dorovės ir gyvenimo atžvilgiais ir nurodo, jog visi žymesnieji Rusijos kaltinimo ir gynimo atstovai suprasdavo, šia prasme, savo uždavinį. (65 pusl.). Dėl rusų teismo oratoriaus — kaltintojo

mas, kuris įstatymo buvo numatytas pris. sprendėjams, teisme be pris. sprendėjų, yra beformis ir rudimentinio pobūdžio; panašu į tai, kas šiuo žvilgsniu buvo Baudž. Proc. Įst. numatyta, tiek, kiek pilies griuvėsiai paneši į pačią pilį su gyventojais ir gyvenimu. Ir teisėjai ir šalys yra susipažinę su dokumentais, tai „garsinti" nėra reikalo ir visa tedaroma tam, kad galima būtų garsintu dokumentu remtis, kaip mes esame pratę sakyti šį ar tą dokumentą „laikyti pagarsintu".

Tokiai padėčiai esant, visi tie nuostatai ir taisyklės, kurios taip rūpestingai ir stropiai buvo sutvarkyti teismo sutvarkymo įstatų sudarytojų, bendrai imant, yra visiškai nereikalingi, nes teisėjai norėdami gali susipažinti su kiekvienu dokumentu.

Koni kalbų, Gogelis mano, jog tat „brangus indėlis rusų literatūroje": jos davė mums visą eilę puikiausių literatūrinių mūsų laikų rusų nusikaltėlių ir tuo pačiu, bendriau kalbant, eilę rusų tipų! toks meno kūrinys, jo vaizdavimas ir išdėstymas pirma žodžiu, o vėliau raštu, yra žinoma, išimtinų Koni literatūrinių gabumų padarinys (65 pusl.). Tačiau ar nepasižymi literatūros gabumais garsių rusų gynėjų kalbos? Apie tai Gogelis nemini. Ar ne jiems taikomi Gogelio žodžiai „jog gynimas, kuris yra taip būtinas teisingai proceso eigai, dėja, gana dažnai yra kenksmingas". Labai gera, kad tai ką griežtieji kritikai vadino „elekvencijos ydomis", „tonu žmogaus", kuris esą įsitikinęs, kad jo klijentas nekaltas, „retorikos gėlėmis", net tokių žymių advokatūros atstovų (kaip Spasovič, Posover Andrijevski, asmens, kurie savo didumu yra sulig pačiu „Koni"), buvo padarinys gynimo noro nušviesti procesą aukščiausiu visuomenės idealų žvilgsniu ir įnešti bylon ne vien tik protą, bet ir širdies jausmingumą... Tai ir paveikdavo pris. sprendėjus, gerai pažinančius gyvenimą ir dorovingumą jausmų, asmenis. Žinoma, pasitaikydavo ir paprastų ritorų tarp advokatų, bet pris. sprendėjai iš pirmo žodžio suprasdavo juos nė kiek neblogiau už valstybės teisėjus, juos atatinkamai įvertindavo, jokiu būdu nepasiduodami taip lengvai jų hipnozui ir tariamam „iškalbingumui". Galima dar iš patyrimo pasakyti, jog pris. sprendėjai, ypatingai ūkininkai, dar mažiau mėgo, dar labiau nepakęsdavo garsių frazių ir farfaroniškos deklamacijos (Elokvacijos), negu valstybės teisėjai (Žiūr. — В. Л. Маклаковъ, Изъ прошлого современные записки, 277 pusl.): „gynimas turėjo reikalo su pilkais pris. sprendėjais, nemėgstančiais iškalbingumo; noroms nenoroms jis prisitaikindavo prie rimtosios darbo nuotaikos salėje". Tačiau tikras entuziazmas nenyko ir nenyks pris. sprendėjų teisme, imponuos jam, sužadindamas teisėjams įsitikinimo ir pasiryžimo,vienydams juos su gynimo noru ir pasiryžimu tarnauti žmogui visuomenei ir valstybei.

„Глупый любит красно, а умный ясно", sako rusų liaudis šiurkščiai, bet gan vykusiai.

Faktiškai šalys dažnai ir nežino, ar teisėjams yra žinoma tas arba kitas byloje esamas dokumentas, ar teisėjai turės su juo susipažinti arba ne (kartais tas net panašu į „nederamą slapstynių žaidimą"). Kitaip yra pris. sprendėjų teisme: pris. sprendėjai skaitė, teisingiau pasakius, girdėjo skaitant visa, su kuo reikalinga susipažinti, o teisme be pris. sprendėjų skaitė vienas pirmininkas, kitu du teisėjai turėjo galimybės skaityti, jeigu tik panorėjo[1]. Pris. sprendėjų teismui yra būtinos griežtai nustatytos taisyklės pagarsinimo reikalu, žinoma, išplečiant, bet ne siaurinant, kaip tas kai kurių teisės literatūroje yra siūloma, garsinimo ribas; tik būtinas reikalas, procesinis arba kitas, gali priversti paslėpti nuo pris. sprendėjų tą arba kitą dokumentą. Toks „nuslėpimas" sukelia įtarimo, o kartais net ir susijaudinimo pris. sprendėjų tarpe, ir gaunami neteisingi sprendimai. Būtina yra po ilgalaikių svyravimų ir atidėliojimų sutvarkyti mūsų rengiamąjį tardymą, patobulinti jį, asmens teisių garantijų sustiprinimo prasme, leidžiant tam tikrose ribose dalyvauti šalių atstovams. Tas plačiai įgalintų pris. sprendėjų teismą naudotis rengiamojo tardymo aktais, juos pagarsinti ir iš dalies, reikalui esant, perduoti juos pris. sprendėjų pasitarimo kambarin (taip pat kaip ir patį kaltinamąjį aktą). Atitinkamas rengiamojo tardymo pastatymas turi daug didesnės prasmės pris. sprendėjų teismui, negu valstybės teismui. Valstybės teisėjams yra žinoma rengiamojo tardymo metodai ir asmenys, kurie jį rengia, jie nekreipia dėmesio į įvairius klaidingumus šioje bylos stadijoje (nil amirari). Prisiekusieji sprendėjai didžiai nusistebėdami, o kartais net ir pasipiktindami sužino teisme apie šiuos klaidingumus, ima įtarinėti, jog su teisiamaisiais neteisingai ir šališkai elgiamasi, jog jie yra verčiami prisipažinti (policijoje), „baudžiant" juos tuo būdu dar prieš nagrinėjimą. Atskiri negeistini veiksmai asmenų, rengiančių bylą gali sudaryti iš viso neigiamą nuotaiką pris. sprendėjams. Tokios neigiamos nuotaikos sudaro pris. sprendėjams ir ilgalaikis tardymas[1]. Taipogi gan dažni niekuo nedėtų asmenų trau-

---

[1] Todėl ten kur veikia pris. sprendėjų teismai, paprastai stengiamasi pagreitinti rengiamąjį tardymą. (Pabrėžtina, jog senovės Romoje, pačioje pradžioje įvedus pris. sprendėjų teismus, kaltinamojo suėmimas rengiamojo tardymo stadijoje — Untersuchungshaft — iš principo buvo laikomas neleistinu, Zumft).

kimai tieson, o jiems nesuteikiama jokios reikšmės valstybės teismuose, (todėl pastaruose labai lengvai apkaltinama „gal pasiseks"), labai blogai veikia pris. sprendėjų verdiktą; jie išanksto pasisako teisiamojo naudai. Tas pat, kada teisiamųjų suole figuruoja vienas asmuo, ir nėra kito, kuris ištikrųjų taip pat turėtų būti traukiamas tieson ir pan. Dėl materialės baudž. teisės tenka pasakyti, jog bausmės sušvelnėjimas jau senai pripažintas viena svarbiausių teisingai veikiančių pris. sprendėjų tesimo sąlygų[1]. Bendrai bausmės skyrimo reikalu, turėtų būti suteikta didelė laisvė teismo nuožiūrai (mišrioje kolegijoje „valstybės" ir „tautos" teismų). „Teismo savivališkumo" bausmė šioje srityje neturėtų jokio pagrindo. Įstatymų leidėjo menas yra mokėjimas rauti iš Kodekso su šaknimis visa tat, kas nesutinka su tautos plačių masių pažiūromis į teisę, visus tuos veiksmus, kurie pačioje pradžioje buvo traukti į nusikaltimų skaičių nesiskaitant su tautos pažiūromis, arba kurie ilgainiui nustoja buvę traktuojami baudžiamai-uždraustais, remiantis socialine tautos morale.

Įstatymai apie kaltę ir jos formas, apie pasikėsinimą bendrininkavimą ir pan., apie atskirų nusikaltimų sudėtį, turėtų būti taip suredaguoti, kad būtų suteikta plati dirva teismo lais-

---

[1] Buvo laikai, kada Anglijoje už banknotų padirbimą dausdavo mirties bausme. Anglijos pris. sprendėjai neatsižiūrėdami tradicingo anglų įstatymo gerbimo, išteisindavo teisiamuosius, kad pastarųjų kaltė ir būdavo įrodyta. Valdžia priversta buvo sušvelninti šį nežmoniškai žiaurų įstatymą ir tuo išteisinimai šios rūšies bylose pasibaigė. Džančiev, op. cit. 31 pusl.

Kada Anglijoje už pavogimą daikto didesnės vertės kaip 40 šilingų reikėjo bausti mirties bausme, pris. sprendėjai, vienos moters byloje, kurioje jinai buvo kaltinama pavogusi 10 svarų notą, nežiūrėdami to, jog ginčo dėl pagrobto daikto vertės visai nekilo, kaltės klausimu, atsakė: „taip bet noto vertė yra tik 39 šilingai".

Prancūzijoje, kaltinant kelius asmenis vagyste iš gyvenamų namų (nutrėmimas ligi 20 metų), pris. sprendėjai, atsakydami į klausimą, ar namai yra gyvenami, vienų kaltinamųjų atžvilgiu atsakydavo teigiamai, kitų atžvilgiu, norėdami sušvelninti jų likimą, atsakydavo neigiamai. (Iš Voigon'o).

Dar Senovės Graikijoje buvo bandoma skirti daugiau griežtas, nuo mažiau griežtų bausmių už nusikalstamus darbus, tačiau veikiant griežtoms „drakoniškoms" normoms, išteisinamųjų sprendimų skaičius žymiai didėjo.

vei, teismo nuožiūrai. Ypatingai daug žalos padaro sena kazuistika, kuri įneša nemaža painiavos pris. sprendėjams ir kuri ne kartą yra labai svarbus faktorius nepagrįstų išteisinimų kiek jie turi vietos „jury" teisme. Tas liečia bendrąją Baudž. Statuto dalį, o dar labiau jo ypatingą dalį. Šios rūšies kazuistika, pirmiausia atsiradusi vakaruose ir vėliau persimetusi ir pas mus, nebuvo atsitiktinis reiškinys: jinai buvo vaidmeniu, kuris buvo taikomas pris. sprendėjams — „fakto teisėjams", ir atitinkamu noru aiškiai konkretizuoti kiekvieno nusikalstamo darbo faktiškąją sudėtį. Jos užduotis buvo, būti barjeru prieš „jury" „viešpatavimą", siekiant to, kad „jury" griežtai laikytųsi faktų, įstatymo tiksliai aprašomo nusikaltimo, nepakrikdami bendruose nusikalstamo darbo bruožuose.

Gyvenimas nušlavė šias tendencingas pažiūras į „jury" ir kartu su tuo nurodė naujus orizontus nusikalstamų darbų redagavimo srityje[1].

Dabartiniais laikais baudž. kodeksas nebėra valstybės teisėjui vadovėlis arba katechizis, kuriuo jis gali vadovautis gaudamas iš „jury" atsakymus į savo klausimus. Baudž. kodeksas sudaromas yra vadovautis ne tik teisėjams, bet ir visai tautai: jis turi būti visiems prieinamas, visų suprantamas, priartintas prie gyvenimo. Dar 1848 m. žymesnieji vokiečių teisininkai, kaip Geib'as ir kt., nurodydavo kaip svarbu pakeisti baudž. kodeksas, kad jis būtų pris. sprendėjų suprantamas. Kiek anksčiau, į tai atkreipė savo dėmesį Pareinės sričių gyventojai, dėl naujai (1893 m.) išdirbamo baudž. kodekso projekto.

Tas pat buvo vėliau nurodyta ir kitose vietose ir valstybėse pačių gyventojų, atskirų asmenų ir luomų[2].

---

[1] Seniau prof. Tagancevas pasakęs apie veikiančius Rusijoje „Įstatymus apie bausmes", jog jie esą „nudėvėti, kiauri ir sulopyti ryžai, kuriuose vaizdingai kalbant nepatogu pasirodyti nė Viazmos vienuolyne".

Baudž. statutas, sudarytas daugiausiai prof. Tagancevo rūpesčiais, žinoma, labai toli nužengė į priekį, palyginti su Įst. apie bausmes; panaikino nemaža nereikalingo žiaurumo, kazuistikos, formalizmo ir įgavo europeiško pobūdžio. Tačiau ir Baudž. Statute, deja, pastebima iš dalies nemaža „nudėvėtumo" ir „kiaurumo", tuo atžvilgiu, jog visa tai buvo pasisavinta iš „Įst. apie bausmes".

[2] Charakteringa, jog Šveicarijos Civ. Statuto kūrėjas prof. Huberis, prieš sudarydamas savo projektą „ėjo per žmones", studijavo Šveicarų tautos įpročius, būdą, pažiūras į teisę ir pageidavimus teisės srityje, o vė-

Senas klausimas apie tai, ar baudž. kodekse turi figuruoti juridiški terminai arba paimti iš gyvenimo apibūdinimai, rišamos tąja prasme, jog juridiški terminai vartotini tik tokiais atvejais, kada be jų apsieiti negalima, kitais atsitikimais sudėtys turėtų būti apibūdinamos visiems prieinamu būdu.

Išleidus Rusų 1864 m. naują Teismo Sutvarkymą, pris. sprendėjų teismas buvo sutiktas su pasitikėjimu, užjautimu ir susidomėjimu. Jis visiškai sutiko su kilusia anuo metu plačioje visuomenėje tautos savivaldybės mintimi, su renkamuoju atstovavimu, kurį dar anksčiau atskiri asmens, kaip Speranskis, norėjo pastatyti pirmoje eilėje ne tik pačiame centre, valstybės rūmų aukštumoje, bet visur visuose šių rūmų aukštuose, nuo pat viršūnės ligi apačios, nuo sostinės ligi valsčiaus[1]. Ši tautos savivaldybė, tuo tarpu turėjo nenoromis pasitenkinti praktikoje tam tikromis sritimis, jų tarpe ir teismo sritimi. Anuo metu dar tiesiog nepretenduota į savivaldybės idėjos išplėtimą ir pačiai valstybės organizacijai. Daugelis ano meto veikėjų suprato, jog teismo autonomija kybos ore ir išnyks, jeigu ji paliks valstybėje viena izoliuota, jie svajojo apie tuos laikus, kuomet prie teismo įstaigų bus prijungtas „frontonas", kuomet reformų rūmai bus „apvainikuoti", kada įsigyvens tautos savivaldybė valstybės mastu. Jie lyg manė, jog nereikalin-

---

liau redaguodamas Statutą vadovavosi šiąja medžiaga. Šis jo Statutas labai pagarsėjo ir susilaukė pagyrimų visame Civilizuotame pasaulyje. Tuo tarpu visai kas kita galima konstatuoti Vokietijoje, kur ligi šiol sudarant baudž. ir civ. statutų projektus vyrauja „Kabineto dvasia", „griežto mokslo" ir „vaidilavimo" hegemonija.

Vokietijos autoritetingų asmenų liudijimu (žiūr. — Deebers, Wirtschaft und Recht in DIZ, 1930. H. 14. 937—939 p.), jog dabartiniu laiku, svarstomu vokiečių baudž. statutu domisi tik negausingi — teisininkai. Parlamento suolai tušti, kada svarstomi svarbiausieji justicijos klausimai. Tik tokie klausimai, kaip mirties bausmės įvedimas, kai kada gyvai svarstomi visuomenės ir spaudos, nes paliečiama yra žmogaus „galva", o vėliau viskas vėl nurimsta.

Per keletą dešimtmečių sudarant vokiečių baudž. Statuto projektą su jo naujomis idejomis apie bausmės tikslą ir prasmę, šį aukščiausio kultūros laipsnio kūrinį, neteisininkai, „visuomenės žmonės" beveik nieko neprisidėjo prie jo.

Pamokomas pavyzdys toms valstybėms, kurios rengiasi savo baudž. statuto reformai.

[1] Кизеветтеръ, Изъ размышленій о революціи, Современныя записки 1930 m., XLII, 356 pusl.

ga šiuo žvilgsniu „skubėti“, jog reikia žengti atsargiai, su atodaira. Vėliau reakcijos laikais, pris. sprendėjų teismas buvo persekiojamas, kaip institutas nesutampąs su monarchijos idėja, neigiąs jos autoritetą teismo srityje. Dabartiniais laikais tautos savivaldybė, pripažinta visose srityse, visu jos platumu, reikalauja pripažinti savo teisėtos vietos ir pris. sprendėjų teismas. Net pikčiausi jo priešai negali visiškai išsižadėti jo, tik stengiasi atitolinti jo įvedimą, steigdami surogatus, panašius į „mišrias kolegijas“. Bet „jury“ „galingai“ beldžiasi į valstybės „vartus“ ir jo pergalės diena artinasi.

Visa teismo „galia“ baudžiant nusikalstamuosius darbus priklauso tautos atstovams, pris. sprendėjams — toks yra šių laikų atbalsis.

Bet bus sakoma, koks yra šiuo atveju valstybės teismo vaidmuo, ar jis turi visiškai išnykti, stoti antraeilėje vietoje? Nė kiek! Nekalbant jau apie profesinio teismo svarbius uždavinius kitose srityse, bylose neįeinančiose į „jury“ teismo kompetenciją, — o šių bylų daugybė, — net bylose su pris. sprendėjais, teisėjo, valstybės teisėjo, vaidmuo žymus ir svarbus. Jis yra proceso vadovas, tam tikra prasme jo „siela“. Teisybė, jo veikimas dabartiniu laiku yra siaurinamas palyginti su netolima praeitimi; nepavesta jam daugiau, kaip matyti iš pasakyto, subsumcija, faktiškų aplinkybių pritaikymas įstatymui, kaip tas buvo senoje teisėjo su pris. sprendėjais praktikoje, teisėjas neturėtų savarankiškai „be jury“ spręsti ir bausmės klausimo. Bet jam yra pavedami visi rengiamieji veiksmai ir — kas svarbiausia — bylos vedimas, vadovavimas ir aiškinimas. Šioje srityje teisėjo žinios ir gabumai gali žinoma visiškai išeiti aikštėn.

Teisėjas deda paskutinį brūkšnį byloje, uždeda paskutinį antspaudą savo „resume“ pris. sprendėjams. Šisai pirmininko „resume“, taipogi jo paaiškinimai pris. sprendėjams, daromi visu bylos eigos metu, jeigu tas yra būtina, jo daromoji reprodukcija atskirų proceso momentų, prisiekusiems sprendėjams reikalaujant, arba teismo iniciatyva — yra tikriausioji garantija, teisingo valstybės ir tautos elemento bendradarbiavimo[1].

---

[1] Palyg. *Liepmann*, Die Reform des Deutschen Schwurgerichts, u. Schöffengericht, veikale išleist. Mittermayer u. Liepmann, B. 2. 1910. 217 pusl.

Toje srityje, kuri yra įstatymo pavesta primininkui ir visai teisėjų kolegijai, jie nėra suvaržyti veikimo priemonių ir metodų pasirinkimu ir turi visiškai laisvą teismo nuožiūrą. Be to, negalima nepaminėti suteikiamąją visų šių laikų kodeksų valstybės teismui teisę panaikinti pris. sprendėjų verdiktą, perduodant bylą spręsti kitai pris. sprendėjų sudėčiai, jeigu teismas nustatys, jo pris. sprendėjų verdiktu nuteistas nekaltas. Mūsų įstatymas (Baudž. Proc. Įst. 818 str.), tokiu atvėju reikalauja vienbalsės teisėjų nuomonės, nepasitenkindamas, kaip kitų šalių įstatymai, balsų dauguma. Teismas turi būti tvirtai įsitikinęs, vien tiktai abejojimo dėl teisingo verdikto nepakanka[1]. Nors ir teisė yra tik vienpusiška, liečia tiktai nekaltai nuteistąjį ir neliečia kalto išteisinimą, vis dėlto gi yra galingas įrankis teisėjų rankose ir bendrai reikalauja įsigilinti į visas bylos aplinkybes ir smulkmenas[2]. Svarbesnių baudž. bylų perdavimas spręsti pris. sprendėjų teismui, valstybės teisėjams vadovaujant, nesilpnina pastarųjų funkcijų ir juo labiau nemažina jų privalumų bet kuria prasme, ir žinoma, nešmeižia valstybinio teismo, kaip kaž-kas pasakęs. Tas yra labai vaizdžiai demonstruojama civilizuotų valstybių pavyzdžiais, ypatingai Anglijos, kur valstybės teisėjai užima visuomenėje aukštą ir garbingą vietą, kurią jie labiausia pasiekė kaip tik bendradarbiaudami su „jury". Anglų tesmų pirmininkų paaiškinimai, nuolatiniai nurodymai ir pris. sprendėjų pamokymai buvo toji medžiaga, kurią jie vėliau platino po visą šalį, sėdami tuo būdu sveikas juridines žinias gyventojų tarpe. Ir mūsų teisėjai, bent jų dauguma, gali atsistoti tinkamoje aukštumoje. Ir apie mūsų teisėjus galima pasakyti tą patį, ką vienas žymus teisininkas pasakė apie teisėjų pašaukimą bendrai: „Ar neglūdi pačioje teisėjo pašaukimo psichologiškoje prigimtyje, kad asmenys pasišventę tiesos ieškoti ir jai skelbti, ir šiam tikslui pasiekti paaukoję savo jautrią jaunystę per daugelį metų bestudijuodami mokslo bei teorijos žinių, vis daugiau tobulėdami savo nuolatiniuose

[1] Rusų Senato Baudž. Kasac. Dep. Sprend. 819 nr. 187 m.

[2] Suteikimas teismui tos pat teisės ir išteisinus, kaip tas yra kai kurių teisininkų reikalaujama, bus per daug ryškus kišimasis į pris. sprendėjų sprendimus, kas praktiškai būtų nepatogu ir turtinga kolizijų, nors iš principo tarp nekaltai nuteisiojo ir kalto išteisinto teisingumo žvilgsniu, jokio skirtumo nėra; čia reiškiamas tik ypatingas humaniškumas nekaltai nuteistojo atžvilgiu.

praktikos darbuose, ir jog nuolatinis tarnavimas teisingumui pagaliau tampa jų antra prigimtimi". Visa problemos esmė — įvykdyti tautos dalyvavimo teisme idėją, paskirstyti darbą ir teisingai bendradarbiauti. Čia glūdi — teismo dualizmo prasmė ir reikšmė. Tarp valstybės teisėjo ir „jury", turi būti nuolatinis kontaktas, abipusiški geri norai. Šie geri norai buvo konstatuoti senovės teismuose ir jie buvo normalus pris. sprendėjų teismo veikimo reiškinys.

Laimė, sako Džanšievas, kad nebuvimas pageidaujamų pirmininkams būdo savybių, pasitaiko nelabai dažnai, tokiu būdu savitarpiai santykiai tarp pirmininko ir pris. sprendėjų pasitikėjimo kupini, o svarbiausia šie santykiai visų matomi ir gali būti šalių kontroliuojami, šie yra vieši, ligi pat resume paskelbimo[1].

Būdavo, žinoma, atsitikimų diametrialiai — priešingo pobūdžio. Kai kurie pirmininkai niekinamai žiūrėjo į pris. sprendėjus, kartais net pasityčiodavosi jais, kiekvienu atsitikimu stengdavosi daryti juos juokingus, krėsdavo neleistinų juokų. Neatsižvelgiant į tą pagarbos atmosferą, kurion pats įstatymų leidėjas pageidavo įterpti pris. sprendėjų veikimą, šie teisėjai laikydami save uoliais įstatymų gynėjais, į prs. sprendėjus žiūrėjo, kaip į kaž kokį nereikalingą teismą apsunkinantį dalyką[2].

Tokie teisėjai atvirai skelbdavo mintis, kuriomis pasižymi nesutaikinami biurokratai ir kurias formulavo dar Napoleonas I, pasakęs, jog juokinga žiūrėti, kada žmonės be jokių žinių ir gabumų yra pašaukti spręsti bylą, o specialistai šiame darbe yra pasyvūs. Visa tai diskredituodavo pris. sprendėjų teismą ir turėjo netarpiškai žalingos įtakos jų verdiktui. Toje pat plotmėje yra ir įvairios pirmininko priekabos, bauginimai ir pan. šalims ir atskiriems pris. sprendėjams, norintiems bylą išaiškinti klausimais, dažni pris. sprendėjų siuntimai naujai pasitarti ir verdiktui ištaisyti, net kada reikalo visiškai nėra, tik dėl užsispyrimo, kapryzo arba dar blogiau dėl šališkumo.

Būdavo ir taip, jog tokie santykiai versdavo kantrybės netekusius pris. sprendėjus, pasisakyti prieš aiškiai išreikštą ir visų suprastą pirmininko norą, kad ir prieš savo pačių norą....

---

[1] Джаншіевъ, op. cit. 116 psl.

[2] Tai tų žmonių rūšis apie kuriuos dar Puškinas buvo pasakęs: „Mes laikome visus nuliais, vienetais save tepalaikome".

retai, bet atsitikdavo! Tačiau, visa tai yra išimtys, taisyklė buvo vis dėlto kaip tik savitarpis pasitikėjimas. Nėra pagrindo bijotis, jog dabar šis pasitikėjimas susilpnės. „Pirmoji meilė“, su kuria pris. seprendėjų teismas buvo sutiktas Rusijoje jam vos įsisteigus, visą laiką neužgeso širdyse asmenų, kuriems ištikrųjų buvo brangūs teisingumo reikalai.

Pris. sprendėjų teismas šių asmenų akimis žiūrint buvo tautos valios, tautos galios išreiškimas, o tai ką kiti laikė jame „teoretišku ir svetimu“, geresnieji teisės pasaulio atstovai siejo su užgimstančia jame „lygybės ir žmoniškumo dvasia“.

Tokie žmoniškumo savumai ir pris. sprendėjų teismo traukiamoji jėga, nepriklausomo ir laisvo teismo garantija, negęstąs žibintuvas lūkesiams ir viltims teisingumo srityje.

Kn. 12, 1932

V. STANKEVIČIUS

BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS ISTORIJOS PAMATINIAI BRUOŽAI

I.

Atsakingumo principas Izraelio tautos teisėje.

1. Biblija, kaip teisės šaltinis.

Išdėstydami kai - kuriuos atsakingumo istorijos momentus, mes, visų pirma, turime sustoti ties ta turininga medžiaga, kuri randama Biblijoj, Senajam ir Naujajam Testamente. Mūsų išsirinkimą galime dviem priežastimis paaiškinti. Pirmiausia Biblija ligi šių laikų tebėra mūsų moralinių supratimų pagrindas. Užtenka atsiminti, kad ją daugiausia skaitė, komentavo ir iliustravo tie žmonės, kurie yra sukūrę šių dienų kultūrą. Ir iki šio laiko tai yra labiausiai skaitoma knyga pasaulyje: išversta į 856 kalbas, ji tiktai vienos Biblijos Draugijos leidimais, per šimtą tos Draugijos egzistavimo metų, yra išplatinta 385 milijonais egzempliorių. Iš čia aišku, kiek dinamikos glūdi kiekviename žodyje, kuriuos mes randame toj įstabioj knygoj.

Bet ji yra ne tiktai visos žmonijos knyga. Ji yra dar ir Izraelio Tautos knyga. Toji knyga nepaprastai yra susijusi su tos nepaprastosios tautos likimu. Ne tiktai tauta yra sukūrusi knygą, ne tiktai knyga buvo kuriama kartu su tauta, kaip pagrindiniai jos dvasiniai griaučiai, — ir tuo būdu svarbiausieji tautos istorijos etapai yra kartu knygos sudaromieji etapai — bet dar daugiau, kartą sukurta, knyga ėmė jau kurti tautą: jeigu senovės Izraelis sukūrė savo Knygą, tai šių dienų Judėjuose Knyga, Senojo Testamento daly, yra sukūrusi savo tautą.

Mokslinė kritika per paskutinius šimtą metų smarkiai nagrinėja tą paminklą. Bet tos įstabios knygos reikšmė dėl to

tiktai didėja. Dar neseniai visas Senojo ir Naujojo Testamento turinys buvo suvokiamas kaip du laiptai, kaip dvi stadijos vienai Teisei atverti: senoji, Mozės, Senojo Testamento Tiesa ir naujoji, Kristaus Tiesa. Kritika parodė tokio nusistatymo klaidingumą ir neistoriškumą. Nurodžiusi pirma kai - kurias išorines neatitinkamybes (pav., kad knygoje, kuri laikoma yra Mozės parašyta, pasakojama apie Mozės mirtį), kritika iškėlė filologinių neatitinkamybių (Dievo įvardijimas dviem vardais — Jahve ir Elohimas), neatitinkamybių iš turinio (lygiagretiškumas tų tekstų, kur kelis kartus kalbama apie tą patį dalyką, bet kalbama įvairiai) ir istorinių neatitinkamybių (asmens, gyvenę tam tikroj epochoj, kalba, kaip apie įvykusius, apie atsitikimus, buvusius vėlesniais laikais). Visa tat privertė mokslinę kritiką pripažinti, jog Senojo Testamento sukūrimo istorijos būta daug sudėtingesnės, nekaip ji yra mums tradicijos palikta, jog tekstas, kuris buvo laikomas parašytas vieno asmens ir vienoje epochoje, iš tikrųjų dažnai susideda iš įvairių autorių įvairių tekstų amalgamos ir rodo įvairių istorinių epochų susiklostymą, ir kad kiekviename tekste reikia skirti: 1) laikas, kuriuo yra atsitikęs kuris - nors įvykis arba išsidirbo kuris - nors teisės arba moralės dėsnis; 2) laikas, kuriuo apsakymas apie tai buvo suformuluotas žodžiu; 3) pirmojo užrašo laikas; 4) laikas, kuriuo buvo surašyta ta redakcija, kuri yra patekusi mums; 5) laikas, kuriuo tasai užrašas buvo kanonizuotas.

Pav., L e m e c h o giesmė, tokia įdomi mūsų iškeltos problemos atžvilgiu, be abejojimo atspindi įvykius, taip sakant, priešistorinius, prieš Egipto nelaisvę; kaip giesmė ji sudėta buvo, gal, A b r a o m o laikais, pirmykštė jos redakcija užrašyta apie S a l e m o n o epochą, o šių dienų redakciją dabartiniam kontekste ji yra gavusi ne anksčiau kaip E z r o s laikais (444 metais prieš mūsų erą), o gal ir vėliau.

Cia mes matome, kad kritikos pozityvinės išvados nėra visiškai tikslios. Šiaip ar taip, aišku, kad būtų neatsargu teikti ypatingos reikšmės Biblijos kritikos išvadoms ta prasme, kad kiekvienas vėlesnis tekstas turįs ir iš savo turinio liesti vėlesnį laiką. Kadangi žymia savo dalimi tekstas yra Izraelio tautos padavimų ir chronikos užrašai, dažnai kalbėdamas apie tą patį įvykį įvairiomis redakcijomis, tai kartais naujesniame tekste randama senovingesnių žinių, nekaip senesniame. Teks-

to nuoseklumo istoriškas rekonstravimas anaiptol neatleidžia tyrinėtojo nuo istoriškos jo turinio kritikos[1].

Bet teksto klausimas taip pat nėra galutinai išspręstas. Net Senojo Testamento rašytinės redakcijos klausimas ligšiol tebėra neišspręstas. Bet šiaip ar taip, neabejojama, kad iš kelių pagrindinių redakcijų[2], susidariusių apie 9 amžių prieš Kristui gimus, vėlesniu laiku buvo sudaryti kombinuoti apsakymai apie seniausias žydų tautos gyvenimo atmainas[3]; kad karaliaus Josijos laikais buvo rastas, o gal ir sudarytas 5 Mozės knygos tekstas arba jo dalis[4]; kad po Babilono nelaisvės, Ezrai atstatant Bažnyčią (444 m.) buvo paskelbta Tora, t. y. penkios Mozės knygos (Pentateuch), pirmesniųjų redakcijų ir 5 Mozės knygos kodifikacija, prie kurios buvo pridėta daugybė taisyklių ir nurodymų, liečiančių kultą ir sudarytų Babilono nelaisvėje[5]. Tuo būdu penkių Mozės knygų rašytinio teksto sudarymas ištęsiamas, maždaug, per penkis šimtus metų, visas gi periodas, kurį paliečia padavimai iš Izraelio tautos istorijos, apima ne mažiau kaip pusantro tūkstančio metų, vietomis prasiskverbiant balsams iš senesniųjų epochų.

Visus Izraelio tautos plėtojimosi laipsnius kaip tik atvaizduoja Senasis Testamentas. Pradžioje mes matome pusiau laukinius medžiotojus, besinaudojančius tiktai gamtos patiekiamais produktais (Adomas, Ieva, Kainas, Nojus), kai visuomenė susi-

---

[1] Negalima tačiau nepažymėti, kad taip pat neteisinga būtų iš teksto turinio senumo darytis išvadą dėl teksto sudarymo laiko, kaip kad tai daro, pav., *A. Welch*, The code of Deutoronomie, London, 1925, arba visiškai neleistinu mastu — *H. Wiener*, The Origin of the Pentateuch (vokiečių vertimas: Wie stehts um den Pentateuch?).

[2] Redakcija *E*, kurioje vadinamas Dievas *Elohim*, sudaryta apie 850 m. prieš Kristui gimus, ir redakcija I, kurioje vadinamas Dievas Jahvė (Jehova) apie 800 m.

Trumpą įvadą į Senojo Testamento teksto kritiką, skaitytojas ras *Kautzsch'o* pavyzdingo Senojo Testamento vertimo Die Heilige Schrift des Alten Testaments (4 laida 1921 m.) pastabose. Smulkesnių žinių yra *S. R. Driver'io*, An Introduction to the literature of the Old Testament (yra ir vokiečių vertimas).

[3] Redakcija, pažymima paprastai *IE*.

[4] Be pagrindinio šaltinio *Dt*, skiriami dar keli Dt^1, Dt^2 susiklostymai ir be to redaktoriaus, sudariusio galutinai nustatytą tekstą, įrašai.

[5] Vadinamasis *Priesterkodex* arba redakcija *P* su įvairiais susiklostymais *Ps*, *Pt*.

deda iš šeimos narių, susietų kraujo giminystės ryšiais; juos pakeičia klajokliai — piemens (Abraomas, Lotas), kada prie šeimos narių prisideda jau pašalinis elementas — vergai. Mes matome ir labiau išsišakojančias sąjungas — gimines ir padermes, kurios iš pradžių nieku nėra susietos savo tarpe; mes matome, kaip tuos pusiau laukinius nomadus įtraukia aukštoji Egipto žemės darbo kultūra, kurios sistemoj jie dalyvauja kaip tarnai ir vergai; mes matome, kaip dar silpnai susijungusios padermės drauge apleidžia Egiptą ir vėl atvirsta nomadais, bet išsiugdę žiaurų karingumą, jie kitiems jau įvaro baimės ir naikina silpnas iškrikusias, bet jau įsikūrusias vienoj vietoj bendruomenes, gyvenusias Palestinoj; kaip žydai tampa sėsliais; kaip kartu su besigimstančia valstybine valdžia išdygsta ir įstatymų diegai; kaip tautoje laikinai atsiranda bendrųjų vadų-teisėjų, organizuojančių tautos gynimą nuo išorinio pavojaus. Pagaliau pasirodo, kaip vadai karo lauke, karaliai. Tauta galutinai įsikuria vienoj vietoj. Karalius, svetimšalių padedamas, statydinasi medinį butą. Kilnojamas šventnamis pakeičiamas Salemono Bažnyčia. Bet tai apogėjus. Čia pat prasideda skeldėjimas. Vos tesusivienijusi tauta ir jos sukurta valstybė smunka dėl tarpusavio dinastinių vaidų, sunyksta, susilpsta kovoje su galingais kaimynais, ir dalimis, pirma Izraelis, paskui Judeja žlunga, tauta patenka nelaisvėn, toliau vėl bando ir sopulingai stengiasi atstatyti buvusią galybę, ir vieningo dvasinio plėtimosi linkmė griežtai suskyla: viena tebesiplečia Talmudo vardu, antra — Naujojo Testamento vardu.

2. Periodas iki Mozės teisės.

Kalbant apie Senojo Testamento teisę dažniausiai iš istorinės inercijos vartojamas terminas: „Mozės Įstatymas“. Toks terminas yra beveik teisingas, nes Senajam Testamente iš tikrųjų yra teisinių normų kompleksas, kuris gali būti taip įvardytas, ir tasai normų kompleksas yra ryškiausiai apibrėžtas, yra gausiausias ir savotiškas. Bet vis dėlto jis nėr vienintėlis. Senajam Testamente turima labai daug itin charakteringų padavimų, liečiančių senesnę būtį ir teisę. Be to, ir po Mozės periodo teisė nesustojo besiplėtojusi, bet rodo tolesnės evoliucijos bruožų; tiesa, ta evoliucija, dėl tautos tragiškos istorijos ypatybių, nėra ryškiai apibrėžta, bet vis dėlto

ji gali būti aiškiai apibūdinta. Žodžiu, be „Mozės Įstatymo“ normų kompleksų, Senajam Testamente turimas dar „iki Mozės“ ir „po Mozės“ teisės normų kompleksas.

Kadangi giminių, sudariusių Izraelio tautą, kultūra buvo labai žema, todėl padavimuose, liečiančiuose periodą iki Mozės, mes nerandame net iškelto kur-nors atsakingumo ir kaltės klausimo.

Visų pirmiausia mes matome, kad atsakingų už padarytą žalą asmenų ratas neapribojamas vien tik žmonėmis: gyvuliai, principialiai, lygiai kaip ir žmonės, atsako už padarytą žalą.

„Aš paieškosiu ir jūsų kūno kraują; ir tą paieškosiu nuo visų gyvulių“... (1 Mozės 9, 5).

Jeigu neskiriamas žvėris nuo žmogaus, tai, žinoma, veltui mes ieškotume kurių-nors nepakaltinamumo sąvokos pėdsakų: kiekvienas žmogus, padaręs žalą, atsako už ją.

Bet ir ne tiktai padaręs žalą. Senovės žydų teisė plačiausia prasme, galima pasakyti, neapribotai prileisdavo atsakingumą už kitus. Pirmiausia, už Sentėvių kaltę yra prakeikta ir nubausta amžinai visa žmonių giminė. Už Chamo nusidėjimą — nubausti yra visi jo papėdininkai, neskiriant nė laipsnių. Ne tiktai šeima yra baudžiama už vieno iš jos narių veiksmą, bet atsako ir visa jo tauta — už Faraono širdies žiaurumą Egipto bausmėmis buvo baudžiama visa Egipto tauta. Ne tiktai žmonės, bet ir gyvuliai yra baudžiami už kito nusikaltimą: net vėlesnėse epochose už atskilimą nuo tikybos buvo liepiama sunaikinti visus miesto gyvius: „Iššudyk to miesto gyventojus kardo ašmenimis, sunaikink jį ir visa, kas yra jame, ir jo gyvulius išnaikink kardo ašmenimis“ (5 Mozės, 13, 16). Ir atvirkščiai, taip pat ir žmonės atsako už gyvulius — tai matyti iš tolesnių apribojamųjų dėsnių, kur greta šeimininko atsakingumo už jautį buvo nurodomi atsitikimai, kai jis nėr atsakingas.

Visi tie padariniai lygiai paliesdavo platų atsakingų asmenų ratą, nepareinant nuo to, ar žala buvo padaryta kaltai, ar buvo piktos valios, ar buvo net žinota ar ne. Net aiškiai nekaltai padaryta žala sukeldavo ne tiktai žmogaus, bet ir Dievo reakciją. Įstabūs yra šiuo atžvilgiu to paties, iš esmės, turinio kelių versijų atvirumas ir naiviškumas. Abraomas atvyko į Faraono kraštą. Bijodamas, kad Faraonas susigundys jo žmonos Saros gražumu ir lieps nužudyti jį, kad pasiimtų ją,

jis įkalbėjo Sarai, kad ji sakytųsi esanti jo sesuo. Faraonas pasiėmė Sarą, o Abraomą gausiai apdovanojo „ir turėjo jis gyvulių ir galvijų, ir asilų, ir vergų ir vergių, ir asilaičių, ir kupranugarių". Bet Viešpats „sunkiais smūgiais nubaudė Faraoną ir jo n a m u s už Sarą, Abraomo žmoną". Tada Faraonas pasišaukė Abraomą, ėmė prikaišioti, kad nepasakė, jog Sara esanti jo žmona, atidavė ją ir atleido su visomis dovanomis, davęs palydovų (1 Mozės, 12). Charakteringa, kad tas pats apsakymas, vėlesne, matyti, redakcija, kiek modifikuotas: teisinė sąmonė jau nesitenkino Faraono atsakingumu, kurio „nuodėmės" vienintėlė priežastis buvo patriarcho ir jo žmonos apgavimas, iš bailumo padarytas. Todėl mes randame ir antrą versiją su tuo skirtumu, kad vietoj Faraono veikia Geraro karalius (1 Mozės, 20). Dievas per sapną įspėjo karalių, kad Sara esanti Abraomo žmona, kad jis neliestų jos, nes turėsiąs mirti. Karalius pasibaisėdamas klausia Dievą: „Viešpatie, nejaugi sunaikinsi ir nekaltą tautą? Ar ne jis pats pasakė man: ji esanti mano sesuo? Ir ji pati taip pat pasakė: jis esąs mano brolis; juk aš tai dariau neišmanančia širdimi ir nekaltomis rankomis..." Dievas atsakė, kad todėl jis neleidęs jam paliesti Saros ir įspėjęs ji, bet kad dabar atiduotų Sarą: „Dabar gi grąžink žmoną vyrui, nes jis yra pranašas, ir pasimels už tave, ir liksi gyvas; bet jeigu negrąžinsi, tai žinok, kad numirsi tu ir v i s i t a v i e j i". Charakteringa, kad pirmoji versija priklauso šaltiniui J, antroji — šaltiniui E. Analogingą antrą versiją žino ir šaltinis I, bet tai paliečia jau vėlesnį laiką, kaip atsitikimas nutikęs Izaokui ir jo žmonai Rebekai (1 Mozės, 26).

Atsakingumo be kaltumo problema iškelta jau, tikrai sakant, apsakymu apie išėjimą iš Egipto. Iš trijų redakcijų, iš kurių sudarytas pasakojimas apie Egipto bausmes, dvi redakcijos (E ir P) faraono atkaklumą aiškina tuo, kad „Viešpats sužiaurino Faraono širdį". Redakcija P tiesiog pradedama nuo Dievo žodžių Mozei: „Tu sakysi visa, ką Aš liepsiu tau, o Aaronas, tavo brolis, sakys Faraonui, kad jis išleistų Izraelio sūnus iš savo žemės. Bet Aš sužiaurinsiu Faraono širdį ir padauginsiu ženklus Mano ir stebuklus Mano Egipto žemėje..." Ir štai dėl to, kad Dievas žiaurino Faraono širdį, visą Egiptą ištikdavo didžiosios bausmės ir negandos. Tiktai redakcija J nuosekliai kalba apie tai, kad Faraonas sužiaurėjo arba „sužiaurėjo Faraono širdis..." jau be Dievo valios.

Tuo būdu, bent svetimtaučių atžvilgiu, atsakomybė už padarytą žalą nėra susijusi su jokia kalte: net paties nukentėjusio kaltė neatleidžia svetimtaučio nuo atsakomybės už žalą, padarytą žydui.

Esant tokiai pažiūrai į atsakingumo pagrindą, mes randame atitinkamuose šaltiniuose labai neaiškių nurodymų apie baudimo r i b a s ir saiką. Seniausias saiko paminėjimas — Lemecho žodžiai, kurie, tikrai sakant, neigia saiką: „Aš užmušiau vyrą, užmušiau sau ant žaizdų, ir jaunikaitį sau ant roną. Kainui septynis kartus bus paieškota, o Lemechui septynias dešimtis ir septynis kartus“ (1 Mozės, 4, 23 - 24). Už žaizdą mirtis. Už gyvybę — daugelis gyvybių. Net už Kainą Dievas nustatė septynis kartus padidintą atsakomybę „kas užmuš Kainą, bus atkeršytas septyneria tiek“.

Sudėdami tuos seniausios iki Mozės Izraelio teisės bruožus (jeigu čia galima kalbėti apie teisę), mes matome, kad atsakingumas už padarytą žalą įvertinamas vien tik to asmens nusistatymu, kuriam žala yra padaryta: jo rūstybė neturi jokių ribų ir rėmų ir ji nėra reikalinga jokių motyvų arba teisinimosi: vis tiek, kas kaltas, vis tiek, kas padarė žalą, vis tiek, kodėl padaryta žala, — už žalą atlyginama tuo pačiu, be saiko, be krašto, be kurio - nors tvardomojo, suvaržomojo principo, kol bus nuramdytas įniršis ir patenkintas kerštas: greta kaltojo sunaikinamas nekaltasis, greta to, kuris fiziškai padarė žalą, naikintini yra ir visi jo artimieji ir jo tauta, ir jo gyvuliai, ir net negyvi daiktai, jam priklausantieji... Nenutūrimas įniršis pirmykščio, primityvaus laukinio žmogaus, nejautusio dar jokių teisinių ir moralinių kliūčių savo jausmams tenkinti, nemokančio savo valios priversti klausyti nieko kito, kaip tiktai vidujinių savo paties traukimų ir instinktų.

Tuo grynai išoriniu ir giliai egocentrišku atžvilgiu galima paaiškinti ir nepaprasta šiurkštybė, kuri taip stebina šių dienų skaitytoją, Senojo Testamento daugelio vietų teisinėse pažiūrose. Jeigu kiekviena padaryta žala — yra nusikaltimas, tai kiekvienas atneštas pelnas savaime yra pateisinamas. Todėl mes matom, kad patriarchai ir tautos vadai visada apgaudinėja, elgiasi išdavikiškai, vagia, svetimauja — ir visa tat nėkiek nėra smerkiama chronikerio arba pasakotojo. Pirmuosius griežtumo ir reiklumo pradmenis elgimuisi ir net ketinimams mes sutiksim tiktai daug vėlesniu laiku.

3. Mozės Įstatymas.

a. Kas yra „Mozės įstatymas“[1].

Mozės Įstatymas, L e x M o s a i c a apibrėžiamas dviem pažymiais: vienas tekstualus, formalus, antras — istorinis. Tekstualiai visi to įstatymo dėsniai susieti su Mozės vardu, kuris duotą jam Dievo Šventąjį Įstatymą perdavė tautai, suformulavęs jį pirmose penkiose Senojo Testamento knygose (Pentateuch). Istoriškai toji teisė yra sukurta nepriklausomo Izraelio tautos egzistavimo periode, pradedant nuo išėjimo iš Egipto žemės, baigiant Jeruzalės žlugimu.

Prieš tądviejų pažymių tolygumą galima iškelti prieštaravimas, kad Pentateuch'o tekstas buvo baigtas redaguoti vėlesniame periode, kad dvi knygos iš jo sudėjimo 3 ir 4 Mozės, be abejojimo sudarytos Babilono nelaisvėje, vadinasi, jau Jeruzalei žlugus, tačiau jose taip pat esama teisinių dėsnių, kurie laikomi yra Mozės sudaryti.

Į tai reikia nurodyti, kad teksto užrašas, teksto sudarymas ir įvykis, tekste aprašomas, pagal laiką, gali būti trys įvairūs momentai. Be abejojimo, daug kas Pentateuch'e tebuvo Babilono nelaisvės kūrybos vaisiai. Bet daug kas buvo užrašai, paliečią tai, kas liko atminime apie tą laiką, kada tauta buvo laisva ir tebegyveno Mozės įstatymais. Taip antai, 4 Mozės knygoje duotos smulkios taisyklės apie miestus - prie-

---

[1] Apie Mozės teisę: be aukščiau nurodytos literatūros apie Senąjį Testamentą dar atskiros knygos „Sellin's Kommentar zum Alten Testament“, *J. Wellhausen* „Prolegomena, Israelitische und Judische Geschichte“, straipsniai enciklopedijose „Evrejskaja Encyklopedija“, „Enciklopaedia Judaica“. Bendras teisės išdėstymas *Johann David Michaelis*. Mosaisches Recht 1771 — 1774 (pasenęs veikalas); *J. Saalschütz*, Das mosaische Recht mit Berücksichtingung des spätern Judischen, 1848. Naujausioji tekstų kritika: *Anton Jirku*, Das weltliche Recht im Alten Testament, 1927 (perdaug „kritiška“, bet įdomus sulyginimas su kitais senais įstatymais); *A. Jeremias*, Das alte Testament im Lichte des Alten Orients, 1906, *J. Jeremias*, Moses und Hammurabi; specialiai apie baudžiamąją teisę: *G. Förster*, Das Mosaische Strafrecht in seiner geschichtlichen Entwicklung, 1900, *Jacob Weismann*, Talion und öffentliche Strafe im Mosaischen Rehcte, 1913, *Allen Page Bissell*, The law of asylum in Israle historically and critically examined, 1884, *H. M. Wiener*, The altars of the old Testament, Beigabe zur orientalischen Literatur — Zeitung, 1927. Plati bibliografija: *S. Eisenstadt*. Repertorium bibilographicum literaturae totius iuris prudentiae hebraicae. Ed. Hamischpat, Hierosolymae.

glaudas. Aiškus dalykas, kad tie dėsniai buvo visiškai atitraukti nuo realios tikrenybės, kurioj yra gyvenę Izraelio ir Judejos tremtiniai. Todėl jų jokiu būdu negalima vertinti kitaip, kaip tiktai užrašus papročių arba įstatymų, veikusių laisvoje žydų valstybėje, ir veikusių, gal, ne paskutiniame periode, o net ir ankstesniu laiku. Neveltui naujausieji tyrinėtojai linkę laikyti tuos dėsnius, teliečiančiais primityvų, pirmykštį, prieš Salemono, Izraelio valstybės periodą.

Tuo būdu, vartodami terminą „Mozės teisė" mes turėsim galvoj Izraelio tautos teisę, susidariusią per laiką nuo išeinant iš Egipto žemės iki Jeruzalei žlugus. Jeigu tekstualiai ji sutampa su tradicine L e x M o s a i c a, tai iš savo turinio, savo supratimu ji, žinoma, yra didžiai skirtinga. Istoriniai tyrinėjimai, sutikdami, tarp kit ko, ir su Biblijos išskaičiavimu, nurodo, kad nuo išėjimo epochos iki pastačius Salemono Bažnyčią, praslinko apie 500 metų[1]. Salemono Bažnyčia egzistavo beveik 400 metų. Tuo būdu, periodas, kuriam prisegami žodžiai „Mozės Įstatymas" nutęsiamas, maždaug, tūkstančiui metų.

Pats savaime, tačiau, tas dalykas neprieštarauja tam, kad Mozės teisė, vis dėlto, būtų, šiaip ar taip, vieninga, vienoda, kad visas jos junginys gali būti įžiūrimas dogmatiškai vieningoj ištisinėj sistemoj. Šitaip žiūrėti į tą teisę galima dvejopu atžvilgiu. Pirmuoju — toji teisė galėjo būti duota to periodo pradžioje ir nekeičiama išegzistuoti iki žydų karalystei žlugus. Tai yra tradicinis atžvilgis. Tūkstančio metų nejudamumas pats savaime nėra argumentas prieš tai: juk mes žinom, kad ji nejudėdama po to egzistuoja ištisus tris tūkstančius metų, tai kodėl nepridėti prie jų dar vieną tūkstantį! Antra vertus, galima prileisti, kad toji teisė yra galutinai išsiplėtojusi per tūkstantį metų tokia, kokia ji yra buvusi prieš karalystei žlungant ir bažnyčią suardant.

Tačiau abi hipotezės turi būti atmestos susipažįstant su tekstu. Pirmiausia krinta į akis tekstų gausumas ir įvairumas. Neliesdami grynai tikybinių - apeiginių nuostatų, sudarančių visų paliepimų daugumą, ir įsidėmėdami tiktai vadinamuosius Mozės įsakymus (dekalogą) ir Mozės įstatymus, mes rasime šiuos įvairius tekstus.

---

[1] Žiūr. The Cambridge Ancient History, 1924, vol. I, 163.

1. Mozės įsakymus mes randame: a) seniausiąją, matyti, redakcija — 2 Mozės, 34; tai yra įsakymai, teliečią vien tik tikybos pagrindus ir visiškai neliečią žmonių savitarpio santykių; b) 2 Mozės, 20 duoda tuos pat įsakymus, bet jau labiau išplėsta ir baigta forma, ta forma, kuria jie virto teisiniu ir moraliniu visos šių dienų žmonijos palikimu.

2. Be įsakymų, kaip žmogaus elgesio pagrindinių normų santraukos, su Mozės vardu ir su paskelbtu jam Dievo šventuoju įstatymu susiejami taip pat Mozės įstatymai. Tuose įstatymuose mes randame labiau išplėstą, detaliuotą normų sistemą, reguliuojančią žmonių savitarpio santykius, ir be to, kas mums itin svarbu, juose mes randame baudžiamųjų sankcijų už svarbiausius Dievo duoto šv. įstatymo peržengimus ir šiaip už nusikaltimus. Reikia skirti trys pagrindinės tokių įstatymų grupės: a) teisynas, betarpiškai pridurtas prie 2 Mozės, 20 (prie įsakymų) ir kartu su tuo skyriumi sudaras vadinamąją Sąjungos Knygą, į kurią galima žiūrėti kaip į seniausią Mozės teisyną; b) įstatymai, duoti 5 Mozės knygoje (ypač 17 — 19 skyriai); c) ištisa įstatymų grupė, kurie įdėti 2 Mozės knygoj (be nurodytos jau vietos), 4 ir 3 Mozės knygose, ir kurie išorinai sujungiami tuo, kad jų redakcija ar užrašas paliečia laiką Jeruzalei žlugus (vadinamasis „Priesterkodex“ arba redakcija P).

Tie tekstai nėra nei to paties turinio atkartojimas, nei vieno kitam papildymas: juose atkartojami tie patys klausimai, bet kalbama apie juos įvairiai (žiūr. žemiau apie miestus - prieglaudas, apie kuriuos kalbama penkis kartus ir vis įvairiai). Todėl pasidaro negalima pripažinti Mozės Įstatymo monolitiškumo, ir todėl niekaip negalima visų tų dėsnių sudėti nei į vieningo pirmykščio įstatymų leidimo rėmus, nei į vėlesnio išplėtimo ir kodifikacijos ribas. Suvienyti juos tegalime ne dogmatiškai, bet tiktai istoriškai, kaip teisei plėsti vieningo proceso įvairių stadijų iliustracijas.

Bet ar negalima tada tuos įvairius dėsnių kompleksus suskirstyti chronologiškai ir ryškiai išskirti seniausią bei naujausią teisę ir tarpinius laipsnius, kad gautų tuo būdu pradedamąjį bei baigiamąjį ir siejamuosius taškus bendroje plėtimosi linijoje. Skyrium, ar negalima išskirti seniausius dėsnius, kaip tikrąjį įstatymą, istoriškojo Mozės duotąjį?

Bet ir šitaip pastatytas klausimas sutinka nenugalimų kliūčių. Neabejojama, kad seniausios teisės bruožų turi Sąjungos Knyga. Bet sunku būtų tvirtinti, kad tai tikrai esanti ta teisė, kuri buvo istoriškojo Mozės duota. To įstatymo tekstas daugelyje vietų rodo į tai, kad visokių įrašų, prierašų ir suderinimų būta senesnio kilimo. Nereikia pamiršti, kad tasai tekstas buvo užrašytas, maždaug, praslinkus 500 metų, o galutinę redakciją įgavo, gal, tiktai Babilono nelaisvėje, tai yra, kai praslinko jau tūkstantis metų, išleidus įstatymą. Laimė, Toros sudarytojai nebuvo per stropūs redaktoriai ir, šalindami ar švelnindami ryškiausius prieštaravimus, jie paliko sveikus daugelį savotiškų, charakteringų dalykų, kurie eina dabar remiamaisiais punktais istoriškai susiklostantiems tekstams restauruoti ir kintančioms pažiūroms būdinti. Todėl visiškai yra galima, visiškai moksliška — teisėta, pasiekiama ir, gal, tikslingiausia ir produktingiausia yra Mozės Įstatymą tyrinėti ne dogmatiškai kaip vienetą, ne dogmatiškai dėsnių atskirų kompleksų atžvilgiu, bet istoriškai, vadinasi, ne atskirų momentų statikos atžvilgiu, bet tūkstančio nepriklausomo Izraelio metų bendrojo plėtimosi dinamikos atžvilgiu.

b. Bendras Mozės teisės apibūdinimas.

Šiuo atvilgiu ir turėdami galvoje galutinai susidariusį formulavimą, mes galime pažymėti šias bendras pagrindines tendencijas:

1) Kaip tik Mozės įstatymų periode Izraelio teisė įgavo sakralinio pobūdžio. Jeigu galutinai hipertrofuota forma sakrališkumas uždėtas buvo, gal jau Jeruzalei žlugus, jeigu beegzistuojant laisvajai karalystei su sakraliniu pobūdžiu kovojo pasaulietiškas teisės, valdžios ir įstatymų supratimas, tai, vis dėlto, įstatymo dieviškojo kilimo supratimas dominavo, nes šitaip buvus mes patiriame iš seniausių redakcijų. Be to, karaliaus Josijos įstatymų leidžiamasis ir reformistinis veikimas, kuriam rūpėjo visų pirmiausia bažnytinė reforma, rodo sakralines, tikybines tendencijas persvėrus dar laisvoje Izraelio valstybėje. Mes matome, kad kiekviename šio pasaulio teisimo akte chronikeris įžvelgia aiškią Dievo ranką. Kiekvienas teisės dėsnis remiamas dievišku precedentu arba dievišku paliepimu. Neužtenka to, kad įstatymas buvo Didžiojo Tautos Vado ir Dievo Pranašo Mozės duotas, jis buvo Mozei duotas jau

sudarytas, kaip paties Viešpaties suformuluota valia. Nėra charakteringesnio dalyko, kaip Mozės įsakymų gimimo nuvaizdavimas:

„O kaip trečioji diena buvo priėjusi ir išaušo, pradėjo griauti ir žaibuoti, ir tamsi debesis buvo ant kalno ir balsas didžiai skambančios triubos; ir visi žmonės stovykloje nusigando. Ir Mozė išvedė žmones iš stovyklos ir jie sustojo žemai prie kalno. O visas kalnas Sinai rūkė todėl, kad Ponas Dievas nužengė ant kalno ugnimi; ir jo dūmai ėjo aukštyn, kaip krosnio dūmai, aža visas kalnas didžiai drebėjo. Ir triubos balsas vis ėjo didyn, Mozė kalbėjo, ir Ponas Dievas atsakė jam su balsu" (2 Mozės, 19).

Tai negalėjo neuždėti tam tikro konservatingumo Izraelio teisei, negalėjo nesutrukdyti jos plėtimosi. Jeigu teisės norma, suformuluota įstatymo pavidalu, šiaip jau virsta jėga pati savaime, įgyja, taip sakant, savo egzistavimo inerciją, neapreidama nuo tikslingumo arba suderinimo su visuomenės pažiūromis, tai kokia smarki turi būti ta inercija, tasai įgimtas nejudamumas teisės normoms, kilusioms iš tokio mistiško, antžmogiško šaltinio. Jeigu Viešpats yra tų normų autorius, tai kuriais samprotavimais galima motivuoti jų pakeitimų reikalingumą arba net galėjimą? Nauji gyvenimo reikalai, pakitėjusios būvio sąlygos, pakitėjusios žmonių pažiūros? Na gi, juk Viešpats, duodamas normas, visa tai yra matęs ir numatęs, o žmonių valia čia aukščiausios valios teturi klausyti, o ne pati spręsti. Štai kodėl žydų teisė virto principialiai konservatyvi, nekintama. Jei Viešpats, davęs tautos vadui Mozei įstatymus, yra vienintelis teisės šaltinis, tai kad pakeistų teisę reikalingas ar naujas Dievo atvėrimas ar suradimas seno, žmonių užmiršto įstatymo. Bet tai galima tik labai retais atsitikimais. Naują atvėrimą teisės ir moralės srity mes sutinkame Senajame Testamente rodos tik vieną kartą — apie tai toliau, dėstant naujus atsakomybės principus, duotus pranašo Jezekielio. Tokiu pat būdu mes sutinkame tik vieną atsitikimą seno įstatymo „suradimo". 2-joje knygoje apie Karalius (22) pranešama, kad Karaliui Josijai nutarus Bažnyčią pataisyti, šventikas Hilkija išimdamas laikomą tam tikslui bažnyčioje sidabrą, surado nežinomą įstatymų knygą. „Ir Sapanas, rašytojas, pranešė apie tai karaliui, sakydamas: knygą davė man šventikas Hilkija. Ir skaitė ją prieš Karalių. Kada karalius išgirdo įstatymų knygos žodžius, įplėšė jis savo rūbus... sakydamas... didis yra pyktis Jahve, kurs ant mūsų užsidegė, todėl kad mūsų tėvai neklausė šios knygos žodžių..."

Istorikai mano, kad ši knyga — yra 5 Mozės knyga, Deutoronomium, antrasis Įstatymas, pagrindinis šaltinis galutinai susidariusiojo Lex Mosaica. Mums nesvarbu: ar šios knygos suradimas buvo sąmoningu suklastojimu visų veikiančių asmenų (Hilkija, Sapanas ir net karalius Josija), arba kai - kurių iš jų, ar iš tikrųjų buvo surasta sena knyga, pav., senas įstatymų projektas, savo laiku atmestas ir tik dabar, pasidaręs senas, įgavęs žmonių akyse senovės ir tikrumo autoritetą. Mums svarbu tik parodyti, kad Izraelitų psichologija jau tada Seną Įstatymą statė aukščiau naujo gyvenimo[1]. Todėl mes neturime stebėtis, kada pamatysim, kad net radikaliausieji reformatoriai savo reformą, kuri visiškai turi nuneigti pirmesnę teisę, pradeda nuo žodžių: „Nemanykite, kad aš atėjęs Įstatymo ar Pranašų panaikinti, ne panaikinti aš atėjau, bet įvykdyti..."

Principialiai nesant galimumui sistematingai keisti įstatymus ir taikinti jį prie gyvenimo reikalavimų — juk negalima kiekvienu pareikalavimu turėti Dievo atvėrimą arba seno įstatymo suradimą — pasiliko vienintėlis kelias: įstatymo aiškinimas. Mes pamatysim, kad vėliau, kada įstatymo gyvenimui prieštaravimas pasirodė visai nepakenčiamas, įstatymo „aiškinimas" pavidale taisyklių, iš kurių vėliau susidarė Talmudas, įgavo visai keistą, ypatingą, nekartojamą formą neribotos sofistikos, kurioje ir raidė ir dvasia įstatymo aukojama tikslui: pritaikinti jį prie gyvenimo. Ir mes matome, kad talmudistai sukūrė mokslą, kad greta su rašytų įstatymų reikia skaitytis dar su nerašyta tradicija, kuri irgi eina nuo Mozės laikų taip sakant autentiškai aiškinant rašytą įstatymą: ne gyvenimo reikalavimuose, bet tradicijos senoviškume ieškojo sau autoritetą Mišnos tvėrėjai.

Jei tokiais būdais — naujo atverimo, seno įstatymo suradimo arba niekuo nevaržomo aiškinimo — dar galima buvo papildyti arba savotiškai išaiškinti seną įstatymą, tai jį panaikinti nebuvo jokio galimumo. Istorijos mokslui tai buvo labai didelės vertės ypatumas. Jei Senajam Testamente mes turime stebėtiną įvairiausių epochų teisės ir dorovės dėsnių konglomeratą, taip kad tekstai, kurių atsiradimas skiriasi ilgais amžiais, taikingai surašyti vienas greta kito, ne tik kaip knygos, ne tik kaip skyriaus, bet kartais kaip vieno sakinio pra-

[1] Ryškų kontrastą šitam atsitikimui mes randame Romos istorijoje suradime karaliaus Numos Pompiliaus knygų (žiūr. toliau).

džia ir galas — tai čion mes turime dėkoti Senojo Testamento redaktorių senam įstatymui pagerbimui: seną įstatymą jie galėjo papildyti, prie jo jie kartais drįso prirašyti naują dėsnį, bet jie tvirtai žinojo, kad išbraukti, išmesti seną įstatymą žmogaus ranka nebegali.

2. Ir kitas žydų teisės bruožas yra jo sakralinio pobūdžio organiškas išdavinys.

Izraelio tikyboje, kaip ji yra susidariusi Mozės teisės viešpatavimo periode, Dievo ir žmonių savitarpio santykiai nustatomi sandara, sąjunga, sudaryta tarp Dievo ir tautos. „Dievas" ir „Tauta" — dvi sąvokos, ne tiktai dominuojančios, bet slėgiančios, visa išstumiančios, suardančios. Nėr „žmogaus", nėr „piliečio", nėr „šeimos" — tėra tiktai tauta, kurios visi nariai surišti bendra savitarpio sandora su Dievu ir įpareigoti tarpusavio laidavimu, bendra atsakomybe. Maksimumas kolektyvistiškumo, visiškas individualistiškumo nebuvimas, nuneigimas, neprileidimas. Prieš bendro kolektyvo, tautos ir Jahve ideją turi nykti betarpiškas žmogaus jausmas[1], nuosavybės teisės jausmas[2], šeimos prieraišumo jausmas[3]. Bet gal būt charakteringiausias ta prasme yra 5 Mozės 5, 8 nuostatas, kur nustatoma, kad padarius grynai civilinę turto žalą, ir pasirodžius, kad nei nukentėjusio nei jo giminių nėsama, žala, vis dėlto turi būti atlyginta: tada tai, kas grąžinama, kuo nusidėta, priklauso Viešpačiui per kunigą, virš aukojamojo avino (4 Mozės, 5, 8).

Koks griežtas priešingumas romėnų ir germanų teisės principui, kur kaip norma, kaip pagrindinis dėsnis net baudžiamojoj teisėj buvo: Kein Kläger, kein Richter.

---

[1] Įstatymas savo galutinėje plėtojimosi stadijoj reikalavo, kad būtų nuslopintas natūralus baudžiamojo teisimo stumiklis — kerštо jausmas, paliepdamas „nekeršyk ir neturėk pykčio savo tautos sūnums", bet čia pat reikalaudamas: „išrodyk savo artimo kaltę ir neprisiimsi jo nuodemės" (3 Mozės, 19, 17, 18).

[2] Nuostatai dėl vergų, arba kad ir šie nuostatai: „Kada skinsi valsius savo vynuogyne, nerink likučių: tegul lieka ateiviui, našlaičiui ir našlei" (5 Mozės 24, 21; ten pat apie alyvos medį ir piūtį 19 ir 20; tos pačios taisyklės 3 Mozės knygoje, 19, 9).

[3] Padavimas apie Abraomo aukojimą ir juridinis *pendant* prie jo — nuostatas, įpareigojąs tėvus išrodyti sūnaus palaidūno kaltę prieš visuomenės teismą, kad toji nubaustų mirtimi (5 Mozės 21, 18—21), nuostatas, didžiai stebinęs net Talmudo komentatorius („Sūnaus palaidūno nebuvo ir nebus", žiūr. toliau).

c. Taliono pradžia.

Aukščiau minėti pagrindiniai du bruožai, dvi Mozės įstatymo periodo teisės tendencijos verčia mus laukti baudžiamosios teisės srityje žymios pažangos ir didelio savotiškumo.

Jeigu pirmesniame periode mes matėme viešpataujant neapribotą arba beveik neapribotą kerštą objektingo pakaltinimo pagrindais, tai šio periodo teisė pasižymi kova su kerštu, jo apribojimu ir net visiškuoju jo uždraudimu.

Pagrindinė ideja, kuria buvo apribojamas kerštas, buvo kaip tik taliono ideja — garsus, toks charakteringas Mozės teisei, kelis kartus joje atkartotas dėsnis: gyvybė už gyvybę, akis už akį, dantis už dantį. Jeigu dabar, radus Hamurabi įstatymus, mes jau žinom tą principą viešpatavus ir kitose gretimose tautose, tai vis dėlto, reikia pripažinti, kad Mozės įstatymuose jis daug ryškiau yra pabrėžtas ir visai baudžiamajai teisei yra uždėjęs savotišką žymę.

Dabar, šių dienų laikui, tasai principas skamba žiauriai ir net nežmoniškai. Bet savo gimimo momentu jis reiškė didžią pažangą ir buvo priemonė tildyti, malšinti siūtingo įniršio pagautoms liepsningoms natūroms, kurios nežinojo ribos savo kerštui ir pykčiui. Ir pirmykštė to įstatymo redakcija, reikia atstatyti tokia forma: už gyvybę t i k t a i vieną gyvybę, už akį t i k t a i vieną akį, už dantį t i k t a i vieną dantį", žodžiu, kaip priešingybė, kaip sugriovimą, kaip pasmerkimą to principo ir dėsnio, kuris yra išreikštas Lemecho giesmėje.

Bet reik pastebėti, kad tasai pirmykštis talionui nustatyti periodas neužsiliko Senojo Testamento tekste. Tie tekstai, kurie ten duodami, turi bruožų iš kitų epochų, kada taliono dėsnis ėmė vaidinti jau visiškai kitokį, ne tiek progresyvaus, kiek konservatyvaus, ir net, galima pasakyti, regresyvaus principo vaidmenį.

Taliono dėsnis Mozės knygose yra išreikštas tris kartus.

„O jei bus padaryta žala, tai atiduok gyvybę už gyvybę, akį už akį, dantį už dantį, ranką už ranką, koją už koją, nudegimą už nudegimą, žaizdą už žaizdą, pažeidimą už pažeidimą" (2 Mozės, 21, 23 — 25).

„Tenepasigaili jo tavo akis: gyvybę už gyvybę, akį už akį, dantį už dantį, ranką už ranką, koją už koją" (5 Mozės, 19, 21).

„Kas užmuš kurį - nors žmogų, bus nužudytas... O kas sužalos savo artimą, tam reikia padaryti tai, ką jis yra padaręs. Perlaužimą už perlaužimą, akį už akį, dantį už dantį: kaip jis sužalojo žmogų, taip jis turi būti sužalotas... Ir kas užmuš žmogų, tas turi būti nužudytas“ (3 Mozės, 24, 17, 19—21).

Kritika labai maža tekreipė dėmesio į šių, pažiūrėti, pažodžiui atkartojančių viens kitą dėsnių teksto skirtingumą[1]. O tuo tarpu teksto skirtingumas liudija apie tai, kad tų dėsnių sudarymas ir formulavimas viens nuo kito yra gal ištisais amžiais atskirti.

Visų pirma pastebėkime, kad nė vienas iš tų tekstų neatspindi taliono dėsnio nustatomosios epochos, niekur neišreikšta ideja, kad tai esąs aukščiausias saikas, kad daugiau reikalauti ir imti esą negalima. Jau pirmame, seniausiame tekste paliepimas nukreiptas ne į keršytoją, ne į nuskriaustąjį, bet į skriaudėją: „atiduok. Čia galima jau įžiūrėti įstatymų leidėjo kova su epochos pažiūromis ir tendencijomis, kurios reikalavo sumažinti atsakomybę. Bet tos tendencijos tebuvo skriaudėjo, kaltojo reiškiamos. Patsai keršytojas dar nekėlė abejojimų, ir įstatymų leidėjas telaikė reikalingu padėti jam pasiekti jo teisėtą ir teisingą tais laikais reikalavimą.

Kitaip skamba antrasis tekstas: „tenesigaili jo tavo akis“. Čia paliepimas nukreiptas jau į tą, kas turi įvykdyti bausmę, visų pirmiausia, vadinasi, į nuskriaustąjį, į keršytoją. Tame pat 3 Mozės knygos skyriuje sakoma, kad neatsitiktinį užmušėją miesto seniūnai turi atiduoti į keršytojo rankas už pralietą kraują, kad jisai mirtų, ir po to pasakyta

„Tenepasigaili jo tavo akis; nuplauk nuo Izraelio nekaltojo kraują, ir bus tau gera“ (5 Mozės, 19, 13).

Tuo būdu įstatymų leidėjas čia neapriboja privataus keršto, bet priešingai, kovoja su keršytojo minkštumu, draudžia jį. Galima manyti, kad taliono praktika nuo jos nustatymo momento iki kalbamo laiko perėjo visą evoliuciją, kad nuskriaustasis, keršytojas dažnai, jei ne visada, bevelydavo užuot be jokios naudos praliejęs kraują arba sužalojęs kaltąjį, paimti jį į nelaisvę arba leisti išsipirkti. Žodžiu, ištisa kompo-

[1] Net specialioj, smulkioj ir labai turiningoj monografijoj *J. Weismann*, Talion und öffentliche Strafe im Mosaischen Rechte, 1913, beveik visai apleistas 5 Mozės knygos tekstas, sudaręs charakteringą ir istoriškai reikalingą grandį tarp 2 Mozės ir 3 Mozės knygų teksto.

zicijų sistemos epocha skiria taliono pirmykštį dėsnį nuo nagrinėjamojo nuostato[1]. Toj praktika sutiko griežtą įstatymų leidėjo pasmerkimą, kuris, įžvelgęs nusikaltime žalą ne tiktai nuskriaustajam, bet visam kolektyvui („nuplauk Izraelio nekaltojo kraują"), įžvelgęs ne tiktai skriaudą, bet ir visuomeninį nusikaltimą ir nuodėmę, kartu pastebėjo, kad nusikaltėlis pasprunka, išvengia teisėtos bausmės.

Paliepimas, nukreiptas į keršytoją, matyti, nepasiekė tikslo. Ir visuomenei nebeliko nieko kita, kaip paimti į savo rankas bausmės vykdymą. Paskutinis, trečiasis tekstas iš 3 Mozės knygos nukreipia paliepimą jau ne į skriaudėją ir ne į keršytoją — abu yra minimi tekste trečiuoju asmeniu: „jis" ir „žmogus" — bet į visuomenę: „sužalojus, taip ir jam reikia padaryti". O nužudęs, jis turi būti atiduotas ne į keršytojo rankas, kaip kad pirma, bet nužudytas.

Tuo būdu tuose, taip panašiuose į kits kitą, tekstuose, akylas stebėtojas mato keičiantis visiškai įvairias epochas, nuo apriboto privataus keršto viešpatavimo iki pripažįstant, jog bausmę uždeda ne nuskriaustasis, bet visuomenė.

d. Nuostatai dėl miestų - prieglaudų.

Dar vaizdžiau, įmanomiau, o mums itin pamokomai (nes priartins betarpiškai prie atsakingumo problemos) kova su keršto teise ir baudžiamojo baudimo perėjimas nuo keršytojo į visuomenę, atsispindėjo nuostatuose dėl miestų - prieglaudų.

Visų pirmiausia nuostatai dėl miestų - prieglaudų ryškiai liudija apie tai, kad privataus keršto teisė buvo išeiginis punktas baudžiamajai teisei plėtotis kalbamajame periode. Net vėliausia redakcija prieglaudos teisė yra suformuluota, kaip proga užmušėjui išsigelbėti, pasislėpti nuo keršytojo už pralietą kraują. Visiškai ryškiai pabrėžiama keršytojo teisė nužudyti užmušėją, net užmušusį dėl neatsargumo arba atsitiktinai, nužudyti pačiam sutikus kur už miesto - prieglaudos. Tiktai

[1] Praleidęs kitas analogijas, tenurodysiu tiktai, kad „tenesigaili jo tavo akis" beveik pažodžiui primena *Lietuvos Teisynas* 12 str. „A nad zlodeem milosti ne nadobe", straipsnį, suformuluotą epochoje, kada bausmė iš nukentėjusio, keršytojo rankų pereidavo į valstybės rankas. Bet Lietuvos Teisyną nuo epochos, kada Rytų Europos teisės sistemoje buvo suformuluotos pirmosios taisyklės privačiam kerštui apriboti, skiria bent trys, keturi amžiai.

mieste - prieglaudoj keršytojo teisė apribojama: visuomeninis teismas sprendžia klausimą, ar turi būti užmušėjas išgelbėtas nuo keršytojo rankų ar ne. Dar daugiau, net ir tada, kada užmušėjui pasisekdavo išsigelbėti mieste - prieglaudoj ir visuomeninis teismas pripažindavo, kad užmušimas nebuvo sugalvotas, užmušėjas tegaudavo teisę likti mieste - prieglaudoj. Bet jeigu jis apleisdavo tą miestą, tai keršytojas vėl galėdavo nebaudžiamas nužudyti jį. Tokia plati ir tiek maža apribota buvo dar toji keršto teisė miestų - prieglaudų nusistatymo epochoje.

Penkiose vietose[1] yra minima prieglaudos teisė. Tas tekstų gausumas rodo, kad istoriškai tų nuostatų turėta didelės praktiškos reikšmės, kad tų procesualinių taisyklių ribose kovota su privataus keršto principu. Nuostatų dėl prieglaudų palyginimas yra labai charakteringas ir pamokomas istoriniams susiklostymams Mozės įstatymuose pažinti.

Sąjungos knygoje yra du greta įdėtu nuostatu, liečiančiu prieglaudas:

„Kas neketino piktai, bet Dievas nukreipė jo ranką; tai Aš paskirsiu tau vietą, kur pabėgti užmušėjui.

O jei kas tyčia (ketindamas) užmuš artimą klastingai; tai nuo Mano aukuro pasiimk jį nužudyti"[2].

Neabejojama, senesnis yra teksto galas, bet paprotys, kad aukuras yra prieglauda, yra dar senesnis: prieglaudos teisė prie aukuro nenustatoma, bet greičiau apribojama, kaip egzistuojanti jau ir piktai panaudojama. Kad toji taisyklė nebuvo negyva įstatymo raidė matyti iš to, jog žydų tautos chronika praneša du jo pritaikymo atsitikimu praktikoje, kai pabūgusieji karaliaus Salemono rūstybės bėgo prie aukuro ir griebėsi už jo ragų. Vieną kartą — Adonijui — karalius dovanojo bausmę (laikinai), antru atveju — Joavą liepė nužudyti prie aukuro[3].

Kai - kas laikosi nuomonės, kad tiktai tokia forma prieglaudos teisė faktinai yra egzistavusi. Kad tiktai po to, kai karaliaus Josijos reforma centralizavo šventimą vienoje vietoje, Jeruzalės Bažnyčioje, ir sunaikino visus vietos aukurus, ir ka-

[1] Tos vietos: 1) 1 Mozės, 21, 13 ir 14. 2) 2 Mozės, 4, 41 ir 42. 3) 5 Mozės, 19. 4) 4 Mozės, 35. 5) Jėzaus, 20.

[2] Mozės, 21, 13 ir 14.

[3] I Karalių Knyga, 1, 50 ir 2, 29 ir tol.

da tuo būdu iš daugelio Judejos vietų „tolimas pasidarė kelias" į aukurą[1], tada tiktai iškilo mintis paskirti tam tikrus miestus - prieglaudas, mintis, kuri, galimas daiktas, praktiškai visai net nė nebuvo įvykdyta ir liko teorija popieryje. 2 Mozės knygos tekstan buvo įrašytas pažadėjimas duoti prieglaudas, tiktai kad suderintų tą tekstą su vėlesniais tekstais.

Nėra abejojimo, kad pažadėjimas duoti prieglaudas, įdėtas į Mozės lūpas 2 Mozės knygoje, būdamas vėlesnio kilimo, tėra suderančios redaktoriaus rankos įrašas. Bet vis dėlto sunku būtų prileisti, kad visas prieglaudų institutas tebuvo tik teorija, likusi popieryje: per daug dėmesio buvo skiriama tam institutui, per svarbūs nuostatai neatskiriamai yra susiję su juo, per daug skirtingi yra iš savo dvasios tie nuostatai[2], kad jie galėtų būti priskirti prie tos pačios epochos. Be to, prieš tai pasisako geografija ir aritmetika. Jeigu pacituotoj vietoj Mozė žada paskirti „vietą", pavartojus vienaskaitą, tai antrame tekste, 5 Mozės knygoje, jau sakoma, kad Mozė atskyrė t r i s miestus „šiapus Jordano į saulėtekį", t. y. toje žadėtosios žemės dalyje, kurią pirmiausia buvo užėmusi Izraelio tauta. Tame pat tekste sakoma, kad Mozė leido prie tų trijų miestų pridėti dar tris, „kada Viešpats Dievas išplės tavo ribas ir atiduos tau visą žemę, kurią Jis žadėjo duoti tavo tėvams" — aiškus įrašas prie pirmykščio teksto. Kitame iš eilės tekste[3] mes jau turime to pasižadėjimo ištesėjimą, taip pat įdėtą į Mozės lūpas:

„O miestų, kuriuos jūs turite tam duoti, miestų - prieglaudų š e š i s turi būti jūsų krašte.

Tris miestus duokite šiapus Jordano ir tris duokite Chanaano žemėje; miestai - prieglaudos turi būti jie" (4 Mozės, 35, 13 ir 14).

Ir pagaliau apie šešis miestus išvardydamas juos, pradedant nuo miestų į vakarus nuo Jordano, kur buvo nusikėlęs Izraelio centras, kalba paskutinysis tekstas Jėzaus knygoje, 20.

Jau ta išorinė schema, taip tiksliai atitinkanti istorišką Izraelio ribų išsiplėtimą, sunkiai gal būti suvokiama, kaip grynai

---

[1] Plg. 5 Mozės, 19, 6.

[2] Dėl prieglaudų nuostatų skirtingumo, tačiau, literatūroje yra įvairių nuomonių: žiūr. *Allen Page Bissell*, The law of asylum in Israel, 1884, ligšiol plačiausias tyrinėjimas.

[3] 5 Mozės, 19, 8, 9.

teorinis tos pačios epochos prasimanymas. Jeigu dar prisiminti, kad glaudžiai, neatskiriamai su tais nuostatais yra taip pat susijusios chronologiškai išdėstomos procesualinės taisyklės ir vis sudėtingesnės materialinės taisyklės, skiriančios atsitiktinį ir apgalvotą užmušimą, tai tų taisyklių istoriškojo tikrumo klausimas rodosi neabejojamas.

Greičiau galima sutikti su nuomone, kad tos taisyklės atspindi daug senesnę epochą, negu paskutiniai žydų karalysčių nepriklausomumo metai. Mat, miestų — prieglaudų nuostatai teturėjo prasmės tol, kol įstatymų leidėjas kad ir kovojo ir apribodavo, bet visada labai plačiu mastu prileisdavo kerštо teisę. Institute išsiplėtimas, skaičiais ir geografiškai, parodo, kaip buvo siaurinamos privataus kerštо ribos, kaip buvo lengvinama skriaudėjui pasinaudoti visuomenės gynimu prieš kerštytojo savivališką baudimą už pralietą kraują. Bet ar pasibaigė tas procesas paskyrus šešis miestus? Ar nepavirto visa žemė prieglauda, t. y. ar nebuvo deklaruota, kad tiktai visuomeninis teismas apskritai tegali nustatyti baudimą?

Jau išdėstydami pažiūrų į talioną keitimąsi mes buvome nurodę, kad nagrinėjamam periodui besibaigiant visuomenė ėmė žiūrėti į nusikaltimą kaip į savo dalyką, savo interesą ir nusikaltėlio baudimą iš kerštytojo rankų paėmė į savo rankas. Greta tokių pažiūrų visiškai negalėjo būti to labai plačių teisių suteikimo kerštytojui, kaip tai numano prieglaudos institutas. Prie to mes galim dar pridėti, kad vėlesniuose šaltiniuose mes tiesiog randame kerštо uždraudimą:

„Nekerštyk ir neturėk pykčio savo tautos sūnums, bet mylėk artimą kaip patį save“ (3 Mozės, 19, 18).

Greta tokios ideologijos visiškai negalima prileisti, kad kerštytojui būtų suteikiama teisė beveik neapribojamai, visur, išskyrus šešis provincijos miestus, bausti teisti savivališkai net ir atsitiktinį užmušėją. Toje epochoje nuskriaustojo vaidmuo pasidarė jau visai kitoks; tame pat tekste, kur draudžiamas kerštas, nurodytas ir tasai naujas nuskriaustojo vaidmuo:

„Neturėk pykčio broliui savo širdyje; išrodyk tavo artimo kaltumą ir neprisiimsi jo nuodėmės“ (3 Mozės, 19, 17).

Kaltumo išrodytojo, kaltintojo vaidmuo suteiktas nuskriaustajam. O teismas ir baudimas pavesti visuomenei. Kerštytojui šioje sistemoje vietos nėra.

Ir dar vienas samprotavimas. Tarp išvardytų miestų — prieglaudų mes nerandame jungtinės karalystės, o vėliau Judejos sostinės, Jeruzalės. Ar galima iš to pasidaryti išvada, kad atsitiktinis užmušėjas turėjo iš sostinės, iš administracijos ir valdžios, tiek pasaulietiškos, tiek ir dvasinės, centro bėgti ieškoti teismo ir visuomenės apgynimo į provincijos miestus? Ar neteisingiau pasidaryti išvada: tuo laiku, kai Jeruzalė virto sostine (Dovydas) — prieglaudų taisyklės nebeteko praktiškos reikšmės, visa žemė, o netiktai šeši miestai, virto „prieglauda“[1], nes visur baudžiamojo teisimo dalykas perėjo į visuomenės ir teismo rankas.

e. Kaltumo formų išsiplėtimas Mozės teisės periode.

Miestų — prieglaudų nuostatai turi mums didžiai rūpėti, nes tos, taip sakant, procesualinės taisyklės pagrindais augo amžių svarbumo pagrindinis materialinės teisės principas: įvairių kaltumo formų suskirstymas.

Tasai tikslas aiškiai yra nurodytas jau seniausiame tekste, 2 Mozės knygoje, kur „piktai neketino“ buvo priešais pastatoma užmušimui „ketindamas... klastingai“. Iš tolesnio teksto matyti, kad sudavęs susiginčijus kumščiu, jeigu tuojau ištikdavo mirtis, būdavo nužudytinas“, t. y. atsakydavo už užmušimą; taip pat, jeigu kas užmušdavo susipešus (arba sužalodavo) nėščią moteriškę (2 Mozės, 21, 18 — 23).

Tolesnis tekstas trijų miestų atskyrimo tikslą formuluoja tokiais žodžiais:

„Kad pabėgtų ten užmušėjas, kuris užmuš savo artimą netyčia, nebūdamas jam priešas nei vakar nei užvakar, ir, pabėgęs į vieną iš tų miestų, kad liktų gyvas“ (5 Mozės, 4, 42).

Ne vidujinėje paties užmušimo pusėje, bet išorinėje pirmesnių kaltojo ir aukos savitarpio santykių pusėje ieško įstatymų leidėjas vedamosios gijos kaltumo formoms suskirstyti.

---

[1] Galima, tačiau, prileisti, kad uždraudus bendrai kerštą, buvusiems miestams — prieglaudoms liko kalėjimo surogato arba priverčiamojo laikymo vietos savumas. Apie tai, kad toksai laikymas buvo praktikuojamas rodo pasakojimas III Kar. 2,36.

Tolesnis tekstas prie to pažymio „nebūdamas jam priešas nei vakar, nei užvakar“ prideda dar naują momentą:

„Ir jeigu kas nueis su savo artimais į mišką malkų kirsti, ir užsimos jo ranka su kirviu, kad medį nukirstų, ir nusmuks geležis nuo kirvakočio, ir užgaus artimą, ir tas numirs; toksai tepabėgie į vieną miestų, kad liktų gyvas“ (5 Mozės, 19,5).

Kaip matome, prie išorinio savitarpio santykių pažymio pridedamas kazuistiškai, kaip pavyzdys, matyti, paimtas iš praktikos, atsitikimas, kur išorinės paties veiksmo aplinkybės neprileidžia kaltumo.

Dar toliau plinta suskirstomoji mintis sekančiam tekste.

„Jeigu kas suduos kitam geležiniu įrankiu, kad tasai numirs...

Ir jeigu kas suduos kitam iš rankos akmeniu, nuo kurio galima mirti, ir tasai numirs...

Arba jeigu mediniu įrankių, nuo kurio galima mirti, suduos iš rankos, kad tasai numirs...

Jeigu kas pastums kitą, neapkęsdamas jo arba tyčia mes ant jo ką-nors, ir tasai numirs,

Arba susipykęs suduos jį ranka, ir tasai numirs... ... tai jis yra užmušėjas; keršytojas už pralietą kraują gali nužudyti užmušėją tuojau, sutikęs jį“.

„Bet jeigu jis pastums jį netyčia, nesusipykęs, arba numes ant jo ką-nors netyčia,

Arba jeigu kurį-nors akmenį, nuo kurio galima mirti, neapsižiūrėjęs numes ant jo, ir tasai mirs, bet jis nebuvo jam priešas ir nelinkėjo jam pikta; ...tai visuomenė turi išgelbėti užmušėją nuo keršytojo už kraują rankos“ (4 Mozės, 35).

Mes matome, kad čia susikaupęs prityrimas duoda gausesnės kazuistiškos medžiagos, įvairiai nušviesdamas tą pačią problemą: ir aplinkybių atžvilgiu, ir išorinio veiksmo, ir veiksmo įrankio, ir kaltojo numatymo, žinojimo ir motyvo atžvilgiais. Galima pasakyti, čia medžiagos susikaupimas priėjo jau beveik tą stadiją, kada principui atsiranda jau bendra formulė. Palyginus tuos tekstus, dar kartą aiškėja, kad visiškai yra negalima priskirti jų prie vieno laiko ar bent prie vienos epochos: toksai prityrimas per amžius tegalėjo būti kaupiamas ir sukauptas.

f. Neatsargumo sąvokos diegai.

Visose įvairiose redakcijose mes matome priešais pastatant du atsitikimu: arba užmušimas padarytas ketinus, kaltai,

numačius, ar galėjus numatyti — tada uždedama visa atsakomybė, — „gyvybė už gyvybę“. Arba nekaltai, „Dievas nukreipė ranką“. Ar tat reiškia, kad Mozės teisė težino tiktai kaltę ir nekaltę, ir kad toji teisė nepakilo iki skirdama kaltumo sritį dviem kategorijom: sunkesne, tyčios, ir lengvesne, neatsargumo.

Neabejojama, kad praktikoje teisiant ir pritaikant miestų — prieglaudų teisę, be atsitikimų, numatytų įstatymu, yra buvę ir kitaip konfliktams spręsti atsitikimų: išsigelbėjęs prieglaudoje ir pripažintas esąs neišduotinas, norėdamas įgyti kėlimosi laisvę, kad nereikėtų bijoti keršytojo, būdavo pats suinteresuotas susitaikinti su juo. Tuo pačiu būdavo suinteresuotas ir keršytojas, nes kitaip jis juk nieko negaudavo. Į šitokio atsitikimo galėjimą ir praktiką atsargiai nurodo ir taisyklės redakcija, pagal kurią draudžiama buvo išsipirkti atsitikimais, pripažintais apgalvotu užmušimu. Vadinasi, kaip tik neatsargus užmušimas buvo greičiausia ta sritis, kur buvo praktikuojamas išsipirkimas. Prileidę tai, mes turėtume juodai sudarytą sistemą, skirstančią visus veiksmus, dėl kurių atimama gyvybė kaltumo atžvilgiu, būtent: atsitikimas, kur nėra jokio atsakingumo, toliau neatsargumas, kur atsakingumas yra grynai turto, ir, pagaliau, tyčia, kur numatomas visiškas atsakingumas taliono pagrindais.

Toks prileidimas yra kai-kurių tekstų patvirtinamas. Taip antai, atsakingumo už neatsargumą pripažinimas aiškiai matyti iš statybos taisyklės:

„Jeigu statysiesi naujus namus, tai įtaisyk tūrėklus paliai savo stogą, kad neužvestum kraujo ant savo namų, jei kas-nors nukris nuo jų“.

Ypač charakteringi visam Mozės teisės idejų kompleksui yra nuostatai dėl badaus jaučio.

„Jeigu užbadys jautis vyrą ar moterį, kad numirs: tai jautį užmušti akmenimis, ir jo mėsos nevalgyti, o jaučio savininkas nekaltas.

Bet jeigu jautis badus buvo ir vakar ir užvakar, ir jo savininkui pranešta buvo apie tai, ir jis nesergėjo jaučio, o tasai užbadė vyrą ar moterį; tai jautį užmušti akmenimis ir jo savininką užmušti.

Jeigu bus jam uždėtas išpirkimas; tai tegu išsiperka savo gyvybę, kiek jam bus uždėta.

Ar sūnus bus užbadytas, ar duktė; tuo pat įstatymu pasielgti su juo“ (2 Mozės, 21, 28—31).

Visos tendencijos ir vidujinės sunkenybės, kurias to periodo teisė turėjo nuveikti, matyti tuose nuostatuose. Mes matom, gyvulys yra kaltininkas, jis baudžiamas ir baudžiamas kaip žmogus — užmušamas akmenimis. Bet vieno kaltė nepanaikina kito kaltės — greta kalto gyvulio gali būti kaltas ir žmogus, kuris atsako už gyvulio nusikaltimą taip pat kaip ir gyvulys: mirtimi. Bet kartu su tuo atsirado ir sąmonė, kad savininko kaltės gali ir visai nebūti, ir tada atsako tiktai gyvulys. Dar daugiau: jeigu savininkas ir kaltas, vis dėlto, jo kaltė yra kita — iškyla išsipirkimo galėjimas, kuris neleidžiamas kitais tikrojo užmušimo atsitikimais.

Tuo būdu mes matom čia iškylant, ryškiai apibrėžiamus, visus tris kaltumo laipsnius: atsitikimą, neatsargumą ir tyčią su įvairiais kiekvienam laipsniui padariniais.

g. Individualaus atsakingumo pradai.

Jeigu badaus jaučio nuostatuose mes esam nustatę diegus kaltinimui skirstyti trimis formomis, t. y. labai aukštą atsakingumo esmės supratimo stadiją, tai vis dėlto nepaprastai rėžia ausį ir stebina savo kontrastu, kenkdamas tam juridinės minties aukštumui, iš vienos pusės gyvulio atsakingumas, iš antros pusės savininko atsakingumas ne tiktai už save, bet ir už gyvulį. Tai verčia mus pastatyti dar vieną klausimą iš atsakingumo principų srities. Jeigu pirmesniame periode mes radome platų atsakingumą už kitus, tai ar galim mes pasakyti, kad Mozės Įstatymo periodo teisė nuveikė tą principą ir nustatė individualaus atsakingumo pradus.

Neabejojama, kad to periodo teisė žymiai yra apribojusi atsakomybę už kitus, bet vis dėlto principialiai ji yra išsaugojusi ją. Dešimtyje įsakymų vaikų baudimas už tėvus įnešamas į Dievo apibrėžimą:

„Aš Viešpats Dievas tavo, Dievas Gynėjas, už tėvų kaltę baudžiąs vaikus iki trečios ir ketvirtos kartos, neapkenčiančius Manęs“ (2 Mozės, 20, 5).

Stereotipiškai ta pati formulė atkartota ir 5 Mozės knygoje. Tiesa, tos formulės paliečia betarpiškai tikybinius nusikaltimus, be to jose yra ir apribojimo: jeigu pirmesnėse epochose vaikai atsakydavo neapribojant kartų skaičiaus, tai dabar jie teatsako iki trečios, daugiausia, iki ketvirtos kartos, ir

tiktai atlyginimas už dorybę nėra apribojamas (iki tūkstančio kartų). Bet vis dėlto principialiai atsakingumas už kitus neneigiamas.

Kad tai nėra buvusi tiktai teorija, kad tai lietė ne tiktai „Viešpaties takus", bet kad tai yra buvusi reali gyvenimo praktika, galima matyti ir iš Izraelio tautos chronikos, kur dažnai pranešama apie giminiečių išnaikinimą už vieno šeimos nario kaltę. Labai charakteringas yra chronikos apsakymas apie karaliaus Amasijos įžengimą į sostą: jis nužudė savo tarnus, užmušusius jo tėvą, bet užmušėjų vaikų nenužudė, remdamasis Mozės įstatymu. Rėmimasis įstatymu yra, aišku matyti, vėlesnio laiko įrašas. O tas dalykas, kad chronikeris laikė reikalingu pažymėti tą ypatingą karaliaus minkštumą, rodo, kad paprastai kitaip buvo daroma. Bet atsižvelgiant į tai, kad tie tarnai buvo jo paties, kad dėl tėvo mirties jis įžengė į sostą, aišku, kad chronikeris pabrėžė tą įtariamąją malonę ir minkštumą kaip tik ne pagirti, bet greičiau pasmerkti karaliui Amasijai.

Bet gal, vis dėlto, Mozės periodo pabaigoj buvo suformuluotas individualaus atsakingumo principas? Juk mes randame 5 Mozės tekste nuostatą, kurį pirmesnieji tyrinėtojai laikė reikalingu dėti į atsakingumo dėsnio pagrindą pagal Mozės Įstatymą:

„Tėvai neturi būti baudžiami mirtimi už savo vaikus, ir vaikai neturi būti baudžiami mirtimi už tėvus: kiekvienas teturi būti baudžiamas mirtimi už savo nusikaltimą" (5 Mozės, 24, 16).

Bet jeigu net pripažinti to nuostato tikrumą, tai vis dėlto jis tebuvo atsiradęs tiktai į nepriklausomo Izraelio pabaigą, t. y. pasidarė visiems žinomu principu nuo to momento, kai karaliaus Josijos laikais rasta knyga, kurios dėsniai taip prieštaravo tikrenybei, jog karalius Josija susidraskė savo drabužius. Ir vienas iš tokių prieštaraujančių realiai praktikai principų kaip tik būtų individualaus atsakingumo principas: kaip pasmerkimas, kaip papeikimas amžininkams ir jų darbams, skamba įstatymo žodžiai!

Bet ir tokiose ribose leidžiama abejoti tuo, kad pirmoje, senoje 5 Mozės knygos redakcijoje buvo suformuluotas tasai principas.

Mat, daug vėliau, kada karaliui Josijai paskelbus 5 Mozės knygą, praslinko jau visos kartos amžius, pranašas Jeremija kalba apie individualaus atsakingumo principą, kaip apie galimumą, kuris ateis dar ateityje, grįžus iš nelaisvės:

„Tada nebesakys: tėvai valgė rūkščių vynuogių, o vaikams dantys atšimpa. Bet kiekvienas mirs už savo nusikaltimą: kiekvienam, kurs valgo rūkščias vynuoges, atšips dantys" (Jeremija, 31, 29—30).

Aišku, kad jeigu tasai principas būtų jau buvęs suformuluotas, pranašas Jeremija paminėtų apie tai ir, šiaip ar taip, neperkeltų jo įvykdymą į būsimąjį neapibrėžtą laiką, į tą laiką, kada turėjo būti sudaryta nauja tautos sandora su Jahve.

Todėl mes galim nuspręsti, kad Mozės periodo teisės siekta asmens atsakingumo principo, bet nepasiekta jo.

Kad ji nėra pasiekusi to principo matyti iš to, jog toje teisėje mes nerandame nė mažiausių pėdsakų, nė mažiausių nurodymų į tai, ką mes vadiname pakaltinamumas arba nepakaltinamumas. Atvirkščiai, apsakymas apie lokę, sudraskiusią vaikus, kurie tyčiojosi pranašu Elija, net vėlesniu laiku neaprūpintas jokiu sušvelninamuoju pastebėjimu, liudija, jog teisinė sąmonė laikė tą bausmę visiškai teisingą ir nusipelnytą.

Mozės įstatymo periode galiojančių atsakingumo principų nevienodumą aiškindamiesi turime pažvelgti į tuos pačius tos teisės principus, apie kuriuos esam kalbėję aukščiau. Įstatymas, kuris privertė visuomenę kiekviename nusikaltime įžiūrėti visuomeninę žalą ir nuodėmę, įstatymas, kuris tuo pačiu privertė bausmės įvykdymą atimti iš keršytojo rankų ir pavesti jį visuomeniniam teismui, ir kuris tuo būdu sudarė pagrindą individualiam atsakingumui nustatyti, tas pats įstatymas turėjo savyje ir priešingą dėsnį: sandorą su Dievu, ne asmeninę, Izraelio tautos pažiūromis, bet kolektyvią, visos tautos sudarytą, bendrai vieno už kitą laiduotą. Todėl, iš principo, už kaltę, už nusikaltimą, už kiekvieno nuodėmę atsako visi: kaip vieno naudingas darbas stiprino visos tautos poziciją, taip vieno piktas darbas silpnino tą poziciją, atsiliepdavo visos tautos likimui. Kolektyvo idėja virto tokia hipertrofuota, jog asmenybės idejai ir susijusiai su ja asmens atsakingumo idejai nebeliko vietos to laiko Izraelio tautos ideologijoj. Reikėjo žiaurių istorijos smūgių, sudaužiusių kolektyvią organizaciją, kad gimtų sąvoka asmenybės, kuri yra ne tiktai pikto ir gero šal-

tinis, bet ir atsakingumo už savo piktą ir už savo gerą vienintelis nešiotojas.

4. Atsakingumo idejos individualizacija ir spiritualizacija pavergto Izraelio mintyje.

Mes matėme, kad teisė besiplėtojusi Mozės įstatymo periode, vis dėlto nebuvo dar nustačiusi individualaus atsakingumo principo. Tą uždavinį yra atlikusi tautos mintis, kai Izraelį didžiai veikė ištikusios jį nelaimės ir tragiški pergyvenimai.

Sunku pasakyti, kuriuo keliu besiplėtotų teisė, jeigu Izraelio tautos istorija susidarytų ne taip tragiškai, normaliau, jei Izraelio tauta ilgam pasilaikytų savo valstybines įstaigas, savo politinį savarankiškumą: ar nugalėtų politinis - pasaulietiškas arba teokratinis elementas, ar duotų naujas įstatymų leidėjas, teisių Salemonas, kodeksą, panašų į Hamurabi kodeksą, ar tai būtų buvęs visiškai ypatingas žmogaus dvasios kūrinys? Bet istorija nepasigailėjo mažos valstybės. Galingų kaimynų iš Pietų ir iš Šiaurės daužomas, vidujinių dinastiniu tarpusavio vaidų draskomas, krito Izraelis, krito Judeja, paskutinis karalius apakintas ir paimtas nelaisvėn, o „išrinktoji" tauta, kuriai sandora su Dievu buvo aprūpintas neaprėžtas viešpatavimas ir veisimasis, taip pat pateko į nelaisvę!

Prieštaravimas tarp liepsningos svajonės, vilties ir klaikios tikrenybės buvo toks gilus ir nesutaikinamas, kad tautos mintis, nors ji buvo pasiryžusi klausyti Dievo, patirti visus kentėjimus, kaip nusipelnytus, vis dėlto rodo atviro maišto ir sukilimo prieš Dievą elementų: Jovo knyga, tas šiurpulingas žmogaus ginčas su Dievu, kuris baigėsi Dievo pralaimėjimu (žodžiu), ir klaikūs Ekleziasto žodžiai, kad viskas šiame pasauly yra tuščia tuštybė ir bergždi darbai, — visa tat yra didi pavyzdžiai tos agresyvios ir pasyvios kovos prieš Dievą ir kuone atskilimo nuo Dievo žydų tautos ideologijoj.

Bet nusiminimas negalėjo išsemti tautos gyvenimo turinio. Ir greta nusiminimo ir kaip jo nuveikimą mes matome grandiozines pastangas sutaikinti tikrenybę su svajone.

Visų pirma reikalingas buvo vilties galėjimas. Bet jam kenkė dėsnis, kuriuo vaikai buvo atsakingi už tėvus. Jeigu Viešpats bausdamas už tėvų nuodėmes sunaikina karalystę,

bažnyčią ir atiduoda į nelaisvę, ir jeigu vaikai atsako iki trečios arba ketvirtos kartos, tai viltis buvo atidedama į tokį tolimą laiką, jog ji nebegalėjo būti praktiškas stumiklis žydų pirmųjų kartų gyvenime, Jeruzalei žlugus. Į liepsningus pranašų atsišaukimus: „Gailėkitės ir būsite išganyti" būdavo atsakoma: „Kam čia gailėtis už savo nuodėmes, jeigu bausmės yra paskirtos už tėvų nusižengimus". Vietoj veržimosi į Dievą ir pamaldumo - tikėjimosi Juo, istoriškos nelaimės sukeldavo abejingo beviltiškumo ir apatingo nusiminimo. Principas, tvardomasis — kol jis tebuvo grasinimas, virto ardomasis — kai jis pasidarė tikrenybe. Ir štai mes matome, kad pranašas, kuris laikomas judaizmo įkūrėju, kuris didžiausių negandų laikais yra nubrėžęs būsimojo nacionalinio atgimimo programą, pranašas Jezikielis[1] pasiryžo sukilti prieš atsakingumo už tėvus principą.

Charakteringa yra jo samprotavimų pradžia (Jezekielis, 18):

„Ir tarė į mane Viešpats štai ką: kam jūs kartojate tą priežodį apie Izraelio žemę, sakydami: „tėvai valgė rūgščių vynuogių, o vaikams dantys atšipo".

Pradžia, pažodžiui primenanti cituotus aukščiau pranašo Jeremijos žodžius ir parodanti, kad tais laikais tai buvo dažnų pasikalbėjimų ir samprotavimų tema. Bet jeigu pranašas Jeremija tikėjosi, kad tasai principas bus panaikintas tolimoje ir neaprėžtoje ateityje, tada, kada su Viešpatimi bus sudaryta nauja Sandora, nusilenkęs tuo tarpu klausydamas to principo, tai Jezekielis, suprasdamas, jog tam principui viešpataujant nėra galima jokia nacionalinė veiksmų programa, tuojau sugriauna jį, panaikina, pakeičia kitu priešingu principu. Žinoma, jei tasai principas būtų buvęs suformuluotas jau anksčiau 5 Mozės

---

[1] Bendra literatūros apie Jez. rodyklė (virš 300 veikalų) duota: Kommentar zum A. T., hergg. v. Prof. *D. S. Sellin*, B XI, Ezechiel, übersetzt und erklärt von D. Johannes Herrmann, Leipz. 1924. Iš naujesnių veikalų pažymėsim: *C. M. Toy*, The Book of the prophet Ezekiel, 1904, *W. Harvey-Jellie*, Ezekiel, Life and Mission, 1904, *G. Weismann*, Der Prophet Hesekiel, 1916, vertimai: *Hermmann* (žiūr. aukščiau) ir Das Buch Ezechiel, Uebersetzt und erklärt von R. Kraetschmar, 1900. Specialiai apie 18 skyr. žiūr.: *W. Caspari*. Die Stellung und Bedeutung von Hesechiel 18 innerhalb des geschichtlichen Stufenganges der biblischaen Religion (Festschrift des Theol. Studien-Vereines zu Erlangen. S. 229 — 328).

knygoje, tai Jezekielis tiesiog nurodytų į tai. Tačiau jisai kalba ne primindamas arba patvirtindamas, bet Viešpaties naujo įstatymo, atvėrimo tvarka („Ir tarė į mane Viešpats štai ką...“):

„Tebėsu, taria Viešpats Dievas. Toliau nieks iš jūsų nebevartos to priežodžio Izraelio tautoj... ... kuri dvasia nusižengia, ta ir turi mirti; sūnus nebeturi kentėti už tėvo nedorumą, ir tėvas nebekentės už sūnaus nedorumą; teisuolio teisybė jam teįskaitoma, o nedorėlio bedieviškumas jam pačiam tebūnie įskaitomas“. (Jezekielis 18, 3—20).

Kad prie to momento turi būti priskirtas asmens atsakingumo principo atsiradimas, matyti iš to paties skyriaus. Pirmiausia, niekur nėra minima, kad tai yra senas principas; niekam neprikaišiojama, kad užmirštamas Mozės įsakymas. Kaip natūralus, kaip atitinkąs tradiciją, atkartojamas tautos balsas: „Bet jūs pasakysit, kodėl gi sūnūs nekenčia už savo tėvo nuodėmes?“ Ir pagaliau žodžiai: „T o l i a u nieks iš jūsų nebevartos to priežodžio“ pabrėžia taisyklės naujumą, jos pritaikomumą tiktai ateityje.

Dar daugiau, mes matome, kad Dievas laiko reikalingu ginti savo naują principą nuo užpuolimų ir kritikos:

„Jūs pasakysit, „neteisingas Viešpaties kelias“. Paklausykit jūs iš Izraelio namų: argi mano kelias neteisingas? Ne, jūsų keliai neteisingi“. (Ten pat 25).

Literatūroje buvo išreiškiama mintis, kad 5 Mozės knygoje asmens atsakingumo principas tebuvęs suformuluotas žemės teismui, o dieviškas teismas buvęs atliekamas, kaip senovėję kad buvę, uždedant atsakingumą iki ketvirtos kartos, ir kad Jezekielis tiktai išplėtęs Viešpaties dalykams principą, jau viešpatavusį žmonių savitarpio santykiuose. Nekalbant apie tokio dvigubo saikiklio keistumą, nekalbant apie jo neatitinkamumą tų laikų praktikai, mes šiame skyriuje matome, kad Viešpaties keliai yra priešais pastatomi žmogaus keliams visiškai atvirkščia prasme, ir kad asmens atsakingumo principas pirmąkart formuluojamas kaip tik pritaikant jį Viešpaties keliui, kuris priešais pastatomas neteisingam žemės keliui.

Tuo būdu mes matome, kad tiktai didžiausi tautos kentėjimai ir sopulingos pastangos rasti kelią į geresnę ateitį buvo tos sąlygos, kuriomis įtempta dvasia yra sukūrusi šį didįjį prin-

cipą, kartu su kuriuo gimė asmens, kaip moralės ir teisės pagrindo bei reiškėjo, sąvoka.

Ir dar vienas naujas principas, beveik tokio pat svarbumo, prisideda tame, tikrai nemirtingame, Jezekielio skyriuje: ne tiktai už tėvų nuodėmes atleidžiama yra asmenybė, bet savos net nuodėmės ir nedorumas nebėra nenugalimos kliūtys gyventi:

„O jeigu nedorėlis atsigręš nuo visų savo nuodėmių, kurias darydavo, ir pildo visus Mano įsakymus, ir elgiasi teisėtai ir teisingai; tai jis gyvens ir nemirs.

Visos neteisybės, kurias darydavo jis, nebus jam primintos; teisybėje, kurios laikydavosi, jis gyvens.

Argi Aš linkiu nedorėliui mirties, sako Viešpats Dievas, o ne to, kad jis nukryptų nuo savo kelių ir kad gyventų?

... Todėl Aš teisiu jus, Izraelio namų, kiekvieną pagal jo kelius.. gailėkitės ir atsigręžkit nuo visų nusižengimų, ir nedorumas nebebus jums kliūtis“ (Jezekiel 18, 21—23, 30).

Nustačius asmens atsakingumo principą, kova su pikta koncentruojama žmogaus širdyje, ir jam suteikiama proga pačiam netiktai išvengti pikta ir tuo pačiu — atsakingumo, bet net nuveikti pikta, nuveikti nusižengimą ir neteisybę dvasios pastangomis, dvasios žygiu[1].

Ne vieną tiktai apribojimą, sumažinimą, susilpninimą atsakingumo principams kėlė naujos tendencijos. Atsakingumas pasidarė individualus, susikoncentravo tame asmenyje, kuris daro pikta. Bet šiose ribose atsakingumas pasidarė daug gilesnis. Ir atitinkamai su bendra žydų minties spiritualizacija, mes matome, kad asmenybei, atleistai nuo atsakingumo už kitus, asmenybei, kuriai duota viltis ir kuri įgalinta atiteisti savo nedorumą, uždedama griežta atsakomybė už savo dvasios ketinimus. Jeigu nėra atsakomybės už akį, kuri kito asmens iškirsta, tai asmens atsakingumui už iškirstą akį nereikia, kad

---

[1] Kad gerai įvertintų šio skyriaus reikšmę, kurio *turinys* aiškiai prieštarauja senam įstatymui, reikai įsidėmėti, kad naujam moraliniam principui atsirasti *forma* yra taip pat nepaprasta Izraelio teisei: tai yra kuone vienintelis atsitikimas, kada naujas įstatymas, iš esmės panaikinąs Mozės įstatymą, atsirado ne kaip naujas padavimas apie liepimus ir įsakymus, Dievo duotus Mozei, bet kaip naujas Viešpaties atvėrimas, duotas naujam pranašui. Tas formos nepaprastumas, neturįs nei precedento nei pamėgdžiojimo, pabrėžia naujo principo atsiradimo svarbumą ir būtiną reikalą.

akis tikrai būtų iškirsta, užtenka, kad noras pikta padaryti atsirado širdyje. Štai kuriais žodžiais Jovas įrodinėja Dievui, kad jo nėr už ką bausti: „Aš derėjimą dariau su savo akimis, kad nežiūrėčiau į kokią mergelę...“ „ar susigundydavo mano širdis moterimi?“ „Ar aš džiaugiausi mano priešo žuvimu ir ar linksminausi, kai ištikdavo jį nelaimė? Ar aš slėpiau, kaip žmogus, savo ydas, kad paslėpčiau širdyje savo nusižengimus?“ (31 skyr.).

Negalima ryškiau, negu šita didžiai kentėjusio Jovo rauda, išreikšti giliausias permainas pažiūrose į atsakingumą. Prisiminkim bausmes Faraonui ir jo tautai už tai, kad jis dėl Abraomo apgavimo pasiėmė į namus Sarą, ir grynai spiritualistišką atsakomybę už dvasios virpėjimus ir širdies veržimąsi. Didžiosios permainos. Savaime, matydama plėtojimosi liniją, taip staiga pakylančią aukštyn, mintis ima nerimauti: kas bus toliau, kokių dar aukštybių pasieks dvasia?

Bet tolydinį tų dėsnių plėtojimąsi yra sutrukdęs judaizmas. Mes matome, kad naujas atsakingumo principas buvo sukurtas išgelbėti tikėjimui Senuoju Įstatymu. Ir asmenybei, atpalaiduotai nuo kolektyvo pančių, atleistai nuo atsakomybės už tėvų ir tautiečių nuodėmes, buvo duotas pagrindinis uždavinys: išsaugoti Tėvų Įstatymą, kad ir kažin kaip jis prieštarautų gyvenimui. Jeigu anksčiau Tauta kūrė knygą, tai dabar Knyga ėmė kurti savo tautą!

Žinoma, gyvos dvasios reikalavimai turėjo ne kartą imti kovoti su rašytinio įstatymo reikalavimais. Bet kova kiekvieną kartą baigdavosi jeigu ne Įstatymo laimėjimu, tai kompromisu, didžiuoju, savotišku, kurio vienintelis tokios rūšies paminklas yra Talmudas. Ir, gal, niekur taip griežtai nepasireiškia judaizmo minties paskesnio darbo esmė, kaip baudžiamosios teisės srityje. Užtenka pasiskaityti Mišnos įstabios kazuistikos, kur įveriamas vienas sofizmas į kitą, kad tiktai aplenktų žiaurųjį mirties bausmės įstatymą[1]. Kas gali būti įsta-

[1] Pav., Mozės Įstatymas liepia atkritusius nuo tikybos miestus su visais gyventojais, gyvuliais ir turtu sunaikinti kardo ašmenimi (5 Mozės, 13, 15). Talmudo komentatoriai, negalėdami tą įstatymą paaiškinti ir negalėdami jį pakeisti, rado savotišką išeitį: pripažino, kad tokio miesto nebuvo ir nebus! (traktatas Sanhedrin, X). Taip pat dėl sūnaus palaidūno, kurį tėvai, einant Mozės įstatymu, privalėjo išduoti bendruomenei, kad toji jį nubaustų mirtimi: išeitį komentatoriai vėl surado tvirtinime, kad sūnaus palaidūno nebuvo ir nebus. „Kodėl gi apie tai parašyta? — Aiškink, ir gauk atlyginimą“. (Sanhedrin VIII).

biau už naivų, bet tokį žmonišką nuostatą dėl mirties bausmės įvykdymo užmušant akmenimis:

„Jeigu kaltinamasis buvo nuteisiamas užmušti akmenimis, jį nuvesdavo į paskirtą tam vietą. Vieta užmušti akmenimis būdavo toli nuo Tribunolo (sinedriono). Tribunolo duryse atsistodavo žmogus su vėliava rankoje; žmogus ant arklio sustodavo tokioj vietoj, kad galėtų matyti vėliava mojuojant. Jeigu kas-nors Tribunole pasisakydavo radęs argumentą nusmerktojo naudai, žmogus prie durų mojuodavo vėliava ir raitasis lėkdavo nusprendimo įvykdymo sustabdyti. Jeigu pats nusmerktasis pasisakydavo radęs argumentą savo naudai, jį atvesdavo į Tribunolą, to argumento ištirti, ir tai būdavo daroma keturis ir net penkis kartus iš eilės, jei tiktai jis kalbėdavo ką-nors išmintinga. Jei pateisinimas rastas — jis atleidžiamas, jei ne — jis eina mirti. Priešaky eina heroldas (šaukdamas): „toks tai, tokio tai sūnus eina mirti už tokį tai nusikaltimą, ir toks su tokiu yra jam liudininkai. Kiekvienas žinąs jam pasiteisinimą lai ateina ir pareiškia savo argumentą".

Esant tokiam norui rasti argumentą, įgalintį netaikyti žiauraus įstatymo raidės, argumentų beveik visada turėjo rastis. „Sinedrionas, kuris nusprendžia mirties sprendimą kartą per septynerius metus — kraujingas sinedrionas" nutaria Mišna. O rabi Eliezeris priduria: — Ne per septynerius, bet per septyniasdešimt metų![1]

Tuo pat keliu nelankstus Mozės teisės taliono dėsnis buvo visiškai panaikintas ir pakeistas piniginėmis bausmėmis.

Kazuistika, sofistika, savotiška argumentacijos logika šalindavo prieštaravimus tarp naujų epochų pažiūrų ir Senojo Įstatymo. Bet principialiai Įstatymas likdavo visų dėsnių pagrindas ir pradžia. Visi žmogaus dvasios pasiekimai — ribose Įstatymo aiškinimo leidžiamose, bet ne toliau. Toliau, jeigu Įstatymas nepasiduodavo, turėjo pasiduoti gyvenimas.

Tai uždėjo judėjiškai minčiai suakmenėjimo, nejudamumo, pabaigiamumo, principialaus apribojimo ir pasenėjimo žymes. Prisiminkim Hilelį, didįjį judaizmo mokytoją, gyvenusį prieš pat Naujajai Erai prasidedant: tai ramus, mandagus,

[1] Traktatas Sanhedrin VI. Citatoms iš Talmudo pasinaudota: „Talmud. Mišna i Tosefta". Kritičeskij perevod *N. Pereferkoviča* (visos citatos iš 4 tomo). Be to, atsižvelgta į Dr. *J. M. Rabinowicz*, La legislation criminelle du Talmud, Paris, 1876; *H. Fassel*, Das mosaischrabinisch Strafgesetz, 1870 ir *M. Duschak*, Das Mosaisch- Talmudische Strafrecht, Wien, 1869. Bendrai apie Talmudą: *H. L. Strack*, Einleitung in den Talmud, 1908; *S. Funk*, Entstehung des Talmuds, 1910.

kantrus, delikatus išminčius - teologas. Bet koks prastas apribotas yra jo supratimas net to Įstatymo, kuriam jis tarnauja: yra žinoma legenda, kad vieno stabmeldžio paprašytas paaiškinti jam Toros esmę trumpais žodžiais „kol galima viena koja išstovėti", Hilelis atsakė: „Nedaryk kitam to, ko nenori, kad tau darytų". Atsakymas, kur iš tikrųjų nėr nė dešimtosios potencialaus Toros turinio dalies. Arba dar charakteringesnė Hilelio elgimosi taisyklė: „Nesirodyk nuogas tarp apsivilkusiųjų, ir apsivilkęs tarp nuogųjų; nesirodyk stovįs tarp sėdinčiųjų, ir sėdįs tarp stovinčiųjų; nesirodyk besijuokiąs tarp verkiančiųjų, ir verkiąs tarp besijuokiančiųjų". Koks kontrastas, koks dvasios nunykimas, palyginti su pranašais, kurių visas elgimasis tebuvo tos išlyginto mandagumo ir suakmenėjusio padorumo taisyklės nesiliaujamas peržengimas!

Iš tiesų, ne šitoje šakoje galima ieškoti naujų želmenų ir atžalų!

5. Pabaigimas ir ribos.

Senojo Įstatymo nuveikimas naujo gyvenimo vardu duotas Naujajame Testamente. Iš mūsų užsibrėžto uždavinio ribų išeina moralės pagrindų charakteristika (kad ir bendriausiais bruožais) ir jos santykiavimas su teise Jėzaus Moksle. Bet mūsų uždavinys nebūtų atliktas, jei mes neprimintume kelias vietas iš Naujojo Mokslo, glaudžiai susijusias su tais Senojo Įstatymo dėsniais, apie kuriuos buvo kalbama pirmesniuose puslapiuose[1].

Pamoksle nuo kalno, greta kito turinio, kurio prasmė gal ligšiol nėr išaiškinta, yra kelios vietos, betarpiškai liečiančios Mozės įstatymus. Jėzus pasisakė atvykęs ne griauti įstatymų ir pranašų naikinti, bet įvykdyti, — ir kaip tolesnis žingsnis, kaip išvada iš senojo įstatymo, duodamas naujasis įstatymas:

„Jūs girdėjote, kad seniesiems pasakyta: Neužmuši... Aš gi jums sakau: Kiekvienas, kurs pyksta ant savo brolio, bus smerktinas teisme.

„Jūs girdėjote, kad seniesiems pasakyta: Nesvetimausi. Aš gi jums sakau: Kiekvienas, kurs žiūri į moteriškę, jos geisdamas, jau su ja svetimavo savo širdyje...

---

[1] Ryšis tarp Jėzaus mokslo ir veikimo ir jo apsupančio judaizmo vaizdingai nušviestas knygoje *Joseph Klausner*, Jesus von Nazareth, 1930.

„Dar girdėjote, kad seniesiems pasakyta: Neprisieksi neteisingai, bet atitesėti Viešpačiui, ką esi prisiekęs. Aš gi jums sakau: kad visai neprisiektumėte... bet jūsų šneka tebūna: Taip, taip; ne, ne, kas gi virš to, tai eina iš pikto.

„Jūs girdėjote, kad buvo pasakyta: Akį už akį ir dantį už dantį. Aš gi jums sakau: nesipriešinkite piktam; bet jei kas užgavo tave per dešinį skruostą, paduok jam ir kitą.

„Jūs girdėjote, kad buvo sakyta: Mylėsi savo artimą ir nekęsi savo prietielio. Aš gi jums sakau: Mylėkit savo neprietielius, gera darykite tiems, kurie jūsų nekenčia"... (Matas, 5, 21—48).

Skaitant tuos naujojo įstatymo tekstus, priešais pastatytus senojo įstatymo tekstams, sunku būtų sutikti, kad tai yra senojo įstatymo patvirtinimas ir išpildymas. Bet reikia pasakyti, kad arba konstrastui, arba todėl, kad taip tada buvo suprantamas senasis įstatymas, paimti dėsniai ne visai atsaką paskutiniam senojo įstatymo žodžiui ir senojo bei naujojo įstatymo prieš pastatymas duotas perdaug ryškiai. Pav., tai, kas aukščiau nurodyta apie Jovą, niekaip negali sutilpti „neapkęsk savo priešo", rėmuose. Bet bendrai Naujojo ir Senojo Įstatymo charakteristika duota išsemiamai. Ir ją galime apibūdinti žodžiais: vietoj formalinės teisės karalystės ateina doringumo karalystė. Vietoj priverčiamojo teisės normų klausymo — laisvas tobulumo siekimas ir santykiai, paremti visų žmonių savitarpio meile.

Iš vidujinės pusės—kaltybės sąvoka yra pagilinta ir pasiekusi paskutinius pagrindus. Dvasios, minties, valios virpėjimai, ketinimai, kad ir nepasireiškę jokiu veiksmu, jau yra nusikaltimas, kaltė. Nužudymo nuodėmė — ne pačiame veiksme, bet pyktyje, kuris kelia žmogaus ranką; svetimavimo nuodėmė ne išoriniame santykyje, o tame, kad į moterį žiūrima geidžiant jos. Kaltės spiritualizacija yra pasiekusi galutinę ribą.

Žinoma, visa tat yra doringumo dėsniai. Bet tat negali neliesti ir teisės. Rašto žinovai ir parisiejai puikiai suprato tai ir visą laiką stengėsi priversti Jėzų padaryti atitinkamas išvadas dėl teisės arba išrodyti jį prieštaraujant arba iškelti konfliktą su įstatymu. Žinoma yra, kad Jėzus visada rasdavo būdą išeiti iš sunkios, keblios būklės visiškai netikėta, bet ypatingai gilia ir kartu konkrečia, suprantama masei, išvada. Taip antai, konfliktas, kurį parisiejai norėjo sukelti tarp Jėzaus ir Valstybės dėl mokesčių mokėjimo, buvo išspręstas žo-

džiais „Atiduokite tat kas Ciesoriaus Ciesoriui, ir kas Dievo Dievui“. Bet mūsų ypatingą dėmesį turi atkreipti analogingas ir nemažiau griežtas iš esmės ir net griežtesnis iš formos išsprendimas tos problemos, kuri turėjo iškelti konfliktą tarp senojo baudžiamojo įstatymo ir naujojo mokslo. Tą išsprendimą mes randame Jono Evangelijoj:

Auštant Jėzus „vėl atėjo į bažnyčią ir visi žmonės susirinko prie jo; jis atsisėdo ir juos mokino. Tuo tarpu Rašto žinovai ir parisiejai atvedė pas jį moteriškę, sugautą svetimaujant. Jie pastatė ją į vidurį ir jam tarė: Mokytojau, šita moteriškė ką tik sugauta svetimaujant. Įstatyme Mozė liepė mums tokią užmušti akmenimis. Tu gi ką pasakysi? Jie taip sakė, gundydami jį, kad galėtų jį apkaltinti. Bet Jėzus žemyn pasilenkęs rašė pirštu ant žemės. Kadangi jie nesiliovė jį klausę, jis atsitiesė ir jiems tarė: Kas iš jūsų be nuodėmės, tegul pirmas meta į ją akmenį. Ir vėl pasilenkęs jis rašė ant žemės. Tai išgirdę jie vienas po kito ėjo šalin, pradedant nuo vyresniųjų. Pasiliko vienas Jėzus ir moteriškė, stovėjusi viduryje. Vėl atsitiesęs Jėzus jai tarė: Moteriške, kame tie, kurie tave kaltino? niekas tavęs nepasmerkė? Ji atsakė: Niekas, Viešpatie. Tuomet Jėzus jai tarė: Nė aš tavęs nepasmerksiu, eik ir daugiau nebenusidėk“. (Jono 8).

Vargu bau visų kraštų, tautų ir laikų pasaulinėje literatūroje atsiras gražesnis ir poetiškesnis padavimas, kur forma, vaizdingumas ir giliausia prasmė būtų taip griežtai, ryškiai ir įveikiamai, galingai sumizgę.

Bet gėrėjimasis amžinai gyva grožybe neturi mūsų atitraukti nuo kritiško nusistatymo ir nuo išaiškinimo tiriant to padavimo atsiradimą[1].

Pirmiausia, dėl savo išorės tasai padavimas yra svetimas tai vietai, kur jis yra įdėtas: jis niekuo nesusietas nei su pirmesniu skyrium, nei su paskesniu tekstu, būdamas aiškus, nepaslėptas ir nesklandžiai įdėtas įrašas svetimam tekste. Konkretus, aiškus, įmanomas, pamokomas padavimas, giliai susijęs su realaus gyvenimo reikalavimais, žadąs atvadavimą ir ly-

---

[1] Bendra Naujo Testamento teksto kritika: Die Schriften des Neuen Testaments hrsg. von *W. Bouset* und *W. Heitmüller; H. J. Holtzmann*, Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in das N. T. Iš neapregimos literatūros apie ketvirtą (Jono) evangeiją paminėsiu: *J. Wellhausen*, Das Evangelium Johannis, 1908; *F. Spitta*, Das Johannes-Evangelium, als Quelle der Geschicthe Jesu, 1910; *H. Wendt*, Die Schichten im vierten Evangelium, 1911; *Th. Calmes*, Évangile selon S. Jean, 1906 ir ypatingai: *Alfred Loisy*, Le quatrième évangile 1921.

gybę pusei žmonių giminės, tas padavimas ne tiktai išoriniu savo tekstu, bet ir turiniu svetimas yra teologiškam traktatui, koks iš savo esmės yra šv. Jono Evangelija. Ir kritikai seniai jau yra pastebėję, kad savo dvasia tas padavimas labiau atitinka sinoptiškas evangelijas ir net buvo nurodomos vietos, kur jis turėtų būti įdėtas Luko arba Mato Evangelijose. Iš tikrųjų, ar nebūtų jis tinkamesnė iliustracija Mato Pamokslui nuo kalno, nekaip samprotavimams apie Logosą ir Šviesą Jono Evangelijoj!

Tą dalyką patvirtina dar ta aplinkybė, jog seniausios žinios apie Jono evangeliją liudija, kad pirmykštėj redakcijoj to padavimo visai nėra buvę. Geriausieji graikiški rankraščiai ir kai-kurie senieji vertimai nežino to apsakymo. Seniausieji bažnyčios tėvai nežino jo, kai - kurie naujesni rankraščiai įdeda jį po 7,36 arba 7,44 arba evangelijos gale arba po Luko 21. Todėl Jono evangelijos aiškintojai ir komentatoriai dažnai arba išskiria tą „slankiojamąjį apsakymą[1] petitu, pabrėždami tuo jo svetimumą, arba, dar prasčiau ir radikaliau, išima jį visai! Kadangi drauge nenurodoma nauja vieta tam apsakymui, tai tenka darytis išvada, jog kritikos apskritai jis išvejamas iš Naujojo Testamento.

Nors kritika tam padavimui apskritai nerodo jautrumo[2], vis dėlto mes turime išnagrinėti argumentus, įrodančius įvykio, jame pasakojamojo, netikrumą ir negalimumą. Svarbiausias argumentas prieš to apsakymo tikrumą yra tas, kad jame klaidingai cituojamas Mozės Įstatymas: Rašto žinovai ir parisiejai sako, kad „Mozė savo Įstatyme liepė mums užmušti tokią akmenimis", tuo tarpu Mozės Įstatyme dėl ištekėjusios moteriškės svetimavimo tenurodyta tiesiog mirties bausmė[3], o nenurodžius mirties bausmės būdo, einant nusistojusia praktika, ji buvo atliekama pasmaugiant. Be to nurodoma, kad tuo laiku Judėjoj veikė romėnų įstatymai, ir todėl apskritai

---

[1] *Alfredo Loisy* reiškinys: „la pésicope vagabonde".

[2] Taip antai, viename rimtame Naujojo Testamento komentare, pastabose prie to padavimo mes randame smulkų išdėstymą apie tai, kuriuo būdu einant žydų teise buvo atliekama mirties bausmė pasmaugiant! *(H. Strack und P. Billerbeck,* Kommentar zum N. T. aus Talmud und Midrasch, B II, 1924).

[3] 5 Mozės, 22, 22.

toks dalykas dėl Mozės įstatymo pritaikymo negalėjo būti iškeltas.

Bet visų pirma, jei ir prileisti tos kritikos teisingumą, tai vis dėlto legenda yra susidariusi krikščionių bendruomenės ribose. Ir šiaip ar taip, negalima pasakyti, kad ji prieštarautų Jėzaus mokslo dvasiai. Todėl atsakingumo idejos plėtojimosi tyrimo atžvilgiu, mes vis dėlto turim priimti legendą, kaip vienintelę, bet aiškią iliustraciją, atsakančią ir nušviečiančią mums krikščionių bendruomenės nusistatymą tai problemai.

Bet vargu bau rimti yra kritikos argumentai prieš tos legendos istoriško tikrumo pripažinimą. Visų pirma vienas argumentas sugriauna kitą: jeigu Mozės teisė nebuvo taikoma, tai ji galėjo būti ir ne tiksliai žinoma, ne tiek tiksliai, kad čia pat vietoje, minioje, nepasiteiravus įstatyme, negalima būtų suklysti ne dėl bausmės saiko, bet tiktai dėl bausmės būdo! Jeigu legendos sudarytojas, be abejojimo mokąs Mozės teisę, galėjo prileisti tokią klaidą, tai taip pat galėjo ją prileisti ir Rašto žinovų bei parisiejų būrelis, atsitiktinai buvęs netoli! O be to pirmesnis Mozės įstatymo straipsnis sako, nuotaka, pagauta svetimaujant, užmušama akmenimis[1]. Bet apsakyme nieko nepasakyta, kad veikiantysis asmuo yra ištekėjusi moteriškė.

Taip pat ir lengvas Jėzaus nugalėjimas Rašto žinovų ir parisiejų kaip tik liudija ne prieš, bet legendos istoriškumo naudai. Jeigu, tikrai, Judėjoj formaliai nebuvo taikomas Mozės įstatymas[2], tai jis tegalėjo būti pritaikytas tiktai savivališkojo baudimo, Linčo teismo tvarka, kur, žinoma, baudimo forma buvo tradicinis žydams akmenimis užmušimas. Bet šitokiam teisme, kur viskas pareina nuo minios nuotaikos, vienas žodis dažnai gali pakeisti nuotaiką ir išgelbėt auką. Ir patsai žodis argi jau toks neįprastas buvo ortodoksiškai žydų visuomenei? Argi Mišnos tekste mes nematėme, kaip godžiai buvo ieškoma nusmerktajam pasiteisinimo, kaip vedant nusikaltelį mirti visi praeiviai buvo raginami pareikšti argumentus nubaustojo naudai? Kas gi nuostabu, kad sutiktas Mokytojas buvo irgi užklaustas, ką jis gali pasakyti? Ir kas gi pagaliaus nuostabu,

[1] Mozės, 22, 21.

[2] Tai yra ginčijama. Yra nuomonė, kad Sinedrionui buvo atimta teisė skirti mirties bausmę tiktai 40-ais mūsų eros metais.

kad toks savotiškas, netikėtas, o drauge su tuo toks talmudiškas (tik grynomis rankomis galima vykdyti bausmę!) argumentas galėjo nustebinti Rašto žinovų ir parisiejų mintį ir širdį, ir kad jie vienas po kito ėjo šalin, „pradedant nuo vyresniųjų".

O jeigu mes atsiminsim, kad Jėzaus atsakymas duotas ta pačia linkme kaip ir atsakymas dėl mokesčių Ciesoriui, kad pasilikęs vienas (t. y. su mokiniais ir pasekėjais), Jėzus neatsisakė išspręsti dalyko iš esmės ir išreiškė tą sprendimą žodžiais, kur pirmasis žodis yra taip pat svarbus, kaip ir antrasis, „Nė aš tave nepasmerksiu. Eik ir daugiau nebenusidėk", tai vargu bau begalima abejoti dėl padavimo istoringumo ir tikrumo.

Bet jeigu padavimo tekstas neprieštarauja jo tikrumui, tai klausiama, kodėl mes nerandame to padavimo ankstesnėse evangelijose Luko ar Mato, kurioms jis taip tinka iš esmės? Kodėl taip vėlai, taip svyruojant ir nenoromis priimtas tas slankiojąs apsakymas į Bažnyčios Kanoną? Atsakymą į tai duosim tikrai jautraus ketvirtos evangelijos tyrinėtojo — Alfredo Loisy žodžiais:

„Padavimas iš pradžios nebuvo įdėtas sinoptiškų evangelijų kanoniškam tekste, kurias jis savaime liečia, tur būt todėl, kad pranešamas įvykis turėjo kažko užgaunama krikščionių jausmą, nes Jėzaus susitikimas su svetimaujančiąja ir jo atlaidumas jai, galėtų sukompromet uoti jį, sumažinti jo prestižą prieš netikinčiuosius žydus ir net tikinčiųjų akyse. Ypač Bažnyčios disciplina sunku buvo suderinti su tokiu pavyzdžiu. Bet senosiose nekanoniškose sinoptiško tipo evangelijose galėjo užsilikti tai, kas nebuvo užsilikę bažnyčios evangelijose. Euzebijus priskiria jį prie žydų evangelijos; jį, palyginti, tiksliai susyja su Petro evangelija; dėl tų, kaip tik neoficialių tekstų, bet skaitomų kai-kuriose bažnyčios sferose, taip pat dėka tradicionistų, kaip Papius, tas evangeliškas puslapėlis buvo užsilikęs ir ilgainiui galėjo būti įdėtas į kanoniską evangeliją, radęs sau ten vietos būtinai, ir greičiau nesėkmingai, negu sėkmingai[1].

---

[1] *A. Loisy*, Le quatrième évangile, 280.

Bet tada visas klausimas dėl to apsakymo visiškai kitaip nušviečiamas: nemažiau kaip trys Jėzaus pasekėjų kartos[1] turėjo būti auklėjamos Naujojo Testamento dvasia, kol sugebėjo suvokti mintį, glūdinčią tame padavime!

Baigdami skyrių ir sumesdami santrauką mes turim dar pasistatyti klausimą: kuo yra susieta jo pradžia su pabaiga, kuo liečia tie krikščionybės doringumo mokslo elementai teisės problemą ir juridinio atsakingumo dėsnius, pagal Izraelio teisę? Ar tai turi susiliečiamųjų taškų su Mozės teise skyrium ir su baudžiamąja teise apskritai. Ar nėra tas užbaigimas nepasiekiamas gyvenime idealas, visiškai atskiras epizodas, kuris išorinai tėra susietas chronologiškai, geografiškai ir etnografiškai, bet viduje niekuo nesusietas su Izraelio tautos teise.

Bet priešingai kitoms teisės sritims, baudžiamoji teisė glaudžiausiai ir nesutraukomai yra susijusi su morale: jeigu ne visa nemorališka gali būti baudžiama, tai vis dėlto visada ir visur yra postulatas, jog baudžiama tegali būti tiktai nemorališka, jog kiekvienas nusikaltimas yra ne tiktai teisės įstatymo, bet ir moralės dėsnio peržengimas, jog pasielgimas, kad būtų baudžiamas, turi būti ne tiktai peržengiąs teisę, bet ir neetiškas. Šitokiu atžvilgiu argi galima beabejoti aukščiau minėtų vietų reikšmingumu ne tiktai doringumo, bet ir teisės pažiūrų sistemai?

Taip pat prileidus visišką Jėzaus mokslo nepareinamumą ir jo nesurišimą su dvasiniais pagrindais apsupančio judaizmo ir permirkančio jį Mozės Įstatymo, būtų prileisti ir stebuklai istorijoj, kas išeina iš mokslinio tyrinėjimo rėmų. Bet dėsningumo ribose išorinė visų elementų sąsaja verčia ieškoti vidujinės sąsajos. Ir ją mes randame ir naujo mokslo f o r m o j e, kur primygtinai pabrėžiama sąsaja su Mozės įstatymu, ir jo m e t o d ė j e, nes moraliai — teisinės problemos išsprendžiamos tokia pat atvėrimo tvarka, kuria buvo kuriamos ir visos Izraelio teisės, ir p r o b l e m ų e s m ė j e, nes mes matom jas tebeatsikartojant per visą tautos istoriją, ir pačioje n a u-

[1] Jono evangelija yra vėliausia, ji buvo sudaryta apie 100-uosius mūsų eros metus. Atsižvelgiant į tai, kad apsakymas į tą evangeliją įdėtas vėliau, įsirėžęs į ją visiškai iš orės, perplėšdamas pasakojamąją giją iš tikrųjų „greičiau nesėkmingai, negu sėkmingai", vargu bau tai galėjo įvykti anksčiau kaip 130 — 150 metais.

jojo sprendimo esmėje, kuris tėra tiktai tolesnis kaltės ir atsakingumo spiritualizacijos žingsnis. Tegu būna tie dėsniai baigiamoji, galutinė, ideali plėtojimosi stadija, kurios betarpišku ir praktišku pasiekiamumu anuo laiku galėjo tikėti tiktai entuziastų saujelė, bet ir tai tiktai per trumpą kelių dešimtmečių tarpą. Bet toji stadija guli Izraelio teisės principų plėtojimosi linijoj, ji yra jo būtinas, dėsningas ir organiškas elementas.

To plėtojimosi prasmė yra aiški. Jeigu pradedamojoj stadijoj žmonių pasielgimai įvertinami vien tik pagal išorinį jų rezultatą ir pagal jausmą to asmens, kuris paliečiamas rezultatu, tai toliau besiplėtojant, žmonių pasielgimams vertinti pagrindas vis giliau prasiskverbia į slėptinę esmę, į artimo širdį, kol, pagaliau, vien tiktai širdies, dvasios virpėjimai ketinimai virsta kaltės ir atsakingumo saikikliu. Bet kartu ir pats atsakingumas virsta tiktai vidujinis, dvasinis, nes ir „kitas", įsiskverbęs į tą gilmę, jau nebedrįsta teisti ir smerkti. Iš tiesų, visa suprasti reiškia visa atleisti!

Tasai visuomenės, teisėjo ir tėvyniečio akies įsiskverbimas į artimo širdį, pastebimas, žinoma, ne tiktai baudžiamosios teisės srityje. Tų pačių elementų prisirenka ir privatinė ir viešoji ir net tarptautinė teisė. Bet baudžiamosios teisės srityje griežčiau ir greičiau nustatoma ir kristalizuojasi ir, taip sakant, formaliai protokoluojama tai, kas įvyksta apskritai žmonių savitarpio santykiuose: čia ryškesnė yra didžiausios sociologiškos ir istoriškos reikšmės žmonių psichinio susijungimo į dvasinius kompleksus ir kolektyvus proceso iliustracija.

Klausiama tiktai, ar yra tasai žmonių pasielgimų įvertinimo spiritualizacijos procesas, to psichinio susijungimo, savitarpio įsiskverbimo procesas, tiktai žydų tautos plėtojimosi ypatybė ir savotiškumas, arba to proceso bruožų galima pastebėti ir kitų tautų teisės plėtojimesi.

II.

Atsakingumo principas Romėnų teisėje.

1. Romėnų ir Izraelio teisė.[1]

Kada 65 metais prieš Kristui gimus Pompėjus buvo užėmęs Jeruzalę, atkaklieji gynėjai užsidarė bažnyčioj, ir romėnų karvedžiui reikėjo pradėti ilga apgula. Istorininkai rašo, kad netrukus jis atkreipęs savo akis štai į kurį nuostabų dalyką: šiokiomis dienomis apgultieji rodydavę didžią energiją, užmėtydavę apgulančiuosius strėlėmis, užsvaidydavę akmenimis, ir tuo labai sutrukdydavę apgulamuosius darbus. Bet kas septinta diena apgulantieji būdavę lyg stabo ištinkami: abejingai stebėdavę kaip romėnai dirba apgulamuosius darbus ir nesvaidydavę nei akmenų nei strėlių. Žinantieji žmonės paaiškinę romėnų karvedžiui, kad tai dievobaimingi žydai švenčia šeštadienio šventę. Pompėjus tuo pasinaudojęs ir įsakęs dirbti apgulamuosius statinius tiktai šeštadieniais. Bet tokios aukštos Dievo baimės faktas tokio didelio padaręs įspūdžio beprincipiam didikui ir didžturčiui, jog užėmęs bažnyčią, jisai, prieš visas tų laikų romėnų kariuomenės tradicijas, nepalietęs sukrautų bažnyčioje brangenybių.

Greičiausiai, visas tas padavimas bene bus pramanytas. Bet jis yra charakteringas dviejų pasaulių — Izraelio ir Romos pirmajam susidūrimui. Tad tegu eina jis įžengiamuoju epizodu, perėjimu nuo Izraelio teisės į romėnų.

---

[1] Romėnų teisės tekstai cituojami iš Corpus Juris Civilis, leidinys *Mommsen, Krueger, Schoel* ir *Kroll*, ir iš Textes de Droit romain, publiés et annotés par *Paul Girard*. Be to, be nurodyto veikalo cituojami: *Mommsen*, Römisches Strafrecht, ir *A. Löffler*, Die Schuldformen des Strafrechts.

Vargu bau rasime įdomesnę ir dėkingesnę temą, negu abiejų teisinių sistemų palyginimas — Biblijos (ir Talmudo) teisės su teise, užsilikusia Corpus Iuris Civilis. Tiesa, negalima pasakyti, kad tai yra nauja tema: jau pusantro tūkstančio metų, pradedant nuo žinomojo Collatio[1], yra ji tolydžio tebegvildenama. Kad ir neduodant išsemiamojo apibūdinimo, šio straipsnio iškeltieji uždaviniai vis dėlto reikalauja, kad būtų nurodytos kai - kurios pagrindinės tokio palyginimo išvados.

Jeigu šio straipsnio pradžioje buvo paduoti kai - kurie Biblijos platinimo skaitmens, tai nesunku yra, taip pat iš orės, iliustruoti romėnų teisės reikšmę, nes neabejojama, jog greta Biblijos ji yra antrasis pagrindinis šaltinis normų, reguliuojančių šių dienų žmonijos savitarpio santykius. Dar tada, kada ta teisė tebebuvo kuriama, ji ėmė viešpatauti senajam civilizuotam pasauliui ir įgavo galutinas formas kaip tik tuo momentu, kada senoji civilizacija turėjo žlugti, ir netrukus tikrai buvo pamesta ir užmiršta suirusios Romos Imperijos griuvėsiuose. Bet atsikėlusi po tūkstančio metų atilsio ir miego, ta teisė padarė naujojo pasaulio žmonėms rašytinio proto, Ratio Scripta, įspūdžio, buvo priimta kaip veikiantysis įstatymas ir ligi šių dienų tiesioginai ar netiesioginai tebesudaro daugumos kultūringų tautų civilinės teisinės tvarkos pagrindą. Mes esame taip apsipratę su ja, ji yra taip susijusi su mūsų psichika, taip yra pavirtusi ne tiktai mūsų rašytiniu įstatymu, bet ir gyvu teisiniu būviu, — jog dabar mes nė negalėtume atsakyti į klausimą, kaip atrodytų mūsų teisinė santvarka, jei iš jos būtų išimti elementai, paskolintieji iš senosios Romos teisės.

Bet ne tiktai didybėje ir istorijos reikšmėje yra bendrų momentų, suartinančių tuodu žmogaus dvasios paminklus. Kaip ir Biblija, romėnų teisės kodeksas yra beveik pabaigtas savarankiško plėtimosi ciklas. Maždaug per visą tūkstantį metų maža giminė, įsikūrusi Apeninų pusiasalio upelės balose, dėl savo teisinės organizacijos ir savo teisės pritaikomumo gyvenimo reikalams, del savo įstaigų stamantrumo ir lankstumo greit iškilo tarp lygių giminių, prarijo jas, asimiliavo, išsiplėtė po vi-

[1] *Mosaicarum et romanarum legum Collatio* yra nežinomo autoriaus surašyta mūsų eros IV amžiaus gale arba V-ojo pradžioje. Pažymėtina, jog *Collatio* pradedama kaip tik palyginimu (kad ir labai paviršutinišku), kur sugretinami yra abiejų teisės sistemų nuostatai dėl tyčios, neatsargumo ir atsitikimo.

są Apeninų pusiasalį, sunaikino visas egzistavusias ligi tol Vidaržemio Jūros pakraščiais valstybes ir sukūrė pasaulinę valstybę. Ir dabar mums aišku: ne tiktai karvedžiai vieni tebuvo tos įstabios istorinės karjeros kūrėjai. Žymiai ją yra parėmę romėnų teisininkai, kurie reikalingais momentais reikiamai papildydavo arba pakeisdavo pirmąjį XII lentelių įstatymų sąvodą, tų lentelių, kurių laikytasi iki baigiantis Romos istorijai.

Ir vėl, kaip Izraelio Tautos istorijoj, kaip Biblijos etinių dėsnių plėtotėj, taip ir čia mes jaučiame ne tiktai plačiausiai išplitus ir toliausiai nutįsus istorijos likimo kelius, bet ir tam tikrą baigiamumą, ciklišKumą: plėtimasis, beveik baigtinis, priėjęs galą, pasiekęs savo logišką išdavinį.

Gimusi nedidelės tautos tarpe, tarnavusi tos tautos interesams, stiprėjusi, tvirtėjusi, besiplėtusi kartu su bekylančia romėnų tauta ir su beaugančia jos galybe, toji teisė tikrai yra buvusi tos tautos kūrinys, jos dvasios kūrybos vaisius, vienintelė, nepalyginama: nei vienos epochos nei viena tauta negali pasigirti kuo - nors, kas būtų panašu į romėnų teisės kodeksą. Ir čia pat tolesnė analogija: kaip ir Biblija, išėjusi iš vienos tautos dvasios įsčių, taip ir romėnų teisė sutvirtėjusi, išsiplėtusi pasidarė tokia pat kosmopolitiška. Kaip Bibliją buvo įsiskiepiję sau daugelis tautų, galima pasakyti, prieš sukūrusios ją tautos valią, taip ir Romėnų Teisę yra pasigavę Romos imperijos nugalėtojai ir sunaikintojai savo gera valia, nes ji virto beveik visos žmonijos teise[1].

Esant tokioms abiejų šaltinių istorinio likimo ir reikšmės panašybėms, jų sugretinimas ir palyginimas dar labiau sudomina mus, jei mes atkreipsim akis į jų skirtumą ir priešingumus.

Mes matėme, kaip Izraelio Tauta vaizdavosi dorovės ir teisės normoms kurti būdą, toms normoms, kurios yra suformuluotos Biblijoj: „kalnas liepsnote liepsnojo iki pat padangių, įsiviešpatavus tamsai, bedrybant debesims. Ir bylojo Viešpats iš ugnyno“... Taip yra gimę pirmieji įsakymai. Pranašai iš Viešpaties gaudavo įkvėpimą kiekvienai naujai minčiai ir žodžiui. Kiekvienas įstatymas didis ir mažas — tėra Viešpaties įsakymas. Tai sandoros su Dievu paragrafas. Tikyba ir įstatymas visiškai susyja.

---

[1] Išsemiamai apie tai vienoje iš geriausių pasaulinės judidinės literatūros knygų: *Jhering*, Geist des römischen Rechts.

Visiškai priešinga visam tam yra romėniškoji teisės atsiradimo koncepcija. Labai charakteringas yra apsakymas apie tai, kaip buvo sudaryti romėnų XII lentelių įstatymai. Romėnų tauta, kentėdama dėl teisės neaiškumo, paskyrusi dešimt vyrų, kuriems pavedusi susipažinti su graikų miestų teise ir sudaryti Romai įstatymų sąvodą. Tam laikui jiems buvusi suteikta aukščiausia valdžia valstybėje ir per dvejus metus buvusios sudarytos XII lentelių[1].

Charakteringa, kad Pomponijus, išdėstydamas romėnų teisės istoriją ir kalbėdamas apie Papirijaus įstatymus, dar senesnius už XII lentelių, laiko reikalingu pabrėžti, kad tie įstatymai nėra paties Papirijaus sugalvoti, bet kad jo yra tiktai kodifikuota tas, kas yra buvę prieš jį[2]. Kaip mes matome, nėr ne tiktai dieviškojo autoriteto, bet nėra net valstybinio autoriteto — žmogaus įstatymų davėjo: ne tiktai nėra Dievo, bylojančio nuo ugningo kalno, ne tiktai Mozės, tarpininko tarp Dangaus ir tautos žemėje, bet nėra net Solono ir Likurgo, nėra nei vieno autoriteto. Bevardžiai arba labai abejotinos reputacijos žmonės — štai Romos įstatymų davėjai. Tauta — vienintelis įstatymų šaltinis.

Žinoma, negalima visiškai neigti kiekvieną tikybos įtaką romėnų teisės plėtimuisi. Pav., kaip tik baudžiamosios teisės

---

[1] Šaltinių žinioms apie XII lentelių sudarymą be Pomponijas (D. 1, 2, 2) duoda dar Dionisijus, Livijus, Diodoras ir Ciceronas. Jų palyginimus ir kritiką žiūr. tarp kitko *B. Nikolskij*, Sistema i teks XII tablic, SPB, 1897. Naujoji nuomonių sąvoda ir kritika pas *P. Girard*, Mélanges de droit romain, „L'histoire des XII tables".

Istorinė kritika išreiškė abejojimo dėl visų romėnų padavimų elementų apie lentelių sudarymą, pradedant nuo pasiskolinimo iš graikų, baigiant pačiu XII lentelių buvimu. Bet reikia pripažinti, kad kritikos kelyje nesudaryta nė vieno dėsnio, kuris būtų *Communis opinio doctorum*. Tikrai sakant, galima būtų šiandien pamėginti istorinės kritikos būdais apginti tradicinę Pomponijaus išdėstymą: už tą versiją vis dėlto kalba romėnų rašytojo autoritetas ir Digestų sudarytojų autoritetas; jeigu net ta versija klaidinga, tai vis dėlto charakteringa, kad ja tikėjo autoritetingiausi romėnų teisininkai, ir tuo ji įgauna neginčijamos reikšmės, kaip jų pažiūrų ir įsitikinimų išreiškimas. Kiek neįtikinamos yra hipotezių apie XII lentelių atsiradimą teigiamosios konstrukcijos (nors jos ir sukelia susidomėjimo), galima spręsti iš naujausio šios rūšies mėginimo Rygos profesoriaus veikale: *Vasili Sinaiski*, Les XII tables au point de vue de la chronologie de Rome et de son calendrier, Riga, 1926.

[2] D. 1, 2; 2.

srityje yra sakralinės įtakos pėdsakų ankstesniuose plėtimosi laipsniuose, kada visuomenei, norint sudrausti atskirų asmenų kerštą, tekdavo naudotis ir tikybiniais vaizdavimais. Sakraliniai momentai ypač iškyla tų įstatymų liekanose, kurie susiejami su legendariniu ir pasakiškai stebuklingu pirmojo romėnų įstatymų davėjo karaliaus Numos Pompilijaus vardu. Bet tai bėra minimaliniai, užmiršti pėdsakai. Toliau, kitose srityse visa teisė taip yra sudaryta, kad ji dera bet - kuriai tikybai esant ir net nėsant jokios tikybos. Tikyba ne tiktai nėra šaltinis, taip sakant, subjektas, sukuriąs teisę; ji beveik nėra net ir teisės objektas; XII lentelių ir paskesnieji įstatymai beveik nemini tikybos, o tai, kas juose yra susieta su tikyba, tėra arba anachronizmas, senovės liekana (dvylikoje lentelių) arba jau nauji svetimi dėsniai, sudarką romėnų teisės sistemą, baugieji, įspėjamieji jos dekadanso ir suirimo pažymiai (Digestuose). Dėl XII lentelių tasai itin ir principialiai pasaulietiškas teisės pobūdis buvo jau romėnų rašytojų pastebėtas. Ciceronas sako (cituoju pagal Nikolskį): In legibus de religione pauca sunt, „sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad jus sepulcrorum. Hominum mortuum, inquit lex in XII, in urbe ne sepelito neve urito. Credo vel propter ignis periculum“[1].

Dėl tokios itin „pasaulietiškos“ ir utilitarinės pažiūros į teisę romėnų piliečiams visiškai svetima buvo mintis apie teisinių dėsnių pastovumą nejudamumą. Tegu XII lentelių buvo parašytos žalvarinėse plokštyse, kaip pagrindinis romėnų valstybės arba, tiksliau sakant, Romos piliečių įstatymas. Bet pati sistematiško tų įstatymų sudarymo istorija rodė, kad jie negalėjo būti amžini ir nekintami. Dar daugiau, Titus Livijus praneša — ir tai visiškai atitinka XII lentelių dvasią ir stilių — kad jose yra buvęs nuostatas, tiesiog rodąs į tautos valios suprematą įstatymui, į įstatymo pareinamumą nuo tautos valios: „In XII tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jusisset, id jus ratumque esset“.

Todėl žodžiai „senasis“, „autoritetingas“, „tėvų nustatytas“, „tėvų įstatymas“ Romos piliečiams tebuvo tušti garsai, greičiau abejotinumo negaliojimo, bet anaiptol ne įstatymo šventumo ir nejudamumo epitetai. Šituo atžvilgiu labai charakteringas yra romėnų p e n d a n t seniausiai istorijai, apra-

[1] De legibus, II, 23, 58.

šančiai „Senojo Įstatymo“ radimą (Mozės 5-oji knyga, žiūr. aukščiau psl. 12) karaliui Josijai viešpataujant. Romos istorijoj mes randame visiškai analogingą — iš savo pradžios — įvykį. Anot Tito Livijaus, 181 metais prieš mūsų erą prie Janikulo pado buvo rastos dvi akmeninės dėžės, išrašytos graikų ir lotynų rašmenimis, liudijančiais, kad vienoje dėžėje yra pirmojo romėnų įstatymų davėjo Numos Pompilijaus dulkės, o antroje — jo knygos. Atplėšus dėžes pasirodė, kad pirmosios būta tuščios, o antrojoj rasta 14 „senųjų“ knygų, liečiančių filosofiją ir sakralinę teisę. Ligi šiol — analogija ir panašumas į senojo įstatymo padavimą. Bet toliau prasideda griežtas ir itin charakteringas nepanašumas: tuo tarpu kai Mozės 5-oji knyga, tokiomis pat aplinkybėmis rasta, virto įstatymu, reguliuojančiu ir net laužančiu gyvenimą, — Numos Pompilijaus knygos, nors nieks nepareiškė abejojimo dėl jų tikrumo, autentiškumo, buvo viešai sudegintos, kaip neatitinkančios pažiūrų, vyravusių tų laikų Romoje.

Įstatymas — laikinas. Jis pasirodo tam, kad, atlikęs savo laikiną paskyrimą, žūtų. Todėl įstatymo tekstas nėr saugiai laikomas. Tyrinėdami romėnų teisę mes aptinkame nuostabų faktą, būtent, kad mes beveik neturime romėnų senų įstatymų tekstų. Tuo tarpu kai iš kitų daug senesnių epochų turime užsilikusių ar tai ant akmenų, ar ant molio, ar šventose knygose įstatymų tekstų, ištisų kodeksų arba bent žymesnių atskirų dalių, liekanų, — mes iš daug artimesnės, tiek geografiškai, tiek chronologiškai, tiek ir istoriškai romėnų kultūros, turėjusios turtingiausią raštiją ir pagarsėjusios kaip tik savo kūryba teisės ir įstatymų srityje, beturime gausių komentarų įstatymams, teisininkų nuomonių apie juos, plačių advokatų kalbų, bet beveik visai neturime įstatymų tekstų iki krikščionių eros! Bet ir ar mes tiktai? Teisingas yra klausimas, ar turėjo tuos tekstus patys romėnų teisininkai Corpus Iuris Civilis sudarymo laiku. Ar neturi atkreipti mūsų dėmesio ir drauge nustebinti mus, kad Institucijų ir Digestų sudarytojai neduoda mums nei vieno įstatymo teksto, necituoja įstatymų, bet teteikia mums tiktai autoritetingų teisininkų nuomones apie įstatymus! Net XII lentelių tekstas neužsiliko iki mūsų laikų. Tikrai sakant, romėnų įstatymų tekstų atžvilgiu mes tebėsame tokioj būklėj, kokioj atsidurtų Biblijos tyrinėtojas, jei jos tekstas visai mūsų nepasiektų ir jei spręsti apie ją tektų mums tiktai pagal Talmudą!

Įstatymas yra ne tiktai principialiai laikinas reiškinys, kuris labai lengva yra panaikinti. Ne, net beveikdamas jis maža tesuvaržo magistratą. Kiekvienas pretoras, būdamas tautos valios atstovas ir jos įstatymo supratimo reiškėjas, neklauso įstatymo, bet daugeliu atžvilgių yra net aukštesnis už jį: pav., civilinės teisės srityje savo ediktais, leidžiamais arba atskiram atvejui (edictum repentinum) arba visiems savo tarnavimo metams, kaip darbuotės programa (edictum perpetuum), pretorai labai anksti peržengė civilinės teisės ribas ir užuot vykdę uždavinį „juris civilis adjuvandi vel supplendi gratia" pasilaikė sau teisę atvirai prieštarauti su civilinės teisės nuostatais, įnešdami į savo ediktus korektyvus nesutinkančiam su gyvenimu įstatymui „juris civilis corrigendi gratia". Tai nebuvo įstatymo panaikinimas. Įstatymas tebelikdavo. Jeigu kitais metais kitas pretoras ar net ir tas pats pretoras kitam kuriam atsitikimui nepanaikins seno įstatymo — jis tebebus taikomas. Tačiau bet-kuriuo laiku magistrato valia jis galėjo būti paverstas „nuogąja teise" (nudum jus quiritum), neturėjusia įtakos gyvenimui.

Šita pažiūra, kad veikiantysis įstatymas tiek tegalioja, kiek jį laiko naudingą pritaikąs jį tautos atstovas, padarė teisinę sistemą ypatingai lanksčią ir pritaiko ją kintančio gyvenimo reikalams. Jeigu Izraelio ir Judejos rašto žinovams įstatymo autoritetas stovėjo taip aukštai, jog jo negalima buvo panaikinti, tai romėnų teisininkui įstatymo autoritetas buvo, palyginti, toks nedidelis, jog jo net neverta buvo naikinti: įstatymo galima buvo nelaikyti ir nepanaikinant jį.

Glaudžiai su tuo susijusi yra kita romėnų teisės ypatybė. Jeigu „įsakymų" kūrimas Biblijoj buvo sąmoningai siaurai nacionalus, tebuvo gyvenimo formulės ieškojimas tiktai Izraeliui, kuri iškeltų jį iš kitų tautų tarpo, kurios pagalba jis sunaikintų kitas tautas; jeigu tenai viskas siekia išimtinumo ir rinktinumo vienai tik tautai, kuri savo kosmopolitišką uždavinį suprato kaip naują savo išrinktinumo išreiškimą, — tai romėnų teisininkų ideologijoj mes nerandame nė mažiausio pėdsako to tikėjimo savo rinktinumu arba išimtinumu. Jeigu pasaulietiškas teisės pobūdis lengvino jos pritaikomumą laikui, tai nenacionalus jos pobūdis labiausiai padėdavo jai plėstis kituose kraštuose. Romėnų teisininkų formos iš anksto yra prieinamos ir priimtinos visoms tautoms. Dar daugiau, pati romėnų tauta stengda-

vosi skolintis iš kitų tautų visa, kas buvo jose gera. Ne į Sinajaus kalną, bet į graikų respublikas buvo komandiruoti decimvirai, kurių uždavinys buvo parašyti XII lentelių[1]. Tuo būdu teisė buvo kosmopolitiška. Jus gentium — tautų teisė — vienas iš svarbiausių teisės šaltinių. Žodžiu, lyg numatydami savo grandiozinį istorinį vaidmenį, lyg sąmoningą uždavinį, romėnų teisininkai buvo užsibrėžę sukurti tokią teisę, kuri būtų patogi ir prieinama visoms nacijoms ir sudarytų formą, kurioj galėtų išsitekti neapribotas tautų skaičius.

Pagal tą instinktyviai užsibrėžtą uždavinį yra apibrėžiamas visas romėnų teisės konstrukcijos metodas, visos pagrindinės jos ypatybės. Ir jos vėl ryškiai iškyla lyginant su visiškuoju priešingumu Izraelio tautos kūryboje. Ten valstybinių vyrų arba pranašų uždavinys — organizuoti visumą, tautą. Ten nėr atskiro piliečio sąvokos, tėra tiktai Izraelio sūnūs, tautos uždavinių reiškėjai. Kaip piliečiai jie niekad neliečia Dievo. Tiktai kaip tautos sūnūs, kaip išrinktosios nacijos atstovai jie yra sandoros su Dievu dalyviai ir turi teisių bei pareigų. Todėl ir visi veiksmai įvertinami ne atskirų asmenų interesų atžvilgiu, bet tiktai visos tautos interesų ažvilgiu. Nusikaltėlis tenai — dvigubai nusikalsta, nes jo nusikaltimas atsiliepiąs visos tautos liki-

[1] Istorinė kritika labai paabejojo kaip tik tuo padavimu apie skolinimąsi iš graikų; vieni neigia bet-kurią graikų teisės įtaką, kiti neigia tiktai delegacijos nusiuntimo faktą ir prileidžia graikų įtaką, per graikų tremtinius (pav., per Germodorą, apie kurį mini Pomponijus), žiūr. *Steinhausen* „De legum XII tabularum patria" ir *Nikolski*, 30. Bet apskritai neigti graikų įtaka sunku, nes romėnų teisininkų veikaluose mes randame nuolatinių nurodymų bei pasirėmimų graikų sąvokomis ir apibrėžimais (žiūr., pav., nusakymą skirtumo tarp rašytinės ir nerašytinės teisės, Inst. 1, 2, 3 arba sąvokos *iniuria* apibrėžimą Inst. 4, 4, 1 arba, pagaliau, terminologiją, pav., *poena*, žiūr. *Mommsen*, 127). Žinoma, galima tvirtinti, kad pasirėmimais graikų teise imta naudotis vėlesniu laiku ir kad toliau, taip sakant, užpakaline data, tai buvo priskirta ir prie XII lentelių. Bet nekalbant apie istorinį silpnumą tokios argumentacijos, kuri prileidžia, kad žlunganti civilizacijos gali turėti įtakos betarpstančiajai ir kuri neigia tarpstančios civilizacijos įtaką primityviai visais atžvilgiais miesto bendruomenei, kokia yra buvusi Roma XII lentelų sudarymo epochoje; nekalbant apie netikėtą polemišką įsikarščiavimą, kuriuo, pav., *Nikolskis* aplenkdamas romėnų teisininkus atsilygina su... rusų zapadnik'ais, „darkančiais gimtosios senovės padavimus'" (psl. 65), — reikia pasakyti, kad tradicinis padavimas jau tuo yra brangus, jog jis charakteringai ir ryškiai atšviečia romėnų teisininkų tendencijas bei pasaulėžiūrą. Todėl nuo jo gaila būtų atsisakyti, nėsant tam visiškai neginčijamų argumentų.

mui. Dorovingas — dvigubai dorovingas, nes už jo gerus darbus Dievas teikiąs gėrybių visai tautai. Todėl suprantama, kad tikrai nėr privatinės teisės, o tėra tiktai viešoji. Kiekvienas teisės peržengimas yra viešoji žala, kuri turi sukelti reakciją iš visos visuomenės. Visai kitomis mintimis remiama romėnų teisė. Galima pasakyti, jog valstybės interesų betarpiškai ten beveik nematyti. Jau teisės apibrėžime mes matome[1], jog romėnų teisininko ne tiek stengiamasi tarnauti bendruomenei, respublikai, valstybei, kiek rūpinamasi tuo, kad kiekvienas pilietis gautų, kas jam priklauso. Nuo pradžios ligi galo visur viena mintis tėra iškeliama, vienas uždavinys tėra išsprendžiamas: nustatyti piliečių savitarpio teises ir pareigas, suskirstyti jų įtakos sferas. Sudaromas yra pilietis, o rūpintis, kad iš piliečių susidarytų valstybė — esą nereikalinga: bus piliečių, bus ir valstybė. Aišku, dabar, kad čia glūdi romėnų valstybės galybės augimo paslaptis, jos užkariavimų, jos galingos įtakos kaimynams ir romėnų pilietybės greito išplitimo paslaptis. Reikia įsivaizduoti tas įspūdis, kurio darė ta stipri savo piliečių teisėmis tauta, rytų despotijoms, kur valstybė slėgė ir nugniauždavo asmenybę, nieku paversdavo jį prieš valstybę ar karaliaus asmenį. Kažko nepalyginamai didingo, sukeliančio genialiai naujų minčių ir dalykų ir nulemiančio ateitį, yra darniojoj piliečio teisių sistemoj pagal romėnų teisę. Kas begali būti iškilniau, nekaip mėginimas sukurti prigimtą piliečių teisę, paremtą ne valstybės įnoriais, bet naturaliais visų tautų bendrojo sugyvenimo įstatymais! Kaip džiaugsmingai skambėjo tuo metu žodžiai: „Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur.... ius autem gentium omni humano generi commune est.“[2]

Kokia nauja spindulinga šviesa nušvito asmens ir valstybės savitarpio santykiai, kada pirmasis teisininkų rūpestis pasidarė nustatyti, kas yra asmuo, kada visoje teisės sistemoje valstybei bebuvo paliktos tiktai apsaugojamosios funkcijos: aprūpinti piliečių teises.

Organiškai susijusi su individuališkumu yra tolesnė romėnų teisės ypatybė ir jos kontrastingumas Izraelio teisei. Tikrai sakant, Izraelis nebuvo sudaręs nei vienos įstaigos. Karaliaus

[1] Inst. 1, 1; D. 1, 1.
[2] Inst. 1. 2.

valdžia, numesta istoriškai, buvo numesta ir ideologiškai, nes beveik neslepia savo nepalankumo ir skeptiškumo jai Biblijos sudarytojai. Neaiškus buvo kunigų vaidmuo, nors kulto reglamentacija buvo gana smulki. Seniūnų taryba, sinedrijonas, visa tai žodžiai, terminai, bet ne juridinės sąvokos, ne nuolatinės įstaigos. Šeimai atimtos visos viešosios valdžios funkcijos. Visai kas kita Romoje. Ten greta visateisio piliečio sąvokos taip pat griežtai ir ryškiai apibrėžtos įstaigos, kuriose ir kurių pagalba buvo vykdomos Romos piliečio teisės. Šeima, tautos susirinkimas įvairiomis jo formomis, karaliaus valdžia, virtusi ilgainiui konsulų valdžia, o paskui imperatorių valdžia[1], tribunatas, senatas, pretūra, visa tai nuolatinės, griežtai apibrėžtos įstaigos, parodžiusios didį savo gyvybingumą[2]. Jos tiesa, kito, evoliucionavo, kartais išnykdavo istorijos įvykių sūkuriuose, bet tiktai tam, kad netrukus vėl atgimti, tuo pat vardu, beveik tomis pat funkcijomis. Žinoma, įsidėmėdami į romėnų istorijos atskirų epochų įvykius, mes matome, kad Romos įstaigų sistema dažnai būdavo išstumiama iš pusiausvyros. Bet užtenka palyginti net sunykimo epochos Roma su gretimomis karalystėmis ir tautomis, tiek senosiomis, tiek ir naujosiomis, ir mes pamatysim, jog tiktai Roma turėjo įstaigų organizaciją, nes kaimynai terodydavo tiktai improvizaciją, laikinus pasireiškimus, vieno kito talentingo karaliaus arba karvedžio valdžią. Tegu Sula, Lukulas, Krasas, Pompiejus ir kiti karvedžiai savarankiškai karus kariaudavo, patys nustatydami politiką su svetimomis valstybėmis. sudarydami sutartis, sodindami arba numesdami nuo sostų karalius. bet jie veikdavo romėnų tautos įgaliojimu, duodamu tautos susirinkime, ir didžiausias jų vilčių pasiekimas bei laimėjimų kovose atpildas buvo — grįžus su grobiu gauti iš romėnų senato leidimą triumfui! O kas duodavo įgaliojimus, kas įvertindavo, kas padėdavo Mitridatui, armėnų ir parfėnų karaliams? Kuo begalėjo atsiremti gallų didvy-

---

[1] Pažymėkim istoriškąją analogiją: *du* karaliai Romai begimstant, *du* konsului jai betarpstant, *du* imperatoriai jos sunykimo epochoje!

[2] Net imperatoriškos Romos kareivių maištuose krinta savaime į akis kažkoks sistemingumas, lyg tai būtų išsigimusi *comitia centuriata*. Kad mintis apie kariuomenę, apie legionus kaip apie tautos susirinkimą, nebuvo svetima imperatoriškai Romai, matyti, pav., iš to. jog imperatorius Aurelianas santaikos su gotais sąlygas atidavė spręsti legionų balsavimu.

ris Vercingetoriksas, jaunosios Vokietijos vadas Ariovistas arba senovinio Egipto karalius Ptolomiejus!

Viešpačiui Dievui visi yra lygūs. O žmonių įstaigos — tėra pačios nelygybės. Ir šita išvada iliustruojama Izraelio bei Romos teisės palyginimu. Mes matėm jau, kaip nenoromis ir kokiomis išlygomis Biblija priima vergovės institutą. Mes matėme, kokios altruistiškos yra Izraelio teisės tendencijos: padėti neturtėliui ir ateiviui yra turtingojo pareiga. Visai kitaip yra Romoje. Vergovės ideja yra ne tiktai priimta kaip reikalinga, kaip būtina, bet ji yra įgyvendyta ir rodo savo griežčiausią, geležinį, žiauriausią arba bent nežmonišką nuoseklumą: vergas — ne asmuo, bet daiktas tėra. Todėl vergo užmušimas — nuostolis turtui, vergo pavogimas — vagystė. Ir visoje romėnų teisės sistemoje, visame romėnų teisininkų idejų komplekse mes nerandame nei vieno remiamojo taško, kuris įgalintų panaikinti vergovės institutą. Tas teisės bejėgiškumas kaip tik ir buvo romėnų valstybingumo ir civilizacijos žlugimo svarbiausia priežastis[1]. Teisė ne tiktai vergui, bet ir laisvajam beveik visada neapribota. Tėvo teisė sūnui — iki pat mirties bausmės[2]. Teisė turtui — be jokių apribojimų. Teisė skolininkui — iki paverčiant jį vergu, iki supiaustant į kąsnius tarp kreditorių. Romėnų teisė ne tiktai nežino ko-nors, kas būtų panašu į piliečių savitarpio pagalbos pareigą, bet net ir tėvas neturi maitinti vaikų, nors ir turi teisę parduoti juos kaip vergus. Taip pat ir emansipuotieji vaikai, turtų savininkai, anaiptol neturi karšinti savo pasenusių ir nebeišgalinčių savarankiškai gyventi tėvų. Teisė alimentams — principialiai svetima yra romėnų teisei. Ir masiniai duonos dalinėjimai romėnų proletariatui reikšdavo ne tiek žmoniško solidarumo ideją, kiek policinio saugumo ir poli-

---

[1] Žiūr. *Ihering*, Geist des römischen Rechts, ypač skyriuje: „Die Wohlfahrtsfage und der Statt", kur vaizdžiai nurodomos priežastys, kodėl esant vergovei greta negalėjo būti laisvaus darbo ir kodėl laisvieji piliečiai virsdavo beturčiu proletariatu.

[2] Romėnų chronikoj mes randam padavimą apie tai, kad tris kartus rinktojo konsulu Sp. Cassius'o tėvas, remdamasis savo tėviška valdžia, teisęs savo sūnų už valstybinį išdavimą ir nuteisęs jį mirti. Tegu patys romėnų istorininkai skeptiškai žiūri į tą padavimą, bet principialus tokio atsitikimo galimumas niekieno nėra neigiamas (žiūr. *A. W. Zumpt*, Das Criminalrecht der römischen Republik, I, 1, 286, 351). Įdomu tai palyginti su Biblijos nuostatu, kuriuo tėvai net už šeimos drausmės peržengimą turi „pakaltinti" sūnų viešajame teisme!

tinio papirkimo priemonę, greičiau pabrėždami, negu mažindami griežtąjį, žiaurųjį ir nepalenkiamąjį romėnų teisės individualistiškumą. Šekspyro dramoje vaidmens, be abejojimo, supainiotos: žydas Šeilokas, reikalaująs skolininko mėsos svarą, yra tikras romėnų dvasios reiškėjas, o apsukrumas Porcijos, radusios būdą žmoniškumo vardu įstatymui aplenkti, gali eiti talmudiškojo aiškinimo pavyzdžiu!

Abiejų teisės sistemų skirtingumo bruožai gali būti suimti drauge. Izraelio teisė — išsišakojusios šeimos teisė. Romos teisė — neseniai sutaikintų priešų stovyklų tvarka.

Izraelio ideologija yra prisisunkusi šeimos dėsnių. Jis yra išskirtas iš kitų tautų kraujo bendrumu, ir tai sudaro išimtinumą, atskiriamumą pasaulyje. Tuo aiškinamas vidaus teisinių santykių švelnumas ir žmoniškumas: iš čia kolektyvo idejos hipertrofija. Sentėvių bendrumas iškelia praeities gerbimą, atsidavimą senovės tradicijoms ir kulto bendrumą — iš čia griežtai išreikštas tikybinis viso valstybingumo pobūdis.

Kitaip Romoje. Ne šeima, bet karas yra Romos ideologijos pamatas. Jos teisės ir įstaigų pagrinde glūdi ne vienybė, ne giminiškumas, bet atvirkščiai, jo sudedamųjų elementų svetimumas, išskiriamumas, priešais pastatymas. Jau kiekviena šeima pati savaime, įskiriant ir vergus, yra sutaikintas karas: nugalėtieji paimti nelaisvėn ir dirba nugalėtojų naudai kaip vergai. Bet kiekviena šeima, savo rėžtu, griežtai apibrėžtoje autonominėje organizacijoje, pastatoma priešais kitoms tokioms pat šeimoms. Istorinė tradicija išeina anaiptol ne iš jų kilimo bendrumo, bet iš atskiriamumo. Romos valstybė — tai neseniai kovojusių viena su kita giminių sąjunga. Ir teisės uždavinys — ne šeiminių principų išplėtimas platesniais žmonių komplektais, bet karo sutaikinimas, savo rūšies taikiosios tarptautinės teisės sukūrimas, kuri turi pakeisti karo beteisiškumą. Kova ir karas, neseniai tiktai įveikti, prašviečia pro visas Romos teismo apeigas, pro visą atskirų teisinių disciplinų konstrukciją, pro visus susidariusios teisės dėsnius, paaiškina visus tos teisės bruožus: pasaulietišką pobūdį, griežtą nelinkstamą formalizmą, utilitariškumą ir kosmopolitiškumą.

Šituo pagrindinių išeinamųjų punktų priešingumu, šituo polariškumu aiškinami yra visi dideli abiejų sistemų skirtumai ir istoriniai, dar, gal būt, ne visai išgyventi jų likimai.

2. Romėnų baudžiamosios teisės pagrindinės ypatybės.[1]

Imdami analizuoti baudžiamąją — teisinę medžiagą, esančią romėnų įstatymuose, mes negalim nepaminėti apie įvairų įspūdį, kurį toji medžiaga padarė įvairiems tyrinėtojams. „Romėnų tauta žengia į istorijos šviesą jau pasiekusi nuostabiai aukštą kultūros laipsnį. Valstybė organizuota beveik šių dienų griežtumu. Galingai išplėsta valstybinė valdžia imasi pati vykdyti teisę. Nusikaltėlį ji sudraudžia viešąja bausme". — Šiais žodžiais apibūdina L ö f f l e r' i s pradedamąją romėnų valstybės stadiją[2]. Nusikaltimo sąvoka labai lėtai plito Romoje... Tikroji baudžiamoji teisė atsirado Romoje daug vėlesnėj istorijos stadijoj negu Anglijoje. Respublikos pradžioje toji teisė praktiškai visai dar neegzistavo. Kornelijaus įstatymai, Sulos išleistieji apie 81 metus prieš Kristui gimus yra buvę pirmieji įstatymai, kurie baudė nusikaltėlį, kaip viešąją žalą". Tokio įspūdžio padaro romėnų baudžiamoji teisė anglų tyrinėtojui C h e r r y.[3]

Norėdami suprasti šituos prieštaravimus turime atsižvelgti į baudžiamosios teisės Romoje bendros struktūros ypatybes ir į baudžiamojo įstatymo reikšmę romėnų juridinių savitarpio santykių sistemoje.

---

[1] Romėnų baudžiamajai teisei pažinti — pagrindinis veikalas yra jau minėtas *Mommsen*, Römisches Strafrecht, 1899. Dėl šio monumentalaus ir iš tikrųjų neginčijamo autoriteto veikalo tenka visgi pabrėžti, kad istoriškam tyrinėjimui jis greičiau sudaro kliūtį, negu padeda. Dalykas toks, kad Mommsen'as nerado galimu skirti romėnų teisę į periodus: „Von der gerährlichen Periodisirung ist gänzlich abgesehen; ein jeder Abschnitt fasst, was er behandelt, der Zeit nach zusammen"... Dėl tokio metodo visai teisingai pastebėta, kad, jei taip dėstyti vokiečių teisę, tai tektų vienoje vietoje kalbėti ir apie primityvius vokiečių tautų kodeksus ir apie dabartinį vokiečių statutą. *(Hippel*, Deutsches Strafrecht, I, 54). Kiek šis metodas kliudo ir kiek jis sukelia nesusipratimų — užtenka pažiūrėti į Mommsen'o knygos skyrius apie kaltę, delicta privata, nusikaltimus turtui ir t. t. Iš senesnių veikalų paminėsim: *Rein*, Das Criminalrecht der Römer, 1844, *Zumpt*, Das Criminalrecht der römischen Republik, I ir II. Iš naujausių: *Strachan Davidson*, Problems of the roman criminal law, I — II, 1912.

[2] *A. Löffler*, 60.

[3] *Richard Cherry*, Lectures of the growth of criminal law in ancient communities, 56 pusl. London, 1890.

Jeigu baudžiamąja teise, plačiąja to žodžio prasme, suprantamos yra baudžiamosios priemonės už darbus, ardančius teisinę tvarką, tai Romoje baudžiamasis įstatymas tereguliavo tiktai nežymią baudžiamųjų - teisinių santykių dalį. Visų pirma, visa asmenų kategorija, kuri sudarydavo šeimą, klausė šeimos galvos neapribotos jurisdikcijos. Jeigu prisiminti, kad tos jurisdikcijos klausė visi vaikai, visos moters, visi vergai ir iš dalies išvaduotieji (libertini), tai gausim labai plačią asmenų grupę sudarančią didžiąją Romos gyventojų daugumą. Šeimos galvos valdžia, kuri be abejojimo yra buvusi valstybinės valdžios šaltinis pirma karaliams, paskui visai romėnų tautai, įsikūrus valstybei ir atsiradus valstybinės valdžios organams nenustojo savo absoliutinio pobūdžio; ji tebebuvo plati iki pat gyvybės ir mirties teisės visiems namiškiams ir tebeėjo vienu iš pagrindinių Romos visuomeninės santvarkos ramsčių. Visi šeimos narių santykiai su šeimos galva, o taip pat jų savitarpio santykiai tebuvo reguliuojami beveik nieku neapribota šeimos galvos valdžia. Įstatymas šitos baudžiamosios romėnų gyvenimo pusės visai nelietė, šiaip ar taip nelietė jos iki imperatoriškojo periodo pradžios. Bet net ir daugiau, namiškių santykiai su trečiaisiais, pašaliniais šeimai asmenimis galėdavo dažniausiai likti šeimos jurisdikcijos viduje, jos kompetencijoj: vergų ir vaikų atžvilgiu šeimos galva galėjo išsirinkti — arba pačiam sumokėti už jų padarytąją žalą, palikus sau bausmę kaltajam paskirti arba išduoti kaltąjį nukentėjusiam.

Taip pat kaip ir šeimos galvos, neapribota buvo Romoje ir kariuomenės vado valdžia. Šita valdžia ypač buvo visų jaučiama atliekant karo veiksmus. Bet ir taikos metu provincijų būklė buvo laikoma karo būviu, ir jas valdė Romos valdininkai ne tiktai faktinai bet ir formaliai įstatymo nurodymais nevaržomi.

Pagaliau, ir taikos metu miesto sienose laisviems ir visateisiams romėnų piliečiams magistratūra pasilaikydavo plačiai suprantamą priverčiamąją teisę, coercitio, einant kuria buvo taikomos ir grynai baudžiamosios priemonės. Ir tiktai tais atsitikimais, kada magistratas taikydavo smarkiausią priemonę, ištrėmimą arba mirties bausmę, dar jaunoje respublikoje buvo išdirbta teisė apeliuoti tautai, vadinamoji provocatio.

Tuo būdu baudžiamaisiais įstatymais reguliuojama tebuvo tiktai, palyginti, labai siaura teisės peržengimų sritis: peržengimų, visateisio romėnų piliečio padarytų taikos metu miesto sienose ir paliečiančių arba privačius kitų visateisių piliečių interesus arba tokius svarbius visuomeninius interesus, jog turėjo būti smarkiausiai baudžiami[1]. Visa kita teisės peržengimų dalis buvo reguliuojama ir baudžiama ne įstatymais. Todėl romėnų baudžiamosios teisės, plačiąja to žodžio prasme, tiktai nežymi, atsitiktinė ir subsidiarinė dalis teatsispindėdavo įstatymuose, ir jeigu kitų tautų įstatymuose senuosius teisės paminklus sudaro išimtinai baudžiamieji kodeksai, kur privatinės ir viešosios teisės normų arba nėra arba jos skęsta baudžiamosios-teisinės medžiagos masėje, tai Romoje baudžiamajai teisei nuskirtas daug nežymesnis, trečialaipsnis, galima pasakyti, net atsitiktinis vaidmuo: iš XII lentelių tiktai dvi tėra paskirtos baudžiamajai teisei, Institucijose nieko nėra apie ją, Digestuose iš 50 knygų dvi tėra jai paskirtos.

Šitas ypatingas — mūsų atžvilgiu — asmenų ir darbų srities siaurumas, kurių atsakomybė yra įstatymu normuojama, turėjo dar vieną labai svabų principialų išdavinį: asmens atsakingi pagal įstatymą patys savaime, jei ne visada faktinai, tai visada potencialiai, buvo tokie, kurie turėjo plačią jurisdikciją (bent šeimos nariams). Tai ne pilietis mūsų paprastąja žodžio prasme, ne masė, ne žemesniųjų sluoksnių atstovas, bet visateisis romėnų pilietis, vienas iš tautos suverenios valdžios reiškėjų, kandidatas į magistratus, į kariuomenės vadus, į teisėjus, žodžiu Romos valstybės ramstis, tvarkos saugotojas ir romėnų valdžios reiškėjas. Todėl principialiai čia baudžiamajame įstatyme asmenybė nepastatoma priešais valstybei ir teisinei tvarkai, bet tėra priešais pastatomi vienos asmenybės interesai kitos asmenybės interesams. Baudžiamasis įstatymas reguliavo tą baudžiamosios teisės dalį, kur, tikrai sakant, jis buvo mažiausia reikalingas. Todėl mes matome, kad nuo XII lentelių

---

[1] Bendras tokio formulavimo principas turėjo, žinoma, eilę išimčių. Pav., baudžiamieji įstatymai dažnai numatydavo taip pat vergų atsakomybę už deliktus (žiūr. *Mommsen* 80—82). Bet toji išimtis turėjo greičiau privačiai teisinės prasmės, nes vergo baudžiamumas peržengdavo šeimininko turto teises. Principialiai šeimininkas turėjo teisę arba sumokėti už padarytus nuostolius, arba išduoti vergą.

laiko praslinko ištisi 300 metų iki išleidžiant pirmąjį naują baudžiamąjį įstatymą; todėl buvo epochų, kada, anot Cicerono, per ištisus 50 metų Romoje nebūdavo nei vieno proceso dėl užmušimo. Tai, žinoma, nereiškia, kad Romoje neatsitikdavo užmušimų, bet tereiškia tiktai, kad padaromieji užmušimai liesdavo asmenis ir santykius, nereguliuojamus bendruoju baudžiamuoju įstatymu ir procesu, Tuo, matyti, aiškinamas ir tas dalykas, kad respublikai bebaigiant savo metus baudžiamieji įstatymai beveik nežinojo mirties bausmės.

Savo pagrindu romėnų baudžiamoji teisė buvo lyg privatinės teisės tęsinys ir papildymas: reguliuodama privačius ginčus dėl turto, valstybė čia pat reguliuoja ir privačius ginčus dėl padarytų skriaudų. Todėl žymi, plati baudžiamosios teisės sritis principialiai neišskiriama iš privatinės teisės srities ir kaip nuostatai dėl delicta privata sudaro civilinės teisės dalį, o atitinką ginčai reguliuojami civilinio proceso tvarka; šia prasme delicta privata statomi prieš delicta publica, viešojo pobūdžio nusikaltimams, baudžiamiems kriminalinio teismo tvarka. Žinoma, tam tikras vidujinis ryšis tarp šių dviejų sričių netiesos deliktų buvo suprastas ir romėnų teisininkų. Apie tai liudija legenda, anot kurios senovėje abi sritys buvusios sujungtos ir tik Servijui Tuliui įvedus prisiekusiųjų posėdininkų teismus įvyko padalijimas į delicta publika ir privata[1]. Bet baudžiamosios teisės duališkumas ryškiai pabrėžtas jau XII lentelių dėsniuose, ir tolimesnėje evoliucijoje šis suskirstymas nerodo tendencijų nykti, atbulai, jis ėjo gilyn, stiprėjo, darosi ryškesnis, ir iki paskutinių Romos valstybės dienų buvo pagrindinis baudžiamosios teisės bruožas.

Nagrinėjant Romos privatinės baudžiamosios teisės plėtimąsi, krinta į akis šios tendencijos. Pirmiausia sudėtys eina vis platyn ir bendryn: ne specializacija, bet generalizacija glūdi privatinių deliktų pletimosi pagrinde. Rodosi, kad romėnų teisininkams kilte iškyla bendra priešteisinės žalos sąvoka ir kad reikalingumas laikytis tam tikrų sudėčių, duodančių ieškinio teisę, varžo juos, ir visą laiką tebejuntama tendencija sukurti vis bendresnes sudėtis, papildomas, kurios iškilusios aukščiau istoriškai susidėjusios kazuistikos, įgalintų už kiekvieną

[1] *Mommsen*, 5.

kaltai padarytą žalą nustatyti skriaudėjo atsakomybę nuskriaustojo naudai[1].

Greta privatinių del'ktų sudėčių generalizacijos mes matome ir sankcijų arba įstatymo nustatytų padarinių generalizaciją. Jeigu XII-oje lentelių mes matėme tiktai įstatymo iš anksto nustatyto ieškinio įvertinimo pėdsakų, paskui tvirtą kainą įstatymo nustatytame preiskurante, tai tolesnis plėtimasis pasižymi laisvuoju nuostolių dydžio įvertinimu, kurį atlieka šalys kontroliuojamos teismo, kuris galutinai savo nuožiūra kiekvieną kartą nustatydavo nuostolius ir tą piniginę pabaudą, kurią turi sumokėti kaltasis[2].

Tuo būdu privatiniai deliktai, turėję civilinio-teisinio pobūdžio iš pradžių tiktai dėl savo procesualinio prigimimo, pamažėli vis daugiau įgauna specifiškos civilinės netiesos pobūdžio ir susilieja su ja taip pat ir iš savo materialinio prigimimo.

Ex delicto padariniai vienu dalyku tesiskyrė nuo kitos masės grynai civilistiškų reikalavimų; ex delicto reikalavimo atsakomybė nepereidavo teisės įgijėjams, įpėdiniams. Visais kitais atžvilgiais tai susiliedavo į juridiškai tolygią masę, tiek procesualiai, tiek ir materialiai.

Imdami nagrinėti kitą deliktų grupę — delicta publica, viešai baudžiamąją teisę dabartine žodžio prasme, mes negalim nepastebėti to baudžiamosios teisės skyriaus principalų atsitiktinumą, kazuistiškumą. Kuriuo principu priešteisinių darbų baudžiamumas išsiskirdavo iš privačiai baudžiamosios teisės srities į viešai baudžiamąją? Apie tai, turint be galo maža baudžiamosios politinės medžiagos romėnų teisės šaltiniuose,

---

[1] Šiuo atžvilgiu ypatingai charakteringas išsiplėtimas sąvokos *iniuria*, kuri galų gale pasidarė tokia plati, kad apimdavo kiekvieną asmens teisių pažeidimą, ir sąvokos *furtum*, kuri padengė beveik visus deliktus prieš turtą.

[2] Šiai evoliucijai iliustruoti mes randame charakteringą tekstą: „Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. Sed postea praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnat quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit". (Inst. 4, 4, 7).

tegalima tiktai spėlioti. Ir tikriausiu mums rodosi numanymas, kad bendrąja taisykle, kiekvienas teisės peržengimas būdavo laikomas privačiu dalyku to asmens, kieno teisė peržengta, ir jo iniciatyvai buvo paliekamas nubaudimas ir teisės peržengėlio baudimas. Ir tiktai tais atsitikimais, kur nukentėjusi yra betarpiškai visuomenė arba valstybė arba nukentėjėlio jėgų aiškiai neužtenka kaltajam nubausti, arba kur kovojama norint palaikyti gerus papročius, dorovę, ten visuomenė paima iniciatyvą į savo rankas ir paskelbia kovą tiems nusižengimams. Tuo būdu viešoji baudžiamoji teisė Romoje buvo principiali subsidiari privatinei baudžiamajai teisei: tikrai sakant, jos neturėjo būti, ir tiktai piliečių silpnumas arba dorovės nunykimas ir visuomenės santvarkos trūkumai priverčia, kaip išimtį, nustatyti tą ypatingų įstatymų grupę. Ir ne valstybės jėgą, bet tiktai visuomenės silpnumą ir nunykimą nuslydimą tereiškia tas dalykas, kad valstybė paima į savo rankas baudžiamąjį kardą!

XII lentelių baudžiamoje teisėje mes randame tikrai pirmykščių viešosios baudžiamosios teisės diegų; deliktų kriminaline tvarka baudimą ten galima nustatyti tik dėl valstybinio išdavimo,[1] dėl nužudymo[2] ir, gal būt, dėl padegimo.[3]

Bet, toliau beaugant valstybiniam aparatui, besiplečiant visuomenės interesams, didėjant ir biurokratėjant valdomajam aparatui, valstybė nebegalėjo tenkintis tais primityviais viešosios baudžiamosios teisės diegais. Visų pirmiausia atsirado reikalingumas baudžiamųjų priemonių prieš valdininkus, ypač provincijoj — ir 149 metais prieš Kristui gimus buvo išleistas Kalpurnijaus įstatymas dėl kyšiavimo (lex Calpurnia de repe-

---

[1] Šaltiniai mini duoviri perduellionis, kuo pabrėžiamas proceso ypatumas. Žiūr. *Mommsen*, 154.

[2] Tai matome iš paminėjimo specialių valdininkų, quaestores parricidii: „Quaestores, qui capitalibus rebus praeessent... appelabantur quaestores parricidii, quorum esiam meminit lex XII tabularum": (D. 1. 2, 2, 23). Apie jų funkcijas žiūr. *P. Girard*, Histoire de l'organisation judiciaire des romains, I, 119. — Dėl žodžio parricidium kilmės ir reikšmės žiūr. *E. Brunnenmeister*, Das Tödtungsverbrechen im Altrömischen Recht, ir *Mommsen*, 612, pastaba 3.

[3] *Mommsen*, 155.

tundis), tema, į kurią vėlesnių laikų įstatymų davėjas nuolat grįžta. Pastebėkime, kad tai buvo pirmasis materialinis baudžiamasis įsatymas, išleistas nuo XII lentelių laiko, t. y. per trijų šimtmečių laikotarpį (449 — 149), faktas, kuris vaizdingiausiai rodo, kokią antraeilę vietą užima baudžiamieji įstatymai romėnų teisės sistemoje. Bet toliau galima išskirti dvi epochos, kuriose baudžiamųjų įstatymų leidimas buvo, kad ir atsitiktinis, bet vis dėlto kiek gyvesnis: tai Kornelijaus Sulos epocha (apie 80 metus prieš Kr. g.), kada buvo išleista bendresnės reikšmės įstatymų eilė[1], iš kurių ypatingos reikšmės turėjo įstatymas dėl užmušėjų ir nuodytojų de sicariis et veneficis ir įstatymas dėl suklastojimų de falsis. Toliau, praleidžiant atsitiktinius įstatymus (iš jų pažymėsim Pompiejaus įstatymus) eina Julijaus įstatymų epocha[2] (Julijaus Cezario ir Augusto; kartais sunku nustatyti katro iš judviejų įstatymas buvęs išleistas). Iš jų didžiausios reikšmės turi Augusto įstatymas dėl svetimavimo lex Julia de adulteriis. Šitąja epocha ir baigiasi Romos baudžiamoji kūryba, ir tolesnės imperatorių valdžios epochos neduoda jau nieko nauja ir žymu šioje srityje.

Kalbant apie visus tuos įstatymus pirmiausia tenka pabrėžti, kad tai yra buvę ne tiktai materialiniai įstatymai, nustatą nusikaltimo sudėtį ir bausmę už jį, bet ir procesualiniai. Mat, kadangi plati deliktų sritis buvo išskirta į privačią sferą, tai visi atsitikimai, kuriais valstybė laikė savo pareiga pareikšti iniciatyvą kovodama su tuo ar kitu nusikaltimu, yra laikomi sunkiausiais, jiems ir bausmės yra skiriamos sunkiosios (mirties bausmė arba ištrėmimas, ir viena ir antra delicta capitalia). Bendrąja taisykle tokie nusikaltimai tegalėjo būti tiktai visuotiniame tautos susirinkime teisiami. Toji forma, pasidariusi per kebli, pasirodė esanti visiškai nepritaikoma tebeaugančiam baudžiamosios teisės reikalui: visuomenei buvo reikalingas lankstus ir greitas aparatas, kuriuo būtų baudžiami nusikaltimai. Todėl leidžiant materialinį įstatymą dėl to ar

---

[1] Lex Cornelia de sicariis et veneficiis, Lex C. de falsis, Lex C. de ambitu, Lex C. de repetundis.

[2] Lex Julia de repetundis, Lex J. de peculatu, Lex J. de ambitu, Lex J. de annona, Lex J. de vi privata, Lex J. de vi publica, Lex J. de residuis, Lex J. de adulteriis coercendis.

kito nusikaltimo bausmės, tekdavo kartu steigti ir atitinkami teismai tiems nusikaltimams, o taip pat nustatyti ir atitinkama procesualinė tvarka. Todėl, pradedant nuo lex Calpurnia dėl valdininkų kyšiavimo iki Juliaus įstatymų, visos baudžiamosios novelos greta nusikaltimų baudžiamų ex officio sudėties nustatymo, steigia taip pat ir tam tikrus teismus jiems bausti, quaestiones perpetuae, savotiški prisiekusiųjų posėdininkų teismai, kurie atstoja visuotinį tautos susirinkimą. Mums neturi reikšmės ginčas, ar buvo tie teismai steigiami Atėnų pavyzdžiu, ar tai buvo savarankiškas romėnų teisės institutas. Charakteringa ir reikšminga, jog viešoji baudžiamoji teisė auga ir plinta visą laiką lygiagretiškai su kuriamais baudžiamojo proceso organais. Todėl, jeigu privatinių deliktų srityje mes pastebėjome tendenciją į vis didesnę generalizaciją, į sudėčių susiliejimą, į atsakomybės, teismų susiliejimą, tai čia, atvirkščiai, pastebimas yra ypatingas kazuistiškumas, kur specializacija, griežta materialiniu atžvilgiu — nes kiekvienas įstatymas sudarydavo tam tikras ryškiai apibrėžtas sudėtis — buvo dar labiau stiprinama didinama procesualine specializacija: kiekviena bausmė galėjo būti ne tiktai griežtai apibrėžtos, tam tikros nusikaltimo sudėties padarinys, bet ir skiriama ta bausmė tegalėjo būti tiktai specialaus tam sudarytojo teismo.

Tiesa, ilgainiui teismų specializacija pasirodė esanti per kebli ir nepraktiška, ir lex Julia de judiciorum publicorum suvienijo baudžiamojo proceso taisykles. Bet materialiai Romos baudžiamoji teisė ligi paskutinių savo dienų liko ne tiktai kaip eilė atskirų sudėčių, griežtai apibrėžtų, specialių, nesiduodančių generalizuoti, bet ir kaip eilė atskirų įstatymų, iš kurių kiekvienas turėjo savo tendencijų ir savo tam tikro pobūdžio. Šitas, taip sakant, molekuliarinis baudžiamosios teisės pobūdis yra pabrėžtas Digestų žodžiais: „Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Julia maiestatis, Julia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficis, Pompeia parriciduii, Julia peculatus, Cornelia de testamentis, Julia de vi private, Julia de vi publica, Julia ambitus, Julia repetendarum, Julia de annona“[1].

[1] D. 48, 1.

Mes nepasistatėm uždavinio išnagrinėti atskiras nusikaltimų rūšis, aukščiau minėtų įstatymų nustatytas[1]. Užtenka pažymėti dvi ypatybes. Viena — tos sudėtys turi baudžiamajai teisei didžiausios reikšmės, nes tiesioginai ir netiesioginai jos suvaidino svarbų vaidmenį tolesnėje teisės plėtotėje ir gilių jų pėdsakų mes teberasim bet-kuriam šių dienų veikiančiame kodekse, kurių sudėtys yra susidariusios arba kaip romėnų sudėčių išsiplėtimas arba kaip sąmoningos kovos su jomis rezultatas.

Mums šiandien svarbesnė ir vertingesnė yra antra ypatybė: partikuliarizmas baudžiamųjų įstatymų, nereiškiančių nė mažiausios tendencijos į susiliejimą, susivienijimą į vieną kodeksą, žinoma, maža tepadėdavo sudaryti bendras baudžiamosios teisės sąvokas. Todėl mes matome, kad visa tai, kas su-

---

[1] Negalima praleisti vien tik vienos istoriškos analogijos, reikšmingo romėnų *pendant* Jono Evangelijos VIII skyriui. Beveik tuo pat metu, kada Jeruzalės gatvėse Jėzui buvo pastatytas klausimas, kas daryti su nusidėjėle, tokį pat klausimą gyvenimas pastatė galingajam Romos imperatoriui Augustui. Dorovė Romoje buvo taip žemai nunykusi, jog šeimos valdžios tam dalykui sutvarkyti pasidarė neužtenkama, ir valstybė lauždama visas istorines tradicijas buvo priversta griežtai įsikišti į kovą, kad pakeltų dorovę ir papročius bent aukštesniuose Romos gyventojų sluoksniuose. Augusto buvo išleistas garsus *Lex Julia de adulteriis coercendis*, nustatąs žiaurias bausmes už svetimavimą. Tasai įstatymas, paremtas dvigubu nelygių teisių principu, saugodamas tiktai moterų ir tiktai aukštesnių sluoksnių dorybę, sudarė ne tiktai materialinį baudžiamumą, jis sudarė sudėtinę procesualinių taisyklių sistemą, plačiai įgalinus ne tiktai valstybę, bet ir pašaliečius, net ir vergus, kištis į Romos piliečio šeimos privatų gyvenimą. To įstatymo pagrindai ilgai ėjo pavyzdžiu kitiems įstatymų leidimams: „eine der eingreifendsten und dauerndsten strafrechtlichen Neuschöpfungen, welche die Geschichte kennt", — sako apie jį *Mommsenas* (691). Bet jo rezultatai vargu bau buvo kada nors teigiami. Romoje, dar Augustui tebeviešpataujant tasai įstatymas sukeldavo šantažų, intrigų, keršijimų, viešųjų skandalų, anaiptol nedorojančių papročių ir nekeliančių dorovę, bet priešingai, priartinančių galutinį nunykimą. Kiek tasai įstatymas nepajėgdavo pasiekti pasistatyto tikslo, liudija Augusto dukters — Julijos istorija, nes dėl savo dukters elgesio, kompromatavusio visą Romą, Augustas turėjo pagaliau ištremti ją. Tas įstatymas suardė, panaikino Augusto šeimą, neatstatęs senosios aristokratijos (*G. Ferrero*, Grandeur et Décadence de Rome, V 249, VI, 304). Vargu bau kituose kraštuose tas įstatymas turėjo geresnių padarinių. Todėl nenuostabu, kad įstatymų leidimo evoliucija krypo į baudžiamumo sušvelninimą, ir mūsų laikais faktinai pasiekta, kad beveik įstatymais yra jau pripažinti priešingi principai, t. y. tokie, kurie yra išreikšti Jono Evangelijoj.

daro bendrąją dabartinės doktrinos dalį, romėnų teisėje yra išblaškyta atskiromis pastabomis atskiroms nusikaltimo rūšims, ir todėl visada teisėtas bus klausimas: kaip plati ir kaip suprastina yra to ar kito baudžiamosios teisės principo reikšmė: ar tai liečia visus nusikaltimus ar tiktai specialiai tą grupę, tą įstatymą, kuriam duodamas komentaras.

3. Kaltumo sąvoka Romėnų teisėje.

a. Kaltumo sąvoka senovės Romėnų teisėje.

Nuo seniausios romėnų teisės, nuo senųjų papročių, vyravusių tuo laiku, kai valstybė dar nebuvo susidariusi, mums betarpiškai neliko jokių padavimų, jokios medžiagos. Bet lyginamoji antropologija ir etnologija verčia mus manyti, jog pirmykštis romėnų teisės momentas buvo toks pat, kaip ir visose kitose tautose bei giminėse, t. y. kad iš pradžių atsakingumas buvo privačiu kerštu reguliuojamas ir kad atsakingumo principu ėjo objektingasis pakaltinimas, kada atsižvelgiama tebuvo į padarytąjį rezultatą, o vidujinė nusikalstamojo darbo pusė nevaidino jokio vaidmens.

Bet pakartojam, betarpiškų nurodymų į tai, tiesioginių šaltinių, kaip tat turima, pav., Biblijoj apie teisę iki Mozės periodo, romėnų teisės istorija neturi. Todėl jokių pėdsakų objektingojo pakaltinimo periodas romėnų teisėje nėra palikęs.

Užsilikusiuose seniausiuose paminkluose, tiek karalių įstatymuose, tiek ir XII-oje lentelių mes iš karto randame jau gana plačiai išplėstą atsakingumo pagrindų dėsnių sistemą. Tos sistemos atžvilgiu lygiai charakteringa yra tai, ką toje teisėje randame, ir tai, ko mes joje nerandame.

Lyginant su Biblijos teise krinta į akis visų pirma tai, kam mes nerandame analogijos romėnų teisėje: nėra gyvulių atsakingumo, nėra atsakingumo už kitus.

Tiesa, vienas iš įstatymų, kurį padavimas susieja su Numos Pompilijaus vardu, nustatydavo, kad jeigu kas nors užars ežią, tai jis pats ir jo jaučiai būdavo pripažįstami s a c e r: „Numa Pompilius statuit eum qui terminum exarasset et ipsum et boves sacros esse“[1].

[1] *P. Girard*, Textes, Leges regiae. Numa Pompilius, 2.

Bet toksai dėsnis visai sutinka net ir su šių dienų sąvokomis, jei žiūrėti į jaučius kaip į i n s t r u m e n t a s c e l e r i s, kurie šiuo atveju yra konfiskuotini. Šiaip ar taip, jaučių pripažinimas s a c e r yra subsidiarus, papildant pagrindinį atsakingumą šeimininko, kurio darbas tėra minimas įstatymo dispozicijoj. Taip pat beveik sutinka su šių dienų pažiūromis XII lentelių tekstas: „Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur... lex (XII tabularum) voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offerre"[1].

Tuo būdu reikia pripažinti, jog užsilikusiems iki mūsų laikų romėnų teisės šaltiniams buvo visiškai svetima mintis pripažinti g y v u l i u s nusikaltimo subjektais ir baustı juos ı ž tai. Tat, žinoma, visai atitinka utilitarizmo dvasią, kurios yra prisisunkusi romėnų teisė.

Taip pat veltui ieškotume klasikinėje romėnų teisėje kurių -nors baudžiamojo atsakingumo u ž k i t u s pėdsakų. Jeigu turimas pav., šeimininko atsakingumas už vergą arba tėvų už mažamečius, tai pareigos ribose teturi atlyginama už padarytąją žalą, bet ir nuo tos pareigos atleidžiama išdavus vergą arba vaiką nukentėjusiam[2].

Tuo būdu du šių dienų kaltumo sąvokos elemenetus — tiktai žmogaus atsakingumą ir atsakingumą tiktai už save — nes randame jau Romai bepradedant juridiškai gyventi, kaip visų pripažintus, neginčijamus dėsnius. Šiaip ar taip, jeigu priešingieji dėsniai yra buvę kada-nors romėnų teisėje, tai apie juos nieko nebeatmenama.

Kreipdamiesi į teigiamąjį seniausiųjų romėnų teisės paminklų turinį, mes vėl sutinkame žymiai išplėstus kaltumo sąvokos pirmykščius elementus. Visų pirma, XII-oje lentelių mes randame nurodymų, kad Romai nebuvo svetima n e p a-

---

[1] *Ulpianus*, D. 9, 1, 1.

[2] Vėlesnė Romos Imperijos baudžiamoji teisė plačiai prileisdavo trečiųjų asmenų atsakingumą. Charakteringas ta prasme yra imperatorių Arkadijaus ir Honorijaus nuostatas dėl vaikų atsakingumo už tėvų nusižengimą imperatoriui: nusikaltusiojo vaikai, jeigu jiems ypatinga malone dovanojama gyvybė, turi gyventi tokiomis sąlygomis, jog anot edikto, jiems pasidarys „*mors solatio et vita supplicio*" (*Cod. Just.* IX, 8, 5). Bet tai jau yra, žinoma, romėnų teisės išsigimimo ir sunykimo simptomai, svetimų klasikinei romėnų teisei barbariškų ir rytinių pažiūrų įtaka.

kaltinamumo mintis, ideja, kurios pėdsakų mes veltui ieškotume Biblijos teisėje. XII lentelių mini mažus metus, beprotiškumą ir aikvojimą, kaip aplinkybes, dėl kurių turi būti paskirta globa turtui. Žinoma, tasai nuostatas liečia daugiau civilinę nekaip baudžiamąją teisę. Bet atsižvelgdami į civilistišką baudžiamojo atsakingumo pobūdį romėnų teisės sistemoje, mes turime teisę tvirtinti, kad tasai veikslumo apribojimas atsiliepdavo ir sprendžiant baudžiamojo atsakingumo klausimus. Kelios vietos seniausiame įstatymų leidime, liudijančios apie mažesnį (arba bent pakeistą) mažamečių atsakingumą, patvirtina šį mūsų numanymą[1].

Dėl kaltumo formų esmės neabejojama, jog seniausioji, priešistorinė romėnų teisė, kaip ir visų kitų tautų teisė, pagrindiniu punktu laikė objektingąjį pakaltinimą, t. y. principą, kuriuo atsakingumas derinamas su išoriniu rezultatu nepareinant nuo vidujinės nusikalstamojo darbo pusės. Be apriorinių samprotavimų, remiamų lyginamosios tautotyros mokslu, tam dėsniui randama kai-kurių įrodymų ir tame, kas beliko nuo seniausiųjų įstatymų. Visų pirma neabejojama, jog seniausioji teisė rėmėsi privačiu kerštu, kuriam viešpataujant neįmanomas, nesuderinamas yra vidujinės nusikalstamojo darbo pusės pripažinimas. Antra vertus, kai-kurie tekstai ir romėnų teisininkų komentarai jiems rodo į objektingojo pakaltinimo dėsnį, į vienodus iš anksto sumanyto, neatsargaus ir atsitiktinio žalos padarymo išdavinius.

Iš tų tekstų labiausiai įsidėmėtina yra vieta iš XII lentelių: Si membrum rupsit ni cum eo pacit talio esto.

Šiaip ar taip, bet tas dalykas, kad iš objektingojo pakaltinimo epochos normų komplekso beužsiliko ligi mūsų laikų tiktai vienas ar du tekstai, liudija apie tai, jog romėnų teisės labai anksti buvo pakeistas tasai principas. Ir tikrai, jau seniausiuose tekstuose, net vadinamuosiuose leges regiae, mes matome visą sistemą dėsnių, duodančių turinio kaltumo sąvokai ir įrodančių, kad pačioje Romos valstybinio gyvenimo pradžioje akylių romėnų teisininkų jau buvo skiriamos trys pagrindinės kategorijos: tyčia, neatsargumas ir atsitiktinumas. Net seniausiame

[1] Pav. XII tab. VIII, 15.

tekste, kuris susiejamas su Numos Pompilijaus vardu, mes randame nurodymą į tuos tris atsitikimus užmušimo atžvilgiu.

P a r i c i d a tebuvo pripažįstamas tiktai tas, kas tyčia užmušdavo: „Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto".

Neatsargus gyvybės atėmimas buvo susietas su taikinamąja procedūra (atleidžiamoji auka): „In Numae cautum ut si qui imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis ejus in contione offerret arientem".

Aiškiai atsitiktinis gyvybės atėmimas, ne žmogaus ranka, su jokia atsakomybe susietas nebuvo: „Si hominem fulmen occisit, ne supra genua tollito. Homo si fulmine occisus est, ei justa nulla fieri oportet"[1].

Aišku, kad tų tekstų atžvilgiu reikia turėti galvoj visą laiką, kas buvo pasakyta aukščiau dėl tikrumo mūsų žinių apie romėnų įstatymų tekstus apskritai ir ypač apie senovės įstatymus. Cituotuose tekstuose, pav., žodžiai „d o l o s c i e n s" ir i m p r u d e n s" galimas daiktas (dėl „d o l o s c i e n s" — tikrai) yra vėlesni papildymai arba bent pakeitimai ir modernizacija. Bet vis dėlto tasai dalykas, kad tuose tekstuose tris kartus yra minimas gyvybės atėmimas su įvairiais juridiniais padariniais, verčia mus pripažinti, kad tyčios, neatsargumo ir atsitiktinumo suskirstymo problema jau yra buvusi suprasta.

Kreipdamiesi į XII lentelių tekstą, mes jau a p r i o r i turime ieškoti jose ne regreso, bet tolesnio šių dėsnių išsiplėtimo.

Tą progresą mes visų pirma randame tame, kad buvo išplėstas ratas atsitikimų, kurių atžvilgiu buvo atskiriami tyčia ir neatsargumas. Jeigu karalių įstatymai davė taisyklių, kuriomis įvairiai buvo juridiškai vertinami tyčia, neatsargumas ir atsitiktinumas užmušimo atžvilgiu, tai XII-oje lentelių mes randame neabejojamųjų pėdsakų, iš kurių galima spręsti, jog tasai suskirstymas buvo apibendrintas ir padėtas į pagrindą kūno sužalojimui įvertinti. Šitokia išvada galima padaryti iš šio teksto: „Si telum manu fugit magis quam jecit aries subjicitur"[2].

Yra nuomonė, kad tasai dėsnis taip pat liečiąs tik gyvybės atėmimą, kad čia tiktai nauja „plastiškąja" forma esanti atkartojama Numos Pompilijaus įstatymo taisyklė dėl neatsargaus

[1] Visos citatos iš *P. Girard*, Textes, Leges Regiae.
[2] XII tab. VIII, 24.

užmušimo. Bet toksai aiškinimas griežtai prieštarauja tiek pažodžiui skaitomam tekstui, tiek ir istoriniam nuosakumui. Pirmiausia, XII-oje lentelių apie gyvybės atėmimą apskritai nieko nekalbama. Todėl labai keista, kad dėsnis, kuris gali lygiai liesti tiek gyvybės atėmimą, tiek ir kūno sužalojimą, norima pritaikyti nusikaltimui, apie kurį XII-oje lentelių nieko nekalbama, ir norima pasakyti, kad jis neliečiąs to nusikaltimo (kūno sužalojimo), kuris kaip tik XII-oje lentelių yra numatytas. Antra, neabejojama, kad XII lentelių taisyklė apie ištrūkusią iš rankos ietį, palyginti su Numos Pompilijaus įstatymo taisykle del neatsargaus užmušimo, kad ir labai plastiška ir graži iš savo turinio, bet juridine savo prasme ji tėra primityvas, ankstesnis laipsnis, nes sprendžia dalyką kazuistiškai prieš abstrakčią bendrą formulę. Nėr absoliučiai jokio paaiškinimo, kuriuo būdu XII lentelių sudarytojai galėjo atsisakyti nuo Numos Pompilijaus įstatymo bendro formulavimo ir pakeisti jį taisykle, vieną atskirą atsitikimą teliečiančia, t. y. atžengti žingsnį atgal. Į ką gali nuvesti toksai aiškinimas, geriausiai rodo Löffler'io monografija, kuris, prieš istorinę chronologiją, aiškindamas tą skyrių, priverstas karalių įstatymus nagrinėti tekste po XII lentelių ir juos laikyti tolesniu išsiplėtimu tų dėsnių, kurie buvo išdėstyti XII-oje lentelių!

Visos tos nenormalybės gali būti lengvai išvengtos numanymu, kad taisyklė apie ištrūkusią ietį liečia kūno sužalojimus. Tada tai bus naturalus ir logiškas pirmas žingsnis atleidžiamosios aukos principui išplėsti nuo neatsargaus užmušimo į neatsargų kūno sužalojimą. Istoriškai tai visiškai normalu ir visiškai atitinka kitą žinomą mums XII lentelių turinį.

Negalima nepaminėti dar šios XII lentelių vietos: „Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit. Si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur aut, si minus idoneus sit, levius castigatur"[1].

Nagrinėjant ir įvertinant šį tekstą, būtų neatsargu teikti didelės reikšmės ir daryti kurių-nors išvadų iš žodžių, apibūdinančių įvairias kaltumo formas. Kaip matyti iš teksto, Gajus necituoja įstatymo, bet atpasakoja jį savo žodžiais ir, matyti, stengiasi išreikšti mintį suprantamai savo amžininkams. Šiaip

[1] VII, 10 (Gaius, D. 47, 9, 9.).

ar taip, formulėje „c a s u, i d e s t n e g l i g e n t i a“ žodžiai „i d e s t n e g l i g e n t i a“ yra aiški interpoliacija. Tikru neabejojamu turi būti laikomas suskirstymo trejopumas: vienas sunkesnis kaltės atsitikimas, t. y. tyčios padegimas, ir du „atsitiktinio“ žalos padarymo atsitikimai, iš jų vienas sunkesnis, matyti, atitinkąs mūsų neatsargumo sąvoką, ir antras lengvesnis, kuris atitinka mūsų atsitikimą.

Šitaip rekonstravę jeigu ne tekstą, tai bent prasmę, mes gausime taisyklę, kuri savo stiliumi kaip tik atitiktų tą išsiplėtimo stadiją, kurioje yra buvusi XII lentelių baudžiamoji teisė.

Sutraukę visus žinomus ir numanomus dalykus, liečiančius seniausiąją romėnų teisę, mes matome pirmuosius kaltumo formų sąvokos formulavimo diegus. Bendrai, dviejų kaltumo formų buvimas ir jų pastatymas priešais atsitikimui yra aiškiai suvoktas. Bet antra vertus, tų dviejų formų vidujinės pusės esmė nepakankamai yra aiški, tiek iš pačios sąvokos turinio, tiek ir dėl tos sąvokos pritaikomumo. Neaiškus yra ir neatsargumo atskyrimas nuo tyčios. Dar neaiškiau yra atskirti atsitikimas ir neatsargumas. Neaiški tų sąvokų pritaikomumo sfera. Vidujinė nusikalstamojo darbo pusė neįgauna dar savarankiškos reikšmės, nepareinamos nuo rezultato: XII lentelių sistemoje mes nerandame jokių nurodymų į pasikėsinimo arba bendrininkavimo baudžiamumą. Šiurkščiai, primityviai yra pritaikomos priešteisiniam rezultatui kaltumo formos. Mes lyg matome atliekant pirmykščius darbus, turinčius nustatyti ir suskirstyti kaltumo formas: iš bendros žalą padarančių veiksmų masės, kuri pirma, einant objektingojo atsakingumo dėsniu, sukeldavo nuskriaustojo reakciją, išskirti tokius atsitikimus, kur tokia reakcija tikrai yra verta visuomenės pritarimo, ir tokius, kur visuomenė turi pripažinti žalos padarymą skriaudėjui esant tikslingą, arba kur ji liepiamai įsako šalims taikintis, nes žala yra padaryta ne dėl piktos skriaudėjo valios. Tai tebuvo pirmasis mėginimas atlikti suskirstymą. Daug kas yra čia naivu, daug kas primityvu, ir juntama, kad, palyginti, neseniai dar iškilta aukščiau objektingojo pakaltinimo principo, kuris be abejojimo, kaip ir kitose tautose, sudarydavo senovės Romos atsakingumo pagrindą. Bet suskirstymas vis dėlto yra jau atliktas, objektingojo pakaltinimo principas jau yra visiškai ir galutinai nugalėtas. Šitas ir tiktai šitas uždavinys tėra XII lentelių teisės atliktas. O nustatyti nusakyti atsakingumo naujo principo

esmę, duoti naują kaltumo formų, padaryti iš jų visas reikiamas išvadas — šitas uždavinys liko atlikti tolesnėms romėnų teisininkų kartoms.

b. Kaltumo sąvokos išsiplėtimas Romėnų teisėje.

Visos baudžiamosios teisės suskirstymas dviem visiškai įvairiomis iš savo pagrindų grupėmis — d e l i c t a p r i v a t a ir d e l i c t a p u b l i c a, viešosios baudžiamosios teisės molekuliariškumas ir bendrai nedraugiškas, galima pasakyti, romėnų teisininkų nusistatymas baudžiamosios teisės problemoms, kaip tam tikrai visuomeninei patalogijai, neduoda mums teisės laukti visiškojo aiškumo ir pabaigiamumo nustatant kaltumo formų esmę.

Ir tikrai, nagrinėdami įvairius tekstus mes sutinkame didelių sunkenybių norėdami juos susisteminti: tėra matyti medžiagos įvairumas, iš kurio galima spręsti apie išsiplėtimo tendenciją ir linkmę, bet paties išsiplėtimo eiga ir atskiros jo stadijos beveik visiškai išdilo, sumišo ir nebeatskiriamos.

Visų pirma, negalima, žinoma, laukti aiškaus vaizdo, rodančio, kaip yra plitusi atsakingumo sąvoka privatinių deliktų sferoje. Kiek toje sferoje keliamas klausimas dėl turtinio atsakingumo už priešteisinį darbą, tiek yra aišku, kad, pirmiausia, atsakingumo išsiplėtimas čia jokiu būdu negali pasiekti spiritualizacijos ribų, negali būti galutinai atskirtas nuo išorinės darbo pusės, nuo rezultato, nuo žalos ir nuostolių padarymo, nes tada d'ngsta kiekvienas mastas atlikti turtiniam darbo įvertinimui, kuris glūdi atitinkamo ieškinio pagrinde. Antra vertus, privačiai teisiniam turtiniam atsakingumui už padarytą žalą principialios reikšmės turi riba tarp kaltės ir nekaltės tarp neatsargumo ir atsitikimo, o skirtumas tarp atskirų kaltumo formų yra ne tiek svarbus.

Ir tikrai, kreipdamiesi į atitinkamus tekstus, mes randame, kad privačiai teisinių deliktų srityje yra baigiamai išplėsta nepakaltinamumo sąvoka: „Sane sunt quidam qui facere non possunt. ut puta furiosus et impubes, qui doli capax non est: namque hi pati iniuriam solent, non facere". „Personae igitur doli non capaces, ut admodum impuberes... excusaati sunt"[1].

[1] D. 47, 10, 3; D. 47, 12, 3.

Tuo būdu aiškiai buvo nustatyta, jog proto liga sergantieji ir mažamečiai negali būti kaltinami.

Kaltumo nuo nekaltumo arba atsitikimo nuo neatsargumo atskyrimo atžvilgiu mes randame nurodymų komentare Akvilijaus įstatymui, kiek tuo įstatymu buvo liečiamas ir svetimo vergo užmušimas. Bendra komentaro prasmė yra ta, kad kiek asmuo padaręs žalą galėjo arba turėjo tai numatyti — tiek jis yra kaltas, kiek negalėjo—nekaltas. Iš atskirų kazuistiškų iliustracijų, nedaug teiškilusių aukščiau tos kazuistikos, su kuria mes esam susipažinę anksčiau Izraelio teisės miestų - prieglaudų institutą aprašydami, pažymėsim vieną, kuri itin primena Mozės įstatymą: jeigu kas kerta medžio šaką ir užmuš ėjusį pro šalį svetimą vergą, tai jis atsako už padarytą vergo šeimininkui žalą, jeigu kirto ties keliu arba ties svetimu sklypu ir neperspėjo n e c p r a e c l a m a v i t; bet jeigu perspėjo arba kirto toli nuo kelio arba savo sklype, kuriuo nieks neturėjo teisės vaikščioti, tai atsakingumas atkrinta[1].

Arčiau atsakingumo esmė apibūdinama dėsniais, nustatančiais neatsakingumą dėl klaidos: „Si quis hominem liberum ceciderit, dum putat servum suum, in ea causa est, ne iniuriarum teneatur“[2].

Mes matome, kad net privatinių deliktų sferoje jau nebe išorinė darbo linkmė, ne rezultatas nustato kaltumą ir atsakingumą, bet valios linkmė, vidujinė darbo esmė: net ir šitoje civilistiškoje srityje pasireiškia žymi tendencija į kaltumo spiritualizaciją.

Kiek tos tendencijos buvo žymios, mes matome iš teisininko Paulaus, kuris pats viešosios baudžiamosios teisės srityje yra davęs spiritualistiškiausias kaltumo formules, įspėjamojo samprotavimo: „Sola cogitatio furti faciendi no facit furem“[3].

Prie tos vietos mes dar grįšime. Tuo tarpu tepadarysim dogmatiškai neišvengiamą išvadą: jeigu pabrėžiamas tyčios iškėlimo nebaudžiamumas, tai kėsinimosi ir net rengimosi baudžiamumo klausimas turi būti išspręstas teigiamai.

Čia mes matome jau griežtą nesutikimą tarp rezultato ir kaltės: jeigu pirmykštėje objektingojo atsakingumo sistemoje

[1] Inst. IV, 3, 5.
[2] D. 47, 10, 3.
[3] D. 47, 2, 1.

teturėjo reikšmės tiktai rezultatas, jeigu XII lentelių sistemoje prie rezultato padarymo momento prisidėjo dar papildomai vidujinės nusikalstamojo darbo pusės klausimas, kaltumo klausimas, tai čia kaltė, kaip atsakingumo pagrindas, materializuojama, įgauna savarankišką, nepareinamą nuo rezultato buvimą. Ir kaip išvadą mes skaitom to paties Paulaus tekstuose, vis dar pritaikant privatiniams deliktams, nors aiškiai viešosios baudžiamosios teisės ideologijos įtakoje: „Maleficia voluntas et propositum delinquentis distinguit“[1].

Tokį pat iš esmės, bet dar ryškesnį iš formos atsakingumo dėsnio spiritualizacijos vaizdą mes matome komentaruose įstatymams dėl d e l i c t a p u b l i c a.

Tų deliktų atžvilgiu mes randame dėsnį, kuriuo mažamečiai ir bepročiai nebaudžiami, su charakteringu motivavimu: „Infans vel furiosus si hominem occiderint, legia Cornelia non teneatur, cum alterum inocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat“[2].

Bet atsakingųjų asmenų atžvilgiu įstatymas visų pirmiausia iškelia tyčios kaltumą. Todėl, jeigu privačiai teisinėje srityje labiausiai buvo rūpinamasi, kad atsitikimas būtų griežtai atribotas nuo neatsargumo, tai čia, viešųjų deliktų srityje labiausiai yra rūpinamasi tuo, kad tyčia, sudaranti atsakingumo pagrindą, būtų atribota nuo neatsargumo, kuris kaip tik šioje srityje buvo pripažįstamas esąs nebaudžiamas. Šia prasme ypatingai charakteringas yra šis Paulaus tekstas: „In lege Cornelia dolus pro facto accipitur. Neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. Quare si quis alto se precipitaverit et super alium venerit eumque occiderit, aut putatur, ex arbore cum ramum deiceret, non praeclamaverit, et praeteuntem occiderit, ad huius legis coercitionem non pertinet“[3].

Jeigu tyčia virsta atsakingumo pagrindu, tai, antra vertus, kinta jo turinio sąvoka. Iš pirmesnių tekstų mes matėme, kad senasis įtsatymas arba bent senojo įstatymo praktika tyčioje pabrėždavo i n t e l e k t u a l ų momentą: padarinių numatymas, žinojimas. Tai būdavo pabrėžiama stereotipiškai atkartojamomis formulėmis: sciens, sciens dolo malo, sciens prudensque, dolo sciens.

[1] D. 47, 2, 54.
[2] D. 48, 8, 12.
[3] D. 48, 8, 7.

Visai kitaip suprasdami tyčią, komentarai viešajai baudžiamajai teisei imperatorių periodo pradžioje vis daugiau pabrėžia kitą, gilesnį, intimesnį ir kartu charakteringesnį žmogaus psichikai v a l i o s momentą. Valia tampa atsakingumo reiškėja: ten kur nėra tos nukreiptos į nusikaltimą valios, ten, kad ir turimas rezultatas, kad ir yra žemesnė kaltumo forma („nenumatė, nors galėjo arba turėjo numatyti"), vis dėlto nėra baudžiamojo atsakingumo. Bet antra vertus, turimoji valia, nukreipta į priešteisinį rezultatą, pati savaime ima rodytis esanti pakankama atsakingumui, nors ne tiktai rezultato, bet net ir veiksmo, nukreipto į rezultatą nebūtų buvę. Todėl atsirado aiškiai nustatytas atsakingumo už k ė s i n i m ą s i arba net r u o š i m ą s i principas: „Lege Cornelia de sicariis et veneficiis tenetur, qui hominem occiderit; cuiusve dolo malo incendium factum erit; quive hominis occidendi furtive faciendi causa cum telo ambulaverit"[1].

Kiek čia, matyti, praktika šiuo būdu interpretavo įstatymą ir kiek įstatyme nebuvo nustatytas sumažintas atsakingumas už kėsinimąsi arba ruošimąsi, tiek tetenka padaryti išvada, jog baudžiamumas už tas pirmesnes nusikaltimo stadijas buvo laikomas lygiu baudžiamumui už atliktą nusikaltimą.

Užmušimo atžvilgiu, bet jau kaip bendrojo principo iliustracija, mes randame išsemiamą atsakingumo charakteristiką Marciano tekste: „Divus Hadrianus rescripsit eum qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneraverit ut occidat pro homicida damnandum"[2].

Bet dar toliau, pasiekdamas ribų romėnų teisės išsiplėtimo sistemoje, tą pačią mintį reiškė Paulus: „Qui hominem occiderit, aliquando absolvitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur; consilium enim non factum puniendum est. Ideoque qui, cum vellet occidere, id casu aliquo perpetrare non potuit, ut homicida punitur, et is, qui casu jectu teli hominem imprudenter occidit, absolvitur"[3].

Krinta į akis Marciano ir Paulaus formulių skirtumas. Marcianas iliustruodamas savo mintį, kad atsakingumas gali būti,

---

[1] D. 48, 8, 1.

[2] Ibid.

[3] *Paulus*. Sententiae, 5, 23, 3.

nors nėra rezultato, duoda pavyzdį, kuris mūsų supratimu atitinka kėsinimąsi. O Paulus duoda tokį pavyzdį, kuriam lengvai tiks ne tiktai ruošimasis, bet ir grynas tyčios iškėlimas aikštėn.

Tiesa, kaip jau esam minėję, Paulaus tekste mes randame ir to principo apribojimą: „Inde sola cogitatio furti faciendi non facit furem".

Bet jau buvo minėta, kad šisai apibrėžimas suformuluotas pritaikant privatiniam deliktui furtum. Aišku, kad sunku kalbėti apie ieškinį ex delicto dėl nuostolių, jeigu kaltininkas tėra galvojęs apie nusikaltimą! Ir tur būt teisinga bus išvada, kad tasai dėsnis suformuluotas, kad atskirtų privačiai teisinę sferą nuo viešosios baudžiamosios teisės.

Bet jeigu net neiti taip toli, jeigu net pripažinti, kad tasai principas, einant kuriuo atkrisdavo atsakingumas už vieną galvojimą, buvo pritaikomas visai priešteisinių peržengimų sferai, tiek dėl delicta privata, tiek dėl delicta publica, tai ir tada negalima nepažymėti didelio to principo charakteringumo. Romėnų teisininkai tuščiais žodžiais neoperavo. Jų mąstymas spietėsi visada gyvybinių realybių srityje, abstrakcijos ir atitrauktinės teorijos jiems visai nerūpėjo. Todėl, jeigu Paulus laikė reikalingu suformuluoti tą principą, tai, tur būt, gyvenimas reikalavo to; matyti, jis praktikoje susidūrė su tendencija prilyginti vagystei jau vieną galvojimą apie vagystę, tendencija prieš kurią jis kelia savo ne tiek įspėjamąjį, kiek abejojamąjį balsą. Šitaip suprastas tekstas bus ypač vaizdingas: jame yra atsakingumo spiritualizacijos išsiplėtimo ribos charakteristika ir kartu nurodymas į tos ribos netobulumą.

Jeigu skirtumas tarp atsakingumo iš vienos pusės ir fakto, rezultato, padarytos žalos iš antrosios, yra toks didelis, kad svarstomas yra klausimas dėl vieno galvojimo atsakingumo, tai tuo pačiu menkėja ir nusikaltimo sudėties reikšmė. Piktoji valia, kiek ji turi netrukus užgimti, kol ji dar nespėja materializuotis, realizuotis nusikalstamajame darbe, visada yra neapibrėžta, neaiški: čia mums artesnė yra pikto žmogaus, nei pikto darbo sąvoka, artesnė yra „nusikaltėlio", nei „nusikaltimo" sąvoka. Ir tikrai, romėnų teisėje mes randame tokių tendencijų galutinai autonomizuoti kaltę, nepareinant nuo to, ar turima žalos: nors žalos netiktai nėsama, bet ir negali būti, bausmė vis dėlto skiriama: „Si effectu sceleris potiri non

possunt, propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur"[1].

Į tokias tendencijas baudžiamosios teisės srityje negalima, žinoma, žiūrėti kaip į atitrauktas nuo tos epochos romėnų pasaulėžiūros ir etikos bendro išsiplėtimo. Tiesa, romėnų mąstymo sistemoje mes nerandame to vienumo, to monizmo, kaip Izraelio mąstymo sistemoje, kur tie patys asmens yra tiek mąstytojai, tiek dorovės mokytojai, tiek teisininkai, kur įstatymų leidžiamieji motyvai yra filosofijai pažinti šaltinis ir kur pasaulėžiūros pagrinduose randame tiesioginį atsakymą į teisinės praktikos klausimus. Romėnuose daug greičiau yra sudaryta tai, ką mes pagal mūsų terminologiją turim pavadinti darbo specializacija. Todėl teisininkų veikaluose mes beveik nerandame paaiškinimų, kurie kartu būtų skiriami ir bendriems dorovės principams, ir teisės ir atsakingumo išsiplėtimui. Tie klausimai buvo kitų asmenų ir kituose veikaluose svarstomi. Bet, žinoma, nėkiek neabejojama dėl glaudžiausios juridinių konstrukcijų sąsajos su vyravusiomis atitinkamu laiku filosofijos ir dorovės pažiūromis: to laiko filosofijos mokslų evoliucijoj mes randame teisinių pažiūrų evoliucijos paaiškinimą ir šaltinius.

Suprasdamas tai, kaltumo formų istorijos tyrinėtojas, Löfleris, kurio veikalu mes dažnai pasiremiam, nušvietė ir šitą dalyką — graikų-romėnų filosofijos ir etikos savitarpio santykius su romėnų teisininkų mokslais. Jis prieina išvadą, jog naujosios romėnų teisininkų pažiūros į tai, kad valia yra atsakingumo reiškėja, visiškai sutinka su tos epochos etikos pažiūromis, kurios stoikų moksle plėtė Aristotelio dėsnį apie žmogaus vidujinio pasaulio ir valios reikšmę. Kiek teisininkų mąstymas visiškai sutikdavo su to laiko filosofų mąstymu, ryškiai iliustruoja Löflerio paduodama citata iš Senekos: „Potest aliquis nocens fieri, quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore sua tamquam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non sit. Aliquis mihi venenum dedit, sed vim suam remixtum cibo perdidit: venenum illud dando scelere se obligavit, etiamsi non nocuit. Non minus latro est, cuius telum opposita vesta ellusum est. Omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, perfecta sunt"[2].

[1] D. 47, 11, 1. *Paulus*, Sent. 5, 4, 1.

[2] *Seneca*, De constantia sapientis, VII.

Nors pavyzdžiai, kuriais Seneka iliustruoja savo mintį, yra atsargiai išrinkti, vis dėlto dėsniai, kuriuos jis išreiškia, yra suformuluoti taip bendrai ir taip principialiai, jog Löffler'is turi tiesą, rodydamas į tai, kad tiktai vienas nežymus žingsnis teskiria romėnų etiką nuo Pamokslo nuo Kalno, kur sakoma: „Kiekvienas, kurs žiūri į moteriškę kad jos geistų, jau svetimavo su ja savo širdyje"[1].

Tiesa, Löfleris priduria, kad tas nedidelis žingsnis turi būti nužengtas per praktiškai įvykdomų dalykų ribą. Bet ne mūsų uždavinys spręsti apie realinius, pasiekiamus arba utopijos dalykus. Mums svarbu tėra padaryti didžiausio pasaulinio istoriško svarbumo išvada: Izraelio ir romėnų teisių išsiplėtimo santraukoje, kaip juridinių institutų organiškojo augimo rezultatą mes matome beveik visiškai sutampančius dėsnius, beveik pažodžiui vieną kitą atkartojančias formules.

Žinoma, tasai sutapimas neatsitiktinis. Jeigu mes matom, kad dvi visiškai įvairios tautos, kurios laikosi visiškai įvairių pagrindinių pažiūrų, kurių visiškai skirtingas yra ir istorinis likimas, vis dėlto, pagaliau, išgyvenusios beveik vienodą išsiplėtimo laiką, prieina principialiai vienodus rezultatus, tai mums tenka ypačiai susidomėti tuo faktu. Neužmirškime, kad išsiplėtimas liečia vieną iš pagrindinių momentų, sąlygojančių bendrąjį žmonių gyvenimą: atsakingumo už pasielgimus sąvoka rodo mums psichologiškąjį vieno žmogaus įsiskverbimą į kitą, tai yra tam tikrą žmonių susiejimą sutraukimą į sociologiškus kompleksus, sukuriantį iš atskirų žmonių smiltelių galingus kultūrinius ir istorinius susivienijimus.

Atsakingumo formulės, Izraelio ir Romos išdirbtos, vienodai nebuvo praktiškai įvykdytos. Aukščiausias abiejų teisinių ir moralinių sistemų išsiplėtimas keistu būdu sutampa su išoriniu viena antros nugalėjimu ir vidujiniu abiejų sistemų sunykimu. Roma nugalėjo Izraelį, Roma sunaikino, suardė Jeruzalę. Roma išblaškė Biblijos išsiplėtimo reiškėjus po visą anų laikų pasaulį. Izraelis išsiblaškė, bet paniekintas ir išblaškytas jis nužengė savo ištrėmimo keliu, kaip triumfatorius ir, nugalė-

---

[1] „In der That ist es nur ein kleiner Schritt weiter, der von der zitierten Stelle zur Bergpredigt führt" *(Löffler,* 73).

tas fiziškai, nugalėjo nesuprantamai, stebuklingai morališkai: nugalėjusi Roma nusilenkė prieš jį morališkai ir prisiėmė mokslą, išplitusį iš Mozės įstatymo. Abi tokios priešingos, tokios polarinės iš savo pagrindinių dėsnių pasaulėžiūros susiliejo į vieną.

Šitas susiliejimas iš savo esmės neturi mūsų stebinti. Jis yra dėsningas ir reikalingas. Kiekvienos iš abiejų teisės sistemų pagrindinis principas teikė joms galios ir stamantrumo valstybinio gyvenimo pradžioje, bet galų gale abiem toms sistemoms tasai principas pasidarė per siauras. Sutaikintojo karo principas davė stiprią, patvarią organizaciją senovės Romai, jis aprūpino jai nugalėjimą kovoje su kaimynais, jis sukūrė paruoštą teisinę organizaciją, į kurią galėjo įtilpti visas pasaulis. Bet kada visas civilizuotas pasaulis suėjo į tuos rėmus, kada karas nustojo buvęs valstybei plėstis pagrindas, principas pasirodė esąs išgyventas: beliko grandiozinė forma, didžiulė organizacija, neturinti dvasinio turinio. O idejinis žmonių susiejimas, procesas, kurį mes iliustravome kai-kuriais pavyzdžiais, griežtai reikalavo naujo turinio.

Jeigu Romoje forma peraugo turinį, tai Izraelyje atvirkščiai, turinys netilpo siauroje formoje, išsišakojusios šeimos ideologijoj. Prasidėjęs tautos išsiblaškymas — priverčiamas ir geraviliškas — ryšiai su svetimtaučiais, pilietybinio būvio bendrumas, varu užkartas pirma Babilono, paskui Graikijos ir, pagaliau, Romos, kėlė mintį, kad amžių išdirbti teisės bei dorovės dėsniai negali būti apribojami užmirštais gyvenime giminiškais ryšiais. Turinys persipildavo per siaurųjų rėmų kraštus į ideologinę didžiulių Romos valstybinių formų tuštumą. Romos kosmopolitiškos formos turėjo prisipildyti Izraelio žmoniškumo turinio. Čia glūdėjo abiejų procesų pasibaigimas, galutinis baigtinis karo sutaikinimas ir galutinis baigtinis šeimos išsišakojimas.

Bet tas susiejimas pasirodė esąs sunkus, sudėtingas ir nepakeliamas uždavinys tų laikų istorijos aplinkybėms. Harmoninga abiejų dėsnių sintezė nesusidarė, o tesusidarė — pradžioje — tiktai mišinys ir darkymas.

Todėl matant, kaip tas susiliejimas faktinai įvyksta savaime atsiranda gailesys dėl vienos ir antros linijos išsiplėtimo grynumo. Užtenka atskleisti Justiniano Kodeksą su jo krikščioniškąja frazeologija, su jo taip netin-

kančiu romėnų juridiškai kalbai saldumu, mistiškumu, ir mes matome, kad net grynai juridiški apibrėžimai virsta jame neaiškūs, svyruoja, nustoja ryškumo, griežtumo. Argi galima laukti, kad kolektyvistiška, religiška pranašų ir dainių pasaulėžiūra galėtų iš karto organiškai susilieti su pasaulietiška utilitariai - individualistiška romėnų teisininkų pasaulėžiūra? Ir savaime rodosi, kad tasai žmogaus dvasios pasaulinio istorinio išsiplėtimo dviejų srovių susiliejimas turi sukelti kažkokią katastrofą! Tokia katastrofa įvyko — žlugus Romos civilizacijai.

Romos imperija žlugo. Žlugo jos didingos įstaigos. Žlugo primityvios iš formos ir didžios iš savo esmės krikščionių bendruomenės. Bet išorėje jos užsiliko kaip Romėnų Įstatymų Sąvoda ir Biblija. Ir užsiliko ne tiktai išorinai, ne tiktai kaip svetimo, praėjusio pasaulio negyva liekana. Ne, net ir toje epochoje, kada tautos vos tebuvo pabudusios iš viduramžio miego kultūrai, kada jos dar nesugebėdavo suprasti prasmės, glūdinčios dviejų didžiųjų tautų abiejuose didžiuosiuose veikaluose, jos pripažino juos savo autoritetais ir vadovais. Galima pasakyti, jog Izraelis ir Roma buvo naujosios žmonijos gimdytojai. Iš tikrųjų, didi turi būti kultūra, kuriai vystyklais ėjo Biblija ir Corpus Juris Civilis! Didi, ypač jei pasiektų tai, ko nepajėgė pasiekti senoji civilizacija: sukurti abiejų didžiausių žmogaus dvasios kūrinių harmoningą sintezę!

Išdėstymas kai-kurių momentų iš kovos dėl tos sintezės ir kartu dėl praktiško įvykdymo viso to, kas žmonijai buvo palikta Izraelio ir Romos, sudaro atskirą savarankišką temą, kurios išsiplėtimas išeina iš šio straipsnio rėmų ir sudarys tolesnių straipsnių turinį.

Kn. 13, 1932

A. JAŠČENKA

DIPLOMATINIŲ AGENTŲ CIVILINIS TEISMINGUMAS

Visi asmens, kurie naudojasi diplomatiniu imunitetu (vadinamieji eksteritorialiniai asmens), eidami bendra tarptautinės teisės papročių norma, neturi klausyti civilinės jurisdikcijos tos valstybės, kur jie yra akredituoti. Jie, teisminės kompetencijos atžvilgiu, laikomi lyg esą už tos valstybės ribų.

Jie išimami iš vietos jurisdikcijos todėl, kad diplomatinis agentas yra neliečiamas ir kad priverčiamosios vykdomosios priemonės negali būti taikomos nei tokio agento asmenybei, nei jo turtui, kuris jam reikalingas savo pareigoms eiti. Kiekvienas priverčiamasis vykdymas gali sutrukdyti diplomatiniam agentui tvarkingai atlikti savo funkcijas (jei, pav., jo būsto apystatai uždėtas areštas).

Abejojama, ar galima imtis oficialinių apsaugojamųjų priemonių ginant privačių asmenų teises prieš diplomatinį agentą, pav., protestuoti jo vekselį. Vokiečių teismo praktika tai neigia.

Ginčijama (Prūsijos ir J. Valstybių 1839 m. ginčas dėl Wheaton bylos), kiek tokių priemonių gali imtis privatūs asmens, jei jiems dėl to nereikia kreiptis į vietos teismą, pav., kai diplomatinio agento būsto savininkas sulaiko jo daiktus, kad aprūpintų nuomos sumokėjimą.

Šitas išėmimas iš civilinės jurisdikcijos yra remiamas ne bendra sutartine (įstatymų leidžiamojo pobūdžio) tarptautinės teisės norma (bendras tarptautinis sutarimas dėl diplomatinių agentų teisių ir privilegijų nėra buvęs sudarytas), bet tiktai papročiu.

Šita tarptautinės teisės papročių norma beveik adekvatiškai išreiškiama atskirų valstybių įstatymuose. Daugumoje tų nacionalinių įstatymų trumpai tėra formuluotas diplomatinių agentų bendro neteismingumo principas, be smulkios analizės ir be detalių (Tokie yra Diplomatic Privileges Act 1708 m. Ang-

lijoj, 13 ventôse an II dekretas Prancūzijoj, GVG § 18 Vokietijoj, Civilinio Proceso Įstatų 225 str. Lietuvoje).

Todėl įvairių valstybių teismo praktika įvairiai nustato apibrėžia diplomatinio civilinio neteismingumo turinį ir ribas.

Iš bendros taisyklės, einant kuria išimama iš vietos jurisdikcijos, praktikoje pripažįstamos yra įvairios išimtys, kurių skaičius ir turinys, tačiau, įvairiose valstybėse, o kartais ir tame pačiame krašte taip pat yra įvairiai nustatomas.

1. Kaip į kuriozą tegali būti čia nurodyta į du Romos kasacijos teismo nusprendimus 1915 ir 1922 metais. Tais nusprendimais buvo pamėginta atskirti neteismingumo atžvilgiu diplomatinių agentų veiksmuose aktus, kuriuos jie vykdo kaip savo vyriausybės atstovai, nuo aktų, kuriuos jie vykdo kaip privatūs asmens, ir todėl klausančių vietos teismų jurisdikcijos. Tačiau tie nusprendimai sukėlė Romos diplomatinio korpuso protestą prieš italų vyriausybę; tie nusprendimai neturi sau analogijos kitų valstybių teismo praktikoje.

Ir tikrai, diplomatinio agento veiksmai gali turėti įvairaus pobūdžio, oficialaus ar privataus, bet nustatyti tą pobūdį kiekvienu konkrečiu atveju tegali tik pats agentas, o ne vietinės valdžios organas. Kitaip vietos valdžia galėtų padaryti iliuzorinę visą diplomatų privilegiją, kuria jie išimami iš vietos jurisdikcijos.

Be to nereikia pamiršti, kad diplomatinėmis privilegijomis naudojasi ne tiktai diplomatinių misijų nariai, bet ir jų šeimos. O pasiuntinių žmonos ir vaikai jau tikrai neveikia kaip savo valstybės atstovai. Todėl atskyrus diplomatinio imuniteto asmenų oficialius santorius nuo privačių, būtų atimtas tas imunitetas diplomatinių agentų šeimoms.

Reikia manyti, kad net ir tada, kada asmuo, besinaudojąs diplomatiniu imunitetu, stoja civiliniuose dalykuose kaip kitų asmenų atstovas (vadinasi, kada jis jau aišku, nebeveikia kaip oficialus asmuo),jis yra išimtas iš vietos jurisdikcijos, nes ir tokiu atveju jam negali būti taikomas joks priverčiamasis vykdymas.

2. Tačiau galimas yra paties eksteritorialinio asmens atsisakymas nuo savo imuniteto kuriai-nors bylai.

Toksai geravališkas vietos jurisdikcijos klausymas kad ir prieštarauja paprastajam turiniui valstybinių įstatymų, kurie

paskelbia negaliojant procesus, iškeltus prieš eksteritorialinius asmenis, tačiau vietos teismų jis paprastai pripažįstamas galiojąs (Bet yra buvę teismo sprendimų, nepripažinusių tokio atsisakymo, pav., Prancūzijoj Pappenheim'o byla 1841 m.).

Toksai atsisakymas nuo privilegijos turi būti galutinis ir kategoriškas.

Vietoj paties asmens atsisakyti gali eksteritorialinio asmens vyriausybė. Tokiu atveju to asmens pasirėmimai savo diplomatiniu imunitetu teismui neturi reikšmės (Cottenet et C° byla prieš Rafalovitsch).

Tačiau ir paties vieno diplomatinio agento atsisakymo užtenka teismui. Teismas, visai neturi tikrinti to atsisakymo ir reikalauti įrodymų, kad agento vyriausybė sutinka su jo atsisakymu, nes diplomatinis asmuo visada gali iškelti ieškinį vietos teisme, nepristatydamas tam savo vyriausybės sutikimo, o toksai ieškinio iškėlimas reiškia ju eksteritorialinio asmens atsisakymą nuo savo privilegijos šioje byloje.

Tiktai dėl asmenų, prigulinčių prie diplomatinio personalo, teismas turi patikrinti, ar pritaria jų atsisakymui misijos galva.

Jeigu eksteritorialinis asmuo atsako į iškeltą jam ieškinį ir dalyvauja pirmose proceso stadijose, tai tuo jis dar neatsisako nuo savo diplomatinės privilegijos. Susipažinęs su byla, jis gali pristatyti teismui exceptio dėl teismo nekompetentingumo (Anglų sprendimas byloje The Republique of Bolivia exploration syndicate Ltd. Taip pat prancūzų byla Duval prieš Mausuble. „Les exceptions basées sur l'application du principe d'exterritorialité peuvent être invoquées en tout état de cause").

Kai-kurie autoriai (pav., Bar) mano, kad ir geravališkas diplomatinio agento klausymas tuo tesireiškia, kad jis pripažįsta teismo kompetenciją nusprendimui nuspręsti, bet ne priverčiamajam to sprendimo vykdymui diplomatinio asmens atžvilgiu. Paskutiniu atveju, net ir akreditavusios pasiuntinį valstybės sutikimas negali panaikinti diplomatinio agento asmenybės neliečiamumo.

3. Atsisakymui nuo diplomatinės privilegijos yra artimas kitas atsitikimas, kada diplomatinis agentas tame krašte, kur

jis akredituotas, imasi kitos profesijos, be diplomatinės. Praktikoje tokie atsitikimai reti.

Tą atsitikimą numatė Inst. de droit international 1895 m. projekto 16 str.: „Negalima remtis išėmimu iš jurisdikcijos ieškiniuose, keliamuose dėl pasižadėjimų, padarytų exteritorialinio asmens, kuris veikia ne kaip oficialus arba privatus asmuo, bet atlikdamas krašte, kur jis yra akredituotas, kartu su savo diplomatinėmis funkcijomis kurią-nors kitą profesiją.“[1]

Kiek kiekvienos profesijos atlikimas klauso tam tikro juridinio režimo, ir kiek kiekvienam pašaliniam valdininko darbui yra reikalingas jo vyresnybės sutikimas, tiek reikia spręsti, jog patsai faktas, kad diplomatinis agentas verčiasi kurianors nediplomatine profesija, lygus yra tam, kad diplomatinis agentas geraviliškai klauso vietos jurisdikcijos visuose procesuose, kurie liečia tą profesiją.

4. Trečiasis eksteritorialinio asmens išėmimas iš bendro civilinio neteismingumo yra ieškinys, kurį jis pats iškelia vietos teisme. Šitas išėmimas, kaip ir pirmesnis (vertimasis pašaline profesija), tėra tiktai geraviliško atsisakymo nuo diplomatinės privilegijos rūšis.

Lygios reikšmės turi eksteritorialinio asmens priešingo ieškinio iškėlimas vietos teisme į iškeltą jam ieškinį.

Šitais (geraviliškojo klausymo) samprotavimais eksteritorialinis asmuo klauso vietos jurisdikcijos, jeigu jis yra palikimo įpėdinis arba legatarijus toje valstybėje, kur jis yra akredituotas, nes palikimą paveldėdamas asmuo turi kreiptis į vietos teismą.

Jeigu eksteritorialinis asmuo patsai yra nusikreipęs į vietos teismą, jis tuo pačiu yra atsisakęs nuo savo imuniteto. Vadinasi, jo vyriausybės sutikimas tam nėra reikalingas: jis preziumuojamas.

---

[1] „L'immunité de juridiction ne peut être invoquée en cas de poursuites exercées à raison d'engagements contractés par la personne exempte, non en sa qualité officielle ou privée, mais dans l'exercice d'une profession exercée par elle dans le pays concurrement avec ses fonctions diplomatiques“.

Iškėlęs ieškinį, asmuo turi klausyti visų tolesnių procesų šia byla: priešingos šalies jam gali būti iškeltas priešingasis ieškinys, bet, aišku, liečiąs tiktai tą objektą, kuris sudaro pirmojo proceso esmę. Pralaimėjęs procesą, asmuo gali būti nuteistas mokėti teismo išlaidas, jis turi stoti su atsakovu apeliacijos instancijoj, jei byla bus atsakovo tenai perkelta.

Bet, aiškus dalykas, ir šiuo atveju joks priverčiamasis vykdymas nėra galimas diplomatinio agento asmenybės atžvilgiu, nėra galimas taip pat ir joks arešto uždėjimas turtui, kuris reikalingas jam jo misijai atlikti (būstas, baldai, ekipažas ir t. t.).

5. Kaip išimtis (išskyrus geravališkąjį atsisakymą) vietos jurisdikcijos klauso visi ieškiniai dėl nuosavybės arba n e k i l n o j a m o j o t u r t o turėjimo prieš eksteritorialinį asmenį, jeigu tasai turtas priklauso jam kaip privačiam asmeniui, o ne kaip oficialiam savo krašto atstovui.

Toks yra, pav., vokiečių GVG § 20 nutarimas, einant kuriuo užsienių diplomatinių misijų narių išėmimas iš Vokietijos teismingumo nepaliečia daiktinio pobūdžio civilinių ieškinių.[1]

Tačiau iš vietos jurisdikcijos išimami visokie ieškiniai dėl pasiuntinybės būsto, net jeigu jis priklauso pačiam diplomatiniam agentui, o ne akreditavusiai jį valstybei.

Už tą išėmimą yra pasisakę savo kodifikacijos projektuose Tarptautinės Teisės Institutas ir Amerikos Tarptautinės Teisės Institutas.

Pirmoji įstaiga siūlo savo projekte tokį straipsnį: „Išėmimas iš jurisdikcijos neduodamas daiktiniuose ieškiniuose, įskaitant ir posesorinius ieškinius dėl kilnojamo ar nekilnojamo daikto, esančio teritorijoj." Antroji įstaiga rekomenduoja šį formalavimą: „Diplomatinis agentas nebus užimtas iš vietos jurisdikcijos, net ir eidamas savo funkcijas, daiktiniuose ieškiniuose, įskaitant ir posesorinius ieškinius, iškeltus dėl nekilnojamojo turto kraš-

[1] „Durch die Bestimmungen der § 18 („Die inlandische Gerichtsbarkeit erstreckt sich nicht auf die Chefs und Mitglieder der bei dem Deutschen Reiche beglaubigten Missionen") werden die Vorschriften über ausschliesslich dinglichen Gerichtstand in bürgerlichen Reichtsstreitigkeiten nicht berührt".

te, kur agentas yra akredituotas, bet ne namams, kur ji gyvena, arba misijos bustui."[1]

Kaip matyti iš tų dviejų kodifikacijos projektų pavyzdžio, šiuo punktu nėra dermingumo tarptautinės teisės literatūroje.

Taip antai, J. Valstybių projektas, palyginti su Tarptautinės Teisės Instituto projektu, daro išlygą, kuria imunitetas turi būti išplėstas taip pat ir namams, kur yra diplomatinė misija. Be to tasai Institutas norėtų, kad vietos jurisdikcijos klausytų realiniai ieškiniai dėl kilnojamųjų daiktų, turimųjų šiame krašte.

Kai dėl teismo praktikos, tai ji šioj srity nekalba už tai, kad ginčai dėl nekilnojamųjų turtų būtų išimami iš diplomatinio imuniteto (tokie buvo nusprendimai Cour d'appel de Lyon byloj le Bruc 1883 m. ir Tribunal Civil de la Seine 1916 m. dėl namų, kuriuos užima Norvegijos ministeris Prancūzijoje).

Kol nėra atlikta bendra tarptautinės teisės normų kodifikacija dėl diplomatinio imuniteto, negalima tvirtinti, kad net ginčų dėl nekilnojamojo turto išėmimas iš -diplomatinio civilinio neteismingumo yra b e n d r a s pozityvinės tarptautinės teisės dėsnis.

6. Kartais išėmimas iš diplomatinio neteismingumo išplečiamas (literatūroje!) pasižadėjimams, išeinantiems iš k o m e r c i j o s o p e r a c i j ų asmens, kuris naudojasi diplomatiniu imunitetu.

Tačiau vadovaujamųjų kraštų teismo praktika tvirtai laikosi tos nuomonės, kad tų bylų negali teisti spręsti vietos teismas (Tokios buvo garsingos tarptautinėje literatūroje Magdalena Steam Navigation Co v. Martin byla 1859 m. Anglijoje ir Tchitcterine byla 1867 m. Prancūzijoje). Tais nusprendimais, kurie pasidarė klasikiniai, pripažinta, kad diplomatiniai agentai gali daryti prekybos operacijas, dalyvauti prekybos akcinėse

[1] „L'immunité de juridiction ne peut être invoquée... en matière d'actions réelles, y compris les actions possessoires, se rapportant à une chose meuble ou immeuble qui se trouve sur le territoire" (Art. 16 du Projet de règlement sur les immunités diplomatiques 1895).

„Un agent diplomatique ne sera pas exempt de la juridiction locale, même pendant l'exercice de ses fonctions: 1) pour les actions réelles, y compris les actions possessoires, se rapportant à une chose immeuble qui se trouve sur le territoire où l'agent est accrédité, et qui n'est ni la maison qu'il occupe, ni l'hôtel de la legation" (Art. 27 du Projet de Code de droit international).

bendrovėse, nenustodami tačiau tada savo diplomatinio neteismingumo vietos teismuose.

Žinoma, ir kiekvienas kitoks ieškinys (actiones in personam) išimamas iš vietos teismų jurisdikcijos. Ir tasai išėmimas iš jurisdikcijos paliečia ir tas skolas, kurios buvo asmens padarytos prieš įstojant į diplomatinę misiją (Bet ir čia kai-kurių įstatymų leidimų nukrypstama: taip antai Ispanijos įstatymu vietos jurisdikcija paliečia skolas, padarytas tarnaujant misijoje, bet ne padarytas prieš įstojant į ją).

Paskutinė Prancūzijos teismų praktika vadovaujasi tuo, kad diplomatinio agento neteisingumui neturi jokios reikšmės, kada buvo sudarytas skolas pasižadėjimas, prieš įstojant arba betarnaujant diplomatinėje misijoje.

Būdai įvykdyti privačiai-teisiniams reikalavimams, kurie iškeliami asmenims, besinaudojantiems diplomatiniu imunitetu. Eksteritorialinių asmenų neteismingumas vietos jurisdikcijai anaiptol nereikia nei jų neatsakingumo, nei jų išėmimo iš galiojančių teisės normų apskritai.

Tų asmenų atžvilgiu yra du būdai ieškoti: diplomatinis ir teisminis.

Diplomatinis būdas nurodytas Civilinio Proceso Įstatų 225 straipsnyje: turintieji piniginių reikalavimų asmenims, prigulintiems svetimųjų valstybių pasiuntinybėms, „gali kreiptis į Užsienių Reikalų Ministeriją, kuri turi rūpintis, kad tie reikalavimai būtų patenkinti.“ Aišku, kad U. R. M-rija ima rūpintis pirma pačioje misijoje, o paskui ir betarpiškai kreipiasi į šio diplomatinio asmens vyriausybę tiktai tada, jei ji randa, kad reikalavimas gali būti palaikytas ne tiktai juridiniu, bet ir politiniu atžvilgiu. Todėl šitasai būdas yra labai nepatogus ir neužtikrintas.

Bet civiliniams teisiniams reikalavimams, kurie iškeliami diplomatinio imuniteto asmenims, visada yra prieinamas teisminio ieškinio būdas, būtent, ieškinio, keliamo teismo įstaigose tos valstybės, kuri diplomatinį asmenį yra akreditavusi. Tos valstybės teismuose kreditorius visada gali iškelti ieškinį. Tuose teismuose diplomatinis agentas nesinaudoja jokiomis eksteritorialumo privilegijomis. Jis yra laikomas asme-

nimi, pasilaikiusiu savo domicilą savo krašte, ir todėl jis negali daryti pareiškimų apie jo nacionalinių teismų nekompetentingumą.

Teismas turi tokiu atveju vadovautis bendrais savo procesualinės teisės principais. Lietuvos teismams vadovaujamasis straipsnis yra Civilinio Proceso Įstatų 210 str., kuris sako, kad ieškiniai lietuviams, gyvenantiems užsienyje, keliami pagal jų nuolatinę gyvenamąją vietą. Kompetentingu teismu turi būti laikomas teismas Kauno mieste, nes atsakovas, tarnaudamas Lietuvos Užsienių Reikalų Ministerijoj, turi būti laikomas asmenimi, pasilaikiusiu savo domicilą savo valstybės sostinėje.

Klausimas, kuri teismo įstaiga (taikos teisėjas ar apygardos teismas) yra kompetentinga bylą nagrinėti, turi būti sprendžiamas einant bendromis teismingumo taisyklėmis Lietuvos teismams.

Nagrinėjant tokias bylas, Lietuvos teismuose iškyla šios problemos:

1) Ar paliečia Lietuvos teismų (nacionalinių agento teismų) kompentencija visus ieškinius, keliamus asmeniui, einančiam Lietuvos diplomatinę tarnybą, arba reikia prileisti kai-kurios išimtys. 2) Kurią materialinę teisę turi laikyti teismas nagrinėdamas tokias bylas. 3) Kaip turi būti išskaičiuojamas tokių ieškinių įsisenėjimas.

Dėl pirmojo klausimo (apie ratione materiae kompetenciją) teisingiau yra manyti, jog tos šalys, kurios pagal teisę valstybės, kur eksteritorialinis asmuo akredituotas, klauso vietos jurisdikcijos, turi būti išimtos iš Lietuvos (nacionalinių) teismų kompetencijos. Kitaip gali įvykti nepageidaujama dviejų teisminių kompetencijų kolizija, dėl kurios gali būti nuspręstas arba 1) sprendimas (Lietuvoje), kuris yra neįvykdomas vykdymo krašte (atsakovo tarnybos vietoje), arba 2) priešingi sprendimai ten ir čia, arba 3) gali būti prieita sprendimų kumuliacija, iš kurių vienas bus įvykdytas Lietuvoje, o antras atsakovo gyvenamame krašte.

Todėl Lietuvos teismas visų pirmiausia turi patikrinti, ar neturi byla, pagal atsakovo gyvenamo krašto įstatymus, klausyti vietos jurisdikcijos, ir ar nepradėta jau ten byla atsakovo sutikimu (arba pagal jo priešingąjį ieškinį).

Bylos, kurios išimamos iš Lietuvos teismų kompetencijos, gali būti: ginčas dėl nuosavybės ir nekilnojamojo turto, esančio asmens diplomatinės tarnybos krašte, 2) to asmens sutikimas klausyti vietos jurisdikcijos, 3) ginčas dėl palikimo, kuris turi būti paveldėtas tame krašte, 4) ginčas dėl profesijos, kuria agentas verčiasi greta savo diplomatinės tarnybos.

Bet Lietuvos teismas turi, mūsų nuomone, nagrinėti taip pat ieškinius dėl nekilnojamojo turto, jeigu byla liečia pasiuntinybės būstą išimtą iš vietos teismų teisingumo. Kitaip, jei prileisti, kad ir Kauno teismas nekompetentingas nagrinėti tokias bylas, tai tuo būtų pripažinta tokia dalykų būklė esanti už teisės ribų.

Antrasis klausimas kyla dėl tos teisės, kurią turi pritaikyti Lietuvos teismas nagrinėdamas tas bylas (kurios iškyla užsienyje, užsienio įstatymams veikiant, dažniausiai su svetimšaliais ir vykdant pasižadėjimus taip pat užsienyje).

Neabejojama, kad Lietuvos teismas turi taikyti lietuvių teisę, bet kadangi čia dalykas liečia teisės santykius su tarptautiniais elementais, tai taikomos turi būti kaip tik lietuvių kolizinės normos, t. y. lietuvių privatinė tarptautinė teisė. Lietuvos teismas turi taikyti materialinę lietuvių arba svetimą teisę atsižvelgdamas į samprotavimus ordre public, santorio pobūdį ir jo sudarymo vietą, į tai, kur turi būti įvykdytas pasižadėjimas ir t. t.

Taip antai, asmens status ir savitarpio santykiai, išeiną iš šeimininės teisės turi būti sprendžiami pagal tėvynės (lietuvių) teisę (einant ordre public).

Iškilus ginčui dėl daiktinių teisių (kas nekilnojamajam turtui tėra galima tiktai išimtiniais atsitikimais, kai procesas keliamas dėl paties pasiuntinybės būsto), turi būti sprendžiama pagal lex rei sitae.

Visas bylas pagal sutartis, padarytas užsienyje (tame skaičiuje skolinamieji ir vekseliniai pasižadėjimai), Lietuvos teismas turi spręsti (Civ. Proc. Įstatų 707 straipsniu) eidamas įstatymais to krašto, kur jos buvo padarytos, jeigu tų sutarčių santoriai neprieštarauja Lietuvos valstybės ordre public arba tiesiog nėra Lietuvos įstatymais draužiami.

Taip pat aktų formų atžvilgiu teismas turi taikyti taisyklę locus regit actum.

Sudėtingesnis yra dalykas dėl įsisenėjimo ieškinių, iškeliamų diplomatinio imuniteto asmenims.

Eilėje valstybinių teismų sprendimų įgavusių tarptautinio teisminio precedento galią, pripažintas tas dėsnis, kad įsisenėjimas neįvykdyto reikalavimo, iškeliamo prieš diplomatinio imuniteto asmenis, sustabdomas visam to imuniteto galiojimo laikui (Anglų sprendimas Musurus Bey c. Gadban byloje 1894 m. ir Republic of Bolivia Exploration Ltd. byloje 1914 m.).

Tikrai sakant, toksai ieškinio įsisenėjimo sustabdymas ne visai yra pateisinamas, nes čia negalima pasakyti, jog ieškinys apskritai niekur negali būti iškeltas; jis negali būti iškeltas tiktai tame krašte, kur asmuo yra akredituotas, bet jis gali būti iškeltas to asmens valstybėje.

Tokiu atveju susidaro dvi įvairios įsisenėjimo eigos: viena nuo reikalavimo iškėlimo momento, antra — nuo imuniteto pasibaigimo momento.

Reikia manyti, kad ieškinio įsisenėjimui Lietuvos teismuose taikytinas normalus tęsiamumas, ir kad jis neturi būti sustabdomas asmenims, einantiems Lietuvos diplomatinę tarnybą užsienyje, tačiau reikia atsižvelgti dar į Civ. Proc. Įst. 708 str. ir X tom. I dal. 1549[1] str. būtent — jeigu įsisenėjimas santorio atžvilgiu einant svetimąja teise yra ilgesnis už lietuvių, jis turi būti išskaičiuojamas einant ta svetimąja, o ne lietuvių teise.

Kn. 14, 1932

T. PETKEVIČIUS

KLAIPĖDOS KRAŠTO STATUTO VYKDYMO PRIEŽIŪRA

K., „Spindulio" sp.

341.24

I.

Vienas iš pagrindinių klausimų, kurie yra iškilę taikant Klaipėdos Krašto Statutą, yra klausimas apie tai, kurių priemonių Lietuvos Vyriausybė turi imtis tais atsitikimais, kada Klaipėdos Krašto vietos organai nevykdo Klaipėdos Krašto Statuto jiems uždėtų prievolių.

Nei Klaipėdos Krašto Statutas, nei kitas kuris Respublikos įstatymas tiesioginio atsakymo į šį klausimą neduoda. Tačiau, analizuodami atskirus Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatus, 1924 m. gegužės mėn. 8 d. Paryžiaus konvencijos ir sudarančio tos konvencijos pirmąjį priedėlį Klaipėdos Krašto Statuto nuostatus, mes turime prieiti išvadą, kad visais tais atsitikimais, kada Klaipėdos Krašto vietos organai nevykdo Klaipėdos Krašto Statuto jiems uždėtų prievolių, Lietuvos Vyriausybė negali likti pasyviu žiūrovu.

1. Klaipėdos Kraštas sudaro Lietuvos suverenitete vienetą, kuris naudojasi įstatymų leidimo, teismų, administracijos ir finansų autonomija Klaipėdos Krašto Statuto nustatytose ribose. Klaipėdos Kraštas nėra atskira valstybė — jis neturi savo atskiros konstitucijos.

Klaipėdos Krašto Statutas prasideda šiais žodžiais:

„Atsižvelgdama į reikalingumą suteikti Klaipėdos Teritorijai autonomiją ir patikrinti jos gyventojų tradicines teises ir kultūrą;

Atsimindama vienu balsu Steigiamojo Lietuvos Seimo priimtą 1921 metų lapkričio 11 d. rezoliuciją;

Prisitaikydama prie Ambasadorių Konferencijos 1923 metų vasario 16 dienos rezoliucijos, kurią Lietuvos Vyriausybė priėmė 1923 metais kovo 13 dieną;

Ir sutikusi Konvencijoje, pasirašytoje Paryžiuje 1924 m. gegužės 8 d. tarp Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos įgaliotinių iš vienos šalies ir Lietuvos įgaliotinio iš antrosios, suteikti Klaipėdos Teritorijai autonominio vieneto statutą;

Lietuvos Respublika nustato tokį Statutą:"

Kaip matome iš šitų Klaipėdos Krašto Statuto įvedamųjų žodžių Klaipėdos Krašto autonomija pagrįsta Lietuvos Respublikos įstatymu. Teisybė, Lietuvos Respublika buvo pasižadėjusi Klaipėdos konvencijos kontragentams duoti Klaipėdos Kraštui autonomiją tokią, kokia ji buvo duota, bet Lietuvos Respublika buvo priėmusi tą obligaciją prieš pasirašiusias Klaipėdos konvenciją Didžiąsias Valstybes, o ne prieš Klaipėdos Kraštą. Klaipėdos Kraštui Klaipėdos Krašto Statutas yra ne sutartinis aktas, o Lietuvos Respublikos įstatymas.

Einant Lietuvos Valstybės konstitucijos § 62, Ministerių Kabinetas vykdo įstatymus, veda Respublikos vidaus ir užsienio politiką, saugoja Respublikos teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką. Tą patį nuostatą mes randame 1922 metų konstitucijoje, kuri veikė 1924 m. gegužės mėn. 8 d. konvenciją pasirašant. Kiekvienu atsitikimu, kada Ministerių Kabinetui pasidaro žinoma, jog kuris nors iš veikiančių Respublikoje viešosios valdžios organų nepildo jam įstatymo uždėtų prievolių, jis turi imtis priemonių, kad tos prievolės būtų vykdomos. Tą prievolę, einant veikiančiaja konstitucija, Ministerių Kabinetas turi ir Klaipėdos Krašto vietos organų atžvilgiu. Šituo atžvilgiu Klaipėdos Krašto Statutas nieko nėra pakeitęs. Atvirkščiai, Klaipėdos Krašto Statutas tiesiog numato, jog dalykai, kurie einant šiuo statutu nepriklauso Klaipėdos Krašto vietos organų kompetencijai, priklausys tiktai Respublikos kompetentingiems organams. Klaipėdos krašto Statutas yra Lietuvos Respublikos įstatymas ir todėl jo vykdymo priežiūra, taip pat, kaip ir kitų Respublikos įstatymų vykdymo priežiūra, priklauso Ministerių Kabinetui. Šita Ministerių Kabineto teisė išplaukia iš to, kad suverenumo teisės į Klaipėdos Kraštą priklauso Lietuvos Respublikai, kad Klaipėdos Krašto vietos organų kompetencija nustatyta Respublikos įstatymo, o ne susitarimo su

Klaipėdos Kraštu ir kad Ministerių Kabinetas yra atsakingas prieš visą šalį už visų Respublikos įstatymų vykdymą, jų tarpe ir Klaipėdos Krašto Statuto.

Teisybė, ir Direktorija yra atsakinga už Klaipėdos Krašto Statuto vykdymą prieš Klaipėdos Krašto Seimelį, bet ji yra atsakinga vietos interesų atžvilgiu, kurie gali ir nesutapti su visos Respublikos, kaip didesnio kolektyvo, interesais. Suprantamas dalykas, kad visais atsitikimais, kada Klaipėdos Krašto Seimelis, naudodamasis savo teise kontroliuoti Direktorijos veikimą, pareikšdamas nepasitikėjimo veto, turės galimumo ir norės sustabdyti neteisėtą Direktorijos veikimą, Ministerių Kabinetui neteks naudotis savo priežiūros teisėmis, bet kada Klaipėdos Direktorija laužys Klaipėdos Krašto Statutą su Seimelio pritarimu arba kada Seimelis nedarys jokių žygių tokiam Statuto laužymui sustabdyti, Ministerių Kabinetas, einant konstitucija, privalės imtis visų jam prieinamų priemonių Statuto vykdymui aptikrinti.

2. Klaipėdos Krašto Statutas nustato vietos organų kompetenciją. Tad, jeigu Klaipėdos Krašto vietos organai yra kompetentingi vykdyti valdžią Statuto nustatytose jiems srityse, tai jie ir privalo ją vykdyti. Jeigu Klaipėdos Krašto Statutas paveda Klaipėdos Krašto vietos organams švietimo ar sveikatos reikalų rūpinimą, tai reiškia ne tik tai, jog tų reikalų rūpinimas priklauso Klaipėdos Krašto vietos organams, o ne centro valdžiai, bet ir tai, jog Klaipėdos Krašto vietos organai privalo rūpintis švietimo ir sveikatos dalykais sutinkamai su Statutu. Lietuvos Respublikai toli gražu ne vis tiek, ar Klaipėdos Krašto vietos organai rūpinsis visuotiniu švietimu, ar jie imsis reikiamų priemonių kiaulių marui sustabdyti, ar ne. Lietuvos Respublikai toli gražu ne vis tiek, ar palikę Klaipėdos Krašte prieškariniai vokiečių mokytojai arba naujai pakviestieji iš Vokietijos mokytojai, kuriuos Statutas leido Direktorijai kviesti lig 1930 m. sausio mėn. 1 d., mokys liaudies mokykloje Lietuvos istorijos ar, vietoje jos, Vokiečių istorijos, nežiūrėdami to, kad, einant Statutu (25 str.), viešųjų mokyklų mokslo programa turi būti suderinta su mokslo programomis visoje Respublikoje.

Prof. Burckhardt, kalbėdamas apie Šveicarijos kantonams suteiktą kompetenciją, sako:

...„kompetencijos, kurias konstitucija paskirsto tarp Bundo ir kantonų, yra ne subjektyvinės teisės, kuriomis žiūrint noro galima naudotis ar nesinaudoti, o valstybės uždaviniai, dalys vieno bendro uždavinio, kuriam pasiekti turi bendradarbiauti ir Bundas ir kantonai.“[1]

Kitoje vėl vietoje, darydamas išvadas tuo pačiu klausimu, jis sako:

„Ir iš čia matyti, kad kantonų kompetencijos nėra subjektyvinės teisės, kaip pavyzdžiui teisės vieno iš įpėdinių, kurios gali būti panaudotos ir nepanaudotos. Kantonai priklauso visumai, ir, jeigu toji visuma turi egzistuoti, jų darbas turi būti atliktas.“[2]

Tas pat, ką Burckhardt'as sako apie Šveicarijos kantonams suteiktą kompetenciją, tiesioginiai pritaikoma kalbant apie kompetenciją, suteiktą Klaipėdos Krašto vietos organams.

3. Iš to, kad kompetencija, suteikta autonominio krašto, kantono arba įeinančio Reicho sudėtin Lando organams neteikia tiems organams subjektyvinių teisių, o taip pat iš to, kad autonominis kraštas valstybėje, kantonas Šveicarijos Sąjungoje arba Landas vokiečių Reiche sudaro tiktai priklausomą dalį didesnio kolektyvo, kitų kraštų valstybinė teisė yra padariusi tokių pat išvadų, kurias mes prieiname suteiktos Klaipėdos Krašto autonominiams organams kompetencijos vykdymo atžvilgiu.

Tiek Šveicarijos, tiek Vokietijos praktikoje mes gana dažnai matome kantonui arba kraštui uždėtų prievolių priverstinio vykdymo atsitikimus. Tai yra vadinamieji Bundesexekution Šveicarijoje ir Reichsexekution Vokietijoje. Tiek Šveicarijos, tiek Vokietijos konstitucinė teisė tiesioginiai pripažįsta

---

[1] „... die Kompetenzen, welche die Verfassung zwischen Bund und Kantonen verteilt, sind nicht subjektive Rechte, die man ausüben kann, nach Belieben, sondern Aufgaben des Staates, Teile einer Gesamtaufgabe, an der beide mitwirken müssen“. (Burcksardt. Kommentar der Schweizerischen Bundesverfassung, 3 Aufl. 22 psl.).

[2] „Auch hier zeigt sich, dass die Kompetenzen der Kt. nicht subjektive Berechtigungen sind, wie etwa die Befugnisse eines Miterben an der Erbschaft, die ausgeübt oder nicht ausgeübt werden können. Die Kt. gehören zum Ganzen, weil ihre Arbeit geleistet werden muss, wenn das Ganze bestehen soll“. (Ibd. 23 psl.).

centralinei valdžiai teisę prižiūrėti, kaip federalinės valstybės sudėtinės dalys vykdo joms uždėtas prievoles ir, reikalui esant, imtis priemonių, kad tos prievolės būtų įvykdytos. Tas pats prof. Burckhardt, vienas iš žymiausiųjų Šveicarijos konstitucinės teisės žinovų, kalbėdamas apie Bundo teises kantonų atžvilgiu, sako:

„...Ko pagaliau Bundas turi žiūrėti? Jis būtent taip pat turi žiūrėti ir to, kad kantonams statomas uždavinys, kuris sudaro dalį bendro uždavinio ir yra būtinas išpildyti tai uždavinio daliai, kuri statoma Bundui, būtų pildomas. Tačiau čia neužtenka, kad kantonai neužgautų Bundui priklausomos kompetencijos civilinės teisės srityje, jie turi sudaryti teisinę organizaciją, reikalingą Bundo civilinės teisės nuostatams taikyti; čia neužtenka, kad kantonai neužgautų Bundui priklausančios kompetencijos baudžiamosios teisės srityje, jie turi panaudoti policiją, reikalingą nusižengimams sekti. Bundo Aukštoji Technikos Mokykla negali išpildyti savo uždavinio, jei kantonai nelaiko atitinkamų vidurinių mokyklų; paštų funkcijonavimas surištas su kantonaliniais susisiekimo keliais...“[3]

Šita Šveicarijos Bundo teisė prižiūrėti kantonų veikimą tiesioginiai nenumatyta jokio Šveicarijos konstitucijos nuostato, tačiau dėl to, kad šita teisė Bundui priklauso, niekas neabejoja.

„Apie Bundesexekution prieš neklusnius kontonus“, sako Triepel, „konstitucijoje tiesioginiai nieko nepasakyta. Tačiau dėl jos leistinumo negali būti abejojimų. Konstitucija paveda Bundesratui daryti reikalingų žygių, kad aptikrintų pagrindinio įstatymo, Bundo įstatymų ir Bundo sprendimų pildymą,

---

[3] „... Worüber schliesslich der Bund zu wachen hat? Er hat namentlich auch darüber zu wachen, das die Kantonen die ihnen zufallende Aufgabe, die einen Teil der Gesamtaufgabe ausmacht und auch für den dem Bund zufallenden Teil der Aufgabe unentbehrlich ist, wirklich erfüllen. Daher genügt es nicht, dass die Kantonen nicht in das eidg. Zivilrecht übergreifen; sie müssen auch die zur Anwendung des eidg. Zivilrechts unentbehrlichen Einrichtungen treffen; es genügt nicht, dass sie das Bundesstrafrecht nicht eingreifen, sie müssen auch die Polizei in Bewegung setzen, die zur Verfolgung der Übertretungen nötig ist; die eidg. Technische Hochschule kann ihre Aufgabe nicht erfüllen, wenn die Kantonen nicht geeignete Mittelschulen unterhalten; die Postverwaltung setzt kant. Verkehrswege voraus;... (Ibd. 22 psl.).

paveda jam vykdyti Bundesgerichto sprendimus, o taip pat tarptautinius susitarimus ar trečiųjų teismo sprendimus ginčuose tarp kantonų, „neleisti“ vykdyti kenksmingas tarpkantonalines sutartis; Bundesversammlungui priklauso teisė spręsti apie priemones, kurios reikalingos aptikrinti Bundo konstitucijai, kantonalinių konstitucijų garantijai ir Bundo prievolių išpildymui, ir kurios turi tikslo ginti Bundo garantuotas teises. Visų tų nuostatų prasmė gali būti tik tokia, kad Bundo organams norėta suteikti teisės imtis visų priemonių, kurios reikalingos įvykdymui Bundo konstitucijos ir išpildymui Bundo įsakymų. Paskutiniojoje einant šitais nuostatais jiems turi būti leista priversti neklusnų kantoną klausyti ir ginkluotos jėgos pagalba.“[4]

Vokiečių konstitucija jau tiesiog numato Reicho teisę prižiūrėti Vokietijos kraštams uždėtų prievolių vykdymą ir imtis visų reikalingų priemonių, kad tos prievolės būtų įvykdytos. Vokiečių konstitucijos 48 str. I-ame abzace tiesiog nustatyta:

„Kada kuris kraštas nevykdo Reicho konstitucijos arba Reicho įstatymų uždėtų jam prievolių, Reicho prezidentas gali jį versti tas prievoles įvykdyti ginkluota pajėga.“[5]

---

[4] „Von einer eigentlichen Bundesexekution gegen ungehorsame Kantone ist in der Verfassung nicht ausdrüklich die Rede. An ihrer Zulässigkeit ist aber nicht zu zweifeln. Denn die Verfassung legt es in die Hand des Bundesrates, zur Handhabung des Grundgesetzes, des Bundesgesetze und Bundesbeschlüsse „die erforderlichen Verfügungen“ zu treffen, die Urteile des Bundesgerichts, sowie die Vergleiche oder schiedsrichterlichen Sprüche über Streitigkeiten zwischen Kantonen zu „vollziehen“, die Vollziehung schädlicher interkantonaler Verträge zu „hindern“; der Bundesversammlung kommt es zu, über „Massregeln“ zu beschliessen, „welche die Handhabung der Bundesverfassung, die Garantie der Kantonalverfassungen, die Erfüllung der bundesmässigen Verpflichtungen und den Schutz der durch den Bund gewährleisteten Rechte zum Zwecke haben“. Der Sinn aller dieser Klauseln kann nur der sein, dass sie den Bundesorganen die Befugniss erteilen wollen, *alle* Veranstaltungen zu treffen, die zur Durchführung der Bundesverfassung und zur Durchsetzung der Bundesbefehle erforderlich sind. Im äussersten Falle muss es ihnen danach auch gestattet sein, den widerwilligen Kanton mit Waffengewalt unter den Willen des Bundesstaates zu beugen“. *(Triepel.* Die Reichsaufsicht. 96 pusl.).

[5] „Wenn ein Land die ihm nach der Reichsverfassung oder den Reichgezetzen obliegenden Pflichten nicht erfüllt, kann der Reichspräsident es dazu mit Hilfe der bewaffneten Macht anhalten“.

Kaip žinome, pokarinėje praktikoje Reicho prezidentas jau ne kartą yra pasinaudojęs ta teise.

„Tam, kad Bundesexekution būtų galima", sako žinomas Vokiečių konstitucijos komentatorius prof. Friedrich Giese, „turi būti tokia padėtis, kad... kuri nors išplaukiančioji iš krašto priklausomybės Reichui... krašto prievolė būtų užgauta... krašto Vyriausybės... ar kitos kurios įstaigos, už kurios turinti išorinės įtakos veikimą atsako krašto Vyriausybė."[6]

Iš to, kas buvo pasakyta apie Bundesexekution Šveicarijos praktikoje, mes matome, kad nors Šveicarijos konstitucijoje tiesioginiai nieko apie Bundesexekution nepasakyta, Bundo teisė versti kantonus vykdyti jiems uždėtas prievoles jokių abejojimų nesukelia. Suprantamas dalykas, kad jeigu federacinėje valstybėje centralinė valdžia galėjo išvesti savo teisę prižiūrėti kantonams uždėtų prievolių vykdymą iš bendrų Bundo, kaip vieneto, uždavinių, juo labiau šita teisė priklauso centralinei valdžiai unitarinės valstybės, kuri įstatymo keliu yra suteikusi kuriai nors savo teritorijos daliai teisę autonomiškai valdytis. Jeigu Šveicarijos Bundui, kurio egzistavimo pagrindas yra visų kantonų priimtoji konstitucija, priklauso teisė prižiūrėti kantonų veikimą ir versti juos vykdyti jiems uždėtas prievoles, nors, tokia Bundo teisė tiesioginiai Šveicarijos konstitucijoje nenumatyta, tai Lietuvos Vyriausybės teisė prižiūrėti Klaipėdas Krašto vietos organų veikimą ir versti

---

[6] „Die Voraussetzung der Reichsexekution bildet der Tatbestand, dass eine aus der Unterordnung der L. unter das R. (im bündisch fundierten Kaiserreich aus der „Mitgliedschaft" der Gliedstaaten im RVerbande) fliessende, durch das Interesse des Reichsganzen (so vor allem die Treupflicht) oder durch geschriebenes oder ungeschriebenes RReicht begründete öffentlich-rechtliche (aber nicht steuerliche oder polizeiliche oder gar fiskalische) Pflicht eines L. gegenüber dem R. von der LRegierung (Kollegium, Ministerpräsident oder Einzelminister) oder vor irgendeiner anderen LStelle, für deren nach aussen wirkendes Verhalten die LReg. einzustehen hat, durch legislative oder exekutive Nichterfüllung oder durch entsprechende positive Zuwiderhandlung (z. B. Kompetenzüberschreitung, Nichtdurchführung eines RG., normativbestimmungswidrige LVVorschrift, Missachtung eines Urteils des StGer. Hofs) verletzt worden ist. Unerheblich ist, ob dadurch zugleich eine erhebliche Störung oder Gefährdung der öffentlichen Sicherheit und Ordnung im R. bewirkt worden ist". (Žiūr. *Giese*. Die Verfassung des Deutschen Reiches, 8 Aufl. 1931. 136 pusl.).

juos vykdyti uždėtas prievoles nesukelia mažiausio abejojimo.

4. Kokios būtent yra tos priemonės, kurių Lietuvos Vyriausybė gali imtis, kad Klaipėdos Krašto Statuto uždėtos Klaipėdos Krašto vietos organams prievolės būtų įvykdytos? Į šį klausimą geriausiai atsako svetimų kraštų praktika. Vokiečių konstitucijos komentatorius prof. Giese aukščiau minėtame savo veikale taip atsako į šį klausimą:

„Priverstinio vykdymo (Exekution) priemones ir kelius nustato Reicho prezidentas savo pareigos aprėžta nuožiūra. Čia turima galvoje tokios rūšies priemonės, kaip panaudojimas politinio ir ūkiško spaudimo, legislaciniai ir administraciniai pavaduojamieji aktai, sulaikymas Reicho išmokėjimų kraštui (Tiuringija 1930), krašto sekvestracija, sulaikymas prievartos priemonėmis priešingo veikimo, kariuomenės įvedimas. Kadangi priverstinio vykdymo tikslas ir siekimas yra įvykdymas kraštui uždėtos prievolės, tai Reicho prezidento priemonės dėl jų pasirinkimo ir taikymo eilės neprivalo išeiti už ribų to, kas reikalinga, o ypatingai neprivalo įgyti baudžiamojo pobūdžio."[7]

Praktiškai svarbiausia priverstinio prievolių vykdymo priemonė tiek Vokietijoje tiek Šveicarijoje yra vadinamoji Ersatzvornahme, tai yra įvykdymas uždėtos kraštui arba kantonui prievolės už krašto arba kantono vietos organus.

Vokiečių mokslininkas Triepel aukščiau minėtame veikale „Die Reichsaufsicht" štai ką sako apie šitos rūšies priemonę:

„Dažniausiu ir patogiausiu klausimo išsprendimu bus toks, kad Reichas pats atliks tuos valdymo ir administracijos aktus, kuriuos vengia atlikti kuris Reicho narys. Reichas atskiros valstybės vietoje netarpiniai sudaro atitinkančią Reicho teisę padėtį po to, kai atskiroji valstybė, nežiūrint į

---

[7] „Die Mittel und Wege der Exekution bestimmt der R. Präsident nach pflichtmässigem Ermessen. In Betracht kommt namentlich Ausübung politischen oder wirtschaftlichen Druckes, legislative oder administrative Ersatzvornahme, Einbehaltung von R Leistungen an das L (Thüringen 1930), Sequestration des Landes, gewaltsame Verhinderung von Zuwiderhandlungen, Einsetzung der RWehr. Da Zweck und Ziel der Ex. die Verwirklichung der LPflicht ist, dürfen die Massnahmen des RPräs. nach Auswahl und Reihenfolge nicht über das dafür erforderliche Mass hinausgehen, vor allem keinen Strafcharakter annehmen". (Ibd. 136 pusl.).

priežiūros tvarkoje padarytus nurodymus, pati atsisako tai padaryti. Reichas nenaudoja militarinio spaudimo į krašto Vyriausybę, kad ją priverstų veikti, bet pats veikia vietoje Reicho nario. Čia mes turime reikalo su tam tikra vykdymo forma, kuri panaši ne tik į processinį ar policinį priverstinį vykdymą, bet ir į kai kuriuos reiškinius administracijos srityje, ypatingai tarnybinės ir komunalinės priežiūros teisėje. Paprastai naudojamas policinėje teisėje pavadinimas „pavaduojamasis aktas" gali būti naudojamas taip pat pavadinti atitinkamoms Reichsexekution priemonėms."[8]

Priverstinio vykdymo kantonams uždėtų prievolių pavyzdžius nurodo Burckhardt savo aukščiau cituotame veikale (žiūr. 685 psl. ir kitur).

Manyti, kad Klaipėdos konvencijos signatarai norėjo pastatyti autonominį Klaipėdos Kraštą jam uždėtų prievolių vykdymo atžvilgiu į nepriklausomesnę padėtį, negu toji, kurioje yra suvereniniai Šveicarijos kantonai, („Die Kantone sind souverän soweit ihre Souveränität nicht durch die Bundesverfassung beschränkt ist", sako Šveicarijos konstitucija), arba atskiri Vokiečių Reicho kraštai, mes neturime jokio pagrindo. Klaipėdos konvencijos signatarai, uždėdami Lietuvos Vyriausybei prievolę suteikti Klaipėdos Kraštui autonomiją, neturėjo tikslo pastatyti Klaipėdos Krašto tokion padėtin, kad statuto jam uždėtų prievolių vykdymo atžvilgiu jis, būdamas autonominis kraštas, naudotųsi tokia nepriklausomybe nuo centro valdžios, kuria nesinaudoja nei Šveicarijos kantonai nei Vokiečių Reicho kraštai. Prileidus tokią hipotezę, Klaipė-

[8] „Das Häufigste und Nächstliegende wird aber sein, dass das Reich diejenigen Regierungs- und Verwaltungsakte, die der Gliedstaat vorzunehmen sich weigert, von sich aus vornimmt. Das Reich stellt anstatt des Einzelstaats den dem Reichsrechte entsprechenden Zustand unmittelbar her, nachdem der Einzelstaat abgelehnt hat, ihn in Ausführung aufsichtrechtlicher Gebote herbeizuführen. Das Reich übt nicht einen militärischen Druck auf die Landesregierung aus, um sie zum Handeln zu bringen, sondern es handelt selber an Stelle des Gliedstaates. Wir haben es mit einer Vollstreckungsform zu tun, die bei der ziwilprozessualen und bei den polizeilichen Zwangsvollstrekung, aber auch auf einzelnen Verwaltungsgebieten, insbesondere in Bereiche des Dienst- und des Kommunalaufsichtsrechts, ihr Vorbild besitzt. Die im Polizeirecht üblich gewordene Bezeichnung Ersatzvornahme lässt sich auch für die entsprechende Massregel der Reichsexekution verwenden". *(H. Triepel.* Die Reichsaufricht. 1917 m. 680 pusl.).

dos Kraštą reikėtų laikyti ne esančia Lietuvos suverenume Lietuvos teritorijos dalimi, kuriai suteiktas autonominis valdymasis Statuto nustatytose ribose, o atskira valstybe, kas tiesioginiai prieštarauja Klaipėdos konvencijai (žiūr. konvencijos 1 str.). Štai kodėl reikia manyti, kad Klaipėdos Krašto vietos organams nevykdant Statuto jiems uždėtų prievolių, Lietuvos Vyriausybė turi nemažesnių teisių priversti Klaipėdos Krašto vietos organus įvykdyti jiems uždėtas prievoles, negu tos teisės, kurių turi Šveicarijos Bundas arba Vokietijos Reichas įeinančių Bundo ar Reicho sudėtin kantonų ar kraštų atžvilgiu.

5. Nepripažinti Lietuvos Vyriusybei teisės imtis visų reikalingų priemonių, kad Klaipėdos Krašto Statutas būtų vykdomas visais tais atsitikimais, kada Klaipėdos Krašto vietos organai dėl kurios nors priežasties nevykdo statuto jiems uždėtų prievolių, reikštų sudaryti ko patogiausią dirvą tokiems faktoriams, kurie suinteresuoti kelti netvarką Klaipėdos Krašte.

Einant Klaipėdos konvencijos 17 str. kiekvienas Tautų Sąjungos Tarybos narys turi teisės atkreipti Tarybos dėmesį dėl kiekvieno šios konvencijos nustatymų sulaužymo, o kiekvienas Klaipėdos konvencijos signataras turi teisės iškelti Lietuvai bylą Nuolatiniame Tarptautiniame Teisme, atsiradus tarp jo, Klaipėdos konvencijos signataro ir Lietuvos kokiam nors nuomonių skirtumui dėl kiekvieno teisės ar fakto klausimo, iškylančio iš Klaipėdos konvencijos vykdymo. Kiekvienas Lietuvos Vyriausybės aktas, surištas su Klaipėdos konvencijos vykdymu, gali būti apskųstas Nuolatiniam Tarptautiniam Teismui. Jeigu nepripažinti Lietuvos Vyriausybei teisės imtis visų reikalingų priemonių, kad Klaipėdos Krašto vietos organams uždėtos prievolės būtų vykdomos, mes būsim priversti susidurti su nepateisinama nei juridiniu nei politiniu atžvilgiu padėtim: Lietuvos Vyriausybė gali būti pašaukta į Tarptautinį Teismą už kiekvieną aktą, kuris prieštarauja Klaipėdos Konvencijai, ir gali būti priversta teismo sprendimu Klaipėdos konvenciją vykdyti, jeigu ji jos nevykdo, o Klaipėdos Krašto vietos organai turės visiškos laisvės vykdyti ar nevykdyti Klaipėdos Krašto Statuto nuostatų, nes Lietuvos Vyriausybei nepripažįstama teisė imtis reikalingų priemonių, kad Klaipėdos Krašto vietos organai vykdytų Klaipėdos Krašto Statuto

nuostatus. Suprantamas dalykas, kad pasirašiusios kartu su Lietuva Klaipėdos konvenciją valstybės nenorėjo statyti Lietuvos Vyriausybę į tokią padėtį. Taip pat suprantama, jog jeigu Lietuvos Vyriausybė, imdamasi priemonių, kad Klaipėdos Krašto vietos organams uždėtos prievolės būtų įvykdytos, imtųsi priemonių tokiai prievolei įvykdyti, kurios Klaipėdos Krašto Statutas neuždeda Klaipėdos Krašto vietos organams, arba imtųsi priemonių tokiai prievolei įvykdyti, kurią Klaipėdos Krašto vietos organai jau yra įvykdę, Lietuvos Vyriausybė nusižengtų Klaipėdos Konvencijai ir užtrauktų ant savęs didelę atsakomybę prieš Klaipėdos Konvencijos signatarus. Tačiau kiekvienu tokiu atsitikimu kiekvienam iš Klaipėdos Konvencijos signatarų pasilieka atviras kelias, kurį numato Klaipėdos Konvencijos 17 str. antroji dalis. Šis konvencijos nuostatas sudaro kiekvienam Klaipėdos Konvencijos signatarui pakankamą garantiją, kad Lietuvos Vyriausybė nenaudos piktam savo teisę prižiūrėti Klaipėdos Krašto Statuto vykdymą ir imsis reikalingų priemonių Klaipėdos Kraštu Statutui įvykdyti tik tais atsitikimais, kada Klaipėdos Krašto vietos organai dėl kurios nors priežasties kurios nors Statuto jiems uždėtos prievolės nevykdo.

6. Einant Lietuvos Valstybės Konstitucijos § 34, kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitiems pavojingiems neramumams valstybėje, Ministerių Kabinetui pasiūlius, Respublikos Prezidentas gali visoje valstybėje ar tam tikrose jos dalyse įvesti karo arba kitą kurią nepaprastą padėtį, laikinai sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas ir imtis priemonių pavojui atremti ar pašalinti vartojant ir ginkluotą pajėgą.

Lietuvos Vyriausybė, skelbdama karo padėtį Klaipėdos krašte, gali remtis nurodytu Lietuvos valstybės konstitucijos nuostatu ir Klaipėdos konvencijos 7 ir 33 str. str. Klaipėdos konvencijos 33 str. sakoma:

„Susirinkimų ir sąjungų, sąžinės ir spaudos laisvės bus garantuotos visiems Klaipėdos Krašto gyventojams, neskiriant tautybės, kalbos, rasės ir religijos, rezervuojant vykdymą tų įstatymų ir taisyklių, kurios reikalingos viešosios tvarkos ir valstybės saugumo išlaikymui.“ Teisės, kurias turi Lietuvos Respublikos Prezidentas, einant Lietuvos Valstybės Konstitucijos § 34, Klaipėdos Krašto Statuto 7-uoju ir 33-uoju str. savo

esmėje yra tokios pat, kaip ir teisės, kurių turi Vokiečių Respublikos Prezidentas, einant Reicho konstitucijos 48 str. 2-uoju abzacu, ir kurių turi Šveicarijoje atatinkamieji Bundo organai, einant Bundo konstitucijos 16-uoju str. Tos teisės gali būti panaudotos tik tais atsitikimais, kada gresia pavojus valstybės tvarkai ir saugumui. Vokietijoje, kalbant apie Reicho konstitucijos 48 str. 2-jo abzaco taikymą, kalbama apie diktatorišką Reichsprezidento galią. Šveicarijoje Bundo įsikišimas palaikymui viešosios tvarkos kantonuose vadinamas intervencija. Ir diktatoriškos Reichsprezidento galios vykdymas ir intervencija valstybinės teisės atžvilgiu aiškiai skiriama nuo Reichsexekution ir Bundesexekution. Prof. Bruckhardt'as, apibrėždamas skirtumą tarp Bundesexekution ir Bundesintervention sako:

„Priverstinis vykdymas skiriasi nuo intervencijos (16 str.) tuo, kad vienu atsitikimu visumet yra suardyta viešoji tvarka arba gresia pavojus viešajai tvarkai, o antru atsitikimu kantonaliniai valstybės organai yra padarę ką nors priešinga teisinei santvarkai, tačiau viena ir antra gali pasireikšti vienu metu."[9]

Pas mus taip pat reikia skirti tas teises, kurių turi Klaipėdos Krašte Respublikos Prezidentas, einant Valstybės Konstitucijos 34 § ir Klaipėdos Krašto Statuto 7 ir 33 straipsniais, ir tas teises, kurių turi Ministerių Kabinetas, einant Respublikos Konstitucijos 62 §. Einant nurodytais nuostatais, Respublikos Prezidentas turi teisę panaudoti savo galią kilus pavojui valstybės viešajai tvarkai ar saugumui, o Ministerių Kabinetas turi teisės pasinaudoti savo įstatymų vykdymo priežiūros galia ir tada, kada netarpinio pavojaus valstybės tvarkai dar nėra, bet Klaipėdos Krašto vietos organai savo veiksmais ar neveikimu sudaro neteisėtą priešingą Statutui padėtį, kurios toleravimas gali sudaryti pavojų ir valstybės tvarkai ir saugumui. Tas skirtumas tarp Lietuvos Vyriausybės intervencijos aktų Klaipėdos Krašte (paskelbimas karo ar kitos kurios nepaprastos padėties) ir priverstinio Klaipėdos Krašto Statuto

[9] „Die Exekution unterscheidet sich von der Intervention (Art. 16) darin, dass hier stehts die öffentliche Ordnung gestört oder gefährdert ist und dort stets die kant. Staatsorganen eine Reichswidrigkeit zur Last fällt; beides kann aber zusammentreffen".

vykdymo aktų reikia turėti galvoje todėl, kad iš vienos pusės karo stovis gali būti visai nereikalingas atitaisyti Klaipėdos Krašto organų veiksmų ar neveikimo sudarytai neteisėtai padėčiai, o iš antros pusės visoje eilėje atsitikimų karo stovis ir karo administracija gali visai netikti kai kuriems valdymo uždaviniams atlikti.

II.

Klaipėdos Krašto Statuto 17-uoju straipsniu Klaipėdos Krašto Direktorijos pirmininką skiria Klaipėdos Krašto Gubernatorius. Direktorijos Pirmininkas skiria kitus Direktorijos narius. Direktorija turi atsistatydinti, jei Seimelis pareiškė jai nepasitikėjimo. Ryšyje su kalbamais Klaipėdos Krašto Statuto nuostatais kyla klausimas apie tai, ar Direktorijos Pirmininkas — o kartu su juo ir visa Direktorija — privalo atsistatydinti tik tada, kada Direktorijai pareiškia nepastikėjimą Klaipėdos Krašto Seimelis, ar ir tada, kada tokį nepasitikėjimą pareiškia Direktorijos Pirmininkui centralinės valdžios atstovas Klaipėdos Krašte — Klaipėdos Krašto Gubernatorius.

Tai, kas ankščiau buvo pasakyta, duoda pagrindo manyti, kad išimtinais atsitikimais, Klaipėdos Krašto Direktorijai nusižengus Lietuvos Valstybės Konstitucijai ar Klaipėdos Krašto Statutui, Klaipėdos Krašto Gubernatorius turi teisės pareikšti Klaipėdos Krašto Direktorijos Pirmininkui nepasitikėjimą, ir kad tokį nepasitikėjimą jam pareiškus Klaipėdos Krašto Direktorija turi atsistatydinti.

1. Klaipėdos Krašto Statutas, nustatydamas Klaipėdos Krašto vietos organų kompetenciją, ne tik suteikia Klaipėdos Krašto vietos organams tam tikrų teisių, bet uždeda ir prievolių tiek Klaipėdos Krašto atžvilgiu, tiek visos Respublikos atžvilgiu. Vienos iš tų prievolių Respublikos atžvilgiu yra tiesioginiai nustatytos Klaipėdos Krašto Statute, kitos išplaukia iš to, kad nevykdymas Klaipėdos Krašto vietos organams suteiktos galios arba jos vykdymas neprisilaikant Statuto gali skaudžiai paliesti visus Respublikos interesus.

Tarp tų prievolių, kurias tiesioginiai uždeda Klaipėdos Krašto Statutas Klaipėdos Krašto vietos organams, kaip pavyzdį reikia paminėti Klaipėdos Krašto Statuto 6-jį straipsnį, kuriame sakoma:

„Nesant priešingų dispozicijų šiame Statute, Klaipėdos Krašto vietos organai vykdys savo galią kaip ji yra pripažinta šiuo Statutu, prisilaikydama Lietuvos Konstitucijos principų".

Viena iš prievolių, kurias uždeda Lietuvos Konstitucija Klaipėdos Krašto vietos organams, yra ištikimybės prievolė — Treupflicht. Lietuvos Vyriausybė negali pasilikti pasyviu spektatorium ir laukti, kol Seimelis pareikš Direktorijai savo nepasitikėjimą, jei Lietuvos Vyriausybei pasidarys žinoma, kad kuris nors Klaipėdos Krašto Direktorijos narys yra nusižengęs savo prievolei ištikimybės Lietuvos Respublikai. Garsus Vokiečių konstitucijos komentatorius prof. Gerhard Anschütz, nurodydamas pavyzdžius, kada Reichsprezidentas turi teisės pasinaudoti Reicho Konstitucijos 48 str. 1 ab. jam suteikta galia, sako:

„Tam, kad kraštui uždėtoji prievolė galėtų būti įvykdyta einant 1-uoju abzacu, nėra reikalo, kad ji būtų paremta kuriuo tiesioginiu konstitucijos ar įstatymo nuosatu. Su tiesioginiai nustatytomis prievolėmis yra lygios tos, kurios, kad ir nesiremia žodine konstitucijos ar įstatymo reikšme, tačiau yra išvedamos iš bendros Reicho konstitucijos ir Reicho idėjos prasmės, taip, pavyzdžiui: ištikimybės prievolė, kuri neleidžia Reicho kraštams išdavikiškai arba tiktai objektyviniai žalingu būdu veikti priešingai Reicho vedamai užsienio politikai arba priimti krašto vyriausybėn žinomus Reicho ir jo konstitucijos priešininkus."[10]

Tokiu atsitikimu, kaip anksčiau nurodytas, tai yra, kada kuris nors Klaipėdos Krašto Direktorijos narys nusižengtų savo prievolei ištikimybės Lietuvos Respublikai, Klaipėdos

---

[10] „Das die Pflicht des Landes um gemäss Abs. 1 vollstreckt werden zu können, auf einer ausdrücklichen Verfassungs oder Gesetzesvorschrit beruhe, ist nicht erforderlich. Den ausdrücklich statuirten Pflichten der Länder stehen diejenigen gleich, die sich, wenn nicht aus dem Wortlaut, so doch aus dem Sinn der RVerf. und des Reichsgedankens herleiten lassen: so die Treupflicht, die es den Ländern verbietet, die auswärtige Politik des Reichs in verräterischer oder auch nur objektiv schädlicher Weise zu durchkreuzen oder erklärte Feinde des Reichs und seiner Verfassung in die Landesregierung aufzunehmen. (Žiūr. *Anschütz.* Die Verfassung des Deutsches Reichs. 6 Aufl. 1927. 168 pusl.).

Krašto Gubernatorius ne tik turi teisę, bet turi prievolę pareikšti Direktorijos Pirmininkui savo nepasitikėjimą, o Direktorija, Gubernatoriui pareiškus savo nepasitikėjimą, privalo atsistatydinti. Tokią pat teisę Klaipėdos Gubernatorius turi ir kiekvienu kitu atsitikimu, kada Direktorija atsisakys įvykdyti kurią nors jai tiesioginiai uždėtą Respublikos atžvilgiu prievolę, pavyzdžiui, prievolę suteikti Klaipėdos Krašto vietos gyventojų požymį Lietuvos piliečiams, kurie atitinka Klaipėdos Krašto Statuto reikalavimus, prievolę duoti Klaipėdos uosto administracijos dispozicijai reikiamą policijos skaičių ir t. t.

Centro valdžia negali pasilikti visiškai pasyvinė ir tuo atsitikimu, jei Klaipėdos Krašto Direktorija nevykdys Klaipėdos Krašto Statuto nuostatų arba darys priešingus Klaipėdos Krašto Statuto nuostatams aktus su pritarimu arba ir be pritarimo Seimelio, kuris dėl kurios nors priežasties nepanorės pareikšti Direktorijai nepasitikėjimą. Žinoma, mažesnio svarbumo atsitikimais, centro valdžia Klaipėdos Krašto vietos organams uždėtai prievolei įvykdyti gali panaudoti kurią kitą priemonę, apie kurias buvo anksčiau kalbėta, pavyzdžiui, panaudodama savo teisę įvykdyti Klaipėdos Krašto vietos organui uždėtą prievolę jo vietoje (Ersatzvornahme). Tačiau didesnio svarbumo atsitikimais tokių priemonių bendriems valstybės interesams apsaugoti gali neužtekti, ir Klaipėdos Gubernatoriui nepasiliks daugiau nieko, kaip pareiškimu savo nepasitikėjimą priversti Direktoriją atsistatydinti. Nepripažinti Klaipėdos Krašto Gubernatoriui tokios teisės reikštų sudaryti nepasitikėjimo priversti Direktoriją atsistatydinti. Nepripažinti be jokios atodairos laužyti Klaipėdos Krašto Statutą vien tik todėl, kad Klaipėdos Krašto Seimelis dėl vienos ar kitos priežasties nepanorės pareikšti Direktorijai nepasitikėjimą.

Klaipėdos Krašto Direktorija turi prievolių ne tik Klaipėdos Krašto atžvilgiu ir todėl ji privalo turėti pasitikėjimą ne tik Klaipėdos Krašto Seimelio, bet ir Klaipėdos Krašto Gubernatoriaus, kuris yra bendrų Respublikos interesų saugotojas Klaipėdos Krašte. Štai kodėl reikia manyti, kad Klaipėdos Krašto Gubernatoriui pareiškus savo nepasitikėjimą, Direktorija privalo atsistatydinti.

T. F. D.

2. Tačiau, jeigu mes traktuotume Klaipėdos Krašto Direktoriją ne kaip centro valdžios prižiūrimą autonominį organą, o kaip parlamentarinės valstybės Ministerių Kabinetą, ir tokiu atsitikimu mes negalėtume nepripažinti, kad Direktorija privalo turėti pasitikėjimą ne tik Klaipėdos Krašto Seimelio, bet ir Gubernatoriaus. Pagrindą tokiam tvirtinimui duoda tokie konstitucinės teisės autoritetai, kaip garsūs prancūzų konstitucionalistai Hauriou ir Esmein ir žinomas vokiečių teisininkas Julius Hatschek.

Savo knygoje „Précis de droit constitutionnel" 1929 m. 462 pusl. Hauriou sako:

„Kadangi teisė skirti principiniai surišta su teise atšaukti, tai prileidžiama, kad Respublikos Prezidentas gali atšaukti savo ministerius. Pavyzdį tokio atšaukimo en bloc sudaro Jules Simon'o ministerija, kuri atsistatydino, kai maršalas Mac-Mahon viešai pareiškė, kad ji neturinti daugiau jo pasitikėjimo (1877 m. geg. mėn. 16 d.)"[11]

Tokios pat nuomonės apie Respublikos Prezidento teisę revokuoti ministerius laikosi ir Esmein (žiūr. Esmein et Nezard. Elements de droit constitutionnel. T. II 231 pusl.).

Julius Hatschek tuo pačiu klausimu savo knygoje: Deutsches ir Preussisches Staatsrecht I t. 1922 m., pusl. 551 ir 552, sako:

„Ministeriai yra tokie centralinių įstaigų viršūnėse stovintieji valdininkai, kurie greta su administraciniais veiksmais atlieka dar vadinamuosius valdymo veiksmus, už kuriuos jie atsako iš vienos pusės prieš valstybės galvą, o iš antros pusės prieš parlamentą.

... charakteringoji ministerių padėtis apibrėžiama trimis momentais: 1. administraciniu veikimu ir aukštąja priežiūra priklausomųjų valdininkų; 2. valdymo veikimu, kuriame tam tikrose aplinkybėse jie dalyvauja kartu su valstybės galva ir tokiu būdu tarpininkauja tarp jo ir žemiau stovinčių valdinin-

---

[11] „Le droit de nommer entrainant en principe le droit de révoquer, on admet que le President de la République peut révoquer ses ministres. Pour une révocation en bloc, il y a l'exemple du ministrère Jules Simon auquel le maréchal de Mac-Mahon témoigna publiquement qu'il n'avait plus sa confiance et qui donna sa démission (16 mai 1877).

kų; 3. savo dviguba atsakomybe: iš vienos pusės prieš valstybės galvą, o iš antros prieš parlamentą".[12]

Jeigu parlamentariniais pagrindais tvarkomose valstybėse, kaip matome, ministeriai yra pripažįstami atsakomingi ir prieš parlamentą ir prieš valstybės galvą, tuo labiau turi būti atsakomingi prieš Klaipėdos Krašto Gubernatorių Direktorijos nariai, kurie yra ne nepriklausomos valstybės ministeriai, o autonominio krašto valdžios organai, kurie, kaip matėme, vykdo Klaipėdos Krašto Statuto jiems uždėtas prievoles Ministerių Kabineto priežiūroje.

---

[12] „Minister sind diejenigen an der Spitze von Zentralstellen stehenden Staatsbeamten, welche neben der Verwaltungstätigkeit auch die Tätigkeit der sog. Regierung üben, wofür sie einerseits dem Staatshaupt, andererseits dem Parlament verantwortlich sind". .... die charakterische Stellung der Minister durch drei Momente bestimmt wird: 1. durch ihre Verwaltungstätigkeit und Oberaufsicht über die ihnen untergeordneten Behörden; 2. durch ihre Regierungstätigkeit, die sie unter Umständen (aber nicht notwendig) mit dem Staatshaupt teilen und so zwischen ihm und den untergebenen Behörden vermitteln; 3. durch ihre doppelte Verantwortlichkeit: einerseits gegenüber dem Staatshaupt, andererseits gegenüber dem Parlament".

Ignacy Dawidowicz

Kn. 15, 1932

AUGUSTINAS JANULAITIS

IGNAS DANILAVIČIUS

I

T. F. D. 40

PRAKALBA.

Ignas Danilavičius, tasai žymiausias tarp iki šiol buvusiųjų Lietuvos istorijos bei jos teisės žinovas, gyvenęs pirm šimto metų, dar vis nesusilaukė nė biografijos, nė surinktų į vieną ir išleistų jau spausdintų bei dar tebesančių rankraščiuose raštų, nė dargi raštų bibliografijos. Medžiaga apie jį, jo raštai išmėtyti visur: yra Vilniuje (bent jie buvo prieš karą), Varšuvoje, Krokuvoje, Kieve, Charkive, Petrapilyje ir Maskvoje, gal dar ir kitur yra išblaškyta, o gal kas ir visai bus žuvę. Danilavičių mėtė likimas į įvairias vietas: vienur patekdavo pats, važinėdamas Lietuvos istorijai ir jos teisei medžiagos surinkti, kitur buvo atsiradęs, ištremtas iš Lietuvos, netekęs Vilniaus universiteto. Nežiūrint į tokias sunkias gyvenimo sąlygas, į turtų stoką, padarytųjų vieno Danilavičiaus darbų reikšmė Lietuvos teisės ir istorijos mokslams buvo tuomet ir yra dabar labai didelė: yra dalykų, kuriuos jis nustatė, ir nuo jo laikų jie visai ar labai mažai tepasikeitė, kaikame mokslas yra padaręs daugiau pažangos, o dideliu jo aktų rinkiniu iki šiol tebegyvena Lietuvos istorikai.

Žlugus vėliaus universitetui, išnykus jo tradicijoms, užmiršo ir Danilavičių. Tik pradėjus atsigauti dvasiniam Lietuvos gyvenimui, prisiminė ir jį, prieidami prie to įvairiais keliais ir tikslais. Prof. Vladimirski-Budanovas, Lietuvos teisės istorikas tik rusų dvasios, veikęs Kieve, aprašo jo gyvenimą ir veikimą patalpinęs tat tarp kitų Kievo professorių biografijų (1884 m.); prof. A. Nolde, rašydamas tyrinėjimą apie rusų vyriausybės bandymą kodifikuoti Lietuvos įstatymus 1830 — 35 m., nemaža vietos pavedė jo gyvenimui ir daug jo darbams (1906 m.). Vilniuje Danilavičių buvo atgaivinęs T. Wróblewski, kurio didelėj bibliotekoj Lietuvos istorija ir jos teisė užėmė tiek daug vietos, tarp jų buvo Danilavičiaus raštai; jisai su keletu draugų jau po šio didžiojo karo sukūrė Danilavičiaus vardu teisininkų Draugiją, bet Wróblewskiui mirus, be vardo nėra kas toj Draugijoj primintų Danilavičių.

Esant čionai Kaune sunku buvo gauti medžiagos, dėlto turės būti spragų, bet nelengviau bus dirbti ir kitose vietose. Laukti ilgiau vargu bus tikslu. Ėmiau galvoti apie tą darbą, būdamas Vilniuje, dar pirm dvidešimt metų, tik dabar tegalėjau įvykinti.

Šį darbą leidžiu dviem dalimis: pirmojoj -- tyrinėjimas apie Danilavičiaus gyvenimą ir darbus; antrojoj, kuri išeis vėliau, —turės tilpti Danilavičiaus kaikurie raštai, laiškai ir šiaip medžiaga jo biografijai.

Prie šios dalies pridėta Danilavičiaus portretas. Yra užsilikęs vienas išviso, litografuotas, išleistas Petrapilyje 1846 m., taigi jau jam mirus, Rudolfo Žukowskio, žinomo anais laikais dailininko-portretisto. Jis visur ir buvo atspausdinamas. Bet laikui bėgant atsirado ir „pataisytų": įėjo į apievartą kitas, kur ordinas buvo nuimtas nuo kaklo, kažin kas buvo jį iškapstęs ir jau Bieliński, Ludwik Janowski vartojo šitą pataisytąjį atvaizdą. — Čia pridėtasis yra taip atmuštas, kaip Žukowskis buvo pagaminęs ir išleidęs, tik šiek tiek sumažintas.

Kaunas

1931. X.

Šaltiniai ir literatūra.

I

Spausdiniai.

Baczko L. Geschichte Preussens, t. I. Königsberg, 1792.

Bagaliei — Багалѣй Опытъ исторіи Харьковскаго Университета, I—II t. 1904 Харьковъ.

Baliński M. Akademja Wileńska. Petersburg, 1862.

Barbašov — Барбашевъ А. Лѣтописные источники для исторіи Литвы въ средніе вѣка. 1888. СПБ.

Barsukov — Барсуковъ Жизнь и труды Погодина, кн. I—XVIII. 1890—1909.

Bieliński J. Uniwersytet Wileński, I—III t. Kraków, 1899—1900.

Biografičeskii Slovar — Біографическій словарь профессоровъ и преподавателей Имп. Московскаго Университета ч. I. Москва, 1855.

Bobrowski — Бобровскій П. Судьба Супрасльской рукописи. („Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. 1887. X, XI).

Bohusz Ksawery O początku narodu i języka litewskiego. Warsz. 1810.

Borisenok — Борисенок С. Списки литовскаго Статута 1529 (Праці Комісіі для виучування історіі Західньо-Руського та Вкраїнського права Вып. VI, Кіів 1929. 35—109 pusl.).

„ „ „ „ Нацыянальны характер Літоускаго Статуту 1529 г. („Полымя" 1927. Менскъ 6 №. 139—165 pusl., 7 № 136—157 pusl.).

Celichowski Z. Korrespondencya Joachima Lelewela z Tyt. hr. Działyńskim. Poznań, 1884.

Czacki Tadeusz O polskich i litewskich prawach, o ich duchu, źródłach. t. I—II, Kraków, 1861.

„ „ Dzieła, t IV. Poznań, 1845.

Čerkas — Черкасъ А. — Даниловичъ (Русскій біографическій словарь, СПБ. 1905. Дабеловъ - Дядьковскій, 72—76 p.).

Daukantas S. Darbay senuju Lituwių yr Żemaicziu 1822, spaudai priruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai, Kaunas, 1929.

Francev — Францевъ В. А. Польское славяновѣдѣніе конца XVIII и первой четверти XIX ст. Прага Чешская. 1906.

Feldštein — Фельдштейнъ Г. С. Главныя теченія въ исторіи науки уголовнаго права въ Россіи. Ярославль, 1909.

Filippov — Филипповъ А. Н. Къ вопросу о составѣ перваго полнаго собранія законовъ Россійской имперіи. 1916. Москва.

„ „ „ „ Учебникъ исторіи русскаго права. Юрьевъ, 1914.

Granier Publicationen aus den Preussischen Staatsarchiven, Band 77 (Katholische Kirche, Teil IX). 1902.

Grynwasser H. Kodex Napoleona w Polsce, cz. I. Księstwo Warszawskie. Warszawa, 1915.

Hartknoch Altes und neues Preussen. 1684. Frankfurt u. Leipzig.

Hornowska Marja Rękopisy Bibl. Ord. Krasińskich dotyczące dziejów szkolnictwa polskiego. 1930.

Ikonnikov — Иконниковъ В. С. Кіевъ въ 1654 — 1855. Кіевъ. 1904.

Jakubowski J. Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa 1912. (Liet. vert. Kaunas, 1921).

Janowski L. Wszechnica Wileńska 1578—1842. Wilno, 1921.

„ „ W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno, 1923.

„ *(Tur)* Uniwersytet Wileński i jego znaczenie. Lwów, 1903.

Janulaitis A. Simanas Daukantas. Vilnius 1913.
„ „ Užnemunė po Prūsais (1795—1807). Kaunas, 1928.
„ „ Napoleono Teisynas. Kaunas, 1930.
„ „ Daukanto laiškai į Narbutą („Mūsų Senovė" 4—5 №№) Kaunas.
„ „ Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817—1819 m.). Kaunas, 1929.
Jaroszewicz J. Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, część I—III. Wilno, 1844 - 45.
Kallenbach Józ. Kuratorya Wileńska (1803—1823) („Bibl. Warszawska" 1914, I, 421—448 pusl.).
Kočubinski — Кочубинскій А. А. Адмиралъ Шишковъ и канцлеръ гр. Румянцевъ. Одесса, 1887—8.
Korf — Корфъ. Жизнь гр. Сперанскаго, СПБ., 1861.
Kotzebue A. Preussens ältere Geschichte, III t. Hamburg, 1811.
Kraszewski J. — Wilno od początków jego do roku 1750. t. I. Wilno, 1840-1842.
Kraushar A. — Kodex Napoleona, žr. Daniłowicz.
Kraszewski J. Od białego caratu do czerwonego t. II, 1926. Warszawa.
Krzemiński Sz. Joachim Lelewel (Wiek XIX, Sto lat myśli polskiej 1908. IV t. 1 — 41 p.)
„ „ Czacki Tadeusz, (ten pat, I t. 134 — 145 p.)
„ „ Zoryan Chodakowski (Czarnocki Adam) (ten pat II t. 378—387 p.)
Kistiakovski A. — Кистяковскій — Права, по которымъ судится малороссійскій народъ 1879. Кіевъ.
Landsberg — Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, B. III—2. 1910.
Lappo — Лаппо И. И. — Литовскій Статутъ въ московскомъ переводѣ-редакціи. Юрьевъ, 1916.
„ „ „ Къ вопросу о первомъ изданіи Литовскаго Статута 1588 г. („Tauta ir Žodis") Kaunas,1928.
Latkin — Латкинъ В. Н. — Учебникъ исторіи русскаго права періода Имперіи (XVIII и XIX ст.). СПБ. 1909.
Lelewel Joachim — Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. Poznań, 1858.
„ „ „ — Rzut oka na dawność litewskich narodów i związek ich z Herulami. Wilno, 1808.
„ „ „ — Nowosilcew w Wilnie (rink.: *Mościcki* promieniści, filomaci, filareci).
„ „ „ — Wzmianka o najdawniejszych dziejopisach polskich i uwagi nad rozprawą J. W. X. Bohusza o początku narodu i języka litewskiego. Warszawa, 1809.
Linde M. G. — O statucie Litewskim. Warszawa. 1816.
Maikov — Майковъ П. М. — Сводъ законовъ Россійской Имперіи. СПБ. 1906.
Modelski — Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historji w Wilnie („Ateneum Wileńskie" 1829, t VI).
Nolde — Нольде А. Э. — Очерки по исторіи кодификаціи мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Вып. I. Попытка кодификаціи Литовско-Польскаго права. СПБ., 1906.
Narbutt T. Pomniki do dziejów litewskich. Wilno, 1846.
„ „ Dzieje starożytne narodu litewskiego. t. I-IX Wilno 1846-41.
„ „ Pomniejsze pisma historyczne. Wilno. 1856.
Novgorodcev — Новгородцевъ П. — Историческая школа юристовъ, ея происхожденіе и судьба. 1896.
Opisanie — Описаніе Рукописн. Отд. Виленской Публичной Библіотеки. Вып. V. 1906.
Ostrowski — Prawo Cywilne albo szczególne Narodu Polskiego t. I—II. 1784.
Pachman — Пахманъ С. В. — Исторія кодификаціи гражданскаго права. т. I—II. СПБ., 1876.
Parczewski A. — Wilno a nauka historji ustroju państwowego i dawnego prawa w Polsce. (Rocznik Towarz. Prz. Nauk w Wilnie. VII t. 167—176 p.)
Paszkiewicz Henryk. – Regesta Lithuaniae, I t. Varsoviae, 1930.
Piekosiński Fr. — Statut Litewski II. („Pomniki prawa litewskiego z XVI w.").
Kraków, 1900.
„ „ Statut Litewski, cz. I. Kraków, 1899.

Pietuchov — Пѣтуховъ Е. В. — Имп. Юрьевскій бывш. Дерптскій Университетъ за 100 лѣтъ его существованія. I t. 1802—1825. Юрьевъ, 1902.
Pobłocki Leon. — Kritische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens. Königsberg, 1880.
Powstański A. — Uwagi odnoszące się do bibliografji statutu litewskiego. Wilno, 1829.
PSZ. — Полное собраніе законовъ.
Pułaski Fr. — Biblioteka Ord. Krasińskich. 1915.
Rawita-Gawroński Fr. — Zoryan Dołęga-Chodakowski. Jego życie i praca. 1898, Lwów.
Rolle M. Ateny Wołyńskie. 1923.
Rubinštein — Рубинштейнъ — Хронологическій указатель. Вильна, 1894.
Sadowska A. — Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim (1815—30) („Ateneum Wileńskie", 1929, VI t. 610—634 pusl.).
Sakalauskas B. — Mokyklos ir Prūsų mokyklų politika Nauj. Rytų Prūsuose („Praeitis" I t. ir skyrium. Kaunas, 1930).
Schwartz P. prof. — Die preussische Schulpolitik in den Provinzen Süd-Preussen und Neu-Ost-Preussen („Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts". 1911).
Sidorowicz — žr. *Daniłowicz* — Skarbiec.
Śliwiński A. — Joachim Lelewel. Warszawa, 1908.
Speranskii — Сперанскій — Обозрѣніе историческихъ свѣдѣній. 1837.
Sušycky — Сушицький Теоктист — Західно-русскі літописи як пам'ятки літератури. Частина I, 1921, II, 1929. Київ. 404 pusl.
Šachmatov — Шахматовъ А. А. О Супрасльскомъ спискѣ западно-русской лѣтописи СПБ. 1901.
Šeršenievič — Шершеневичъ Г. Ф. — Наука гражданскаго права въ Россіи Казань, 1893.
Ševyrev — Шевыревъ С.Г. — Исторія Московскаго Университета. Москва, 1855.
Šliupas J. — Lietuvių Tauta senovėje ir šiandien. III t. Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569—1795 m.). Chicago,Ill. 1909.
Tamošaitis, A. — Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj. Kaunas, 1929.
Tichomirov — Тихомировъ И. — О составѣ западно-русскихъ лѣтописей, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей (Ж. М. Н. Пр. 1901, №№ 3, 5).
Töppen M. Gechichte der preussischen Historiographie. Berlin. 1853.
Vasyienko — Василенко. — Як скасовано Литовського Статута (Записки соціально-економич. відд. т. II—III. Київ, 1926. 232—326 pusl.).
Vladimirski-Budanov — Владимирскій-Будановъ М. Ф. — Игн. Даниловичъ (išspausdinta rink.: И к о н н и к о в ъ В. С. — Біографическій словарь профессоровъ и преподавателей Имп. Университета Св. Владимира 1834—1884. Кіевъ, 1884), 147—173 pusl.
„ „ Исторія императорскаго университета Св. Владиміра. Кіевъ, 1884.
Vojenskii — Военскій — Акты, документы и матеріалы для политической и бытовой исторіи 1812 г. I t. 1909.
Voigt Joh. — Geschichte Preussens. Königsberg, 1827—1839.
Žongałłowicz Br. — Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego („Rocznik Prawniczy Wileński" I t. 1925. 194—232 p.).

II

Rankraščiai.

V. G. A. — Vilniaus Gubernijos Archyvas.
Cz. M. — Czartoryskių Muzėjus Krokuvoj.
Kras. — Krasińskių Ordinacijos Biblioteka Varšuvoj.
Kr. Univ. — Krokuvos Universiteto Biblioteka.
Danilavičiaus laiškai yra Kras., Cz. M. ir Krokuvos univ.

J. Danilavičiaus raštai.

1. Rzut oka na zakłady dobroczynne w krajach dawnej Polski i na jej w tym przedmiocie zakonodawstwo („Dzieje Dobroczynności krajowej i zagranicznej" Wilno 1820—1821 m.).

2. Wiadomość o życiu i pracach uczonych ś. p. Ignacego Ołdakowskiego („Dziennik Wileński", 1822 I 10—31, 182—197).

3. O cyganach, wiadomość historyczna („Dz. Wileński" 1824—25 m. ir skyrium 1824. 116 p., rusiškai išvertė L. Ordynski, išsp. Bulgarino „Сѣверный Архивъ").

4. Lelewel. Bibliograficznych ksiąg dwoje („Dziennik Wileński", 1823 II t. № 6 127—144 p.).

5. Latopisiec Litwy i kronika Ruska, z rękopisu słowiańskiego przepisane. Wilno, 1827. 328 p. (Lietopisiec wielikich kniaziej litowskich, 27—71 p., Kronika ruska 73—325). Pirmiau Danilavičius spauzdino dviem dalim: 1) Latopisiec litewski na początku XV w. przez bezimiennego pisarza w ruskim języku ułożony wyjęty z rękopisu 1520 r. obejmujący dzieje rusko-litewskie po raz pierwszy dosłownie łacinskiemi literami do druku podany. — „Dziennik Wileński" 1823 m. 2) Latopisiec Rusi obejmujący pracy Nestora i jego przedłużaczy wyjęty z rękopisu 1520 r. „Dz. Wileński" 1824.

   Perspausdinėjo vėliau: 1) ištraukose rusų žurnalas „Воспоминанія" 1832 IV 26—48, V 16—39, VI 64—68; ištisai: 2) *Bielokurov*: Chronika Russkaja (lietopis prof. Danilovičia), Moskva, 1898 (IX—XXI, 18—78 p.), kur nurodyta Danilavičiaus klaidos ar variantai. Jis tarė, berods klaidingai, kad originalas žuvęs, tai spausdino iš kito nuorašo), ir 3) „Полное Собраніе Русскихъ Лѣтописей, т. XVII СПБ., 1907. Štovi pirmojoj vietoj, pavadinta Supraslskii spisok (Danilovičia), I—II, 1—84 pusl.

6. O medalach Radziwiłłowskich i o gabinetach Nieswieżskim i Charkowskim. Petersburg, 1830.

7. Wiadomość o dziele K. Kałajdowicza i Strojewa opisujące rękopisma słowiańskie i ruskie w bibl. hr. Tołstowa („Dzienn. Warsz." 1825, II 1826 VII.

8. О русской дипломатіи („Московскій Вѣстникъ" 1829 III).

9. Opisanie bibliograficzne dotąd znanych egzemplarzy Statutu litewskiego, rękopismiennych i edycyi drukowanych tak w ruskim oryginalnym jako też polskim i łacińskim języku („Dz. Wileński" 1823 I 377—398 p., II 1—18, 162—177, 261—293 p.). [1]

---

[1] Gal būti iš jo straipsnio ir jo suteiktų žinių vėliau atsirado straipsnių apie Lietuvos Statutą rusiškam „Ж. М. Нар. Пр." 1838 г. ч. XVIII 374—384 p. (о литовскомъ Статутѣ), lenk. Tygodnik Petersburski 1834, 48 №, (Redakcje, ręko. pisy St. Litewskiego). Rozmaitości Lwowskie 1834.—Dėl rusiškojo straipsnio, pasirašyto D., Vladimirski-Budanov taria, jog parašęs pats Danilavičius, sutrumpinęs vilniškį straipsnį 1823 m. Mano gi manymu, jis — ne Danilavičiaus darbas: straipsino dvasia priešinga Danilavičiaus darbams, pav. yra klaidų, būk lenkai versdami Lietuvos Statutą iškreipę respublikinėj dvasioj, Goštautas taisęs III Statutą, autorius kalba apie Danilavičių kaipo apie tretįjį asmenį ir t. t.

10. Historischer Blick auf das Litthauische Statut und den Einfluss des römischen Rechts auf das polnische und litthauische („Dorpater Jahrbücher" 1834 m.) ir skyrium 28 p. (apie tą darbą trumpa sątrauka „Ж. М. Н. Пр." VIII 367—9 p.).

Tas pats lenkiškai išversta: Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego („Wizerunki i Roztrząsania naukowe". Wilno, 1837 t. XIII 81—134 p., „Pamiętnik Naukowy" Kraków 1837, I t. z. 2 № str. 235—267 p.). Ukrainiečių kalboj: „Staryna lytowsko-ruskoho zakonodawstwa" rink. „Winok Rusynom" upliov Hołowacki, Wien, 1846, 131—183 p. Sutrumpinta; išmesta §§ 8 ir 9, apie romėnų teisę Lenkijoj sutrumpinta § 11.

11. Взглядъ на Литовское законодательство и Литовскіе Статуты („Юридич. Записки" изд. Рѣдкина. Москва, 1841, I t. 1—47 p.)

12. Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskiemi i litewskiemi. („Gazeta Sądowa" 1904 36—53 №№, ir skyrium 1905 m. Varšuvoj 177 +V pusl., prirengė spaudai Al. Kraushar).

13. Statut Kazimierza Jagielończyka, pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV w. wynaleziony i drukiem ogłoszony. (Pridėtas L. Rogalskio vertimas į lenkų kalbą), Wilno, 1826 78+XVIII p. (Perspausdinta Knygoje Zbiór praw litewskich, Poznań, 1841 36—55 p., Владимирскій-Будановъ Хрестоматія по исторіи русскаго права вып. II; paėmė Archeologinės Komisijos tekstą, bet vis naudojas Danilavičiaus tekstu ir paaiškinimais.)

14. О литовскихъ лѣтописяхъ (Журн. Мин. Нар. Просв." 1840 № 11 ч. XXVIII p. 70—114. Tas pats *lenkiškai* autoriaus padidinta, pasirašyta Maskvoje III 1841: Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach „Atheneum" 1841, 13—62; sutrumpinta vertėjo *vokiškai*: Über die litauischen Chroniken mit Abkürzungen übersetzt v. F. Löwe, Petersburg, 1841, leidinyje: Beiträge zur Kenntniss des Russischen Rechts und der angrenzenden Länder Asiens, B. X. v. Baer u. Helmersen; padidintas pakartota *lenkiškai:* Prie Stryjkowskio Kronikos, išleistos Varšuvoj 1846 I t. 31 — 63 p.).

15. Skarbiec Dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi-Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. — Z pozgonnych rękopisów znajdujących się w Bibliotece Muzeum Wileńskiego wydał Jan Sidorowicz. Wilno t. I 1860 I—VII+390 p. t. II 1862 369 p.

16. Книга Посольская Метрики Великаго Княж. Литовскаго, изд. кн. Оболенскимъ и проф. И. Даниловичемъ. — 2 т. Москва 1843, I t. — XX+480 — VI, II t. V+II+285.

17. Dorywcze uwagi o istnieniu hipoteki co do nazwiska jako rzeczy w dawnym polskim ustawodawstwie (Tygodnik Petersburski 1834, ir skyrium leidinyje „O hipotece w polskim prawie").

18. Училища и воспитаніе въ средніе вѣка (Ж. М. Н. Просв. 1836 ч. X 532—582 p.).

19. О ходѣ уголовнаго законодательства и преимущественно въ Германіи (Ж. М. Н. Пр. 1837 ч. XIV 339—377 p.).

20. Историческій взглядъ на древнее образованіе городовъ славянскихъ до XIII стол. („Сборн. Общ. Исторіи и Древностей Росс." IV t. 1841).

21. Wilno od początku... przez J. J. Kraszewskiego („Tygodnik Petersburski" 1839 m., 61, 62, 63 №№).

22. *Działyński T.* Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Poznań, 1841.

NB Neteko matyti: 6, 8, 17, ir 21 №№.

Jis dalyvavo darbuose, kurie vėliau ištisai ar perdirbti išėjo šiuose spausdiniuose:

23. Сводъ мѣстныхъ законовъ западныхъ губерній. — Prie jos pridėta: Обозрѣніе историческихъ соображеній о составленіи свода мѣстныхъ законовъ западныхъ губерній. Pirmą sykį išspausdino 1837 m. 50 egz., perspausdino jį M. Pergamentas ir A. Nolde Petrapilyje 1910 m, Sąvadas čia turi XII+446+35 puslapių, priedas — 64 pusl.

24. Paaiškinimas prie įstatymo apie įvedimą Ukrainoj vieton Magdeburgo teisės rusų įst., jo parengtas, Speranskio šiur tur pakeistas, išsp. Полн. Собр. Зак. 1831. II. 3 № 4319.

Nespausdintieji darbai.

Vieną kitą darbą išspauzdinsiu II dalyje.

Rusijos Valstybės Tarybos Archyve rankraščiuose guli jo darbai rengiant Lietuvos Sąvadą.

Be to kai kas buvo prieš karą Vilniaus Vieš. Bibl. rankraščių skyriuje, šis-tas yra ir dabar Varšuvoj Krasińskių Ord. Bibliotekoj.

PIRMASIS SKYRIUS

I. Danilavičiaus gyvenimas

I.

Jaunystės dienos.

1. Gimtinėje.

Igno Danilavičiaus gimtinė — Palenkė, dėl kurios kadaise taip ilgai ir atkakliai tarp savęs kovojo Lietuva ir Lenkija. Jo šeima — iš senų laikų unitai, kelintoj kartoj kunigų padermė, taigi, inteligentų. Ji — kukli, neturtinga, gyvenanti nuvargintoj šalyje, dirbanti inteligentų darbą — dvasinių ar pasaulinių. Savo kilimu jie — smulkieji bajorai iš Grinevičių sodžiaus.

Toj vietoj buvo du bajorų sodžiu -- Grinevičiai Didieji ir Mažieji; visi jie ten — bajorai, vienos jie tikybos, — visi unitai. Vienoda jų pavardė: visi jie vadinosi Grineveckiai, išėmus nedaugel tų, kurie atėjo užkuriomis ir dėl to atsinešė kitas, savo pavardes.

Šitų ateivių tarpe buvo Danilavičiai[1].

---

[1] Kitose Lietuvos Kunigaikštijos dalyse buvo ir turtingų Danilavičių; tos pavardės bajorų buvo ir žemaičių tarpe; šitie buvo pripažinę Igną Danilavičių už savo giminę; taip buvo padaręs 1811 m. Kaliksas Danilavičius, Telšių pav. maršalas, 1812 m. redagavusis „Kurjer Litewski", tuomet karštas prancūzininkas. Netenka tikėti šituo „amžinuoju priimamuoju" raštu, 1811 m. gegužės mėn. padarytu Vilniaus pilies teisme. Kaliksas Danilavičius priėmė į savo padermę Igną (gim. 1787. VII. 30) ir Mykolą (gim. 1791. XII. 2).

Vėliau pratęs tiksliai dirbti, pristatinėti aiškius įrodymus, Ignas Danilavičius čionai tuo nesivadavo, dar to nemokėjo; veikiausiai jis naudojos proga įeiti į garsią ir turtingą kadaise, o ir jo laikais dar dvarininkų Danilavičių padermę. Iš jo šeimos įrodymų matyti, jog jis dirbtinai įsispraudė tenai; o reikėjo tat padaryti, nes lengviau buvo iškilti. Įrodinėja labai lengvai. 1716 m. yra krikštytas Antanas Danilavičius katalikų bažn. Kražiuose (Žemaičiuose). Unitų kunigui Antanui Danilavičiui gimė sūnus 1758 m. — Eustachas-Mykolas, 1761 — Mikalojus; Mikalojui gimė:

Igno senelis turėjo keturius sūnus. Du iš jų išaugusiu prie tėvo geresnėse sąlygose, geriau apsišvietę, priėmę lenkų kultūrą, tapo vėliau katalikų kunigais, o kitu du jaunesniu augo vargingiau, augo našlaičiais dėdės unito globojami, pasiliko unitais; kiek pasimokinę, išaugę, išėjo į unitų kunigus. Pas vieną iš jų, Mikalojų, ir gimė Ignas. Motina — Domicelė iš Michnevičių, taip pat iš unitų kunigų šeimos kilusi.

Ignas gimė Grinevičių bažnytkaimyje 1787 m. liepos 30 d.[1]

Šeimyna nemaža: keturios dukterys ir du sūnu (jis ir Mykolas). Ignas vyriausias iš visų vaikų, jis buvo ir silpniausias. Pasakojama, jog iki dviejų metų negalėjęs galvos pajudinti, tik po to, kai pratrūko ausyje skaudulys, pasitaisė. Eidamas šeštus metus susitrenkė galvą, ilgą laiką sirgo, kol atsigavo[2]. Ir delto nesitikėdami, kad jo sveikata pasitaisytų, del jo silpnumo mažam esant nemokino, iki devintų metų teišmokino jį skaityti ir rašyti. Namuose Ignas pramoko bažnyčios senovės slavų kalbos, kurią bažnyčios reikalais dažnai vartojo tėvas; vaikas nejučiomis susipažino su ja, kuri taip jam pravertė vėliau skaitant senovės Lietuvos raštus.

Tuo laiku įvyko ir politinių atmainų: 1795 m. nepriklausoma Lietuva žuvo; kaimynai Rusai ir Prūsai ją pasidalino. Visa Užnemunė, Palenkė, Lenkija atiteko po Prūsais. Dalybos taip ramiai nepraėjo, teko Prūsams kariauti, o tai reiškė naikinti ir be to nuvargusį kraštą.

Esant sunkiems laikams gal Ignas ir būtų likęs su pradedamuoju mokslu, jeigu nebūtų pasitaikiusi giminaičio pagelba.

1787 m. — Ignas, 1791 — Mykolas, abu gimė Grinevičiuose. Metrikai gauta iš Korminų par.

Pasinaudota pripuolamu Antano vardu: Kražių, Antanas Danilavičius ir Korminų Antanas Danilavičius tai ne tas pats asmuo.

[1] Gimimo laiką matyti iš metrikos (*Kras.* 2989 nr.). *Sidorowicz*, rašydamas trumpą jo biografiją, sako, jog gimęs 1789 m., pakartoja tat *Kraushar*. Kiti Sidoravičiaus daviniai rodo, jog bus apsirikęs dėl metų, visur atrodo, jog bus gimęs 1787; *Vladimirski-Budanov* ir *Nolde* teisingai statė — 1787. Jeigu pažiūrėti į tarnybos lapą, išduotą 1823 m., tai jam tuomet buvo 35 metai, taigi gimęs 1787 m.

[2] *Sidorowicz* I, *Nolde*, 90.

2. Lomžos ir Baltstogės mokyklose.

Į tą pačią vietą, į Grinevičius, kur gyveno ir augo Ignas, atvažiavo jo dėdė Mykolas Danilavičius, jau katalikų kunigas, prideręs prie piarų ordino, kurio uždavinys buvo mokinti jaunimą, mokyklose ar pavieniui. Dėdė Mykolas buvo apsiėmęs mokinti vietoje vieno turtingesniojo Grineveckio dukteris prancūzų kalbos; būdamas čia pat, jis ėmė mokinti ir savo brolio sūnų Igną, kuri matyt pamilo. Nuo šio laiko Igno likimas buvo surištas su dėdės Mykolo likimu. Dėdė juo rūpinos ir pats, kitur išvažiavęs, su savim jį imdavosi, ir kol buvo gyvas ir buvo reikalo, jį globodavo.

Mykolas Danilavičius buvo laikomas mokytu žmogum, be to geru pedagogu, kad net Vilniaus Aukštoji mokykla (vėliau universitetas) keletą sykių kvietė jį mokinti studentų matematikos. Gal būti jis pats ir būtų sutikęs važiuoti, bet savo vyriausybės liepiamas vyko mokinti į Lomžą — fizikos ir algebros piarų mokykloj, kuri ruošė mokytojus (studium physicum). Mokykla buvo keturių klasių. Iš pradžių Mykolas Danilavičius buvo mokytoju, o paskui prefektu ir rektorium. Tai į šitą mokyklą persikėlė ir Ignas (1797 m.), jau dešimties metų vaikas.

Į Lomžos mokyklą ėjo aplinkinių sodžių ir dvarelių bajorų vaikai — pasiturinčių ir pavargusių, bet kartais pasitaikydavo ir valstiečių vaikai; bene dauguma mokinių buvo neturtingų tėvų, tai pritrūkus maisto, vaikai patys turėjo juo pasirūpinti: kas šeštadienį vaikai išbėgiodavo po aplinkinius sodžius su sunkomis ant pečių ir evangelija rankoje, žmonėms ją paskaitydavo ir už tą prisirinkdavo ištisai savaitei miltų, kruopų, daržovių, lašinių ir t. t.[1] Bet Ignui nereikėjo bėgioti po sodžius ir rankioti išmaldos, nes dėdė už jo maistą užmokėdavo; iš pradžių metams tekdavo duoti 80, o paskui 100 auksinų.

Sulyginus su kitomis mokyklomis, Lomžos mokslas aukštai stovėjo; ji turėjo gerų mokytojų; iš jų minimi: Niwiński, Osiński, Zawadzki, Czarnecki, Szweykowski, Przebyłowski ir k., ypač gi atsižymėjo Mykolas Danilavičius[2].

---

[1] *Sidorowicz* II.

[2] Kaip minėta, buvo tai Igno dėdė. Jo protėviai buvo graikų-katalikų (unitų) tikybos kunigai, jis taip pat kunigas, tik katalikų, per 20 metų mokino jaunimą piarų mokykloje, buvo atsidavęs tam darbui, sako turėjęs jaunimo tarpe geriausios kloties; aukštai jį statė ir mokyklų pri-

Ir mokiniai gerai prisimena Lomžos mokyklą. Ignas Danilavičius, vėliau ją minėdamas, gerai ir gražiai kalba apie Lomžos mokyklą ir mokslo laikus. Pijarai sugebėjo auklėti ir mokinti, pripratino prie tvarkos bei darbo ir mokino praktiškai dirbti ir galvoti.

Prūsų valdininkai, vykstantieji į užkariautus Naujuosius Rytų Prūsus, tarė čia rasią laukinę šalį, bet besilankydami, patekę į šitą mokyklą, maloniai apsivildavo. Taigi, pav. lankiusis tą mokyklą 1802 m. rudenį Prūsų valdininkas švietimo reikalais Zöllner'is išgyrė ją. Patiko jam vedėjas Myk. Danilavičius: esąs tai ramus, tylus, taikus, kuklus žmogus, geras fizikas ir gamtininkas, be to geras mokytojas, rūpinantis fizikos instrumentais, mokąs su jais apsieiti; geras buvęs Zawadzkis — judrus, apsiskaitęs, mokinęs lotynų kalbos ir istorijos.[1]

Bene jau tuomet puolė į akį prūsų vizitatoriui, tam pačiam Zöllneriui, Ignas Danilavičius, kuris baigė mokyklą: jau atsižymėjo kalbos gabumais ir taip gerai mokąs lotynų kalbą; už tat jam vizitatorius davė Vergiliaus raštus su atatinkamais užrašais. Apsidžiaugė Ignas, gavęs tokį pažymėjimą. Be to išgyrė ir jo būdą: esąs ramus, kuklus, darbštus vaikinas[2]. Ir dėdė nuo savęs apdovanojo Igną.

Toj pačioj mokykloj ėjo mokslus Ignas Oldakowski, jo

žiūrėtojai; iš pradžių mokytojas, paskui jį patį padarė rektorium (vedėju); doras, didelių gabumų, darbštus, kiekvienai vyriausybei ištikimas, dėlto vėliau Prūsų vyriausybė pasiūlė M. Danilavičių, kad jis būtų graikų-katalikų (unitų) vyskupu. Jau Supraslio unitų vyskupas Duchnowski buvo prašęs Baltstogės vyriausybės, kad duotų jam į padėjėjus Danilavičių, tuomet buvusį Supraslio kunigų seminarijos regentą; Duchnowskiui greitai mirus, tai jį patį Prūsų vyriausybė teikė į Supraslio vyskupus.

Bet jis tuo tarpu buvo dar katalikų kunigas, tai karalius ėmė abejoti: ar jis tinka? ar nėra ko kito, tikro graikų-kataliko, o ne Romos kataliko?

Vietos gi vyriausybė (Baltstogėje) antrą sykį vėl jį pasiūlė, ypač už jį stovėjo Uhden, kuris sakėsi jį pažįstąs nuo 1805. VII.

Ir dabar karalius pasirinko kitą žmogų, būtent Jaworowskį (1806. III. 6). *(Granier* Publicationen, t. IX Nr. 897, pusl. 499 - 500, *Janulaitis*, Užnemunė po Prūsais p. 349).

[1] *Schwartz*, 189-190. *Janulaitis*, Užnemunė, 281 pusl. *Sakalauskas*. Mokyklos, 15-18.

[2] *Sidorowicz* II. *Schwartz*, 189-190 p. Kito vizitatoriaus nebuvo, taigi tat turėjo būti lankantis Zöllneriui 1802 m.

draugas, kiek turtingesnis, nes jo tėvas turėjęs kelius baudžiauninkus. Ir jis turėjo tokį pat likimą, ką ir Ignas: vėliau tapo teisės istorijos profesorium.

Pabaigęs mokslus, Ignas pasiliko Lomžoj, rado šiokį tokį darbą prie mokinimo. Iš pradžių prižiūrėjo vaikus Budziszewskio šeimoj, paskui (1804 m.) jau gavo darbo pačioj mokykloj: turėjo padėti mokinti vaikus ir priruošti pamokas I klasėje, be to turėjo prižiūrėti bajorų mokinių bendrabutį. Už tą darbą jis gaudavo 90 dolerių į metus ir, be abejo, visą užlaikymą. Dabar buvo patenkintas, kad galėjo ne tik save išlaikyti, bet ir savo jaunesnįjį brolį, kuris taip pat buvo atvažiavęs mokintis. Ir jis pateko dėdės globon.

Bet neilgai Danilavičiai begyveno Lomžoj kartu, jie turėjo išsiskirti. Igno dėdė grįžo į unitus, buvo paskirtas Supraslio unitų kunigų seminarijos regentu, išvažiavo į Suprasl (bene 1805). Greitai buvo pažymėtas vyskupu į Suprasl (1806).

Ignas norėtų mokintis toliau, nes Lomžos mokyklų neužteko, kad ėjus universiteto mokslus, tai jis įstojo į gimnaziją Baltstogėje, neva norėdamas geriau pramokti vokiečių kalbos.

Buvo tai naujai įkurtoji gimnazija Prūsų programomis, gimnazija Naujiesiems Rytų Prūsams, Baltstogės Departamentui, lietuvių ir gudų gyvenamam. Jos vedėjas — Mykolas Maciejewskis, buvęs katalikų kunigas, mokinęsis trejus metus prūsų gimnazijos sistemos ir tvarkos Berlyne; grįžęs iš ten 1802 m., paskirtas direktorium į Baltstogės gimnaziją, pririnko gerų mokytojų. Jo ir vyriausybės uždavinys — gauti mokytojų į mokyklą ne vienuolių, o pasaulinių žmonių. Vyriausybė norėjo turėti valdininkus pilnoje savo žinioje, pati auklėti ir prirengti būsimus ištikimus piliečius.[1]

Danilavičius išbuvo Baltstogėj neilgai, apie 1 metus, išėjo gimnazijos mokslus 1807 m. Po to ėmė manyti apie universitetą.

Jo draugas iš Lomžos mokyklos Oldakowski jau buvo įstojęs į Vilniaus universitetą. Danilavičius būtų galėjęs eiti į Prūsų universitetą, ir kalbos buvo pramokęs, bet velijo į savo; juk mokykloj įkvėpė jiems patriotizmo, prisirišimo prie lenkų kalbos, visai neteikė pagarbos Prūsų tvarkai. Prūsų tvarka, jų

[1] *Schwartz*, 190-1 p.

valdininkai tuo neatsižymėjo, kad vyliotų jaunimą savo kalba, žavėtų savo praeitim. Delto ir jį traukė į Vilniaus universitetą, visai į kitą valstybę; bet dabar dar neteko jam tenai persikelti.

Tuo tarpų įvyko politinių atmainų, kurios galutinai nustatė Užnemunės likimą. Jau kelinti metai ėjo kovos tarp Prūsų-Rusu-Prancūzų. Prūsai visai pergalėti, su rusais prancūzai susitarė, padarė sąjungą prieš anglus. Dabar Naujieji Rytų Prūsai, taigi ir žemė, kur gimė ir augo Danilavičius, atimta iš Prūsų, padaryta iš jų Varšuvos kunigaikštija, bet Baltstogės apygarda iš jos atimta ir atiduota Rusams.[1]

Prasidėjus karui, Prūsų valdininkai-ateiviai pabėgo į Prūsus, vietos gi žmonės liko, tarp jų pasiliko gimnazijos direktorius Maciejewskis. Jis mokino ir toliau[2], mažiau atsižvelgdamas į politinius pakeitimus.

Ir vėl Danilavičiui tenka galvoti, kur eiti, ką daryti; dėdė ką tik mirė, liko pats vienas be turto, be ryšių, o ir jaunesnysis brolis nori mokintis. Kur jis eis? Ir susidarė painiavų dėl pilietybės. Žiūrint gimimo vietos, jis iš pradžių buvo Lietuvos pilietis, paskui — Prūsų, dabar — Varšuvos kunigaikštijos, o paskutinė mokymosi ir gyvenimo vieta Baltstogė — Rusų. Dabar kas jis? Rusų valdinys? Ar Varšuvos? Tik jo netraukė į Prūsų pusę; jie turėjo užtektinai savų valdininkų ir jų šeimų, kurie iš čia bėgo grįždami į senuosius Prūsus, kad galėtų priimti dar naujuosius, pradedančius valdininkus. O ir vargo matė senieji, grįžusieji valdininkai, jų šalis dėl karo per daug nualinta, kad galėtų ir norėtų vylioti naujųjų piliečių.

Danilavičius nekėlė klausimo apie savo pilietybę, kiti — taip pat ne.

Į lenkų pusė jo netraukė; jis ėjo ten, kur buvo Lietuvos kunigaikštija; jos gudų, ukrainiečių ir lietuvių dauguma buvo po Rusais, taigi velijo eiti į Lietuvą, į jos centrą Vilnių.

Vėl keletą metų praėjo, kol apsitvarkė, kol pasirinko, kol galėjo galvoti apie tolesnį mokinimąsi universitete. Liuosu laiku skaitė knygas, jeigu pasitaikydavo patekti į kokią biblioteką; tylus ir ramus jaunikaitis, visai svetimas ir tolimas dabartinės politikos darbams, į tai nesikišo, o ir negalėjo; žavėjo jį senoji Lietuvos praeitis.

---

[1] *Janulaitis*, Užnemunė, 391—3 p.

[2] *Vojenski* Akty, t. I. 303-5 p. (iš „Kurjer Litewski" 1812 Nr. 79).

1810 m., turėdamas geriausius liūdymus, atvyko į Vilnių, įstojo į universitetą, pasirinkęs etikos-politikos (dorinių bei politinių mokslų) skyrių. Vilniuje yra buvę keletas jo draugų, vieni seniau, kiti vėliau, pav. Oldakowski.

II.

Vilniaus universitete studentu.

1. Universiteto organizacija.

Vilniaus universitetas trumpu laiku buvo pergyvenęs keletą reformų — nepriklausomybės laikais, prie Edukacijos Komisijos, ir rusų laikais ką tik jiems Lietuvoje įsivyravus. Jis veikė nauju įstatymu, išleistu jam caro Aleksandro 1803. IV. 4/X. 18.[1]

Jame buvo keturi fakultetai: fizikos - matematikos, medicinos, dorinių bei politinių mokslų, literatūros bei laisvo meno.

Į universitetą stačiai iš gimnazijos dar nepriimdavo, prieš tat kandidatui reikėdavo atlikti įstojamus kvotimus, ir tik įsitikinus, jog yra pakankamai prisirengęs tam tikro skyriaus mokslams eiti, įtraukdavo jį į studentų sąrašą. Kiekvienas noris mokintis universitete pasisako, kur jis eis, ko nori siekti, kame specializuosis; tik žiūrint šito universiteto vadovybė nurodydavo studentui, ko ir kaip tam tikslui turi mokintis, kokių dalykų, be to nustatant mokslo tvarką ir dalykus, atsižiūrėdavo į atskirus studentų norus. Norint gauti baigimo diplomą ar mokslo laipsnį, reikėjo atlikti kvotimus.

Dorinių bei politinių mokslų skyriuje buvo 10 pagrindinių dalykų ir tam buvo numatyta 10 professorių. Jiems padėdavo darbo adjunktai, kurie ilgainiui galės būti professoriais, be to jie gali savarankiškai dėstyti papildomus dalykus, bet šitą, žinoma, gali dėstyti ir professoriai. Iš viso universitete profesorių buvo — 32, adjunktų 12.[2]

Taip buvo parašyta įstatyme, bet tikrovė nevisuomet jį atitiko. Pačioj pradžioj nevisos katedros buvo užimtos, o dalykai reikia išeiti, tai buvo daroma taip: ar visai apsieina be jų,

[1] Apie rusų bandymą reformuoti prieš tat žr. *Żongallowicz* 194-232 p.

[2] *Baliński* Akad. Wil. 552—596 p. (Vilniaus Univ. Statuto §§ 21, 30, 25, 26, 32).

ar paskirsto reikalingus dalykus tarp esamųjų professorių ir adjunktų.

Dorinių mokslų fakultetas turėjo tris skyrius: 1) teisių, 2) istorijos, 3) teologijos, nors organizacijos žvilgsniu tebuvo du skyriu su atskirais posėdžiais ir atstovybe.

Mokslo laipsnių yra du: magistro ir daktaro (filosofijos, medicinos, teisės, teologijos). Gavusieji tą laipsnį, kitų kvotimų neprivalo laikyti; be to, kas turi tą ar kitą laipsnį pakyla aukščiau atatinkamoj tarnybos rangoj.

Iki šiol universitete dėstomoji kalba buvo — lotynų, tačiau įvedus 1803 m. įstat., ji buvo pakeista: mokymo kalba pasidarė — lenkų, bet būdavo dar kartais — prancūzų; atsitikdavo, kad kaikurie dėstytojai mokėjo lotynų ar kitą, ne lenkų kalbą, tai reikėjo studentus mokinti tąja kalba, kurią jie mokėjo. Pav. pas teisininkus italas Cappelli dėstė lotyniškai ar prancūziškai.[1] Paskaitos ir programos turėjo būti užrašytos, universiteto patvirtintos; professoriai tikrai skaitė iš užrašų, studentai užrašinėjo.

2. Teisės mokslai.

Danilavičius 1810 m. atvažiavo į Vilnių eiti universiteto mokslų, atsivežęs gerų rekomendacijų, gal būt delto jam ir nedarė kvotimų, arba pasitenkino trumpais pasikalbėjimais, o ir professorių buvo nedaug, kad būtų galima rimtai kvosti visus norinčius stoti į universitetą studentus.

Tenka nors trumpai apsistoti prie mokytojų teisių skyriuje. Teisės dalykams 1800 - 10 m. buvo tik 2 professoriu, 1810 - 11 m. — jau trys.

Pirmiausia — Simonas M a l e w s k i (Maliauskas). Jo dėstomasis dalykas — į g i m t o j i, g a m t o s t e i s ė. Iš pradžios jis tik pavaduodavo Stroynowskį, dėstydamas sekė jo parašytą kursą, o paskui, parengęs savąjį kursą, pradėjo dėstyti savarankiškai.

Gamtos ar įgimtoji teisė (prawo natury) — tai taisyklės žmonėms sugyventi, atitinkančios gamtą, Dievo nustatytosios, tai — priedermės į save ir į kitus. Joje yra kelios dalys — etika bei teisė, politinė teisė ir tarptautinė. Išaiškinęs etikos

[1] *Bieliński*, Uniw. Wil. II. 8-11.

ir teisės pagrindus, Malewskis toliau dėstė politinę teisę — valstybės teisę. Ji įeina į tą patį dalyką: žmonės turi įsitikinti, jog privalo klausyti vyriausybės, be to šitą ir Dievas liepiąs. Tolesnės dalys tame pačiame kurse — tarptautinė, tautų teisė. Pamažu Malewskis plėtė savo kursus, išskirdamas iš jų atskiras mokslo šakas, kol jos nevirto visai savarankiškomis. Kitiems metams Malewskis turėjo dėstyti tiems patiems klausytojams politinę ekonomiją, ir tikrai jis ją skaitė. Studentams mokintis nebuvo spausdintos knygos, tai nežinia, kaip jis dėstė ekonomiją, nes tebuvo paskelbta vos viena jo programa.[1]

Malewski buvo geras, naudingas universiteto darbininkas, bet nesavistovis mokslininkas, labiau užimtas administracija negu mokslu ir mokinimu,[2] dėlto pamaži nuo mokymo pasitraukė.

1811-12 m. Malewski politinės ekonomijos jau nebeskaitė, atsirado kitas — būtent Znosko, kuris ją dėstė sekdamas Adomą Smithą.

Malewski neatsižymėjo nė mokslu, nė iškalba, taigi negalėjo žavėti mokinių, negalėjo nė išmokinti kitų, pats nemokslininkas, likęs visai svetimas naujoms srovėms šitame moksle, kuriame įvyko tiek daug pakeitimų, dėlto niekas neabejojo, kad Malewski netinkamas buvo dėstyti ekonomijai. Nuo XVIII amž. daug pasikeitė šitame moksle, Malewski gi nesekė jo pažangos ir nepastebėjo, jog tuomet buvo įsigalėjęs Adomas Smith'as. Tat matydamas Czartoryskis, universiteto globėjas, norėdamas geriau pastatyti ekonomiją universitete, rengėsi pakviesti savo pažįstamą, tuomet garsenybę Dupont de Nemours. Ištikęs karas neleido to padaryti, tai jo vietą užėmė jaunas filosofijos daktaras, grįžęs ką tik iš užsienio, supopuliarinęs Smith'ą lenkiškai, Jonas Znosko, bet ir jis, taip pat neturėdamas nė mokslininko nė mokytojo gabumų, tik baidė klausytojus.[3]

Kas kita buvo teisininkas Aloizas-Liudvikas Cappelli. Tai atvykęs iš svetur, gimęs italas, Florencoj, įgijęs Italijoj teisių ir filosofijos daktarą, 1797 m. mokinęs Pisos universitete; bet atsiradus tenai kaikurioms sunkenybėms po ke-

[1] *Bieliński* Uniw. Wil. II. 32-33, 510-513.
[2] *Janowski* W promieniach.
[3] *Sidorowicz* III.

tverių metų darbo buvo ketinęs mesti, tikrai jis metė universitetą ir perėjo į privatinę tarnybą.[1]

Organizuojant Vilniaus universitetą jam pasiūlė ord. profesoriaus vietą pilietinei ir baudžiamajai žymiausių įvairių senovės ir dabarties tautų teisei dėstyti. Pasiūlymas nuėjo į mokslo globėją Czartoryskį: jam nepatiko šitokia Cappelli kandidatūra, tik nenorėdamas susidūrimo, arba kaip jis sako „kompromitacijos" universitetui, visgi pristatė Cappelli švietimo ministeriui patvirtinti, tas jį patvirtino (1804. X. 10). Matyti Czartoryskis buvo girdėjęs šį-tą apie jo rašinius ir darbus,[2] taip bent jis pats sakosi, o jo dvasia negalėjo patikti Czartoryskiui.

Ir tikrai Cappelli kai kame nevisai atitiko visiems reikalavimams, tuomet vyriausybės statomiems profesūrai: jis kritiškai žiūrėjo į teisės šaltinius, nelaikė jų amžinais pačios gamtos duotais, net neviename dalyke dargi pačioj kanonų teisėj drįsdavo kitaip galvoti, negu dauguma sakė, ar buvo visų priimta. Ir dėlto tikrai universitetan jis atnešė visai kitą dvasią. Be to jis turėjo ir kitų gerų privalumų reikalingų mokytojui, kuriais jis traukė visus mokinius.

Tai buvo iškalbingas, gyvas, tikrai mokytas žmogus; jo auditorijoj pilna klausytojų, sausi mokslo dalykai jo lūpose atgydavo, darėsi aiškiai matomi.

Jo paskaitose, sako vėliau Danilavičius, buvo elegancija ir ugnis; jis — žmonių žinovas, visuomet mokėjo atskirti, paskatinti tikrą talentą.

Jis skyrėsi nuo kitų savo galvojimu: drįso būti liberalu tokioj reakcijos gadynėj.[3]

Esant pas daugumą mokinių tokioms geroms nuomonėms apie Cappelli, visgi nestigo ir priešingų, kurios stengėsi kitaip apie jį nupasakoti, kitaip apibūdinti, bet jos vis vėlybesnių istorikų. Vienas pripažįsta, jog nors buvęs iškalbingas, bet neturėjęs gilios įtakos,[4] tinginys, menko būdo, ateidavęs nepasiruo-

---

[1] *Bieliński* III. 149.

[2] Nutarimą pasirašė 1804. VI. 13. rekt. Stroynowski, sekr. Malewski. *(Bieliński* II. 834—5).

[3] *Daniłowicz,* Ołdakowski — 16-17.

[4] *Janowski,* 26.

šęs, mėgęs paskaitose drastiškus anekdotus, bet tai buvo estėtų literatų, pripuolamų klausytojų nuomonė.[1]

Arba kitas istorikas vienoj savo darbo vietoj Cappelli giria, kitoj — peikia.[2]

Gal būti šitam įvertinimui turėjo įtakos išgirtojo senojoj lenkų istoriografijoj Czartoryskio nuomonė, skersavusio į Cappellį. Czartoryskis keliamas į padanges, būk sukūręs Vilniaus universitetą, iškėlęs jį į aukštybes. Žinoma, švietimo srityje nuopelnų turi, bet daugiau jam rūpėjo politika, ne mokslas, Vilnium nesirūpino, mažai į jį težiūrėjo, nesilankė, tai buvo grynas politikas, tik ne švietėjas.[3]

Taigi Cappelli buvo žinomiausias Vilniuje teisės žinovas, europiškai apšviestas, kuris gerai suprato ir vietos teisės reikšmę, tai reiškia jis mokėjo vertinti Lietuvos teisę. Teisybė, jis pats jąja neužsiiminėjo, bet gerai suprato jos reikalingumą, delto ragino kitus, traukė prie jos savo mokinius, jis mokėjo pritraukti prie šio mokslo ir uždegti Ołdakowskį, Danilavičių ir kitus.

Cappelli nemokėjo vokiečių kalbos, o jo dalykui — romėnų teisei ji buvo labai reikalinga. Tai jis visgi stengėsi pažinti vokiečių mokslininkus iš kitų šaltinių: jam naudingas buvo Maciejewskio lotynų darbas, kur pažino Hugo ir Savigny[4]; siųsdamas studentus mokintis, jis nurodydavo Vokietiją, kaipo mokslo vietą.

Cappelli yra parašęs nedaug; iš jo raštų matyti, kad sekė mokslą.

Cappelli dėstė daug dalykų, keitė ir plėtė juos, o ir reikėjo tat daryti: stoka žmonių fakultete reikalavo universalumo. Šituo laiku (1810 - 12), kada mokėsi Danilavičius, Cappelli per dvejus metus dėstė pilietinę ir baudžiamąją teisę.

Ir į baudžiamąją teisę Cappelli įnešdavo naujovės, sekdamas naujas sroves šitame moksle, jis bandė kritiškai žiūrėti į romėnų ir viduramžių baudžiamąją teisę; ją dėstydamas skelbė humanizmo pradus, skleidė švietimo gadynės idėjas.[5]

---

[1] *Janowski* 104. Bene jis remiasi Słowackiu, kurio Cappelli neįdominęs, berods jam nepatikęs ir kitas juristas Korowicki (pusl. 205).

[2] *Bieliński* giria vienoj vietoj, peikia kitoj: ten sako, jog buvęs negabus. (II, 481, 486).

[3] *Janowski* 58-60.

[4] *Danil.-Lel.* (1821. I. 9).

[5] *Bieliński* II. 486.

Jisai mokėjo ne tik žavėti jaunimą, bet ir pastebėti gabiuosius jų tarpe; iš jo mokinių išėjo žymių mokslininkų. Prie tokių pridera O ł d a k o w s k i, Danilavičiaus draugas iš Lomžos laikų.

Ołdakowski, Prūsų viešpatavimo laikais baigęs Lomžos gimnaziją, gal ir būtų galėjęs įstotį į kokį Prūsų universitetą, bet nėjo tenai, matyt jo netraukė širdis, velijo Vilnių ir jame atgaivintą Lietuvos universitetą. Berods buvo jame tuomet ir tokių vardų, kurie viliojo, pav. Stroynowski. Svyravo kokius mokslus pasirinkti. Gimnazijoj būdamas turėjo palinkimą prie matematikos, nes geras jos mokytojas uždegė pas mokinius pamėgimą prie fizikos-matematikos, tai tą skyrių ir pasirinko universitete (1804 m.), kaip tat darė ir kiti jaunuoliai. Tačiau greitai prie jos atvėso. Paskui atsidavė lotynų literatūrai, nors fizikos mokinos iki 1806 m., kol Cappelli galutinai nepaviliojo prie teisės mokslų, nežinomų gimnazijoj.[1] Pasiryžęs tapti teisininku klausė Ołdakowski ir filosofijos — pas Abichtą, nes ji esanti reikalinga teisininkui. „Tai esąs židinys, iš kurio išeinanti šviesa visam teisės mokslui, be kurios teisė būtų paprastu mechanizmu, arba, kaip sako mokslininkai, šviturys be žvakės". Ołdakowski, mokindamasis pas Malewskį, pats ėmė tyrinėti Adomą Smithą, dargi jį supopuliarino, suprantamai mokykloms atpasakojęs.[2]

Ir Cappelli pastebėjo Ołdakowskį, prie jo prisirišo, virto jo artimu draugu. Ołdakowski dabar greitai eina teisės mokslus, kįla laipsniuose: teisių kandidatas, magistras, pagaliau 1809.VI.28, daktaras; sako, kad gynė puikiai savo tėzę. Tai bene bus trečias daktaras Vilniaus universitetą sukūrus. Ołdakowski baigė mokslus. Džiaugsmas, jog savo pasiekęs, iš pradžių didelis, pamaži—praėjo. Ką veiks toliau? Ką darys gavęs diplomą, išėjęs mokslus? Vilniuje būdamas, mokytojavo, mokino jaunimą per šalį, ruošėsi būti mokytoju. Bet kur? Dabar baigęs universiteto mokslus kur taikys savo žinias? Klaidžiojo po Vilniaus apylinkes, kalnuotas, atkampias. galvodamas kas bus; nestiprus, opus, jautrus, daug nerimavo.

Ir čia jam padėjo Cappelli.

---

[1] *Daniłowicz* Ołdakowski 10-14.

[2] *Daniłowicz* Ołdakowski 15-16.

Valuinės lenkų bajorų švietėjas Czacki prašė Stroynowskio, kad duotų į jo gimnaziją Kremenčiuje mokytoją romėnų ir vietos teisei dėstyti. Stroynowski, atsiklausęs Cappelli, nurodė į Oldakowskį; atrašydamas Czackiui 1809. VI. 8, sako, kad galės didžiuotis ateityje, jog pasiūlęs jam jaunikaitį, kuris visų professorių nuomone yra vertas padrąsinimo ir paskatinimo.

Palaikė Oldakowskį ir naujas rektorius Sniadeckis. Turėdamas tokių žinių apie naują mokytoją Czackis pakvietė jį pas save. Oldakowskis persikėlė nuo rudens į Kremenčių.[1]

Gal būti Oldakowski papasakojo Danilavičiui apie teisės mokslus, apie Vilniaus universitetą, apie Cappelli, gal Danilavičius pas kitus teiravosi, kur stoti, ko mokintis. Cappelli taip pat sužavėjo ir Danilavičių.

Einant universiteto statutu turėjo mokinti studentus ir vietos teisės; ji gi buvo blogai pastatyta, kaip tik jai trūko žmonių, jai reikėjo turėti savųjų, nes iš svetur neįmanoma nė gauti. Teisybė, ją dėstė nuo senų laikų. Nuo 1799 iki 1805, kartais su pertraukomis, mokino P o w s t a ń s k i, pažįstąs Lietuvos Statutą, jo praktiką, bet neduodąs bendrų teisės žinių, jos pradų, nesugebąs moksliškai jį tyrinėti, tai buvo teisininkas-praktikas, ne mokslininkas.

Taigi nebuvo ko ilgai mokintis universitete teisės dalykų. Danilavičius jau 1811 m. gavo teisių kandidato laipsnį. Matyt universitetui puolė į akį Danilavičiaus gabumai, jog tuoj gavo ir pinigų dovaną — 100 rub. sid., o jam tai buvo gana didelė suma. Dabar turėdamas šiuos pinigus, galėjo pasilikti Vilniuje, pats mokintis toliau. Greit, pavasaryje 1812 m. gavo magistro laipsnį.[2] Ir jį globojo Cappelli.

III.

Vilniaus universiteto žydėjimas.

1. Prancūzų karas.

Užėjo 1812 m. prancūzų karas. Napoleonas su begaline kariuomene ėjo per Lietuvą į Rusiją. Rusų caras viliojo vietos gyventojus bajorus į savo pusę, žadėdamas atgaivinti Lietuvos

[1] *Daniłowicz* Oldakowski 16-17.

[2] Tarnybos lapas (II dalyje).

D. Kunigaikštiją, ir tuomi jų dalį suviliojo, tai tuos išsivežė į Rusiją; kiti dvarininkai džiaugėsi gerai pardavę Rusų armijai javus ir gyvulius, patys aptuštino visą kraštą, sau maisto nepalikę. Vietos žmonės, ūkininkai, liaudis, nebėgo, jei bent kartais valdininkai, ir tai nevisi, veikiau rusai. Universitete vyko pertrauka moksle. Jaunimo vieni išėjo į karą, prieš rusus, kiti — į tarnybą, treti — namo; universitetas aptuštėjo. Danilavičiui nėra ko eiti namo, ten sunku gyventi.

Reikėjo vietos ieškoti čia pat ar kitur. Ar pats pasisiūlė, ar jį kas kitas pakvietė, vyko į Baltstogę, kur dar neseniai buvo gimnazijoj, prie savo direktoriaus Maciejauskio.[1]

Baltstogės gubernatorium buvo paskirtas Ferrier; jam buvo reikalingas žmogus, mokąs tarpininkauti tarp jo ir vietos žmonių; ir Danilavičius atitiko tiems reikalavimams: mokėjęs keletą kalbų — lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų; tai ir gavo pas jį sekretoriaus vietą.

Greitai praėjo karas, pasibaigęs katastrofa. Prancūzai išvyti, grįžo vėl rusai. Danilavičiui teko grįžti į Vilnių, kur palengva susirinko visi buvusieji prie universiteto žmonės. Buvo ir daugiau tokių, kaip Danilavičius, kurie palaikė prancūzų pusę, dargi galingesnių, įtakingesnių, todėl rusų vyriausybė nepridavė vertybės ir tam, kad Danilavičius buvo sekretorium pas prancūzų gubernatorių Ferrier. Šiaip bei taip stumėsi, skurdžiai gyvendamas[2]; jo nejudino, neišmetinėjo, kaip neišmetinėjo Kaliksui Danilavičiui, „Kurjer Litewski“ redaktoriui, karštai rašiusiam 1812 m. už Napoleoną.

Universitetas pamaži grįžo į senąją vagą.

Cappelli nurodė Danilavičiui, jog reikią užsiimti vietos teise, reikią rinkti tikrus tekstus, ieškoti naujos medžiagos, surasti senų rankraščių. Ir Danilavičius ėmė dirbti, kaip pirmiau buvo pradėjęs tuo rūpintis jo draugas Ołdakowski, dabar mokinąs teisės Kremenčiuje.

---

[1] *Vojenski* I. 203-5.

[2] *Sidorowicz* klaidingai sako, būk Danilavičius dabar gavęs 100 rub. dovanų. (Skarbiec, III). Tai buvo prieš karą (Tarnybos lapas).

2. Žymesnieji mokslininkai.

Pasibaigė 1812 m. karas; Lietuvą buvo apnaikinusios didelės praeinančios prancūzų ir rusų kariuomenės. Keleriems metams praėjus, pamaži padarytosios žaizdos užgijo, Lietuva nurimo. Europa ilgam laikui nusistovėjo, tai buvo galima dirbti ramus, organiškas darbas ūkio, kultūros ir mokslo srityse. Prasidėjo ir Vilniaus universiteto atgijimas. Jisai virto Lietuvos švietimo vidurkiu. Dabar pamaži atsiranda noras tyrinėti Lietuvos gyvenimą, tyrinėti jos praeitį; tokių žmonių skaičius kas kartą auga, išaugo pareikalavimas jų darbo išdavų, o tie reikalavimai eina didyn ir didyn. Taigi Vilniuje turėjo atsirasti ir atsirado naujų istorikų, kalbininkų, teisininkų. Iš visos Lietuvos traukė į Vilnių naujos jėgos — tyrinėti, mokinti ir mokintis. Tokiu laiku čia atsirado ir vėliau ėmė dirbti Onacevičius, Mykolas Bobrowski, Antanas Marcinowski, Ołdakowski, Lelewelis, iškilo Danilavičius, atsirado ir tokių žmonių, kurie būdami kur kitur tyrinėjo Lietuvos praeitį ir teisę (pav. Linde ir kiti). Jie veikė į jaunimą, o iš ten augo naujos jėgos.

Tenka apsistoti prie kiekvieno iš jų atskirai.

Ignas Onacewicz (1780 — 1845) — unitų kunigo sūnus, gimęs Maž. Brostovicoj (apie Gardiną); iš pradžių mokinos Baltstogėj, o paskui Elke (Prūsuose), kur jį pripuolamai besilankydamas pastebėjo karalius, kuriam mokytojai nurodė į nepaprastus jo gabumus; 1803 m. karaliaus lėšomis Onacevičių išsiuntė į Karaliaučiaus universitetą. Išėjęs mokslus liko ten pat mokytojauti. Pripuolamai tenai su juo susitiko pravažiuojąs rusų kancleris Rumiancevas, kuris pastebėjo jo gabumus ir kalbų mokėjimą, panorėjo pavilioti į Rusiją, pakvietė pas save į Petrapilį ir leido dirbti savo rinkiniuose. Onacevičius su džiaugsmu priėmė tą kvietimą, persikėlė į Petrapilį, kuriame visgi neilgai teišbuvo; jisai, norėdamas patekti į universitetą Vilniuje, ten gavo magistro laipsnį, o pragyvenimui paėmė mokytojo vietą Baltstogėje. Iš ten universitetas pakvietė jį pas save dėstyti istorijos, vieton išvažiavusio Lelewelio, bet Leleweliui vėl grįžus, ėmė dėstyti statistiką ir diplomatiją.

Onacevičius užsiiminėjo su pamėgimu daugiausia Lietuvos istoriją. Czartoryskis nemėgo jo, darė jam visokių kliūčių, kad neiškiltų. 1828 m. Rusų švietimo ministerija pakvietė Ona-

cevičių į Petrapilį, kad parašytų Lietuvos istoriją. Petrapilyje jis rinko ir rinko jai medžiagą[1].

Jis žiūrėjo į Lietuvos istoriją lietuvio akimis, tai Czartoryskiui ir kitiems negalėjo patikti.

S. Daukantas su juom susipažinęs, su juo dirbęs, aukštai jį statė[2], laikė savo prieteliu, dideliu mokslininku; gal būti tokiu ir nebuvo. Jis rankiojo medžiagą visur ir taip uoliai, jog rusų istorikas Pogodinas, pats rusų patriotas, ėmė skersauti, kad jis nepagrobtų ko iš rusų rinkinių.[3]

Jeigu žiūrėti darbų, tai daug neparašė, jis tik rinko.

Mykolas Bobrowski (gyv. 1784—1848) gimė Volkuose — iš tėvo unito kunigo; mokinosi Dargukaine (Drohiczyn), paskui Baltstogėje, pagaliau 1808 m. vyresn. seminarijoj Vilniuje, baigė ją 1812 m., įgijęs teologijos magistro ir laisvųjų mokslų magistro laipsnius. Jisai mokinosi įvairių mokslų, pagaliau apsistojo prie kalbų. Visgi išėjo į kunigus, pasiliko tulą laiką teologijos professorium; šiaip jį traukė kitur: kaip slavų, taip rytų kalbų žinovas, važinėjo po vakarų Europą; ypač jis lankė slavų šalis, tenai jis buvo išgarsėjęs. Grįžęs galėjo padėti tiems tyrinėtojams, kurie buvo reikalingi slavų kalbos, o tuo nebuvo užsiėmę. Vilniuje dvasinė vyriausybė ilgai jo nelaikė, greitai prašalino; gyveno tai klebonu, tai uždarytas vienuolyne. Tiems, kurie užsiiminėjo Lietuvos istorija ir ją tyrė, Bobrowski padėdavo skaityti senus slavų rankraščius.[4]

Antanas Marcinowski (1781 — 1855) — gimęs Radoškovičiuose, unitų kunigo sūnus, iš pradžių mokinosi Minske, baigė mokslus — Vilniuje. Jisai turėjo palinkimą prie žurnalistikos. Jis pats leido „Kurjer Litewski", „Dziennik Wileński" ir kt., rašė pats ir ragino tą dirbti kitus; jisai Lietuvos istorijos mėgėjas ir žinovas, leido T. Narbuto „Dzieje Narodu Litewskiego", vėliau Danilavičiaus, Stryjkowskio ir kitų raštus; Marcinowski palaikė besimokinusį jaunimą ypač mokslo darbe, ragino jį rinkti istorinę Lietuvos medžiagą, dokumentus, kronikas, privilegijas ir t. t.[5]

---

[1] *Bieliński* III 282-4. Platesnės jo biografijos dar nėra.
[2] *Daukanto* laiškai, („Mūsų Senovė" Nr. 4-5, 670-775).
[3] *Barsukov* Žizn VII. 321 p.
[4] *Bieliński* III. 127-130, plačiau: *Francev, Bobrowski.*
[5] *Bieliński* III. 441-2.

Jokimas L e l e w e l i s — žinomas lenkų istorikas (1766 — 1861), lenkas (mozūras) savo kilimu, gausus rašytojas, įsitikinimu demokratas; tos jo pažiūros prasimuša jo politikos darbuose ir istorijos raštuose.

Su Vilnium buvo arti susirišęs: tūlą laiką mokinosi ir vėliau pats mokino universitete.

1804 m. Lelewelis įstojo į Vilniaus universitetą mokintis. Išėjęs mokslus mokytojavo Kremenčiuje (Valuinėj) pas Czackį licėjuj; iš pradžių jis dar dėstė geografiją, o paskui perėjo prie istorijos. Savo darbuose jis susidūrė su Lietuvos istorija; jis lietė praistoriją, kur teko kalbėti apie lietuvių tautos senumą (Herulus), skyrium parašė kritiką kun. Bagužo (Baužos, Bohusz) darbo apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią.

Kremenčiuje Lelewelis ilgai neišbuvo, persikėlė į Varšuvą; visur jį traukė darbas prie pirmųjų šaltinių, nežinomų, nesunaudotų, o čia jų buvo gausybės.[1]

1815 - 18 m. jis professoriavo Vilniuje, kur parodė žymaus mokslininko gabumus; bet ilgai čia neišbuvo; buvo formalių kliūčių — neturėjo mokslo laipsnio, o esmėje nepatiko Czartoryskiui: mat buvo demokratas savo nusistatymu, pradėjo demokratinę lenkų istoriografiją, Czartoryskiui nepatiko jo raštų dvasia,[2] jo kišimosi forma į kultūrines kovas. Jis rašinėjo prieš anų laikų obskurantus — Polocko jezavytus, rusų politikos šalininkus (1818),[3] anie taip pat atsikirsdavo: jį laikė eretiku. Todėl suprantama, kad Lelewelis turėjo išeiti iš Vilniaus, universitetas jo nelaikė, nors jau turėjo žymių darbų.

Vėl grįžo į Vilniaus universitetą 1821 m., pergalėjęs varžytynėse Onacevičių, ir išbuvo iki 1824 m., kada jį, Danilavičių ir kitus rusų vyriausybė atstatė.

Atvykdamas į Vilnių jis atsivežė lenkų ir mozūrų teisės knygas, kurias, čia būdamas, ir išleido.

Tarp kito ko Lelewelis rūpinosi Lietuvos Statutu, jo nuorašų suradimu; šitame darbe jis tik padėjo Danilavičiui, kuriam čionai užleisdavo pirmą vietą.

Kaip minėta, Lelewelis grįžo į Vilnių 1821 m., grįžo, kaipo žinomas lenkų istorikas.

---

[1] *Sliwiński* 112-114.

[2] *Sliwiński* 104.

[3] *Krzemiński*, Lelewel, 146-9.

Jis čia išgarsėjo ir rusų visuomenėje, kritikuodamas Karamziną, nepaprastą rusų autoritetą, konservatorių šulą, vyriausybės palaikomą[1].

Fakultetas sykį buvo išrinkęs Lelewelį dekanu, bet vyriausybė jo nepriėmė, patvirtino kitą (Znoską). Galų gale atstatė 1824 m. drauge su kitais neištikimais žmonėmis. Jis galėjo grįžti į Varšuvą. Ten jis toliau varė savo darbus, iš tolo padėjo Danilavičiui jam dirbant prie Lietuvos Statuto.

Ištikus 1831 m. revoliucijai Varšuvoje, jis, kaipo kairiųjų demokratų vadas, turėjo naujų, aštrių susidurimų su Czartoryskiu. Po revoliucijos Lelewelis atsirado emigracijoj; senos jo pažintys tuoj nutrūko, buvo pavojinga su juomi dėtis, lenkų aristokratija šalinosi, o tie, ką liko Rusijoj, saugojos, bijodami persekiojimo, nes sekė juos.[2]

Lelewelis ir emigracijoj dirbo istorijos darbą, pats savo darbais užsidirbdamas pragyvenimui. Kaikurie didieji ponai, demokratiškai nusistatę, prisiminė jį, siūlė subsidiją, bet Lelewelis ir skursdamas neėmė jos (taip buvo su gr. Działyńskiu).

Czartoryskis nemėgo lietuvių, laikydamas juos separatistais, nemėgo ir lenkų demokratų.

3. Lietuvos teisės atgijimas.

XIX amž. pradžioj Vakarų Europoj, Rusijoj, Lenkijoj, Lietuvoje prasidėjo nauja srovė visuomenės moksle ir literatūroj, atsirado ir savo metodai: visur tyrinėja savo tautą, savo šalį, savo praeitį, nori iš jos susekti tautos sielą ir dvasią; eina kovos prieš senąjį racionalizmą ir internacionalizmą, o prasideda tautinės srovės visose gyvenimo šakose. Literatūroj — įsigali romantizmas, politikoj — nacionalizmas, teisėj — istorinė mokykla, aplamai stiprėja istoriniai mokslai.

Vyriausybės rūpinosi palaikyti savo valstybės ar tautos istorininkus; uoliai ieškoma, rankiojama dokumentai, didinama ir tvarkoma archyvai, ieškoma dokumentai nuo seniausiųjų laikų, nurašoma ir skelbiama svetimose valstybėse sukrautieji: jau nebesitenkinama kronistų pasakomis, dabar turi būti rašoma tikra, dokumentinė istorija. Bepig toms tautoms, kurios

[1] *Sliwiński.*
[2] *Sliwiński* 146-150.
[3] *Celichowski.*

yra skaitlingos ir galingos, kurios turi savo valstybę, galinčią duoti daugiau lėšų ir žmonių tam tikslui; joms lengva organizuoti priruošiamasis darbas, greičiau atsiras sistematikas, istorikas-mokslininkas ar istorikas-menininkas; blogiau toms, kurios pirmiau turėjo, bet dabar nebeturi ar ir visai jos neturėjo: pavieniems žmonėms reikia tą visą naštą nešti — dirbti, rinkti, leisti. Ir šitos tautos bus atsilikusios. Pas rusus išgarsėjo Karamzinas, pas lenkus — Lelewelis, pas lietuvius šitą darbą turėjo atlikti Danilavičius, Narbutas, Daukantas.

Karamzinui, tam žodžio menininkui, politikoj konservatoriui ir monarchistui, padėjo jo vyriausybė, jos įstaigos; Lelewel̃iui ėjo sunkiau, pradėjo dirbti mažai kieno palaikomas, užbaigto darbo istorijoj nedavė, aristokratija ėjo prieš jį, Lietuvoj — Danilavičiui, Daukantui ir kitiems teko dirbti savo lėšomis ir jėgomis, dar sunkesnėse sąlygose.

Rusai plačiai galėjo organizuoti istorinių liekanų ir raštų ieškojimą, visoj Rusijos valstybėje ir užsienyje. Pav. kancleris Rumiancevas kreipėsi į Vilniaus universiteto rektorių, prašydamas, kad jis rinktų jo apygardoj žinių apie slavus. Nurodoma schema, kas ir kaip reikia ieškoti: a) ar nėra šioj vietoj kame nors knygų ir rankraščių apie Rusiją, b) esant atsiųsti jų sąrašą, c) ar nėra jo sąraše nurodytų ieškomų knygų, d) ar gali būti pasiųsta jam pareikalavus.

Czartoryskis 1816 m. pavedė Ołdakowskiui paieškoti po Valuinę ir Podolę, visa kas liečia slavus, ypač rusus.[1]

Ołdakowski vengė to darbo, nors ir turėjo laiko, buvo patenkintas kai jį pavadavo kitas: tuo užsiėmė šito dalyko, ypač slavų-rusų žinovas Zorjan-Chodakowski (Czarnocki).[2]

Pas Rumiancevą taip plačiai ieškant, turint lėšų ir valdžios, atsirado vėliau nemaža dalykų ir Lietuvos bei jos teisės istorijai, tik niekas iš galingųjų nerinko medžiagos skyrium Lietuvos istorijai.

Ir Lietuvoj atsirado tos pačios srovės — atėjo iš vokiečių, svetimos forma ir metodais, savosios — savo turiniu. Lietuvoj atgimė tautinė sąmonė. Kaimynų užmačios dar labiau pastiprino tą sąjudį. Lenkų veikėjai norėtų įrodyti, jog Lietuva tai lenkų kraštas, Lietuvos teisė — tai lenkų padaras; rusai gi

---

[1] *Daniłowicz* Ołdakowski, 21-22.

[2] *Koczubiński*, 37-235, *Krzemiński* Chodakowski, *Rawita-Gawroński*.

tvirtino, jog ji — grynai rusų šalis, Lietuvos atskirimas nuo rusų — svajonė, istoriškai nieku neparemta, Lietuvos užgrobimas — tai būtinas istorinis reiškinys, tai tik visų rusų į vieną sujungimas.

Mokslininkai, betyrinėdami Lietuvos praeitį, pamaži turėjo sugriauti senus įsitikinimus, įrodę jos savitumą; jie rankiojo senovės aktus, teisės šaltinius; istorikai tarė, jog be teisės aktų neįmanoma tautos istorija, negalima jos dvasios suprasti, todėl ieško jų; teisės istorikai eina išvien su politikos ar kultūros istorikais ar susideda tame pat asmenyje.

Tais tyrinėjimais tegali užsiimti Vilniaus universitetas, mokslo įstaigos esančios Lietuvos Kunigaikštijos plote, pagaliau pavieni tam atsidavusieji žmonės gali padėti tai savo turtu, tai darbu, o tokių žmonių Lietuvoj buvo maža.

Lietuvos teisės istorijai tyrinėti kartais paskatindavo pati Rusų vyriausybė, visai nenorėdama žadinti tautinės sąmonės. Jai prireikė praktikos reikalams gerų tebeveikiančiųjų Lietuvos įstatymų tekstų, tinkamų vertimui; praktikai šito duoti negalėjo; tat galėjo duoti mokslininkai, kurie bus pirm to nustatę, kurie tekstai yra geri ir tikri.

Iki šiol nebuvo Vilniuje Lietuvos teisės istoriko, nebuvo tos šakos mokslininko, taigi reikia kam nors pradėti iš naujo.

Vilniuje tebuvo vienas rimtas teisininkas - mokslininkas Cappelli, bet ir jis — romanistas ir be to nepažįstas naujų vokiečių darbų, pats gi negalįs tuo užsiimti, tai jis ragino kitus, savo mokinius, kad jie imtųsi to darbo, duodamas bendrus nurodymus, gi geriausia sako būtų vykti į Vokietiją, ten, kur yra istorinės teisės mokyklos ir teisės mokyklų lizdas, kur važinėjo mokintis ir rusai ir lenkai, kurie visi mokinosi iš vokiečių metodo ir būdo tyrinėti.

Lenkams tuo žvilgsniu buvo geriau. Varšuvoj teisės istorijos mokino Jonas-Vincas B a n d t k i e, mokinusis Vokietijoj, kur savo krašto teisės tyrinėjimas ėmė tarpti, išmoko iš vokiečių mokslininkų darbo metodo, turėjo pavyzdžių, tai toliau galėjo pats dirbti, eidamas jų keliais.

Vėliau Lietuva pralenkė lenkus: Lietuvos Statutas vis dar buvo veikiančiu įstatymu, teisės istorikų darbai buvo svarbus ir praktikams, Lenkija gi savo Statuto neturėjo, o nesutvarkytąją lenkų teisę pakeitė Napoleono Teisynas ir kiti nauji įstatymai neturį šaknų praeityj.

Lietuvos teisė ir jos istorija turėjo dvi vieti, kur jų mokino — Kremenčių ir Vilnių, dargi Kremenčiuje pradėjo mokinti anksčiau; bet tai buvo pripuolamas reiškinys. Ten buvo Vilniaus mokinys, jau minėtasis Oldakowski: buvo palinkęs, o ir turėjo dėstyti Lietuvos teisę, kur tik pripuolamai rado daugiau medžiagos, kurios buvo parūpinęs T. Czacki.

4. Oldakowski.

Licėjuje Lietuvos teisę reikėjo dėstyti, o mokiniams nebuvo ko duoti — nėra nė tyrinėjimų, nė mokslo knygų, taigi mokytojui teko bandyti pačiam dirvonus plėšti, pačiam kurti; pradėjus dirbti, pasirodė, kad ir medžiaga nesurinkta, ji reikia surasti, o jau paskui į sistemą suvesti. Lietuvos teisė nepanaši į romėnų teisę, kurios visur mokino ir buvo gerų knygų, o čia ir kalba kita, nevisai suprantama; delto reikėjo mokytojui kurti originalų darbą. Oldakowskis ryžosi tat padaryti.

Bet vietos visuomenė, vietos teisininkai-praktikai skersavo į tokį Oldakowskio bandymą: jie kitaip žiūrėjo į teisę, negu mokslininkai. Jie nenorėjo teisės mokslo, kuris apibendrintų smulkmenas, surištų jas į vieną; jie reikalavo iš naujo professoriaus, kad išmokintų jaunimą, kaip reikia aptemdinti kiekvieną net gražiausią, aiškiausią dalyką, išmokinti bylų suktybių, o jeigu to nemokėjo, tai reiškia, kad pats netinkąs, neišmanąs mokytojas, tai — neteisininkas. Delto Oldakowskiui nesykį tekdavo ginčytis tuo reikalu su ūsuotais teisininkais, savo mokiniais,[1] kurie sakydavo, kad nerodant įstatymų gudrybių — butų tuščias darbas teisės mokintis.

Visgi Oldakowskiui šiek tiek lengviau buvo pradėti, nes jis čia sau surado kitą mokytoją — T. Czacki, kuris pirm kelių dešimčių metų buvo pradėjęs tyrinėti Lietuvos teisę, turėdamas didelį knygų ir rankraščių rinkinį. Jis žiūrėjo į Lietuvą, kaip į Lenkijos dalį, kad Lietuva turi tą pačią teisę, kaip ir ana. Delto tai jisai, rašydamas apie pirmąjį Lietuvos Statutą (gudų kalba teksto neturėjo, o tik lotynų vertimą), kalbėjo apie „Lenkų ir lietuvių teises".

„Viskas mus įtikina, sako jisai, kad Lietuva neturėjo rašytų teisių iki atsivertimui į krikščionių tikybą, prieš Vladislo-

[1] *Danilowicz*, Oldakowski 17-18.

vą Jagėlą".[1] Tada tik prasidėjus Lietuvos teisė. Tačiau žiūrėdamas šaltinių, jis tardavo, kad ji turinti šaknų žiemių tautų teisėse, įpročiuose ir tradicijose; skitų mišinys ir vengrų kaiminystė nedaug tedavė įstatymų; lenkų teisė įeidavus, nors nedaug, į lietuvių, tai buvo matyt bajorų teisėje.

Czacki buvo pažinojęs, pats tyrinėjęs Lietuvos teisės istoriją. Jis turėjo Porycke didžiausią biblioteką ir geroką rankraščių skyrių su autentiškomis niekur nespausdintomis privilegijomis ir įstatymais. Bet visko jis vienas negalėjo išnaudoti, nes kultūros, švietimo darbai atitraukė jį nuo mokslo; matydamas šitą, Czackis parodė Ołdakowskiui savo bibliotekos lobį, nes suprato, kad Ołdakowskis, būdamas jaunesnis, pramokęs kitur teisės pagrindų, turėdamas noro ir sugebėdamas dirbti, galės daug nuveikti, todel Czackis jį mokino, kiek pats suprato Lietuvos teisės istorijos, kurios niekas nemokino ir netyrinėjo Vilniuje. Iš šitos bibliotekos, iš Czackio nurodymų atsirado visos Ołdakowskio žinios Lietuvos teisės istorijos srityje. Vėliau Ołdakowskis tesusipažino su tokiais pat prancūzų darbais jų teisės istorijos srityje, pažino vokiečių teisės istorijos pagrindus.

Pirmieji metai kuriant savo sistemą — tai bandymai. Ołdakowskis turėjo tartis su Czackiu, kuris tegalėjo suteikti faktų; delto tai vėliau buvo sakoma, jog Ołdakowskio pirmos pamokos — Czackio rašytos. Žinoma, iš tikrųjų tokio mokinimo nebuvo, tik turėjo dažnai kalbėtis, Czacki davė savo paaiškinimų dėl savo raštų, svarbiausia gi davinėjo savo parašytus rankraščius, dar nespausdintus (juos vėliau išspausdino Ołdakowski), o dar geriau, kad įleido į biblioteką ir jos rankraščius, kuriuos leido peržiūrėti, jų vertybės gal ir pats gerai nežinojo.[2] Czackis palaikė pradedantį mokslininką, kuris rodos norėjo eiti jo pėdomis. Ir Ołdakowski turėjo panašius jausmus, buvo prisirišęs prie Czackio lyg prie tėvo.

Ołdakowskis, mokindamas kitus, pats mokinosi. Savo kursus skaitė iš užrašų, skaitė, diktavo, kasmet perdirbinėjo, taisė, papildydavo; jo vėlesnieji užrašai nepanašūs į pirmesniuosius. Dėstydamas romėnų teisę, turėjo parašyti jos kursą, šį-tą išspausdinti. Bet mums čia svarbu jo darbai Lietuvos teisės istorijai. Czackio spausdintasis lenkų kalba veikalas

[1] *Czacki* O polsk. i litewsk. prawach I, 9-10.
[2] *Danilowicz* Ołdakowski p. 183-4.

„apie lenkų ir lietuvių teises“ buvo išparduotas, tai apsiėmė perspausdinti Bandtkie, pats žymus lenkų teisės istorikas. Ołdakowskiui teliko džiaugtis apie tat išgirdus.[1]

Kitas Czackio veikalas gulėjo rankraštyje. Ołdakowskis jį nurašė ir davė išspausdinti „Dz. W.“ 1823 m. Jisai vadinosi „O zródłach praw, które miały moc obowiązującą w Polsce i Litwie“; ten jis kalba apie teisės šaltinius tik Lenkijoj, apie Lietuvą — nieko nesako. Gal jis buvo nebaigtas, kad autorius nesirūpino išspausdinti?[2]

Czackiui rūpėjo parašyti „Lenkų teisės istoriją“; Lietuva, — tai esanti jos dalis, bet pats nebegalėjo to atlikti, visa medžiaga vedė į kitą pusę, negu norėjo, tai ragino kitus. Jis turėjo daug dokumentų, surinkęs savo plačioj bibliotekoj Porycke; Lelewelis, būdamas Kremenčiuje ir į ją įėjęs, rado tą, ko nė Czackis, nė kiti nežinojo.[3]

Ołdakowski pamečiu skaitė tai romėnų teisę, tai v i e t o s teisę. Lengviau buvo su romėnų teise, gi vietos teisę tik pradėjo pats tyrinėti. Turėdamas bendrų pagrindų iš teisės, Ołdakowski negalėjo tenkintis tuo, ką rado esamoj literatūroj, kur nebuvo jurisprudencijos, o tik įvairių išmėtytų dėsnių rinkinys skirtų praktikams; iš kitos pusės turėjo Czackio biblioteką, jo darbus Lietuvos teisės istorijai, taigi reikėjo ir buvo galima gauti dar daugiau teisės šaltinių, ir po to duoti teisės mokslo formą esamajai Lietuvos teisei ir ją įsisteminti.

Iš pradžių (1810 m.) Ołdakowski savo paskaitoms rėmėsi sena Ostrowskio knyga ir naujesne Czackio, bet jo tiekiamoj medžiagoj yra daugiau sistemos, pridėta įtaisymų istorija, be to „visur matyt galvojantis teisininkas, teisingai pataisantis pirmtakų apsirikimus“.[4]

1813 m. Ołdakowski išmeta iš savo kurso istorinius nurodymus, o dėsto dogminę, organinę veikiančios teisės pusę; šitam darbui naudojasi Drezneriu, Przyłuskiu, Zalaszowskiu, bet ir čia vis dar vyrauja Ostrowski.[5]

1815 m. Ołdakowskio rašte matyti daugiau filosofinių apibendrinimų, įdėtų į baudžiamąją teisę.

---

[1] *Sadowska*, 3 (Ołdakowski rašo į Lelewelį 1816. VI. 2).

[2] *Czacki*, Dzieła III. 493-541 „Dziennik Wileński“ 1823.

[3] *Lelewel*, Przygody, 12.

[4] *Daniłowicz* Ołdakowski, 26-27.

[5] *ten pat* 26.

Tur būt sekančiais metais prirengė pilną veikiančios Valuinėj teisės apžvalgą (kur veikė II Liet. Stat.) su nurodymais jos kliaudžių.[1]

Ołdakowski rengė ir Lietuvos teisės — arba „vietos teisės“ istoriją. Jis dirbo daug ir su gera klotim, o tos istorijos taip trūko mūsų kraštui. Jis gerai atjautė tą reikalą. „Įsitikinęs, jog kiekvieno dabartinio teisės dėsnio ar sistemos sėklos jau yra mestos pirmykštėse tautos gadynėse, jog teisė negali būti aklo priepuolio darinys, bet atsiranda iš kiekvienos tautos dvasios įpročių ir vietos santykių, kad kiekviena nauja gadynė darbuose turi stengtis atnaujinti ir pritaikinti praamžiną medžiagą: nes kiekviena nauja gadynė ne kas kita, kaip praėjusių amžių tęsinys ir patobulinimas jų įvestų įtaisymų, kitaip sakant, tikroji kiekvienos tautos istorija yra jos įstatymų istorija ir istoriniam pamate pagrįsti teisynai galės tęstis amžiais, dėlto užsidegė prie istorijos. Įsigilinimas į veikalus, geriausiai išdirbtus Vokiečiuose šituo klausimu, išmokino jį, jog teisės istoriją mokslininkai dalina į išorinę ir vidinę, anoji tyrinėja kiekvieno įstatymo šaltinius, pradžią, prigimtį ir paskirimą, nurodo jo autorių ir žymiančias savybes, o stačiai suseidama su teisine raštija, kartu su jąja buvo beveik vienintelis mokslo tyrinėtojų rūpestis; ši žinoma senovių vardu, mokindama tinkamai vartoti šituos šaltinius, ne tik pasakoja dažniausiai rūpų atsiradimą, paeiliui atmainas, patobulinimus jų ir paskirų konstitucijų ir vyriausybės politinėje teisėje įtaisymų ir sistemų; bet tyrinėdama giliau, suseka seniausius įpročius, kurių aiškių pėdsakų pačiame tekste negalima pastebėti, piešia bendrus jų bruožus ir nustato įtaka pačiai rašytajai teisei“.

Taip piešia Ołdakowskį jo draugas Danilavičius, jo nuotaiką, bet, žinoma, įdėdamas daug savo vėlesnių galvojimų ir įsitikinimų.[2]

Ołdakowski dirbo abejose teisės srityse: istorijoj ir dogmoj. Jis yra parašęs trumpą išorinę teisės istoriją (1815 m.). Tai — pirmas mokslo bandymas, su literatūros nurodymais. Ołdakowski dar nesugebėjo savarankiškai sistemos nustatyti, be to tat buvo skiriama ne visai Lietuvai, o tik Valuinei.

---

[1] *Daniłowicz* Ołdakowski 26-27.

[2] *ten pat* 27-28.

Jis dalino visą medžiagą, žiūrėdamas Lenkijos istorijos, neskirdamas jos nuo Lietuvos; I gadynė — nuo krikščionybės įvedimo (965 m.) iki Vislicos Statuto (1347 m.), II — iki Žygimanto Augusto mirties (1571 m.), III — iki Stanislovo Augusto sosto užėmimo (1763 m.), IV — reformų gadynė.

Kiekviena gadynė turi savo žymes, paimtas iš atskiro žmogaus gyvenimo, atrodo lyg tai būtų gyvo žmogaus organizmas.

Pirmojoj gadynėje, sako, esą maža rašytų įstatymų, tai kūdikystės amžius, antroji gadynė — jaunystės, tarpimo ir subrendimo laikai, jau trečioji — senatvės, kada pasireiškia blogos nerūpestingai ir netinkamai praleistos jaunystės pasekmės, o paskutinė gadynė — pastangos atsigauti, pakeisti pilietinius įstatymus, bet šita gadynė nėra baigta.

Šitokį padalinimą sekė ir kiti vėlesnieji lenkų mokslininkai, berods kitaip pavadinę gadynes, savaip pagrindę, bet šiaip su mažais skirtumais.

Savo darbą Ołdakowski perdirbinėjo 1815 m. Betaisant pavyzdžiu jam buvo vokiečių mokslininkai iš vokiečių teisės Reitemeier, romėnų teisei — Hugo, bet dėl stokos apdirbtos medžiagos turėjo eiti savo kurse chronologiniu metodu.[1]

Ołdakowski pradėjo rašyti, tik nebaigė vidaus Lietuvos teisės istorijos.

Prieš rašydamas jis buvo surinkęs reikalingos medžiagos, padaręs iš šaltinių ištraukų ir t. t., bet greitai pamatė, jog nepajėgs baigti, darbe yra per daug spragų, nors ieškojo visur, kur galėjo, Lietuvos teisės šaltinių; nesugebėdamas ar abejo-

---

[1] Pierwszy rys historyi prawa, którem się rządzą prowincye od Polski niegdyś do Imperium rossyjskiego wcielone d. 23 stycznia 1815 r. in fol. arkuszy na pół zapisanych 28. Jestto obszernieyszy wykład i w mowie ozdobnieyszy od tego, co się dopiero opisało. Czuł Ołdakowski, jak się sam na początku tłumaczy, że synchronistyczny sposob wykładu, jakiego wzór zastawili nam Reitemejer w swojey encyklopedyi i historyi prawa, w Niemczech moc obowiązującą mającego, i Hugo w historyi prawa rzymskiego, jest naypożądańszy; lecz wykonanie jego dla braku poprzedniczych wiadomości i potrzeby czynienia zbyt śmiałych przypuszczeń (hipotez) wielce jest niebezpieczne, i w dzisiejszym stanie wiadomości historycznych bardzo trudne. Wolał więc wykładać rzecz w porządku chronologicznym. Ważne sportrzeżenia dzieło to, nieukończone nawet, godnym czynią zalety. *(Daniłowicz,* Ołdakowski 28-31).

damas, kad pačiam pavyks apdirbti, savo medžiagą teikdavo kitiems, kas tuo dalyku rūpinos.

Jisai, pavyzdžiui, suteikė žinių Lindei, kuris rašė apie Lietuvos Statutą, bet šis išleistoj knygoj nutylėjo, nepasakė davusiojo medžiagą „prieteliaus" pavardės[1], tai kiti rado reikalingu Lindei tat viešai priminti.[2]

Žinodamas, jog Lelewelis interesuojas teisės istorijos dalykais, nes su juo buvo kartu Kremenčiuje, Ołdakowski jam rašo apie I Liet. Stat. rankraštį, aprašo seną surastą tekstą, pridėda, jog tai rašyta ne lenkiškai, o gudiškai, o tik paskui buvo versta į lotynų kalbą.[3]

Ołdakowski pats lyg traukias, kitiems užleidžia savo medžiagą, jaučia širdyje baimę ir abejojimą, ar ištesės atlikti darbą; vietoje nebejaučia paspirties, o Vilniuje buvo prasidėjęs gyvas darbas.

Niuku jam Kremenčiuje. Greitai pasitaikė proga iš ten išvažiuoti ir persikelti į Vilnių.

Pasitraukus Malewskiui, Vilniuje pasidarė neužimta įgimtosios teisės katedra. Cappelli rekomendavo Ołdakowskį, tebesantį Kremenčiuje, bet prieš tai, sako, turįs pasimokinti Göttingoj bent vienerius metus. Universitetas išrinko jį, apie tat rašo jam rektorius (1817. VII. 17 ir VIII. 2) ir pasiuntė į užsienius. Cappelli išdirbo jam instrukciją, kurioj nurodo ko ir pas ką turi mokintis.

Göttingoj Ołdakowski klauso pas garsųjį Hugo romėnų teisės, enciklopedijos ir teisės filosofijos, pas Bauerį — įgimtosios teisės, pas Eichhorną — vokiečių teisės istorijos, o šita palengvins tyrinėti Lietuvos teisės istoriją.[4]

---

[1] *Linde*, O statucie litewskim p. 24-29.

[2] *Daniłowicz*, Ołdakowski, 182.

[3] *Sadowska*, Nr. Nr. 1-4.

[4] Jo draugas Danilavičius sako: Będąc tego przekonania Ołdakowski, że nie można z filozoficznym rozsądkiem mówić o przyczynach prawa, bydź dobrym nauczycielem bądź prawa natury, bądź filozofii prawa, nie znając ustaw wielu, mianowicie polerownieyszych ludów, tak urządzić swoje kollegia na następne półrocze przedsięwziął, aby się ugruntował w znajomości ustaw pisanych, i tey później użył za materyał badań filozoficznych w prawodawstwie. Cała niemal Europa od kilkunastu wieków rządzi się dwóma prawami — rzymskiem i niemieckiem: inne późnieysze, pod jakiemkolwiek znane imieniem, są tylko samą mieszaniną dwóch pomienionych. Z dogmatyką prawa rzymskiego, dawaniem jey w Krze-

Oldakowski turi pranešti, ko ir kaip pats mokinosi; uždėjo jam ir kitą pareigą: suteikti žinių, kaip ten apskritai mokinama, kad grįžęs galėtų pats savaime dėstyti ir kitiems paaiškinti.[1]

mieńcu dość obeznany, przedsięwziął wysłuchać jey historyi przez Hugona dawaney, tym bardziey że ten zapowiedział *użycie* nowey edycyi rękopismu Gaja, co też dobrze wykonał. Kollegium prawa *niemieckiego powszechnego*, przez *Eichhorna* dawane, usposobić go miało do gruntownieyszego zgłębienia trudnych w prawie polskiem i litewskiem zagadnień, i ułatwić dokończenie historyi prawa guberniy polsko-rossyyskich, przed wyjazdem rozpoczętey. W wyborze prawa *kryminalnego* pod *Meisterem*, spodziewał się znaleśdź filozoficzne traktaty do prawa publicznego, ale za powrótem oświadczył mi, że go całkiem zniechęciły nayczęściey na żadney zasadzie oprzeć się niemogące subtelności, przez zbyteczne zaciekanie uczonych wprowadzone, a mianowicie, niewieścia łagodność w tłumaczeniu ustaw karzących przez *Meistera* broniona, i niewolnicze przywiązywanie się do litery prawa, za jakiem do rygoryzmu dążący *Feuerbach* obstawał. Wreszcie kollegium teoryi cywilnego processu posłużyć miało do poznania zaprowadzeń, któreby może w naszym processie zastosowane bydź mogły. Lecz z tego, jak wyznawał, naymniey korzystał, częścią, że sucha materya nudziła nieźmiernie, częścią, że obciążony innemi robotami, nie miał czasu dość się jey poświęcić. Z kollegiów Hugona przywiózł do Wilna znaczne notaty, dziś w bibliotece będące, a znacznieysze jeszcze z kollegium praw niemieckich przez Eichhorna. Zdumiewałem się, mawiał, słuchając Eichhorna, jak dobrą wiarą dziadowie nasi przyymowali ustanowienia nieprzychylnych sobie giermanów, a razem się przekonałem, że bez znajomości ustaw niemieckich, nikt dobrym nauczycielem praw polskich zostać nie potrafi. (*Danilowicz*, Oldakowski 185-6).

[1] Apie tat vėliau rašo *Danilavičius:* Zwiedziwszy nayzawołańsze w nauce prawa niemieckie uniwersytety, tym łatwiey się przejął metodą korzystnego praw nauczania, że sam będąc już nauczycielem, oswoił się ze sposobem poymowania i trybem szykowania wyobrażeń polskiey młodzieży, tyle różnym od Niemców. Właściwa, jak mawiał, niektórym uczonym niemieckiego narodu, do przesadzań w spekulacyach skłonność, jakaś niewypowiedzianie ponura ociążałość w wysłowieniu, niewolnicze przywiązywanie się do formuł, które dla utrzymania uwagi w przepisanych karbach dowcip krępować zdają się, dzielenia na drobne części każdego nieobszernego wywodu, natłok wyrazów technicznych wątpliwego częstokroć znaczenia, są przyczyną, że xięgi niemieckie z trudnością za przewodnictwo polakom służyć mogą. Doskonaląc się koleynie zgłębił wszystkie niedogodności zwyczaynego u nas sposobu nauczania. Zręczny w ścisłem odróżnianiu ich słabości, umiał troskliwie oddzielać szczęśliwe skutki zdziałane w sposobie nauczania, tak przez stan indywidualny, przyjemną postawę, i słodkie, a bez przysady tłumaczenie się jednego z nauczycielów; jako duch porządku drugiego, a rozległe innego wiadomości. Nie raz sobie żartował z francuzkich uczonych, którzy w nayzawilszych materyach, nagromadzo-

Grįžęs turėjo pradėti savo darbą. Jį traukė Lietuvos teisės istorija, kuri jam taip rūpėjo, o turėjo dėstyti įgimtąją teisę, dėl kurios važiavo į užsienius; jisai turėjo atgaivinti Vilniuje šitą mokslo šaką. Ir ėmė kitaip dėstyti. Besirengdamas į darbą, jis ieškojo tinkamesnio vadovėlio, teisybė, neneigė ir Strojnowskio spausdintos knygos, bet vieton jos norėtų naujesnės, jis velijo Hugo ir Bauerio darbus; tinkamiausia jo nuomone būtų — Bauerio „Lehrbuch des Naturrechts", dėlto ėmė ją versti ir perdirbinėti, bet veikiai rimtai pradėjo sirgti ir darbo nebaigė.[1]

Daug planų turėjo ateičiai, apie kuriuos pasakojo savo

---

nemi zapytaniami, wyskokami dowcipu, lub górną deklamacyą ratować się zwykli, co Burlamagniemu zarzucał. *(Daniłowicz,* Ołdakowski, 189-190).

[1] Powstał nieraz, że nayprzyjemnieyszą byłoby mu rzeczą, widzieć w planie lekcyy prawniczych na czele *Encyklopedyą* nauk, polskiego jurystę zdobić mających: że to byłby interesujący i nieźmiernie użyteczny kurs dla uczniów, ale oraz dla uczącego, bardzo trudny, częścią z przyczyny wielkiey liczby wiadomości mieysce tu mieć powinnych, i zupełnego u nas niedostatku dzieł w tym rodzaju, częścią stąd, że w niey wykładane bydź muszą zasadowe, a tem samem ogólne podania, na którem nam dotychczas, w wielu gałęziach krajowego prawodawstwa nie dostaje: że niemający zamiaru, kształcenia się do tego powołania, mogliby w potrzebie na niey poprzestać, z oszczędzaniem trudu i czasu, na wysłuchanie szczegółowych obszernych kursów; a nadewszystko prawa rzymskiego. Oprócz pierwszego rysu tego wszystkiego, co do obrębu prawoznawstwa należy, zawiera *Encyklopedya* wskazanie źródeł, i sposób pożytecznego ich używania, wiadomość, czego w uprawie pojedyńczych gałęzi dotąd dokazano, i ostrzeżenie, co nadal do czynienia pozostaje. Tu także należy oznaczenie celów, związku i granic każdey nauki, a przy tem polecenie innych, które służą do tem gruntownieyszego pierwszych zgłębiania. Mało ona ma wspólnego, z ową wielką francuzką *Encyklopedyą*, mimo to, że jey nazwisko swoje i początek jest winna. *Schmaus* zaprowadził ją do Niemiec, *Pütter* dał kształt dzisieyszy, a przeszło od połowy wieku, uważają uczniowie przedmioty owe, za tak ważne, iż z naywiększą około nich pracują pilnością. W istocie nic nie masz stosownieyszego dla poczynających, nad wskazanie im pierwszey drogi, którą przebiedz mają, przed udaniem się na długą i trudzącą podróż. Samo oznaczenie zawad na drodze, czyni ją łatwieyszą, a okazanie celu podróży, zachęca do postępu. Sprzykrzywszy sam do sytości, łamanie wszędy pierwszych lodów, zagrzewał mię do zajęcia się tą pracą.

Zastanawiał mię nieraz nad tem, że w uniwersytecie, wielkiey wagi dla prawnika i administratora, prawo publiczne koniecznie dawane bydź powinno, tak dawne polskie, jako i rossyyskie: tamto do przyzwoitego zrozumienia zbiorów naszych statutów i konstytucyy, to dla tego, że jest obowiązujące. *(Daniłowicz,* Ołdakowski, 193-5).

prieteliui Danilavičiui. Teisės mokslas reikią praplėsti, reformuoti, įvesti naujų dalykų, professoriai turi nebūtinai tik apmokamos valandos mokinti; įgimtąją teisę jis sutrumpintų, o reikėtų pridedamai įvesti teisės enciklopediją, pagaliau pasisako apskritai prieš įgimtosios teisės mokinimą.[1]

Jis visgi velytų eiti į teisės istoriją, ypač į Lietuvos teisės istoriją, o čia džiova kankina, svajonės didelės, norai neaprėpiami, mirė greitai ausdamas gražius ateities planus Lietuvos teisei.[2]

O užbaigtų darbų taip ir neparodė: jis ketino atlikti, iš jo tų darbų laukė kiti.

---

[1] „Mianowany za powrótem zastępcą professora prawa natury, politycznego i narodów w uniwersytecie wileńskim, jakkolwiek z tytułu swego nie kontent, gorliwie się zajął nauczaniem prawa, a jeśli zdanie uczniów nayniezawodnieyszem jest świadectwem o zdolnościach nauczającego (jak jest niewątpliwie), tedy Ołdakowski z powszechnym oklaskiem z każdey lekcyi powracał. Sposob jego nauczenia nie był zwyczaynem w Niemczech *dyktowaniem*, ani też uroczystą deklamacyą, ale raczey poważnym, ściśle logicznym, a zawsze ozdobnym wykładem. Rzadko kiedy wyboczenia widzieć się dały, a nigdy nim śmiesznych i urwanych peryodów niepostrzegano, lubo mowę potoczną nie raz urwane myśli zaostrzały. Tłumaczył się zwolna, z twarzą wypogodzoną, na którem wyczytać można było ukontentowanie z wielkiey liczby słuchaczów dzielących jego przekonanie. Szelest piór pilnie spisujących wszystkie jego uwagi mocno mu się podobał, i wbijał w dobre o sobie rozumienie, ale razem zagrzewał do starannnego każdey rzeczy wypracowania. Wzrok słaby niepozwalający mu często radzić się sexterna, zmuszał do koniecznego wrażenia w pamięć każdey lekcyi, co jego jestom wiele dodawało przyjemności. W nauczeniu swojem do tego zmierzał, aby nie ślepym trafem, jak dawniey, ale łatwym sposobem każdy gruntownym zostawał jurystą i w wyższym stopniu nauką swą przejętym. Z niewypowiedzianym wszystkich żalem kurs ten dłużey półtora miesięca nieprzetrwał dla wzmagającey się słabości". *(Daniłowicz,* Ołdakowski 190-1).

[2] „Podchlebiał sobie, że po trzech latach pracy wykończy kurs swój prawa przyrodzonego, a wtedy z całą usilnością, będzie mógł się poświęcić wyrabianiu krzemienieckich rękopismów, prawa krajowego i jego historyi dla ogłoszenia ich światu. Naypierwsze zatrudnienie, jakie wspólnie wykonać mieliśmy, było przelanie i sprostowanie celnieyszych uchybień, w dziele nieśmiertelnem Czackiego, którego wydania powtórzonego, tak mocna potrzeba czuć się daje, a zamiast skróconego Statutu litewskiego pierwszego, text ruski oryginalny miał bydź podstawiony. Słowem, niezliczone układaliśmy projekta, gdy tymczasem słabość do ostatniego zmierzała kresu". *(Daniłowicz,* Ołdakowski 196).

Jis geresnėmis sąlygomis augo ir mokinosi, negu jo draugas Danilavičius, jam geriau sekėsi gyvenime, Czackis jį išlepino, lemdamas skaisčią ateitį; jis turėjo galimybės mokintis ir užsieniuose, tik vienas dalykas viską pakirto: sveikata buvo menka, susirgo džiova. Jis vis netikėjo grėsiančiu pavoju, galvoje darė planus dėl savo būsimų darbų, tikrai rengė šį-tą, net slėpėsi nuo savo prieteliaus Danilavičiaus, kuris pats jį lankydavo ir kitus kviesdavo, kad ligoniui nebūtų nuobodu, kad justųsi ramiau. Liga vis ėjo stipryn. Galų gale reikėjo išgauti jam atostogų, pensiją, bet taip, kad neišsigąstų, kad nenusimanytų, kas jam grėsia, ir pagaliau išsiųsti namon, prie motinos. Danilavičius išsiuntęs vis teiravos, kaip važiuoja, ar davažiuos. Ołdakowski davažiuote davažiavo į tėviškę, tik greitai po to mirė.

Ołdakowskiui mirus, Danilavičiui parūpo jo mokslo palikimas, kuris reikia gauti iš giminių, atlyginti ir paskui išleisti.[1]

Danilavičius tikrai aprašė Ołdakowskio gyvenimą ir darbus.[2]

---

[1] *Danil.-Lel.* 1821. I. 9, II. 12, VIII. 15; 1822. VIII. 27, IX. 2.

[2] „Dziennik Wileński" 1822.

IV.

Vilniaus universitete professorium.

1. Mokslo globėjas ir universitetas.

Czartoryskis, caro draugas, kadaise Rusijos užsienių ministeris, dabar rūpinos švietimo reikalais visoj Lietuvoj, Gudijoje bei Ukrainos dalyse (buv Didž. Lietuvos Kunigaikštijoj), kaipo tos mokslo apygardos globėjas. Jis ir čia liko tuo pačiu politiku, ką ir būdamas užsienių ministeriu — jam rūpėjo sukurti Didžiąją Lenkiją. Lenkų patriotinė istoriografija iškelia jo nuopelnus švietimo darbe. Czartoryskis galėjo jam padėti del savo ryšių ir duotosios valdžios, bet galėjo ir trukdyti, kas dažnai pasitaikydavo; taigi švietimo darbuotojams teko su juo skaitytis, jį įtikinėti, norint ko pasiekti; visus savo sumanymus reikėjo patiekti kaipo jo ir kaipo jo vykinti. Taigi ypatingų nuopelnų Vilniaus universitetui neturi, nė jis lankėsi Vilniuje, nė jis sekė pats mokslą, o tenkinos rašto pranešimais.

Del savo ryšių Czartoryskis turėjo plačių teisių savo apygardoj, kartais net daugiau, negu kiti Rusijos globėjai; pav. norėdamas privylioti geresnių mokslo jėgų, jis geriau aprūpino Lietuvos professūrą; algos atrodė tos pačios, ką ir Rusijoj, tik mokamos ne popieriais, bet sidabru.

Del universiteto uždavinių ir mokslų jis turėjo nuolatos ginčytis su rektorium Sniadeckiu, kuris rektoriavo 1807—15 m. Sniadeckis — tikslių̨jų̨ mokslų šalininkas, nepripažino „humaniora", taigi visai nepripažino istorijos, literatūros, nes laikė tat menu, bet ne mokslu.

Czartoryskiui rūpėjo kaip tik tie dalykai, jam šitie, o ne anie, buvo svarbiausieji, delto jis reikalaudavo geresnio lenkų literatūros pastatymo; taip pat turint būti plačiai dėstoma istorija, pirmon galvon — Lenkijos. Ji duosianti jaunimui tą, ko negalį duoti tikslieji mokslai, delto toms šakoms turi būti rimtas professorius.[1] Bet neviskas ėjo taip, kaip norėjo Czartoryskis.

[1] *Kallenbach* 429-440.

Czartoryskis rūpinosi del Vilniaus Lenkijos istorija — o ten atsirado Lietuvos istorija, ten ėmė ją tyrinėti; Czartoryskis norėtų konservatyvės politikos gynimo universiteto moksle, o atsirado demokratų, nes nauji mokytojai ne iš dvarų buvo kilę, o iš miestelių ir sodžių išėję.

Visgi Czartoryskis davė galimybės gauti lėšų universitetui.

Žiūrint tautinio professorių sąstato Vilniaus universitete buvo svetimšalių (vis vokiečių),[1] gerai susitarusių, jų tarpe buvo ir žymių žmonių. Savųjų tarpe buvo kaikas užsilikę iš senesnių, kiti nauji, vos pradedą, tai svetimšaliai iš aukšto į juos žiūrėjo. Delto būdavo ginčų ir susidurimo jų tarpe, net tekdavo nesykį juos tildyti.

Atsiradę jauni negalėjo taip lengvai pakilti; jiems trukdė svetimšaliai, bijodami pasijusti nereikalingais, bet neleido greito pakilimo ir Czartoryskis, tik jau kitais sumetimias. Jo nuomone, jauni žmonės turi kilti pamaži, turi prasimušti dirbdami, visuomet turėti pryšakyje tikslo gauti katedrą, delto daugiau dirbsią.

Svetimšaliai turėjo ir kitų kliaudžių, o nuo jų nevisuomet norėjo atsilikti ir čiabuviai: nėjo dirbti į tuos komitetus, kur už tą darbą skyrium nemokėdavo; pasiteisinimui jie nurodydavo, jog kituose Rusijos universitetuose to nėra.

Czartoryskis bandė su tuo kovoti, pabardavo už tą, primindamas, jog čia algos 2-3 sykius didesnės, niekur tokių algų nesą, professūra ir mokslininkai privalo būti doriniu pavyzdžiu jaunimui, negaudyti turtų, turi rūpintis krašto labu ir gerove.

Žinoma, tat dažnai baigdavos vien tik susirašinėjimu ir popierio gadinimu.[2]

2. Danilavičiaus rengimasis į professurą.

a. Mokslo kelionė į Varšuvą.

Prie jaunųjų, vietos žmonių, nesimokinusių Europoj, tik savo darbu prasimušusių priderėjo Danilavičius.

1814 m. paliko jį prie universiteto; jis turėjo mokinti valstybės, pilietinės ir bylojimo teisės; ir jis mokino, dirbo visa kas

[1] *Danil.-Lel.* 1821.I.19, V.14.

[2] *Kallenbach* 425-8.

jam buvo pavesta;[1] būdamas jaunesniu mokytoju, vargu galėjo dalyvauti bendrame universiteto gyvenime.

1815—16 m., vis dar nesant kitų žmonių, Danilavičius dėstė pilietinę Lietuvos teisę, berods nedaug, dvi dieni į savaitę po vieną valandą; tas pats buvo ir sekančiais metais; jau 1817 — 18 m. teko dirbti daugiau: 4 dienas po 1 val., bet tai buvo del to, kad buvo išvažiavęs pusei metų ir turėjo pasivyti.[2]

Jisai mokino kitus ir pats mokinosi, tyrinėdamas savo mokslo šaką.

Matyt kito kandidato dar nebuvo, jo darbais buvo patenkinti, ir 1817 m. kilo sumanymas paskirti jį adjunktu (jaunesniuoju professorium) valstybės teisei dėstyti. Prieš paskiriant universitetas nutarė išsiųsti jį į kitus universitetus, būtent į Varšuvą ir Petrapilį, iš viso 1 metams, taigi pusmečiui kiekvienoje vietoje. Siuntimo tikslas įvairiaip formuluojama, gal būti tat parėjo nuo to, kur tas raštas buvo siunčiama. Oficialai tarnybos lape jam paskirta: „ištirti ir susipažinti su valdiškų įstaigų veikimu"; atrodo, jog Danilavičius turėjo pažinti rusų valdiško aparato darbuotę, žiūrint gi universiteto užrašų ir jo tikrųjų darbų anose vietose — tai jam rūpėjo Lietuvos, vietos teisė ir jos istorija,[3] taigi šitiems dalykams jį ir buvo siuntę.

Varšuvon Danilavičių traukė vienas mokslininkas — Jonas Vincas B a n d t k i e,[4] kuris buvo nedaug senesnis amžium, bet išėjęs sisteminę vokiečių mokyklą, dirbo pats ir jau turėjo parašęs darbų Lenkijos teisės istorijai, taigi iš jo galėjo pramokti savo teisei tyrinėti, galėtų pasinaudoti Varšuvos archyvais ir bibliotekomis.

Iš Bandtkies buvo galima šio-to pramokti — sistemos, metodo, mokinimo vietos teisės remiantis istorija; jis neužsiiminėjo Lietuvos teisės istorija, jeigu jam pasitaikydavo aktai, tai, nesupratęs jų vertybės, praeidavo pro šalį. Danilavičius gi, būdamas Varšuvoj, sužinojo daugiau apie Lietuvos teisės ten esančius šaltinius, ieškodamas po archyvus pats šį-tą rado, juk ten buvo Lietuvos Metrikos kopijos.

---

[1] II dalis, Tarnybos lapas.
[2] *Bieliński* II. 37-39.
[3] *Bieliński* I. 358.
[4] *Krzemiński*, Bandtkie 294—6. (Gyv. 1783—1846).

Grįžęs iš Varšuvos 1818 m. pradžioje, Danilavičius skubinos dėstyti studentams praleistąjį kursą, kuris turėjo didelės kloties klausytojų tarpe.

Vienas iš anų laikų klausytojų savo dienyne buvo užrašęs: „Šiandien (vas. 6 d.) pradėjo dėstyti savo pamokas... klausytojų prisikimšo nepaprastai daug, ar tai dėlto, kad tai naujas dalykas, ar studentai nori mokintis; professorius.. pasakoja labai aiškiai, nuosakiai ir suprantamai....“[1].

b. Habilitacijos darbas.

Be dėstomojo dalyko Danilavičiui buvo uždavę dar naują darbą — parašyti tyrinėjimą paskirtąja tema savo sugebimui ar tinkamumui profesūrai įrodyti, ir tam davė nedaug laiko, tik pusę metų. Užduodamas šį darbą universitetas aiškiai pasakė Danilavičiui, koks jo tikslas: „kad šis tyrinėjimas skiriamas jo gabumui, žinioms ir uolumui įvertinti, o taipogi įrodyti, kur gali būti toliau išsiųstas ir kokiam mokslo darbui suvartotas“.[2]

Temos parinkimui turėjo įtakos Czartoryskis, jeigu ir ne jis pirmasis nurodė, tai jis rėmė ją; tema atitiko jo varomą po-

---

[1] D. 6 Lut. (1818 r.). Środa. Przed kilką dniami przyjechał z Warszawy Pan Daniłowicz, Proffessor Prawa Krajowego w Uniwersytecie. — Dnia dzisiejszego, rozpoczął dawanie lekcyj swoich.

— Ponieważ nauka Prawa krajowego, jest jednym z główniejszych mych przedmiotów, w obiorze nauk do których się w przeciągu tego roku przykładam, więc uczęszczanie na lekcyą Daniłowicza rozpocząłem. — Słuchaczów nacisk był niezmierny; czy to przypisać należy nowości przedmiotu, czy też chęci uczących się; Proffessor bowiem nauki tak potrzebnej i pożytecznej każdemu, który się na obywatela sposobi, tłumaczy się bardzo jaśnie, płynnie i zrozumiale; a przymioty takie ściągnąć są zdolne wielką liczbę słuchaczów. — Dowiedzieliśmy się dziś tylko o treści tego, co Proffessor w przeciągu roku wykładać będzie. — Naprzód przebiegłszy historyą Prawodawstwa Narodu Polskiego od pierwszych jego początków, aż do ułożenia i uporządkowania ostatecznego, teraźniejszego Statutu Litewskiego, który się teraz zwyczajnie używa w Prowincyach wszystkich dawniej do Polski należących; tudzież zasady Praw krajowych Rossyjskich w Ukazach zawartych wyliczywszy; będzie wykładać porządkiem wszytkie Artykuły, do których zastosowane są prawa tak w Statucie, jako też i w Rossyjskich Ukazach.— I to właściwie stanowić będzie naukę Prawa krajowego. — (Dziennik *Teodora Krasińskiego* cz. II, str. 148-9 — Bibl. Ord. Kras. Nr. 3500).

[2] *Daniłowicz* Kod. Nap., 172.

litinę programą, kaip tik į ją turėjo atsakyti kandidatas į Lietuvos teisės mokytojus.

Czartoryskis turėjo politinių tikslų Lietuvoje — jam nepatiko Napoleono Teisynas ir jo bylojimai, įvesti Lenkų karalystėje, del jų Lenkija turėjo visai skirtingą nuo Lietuvos teisę, jis gi norėjo jas sujungti į vieną, prašalinus Napoleono teisyną ir įvedus Lietuvos Statutą. Savo turiniu, kaipo dvarininkų teisė, Statutas buvo artimesnis Czartoryskiui, jis tarė, kad Statutas bus priimtinas ir Lenkijos dvarininkams; Lietuvos gi bajorai bus patenkinti, jeigu jų teisė įsigalės ir Lenkijoj. Galų gale ir susilies politiškai, esant vienodai teisinei ir socialei santvarkai.

Pirm negu pradėti teisinį vienodinimą, reikia prirengti dirva, reikia ištirti ir moksliškai įrodyti, jog išgirtasis Napoleono Teisynas netikęs, o Lietuvos Statutas už jį geresnis. Šita turi atlikti būsimas Lietuvos teisės mokytojas. Czartoryskiui, kaipo politikui, rūpėjo gauti tokia išvada, o ne bešališkas mokslo tyrinėjimas.

Žinoma, tą darbą atliks ne Varšuva, ne Varšuvos universitetas, kur veikė kitos politikos srovės, be to Czartoryskis tenai nei tiesioginės įtakos nei valdžios neturėjo, delto užsakyti tokio darbo tenai negalėjo, tik Vilniuje tam buvo visos tinkamos sąlygos.

Taigi nežinia, ar Vilniaus Universiteto Taryba savo iniciatyva paskyrė Danilavičiui šitą temą; veikiausiai ji ar bent pradėtojas tat darė Czartoryskio nurodymu; matyt skubinosi tat atlikti, nes laiko davė nedaug, tik pusę metų teskyrė; nebereikalo parašytas darbas buvo persiųstas Czartoryskiui, kuris jį taip atydžiai skaitė.[1]

O ir iš pilnos temos antraštės matyti tikslas: „Sulyginti prancūzų teisyną ir procedūrą, pirm keleto metų Varšuvoj priimtus, su senąja lenkų ir lietuvių teise, taipogi bylojimo tvarką, kad susekus, kuris yra esminis skirtumas tų teisių dvasioje ir kokios naudos atnešė ir atnešti gali kraštui teisyno įvedimas, ir atvirkščiai, kuo teisynas yra netinkamas, kokių senųjų teisių panaikinimas, o vieton to svetimos tautos provincinių, įprotynių įstatymų įvedimas yra žalingas ir kokių nepatogumų gali su savim atnešti?“

---

[1] *Kraushar* visai nesupranta, kodėl šita tema parūpo Czartoryskiui ir Vilniaus universitetui (m. v. p. 1-13).

Taigi reikia įrodyti Napoleono Teisyno netinkamumą Lenkijai.[1]

Czartoryskis laukė, kad Danilavičius įrodys, kad ta jo nuomonė esanti teisinga, kurią jis pats turėjo.

Danilavičius turėjo skubinties rašyti: pradėjo 1818 m. pradžioj, pabaigė — liepos mėn. tais pačiais metais. Besiskubindamas, neturėdamas visos reikalingos medžiagos vietoje, kurios jis norėjo, o jos visgi nemaža buvo sunaudojęs, ne į visus klausimus davė atsakymą, nekalbėjo apie bylojimą, bent dėl jo mažiau tepasisakė.

Tai bus pirmasis Danilavičiaus darbas bendru teisės turiniu; tema ir uždavinys tinkanti senam prityrusiam teisės mokslininkui, o ne pradedančiam, bet Danilavičius pajėgė jame parodyti savo erudiciją, sugebimą rašyti, sistemingai ir trumpai reikšti mintis.[2] Šitais privalumais jis atsižymėjo ir vėliau.

Czartoryskiui parūpo, ką Danilavičius pasakys užduotu jam gyvu klausimu. Ar geresnis Lietuvos Statutas? Apsivylė, radęs priešingą nuomonę, ir ėmė abejoti, ar jam tas žmogus tinkąs, gal ką kitą skirti į Vilniaus professorius?

Czartoryskis Danilavičiaus darbą skaitė atydžiai, perskaitė gana greitai, ant jo prirašė savo pastabas, nusiuntė į Vilnių rektoriui ir paprašė parodyti pastabas Danilavičiui, bet raštą grąžinti jam, sau gi galįs padaryti nuorašą. Nuorašo turbūt niekas nepadarė, originalą grąžino ir jį visai užmiršo.[3]

Iš Czartoryskio pastabų matyti, kokios jis yra nuomonės šiuo ar kitu klausimu, bet visame matyti, kad Czartoryskis yra tik politikos veikėjas, o ne teisininkas.

Danilavičius sekė savo ir senesnės gadynės teisės galiūnus, žinomus veikėjus — Montesquieu, Benthamą ir kitus; jų vardus minėti Czartoryskis leidžia, bet kai užtiko cituojant Voltaire'į ir dar baisiau vieną moterį (du Diffand), tai ėmė piktintis, sakydamas, tai esą nevietoj.

Czartoryskis pats pasisako prieš Napoleono Teisyną — jis įvestas smurtu Varšuvos kunigaikštijoj, liūdnas likimas lau-

---

[1] *Janulaitis* Nap. Teisynas p. 152-6. *Grynwasser* Kodeks Napoleona w Polsce, cz. I str. 53-66.

[2] Trumpas to darbo turinys yra suteiktas žemiau.

[3] Užmirštas išgulėjo apie 90 metų, niekam nežinomas, iki 1904 m., kuomet jį Krausharas išspausdino. Nežino apie tai nė jo biografas Sidorowicz, nė Krupowicz, nė vėlesnieji rašytojai.

kiąs tą tautą, kuri priima svetimą teisyną: reikią imti savo, ji tobulinti. Nap. Teisynas — menkas darbas, senas prancūzų teisės kūrinys, o po svetimus kraštus ji išnešiojusi pašėlusi despoto Napoleono ambicija. O ir netinkąs jisai.

Išvadoj apie Danilavičiaus darbą, Czartoryskis šitaip pasisako: autorius pažįstąs savo teisę; galima tačiau jam prikišti, jog pergreitas girti, jog perdaug išgiria ir gerėjas Prancūzų teisyno tobulumais, o reikią išlaikyti saiką, tai esąs sunkus kiekvieno rašytojo privalumas.

Kita Danilavičiaus kliaudis — neskiriąs Lenkijos teisėje jos turinio nuo blogo vykdymo, neužtektinai yra ištyręs, jog tautos garbei ir laimei reikalinga, kad ji turėtų savo teises ir pati savo jėgomis laikui bėgant, reikalui esant, jas taisytų bei gerintų. Netinka atmesti jau įgytąją geresnę teisę ir nustoti kas joje yra gero ir naudingo, kad sugrįžus prie senesnės, neišvalius jos nuo visų kliaudžių. Bet liūdnas likimas laukia tą kraštą, jeigu turi priimti svetimą nors ir geresnę, bet antmestą teisę, geriau lai taiso savo įtaisymus, negu vartoja smurtu kitų atneštus.

Be to darbas neatsakąs užklausimui, užtylįs vieną svarbią dalį — bylojimą, nelygina teisyno naudos ir žalos politikos ir dorovės žvilgsniu, nieko nesako apie nuostolius, kuriuos turi tauta, jeigu jai duoda svetimas teises, o su jomis svetimus įpročius ir jausmus, kad nustodama savo originalumo kartu nustoja savo gerų savybių, gi dažniausiai įgija svetimas kliaudis.[1]

Pagaliau Czartoryskis rado Danilavičiaus darbe kaikame netikslumų ir neaiškumų, be to tokių vietų, kurias galima suprasti dvejopai. Jis jautė, jog Dainilavičiaus dvasia jam svetima, visgi duoda Danilavičiui tokių politiko, ne mokslininko patarimų: „Taigi reikia velyti, kad autorius stengtųsi daugiau žiūrėti į Visumos Dvasią, o tokiuose, kaip šis, tyrinėjimuose, kur nagrinėja teisynus, žiūrėtų ne tik teisininko bet ir teisės filosofo, moralisto ir politiko akimis. Betgi p. Danilavičius yra vertas universiteto paraginimo ir globos, jis nusipelnė, kad jam duotų galimybės toliau tobulintis“.[2]

Lygindamas abu kandidatu į Vilniaus professorius, Czartoryskis daugiau laukia iš Oładakowskio, kurį aukščiau stato; jis

[1] *Kraushar* 177.
[2] *Kraushar* 13-14.

siūlė tebesantį Vokietijoj Ołdakowskį pasiųsti tulam laikui į Angliją, tik Ołdakowski pats atsisakė. Czartoryskis norėtų pasiųsti į Angliją ir Danilavičių.[1] Ko jis ten mokintųsi, ką tyrinėtų? Savo teisės istorijai vargu rastų mokytojų ir medžiagos, vargu pramoktų ir metodo. Gal jam rūpėjo atitraukti jį iš po prancūzų įtakos? Taip bent iš pradžių buvo pranešta rektoriui. Vėliau vyriausybė nekėlė klausimo apie Danilavičiaus siuntimą nė į Vokietiją, nė į Angliją, o kai pats Danilavičius prašėsi, tai ar rektorius darė kliutis, ar Czartoryskis neleisdavo.

c. Mokslo kelionė į Rusiją.

Pabaigęs savo užduotąjį darbą apie N. Teisyną, įteikęs jį rektoriui ir nelaukdamas išdavų, eidamas pernykščiu nutarimu Danilavičius ruošėsi mokslo kelionei į Rusiją.[2]

Jau 1817 m. jam buvo duota kelionės instrukcija, paskirta lėšos (300 sid. rub.),[3] nurodyta ko turi vykti į Petrapilį, būtent: rusų teisės ir įstaigų veikimo tyrinėti, taigi susipažinti su tais laikais galiojančia teise; apie kelionės išdavas turi pranešti savo raportais. Rusų teisės mokslas buvo dar vystykluose; jų teisė buvo pilnoj Vakarų Europos įtakoje ir, žinoma, keliais žingsniais atsilikusi, nes žinios iš ten netaip greit daeidavo, o perdirbti rusų mišrią nesutvarkytą pilietinę teisę, einant naujomis srovėmis, jurisprudencijoj trūkstant žmonių reikėjo daugiau laiko. Ikišiol Rusų jurisprudencijoj viešpatavo įgimtoji teisė, kurią skirdavo nuo veikiamos, esamos teisės. Mokslo vidurkiu visgi buvo Maskva, turinti seną universitetą, ne Petrapilis — biurokratijos centras.

Nuo 1805 m. Maskvoje dėstė įstatymų teoriją tuo laiku garsus teisininkas Cvietajev, 1810 m. išleidusis savo darbą „Apie įstatymų teoriją“. Kitas anų laikų įžymybė — Veljaminov-Ziornov'as; jis rašė: „Pilietinę Rusų teisę“, buvo jau išleidęs dvi jos dali (1814 ir 1815 m.). Ir jo veikale atsispindi įgimtos teisės mokykla. Jo darbas turėjo įtakos į esančią Petrapilyje Įstatymams Rengti Komisiją, kuri savo sumanyme nemaža iš jo pasiėmė.[4]

---

[1] *Kallenbach* 430-2.

[2] Darbas baigtas 1818.VII.12, o jau išvyko į mokslo kelionę VII.21.

[3] *Bieliński* I, 358.

[4] *Šeršenievič* Nauka 14-21.

Norint susipažinti su rusų mokslu naudingiau vykti į Maskvą, su biurokratijos praktika — į Petrapilį. Nors nebuvo pirmykštėj instrukcijoje pažymėta Maskva, Danilavičius įtikino rektorių, jog reikia vykti pirma į Maskvą, o paskui į Petrapilį. Universiteto taryba susirinkti negalėjo, nes jau buvo atostogos, tai tas klausimas reikėjo išspręsti vienam rektoriui. Norėdamas pratęsti savo mokslinę kelionę, Danilavičius užėmė dalį savo atostogų ir išvyko anksčiau. Jam rūpėjo plačiau pažinti tikrąją Rusiją ir jos širdį — Maskvą, o pakeliui — Lietuvos Rytus.

Ir išvyko į Maskvą.

Į Maskvą.

Savo kelionę į Maskvą Danilavičius aprašė raporte, prisiųstame universiteto rektoriui[1].

Važiavęs 8 dienas. Pakeliui mažai ką matęs: pergreitai lėkė, o ir vargu ką gero būtų sau radęs. Važiavo plačiausiais vieškeliais, kraštu, Napoleono karo laikais sunaikintu, dabar viskas aplinkui atsigavo. Miestai, kuriuos pravažiavo, ką stovi prie vieškelio, atsistatė: tenai didesnis prekybos judėjimas, švaresni negu Lietuvos rytų pavieto miestai. Ir ūkininkai kitaip atrodė, jų triobos švaresnės ir gražesnės. Bet tai buvo vis keliaujančių pirklių gyvenimai. Dideli sodžiai, triobos šiaudiniais stogais arti prie kits kito sukimštos, dėlto dažnai dega.

Ir lygina jisai šituos rusų su Lietuvos valstiečiais. Jis gerai pažinojo jų būklę: matė jų skurdą, ypač didelis buvo rytuose. Skirtumo priežasties ieško teisinėje būklėje, kad Lietuvos valstiečiai nelaisvi, kad neužsiima prekyba ir pramone, kad jų ponai gerovės nepakelia, dargi ją slopina, varžo jų energiją. Rusų istorijoj valstietis visgi buvo įstatymų ginamas, (taip jis taria nesusipažinęs su Rusų valstiečių istorija), o Lenkijoj ir Lietuvoj to nebuvo, dvarininkas buvo neribotas jo ponas. Bajorai slėgė ir miestus, neleido supirkinėti gaminių stačiai iš valstiečių, jie vieni norėjo viešpatauti. Jis mato savo valstiečių skurdą, žino šio kilimą, praeity dar nedaro skirtumo tarp Lietuvos ir Lenkijos valstiečių teisės istorijoj.

Jam parūpo dabar valstiečiai, galėjo apie juos rašyti, juk dar neseniai (1817 m.) Vilniuje apie tat kalbėję bajorai, inteligentija ir spauda, del šito buvo triukšmingas seimelis.[2]

---

[1] II dalis.

[2] *Janulaitis*, Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje.

Atvykus į Maskvą, pasirodė, jog laikas kelionei vasaros metu buvo parinktas netinkamas — universiteto professoriai atostogose, be to ir universitetas neaukštai pastatytas. Rodos Danilavičius priėjo prie išvados, kurios aiškiai nepasako, kad Vilniškis stovįs aukščiau.

„Iš maloniai mane priėmusio rektoriaus H e i m o kalbų, rašo jisai, galėjau įsitikinti, kad nelabai aukštai stovi tasai apšauktas pirmuoju Rusijos universitetas, o siuntimas jaunimo iš čia į Tartus dar labiau, rodos, tą mintį patvirtina". Mokinių skaičius yra labai menkas, kartais vos siekia 200, jie kilę iš vargingųjų klasių ir amatininkų, nes turtingieji velija mokintis privatiškai namie, mokėdami nuo 5 iki 10 rub. už valandą universiteto mokiniams, o nuo 10 iki 20 rublių professoriams. Šitas įprotis duoda galimybės išsilaikyti daugeliui neturtingesniųjų universiteto studentų, o professoriams gerokai prideda prie algos, kurios jie gauna 2200 rub. ass. iš iždo (= 700 — 800 rub. sid.), nes niekas iš jų neatsisako davinėti po namus privatinių pamokų".

„Yra išsiųsta iš Maskvos į užsienį pasiruošti į professorius, skyrė jiems algos daugiau negu tikriems professoriams, nes davė kiekvienam po 4000 rub. ass. Įstaigų ir bibliotekų šitas universitetas neturi, nes menką jų kiekį kas met už 300 rubl. perkamų knygų sunaikino karas; dargi universiteto rūmus gaisras sunaikino, vos dabar jis kįla iš griuvėsių. Prof. Schlötzer'is, kurį norėjau pažinti, išvažiavęs į sodžių, dėl tos pačios priežasties negalėjau susipažinti su romėnų teisės professorium P. Cvietajevu; šitam nuostoliui padengti nusipirkau jo veikalus, iš kurių jis atlieka savo kursus. Ypatingai norėjosi susipažinti arčiau su Smirnovu, rusų teisės adjunktu, tačiau rektorius persergėjo mane, jog jisai dėl blogo elgimosi ir netinkamo tarnavimo turės būti pašalintas iš universiteto, o ir šiaip iš jo nieko nepramokčiau... Apskritai buvau pasipiktinęs tuo, kad šališkumo dvasia įsibriaudama net tarp mokslininkų atskiria užsieninius professorius nuo vietinių".

„Rekomendacijos laiškas, duotas p. Rektoriaus iš Vilniaus, davė galimybės susipažinti su Maskvos skyriaus senato sekretorium p. C h a v s k i u, viską gerai suvokiančiu savo įgimtuoju protu. Jo veikalas, keturiais tomais šiais metais spausdinamas, a p i e p a v e l d ė j i m ą r u s ų į s t a t y m a i s yra turtingas medžiagos rinkinys, tinkamas sistemingesniam

sutvarkymui sudaryti, o šita yra sunkiausioji įstatymų šaka. Mat autorius, mažiau susipažinęs su bendros teisės teorija, dėlto nepajėgė suteikti galutino tobulumo savo rinkiniui, o giminystės lentelės, jam vienam tik žinomu ir painiu būdu sudarytos, nedaug kam kitam teišaiškins. Tomai, esantieji spaudoj, apima, sekant Įstatymams Rengti Komisijos priimtą tvarką, ukazų originalus, kuriais remiasi pirmasis tomas. Kita jo knygelė, pavadinta „Лекція читанная при публичномъ преподаваніи правилъ Россійскаго Законовѣдѣнія 1818“, turi daug šviesių minčių seniesiems piktnaudžiojimams atitaisyti, o joje autorius reikalauja, kad vien tik mokytieji žmonės būtų priimami į valdininkus. Aplankęs knygų krautuves, be geroko skaičiaus vertimų iš svetimų kalbų, nieko sau įdomaus neužtikau.“[1]

Lankė Maskvoj apylinkes, bet nieko savo sričiai neradęs. Nerado čionai nė dvasios turtų, nė knygynų, nė archyvų. Įsitikino, kad Maskvos universitetas jam nič nieko negali duoti, jis pats žemai pastatytas.

Į Petrapilį.

Iš Maskvos, kurioj išbuvo apie 3 savaites, Danilavičius traukė į Petrapilį. Ir čia pakeliui matė įdomių istorinių, prekybinių miestų, kadaise daug reiškusių Rusijos gyvenime, o net turėjusių įtakos Lietuvos istorijai — Tverį, Vyšnii Voločok, Valdai, pravažiavo senąjį Naugardą, bet dėl didelio lietaus negalėjęs apžiūrėti, matė senovės jo liekanas, o kadaise jis buvęs daug platesnis.

Kelionė nepatogi: kelias išklotas tai rąstais, tai akmenimis, o ir tuo laiku kelionė pabrango, reikėjo mokėti nuo viorsto vieton 3 kap. — 8 kap. nuo arklio, gi reikia dviejų; už valgį stotyse reikia mokėti trigubai, nes nieko tenai nemokant negalima sulaukti arklių, be to reikia mokėti magaryčias. Pagaliau Danilavičius atsidūrė Petrapilyje.

Trumpai apžiūrėjęs miestą, greitai ėmėsi svarbiausiojo sau paskirtojo uždavinio — aplankyti dikasterijas (valdiškas ir teismo įstaigas).

Iš pradžių nuėjo į švietimo ministeriją, paskui ten pristatė jį pačiam ministeriui Golicinui, o tas jau pavedė supažindinti jį su Įstatymams Rengti Komisijos nariais. Galų gale atsidūrė pas

[1] Žiūr. II dalį.

jos sekretorių Veljaminovą-Ziornovą. O tas nurodė į šaltinį rusų teisei pažinti — į savo knygą, išėjusią 1815 m., berods nebaigtą. Žymiausias toj komisijoj — jos pirmininkas Rosenkampf; gal jis duos nurodymų — tarė Daniliavičius nuėjęs pas jį. „Tai šitas vyras, sako Danilavičius, pareiškęs, jog visos mano pastangos iš pamatų pažinti rusų teisę liks tuščios ir be vaisių, nes jie patys tiek metų, tarp savęs pasidalinę darbą, dirbdami prie įvairių teisės įstatymų šakų, nepajėgia jų aprėpti, ir dėlto kad buvo begalės ukazų ant kits kito sukrautų, ir dėlto kad nuolatos ir kasdien augdami tarp savęs susipina; jis pabaigė savo pasikalbėjimą patarimu, skaityti su didžiausia atyda tuos Įstatymo Sąvado tomus, kuriuos iki šiol paruošė Komisija, taigi iki globos imtinai, o kas dėl kito, tai, sako, nėra nėvieno veikalo, iš kurių būtų galima semti teisės mokslą... Skundėsi, kad nėr žmonių, kurie galėtų pagelbėti darbe ir dėlto Sąvadas Dievas žino kada bus užbaigtas. Pagaliau stebėjosi, kad beveik visi Rusijos teismai ir universitetai užprenumeravo Sąvadą, vienas Vilniaus universitetas iki šiol to nepadarė, ypač kad užsakiusiems originalą vokiečių ir lenkų vertimai duodama kuone dykai, nes tik priskaičius spaudos išlaidas... Įst. Rengti Komisijos bendradarbis tar. Anastazevičius kuo daugiausiai informavo mane apie tos komisijos darbus ir sumanymus; iš jo sužinojau apie riksmą, kuris kįla ant Vilniaus universiteto, kad jisai be Ministerijos su nieku nepalaiko ryšių ir nesiunčia čionykščiams mokslininkams savo veikalų rusų kalba, nes lenkų kalba niekas neskaito ir dėlto nepažįsta... Iki šiai dienai esu užsiėmęs Petrapilyje skaitymu veikalų, traktuojančių apie rusų teisę, kurių Vilniuje gauti negaliu, ir lankau žmones, kurie gali man duoti šituo dalyku reikalingus paaiškinimus, o visą kitą atliekamą laiką užima Imper. Viešoji Biblioteka, kadaise vadinama Zaluskių[1], atdara trečiadieniais, ketvirtadieniais ir penktadieniais, turinčią 262.646 tomų, įskaitant į tą 45.000 dublikatų ir 20.000 retų manuskriptų. Joj, nors dėl pervežimo ir pernešimo daug žalos padaryta, radau veikalus naudingus krašto teisei pažinti, kurių kur kitur veltui ieškočiau... Didžiausias nepatogumas — kad sunku surasti kokį veikalą, nes esant 8 bibliotekininkams ir tiek pat padėjėjų, kurie yra direkt. Olenino

[1] Vysk. Zaluskis (gyv. 1702-1774) savo didžiausią knygų ir rankraščių rinkinį padarė vieša Biblioteka Varšuvoj. Rusai konfiskavo 1795 m. ir pervežė į Petrapilį.

žinioje, šita biblioteka iki šiai dienai neturi katalogo knygoms, ten esamoms, kuriam sudaryti reikalauta iš Imperatoriaus 100.000 rub. L'abbé Grandidier, turįs priežiūroj jurisprudenciją, o kartu ir Įst. Rengti Komisijos narys, buvo toks malonus, kad man leido prie savęs vartyti veikalus, kas yra nusidėjimu, už kurį ant visados išveją iš Bibliotekos. O tarėjas Semigenovski — tai gyvas katalogas, daug veikalų man cituoja iš atminties..."[1]

Visa tat Danilavičius rašė savo pranešime Universiteto valdybai. Žodžiu ir laiškuose, kurie nebuvo skirti skelbimui, jis dar žemiau įvertino Petrapilio gyvenimą, mokslą ir studentiją.

„Nauda iš pabuvimo žiemiuose — apžiūrėsi, kaip kas daroma ir padaryta iš didelių granito gabalų ir nulieta iš spyžiaus, ištuštinsi kišenius, kapšą, prisižiūrėsi sumanesnėms negu Londone apgavystėms mažiausiuose dalykuose, tokiam nemėgimui viešųjų mokslų, kad skaitlingiausi universitetai — Maskvos ir Tartų turi 150, o daugiausiai 200 studentų, ir tai vis vokiečių".[2]

Taip pat apie Vieš. Bibliotekos (buv. Zaluskių) tvarką laiškuose pasakoja kiek laisviau.

Nesant katalogo, „panorėjau joj pasiskaityti, nežinodamas kokie veikalai yra, iš galvos įrašydavau knygų antraštes paskirtoj tam tikslui knygoj, ir po dviejų dienų grižęs rasdavau pažymėjimą, kad jų nėra, nes bibliotekininkai, turėdami tris - keturias kitas tarnybas, tingėdavo ieškoti.

„Betgi vaikštinėjant antradieniais po sales visiems adaras, pavyko man geriau pažinti kaikurius retus veikalus.

„Tais antradieniais man parodydavo daug gražių rankraščių, kitus naudingesnius, matomus tik per spintų stiklus, norėjau geriau iššiūrėti ir iš kaikurių ši-tą nusirašyti, — tai atsakė, ir liepė dėl leidimo atsikreipti į direktorių Oleniną, kuris yra kartu Meno Akademijos pirmininku ir sekretorium Valstybės Taryboje. Tas mandagiai man atsakė, kaipo priežastį nurodydamas tat, būk nėra nieko įdomaus, kad geresnius dalykus pa-

[1] *II dalis*, Raportas.

[2] „Korzyść z pobytu na północy, obejrzenie ogromnych głazów granitu i robot czugunnych, wypróżnienie worka, przypatrzenie się wykwintniejszym, jak w Londynie, oszustowstwom brodaczów w najdrobniejszych rzeczach, a wstrętom od nauk publicznie dawanych tak, że najliczniejsze uniwersyteta — moskiewski i dorpacki 150, o najwięcej 200 uczniów liczą, a i to Niemców". *(Danil.-Lel.* turbūt 1819.IV.9).

vogęs Czackis, gi kitų niekas negalįs matyti, kol patys pirma neperžiūrės ir paskui paskelbs spaudoj, o kada tas bus, Dievas žino, gal niekados".[1]

Petrapilio universitetas neaukštai stovįs. Kas dėl profesūros santykių, tai jame, kaip ir Vilniuje, esančios dvi partiji — rusų ir vokiečių. Globėjas Uvarovas palaikąs vokietį rektorių, ministeris nenorįs jo skirti, nes vos pirm kelių mėnesių esąs teatvykęs.[2]

Grįžti buvo nurodytas maršrutas per Tartus (Dorpatą), Rygą, nors per Pleskuvą būtų per pusę pigiau.

Keisdamas, berods su rektoriaus žinia, pernykštį planą, nes į Petrapilį važiavo ne stačiai, o per Maskvą, jis turėjo daugiau išlaidų, be to tuo laiku pabrango arklinio pašto kainos, tai prašė universiteto grąžinti.[3]

Taigi Petrapilyje susipažino su Įstatymams Rengti Komisija, jos darbais, rado rankraščių ir knygų Lietuvos teisei pažinti, kurių pirmiau nebuvo matęs, susipažino taipogi su begale

---

[1] „Ilem więc razy chciał w niej czytać, nie wiedząc jakie są dzieła, naoślep zapisywałem tytuły w zgotowanej na ten cel księdze, i po dniach dwóch powróciwszy znalazłem odpis, że ich niema, bo bibliotekarze, po trzy lub cztery inne obowiązki zajmujący, lenili się ich szukać.

„Jednakże spacerując we wtorki po salach dla wszystkich otwartych, udało mi się poznać lepiej niektóre rzadkie dzieła.

„Rękopisma liczne piękne w też wtorki mi pokazano, inne korzystniejsze, przez szkło tylko widziane w szafach, pragnąłem doskonalej obejrzeć i porobić z niektórych wyciągi — odmówiono, i kazano udać się o pozwolenie do dyrektora J. W. Olenina, będącego razem prezesem Akademii Kunsztów i sekretarzem w radzie państwa. — Ten grzecznie mi odmówił, dając za przyczynę, że nic niema ciekawego, że lepsze rzeczy skradł Czacki, reszta zaś przez nikogo widzianą być nie może, póki sami nie przejrzą, a potem światu drukiem nie ogłoszą; kiedy zaś, Bóg wiedzieć raczy; — pono nigdy". *(Danil.-Lel.* ten pat).

[2] Jo raportas Universiteto Tarybai (II dalis): Uniwersytet Petersburski niema dotąd ani Ustaw, ani Rektora. Zrobiło się dwie Partye silne: Ruska i Niemiecka. Kurator Uwarow ostatniej sprzyjający, zalecił wybór Rektora przez wota, a gdyby była paritas, powtórnie wotując mieli ją roztrzygnąć, a za razem trzecim iść do losów. Paritas padła razy dwa, los na stronę Niemców wypadł, ale Minister Rektora Niemca do utwierdzenia przedstawować nie chce, jako człowieka dopiero miesięcy kilka bawiącego w Petersburgu i nie dobrze widzianego. *(Danil.-Lel.* 1819.VII.9).

[3] Jis prašė 186 rub. 50 kap. ass. (raportas), jam gi grąžino 76 r. 36 kap. sidabru *(Bieliński,* I, 346 p.).

Rusijos ukazų. Palengva jis dairėsi Lietuvos praeityj, keitėsi jo pažiūros į jos istoriją. Pradeda ieškoti ir randa naujų takų, randa juos pats, įsigilinęs į senosios Lietuvos aktus, savais keliais eidamas.

3. Pirmieji tyrinėjimai.

Grįžęs iš Petrapilio, įgiję naujų žinių ir galutinai įsitikinęs, jog Rusuose yra gausybės medžiagos, iš Lietuvos išvežtos, bet tenai nepramoks k a i p ją dirbti; jie neturi mokslo raštijos, dirbti nesugeba, tik daro ką atvykę svetimtaučiai, tai reikia vykti į mokslo šaltinį, į Vokietiją. Galėtų vykti, jeigu paskirtų; daug yra žmonių, kuriuos buvo siuntęs universitetas savo lėšomis. O jį ar siųs? Ar leis Czartoryskis, nuo kurio viskas pareina?

Grįžęs iš mokslo kelionės į Rusiją, Danilavičius gavo susipažinti su Czartoryskio nuomone apie savo darbą, atrodė lyg galės keliauti į užsienius; greitai pamatė, jog apsivylė.

Savo laiške Leleweliui jis ironiškai sako: Šv. kunigaikštis maloniai priėmė mano darbą, teikės pagirti, kad pažįstu pagrindus ir smulkmenas savo tėvynės ir svetimose teisėse ir neišsigandęs jos didumo (nes raštinė perrašė ant 30 lankų), beveik prie kiekvieno paragrafo pridėjo savo poniškas pastabas, anaiptol nekeičiančias mano įsitikinimo, o visas einančias prie to tikslo, kad tauta nė geriausių svetimų įstatymų neprivalanti perimti, nes dėl šito nustosianti savo tautybės. Kitos pastabos, nes paskubomis rašytos, duoda progos nusijuokti.[1]

Czartoryskis tuoj nepamėgo Danilavičiaus, ir visur, kur nuo jo parėjo, jam nepadėdavo. Danilavičius tat jautė, ir kai jį paskyrė adjunktu, jis dėl to pasisako viename laiške: „aš nežinau, kokiu būdu esu iškeltas į adjunktus, tik laukiu, kada kuni-

---

[1] „Co do mnie, J. O. Książę łaskawie przyjął moją rozprawę, raczył pochwalić gruntowną w szczegółach znajomość praw ojczystych i cudzych, a nie ustraszony ogromem (bo kancellarya na 30 arkuszach przepisała), przy każdem prawie paragrafie położył swoje pańskie uwagi, bynajmniej przekonania mego nie zmieniając, a wszystkie do tego zmierzające, że naród i najlepszych praw cudzych przyjmować nie powinien, bo przez to traci swą narodowość. — Niektóre uwagi, jako naprędce pisane, do śmieszności dają powód". — *(Danil.-Lel.* — 1819.IV.9).

gaikštis ar ministeris atmes. Kelionės projektas atidėta kitiems metams, nes esu perjaunas".[1]

Pasivažinėjęs po Rusiją, Danilavičius pamatė, jog Lietuva kultūriškai stovi aukščiau, negu Rusija, kad ten neteks ko pramokti. O Vilniuje tesimokinęs — būtų tik savamokslis, neturėjęs tinkamų professorių, todėl norėtų važiuoti į užsienius, į Vakarų Europą.

Universitete kelius sykius kildavo tas klausimas. Prašėsi į Göttingą, bet rektorius atmetė; Danilavičius pajuokdamas nurodo rektoriaus tariamąją priežastį: „rektorius bijodamas, kad dėl jauno amžiaus nepasirodyčiau nesugebančiu suprasti vokiečius, nes turiu jau 30 metų, teikės atidėti kitiems metams".[2]

Sekančiais metais Danilavičius vėl prašėsi leisti važiuoti, bet dabar Cappelli priešinos, o rektorius nenori sutikti be Czartoryskio žinios.[3]

Greitai atėjo ir iš jo atsakymas.

Nors universitetas ir buvo seniau nutaręs, bet Czartoryskis atmetė pasiūlymą: Danilavičius nėsąs pasirengęs kelionei. Ir Danilavičius, rašydamas apie tat, karčiai priduria: „o norėčiau kunigaikščiui atsakyti ir savo laiku atsakysiu, jog Vilniuje dėl mokytų žmonių ir knygų stokos per visą savo gyvenimą geriau nebepasirengsiu".[4] Bet taip ir nepasitaikė progos atsakyti.

Nebereikalo Danilavičius pajuokia Czartoryskį, šitą veikėją iš tolo: „Czartoryskis, sako, prikaišioja universitetui neran-

---

[1] „Ja nie wiem jakim sposobem wywyższony w Wilnie na adjunkta, czekam jak prędko książę lub minister odrzuci. Wojażu projekt na rok przyszły odłożono, bom jeszcze za młody". *(Danil.-Lel.* 1819.VI.9).

[2] „Przecież pozwolił odbycie wojażu do Getingi, ale J. W. rektor, bojąc się, bym dla młodego wieku nie pokazał się niezdolnym do pojmowania Niemców, bo dopiero mam lat 30, raczył to na rok przyszły odłożyć". *(Danil.-Lel.* 1819.IV.9.).

[3] „Co do mnie, sam nie wiem jak się na rok przyszły obrócę. Malewski bez księcia nie chce mię wysyłać za granicę. Kappelli także jest temu przeciwny". *(Danil-Lel.* 1820. II. 28).

[4] „Książę odmówił mi wojażu, dawno od Uniwersytetu zadeterminowanego, zagranicę, a to podobno nie sądząc mię jeszcze dostatecznie usposobionym. Ja zaś z strony mojej to bym chciał księciu odpowiedzieć, i w swoim czasie odpowiem, że w Wilnie przy braku ludzi uczonych i książek przez całe życie lepiej się nie usposobię". *(Danil.-Lel.* 1820.III.30. v. s.).

gumą, o jis pats savo apsileidimu iš dalies yra kaltas: uolus viršininkas viską sugebės pakelti".[1]

Aišku buvo, kad Czartoryskis yra nusistatęs prieš Danilavičių ir darys kliutis, delto jausdamas esąs nuskriaustu nenori prieš jį lenktis, vykti į jo rezidenciją Pulavuose.[2]

Danilavičius, jeigu ką mokėjo, tai iš savęs pramoko. Visame turėjo pats pirmas skinti takus, kuriais ėjo kiti. Lietuvoj pirmtakūnų neturėjo. Ir pradžia buvo gera; iš jo vilniečiai sužinojo, kad yra teisės m o k s l a i, jog jie padeda išblaškyti tamsybę ir rutiną. Ir kiek jis darbo buvo įdėjęs, darbo publikai nematomo ir nežinomo, patiriame pripuolamai.

Danilavičius nupasakojo savo mokslo eigą.

„Vėlai, nes eidamas 26 metus, pradėjau mokinties teisės ir tik Vilniuje, kur tebuvo vienas jos professorius, o nė vienos knygos bibliotekoj; sakyk, kiek galėjau pramokti. Liepė man mokinti visai ką kitą, negu buvau šiek-tiek priruošęs, daužiaus ir dabar daužaus lyg miške be jokio vadovo. Vėliau priėjau prie vokiškų knygų. Nelengva galėjau iš jų pasirinkti; suklaidintas laikraščių, kur rašė samdytieji prieteliai ir įnirtę priešai, nemaža išdėjau tam pinigų. Praėjo noras jas persisiųsdinti, kai pralaukęs nekantriai metus, gauni netikusį veikalą. Tiek vargiai dirbdamas per 6 metus nenužengiau taip toli, kiek Vokietijoj būčiau pasinaudojęs per metus".[3]

Danilavičius jau gimnazijoj pas dėdę buvo pramokęs sis-

---

[1] „Książę narzeka na Uniwersytetu niedbalstwo, a sam swą opieszałością w części temu winien: gorliwy naczelnik wszytko podnieść zdolny". *(Danil.-Lel.* 1820.II.28).

[2] „Potem jechać do Puław w żaden sposób bym się nie nakłonił, bo nie chcę nic mieć do czynienia z książęciem, od którego najdotkliwiej zostałem skrzywdzony przez odmówienie wojażu". *(Danil.-Lel.* 1821.VIII.15).

[3] „Późno, bo w 26 roku zaczęłem się przykładać do prawa i to w Wilnie, gdzie jeden jest tylko jego professor, a żadnej książki w bibliotece; sądź, wiele się mogłem nauczyć. Kazano mi dawać wcale co innego od tego, do czegom się nieco usposobił; biłem się i dotąd się biję jak w lesie bez żadnego przewodnika. Późno do książek niemieckich zwrócony zostałem. W tych nie zawsze wybór zrobić umiałem; zwiedziony przez gazety literackie od najętych przyjaciół, lub zawziętych nieprzyjaciół pisane, niemało na próżno wydałem pieniędzy. Upadała ochota w ich sprowadzaniu, gdy po roku niecierpliwego oczekiwania, ladajakie dostało się dzieło. W tak mozolnej pracy przez lat 6 tyle nie postąpiłem, ilebym za rok w Niemczech skorzystał". *(Danil.-Lel.* 1821.VIII.15).

temingai dirbti, pamatė kitus dirbant, iki šiol šį-tą buvo suradęs iš nežinomų teisės šaltinių, rado kai ką Petrapilyje, dabar ėmė vietoje jų rankioti ir ieškoti, o jų rado apščiai.

Vilniaus bibliotekoj buvo D o g e l i o rankraščiai, tik viena jų dalis tebuvo spausdinta, kita gi visai nesunaudota. Danilavičius ėmė dabar juos skaityti ir tyrinėti; mokiniams jis įkvėpė dokumentų pagarbą, išaiškino, kaip reikia juos rankioti, ieškoti rankraščių ir diplomų, prašė, kad juos gabentų, jeigu galima, jam į Vilnių susipažinti ir prireikus persirašyti.

O tokių tam darbui tinkamų žmonių tarp universiteto lankytojų buvo apščiai. Prie universiteto buvo dvi kunigų seminariji — katalikų ir unitų; ypač naudingi buvo unitai. Jauni seminaristai karštai ėmėsi darbo: kartais dokumentai buvo pas jų tėvus sukrauti, kurie visai nežinojo ir nesuprato jų reikšmės; pasirodo, kad tenai galima susekti tikrą Lietuvos praeitį, jos tikrąją teisę.

Unitų kunigai ir kitu žvilgsniu buvo tinkamesni tam darbui: jie geriau suprato senąją slavų kalbą, pas juos ir jų vienuolynuose daugiausiai buvo sukrauti seniausi Lietuvos aktai, tik kur nors be naudos mėtėsi ar dulkėjo niekam nežinomi.

Vasarą išvažinėję atostogų studentai ėmėsi darbo. Danilavičius atostogų laiku, išgirdęs apie kokį raštų lobyną ar apie nežinomą senovės raštą bei pergamentą, stengėsi aplankyti tą vietą.[1] Žinoma, nevisi norintieji dirbo su gera klotim.

Iš jų yra minėtinas Platonas S o s n o w s k i s, vėliau teologijos professorius; jis grįždavo po atostogų prisikrovęs daugybe slaviškų rankraščių, gautų iš unitų vienuolynų ir bažnyčių, o ten duodavo su noru, kad žinovas ištirtų, kokie lobiai yra užguitose unitų klebonijose, apie kuriuos jie nežinojo. Danilavičiaus vardas jų tarpe buvo žinomas: jis pats unito kunigo sūnus; peržiūrėjęs ir nusirašęs, jeigu reikalinga, grąžindavo tam, iš ko buvo gavęs.

Raštų buvo ir dvaruose. Teisės studentai suveždavo iš visų kampų savo professoriui pergamentus ir diplomus, kurie buvo viename ar kitame dvare, šeimos archyve, o jų išskaityti negalėjo, gi išskaičius jie galėdavo kartais įgyti didesnės, netikėtos reikšmės. Čia Vilniuje juos iššiūrėdavo, tikrindavo, nusi-

[1] *Sidorowicz* III.

rašydavo reikalui esant ir vėl grąžindavo savininkui ar laikytojui. Danilavičius pasidarė geru slavų paleografu.

Arba kitas, kun. Mykolas Bobrowskis, archeologas ir slavų kalbų bei jų tarmių žinovas, tiek daug trankęsis po Balkanus, po slavų pietus, padėjo išaiškinti nevieną iš senų dokumentų, nes buvo raštuose ir tokių pasakymų, kurie tevartojami pas pietų slavus, o jie buvo patekę pas mus per rašytojus, iš pietų slavų atvykusius.[1]

Įrodžius Danilavičiui savo triusu ir darbu, jog sugeba dirbti mokslo darbą, universitetas greitai išrinko jį, o švietimo ministeris patvirtino, jaunesniuoju professorium (adjunktu) 1819. VII. 30.[2]

4. Mokslo pertvarkymas.

1819 m. išėjo naujas įstatymas, kuris kitaip suskaidė mokslo medžiagą universitetuose ir įvedė naujus mokomus dalykus.

Universitete palikta 4 fakultetai, trečias iš jų — teisių ar juridinis. Bet šis įstatymas tesurinko dalykus į vieną, nekeisdamas universiteto organizacijos, taigi jos žvilgsniu liko senasis dorinis-politinis skyrius, pavadintas teisių fakultetu.

Mokslo dalykai buvo šitokie: 1) teisė — įgimtoji, privatoji, viešoji ir tautų arba diplomatika, 2) romėnų teisė, 3) rusų teisė: viešoji, pilietinė, baudžiamoji; prijungtųjų, bet atskiromis teisėmis valdomųjų gubernijų tų pat šakų teisė, pagaliau jų bylojimas, 4) politinė ekonomija, 5) politinė istorija ir statistika.[3]

Panašiai padaryta ir Tartų universitete Pabaltės gubernijoms, kur taip pat padaryta pakeitimai, tik sistemos žvilgsniu programos geriau išlaikytos.[4]

Dabar kai kas pridėta, yra aiškesni reikalavimai. Juk dabar turi būti dėstoma greta viešosios Rusijos teisės, viešoji prijungtųjų provincijų teisė; greta Rusijos pilietinio ir baudžiamojo bylojimo, yra prijungtųjų provincijų bylojimai, taigi prie vienos pagrindinės teisės katedros pridėta dar kita vietos teisė.

Fakultetas esant naujam įstatymui pasiūlė savo nariams

---

[1] *Sidorowicz IV.*

[2] Tarnybos lapas (II dalis).

[3] *PSZ* t. 36, Nr. 27646. — 1819.I.20.

[4] *Pietuchov.* I. 364-5, 403-4.

pasisakyti dėl tų atmainų, ką gali įvesti naujo esamomis sąlygomis. Berods jis naujo duoda maža, bet reikia pasinaudoti.

Danilavičius mokymo dalykais buvo susirūpinęs; jis buvo susipažinęs su teisės mokslų pastatymu Maskvoje ir Petrapilyje, kurį sekti nereikėtų, gaudavo žinių iš užsienio (juk Vokiečiuose buvo jo draugas Ołdakowski); jis matė trukumus pas save, todel pasinaudojo pasiūlymu ir patiekė savo projektą.

Pavyzdžiu jam buvo vokiečiai, kur tuomet išbujojo teisės mokslas. Ten universitetuose dauginama katedrų, didinama teisės dėstytojų skaičius, ten nagrinėjama tas pats dalykas iš įvairių pusių, dėlto šituo keliu eidami, taria, vokiečiai prisigamins teisininkų, kurie galės ruošti naujus gerus teisynus, nes dabar jų gaminti negalima. Danilavičius pastebi ir kitą, dabar malonų jam, reiškinį: Vokiečiai iki šiol užsiiminėjo romėnų teise, kuri esanti pavyzdinga ir tobula, dėlto tai neprileisdavo vietos ar šalies teises tyrinėti, neva dėlto, kad ji nepadėsianti geriems teisininkams prirengti; bet ilgam šita mintis negalėjo išlikti. „Įsigilinę, sako jisai, priėjo prie išvados, jog dabartinė kiekvienos šalies ar tautos teisė yra kilusi iš amžinų tautos įpročių, su jais susijusi nepertraukiamais retėžiais, kad negalima sukurti tobulo teisyno be istorinio, gilesnio buvusiųjų įstatymų tyrinėjimo, dėlto tai ėmė įvezdinėti į universitetus vietos teisės mokslą, darė tat visose apšviestose Europos šalyse, kad nauji teisynai, pastatyti ant amžino pagrindo ir atitinką tautos dvasią, o drauge jos reikmenas, netaip lengva būtų galima keisti. Einant šitąją mintim, dėstant romėnų teisę, būtinai reikia mokinti taip pat visų vietos įstatymų šakų ir nurodyti sijas tarp vienos ir kitos; delto tai Rusų Įstatymams Rengti Komisija, metus senąją minti pagaminti atskirus teisynus prancūzų pavyzdžiu padarytus, griebėsi rinkti vietos teisę".

Vilniaus universitete, einant 1803 m. įstatymu, yra viena vietos (t. r. Lietuvos) teisės katedra — „pilietinė ir baudžiamoji teisė Rusų Imperijoj ir buvusiose lenkų provincijose, prijungtose prie Rusijos". Visa tat dėstė, kiek pajėgdamas, Danilavičius eidamas veikusiu įstatymu. O dabar yra galimybė ir reikalas Lietuvos teisę plačiau dėstyti.

Atsižiūrėdamas į naujus įstatymų pakeitimus, Danilavičius siūlė paskirti vietos (Lietuvos) teisei dėstyti dar vieną žmogų — ar atskirą professorių ar adjunktą, nes esant tiek daug darbo, prisirinkus neapdirbtos medžiagos, vienam žmogui tat būtų ne-

pakeliama, todėl jis siūlė Tartų universiteto tvarką, būtent, kad vienas professorius dėstytų pilietinę, baudžiamąją, viešąją ir bylojimo Rusijos teisę, kitas — tuos pačius dalykus vietos teisėje.

Pirmą sykį jau užtinkame brėkštant pas jį vieną pažymėjimą: „nepaleidžiant niekuomet iš akių, kad reikia atskirti Lietuvos teises nuo senosios Lenkijos tose vietose, kur yra tie skirtumai."[1]

Iš tikrųjų įstatyme tepadaryta maži pakeitimai, dėstoma tie patys dalykai, ką ir pirmiau, tik kitoniškai padalinta darbas, leista turėti daugiau žmonių, bet Vilniuje Danilavičiaus sumanymas taip ir liko sumanymu, naujo žmogaus nedavė, nes ir nebuvo, visas darbas teko jam vienam, ir tai jis kartais turėjo skriausti vietos teisę prieš bendrąją rusų.

1819 — 1820 m. prisidėjo prie fakulteto Oldakowski, dėstąs įgimtąją ir politinę teisę, Danilavičius dėstė baudžiamąją rusų teisę.

1820 — 21 m. Danilavičius dėstė: vietos pilietinę teisę ir pilietinę rusų teisę, tas pats buvo ir 1821 - 23 m.[2]

5. Vilniaus miesto ir universiteto gyvenimas.

Iš Danilavičiaus laiškų sužinome, kaip jam atrodė Vilnius ir universitetas.

Vilnius — tai kultūrinis Lietuvos centras, jos administracijos vidurkis. Politikai bandė daryti iš Vilniaus vieną, o gyvenimas darė kitą. Kiekvienam dirbančiam, galvojančiam ir ką nors kuriančiam reikėjo dirbti pamaži, dėti plytą prie plytos; tekdavo pergalėti kartais menkas kasdienines kliūtis, turėti kasdieninių nesmagumų. Tokių nesmagumų dėl mažmožių buvo ir universiteto gyvenime.

Universitetas nebuvo tąja šventykla, kur visi professoriai tik mokslui tarnavo ir pasaulio gerybių neieškojo. Paskaitos — tai jų uždarbis, pajamų šaltinis, del to ištikdavo dėl jų varžytynių.[3]

Užimą aukštesnę rangą professūroj teikia sau pirmenybės, jie iš aukšto žiūri į jaunesnius docentus ir adjunktus.[4]

---

[1] II dalyje.

[2] *Bieliński* II. 40-4. Bieliński visai nepastebėjo išleistojo 1819 m. įst., jo ir nemini, gal dėlto, kad esminių pakeitimų praktikoj nebuvo.

[3] *Danil.-Lel.* 1819.VI.9.

[4] „ „ 1821.V.1.

Jaunesniems kartais dėl to negalima ir atostogų gauti: vyresniems išvažiavus, jaunesnieji turi sėdėti Vilniuje; taip atsitikdavo su Danilavičium; berods kartais nebuvo jam kur ir kaip važiuoti; kuriems reikalams jį sulaikius Vilniuje,[1] jis atliekamu laiku ruošėsi prie savo kursų, nes negalėjo be žinių pasirodyti prieš savo klausytojus.[2]

Vieningumo ir santarvės universitete ir būti negalėjo. Prisidėjo prie vaidų aštrėjimo ir tautinis profesorių sąstatas: kalbama apie dvi partiji „vokiečių" ir „lenkų"; pirmieji sudarydavę vieningą būrį.[3]

Žinoma intrygos, liežuviai didelę vietą užimdavo savytarpio santykiuose.[4]

Del darbo ir patys mokytojai nevisuomet rodydavo uolumo: vieni neprisirengę ateina į paskaitą, kiti neskubina pradėti savo darbą, ir čia vyriausybės įsikišimas kartais yra reikalingas.

Nepatikdavo, jeigu kas reikalaudavo mokslo darbų. Pav. trukšmą kėlė kolegos prieš Bojanų, kai jis ėmė reikalauti, kad universitetas užsiimtų mokslo darbais, o ne ūkio dalykais.[5]

Pensiją gauti, išbuvus kokį laiką tarnyboj, sudaro svarbų professūros rūpestį.

Nevisų profesorių buvo vienodas medžiaginis stovis, vieni gyveno iš algos, kiti — gaudavo pajamų per šalį. Į juos skersaudavo, jų kišenius iškratydavo kalbose. Ypač į akį puldavo teologai: mat jie gaudavo dar pelningas parapijas, ar kanonijas, kiti sugebėdavo pasididinti pajamas iš atlaidų, pasauliniai gi to turėti negalėjo.

Vilniaus universitetas varžėsi seniai su Polocko jezavytais, kurių kolegiją Rusijos vyriausybė pakėlė į akademiją. Ji laikėsi tik rusų caro malone, o tat buvo neilgam. Jie teikė ištikimus caro valdinius, bet stačiatikius traukė į katalikus; kai pamatė šitą, tai ėmė imti atgal privilegijas, o paskui visai ją uždarė.

Iš pradžių būdavo literatinė polemika tarp tų dviejų mokyklų — Polocko Akademijos ir Vilniaus universiteto, paskui varžytynės ir toliau nuvedė.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1821.VIII.15, 1822.VIII.27, 1823.VII.11.
[2] „ „ 1819.X.16, 1819.XII.19/31, 1821.VIII.15.
[3] „ „ 1821. I.9.
[4] „ „ 1819.X.16, XII.19/31.
[5] „ „ 1820.I.21.

Akademija, norėdama pritraukti jaunimo, pigiai ėmė dalinėti daktaro laipsnius (nuo 1814 m.); Vilniuje ėmė juokais pasakoti, jog akademijoj duoda tuos laipsnius ir tiems, kurie kartais nemoka skaityti.[1] Tai šitą teisę atėmė jiems vyriausybė 1819 m., o 1820 m. visai uždarė Polocko akademiją.

Pavažinėjus po Lenkiją ir Rusiją, Danilavičiui teko susipažinti ir su anų šalių studentais: jis peikia Rusų studentus, gal kiek esą geresni Varšuvos, bet Vilniuje studentai dirbą, neseką vokiečių buršus, o tat jam buvo maloniausia.[2]

Danilavičius nedalyvavo viešame politiniame gyvenime, bet sekdavo jį, jo informacijos būdavo negausios, bet trumpos, aiškios ir tikslios; parašydavo savo draugui apie tat, ką visi kalbėjo.

Jis rašė, pav., baudžiavų naikinimo klausimu, jog 1821 m. caras uždraudė apie tat kalbėti,[3] jog ištikęs didelis skandalas, kai vienas dvarininkas pasipriešino valdininkų sauvalei, dargi primušė su savo žmonėms dragonus,[4] jog darant didelius kariuomenės manėvrus pabrango javai, Lietuvos dvarininkai džiaugiasi, o valdininkai norėtų, kad jie atpigtų, nes javai neužderėjo;[5] arba aprašo vieną poną Ilinskį, kuris paradavo savo devatkyste po visas bažnyčias[6] ir t. t.

Kartais būdavo žinučių ir apie aukštesnių biurokratų elgimąsi: Korsakovas norėdamas įtikti carui prašė bajorų seimelio paremti Biblinę Draugiją, caro palaikomą, delto baisiai užpyko, kai bajorai jo pasiūlymą atmetė.[7]

Žinoma, neretai rašo apie tą ar kitą mergelę, kuri jau ištekėjo ar dar ne.

Būdamas Vilniuje vesti negalėjo, tuo tarpu jis turėjo rasti ir rasdavo paguodą savųjų draugų tarpe.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1819.IV.9.
[2] „ „ 1821.I.9.
[3] „ „ 1821.VIII.15.
[4] „ „ 1822.VIII.27.
[5] „ „ 1821.VII.
[6] „ „ 1822.VIII.27.
[7] „ „ 1821.II.12.

6. Įtemptas darbas.

Dabar prasidėjo pas Danilavičių gyvas įtemptas darbas — Lietuvos ir jos teisės istorijos srityje; dirbo jis pats, įtraukė į jį ir kitus; greitai sulaukė iš šalies naujos paspirties: padėjo jam L e l e w e l i o lenkų istoriko atvažiavimas; tik dabar Lelewelis atvyko nebe pradedąs mokslininkas, o turįs vardą. Besivaržydamas su Onacevičium dėl katedros, Lelewelis paėmė viršų; vėlesnės kartos, jį girdamos, Onacevičių nustumdavo į šalį, šitą gabų mokslininką, užsiimantį Lietuvos istorija.[1]

Prie Lelewelio atvykimo į Vilnių prisidėjo ir Danilavičius, tik jam išėjo nemalonumo — teko susidurti del šito su Onacevičium. Gal ir buvo priežasčių aną palaikyti. Onacevičius žadėjo, ketino imtis darbo ir prie Lietuvos Statutų, bet maža tepadarė.[2] Lelewelis jau yra parodęs darbų: jis yra rašęs, daug žadėjo ir ištesėjo, mokėjo rausties archyvuose, be to žmogus su iniciatyva ir nepriklausomo būdo.

Onacevičius paskutinėj valandoj subruzdo, buvo parašęs konkursinį darbą, tarė, jog laimėsiąs. Bet sąlygos jam laimėti buvo sunkios: del Lelewelio ėjo plati agitacija, jaunimas rūpinos juo ir prašė profesorių jį rinkti; rektorius, dalis profesūros ir masonai jį palaikė; Onacevičiui, jo neišrinkus, tektų išvažiuoti iš Vilniaus; kur dėsis, jau vedęs? Ruošiasi ieškoti užtarimo. Rūpindamasis gauti katedrą, ieškodamas paspirties, buvo nuvykęs į Pulavus, į Petrapilį, bet be naudos; visai neturi pinigų, o čia pakeliui archyvuose nesiliaudamas ieško medžiagos Lietuvos istorijai.

Rektorius aiškiai pasisakė prieš Onacevičių.[3]

Lelewelis atvažiavo su naujomis žiniomis, su nauja medžiaga. Jis, kur galėdamas, įeidavo į archyvus, ištraukdavo iš ten naujų dalykų, pav. Porycke pas Czackį, Pulavuose pas Czartoryskį, ar Varšuvoj, kurioj nenorėjo jo įsileisti į universitetą, dirbo jam prieinamuose archyvuose. Jam čia kelią į dokumentus parodė Matas K o z ł o w s k i: „ten, sako jisai pats, prakaituota kakta ankštose Krokuvos vyskupo palociaus cėlė-

---

[1] *Modelski*, Sprawa.
[2] *Danil.-Lel.*
[3] *Ten pat.*

se, atidarinėjant raštų prikrautus pakus, po kits kito išimdamas iki dugno iššiūrėjau, iš jų išrašinėdamas".[1]

Dar pirmiau Danilavičius susirašinėjo su Lelewelių del Lietuvos Statuto rankraščio, esamojo Varšuvoje. Lelewelis gal būti tarė, jog reikės jam pačiam tuo užsiimti, bet greitai įsitikino, jog jis nepajėgs, jog tai ne jo sritis, be to per mažai turi surinkęs medžiagos, o ir senosios rusų kalbos nepakankamai mokąs, tai liovėsi tat daręs ir visame padėjo Danilavičiui, taip pat kaip šis padėjo Leleweliui jo srities darbuose.

„Atvykęs į Vilnių, sako vėliau Lelewelis, atidaviau Ignui Danilavičiui visą, kas lytėjo Lietuvos Statutą. Jis ruošė jų leidimą, taipogi dirbo prie lietuvių-rusų kronikų".

Fakultete atėjus eilei skelbti premiją teisės dalykams, Danilavičius kartu su Leleweliu patiekė šitokią temą: kokios įtakos galėjo turėti romėnų teisė lenkų ir lietuvių įstatymams? Šituo klausimu buvo kilę ginčai tarp Czackio ir Bandtkies, tai dabar šį klausimą pastatę nuvedė jį į tikrąją vietą. Tam buvo parašyta du darbu — Aleksandro Mickevičiaus ir Prano Morzes.[2]

Patys būdami kūrėjai, ragindami ir mokindami kitus, darė pažangą. „Mokindami kitus, sako Lelewelis, patys mokinamės. Pirmieji metai eina geriau, kiti jau sunkiau. Patyrė, ar tą patį turėjo patirti ir Danilavičius".[3]

Lelewelis buvo atsivežęs į Vilnių naujus lenkų teisės šaltinius — Vislicos Statutą ir Mazūrų įstatymų vertimus; rengdamas juos spaudai, nevienam dalyke klausėsi Danilavičiaus patarimo, o Lelewelis padėjo jam kaiką išaiškinti ir gauti medžiagos lietuvių teisėje. Ilgam laikui susidarė jų draugavimas, minčių pasikeitimas, ėjimas pagelbon kits kitam; kelio kits kitam nepastojo, darbo sferos padalintos, abu buvo užsidegę grynai moksliška darbo puse. Abiem padėjo archeologas ir slavistas kun. Bobrowski. Trumpą laiką tebuvo pradėjęs Kremenčiuje dirbti Lietuvos teisei, Ołdakowski, dabar nuėjęs į bendrąją teisę, į ją nesikišo; džiova neilgam teleido jam būti Vilniuje ir greitai po to nuvedė į kapus.

---

[1] *Lelewel*, Przygody 16.

[2] *Lelewel*, Przygody 35. (Išspausdinta anų darbas „Dziennik Warszawski" 1825 ir 1826 m.).

[3] *Lelewel*, Przygody 22-3.

Danilavičius padėjo Lelewèliui jam leidžiant Vilniuje lenkų ir mazūrų teisės šaltinius, padėjo daryti korrektūrą,[1] o iš kitos pusės anas padėjo Danilavičiui jo darbuose.

Danilavičiui buvo naudinga Lelewelio pagelba, nes jis palengvino gauti medžiagos iš Varšuvos ir Poznanės, su juom buvo galima pasitarti del leidimo, paaiškinimų, teoriškos pusės. Kartais šis padėdavo jam, rašydamas draugiškai jo darbų recenzijas ir kritikas, nes išbujojus Lenkijoj nešvariam puolimo būdui, naujo originalaus darbo niekinimui, reikėjo padėti kits kitam; abu tat atjautė ir suprato.

Danilavičiui prasidėjo vaisingas gyvenimo laikotarpis. Trumpu laiku bedirbdamas Vilniuje, važinėdamas po Lietuvą, surado gausybes autentiškos medžiagos Lietuvos istorijai ir jos teisei, kad nuo to laiko tegalėjo prasidėti mokslinė jos istorija.

Ką surasdavo, ką buvo ištyręs, tai skelbdavo tuojau, o nebaigtus daug vėliau, dar patyrinėjęs. Dabar daug dalykų jam atrodė kitaip, negu iki šiol; tamsybė daugeliui dalykų ima nykti, kitur vos brėkšta aušros spinduliai; įsitikino, kad teisės istorijoj teisinga ne tai, ką skelbė Czackis ir kiti, istorijoj tikra ne tas, ką rašė Stryjkowski, Kojałowicz, Schlötzer, Narbutas ir k.

Jis dirbo ne tik politinės ir teisinės praeities tyrimui, jis prisidėjo prie esamųjų įstatymų sutvarkymo — autentiško jų teksto, jų rinkimo, jų vertimo į rusų kalbą.

Kiekvieną jo dirbamą mokslo sritį iššiūrėsime skyrium.

7. Ištrėmimas iš Vilniaus.

Danilavičius buvo įsivaręs ir įsitempęs į savo darbą: rinkti aktus ir raštus Lietuvos senovei nušviesti. Tas darbas turėjo geros kloties, nes surado daug nežinomų dalykų; atsirado pažinčių su ištisa eile žmonių. Staiga visa tat nutraukta. Netikėtai jam prasidėjo visoj Lietuvoj politinės bylos, prikibo ir prie jo, nors politikos nevarė. Bet esmėje negalima atskirti jo darbo nuo slaptų politinių studentų draugijų darbo. Jisai ir jo draugai savo mokslu, tyrinėjimais gaivino Lietuvos patriotizmą, rodė Lietuvos praeitį, kuri nebuvo panaši į dabartį; jaunimas, tat girdėdamas ir įsitikinęs, norėjo atgaivinti senovę. Vieni iš jų

[1] *Lelewel*, Przygody 39.

patys renka istorinę medžiagą ir folklorą, eina į liaudį, platina žmonių tarpe švietimą, vakaruose ir viduryj bando tat daryti lietuvių kalba, rytuose — lenkų, kiti rūpinasi politine to klausimo puse — numesti caro jungą, gal dar ne tuoj, o tik ateityj, patys pasitaisę, tapę geresniais, negu jų tėvai, kurie delto ir buvo praradę nepriklausomybę.

Jaunimo tarpe atsirado slaptų draugijų įvairiais vardais ir tikslais. Rusų vyriausybė, matydama sau gresiantį nuo jų pavojų, pradėjo dalyvius gaudyti ir bausti. 1823 m. visoj Lietuvoj prasidėjo politinės bylos — visose gimnazijose ir universitete. Ir atsargieji žmonės, kaip Bulharynas (Bulgarin), veikiąs jau nebe lenkų, o rusų kalba ir dvasioj Petrapilyje, iš tolo kratėsi nuo vilniškių, sako, jam ramiau būsią.[1]

Iš pradžių nebaisu atrodė tos slaptos draugijos. Kol tyrinėjimą darė universiteto vyriausybė, tai ji nieko baisaus nesurado, tesusekė vos nedidelius prasižengimus ir vieną kitą už tat nubaudė. Rusų vyriausybei to neužteko, ji sudarė kitą tardomąją komisiją, grynai politinę, Novosilcovo vedamą, kuri suprato kitaip pavestąjį jai uždavinį: įrodyti, kad inteligentijai statomi kiti reikalavimai, kad liberalizmo gadynė jau praėjo. Į tą komisiją įėjo Šlykov (policmeisteris), Botvinka (prokuroras), Laurinavičius (tarėjas) iš vietos dvarininkų, Baikovas. Kaikurie professoriai ir rektorius, vis bailesnieji, tuojau suprato viršūnių pasikeitimą: ėmė pataikauti rusų vyriausybei, išdavinėti savo pažįstamus, net draugus ir įskundinėti juos.

Professorių tarpe nebuvo įkliuvusių į slaptas studentų draugijas, bet jų tarpe surado neištikimų, kurių dvasia buvo nepakenčiama ir pavojinga rusų politikai Lietuvoje. Ir delto atstatė kaip tik žymiausius iš jų: Danilavičių, Lelewelį, kun. Bobrowskį, filosofą Goluchowskį, nes žadino jie mintį ir lavino protą.

Kuklus Danilavičius pateko į neištikimuosius šiuo būdu: jisai, laiduodamas už vieną teisėją, savo prietelių, laisvai įsikalbėjo su Laurinavičium, kurį laikė doru ir sau artimu žmogum; Danilavičius su juo besikalbėdamas prasitarė, jog komisija nesilaiko įstatymų, jog perskaudžiai nubausta mokiniai. Laurinavičius, tat išgirdęs, pasiskubino įskųsti Danilavičių Novosilcovui, gal dar ir nuo savęs ką pridėdamas. Novosilcovas padarė iš to savo išvadas: neradęs nė reikalingu paties Danilavičiaus

[1] *Sliwiński*, Lelewel 150.

atsiklausti, nė patikrinti gautų žinių teisingumą, jau įsitikino, jog jo Vilniuje palikti negalima.[1]

1824 m. rugsėjo 14 (27) caras, eidamas Novosilcovo raportu, padarė kas dėl jo ir kitų neištikimųjų professorių savo sprendimą; esant jų įtakai žalingai, delto negalint Vilniuje palikti, iš ten juos išvaikė: Lelewelui leido grįžti į Lenkiją, kun. Bobrowskį — atiduoti dvasinės vyriausybės globai, bet pašalinus iš Vilniaus, Danilavičiui leidžiama pasirinkti sau vietą tik už Lietuvos sienų (ne „lenkų gubernijose"), tas pat paskirta filosofui Gołuchowskiui.[2]

Del šitų bylų vėliau buvo rašęs Lelewelis Europinei spaudai, yra vėliau pasirodę poezijos ir istorijos raštų apie tuos įvykius. Visa tat — prasidėjusios Vakaruose ir Rusijoj reakcijos pasekmė. Kovos su liberalizmu prasidėjo visoj Rusijos imperijoj, visuose universitetuose, o Lietuvoje tat nustelbė kitas kaltinimas, būtent: noras atsiskirti nuo Rusijos. Ir konservatyviai Lietuvos klodai buvo patenkinti, kol vyriausybė kovojo su liberalizmu, masonais ir slaptomis draugijomis. Rusų vyriausybės represijos Lietuvoje ėjo toliau, negu tikrojoj Rusijoj: ji kovojo dar prieš Lietuvos separatizmą, ko Rusijoj negalėjo būti.

Rusų vyriausybė gal ir delto daugumą neskaudžiai nubaudė, nes tik ištrėmė, kad tarė, jog prisidėję prie slaptų draugijų esą pavojingi tik Lietuvoje, išvaikius juos po visus Rusijos užkampius paliuosuojama Lietuva nuo pavojingo, separatistinio gaivalo, o Rusijai dar galima iš jų gauti naudos: tai inteligentinės jėgos, būdamos Rusijoj, jai galės ir turės dirbti, niekame jai nepakenks. Delto daugelis žymių Vilniaus jėgų užimdavo nežemas ir kartais net įtakingas vietas rusų administracijoj. Nevienas jų vėliau Rusijoj pasiliko, ištirpo rusų jūroj, veikė su jais prieš kitus svetimtaučius Rusijos naudai, ypač tat atsitikdavo su tais, kurie liko vieni, be savo tautiečių, draugų, be savo šeimynų.

Danilavičiui ištrėmimas buvo netikėtas, nes kaltu nesijautė, bet jo neklausinėjo; ištrėmė delto, kad jis — žymus Lietuvos mokslininkas, nors svetimas politikai, bet nepataikaująs.

Šita staiga pertraukė mokslo darbą. Lelewelis tuo laiku leido „Lenkų ir mazūrų įst. knygas". Danilavičius padėjo jam

[1] *Lelewel* Novosilcow 132—3.

[2] Ten pat, 141—5 p.

prižiūrėti spaudos, daryti korrektūrą, pabaigė tą darbą laiku, spalių 15 d. Lelewelis turėjo kur nuvažiuoti, į Lenkiją; ir į kelias dienas, surinkęs biblioteką, jisai apleido Vilnių.[1]

Danilavičiui reikėjo rūpintis rasti gyvenamąją vietą ir darbą. Jis skolintais pinigais vyko į Petrapilį, ten patirti, paieškoti. Išvažiuodamas visas knygas ir rankraščius sudėjo į pakius ir sukrovė pas Zavadzkį.

Į Vilnių vistiek negrįžo, tai vėliau rankraščius jam persiuntė į naująją jo vietą, bet knygos vis liko.

Iš knygų kelionei tepasiėmė vieną Šventrašti.[2]

V.

Svetur.

1. Antroji kelionė į Petrapilį (1824 m.).

Danilavičiui buvo tai didelis smūgis — išsikelti iš Lietuvos, negalėti joje dirbti ir rankioti medžiaga, apleisti Vilniaus archyvus ir bibliotekas, kada darbai pradėti ir nebaigti; be to atsirado rūpesčių del pragyvenimo. Jis vyko į Petrapilį (1824. X.). Matyti didelio pikto jo darbuose nerado, gal buvo pažįstančių jo mokslo darbus.

Rusų inteligentija, nors dauguma valdininkai, kitaip žiūrėjo į visą tą ištrėmimą, ypač nematė nieko pikto tie, kurie buvo nepatenkinti reakcinė valdžios politika; delto pažįstami ir nepažįstami padėdavo jam, stengėsi palengvinti jo likimą. Danilavičiui gyventi Petrapilyje neleido, bet greitai gavo paskyrimą professorium į kitą universitetą (1825. I.); paskyrė jį į Charkivą diplomatijai (tarptautinei teisei) dėstyti. Buvo tai Ukrainos universitetas, toli nuo kultūros ir dvasios centrų. Greitai po to (II. 3) išvyko į paskirtą vietą.[3]

Važiavo per Maskvą; sustodamas čionai norėjo pasinaudoti turtingais Maskvos archyvais, galėjo juose daugiau surasti, negu matė lankydamas ją prieš penketą metų. Dabar jau buvo mokslininkas, turįs žinių ir vardą. Ypač gerai sutiko jį rusų inteligentija, vaišindama ir kviesdama pas save; dideliu širdingumu atsižymėjo literatai.

---

[1] *Lelewel* Przygody 39.
[2] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11, 1826.XII.11, 1827.V.10.
[3] *Danil.-Lel.* 1825.III.8.

prižiūrėti spaudos, daryti korrektūrą, pabaigė tą darbą laiku, spalių 15 d. Lelewelis turėjo kur nuvažiuoti, į Lenkiją; ir į kelias dienas, surinkęs biblioteką, jisai apleido Vilnių.[1]

Danilavičiui reikėjo rūpintis rasti gyvenamąją vietą ir darbą. Jis skolintais pinigais vyko į Petrapilį, ten patirti, paieškoti. Išvažiuodamas visas knygas ir rankraščius sudėjo į pakius ir sukrovė pas Zavadzkį.

Į Vilnių vistiek negrįžo, tai vėliau rankraščius jam persiuntė į naująją jo vietą, bet knygos vis liko.

Iš knygų kelionei tepasiėmė vieną Šventrašti.[2]

V.

Svetur.

1. Antroji kelionė į Petrapilį (1824 m.).

Danilavičiui buvo tai didelis smūgis — išsikelti iš Lietuvos, negalėti joje dirbti ir rankioti medžiaga, apleisti Vilniaus archyvus ir bibliotekas, kada darbai pradėti ir nebaigti; be to atsirado rūpesčių del pragyvenimo. Jis vyko į Petrapilį (1824. X.). Matyti didelio pikto jo darbuose nerado, gal buvo pažįstančių jo mokslo darbus.

Rusų inteligentija, nors dauguma valdininkai, kitaip žiūrėjo į visą tą ištrėmimą, ypač nematė nieko pikto tie, kurie buvo nepatenkinti reakcinė valdžios politika; delto pažįstami ir nepažįstami padėdavo jam, stengėsi palengvinti jo likimą. Danilavičiui gyventi Petrapilyje neleido, bet greitai gavo paskyrimą professorium į kitą universitetą (1825. I.); paskyrė jį į Charkivą diplomatijai (tarptautinei teisei) dėstyti. Buvo tai Ukrainos universitetas, toli nuo kultūros ir dvasios centrų. Greitai po to (II. 3) išvyko į paskirtą vietą.[3]

Važiavo per Maskvą; sustodamas čionai norėjo pasinaudoti turtingais Maskvos archyvais, galėjo juose daugiau surasti, negu matė lankydamas ją prieš penketą metų. Dabar jau buvo mokslininkas, turįs žinių ir vardą. Ypač gerai sutiko jį rusų inteligentija, vaišindama ir kviesdama pas save; dideliu širdingumu atsižymėjo literatai.

---

[1] *Lelewel* Przygody 39.
[2] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11, 1826.XII.11, 1827.V.10.
[3] *Danil.-Lel.* 1825.III.8.

ir nuo to, koks buvo mokslo globėjas. Pavyzdžiui, kartais esamieji professoriai prisimindavo įstatymų duotąją universiteto autonomiją ir prikaišiodavo Danilavičiui, būk jis esąs paskirtas šviet. min. Šiškovo, o ne fakulteto rinktas.

O kartais būdavo laikų, kada ir fakulteto sudaryti nebuvo galima del žmonių stokos, pav., nebuvo iš ko rinkti dekaną, sekretorių.

Į naują žmogų, vyriausybės paskirtą, dargi aukštesne ranga, draugai skersaudavo, nors Danilavičius vengė užimti aukštas, garbingas vietas, tik spiriamas jas priimdavo.

1828 m. fakultetas rūpinos paskirti sekretorium Danilavičių, nes iki šiol dėl žmonių stokos reikėjo jį skolinti iš literatinio fakulteto (1826, 1828), tai Danilavičius ir buvo sekretorium 1829 m.[1] Kartais būdavo dekanu; vieną sykį vyriausybė buvo stačiai jį paskyrus,[2] kartais gi būdavo dekanu iš rinkimų.[3]

Studentams stipendininkams prižiūrėti iš professorių buvo skiriamas tam tikras inspektorius, jis gaudavo tam tikrų teisių, priedermių, lengvatų, priedą prie algos. Buvo tokių, kurie mėgo tą vietą.

Nuo 1822 m. tokiu inspektoriu (inspektor kazionnokoštnych studentov) buvo P a u l o v i č (bene serbas iš Vengrijos), kuris kaikam rodėsi menko mokslo ir būdo žmogus (kiti aukščiau jį vertino). 1826 m. jis išėjo į dimisiją, tai taryba išrinko į jo vietą Danilavičių. Tas griežtai atsisakė: neturįs tam gabumų, nepakankamai mokąs rusiškai, užsiėmęs kitais darbais, neturįs savo ekipažo, o jis taip reikalingas Charkivo studentams lankyti.

Tuomet globėjas priėmė jo atsisakymą[4] ir paskyrė Baikovą, ekstraord. prof., nors įstatymu į inspektorius tegali būti renkamas tik iš ordinarinių.[5]

Mokslo apyg. globėjas Perovskis (1825—1830 m.) prašė panaikinti profesūros renkamumą ir jam praplėsti teises, nes universitetas del stokos mokslininkų neparinks tinkamų; vyriausybė sutiko ir jam leido professorius skirti. Antras Perovskio reikalavimas, atitinkąs vyriausybės politiką, — kad universi-

---

[1] *Bagaliei* II, 359—360.
[2] *Danil.-Lel.* 1827.III.19.
[3] *Danil.-Lel.* 1826.V.22.
[4] *Danil.-Lel.* 1826.XII.11.
[5] *Bagaliei* II, 364—5, 185.

tetas palaikytų ir mokintų tikybos, kad eitų prieš bedievystę, palaikytų rusų kalbą, kad pirmiausia professoriai išmokintų studentus — klausyti vyriausybės.

Pirmiau fakultetai patys pakeldavo professorius į aukštesnę rangą; panaikinus gi autonomiją, apie ją niekas neužsimina, professoriai patys kreipiasi stačiai į mokslo globėją, kad juos pakeltų, arba jam skundžiasi, kad taisyklės nepildamos. Pav., vienas skundžiasi, jog Danilavičius neturįs daktaro laipsnio, o jį išrinko ordinariniu professorium.[1]

Danilavičius turėjo užimti ne tą katedrą, kurios norėjo, o tokią, kuri buvo laisva.

Caro liepimu galėjo jis pasirinkti vietą gyventi kur nori, tik ne Lietuvoje, ir ne Petrapilyje. Jis pasirinko Charkivą ir užėmė tuo laiku tenai neužimtą, dar vakantinę ordinarinio professoriaus diplomatikos katedrą (1825).

Tik atvykęs tesužinojo, jog su jąja sujungta kita — politinės ekonomijos, o kaip tik jąja jis nebuvo užsiėmęs. Nespėjo apsižiūrėti, jau į 5 dieną draugai reikalauja, kad abu kursu tuoj pradėtų skaityti ir baigtų per 3 mėn., kad jį skaitytų rusų kalba, nes su lotynų kalba, kaip siūlė Danilavičius, nėra apsipratę studentai. Danilavičius buvo nusiminęs. knygų rusų kalba nėra, svetimomis išpardavęs Vilniuje. Jis ėmė rūpintis, kad pasiliuosavus.[2] Ir tikrai, jam to kurso neteko skaityti. Tais pačiais metais taryba prašė pervesti prof. Danilavičių į rusų teisės katedrą, kurios kursą jis buvo skaitęs Vilniuje per 10 metų, tuo labiau, kad jis norėjo pradėti vietinės prijungtųjų lenkų sričių teisės kursą, kurios mokėjimas einant įstatymu apie mokslo laipsnius buvo privalomas. Galų gale pavyko pasiliuosuoti nuo svetimo jam dalyko, taipogi nuo statistikos, ir jam pavedė Rusijos ir provincijos teisės katedrą. O tai buvo platus dalykas. Jis skaitė „pilietinę teisę" ir bylojimą, sekdamas Veljaminovo-Ziornovo knyga su paaiškinimais iš savo užrašų, be to pridėdamas atskirus įsakymus prijungtoms gubernijoms ir sritims (tai reiškia Lietuvos Statutą), baudžiamąją teisę skaitė iš savo užrašų", sekdamas Henke.

Žinoma ir Danilavičius pamatė, jog Charkivo universitete mokslai stovi neaukštai; patys professoriai nėra atsidavę dar-

[1] *Bagaliei* II, 168—198, 200, 347.

[2] *Danil.-Lel.* 1825.III.8.

bui, kartais gi nesugeba jo dirbti; jis gi neketina eiti jų pėdomis; dėstomąjį dalyką turi mokėti pats mokytojas, o tam reikia dirbti, ir jis dirba sąžiningai. Vilniaus tremtinys[1] dirbo rusų mokslui.

Ilgainiui pamatė, jog viso mokslo jis vienas nepakels, jog nėra tinkamos profesūros, studentai nepasiruošę, o ir vyriausybė nemokanti mokslo kelti.

Studentai nepanašūs į vilniškius; tenai prieš stodami į universitetą jie gaudavo pakankamą mokslą gimnazijose, ir be to kvosdavo juos įstojant į universitetą. Ir čionai buvo daroma kvotimai, tik mokiniai ateidavo nepasiruošę: nors Ukrainoj buvo pristatyta gimnazijų, jose mokinių pilna, tik mokytojai netinkami.

Danilavičius įsitikino del šito, pats patekęs į komisiją kvotimams daryti. Būdavo tokių atsitikimų, jog beveik beraščiai norėdavo eiti į studentus. Ir daugybė tokių nemokalų ateidavo į kvotimus.[2]

Laukti, kad gimnazijose būtų geri mokytojai, negalima, nes bausdami siuntė į mokytojus tuos studentus, kurie blogai mokinosi; kas blogai elgėsi, tai paskirdavo į mokytojus, o jeigu kas nevažiuodavo, tai jį siųsdavo į paskirtą vietą etapu, kaip kokį areštuotą.[3]

Esant menkam studentų mokslui, reikia kitaip jiems ir dėstyti, negu buvo daroma Vilniuje. Studentai patys nemoka užrašyti paskaitų, pats professorius turi jiems padiktuoti, ką reikia užrašyti.[4]

„Galiu, sako, kurso viduryj pasakyti amen, ir patikės mano evangeliški klausytojai, jog kursą pabaigiau.

„Rudens ir pavasario balos būtinai sudaro purvynių atostogas.

„Galėčiau net nustatęs sąsiuvus parodyti, nuo ko iki kol kiekvienoj paskaitoj turi pramokti.

„Pripratimas ruošties į kiekvieną paskaitą yra bergždžias darbas, nes tą, ką pasakysi klasėj, o į sąsiuvą neįrašysi, atšoks kaip žirniai į sieną. Galima drąsiai „baidyki byt“ (niekus

[1] *Danil.-Lel.* 1827.III.19, 1825.VII.4.
[2] *Danil.-Lel.* 1826.VIII.31, XII.11.
[3] *Danil.-Lel.* 1825.IX.26.
[4] *Danil.-Lel.* 1825.IX.26.

plepėt), nes jaunimas sako: ar reikia tą visą paimti, kas vandeniu plaukia".[1]

„Studentai labiau atsidavę girtavimui ir pasileidimui, negu mokslui, arba tinginiauja.

„Jiems suvaldyti yra universiteto policija: inspektorius, du jo padėjėju, keturi pedeliai, vienas vyr. pedelis, vienas ekzekutorius ir keliolika atitarnavusių kareivių, visi jie negali išdykėlių suvaldyti. Kuone kas savaitę išmeta iš universiteto paleistuvius ir šulerius, bet tat į kitus neveikia, nes neturi prisirišimo prie mokslo ir darbštumo, kas yra geriausiu stabdžiu.

„Jeigu ne laipsniai, nė vieno studento neturėtume. Didžiuojas magisteris išsiuvinėta professorių apykakle, tokius pat drabužius gauna ir kandidatas.

„Kas yra baigęs trijų metų kursą ir, jeigu tuo laiku bus bent dalį kokio kurso išklausęs, jau yra mandrus. Nenusižemins, kad nueitų kuomet nors į paskaitas, ypač į tas, kurios nevisos bus skaitomos, trejetą metų išbus mieste, kaip tikras studentas lankydamas visus užkampius, ir geriau pažįsta miesto statistiką, negu savo dalykus.

„Šaukiu ant tokios netvarkos, bet man atsakė: įlindo į svetimus šiaudus ir šlama."[2]

---

[1] — „Mogę w środku kursu powiedzieć Amin i uwierzą moi ewangeliczni słuchacze, że kurs skończył.

Jesienne i wiosenne błocko *Dreckferien* koniecznemi czyni.

Mógłbym nawet raz założywszy tetradi pokazywać tylko na każdej lekcyi skąd dokąd *pensa* nauczyć się powinni.

Przywyknienie gotowania się na każdą lekcyą jest próżnym mozołem, bo, co powiesz w klassie, a w tetradi nie wciągniesz, jak groch na ścianie przepada. Można śmiało байдыки быть bo młodzież mówi: Чы все то теѣ переимать що на воду плыве. *(Danil.-Lel.* 1826.V.22.).

[2] „Gdyby nie stopnie, ani jednego nie mielibyśmy ucznia.

Pyszni się magister wyszywanym profess. kołnierzem; toż odzienie i kandydata spotyka.

Jak tylko kto kurs trzechletni skończył, i choć urywek w tym czasie jakowego wysłuchał przedmiotu, już jest mądrym. Nie uniży się, aby na lekcye kiedyś zajrzał, mianowicie te, które nie całkiem dawane były, — lat trzy posiedzi w mieście, jako aktualny student, na źwiedzaniu wszystkich kątów, i wyborniej zna statystykę miasta, jak własne przedmioty.

Gardłowałem na ten bezporządek, ale mi odpowiedziano: Улизъ у чужую солому, да и шелеститъ. *(Danil.-Lel.* 1826.V.22.).

Žinoma, tai Danilavičiui buvo ne Vilnius, pamatęs skirtumą tarp jo ir Charkivo, dar labiau juo gerėjosi atsiminimuose. Vėliau supratęs, kad čia kitos darbo aplinkybės, darėsi nuolaidesnis, netaip smerkė visus studentus, įsitikino, kad yra išimčių, kad dargi jis pats jas sudarė.

Ar šiaip ar taip Danilavičius Charkivo universitete buvo tai tvyskanti žvaigždė. Buvę anų laikų studentai prisimena Danilavičių: viso universiteto nuomone — tai labai mokytas, gerai pažįstąs teisės teoriją ir praktiką professorius; studentai lankė jį, gerėjos paskaitomis, mėgo jo klausyti;[1] dargi eidavo klausyti ir tokie studentai, kuriems jo paskaitos buvo nepriv ilomos. Jautė, jog dar nelaisvai kalba rusiškai,[2] bet visiems buvo suprantama, jog negalėjo pramokti, ir del kalbos klaidų jam nesmagumų nebūdavo.

Charkive privaloma mokymo kalba buvo rusų; iki šiol Danilavičius jautėsi nėsąs perstipras toj kalboj, tai iš pradžių turėjo jos mokintis. Mokintis tos kalbos teorijos ir praktikos, žinoma, užima daug laiko, skundėsi jis laiške vienam savo draugui.[3]

Rusų vyriausybė vartojo visokių priemonių, kad pakėlus universiteto darbų mokslingumą ir žinoma kartu padidinus sostui ištikimumą. Tam ir buvo įvesta griežta universitetų kontrolė.

Professoriai prieš skaitysiant turėjo siuntinėti savo kursų konspektus į Petrapilį ministerijai, kad ji galėtų patikrinti.

Bet ir tenai nevisame nusimanydavo; atsitikdavo, kad kas laikoma buvo nevykusiu dalyku Charkive, Petrapilyj buvo išgirta.[4]

Vietoj tą universitetą prižiūrėdavo globėjas, kuris spaudė rektorių, o tas veikė professorius.

Kartais tasai gyvas priežiūros darbas biurokratų rankose virsdavo vien tik laiko gaišinimu kitiems. Negalint ar nenorint vienam žmogui nešti atsakomybę, tekdavo suseiti fakultetui ir sėdėti. Ir delto daug pasitaikydavo posėdžių, kartais 3 — 4

---

[1] *Bagalieį* II, 577-8, 621.
[2] *Bagalieį* II, 1112-13.
[3] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11.
[4] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11, 1828.I.28.

dienas į savaitę, kartais tą pačią dieną tekdavo susirinkti du sykiu.[1]

Del to universitete tikro šeimininko kartais ir nebūdavo. Sykį naujas globėjas norėjo susipažinti su universiteto įstaigomis, ėmė teirautis, tai pasirodė, kad niekas tuo nesirūpino, nieko nežinojo.[2]

O nuo globėjo daug pareidavo. Buvo tokių, kurie daug buvo prisidėję prie universiteto klestėjimo. Charkive minėjo Potockį, jo steigėją ir rūpintoją, kuris įdėjo savo turto, darbo vietoje ir užtarimo Petrapilyje. Gal būti jisai jau būdamas Petrapilyje išrūpino Danilavičiui vietą Charkive.[3]

Kitas globėjas Perovskis, Razumovskio pavainikis, galėtų daug ko padaryti, bet rodos mažai veiklumo terodė.[4]

Rektorius keičia, pasitaiko ir energingų, bet ar išvalys vortinklius? O ir sunku būtų tat padaryti, neturint Charkive gabių, nusimanančių žmonių; gal tik išvaizdą pakeis?

Pamaži augo professoriai; atsirado naujų, jaunesnių, bet nevisuomet geresnių. Tuojau jie pradėjo kovą prieš senuosius.[5]

Danilavičiaus judrumas, jo protinis darbingumas, sugebėjimas geriau padaryti darbą, kurį apsiimdavo, nepatiko vietos kollegoms. Jis nesitenkino rusų kalba, nesitenkino vietos interesais, dirbo mokslo darbą, o tat jiems buvo įtartina: ką jis dirba? Nors buvo atsargus, vengė politikos kalbų, dirbo mokslo darbą, juo visgi nelabai tepasitikėjo: tai esąs jiems svetimas „lenkas", bent jam taip rodėsi. Pats gi miestas jo visai netraukė.[6]

b. Gyvenimas Charkive.

Blogą įspūdį padarė Charkivas, ypač po to, kaip jis buvo pripratęs gyventi Vilniuje, buvo matęs Petrapilio ir Maskvos pašveitimą. Miestas visai negrįstas, baloje, rudenį pėsčiam

---

[1] *Danil.-Lel.* 1826.V.22.
[2] „ „ 1826.IX.26.
[3] „ „ 1829.I.25.
[4] „ „ 1825,1826 m.
[5] „ „ 1829.VI.1.
[6] „ „ 1829.XI.23.

sunku išeiti, reikia turėti savo vežimą, tik važiuodamas tepasieksi universitetą. Del to užeina dienos, kada taip universitetas, taip ir kitos mokyklos dėl purvynės turi šventes.[1]

Kaip apsiversi? Alga pasirodė esanti nedidelė, bet vienam pragyventi gali užtekti.[2]

Ar pačiam ūkį vesti, paimti virėją, turėti vežėją, ar kur nors prisiglausti? Savo ūkio neužvedė, apsigyvendavo tai pas kokį professorių, kuris turėjo ūkį, tai šiaip pas kokį namų savininką. Bet vis buvo nepatenkintas. Ištremtojo ūpas blogas, sunku, žinoma, jam ir įtikti; jis nuolatos maino butus, šeimininkes, bėga nuo blogo valgio, menko patarnavimo, net buvo atsitikimų, kad per 5 mėn. 3 sykius permainė butą.[3]

Charkive naujoj vietoj Danilavičius jautėsi esąs vienų vienas, išvytas, pasilgęs savo Vilniaus, savo draugų. Laiškuose nuolatos skundžiasi, kad jam liūdna, sunku gyventi, galva skauda, sirguliuoja, nėra kas juo rūpinas, pasidarė nerangus, apsnūdo, vakarais negali dirbti, nuvargsta prie žvakių šviesos ir t. t. Nors universitete jis yra pirmas, bet tat jį mažai ramina, reikia kitos paguodos.

Charkive jo sąlygomis vienam gyventi sunku. Jeigu Vilniuje Danilavičius rašydavo, kad tas ar kitas jo pažįstamas vedęs, kad ta ar kita mergelė išteka, bet linksmai apie tat pasakoja, čionai gi rimtai susirūpinęs šeimos sukurimu. Gal tikrai ir jam reikės vesti? Kartais pats atsako, jog dar ne, bet prie šito klausimo dažnai grįžta. Išbuvęs keletą metų jau pirkęs namų apyvoką. Gal neturėjo ko vesti, gal artimas žmogus nebuvo pasitaikęs.[5]

Norėtų ir reikėtų užpildyti sielos tuštumą, jis puola į darbą vietoje, susirašinėja su draugais, kurie jį rišo su Vilnium.

Gyvena kukliai, alga nedidelė, kai kas nebrangu, reikia grąžinti skolas, kurių buvo pridaręs ištremiant jį iš Vilniaus; ir jas pamaži grąžino.

Jisai sąžiningai dirbo savo universiteto darbą, dirbo daugiau už kitus, nes daugiau buvo matęs, mokėjęs ir turėjo norų.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1825.VII.4.
[2] „ „ 1825.VII.11.
[3] „ „ 1826.II.21, 1829.I.25.
[4] „ „ ištisa eilė laiškų (1823-29 m.).
[5] „ „ 1826.II.21, 1828.IV.15, 1829.VI.1. *Francev* LXXXI. LXXXVII.

Universiteto biblioteka, kuri turi būti tokia reikalinga studentams ir professoriams, buvo visai menka. Ji buvo susidarius iš dovanų, vyriausybė gi visai mažai teskirdavo tam lėšų, bet ir toj pačioj sunku buvo susivokti, negalima naudotis, nesant tvarkos ir katalogų.

Mėgstąs knygas, dirbąs su jomis, tai jį pasiūlė į bibliotekininkus; kadangi buvo mokama atlyginimas, tai tuojau atsirado norinčių užimti bibliotekos vedėjo vietą, nors jie ir nenusimanydavo; žinoma, Danilavičiui nesunku buvo patekti į biblioteką,[1] ir jai daug laiko jis atiduodavo.

Nėsant kito žmogaus Danilavičius tapo numizmatiku: Charkive atsidūrė iš Radvilų pagrobtas didelis pinigų rinkinys.[2]

Charkivo universitetas neturėjo savo mokslo žurnalo, jeigu ką spausdindavo, tai Maskvoje, o savo spaustuvė buvo visai menka.

Prie universiteto buvo Mokslo Draugija, tik raštų nebuvo, visgi reikėjo pradėti leisti jos darbus. Pryšakyje atsistojo Danilavičius — jis pirmininkas, ir jau 1829 m. išėjo 1 tomas jos raštų. Į jos narius Danilavičiui rūpinantis pateko jo draugas Lelewelis.[3]

Nėsant spaustuvės priemonių negalima išspausdinti savo paskaitų studentams; žinoma apdirbtų jas daug geriau, būdamas Vilniuje.[4]

c. Draugai-tremtiniai.

Bendras likimas, gyvenimas vienoj vietoj, viena kultūra, o paskui ištrėmimas po Rusijos užkampius sujungė visus išblaškytuosius. Kaip jie turi elgtis?

Potockis, išvažiuojant Danilavičiui iš Petrapilio, davė jam tokį patarimą: esi — lenkas, dirbk dėl darbo, ne dėl algos, „bet saugokis parodyti kollegoms savo aukštumą, nes tuoj pražudys. Nenoriu, kad jūsų ten daug lenkų būtų — jau dviejų yra perdaug. Širdyje sandoroj gyvenkite, bet rodykitės esą svetimi

---

[1] *Danil.-Lel.* 1826.II.21, 1828.IV.15, 1829.VI.1.
[2] Apie tat plačiau rašoma žemiau.
[3] *Danil.-Lel.* 1827.XI.30, 1829.I.25, 1828.IX.15.
[4] „ „ 1826.XII.11.

ant pažiūros ir mažai pažįstami". Patarė apgalvoti kiekvieną žingsnį ir žodį, kiek galima mažinti korespondenciją.[1]

Danilavičius įsidėjo į širdį Potockio žodžius, bet, žinoma, nevisame klausė to atsargaus politiko.

Ištremtieji palaikė tarp savęs ryšius laiškais, rusų įrengtasis paštas jiems kaip ir visiems tarpininkavo, kartais ir kitomis progomis susirašinėdavo, sekė kits kito likimą.

Aktingieji jį seka, praneša kitiems apie atmainas, paduoda žinias saviesiems.

Be laiškų, tremtinius jungė laikraščiai ir knygos, iš Varšuvos ir Vilniaus siunčiamos. Siuntinėjant iš miesto į miestą, leidžiant per rankų rankas vienas kits numeris nusimesdavo, bet nevisuomet, ir tik kaikurie žūdavo. Tos knygos ir laikraščiai pačių tremtinių pinigais buvo perkami, nebūtinai leidėjų ar kitų aukojami, nors kartais ir tat būdavo. Buvo net sumanyta išleisti Maskvoje periodinį leidinį lenkų kalba.

Esantieji didesniame skaičiuje Maskvoje nutarė prašyti naujojo caro jo vainikavimo laiku (1826 m.), kad dovanotų tremtiniams; paduote prašymą padavė, caras perskaitė, bet atmetė; ką tik pergyvenęs revoliuciją prieš save neketino nusileisti. Jo manifeste, daugeliui nusidėjėlių dovanota, tiktai politikams — ne.

Tremtiniai buvo surišti ir kitais būdais: jie turėjo savo slaptą kasą, iš kurios šelpdavo savuosius. Danilavičius į ją taip pat dėdavo.[2]

Apie vienus tremtinius rašoma daugiau, apie kitus mažiau; jeigu kas iškilo, — tai didesnis džiaugsmas apimdavo savuosius; Mickevičių dažnai mini, jo naujas eiles nurašinėja ir pakartoja.[3] Seka draugų žingsnius; kartais gal atsiranda abejo-

---

[1] „Zachęcał do zgody z kollegami i zamiłowania pracy. Wiem — rzekł — że, ile Polak, dla miłości nauk pracować będziesz, a nie jako najemnik dla 2000 rubli. Strzeż się atoli z tem wynosić i dać poczuć swą wyższość kollegom, bom pewny zguby. Nie życzę, żeby was tam wielu było Polaków, — już dwóch jest nadto. Będziecie zgodni w sercu, lecz pokazujcie się obcemi dla się na powierzchowność i mało znanemi . — Radził wymierzać bacznie każdy krok i słowo, ile można, korespondencyą ograniczyć. *(Danil.-Lel.* 1829.I.25).

[2] *Danil.-Lel.* laiškuose daugiur.

[3] „ „ 1826.XII.11.

nių, ar gerai daro; gal tai jo klaida: vienas užimponavęs kalmukams kaipo r u s a s! Koks iš to išėjimas?[1]

d. Katalikų bažnyčia Charkive.

Ukrainoj buvo šioks toks skaičius katalikų — ar tai kareiviai, ar valdininkai, ar dvarų tarnautojai, iš viso į 150. Svetur tikybinis bendrumas, tų reikalų patenkinimas labiau jungė emigrantus. Kartais nebūdavo savo kunigo vaikams krikštyti ar numirėliams laidoti, tekdavo kreiptis į kitos tikybos kunigą, dažniau evangelikų. Šitaip ilgam pasilikti negalėjo, reikėjo, kad kas pasiimtų iniciatyvos ir paieškotų priemonės šitam reikalui patenkinti. Pryšaky atsistojo Danilavičius, rūpinos kunigo gavimu ir paskui net bažnyčios pastatymu. Dėl statybos jis nenori stovėti pryšakyje, kas kita, kai reikėjo rasti kunigą, ten ieško ir dirba savo vardu.[2]

Kunigas atvažiuote atvažiavo, bet gyventi nebuvo iš ko, ir neilgai pabuvęs grįžo atgal,[3] bet už kiek laiko vėl atsirado.[4]

Vėliau šiaip bei taip pasistatė bažnytėlę.

Ir vėl prie jo pretenzijos.

Drauge su tuom kilo klausimas: ar prie bažnytėlės neatsirastų lenkų knygynas, kaip norėjo viena Varšuvos firma.

Teisybė, dvasinė vyriausybė darė kliūtis: prašomas kunigas esąs masonas, bet rodos pavyko tas nuomones išsklaidyti.

e. Ukrainos tyrinėjimas.

Patekęs į Ukrainą, ėmė mokintis jos kalbos, nes pamatė, kad ji skiriasi nuo rusų ir gudų. Betyrinėdamas, jis pastebėjo, jog senoji slavų rašto kalba, kuri buvo vartojama senovės Lietuvos dokumetuose, nėra panaši į dabartinę rusų, kad iki šiol jis perdaug yra jos matęs, o permaža gudų ir ukrainiečių; dėlto tai, sako, jeigu vėl leistų pirmuosius savo raštus, tai daug ką pataisytų, grąžinęs jiems senąją formą.[5]

---

[1] *Danil.-Lel.* 1826.VIII.31.
[2] *Danil.-Lel.* 1827.V.10, 1829.XI.23.
[3] *Ord. Kras.* Nr. 2989. I. 737-8.
[4] *Danil.-Lel.* 1830.V.2.
[5] *Danil.-Lel.* 1828.IV.5, IX.15.

O progos susipažinti jisai turėjo. Charkive girdėjo ukrainiečių kalbą, važinėjo po Ukrainą, lankydamas mokyklas ar šiaip ekskursijas darydamas, kur turėjo progos susieiti su gyvais žmonėmis, girdėjo gyvąją jų kalbą.

Charkive susėjo ir su žinomais Ukrainos rašytojais, tarp jų su Gulaku-Artemovskiu (gyv. 1790 — 1866). Tas kartais abejojo, ar Ukrainos kalba išlaikys, gal išnyks, gal tarė reikėtų surašyti jos žodyną, kad liktų tos tautos paminklas. Danilavičius sklaidė abejones: reikia, sako, rašyti tąja kalba, o ne žodynus ruošti.[1]

Gulakas kartais vertė ir iš lenkų kalbos, tai Danilavičius norėtų jį suartinti su lenkų veikėjais, kad Varšuvos žurnalai juo užsiimtų.

Ukrainos inteligentija ėmė rankioti liaudies poeziją, pasakas, padavas, tai šituo progai esant užsiiminėjo ir Danilavičius. Kai 1826 m. jis buvo susėjęs Lucke su Lelewelių, tai „parodė keletą sąsiuvų popierio stangiai prirašytų kazokų, ukrainiečių ir rusų pasakomis."[2]

Jisai gerėjos tais kazokais, kuriuos piešė Zaleskis, lenkų poetas, kilęs iš Ukrainos, tais romantiškais laisvės kariautojais.[3]

Jo laiškuose dabar dažnai vartojama ukrainiški posakiai ir patarlės, nurašinėja ukrainiečių dainas ar dumas.

Važinėdamas Danilavičius turėjo progos arčiau susipažinti su Ukraina; besišypsanti Ukraina labiau jį viliojo, negu nuvargusi Gudija.

Bet ir čia Danilavičių traukia istorija, jis ima ją tyrinėti. Važinėdamas po Ukrainą, randa daug istoriškų vardų, daiktų, pinigų, randa vietų, kur Vytautas veikė ir kariavo. Pinigai rasti prie Vorkslos turi jam ypatingos reikšmės. Gal tarė teks Ukrainoj mirti, gal neleis grįžti į Lietuvą?..

Bet Ukrainos istorijų nerado, reiksią pačiam ieškoti kronikų; prašė studentų, kaip buvo nesenai daręs Vilniuje, kad parankiotų, bet niekas nieko nedavė. Netikėtai mirus rektoriui, jo palikime atsirado keletas ukrainiečių kronikų. Puolė prie jų, vi-

[1] *Danil.-Lel.* 1827.XI.30 ir k.
[2] *Lelewel* Przygody 48.
[3] *Danil.-Lel.* 1827.XI.10.

sas įlindo į jas, net atsisakė nuo kitų darbų. Ėmė daryti išrašus iš kronikų, jų medžiaga vis augo ir augo.

Gavęs tikrus dokumentus ir ėmęs tyrinėti, priėjo prie išvados, jog jie ką kitą sako, negu rašoma istorijose.

Radęs albumą, kur buvo nupiešti istoriniai ukrainiečių kostiumai, jis juos nukopijavo ir siuntė Leleweliui.

Gal būti dėl to užsidegimo Ukraina, viename rusų žurnale ėmė Danilavičių vadinti rusinų, ukrainiečių rašytoju, (o gal vien dėlto, kad tuo laiku buvo Ukrainoj?).[1]

Kadangi Charkivo univ. buvo mokama lenkų kalba ir literatūra, tai jis studentams duodavo daugiau žinių iš lenkų raštijos, pav. skaitė Mickevičiaus raštus[2].

Danilavičius tyrinėjo ir Ukrainos teisę. Bedėstant apie Lietuvos Statuto veikimą Ukrainoj, jam atėjo į galvą visai nauja mintis, kurios neturėjo Vilniuje, dėl Lietuvos Statuto kilimo: „Nejaučiau tada, kad tasai Statutas yra arti susijęs su Ukraina... kažin ar nereikės daugelio Statuto dėsnių lopšio ieškoti Guduose ir Ukrainoj (Rusuose), negu Lietuvoje.“[3]

Betyrinėdamas Ukrainos archyvus, Danilavičius surado iki šiol nežinomą, o teisingiau visai užmirštą Ukrainos teisės sąvadą rankraštyje, teisės kompillaciją, 1743 m. Rusų vyriausybei reikalaujant padarytą, bet galų gale nepatvirtintą. Tam teisynui šaltiniais buvo Tretysis Lietuvos Statutas (nors turėtų būti antrasis), saksų, Magdeburgo teisė ir t. t. Niekas tuomet neišleido,[4] niekas nesirūpino.

Dabar jis galėjo prieiti prie išvados, kad Ukrainai buvo romėnų teisė žinoma, kad ji čia buvo patekusi per Lietuvą.[5]

3. Pastangos grįžti į Vilniaus universitetą.

Smurtu prašalintas iš Vilniaus, būdamas Charkive, vis jo ilgėjosi, sekė jo likimą, rūpinos tąja katedra, kurią jis tenai buvo užėmęs. Vargu buvo apsidžiaugęs, kad Vilniaus universitetas išėjo iš ministerio globos ir pateko į globėjo rankas: jis dabar Charkive būdamas galėjo suprasti, ką tat reiškia.

---

[1] *Danil.-Lel.* Įvairus laiškai.
[2] „ „ 1829.XI.23.
[3] *Danil.-Lel.* 1828.IV.15.
[4] Vėliau vėl surado, bet jau ir išleido Kieve Kistiakovski 1879 m.
[5] *Danil.-Lel.* 1828.IV.5.

Tokio didelio intelligentų skaičiaus ištrėmimas ar kalinimas, kurie buvo 1823-1824 m., įbaugino likusius: bijo jų vardo, ginasi pažinčių su jais, Vilniaus leidėjai nenori jų raštų spausdinti.

Vasarą esant universitete atostogoms, norėtų apsilankyti Vilniuje, ar leis? Vis laukė leidimo tada ir vėliau, bet nuolatos jam darė kliūtis, į Vilnių nuvažiuoti nepavyko.

Į Danilavičiaus vietą Vilniuje perkėlė iš Kremenčiaus Jaroševičių, bene nurodant Danilavičiui.

Rusų teisei dėstyti atsirado naujas kandidatas — Korowickis, tai Danilavičius siūlo jį palikti, o ne skelbti konkurso, kaip buvo sumanę. „Žinau, sako, visus žymiausius teisininkus ir matau, kad nelaimės bemainydami. Gal būti gaus skaitantį ant pirštų ukazus ir rodantį praktikų apsukrumus, bet ne profesorių, nes tokių pas save rusai neturi."[1]

Jis pats tuo tarpu apie savo grįžimą negalvojo. Išgirdo, jog Varšuvoj ieška professoriaus baudžiamaijai ir kanonų teisei, ir skelbią konkursą. Ištrūkti iš čia norėtų, bet abejoja, ar pajėgs? Trumpas laikas, o darbas reikalauja daug valandų, neištesės, rekės skiesti, ir Danilavičius numojo ranka.[2]

Užtat grįžo prie Vilniaus katedros, apie kurią paskelbė konkursą. Baido sąlygos: turės darbą rašyti rusiškai, rusiškai dėstyti, vargu užteks gėdos tąja kalba rodytis, pagaliau reikią stiprių pečių.[3]

---

[1] „W Wilnie słyszę ogłaszają konkurs do katedry rossyjskiego prawa, a Korewicki nie wiem, czy do Krzemieńca pojedzie.

Wolałbym, aby go zostawili. Znam wszystkich celniejszych ruskich prawników i widzę, że nie wygrają na zamianie. Dostaną chyba liczącego na palcach ukazy i gnącego kruczki praktyka, ale nie professora, bo tych u siebie nie mają Ruscy". *(Danil.-Lel.* 1827.XI.30).

[2] *Danil.-Lel.* 1828.X.28.

[3] „Rozprawa konkursowa w Wilnie do katedry prawa rossyjskiego ma być po rusku pisana i wykładana w temże języku, a zatem wątpię, abym miał tyle bezczelności, żebym chciał z tem popisywać się językiem, tem bardziej, że dla jej poparcia, jak mówią, potrzebaby silniejszych dowodów" *(Danil.-Lel.* 1827.XI).

Už kiek laiko vėl grįžta prie to paties: rusai menkesni varžytojai, juos pergalėti galima, tik gal jo dėl vieno vardo neleis?[1] Visa viltis: gal jį jau užmiršo?

Atėjo iš Vilniaus programos, vis dar baugina rusų kalba, bet turįs rašyti.

Jo rusų kalba esanti nekokia, niekas nepataisys, tai ne Charkivas.[2]

Galų gale jis pats visas abejones prašalino; juk reikia rašyti, kad grįžus į Vilnių.

Prie šito jį kalbinę ir kiti. Teks varžytis su Korowickiu, su kuriuo vargu berišo jį prietelystės ryšiai, dargi pavardę neteisingai rašo (Korewicki vieton Korowicki).

Danilavičius ėmėsi darbo, rašė vasarą atostogų laiku; rašė iš pradžių lenkiškai, o paskui rusiškai, tai pats, tai kiti vertė. Prirašė 30 lapų.

Iš Vilniaus sužinojo taip pat, kas dar rašė į konkursą; pasirodė, kad rašė vienas Korowickis.

Jau greitai dėl abiejų darbų susidarė nuomonės: vienas darbas mažas, kitas — didelis, vienas — mokinio, kitas — prityrusio professoriaus, daug dirbusio teisės srityj.

Konkursinio darbo maža, reikia dar prašyti rektoriaus, negalima į puikybę dėtis.[3]

Fakultete dauguma pripažino Danilavičiaus darbą geru,[4] dėl Korowickio balsai pasidalino pusiau.

---

[1] „Słychać, że w Wilnie do rossyjskiego prawa chcą konkurs ogłosić — tu już pisać nie zaniecham, lubo wiem, że dość wiedzieć imię autora, aby rozprawę odrzucić. Lecz z drugiej strony znam dobrze usposobienie wszystkich rossyjskich w tej mierze współzawodników; — czuję, żem jakiekolwiek uczynił postępy, a choćby i po rossyjsku dawać przyszło, nie będę tyle rozdzierał uszu iloczasem Polakom, jak czynię dziś z Rossyanami". (*Danil.-Lel.* 1828).

[2] *Danil.-Lel.* 1829.I.25.

[3] „...Zdanie między członkami kursuje o pierwszej jako małej, drugiej wielkiej; pierwsza jakoby ucznia, druga jakby professora długą praktyką dawania tego przedmiotu i ciągłem czytaniem praw i prawników rossyjskich wyćwiczonego". *(Danil.-Lel.* 1829.XI.23.).

[4] „W radzie wileńskiej Jaroszewicz czytał rozbiór rozpraw, w którym powiedział wedle Lobojki: że w jednem z autorów widzi weterana, w drugim podającego o sobie najlepsze nadzieje, że jeden namienia o trudnościach albo zgrabnie ich unika, drugi wszędzie ich szuka i nie boi się". *(Ten pat* 1829. XII.27).

Taryba prašė rektoriaus rūpintis pas globėją (Novosilcevą), kad paskirtų Danilavičių, leistų jam grįžti, prašė jo ir pats Danilavičius, stengėsi rasti užtarytojų Petrapilyje.

Dabar ant plauko kabąs — ar grįš į Vilnių; jeigu grįš, tai dabar, arba visai ne.[1]

Jo negrąžino į Vilnių, paliko Charkive, o paskyrė Korowickį.

Nebeliko vilties pagrįžti iš Charkivo į Lietuvą.

4. Mokslo darbai esant Charkive.

Danilavičius ir toliau dirbo Lietuvos ir jos teisės istorijai, tęsė pradėtuosius Lietuvoje darbus, nes nereikėjo persimesti prie kitų svetimų darbų: Ukrainoj tebeveikė ar turėjo įtakos Lietuvos Statutas, Lietuvos teisė, o jis turėjo šitą dėstyti universitete studentams.

Teisybė, sąlygos darbui buvo daug blogesnės negu Vilniuje; Charkivas neturi tokių bibliotekų ir archyvų, kaip tat buvo Lietuvoje, Vilniuje, čionai iš ten neatsivežė nieko, išėmus keletą sąsiuvų, kuriuos norėtų apdirbti ir paduoti spaudai.[2] Čia būdamas negalįs rašyti prakalbos į rengiamąjį Statuto leidimą. Neviename darbe reikia susižinoti su mokslo draugais, kad pasitarus, kaikas reikia patikrinti, išaiškinti, o šitai yra apsunkinta; jisai norėtų Leleweliui pasiųsti rankraščius paštu, bet susilaikąs, bijąs siųsti, nes žūna: „gaila, sako, būtų, jeigu tat galėtų žūti pašte, juk aš turiu tiek įrodymų", ir vežasi su savim, kad įteikus, berods vežasi brangų dalyką — tinkamai nurašytą Lietuvos Statutą.[3]

Jis tęsė senuosius darbus toliau, nenutraukė ryšių su Vilnium, su tais, kurie dirbo Lietuvos teisei ar artimoms jai sritims, ieškojo ir rado naujų draugų, dargi vietoj suieškojo naujų Lietuvos ir Ukrainos teisės šaltinių.

Ir čia ėjo gyva korespondencija su Vilnium, Varšuva ir tremtiniais išblaškytais po Rusiją.

---

[1] *Ten pat.*

[2] *Danil.-Lel.* 1826.XII.11, 1827.V.10.

[3] *Danil.-Lel.* 1826. XII. 11, 1827. VI. 25.

Charkive teko jam virsti numizmatiku, nes vietoje kito nebuvo: jis aprašė čia atsidūrusį Radvilų monetų kabinetą, rusų pagrobtą iš Nesvyžiaus.

Dėl šito rinkinio jam teko susirašinėti su Leleweliu, Sękowskiu ir k.

Danilavičius sekė ir tuos darbus, kurie savo turiniu buvo iš artimos jam srities ir buvo išėję lenkų ar rusų kalba; suprantama, kad prie širdies dėjo tų veikalų likimą, su kurių autorium dirbo, jeigu jam buvo artimas. Lelewelis išleido vieną veikalą iš Lenkų teisės istorijos, Vislicos statutus; prie šito darbo jam buvo padėjęs Danilavičius, dar jiedviem esant Vilniuje, bet užbaigė jį ir išleido Lelewelis jau Varšuvoje. Lelewelis tarė, kad lenkų mokslininkai išėjus šitam veikalui subrus, plačiai rašys už jį ar prieš, bet jie visai tylėjo. Lelewelis, dėl to nusiminęs, pasiskundė Danilavičiui; juk jis, sako, autoriams žiūrėjęs į akis, skaitydavęs ir nagrinėdavęs jų veikalus, o tuo tarpu jo veikalų, nė didesniųjų, nė mažesniųjų, niekas nėra nagrinėjęs. Danilavičius parašė apie šį Lelewelio darbą draugišką recenziją, suteikė žinių lenkų publikai: Lietuvis suteikė pagelbą mazurui.[1]

Rašydamas apie Vislicos statutus, Danilavičius ne tik vadavos noru padėti, bet ir pats nusimanė apie ką ir kaip rašąs. Jis buvo pažinęs ir tyrinėjęs šitą teisės šaltinį, be to jisai, ištremtas iš Vilniaus, nežinodamas ar Lelewelis beištesės išspausdinti, buvo sumanęs pats Vislicos statutus išleisti, berods kitoj redakcijoj, rusų kanclerio Rumiancevo pavedamas.

Rumiancevas — žinomas slavofilas, turėjęs didžiausį rankraštyną ir biblioteką; tai pas jį buvo ir kita Vislicos statutų redakcija. 1825 m. Danilavičius susirašinėjo tuo reikalu su Rumiancevu; jis sutiko išleisti, jeigu Danilavičius paruoš spaudai, prie originalo pridės lotynų bei senų rusų vertimus ir savo paaiškinimus. Reikėjo tik, kad Rumiancevo biblioteka prisiųstų nuorašą. Bet ji vis gaišo, nuorašai nėjo į Charkivą, gal rusų mokslininkai velijo patys atlikti tą darbą; to teksto neprisiuntė nė kitais metais, o jau mirus Rumiancevui (1826 m.) niekas apie tat ir neužsiminė.[2]

---

[1] *Lelewel* Przygody 47.

[2] *Danil.-Lel.* 1825.VI.6; VII.11; IX.26; 1826.II.21.

Danilavičius sekė ir Lenkijos teisės istoriją, jo veikaluose ir laiškuose randame nurodymų į lenkų raštus iš tos srities, užtinkame žinių, iš ten paimtų.

Jį džiugino raštai pasirodę iš Lietuvos teisės istorijos, neskubindavo jų smerkti, radęs silpnų pusių ir spragų. Linde buvo išleidęs knygą apie Lietuvos Statutą (1816 m.). Danilavičius ją savo laiku buvo išgyręs, vėliau gi tą patį dalyką giliau ištyręs priėjo prie kitokios išvados: be reikalo jį gyręs, dabar tą nuomonę atitaisytų,[1] bet galų gale tarė: tuščia jo.

Skaitė ir negausią dailiąją literatūrą. Bernatavičius, sekdamas Walter Scottą, parašė „Pajautą", istorinį romaną iš Lietuvos senovės. Žiūri į jį istoriko žvilgsniu; gerėjas juo kaipo lietuvis, bet randa ir istorinių klaidų, perdaug dievų įterpta, Kęstutis netikroj šviesoj; dar veikalas nebuvo baigtas, tai rūpi klausimas: kaip nušvies Vytautą?[2]

Kaip minėta, Danilavičius Charkive užbaigė rengti spaudai Kazimiero Teisyną ir čia būdamas rūpinos jį išleisti. Pasirodė, Charkive negalima to padaryti, nes nebuvo nė raidžių, nė lėšų, tai nusiuntė į Vilnių. Atidavė jį prof. Loboikai, kad Vilniuje išspausdintų, o jeigu negalėtų, tai kad atiduotų į Varšuvą Lelewеliui. Atidavė 1825 m. balandžio mėn., praėjo vasara, ateina ruduo, nieko negirdėti, ima nerimauti, bara vieną ir kitą, teiraujas, kur dingo jo raštas. Rankraštis nežuvo, tvarkė jį Danilavičiaus bendradarbis iš Vilniaus laikų Lelewelis ir išėjo iš spaudos. Išleido jį Marcinowski Vilniuje, prakalbą parašė ir teksto vertimą į lenkų kalbą pridėjo Rogalskis, Danilavičiaus gi tekstas ir paaiškinimai.[3]

Su leidėju Marcinkowskiu tikrai buvo daug sunkumų: jis į laiškus nevisuomet atsakydavo, o raštus kartais kitaip ir netaip greitai išleisdavo. Danilavičius jam išmetinėjo, kad neišleido Kazimiero Teisyno, jo Lietuvos kronikos ir t. t. Danilavičius nežinojo, kad būdavo kliūčių cenzūrinių, finansinių, nes leidimas nevisuomet apsimokąs; leidėjas apie tat nepasakojo, bet galų gale jis vistiek išleisdavo.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1828.IV.15.

[2] „ „ 1827.V.10.

[3] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11, IX.26.

Charkive atsinaujino korespondencija su tais, su kuriais Vilniuje buvo susibaręs, pav. su Onacevičium; su kitais nuo seniau esančiais Rusijoje Danilavičius susirašinėjo tik mokslo reikalais, nors smerkė politinį jų veikimą, pav. su Sękowskiu: susirašinėjo dėl numizmatikos, o peikia jo rusinimo darbus.

Už numizmatikos darbus Danilavičius gavo iš vyriausybės ordiną, iš universiteto atlyginimą pinigais; jis tarė, jog šita palengvins išsikelti iš Charkivo ir pereiti į Vilnių ar į didesnius kultūros centrus, kur daugiau yra savųjų. — Į Vilnių jam nepavyko grįžti, į Varšuvą keltis nelabai atsidėjęs ieškojo progos; galėtų pereiti į Petrapilį, o tenai šitų progų dažniau pasitaikydavo. Iš pradžių, 1828 m. buvo iškilęs klausimas pataisyti rusišką Lietuvos Statuto vertimą, tą darbą tenka atlikti Petrapilyje. Švietimo ministeris tuo reikalu, dėl vertimo kliaudžių, atsiklausė Danilavičiaus; apsidžiaugęs jis atsakė plačiu raštu, kurio gale prideda, jog galėtų tą darbą dirbti, reikalui esant sutiktų persikelti į Petrapilį. Tuo tarpu tą jo pasiūlymą atmetė: vertimui taisyti jau esą paskirti valdininkai, o ir nenorėtų jo atimti Charkivo universitetui.[1] Taigi dar nebuvo kas paremia Danilavičių.

Bet greitai jisai buvo reikalingas kitam darbui — Lietuvos Įstatymų Sąvadui ruošti; šita pateko į gero organizatoriaus Speranskio rankas, — jis rado galimu išprašyti, kad panaikintų Danilavičiui užraudimą gyventi Petrapilyje;[2] padėjo draugai, kuriems rūpėjo jį ištraukti iš Charkivo, o svarbiausia — kad tai buvo neabejotinai geriausias Lietuvos įstatymų žinovas, kiti be jo galėtų juos apgadinti.

Bet ir dabar Danilavičių pakvietė į Petrapilį laikinai, palikę Charkivo professorium.

Jam nuvažiavus į Petrapilį jo kursą turėjo skaityti jo pavaduotojas. Dėl šito atsirado daug painumų. Tam dalykui buvo numatytas Spaskii, bet jam darė keletą priekaištų. Jis neseniai buvęs pasiųstas į Maskvą pasiruošti professūrai, tik tenai gabumų neparodęs, net neišlaikęs magistro kvotimų.

Globėjas užklausė Danilavičiaus, ką daryti, ką nurodys į savo pavaduotojus. Danilavičius gerai atsiliepė apie Spaskį, po to globėjas paskyrė jį, ministeris patvirtino.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1829. I. 25.

[2] Apie tat smulkiau žemiau.

Susirgus Spaskiui, Danilavičiaus kurso niekas neskaitė. Fakulteto kokybė nepagerėjo. Kartais tebūdavo visame fakultete du professoriu: teologas protojerėjas Mogilevskis ir jau kelis syk minėtas Paulovič[1].

Taigi Danilavičiui išvažiavus Charkivo universitetas daug nustojo.

5. Lietuvos įstatymų kodifikacija.

Petrapilyje nuo 1826 m. ėjo skubinas darbas — paruošti veikiančiųjų įstatymų sąvadą ir be to surinkti visus iki tol išleistus įstatymus. Turėjo būti trys teisinės sistemos: viena pagrindinė — rusų, dvi pagelbini — Pabaltės ir Lietuvos.

Kai atėjo eilė Lietuvos teisei tvarkyti, turėjo kreiptis į Danilavičių, nes kito geresnio Lietuvos teisininko nebuvo. Berods ir dabar jo ištrėmimas iš Vilniaus buvo bedaraąs kliūčių. Dėl jo sugebimo dirbti ir žinių, tai niekas neginčijo, tik atsirado politinių abejonių, ar nuo to laiko bus pasitaisęs? Ar slaptą veikėją pridera imti į tokį darbą, kaip įstatymai ruošti? Atsiklausė Lubeckio — Lenkijos ministerio, kuriuo vyriausybė visai pasitikėjo. Ir tas iš geros pusės rekomendavo Danilavičių.[2] Tik tuomet sutiko priimti jį ir greitai po to pasikvietė į Petrapilį.[3]

Ir jis rudenį 1830 m. persikėlė į Petrapilį, turėdamas Charkivo universiteto professoriaus vietą ir algą.

Švietimo ministeris Lievenas, norėdamas Danilavičiui padėti medžiagiškai, buvo sumanęs pakviesti jį į Petrapilio universitetą, kuriame alga buvo didesnė, nes anos neužtekdavo.[4] Bet šitas sumanymas ir liko sumanymu.

Tuo tarpu, kad lengviau būtų gyventi, davė jam ir Maliauskui valdišką butą su kuru.[5]

Danilavičius apsidžiaugė gavęs tokį paskyrimą: galų gale ištruks iš Charkivo į platesnį pasaulį, daugiau galės padaryti savo gyvenimo uždaviniui.

---

[1] *Bagaliej* II, 1112-13 pusl.

[2] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.

[3] Minėdamas šituos darbus Petrapilyje, Köppenas sako, jog jis Speranskiui rekomendavęs Danilavičių *(Bobrovski,* 291).

[4] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.

[5] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.

Iš Petrapilio jis rašė savo draugui Leleweliui.

„Šis laiškas lekia iš didelio pasaulio... dėl monarko pakvietimo apsupo mane (nauji) pažįstami, o graudina nenuduotas brangiųjų senųjų mokslo draugų ir prietelių palankumas, su kuriais nekartą tekdavo ašaras lieti: Tu, kaipo Lenkijos (seimo) atstovas, gini tėvynės teises ir šalies gerovę, aš dabar daraus Lietuvos įstatymų rengėjas"...[1]

Iš pažadų geriau aprūpinti nieko neištesėta, dargi algos, skiriamos Charkive, negalėjo gauti laiku: nemokėjo pervesti į Petrapilį.

O kas dėl darbo, tai viršininkai nuolatos ragindavo skubinti ir skubinti, neleido nė atsikvėpti.[2]

Paėmę į darbą Lietuvos įstatymams rengti, jie reikalavo įtempto truso; tarp kitų sąlygų pastatė, kad nieko kito nė rašys nė spausdins,[3] taigi prireikus kam iš jo kokio darbo reikia atsiklausti viršininko leidimo.

Visgi kartais neatsiklausęs tat darydavo slapta, jeigu reikėjo sau ar kitiems koks aktas nurašyti.[4]

Jeigu reikėdavo svetimšaliams kas padaryti, tai išsirūpindavo sau leidimą.

Petrapilyje Danilavičius išbuvo 5 metus, bet jau į Charkivą nebegrįžo, iš Petrapilio stačiai paskyrė į Kievą, į naujai įsteigtą universitetą, ir jis pats velijo čionai važiuoti negu grįžti į Charkivą. Skirdama į Kievą, vyriausybė užmiršo už intensingą darbą jį bent kuo apdovanoti; vis dar neužmiršo, kad kadaise buvo kaltinamas sąmokslu. Ir į Kievą kviečiant siūlymai atėjo iš vietos, o ne atsirado Petrapilyje.

6. Kieve.

a. Kievo universitetas.

Dėl blogai pasibaigusios Lietuvos 1831 m. revoliucijos įvyko pakeitimų švietimo politikoj: vyriausybė uždarė Vilniaus universitetą, panaikino Valuiniaus licėjų (Kremenčiuje), šito licėjaus vietoje 1833 m. įsteigė Kievo universitetą. Jį steigdama Rusijos vyriausybė turėjo tautiškai-politiškų tikslų — varyti

[1] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.
[2] *Danil.-Lel.* 1830.IX.15.
[3] *Danil.-Lel.* 1830.VII.9.
[4] *Danil.-Lel.* 1830. VII.9,29; IX.15.

rusifikaciją. Dabar ir švietimo srityje viršūnėse ėmė pūsti kiti vėjai, kurių reiškėju buvo naujas švietimo ministeris Uvarovas. Einant naująja programa, švietimo pagrindais turi būti savo trejybė — stačiatikybė, rusybė ir carizmas (tikyba, tautybė, neribotoji monarkija). Kievo universitetas turėjo specialų tikslą — atkariauti Ukrainos jaunimą iš po lenkų įtakos, suartinti, o paskui ir visai sulieti ją su Rusija, gi ateityje rusų gaivalas turės viešpatauti Ukrainoje. Tarė, kad moralis ir protinis suartėjimas pagamins politinį susiliejimą, nes šis be anų negalimas; žinoma, tas processas vyks pamaži per kelias kartas. Lenkų studentams privilioti pakvietė iš Kremenčiaus daugumą jo profesorių.[1]

Priruošiamasis darbas ėjo keletą metų. Universitetą organizuoti pavesta buvo Kievo mokslo globėjui Bradtkei. Jisai, rūpindamasis Kievo universiteto klestėjimu, stengėsi pritraukti geresnes jėgas iš kitų universitetų, tarp jų kvietė žymesnius žmones ir iš Charkivo. Iš ten į Kievą perėjo Zych'as, Danilavičius, Krinickis ir t. t.[2]

Bradtkei į Danilavičių nurodė Zimovskis, gal būti dėkingas jo klausytojas Charkive, o dabar užimąs Kieve žymią vietą; per jį Bradtke ir vedė derybas su Danilavičium.

Be tiesioginio susižinojimo su Danilavičium reikėjo atsiklausti ir jo viršininkų — Speranskio ir švied. min. Uvarovo.

Tasai susirašinėjimas prasidėjo 1833 m., ir tik po poros metų Danilavičius tegalėjo persikelti, pasitraukęs nuo įstatymų ruošiamųjų darbų.

Turbūt Danilavičius neilgai galvojo ir abejojo, nes į Charkivą grįžti nenorėjo. Teisybė, sako jisai, dabar prie savo naujų ryšių jis galėtų gauti gerą vietą ir Petrapilyje, bet yra šis-tas, kas čia jo nelaiko: oras nesveikas, ir be to senas pripratimas mokinti kitus, o su tuo susijęs, „noras baigti pradėtus mokslo darbus, su kuriais sunku persiskirti. Darbas, dėl kurio vyriausybė jį buvo pakvietusi, galės pasibaigti per metus, bet gali mane atleisti ir anksčiau žiūrint reikalo".

Iš anksto persergi, kurio darbo dirbti nenorėtų. Pasisako prieš dekano tarnybą, del kurios turėdavęs tiek daug nemalonumų Charkive; jeigu jam reikėtų dirbti pridedamąjį darbą, tai

[1] *Vlad.-Budanov* Istorija, p. 74-7.

[2] *Bagaliej* II. 826, *Vlad.-Budanov* Istorija, 107-114.

velytų būti bibliotekos vedėju, kaip tat buvo ir Charkive, ir, pagaliau, monetų kabineto sergėtoju, jeigu tokia tarnyba yra ir už tat duodamas atlyginimas.

Dar nepaskirtas, jau jis iš Petrapilio rūpinas būsima Kievo biblioteka. Jis siūlo paprašyti iš Petrapilio Viešojo Knygynio dubletų, kurių turėjo pirmiau ir dar gavo iš Lenkų Karalystės, jis galėtų čia padėti atrinkti, nors tat nelengva, nes žinąs iš prityrimo, kiek reikėjo padėti darbo, kai teko atskirti dublėtus Suomijos universitetui.

Bijąs Kieve tik dar vieno dalyko: esą tenai perdaug lenkų; geriau jam gyventi tarp rusų, negu su lenkais: ir atsargiausiai elgiantis galima įklimpti, o paskui del to būna visokių painiavų.[1]

Kalba prieš lenkus, o pats siūlo pakviesti į protessorius vieną savo pažįstamą vilnietį, buvusį su juom Charkive, Krinicki, taigi „lenko" sąvoka turi savotiškos reikšmės, savųjų nevengia, prietelius traukia.[2] Gal prisiminė Potockio patarimą?

---

[1] Iš to keistas išvadas padaręs Bagaliej, dabar ukrainietis, cituodamas šitą laišką: ne dėlto jis vengia lenkų, kad surusėjęs, bet dėlto, kad jis pats, vengdamas politikos, o suseidamas su lenkais politikais žodžiuose, turės painiavų dėl jų.

[2] Jis rašė *Zimovskiui*. „Чувствительно вамъ благодаренъ за хорошее ко мнѣ расположеніе. Испытывая давно, сколь пріятно наставнику умѣть снискать дружбу своихъ благорасположенныхъ слушателей, нынѣ радуюсь сугубо, что и въ Харьковѣ подтверждается сіе столь лестное для меня убѣжденіе. Вамъ я безъ сомнѣнія долженъ благосклоннымъ ко мнѣ расположеніемъ Е. П. попечителя Кіевскаго учебнаго округа.

По здоровому Кіевскому климату, удобности сего мѣста для ученыхъ сообщеній, а преимущественнѣе по внутреннему моему убѣжденію и вашему увѣренію, что служба съ попечителемъ есть бремя легкое и пріятное, я охотно соглашаюсь принять на себя прежнее званіе профессора правовѣденія, ни малѣйше не сомнѣваюсь, что всѣ дальнѣйшія предположенія увѣнчаны будутъ желаемымъ успѣхомъ.

Обласканный столь славнымъ моимъ нынѣшнимъ начальствомъ, какъто Е. П. Сперанскимъ, М. А. Балугіянскимъ, пользуясь ласковымъ распоряженіемъ Министра Народнаго Просвѣщенія и Товарища Министра Юстиціи гр. Панина, могъ бы я получить хорошее мѣсто въ столицѣ, еслибъ не устрашалъ меня климатъ и не прельщала къ каеедрѣ старая привычка, а вмѣстѣ с нею желаніе окончить начатыя ученыя работы, съ которыми разстаться трудно. Возложенное на меня правительствомъ дѣло окончится рѣшительно въ истеченіи года, но могутъ уволить меня и скорѣе, по мѣрѣ надобности.

Vyriausybė nutarė įsteigti Kievo universitetą 1833. XII. 25, įkūrė jį vasarą 1834 m., greitai prasidėjo ir paskaitos. Bet

---

Испуганный деканскою должностью, которая навлекла на меня въ Харьковѣ столько непріятныхъ отношеній, гораздо охотнѣе принялъ бы я библіотекарскую должность, исправляемую в Харьковѣ, и хранителя минцъ-кабинета, буде сіе возможно и сопряжено съ какимъ либо вознагражденіемъ.

Не худо было бы намекнуть съ вашей стороны попечителю объ употребленіи зависящихъ мѣръ къ полученію изъ Императорской публичной библіотеки дуплетовъ, коими она, по новымъ пріобрѣтеніямъ изъ Царства Польскаго, весьма обременена. По моему убѣжденію, сіе не было бы трудно, а я въ качествѣ библіотекаря Харьковскаго, охотно посвятилъ бы мои услуги къ облегченію сего отдѣленія дуплетныхъ книгъ, что не очень легко, какъ я уже испыталъ, отдѣляя дуплеты для Финляндскаго университета.

Значительное число моихъ соотчичей въ Кіевѣ болѣе меня обзадачиваетъ, чѣмъ прельщаетъ; поляку гораздо удобнѣе жить между русскими, ибо между своими, при всей осторожности, можно попасть въ странныя подозрѣнія, навлекающія пропасть непріятностей.

Надѣясь, что вы не оставите и дальнѣйшаго ходатайства за меня у Е. П. при первомъ случаѣ, покорнѣйше прошу доставить мнѣ подробнѣйшія свѣдѣнія, касающіяся Кіева и Лицея.

Ежели Лицей поставленъ будетъ на степени высшаго училища, то не худо было бы предложить мѣсто профессора естественной исторіи Ивану Андреевичу Криницкому, экстраординарному профессору въ Харьковѣ, знаетъ его Николай Ивановичъ Еллинскій и Фишеръ изъ Москвы, ибо какъ кажется, г. Беккеръ не захочетъ переселяться въ Кіевъ". (*Bagaliej* II, 829 — 830 Išnaša I.)

Danilavičiaus laiškas Motiejui Bratkei: „Какъ изъ письма Вашего Превосходительства къ Мих. Мих. Сперанскому, такъ съ отношенія къ нему же Министра Народнаго Просвѣщенія, равномѣрно съ благосклонныхъ отзывовъ другихъ лицъ узналъ я всѣ мѣры, предпринятыя касательно перемѣщенія моего въ Кіевъ.

Толикое благодѣяніе преисполняетъ меня чувствомъ живѣйшей благодарности, которую изявлять на всякомъ шагу моихъ дѣйствій, стремящихся къ пользѣ предстоящаго мнѣ поприща, будетъ святѣйшею моей жизни обязанностью. Не тщеславіе ниже корыстолюбіе, а 20 лѣтній навыкъ къ учительскимъ занятіямъ, съ которыми разстаться трудно и, можно сказать, какое то предназначеніе побуждало меня предложить мои услуги Владимирскому университету. Коль скоро желаніе сіе съ помощью Всевышняго сбудется, не стану щадить всѣхъ съ моей стороны усилій, какъ для оправданія столь лестнаго обо мнѣ мнѣнія Вашего Превосходительства, такъ для пользы вновь учреждающагося заведенія. Не трудно отгадать счастливую будущность, славу и процвѣтаніе Высокомонаршими щедротами воздвигнутаго Владимирскаго университета, коль скоро всѣ онаго попечители, будучи одушевлены Вашего Превосходительства рвеніемъ и дѣятельностью, станутъ пещись о его благѣ, о замѣщеніи каѳедръ опытными наставниками, преимущественно же отъ умноженія его учебныхъ пособій. (6 августа 1833 г., Петербургъ).

Danilavičių vyriausybė vis laikė Petrapilyje, tik 1835. II. 14 jį paskyrė professorium į Kievą; jis išvažiavo 1835. IX. 8, veždamas su savim ministerio pavedimu medalius, lentas, monetas, kurias turėjo padėti po naujais statomais universiteto rūmais.[1] Šita turėjo būti atlikta su tam tikromis iškilmėmis.

b. Darbai Kieve.

Teisių fakultetas tvarkėsi pamažu: 1834 m. jame buvo vienas professorius — Aleksandras Mickevičius (Lietuvos poeto brolis), perkeltas iš Kremenčiaus; 1835 m. prisidėjo Danilavičius, vėliau dar kiti, jauni, mokinęsi be to Berlyne, dirbę Petrapilyje, Speranskio prižiūrimi, rusai, daugiausia kunigų vaikai (Nevolin, Ornatski ir kiti).[2] Danilavičiui 1835 - 36 m. teko būti kaip tik pirmuoju fakulteto dekanu, kurios vietos jis taip nenorėjo.

Danilavičius buvo paskirtas į Kievą baudžiamajai teisei dėstyti. Charkive ir Petrapilyje jis užsiiminėjo vien pilietine teise, pilietinių įstatymų tvarkymu, čia gi vėl teko grįžti prie baudžiamosios teisės, kurią kadaise užsiiminėjo Vilniuje; tik dabar teko savo kursą rengti iš naujo, nes nuo to laiko priaugo naujos medžiagos moksle, atsirado nauji Rusijos teisės šaltiniai. Jis dėstė savo kursą sekdamas XIV ir XV sąvado tomus, visame nurodydamas baudžiamosios teisės literatūrą ir istoriją, teikdamas gausiai pavyzdžių iš teisinio žinomų jam kraštų gyvenimo, be abejo, šitame jo darbe Lietuvos Statutas turėjo užimti svarbiausią vietą. Danilavičius atsižymėjo ir Kieve, kur visgi buvo keletas ir gabių professorių; juk jis turėjo daugybę žinių ir mokėjo gyvai, dailiai pasakoti, pažino mokslo literatūrą, mokėjo daug kalbų (lotynų, prancūzų, vokiečių, lenkų, rusų).

O vėliau 1833. XI. 6 vėl pakartoja savo sutikimą.

„Данное В. П. порученіе г. Зимовскому узнать мое согласіе на предложеніе службы по званію профессора правовѣдѣнія въ Кіевскомъ лицеѣ преисполняетъ меня чувствительнѣйшею благодарностью за столь лестное и неожиданное ко мнѣ расположеніе. Зная по общему голосу, сколь служба подъ начальствомъ В. П. есть бремя легкое и пріятное и сверхъ того привлекаемый хорошимъ климатомъ и удобностью Кіева для ученыхъ сообщеній, не могу не согласиться на предложеніе". (*Bagaliej* II, 829—830).

[1] *Nolde* 99, *Vlad.-Budanov*, Istorija 65.

[2] *Vlad.-Budanov*, Istorija 127.

Be baudžiamosios teisės jis turėjo dėstyti savo mėgiamąjį dalyką, taip Rusų vyriausybės apkarpytą ir apgadintą — vadinamus vietos vakarų gub. įstatymus, o tai reiškė — Lietuvos įstatymus. Jis čia turėjo remtis tik savo tyrinėjimais, nes iki šiol kitų darbų šioj srityj nebuvo.[1]

Persikėlęs į Kievą, Danilavičius nenutraukė ryšių su tais, su kuriais penketą metų dirbo, tvarkydamas Lietuvos įstatymus, su Speranskiu ir jo žmonėmis; anie negalėjo be jo apseiti ir Kieve, prireikus vis jo prašydavo šį tą parašyti, ir Danilavičius neatsisakydavo, nelaikydavo paslapty, juk tai jo gyvenimo darbas, jis norėjo išlaikyti Lietuvos teisę.

Savo tyrinėjimus del Lietuvos Statuto Danilavičius varė ir toliau, be to atsirado naujų: labiau susirūpino Ukrainos teise, jos praeitim, su kuria jau buvo pradėjęs susipažinti Charkive ir nutraukęs Petrapilyje.

Tarp kito ko, jisai įėjo į darbą, pradėtą komiteto vietos senovei tirti; pasirodė, kad savo žiniomis ir moksliniu metodu jisai nusimanąs geriau už archeologus-mėgėjus.

Vietos archeologas-mėgėjas Lochvickis, bekasinėdamas po miestą ir apylinkes, užtiko vieną kapą ir padarė sensacingą išvadą, jog pačiame Kieve suradęs D i r o kapą (slavų, o gal normanų kunig. iš IX amž.).

Komitetas pavedė dviem žmonėm, tarp jų ir Danilavičiui, patikrinti šitą suradimą, kiek tat gali būti teisinga.

Danilavičius ramiai, metodingai ir sąžiningai ištyrė tą atradimą; jis parašė ilgą, pagrįstą istorine medžiaga referatą, kuriame įrodinėjo, jog remiantis kronikomis negalėjo būti šitokio kapo, jog šita vieta buvo išgadinta jau XVII amž., vis tiek kapai esą įdomūs, jie esą iš senų, bet vėlesnių už Dirą, krikščionių laikų.

Būdamas Kieve, Danilavičius netolimais surado viename privatiniame archyve pilname vertime 5 aktus 1587 m., kur Maskvos caras siūlė Lenkijai ir Lietuvos ponams išrinkti jį Lenkijos karalium, mirus St. Batoriui.[2]

Bet tai buvo epizodai, kur jis nukrypdavo į šalį, šiaip savo tyrinėjimus Lietuvos-Lenkijos teisei ištirti jis darė toliau,

---

[1] *Vlad. - Budanov*, Danilovič 162-3.

[2] *Vlad.-Budanov*, Danilovič 167.

mažesnius darbelius užbaigęs, duodavo spausdinti, kur būdavo proga.

Į jį kreipėsi „Žurn. Min. Narodn. Prosv." redakcija, kuri jo prašė būti nuolatiniu jų bendradarbiu.[1] Jis sutiko ir pranešė, jog esąs jiems prirengęs tris tyrinėjimus: 1) „apie atskirų Lietuvos metraščių esimą su kritišku jų nagrinėjimu", 2) „išorinė senovės lenkų ir lietuvių teisės istorija", 3) „pastabos ir paaiškinimai prie Švitrigailos rašto (gromatos) 1458 m.".

Bet išėjo ir tebuvo išspausdintas tik pirmasis Danilavičiaus straipsnis ir tai nebėsant jam Kieve.[2] Gal būti šitų straipsnių nebuvo nusiuntęs, ar užbaigęs.

Kieve Danilavičius susėjo ir susiartino su turtingu knygų ir senovės mėgėju Konst. Swidzińskiu.[3]

Gyvenimas dar labiau pamokino atsargumo, ypač dabar reikėjo dabotis.

1829-30 m. nerimastys Rusijos universitetuose eina stipryn; universitetuos neleidžiama niekame kritikuoti esamąją tvarką, jie patys varžomi, 1835 m. universitetų statutas tik pastiprina tuos reikalavimus — tarnauti vyriausybei, ginti jos politiką; delto kai kurius mokslo dalykus išbraukė, pav., įgimtąją teisę, išmetė jau seniai neištikimą kitų tautų teisę ir t. t.

Įstatymų Sąvadas ir Pilnas Įstatymų Rinkinys — turėjo ne minti takus naujoms idėjoms, o tik sulaikyti, įamžinti tas, kas buvo juos leidžiant. Jie trukdė teisės mokslą, stabdė teisinės raštijos augimą.[4]

Danilavičius rodos galėtų gyventi ir dirbti, jo niekas netrukdė, vengė politikų, jis buvo atsidavęs mokslui. Jis čia galų gale susikūrė šeimą: 1838 m. vedė Sofiją Borzek. Apie ją neturime žinių, bene bus jo sekretorė, kuri jam padėjo dirbant ir tvarkant istorinę medžiagą.

Ir dabar jis norėtų nuvažiuoti į Vilnių, į kurį kelias jam buvo iki šiol uždarytas, progai pasitaikius primindavo apie tat, nors dabar, nesant universiteto, tas noras buvo silpnesnis.

---

[1] *Kras.* 2989. p. 723. (ŽMNPr. laiškas į Danilavičių 1837.XII.29 Nr. 478).

[2] О литовскихъ Лѣтописцахъ — Ж. М. Н. Пр. 1840, XI.

[3] Žr. žemiau, I sk., VI per.

[4] *Feldštein* 553—7.

Svarbiausia rūpėjo jam suįdominti vieną kitą rusų mokslo įstaigą, kuri sutiktų išleisti jo gyvenimo darbą — Lietuvos Statutus.

Archeologinė komisija sužinojo, jog Danilavičius turįs nuorašą Švitrigailos rašto (gromatą), sudaryto 1458 m., tai jį prašo Danilavičiaus duoti bent savo jo nuorašą ir nurodyti, kur yra originalas.

Suteikdamas šio rašto nuorašą, ir pridėjęs dar keletą kitų, Danilavičius nurodė to rašto vertę ir pridėjo savo prašymą: kad Komisija padėtų jam išleisti Lietuvos Statutus.

Arch. Komisijos pirmininkas kun. Širinski-Šichmatovas užklausė, kame Komisija gali jam padėti; kitą sykį jis užklausė Danilavičiaus, kur dingo paimtas iš Supraslio vienuolyno Podolės metraštis? Danilavičius pasakė, kad žuvus kaikuriems Statutų nuorašams ir delto reikiant nuvažiuoti į Vilniaus apylinkes ir ten nusirašydinti, tai prašąs Komisijos, kad ji apmokėtų kelionės ir nusirašymo išlaidas.

Jam tų lėšų nedavė.

Danilavičium naudodavos prireikus žinių apie kokį Lietuvos įstatymą, tik prisiminus, jog jis nuvargęs, jog reikėtų duoti pensiją, ar kokį atlyginimą, tylėdavo, apie tat neatsakydavo nieko.

Jisai, naudodamasis pažintimis, bandė užtarti kun. Bobrowskį, išsiųstą iš Vilniaus į parapiją, kur negali sunaudoti savo jėgų ir žinių, kad duotų vietą, ar prie Mokslo Akademijos ar prie Viešosios Bibliotekos Petrapilyje. Žinoma, nieko iš to neišėjo.

Greitai ir Danilavičiaus padėtis visai pasikeitė: jį pašalino iš Kievo.

Kaip jau minėta, Danilavičius dirbo įvairų mokslo darbą, vengė politikos, nesidėjo su įtariamais ir neatsargiais lenkais. Bet vistiek ištiko jį vėl katastrofa: lenkų reikalu uždarė laikinai Kievo universitetą, iškraustė su kitais ir Danilavičių, kaipo lenką, nors juo nebuvo. O ištiko tat politiniais sumetimais.

c. Ištrėmimas iš Kievo.

Uvarovas, švietimo ministeris, lankydamas 1837 m. Kievo universitestą, tariamąjį židinį kovai su lenkyste Ukrainoj, džiaugėsi savo kūriniu ir jo nuveiktais per trejus metus darbais. Gerė-

damasis jisai skelbė visur, išnykus lenkų kalbą, visur mokinama rusiškai, rusų kalba besiplatinanti visur, rusų teisė mokinama daugiau, negu kituose Rusijos universitetuose; rusų professoriai aukščiau stovį už lenkus iš Kremenčiaus; lenkystė jau esanti nuslopinta, padedant lenkams professoriams; delto suprantama, kad lenkų professoriai, nors niekuo nenusidėję ir pildę visus vyriausybės reikalavimus, reikia iš čia prašalinti: mat nauda, kurią jie yra davę, jau išsemta; tačiau reikėtų šalinti jie atsargiai, patylomis, duodant pensijas, ar perkeliant kitur.[1] O čia tuo pat laiku pasitaikė gera proga tam sumanymui įvykinti, prikibus prie universiteto ir ten esamų lenkų.

Užsienių lenkų demokratija pradėjo veikti ir Kieve, ji bandė per savo emissarus gauti studentų tarpe šalininkų ir viešai rodėsi mėtydama proklamacijas. Keturius lenkų studentus policija pagavo jas teskaitant ar slepiant (1837 m.).

Atiduota juos į kareivius.

Baisesni absoliutizmui dalykai išplaukė aikštėn 1838 m., o ypač 1839 m.—tai Konarskio veikimas, slaptai dirbusio Valuinėj jau 1836 m., tik dabar praplėtusio savo darbuotę, kuri turėjo pasidaryti žinoma ir rusų vyriausybei.

Policija susekė, kad Konarskis radęs keletą šalininkų tarp studentų, bet kai ką ir už universitetų sienų. Vyriausybė negalėjo šito dovanoti universitetui.

Jau 1838 m. ėjo gandų Petrapilyje, kad ji dėl šitų įvykių buvo besirengianti uždaryti Kievo universitetą, ir tikrai 1839 m. I. 9. (o faktinai III. 17) uždarė universitetą 1 metams.

Visgi galų gale svarbiausias uždarymo tikslas buvo pasiliuosuoti nuo „lenkų“ professorių ir studentų.

Visus lenkus studentus atstatė, paliko vienus rusus, anuos perkėlė į kitus universitetus, daugiausia į Kazanį, o iš professorių Kieve paliko vokiečius ir rusus. Nepaliko nė Danilavičiaus: ir jį perkėlė į Maskvą.

Atstatytųjų professorių darbuose kaltybės nerado, tik tautybė esant kalta, nors Danilavičiui ir tat netiko, jis nelaikė savęs lenku, jis buvo istorinės Lietuvos pilietis.

---

[1] *Vlad.-Budanov.* Istorija 161—186.

7. Maskvoje. Darbai. Liga. Dimisija.

Danilavičius 1839 m. vasarą (VII. 17) su žmona išvažiavo iš Kievo, atvyko į Maskvą VII. 20; dabar iš ramaus Kievo atsidūrė trukšmingoj Maskvoj: triukšmas visur, varpai skamba, girdėtis rusiški keikimai, nežmoniškai lupa iš jų už viską.

Naujoj vietoj vyriausybė sutiko gerai. Šeima nedidelė — rūpestinga žmona, brolio sūnus gimnazijos mokinys.[1] Rudenį pradėjo savo darbą universitete.

Jam teko dėstyti čionai dalykus tolimesnius nuo širdies, kaip administracijos teisę (zakony blagoustroistva i blagočinija), bet reikėdavo dėstyti ir savo mėgiamą dalyką: Lietuvos teisę, pavadintą „vakarų gubernijų vietos įstatymais"; tą dalyką jis dėstė per 3 metus (1838/9 — 1841/2).

Panaikinus Lietuvos Statutą, neįvedus naujo Lietuvos Sąvado, atkrito reikalas Lietuvos teisės mokinti. Už tat uždėjo jam dėstyti kitą visai naują dalyką — Lenkų karalystės pilietinius įstatymus (1841 - 42),[2] kurį ką tik įvedė lenkams į Maskvą privilioti ir jų reikalams patenkinti. Vyriausybė tarė, jog tinkamiausia vieta lenkams studentams bus Maskva.

Pasirodžius, jog Kievas politiniai neištikimas, jog tenai gali atsirasti separatizmo lizdas, tuo tarpu reikėjo sudaryti lenkams (ukrainiečių dar nebijojo) kitus patraukimo punktus ir siųsti jų jaunimą į Rusiją. Vyriausybė ėmė siųsti iš Gudų gubernijų po 25 studentus į Petrapilį ir Maskvą, duodama jiems stipendijas iki mokslus pabaigs. Eidama tuo keliu, ji tikėjosi, jog dabar dvi slavų gimini galės susilieti, dargi šitame darbe šiaip neištikimieji professoriai, pavojingi Kieve, galės būti naudingi.[3]

Danilavičius ir Maskvoje atsirado žymiausių professorių tarpe, bent tuo laiku jį taip vertino mokslininkai, statė jį greta Granovskio ir kitų garsenybių: tai esąs žinovas Lenkų ir Lietuvos istorijos, puikiausias professorius, — juo džiaugėsi dėl Maskvos universiteto Pogodinas.[4]

Tiems, kuriems rūpėjo mokslo pakėlimas, labai brangino Danilavičių, tik visgi nelabai tat rodė, gal būti nenorėjo viešai svetimtaučio į padanges kelti ir aukščiau visų statyti. Vienas

---

[1] *Vlad.-Budanov*, Danilovič 167—8.

[2] *Biografičeski slovar*, t. I.

[3] *Ševyriov*, Istorija M. Un., 480—1.

[4] *Barsukov*, VI. 371.

iš jo draugų Vilniaus universitete, rusas, o gal ir ukrainietis, Loboiko, rašo Pogodinui apie jį: „Turiu prie šio pridėti, kad professorius Danilavičius tiek pat gerai nusimano istorijoj, kaip ir Lelewelis; reikėtų pasiskubinti pasinaudoti jo žiniomis; nebloga būtų pristatyti prie jo du jaunu rusu, kurie pasinaudotų jo žiniomis. Tikėk manim, kad Danilavičiaus nė Lietuvoj nė Lenkijoj jau rasti nebegalima... o juk ir pačioj Lietuvoj žinovų skaičius Lenkų istorijos ir literatūros vis einąs retyn.“[1]

Danilavičius, tik slapta garbinamas, o šiaip nustumiamas, kai reikia pažymėti ir apdovanoti, dirbo ir toliau savo darbus, rasdamas ir Maskvoj naujos medžiagos.

Jis tuoj įstojo į Maskvos „Rusų istorijos ir senybių draugiją“, ėmė joje veikti; greitai užtinkam jį dalyvaujant posėdžiuose, skaitant pranešimus, spausdinant jos leidiniuose savo darbus.

Ne visa, ką buvo parašęs, jis čia išspausdino; ieškojo kitur leidėjų, nes palytėjo Lietuvos istoriją. Kartais tekdavo tyrinėti tokius dalykus, kurių iki šiol nebuvo tyrinėjęs: sykį jam pavedė užsiimti istoriniais portretais. Proga buvo šitokia. Genujos konsulas buvo suradęs portretą su užrašu — „Jonas Vosyliaus sūnus Maskvos caras“. Per kanclerį atsidūrė tas portretas pas Danilavičių, kad nustatytų, kieno jis yra. Jis turėjo tyrinėti ir išdėstė savo išvadą ilgame rašte.[2] Rusai neturėjo žinovų: skersavo į tremtinį, bet turėjo prašyti jo pagelbos.

---

[1] Loboiko rašė apie jį Pogodinui: „Я долженъ при семъ сказать, что профессоръ Даниловичъ столько же хорошо разумѣетъ изъ исторіи какъ и Лелевель; надобно бы поторопиться воспользоваться его познаніями; не худо бы было приставить къ нему двухъ молодыхъ Россіянъ, которые бы воспользовались его познаніями. Повѣрьте, что Даниловича ни въ Литвѣ, ни въ Польшѣ найти уже невозможно. Сумасбродство Поляковъ скоро пройдетъ; Правительство даетъ имъ рѣзкіе и сильные уроки: языкъ Русскій здѣсь болѣе и болѣе вкореняется, въ Академіяхъ нашихъ и гимназіяхъ, Поляки пишутъ по русски какъ авторы; Польское юношество не дичится, не чуждается Россіи; сотни переходятъ отсюда въ Москву, Харьковъ и пр., и скоро ихъ не различите отъ Русскихъ; но число знатоковъ Польской исторіи и Литературы и въ самой Литвѣ становится уже рѣже. Пусть Польскій фанатизмъ исчезаетъ, но не памятники существованія народа. Если въ моемъ собраніи найдете что непонятное, профессоръ Даниловичъ удобно объяснитъ вамъ“. (*Barsukov* V., 423-4)

[2] *Vlad.-Budanov,* Danilovič 165.

Čionai Maskvoje Danilavičius užtiko ir paskelbė „Knyga posolskaja iz Metriki Vel. Kn. Lit.“, 2 tomais išėjusią Maskvoj 1843, gal jam mirus. Gyvas būdamas rūpinos, kad Istorijos ir Senybių Draugija ją išleistų.

Be to eina keletas smulkesnių darbelių. Šiaip jis dirba toliau daugiau del savo Lietuvos istorijos medžiagos rinkimo.

Staiga nutrūko darbas, jėgos neišturėjo, jos sukrito. Vidury mokslo metų 1841 - 2 universiteto vyriausybė pareikalavo iš Danilavičiaus, kad jis skaitytų kursą apie Pilietinius Lenkijos Karal. įstatymus. Gal būti vyriausybė ir nelabai tenusivokė apie mokslo darbą, arba tarė, jog Danilavičius nusimanąs visame, kas liečia Lietuvą ir Lenkiją. Šis darbas buvo naujas, be to staigiai pareikalautas, o Danilavičius buvo pripratęs rimtai prisiruošti; taigi tam reikėjo ir didesnio nervų įtempimo. Dabar tat perskaudžiai atsiliepė į jį. Nors nedalyvavo politikoj, buvo atsargus, tik dirbo organiškąjį mokslo darbą, o vis jis nukentėdavo. Smūgiai po smūgio jį ištikdavo. Jis turtino mokslą, o matė jame politiką. Danilavičiui rodėsi, kad jį vėl persekioja, kad už jo nugaros veikiančios intrygos. Baimė apėmė jį, visur jam vaidinosi priešai, slapti ir vieši jo nevidonai, tykaują ant jo gyvybės, net artimiausius žmonės jis šituo įtardavo; pats kankinosi ir kitus kankino.[1] Nervai neišturėjo, prasidėjo pas jį persekiojimo manija; nepadėjo nuo to nė rami šeimos nuotaika; rečiau ėmė lankyti universitetą; dabar tai davė pensiją, atleido į dimisiją. Invalidas galėjo išvažiuoti vėl į ramųjį Kievą.

8. Kieve ligoniu. Paskutinės dienos Šlezijoj.

Danilavičius persikėlė į Kievą jau visai ligonis. Nenuramino jo niekas. Kraustymas daiktų pridėjo vargo, daugybė archyvinės medžiagos dar nesunaudotos reikėjo taip pat pervežti ir laikyti saugioj vietoje, o čia pasirodo, kad jos dalis užgaišo pašte.[2] Šitas dar labiau suerzino Danilavičių: juk žūna visas jo gyvenimo darbas, kur surinkta ir apdirbta nežinomi aktai, kur tiek darbo ir sielos įdėta, o vėl surasti būtų taip sunku.

Kievas nepataisė jo sveikatos. Gydytojams patariant, sumanė pavartoti naują gydymo metodą — maudykles, o tinka-

[1] *Sidorowicz* VI.

[2] *Barsukov* VI, 320.

miausios esančios Gräfenberge (Fryvaldove); tai buvo miestelis netoli Dolni-Lipova, Sudėtuose, Austrų Šlezijoj (dabar Čekijoj), esąs aukštoj vietoj, aplink apaugęs pušynais, kuriame Prisnitzo metodu neseniai buvo sudaryta vandenų gydykla.

Bet jau ligonies nervų nepataisė. Visą laiką ten pat buvo žmona; iš pažįstamų rūpinos juom pripuolamai ten viešėjęs pirmiau buvęs Kievo gubernatorium senatorius Fundukley, pažinojęs Danilavičių Kieve, globojo jį Sapiegienė. Mirė 1843. VII. 12 (sen. styliaus VI. 30). Mirė unitu, nekeitęs apeigų. Ten pat, Fryvaldovo kapuose jį ir palaidojo liepos 15 d.[1]

VI.

Danilavičiaus palikimas.

Maža dalis Danilavičiaus darbų išspausdinta jam gyvam esant, kiti išspausdinta mirštant ir dar kai kas jau mirus, tuoj ar daug vėliau; geroka dalis jo tyrinėjimų, kur buvo įdėta taip daug darbo, tebeguli rankraščiuose.

Ar užsiliko jie ar žuvo?

Jam mirus istorijos mėgėjai susirūpino jo dvasiniu turtu, kad jis nežūtų, bent tuo, kuris atiteko našlei.

Labiausiai Danilavičiaus palikimu, jo našlės globojamu, užsiėmė vienas iš žymių mecenatų aristokratų — Swidziński.[2] Buvo tai senas Danilavičiaus pažįstamas, iš Kievo laikų, dabar nuolatos ten gyvenąs. Danilavičius nevieną retą rankraštį buvo atidavęs ar perleidęs Swidzińkiui; matyti buvo artimi

[1] Išpažintį atliko pas garsųjį jezavytą Joną Petrą Berso; komuniją ir paskutinį patepimą davė Karolis Sax; mirties priežastis — idée fixe; palaidojo Frivaldovo parapijos kapuose klebonas Gottfried Bude. Mirusiųjų knygoje užrašytas Nr. 175. Paminklo nėra, kapas apleistas, dabar jo rasti nebegalima. (Šitas žinias maloniai suteikė 1931-X-26 Fryvaldovo klebonas Neugebauer).

[2] Suteikiu čia trumpas biografines žinias apie Konstantą Swidzińskį (1793—1855). Tai — labai turtingų Lenkų dvarininkų sūnus, vėliau dar daugiau paveldėjęs turtų Ukrainoj. Iš jaunų dienų pamėgo knygas, nebereikalo mokindamasis gyveno pas Lindę. Jau 1818 m. skaitomas žinomu bibliografu ir istorinės medžiagos žinovu bei rėmėju. 1828 m. Swidziński išrinktas atstovu į Varšuvos seimą; 1831 m. dėl revoliucijos emigravo į užsienį, sėdėjo Krokuvoj, supirkinėjo knygas ir rankraščius.

ryšiai, jeigu Lelewelis rodydamas Działynskiui kelią į Danilavičių, patarė eiti per Swidzińskį. Tai jis rūpinos, kad nežūtų palikimas, tarp jų didžiausias — Diplomų Rinkinys.

Šitą rinkinį įgijo iš Danilavičiaus našlės Lietuvos ir jos senovės mylėtojas Eust. Tiškevičius.

Tiškevičius, ką tik mirus Danilavičiui, kitais reikalais atsirado Kieve, susėjo ir su Swidzińskiu, įgijo rankraštį iš našlės ir vėliau 1860 - 62 m. išleido jį Vilniuje.[1]

Danilavičiaus palikimą norėjo gauti, jam ką tik mirus, ir rusų istorikas Pogodinas, kuris prašė savo agento Kieve Avsenevo, kad būtinai nupirktų iš našlės rankraščius. Avsenevas nueite pas ją nuėjo, bet jų negavo, būk jie visi žuvę. Danilavičius, išvažiuodamas iš Maskvos, atidavęs rankraščius į diližanų paštą, bet atvykęs į Kievą gavęs daiktus ir knygas, tik visų rankraščių — ne. Jis susirūpino tuo pražuvimu, tas sielvartas

---

1833 m. Swidzińskis persikėlė į Ukrainą, kur paveldėjo didžiausius dvarus. Nuo to laiko gyveno paprastai Kieve; pas jį rinkdavos istorijos mėgėjai, tyrinėtojai, medžiagos rankiotojai. Mirė 1855 m. Kieve.

Mirdamas, visą savo archyvą ir biblioteką Swidzińskis užrašė Myszkowskių ordinacijai, kad iš jo palikimo sudarytų viešąją mokslo įstaigą. Myszkowski-Wielopolski turtus priėmė, bet nesugebėjo to tikslo pasiekti, dėl to vėliau Swidzińskio giminės pakėlė protestą prieš netikusį testamento pildymą, Wielopolski pats atsisakė nuo fundacijos, grąžino ją giminėms, tie susitarė geresnėmis sąlygomis su Krasińskių ordinacija, kur Swidzińskio rinkiniai pasidarė prieinami publikai. Ten yra daug surinkta dokumentų iš Lietuvos istorijos, užtinkama ir pažįstamas Danilavičiaus vardas, kuris daug buvo Swidzińskiui pirkęs, perleidęs, dovanojęs.

Swidzińskis, kuris pergyveno Danilavičių, virto globėju Danilavičiaus našlei, turtui ir palikimui, ir rūpestingai ėjo tas pareigas.

Swidzińskis yra daug įgijęs iš Danilavičiaus. Matyt gyvas būdamas perleido, vienus dalykus parduodavo, kitus dovanodavo. Kai ką Swidzińskį yra gavęs jau mirus, iš našlės. Juk jis — jos globėjas. Turbut viena dalis Lietuvos istorijos medžiagos teko E. Tiškevičiui — senovės mylėtojui; dauguma gi — Swidzińskiui.

Be abejo neskriaudė našlės, tai dosnus mecenatas, gerbiąs, mylįs darbą, senovės liekanas, branginąs jas.

Swidzińskio Bibliotekoj ir archyve (dabar pas Krasinskius Varšuvoj) yra ištisa eilė dalykų iš Danilavičiaus (žr. *Pułaski* Biblioteka Ordyn. Krasińskich katalog, 1915, yra ten tokie Nr. Nr.: 128, 129, 472, 475, 477, 481, 615, 620, 621, 622, 735, 3818, 2989; *Hornowska*, Rękopisy 2989, 3500).

Mažiau Danilavičiaus rankraščių yra Vilniuje, bent buvo prieš karą. (*Opisanie* V k. p. 31—32 Nr. Nr. 176, 208).

[1] *Sidorowicz* I.

dar labiau pagreitino ir pastiprino ligą; nors tuoj padavė skundą, prasidėjo tyrinėjimas, bet iki šiol rankraščių neatradę. Gal būt tas ir pagreitino jo mirimą.

Mirus Danilavičiui už kiek laiko jo našlė grįžo į Kievą. Rankraščių visgi nesurado, o ten žuvę svarbiausieji. Bet dar ieškos pražuvusių. Tačiau našlė pasakė, kad ir suradus rankraščius negalinti jų parduoti, reikią kreiptis į vyro įpėdinį, jo brolį Mykolą, esantį Smolenske, o kur jis gyvena, nurodys ano sūnus mokinys, gyvenąs Maskvoje, kažinkokioj gimnazijoj; kas pražuvo — galima nustatyti, nes jo bibliotekoj esą užrašyta, kas pasiųsta. Taigi, Pogodinas negavo nieko.[1]

---

[1] Въ сохраненіи оставшихся послѣ него драгоцѣнныхъ бумагъ Погодинъ принялъ самое живѣйшее участіе; но судьба ихъ была печальна. Вотъ что Погодинъ узналъ изъ писемъ къ нему Авсенева:

Передъ своимъ отъѣздомъ изъ Москвы Даниловичъ передалъ свои бумаги въ контору дилижансовъ для отправленія ихъ въ Кіевъ. „Пріѣхавши сюда", пишетъ Авсеневъ, — „ждалъ онъ своего ученаго груза; но получилъ только вещи и книги, а всѣ рукописи не пришли къ нему и объявлены въ пропажѣ. Объ этомъ идетъ теперь судебное слѣдствіе, начатое еще покойникомъ. Между тѣмъ пропажа этихъ письменныхъ сокровищъ была одною изъ главнѣйшихъ причинъ его душевно-тѣлеснаго растройства, ускорившаго его смерть. Между тѣмъ замѣтить должно, что Даниловичъ умеръ за границею, куда поѣхалъ онъ для пользованія въ Присницевской лечебницѣ, и именно съ женою. По смерти его, жена не возвращалась еще въ Кіевъ, да и возвратится ли, неизвѣстно". Въ другомъ своемъ письмѣ къ Погодину Авсеневъ сообщаетъ о своихъ переговорахъ со вдовою Даниловича. „Видѣлся я", пишетъ онъ, — „со вдовою Даниловича и узналъ отъ нея вотъ что: 1) что я писалъ вамъ о пропажѣ рукописей, и при томъ важнѣйшихъ, это вполнѣ подтвердила и она. Но квитанціи въ полученіи изъ конторы вещей, отправленныхъ мужемъ ея изъ Москвы, ни онъ, ни она не давали, и контора должна еще отвѣчать за нихъ. 2) Какъ скоро Гражданскій нашъ Губернаторъ, теперь отсутствующій, прибудетъ въ Кіевъ (а его ждутъ на сихъ дняхъ), то она обѣщалась просить его употребить свое содѣйствіе къ отысканію пропажи, и какъ скоро она найдется, тотчасъ меня увѣдомить. 3) Войти въ условіе съ вами для уступки матеріаловъ она не можетъ, потому что вся библіотека со всѣми рукописями по наслѣдству должны перейти къ брату ея мужа, Михаилу Николаевичу Даниловичу, живущему въ Смоленскѣ. Онъ есть господинъ искомыхъ вами манускриптовъ, и съ нимъ уже вамъ должно имѣть сдѣлку, чтобы отыскать его въ Смоленскѣ (ибо онъ не состоитъ въ службѣ, и кто онъ такой, ей неизвѣстно), она рекомендуетъ вамъ обратиться къ сыну наслѣдника, а племяннику покойника, нѣкоторому Даниловичу, находящемуся теперь въ числѣ учениковъ Московской Гимназіи, но въ какой именно, она опять не знаетъ. Ученикъ этотъ скажетъ вамъ адресъ. 4) Свѣдѣніе о содержаніи манускриптовъ

Ar tikrai žuvo? Ar surado?

Gal našlė neviską norėjo pasakyti Avsenevui? Matyti nenorėjo; keista, kad gyvenusis pas juos giminaitis gimnazistas atrodo lyg svetimas, nežinia, ne kur mokinasi.

Gal Swidzińskis davė patarimų? Juk ji pardavė „Lobį“ Tiškevičiui, nors anam sakosi negalinti.

Gal tas „Lobis“ ir bus žuvęs rankraštis?

Gal norėjo, kad rankraštis būtų Lietuvoje, Vilniuje?[1] Ar jo sąlygos geresnės, negu Pogodino, kuris nebrangiai mokėjo?

Pogodinas (gal ir kiti) nesiliaudamas ieškojo Danilavičiaus palikimo, kad kaip nors raštus gavus, ir rado kitą tarpininką. Dabar jau kitas jam ieško — Riegelmann'as. Jis ieško kukliai, nuošaliai gyvenančios našlės, apie kurią Kieve mažai kas žinojo. Kieve mokslininkai jąja nesirūpino: jų darbas — rusinti, tam buvo paskirti, o ne rūpintis Lietuvos istoriko našle, ar Lietuvos teisės istorija.

Tačiau Pogodinui nerūpėjo Lietuvos istorija: jis savaip suprato „Aktų rinkinio“ vertę, gal ten kas gero gali būti Rusijai?

Tačiau visgi palikimo dalį pirko Swidzińskis, kitą Tiškevičius, jie į Rusiją nepateko.

Dar liko paskaitos iš daugelio sąsiuvų (keli šimtai lapų) apie lenkų-lietuvių teisę, kurias buvo matęs Riegelmannas, tik jų nepaėmė. Kur jos dabar?[2]

должно имѣться въ библіотекѣ покойнаго, которая находится гдѣ-то въ Москвѣ, и если и не отыщется пропажа, то тамъ можно узнать, по крайней мѣрѣ, что пропало и обличить похитителя, если онъ дерзнетъ воспользоваться чужимъ добромъ къ славѣ своего имени, — пріобрѣвши уже напередъ свѣдѣніе объ нихъ. Вотъ все, что она мнѣ сообщила по предмету нашихъ розысковъ. Если я отъ ней ли или иначе какъ узнаю что объ манускриптахъ, то, конечно, я сообщу вамъ. Если вы все нужное узнаете тамъ у себя, или еще что мнѣ нужно будетъ сдѣлать по этому предмету здѣсь, прошу увѣдомить двумя строками“. *(Barsukov* Pogodin. V. 76-8, 254—6).

[1] *Sidorowicz* I.

[2] Teko susipažinti su Danilavičiaus paskaitomis, kurias jis diktavo Vilniaus univ. studentams; egzempliorius nepilnas, kaikas studento klaidingai užrašyta. (Rankraštis yra Kaune pas p. K. Jablonskį).

Jų nepaėmė, o dėl atitekusių kitiems jisai linksmino Pogodiną tuo, kad „jeigu mes jų nepamatysime, galime raminti save tuo, kad jie bus apsaugoti sekančioms kartoms“.[1]

Ir tikrai „Lobis“ buvo išspausdintas, bet tik jis vienas, kiti dar liko rankraščiuose.

O kur jie yra? Jų turėjo likti daugiau, negu mums žinoma esamuosiuose archyvuose.

---

[1] Въ то же время Погодина не оставляла мысль пріобрѣсти бумаги покойнаго профессора Даниловича. Для достиженія своей цѣли онъ дѣйствовалъ черезъ Н. А. Ригельмана, который о судьбѣ, постигшей бумаги Даниловича, сообщилъ Погодину слѣдующее: „До вдовы Даниловича насилу добрался, никто не зналъ, гдѣ она обрѣтается; но, увы, кажется, поздно. Всѣ рукописи, по ея словамъ, куплены частью графомъ Свѣдзинскимъ, однимъ здѣшнимъ любителемъ старины, съ сильною Польскою закваской, который держитъ свои сокровища подъ спудомъ, особенно то, что говоритъ не въ пользу Поляковъ, и имѣетъ складочные магазины здѣсь, въ Варшавѣ и въ Познанѣ; — частію же куплены графомъ Тышкевичемъ. Книги также распроданы разнымъ лицамъ. Впрочемъ, если что окажется по дальнѣйшему моему изслѣдованію, то не премину васъ увѣдомить. Одно только предположеніе — что г-жа Даниловичъ, увидѣвши Русскаго, притаилась изъ Польскаго патріотизма, и не хотѣла предать ему въ жертву матеріаловъ, драгоцѣнныхъ для ея соотечественниковъ. Впрочемъ она открыла мнѣ, что можетъ еще располагать дѣйствительно дорогою вещью: это лекціи или сочиненіе ея мужа о Правѣ Литовско-Польскомъ. Имѣя понятіе о свѣдѣніяхъ, которыми обладалъ покойникъ, нельзя сомнѣваться, что это замѣчательное сочиненіе. Оно состоитъ изъ множества тетрадей, въ нѣсколькихъ стахъ листахъ“. Въ другомъ же письмѣ Ригельмана читаемъ: „О бумагахъ Даниловича ничего нельзя узнать положительнаго, и слѣдъ имъ совершенно потерянъ; во всяком случаѣ, онѣ вѣроятно попали въ такія патріотическія руки, откуда ихъ никамими способами достать нельзя. Очевидно, что сочиненіе о Правѣ Литовско-Русскомъ, которое я видѣлъ, не есть собраніе грамотъ, которое вы упоминаете. Кажется, ихъ пріобрѣли два большіе любители Польской старины; и если мы ихъ не увидимъ, то можемъ утѣшиться тѣмъ, что онѣ будутъ сбережены для потомства“.

Такимъ образомъ, мысль о пріобрѣтеніи бумагъ Даниловича, Погодинъ долженъ былъ оставить навсегда. (*Barsukov* Pogodin IX, p. 207—08.)

ANTRASIS SKYRIUS.

I. Danilavičiaus darbai ir raštai

Danilavičiaus mokslo darbuotė įvairiavo; kiekviename savo rašte jis parodė didelę erudiciją, įsigilinimą į svarstomąjį darbą, visame pasireiškė jo ramus dalyko tyrinėjimas, net ir tada, kada jis ką puola, pasilieka atsargus, švelnus, nors iš širdies gilumos buvo ir labai nepatenkintas tuo darbu, kurį jis nagrinėjo. Kiekvieną dalyką tyrinėjo iš esmės, ko mažiau atsižiūrėdamas į politikų išvadas ir planus. Kita jo raštų ypatybė — turiningumas ir trumpumas: daugybė perdirbtos medžiagos išsilieja į nedidelį straipsnį.

I.

Napoleono Teisynas ir Lietuvos Statutas.

Šita buvo pirmasis Danilavičiaus darbas lyginamos teisės srityje, ant greitųjų parašytas, tai atsakymas į užduotąją jam temą, kaipo kandidatui į professorius Vilniaus universitete, jo habilitacijos darbas. Tie, kurie tą temą nustatė, turėjo politikos tikslų, Danilavičius gi žiūrėjo esmės, nelenkdamas savo įsitikinimo, gal pašalinių jų tikslų ir nežinojo. Tema per plati pradedančiam, tą jis suprato ir nurodė savo rašto pradžioje, gal šito nesuprato ir nežinojo tie, kurie tą temą davė; savo platumu darbas perdidelis, o laiko duota tiek maža tokiam dalykui, kuris nebuvo ištirtas, dargi nepradėtas tyrinėti. Bet ir tokiomis sąlygomis dirbdamas jis mokėjo įdėti daug erudicijos, iškelti dalykų, apie kuriuos iki tol niekas nerašė, nekalbėjo, arba tik klausimą buvo pastatęs, bet dar atsakymo nedavęs.[1]

[1] Žr. aukščiau persk. III. 3a.

1. Pagrindinės to rašto mintys.

a. Įstatymų dvasia.

Kokia Napoleono Teisyno dvasia? Kokia ji yra Lenkų ir Lietuvių teisėje? Juk kiekviename įstatyme svarbu — kokia jo dvasia. O apie ją galima spręsti pirmiausia iš tikslų, kuriuos yra pastatęs įstatymo leidėjas. Gerai dar, jeigu jis pats yra pasisakęs, o jeigu nėra, tai dažnai apie tikslą tenka spėlioti; atspėti gi nevisuomet yra galima. Delto tai kaikurie, pajuokdami Montesquieu, sakydavo dėl jo, jog jis sąmoningai ir dailiai kalbąs apie visus įstatymus, randąs išmintį ir tenai, kur jos visai ir nėra buvę.

Susekti Lietuvos ir Lenkijos įstatymų dvasią — sunku. Dargi Czackis savo darbe tuo neužsiima, tik retai kur iš netyčių ją liečia.

Pažiūrėjus į įstatymų įvairumą ir netvarką, nevisuomet bus galima susekti dargi jo planą. Kartais įstatymai buvo rengiami be seimo ir leidžiami privatiniam interesui padengti, ir tik ilgos prakalbos paslepia tikrąjį turinį. Kitokį vėl tikslą turi pavyzdžiui įstatymai, kalbą apie taupumą, draudžią pašveitimą miestėnams, o ištikrųjų jiems rūpėjo — pabrėžti skirtumą tarp miestėnų ir bajorų.

Esant tokiai plačiai medžiagai tebus galima apsistoti prie kaikurių dalykų.

Yra žmonių, kurie nemėgsta naujovės, nepripažįsta jos, laikosi senovės, delto negali ir jų lyginti, o jeigu senovė buvo kam naudinga, rūpinas ją užlaikyti ir paslėpti kliaudis. Nes jeigu žmonės pažintų įstatymų kliaudis, ką pasakytų apie tuos, kurie tat gina! Visi teisininkai gina senovę, įdievina ją, jie piktinas kitų kliaudimis. O juk kadaise ir šitoji dabar senovė buvo nauja, tada buvo jos peikėjų.

Nevisa, kas nauja, jie girs, iš naujų tik tą palaikys, kas pastovu ir nesikeičia, o tat paaiškės sulyginus vienus ir kitus įstatymus.

Visi įstatymai tvarko žmonių gyvenimą, jie — gerų įpročių šaltinis, turto ir gerovės pagrindas. Ir kol jie yra geri, gyventojai yra ramus. Įstatymai turi būti pilni, aiškūs, visiems vienodi. O šito nėsant bus tik sauvalia, visų prispaudimas, kaip tai buvo anot Montesquieu Lenkijoj: vieno laisvė — visų slėgimas.

Tas kliaudis reikės nurodyti; jos bus aiškiau matyti, parėmus tat kitais, neabejotinais autoritetais.

Kol karaliai buvo neriboti, jie visiems gyventojams vienodai taikė įstatymus ir visus žmones lygiai gynė. Vėliau įsigalėjo germanų feodalizmas, įsivyravo bajorai, jie tepripažino save, tematė savo interesus, kitų klasių nepripažino, seimuose jie plėtė savo teises, o visas naštas, sunkenybes ir nemalonumus sumetė ant kitų pečių.

Bajorai niekam neleido valdyti bajoriškos žemės — nė karaliui, nė miestėnams, nė kunigams, nė valstiečiams, sau vieniems paliko visuomenės gyvenimo naudas. Bajorai leidžia įstatymus, teisia jais, juos vykdo; jie rūpinas tik savimi. Gal atsiras vos keli įstatymai, kurie yra bendresnio turinio, visiems taikomi, šiaip jie tarnauja partijai, asmeniui.

Veltui karaliai stengėsi sudaryti pastovią tvarką, asmenį pajungti visumos interesui; Lietuvoj tat padaryti pavyko, bet Lenkų bajorai prie šito neprileido ir atmetė parengtą statutą.

Gal ir gerai padarė, kad nepriėmė ano statuto: dabar jiems lengviau vienus įstatymus pakeisti kitais.

Tuomet Lietuva galėjo girtis ir didžiuotis savo Statutu, kurio neturėjo kaimynai. O ar verta dabar juo gerėtis? Savo laiku jis turėjo didelės vertės, bet dabartiniams žmonėms — ne. „Tačiau užlaikant jį iki šiai dienai, kaipo veikiančiąją teisę, jau tenka del jos raudonuoti, nes šitoji, kaip ir kita teisė, syki parašytoji, niekuomet nesikeičia, o žmonių santykiai, kuriuos ji tvarkė, kas kartą įgija įvairesnių krypčių, pati tauta keičiasi, nestovi vietoj, delto tai nuolatos ir paeiliui keičiantis veikiamoms jėgoms, reikmenoms, nuomonėms ir įpročiams, vieni įstatymai turi užleisti vietą kitems, o kiekvienas tautos žingsnis, laimingas ar be geros kloties, duoda progos užpildyti naujam lapui žmonių sągyvenimo įsakymų knygoje".[1]

Mūsų bočiai buvo netokie Statuto liaupsintojai, nematė jame tik tobulybes, prašė jo pakeitimų ir keitė! Kokia daugybė yra straipsnių, kurie be reikalo užima vietą įstatymų tarpe, jie be naudos, negalioja (per. II, I dalis, XII, XIV str. 17, 18 ir t. t.). „Žodžiu, jeigu peržiūrėtume visą tą kurinį ir išmestume dalykus šiandien nenaudingus, beliktų gana plona teisės knygelė, vargu galinti patenkinti skubiausius valstybės reikalus, o ir ta

[1] *Daniłowicz* Kodex 43—44.

prieš filosofijos tribunolą vargu iki dešimtąjai daliai beišsilaikytų, nes kas meldžiami norėtų šiandien grįžti prie 17 ir 18 str. XIV persk. apie kankinimus ir raganas, nes tikrai galima pasakyti, jog šitaip negali elgtis ne tik dabartinės švietimo gadynės žmonės, bet ir laukiniai.“[1]

Įstatymai yra įvairūs: nes žiūrint kilimo—yra savo ir svetimi, perimti, žiūrint vietos — bendri ir įvairių sričių; jeigu imti Volumina Legum, tai tenai nėra jokios tvarkos, sunku juose susivokti, o kartais randi nepriimtus įstatymus, jų yra daug, chaosas tenai, reikia jiems Triboniano, kuris juos sutvarkytų.[2]

„Įstatymai visko nenumatys, taigi visuomet reikia atsišaukti į įgimtąją išmintį. Juk įstatymai privalo nustatyti bendras taisykles, užsimoti plačiais tikslais, iš kurių išeitų begalės išvadų, o ne įsileisti į menkutes kokio dalyko smulkmenas. Reikia turėti omenyje žmones masėje, o ne atskirus asmenis“.

Lenkų įstatymai — tai karalių sprendimai, precedentai, Lietuvos Statutas ima dalykus plačiau, bet jo pasakymai painūs ir neaiškūs. Nemaža dalykų palikta įpročiui nustatyti ar teisėjų bei šalių nuožiūrai, o dar blogiau — atsišaukia į svetimą teisyną, ypač svetimos senovės gerbimas įvairiose vietose turėjo savo prejudikatus. Tuo keliu įsibriovė iš romėnų teisės dėsniai. O jų tokių pat ar tokioj formoj mūsų teisėje nebuvo.

Pas mus neišlaikė įstatymų grynumo; naujieji, nors ginasi jų leidėjai, yra kartais painesni ar tamsesni; juose vartojami žodžiai keliomis prasmėmis ar neaiškūs.

Lietuvos Statutas šiaip yra aiškus ir tikslus, bet laikui bėgant žodžiai pasikeitė, kai kas dabar nebesuprantama, reikalinga išaiškinimo, o tat atimtų daug laiko, taigi lieka iš naujo viskas perlieti.

Ypač painumu ir ilgumu atsižymi Lenkijos įstatymai. Lietuvos Statutas tų kliaudžių neturi, padalintas perskyrimais ar straipsniais (artikulais), tik nauji prie jo priedai nevisur tinkamai paskaidyti.

Prigimties keliais — visi lygūs prieš įstatymus, niekas negali viešpatauti ant kito, vienos klasės prerogatyvos negali kenkti kitai. Kadaise buvę lygus visi, nebuvę skriaudos.

---

[1] *Daniłowicz* Kodex 45.

[2] *Daniłowicz* Kodex 45—7.

prieš filosofijos tribunolą vargu iki dešimtąjai daliai beišsilaikytų, nes kas meldžiami norėtų šiandien grįžti prie 17 ir 18 str. XIV persk. apie kankinimus ir raganas, nes tikrai galima pasakyti, jog šitaip negali elgtis ne tik dabartinės švietimo gadynės žmonės, bet ir laukiniai.“[1]

Įstatymai yra įvairūs: nes žiūrint kilimo—yra savo ir svetimi, perimti, žiūrint vietos — bendri ir įvairių sričių; jeigu imti Volumina Legum, tai tenai nėra jokios tvarkos, sunku juose susivokti, o kartais randi nepriimtus įstatymus, jų yra daug, chaosas tenai, reikia jiems Triboniano, kuris juos sutvarkytų.[2]

„Įstatymai visko nenumatys, taigi visuomet reikia atsišaukti į įgimtąją išmintį. Juk įstatymai privalo nustatyti bendras taisykles, užsimoti plačiais tikslais, iš kurių išeitų begalės išvadų, o ne įsileisti į menkutes kokio dalyko smulkmenas. Reikia turėti omenyje žmones masėje, o ne atskirus asmenis“.

Lenkų įstatymai — tai karalių sprendimai, precedentai, Lietuvos Statutas ima dalykus plačiau, bet jo pasakymai painūs ir neaiškūs. Nemaža dalykų palikta įpročiui nustatyti ar teisėjų bei šalių nuožiūrai, o dar blogiau — atsišaukia į svetimą teisyną, ypač svetimos senovės gerbimas įvairiose vietose turėjo savo prejudikatus. Tuo keliu įsibriovė iš romėnų teisės dėsniai. O jų tokių pat ar tokioj formoj mūsų teisėje nebuvo.

Pas mus neišlaikė įstatymų grynumo; naujieji, nors ginasi jų leidėjai, yra kartais painesni ar tamsesni; juose vartojami žodžiai keliomis prasmėmis ar neaiškūs.

Lietuvos Statutas šiaip yra aiškus ir tikslus, bet laikui bėgant žodžiai pasikeitė, kai kas dabar nebesuprantama, reikalinga išaiškinimo, o tat atimtų daug laiko, taigi lieka iš naujo viskas perlieti.

Ypač painumu ir ilgumu atsižymi Lenkijos įstatymai. Lietuvos Statutas tų kliaudžių neturi, padalintas perskyrimais ar straipsniais (artikulais), tik nauji prie jo priedai nevisur tinkamai paskaidyti.

Prigimties keliais — visi lygūs prieš įstatymus, niekas negali viešpatauti ant kito, vienos klasės prerogatyvos negali kenkti kitai. Kadaise buvę lygus visi, nebuvę skriaudos.

---

[1] *Daniłowicz* Kodex 45.

[2] *Daniłowicz* Kodex 45—7.

karalių įsakymai, ediktai ir ordonansai. Visi bandymai suvienodinti juos vis nevykdavo. Šitą darbą apsiėmė padaryti revoliucija. Čionai atsižymėjo Cambacérès, tautos įdievinamas, mokslininkų gerbiamas, bet jo patiektąjį sumanymą atmetė tardami, būk turįs permaža revoliucinės dvasios, ir jį dirbti pavedė „filosofams", kurie manė, kad kuolengviausia yra parašyti teisyną. Revoliucija taippat nepadarė apsiimtojo darbo, atliko jį konsulatas. Naujas teisynas — keturių komisijos darbas, kurios pryšakyje buvo Tronchet. Teisyną dirbo ir skelbė dalimis.

Prancūzų emigrantai puolė naująjį prancūzų teisyną, pav., Rouvier Petrapilyje, kurie matė teisyno autoriuose teisės nemokalus[1], bet drįso pulti daug vėliau, jam įsigalėjus.

Be abejo tame teisyne yra revoliucinės dvasios, pav. lygybė. Šita vėliau prikiša jam ir emigrantas Rouvier; jis sako, jog visas teisynas parašytas padengti plėšimams, per revoliuciją padarytiems; pirmąją vietą, jo nuomone, tarp revoliucijos teisių užima įstatymas, kuris prileidžia visus luomus lygiai naudotis pilietinėmis teisėmis, maišydamas viršininką su valdiniu, turtingą dvarininką su valstiečiu, poną su tarnu, o šita ardant visuomenės tvarką.

Be reikalo ir vokiečiai jį atmeta. Šiaip be revoliucijos negalėjo būti rašytas teisynas. „Valstybės vieningumas, pasaulinės valdžios išsivadavimas iš po dvasinės, feodalizmo, o su juo ir galingųjų ponų sugriovimas, teisės lygybė visiems — tai naujųjų įstatymų žymės, ir be abejo nelengva jie įsigalėtų, jeigu nebūtų buvę revoliucijos."[2]

Naujoji teisė suvienijo tautą, panaikino senuosius padalinimus, įvedė naujus — departamentus, ją įpasaulino, rūpinos smulkiąja nuosavybe.

Atitinkąs tikriems naujiems reikalams, jis norėtų būti universaliu, viso pasaulio teisynu. Esant vietos ar klimato įvairumams, pereinant nuo seno prie naujo, įvedama pereinamieji įstatymai, o jų kartais būna labai daug. Vėliau, suvienodinus gyvenimą, jie atkris, kaipo nebereikalingi.

Berods Teisyno autoriai nemano, kad tat esąs tobulas teisynas, be kliaudžių; jie pripažįsta, jog esąs taisytinas.

---

[1] *Rouvier* Le Code Napoléon considéré dans ses rapports avec l'ordre sociale et avec la législation. S. Petersbourg 1816.

[2] *Danilowicz* Kodex, 76—7.

O emigrantai temato jame visą piktą. Toksai Rouvier sako, jog Teisyno autoriai neištyrė žmogaus visuomeninės prigimties, sudarė idealį asmenį, jam rašė įstatymus; gi Napoleonas ir netikęs įstatymams rašyti: teisėtieji viešpačiai tegali juos rašyti, o ne kokie įsibriovėliai, nepaisą į kilimą, dorumą ir t. t. O juk vokiečiai, jo priešai, tesurado smulkmenas priekaištams daryti.

Teisybė, Prancūzų Teisynas nesilaikė visame sistemos, vėliau sujungė į vieną gana įvairius dalykus, Prusų V. Ž. Teisynas turi geresnę sistemą. Skiriasi nuo jo savo forma. Prūsų teisyne yra motyvai, o čia tik įsakymai; be to jis nėra pilnas, spragoms užkimšti išleido atskirus statutus.

Kiti daro priekaištus dėl nedorumo. Teisybė, jis nėra dorybės veidrodis, bet tai ir ne jo uždavinys. Jis ima žmones tokius, kokie jie yra.

Įstatymai nevisur kišasi, kaiką palieka dorovei. Jie įsikiša tik ten, kur nepadeda dorovė.

Perdeda ir tie, kurie teisyne temato šviesą, kiti — tamsybes.

Prancūzų teisyno terminologija aiški, trumpa, iš romėnų paimta, kuri pas mus mažai pažįstama. O ar liaudis jį supras? „Liaudis, sako, šitoj teisės maišatyj, negali žinoti, ką daryti, o ko saugotis savo teisėms ir nuosavybei užtikrinti.—Gi paprasčiausias teisynas ar gali būti toks tinkamas, kad visi suprastų? Giriamas dėl paprastumo ir tariamo aiškumo Lietuvos Statutas, ar jį supras mūsų sodietis? Žmogaus aistros ir privatus interesas, kurie nuolatos stengiasi aptemdyti ir paslėpti tikrąją teisės prasmę, iš teisininko reikalauja akylumo, kad galėtų išmintingai taikyti įstatymus“[1].

c. Napoleono Teisynas ir Lietuvos Statutas.

Padarius bendras pastabas, galima imties lyginti Prancūzų Teisyną su Lietuvos Statutu, galima rasti tarp jų panašumų ir skirtumų.

Žiūrint šeimos pirmoj vietoj reikia pažvelgti į t ė v o v a l d ž i o s esmę. Įvairiaip aiškinama jos atsiradimas praeityje. Geriausias jai pažinti šaltinis — įgimtoji teisė; tėvo valdžia kįla iš paties reikalo. Vaikai, kol maži ir silpni,

[1] *Danilowicz* Kodex, 87—8.

klauso tėvo, stipri ranka jų pačių labui suvaldys iškrikusius ir svyruojančius, o suaugę patys supras, gi sulaukę savo vaikų, darys tą pačią.

Teisyno autoriai apgraibomis ieškojo kelio tarp griežtos romėnų teisės ir savo įpročių; gamtos ir išminties balsas davė jiems nurodymų. Šitai teisei pagrindas — vaikų nauda ir interesas; tėvų teisė kįla iš išpildytos prievolės į vaikus. Panašiai nustatė ir mūsų Statutas, kuriame, atmetus priedus, viskas paimta iš romėnų teisės. Tačiau daug vietos palikta sauvaliai, savo nuožiūrai, gi N. Teisynas visą tat pramatė ir nustatė. Bet yra ir skirtumų. Tėvas nevisuomet gali atimti palikimą romėnų pavyzdžiu, prancūzai neleido to daryti.

Į šeimą įeina t e i s ė t i e j i vaikai. Paprastai pavainikiai nepridera tėvo valdžiai, bet jie ir nuskriausti. Prancūzų teisė skiria vienus nuo kitų. Ji leido ieškoti motinystės, o uždraudė ieškoti tėvystės. Ir mūsų teisė šituo žvilgsniu yra žiauri.

J u n g t u v ė s paprastai yra pilietinis ir tikybinis jungtynys. Pas prancūzus jau Montesquieu siūlė pakęsti visas tikybas. Jungtuvės — pirmoj vietoj prigimtasis aktas. Prancūzų teisė tat laiko pilietiniu aktu, atskiria jas nuo sakramento, bet leido norintiems tat atlikti. Nap. Teisynas nustatė amžių, tinkamą vedyboms. Be to dar reikalauja kartais tėvų sutikimo: tatai pareina nuo vaikų amžiaus, kada vaikai turi gauti tėvų leidimą; Lietuvoje tat reikalaujama tik iš dukterų.

Tvarkoma n a š l i ų ištekėjimas. Lietuvoje našlės tegali ištekėti po 6 mėn., Nap. Teisynas — leido po 10 mėn., vyrui mirus. Šitoj srityj Nap. Teisynas turi kliaudžių, jame reikalaujama daugiau formalumų.

P e r s i s k y r i m a s yra neišvengiamas blogas, ir jį visuomet leisdavo, tik viduramžiais jį uždraudė. Revoliucija 1792 m. vėl pas save tat įvedė. Bet ir kanonai, kiek reikia gyvenimui, turi išėjimų, jie žino jungtuvių niekingumą (nullitas), o jam yra 14 atsitikimų. Taigi nesunku surasti kanonuose pagrindą persiskirti, bet tat visa pas mus prieinama tik turtingiems.

P a v e l d ė j i m a s — tai ne gamtos, bet pilietinis, visuomenės, politikos reiškinys. Mūsų Statutas šituo žvilgsniu yra blogas, jis nevienodai žiūri į vaikus — dukteris skriaudžia. „Išnyko senosios politinės priežastys, o neteisingi įstatymai užsiliko ir dabar, jie slėgia savo neteisingumu geros valios žmones, nes skriaudžia tą lytį, kuri, būdama silpnesnė ir turėdama daug

reikmenų, o mažai priemonių joms patenkinti, reikalinga ko didžiausios įstatymų globos. Juk stipresnysis rašė įstatymus, stipresnysis savęs neužmiršo, gi paskui turėjo savo gobšumą pateisinti, nors tat nevykusiai padarė". Šitą skriaudą prašalino Nap. Teisynas, suteikęs lygias teises į palikimą sūnums ir dukterims.

Pas mus nėra jus repraesentationis; yra taipogi painumų del esamojo turtų įvairumo.

Paveldėjant, esant savo vaikams, daroma pirmenybė broliams prieš tėvus, o šita turėtų būti jiems suteikiama. Teisingiau tas padaryta Nap. Teisyne.

Nėsant tiesioginių įpėdinių, palikimas eina giminėms į šalutines linijas. Lietuvos Statutas tuo reikalu pasisako neaiškiai: „kad nesant brolių, seserų, savo tiesioginių įpėdinių, visa tėviškė taipogi visokiais būdais įgytieji dvarai ir turtai atitektų artimiems, kurie yra artimesni į tėviškus ir motiniškus turtus vyriškoj linijoj, o taipogi ir motiniškieji turi atitikti tiems, kurie artimiausi prie motiniško jų mirusiųjų motinos dvaro".

Pas mus vyras po žmonos ir žmona po vyro nepaveldėja, geriau ir teisingiau tie dalykai sutvarkyti Nap. Teisyne.

Kitaip sutvarkyti išmirštamieji turtai. Pas mus jie teks iždui nėsant giminių iki 8 laipsnio, pas prancūzus — iki 12.

Geriau ir teisingiau sutvarkyta palikimo saugojimas, dalinimas, įpėdinių skolų mokėjimas.

Nors emigrantas, prisiklausęs vokiečių balsų, Rouvier tvirtina, jog dėl šito paveldėjimo sutvarkymo kila daugybė bylų, ištikrųjų Lenkų karalystėje dėl šito atsiranda komažiau ginčų.

Turtą galima perleisti dovanomis — tarp gyvųjų ir testamentais — jau mirus. Visa tat N. Teisyne varžoma. Be to dovanas galima atšaukti; jame nurodoma atsitikimai, kada leidžiama tatai padaryti.

Yra dalykų, kurių nėra pas mus, taigi būtų galima pasimokinti iš prancūzų ir anuos pas save įvesti. Išskaityti juos visus sunku, tiek daug jų yra, bet galima nurodyti į keletą pavyzdžių: įvedimas įstatymo stiprumo, teisėjų nuožiūros, būstinės nustatymas, įsūnijimas, padalinimas turtų į mantą ir nekilnojamąjį, servitutų paskaidymas į asmeninius ir daiktinius, palūkanos, dermės, ipotekos ir t. t.

Žinoma, Nap. Teisynas turi ir kliaudžių bei spragų, pav., įprotinės teisės galia, įstatymo panaikinimo sąlygos, turtų atskirimas.

Yra dalykų mums visai netinkamų, pav., jungtuvių dermės.

Savo darbo pabaigoj Danilavičius vienur dėl darbo spragų pasiteisina, kitur iš ištirtų dalykų daro išvadas.

Jisai kalbėjęs apie medžiaginę teisę, reikėtų, sako, bet negalėjęs kalbėti apie b y l o j i m o įstatymus, tuomet darbas dvigubai išaugtų ir tenai būtų progos įrodyti, kiek aukščiau stovi prancūzų bylojimas už mūsų, kur galima bylinėtis be galo ir krašto. „Aiškiai ir matomai būtų įrodytas rodos drąsus Trębickio tvirtinimas, jog svarbiausiojo šaltinio mūsų tautiečių smurtui reikia ieškoti: pamėgime bylinėtis. Nes jeigu teisingumas visiems eitų vienodu greitumu, jeigu pilietis gautų sprendimą, remdamiesi tik savo bylos gerumu, o nebūtų prispirtas vartoti svetimų intrigų ir insinuacijų, išnyktų daugelio galingų asmenų įtaka. Parodyčiau priimtųjų Taikos Teisėjų geradėjystę, kurie negali susigyventi su mūsų įstatymais—nes teisėjo apmokamo ne iš iždo, o iš atiteistųjų bylų, interesas dauginti bylas, o ne naikinti nesantaiką, kad nenustotų savo pajamų — kapų. Dėlto tai mūsų teismuose negalima užtikti nėvienos bylos taika pabaigtos, jei bent susibylinėjusios iki paskutinės šalys pačios liovėsi bylinėtis. Įrodyčiau, kad sumažinus teismų skaičių, iždo apmokamų, ir suvedus juos iki trijų instancijų, per keletą mėnesių, sekant suinteresuotai šalei, nuo kurios tat pareina, nežiūrint daugybės formalumų, jie pabaigtų didžiausias bylas, kurios visuomet eina per keletą metų, o neretai kelioliką ar keliasdešimtis metų yra rašomos revizijos registruose, arba siunčiamos iš vieno teismo į kitą ir atgal. Dargi pasirodytų, kad daugeliui painių bylų, esant daugybei nesuskaitomų teismų, nebuvo galima surasti Lenkijoj ir Lietuvoj prideramo teismo (forum). Labai buvau nustebęs, jaučiaus nužemintas, kai perskaičiau „Sądowy Process Litewski“, išleistą Vilniuje 1787 m., kuris vieton mokinti advokatus teisės, mokina juos, kiek galima biauriausių bylų suktybių ir painiojimo, o šitame mene, žmonių giminės gėdai, vedami žinomo sukčiaus Słonskio (išleidusio: Accessoria i Statut), jie yra perdaug išmokinti...“[1]

[1] *Danilowicz* Kod. Nap. 173—4.

Šitame darbe Danilavičius laikosi dviejų teisės mokyklų — senosios racionalistinės ir pradedančios istorinės. Vienoj vietoj — teisynai patys atsiranda, kitoj — gali būti tobuli, visiems tinkami, universalūs. Gal tuomet šito prieštaravimo jis dar nepastebėjo, gal visa tat buvo jam miglotu, neaiškiu klausimu.

2. Czartoryskio pastabos.

Dėl šito Danilavičiaus darbo Czartoryskis, apygardos mokslo globėjas (kurator), parašė savo pastabas, iš kurių matyti, jog jam rūpėjo ne teisė ir jos pagrindai, bet politiniai tikslai. Kitaip jis įvertina Napoleono Teisyną, būdamas politiku, o ne teisininku; kartais atrodo, jog jis yra persiėmęs istorinės teisės mokyklos idėjomis, bet po jų slepiasi senoji XVIII amž. bajorų-dvarininkų dvasia, kuri organiškai negalėjo sugyventi su nauja beluome sociale santvarka. Jis taip galvojo.

Reikia tenkintis savo teise, sena, istorijos palikta, dargi to reikalauja ir tautos savigarba; nėra reikalo skubintis perimti masėmis svetimą teisę, geriau savąją tobulinti.

Pakeitimai geron pusėn eina ne iš karto, pamaži, nėra ko džiaugtis, kad ta ar kita reforma nebuvo padaryta, kad paskui staiga sulaukus tobulo įtaisymo.

Lietuvos Statutas turi gerų ir blogų pusių, keisti jį tegalima dalimis. Teisybė, Lietuvos Statutą garbina dabar, tat buvo ir pirmiau, taip darė ir kitos šalys. Bet jo kliaudis pataisyti nėra taip sunku.

Nereikia daryti istorinių klaidų: neteisingai dalinama šviesa ir šešėliai, nebuvo tokie idilliški santykiai prieš feodalizmą ir nebuvusi visų lygybė, ir vėlesni laikai blogai nušviesta: visas piktas parėjęs nuo bajorų, o geras nuo ponų. Lygybės nebuvo pirmiau, tai ir laukiamoji visų lygybė teisėje negali būti įvykdyta.

Lietuvoje buvo nelaisvė kaip tik romėnų vergijos prasme; XVIII amž. pradėjo su nelaisve kovoti, kaikur tat padarė anksčiau, dėl to tos šalys pirmiau sustiprėjo ir pakilo. Bet vergija, nelaisvė ir nelygybė neturi įtakos į teisės tobulumą; romėnai pripažino pilną vergiją, o jos teisė galėjo būti tobula ir aukštai pakilti.

Gindamas Lietuvos Statutą, Czartoryskis puola Napoleono Teisyną.

Be reikalo Danilavičius norįs rasti gilesnių priežasčių įvedant Napoleono Teisyną, o ištikrųjų įvyko paprasčiau: klausė Napoleono, norėjo jam įtikti, dėlto ministeriui neteko rodyti nė daug apsukrumo ir rūpestingumo, jis buvo galingos jėgos įrankis, o daromos jam kliūtys ir sunkenybės buvo persilpnos.

Žinoma, negėda pasimokyti iš kitų, negėda imti kas gera svetur, bet liūdnas tos tautos likimas, kuri neištyrus, nieko nežiūrėdama, urmu perims svetimą teisyną, nes tat daro del klausumo ir pataikavimo.

Universalių, visoms tautoms ir šalims tinkamų teisynų negali būti; visur turi įtakos vietos apystovos: įpročiai, kliaudys, būdas, kultūros laipsnis; juk negali būti vienokiais įstatymais valdomi Kaukazas ir Paryžius, Anglija ir Kynai.

Negalima sutikti su aukštinimu Revoliucijos veikėjų, su Nap. Teisyno autorių garbinimu.

Pav., Cambacérės niekuomet nebuvo nė įdievinamas nė gerbiamas. Yra tai gana mokytas teisininkas; bet nepadorių įpročių ir taip suteptas niekšiškumu ir pataikavimu, jog niekuomet niekas jo nė garbino, nė jis turėjo pasisekimo.

Ir pats Nap. Teisynas nėra koks naujas kūrinys. „Tenai atsispindi senosios prancūzų teisės dėsniai, kuriuose vyrauja romėnų pradai, paimta kaikurie įpročiai, gerai suderintas, visoms klasėms ir provincijoms taikomas. Revoliucija tame darbe atliko sunkiausią dalį — o yra tai privilegijų, provincijų skirtumų, jų teisių ir įpročių panaikinimas; padarius didžiausius iškripimus, įvedė naudingų palengvinimų ir atmainų, kurias tereikėjo išlaikyti Teisyne".

Teisynas buvo prancūzams paruoštas. Napoleonas gi norėjo jį antmesti kitiems, nėra ko stebėtis vokiečiams, kurie delto skersavo į jį.

Revoliucija padarė daug žalos ir skriaudų. Ji konfiskavo daugybę dvarų, kurie padidino išparduodamų turtų mases, jis negalįs prileisti, kad Danilavičius ketintų ginti ir girti šituos darbus.

Napoleono Teisynas nėra ir negali būti universalus, išplatino jį neprisotinama, baisi ir pašėlusi Napoleono a m b i c i j a, kuris norėjo sukurti universalę monarkiją, išplėsti po visą pasaulį vieną teisyną ir vieną kalbą. Nors Napoleonas sakė apie Teisyną, jog „jeigu jis bus tikra pilietinio teisingumo išdava, tai bus amžinas", tai juo tikėti nereikia: „pasakė tą, ko neįautė,

ir ko jis pats jam prireikus nesilaikydavo". Ir pasakymą apie tą teisyną, jog jis neturįs kliaudžių – reikia laikyti beprasmišku, nėra ko nė minėti, nė atsakinėti. Juk Napoleono siekimas buvo — despotizmas, jo vieno neribotoji valia, delto gerbti šventą nuosavybės ir laisvės teisę — kartais buvo priešinga jo reikalams ir užmačioms.

Taigi reikia tarti, jog toks jo būdas turėjo atsiliepti jo teisyne, kaip romėnų imperatorių despotizmas — Justiniano teisyne.

Lyginant prancūzų teisę su Lietuvos Statutu, reikės nevienam duoti šiam pirmenybę. Negalima esą delto sutikti su Danilavičium. Tėvų valia turi būti stipri, reikia jiems suteikti teisę neduoti vaikams palikimo. Napoleonas gal delto tat įvedė, kad norėjo išardyti dorovės ir šeimos sijas; kad lengviau galėtų kiekvieną asmenį pajungti.

Reikia sutikti, jog negalima lyginti teisėtų vaikų su pavainikiais, nepridera kovoti su ištvirkimu vartojant smurtą. Taigi čia pritaria Napoleono Teisynui. O ištikrųjų gyvenime nėra tokia sunki pavainikių padėtis.

Žiūrint moterų teisių, tai negalima jų sulyginti su vyrais net turtų dalykuose. Palikime negalima duoti tokių pat dalių dukterei, ką ir sūnui.

Czartoryskis yra priešingas prancūzų bylojimui, nes jo procedura esanti mūsų kraštui paini ir netinkanti. Mūsų įstatymai kartais delto buvo blogi, kad jų nepildę, nebuvę tinkamos egzekucijos, arba blogai įstatymus vykdė.

Šituo klausimu — dėl Napoleono Teisyno pasireiškė dvi priešingi nuomoni — pradedančio teisininko Danilavičiaus ir prityrusio politiko Czartorysko, bet kurios viešumon neišplaukė. Czartoryskis nelaimėjo: rusų vyriausybė suprato jo politinius tikslus, nei įleido į kitą Lietuvos dalį Napoleono T e i s y n o, nei įvedė Lietuvos Statuto Lenkijoj, neleido tų dviejų tautų jungti į vieną valstybę, ko taip norėjo Czartoryskis.[1]

Danilavičiui neteko grįžti prie Napoleono teisyno, už tat reikėjo visą laiką dirbti ir tyrinėti Lietuvos Statutą, prie jo prisirišo, jog vėliau bandė Statutą atgaivinti ir atnaujinti.

---

[1] *Janulaitis*, Nap. Teisynas. 65-156 p.

II

Lietuvos įstatymų vertimas į rusų kalbą.

1. Rusų vertimo reikalas.

XVIII amž. baigiantis (1772 - 1795 m.) Rusija gavo vakaruose naujų žemių — daugiausia iš Didž. Lietuvos Kunigaikštijos, ji tuoj įvedė tenai savo naują politinę tvarką, bet nelietė kitų teisės šakų, palikus jas po senovei; berods ji ir keisti negalėjo, nes dar nežinojo, kokia tvarka, kokie įstatymai Lietuvoje veikia, taigi turėjo pirmiau susipažinti su vietos įstatymais ir juos ištirti. Bet sunku tat atlikti dėl kalbos nesuprantamumo. Rusų valdininkai, kurių dabar atsirado Lietuvoje, nemokėjo lenkiškai ir negalėjo suprasti veikiančiųjų Lietuvos įstatymų; su jais teko susidurti ir Petrapilyje, o ir tenai tos teisės žinovų nebuvo; susidurti gi reikėjo; skundžiantis Lietuvos teismų sprendimais bylos ėjo į Petrapilį, taigi reikėjo suprasti ir pažinti Lietuvos įstatymai. Nemokant kalbos, negalint greitai to pramokti, reikėjo turėti bent vertimai. Ir rusų vyriausybė tuo susirūpino.

Vertimo darbą ji pavedė jau esamai Rusijoj įstaigai, kuri rūpinos Rusijos įstatymų sutvarkymu, buvusiai prie Senato, vadinamai „Įstatymams Rengti Komisija“. Jai iki šiol rūpėjo savieji, Rusų įstatymai, dabar pridėjo jai naują darbą — susipažinti su naujų sričių įstatymais.[1] Tai ji padarė šitaip. Pirmiausiai pareikalavo, kad įstatymus iš vietos pristatytų į Petrapilį. Ir įvairių vietų valdininkai ėmė siųsti įstatymų knygas.[2] Komisijos nariai įsitikino, kad jų kalba jiems nesuprantama, taigi reikia išversti. Ėmė ieškoti vertėjo, bet Petrapilyje nesurado, reikėjo kreiptis į Lietuvą. Iš ten atsiuntė vieną vertėją (Kozėlą); jis lenkiškai mokėjo, bet versti į rusų kalbą nesugebėjo. Tai ėmė vėl jų ieškoti ir 1798 m. rado jau keletą geresnių. Vertėjai sėdosi prie darbo, buvo jau išvertę dalį Lietuvos Statuto, tik staiga teko nutraukti; mat, įvyko atmainų pačioj Komisijoj,

---

[1] *PSZ.* Nr. 17652—1796.XII.16.

[2] 1797.VII.13; toj Komisijoj užrašyta, jog pristatyta iš Gudijos 15 knygų įstatymų *(Nolde* 31-3).

pasikeitė uždaviniai, nebereikią tvarkyti esamieji rusų įstatymai, nesą reikalo versti Lietuvos įstatymai, o teksią surašyti visai Imperijai vienodi, visai nauji įstatymai.

Ir komisijos pradėtasis Lietuvos įstatymų vertimas apsistojo.

2. Teisės žodyno vertimas (1810).

Nauji įstatymai neparašyti, senieji Lietuvoj tebeveikia, taigi reikia taikyti, o jų rusai nei supranta, nei gali tikrinti; tą painumą atjautė ir Senatas ir visos centro įstaigos. Reikėjo ieškoti tokios knygos, kuri apie visus Lietuvos įstatymus bent trumpai paaiškintų. Kažinkas buvo nurodęs į tokią Lietuvos teisės enciklopėdiją, į raidinį įstatymų sąvadą, išėjusį 1783 m. lenkų kalba Varšuvoje: „Teisės iš Did. Liet. Kunig. Statuto ir konstitucijų valdininkų, teismų ir visų Karūnos bei Lietuvos piliečių patogumui bylas vedant įvairiais reikalavimais.“[1]

Šitą vertimo darbą atliko Powstański ir jo padėjėjai, dirbusieji naujoj Įstatymams Rengti Komisijoj.[2]

Vertimas išėjo 1810 m.[3] Jisai buvo gana savotiškas; straipsnių eilė rusų vertime liko ta pati, ką ir lenkų kalba, tik pryšakyje išversti rusiškai lenkiški terminai, įstatymų citatos palikta neverstos.

3. Lietuvos statuto vertimas (1811).

Išversto Lietuvos teisės žodyno neužteko. Gal būti tuo pat laiku, kai ruošė žodyno vertimą, ar dar anksčiau, buvo nutarta išversti Lietuvos Statutą, taigi grįžo prie seniau pradėtojo,

---

[1] Lenkiškai skamba: Prawa ze Statutu W. Ks. Litewskiego i Konstytucji dla wygody pilnujących z urzędu albo potrzeby sądów i dla innych obywatelów Koronnych i Litewskich wiadomości porządnie podług alfabetu zebrane a ile w processa prawne wchodzących o pretenzye wszelakie. 1783 m., 796 pusl.

[2] Žr. apie šią komisiją žemiau III, 2.

[3] Rusiškai: Ручной словарь, или краткое содержаніе польскихъ и литовскихъ законовъ, служащихъ руководствомъ въ судебныхъ тяжбахъ всякаго рода, собранныхъ для употребленія въ присутственныхъ мѣстахъ и для пользы частныхъ обывателей коронныхъ и литовскихъ провинцій. Въ Санктпетербургѣ при Сенатской типографіи, 1810 г. (XV + 382 pusl.)

bet pamestojo darbo, tik jau dirbo jį iš naujo, tai nebuvo seno vertimo tęsimas. Dabar buvo prisakęs Statutą išversti ir juo rūpinosi teis. min. Lopuchinas.

Vertė Statutą iš lenkų teksto. Ar tai originalo kalba, ar gyvas tekstas, — tuomet tokios abejonės nebuvo atsiradę, klausimas niekam nebuvo kilęs.

Nors visi trys (1529, 1566 ir 1588 m.) Statutai parašyti gudų kalba, nors 1588 m. dargi buvo išspausdintas Vilniuje, bet jis buvo išnykęs iš apyvartos, o jo vietoje buvo įsigalėjęs lenkų vertimas ir tik tąją kalbą jį teperspausdinėjo, tai ir į galvą neatėjo ieškoti vertimui pirmykščio gudų kalba teksto. Dargi Czacki nepaisė į jį, net kaikurie tarė, jog to nežinojęs dėl Pirmojo Statuto, o ką jau kalbėti apie netyrinėtojus.

Vertimą į rusų kalbą darė Vasilius Anastasevič, moldavas, perėmęs lenkų kalbą pas Czartoryskį, Juozas Horehlad-Wyłaski ir Vasilius Kopecki. Išvertus, ėjo redakcijos darbas; kalbos gerumo del prasmės žiūrėjo redaktorius Powstański, o rusų styliaus — jo padėjėjas Ikosovas. Redaktoriai rado daug klaidų, tai j i e d v i e m ir pavedė taisyti; tą darbą jie dirbo, tik nebaigė; vėliau tą darbą dirbo Powstański ir Posnikovas, ir jiedu pabaigė, bene bus atlikę 1810 m.

Vertimas padarytas iš paskutinio lenkų 1786 m. leidimo. Jis buvo skaitomas pamatiniu, privalomas buvo lenkų tekstas; kartais betaisydami vertimą redaktoriai visgi pažiūrėdavo į originalą, į 1588 m. leidimą.

Po kiekvieno straipsnio ar artikulo tekstu pridėta jų papildymai ir pakeitimai, kurie nuo pat pradžios, t. r. nuo 1588 m., buvo įvykę; knygos gale pridėta raidynas — rodyklė rusų kalba, o pradžioj — turinys.[1] Statutas išspausdintas Petrapilyje 1811 m. dviem tomais.

Šitas buvo valdiškas rusų vertimas, bet ne oficialinis, jo tekstas — neprivalomas, gi privalomas visur skaitėsi lenkiškas tekstas, praktikoj juo visame ir naudojosi.

Iš to paties 1786 m. lenkų leidimo „Tipografinė Draugija" (Tow. Typograficzne) praktikos reikalams perspausdino Statutą Vilniuje nenusivokdama ar nerasdama reikalingu ieškoti geresnio. Taigi Liet. Statuto tyrinėjimas dargi Vilniuje nebuvo taip toli nuėjęs; o ir inteligentija nebuvo dar supratus, jog ti-

[1] Статутъ Вел. Княж. Лит. 1811 г. I—XXVII+543, II—XVIII+780.

krieji L. Statutų tekstai reikia dar surasti, jog pagrindinė, pirmykštė jų kalba — gudų, o lenkų — tai tik vertimas.

Nėra ko stebėtis, jog ir Petrapilyje nėsant jokių priruošiamų darbų, padarytų Lietuvoje, Komisija, neturėdama savo tarpe žinovų, tegalėjo imti paskutinį lenkų tekstą, kuriame vertėjai visgi kaikurias klaidas pataisė, nurodė tikras konstitucijas ir t. t.

Mokslininkai, kurie tyrinėjo Lietuvos Statutą, neaukštai vertino tą rusišką Statuto leidimą. Vieni, kaip Linde, atradę daug klaidų, tarė, jog reikia daryti naują jo leidimą — daryti iš rankraščių ir iš gudų kalbos spausdinio.[1] Danilavičius dar griežčiau pasmerkė tą vertimą, nes atrado jame daugybę klaidų, o ir vertimas esąs padarytas iš blogiausio lenkų leidimo (1786 m.). „Šitas vertimas, kadangi padarytas iš klaidingiausio lenkų leidimo 1786 m., pilnas yra didelių ir iškreipiančių prasmę klaidų: nes leidėjas neturėjo po ranka nė senųjų gudų leidinių nė pirmykščių lenkų. Nežinojo taipogi apie tat, jog Ukrainoj apie Kievą yra senuose rankraščiuose Statuto vertimai į rusų-ukrainiečių dialektą (kalbą), kuriuose tęsi gudų kalba išreikšta trumpesne rusų kalbos tarme."

Danilavičius parašė savo nuomonę apie vertimą po 12 metų, pats gerokai toj srityj padirbėjęs, padaręs atradimų, apie kuriuos niekas pirm to nebuvo svajojęs.

Powstańskis, pats užsiėmęs Statutu, jį išvertęs, negalėjo tylėti, turėjo pasiteisinti, apginti vertimą, atsakė ne tuoj, po 6 metų, atsakė knygele, bet joj savo pilno parašo nepadėjęs.[2]

Jis pataisė Danilavičiaus klaidas dėl vertėjų: nurodo tikras pavardes. Gal Danilavičius buvo girdėjęs apie tat, būdamas Petrapilyje 1818 m., ir bus gavęs klaidingų žinių.

Powstański kitos nuomonės apie savo vertimą. Vertėjai privalę laikytis jiems nurodytojo teksto, vertimas buvęs geras, jis taip ir liko įsitikinęs, jog Statuto privalomas tekstas lenkų o ne gudų.[3]

---

[1] *Linde* 84-154.

[2] *Nolde* savo veikale vienoj vietoj abejoja, ar tai bus jo, Powstańskio, darbas „Uwagi odnoszące się do Statutu". Jis pilna pavarde pasirašė, kaipo cenzorius, taigi dėti kaipo autorius vargu buvo patogu. Pasirašė *A. P.* (= Antoni Powstański). Knygelėj kalba apie *savo vertimą*, taigi, jis bus tą knygelę parašęs. — Knygelė išėjo Vilniuje 1829 m.

[3] *Powstański* 36-51,196-8.

4. Statuto vertimo taisymas (1822 - 23 m.).

Rusų vyriausybė gal ir nebūtų apie tat žinojus, būtų nepatyrus apie visas originalo ir vertimo kliaudis, jeigu nebūtų buvę reikalo susidurti su tuo vienoj didelėj byloje, kuri pasiekė pačių viršūnių. 1820 m. Valstybės Taryba, nagrinėdama Stroynowskių - Potockių bylą, pastebėjo 1811 m. vertime, kad rusų vertimas neatitinka lenkų tekstą, nutarė pavesti Įstatymams Rengti Komisijai, kad ji ištaisytų tą vietą, Imperatorius patvirtino tą nutarimą. Lopuchinas, Komisijos pirmininkas, vos 1821 m. pradžioje pavedė jai tuo užsiimti ir padarė atitinkamus žygius; jis nuėjo toliau: pavedė ne tik ištaisyti klaidą, bet ir susekti tos klaidos priežastį. Komisija išaiškino tą visą dalyką. Klaida, jos manymu, įvykusi delto, kad versdami nesinaudojo originaliu tekstu, būtent 1588 m. leidimu, gudų kalba. Šitam darbui Komisija naudojosi pirmykščiu tekstu, be to ir Lindes veikalu apie Lietuvos Statutą, išėjusiu 1816 m. Komisija tarė, kad reikėtų išleisti naujas Statuto vertimas, ir manė, jog tektų šitaip darbas atlikti: iš pradžių turėtų eiti gudų tekstas, greta jo — ištaisytas rusų vertimas, po juo lenkų ir prierašuose — kiti naujesni įstatymai.

Tačiau pati Komisija rado, kad tai būtų mokslininkų darbas, kad ji pati nepajėgsianti šito atlikti, bet galint organizuoti esamojo vertimo taisymą. Lopuchinas su tuo pasiūlymu sutiko, Visas gi taisymo organizavimas buvo šitoks: ji kreipėsi į Vilniaus universitetą, per jo globėją Czartoryskį,[1] kad universitetas atliktų taisymo darbą.

1822 m. prie etikos-politikos fakulteto susidarė Komisija tam darbui dirbti. Į ją pateko Lietuvos teisės žinovas Danilavičius, istorijos žinovas Lelewelis, be šių Kantrimas, Loboika, pirmininku buvo paskirtas Znoska.

Komisijoj kilo ginčų, kaip reikia atlikti darbą; geriausi to dalyko žinovai Danilavičius ir Lelewelis buvo tos nuomonės, kad reikia išleisti 1588 m. tekstą, paaiškinti tamsias jo vietas, nurodyti įvairių leidimų varijantus, kiti gi nariai tarė, kad reikia užsiimti vertimu, tik dar abejojo, kaip tat daryti: ar padaryti visai naujas vertimas ar ištaisyti senąjį 1811 m.

Galų gale atsistojo ant vidurio kelio, abiem reikalam, mokslo ir praktikos, tinkamo, būtent: spausdinti gudų tekstą 1588 m.,

[1] *Nolde*, 74-6.

pridėti lenkų (1614 ar 1619 m.), rusų tekstą XVIII amž., kurį buvo suradęs Danilavičius, tik jį ištaisius.

Be to komisijos nariai rinko naujos medžiagos, ieškojo naujų tekstų ar vertimų: Lelewelis ir Danilavičius surado Lenkijoj dar naujų rankraščių, tik Loboika, ieškojęs rankraščių Ukrainoj, grįžo tuščiomis rankomis, nieko neradęs.[1]

Dabar prasidėjo vertimo taisymo darbas. O jis ėjo šitaip. Skaitė 1588 m. tekstą, lygino 1811 m. vertimą ir jeigu kas rasdavo klaidų ar netinkamumų, tai nustodavo skaitę ir svarstė. Darbas ėjo greitai, taip dirbant jis galėjo būti pabaigtas per 3—4 mėn.

Komisija tačiau nebuvo tikra, ar Įst. Rengti Kom. sutiks su šituo jų darbu, todėl užklausė jos (1823. XI. 4), ji atsakė (o teisingiau pirmininkas Lopuchinas) už pusės metų (1824. V. 25), jog sutinka, bet darbas Vilniuje liko nebaigtas, jis nutrūko, nebuvo kas dirba, nes žymiausi veikėjai Danilavičius ir Lelewelis išvaikyti, liko tie, kas ar nesugeba drbti ar darbas nerūpi.[2]

5. Naujas Lietuvos Statuto vertimas (1828 - 1832 m.).

Keliems metams praslinkus vėl reikėjo grįžti prie Lietuvos Statuto vertimo į rusų kalbą, tik jau nebe Vilniuje, o Petrapilyj. 1828 m. Ministerių komitetas nutarė organizuoti komisiją

---

[1] Apie tą darbą pasakoja savo atsiminimuose *Lelewelis*, gal būti šį-tą primiršęs, bet liko jo atmintyj keletas charakteringų smulkmenų. Jis rašo: „Dar rusų vertimas iš respublikos laikų nebuvo surastas, kai 1822 m. vizituojąs kuratorius (globėjas) pavedė universitetui, kad veikiąs Statutas būtų išverstas rusiškai. Tam reikalui buvo paskirta komisija, susidedanti iš Igno Danilavičiaus, Loboikos ir manęs. Ukrainietis Loboiko, rusų literatūros professorius, o pabuvęs Varšuvoj ir ten biški pramokęs lenkų kalbos, vertė, lenkų-lietuvių gudiškame Statute nesuprato, nuolatos buvo reikalingas mūsų pagelbos. Užėjus atostogoms Loboika skubinos į Petrapilį su pažengusiu savo vertimu, tikėdamas parsivežti rangą ir kryžių. Prisistatė su juo Speranskiui, o tas beveik ir nežvilgterėjo: ne to mes norėjome, sušuko, reikalavome jūsų nuomonės, ar Statutas yra užtektina teisė, ko jam trūksta, kad Lietuvą išgelbėjus nuo ukazų". (Prygody, 36-37).

[2] *Nolde* 76-79, Žr. aukščiau I sk. IV pers.

vertimui padaryti, pavedė tat atlikti Švietimo Ministeriui, kuriuo buvo tuokart kun. Lievenas. Komisija buvo sudaryta iš Švietimo ir Vidaus ministerijų valdininkų, bet ir ji ir švietimo ministeris atsiklausė kaipo vieninteliо ir geriausio žinovo Danilavičiaus, buvusio tuomet Charkive.[1]

Danilavičius apsidžiaugė, kad Lietuvos Statutas neužmirštas, kad atnaujina pradėtus ir smurtu pertrauktus darbus.

Apie šitą naujieną Danilavičius rašo Leleweliui: Švietimo ministeris, sako kreipėsi į jį, kad „nurodyčiau iš kokio leidimo turi būti taisomas vertimas. Atgaivinau mūsų Vilniaus projektus, nurodau: 1) kad vieton vertimo perspausdinti apskritomis raidėmis gudų originalą 1588 m., surinkus varijantus ir sunkesnes vietas persakius rusiškai. 2) reikalauju, kad perspausdintų visą pirmykšti lenkų spausdinimą 1614 m. ir prie jo surinktų visus varijantus, 3) noriu, kad lenkų konstitucijas pratęstų iki 1788 m. Nurodžiau apie tavo nuomonę kaipo didelės reikšmės Lietuvoje, nežinau, kas iš to išeis, šiandien paštu eina atsakymas švietimo ministeriui, už kurį man pažadėta dovana...“[2]

Raštas ministeriui gana platus (1828. IX. 4.); jame yra dalykų, kurių nenurodė Leleweliui.

Berods neiškarto jis nusistatė, kaip atsakys, bent tris sykius rašė laišką: iš pradžių buvo lyg priekaištų, kad ištrėmė, negalįs tinkamai, kaip norėtų, atsakyti, paskui metė tą mintį ir siūlosi eiti dirbti.

Tenai jis priminė, kokie buvo Vilniaus komiteto darbai, pakartojo savo pasiūlymą, davė dar naują — kad pridėtų vertimą į dabartinę rusų kalbą. Jis nurodo, kur yra medžiaga—rankraščiai ir spausdiniai; baigdamas savo raštą į Lieven'ą, Danilavičius sako: „Tolimesnieji lietuvių giminės ainiai laimins Tamstą, jeigu šitas brangiausias jiems teisės paminklas bus išgelbėtas nuo pražūties prideramu rūpestingumu ir stropumu, jeigu gyventojų gyvenimas ir turtas bus apsaugotas nuo sauvališko vertėjų kapryzo ir tamsumo, jeigu pirmykštės įstatymų leidėjo minties netemdys spaudos klaidos, klaidinga rašyba ir neišmanėlių skiriamieji ženklai.“

---

[1] *Nolde* 79-82.

[2] *Danil.-Lel.*, 1828.IX.15.

Danilavičius pats siūlijosi padėti šitame darbe, jeigu bus reikalingas.

Ministerių Komitetas, gavęs Šv. Ministerio pranešimą, nutarė išleisti 1588 m. Statuto tekstą ir lenkų bei rusų jo vertimą.

Min. Komitetas sudarė Komisiją, į ją įėjo: Demčinski (pirm.), Buczyński, Eliaševič, Dubiecki, Serbinovič. Jau sudarius Komisiją Statutui versti atsirado Petrapilyje ir pats Danilavičius, kurį buvo pakvietę kito darbo dirbti — Lietuvos įstatymų kodifikuoti, žinoma turėjo jo pagalbą pasinaudoti ir Statutą versdami.

Ko buvo verti paskirtieji į komisiją, pasisako Danilavičius: „Yra tai nenaudėliai, kuriuos tepaskyrė į ją tik dėlto, kad atlyginus už didelius kraštui nuopelnus, bet be vertimo nieko kito nesugeba daryti."[1]

Tuo laiku mirė Vertimo Komisijos pirmininkas. Iš karto kilo sumanymas pastatyti į tą vietą Danilavičių. Bet jis pats ėmė abejoti, ar išeis kas iš to: pačiam prašytis nepatogu, o ir iš šalies bus kliūčių.

Berods tas naujas darbas jam sudarytų ir sunkumų: tektų daug laiko tam atiduoti, kuris reikėtų kitam darbui apversti.

Tas klausimas viršūnėse rimtai buvo svarstomas. Švietimo Ministeris norėjo Danilavičių paskirti Statuto Komisijos pirmininku; išgirdę apie tat, senieji valdininkai Buczyński ir Dubiecki išsigando, bet pamatę, jog ir Danilavičius nesiveržia į pirmininkus, tai liovėsi intrigavę; pabaigė kompromisu: Danilavičiui pavedė privatim prižiūrėti vertimo darbą, kuris formaliai buvo Serbinavičiaus rankose.

Dabar tesužinojo Danilavičius, kaip žada vertimo darbą atlikti: pagrindan padėjo 1588 m. gudų leidimą, jį perspausdins, pridės lenkų vertimą 1614 m., be to eis vertimas dabartine rusų kalba, taigi maždaug taip, kaip jis kadaise buvo siūlęs.

Vertimas buvo padalintas tarp 4 komisijos narių, gi Serbinavičius duos tik sklandžią rusų kalbą, taigi, taria Danilavičius, kažin ar bus tinkamai atliktas darbas.[2]

---

[1] „Są to niedołężne głowy, wysadzone jedynie, aby ich nagrodzono za wielką dla kraju przysługę, lecz prócz tłumaczenia nic zrobić innego nie sposobne". *(Danil.-Lel.*, 1829.XI.29 iš Charkivo).

[2] *Danil.-Lel.*, 1830.VII.9.

Bedirbant pamatė, kad vertėjai, ypač kalbos taisytojai, nesugeba tinkamai savo darbo dirbti. Jie stengėsi vartoti gryną rusų kalbą, kartais tas gryninimas darėsi juokingu, pav., vartodavo ne tą terminą, kurį reikėjo.[1]

1831 m. jau buvo išversta visas Statutas, 1832 m. jis patikrintas.

Šitas vertimas taip ir liko rankraštyje neišspausdintas, tik kartais valdiškos įstaigos naudodavos šituo vertimu.[2]

III.

Lietuvos teisyno rengimas.

1. Teisinės Lietuvos sistemos.

Lietuvoj ir jos buvusiose dalyse veikė kelios teisės sistemos; vienoj, didžiausiojoj jos daly, — Lietuvos Statutas 1588 m. išleistas ir po jo Lietuvai leidžiamos konstitucjos; Podolėj ir Valuinėje — Lietuvos Statutas 1566 m., o jau paskui Lenkų (Karūnos) konstitucijos, nes šios sritys buvo smurtu prijungtos prie Lenkijos 1569 m.

Lietuvai buvo privalomi tie įstatymai, kurie jai buvo paskelbti, bet būdavo ir tokių atsitikimų, kad vienas-kitas įstatymas įsigalėjo praktikoj perėmimo (recepcijos) keliu. Šita berods leisdavo ir Statutas, nurodęs tą atsitikimą, kada tai galima daryti: jeigu nebuvo pas save aiškaus įstatymo (IV. 54).

Be to savo ruožtu miestai turėjo savuosius teisės šaltinius (Magdeburgo, Saksų).

Paskui, Rusijai užėmus Lietuvą, turėjo prisidėti dar naujų teisės šaltiniai — rusų įstatymai.

Rusų vyriausybė, užimdama Lietuvą dalimis, palikdavo veikiančius įstatymus (1773. V. 22, 1793. III. 27, 1795. V. 1), įvesdavo savo teisę tik ten, kur liečia valdymo formą, šiaip paliko senuosius Lietuvos įstatymus, ir tai kiekvienoj užimamoj dalyj buvo nevienodi rusų įvestieji įstatymai.[3]

Taigi užimtose Lietuvos žemėse buvo mišrių įstatymų, ir Lietuvos teisininkai nevisuomet galėjo juose susivokti, o dar sunkiau tat buvo rusų valdininkams.

---

[1] *Danil.-Lel.*, 1830.VI.18.

[2] *Nolde* 79-82.

[3] *Nolde* 11-27.

2. Įstatymams Rengti Komisija.

Esant Lietuvos įstatymų mišrumui, reikėjo jie sutvarkyti. Lietuvos įstatymų tvarkymas ėjo tuo pat keliu ir greta rusų įstatymų tvarkymo.

1796 m. Petrapilyje Rusijos įstatymams sutvarkyti sudaryta prie Senato „Įstatymams rengti komisija“.[1]

Šita komisija turėjo tvarkyti ir Lietuvos įstatymus. Ji buvo pradėjus rūpintis taip Rusijos taip Lietuvos įstatymais, pradėjo rinkti medžiagą, bet paskui ji pamatė, jog nepajėgs, tai liovėsi tuo besirūpinus. O paskui ėmė kitaip žiūrėti į patį įstatymų rašymą, pasikeitė tos komisijos tikslai ir uždaviniai. Ji tarė, jog nėra reikalo tvarkyti esamus įstatymus, nes tai darbas nenaudingas, o geriausia būsią surašyti naujas, filosofinis teisynas, taigi iš pradžių reikia nustatyti pradai, o paskui galima eiti prie smulkmenų (1804 m.). Gi šitie pradai — tai amžinos, visur veikiančios teisės. Delto, žinoma, negali būti tam tikros vietos ar tautos teisės, tai nesusipratimas, tėra universalė, visuotina teisė, tačiau gali būti išimčių del įvairių civilizacijos laipsnių. Bet prieš darant išimtį visa tat reikia ištirti, patikrinti ir tik esant rimtoms priežastims tegalima tos išimtys palikti.[2]

Daromos išimtys buvo pateisinamos šitaip: „atsižiūrėdami į skirtumus tikyboj, klimate, vietos padėtyje, kalboj, gyventojuose ir kituose ypatinguose kiekvienos provincijos santykiuose, gauname nesugriaunamas priežastis išimti joms iš bendrųjų įstatymų, betgi derinam jas su teisės pagrindais ir taikom visas tokias dalines atmainas bendrai visos valstybės tvarkai ir naudai.“[3]

Žymiausias iš tos Komisijos veikėjų buvo Rosenkampf, pats Latvijos vokietys, rusiškai nemokąs, dėlto didelis rusininkas, politinis austrų informatorius, racionalistinės teisės srovės šalininkas.[4]

Komisijai buvo assignuota nemaža suma pinigų (100.000 rub.), dirbo joje 48 žmonės, jų tarpe 10 vertėjų.

Komisija, žiūrint darbo, padalinta į 3 ekspedicijas: pirmajai teko ruošti teisės pagrindai ir bendrieji įstatymai, antrajai —

---

[1] *PSZ*, Nr. 17652—1796.XII.16.

[2] *Nolde* 37-47.

[3] *Nolde* 50-51. Įst. apie kom. IX skr., p. 3.

[4] *Kucharzewski*, Od białego caratu I t., 289—291 p.

atskiri įstatymai (atskirų provincijų ir komercijos), trečiajai — redakcinis darbas. Skaitlingiausia buvo antroji. Jos pryšaky stovėjo referendaras, turįs padėjėją; valstybės ūkiui bei finansams ir komercijai duota po vieną redaktorių. Vienas redaktorius žiūrėjo Ukrainos teisę, du — Pabaltės, du — Lietuvos ir Gudijos, prie visų redaktorių buvo po padėjėją.

Lietuvos ir Gudijos įstatymams tirti ir rašyti buvo paskirta 2 redaktoriu, o iš tikrųjų buvo vienas (1804. IV. 9) — Antanas Powstański, teisės adjunktas. Vertėjas buvo: Žukowski (kartu ir Ukrainai), vėliau atsirado jų daugiau, žymiausi — Horehlad-Wyłaski ir Kopecki. Horehlad buvo teisininkas, jis paruošė rusų baudžiamosios teisės kursą, kurį vėliau išspausdino lenkų vertime Vilniuje.

Powtańskiui į pagelbą paskyrė adjunktą iš Vilniaus universiteto Znoską, dirbusį ilgesnį laiką. Ištikrųjų visas darbas teko Powstańskiui, tačiau trūksta tikrų žinių, kas buvo padaryta per tą laiką, gal būti buvo neaišku ir patiems jo uždavinys.

Vietos teisių redaktoriai (Lietuvos, Ukrainos, Pabaltės) paprašė komisijos vedėjų, kad duotų nurodymų, kas ir kaip reikia dirbti, be to kad suteiktų „bendrus teisės pagrindus“. Bet to jiems nedavė ir liepė rinkti vietos įstatymus. Bendroji Komisija pati tenustatinėjo tuos pradus dalimis, dėlto jų dar duoti negalėjo.

Taigi Komisija nesuteikė tų pradų, beliko pasiūlyti rinkti įstatymus. Redaktoriai ėmėsi to darbo, jau nebegrįždami prie amžinųjų teisės pagrindų, bet rinkdami sisteminę medžiagą veikiančiai Lietuvos teisei.

1804 m. parengta skyrius apie „asmenis“, surinkta jam medžiaga iš Lietuvos ir Lenkijos įstatymų, bet metų pradžioj apdirbte neapdirbo; tačiau metams baigiantis matyt buvo atlikta tas skyrius. Po to Powstański perėjo prie „veiksmų“, bet greitai prie jų liovės dirbęs, nes šita dalis turėjo būti bendra visai Imperijai; 1805 m. jis dirbo prie dėsnių apie katalikų jungtuves; toliau ėjo skyrius apie daiktus, pagaliau ilgam suklupo prie kunigų būklės; dėl šito dirbo ir 1806 m.; po to Powstańskis tvarkė bylojimo, sienų įstatymus, vietos baudžiamuosius įsta-

[1] *Nolde* 51-52.
[2] *Nolde* 52.

tymus, paveldėjimą.[2] Taigi teko blaškytis nuo vienos teisyno dalies prie kitos.

Powstańskis dirbo daugiau, negu iš jo reikalavo. 1804 m. jis parengė planą, kuriuo jis rinks lenkų ir lietuvių įstatymus; šituo planu einant, turėjo būti istorinė tų įstatymų apžvalga — taigi jis ruošė Lietuvos teisės istoriją.[1]

Tačiau, juo toliau, tuo sunkiau ėjo darbas. Reikėjo daugiau dirbti, naujus klausimus kelti, visgi Lietuvos įstatymams buvo surinkta įstatymai su paaiškinimais apie asmenis, veiksmus ir daiktus.

3. Apklausinėjimas vietose.

Komisijai pačioj pradžioj atėjo į galvą gana išmintingas sumanymas — apklausinėti vietos teismų, ypač svarbu buvo apklausinėti tuose dalykuose, kurie palytėjo bylojimą. Komisija 1804 m. išsiuntinėjo klausiamus punktus; kiekvienai teisės sričiai buvo statomi savo klausimai — Rūsų, Lenkų (t. reiškia Lietuvos), Pabaltės.

Iš pradžių eina klausimas, į jį teismai turėjo duoti atsakymą, o po to nurodyti, kodėl taip, o ne kitaip jie sprendžia. Lietuvos gubernijoms tarp kitų klausimų buvo pastatyta: „Lietuvos Statutu ar konstitucijomis, senato ukazais ar aukštesniųjų valdiškų įstaigų įsakymu ir kokiu, ar kokiais įstatymais, esančiųjų šiam kraštui įstatymų vietoje ar kokiu bendru ar atskiru įpročiu įvestais".

Klausimų Lietuvai buvo pastatyta — 80; jie palyti visą bylojimą nuo pradžios iki galui.

Iš visų Didž. Lietuvos kunig. dalių ėjo atsakymai; iš vienur — platūs, iš kitur — vieni įstatymų nuorašai, iš trečiur — bylų sąrašai. Komisija surašė daugybę klausimų, iš vietų atėjo įvairūs atsakymai,bet visa tat pasirodė bergždžias darbas. Komisija nieku nepasinaudojo, jokių „sinoptiškų teismo bylojimo lentelių" nepadarė, nors ji buvo ketinus tat prirengti.[2]

Savo darbui palengvinti Komisija buvo sumaniusi dar vieną dalyką — pasikviesti k o r r e s p o n d e n t u s. Ir šitą ji įvykdė. Daug jų buvo paskirta, daugiausia — vokiečių, jiems žadėta mokėti algas, bet tie nedirbo, tai jiems algų nemokėjo

[1] *Nolde*, 53-55.
[2] *Nolde*, 55-57.

(tik trys prūsai gavo vieną sykį algą ir ketvirtojo duktė — dovaną). Bet Lietuvos teisei nebuvo visai korrespondento, Czackio nekvietė, tik vos 1822 m., kada komisija baigė savo dienas, jos korrespondentu paskyrė Varšuvoj gyvenusį mokslininką Lindę[1].

Komisija skurdo, vos gyva buvo: jos raštuose, pranešimuose mirguoja bendri posakiai, o tikrųjų darbų įstatymams nebuvo matyti. Vėliau komisijos sąstate įvyko atmainų. Į ją 1808 m. paskyrė S p e r a n s k į. Jis įnešė į komisiją naują dvasią, pertvarkė ją pačią, tik šita neatsiliepė į Lietuvos teisės darbus.

Speranskis pertvarkė Komisiją, iš trijų ekspedicijų padarė šešias, pavadinęs skyriais. Šeštasis skyrius turėjo gaminti Ukrainos ir Lenkų (t. reiškia — Lietuvos) įstatymų s ą v a d ą. Iš tikrųjų Speranskiui rūpėjo ir jis tedirbo tiems įstatymams, kurie bendri visai Imperijai — jam svarbu buvo pilietinis ir baudžiamasis teisynas, dėlto prireikus ėmė žmones ir iš kitų skyrių. Pav. Powstańskį paliko pirmininkauti šeštam skyriui, jam padėjėją davė Anastasevičių, ištikrųjų Powstańskį perkėlė dirbti į pirmąjį, nes Speranskis rusų įstatymams neturėjo daug žinovų, „vietos“ (Lietuvos) įstatymais nedavė jam užsiimti, taigi Powstańskiui ir čia teko parodyti darbštumą ir sumanumą rusų įstatymų tvarkyme.

Komisija 1809 — 1818 m. nieko nėra padarius Lietuvos Įstatymams, gal vieną-kitą dalyką paruošė neseniai gautajai Baltstogės apygardai[1].

4. Vietos Vilniaus komitetas.

Pati komisija mažai tesirūpino Petrapilyje vietos įstatymais, dargi esamus žmones perkėlė prie rusų įstatymų. Pagaliau jos pirmininkas Lopuchinas sumanė vietinių įstatymų darbą perkelti kitur, į jų veikimo vietą, tarė, jog vietoje žmonių dar atsiras, ir žinoma tas darbas apsieitų pigiau. Taigi turi atsirasti vietos komitetai, kurie jo manymu taip atrodys.

Juos turės organizuoti ir prižiurėti general-gubernatoriai; komitetai, susidedą iš žinovų, surinks vietos įstatymus; pirmiausia surinks p i l i e t i n i u s, bet tik v e i k i a n č i u s įstatymus, prie jų pridės pastabas ir nurodymus, kodėl šis ar tas įstatymas jau nebetinka, ir kaip geriau jis būtų pataisytį ar pa-

[1] *Nolde*, 57-8.

keisti. Taigi vietos komitetai turėtų priruošti rinkinį senųjų, bet veikiančiųjų ir pagaminti naujųjų, išleistinųjų įstatymų sumanymus.

Taigi Petrapilio centrinė komisija, nieko nepadarius vietos įstatymams rinkti, visą šį darbą pavedė vietos komitetams. Bet ir dabar daugumas jų praktikoj mažai ką tenuveikė, o kaikur tai ir visai tie komitetai nebuvo susidarę, gi Petrapilyje dargi niekas nesirūpino ir neklausinėjo, kas ir ką buvo padaręs.

Ištikrųjų tebuvo veikęs vienas komitetas, berods ir tas nedaug tepadaręs, tai Vilniaus Komitetas. Vilnius — tai Lietuvos kultūros centras, jame visą laiką buvo Lietuvos teisės žinovų, teorininkų ir praktikų, o jeigu šiame atsitikime mažai tepadarė, tai kalta vyriausybė, kad pavedė tą darbą dirbti tokiems valdininkams, kuriems tie dalykai ko mažiau rūpėjo ir jiems jie buvo svetimi.

Gen.-gub. Rimski-Korsakovas pavedė organizuoti komitetą vienam tam darbui svetimam žmogui — gub. prokurorui Botvinkai. Tasai, kaipo prityręs valdininkas, pirmiausia pareikalavo aiškaus užduotojo darbo plano, juk tai esąs nelengvas dalykas; šita matyt jau iš to, kad komisija per 12 metų nieko nesugebėjus padaryti, o juk ji turėjo gana ir šaltinių, ir žinovų, todėl prašė duoti sąvado pavyzdį ir duoti žinių, ką ji yra padarius; iš savo pusės pridėjo šitokį reikalavimą: duoti tam darbui pinigų, nes visi vietos žmonės užimti savo darbais, gi atsitraukiant jiems nuo šito reikia kuo nors atsilyginti.

Botvinka apskaitė, kiek pinigų reikės paskirti. Darbas eisiąs 2 metus, dirbsią du komitetu: Vilniaus ir Gardino, kits kitam teiksiąs savo darbus[1].

Vyriausybė Botvinkos pasiūlymo dėl pinigų nepriėmė, pinigų nedavė, o liepė dirbti dykai, betgi šį tą nurodė, kaip turi eiti darbas.

Visgi Botvinkai vėliau (būtent 1821 m.) pavyko išgauti šiek-tiek pinigų, — 1.000 rub. sid. raštinės reikalams apmokėti ir butui samdyti, o ir tat buvo daug laimėta — gauti ką nors iš šykštaus Lopuchino buvo sunku. Jis davė kaikurių nurodymų apie darbą, davė pavyzdį, kokioj eilėje eis Sąvado dar-

[1] Jis skaitė algos komiteto nariui 500 rub. sid., išlaidų butui ir raštinei— išviso 7.200 r. metams, dvejiems — 14.400 rub. *(Nolde,* 65).

bas. Komitetas didelio darbštumo nerodė, rinkosi retai, nuo 1821. VII. 29 iki 1830. X. 24 iš viso buvo susėję 6 sykius.

Komitetas nustatė, jog jis neturįs reikalingos medžiagos ir šaltinių, tik Lietuvos Statutą ir Volumina Legum, kas kita išnaikyta, išmėtyta 1812 m. karo ir suiručių laiku, tai pradėjo medžiagą rankioti po įstaigas. Komiteto sąstate buvo vieni valdininkai, galų gale į savo tarpą pasikvietė žinovą Danilavičių ir tuomet pasidalino darbą: Danilavičius apsiėmė parašyti įvadą į Sąvadą (apie įstatymus), o Kukevičius — V perskyrimą (apie svetimšalių teises).

Tuo ir baigėsi komiteto darbas. Vėliau, jau nebe iš Vilniaus, apie jo darbą šitaip rašė Danilavičius: komitetas nepadaręs prirengiamojo darbo, „prašęs paskirti 14.000 sid. rub., rado sekretorių, pakvietė jį, Danilavičių, ir perrašė į vieną knygą ūkazus nuo 1795 irgi 1800 m.“. „Nė vienas perskyrimas patics Įstatymų Sąvado ne tik nebaigtas, dargi nė nepradėtas, veikiausiai gal dėlto, kad pats komitetas nelabai stipriai suprato pavestas jam prievoles.“

Taigi ir čia Įst. Rengti Komisija nesugebėjo bent ką atlikti vietos įstatymams sutvarkyti[1].

Įst. Rengti komisija buvo panaikinta 1826 m., jos vietoj atsirado tam pačiam darbui dirbti kita įstaiga nauju vardu — Antrasis Nuosavos J. Imp. Diden. Kanceliarijos Skyrius, kurios pryšakyje pastatė Balugianskį. Jisai ėmė teirautis tarp kito ko apie vietos komitetus. Grįžus iš jų atsakymams, jisai po to visus vietos komitetus uždarė.

[1] *Nolde*, 57-68,

IV.

Darbai Lietuvos statutams leisti.

1. Tekstų ieškojimas.

XVIII amž. baigiantis Czackis iškėlė iš užmiršties I Liet. Statutą, bet jis neturėjo teksto originalo kalba, turėjo tik lotynų vertimą, o iš jo jis pats išvertė į lenkų kalbą. Brėkšta mintis, jog Statutas turėjo būti gudų kalba, reikia surasti pirmykšti tekstai, nėsant spausdintų reikia surasti, kur paslėpti nuorašai.

Šitą darbą dirbo savarankiškai Lietuvos mokslininkai be vyriausybės pagelbos, daugiausiai gi už visus dirbo Danilavičius.

XIX amž. pradžioj pradeda ieškoti pačių šaltinių, jų autentiškų tekstų, išsiplatinimo, veikimo, ir jau po to ima daryti kitas teisės-istorines išvadas. Taigi tuo tarpu terūpi patys tekstai. Dirba sutartinai mokslininkai, praktikai, senovės garbintojai, ieško, kits kitam suteikia savo žinias, jų susirašinėjimas duoda apščiai medžiagos ir nurodymų tam dalykui išaiškinti. Matyt iš ten, kad darbas ėjo pamaži, ieškojo įvairiose vietose, įvairi žmonės, vienam sekas geriau, kitam ne, patyrę duoda žinoti kits kitam. Beabejo žinios nepilnos: vienų laiškai užsiliko, kitų — ne, arba bent iki šiol neužtikta[1]; o ir ne visa, kas buvo daroma, atsispindėjo korrespondencijoj ar mokslo darbuose.

Ėmė tuo įdomautis buvusieji ir mokinusieji Kremenčiuje — Ołdakowski, nes turėjo mokinti Lietuvos teisės, kuriam padėjo Czacki, paskui Lelewelis, kaipo archyvų, rankraščių mėgėjas, tyrinėtojas, pagaliau — Danilavičius Vilniuje, kuris ėmė pats ar per kitus ieškoti po visą Lietuvą, savo jėgomis ir lėšomis, po bibliotekas, archyvus, mažai teturėdamas galimybės keliauti, visgi uoliausiai jisai rankiojo.

Lelewelis rūpinos Lenkijos raštais, Lietuvos gi pripuola-

[1] Liko pav. laiškai rašyti į Lelewelį, kuris 1831 m. buvo emigravęs.

mai, o pamatęs, kad geriau dirba ir visa širdim užsiėmęs Danilavičius, tai Lelewelis liovės savarankiškai daręs, jau padeda Danilavičiui, už tat Danilavičius, kaipo geresnis gudų ir senojo Lietuvos rašto kalbos žinovas, pasirodė tinkamesnis, geriau nusivokiąs, ir savo ruožtu padėdavo Leleweliui lenkų istorijos ir teisės darbe. Ir visa Lietuvos teisės šaltinių ieškojimo iniciatyva perėjo į Danilavičių, Lelewelis dėl Statuto tik jam padėdavo, arba rūpinos išspausdinimu, turėdamas daugiau ryšių ir pažinčių.

1815 metais rašo Ołdakowski, jog turįs I Liet. Statutą, rašytą lotynų kalba, bet tai esąs vertimas, iš gudų kalbos, taigi pirmą sykį nurodoma, jog Statuto originalas — gudų kalba[1]. Bet kur jis? Dabar reikia jis surasti.

Danilavičius rado 1815 m. pas save Vilniuje pirmojo Liet. Statuto nuorašą, tuo tarpu nepilną, su maža spraga — trūksta trijų paragrafų.[2]

Lelewelis vėliau jam davė žinią, jog matęs pas Działyńskį I St. rankraštį. Apsidžiaugė Danilavičius, bet ir nuliūdo: negalįs prieiti. Lelewelis pranešė jam apie radinį, bet kas Danilavičiui rūpi — praleido. „Labai gaila, rašo Danilavičius, kad Tamstai nepavyko geriau apžiūrėti pirmąjį Lietuvos Statutą, o man jis būtų labai įdomus".

Danilavičius norėtų pamatyti tekstą, bet nedrįsta prašyti atsiųsti, todėl siūlo tokį išėjimą: lai Działyńskis paskelbia jo aprašymą spaudoje, kad galima būtų naudotis, nes nenorįs savintis ano atradimo.

Kas tas Działyńskis, dar Danilavičius nežinojo. Jam rūpi dabar, ar susirašinėjant pavyks iš jo gauti reikalingų išrašų savo teksto spragai užpildyti?[3]

Greitai pasirodė, kad ir Bandtkie, lenkų teisės istorikas, jau senai turįs vieną I Statuto nuorašą, tik nieko iš jo nedaręs[4] ir niekam nesakęs.

Juk Danilavičiui, dar neseniai esant Varšuvoj, niekas jo nerodė, tylėjo, dargi Bandtkie jam nepasakė. Ar užmiršo? O juk pas jį buvo atvykęs Danilavičius mokintis. O gal tuomet dar nebuvo turėjęs?

---

[1] Ołdakowskį į Lelewelį 1815-16 m. *(Sadowska* Nr. 1-4).

[2] *Daniłowicz,* Opisanie 387.

[3] *Danil.-Lel.,* 2 (1819.VII.9).

[4] *Sobolewski-Lelewel,* 1820.IX.24, *(Sadowska,* 9):

Danilavičius, rašydamas Lelewelliui, svarsto galimybes Statutui gauti. Reikėtų Danilavičiui važiuoti į Varšuvą, kad savo akimis pamatyti Działyńskio tekstą, bet negalįs. Jis neturtingas, lėšų neturįs, turįs padėti neturtingiems savo giminėms. Universitetas gi jo kelionei lėšų neduos, nors galėtų, bent niekuomet nedarys išlaidų dėl Statuto ir dėl jo, šita daug pareina nuo Groddecko, kuris šiaip kitam padėjęs keliauti, „bet dėl manęs, sako Danilavičius, niekuomet to nepadarytų, gal net trukdytų.“[1]

Taigi iš tariamos kelionės nieko neišeis. Lieka Danilavičiui prašyti, kad Lelewelis ar kas kitas nurašytų trūkstamą Statuto dalį ir aprašyti jį visą, o jeigu galėtų atsiųsti į Vilnių, tai per mėnesį ištaisytų.

Czacki savo leidime yra padaręs klaidų, kai ką supainiojo, taigi reikia patikrinti ir ištaisyti.[2]

Vėliau planai pasikeitė: važiuoti lyg nereikėtų, pats Lelewelis atvyks į Vilnių, tai tuomet lai atsiveža Lietuvos Statuto rankraštį, tai čia pat jį visą nusirašys.[3]

2. Darbai Lietuvos Statutams naujai išleisti.

Matyt Lelewelis šį-tą atrašė Danilavičiui. Po to jo karštis praėjo, nebetaip užsidegęs prašo rankraščio, o gal delto, kad jis yra užtikęs naujos medžiagos, pav. buvo gavęs ponų reikalavimus į kunigaikštį, kad pataisytų I Statutą. Nurimo neilgam.

Lelewelis besusirašinėdamas prisiminė, jog Ołdakowski jam pačiam yra sakęs apie tat, jog matęs gudišką tekstą Czackio bibliotekoj. Danilavičius prašo Lelewelio, kad nurašytų Statutą lotyniškomis raidėmis ar dabartinėmis rusų.

„Visgi tariu, rašo jisai, kad daugiau 100 auks. neapsieis, jeigu universitetas nenorėtų man to užmokėti, tai iš savo kišenio atlyginsiu, juk kelionė į Varšuvą man atseitų be laiko gaišinimo dar daugiau.“[4]

Nerimastis grįžta, užeina nusiminimas, kad negauna iš Lelewelio aiškių žinių. Į Varšuvą važiuoti negalįs, neturįs lėšų, universitetas gi nieko neduoda ir neduos. Nustojęs vilties moja ranka: „palieku amžinam užmiršimui visą savo darbą tuo rei-

[1] *Danil.-Lel.* 1821.I.9, 1822.VII.
[2] „ „ 1821.I.9.
[3] „ „ 1821.V.1.
[4] „ „ 1821.VI.12.

kalu; susirinko biški medžiagos, bet visa tat niekis sulyginus su tuo, ko Statutas reikalautų iš naujojo leidėjo."[1]

Tasai nusiminimas buvo laikinas, Danilavičius vėl grįžo prie Statuto leidimo.

„Prirengęs Lietuvos Statutą, rašo jisai, kuo nevisą turiu savo ranka perrašytą, užtinku jame perrašinėtojo klaidas, bet nenorėčiau aukoti iš savo kišenio dviejų šimtų rublių, kad juos pats pataisyčiau Varšuvoje, gi universitetui nenoriu būti dėkingas už tokį menkniekį. Taigi jeigu Tamsta nesugebėsi atsivežti į Vilnių savo rankraščio, vėliau išleisiu taip, kaip jis yra."[2]

Ir vėl universiteto darbas jam trukdo užsiimti vienu Statutu: reikia ruoštis prie baudžiamosios teisės kurso. Įsivaręs į istoriją, istorinį galvojimą, negalįs suprasti filosofijos, scholastikos iš bendrų dėsnių, o dabar dėl to „lai sau ramiai miega Lietuvos Statutas arba laukia geresnių laikų."[3]

Neilgam nusiminęs davė jam ilsėtis: greitai svarsto Lietuvos Statuto spausdinimą.

Bobrowski jam įrodinėja, kad reikia spausdinti būtinai kirilica, taigi visas jo 2 metų darbas (perrašinėjimas lotyniškai) nueitų niekais. O tuomet reikia grįžti prie Działyńskio rankraščio, prašo gauti jį būtinai. Statutų rinkimų medžiaga jau buvo išaugus.

Jau Danilavičius kalba apie II Statutą — lenkų ir lotynų kalbomis, ir apie Tretįjį lenkiškai išspausdintą Gawłowickio 1614 m.

Taigi būtų surinkti visi trys Statutai keliuose vertimuose ir redakcijose.[4]

Padeda tame perrašinėjimo darbe Danilavičiaus giminės — sesers vaikai.[5]

3. Koks turėtų būti naujas Statutų leidimas.

Aprašinėdamas spaudoj visus buvusius Statuto leidimus, nurodydamas jų kliaudis, Danilavičius pasisako, koks jo manymu turi būti naujas Statuto leidimas.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1821.VI.12.
[2] „ „ 1821.VII.
[3] „ „ 1821.VIII.15.
[4] „ „ 1822.VIII.27.
[5] „ „ 1823.VII.11.

„Kadangi Gudų Statutas yra originalas, o lenkų leidimas yra privatinio darbo kūrinys, palikdamas laisvę atsišaukti į senovės gudų kalbą; kad jeigu net gudų egzemplioriai perspausdinimuose ir rankraščiuose yra skirtingi, o lenkų nevienas posakis yra svetimas dabartinei kalbai, neviena mintis yra priešinga originalui, nevieną vietą sunku suprasti dėl pasenusių išreiškimų, kad pagaliau, juo koks lenkų leidimas vėlesnis, tuo daugiau mirguoja nuo klaidų; taigi, kad naujas kritiškas šitos įstatymų knygos leidimas, vertas dabartinės gadynės, galėtų pasirodyti, tariu būtų tinkamiausia perspausdinti gudų tekstą lenkų raidėmis greta pirmykščio lenkų vertimo, 1614 m. išleisto, prie kurio turėtų būti pridėti visokie varijantai, paimti iš kiek galima didesnio gudų ir lenkų rašytųjų egzempliorių skaičiaus, taipogi visokių spauzdintųjų, o lotynų vertimai galės paaiškinti nevieną šiandien nesuprantamą pasakymą. Tik tuo būdu pajėgsime gauti įstatymų knygą, vertą Žygimanto laikų ir galinčių vadauti būsimiems įstatymų ruošiamiems lietuvių tautos darbams. Nesigaili lėšų vokiečių mokslininkai aplakstyti visai Europai, kad surinktų, kiek galima, daugiausia rankraščių ir spauzdinių Justiniano teisei, kad galėtų išdirbti naują visai perdirbtą leidimą „Corpus juris“: nepraleis be abejo neapsilankę Pulavų lobyną[1], kur yra svarbus pergamentinis Pandektų rankraštis, iki šiol niekam nežinomas, laukia naujo May'o. Mes gi, turėdami savo krašte daugybę medžiagos, pasitenkinę vien Pulavais, ištesėsime tat padaryti, kad tik netrūktų asmenų, kurie norėtų atsiduoti varginančiam, sunkiam ir nelabai dėkingam darbui. Gal ims skersauti praktikos teisininkai į tokį leidinį, tardami, kad jisai atidaro vartus ir be to išsiplatinusiam pamėgimui bylinėtis, bet tolimesnieji ainiai su dėkingumu priims tą vaisių, tuo meilesnį, juo sunkesnis jis išpildyti, nes laikui bėgant ir jam viską toliau naikinant darosi retesniais spaudintieji leidimai, o tuo labiau rankraščiai. Susidaręs Įstatymams Rengti Komisijos noru Vilniuje Komitetas, turėdamas pavestą kitą darbą, jokiu būdu negalėjo užsiimti panašiu išleidimu.“[2]

O nelengva buvo turėti reikalų su praktikais dėl Liet. Statuto leidimo, jie nepripažino mokslo darbo. Su jais turėjo susidurimo Danilavičius. Vilniuje Tipografinė Draugija 1819 m. iš-

[1] Puławy — Čartoryskių dvaras, jų centras, didžiausias archyvas, biblioteka. Dabar visa tat — Krokuvoj, Čartoryskių Muzėjuje.

[2] *Daniłowicz*, Opisanie II. 292-3.

leido veikiantį Lietuvos Statutą lenkų kalba, be jokio teksto tikrinimo, klaidų kupiną. Danilavičius parašė aštrią recenziją, kur nurodoma, jog Statutą netinkamai ir neprideramai išleido. Šita recenzija turėjo būti išspausdinta „Dziennik Wileński"; suinteresuotieji asmenys ir leidėjai, bijodami, kad tat nepakenktų platinimui, kad nekaltintų jų neišmanymu, ėmė rūpintis, kad ji ten neišeitų, ir tikrai Vilniuje recenziją sulaikė.[1]

Danilavičius nusiuntė ją į Varšuvą Leleweliui, kad ten išspausdintų, leido jam šį-tą pataisyti.[2]

Lelewelis davė tat žinoti (tyčia ar netyčia) į Vilnių žmonėms, kurie arti leidimo stovėjo; kilo naujas triukšmas prieš Danilavičių. Dabar vilniškiai ir Varšuvoj daro kliūtis, kad peikiančioji recenzija neišeitų, sako, pats autorius Vilniuje žadėjęs visai nebespausdinti.

Danilavičius pagaliau nusileido, mojo ranka, nutarė nesikišti, kad neerzinti opių autorių ir leidėjų.[3]

Iš pradžių Danilavičius už liežuvavimą buvo pykęs ant Kantrimo ir Lelewelio, paskui nutilo tuo reikalu ir, jau įsiširdijęs, prašo Lelewelio recenziją visai sudeginti, kad pasaulis nežinotų ir jos nematytų.[4] Pakartotinai prašė jos nebespausdinti.[5]

O visgi recenzija išėjo. Suinteresuotų asmenų tarpe kilo triukšmas. Rodos ji kitaip išėjo, kaip parašyta: šis-tas buvo pridėta. Danilavičiui vėl teko teisintis.[6]

Lelewelis atvažiavo į Vilnių, atsivežė rankraščius, taigi Danilavičiui į Varšuvą keliauti nebereikėjo, jis tuoj įsivarė į darbą Vilniuje.

Ir staiga viskas nutrūko: Danilavičių ištrėmė iš Vilniaus.

4. Darbų tęsimas ištrėmime.

Likimas išvijo Danilavičių iš Vilniaus, bet jis nesiliovė dirbęs ir toliau Lietuvos Statutams ir Lietuvos istorijai svetur — Petrapilyje ir net atkampiam Charkive.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1820.II.28.
[2] *Danil.-Lel.* 1820.V.20.
[3] *Danil.-Lel.* 1820.II.28, 1821.I.9.
[4] *Danil.-Lel.* 1821.I.9.
[5] *Danil.-Lel.* 1821.II.12, V.1.
[6] *Danil.-Lel.* 1821.VIII.11/23.

Iš Vilniaus vyko į Petrapilį: ten ieškojo sau vietos, turėjo rūpintis gauti užtarimą pas galingus žmones, o atliekamu laiku rinko žinių apie Statutus, rausėsi rankraščiuose, nes Statuto leidimui reikią viskas sunaudoti, juk Statutas — pagrindinis jo darbas, tai tautinis dalykas.

O Petrapilyje daug ko galima buvo rasti. Zaluskio bibliotekoj, dabar Viešojoj, pirmiau, sprendžiant iš katalogų, buvo gerokas skaičius Statutų rankraščių, dabar gi ten nerado nieko, Danilavičius rado vos lenkiškus II Statuto vertimus.

Užtat daug surado Rumiancevo Bibliotekoj: 1588 m. spausd. — 3 egz., lenkų 1614 m. — 1 egz. ir tą patį spekulianto suklastotą, kad būtų 1588 m. lenkų leidimu, kur 1614 m. leidinio lapas buvo apgadintas.[1]

Lelewelis, vykdamas iš Vilniaus į Varšuvą pasiėmė visą savo biblioteką ir rankraščius, turėjo patogesnių sąlygų darbui, galėjo be pertraukos ir toliau dirbti ką buvo pradėjęs. Kas kita buvo Danilavičiui. Jam išvykus Lelewelis, norėdamas padėti išleisti, o be Danilavičiaus neištesėdamas, per laiškus klausia jo apie šį ar tą rankraštį. Tas atsako: išvykdamas į Petrapilį, viską palikęs Vilniuje, taigi rankraščių duoti ar pats juos sulyginti negalėtų, dėlto pasikeitęs jo planas: tokioj formoj, kaip jo galvota Vilniuje, jau nebenorėtų leisti Statutų; dabar velytų spausdinti originalo raidėmis (rusų), Statuto teksto pamatan reikia imti Działyńskio rankraštį, o greta pridėti — lotynų ir lenkų kalbomis, o jeigu lotynų raidėmis spausdinti, tai seimų nutarimai neperrašyti, taigi leidinys spaudai neparuoštas.[2]

Pirmiau visur buvo daug kalbų apie Statuto leidimą, dabar po ištrėmimo jau ėmė abejoti ir tie, kurie padėjo darbe, ar beišeis Lietuvos Statutas, pav., tuo buvo susirūpinęs Jaroševičius iš Kremenčiaus.[3]

Kas išleis Statutą? Tuomet buvo tarę, kad leis Danilavičius, paskui — kad Działyńskis, vėliau ėmė abejot. Netiki jau taip, kaip pirmiau, kad jis galėtų išleisti; ir Danilavičius su juo tiesioginiai reikalų neturėjęs, o tik per Lelewelį gaudavęs žinių, ėmė pats ieškoti kitų leidėjų; jam atėjo į galvą, kad tuo

---

[1] *Danil.-Lel.* 1824.XII.20.

[2] *Danil.-Lel.* 1825.I.28.

[3] *Sadowska* — 21. (Jaroszewicz 1825. V. 19/31).

leidėju galėtų būti kancleris Rumiancevas, tik nė sykio neužsiminė, kad tuo užsiimtų Vilniaus universitetas.

Jeigu sutiktų leisti kancleris, sako Danilavičius, tai reikėtų spausdinti rusų raidėmis, ir tuomet jis nieko negalėtų padėti, nes rankraščių jau neturįs, visus juos grąžinęs iš ko gavęs; o jeigu leisti lotynų ir lenkų raidėmis, tai jų neturi Charkivo spaustuvės.[1]

Lelewelis spyrė ir ragino Danilavičių greičiau gauti iš Vilniaus rankraščius. Jis paklausė Lelewelio, o ir pačiam beabejo rūpėjo; gavo iš Vilniaus Statutus su kitais, dar ne visais, rankraščiais, bet greitai įsitikino, kad Charkive vis tiek negalėsią jų išleisti: spaustuvė lenkų raidžių neturi, o ir lotynų neužtenka.

Galų gale Danilavičius matydamas, jog Charkive Statutus neišleis, sutinka viską perleisti Leleweliui, jeigu juose susivoks, ir praneša ką jis turįs. Pirmasis Statutas yra gerokai apdirbtas, Lelewelis galįs jį atsiimti, bet antrasis Statutas — vos pradėtas, tai jį čia paliks. Sutikdamas perleisti, Danilavičius duoda nurodymų, kaip turi būti leidžiamas: Działyńskio nuorašas — bus originalas, tai gudų tekstas, toliau eina lotynų, dalis atrasto lenkų vertimo, be to varijantai iš Firlėjaus (Varšuvoj surasto), Slucko - Vilniaus rank., privilegijos, trūksta dar Lietuvos seimų nutarimų; dabar gavęs iš Vilniaus rankraščius, rengiąs juos spaudai; pats perrašinėja; gi honoraro sau neprašo, dargi nepriims, gerai, kad Lelewelis Statutus išleis.

Del viso ko Danilavičius buvo kreipęsis į kancleri Rumiancevą, gal duos lėšų išleisti; savo laiške į jį Danilavičius priminė, jog kancleris turįs II Statutą, tai tas ir pasiūlė, kad jį išleistų; tuomet Danilavičius atsakęs: pirma reikia išleisti pirmąjį, o tam nesą lėšų. Ką jis atsakys? Gal tuo būdu išgaus lėšų ir I Statutui leisti? Laukiamo atsakymo negavo.

Jau Leleweliui rašo apie tolimesnius savo darbus, jog turėjęs II Statutą, nurašytą iš Pulavų rankraščio, bet jį palikęs Vilniuje. Gal 1826 m., jeigu leis apsilankyti Vilniuje, tai pasiims rankraštį, sulygins su Rumiancevo-Tolstojaus (Maskvoje) tekstais, tuomet II Statutą išleis rusų raidėmis, pridėjęs lotynų ir lenkų vertimus. Tvarkant rankraštį daug buvo painių su ženklais, ženklų ištarimu. Todėl, jeigu Lelewelis, tas mazūras, visgi pajėgs susivokti, tai lai save, ne Danilavičių, deda lei-

[1] *Danil.-Lel.* 1825.VI.6.

dėju, ir honoraras — jam prideras.[1] Darbas ėjo pamažiau, negu sumanymai.

Jis vėl ketina pavesti Leleweliui rankraščius. „Daryk, rašo jam, su jais ką nori, spausdink, keisk, imk honoraro, kiek gali, arba ne, ant visko dėkodamas sutinku. Tik tau bus sunku perrašyti lenkiškomis raidėmis Lietuvos seimus, kuriuos turiu rusų raidėmis. Betgi bijau, kad jie neprasmegtų Vilniuje, kaip Kazimiero Lietuvos Statutas.“[2]

„Lietuvos pirmuoju Statutu gali verstis kaip nori, visgi geriau, negu aš, sugebėsi atlikti.[3]

„Jeigu nori įsigyti nereikalingo kebelio, sugaišinti brangų laiką, geresniems darbams skirtą, galiu šventėms išsiųsti pirmąjį Lietuvos Statutą. Negaliu pridėti sumanytų komentarų ir paaiškinimų, dargi šiandien negaliu geriau aprašyti rankraščių, iš kurių kopijos imta, be to, ką kadaise buvau įdėjęs į D z i e n n i k, nesugebėsiu sulipdyti kokios prakalbos, nebaigta perrašinėjimas labai svarbių seimų, o šiaip be perrašymo ir varijantų nieko nepadaryta, ar tai tinka spaudai, pats tark.“[4]

O kaip reikia vykinti, tai del turinio Danilavičius neketina ant jo, Lelewelio, atsiduoti, vis nurodo, kaip kas reikia daryti.

Rudenį (1825 m.) Danilavičius rašo, jog Statutai bus užbaigti, ketina juos siųsti per Zawadzkį; už kelių mėnesių vėl leidžia daryti su rankraščiais ką nori, bet jų nesiunčia, tik 1826 m. kalėdoms ketino juos išsiųsti.

Ir čia gaištis. Nėra rankraščių ir pavasarį (1827 m.), vos 1827 m. vasarą žada atsivežti.[5]

Tuomet tikrai atidavė Leleweliui.[6] Danilavičius džiaugiasi baigęs darbą, nors apgailestauja, kad uždavęs vargo Leleweliui. „Ramina viena, kad visa, kas krašto garbei ir visuomenės naudai daroma, tavyje randa stipriausią remėją ir darbuotoją, taigi ir mano statutai gauna tavo globą“[7]. Ir Lelewelis

[1] *Danil.-Lel.* 1825.VII.11.
[2] *Danil.-Lel.* 1825.IX.26.
[3] *Danil.-Lel.* 1826.II.21.
[4] *Danil.-Lel.* 1826.XII.11.
[5] *Danil.-Lel.* 1825.IX.26, 1826.II.26, XII.11, 1827.V.27, VI.25.
[6] Taigi matėsi su Leleweliu Lucke ne 1826, kaip sako Lelewelis atsiminimuose, o 1827 m.
[7] *Danil.-Lel.* 1828. I. 28.

turi peržiūrėti rankraščius, padarydinti ženklus spaudai tinkamus.

Danilavičius atidavė rankraštį, žinoma nerimsta del tolesnio jo likimo ir karščiuojasi del tekstų ir aktų, jeigu sužinos apie naujus. Išgirdo, ar prisiminė, kad Pulavuose (pas Czartoryskius) yra Horodlo aktų originalai gudų kalba; būk dargi esą senesnis Statutas, būtent 1410 m., tai gal jis tiktų prie Lietuvos Statuto? „Galvojau, sako, parašyti trumpą Lietuvos teisės apžvalgą, bet šitam neturiu po rankų istorinės medžiagos, o be to, be paties Statuto šito padaryti negalima, taigi gal apmesiu keletą minčių, palikdamas tavo dailiai ir žinovo rankai aptašyti ir sudoroti.“[1]

Lelewelis surado leidėją — Działyńskį. Kiti nauji rūpesčiai. Jis stiprina Lelewelį darbe, vis graudinas, kad pats negalįs padėti.

„Man nemalonu, kad tiek daug vargo turi su Statutu, aš seniai būčiau metęs darbą tuo labiau, kad Poznanėj spausdinimas tau atims begales brangiausio laiko, o kad laiku padarytų tikėtis sunku, net negalima.“[2]

Vis nerimsta del teksto gerumo: teisinas, kad daugiau pramokęs gudų kalbos, kai ėmė ją lyginti su kitomis.

Lelewelis taip pat rūpinas pradėtu darbu, apsiima padaryti kas reikia, pridėjo savo. Danilavičius tat išgirdęs „kuo nešokinėja iš džiaugsmo“.

„Dabar išleidimas Lietuvos paminklų ne man, bet tau privalo priderėti, ir aš visiškai savo darbų išsižadu, ir gėda man, kad tiek nesurinkau medžiagos... Nevisai aš apleidžiau Statutą, kartais kitus raginau prie darbo“.

Jis pritaria Lelewelio nuomonei dėl raidžių: davęs jam pilną valią, o del Statuto čia negalįs dirbti. Šiaip norėtų sutaupyti skatiko ir vasarą važiuoti į Vilnių. Iš ten paims visas eibes rankraščių, kuriuos buvo išbarstęs ir žiūrės tekstų, nes lenkų kopistai baisiai jį apvylę: įvedė savo rašybą.[3]

Danilavičius, visai nustojęs vilties išleisti Lietuvoje ar gauti lėšas iš rusų mecenatų ar mokslo įstaigų, kur pats galėtų prižiūrėti, atidavė Leleweliui, o tas — Działyńskiui.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1828.I.28.

[2] *Danil.-Lel.* 1828.IV.15.

[3] *Danil.-Lel.* 1828. IX. 15, 1829. XI. 23.

V.

Lietuvos įstatymų rinkinys Poznanėj.

Daug buvo bandymų ir sumanymų seniesiems Lietuvos įstatymams išleisti, bet galų gale jie pasirodė už Lietuvos sienų, Poznanėj. Spausdinos ilgai: pradėjo 1828 m., pabaigė 1841 m. Knyga pavadinta „Zbiór praw Litewskich", turi 546 pusl., su 10 lentų atmuštų Lietuvos kunigaikščių antspaudų ir 2 pusl. rašto pavyzdžių. Išleido I tomą ir apsistojo. Leidėjas — gr. T. Działyński.

Buvo tai žinomas lenkų kultūros veikėjas Prūsuose, turtingas dvarininkas, gyv. 1797 — 1861 m. Jis ne tik davė pinigus, bet pats ieškojo, tikrino tekstus, sekė spausdinamus dalykus. 1830-31 m. revoliucija pertraukė tą darbą. Pats Działyńskis turėjo pasitraukti iš Prūsų ir apsigyventi Galicijoj. Paskui turėjo bylinėtis su Prūsų valdžia del savo dvarų; gincą laimėjęs, 1842 m. apsigyveno Kurniko dvare. Einant reikalams geryn, Działyński pabaigė spausdinimą.

1. Kas jį prirengė.

Į šitą rinkinį (Zb. pr. lit.) parašyta prakalba, kur aprašyta to leidinio likimas; aprašymas — trumpas, o ir nevisai teisingas.

a. Działyńskio aiškinimas.

Działyński šitaip pasakoja apie leidinio atsiradimą.[1]

Kozłowski įteikė jam senovės Lietuvos teisių rinkinį.[2] Jį ėmė tyrinėti žymiausi Lenkų mokslininkai ir prirengė jį; išspausdinta 200 su viršum pusl. (tiksliau 204). Ir reikėjo darbas mesti, užėjo pertrauka. Vėliau grįžo prie to darbo, bet jau nebuvo senųjų vedėjų ir kūrėjų, išnyko šaltiniai, galimybė, drąsa, sugebėjimas išaiškinti, kaip galėjo vystytis savoji lietuvių teisė skyrium nuo lenkų.

Iš bendradarbių paminėtas vienas žmogus — Danilavičius, ir tai, kad jis davęs plačiausių paaiškinimų prie Kazimiero Teisyno.

---

[1] *Działyński.* Zbiór praw lit., prakalbos III-IV.

[2] Ištikrųjų Działyński iš jo pirko už 30 dukatų 1820 m. Atrasta jis 1817 m. *(Daniłowicz,* Opisanie 387, 389).

Šitas trumpas istorinis paaiškinimas nėra visai teisingas, yra praleista ir nenurodyta tie visi, kurie dirbo. Kodėl tai? Gal būti nenorėjo lytėti 1831 m. revoliucijos, kuri nutraukė darbus, gal nepatogu minavoti Vilniaus universitetą, kuris uždarytas; gal nenorėjo kenkti tiems, kas buvo užsilikęs po Rusais, kaip Danilavičius, bet vargu jis būtų išmetinėjęs? Buvo užsieniuose Lelewelis: jam pavojus negresė, apie jį kaip tik nutylėjo: mat jis raudonas demokratas.

Gal būti delto jis tylėjo į Lelewelio laiškus, nors stengėsi jam, emigantui, padėti.

Galimas daiktas, kad pasikeitė Działyńskio nuotaika, nebepatiko Lietuvos teisės šaltiniai, Danilavičiaus dvasia, o jį traukė į kovų istoriją su Vokiečių Ordinu, vyliojo Lietuvos-Lenkijos unijos aktai. Ir ne jis prirengė visą darbą, tai tęsti ir negalėjo.

Darbas visgi plačiai užsimotas, nutrūko gal būti dėlto, kad I tomą ne Działyńskis rengė.

Działyńskis mini vieną Kozłowskį, Matą vardu, — tai archyvų žinovas, gyvenęs Varšuvoj, kuris padėjo Leleweliui dirbti;[1] iš jo Działyńskis nupirko rankraščius; prie šio darbo Kozłowski nieku neprisidėjo.

b. Lelewelio atsiminimai.

Apie „Zbiór pr. lit.“ tarp kito ko pasakoja atsiminimuose Lelewelis, prisimena daugiau apie savo darbą, rašo apie tat jau 30 metų praslinkus, taigi ir jis kaiką užmiršo.

„Kai radau Tyto Działyńskio sutikimą išleisti, prirengiau 1829, 1830 m. Statutą trimis kalbomis, kaipo pradžią Lietuvos teisės paminklų. Tuo tarpu įeidavau į Karūnos Metrikas, ieškodamas istorinių dokumentų; iš jų išrinkdavau, ką galėjau, Lietuvos teisės paminklams. Spausdinti pradėjo, nelaimei buvo pertraukta 1830 m. baigiantis, taip kad vos į 10 metų, Zbiór praw Litewskich 1841 m. Poznanėj galėjo pasirodyti. Nežinau, ar Danilavičius matė; nežinau. Pamečiau jo pėdas: girdėjau, kad Maskvoje apsigyvenęs, patyrė iki mirčiai karčių sielvartų. O jo raštų darbai ar išliko?“[2]

Działyńskio užtylėjimu, kas yra ištikrųjų dirbęs prie „Lietuvos ist. rinkinio“, pasipiktino Jok. Lelewelio brolis Protas.

---

[1] *Lelewel.* Przygody 16.

[2] *Lelewel.* Przygody, 48.

Jis rūpestingai surinko visą Jokimo Lelewelio korrespondenciją, įteikė 1881 m. Lenkų Akademijai Krokuvoj tą susirašinėjimą, pridėjęs trumpas pastabas. Jis ten šitaip pasakoja.

Sumanė išleisti „Lietuvos Įst. rink." — Danilavičius ir Lelewelis, jiedu viską prirengė. Lelewelis siūlė tat išleisti Lenkų Mokslo Draugijai Varšuvoj, bet ji dėl lėšų stokos atsisakė, tai apsiėmė T. Działyński. Jis pradėjo spausdinti Poznanėj, Lelewelis davinėjo lankais, taisė korektūrą, atmušo iki 40 pusl.,[1] 1831 m. revoliucija pertraukė. Rankraštis liko pas Jokimą Lelewelį, o jam pabėgus pas jo brolį Protą, tasai atidavė Działyńskiui, ir šis išleido 1842 m.[2] Apie Lelewelio dalyvavimą prakalboj nepaminėta nė žodžio.

Protas Lelewelis, pasipiktinęs rašo apie tat Mokslo Akademijai 1881 m., prideda tuo reikalu korrespondenciją.

Susirašinėjimas del šito paskelbta 1929 m.[3]

Anksčiau, 1884 m.[4] buvo paskelbta Lelewelio susirašinėjimas su Działyńskiu.

Dabar mes galime duoti kitą to leidinio išstoriją, kuri skirsis nuo visų anų.

c. Tikrasis autorius.

Dar XIX amž. nebuvo žinomas mokslininkams autentiškas Pirmojo Lietuvos Statuto tekstas; ėmus įdomautis Lietuvos teisės šaltiniais, pradėjo jų ieškoti nuo Pirmojo Lietuvos Statuto; iki tol žinomas buvo tik lotynų vertimas. Danilavičius surado Slucke gudų tesktą ir ėmė perrašinėti 1815 m. Apie tą, jog originalas gudų kalba, žinojo ir Ołdakowski. Tik vėliau kiek Danilavičius patyrė, jog Działyńskis turįs geresnį tekstą, tai stengėsi jį gauti per Lelewelį, o jeigu negalima, tai kad bent jis aprašytų rankraštį ir trūkstančias Slucko tekste vietas įrašytų.

Danilavičius apie tat gavo žinių iš Lelewelio, o tas iš Działyńskio; Lelewelis matė 1819 m., gal ir bus jį tuomet gavęs, raginamas Danilavičiaus jis skaitė ir tyrinėjo tekstą. Pas

[1] Ištikrųjų 204 pusl.

[2] Ištikrųjų 1841 m.

[3] *Sadowska* paskelbė „Ateneum Wileńskie" 1929 m., t. VI, p. 633—4. Ji paskelbė tik tą Lelewelio korrespondencijos dalį, kuri liečia Lietuvos Statutą, ir tai nevisą. II šito darbo dalyj žadu įdėti visus Danilavičiaus laiškus.

[4] Paskelbė *Celichowski*.

Danilavičių jau atsirado planas išleisti „Šaltinius Lietuvos teisės istorijai.“[1]

Dirba keli, Lelewelis nemini dar Danilavičiaus vardo, kaip ir Danilavičiui nežinomas Działyńskis; jis prašo per Lelewelį gauti tekstą; Lelewelis rinko senovės raštus įvairiose vietose,[2] bet jis pats labiau interesuojas Lenkų įstatymais. Lelewelis išgavo Statuto tekstą, atsivežė į Vilnių, ten savo nuorašą ištaisė Danilavičius, bet originalą Lelewelis laikė pas save.

Działyńskis nereikalavo grąžinti Statuto. Dar jo negrąžino ir 1824 m., kai Lelewelį rusų vyriausybė iš Vilniaus atstatė, tai jis rankraštį nusivežė į Varšuvą.

Działyński dar tuomet nesirengė leisti, o Danilavičius tuo tarpu tikėjosi surasti kitą leidėją.

Vėliaus Vilniaus universitetas išleido „Lenkų Teisę“ Lelewelio prirengtą 1824 m.; tik Lietuvos teisei — Lietuvoje ir tame pačiame universitete nebuvo lėšų, nebuvo ir pašalinių leidėjų.

Galimas daiktas, kad Danilavičius turėjo leidėją, mums nežinomą, o gal ir jis pats ketino juo būti. Žinoma viena: jo leidimo planas apgalvotas, tekstai paruošti: reikėjo išleisti ne tik I Statutą, o ir visus istorinius Lietuvos teisės paminklus, kurių tarpe yra visi trys Statutai, kiekvienas trimis kalbomis: gudų, lenkų ir lotynų. „Darbštusis Danilavičius, rašo Lelewelis, kaip tik ateinančiais metais ruošėsi pradėti spausdinti, kai mūsų nesavo noru išvažiavimas sutrukdė sumanymo įvykinimą, bet nesunaikino. Lietuvos Statutai ir istoriniai šaltiniai Lietuvos teisei spausdinsis trims kalbomis; ar pats Danilavičius atspausdins Petrapilyje, arba man paves Varšuvoj spausdinti“, taip rašo Lelewelis Działyńskiui 1824 m. gruodžio mėn.[3]

Nesant galimybės išleisti Vilniuje, Lelewelis ėmė ieškoti lėšų Varšuvoj, tuo reikalu kreipėsi į Lenkų Mokslo Draugiją, bet ji pati neturėjo lėšų, tai galų gale (1828 m.) apsiėmė Działyńskis. Jis leis, korrektūrą darys Lelewelis, o reikalui esant susižinos su Danilavičium, bet šis su Działyńskiu taip ir nesusipažino, nei susirašinėjo.

Jau prieš pradėsiant spausdinti eina kalba apie raides, formatą ir t. t.

---

[1] *Celichowski.* Koresp. 1.
[2] *Celichowski.* Koresp. 1.
[3] *Celichowski.* II. p. 7.

Lelewelіui rūpi paleisti knygą pigiau: „Ne ponai pas mus perka veikalus, o vargšai. Ne ponus suįdomins gudų ir lotynų Statuto tekstai, o vargšus. Ne ponai reikalaus jį savo rašto darbams, o vargšai. Taigi vargšams reikia spausdinti, o ne ponams... Lietuva ateis prie manęs verkdama ir aimanuodama: neištesiame nusipirkti, tai ne mums išleista.“[1]

Lelewelis ką tik suradęs 1387 m. privilegiją, siūlo būtinai pastatyti ją pirmuoju raštu.[2]

Działyński taip pat užsidegęs leidimu; tai senovės knygų žinovas; jis rūpinas knygos išvaizda, jos rimtumu.

Gal būti tas leidinys atitiktų ir praktikos tikslams, neduotų nuostolių.[3]

Działyński — tai duosnus mecenatas, nusimanąs knygas leisti.

Lelewelis, rausdamasis Lietuvos Metrikoj (Varšuvos kopijoj), užtinka vis naujų aktų XV amž., tai juos nurašo ir prideda. Aktų Lietuvos teisei skaičius auga, taigi jis papildė šiuotuo Danilavičiaus aktus, kartais geresniu tekstu.

2. Spausdinimas.

Lietuvos teisės šaltinių turėjo būti 4 tomai. Pirmasis turi apimti aktus ir šaltinius iki 1529 m., Statutą ir tai, kas eina po 1530 m. Turėtų jisai išeiti 1829 ar bent 1830 m.. o tai būtų 300 metų jubilėjui. Ir daroma visos pastangos tam laikui darbą užbaigti, iš pradžių tikėjosi tą padaryti Lelewelis, bet netesėjo, tai jį turėjo spirti Działyńskis.[5]

Prie pirmojo tomo dirbo visi trys, gyveną įvairiose vietose: Lelewelis — Varšuvoj, Działyński — Poznanėj, Danilavičius — Charkive, o paskui Petrapilyje, taigi susirašinėdami atlikdavo darbą, prirengdavo medžiagą, padarydavo pataisas.

Jų darbų sritys įvairios: Działyńskis davė pinigus ir žiūrėjo spaudos, Lelewelis — darė korrektūrą, Danilavičius — davė tekstus.

O greta jų Bandtkie Varšuvoj leidžia Lenkų teisės šalti-

---

[1] *Celichowski* 2 (1828) p. 11.
[2] *Celichowski* p. 12.
[3] *Celichowski* V. p. 14.
[4] *Celichowski* VI. p. 15-16.
[5] *Celichowski*, XVI, 38, XXIII, 55.

nius, daro tat daug greičiau, tai jie nenori nusileisti, todel ir jiems reikia skubintis.

Skubinant kits kitą, įsitempus dirbant, 1830 m. pradžioj išspausdinta iki I Statuto.

Działyński turi daug darbo, jis žiūri spaustuvės, su jąja tariasi, aptaria raidžių didumą, raštą, išvaizdą, pasiklausia Lelewelio (o tas Danilavičiaus), turi atlikti reikalus su Prūsų cenzorium, kuris nieko nesupranta toj kalboj, kurioj spausdinama.[1]

Działyński ir pats ieško medžiagos šitam tomui. Kaikurių aktų ir privilegijų jis ieško Karaliaučiuje; jam gerai žinomos diplomatinės kovos su Vokiečių Ordinu, nori išleisti tuos aktus skyrium, randa šio-to ir Lietuvai, iš ten paimti Lietuvos kunigaikščių antspaudai. Jisai surado antspaudų žinovą Kielisińskį, kuris juos dailiai papaišė šitam leidimui.[2]

Vėliau Działyński tikrai išleido tuos aktus apie diplomatines kovas su kryžeiviais.[3]

Działyński kartais taiso ar tikrina Lelewelį, žiūri, kad ko nepraleistų,[4] kai ką pats tvarko, šį tą tekste pataiso, bet visgi atsiklausia Lelewelio.[5] Kartais gaišta spaustuvė, bet būna ir ne jos kaltė, o leidėjų. Lelewelis patekęs į seimą atstovu, įsivaręs į politikos darbą, nebegali duoti rankraščių, tai Działyńskis primena jam apie tat, klausia: kur rankraštis?

Darbas ėjo, medžiaga augo, jau Działyńskis turėjo aktų ir po 1529 m.

Užsidegęs dirba ir Lelewelis, jam rūpi tinkamas išleidimas. Jisai nesišavina svetimo darbo: pripažįsta, kad spiriamas papildęs Danilavičiaus darbą.[6]

Jisai turėjo naujai perrašyti I Liet. Statutą (1529 m.), turėjo daryti korrektūrą, darbas ėjo pamaži, nes kitų žmonių pagelbos neturėjo.[7]

Iš pradžių Lelewelis pats ragina ir drąsina Działyńskį, kurio darbo Lietuva neužmiršiant.[8]

---

[1] *Celichowski*, VII, 17.
[2] *Celichowski*, XXIII, 55-6.
[3] *Działyński* Lites ac res gestae 1855-56 m.
[4] *Celichowski*, IX, 22.
[5] *Celichowski*, XIX, 44.
[6] *Celichowski*, IX, 22.
[7] *Celichowski*, XI, 28.
[8] *Celichowski*, XIII, 31.

O kliūčių buvo, daugiausiai leidėjai trukdę: užversti kitais darbais negali suskubti, Lelewėliui užimtam politika reikia pačiam perrašinėti; ir jubilėjui, 1829 m., neišeis, teisinas Lelewelis, reikėjo ir 1830 m. perrašinėt spaustuvei, o rašė jis pamažu, dar vasarą nebaigta perrašyti ir taisyti.

Lelewelis ramina Działyńskį, jog Lietuva džiaugsis išėjus I tomui.[1]

1830 m. rudenį Lelewelis atsitraukė: jį pagavo politikos darbas, nebegali žiūrėti Statuto, nors atliekamomis valandomis dirba. Rudenį jis gavo iš Vilniaus nuo prof. Jaroševičiaus lenkų vertimą I Statuto, ėmė lyginti, spalių mėn. žadėjo į spaustuvę išsiųsti visą,[2] bet prasidėjus jau plačioms politikos kovoms, turėjo visai nutraukti šitą darbą.

Danilavičius dėjosi prie darbo ar tai būdamas Charkive, ar Petrapilyje. Su pačiu Działyńskiu nesusirašinėjo, tik atlikdavo kas reikia per Lelewelį. Jam ketinama duoti dykai 100 egz. leidinio.[3]

Del šrifto atsiklausia ir jo, bet jis mažiau tuo rūpinas, kad tik išleistų.[4]

Spausdinama lotynų raidėmis. Danilavičius iš pradžių buvo manęs leisti lotynų raidėmis, dėl to viską jomis perrašė, vėliau pakeitė nuomonę, tai gudų tekstą perrašė rusų raidėmis; dabar Lelewelis perrašė lotynų, taigi anas perrašinėjo du sykiu, o šis vieną.[5]

Danilavičius matė, jog Lelewelis daug dirba, dirba jo darbą, perrašinėja ir taiso. Tai siūlo tokį palengvinimą: ar negeriau būtų rinkti iš pirmojo jo nuorašo, o atitaisyti geriau korektūroj? Juk jis iš pradžių perrašinėjo iš menko Slucko rankraščio, o paskui gavęs kitą geresnį, pagrindu paėmė Działyńskio tekstą ir šį sekdamas aną taisė, kuris buvo jau perrašytas.[6]

Spausdinant kyla klausimas apie lotynų raidžių pateisinimą gudų kalbai, taigi reikia tat duoti; be to reikia duoti bibliografiją ir rankraščių istoriją. Šitą turėtų duoti Danilavičius, iš jo bent prašė, kad duotų žinių.[7]

---

[1] *Celichowski*, XVIII, 41-42.
[2] *Celichowski*, XXIII, 55-6.
[3] *Celichowski*, VII, 20.
[4] *Celichowski*, XVII, 40.
[5] *Celichowski*, XXX, 72.
[6] *Danil.-Lel.* 1830. VII. 9, 1825. VII. 25.
[7] *Celichowski*, XXIII, 55-6.

Danilavičius gaudavo iš Lelewelio jau ištaisytus korrektūros atmuštus lapus, gerėjos darbu, nematė klaidų.[1]

Petrapilyje būdamas Danilavičius galėjo daugiau padėti tikrinant tekstus: ten buvo Lietuvos Metrika, o pirmiau naudotasi menkesnėmis kopijomis iš jos. Danilavičius siūlo atsiųsti aktus į Petrapilį, jis su Maliausku, nors abu yra užimti privalomais darbais, pažiūrės į originalus, patikrins, jau buvo užsakę Metrikos knygas, nors šiaip randa, kad Działyńskio nuorašai esą labai geri.[2]

3. Lietuvos inteligentijos pagelba.

Kalbos apie tat, kad rengiama išleisti Lietuvos teisės šaltinius, išsiplatino; tie, kurie rūpinos tuo dalyku, stengėsi padėti, žinoma daugiausia apėjo tat Vilnių — universitetą ir teisininkus - praktikus. Dėstęs universitete Lietuvos teisę Jaroševičius klausinėja Lelewelio, kaip bus su Czackio veikalo perspausdinimu. Jis ir pats ieško naujų tekstų. Pripuolamai rado Vilniuje viename vienuolyne (karmelitų) lyg Pirmojo Statuto lenkų vertimą, dalį paėmęs, nusiuntė Leleweliui parodyti, vėliau gavęs visą rankraštį nusiuntė jam, sau nepalikęs nieko.[3]

Ir jį leidėjai sunaudojo.

Taip pat praktikai gyvai įdomavos nauju leidiniu, atsiliepė į tat lietuvystės mėgėjas Eustakas Januškevičius. Jis randa tat gyvu dalyku; praktikai advokatai permažai Statutą pažįsta, nežiną jo istorijos, delto kilusi mintis naujai išleisti Statutą. Ar leisti praktikams veikiamoji teisė? Ar bus istoriškai - moksliškas darbas? Jisai norėtų abu tikslu pasiekti. Jo planas būtų toks: iš pradžių eitų Lietuvos teisės istorija, o paskui privilegijos, Statutai ir t. t.

Ar verta vykinti šį planą?[4] Ieško žinių. Jis toliau sumanymo nenuėjo... ir negalėjo: tai buvo 1830 m. antroj pusėje... prieš audrą.

4. Pertrauka darbuose dėl 1831 m. revoliucijos.

Revoliucija pertraukė darbą. Lelewelis pabėgo į užsienį, palikęs visus rankraščius; Działyńskis daugiau medžiagos ne-

---

[1] *Danil.-Lel.* 1830. IX. 15.

[2] *Danil.-Lel.* 1830. XII. 9.

[3] *Sadowska* 32, 34, 40 (Jaroszewicz-Lelewel, 1828. V. 29, X. 5. 1830. VIII. 31 ir kt.).

[4] *Sadowska*, 38 (1830. VIII. 10).

beturėjo, o naujų nebeieškojo; Danilavičius tarė, jog dabar viskas žuvę, žuvę rankraščiai bei nuorašai, o kaikurių ir originalai.

Danilavičius, būdamas Kieve, pradėjo ieškoti ir tvarkyti medžiagą iš naujo. Rado čionai gerą mecenatą — turtingą ir nusimanantį knygose bei rankraščiuose dvarininką Swidzinskį. Nevieną dalyką jis įgijo iš Danilavičiaus, nevieną padėjo jam gauti, bet leisti pats nesirengė ir neketino. Danilavičius gi nori Lietuvos teisės istorijos medžiagą išleisti, ieško leidėjų, apsimtų atstatyti, kas dar galima, tik kad duotų lėšų, o lėšų visai nedaug tereikėtų, savo gi lėšų visai neturįs. Jis kreipėsi į Petrapilio „Archeografinę Komisiją", prašydamas jos padėti jam išleisti Statutus. Ji užklausė, kuo ji gali jam padėti? Danilavičius paaiškino Širinskiui-Šichmatovui, jos pirmininkui, kodel ir kaip jis yra susirūpinęs Statutu. „Ilgai ieškojus, sako, gerokai išleidus kelionėms, pavyko man pirmam surasti 1819[1] metais I Lietuvos Statuto nuorašą rusų (gudų) kalba, kuris skaitėsi (Czackio mokslininko nuomone) visai žuvusiu. Greitu laiku iki 1823 m. man pasidarė žinomu dar du", visa tat jis atidavęs Działyńskiui, bet viskas 1832 m. dingo kartu su originalais, kurie buvo Varšuvos bibliotekose... Reikėjo vėl išnaujo pradėti rinkti, kol vėl nesusirado lotynų vertimas. Rusų (gudų) kopija esant aplink Vilnių; jeigu Arch. Komisija duotų keliapinigius (progonus), tai galėtų nuvažiuoti. Be to dar turįs išrašų iš 1000 su viršum aktų, 1566 Statuto nuorašus, jo vertimus lenkų ir lotynų kalbomis; šitame darbe jis nusimanąs.

Pučiant rusifikacijos vėjams, Danilavičius prideda tokį pasakymą, kuris labiau įtikintų viršūnes: „šitaip galima išgelbėti nuo pražuvimo Lietuvos įstatymų paminklą, o ir šita gali papildyti didelę spragą rusų (gudų) įstatymuose šioj gadynėje, nes tų laikų Lietuva buvo valdoma rusų (gudų) įpročiais ir padavomis".[2]

Ir tat negelbėjo. Gal jo tikrąjį planą suprato Arch. Komisija, delto nieko neleido ir jam lėšų nedavė.

---

[1] Turėtų būti 1815 m.

[2] Daryti iš to išvadą, būk Danilavičius buvęs surusėjęs, negalima. Jis skyrė gudus nuo rusų, bet anų laikų lenkų ir rusų terminologijoj to nedarydavo, vardas skambėjo panašiai, Danilavičius norėjo tuo pasinau-
Vlad.-Budanovas, jo biografas, džiaugėsi Danilavičiaus surusėjimu, doti, gal išleis?
kurio ištikrųjų nebuvo (Danilovič 165-8).

Vėliau, daug metų praslinkus, Danilavičiui mirus, Maskvos Istorijos Draugija išleido visus tris Statutus.

5. Działyńskio leidinys.

Nežinojo Danilavičius, kas dėjosi su Lietuvos teisės paminklais, jo parengtais ir ištaisytais, nes buvo nutrūkę ryšiai tarp dalyvių.

Lelewelis išėjo į emigraciją, klaidžiojo iš vietos į vietą, vargą vargdamas, visaip uždarbiaudamas: rašydamas populiarius raštus, darydamas štichus, mokslo darbą dirbdamas įvairiomis kalbomis.

Tylu apie Lietuvos teisės šaltinius. Dešimtį metų tylėjo Jokimas Lelewelis Jo brolis Protas, atsargiai paieškojęs Varšuvoj ir suradęs esamus rankraščius, atidavė Działyńskiui. Tas jau vienas išleido, nebeieškojo kitų, patarimų neklausė, tik spaudoj pasirodė žinios apie naują leidinį.[1]

Dabar Lelewelis iš spaudos sužinojęs pats prisimena Działyńskiui, bet susirašo netaip ir kalba visai kitaip, negu būdavo pirmiau.

Lelewelis nurodo, jog reikia paimti Danilavičiaus darbą „apie rusų (gudų) diplomatus“ ir perspausdinti, pats gi toliau tęsti Lietuvos paminklų leidimą nebegalėtų, bet šeip galėtų būti naudingas[2].

Działyński į tą pagelbą nepaisė, baigė spausdinti ir pasiuntė jam „Zb. p. Lit“. bei 600 frankų. Už ką tie pinigai? Jeigu tai emigrantui pašalpa, auka — tai Lelewelis nenorėtų, juk jam šita siūlo nepirmą kartą, jeigu tai būtų atlyginimas už darbą ir dokumentų prirengimą antrajam tomui, galįs priimti. Danilavičius šitam darbe būtų reikalingas, bet kur jis dabar — gerai nežinąs, buvęs Kieve, Petrapilyje, tik darbus jo sekęs.

„Danilavičius pirm keleto metų buvo patalpinęs vienam mokslo Dorpato veikale vokiškai darbelį arba relaciją apie visus tris Statutus. Šitas pranešimas yra vertas figūruoti lenkų vertime Statutų leidiny. Jeigu būtų galima susekti, kur yra Danilavičius, gerai būtų nusiųsti jam kokį egzempliorių I tomo, nes jis davė pradžią tam darbui, gal duotų naujus paaiškinimus

---

[1] Vienas vokietys professorius (Preuss) keliaudamas po Prūsus, kai tyrinėjo kašubų kalbą, pasakoja apie tą darbą, kad bus baigtas. („Ж. М. Народ. Просв.“ 1840. XXVIII. sk. VI p. 1—30).

[2] *Celichowski*, XXVI. p. 64-65.

prie minėto pranešimo".[1] Šitame rašte Danilavičius sako, jog jis prirengęs Działyńskio išleistąją medžiagą.

Turi būti tarp Lelewelio raštų: antrojo Statuto nuorašas, Danilavičiaus pagamintas, aktai tarp I ir II Statuto ir po II Statuto.

Aktus ir Statutus galima rašyti lotynų raidėmis, šitą jiedu buvo aptarę su Danilavičium, dargi delto jis ir rašė „apie rusų (gudų) diplomatiką".[2]

Šiaip Lelewelis patenkintas „Zb. pr. lit." leidimu. Dabar jis pats raižąs antspaudus, štichus, taigi nusimanąs, gerėjas Kielisińskio darbu; kaipo žinovas ir turįs mokslo prityrimo, duoda jam patarimų, kaip tą ar kitą dalyką geriau ir patogiau atlikti.[3]

Varšuvoj 1842 m. ėmė ieškoti dar daugiau Lelewelio rankraščių; jis pats nurodė, kur ko reikia ieškoti; del jų važiavo Działyńskio įgaliotinis. Bet jau dėl to Lelewelis rašo ne Działyńskiui; matyt tas ar neatsakė, ar nenorėjo susirašinėti. Działyńskis pamatė iš susirašinėjimų, jog Lelewėliui reikia duoti daugiau egzempliorių, vieno neužteks. Lelewelis nurodė, jog jam užteks 5 egz. išdalinimui.[4]

Peržiūrėjęs I tomą Lelewelis pamatė, jog ir Działyńskis nuo savęs yra pridėjęs tekstų, ne tik iš jo ir Danilavičiaus gavęs, be to puošia leidinį gražūs antspaudai, taigi yra lygus jų visų darbas.

Lelewelis neatvėso del Działyńskio šaltumo, jis vis jį ragina leisti Liet. įst. II tomą, nurodo, kas turi įeiti į jį: jo duotoji medžiaga, II Statutas, dar duos Danilavičius, reikia kreiptis per Swidziński, pagaliaus reikia įdėti aktus Liublino unijai.[5]

„Tuo tarpu kodikų aprašymą ir žinių apie medžiagą parengs jums Danilavičius, padarys su noru ir lengvai, nes daug žinąs. Turite antram tome jį iškelti, pavadinti jį tikruoju darbuotoju, nes jis to vertas.[6]

„Apie Danilavičių kitą sykį parašysiu daugiau.

„O paduokite jam ranką, nes jis turi begalės medžiagos,

---

[1] *Celichowski* XXV p. 60, XXVI, p. 68.
[2] *Celichowski*, XXVI. p. 64-65.
[3] *Celichowski*, XXVIII p. 68-9.
[4] *Celichowski*, XXIX, XXX 70-71.
[5] Działyński tikrai išleido, bet tik aktus apie Liublino seimą.
[6] *Celichowski*, XXX p. 73. To Działyński taip ir nepadarė.

gerai, kad ji pateks į geras, rūpestingas rankas, netaip — kaip aktai Raczyńskio leidiniuose — širdis plyšta!“[1]

Į visą tat Działyńskis tyli, neatsako, Lelewelis dar susirašinėja su jo bendradarbiu raižytoju Kielisińskiu.

Atėjo žinių, jog Varšuvoje rado dalį Lelewelio rankraščių, atvežė į užsienius, bet pasirodė vis ne tas, kas kita, ne tas, ko laukė. Nerimsta del rankraščių likimo; o jeigu bus žuvę![2]

Działyńskis bene sykį atsakė Leleweliui, kartais duoda žinių per kitus, šiaip vengia rašyti. Lelewelis delto nerimsta, net nusiminęs pasisako, jog gailisi, kad prasidėjęs su juom.[3]

Bet vis nenustoja vilties, kad „Liet. Ist.“ antras tomas išeis, palieka Działyńskiui, ką buvo davęs pirmiau ir įteikęs vėliau, nes kitaip neturįs kur dėti ir kaip sunaudoti, visgi nori žinoti, ar gavo ką iš Danilavičiaus?[4]

O tuo tarpu Danilavičius, sunkios ligos kankinamas, aptemusiu protu, buvo miręs Šlezijoj; Lelewelis nieko nežinojo apie tat.

Tarp Działyńskio ir Lelewelio sijos visai nutrūko. Lelewelis grąžino anuos 600 fr., kuriuos buvo davęs kaipo pašalpą emigrantui. Działyńskis bene galvojo dar apie II tomą, bet jeigu ir galvojo, tai neilgam.[5] Jis vėliau teišleido aktus apie Lenkų-Ordino konfliktą, raštus apie Liublino uniją, bet prie Lietuvos teisės šaltinių nebegrįžo: nebuvo Danilavičiaus dvasios.

VI.

Lietuvos Įstatymų Rinkinys Rusijoj.

1. Įstatymų kodifikacija.

Visi Rusų vyriausybės bandymai sutvarkyti savo įstatymus, daromi XVIII amž. ir XIX amž. pradžioj, neturėjo geros kloties. Grįžo prie to paties reikalo 1825 m., naujam carui užėmus sostą. Tą visą darbą tvarkyti ir vesti turėjo Speranskis, kuris šiaip buvo laikomas nevisai patikimu žmogumi, nes kadaise buvo ruošęs absoliutizmo suvaržymo planus.

Speranskis, naujo caro Mikalojaus pavedamas, parašė

[1] *Celichowski* XXX, 73-74.
[2] *Celichowski* 1843, XXXI, 74-75.
[3] *Celichowski* XXXIII, 78.
[4] *Celichowski* XXXIV, p. 79, XXXV, 80.
[5] *Celichowski*, 81.

trumpą buvusios iki šiol Įstatymams Rengti Komisijos istoriją ir savo sumanymą, kaip reikėtų sutvarkyti įstatymus. Jo planu tas darbas turėjo būti iš 3 atskirų dalių: 1) pilnas visų įstatymų rinkinys, 2) veikiantieji įstatymai sisteminėj tvarkoj, 3) naujas teisynas paremtas esamais įstatymais, bet praplėstas bei pagerintas, žiūrint reikalų ir įpročių.

Mikalojus siūlomą planą priėmė, tik nevisą: atmetė trečią dalį; jis tepripažino reikalą surinkti visus įstatymus ir sudoroti tam tikroj sistemoj galiojančiuojus.

1826 m. I. 31 įsakymu Įstatymams Rengti Komisija panaikinta, o jos vietoj įkurta Imper. Nuosavos Kanceliarijos II skyrius, kuriam pavesti tie nurodytieji darbai. Pryšakyj pastatyta Balugianskį, o faktinai tuos darbus vedė ir žiūrėjo Mik. Speranskis. Darbas ėjo greitai.

Iki 1833 m. buvo paruošta pirmasis pilnas įstatymų rinkinys ir Įst. Sąvadas. Nors Rinkinys pavadintas pilnu, bet juo nebuvo, daugybė įstatymų buvo praleista, jeigu gi žiūrėti sąvado, tai jis apėmė ne visus veikiančius įstatymus, greta jo buvo atskirų teisynų, skiriamų tai visai Imperijai, tai atskiroms jos dalims.[1]

Lietuvai bei toms jos dalims, kur veikė Lietuvos Statutas, ir Pabaltei lygiagrečiai turėjo būti paruošti tokie pat darbai — jų įstatymų rinkiniai ir sąvadai.

Panaikinus Įst. Rengti Komisiją, maža kas liko iš jos darbų, o iš asmenų, iš anos perimtų ir nusimanančių Lietuvos teisėj, nieko nebuvo. Šitą darbą reikėjo pradėti iš naujo.

Speranskis, turėdamas daug darbo su rusų įstatymais ir sąvadu, vos 1829 m. tepriėjo prie vietos įstatymų: iš pradžių užsiėmė Pabalte, tą darbą pavedęs Samsonui v. Himmelstiernai, tik 1830 m. tegalėjo pradėti rūpintis ir Lietuva.

Speranskis ėmė ieškoti žmonių.

1830 m. pradžioje Gudijos gen.-gub. Chovanskis (Vitebsko ir Mogiliovo gub.) užklaustas sutiko nurodyti jo nuomone tinkamus kandidatus, bet Speranskis jų nepriėmė, nes jau turėjo kitą, geresnį, ir tikrą Lietuvos teisės žinovą — Danilavičių,[2] jau tų pačių metų II. 26 Speranskis gavo caro sutikimą pa-

[1] *Literatūra:* trumpai — *Latkin* Učebnik istorii rusk. prava, *Filippov* Učebnik istorii ruskavo prava. Platesni: *Filippov* Svod, *Maikov* Svod, *Korf* Speranski, *Pachman* Istorija Kodifikacii.

[2] *Nolde* 87-88.

kviesti Danilavičių iš Charkivo, kuris IV. 15 buvo paimtas į II Skyrių, o jau VI. 7 atvyko į Petrapilį.

Nežinome, iš kur Speranskis gavo žinių ir kaip apsistojo prie jo. Galima tik spėti. Petrapilyje girdėjo apie jį, jo vardas buvo žinomas tiems, kurie dirbo prie Lietuvos Statuto vertimo; Balugianskiui ar Speranskiui galėjo nurodyti Lubeckis, Lievenas, be to raštu minėjo Loboika, žodžiu galėjo — Maliauskas (Malewskis). Maliauskas dirbo prie Lietuvos Metrikos, jis pažinojo Danilavičių iš Vilniaus univ. laikų, vėliau susirašinėjo del Lietuvos Statuto.

Danilavičius tarė, jog Maliauskas jį bus nurodęs.[1]

Laikinai komandiravo Danilavičių iš Charkivo į Petrapilį; jis turėjo pats vienas viską dirbti; vienas tebuvo jam padejėjas — jo draugas Maliauskas.

Danilavičius patekęs į Petrapilį rūpinos pasikviesti dar keletą sau artimų ir žinomų žmonių.

Buvo jisai sugalvojęs kviesti Aleksandrą Mickevičių, bet pasiūlymo dar nepadarė. Buvo norinčių dirbti tą darbą advokatų, bet pasirodė nesugebą to daryti.[2]

Lietuvos įstatymų tvarkymas turėjo eiti greta ir lygiagrečiai su Rusų bendrojo Sąvado darbu; čia, kaip ir ten, turėjo būti pirma surinkti ir sutvarkyti veikiantieji įstatymai, o šitam darbui atlikti reikėjo iš pradžių surinkti visa medžiaga, gauti pirmykšti įstatymo tekstai, išbraukti iš jų visa, kas yra atmainyta, ir tik tas, kas liko, kas tebeveikia — išdėstyti sistemoje.

Taigi pirmas darbas — reikėjo surinkti spausdintų ir nespausdintų įstatymų knygos. Danilavičius gavo vieną jų dalį iš Viešojo knygyno, kitas knygas (berods mažumą) — iš Vilniaus Universiteto bibliotekos, o dar vieną dalį atsivežė savųjų. Teisybė, jis rado šį-tą Maliausko padarytą, kai-ką jo surinktą, bet daugumas darbo ir šitoj srityj teko padirbti pačiam Danilavičiui.

Danilavičius, kaip Rusams Speranskis, ruošė pilną Lietuvos įstatymų rinkinį, tačiau nesant galima taip greitai to padaryti, iš pradžių manė tenkintis vien chronologiniu registru. Bet dabar reikiant nurodyti, kas kur galioja, tai jis priruošė trumpą veikiančių Lietuvos įstatymų apžvalgą.

[1] *Danil.-Lel.* 1830.V.2; VI.18. Koeppen'as sakosi, būk jis Speranskiui nurodęs į Danilavičių *(Bobrovski,* 291).

[2] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.

Medžiagą rinko pradėjęs nuo 1588 m.; vis tai Lietuvos įstatymai. Nuo 1772 m. paeiliui, žiūrint dalykų, ėmė veikti ir kaikurie Rusų įstatymai, tai reikėjo ir iš jų daryti ištraukos. Danilavičius jau pirmiau buvo pasiruošęs tam darbui, medžiaga buvo jam nuo seniau žinoma, turėjo jau aiškų darbų planą, panašų į tą, kurį vykino Lelewelis ir Działyńskis, tai greitai ėjo priruošiamasis darbas.

Nustatę veikiančiųjų įstatymų sistemą, Danilavičius ir Maliauskas pasidalino darbą šitokiu būdu. Danilavičius pasiėmė ruošti įstatymus apie luomus, Maliauskas — apie šeimos teisę. Danilavičius buvo pabaigęs savo darbą jau 1830 metais.

Kartais reikėdavo kodifikacijos darbus pertraukti. 1830 m. baigiantis jis ruošė tyrinėjimą apie Magdeburgo teisę Ukrainoj, kurį pabaigė 1831. XII., tai tur būt tuo laiku nedaug tegalėjo dirbti Lietuvos Sąvadui.

1831 m. darbas ėjo toliau. Danilavičius prirengė skyrių apie teismų santvarką, Maliauskas — Pilietinio Teisyno dalį apie turtus, 1832 m. turbūt Danilavičius — apie turtų įgyjimus ir dovanas, Maliauskas — apie sienų bylojimą ir aktus; 1833 m. pabaigė apie bylojimą, dalį apie dermes, vieną jų ruošė Danilavičius, kitą — Maliauskas. Paskui jiedu davė savo darbą kits kitam tikrinti, galutiną jų redakciją pasiėmė atlikti Maliauskas (1833 m.). Taigi visas Sąvadas vakarų (Lietuvos) gubernijoms buvo paruoštas — 1833 m.

Speranskis ar kas met ar kas pusmetį turėjo pristatyti padarytų darbų apžvalgą, kartais tos apžvalgos — tai ištisas mokslo traktatas.

1830 m. reikalaujant Speranskiui Danilavičius prirengė „apžvalgą žinių apie pirmiau buvusias pastangas nuo 1347 iki 1830 m. sudaryti Lenkų Įstatymų Sąvadą“ su nurodymu „šaltinių ir atitinkamos kiekvieno jų galios, o taipogi taisyklių, kurios priimtos ruošiant šį Sąvadą.“[1]

Danilavičius vienus darbus rengė savo iniciatyva, nes tarė, kad be jų trūsas nebus pilnas, kitus vyriausybei reikalaujant, bet šita atitraukdavo jį nuo tiesioginio darbo. Nėsant Skyriuje ir Petrapilyje apskritai kito Lietuvos teisių žinovo, Skyrius kreipdavosi į Danilavičių visais reikalais, kurie su Didž. Lietuvos kunigaikštija buvo surišti. Pav., 1834 m. jis turėjo parengti

[1] *Nolde* 104-111.

tyrinėjimą apie magdeburgiją. Kilo tas klausimas dėl Kievo miesto teisių. Įstatymo leidėjai tuo reikalu užklausė II skyriaus, o tas — Danilavičiaus.[1]

2. Rusijos ir Lietuvos įstatymų sąvadas.

Ruošiant Vakarų Gubernijoms Sąvadą buvo suteikta nurodymų, kuo reikia vadovautis, kad atskyrus, kurie įstatymai galioja, kurie — ne, ypatingai ar Rusų išleistieji įstatymai atmainė senuosius Lietuvos įstatymus, ar paliko, kada imti rusų, kada vietos. Taisyklės buvo šitokios: „1) Išleistieji tiesioginiai ir išimtinai toms provincijoms įstatymai jose pilnai galioja ir veikia; 2) nėsant Lenkų (Lietuvos) įstatymų, reikia vadovautis bendrais Rusijos įstatymais, einant 1781 m. gruodžio 8 d. ukazu; 3) kai Rusijos įstatymas taiso provincinę teisę, tai reikia skaityti ją atmainytą; 4) jeigu Rusijos įstatymas tik pakartoja ar atnaujina provincinę teisę, tai iš šito reikia semti visus reikalingus paaiškinimus; 5) pagaliau, jokia teisė nesutinkančioji su esamąja prijungtojo krašto valdymo forma, negalioja ir neveikia (1799. I. 30 ukazas)."[2]

Daugumą tyrinėjimo darbų teko atlikti Danilavičiui. Norėdamas nustatyti, kokie ir kaip įstatymai veikė nepriklausomoj Lietuvoje, o nerasdamas priruošiamųjų darbų, turėjo pats ištirti, o tirti turėjo begales dalykų, nes jis pirmasis ir vienas iki šiol tebuvo šitoj srityj dirbęs. Taigi dirbo susikaupęs. o vis nerimastaudamas ar pavyks išaiškinti ir ištirti, kartais net abejodamas, ar tyrinėjimą pabaigs. Juo toliau, tuo labiau jis pamilo Lietuvos praeities teisę, tai jam buvo gyvas dalykas, nenorėtų, kad jam kas ją paveržtų, kad jos vietoje Lietuvoje atsirastų rusų teisė, o jis visą laiką jautė gręsiantį pavojų. Jam rūpėtų, kad Lietuvos teisės šaltinių kas nepagadintų, neiškreiptų, nesiliautų veikę, kas dar yra, taigi jis atsidėjęs turi suprasti, nustatyti, išvalyti teisės dėsnius, tai buvo jo paties apsiimtas darbas ir uždavinys, kurį dirbo atsidavęs, užsidegęs.[3]

O visgi pavojus buvo, kad Lietuvos įstatymai gali būti iškreipti.

---

[1] *Nolde*, 111-112.

[2] *Speranski.*

[3] *Nolde*, 114-116.

Speranskis stengėsi visur pravesti rusų formą, rusų tekstą, rasdamas juos esant geresniais.

O darbas vis sunkėjo. Pečiai tai naštai nešti buvo tie patys. Dirbant dėl Lietuvos įstatymų kodifikacijos, reikėjo sekti naujai vykstančias atmainas. Juk dabar Rusijoj pamatė spragų, subruzdo rašyti ir jau išleido ar ketino leisti bendrus visai Rusijai įstatymus, taigi ir Lietuvai; tvarkant veikiančius senuosius Lietuvos įstatymus ir norint įsprausti naujuosius, reikėjo jau parengtus sumanymus perdirbinėti, ar net visai naikinti.

Pavyzdžiui, 1832 m. buvo pabaigtas sienų bylojimas, tai greitai jis pasirodė esąs nebereikalingas darbas, todėl pranešė Danilavičiui, kad Senatas ruošiąs naują visai Rusijai sienų įstatymą (meževyje zakony), ir skyrium Lietuvai ruošti nereikėsią.

Po 1831 m. revoliucijos Lietuvoje pasipylė jai nauji įstatymai, daugiausiai varžantieji kame nors gyvenimą ir nevieną dalyką iš pagrindų keičiantieji. Pavyzdžiu gali būti keletas 1831—32 m. išleistų įstatymų apie smulkiuosius Lietuvos bajorus; iš jų pareikalavo įrodyti savo bajorystę, jeigu neįrodys, tai įrašys į vienkiemius (odnodvorcy) ar piliečius (graždane). Arba buvo tokių naujovių, kurios palietė vietos teismų santvarką ar bylojimą — visa tat reikėjo tuojau įterpti į sąvadą.

Tos atmainos buvo didesnės ar mažesnės, bet jos visos pamaži iš pagrindų daug dalykų pakeitė. Ypač daug reikėjo perdirbti Lietuvos įstatymų sumanymą, kai 1833 m. išėjo Rusijos Įstatymų Sąvadas. Tuomet jau vėl teko keisti ir planą ir turinį. Taigi visą laiką reikėjo sekti, ar nepraleista kas iš senų veikiančiųjų įstatymų ar neužmiršta įdėti naujų, ką tik išleistų.[1]

Šito didelio darbo dvieja Danilavičius ir Maliauskas nevaliojo atlikti. Jau 1830 m. kilo mintis, jog reikėtų pridėti dar daugiau žmonių jiems pagelbon, leido ieškoti dar vieno padėjėjo, bet vos 1832 m. tebuvo tatai nutarta. 1833 m. lapkr. mėn. iš Finansų Ministerijos nusiuntė į II skyrių Leonardą Ordyńskį, kuris ir dirbo iki darbų pabaigai prie Lietuvos Sąvado.[2]

---

[1] *Nolde*, 112-113.

[2] *Nolde*, 114.

3. Lietuvos Sąvado kodifikacija.

Visą Lietuvos (Vakarų gubernijų) Sąvadą Danilavičius ir Maliauskas rašė lenkiškai, nes tam buvo rimtų priežaščių: šaltinių dauguma buvo parašyta lenkiškai, patys redaktoriai lengviau rašė lenkiškai, negu rusiškai, bet toliau jau, pabaigus priruošiamąjį darbą, prirengus medžiagą, apdirbus ją galutinai, prieš patiekiant vyriausybei reikėjo išversti rusiškai. Speranskis sutiko, kad darbas būtų taip daromas.

Pabaigus darbą reikėjo imti vertėjų iš lenkų kalbos į rusų. Teko jų ieškoti; visus, kurie patys pasisiūlė ar kiti nurodė, reikėjo tikrinti, ar sugeba versti; paprastai užduodavo atlikti pavyzdingą vertimą. Atrinkę, paėmė tris žmones: du — vertė, trečias — žiūrėjo rusų kalbos gerumo, bet ir tas kartais prisidėdavo prie vertimo; gal būti, kad tai buvo Danilavičiaus mokiniai iš universiteto; kartais vertė Ordyńskis, o paskui žiūrėjo patys redaktoriai, tikrino abudu, ar teisingai išversta.

Taigi atrodė, kad Vakarų Gub. Sąvadas išeis rusų kalba, jąja bus originalo tekstas, ir, žinoma, teismuose veiks toji kalba. Greta vertimo visur reikėjo papildyti Sąvadą bendrais Rusijos įstatymais, išėjusiais po 1826 m., be to sunaudoti naujai gautą medžiagą, kurią siuntė vietos teisininkai.[1]

Išvertus sumanymą, prirengus paaiškinimą, visgi nevisuomet ir nevisur buvo išlaikyta nustatyta įstatymo forma, reikėjo dar geriau parafuoti, kai ką išmesti, trumpiau ar plačiau pasakyti, duoti tinkamą straipsnio ar artikulo formą, atlikti vidaus perkošimą. Šitam reikėjo dar naujų žmonių — profesionalų kodifikatorių. Parinkimas buvo lengvesnis: II Skyrius turėjo tokių valdininkų, Sąvado tekstas rašytas rusų kalba, taigi jiems suprantama kalba, prie šito darbo pripratę. Tam darbui, Lietuvos Sąvadui iššiūrėti ir formai išlyginti, paskyrė Platoną Ilič̆evskį, o vėliau Demetrą Zamiatniną.

Speranskis šitam kodifikacijos darbui buvo nustatęs pradus, kuriais turės vaduotis kodifikatoriai; jie nurodyti „Istorinių žinių apžvalgoj“.

Kodifikuojant reikia žiūrėti, kad: 1) Sąvadas turi būti pilnas, tai reiškia, kad nebūtų praleista kokio galiojančio įstatymo, šito turi daboti visi kodifikatoriai ir revizoriai; 2) įstatymas

[1] *Nolde* 114-118.

turi būti tikslus; 3) jisai turi būti aiškia ir paprastąja kalba pasakytas.

Speranskis sekė, kad tie reikalavimai būtų pravesti ypač Lietuvos Sąvadui, Rusijos sąvadui jis nesekė jais; ten priimtuose straipsniuose stengėsi užlaikyti senojo įstatymo formą, delto tai tenai užtinkame straipsnių sunkia, nerangia forma, net neaiškiu turiniu. Del Lietuvos įstatymų savo Istorinėj Apžvalgoj Speranskis buvo šitaip pasisakęs: „Vakarų krašto įstatymai, be gausybės nereikalingų žodžių, savo terminologijoj yra biaurus mišinys lenkų ir lotynų kalbų, pusmokslių raštininkų išmislas, matyt norėjusių aptemdyti paprasčiausias sąvokas žodžiais, atvirkščiai paimtais iš romėnų teisės mokslo, nesuprantamais nė mokslui, nė sveikam protui. Ištaisymas šitos terminologijos ir jos suartinimas su stylium Bendrajame Sąvade buvo viena iš svarbiųjų sunkenybių galutinai išdėstyti ir būtina sąlyga jo aiškumui".[1]

Lietuvos Sąvadas turėjo artintis prie Rusijos sąvado, kuris pats kaip tik atsižymėjo terminologijos neaiškumu ir painumu. Speranskis vedė prie to politiniais sumetimais. Berods tai jis darė ir kitais atsitikimais, pav., artindavo Lenkijos įstatymus prie Rusų.[2]

Šitą lyginimo ir artinimo darbą turėjo atlikti kodifikatoriai, — taigi vienu jų uždaviniu buvo duoti Lietuvos įstatymams rusų formą.

Ištaisius straipsnius, reikėjo vėl tikrinti, ar jie atitinką tuos išrašus, kuriais anie paremti, ar atitinka pirmykščius šaltinius.

Dirbant prie Lietuvos Sąvado, dar buvo neaišku, kokiame plote jis veiks; iš pradžių norėjo įtraukti į tat Ukrainą, bet Lietuvos Sąvadą perdirbant ją išskyrė, ir Ukrainą pavedė Rusijos Sąvadui tvarkyti, tik del jos padarė kelias išimtis ir jas skyrium surašė.

Vėliau tas sąrašas ir sudarė išimtį Ukrainai, berods nevisai, o tik dviem gubernijom (Černigovo ir Pultavos), kuriose ir galiojo visą laiką; tos išimtys buvo paremtos Lietuvos Statutu.[3]

---

[1] *Speranski*, Obozrenije 79.
[2] *Janulaitis* Nap. Teisynas 187.
[3] *Nolde*, 116.

4. Pastangos išlaikyti Sąvado lietuviškumą.

Ką tik atvykęs iš Charkivo, Danilavičius duoda žinią Leleweliui del savo darbų. Jis ten sako, jog 1830 m. 18 birž. turįs pradėti dirbti.

Greitai sužinojo, kaip darbas eina, kas padaryta ir kas manoma daryti.

Jisai sako, jog Lietuvos Įst. Rinkinyje bus tokia pat tvarka, kaip ir Rusų: iš pradžios spausdins Lietuvos teisės šaltinius. Dar neaišku, nuo kokio laiko pradės. Pas Rusus šituo išeinamuoju punktu yra 1649 m., caro Aleksos Teisynas, Lietuvoj — reikėtų pradėti nuo 1588 m. Lietuvos Statuto. Danilavičius, rodos, norėtų pradėti dar nuo senesnių laikų.

„Nors prieš tat šaukia istorinė mokykla ir metoda, tačiau teks nusileisti jau įsišaknijusiam įsitikinimui tuo labiau, kad Viešpats, atsiklausęs žinovų, nustebo, sužinojęs, jog pas mus sunku nustatyti tikrą gadynę, ir tarė: taigi jūsų teisės neturi istorinio pagrindo.

„Jeigu turime perspausdinti, sunku bus pasirinkti, ką reikės iš Voluminų priimti, o ką išleisti, ar įtraukti į tat miestų teises ar išleisti, ar tenkintis viena Lietuva ir jos teise ar palikti visas lenkų konstitucijas. Ir tik iš šitų jau išvalytų šaltinių ir viešpaties patvirtintų, teks parašyti ir nulieti sąvadus (svody zakonov). Bet visa tai tik sumanymai, kurie gal ir neįvyks.

„Šiandien Balugianskis man pavedė surašyti jam šaltinius, kuriais teks remti darbą, ir šita turi būti pristatyta už poros dienų, nežinau, ar apsistoti prie 1780 m., ar tęsti iki paskutinio seimo. Mūsų rašte apie Įstatymų Sąvadą, rusiškai rašytame, turi būti tiksliai išdėstyti šiandien veikiančios Lenkų-Lietuvos teisės pagrindai, teks parodyti, kuo ji skiriasi nuo rusų, ar geresni ar blogesni už anuos, vėliau reikės įterpti mūsų teises į rusų teisynus, jeigu šie pasirodys esą geresni. Taigi šita nebus naujo teisyno sumanymas, bet tikras parodymas tik to, kas yra mūsų teisėje, gi vėliau mūsų darbą išsiuntinės teismams patirti, ar visa tat yra praktikoj, ar įpročiai atmainė ir kaip turi būti pataisyta.

„Speranskis išvažiavęs į vandenis, tai ir galutino sprendimo niekame negali būti. Po to turiu parašyti planą, kuriuo ke-

tinu dėstyti pilietinę ir baudžiamąją teisę, o drauge bylojimą, nes viešoji ir administracijos teisė turi likti rusiška".[1]

Darbas buvo labai skubiai varomas, naujiems metams būtinai reikia ką nors parodyti Viešpačiui.

Ir nežinia, kas bus toliau. Darbas baigiasi, „suskaitytos čia dienos ir momentai mūsų užsiėmimams".[2]

Maliauskas turėjo peržiūrėti Rusų Pilną Įstatymų Rinkinį, užsižymėti iš ten įstatymus, kurie kokiu-nors būdu liečia Lietuvą ir padaryti jiems registrą.[3]

Danilavičius ėmė įtarinėti rusų vyriausybę, ar gerais tikslais jį pasikvietė, jau ima jį visokios abejonės.

„Labai manim nepatenkinti, rėkia, šaukia, kad kuogreičiausia būtų baigtas visas darbas. Nėra kada suvirškinti šaltinius, neužtenka laiko geresniam planui sudaryti, kelias netinkąs įstatymams... Mums liepta tik tą parinkti iš lenkų teisių, kas šiandien teliko ir praktikoj, taigi parodyti mūsų įstatymų statum in quo; o šito yra neperdaug; ir iš to nemaža dar reikės išmesti, kas tik atitinka rusų teisę ar jos panaikinta. O tik tą likutį teteks paversti įstatymais.

„Aš stengiaus užlaikyti kuodaugiausia mūsiškės teisės, gi jeigu neklystu iš kitos pusės stengsis, kad ko mažiau palikti, o gal delto liepė mums dirbti, kad tik sužinoti, ką mes turime, ir, patenkinus smalsumą, mesti į pečių; šitokiam atsitikime Dieve pasigailėk mano darbo ir neverta perdaug dailinti stylių."[4]

Būdamas Petrapilyje, Danilavičius sekė Działyńskio ir Lelewelio darbą dėl Lietuvos teisės šaltinių; jeigu Petrapilyje jų neišleis, tai pasirodys Poznanėj: tenai seniausioji teisė, čia — nuo 1588 m., tik ar čia kas išeis?

5. Istorijos įvadas į Sąvadą.

Greta medžiaginės teisės, Sąvado, Danilavičius rengė ir istorinį įvadą į jį, nes Pabaltės įstatymų Sąvadui buvo jau pa-

[1] *Danil.-Lel.* 1830.VI.18.
[2] *Danil.-Lel.* 1830.XII.9.
[3] *Danil.-Lel.* 1830.VII.9.
[4] *Danil.-Lel.* 1830.IX.15.

daryta įstatymų ir įtaisymų istorija. Danilavičius rengė tą patį Lietuvai, juk tas klausimas jam rūpėjo, per visą savo gyvenimą dirbdamas, tiek daug darbo įdėjęs ir naujų dalykų susekęs; Petrapilyj pradėjo darbą, bet jo ten nepabaigė, ilgą laiką dirbo Kieve, bet ir čia nebaigė. Buvo tai gana platus užsimojimas — duoti didelę Lenkijos ir Lietuvos teisės ir jos šaltinių istoriją. Jis buvo sumanęs ir pradėjęs rinkti medžiagą, padalinęs ją į tris gadynes. Dalinimas — priimtas lenkų, iš jų teisės išeinant. I gadynė turėjo apimti seniausius monarkijos laikus, II — medžiagą seniausiems seimams (1140 — 1333), III — medžiaga svarbiausiems seimams (1180 — 1790).

Bet jis negalėjo atlikti laiku, tespėjo persiųsti iš Kievo tik vieną, trečiąją dalį, kitos dalys vargu siekė pusės.

Petrapilyje savaip pasielgė su jo darbu: jo medžiagą paėmė, savaip apdirbo, dirbo skyriaus valdininkai, kaikur pats Speranskis, kaip tik tose vietose, kur smerkė Lietuvos įstatymų kliaudis, taigi gadino jo darbą; teisybė, nepadėjo jo pavardės.

Danilavičius prieš išvažiuodamas iš Petrapilio padarė apžvalgą savo ir draugų darbui. Jis nurodė, jog darbas buvo sunkus, laukti tobulo negalima esą, tačiau jo darbas būsiąs naudingas. Jame esą atskirti įstatymai nuo priemaišų, atskirti Lietuvos ir Lenkijos įstatymai, ko niekas iki šiol nedarydavo ir delto nuolatos painiodavo, jie išdėstyti savo vietoj, paliko veikiantieji, išbraukti atgyvenusieji; kas del sistemos, tai prisilaikė Rusų Įstatymų Sąvado. Jisai turėjo priimti ją ir prisitaikinti prie rusų sąvado, kad išgelbėjus Lietuvai tą, kas yra. Jis sako: „pilnas Rusijos įstatymų Sąvadas yra bendras tiems atsitikimams, kuriems nėra išimčių įstatymuose gubernijoms nuo Lenkų grąžintosioms, ir kad pakartojimas būtų nevietoje."

Revizoriams būsiąs palengvintas darbas, jie galės pridėti, atitaisyti, pagaliau smulkiau iššiūrėti sienas tarp Lietuvos ir Lenkijos įstatymų.[1]

---

[1] *Volde*, 119.

6. Lietuvos Sąvado revizija.

Prirengtąjį Sąvado darbą turėjo dar sykį peržiūrėti jau kiti žmonės, kitokio galvojimo ir prityrimo, praktikos žmonės — jie turėjo padaryti reviziją.

Su vietos įstatymų revizija Skyrius jau turėjo šiokią tokią praktiką, būtent su Pabaltės sąvadu. Iš pradžių tenai buvo siuntę į gubernijos komitetus, o jau paskui kvietė žmones į Petrapilį; bet šita pasirodė painu, pridarė daug gaišties, be to Speranskis tenai negalėjo pravesti ką norėjo, tai del Vakarų Sąvado revizijos jis sugalvojo kitą būdą: nutarė pakviesti žmones iš Lietuvos stačiai į Petrapilį, netikrinus darbo vietoje.

1834 m. VIII. 29 Speranskis, pranešdamas apie Sąvado darbo užbaigimą, prašė Viešpaties duoti jam leidimą pasikviesti į Petrapilį 4 revizorius: du iš Valuinės ir Podolės gub., o du — iš Vilniaus ir Gardino gub.; šituos žmones parinks iš vietų generalgubernatoriai. Imper. Mikalojus sutiko.

Į atitinkamus užklausimus iš Vilniaus atėjo atsakymas (1834. XII. 6), jog parinko du — Kukevičių ir Korowickį; del Valuinės buvo blogiau: gen.-gub. nurodė vieną, gyvenantį Petrapilyje, Przesmyckį, o del kito svyravo, iš pradžių nurodė vieną, paskui nuo jo atsisakė, pagaliau Podolės bajorai išrinko gr. Duniną. Vėliau dėl Przesmyckio susidarė painių, berods politiniais sumetimais: jog jis esąs įtariamas ir neištikimas vyriausybei. Przesmyckis dirbte dirbo, bet del jo teko susirašinėti su Benckendorfu (žandarų viršininku), galų gale jį ištrėmė iš Petrapilio į Valuinę. Tatai neatsiliepė į darbą: nė Przesmyckis, nė Duninas neturėjo įtakos į darbą. Kas kita buvo atsiųstieji iš Vilniaus — Korowickis ir Kukevičius: Korowickis mokslininkas, kitas — praktikas.

Kartais jiems duodavo ir kitokį darbą, pav., tekdavo ištirti kokį dalyką iš Lietuvos teisės istorijos; darė tat tai žodžiu, tai raštu pristatinėdami savo išvadas, paremtas gausia medžiaga.

Skirtumas buvo jų būde: Korowickis — ramesnis, švelnesnis savo puolime, bet turiniu, esme nesiskyrė, Kukevičius — energingas, veiklus, karštas Lietuvos patriotas, puolinėjąs lenkus, jų teisę, gindamas savąją, Lietuvos teisę.

Jis buvo įsitikinęs, jog Lietuvos teisės dvasia esanti kitokia, negu lenkų; lietuvių teisė esant gryna, neturinti romėnų

teisės priemaišų. Žiemių tautos (jų tarpe ir lietuviai), kurios kadaise buvo sutriuškinusios Romos imperiją, delto ir nemėgo jų teisės. Žiūrint politinių santykių su Lenkais, jis nepripažįsta, kad būtų buvus viena valstybė, o visą laiką buvo dvi — Lietuva ir Lenkija. Delto Lietuvoj tik tokios konstitucijos tegaliojo, kurios buvo paskelbtos Lietuvai; toliau be šito pažymėjimo galiojo tik tokios, kurios palytėjo politinius dalykus, šiaip gi galioja tik tuomet, jeigu jos buvo paskelbtos, einant Statuto tvarka (III persk., 9 art.).

Kukevičius nedovanoja lenkams ir Valuinės bei Podolės atėmimo. Lenkai turėję netvarką savo teisės srityje, ją inešę į šitas provincijas, per jas netvarka ėjus Lietuvon, kuri nuo šito palikimo norėtų pasiliuosuoti.

Lietuvoj lenkų įstatymai neveikę, ir jais remtis negalima, jis vis priešinos įsileidimui lenkų teisės normų į Lietuvą.

Revizijos Komiteto nariai visi susirinko 1835 m. gegužės mėn. Jiems tuojau atidavė žiūrėti prirengtąjį Lietuvos Sąvadą. Jų darbas — patikrinti, ar atitinka jiems praktika, ar nėra nereikalingų dalykų, ir ar nepraleista reikalingų, ir be to suderinti šį Sąvadą su bendru Rusijos Sąvadu. Iš pradžių Revizijos nariai tarė, kad geriausia bus taip darbas pasidalinti: kiekvienas ima žiūrėti kokią dalį, perskaitęs duoda kitam; darbas nėjo sklandžiai, tai spalių 16 d. nutarė kitaip dirbti: pasiskirstė katras sau po dalį, tik tą vieną teištyręs patiekia visumai.

Tame darbe trūko svarbiausiojo — Danilavičiaus, jis buvo išvažiavęs į Kievą; gi nebūdami Komitete nariais, visgi dirbo Maliauskis ir Ordynskis.[1]

Revizijos Komitetas rado reikalingų įnešti tam tikrų pakeitimų.

Atmainos, daromos Sąvado sumanyme, ėjo keturiomis kryptimis.

1) Kukevičius norėjo atskirti Ukrainą (Rusų „pavakares") nuo Lietuvos arba bent reikalavo ją skyrium žymėti. Jisai tenai rado tokių savybių, kurių nebuvo pastebėjęs nė Danilavičius. 2) Buvo pakeitimų ir iš esmės, vienas kitas dalykas buvo praleistas, praplėsta dalis apie bylojimą. 3) Nevienam dalyke pakeitė delto, jog artino su Rusų Sąvadu, šitoj kryptyj

[1] *Nolde*, 127-131.

rodė kartais perdaug negu reikalinga uolumo ir pastangų, artino ir formą ir turinį. 4) Pagaliau buvo redakcinių pataisų, vartojo dabartinę rusų kalbą ir terminologiją, norėdami geriau išlaikyti sistemą, bet ir geriau tvarkė medžiagą.

Revizijos nariai dirbo daug ir atsidavę. Pabaigė darbą 1836. VIII; išspausdino Sąvadą ir jau 1837 m. Speranskis jį patiekė carui, kuris sąvadą patvirtino; visgi ir po to tikrino spausdintąjį tekstą, gamino prie jo rodykles ir t. t.

Taigi galutinoj formoj buvo pagamintas Vakarų Gubernijų vietos įstatymų Sąvadas. Jis daugiur išėjo ne toks, kaip norėjo Danilavičius. Pas jį buvo apie 4500 straipsnių, o priimtame 2070.[1]

Tolesni taisymai ir papildymai, žinoma, ėjo be Danilavičiaus žinios, kuris dabar buvo Kieve.

1837 m. dalino dovanas, bet mažiausiai gavo didžiausias Sąvado darbininkas — Danilavičius.[2]

7. Lietuvos Sąvado spragos ir kliaudys.

Dirbusieji prie Sąvado pabaigę reviziją, tuojau pastebėjo jo spragas, į kurias ir nurodė, būtent: jog kartais nė buvusieji, nė esamieji įstatymai neduoda atsakymo arba duoda netinkamą, kad del to reikėtų arba išleisti nauji ar esamieji pakeisti. Bet jie patys naujo nieko išleisti negalėjo, tai tuomet pasiūlė ištisą eilę novellų; jie ketino patiekti ir patiekė — 14; bet 1838 m. tebuvo patiekta — 10, kur kitos dingo — nežinia; beveik jos visos caro buvo patvirtintos. Tarp šitų novellų buvo viena — politinio pobūdžio — apie įvedimą Lietuvoje bylojimo rusų kalba. Bet viešpats iš tų novellų, nors jo priimtų, įstatymų nepadarė, į Sąvadą neįtraukė ir nepaskelbė, taip jos ir liko archyve.

Sąvadas turėjo ir vidaus kliaudžių, nes negalėjo būti vienlypis. Vietos įstatymai apėmė ne visą teisinį gyvenimą, o tik tą, ką rusų įstatymai nebuvo atmainę. Kartais Lietuvos Sąvado autoriai, negalėdami kovoti su rusų įstatymų pir-

---

[1] Pirmykščio sumanymo visai neužsiliko, nesusekta jo nė rankraštyje; bent Petrapilyje, o išspauzdintasis — tai Revizijos priimtasis. Išspausdino išviso 50 egz.

Po to taip šitą dalyką užmiršo, kad Nolde iš naujo jį surado, 1906 m. parašė šito Sąvado istoriją. 1910 m. jisai drauge su Pergamentu išnaujo paskelbė tekstą.

[2] *Nolde*, 131-141.

menybe, lengvai jiems nusileisdavo. Žinoma, kartais sunkino savo normų iškėlimą neužtektinas praeities ištyrimas; imdami tą, kas veikia, turėjo paimti dėsnį, ar bus jis geras ar blogas, juk tai buvo esamųjų įstatymų Sąvadas, ne naujas teisynas. Delto tai buvo daug tokių dalykų, kurie įsigalėjo įpročiu, o įstatyme nebuvo visai pažymėti, arba kaikas įstatyme nebuvo atmainyta, o jau gyvenime nebeveikė dargi Sąvado autoriai esamai praktikai nedavė tos vietos, kurią ji privalė turėti; kodifikatoriai ėmė įstatymą pirmykštėje jo formoje, o ne tose atmainose, kurias padarė praktika, ir tik toj formoj įtraukė jį į Sąvadą.[1]

8. Rusų kalba Lietuvos teismuose.

Iš pat pradžių vyriausybė stengėsi įvesti rusų kalbą teismuose. Pas save, Petrapilyje, nepripažino jokios kitos kalbos, negu rusų, jeigu vietos įstatymai kita kalba rašyti, tai juos versdavo į rusų kalbą, nes Petrapilio teisėjai kitos kalbos nesimokino.

Vyriausybė ėjo toliau: ji dėjo pastangų, kad visos bylos, vedamos vietose, bet kurios atsidurs Petrapilyje, būtų rašomos rusų kalba. Buvo tokių bylų, kurias tenai tegalėjo baigti; vis tai ėjo apie valstybės, iždo interesus, jas vadindavo t a r d o m o m i s bylomis.

Dar 1828. I. 13 Senato ukazu buvo uždrausta pavietų teismuose, taipogi ir miesto (magistratuose ir rotušėse), tardomasias bylas vesti lenkų kalba, o liepta vesti rusiškai.[2]

Buvo dar ir daugiau nutarimų ir ukazų 1827 m. ir 1830 m.; tai Guber. Valdyba, jais remdamasi, reikalavo teismuose vis platesnio vartojimo rusų kalbos.[3]

Vėliau gi tie reikalavimai darosi griežtesni.

Del 1831 m. nepavykusios revoliucijos, rusų vyriausybė pradėjo galvoti apie visišką Lietuvos rusinimą, įvesdama vieton vartojamos įstaigose lenkų kalbos — rusų. Vienok nedrįso šito daryti viešai, skelbti įstatymu, velijo pravesti šitas atmainas įsakymų keliu. Vienas iš jų buvo tokiu turiniu.

Valstybės Tarybai pasiūlius ir viešpačiui priėmus (1832. VII. 7), nutarta išleisti Lenkų (t. r. Lietuvos) Įstatymų Sąva-

[1] *Nolde*, 190-7, 215.

[2] *V.G.A.* 1832 Nr. 2268. I. 9-10.

[3] Valst. T. 1827.XII.21, Senato Ukazas 1830.VI.6. Nr. 1324, Guber. Valdybos raštai 1828.II.21, 1830.VI.4, XI.29. *(V. G. A.* 1832 Nr. 2268).

dą, suartinti juos su Rusijos, išleisti šį sąvadą rusų kalba ir uždrausti vartoti lenkų. Apie tat pranešama gubernatoriams (Vilniaus, Gardino, Minsko gub. ir Baltstogės apyg.) ir pridėta, jog išleidus Sąvadą, visas bylojimas eis rusų kalba. Savo ruožtu apie šitą Teisingumo Ministeris pranešė Vilniaus karo gubernatoriui.[1]

To pranešimo, kad žadama įvesti teismuose rusų kalbą, jau užteko, kad valdininkai ėmė tuojau reikalauti tos kalbos vartojimo visose įstaigose, bent tose įstaigose, kur vyriausybė buvo ypač suinteresuota.

Pav., gubernatorius, lankydamas gubernią, tik po to tepastebėjo, o pirmiau nematydavo, kad policijos įstaigose susirašinėja lenkiškai.

Tik dabar jis įsitikino, kad Pilietinio Teismo Rūmuose tose bylose, kurios siekia senato, vadinamos tardomomis, kur eina apie iždo reikalus, vartojama taip pat lenkiška kalba, tai tenka paskui versti į rusų, delto atsiranda išlaidos vertėjams ir t. t. Delto jau dabar Gubernijos Valdyba atsisakė priimti raštus lenkų kalba.

Taigi daroma išvada — patogiausia panaikinti lenkų kalbą Pilietiniuose Teismo Rūmuose, o įvesti rusų kalbą.

Berods dar ir prieš šitą aiškų perversmą buvo jau reikalaujama, taigi dabar tik primenama, kad Piliet. Teismo Rūmuose tardomosios bylos neitų lenkų kalba; šita, sako, esą visai įvykdoma — sekretoriai, raštininkai, vyriausybės skiriamieji, moka rusiškai; be to jau reikią iš anksto ruoštis prie šitos atmainos.[2]

Vietos vyriausybė šituo klausimu buvo uolesnė, negu Petrapilyje. Teisingumo ministeris iš Petrapilio rado reikalingu numaldyt vilniškius valdininkus: jis pranešė, jog rusų kalbos įvedimui visose bylose bus paskirtas laikas, dabar rusų kalba tereikalaujama. vienai bylų rūšiai,[3] šiaip reikia pirma įstatymas išleisti, o jau paskui pereiti prie rusų kalbos.

Visgi Vilniaus gubernatorius prispyrė, kad administracija rašytų rusiškai — valdiškuose reikaluose ir tose bylose, kurios siekia Petrapilio, vietos gi teismai net ir anose bylose, ku-

---

[1] *VGA.*, 1832 Nr. 2268, lapai 1-2.
[2] *VGA.*, 1832 Nr. 2268, lap. 9-10.
[3] *VGA.*, 1832 Nr. 2968, lap. 13 (1833.III.13 Nr. 3123).

rios baigiama vietos teisme — gali rašyti lenkiškai. Šiaip vis didina reikalavimus del rusų kalbos.[1]

Su tokiais reikalavimais Vilniaus karo gubernatorius kreipėsi į Viln. Piliet. Teismo Rūmus. Teisėjai atsakė, jog remdamiesi įstatymu šito išpildyti neprivalą, gi Gub. Valdyba jiems prisakyti negalint,[2] taigi Teismas nėsant įstatymo, o reikalaujant vien administracijai, atsisakė įvesti rusų kalbą.

9. Lietuvos Sąvado priešai.

Lietuvos Įst. Sąvadas arba oficialiai vadinamas „Vakarų Gubernijų Sąvadas", ką tik sudarytas, dar neįvestas, o jau įgijo priešų rusų valdininkų tarpe.

Jie buvo prieš jį nusistatę ne del jo turinio, ne del formos, nes šitais žvilgsniais jis buvo geresnis už rusų Sąvadą, bet grynai politiniais ir tautiniais sumetimais. Pačiame centre, Petrapilyje, vidaus ir teisingumo ministerijos mažai tuo rūpinos, jeigu ir matė spragų, tai mažmožiuose. Kas kita buvo provincijoj. Prasidėjo puolimai iš pietų, iš tų Ukrainos dalių, kur dar veikė Lietuvos Statutas. Jų vardu kalbėjo gen. gub. Bibikovas, bet atsirado ir atskirų asmenų, kurie pasislėpę puolinėjo. Vienas rašytojas, pavardės nepasirašęs, bet carui gal būti žinomas, įteikė per tam tikrus tarpininkus savo raštą prieš Vakarų Gub. Sąvadą (1837 m.).

Jis įrodinėjo, jog reikia ne keisti, ne gerinti provinciniai įstatymai, o visai jie panaikinti, gi jų vietoje įvesti bendri rusų įstatymai.

Tam įrodyti nupiešė didžiausią pavojų, kuris gresia monarkijai; jo įrodymų tarpe būdavo ir gana juokingų.

Pavyzdžiu gali būti toks samprotavimas: Rusijoj duktė gauna palikimo $^1/_{14}$ nekilnojamojo turto ir $^1/_8$ kilnojamojo, o „lenkų įstatymais iš motinos turto lygiomis dalimis, iš tėvo — $^1/_4$; šitoks turto skaidymas yra atsiradęs dėl lenkų įstatymo respublikinės dvasios, o tat nepridera ir netinka monarkijai; rusų tvarka naudingesnė ir doros žvilgsniu, nes beturtė duktė

[1] *VGA*, ten pat I. 28-29.

[2] *VGA*. 1832 Nr. 2268, I. 28-29. Vilniaus Pil. Rūmai (Vil. Gražd. Palata) — į Karo gub. Dolgorukį Nr. 1668 — 1833. VI. 5; pasirašė: pirm. E. Bilevičius, — Dom. Witanowski, Fab. Swiątecki, Masłowski, J. Hoppen, protok. Raczyński.

doresnė. Mintis, jog ji negali pati skyrium išgyventi, sulaiko ją nuo pasileidimo... Juo mažiau moteriškė turi, tuo jai reikalingiau prisirišti prie vyro, tuo stipresnis dorybės jausmas."

Berods visi jo istoriški argumentai buvo klaidingi, įstatymuose ne tas buvo parašyta, bet įdomu čionai to rašto autoriaus politiniai ir etiniai sumetimai.[1]

Arba buvo ir tokių dorinių priekaištų. Bajorai vieni teturi teisę daryti degtinę, teisybė už šitą teisę mokėdami iždui. Nepatiko tatai atpirkėjams nebajorams, kurie norėjo, kad bajorams-dvarininkams uždraustų degtinę daryti. Ir jis tą reikalavimą stato; ypatingai nedoru negalima šito vadinti, kas girdys žmones — bajoras ar nebajoras. Kiek laiko praslinkus, vyriausybei teko įsitikinti, jog atpirkimo sistema (išnuomavimas teisės pardavoti degtinę) netikusi, panaikino ją ir leido visiems degtnę daryti. Kas iki šiol buvo Lietuvoje, virto taisykle ir visai Rusijai.

Bet piktesni ir karštesni priekaištai buvo daromi Lietuvos bylojimui: bylos eina ilgai, įvykdymas (su tradicijomis ir eksdivizijomis) blogai atsiliepiąs į ūkį, teisėjai nesąžiningai elgiasi ir t. t. Priekaištai iš dalies tebuvo teisingi, nes pačioj Rusijoj šituo žvilgsniu buvo dar blogiau, negu Lietuvoje.

Ir jeigu imti bylojimą, tai Lietuvoje buvo geresnis, tik daug metų praslinkus Rusai įvedė jį pas save: ginčijamasis bylojimas, veikusis per keletą amžių, buvo giliai įsišaknijęs Lietuvoje. Po 1864 m. Rusijoj įvesta tas, kas iki tol buvo Lietuvoje.

Žiūrint medžiaginių įstatymų, Rusų vyriausybė, naikindama Lietuvos Statutą ir įvesdamas savo Sąvadą, padarė daug žingsnių atgal.[2]

10. Lietuvos Statuto panaikinimas.

1831 m. nepavykusi revoliucija iššaukė ištisą eilę varžančių įstatymų, kurių uždavinys buvo neprileisti ateityj prie naujos revoliucijos: pav. sodžiaus bajorus, jeigu neįrodė bajorystės, įrašinėjo į kitus luomus, trukdė advokatų veikimą teismuose, uždarė Vilniaus universitetą — Lietuvos „laisvamanių" lizdą, stiprino administracijos teises, o siaurino vietos gyven-

[1] *Nolde*, 224-6.
[2] *Nolde*, 227-230.

tojų, siaurino vietos kalbos vartojimą, įvedinėjo rusų, pagaliau iškėlė klausimą apie Lietuvos teisę, kurios vietoj reikėtų vartoti rusų; šitais keliais suartins Lietuvą su Rusija. Naujuoju reikalavimu, Lietuva turi užmiršti savo nepriklausomybę, virsti Rusijos dalimi, turi išnykti senoji jos teisė, kuri tat primindavo. Dargi naujų gyventojų rusų atsiųsdavo: kolonizuodavo rusus sentikius.

Jau 1830 m. Muraviovas buvo siūlęs panaikinti Lietuvai Statutą, Chovanskis — Gudijai. Šita tebuvo padaryta Mogiliovo ir Vitebsko gub. 1831. I. 1,[1] bet dar neliesta tikroji Lietuva.

Vėliau Kievo gen.-gubernatoriai reikalavo panaikinti Lietuvos Statutą ir šiaip vietos įstatymus. Ypač subruzdo iš ten trukšmą kelti, kai užbaigė Vakarų Sąvadą ir ketino įvesti jį praktikoj.

Petrapilyje sudaryta „Vakarų Komitetas" (įkurtas 1831. IX. 16), kurio uždavinys buvo žiūrėti visus liečiančius Lietuvą įstatymus vienu žvilgsniu — ar jie atitinka tikslą suartinti jai su Rusija; visas Komiteto darbas buvo slaptas, į jį skiriami tik ištikimieji žmonės.

Jau 1838 m. Vakarų Komitetas žiūrėjo klausimą — ar nepanaikinti Lietuvos Statutą. Į šį Komitetą su tuo reikalavimu nuolatos kreipdavosi kieviškis Bibikovas.

Dar Bludovas, vedęs II Skyrių (kuris rūpinos įstatymų leidimu), gynė vietos įstatymų reikalingumą, bet neilgam.

Visgi negalint iš karto naikinti, sumanė daryti tat pamažu. Vakarų Komitetas 1840 m. pasiūlė nebeįvesti Vakarų Sąvado, jame esamus svarbiausius skirtumus išsklaidyti po rusų Sąvadą ir tenai išdalinti, o kai parašys bendrą Rusijos Teisyną, tai tuomet įvesti jį ir Vakarų Gubernijose. Bet ir šitam Komitete mažuma tebuvo už naikinimą. Caras priėmė kaip tik jos nuomonę ir įsakė priruošti ukazą apie Lietuvos Statuto panaikinimą ir įvedimą Lietuvoje Rusų Įstatymų.

Bibikovas tesiūlė tat padaryti tik Ukrainoj (Pavakarių Gubernijose), o caras įsakė tat pravesti plačiau: ir vakarų, taigi ir Lietuvai.

Paskelbta ukazas 1840. VI. 20,[2] kuriuo Lietuvos Statutas naikinama, Vakarų Sąvadas nebeįvedama, Lietuvoj įvedama

[1] *PSZ*, 1831 m. Nr. 4233.

[2] *PSZ*, 1840 Nr. 13591, 13592.

visi Rusų įstatymai,[1] tik šis-tas iš Lietuvos Statuto liko Ukrainoj.

11. Teisinės Ukrainos išimtys.

Rengiant „Lietuvos (Vakarų) Sąvadą“ buvo išskirta Ukraina, kurios straipsnių rinkinys turėjo būti prie ano pridėtas.

Tačiau dirbdami prie „Lietuvos Sąvado“ prie Ukrainos nepriėjo. 1840 m., jau žinant, jog „Sąvado“ neįves ir panaikins Lietuvos Statutą, vėl iškilo Ukrainos — Pultavos ir Černigovo gubernijų klausimas, kuriose veikė Antrasis Lietuvos Statutas ir neveikė konstitucijos. Prasidėjo darbas — nustatyti, kas veikė ir kas neveikė Ukrainoj, kokį įstatymą teismų praktika kartais per apsirikimą taikė, o koks ištikrųjų turėtų būti, kokie įstatymai buvo įsigyvenę.

Rusų politikai siūlė palikti visai maža — daryti išimtis medžiaginės teisės srity. 1842 m. jos įvestos į rusų Sąvadą, kaipo išimtis: aiškus Lietuvos Statuto likučiai ir tai Ukrainos daliai.[2]

VII.

Darbai Lietuvos teisės istorijos srityj.

Pradėjęs gana anksti tyrinėti Lietuvos teisę, surinkęs ir išaiškinęs nevieną dalyką, Danilavičius ėmė dalimis apdirbinėti tą medžiagą. Pirmiausiai jam rūpėjo patys tekstai, teisės šaltinai, bent juos pirmiau skelbė, o jau paskui jų turinys, sistema.

Šitoj srityj yra keletas jo darbų.

1. Bibliografinis Lietuvos Statutų aprašymas.

Pirmiausias darbas visai kukliu vardu — Bibliografinis Lietuvos Statutų aprašymas,[3] išėjęs 1823 m. lenkų kalba.

---

[1] *Nolde*, 232-253; Vasylenko, Jak skasovano Litovskoho Statuta, 232-316.

[2] *Nolde* 285-314. Rusų *Sąvado* X t. 1 d. 7, 167 ir ištisa eilė kitų straipsnių.

[3] Tilpo lenkiškai „Dziennik Wileński“ 1823 m.

a. Teisės atsiradimas.

Pačioj pradžioj nagrinėja, kaip atsiranda teisė; tad aiškina taip, kaip sakė istorinės teisės mokykla, tuomet galinga vakarų Europoj, o teisingiau Vokietijoj.

„Ir seniai, sako, buvo įsitikinimas, jog teisė atsiranda pati, amžiais, tik dabar mokslininkai šitą įsitikinimą labiau parėmė. Jie tvirtina, kad teisės dėsniai atsirado taip, kaip kūriasi kalba ir įpročiai, dargi kartu su jais atsirado. Šiandieną kiekvienas, net mažiau mokytesnis jaučia, kad kalba pati atsiranda ir turtėja, o jos tobulėjimui veikia atskirų asmenų pavyzdys, kuriuos pripažįsta gerai ir grynai kalbančiais: tinkami ir tikslūs jų pasakymai, pasisekę kalboj išsireiškimai, stiprūs posakiai, ūmai lekiantieji iš lūpū į lūpas, sudaro tautos kalbą, o vis nauji santykiai su civilizacija padeda jai turtėti. Per nesuskaitomus amžius žmonės susižino su kalba, taip atsirandančia, liaudis dargi nesugeba suprasti gramatikos ar žodyno reikalo, kurie dažniausiai uždeda pančius tobulėti. Tuo pat keliu pereina įpročiai. Juk gi neskyrė viešpats, joks tautos seimas netvirtino, kad norint rodyti kam pagerbimą Europoj reikia nusimauti skrybėlę, o Azijoj — padengti galvą, o ir dorovės dėsniai turi susidaryti nejučiomis. Ko dabar reikalauja aplinkybės, ką visi kiti vienodai užlaiko, prie ko visi nuo amžių priprato, kam iš keliolikos išgalvotų taisyklių viena yra tinkamiausia — tai užima teisės vietą. Žmonės, prideramai elgiantiejisi ir atiduodą visą savo gyvenimą reikalingoms teisinėms taisyklėms surinkti, išlaikiusioms ilgą prityrimą, sulaukia visuotinos pagarbos. Ant ko jie visi bendrai sutiko, ir vyriausioji valdžia patvirtins, tas įgys įstatymo galios; o skirtumus nuomonėse išspręs teisiamoji valdžia.“

Visuose santykiuose esamasis dalykų stovis tveria nesikeisdamas tol, kol neatsiras būtinas reikalas pakeisti. Tat, kas yra šiandieną, dėlto laikome geresniu ir tinkamesniu, kad nuo senų senovės taip esame pripratę. Paprastas palinkimas žmonėse įsikibus laikytis to, kas jiems sykį buvo gera, aklai sekti prabočių įpročius, o nekęsti net naudingiausios naujovės, gamina vienokios išvados įproti, o su juo įsitikinimą, kad reikia jo laikytis. Tuo būdu įprotinės teisės yra pirmasis padaras. Patarlės ar dainos perleidžia jas tolimiausiems ainiams. Per nesuskaitomus amžius tauta gyvena tokiais įstaty-

mais; dargi nejaučia reikalo turėti statutus ar teisynus. O kiekviena sekanti gadynė savo veikimu eina prie vieno — susekti pirmykštį teisės pradą, atsiradusį reikmenai patenkinti, pagaminti ją taikant gyvenime ir išlaikyti nuolatinėj stiprybėj: nes kiekviena žmonių gadynė yra narelis dideliame praeities retėžyje. Niekuomet negalima jo laikyti esamu atskirai ir pavieniu, bet ankštesnės čielybės dalele, kurią vysto ir plečia[1].

Šitos mintys paimtos iš vokiečių teisės mokslininkų, tai viešpataujančios teorijos pagrindai[2], iš ten paimtas ir labai gražus sulyginimas su kalba, kad išaiškinus organišką teisės atsiradimą. Paprastai tie dėsniai pakartojami pereina iš vienos knygos į kitą, bet konkrečiai kokiai tautai ar teisei šitie dėsniai netaikomi, neišaiškinama pavyzdžiais tas organiškas augimas. Bet kai pareina prie Lietuvos teisės atsiradimo konkrečiose formose, Danilavičius galvoja kitaip: aiškina realiai, mato luomų kovas.

Čionai jis vartoja sociologinį metodą jurisprudencijoj, nustato teisės pasikeitimus, daromus dėl tam tikrų, realių priežasčių, o ne sekdamas „tautos dvasios" nurodymus.

Po tų bendrų dėsnių Danilavičius pereina prie Lietuvos teisės.

Lietuvos teisės ir diplomatijos aktų, t. r. officialių aktų, paskelbta kuo mažiau, tai neturingiausia tuo žvilgsniu tauta. Iš Mindaugo laikų vos keletą iki šiol (rašyta 1823 m.) tepaskelbta raštų.[1]

„Iki Žygimantų laikų Lietuva neturėjo rašytų įstatymų. Lenkų pavyzdžiu susidariusiojo bajorų luomo susidūrimas su viešpaties valdininkais, iki gyvos galvos paskirtais; noras pažeminti įsigalinčius kunigus, pavedus juos pasaulinei valdžiai, ir nuolatinis Did. Kunig. valdžios karpymas, labiau reikalavo sudaryti statutus, nes esamųjų įprotinių įstatymų nepakakdavo; įsitikinimas, jog reikia turėti vienodas, šios dienos prasme, teisynas, arba ir troškimas sulyginti teisės žvilgsniu įvairias bajorų rūšis, dargi aiškiai pareikštasis anų laikų raštuo-

---

[1] *Daniłowicz* Opisanie, 377-9.

[2] *Tamošaitis* Istorinė teisės mokykla Vokietijoj. *Novgorodcev* Istoričeskaja škola juristov. *Landsberg.* Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. 13. III—2.

[1] *Daniłowicz* Opisanie 379-380.

se teisingumo darkymas iš valdininkų pusės, apie visą sprendžiančių iš galvos, kas kam rodėsi teisingesniu, geresniu ir privatiniams interesams tinkamesniu, negalėjo taip daug nusverti. Sykį išsijudinus, pradėjus kurti statutus, einant greitesniu žingsniu atmainoms ruošiančioms prie susidėjimo su Lenkija, perdirbinėjo veikiamus įstatymus".[1]

Žygimantų aukso laikais buvo trys Statutai, visi turėjo būti spausdinti, bet tik trečias L. Sapiehos rūpesčiu tebuvo išspausdintas, kiti tunėjo rankraščiuose, užmiršti, giliausiai paslėpti neprieinamose bibliotekose. Kartais dabartinis Statutas atsišaukia į senąjį, būna, kad apsukrūs praktikos teisininkai iškelia bylas, nusenusias per keletą amžių, visą nori apversti, cituoja iš galvos I Statutą, taigi reikėtų jį išspausdinti, bet deja niekas nenori dėti lėšų ir darbo. Mokslininkas spiria, praktikai tvirtina, jog joks sąžiningas advokatas be šito veikalo negali apsieti, kad reikia pagaliau imtis istorinio krašto teisės tyrinėjimo, tai rodos reikėtų išleisti I Statutą.

O jis turi savo istoriją. 1522 m. jis buvo užbaigtas, paimtas iš senųjų statutų ir konstitucijų, jį skaitė Vilniaus seime; 1524 m. Žygimantas nusiuntė jį kancleriui Goštautui, kad išleistų jį Lietuvai; rado kaikurius straipsnius nevisai tinkamus, tai 1525 m. prašo jį sustabdyti iki karalius atvažiuos, šita padaryta 1529 m.

„Minėtas Statutas ypač tiems bus įdomūs, kurie mėgsta sekti įstatymų metraščiuose žmonijos proto žingsnius: atvaizduoti kokios tautos teisę — tai bus tas pats, ką nupiešti tikrąjį jos gyvenimą — pilietinį ir politinį, pradėjus nuo pirmojo jo puslapio. Įstatymai aiškiau ir vaizdžiau, negu visos istorinės padavos, kronikos ir paminklai, turi savyje išrėžtas švietimo laipsnių ir visų visuomenės santykių žymes, per kuriuos tauta pareina įvairiose savo gyvenimo gadynėse, kuriose šita teisė buvo būtina išdava. Yra tai ko mažiau iškraipyti liūdymai, kuriuos praėjusieji amžiai gali palikti būsimoms kartoms. Reikia tik mokėti jie skaityti. Dabartiniai įstatymai negali būti nė pažinti, nė suprasti kaip tik per įstatymus, kurie pirm jų yra buvę ir šiųjų buvo panaikinti ar pertaisyti. Šitas statutas, atsiradęs bent buvus šešiems viešpatavimams Lietuvoje, o keliolika Lenkijoj, jau nebevartojamas: o visgi be jo ištyrimo

[1] *Ten pat.*

nesugebėsime susekti pagrindų, kurie buvo pamatu vėliau įvykusioms atmainoms dabartiniuose įstatymuose.

„Praktikos teisininkas gali apsistoti prie XVI amž. Lietuvos įstatymų, visai kas kita bus su teisininku — teisės žinovu, kuris nori pažinti įstatymų istoriją ir perprasti jo dvasią. Jam čia reikia sekti teisines žymes ne tik antrame ir trečiame Statutuose, bet grįžus atgal, toliau ieškant, ten teks atrasti įvairias privilegijas įvairioms žemėms, suteiktas Alberto, Aleksandro, Kazio Jagėlos[1] ir Vytauto; laisvės, suteiktos įvairiems luomams, dargi privatinės tų amžių dermės negali būti abejingos"...

Bet „šitokios krašto istorijos mokslas iki Czackio laikų buvo apleistas, ir delto nebuvo priemonių kritiškiems tyrinėjimams paremti. Pirmiausia Czackis atnaujino užmirštojo pirmojo Statuto atminimą; bet turėdamas vien tik nelabai tikslų lotynų vertimą, nesykį prisidėjo prie teksto iškraipymo, be to trumpindamas įstatymų žodžius, suteikdamas turinį, praleisdavo svarbius teisininkui tikruosius įstatymo žodžius..."

„Dabar suradus nuorašus gudų kalba, pilną lotynų vertimą, nepilną lenkų, galima nustatyti autentinį tekstą, kaip pradžioj jis buvo".[2]

Yra mintis paskelbti visoms trimis kalbomis, pridėjus reikalingiausius paaiškinimus, o prieš tat turėtų būti idėta Lietuvos teisės istorija.

Jis tat rengiąs. Jeigu visuomenė tat gerai priims, tą patį padarys su II ir III Statutais. Surinkta gausi medžiaga, visuomenė gali padėti suteikdama dar jos daugiau — senieji tekstai, vertimai, kurie buvo žinomi pirmiau, bet kame jie yra dabar — nežinia.

Danilavičius nurodo savo bendradarbius ir geradėjus.

Kaikurie vienuolynai nerodė ir nedavė paslėptų lobių, už tat nurodo juos suteikusius ir sutikusius jam padėti. Nurodo atskirų aristokratų vardus, kurie iš savo bibliotekų ir archyvų skolinę rankraščius.

Leisdamas pirmąjį Statutą, pagrindan dės Działyńskio tekstą.[3]

Toliau eina žinios apie kiekvieno Statuto tekstus.

---

[1] Danilavičius teisingai čia vartoja Jagėlos, o ne *Jagėlaičio* vardą.

[2] *Daniłowicz* Opisanie I, 379-382.

[3] *Daniłowicz* Opis. I, 381-6.

b. Lietuvos Statutų tekstai.

Czackis neturėjo I Stat. gudų teksto, turėjo lotynų vertimą, atrodė lyg jis yra originalas. Linde kropščiai ieškojęs ir radęs klaidų III st. lenkų leidime, tylėjimu tą nuomonę patvirtino.

1815 m. pripuolamai Danilavičius radęs gudų tekstą, iš Slucko į Vilnių atvežtą, išblaškytoj jėzavytų bibliotekoj.

Apie tat davė žinią Lelewéliui. Danilavičiui po to pavyko susekti ir gauti iš Działyńskio dar kitą geresnį tekstą, 1817 m. Varšuvoj surastą, kurį Działyńskis pirkęs iš Mato Kozłowskio 1822 m. Danilavičiui kartu su Lelewéliu Varšuvoj teko užtikti ir apžiūrėti trečį ekzempliorių gudų kalba. Kiekvienas tekstas turi savo istoriją. Ir jis aprašo, kaip, už kiek ir iš kur yra gauta.[1]

Antrąjį Statutą gudų kalba surado kun. Sosnowski[2] Palenkėje Mielečičiuose; rankraštis per Varšuvą nuvyko į Valuinę pas Chotkevičių, bet jis prašant Danilavičiui nepaskolino nusiimti kopijos; berods mokslui nuostolis nedidelis, nes greitai surasta geresnis tekstas — Pulavuose (pas Czartoryskį). Yra žinių, kad buvę dar du, bet ar jie užsiliko ir kur — nežinia, ir ar tikrai jie Statutų rankraščiai.

Antrojo Statuto yra lenkiškų vertimų.

Tokių nuorašų buvo daug, iš to Czacki padarė klaidingą išvadą, jog buvęs rašytas lenkiškai.

Iš tekstų žinomi: Vilniaus univ. bibl., Pulavų — septyni, Varšuvos univ. ir įvairiose bibliotekose — trys, Petrapilyje jis pats 1818 m. matė — 1, Vilniuje pas Radvilas — 3, Lucke pas Trinitarus — 1, yra ir lotynų vertimai, Ščorsuose — 1, Varšuvoj — 1.

Iš III Statuto rankraščių gudų kalba tesurasta — vienas (Radvilų Vilniuje), lenkiškai — keli.

Jį mažai tenurašinėjo: jis yra išspausdintas gudų kalba. Neveizint į tat, jis buvo taip užmirštas, jog Czackis, rašydamas savo knygą, juo nesinaudojo, berods ir tos kalbos nemokėjo, nesekė įvairių leidimų, nors juose yra klaidų ir skirtumų.

---

[1] *Daniłowicz* Opis. I, 386-398.

[2] Jis yra parašęs keletą straipsnių „Dz. Wil.“, viename jų aprašė, ką kur yra radęs („Dz. W.“ 1822 m. Nr. 6).

Sopikovas, rašydamas rusų bibliografiją, apie tat priminė, Linde taip pat atkreipė domės savo veikale „apie Lietuvos Statutą“.

Iš viso iki šiol (1823) surasta 14 spausdintų egz. Įsižiūrėjus tenka prieiti prie išvados, jog Statutą spausdino vienu laiku, bet du sykiu[1].

Iš jų kiekvieną egz. aprašinėja skyrium, nurodo jo suradimo vietą[2].

Greitai po to, kai išspausdino gudiškai III Statutą, išleido jį lenkiškai. Iki XVIII amž., nuo 1614 m. iki 1786 m., lenkiškai spausdinta išviso 6 sykius, gudiško gi jau nepakartojo nė sykio.

Vertimą į lenkų kalbą veikiausia bus daręs Gałąska, o ne Gawłowicki, kaip tarė Linde, Gawłowicki teprisidėjo prie vėlesniojo antrojo leidimo.

1647 m. Eliotas gavo leidimą Statutui atmušti. Tasai nevykusiame savo leidime pakartojo senąsias klaidas ir pridėjo naujų (trečiasis spausdinimas).

Ką pirmiau buvo daręs Gawłowicki, tęsė Piotrowicz, kuris pridėjo naujas konstitucijas iki 1648 m. ir sulygino jas su Statutu; Piotrowicz bene bus buvęs Vilniaus advokatas.

Ketvirtą leidimą padarė 1693 m. jėzavitai, kurie daug darbo įdėjo, kol gavo koncessiją (1691), bet nedėjo triūso jo pagerinimui; jie pakartojo senųjų leidimų klaidas.

Penktas — taip pat jėzavitų išleistas 1774 m. Jame jau nėra papildomųjų konstitucijų.

Šeštą leidimą padarė 1788 m. taip pat jėzavitų (Akademijos) spaustuvė. „Šitas leidimas iš visų leidimų ko labiau sugadintas, pilniausias klaidų: nes nebuvo nieko, kas galėtų užpulti jėzavitus už klaidas, kurie spausdino jį be atskiros privilėgijos“.

c. Lietuvos Statutai ir bajorai.

Danilavičius, rašydamas Statutų istoriją, priešingai istorinės teisės mokyklai, tvirtina, kad Statutai atsirado ne organiškai, ramiu keliu, o yra socialės kovos padaras.

---

[1] Tuo klausimu rašė *J. Lappo* О литовскомъ Статутѣ „Tauta ir Žodis“ t. VI.

[2] *Danilowicz* Opisanie II, 162-177:

„Ne daugiau kai per 60 su viršum metų, sako jisai, tris kartus visiškai perlietas, o po keletą sykių papildomas, turtinamas, keičiamas, sekant kaimynų teises, lietuvių civilizacijai žengiant, tobulinama Statutas, kol buvo rankraščiuose. Niekais baigdavosi daug sykių panaujinami tuo reikalu pageidavimai Žygimanto III laikais: nes jau priruošti egzemplioriai del priešingų ponų numonės negavo sankcijos."[1]

Buvo skiriamos komissijos, kurios taisė Statutą 1609 m. ir 1611 m., buvo daromos išlaidos, bet pataisos nepraėjo.[2]

„Didesniu atkaklumu ir spirimu atgijo tie reikalavimai Vladislovo IV laikais. Išmintingesnieji, mažiau iš anksto nusistatę ir įsivaizdavę, o labiau susipažinę su teisės mokslu lietuviai, skaudžiai atjautė neaiškumą, nesuprantamumą, netikslumą, net prieštaravimą, nuolatinį Statuto nepakankamumą, dargi rupaus žiaurumo prietaringo amžiaus pėdsakus, kuriame gavo pradžią. Mokėdami jį vertinti kaipo brangų protėvių palikimą, tuo labiau gerbė, jog buvo vieninteliu raštiškojo veikimo karingos tautos paminklu, gilesnio, pralenkiančio savo amžių ir švietimą, įstatymo leidžiamąjį pramatymą. Statutas padarė juos tauta, ištraukė iš žeminančio vergijos jungo, apsaugojo nuo šališkųjų teismų, buvusių ponų rankose, numušo galingą ponų-didikų puikybę, suvaržė nereikalingus tampymus po teismus, pagaliau įdavė bajorams - artojams drąsos lygintis su magnatais.[3] Bet pasitikėdami savo nuovoka ir mokslu, pilni lūkesčių ir vilties, jog pagaminsią geresnį vaisių, pritaikintą prie savo reikmenų ir amžiaus, nedrįso jau esamąjį apipilti perdėtais pagirimais, kaip mes darome šiandien, atpenč nesiliaudami kiekviename seime prašė jį pataisyti, padidinti ar paaiškinti. Bet deja! Jau nebegyveno didysis Levas Sapieha, kancleris, privalęs vadovauti ir vesti įstatymų leidžiamomis tautos užmačiomis. Jo įpėdiniai tarnyboje, kaip Albertas Stasys Radvila, neturėjo pramatymo, uolumo nei pirmatako sielos stiprumo, kad galėtų pataikinti nevienodus ponų norus ir atitikti tautos reikmenas. Lėtu žingsniu einanti korrektūra,

---

[1] *Daniłowicz* Opisanie II, 278-9.

[2] Mamoničiaus prakalba į lenkišką 1614 m. leidimą *(Daniłowicz* Opis. II, 268-9).

[3] Sulyg. *Mykolo Lietuvio* darbą 1550 m. rašiusio apie totorių, lietuvių ir maskolių papročius.

diena nuo dienos atidedama, vėsino net norinčius prie darbo. Paruoštieji projektai ir seime svarstomieji negaudavo sankcijos, išsisemdavo senųjų leidimų egzemplioriai, palikdavo Lietuvą be įstatymų. Sapiehos mirimas tuo panaikino ir privilegiją jam duotąją. Dedant pastangas vėl pataisyti, esant paruoštiems egzemplioriams, perspausdinimas senojo kurinio, pripažinto jau netinkamu, negalėjo įvykti be seimo sutikimo. Nusiminusi Lietuva, įsitikinusi, jog visiškas perliejimas yra negalimas, tenkinos atskirų straipsnių dalių pataisymu, naujų konstitucijų priėmimu, o tuo tarpu maldavo seimo, kad bent leistų senąjį Statutą naujai perspausdinti. Davė sutikimą 1647 m. konstitucija ir pasidarė antkapės akmenim veltui atnaujinamų reikalavimų jam pataisyti. Jau nuo šio momento šituo žvilgsniu viešpatauja gili tyla: tauta lieka prikalta prie senosios vietos, o vieton pažangos, švietime daro žingsnius atgal: juo mažiau moka dalykus tirti ir įvertinti, tuo labiau atsiduoda jo garbinimui, iš kurio matyti bejėgis ištižimas, kuris, mokėdamas užkrėsti kaip žiovavimas ir juokas, rūpestingai slepia žeminančią jo priežastį, o pritraukdamas didesnį skaičių sekėjų, stengiasi priduoti jam svorį. Kiti viešpačiai davinėjo tik privilegijas, pavedančias perspausdinti Statutą: vergiškas laikymasis pirmesniųjų leidimų yra vienintelis pageidavimas: o kaip spaustuvininkai tą atliko, niekas tuo labiau nesirūpino".[1]

Danilavičius peikė visus Statutų perspausdinimus, XVII — XVIII amž. padarytus. Negeresnis esąs ir 1819 m. leidimas Vilniuje, tai pakartotas 1786 m. tekstas; jisai buvo paruoštas praktikos, ne mokslo reikalams.[2]

Labiau puolė Danilavičius kiek vėlesnį 1819 m. leidinį, bet ano straipsnio negalėjo Vilniuje išleisti, tegalėjo paleisti per Leleweli Varšuvoj.[3]

d. Rusų vertimas.

Danilavičius trumpai pasisako del rusų Statuto vertimo. „Rusijos senatorių patogumui, kurie turi spręsti lenkų - lietuvių bylas Petrapilyje, išėjo naujas Statuto leidimas Petrapilyje 1811 m. lenkiškai ir rusiškai dviem tomais. Šitas

[1] *Daniłowicz* II p. 278-281.

[2] *Daniłowicz*, Opisanie II, 292.

[3] Žr. aukščiau.

vertimas, padarytas iš klaidingiausio lenkų leidimo 1786 m. pilnas didelių ir prasmę keičiančių klaidų, nes leidėjai neturėjo po ranka nė senų gudų leidimų, nė pirmykščių lenkų. Taip pat nežinojo ir apie tat, kad Ukrainoj apie Kievą senų rankraščių tarpe yra Statuto vertimai į rusų - ukrainiečių kalbą, kuriuose tąsi gudų (baltarusių) kalba sutraukta į trumpesnę rusų kalbą. Vieną tokį egzempliorių neseniai įgijo Vilniaus universiteto bibl., gana neaiškiomis raidėmis rašytą."[1]

Del šito Danilavičiaus darbo, berods netuojau, atsiliepė P o w s t a ń s k i, atsakė po 6 metų. Jis pataiso klaidingas žinias del Statuto vertėjų į rusų kalbą, kas kita su jo tvirtinimais dėl Statuto XVII — XVIII amž. tekstų.

Jis nesutinka, berods neteisingai, kad stagnacija, apsistojimas teisės gyvenime būtų buvę XVII — XVIII amž., bet teisingai įvertino istorinę Statuto reikšmę, kuris buvęs geras, teisybė, kartais bajorai visgi prašę jį pataisyti, bet tat buvę daroma nevisuose seimuose: 1588 — 1747 m. buvo 40 seimų, o prašė tik per 8 seimus, o be to nevisuomet prašė keisti Statutą, o tik teismo darbą (1609, 1616, 1633, 1635, 1697). 1611 m. buvo pradėta Statutą taisyti, 1613 m. pabaigė, patiekė seimui Andrius Piekarskis, Brastos atstovas, išsiuntinėjo seimeliams, bet šitos korrektūros Danilavičius nežinąs, neradęs (nerado ir kiti XIX — XX amž.).

Prie Statuto keitimo grįžo vėliau, reformų gadynėje, bet ir čia Powstańskis pasirodo kitaip galvojąs, negu Danilavičius.

Nutarta taisyti Statutą 1764 ir 1768 m.; 1776 m. šis darbas atlikti buvo pavesta A. Zamojskiui, jis turėjo pagaminti visai naują. 1780 m. Zamojskis darbą pabaigė, patiekė seimui. Jo nuomone Zamojskiui nebuvo pavesta prirengti Lietuvai teisyną, taip bent sako 1776 m. konstitucija.[2]

1780 m. seime Zamojskio paruoštąjį teisyną atmetė, niekas jo negynė, puolė visi, ypač gi puolė Tad. Czacki; jis su kitais reikalavo, kad teisyno sumanymą sunaikintų.[3]

Powstańskis nesutinka ir su Gawłowickio darbo įvertinimu, Danilavičiaus giriamą, kuris sakęs, jog Gawłowickis iš-

[1] *Danilowicz*, Opisanie II, 290-2.
[2] *Powstański*, Uwagi 24-27.
[3] *Powstański* 27-28.

leidęs lenkų teisės tėzes (1550 — 1619) ir lyginęs jas su lietuvių; tuo norėjęs įtikinti, jog Statutas pasikeitęs, pablogėjęs, teisininkų iškreiptas, delto jis velijęs lenkų teisę. Tai su šituo Powstański nesutinkąs. Gawłowickis lygino ne nuo 1550 m., bet nuo 1347 m. (Lenkų Vislicos Statuto); jis neturėjęs tikslo lenkų teisės iškelti; ji Lietuvoj neprivaloma ir nereikalinga lyginimo. Jis pats prakalboj į Levą Sapiehą sako, jog norėjęs palengvinti supratimą, nes sulyginus aiškesnė darosi lietuvių ir svetimoji lenkų teisė; juk yra lietuvių turinčių dvarus Lenkijoj.[1]

Taigi Powstański kaltina Danilavičių, jog netinkamai vertinęs Lietuvos Statutą ir perdaug aukštinęs lenkų teisę. Tačiau jis paskui įsitikino, kad Danilavičius vėliau po to, kai buvo parašęs savo Statutų aprašymą, buvo pakeitęs savo nuomonę[2] ir prisiartinęs prie Powstańskio.

Teisybė, Danilavičius vėliau lygino Statutą su rusų įstatymais, delto suprantama, kad vaizdas turėjo atrodyti kitaip.

2. Statutų kalba.

Danilavičius buvo pradėjęs rankioti medžiagos įrodymui, jog Lietuvos Statutas sėmęs iš lenkų įstatymų (Žygimanto I), bet šito, sako, Charkive negalįs be pagelbos iš šalies padaryti.[3]

Ilgiau padirbėjęs, kaip pamatysime, jis pakeitė ir šitą nuomonę.

Kokia kalba rašytas Statutas — gudų ar rusų?

Tas klausimas jau buvo iškilęs XIX amž. pradžioje. Sakoma, jog „rusų“ kalba. Bet ar ji ta pati, ką dabartinė rusų? Senovės raštuose jų neskirdavo. Sopikovas, rašydamas apie tą jo kalbą, atrado, jog ji — gudų (baltrusių) kalba, ta pati, kurią vartojo Zizania ir Skorina, taigi artima rusų kalbai.

Danilavičius arčiau tuo neužsiiminėja, vadina ją baltarusių (gudų), skirtingą nuo rusų-ukrainiečių.[4] Kartais užeiname kitame jo rašte, vyriausybei įteiktame, sakant, būk tai yra buvus rusų kalba, kuria kitąsyk rašyta, kokią vartojo vyriausybė visoj Lietuvos kunigaikštijoj, tik tyli, ar ji lygi dabartinei rusų kalbai.

---

[1] *Powstański*, 31-33.
[2] *Powstański*, 34.
[3] *Danil.-Lel.* 1825. VII. 11.
[4] *Daniłowicz*, Opisanie II, 291.

Visgi prasimuša tikroji jo mintis; pav., leisdamas Lietuvos metraštį, Danilavičius pasisako už tos kalbos savitumą.

Powstański nesutinka su Sopikovo nuomone, būk Statutai rašyti rusų kalba, tai esanti Lietuvos gudų kalba, jų autoriai nesekę nė Skorinos nė kitų.[1]

3. Istorinė Lietuvių tautos įstatymų apžvalga.

1823 m. Danilavičius parašė pirmą nedidelį bandymą Lietuvos teisės istorijos (jeigu neminėti rašto apie Ołdakowskį) — pavadintą „Bibliografinis Lietuvos Statuto aprašymas", kuriame surinkta ir perdirbta begalės nežinomos medžiagos. Dirbdamas toliau jis rengė platesnį, didesnį dalyką, bet medžiagos ir šaltinių ieškojimas, naujų suradimas vis trukdė jai sistemingai sutvarkyti, padaryti apžvalgai. Esant reikalavimui, jis turėjo duoti bent trumpą apžvalgą — ar tai įstatymų Sąvadą ruošdamas, ar savo mokiniams ar mokslo žmonėms, kurie nieko nebuvo girdėję apie Lietuvos teisę; jis vis rasdavo, jog darbas nebaigtas, prirengiamas, atidėliojo leidimą, ruošė vis didesnį.

Betgi, būdamas Petrapily, greitu laiku jis turėjo duoti konspektinę Lietuvos Statutų istoriją — vokiečių kalba, jis supažindino su jąja vokiečių mokslininkus. O tai atsitiko šitokiu būdu.

Berlyno profesorius Biener ėmė ruošti didelį veikalą „Historia Litteraria juris graeco-romani tam civilis quam ecclesiastici usque ad finem medii aevi". Priede jis ketino išnagrinėti, kaip toji graikų-romėnų teisė perėjo į rusų, naujagraikių, gruzinų, syrų, arabų ir kt. teisės rinkinius.

Biener'is jau pradėjo sekti tą įtaką ir Lietuvos Statutui, tik norėtų žinoti: kokie buvo Statuto leidimai ir vertimai; kokia teise remiasi — graikų ar lotynų-romėnų, kokiuose raštuose yra tie klausimai pastatyti?

Biener'is buvo pažįstamas Speranskiui — menkai; žinome, kad Speranskiui važiuojant per Berlyną Biener'is buvo pas jį apsilankęs; bet rodosi tuo reikalu tuomet nesikalbėjo.

Biener'is kreipėsi į Tartų (Dorpato) prof. Clossių. O Tartuose jau buvo girdėję apie Danilavičių, juk Petrapilyje gamino

[1] *Powstański*, 5.

ir Pabaltės Sąvadą. Tais ir kitais reikalais buvojo ten prof. Bunge, to krašto teisės istorikas ir teisės žinovas, jis buvo susipažinęs su Danilavičium. Bunge grįžęs į Tartų papasakojo savo kolegoms apie jį.

Biener'is del savo darbo kreipėsi į Clossių, kad nurodytų jam, kas galėtų suteikti žinių rūpimu klausimu. Clossius, pats nepažindamas, o tik girdėjęs iš Bunges, rašo Danilavičiui, pakartoja Biener'io prašymą ir prideda nuo savęs, jog Biener tai žymiausias užsienių juristas, asmeniškai Speranskio gerbiamas.

Kas del kalbos, tai prašė atrašyti rusiškai, nors Clossius rašė laišką vokiškai.[1]

Danilavičius, gavęs tą laišką, ant rytojaus kreipėsi į Balugianskį, prašydamas, kad leistų jam atrašyti į pastatytus klausimus laisvomis nuo tarnybos valandomis.

Gavęs leidimą, Danilavičius per mėnesį parašė ir išsiuntė reikalaujamą atsakymą į Tartus.

Iš susirašinėjimo matyti, jog Clossius nenustebino Danilavičiaus, papasakodamas apie Biener'io darbus. Danilavičius ne tik apie jį girdėjo, bet ir turi jo raštus, kartais sunkiai gaunamus, žino tyrinėjimus, tik abejoja, ar Biener'iui tiks jo straipsnis, bet jeigu Clossius nori, gali sunaudoti savo žurn. „Dorpater Jahrbücher", o jeigu reikėtų daug platesnio darbo, tai galėtų vėliau prisiųsti.

Straipsnį priėmė, velijo išspausdinti Tartuose, o jau atmušimą pasiųsti Biener'iui. Išversti vokiškai apsiėmė Bunge, kuris buvo susipažinęs su Danilavičium Petrapilyje, autoriui atmušė keletą egzempliorių, gale Danilavičius pataisė klaidas, kurias buvo padaręs vertėjas.[2]

1834 m. laikr. „Dorpater Jahrbücher" per 3 jo numerius ėjo Danilavičiaus darbas „Historischer Blick auf das Litthauische Statut und den Einfluss des römischen Rechts auf das Polnische und Litthauische"[3], tas pats darbas pasirodė len-

---

[1] *Clossius-Danil.* 1834.I.6. (gauta Petrapilyje. I. 10). *(Ord. Kras.).*

[2] Laiškai, kuriuos rašė kits kitam Clossius, Bunge ir Danilavičius yra *Ord. Kr.: Closius-Danilavičius* 1834. I. 6. *Danil.-Balugianski* I. 11, *Danilavičius-Clossius* II. 10 ar 12, *Clossius-Danil.* II. 28, *Bunge-Danil.* IV. 18, *Danil.-Bunge IV.* (Jie įeis į II šio leidinio dalį).

[3] Paskui atmušta ir skyrium, 27 pusl.

kiškai 1837 m., 2 sykiu, bet jau kitu vardu „Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego“, kieno kito, ne Danilavičiaus išverstas į vokiečių kalbą.[1]

Yra tai darbas apie Lietuvos teisės šaltinius, apie Lietuvos Statutą ir kitų teisių jam įtaką.

a. Lietuvos teisės šaltiniai.

Pirmoji dalis — Lietuvos Statutų atsiradimas ir jų literatūra. Jos gale nurodo savo pirmesnįjį darbą „Bibliografinį aprašymą“, bet eina ir toliau, nurodo visa, kas po to pasirodė, kas naujo išėjo, kokį rankraštį susekė.

Čionai jis aiškiai pasisakė, jog pradėtas Działyńskio leisti Lietuvos Statutas — jo parengtas, daėjęs iki 18 lanko, nes laiko aplinkybės sutrukdžiusios. Kazimiero Teisyną jis radęs 1824 m. Rumiancevo bibliotekoj ir išleidęs su Rogalskio vertimu į lenkų kalbą.

b. Romėnų teisės įtaka.

Antrojoj dalyj jis žiūri klausimą, kuris yra sulaukęs keleto, berods nedidelių, darbų, gyvą klausimą tuomet, — ar Lietuvos ir Lenkijos teisė yra savita, ar romėnų atnešta; kiekvieno krašto teisės vystymosi žiūri skyrium. Žiūrėdamas Lenkijos teisę, jis randa joje daug romėnų įtakos, šitą buvo įrodęs keletas mokslo darbų XIX amž. pradžioje; tuose darbuose jaučiama vokiečių mokslininkų Savigny, Eichhorno — ir apskritai istorinės teisės mokyklos raštų įtaka.

Tame ginče jis duoda į keletą klausimų savo kitoniškus negu iki šiol atsakymus, nes esamoj raštijoj tat painiojama: lenkų teisė skiriama bajorams, kanonų — bažnyčiai, kunigams, germanų teisė — miestams; konstitucijos kartais rašomos gerų teisininkų, bet romėnų teisės įtakoj, šita nevisais laikais buvo vienoda, įvairavo žiūrint gadynės, o tat liko neištirta, be to nenustatyta tinkamai pagelbinė romėnų teisės reikšmė.

Mažiau tyrinėjo, o teisingiau visai nenagrinėjo — romėnų teisės įtaką Lietuvos Statutui. O yra tat įsidomėtina. Tai dabar jis noris tą darbą atlikti.[2]

---

[1] Trumpa šito darbo santrauka atspausdinta rusiškai: Журн. Мин. Нар. Просв. 1835 m. VIII d. 367—9 pusl.

[2] §§ 10 ir 11, vokiško teksto, pusl. 17-27.

Lietuvos Statutai, tasai garbingas teisinių lietuvių tautos gabumų paminklas, turi savo gadynės žymes, ir jie turėjo pasiduoti romėnų įtakai.

Juk tai buvo laikai, kuomet Lenkijoj bujojo romėnų teisė, klasikinė atgijimo gadynė skleidė savo spindulius. Atsirado pas juos žinomi teisininkai — teisės sistematikai, juk Krokuvoj mokino romėnų ir kanonų teisės. Buvo garsių miestų teisės žinovų — ją rankiojo, apdirbinėjo ir sistemino.

Jeigu tarpo ir žydėjo anos teisės šakos, tai be abejo delto, kad savoji teisė buvo gyva dvasia persiėmus — buvo romėnų ir kanonų teisės įtakoj.

Nemaža prisidėjo prie romėnų teisės perėmimo mokslininkai, kuriuos 1561 m. pakvietė redaguoti Lietuvos Įstatymų. Vieni jų buvo savo teisės praktikai, kiti — gilūs anų šakų teorijos žinovai. Berods bajorai buvo priešingi šitai įtakai, jie reikalavo, kad teistų ne italų, bet Lietuvos ir Vytauto teise.

Pats Statutas sako, jog jis esąs papildytas iš „įvairių krikščionių teisių“ (IV — 1). Del šito neaiškaus pasakymo kildavo ginčų. Vieni matė tame romėnų teisę, kiti — kanonų, treti — šv. Raštą, arba net kokio kaimyno teisę. Žinant, kaip kitose šalyse tat buvo daroma, reikia prieiti prie išvados, jog Lietuvos Statutas ėmė ne stačiai iš Justiniano, bet tarpiškai, per Saksų Veidrodį ir Magdeburgo teisę, kurios pačios daug buvo paėmusios iš romėnų teisės. Delto tai Lietuvoj ir Lenkijoj taip maža buvo Justiniano teisės rankraščių. (Vėliau pasirodė, jog jų buvo daug daugiau, negu tarė Danilavičius).

Šitokiems perėmimams iš romėnų teisės pavyzdžiais gali būti įsisenėjimas, testamentas, atėmimas palikimo, bausmės už kaikuriuos nusidėjimus (prieš tėvus, majestotą ir t. t.).

Lietuvos rytuose, kur veikė graikų - rusų bažnyčia, galiojo romėnų kilimo graikų Nomokanon'as.[1]

4. Lietuvos įstatymai ir Lietuvos Statutas.

Daug platesnis ir kitaip parašytas Danilavičiaus darbas rusiškai išspausdintas pas prof. Riedkiną, ruoštas daug vėliau, kada savo medžiagą buvo labiau įsisteminęs. Išėjo var-

[1] Daugiau tuo klausimu užsiiminėjo Kievo Lietuvos teisės mokslainė XIX amž. baigiantis, kaip Demčenko, Malinovski, Maksimeiko ir kiti.

du: „Žvilgsnis į Lietuvos įstatymus ir Lietuvos statutus“ (rus. „Взглядъ на Литовское законодательство и Лит. Статутъ“.)[1]

Jo tikslas — apginti Lietuvos Statutą prieš rusus, nes dabar iš anų matė jam rimtą pavojų.

Jisai dabar prieina prie tos išvados, jog rašytų įstatymų iki Lietuvos krikštui nebuvo, jog po to prasidėjus lenkų įtaka, bet ir iš jų Lietuva ėmė tik tą, kas buvo naudinga, vystė tik savo įpročius.

Danilavičius vartoja pavadinimą „lietuvių - rusų“ valstybė, bet ne tąja prasme, kuriąja vėliau vartojo Maskvos ir Kievo istorikai ir politikai; „rusų“ žodį mes išverstume „gudais“; Danilavičius palieka tą spragą, tyčia neišaiškintą, kad leistų jam dirbti, juk rašė rusų publikai.

Iššiūrėjęs atskiras privilegijas, jis smulkiau apsistoja prie visų trijų Lietuvos Statutų, pasakoja apie sąlygas, kuriomis jie atsirado, kaip vėliau sužinota jų tekstai ir nustatyta jų turinys.

Nematyt, kad Danilavičius būtų gerėjęsis Liublino unijos aktu; jis atsargiai nurodo, kaip ji įvyko, kaip Lietuva nenorėjo su Lenkija dėtis.

Jis iššiūri Lietuvos įstatymų dvasią. Lietuva pamaži, bet nuosakiai tvarkė savo valstybę. Į jos įstatymų turinį dėjosi krikščionių romėnų bei slavų pradai ir pynės su Lietuvos įpročiais; o jau formas nuliejo ne tik savo praktikai, bet ir svetimi mokytieji teisininkai, pasauliniai ir dvasiniai teisės daktarai.

Liet. Statuto gerumas — relatyvis, nereikia žiūrėti į jį dabartinėmis akimis. Jis atitinka savo laiko bajorų gyvenimą, neketino būti aukščiau savo gadynės.

Įstatymai buvo skiriami ūkio šalei. „Nelengva buvo parašyti įstatymus valstybei skurdžiai, mažu turtu, nepratusiai prie amatų, nežinančiai prekybos, kurioj nebuvo aukso, sidabro, druskos kasyklų, dargi nebuvo užtektinai geležies ūkio pa-

[1] Kai kurie taria, kad straipsnis „O litovskom statutie“ tilpęs „Žurn. Min. Nar. Prosv.“ 1838 m. r. XVII, p. 374—384, pasirašytas D., bus Danilavičiaus. To žurnalo redakcija 1837 m. pabaigoj pakvietė Danilavičių į bendradarbius; jis 1838 m. atsakė, jog sutinkąs, nurodė, ką galįs duoti, bet šito straipsnio tarp pasiūlymų nėra. To straipsnio autorius kalba apie Danilavičių kaipo apie tretįjį asmenį, redakcija prieraše (p. 587—8) nurodo autorių skyrium, taigi, straipsnis ne Danilavičiaus, ir turiniu neatatinka tam, ką jis iki šiol buvo rašęs.

darams, — valstybei, pridėsiu, apsiaustai pikčiausių priešų, nuolatos kariaujančiai su žiauriu klimatu ir nedėkinga žeme. Žemės ūkis turėjo parūpinti ir tėvynei gynėjų ir valstybei teismo bei policijos valdininkų, kurie turi išgyventi be jokios vyriausybės pagelbos, atlyginimo ir išlaikymo. Mokesčiai ilgai mokami grūdais, ir labai vėlai atsirado nedidelės pinigų rinkliavos (sidabrinė). Reikėjo įkvėpti gyventojams prisirišimą prie žemės, o su tuo drauge sustiprinti tėvynės meilę, kurios ramsčiu buvo pripažinta vieni bajorai.

„Nutarta buvo panaikinti suteikimus ir feodus, o vieton šito įsteigti pilną, visišką, nevaržomą ir neatimamą nuosavybę (dominium), duoti kiekvienam pilną laisvę vartoti savo tėvoniją (haereditas), perleisti, atiduoti bei dovanoti savo nuožiūra, valia ir noru, dargi nieko nepaliekant vaikams (persk. VII, str. 1); pilną nuosavybę palikti vienų bajorų padermėse (terrigenae, ziemianie) ir uždrausti jos perėjimą praščiokams bei svetimšaliams.

„Vieni vyrai ar kariai tevaldo, einant Lietuvos Statutu, bajorų žemes.

Taigi delto tai tėvas turi pirmenybę prieš sūnus, dukteris ir žmoną. Tais sumetimais sunkino turtų perleidimą bažnyčiai.

„Delto tai kas, gyvas būdamas, pilno proto ir atminties, norėjo padaryti dovaną bažnyčiai ar kunigams, tas patvirtindavo priesaiką, kad jis naujai (de nova radice) stato bažnyčią, būtinai reikalingą, įsteigia ligoninę, o ne padidina turtus jau ir be to aprūpintai bažnyčiai ar vienuolynui: įstatymas neleisdavo plaukti turtams į mirusias rankas (manus mortua), kad del šito nenupultų valstybės pilietinė ar karinė tarnyba".

Lietuvoj daugiau rėmėsi gera valia (bona fides), o mažai sekė romėnų teisės griežtumą, nepripažino jos smulkmenų, plonumų, „pramanytų prieš gudruolius, kurie griaudavo švenčiausius pasižadėjimus".

Ypatingai pasireiškė lietuvių tautos akylumas leidžiant įstatymus bylojime. Ji sugebėjo paimti iš romėnų teisės visa, kas patogu ir gera...

„Bylojimas visuomet buvo romėnų, tai reiškia — kaltinamasis (processus accusatorius), priegtam trumpas ir pigus; viskas teisme vyksta labiau žodžiu, negu raštu. Nedaugelyje

atsitikimų (Dvasinėse Konsistorijose ir klausinėjant liudininkus) buvo vartojamas tardomasis bylojimas (processus inquisitorius). Retai kur visų teismo darbų viešumas ir publiškumas davesta iki tokiam laispniui: visi buriasi į teismo rūmą (stubą), jie nori išanksto aptarti (arbitri), pirm negu tikrasis teismas paskelbs savo sprendimą. Ieškovas ir atsakovas išdėsto prieš teismą savo dalyką; bet kas neturi tam gabumų ir reikalingų žinių, kas del baimės ar smarkumo galėtų sugadinti bylą, kas užimtas karo ir pilietine tarnyba, ką atitraukia ūkio ar prekybos reikalai, tas gali veikti per advokatus".

Atėjo lemiama Lietuvos Statuto valanda. Puola rusintojai, nori panaikinti jį, įvesti menkus rusų įstatymus ir bylojimą, jis gina aną. Dabar Danilavičiaus kalboj apie Lietuvos Statutą girdisi tonai, kurių pirmiau, pačioj mokslininko gyvenimo pradžioj, nebuvo. Tam įrodyti jis duoda daug pavyzdžių.

Prieš dvidešimtį metų jis lygino Lietuvos Statutą su Napoleono Teisynu: šį aukštino. Įsigilinęs į istoriją, geriau susipažinęs su Statutu, o dabar lygindamas jį su rusų įstatymais, jis iškelia Statutą.

Teisybė, jis priduria: „patys uoliausi šito paminklo, viso lietuviško garbintojai sutinka, kad Statutas nėra tobulybės pavyzdys, dargi nearti tobulumo". Juk jį taisė ir norėjo taisyti.

Rusų politikams priduria: „jausdamas, kad Lietuvos Statute yra daug slaviško ir tikrai rusiško, betgi aš, nors ir labai norėčiau, nesugebu pasakyti, k a s būtent ir k o k i a m l a i p s n y j"...

Ir tas Statuto neišgelbėjo. Piktos rusintojų jėgos jau naikino jį. Jo „rusas" — tai ne maskvėnų-rusų, valdančiųjų prasme, tai gudas — Lietuvos pilietis, dabar rusų valdomas.

5. Ipotekos.

Dirbdamas prie Lietuvos įstatymų Sąvado, Danilavičius retai ką iš jo duodavo į spaudą. Bene bus vienas atsitikimas, kad jis Petrapilio lenkų laikraščiui parašė straipsnį a p i e i p o t e k a s, kuris vėliau išėjo atskiroj knygelėj drauge su kitais kitų straipsniais, liečiančiais Lenkiją.

---

[1] „Tyg. Petersburski". 1834.

VIII.

Lietuvos teisė Ukrainoj.

Ukraina buvo Lietuvos dalis; nevisa, bet abiem Dnepro pusėm; paskui 1569 m. atplėšė ją Lenkija, taigi tenai tegalėjo veikti Pirmasis Statutas (1529 m.) ir Antrasis Statutas (1566 m.), bet neveikė Trečiasis, kaipo vėliau, 1588 m., išleistas. Praktikoj įsigalėjo jisai, nes buvo spausdintas ir visiems prieinamas. Ukrainos miestai, kaip ir Lietuvoj bei Lenkijoj, gyveno Magdeburgo teise.

1671 m. Ukraina atiteko Maskvai. Tuo tarpu ji paliko senuosius įstatymus, tenkinos politine Ukrainos priklausomybe. Įvairuojant Ukrainos įstatymams, kylant neaiškumams, be to esant jiems lenkų kalba, atsirado reikalas surinkti juos į vieną. 1728 m. įsakyta surinkti visi Ukrainos įstatymai ir suvesti į vieną sistemą. Paskirtoji komisija dirbo Gluchivo mieste. Ji išvertė į rusų - ukrainiečių kalbą Lietuvos Statutą ir miesto įstatymus. Bet paėmė versti ne antrąjį Statutą, o tretijį (1588), neveikusį, taigi recipuotą praktikos keliu, be to iš lenkų vertimo, o miesto įstatymus paėmė iš Jaskero, Szczerbico, Kuszewicz'iaus ir Groickio. 1743 m. Komisija užbaigė savo darbą, pavadino tą knygą „Prava, po kotorym suditsia malorosijskij narod". Rusų vyriausybė jos netvirtino, neįgyvendino, o tą darbą taip ir užmiršo; nežinojo apie jį nė Petrapilyj, nė Ukrainoje. Vėliau Danilavičius surado šitą knygą.[1]

Jis suprato, ką tat reiškė, ir sunaudojo ją Ukrainos teisės istorijai.

IX.

Miestų teisės tyrinėjimas.

Danilavičius rinko medžiagą bei tyrinėjo Lietuvos miestų teisę — vadinamąją Magdeburgo teisę, bet vis nebuvo karšto reikalo, kad sistemoj ją išdėstytų. Atsirado tas reikalas, kada prireikė pareikšti nuomonę apie Ukrainos miestus, tose jos dalyse, kur veikė Lietuvos Statutas ir Magdeburgo teisė. Pagrindinis darbas — Lietuvos miestų teisė, o jau prie jos prideda Ukrainos ypatybės, jeigu buvo.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1828. IV. 15. Vėliau 1879 m. išspausdino prof. Kistiakovski, naujai suradęs, apie Danilavičiaus radinį nežinodamas, bent apie tat nemini.

Danilavičius pasisakė du sykiu: vieną — apie Ukrainos miestus apskritai, kitą — apie Kievo privilegijas.

Magdeburgo (kitaip Lietuvos miestų) teisė neįleido gilių šaknų Ukrainoj, užmiršo ją XVIII amž. baigiantis, XIX amž. miestų teismai sprendė savo bylas Lietuvos Statutu.

1. Ukrainos miestai.

1824 m. dėl vienos bylos teko atgaivinti miestų teisę ir jos šaltinių ieškoti, o jų negalint Ukrainoj surasti, prisakyta vyriausybės 1827 m. naujai išversti ir išspausdinti; tuomet prisiminė 1732 — 1735 m. vertimus į rusų kalbą, tai kilo klausimas, ar imti iš ano vertimo, ar naujai daryti. Pateko tat visa į II Skyrių(pas Speranskį), jis nieko negalėjo daryti nes pats nenusivokė, nebuvo ir kitų nusimanančių, kol vėliau neatsirado Petrapilyje tikras žinovas — Danilavičius (antroj 1830 m. pusėje). Jisai išdėstė Magdeburgo teisės istoriją Ukrainoj, kuri visa tik sutrumpinta pateko į įstatymo tekstą.

Speranskis siūlė 1831.I.3 naujo vertimo nedaryti, įstatymo nebepalikti, o spręsti Lietuvos Statuto dėsniais minėtas bylas, kurios sustojo nuo 1827 m.

Delto tai Rusijos imperatorius savo ukazu panaikino Magdeburgo teisę Ukrainoj.[1]

Panaikino tą, kas jau seniai buvo panaikinta gyvenimo; Speranskiui gi rūpėjo įvesti Ukrainoj rusų įstatymai, delto ir stengėsi kiek galima visa, kas buvo savo, nerusiška, novyti.

2. Kievo privilegijos.

Šitas caro ukazas nelietė Kievo, dvasinio Ukrainos centro; Kievas priderėjo prie vakarų gubernijų, ne Ukrainos, jam visą laiką pripažinta gana plati savivalda, kaikame Kievas nepriderėjo nuo vietos administracijos, o šita atrodė nesuderinama su absoliutizmu. Del to Kievo administracija pradėjo kovą su tuom nuo 1827 m. Pirm negu naikinti, reikėjo išaiškinti, kas naikintina, kaip ir iš kur tat atsirado. Šiek tiek padėjo ir tautiniai sumetimai: Kievo gub. įsigalėję buvo lenkai-dvarininkai, tat rusų administracija subruzdo ypač po 1830-31 m. revoliucijos ir pradėjo su jais kovą, tuo tarpu puldami Kievo miestą.

Administracijos organai nė vietoj nė Petrapilyj nežinojo, kaip ir kodel veikia tos ar kitos Kievo privilegijos, užklausė

[1] *PSZ* 1831.II.3 Nr. 4319; *Nolde*, 254-269.

galų gale 1834 m. Antrojo Skyriaus. Speranskis pavedė Danilavičiui duoti Kievo privilegijų, ypač jo viešosios teisės istoriją. Jisai paruošė tą darbą. Čionai plačiai iššiūrėjo Magdeburgo teisių atsiradimą Lietuvoje, miestų savivaldą, Kievo privilegijas, jo laisvę nuo rekrutų ir t. t. Speranskis sunaudojo tą raštą kam kitam, negu tarė Danilavičius: Kievo privilegijoms sunaikinti ir tam pateisinti.

Kievas sulygintas su kitais miestais 1834.XII.23[1].

Šitas Danilavičiaus raštas apie Kievo privilegijas tebeguli rankraštyje neišspausdintas.

X.

Danilavičius — Lietuvos istorikas ir istoriografas.

1. Pirmieji istorijos darbai.

XIX amž. pradžioje atbunda Lietuvos istorijos tyrinėjimas. Atgijus mokslo gyvenimui Vilniaus universitete, atsiradus norui ištirti savo krašto praeitį, didėja reikalavimas, kad mokslininkai duotų skaitytojams Lietuvos istoriją, kad jie ištirtų ir pasakytų, kas tikrai žinoma iš Lietuvos praeities. Šitoj dirvoj ima dirbti žmonės esą universitete ir už jo. Tenka paminėti Onacevičių, Justiną ir Teodorą Narbutus, Danilavičių; tuo pat laiku lietuviškai rašė Daukantas.[2]

Kaikurie užsiima atskirais Lietuvos istorijos klausimais, pav., Bohusz(Bagužas, Bauža), kuris rašė 1808 m.; traukė į tą darbą ir mozūrą Lelewelį (1811 m.). Jį viliojo Lietuvos istorija, kurioj yra daug gražių, žavėjančių scenų, yra plati dirva tyrinėti; kas yra šitoji lietuvių tauta, gyva dabar, o iki šiol slaptinga, nežinoma, kurios kilimas neištirtas? Lietuvos praeitis viliojo ir lenkus, nusivylusius del savo bajorų ir ponų politikos. Bet traukė labiau demokratus.

Į jų tarpą įeina Danilavičius. Jisai kitaip žiūri ir dirba tą darbą. Tenkintis pakartojimu senų žinių ir pasakų — jis nenori, taigi reikia pradėti darbas iš naujo. Tyrinėdamas bei ieškodamas medžiagos Lietuvos teisės istorijai, jis užtiko visai naujų šaltinių; dirbdamas po įvairius vienuolynų, bažnyčių ir dvarų archyvus rado visai naujos nežinomos medžiagos; jis padarė pradžią Lietuvos kronikoms ieškoti ir susekti, o rasto-

---

[1] *Nolde* 270-283. (Nolde klaidingai stato 1835.XI.23, o buvo 1834). *PSZ.* 1834.XII.23, Nr. 7694 a.

[2] Parašyta jo žemaitiška istorija apie 1822 m., o išspausdinta tik po 100 su viršum metų vardu: Darbay senuju Lietuwiu yr Žemayczių, 1822.

sioms kritiškai ir blaivai įvertinti. Taigi jis pastatė savo uždaviniu rašyti Lietuvos istoriją iš naujo dėti jai pamatus. Nuo jo ir prasideda mokslinis Lietuvos praeities tyrinėjimas. Jam teko minti pirmieji takai, o paėmė juos plačiai: surinkęs daugybę medžiagos, apdirbęs, tik suglaudęs ir tai retai tepatiekdavo ją visuomenei.

Pirmas bandymas — Lietuvos Labdarybės istorija, apima labdarybės įstaigas, joms užrašus, dovanas, įstatymus, nurodo virtinę aktų ir duoda labai plačią raštų bibliografiją ir sąrašą.[1]

Kitas Danilavičiaus raštas — tai referuojąs darbas — apie Lelewelio Lenkų knygų istoriją.[2]

Didesnis ir platesnis — istorinis darbas apie Cigonus. Ten surankiota europinė (anglų, vokiečių, prancūzų, lotynų, lenkų) raštija, pridėta žinių apie jų kalbą ir gramatiką, bet savo, nauja, originalė dalis — tai cigonų būklė Lietuvoje, pirmiau ir dabar, išleistieji apie juos įstatymai.

Kiekvieną dalyką Danilavičius nori ištirti iki pamatų, ypač pažįsta Lietuvos ir Lenkijos šaltinius, duoda naujus aktus. Jau čia, kaip ir „Labdarybės“ istorijoj, matyti nepaprastas kropštumas rankiojant medžiagą ir ją apdirbant.

Šiaip retai kada jisai rašydavo svetimo darbo kritiką, jeibent turėdavo nežinomos medžiagos, ir apie ją reikėjo suteikti žinių.

Kraszewski buvo parašęs Vilniaus istoriją. Nesutikdamas su kaikuriais jo tvirtinimais Danilavičius rašo jo recenziją (I tomo).)[3]

Retkarčiais liesdavo jisai svetimus raštus, ir tai tokius, kurie buvo — įvadas į tuos pačius reiškinius Lietuvoje. Prie jų galima priskaityti straipsnius: 1) apie mokyklas ir auklėjimą viduramžiais, 2) apie slavų miestų atsiradimą.

Jo gyvenimo darbas — surasti aktai ir nežinomos kronikos senovės Lietuvos istorijai, po to galėjo pasakyti, kad Lietuvių tauta praeity nebuvo tokia atsilikusi, kaip to norėtų jos niekintojai.

---

[1] *Daniłowicz* Rzut oka.

[2] Recenzija: J. Lelewela Bibliograficznych ksiąg dwoje t. I. 1823 („Dziennik Wil.“ 1823. t. II Nr. 6. p. 121-144).

[3] „Tygodnik Petersburski“ 1839 m. 61, 62, 63 Nr. Nr.

2. Lietuvos kronika.

Ieškodamas Lietuvos istorijai medžiagos, jis užtiko nežinomų raštų. Tarp jų jis surado vieną Lietuvos kroniką, pirmąją, iki tol dar nežinomą.[1]

Jis paskelbė ją 1825 m. vardu „Latopisiec litewski na początku XV w.“, parašę prakalbą į tat, kur pasakoja apie dabartinę Lietuvos istoriografiją, tarp kito ko užsiima Stryjkowskiu ir jo šaltiniais.

Jis nusako paties rankraščio istoriją. Besitrankydamas vasarą su kun. Bobrowskiu po Palenkę, radęs du rankraščiu, vieną palytintį rusus, kitą — Gudus, Lietuvą, Podolę; o po to nagrinėja patį antrojo rankraščio tekstą.

Kronikos autorius, gyvenęs Vytauto laikais, nes aprašinėja, ką pats savo akimis buvo regėjęs, delto apie nevieną dalyką jis buvo suteikęs žinių pirmą sykį.

Norėtų tą radinį pavadinti Palenkės Metraščiu.[2] Bet tai ne originalas, — o tik nuorašas, Odincevičiams parašytas.[3] Kopistas yra pridaręs klaidų perrašinėdamas. Kas autorius? Kada gyveno? Žinių nėra, turėjo gyventi bent tarp 1390—1446.

Šitai progai esant, Danilavičius pasisako apskritai apie ikišiolinę Lietuvos istoriografiją.

a. Lietuvos istoriografija.

Lietuvių tauta rišama su Herulais, kurie sumušė Romos imperiją; išveda tat Hartknoch, Naruszewicz, Bauža, dargi Lelewelis; šiaip savieji apgadino Lietuvos tautos veikalus, išpuošę pasakomis, pradėdami jas jeigu ne nuo Noės sūnų, tai bent nuo Palemono ir Libono, net svetimšaliai niekino ją, sakydami, jį esant nauja tauta, nes apie ją pervėlai teatsiradusios istorinės žinios. Delto Lietuva „laukia ateinant vyro, kuris persiėmęs aukštais ir kilniais istoriko uždaviniais, išdirbęs istoriją kritiškai, suviršinęs filosofiniu trusu, išaiškintų savitarpio įvykių sijas ir armoniją, įsigilintų į painius jos su gudų tauta santykius; atskirų prūsų, latvių ir žemaičių giminių veikalus, gi-

[1] *Danilavičius* susekė metraštį rodos 1820 m., gavo 1822 m. iš Supraslio per Sosnovskį, grąžino 1824 m. *(Šachmatov* 4—5, *Bobrovski* 273—284).

[2] *Daniłowicz.* Latopisiec Litewski (Dz. W. 1825. XI, p. 247-9):

[3] *Ten pat,* 252.

miningus su lietuviais kalba ir įpročiais, nurodytų šitos tautos dalyvumą visos Europos masės veiksmuose; o toks aprašymas, mintyje pilnas savigarbos ir dvasios jėgų, atsižymįs gerų daiktų parinkimu tinkamų žmonijai, pagaliau turįs visas gero stiliaus grožybes, būtų pagerbtas istorijos vardu. Nemaža metų gali praslinkti, kol atsiras toks vyras Lietuvos žemėje: nes pirma, negu rašyti politinius kiekvienos tautos veikalus, reikia kropščiai, su didžiausiu atsidėjimu, mažai kam prieinamu, smulkiu daugybės medžiagos tyrinėjimu ir išnarstymu nustatyti atskirus įvykius; suteikti pasitikėjimą seniesiems jos rašytojams, surinkus iš visur atitinkamų citatų, įtempus atydą atskiriems posakiams dargi žodžiams išaiškinti tolimos senovės paminklų, jeigu ne patikrinimą, tai įtikinimą, jog daugelis chronologiškų datų yra klaidingų, kurios vis be perstojo kartojamos, žodžiu: smulkiausias teisybes moksliškai ištirti ir padaryti prieinamomis istorijai. Jau šiandien pradedama žiūrėti į kylančią, mano taisyklėmis, Lietuvos veikalų kultūrą: jau ne tik užsidegę mylėtojai, bet ir žinovai, nebeniekina smulkių ieškojimų, jeigu jie veda prie svarbesnių ir platesnių išvadų, maloni ateitis šypsosi istorijai. Neseniai, užsidegęs del tautybės Bauža metė keletą pastabų del savo tautiečių kalbos. Platesne perspektyva su savo kritingumu Lelewelis parodė kelius, kuriais galima patekti prie tikrųjų Lietuvos praeities pradų; nemirštamasis Czackis sukrovė didelių žinių lobį tos tautos įstatymams pažinti, bet iki šiol nieko, arba permažai atiduota darbo ištirti patiems šaltiniams krašto istorijai pažinti, del kurių stokos gal per anksti pradėjo dejuoti ir aimanuoti.

„Kunigai, garsūs švietimu, pagarba ir pašaukimu prie mokslo visuose Europos kraštuose, atsižymėjo apdirbdami pirmykštę tautos istoriją. Juo kokia žiemių tauta ilgiau ištrivojo prastoj barbarų būklėje, juo vėliau su Kristaus religijos šviesa perėmė pietų Europos apsitrynimą, tuo vėliau pradėjo pažinti jos veikalus. Lietuvoje, baisioj Algirdų laikais, o Jagėlų apkrikštytoj, kunigų patarnavimas istorijai turėjo pavėluoti, nes tie, ką siuntė iš italų ir lenkų kraštų, kalbėjo mokslinga lotynų kalba, niekino ir žemino visą, kitą kalbą vadindami barbarų (Goštautas versdamas į lotynų kalbą iš gudų Lietuvos Statutą 1529 m.: „e Ruteno Statuta ipsa ut in Barbaro sonant, directe de verbo ad verbum translata“ — iš

gudų kalbos, kadangi jis barbariškai skamba, šitas statutas išverstas žodis į žodį), delto jie Lietuvos kronikų, gudų kalba rašytų, o del slavų rašto neprieinamumo nenorėjo nė pažinti, o tuo labiau atlieti, persakyti jas lotynų kalba, nenorintiems anos mokintis čiabuviams, nerado reikalo. Retai esančios bažnytinės mokyklos, mokinančios tik skaityti, o vyriausioji mokykla atsirado vos Batorio laikais, laikė tautą tamsybėje. Anksti giriasi Vilniaus kapitula vyskupais ir pralotais iš savųjų, betgi labiau tikybos platinimu, negu mokslo darbais."

b. Stryjkowskis ir jo šaltiniai.

Pirmas kuris šį-tą yra suteikęs apie Lietuvą, buvęs Petras Dusburg, toliau lenkas Długosz plačiai pasakoja apie Lenkijos-Lietuvos santykius; vėliau Lietuvos įpročius aprašinėjo Mykolas Lietuvis. Remdamasis tomis žiniomis Mot. Stryjkowski surinko daug medžiagos ir sulipdė Lenkijos ir Lietuvos kroniką, išleido ją Karaliaučiuje 1582 m. Jis pradeda nuo pasaulio sukūrimo ir tvano; pas jį yra nesąmonių apie Vaidevutį, Palemoną ir Liboną, tik vėliau pasakoja Lietuvos veikalus.

Jo darbas šitaip paskirstytas.

Pirmos jo knygos, kaip bizantiečių, prasideda nuo pasaulio pradžios ar tvano, antrosios — seka Lietuvos pradžios tarp gotų ir gepitų, kur Vaidevutis nepaskutinę ima vietą, trečios — pilniausios nesąmonių, pašvęstos Polemonui ir Libonui bei jų gausiai giminei, ketvirtose — aprašyta stabmeldžių lietuvių įpročiai, dievaičių vardai; penktos ir šeštos — vien rusais užimtos; septintos — lenkiškai perpasakotas Dusburgas, vos aštuntose gauname žinių apie Mindovę (Mindaugą); devintos pavestos Ramunto ainiams; kitos likusios — aprašo kitų Lietuvos kunigaikščių darbus.

Stryjkowski — tai „rašytojas be kritikos, vergiškai perrašinėjąs pirmtakus, jis be abejo tik temdina teisybę: kalba paprastai, o painioja ir daro anachronizmus, nuolatos nuobodžiai be nuovokos pasikartoja: karai ir mūšiai su priešais, o su kaimynais sąjungos, tokie įvykiai kaip vainikavimas, vestuvės, banketai, mirtis, nepaprasti gamtos reiškiniai ir kunigaikščio rankomis pastatytosios bažnyčios — daugiausia užima rašytoją; aukštesnių uždavinių, įpročių ir priimtų įstatymų, nelengva iš jo susekti, nes paskleisti visokias žinias, pada-

ryti jas prieinamomis, iš lotynų raštų gautas — tai buvo svarbiausias jo uždavinys. Gražus jo darbas tik tuomet kritikai turės svarbos, kai viskas bus suvesta prie šaltinių, iš kurių jis sėmė, jų autentiškumas bus nustatytas ir į akis parodytas, galės patvirtinti ieškomą teisybę. Juo daugiau susirinks panašių šaltinių artimųjų anų laikui, vietai ir įvykiui, ištirtų dvasioj ir pagrinde, tuo labiau jo liūdymas bus įtikinąs, nereikia atmesti dargi ir tokių ištraukų, sutrumpinimų ir vietų, kitų rašytojų pakartotų. Juk kai visus šaltinius ištirs ir pažins, kai visus Lietuvos veikalus išaiškins, gal tuomet pavyks suprasti Stryjkowskį."

Išskaitydamas savo šaltinius, Stryjkowskis be spausdintų nurodo dar dvyliką Lietuvos metraščių, bet vargu lietuvių kalba, be to 5 prūsų kronikas, Livonijos, daug gudų ir vieną slavų. Iš jų prisidarė išrašų, kurie, kaip jis sakė, nesutilptų į didelį vežimą.

Kokios tos kronikos, iš kur jos, ar geros, kur jos yra dabar — nežinia. Niekas tuomet tuo nesirūpino, neabejojo ir viskuo tikėjo Žemaičių kanauniku. Dabar gi imant abejoti, reikalauja duoti bent vieną metraštį, iš kurio jis sėmė žinias; vien delto, kad jis nenurodė kronikų ir šaltinių, kurių jis rūpestingai ieškojęs, juo netiki, taigi atsiranda karštas reikalas nustatyti, ką jis yra paėmęs iš Dlugoszo, Miechowito, Kromerio, Bielskio, Dusburgo, ką iš kitų kronikų sėmė ir kiek galima tuo pasitikėti — juo ir jo šaltiniais.

Dabar, sako Danilavičius, yra jau paskelbta 15 rusų metraščių, o juose yra daug žinių apie Lietuvą, tai turint juos galima susekti, kas imta iš rusų, kas iš Kievo kronikų. Kas naujai ištirs Stryjkowskį, nurodęs tuos jo šaltinius, nemaža padės Lietuvos istorijai.

Tai šitų nežinomų iki šiol Lietuvos kronikų, kuriomis naudojos Stryjkowski, ėmė ieškoti ir Danilavičius.

c. Lietuvos kronika.

Vasarą 1820 m. Danilavičius lankė savo gimtinę Palenkę, kartu su kun. Bobrowskiu, slavų kalbų ir literatūros žinovu, rado du visai nežinomu rankraščiu 1) Chronografą ir 2) kroniką apimančią Gudų, Podolės ir Lietuvos veikalus, kuri vadina save Podolės kronika.

Pirmoji — paliečia rusų veikalus, paimta iš Nestorio ir jo tęsėjų, kita — palyti Lietuvą.

Jisai nustato kronikos rašytoją, kas buvo ar galėjo būti jos autorius, kada gyvenęs. Priėjo prie išvados, kad ji bus seniausia, vienintėlė autentinė Lietuvos kronika, kad autorius gyvenęs Vytauto laikais. Nustatinėdamas žiūri raidžių ir popieriaus; atrastoji esant perrašyta iš senesnio originalo.

Autorius turėjo būti vienuolis, gyvenąs tarp 1390 — 1446 m. Yra dalykų, kurie palyti rusus, tai Danilavičius iš jos tepaskelbė tą visą, kas kalba apie Lietuvą, praleido, kas liečia Rusus, nes tuo dalyku buvo užsiėmęs Schlötzeris. Šitai daliai — apie rusus kronistas ėmęs žinių iš Nestorio.

Kronikos autorius Lietuvos gyvenimą vaizduoja ir rašo, kaip matytojas, rusų — iš kitur semdamas, gal kopistas yra rašęs apie 1520 m. ir šį-tą pridėjęs iš kitų šaltinių.[1]

Jis vadina ją Palenkės rituliu ar kronika, o moksle prigijo jai Danilavičius ar Supraslio kronikos vardas, nes Suprasly ji buvo ištikrųjų atrasta.

Kur rado ir iš kur paėmė rankraštį, Danilavičius dar nesako. Ar bijojo, kad vyriausybė nepaimtų, o ji uoliai buvo subruzdus viską pas save rinkti ir traukti į Maskvą ir į Petrapilį. Danilavičius norėtų, kad čia liktų; jis nusirašydavo ir originalą paprastai grąžindavo į vietą.

Bet vistiek rusų vyriausybė sužinojo, tik vėliau, ir tikrai ją sau išreikalavo.[2]

Danilavičius paskelbė ją, rašydamas vieton slavų lotynų raidėmis „Dzienik Wileński“ 1823 m.[3] ir paskui skyrium.

3. Prieš Lietuvos praeities niekintojus.

Iš pradžių Danilavičius jautė liūdėsį, kad nedaug kronikų tesuradęs, reikia, sako, tyrinėti ir ieškoti, o ar daug jis beras, gal žuvo viskas? Tik paskui jų suradęs daugiau atsigavo, drąsiau žiūrėjo į savo tautos praeitį, o tuo ir į jos ateitį.

Ir visą laiką Danilavičius dirbo, rankiojo kronikas ir aktus, iš užmiršties prikėlė Lietuvos praeitį, tat buvo nustatęs savo dokumentais. Tik negreitai grįžo prie kronikų įvertinimo, nemėgo pakartoti, ką rašė, rašė trumpai, o grįždavo vėl

---

[1] „Dzien. Wil.“ 1823 t. III, IV.

[2] *Šachmatov*, 4—5.

[3] „Dz. Wil.“ 1823. III. 241-265 ir skyrium. (Žr. Danilavičiaus raštų bibliografija).

prie tos temos tik medžiagai išaugus, pasikeitus galvojimui. Praslinkus 15-17 metų, surinkęs begales istorijos ir teisės istorijos šaltinių, jis grįžta prie kronikų, bet jau kita nuotaika. Darbas nedidelis, o suvartota eibės medžiagos, kad reikėjo daryti naujas išvadas. Jau drąsesnis tvirtinimais, pasisako ir tokiais dalykais, apie kuriuos pirmiau vengė kalbėti. Lietuvos praeities šaltinių žinojime jis neturėjo sau lygių, o vis reikia kariauti dėl savo išvadų.

Jis vėl rašo apie Lietuvos metraščius. Jo raštas pasirodo net keliose kalbose (rusiškai, vokiškai, lenkiškai berods vėliau).[1]

Jau dabar jis nebepessimistas, linksmiau pasakoja, drąsiau ginasi nuo Lietuvos niekintojų.

O tie Lietuvos niekintojai buvo įvairūs: vieni sako visai nebuvę senovės Lietuvos kronikų, kiti netiki, kad esamąsias būtų rašę savieji, o daugiausiai jie vaitoja, jog žuvo visos kronikos, kuriomis kadaise naudojosi Stryjkowski, vis aimanuoja, bloga esant dabar, kad negalima esą atskirti, kur Stryjkowski prasimanęs ir iškreipęs, o kur teisingai iš kronikų paėmęs.

Schlötzeris, įsigalėjusis tarp rusų kronikų tyrinėtojų, paskelbęs Nestorį, vertusis ar trumpinusis vokiškai Kojalavičių, o tas Stryjkowskį, taigi Schlötzeris, pats netyrinėjusis Lietuvos istorijos, drąsiai tvirtino: Lietuvių kronikų nebuvę ir jų būti negalėję.

„Kojalavičiaus išgirtieji, sako Schlötzeris, v e t u s t i e t v e t u s t i s s i m i a n n a l e s L i t u a n i a e yra tušti įsivaizdavimai. Teisybė, Lietuva buvo virtusi krikščioniška 1252 m., bet ir tai trumpam laikui, o paskui 1386 m. jau visiškai, del to negalėjo turėti kronistų, nes visuose žiemiuose rašymo menas ir kronikos teatsirado kartu su krikščionyste. Taigi visa tat, kas pasakojama apie senovės kronikas, reikia taikinti XV ir XVI amž."

Taip rašė Schlötzeris. Į tat atsakė Danilavičius, pats ištraukęs kroniką iš užmirštiės dulkių ir ją ištyręs. Teisybė, Schlötzeris yra jau miręs, bet jo argumentacija, jo priekaištai lieka, nes jie vis dar pakartojami.

---

[1] Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach („Ateneum", dar syki pridėta prie Marcinowskio išleistųjų Stryjkowskio raštų).

Juk juo tikėdamas tą patį pakartojo ir 50 metų praslinkus po jo užsiėmęs Lietuvos istorija Kraszewski, kuris pats kūrė istorinį Lietuvos epą; jeigu nerado tikrų senų legendų, tai pats jas darė. Jisai sakė: „po teisybei tikrųjų Lietuvos kronistų nėra, o iki XIV amž. tai ir tikrųjų rašytų paminklų nėra". Taip jis rašė 1838 m.[1]

Reikėjo kariauti su Schlötzerio šmėkla, kuri turėjo apgniaužus Lietuvos istorijos rašytojus. Jis nepyksta, ramiai ginčijasi su jo išvadomis. „Ramybė šiaip užsitarnavusio Lietuvos istorijos vyro vėlei. Visgi nesuprantama, kad toks garsus kritikas, nenuilstamas kronistų rinkėjas, retai kas, kaip jis, taip apsiskaitęs, nežinojo nieko apie daugybę Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Vytauto laiškų, suteikimų ir traktatų, nekalbant apie paslėptus archyvuose, bet spausdintus pas Reynaldą ir įvairius prūsų istorikus, kam jis įžeidė Lietuvą, būk ji iki 1386 m. buvus neraštinga. Tokiam pasipūtimui numušti gana bus pasakyti, kad tauta, kuri turėjo prūsų-lietuvių gramatiką XIII amž.,[2] negalėjo būti neraštinga iki Jagėlos laikų. Jo tvirtinimo klaidingumą, rašo Danilavičius, apie kronistus įrodysiu šitame rašte."

O būti drąsiu jis turėjo pagrindų: laikotarpiui nuo 1252 — 1569 m. yra surinkęs, kaip jis sakosi, ištraukų iš 2000 su viršum aktų ir laiškų, palytinčių Lietuvą.[3]

„Atkris, sako Danilavičius, šitokie ir jiems panašus samprotavimai, jeigu įrodysiu, jog lietuviškų kronistų tikrai buvo, ir įtikinsiu, jog įvairiose vietose Srtyjkowskio paimtos iš kronistų ištraukos rodo jų l i e t u v i š k ą dialektą, kuriuo niekuomet nerašė rusų kronistai. Nutils pagaliau verkšlenanti aimanavimai, būk žuvę visi Stryjkowskio vartoti kronistai, jeigu bent du gal ir daugiau iki šiol pasislėpusių išvilksiu dienos švieson."

„O iš kur meldžiamieji, atsirado šitos žalingos Lietuvai nuomonės? O gi iš tikrųjų tat įvyko ne dėl medžiagos stokos, bet iš dalies del mokslininkų apsileidimo ir nerangumo ieškoti,

---

[1] „Tyg. Petersburski" 1838 m. Nr. 18. O historji Litwy. Plačiau apie Stryjkowskį rašė Kraszewskis (Wilno, I t. 417—477 p.), kaikame įtikintas Danilavičiaus.

[2] Yra užsilikusių spėjimų, buk vienas vyskupas yra parašęs XIII amž. prūsų kalbos gramatiką, raštai užsilikę Prancūzijoj. Iki šiol ji nesurasta. Veikiausiai tai buvo spėjimas.

[3] Vėliau jie išėjo kaipo „Skarbiec". („Lobynas").

taigi, del tų, kurie privalo rūpintis istorija, o dar labiau del tų, kurie nenorėjo duoti jiems lėšų ir pašalpos reikalingų spaudai ir ieškojimui.

„Ką gi šiandien žinome ne tik apie kronistų skaičių ir amžių, bet ir apie patį jų esimą? Beveik nieko.“

Tai Danilavičius ketina minti takus ieškotojams, nori juos paraginti eiti prie šito darbo.

O reikia būtinai panagrinėti, patikrinti patys šaltiniai, be šito negalima tyrinėti nei Lietuvos istorijos, nei jos įstatymų pažinti. Taigi, sako, reikia patyrinėti patį Stryjkowskį, deja dabar leidžiąs jo Lietuvos istoriją nesako aiškiai apie jo šaltinius arba jų tikrumo neįrodo, todel tą darbą ketina atlikti Danilavičius.

4. Lietuvos metraščiai.

Stryjkowski neskiria gudų (rusų) nuo lietuvių metraščių ir painioja juos su kits kitu, vienų kliaudis prikiša kitiems ir t. t. Jį suklaidino bendra kalba, o juos galima ir reikia atskirti. Be to Stryjkowskis naudojasi kaimynų tautų metraščiais bei istorikais. Jis ėmė rašyti, kada kitos tautos labiau pakilusios jau turėjo parašiusios savo istoriją. XVI amž. kilant švietimui, rūpinantis istorijos menu, reikia visur surasti raštai, tai susekę juos perrašinėja, papildo, trumpina, perdirba.

Reikia būtinai iškelti savo tautą, taigi geriausia pradėti jos istoriją nuo seniausių laikų. Jau seniai įvairios vakarų Europos tautos, išvedusios savo veikalus stačiai nuo Noės arkos, buvo surašiusios ištisą eilę karalių vardų. Gėda buvo nuo to atsilikti kaimynams. Juo arčiau prie ano laivo kas buvo susekęs savo tautos lopšį, juo nuostabiausių pasakų įpindavo į savo veikalus, juo garsesnę istorinių asmenų atsargą iškasdavo, mažai kam žinomą, ir iš jų išvesdavo savo genealogiją, tuo jis darėsi garsesniu savo mokslingumu. Stryjkowskis džiaugiasi, kad bene stačiai iš Noės laivo bus išvedęs lietuvių tautą. Jisai neaukštai vertina metraščius, įvairiaip apie juos atsiliepia; didžiuojasi, kad iš šitų abejotinų šaltinių, menko proto, nerangių žmonių darbo, turėjęs semti, į savąjį darbą įdėjęs daug triūso, o jeigu ko trūkę, tai pats pridėjęs, sugalvojęs ir Lietuvos senystę parėmęs. Gal delto žemina anuos, kad save išaukštinus, niekina juos kaip rašytojus, nes anie negirdėjo nieko apie Palemoną, Liboną, Vaidevutį ir t. t. Ir pats prie anų melų prideda dar naujus, savus.

Taigi šitą Stryjkowskio pažiūrą į kronisto ir istoriko uždavinį Danilavičius smerkia ir rūpinas susekti, kur pas aną teisybė, o kur melas, nes neveizint į jo įrodinėjimus, vis dar buvo norinčių tikėti Stryjkowskiu. Jo puolimas dabar buvo daug smarkesnis, negu pirm 15 - 18 metų.

Lietuvos kronikos buvo rašomos gudų (rusų) kalba. Kaikas XIX amž. pradžioj tarė, jog jos galėjo būti rašytos lotynų ir lietuvių bei žemaičių kalba. Spėja šita Gołębiowski, o Narbutas tvirtina, jog jos buvo rašytos savotišku raštu — rūnomis.[1] Bet tai iš oro pagautas tvirtinimas.

Iš tikrųjų Lietuvos kronikos tebuvo rašomos g u d i š k a i, bet jų gudų kalba nėra rusų, ji visai kitokia, negu vartojama Naugardo, Kievo, Valuiniaus kronikose. Šitaip rašė tik vieni lietuviai, tik jie įterpdavo savo kalbos posakius ir žodžius į rusų kalbą, įdėdavo į jas ir savo, lietuvišką akcentą.

Lietuvių kronikos skiriasi nuo rusų ir forma: jos pasakoja nuosakiai, sklandžiai, ne chronoliginėje eilėje, tai bene bus lenkų kronistų įtaka, o rusų — pamečiui žymi įvykius.

„Iš širdies velija mokytieji lietuviams, kad nors su širdgėla persiskirtų su gerbiama Palemono paderme, išsišakojusia Kūnų, Barkų, Sperų, Kernių, Gimbutų giminėse, lai ir Vaidevutį palieka vokiečiams, bene iš jų paimtą."

Stryjkowski niekina kronistus, visaip juos pravardžiuoja, ir besmageniais, ir lengvatikiais, o jis pats jiems ieško įrodymų, gi pritrūkęs žinių ir kantrybės tyrinėti, pakartoja jų pasakas ir plepalus.

Stryjkowski naudojasi Prūsų kronikomis, — tarp jų seniausia esant pirmojo Prūsų vysk. Kristijono XIII amž.

Del šitos kronikos jau iš pat pradžios buvo ginčų. Ją rėmėsi Grunau,[2] į ją nurodė ir iš ten sėmė Lukas Davidas.[3] Bet abejojo del jos buvimo vėlesnieji Hartknoch (XVIII amž.),[4] Baczko (XVIII — XIX amž.),[5] o paskui įrodinėjo jo

---

[1] *Narbutt*, Dzieje Litwy, t. III.
[2] Gyv. XV-XVI amž., gimęs 1470-80 ir miręs apie 1529 m.
[3] Lucas David, gyv. 1500-1583.
[4] Hartknoch, gyv. 1644-1687.
[5] Baczko Ludwig, gyv. 1756. VI. 8—1823. III. 27.

tikrumą Kotzebue,[1] Voigt,[2] dargi šis suteikė iš Kristijono kronikos ištrauką.

Delto ir Danilavičius pripažįsta Kristijono kroniką buvus, del jos neabejojo.

XIX amž. baigiantis visgi ėmė jau abejoti: pav. Töppen,[3] Prūsų istoriografas, nė neužsimena; Pobłocki[4] įrodinėja, jog jos visai nebuvę, jog iki XV amž. niekas nežinojo, pramanė ją esant vos XVI amž., taigi sako, kad visa tat prasimanę Grunau ir Lukas Davidas (XVI amž.), iš ten ėjo pasakos apie Vaidevutį ir t. t.

Buvo Livonijos (Latvijos) kronistų, kaip Indrikas Latvis XIII amž., kuris pasakojo apie pirmasias kovas su ateiviais vokiečiais, tai jis pirmasis patiekė žinių apie lietuvių būdą, gyvenimą ir karus. Iš jos galima įsitikinti, jog lietuviai buvo kitokie, negu žemindamas juos pašiepia Długosz'as, — neskaitlingi, ką tik išeinanti į platųjį pasaulį.

Bet nematyti, kad Stryjkowski būtų ją sunaudojęs. Tik taip pat nežinia, ar pasinaudojo kitu Latvijos kronistu — Alnpeke, ar pažįsta jo Eiliuotąją kroniką?

Stryjkowski nurodo trečią kroniką, gautą iš Katkaus, bet kitiems iki šiol ji liko nežinoma.

Stryjkowskio neabejotinas nuopelnas — kad ištraukė Lietuvių kronikas, be jo nedaug iki tol tebūtume žinoję. Jis darė tai liepiamas Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio. Turėjo dvi kroniki, sudėjęs jas į vieną, rašė savo darbą, tai visas jo šaltinis seniausiems laikams. Jos tai jam suteikė žinių apie Palemoną, kur prieštaravimų pilna, iš jų tai Stryjkowski išvedė Giedraičius.

Kokios jos, iš kur gavo tas kronikas? Jis tyli apie tat.

Viena galėjo būti rašyta lietuvio XVI amž. Kas ji ir kur ji yra? O kur yra antroji? Nevienas susirūpino jų suradimu. Narbutas paskelbė jos dalį iš metraščio, vadinama Bychovco kronika, deja nemokėjo jos išleisti, kad mokslui tiktų, visi jo spėliojimai, taip ir liko nieku nepagrįsti.

---

[1] August Friedrich v. Kotzebue, gimęs 1761 m., užmuštas stud. Sando 1819 m.

[2] Voigt Johannes, gyv. 1786-1863.

[3] *Töppen.* M. Geschichte der preussischen Historiographie 1853.

[4] Leon v. *Pobłocki* Kritische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens 1880.

Apie ją Narbutas sako šitaip: ji susidėjus iš trijų dalių. Pirmoji — baigiasi Mindaugo mirtimi, rašyta lietuvių kalba, gotų rūnomis ant medžio lentelių, bažnyčioje saugojama, dalis išnyko, paskui buvo išversta į gudų kalbą. Antroji — nuo Mindaugo mirimo iki 1320 m., rašyta rodos gudų kalba. Trečioji — nuo 1320 m. iki XVI amž. pradžiai. Narbutas taria, jog šią dalį rašęs Mitrofanas, Pinsko vienuolis, minimas pas Rotundą.

Danilavičius abejoja del Bychovco kronikos buvimo, kol jos nepaskelbs. O tas, kas yra, tai bus tas pats, ką ir kronistas minimas Stryjkowskio — Zaslavio kunigaikščių kronika.

Danilavičius tarė, jog ir Rotundo kronikos nebuvę, niekas nėra jos matęs.[1]

Be to Stryjkowski naudojos iš metraščių, gautų iš Katkų, kurie rūpinos juos įgyti, surinkti ir perrašyti.

Pas Stryjkowskį minima dar penkta lietuvių kronika, rašyta Lietuvos gudų kalba, berods neaukštai statoma.

Taigi Lietuvos kronikų yra. Bet kur jų originalai? Ar viskas sunaudota, ir ar tinkamai?

Ir Danilavičius ėmėsi to darbo — surasti tikrasias Lietuvos kronikas, rasti pirmuosius istorijos šaltinius.

Iš pradžių ieškojęs ko kito. Czacki buvo paskelbęs, jog žuvęs gudų kalba rašytasis 1529 m. Statutas, taigi reikėjo jį surasti. Nuo 1820 m. ėmęs ieškoti visur, lankėsi įvairiuose Lietuvos užkampiuose, suradęs tris Statuto tekstus, perrašęs, gražinęs į vietą, iš kur paimta. Beieškodamas Statuto teksto, radęs kroniką Supraslyj Bazilėnų vienuolyne. Ir ją perrašęs, grąžinęs, išleidęs „Dzien. Wilenski“ 1823 m., o Marcinowski 1827 m. skyrium. Sužinojęs apie šitą metraštį, Novosilcovas išreikalavo jį iš vienuolyno; dabar slėpti rankraščio vietą nebuvo reikalo.

„Drąsiai tvirtinu, sako jisai, jog iki šiol nėra žinoma geresnio ir net senesnio Lietuvos kronisto.

„Iš šito kronisto įsitikinu, jog XIV amž. rašyta atskiras grynai lietuviškas kronikas ar bent sudarydavo jas iš senesniųjų.

„Nes jeigu šis kronistas yra senesniųjų sutrumpinimas, kaip pats sako, taigi buvo dar senesni Lietuvos kronistai, prieš

[1] *Daniłowicz*, Wiadomość, 50-51.

jo gadynę buvusieji, taigi veltui šaukia Schlötzeris, kad nėra ir nebuvo senesnių už XV ir XVI amž., nes šita rašyta apie 1394 m."[1]

Obolenskis išleidęs 1836 m. dar kitą, kadaise buvusią Suprasly kroniką, bet ten Lietuva užima nedaug vietos. Jos nežinojęs Stryjkowski.

Galima prikišti Stryjkowskiui nevieną dalyką ir dejuoti, kam jis rašęs savo kroniką, vieton paskelbęs ištisą pirmykštę kroniką ir t. t.

Bychovco kronika užima žymią vietą jo šaltiniuose, taigi galima reikalauti, kad turintieji ją paskelbtų.

5. Danilavičiaus nuopelnai istoriografijoj.

Danilavičius atsidėjęs pradėjo ieškoti pačių aktų ir kronikų, ir tuo sugriovė nevieną legendą. T. Narbutas ėjo Stryjkowskio pėdomis, daug dalykų suradęs, šį-tą pridėjęs nuo savęs. Danilavičius delto juo ir nepasitiki, reikalauja įrodymų, nori pačių tekstų.

Kai kam šita nepatiko; jiems rodėsi, jog Danilavičius griaunąs Lietuvos istoriją, tarp jų ir Daukantas piktinas jo darbu.[2]

Jis taką skynė į mokslinę istoriją. Ką Danilavičius buvo nustatęs savo laiku, tai šitas ir pasiliko, — vėliau nedaug teprisidėjo naujų dalykų. Pirmiausiai liko kronikos.

Narbutas išleido reikalaujamą Bychovco metraštį 1846 m., taigi Danilavičiui mirus, bet originalo taip ir nesurado.

XX amž. del Narbuto darbo grynumo iškilo rimtų abejonių. Jisai stropiai atsidavęs Lietuvos praeities tyrinėjimui, visaip rūpinos sudaryti gražią senovę. Bet vartojo visokių priemonių — nuo savęs pramanydavęs, kai ką pats surašydavęs kaip senų laikų kroniką, pav. Kyburgo kelionę, gal tas pats buvo ir su Bychovco kronika. Nebereikalo skersavo į jį Danilavičius.

1907 m. Petrapilyje išėjo visi žinomi Lietuvos metraščiai (Vakarų Rusų kronikos). Danilavičiaus surastoji užima pirmą vietą, tik jo vardo nėra, vadina ją paskutinio savininko vardu Supraslio, o ne pirmo atradėjo ir tyrinėtojo.[3]

---

[1] *Daniłowicz* Wiadomość p. 59.

[2] Daukantas laiškuose į Narbutą.

[3] Полное Собраніе Рус. Лѣт., т. XVII.

Ar savo kritikoj toli nuėjo Danilavičius? Ar tikėjo tuo ko nebuvo, ar netikėjo tuo, kas vėliau buvo?

Ankščiau minėta apie vysk. Kristijoną. Esant Voigt'o tvirtinimui, turint ištraukas iš kronikos, buvo galima prileisti ją buvus.

Jis neigė, kad būtų buvus Rotundo kronika. Tą klausimą palieka neišaiškintu ir kiti. Rotundas visgi bus rašęs, tai ji dingusi, užsiliko trumputė kronika apie Lietuvos kunigaikščius, Lietuvos Lenkijos santykius.[1]

XI.

Aktų rinkimas ir leidimas.

1. Aktų lobynas (Skarbiec dyplomatów).

Pradėjus nuo Vilniaus laikų baigiant paskutiniais Maskvos metais Danilavičius ruošė didelį veikalą apie Lietuvos istorijos šaltinius, be kurių istoriją rašyti neįmanoma, todėl pirmiausiai jie reikia surinkti, ištirti ir sutvarkyti.

Šitą darbą jis atliko; kraustydamasis iš vietos į vietą, turėjo vežiotis su savim arba laikyti saugioj vietoj, kad paskui paėmus ir vėl tęsus toliau. Tik kartais siuntinėjant paštu žūdavo, bene didelių dalykų nebuvo išnykę.[2]

Buvo tai „Skarbiec" — aktai ir regestai Lietuvos istorijai iki 1569 m. Bet gyvas jis taip ir nesulaukė išleidžiant šito savo darbo. Našlė turėjo ji; žinomas mecenatas Swidzińskis padėjo E. Tiškevičiui iš Vilniaus įgyti „Skarbiec", ir tas pasirūpino jo išleidimu Vilniuje 1860-62 m.

Yra tai aktai, regestai (trumpas jų turinys), ištraukos iš raštų, pradėjus nuo seniausių laikų (pradedant nuo Herodoto iš Halikarnasso) iki 1569 m. Įvairias žinias ir aktus jis gretina tarp savęs, lygina, prideda kartais savo ir kitų nuomones dėl tų žinių tikrumo ir teisingumo. Iki šiol Lietuvos istorikui buvo ir tebėra ta knyga nepakeičiamas šaltinis.

Be abejo nevienas dalykas paseno, pasirodė esąs netikras, istorijos mokslas daug ką išaiškino kitaip, bet ir nevienam dalyke patvirtino, jeigu ne tuoj, tai vėliau Danilavičiaus tarimą.

---

[1] *Jakubowski* Studya 65-59.

[2] Žr. aukščiau I sk. VI.

Iki šiol niekas nepralenkė ir nepakeitė „Lobyno“, tai — sąžiningas kropštus darbas, be politinių tikslų, vedamas tyru noru nušviesti savo tėvynės praeitį.[1]

2. Pasiuntinių knygos (Księga Poselska).

Būdamas Maskvoje Danilavičius rado (1839 m.) Užsienių Ministerijos archyve keletą knygų iš Lietuvos Metrikos, kuriose buvo įdėta susirašinėjimas tarp Lietuvos ir Maskvos 1545 — 1580 m.

Nesunku buvo įtikinti Maskvos Istorijos Draugija, kad ją išleistų. Išėjo dviem tomais. Danilavičiui redaguoti padėjo dar jam esant Maskvoj Obolenskis, o po antruoju pasirašė Pogodinas. Prakalbą tegalėjo parašyti Danilavičius.

XII.

Darbai pagelbiniuose istorijai moksluose.

1. Paleografija. Diplomatika.

Bedirbdamas prie senovės Lietuvos raštų, Danilavičius turėjo ištirti jų formą, kalbą ir aktų turinį.

Apie tat trumpai pasisakė jau Vilniuje kalbėdamas apie Statutus („Opis. bibl.“)[2] ir plačiai vėliau, nagrinėdamas Tolstojo rankraštyną Maskvoje, kurio aprašymą pagamino Kalaidovič, parašė apie tat į vieną Varšuvos laikraštį. Lelewelis nesutiko su jo tvirtinimu, jog buvus atskiras Lietuvos rusų arba gudų raštas ir kalba, apie tat parašė atskirą straipsnį.[3]

---

[1] 1930 m. išėjo knyga, kuri turėtų pavaduoti Danilavičių, būtent: *H. Paszkiewicz*, Regesta Lithuaniae t. I. Teisybė, yra joje naujų dalykų, kurių Danilavičius pirm 100 metų nežinojo, yra nurodyta geresnių tekstų, bet tai yra tik regestos (turinys, antraštės), pačių aktų nėra, yra tik nurodymai į juos.

Šis Paškevičiaus darbas turi politinį tikslą, kurį autorius ir nurodo: aukota „Vytauto atminčiai..., kad galėtų palengvinti ištirti pagrindus, kuriais remdamasis su Lenkijos pagelba gausiai padaugino senosios Lietuvos liaupsę“. (*Paszkiewicz* Regesta, prakalba IV).

[2] Žr. aukščiau II sk. I.

[3] „Dziennik Warsz.“ 1825 — 1826.

Danilavičius rašė trumpai, kelionėje; grįžo prie to vėliau atskirame darbe apie „Rusų Diplomatiką“, kur nagrinėja rusų raštą ir jų savybes.[1]

2. Archeologija.

Danilavičiui teko užsiimti ir archeologija. Atsiradus tvirtinimui, jog Kieve surasta Diro kapas (IX amž.), užsiėmė tuo Kievo „Senybių Draugija“, kuri pavedė ištirti tat Danilavičiui (1838 m.). Jis parašė referatą, kuriame nurodė, jog tas nieku napagrįsta.[2]

3. Ikonografija.

Teko būti ir ikonografu. Viena Rusų mokslo įstaiga pavedė jam ištirti, ar surastas Genujoj caro Jono IV portretas yra tikras, ar ne.[3]

4. Numizmatika.

Danilavičiui teko užsiimti numizmatika; tą darbą jis dirbo būdamas Charkive, nors tuo įdomavosi jau būdamas Vilniuje.

Charkivo universitetas netikėtai gavo didelį senovės pinigų rinkinį, apleistą ir nesutvarkytą: iki šiol jisai buvo pavedęs tą rinkinį žiūrėti ir tvarkyti literatūros fakultetui. Ir tikrai jo professorių vienas kitas bandė pinigų rinkinį ištirti ir surašyti, bet tat darė savotiškai, nes nenusivokdavo numizmatikoj, delto mesdavo darbą, nieko tinkamo galų gale nepadarę.

Atvykus Danilavičiui, mokslo globėjas Perovski, tardamas, jog jis nusimanys numizmatikoj, jog buvęs ir dirbęs garsiame Vilniaus universitete, tai ir pavedė jam sutvarkyti monetų ir medalių rinkinį.

Danilavičius apsiėmė ir pradėjo dirbti, įsitikino, jog tas pinigų rinkinys — Lietuvos turtas, iš jos išvežtas, kol neatsidūrė subarstytas, išardytas Charkive.

Danilavičius uoliai ėmėsi surašinėjimo ir tyrimo darbo, juk tai buvo istorinis Lietuvos lobis.

---

[1] „Московскій Вѣстникъ“ 1829.
[2] Žr. aukščiau I sk. V.
[3] Žr. aukščiau I sk. VI.

Jis atskyrė monetas tikras nuo netikrų, išaiškino kurios retesnės ir brangesnės. Iš 5782 monetų rado: senovės — 1287, rusų — 1007, lietuvių ir lenkų — apie 3500. Taigi buvo tai didžiausias Lietuvos ir Lenkijos monetų rinkinys, tarp jų pasitaikydavo labai retų. Sulyginus su kitais universitetais Charkivo rinkinys tuomet užėmė pirmąją vietą.

1826 m. Danilavičius pristatė ant 74 lapų aprašymą 5988 monetų, iš jų graikų ir romėnų — 1482.

Pradėjęs Charkive dirbti numizmatikai, Danilavičius nebuvo tuo dalyku naujoku. Numizmatika jam rūpėjo jau esant Vilniuje, apie tat jis pats pasakoja. Su Lelewèliu juodu skaitė senųjų pinigų legendas (jų užrašus). Tas skaitėsi žinovu, o šis tik mokinosi numizmatikos. Vienam sename nudilusiame pinige Lelewelis išskaitė lenkų Boleslovą, tuomet Danilavičius perskaitė ką kitą, būtent: Vytauto vardą. Jis tarė esąs teisus, bet juo netikėjo.[1] Danilavičius ir Vilniuje jau žiūrėjo literatūros. Dabar Charkive turėjo tiek daug pinigų nustatyti, tai teko skaityti daugiau, pačiam mokintis, tartis su žinovais, kad pasakytų, kokie tai pinigai. O Vytauto pinigų jis ieškojo ir Vilniuje ir Ukrainoj. Apsidžiaugė radęs čia tokį pat, ką ir Vilniuje, tik aiškesnėmis raidėmis; įsitikino, kad tai Vytauto pinigai.

Danilavičius nesitenkino Charkive esamu rinkiniu, jis pats rankiojo senovės pinigus, prašė kitų jam parūpinti, supirkinėjo iš įvairių pardavėjų. Prisiunčia vieni nuo Dnepro, kiti iš kitur; ypatingai parūpo rastieji prie Vorkslos upės, kur 1399 m. Vytautas buvo totorių sumuštas ir žuvo tiek daug lietuvių.[2]

Lenko Lelewelio fantazija lengvai nustatydavo Piasto pinigus, tai Danilavičius juokaudamas jo klausia, ar jis nesuras lietuvių pinigų iš Palemono laikų?[3]

Įsigilinęs į numizmatiką, Danilavičius įsitikino, jog Czackis klydęs, nes n e v i e n a s j o p i n i g a s l a i k o m a s t i k r u b u v ę s i š t i k r ų j ų f a l s i f i k a t a s. Jeigu kame nenusivokdavo, Danilavičius kiausdavo Lelewelio, kaikada Sękowskio, kartais abiem siųsdavo pinigus, parašydavo Bobrowskiui ir k.[4]

---

[1] *Danil-Lel.* 1826.III.17.

[2] *Danil.-Lel.* 1826.II.21, 1829.XI.23.

[3] *Danil.-Lel.* 1827.III.19.

[4] *Francev*, LXXXIII.

Be pinigų Nesvyžiaus kabinete buvo medalių, prisidėjo jų Charkive. Imperatorius, vyresnieji valdininkai skubino, kad juos greičiau aprašytų. Ir Danilavičius dirbo,[1] metęs anuos darbus. Pabaigęs medalius, grįžo prie pinigų.

Jo katalogas — 280 lapų. Draugai pavydi, kad sugebėjo padaryti tokį didelį darbą, giria kuratorius, ministeris duoda ordiną — kryžių, pyksta, kad tat padarė tremtinys iš Lietuvos.

Jis surašė sisteminį katalogą lotynų kalba, kiti jau išvertė rusiškai, kurį universitetas vėliau išspausdino. Tačiau tas darbas nebuvo baigtas 1827 m.

Danilavičius dirbo ir toliau, jis dirbo dar 1829 m., bet ir dabar darbo nebaigė: vis įplaukdavo naujos monetos, bet jam įdomiausios, kurios lietė Lietuvą, jau buvo surašęs ir atsisakė toliau dirbti.

Po 1829 m. prie numizmatikos kabineto dirbo kiti, pripuolami žmonės: pav., Dorn — rytų kalbų professorius, po to astronomas — Zatieplinski, paskui ekonomistas Stepanovas ir kiti.[2]

Nors ir buvo atsisakęs toliau aprašinėti Charkivo pinigus, jis del savęs juos rankiojo, iš kurhanų iškasinėjo, ypač rūpėjo Lietuvos pinigai. Matyt, tuo užsiima ir būdamas Petrapilyje (1830 m.). Tačiau savo kabineto nesteigė, pinigų jo surinkta esą permažai, todel atiduodavo Leleweliui, gal ir kitam kam, tik negirdėtis, kad būtų palikęs Rusijoj.[3]

Iš numizmatikos darbų išėjo Charkivo pinigų aprašymas, be to suteikė trumpų žinių apie tat laikr. „Tygodnik Petersburski.“[4]

XIII.

Danilavičius baudžiamojoj teisėje.

Danilavičius yra prisidėjęs ir prie baudžiamosios teisės tyrinėjimų. Srovės ir krypsniai vyravusieji vakarų Europoj padarė įtakos ir jam. Pradeda rastis istorinė - filosofinė mokykla, norinti sujungti du krypsniu — esamąją veikiančiąją teisę su jos filosofiniais pagrindais.

---

[1] *Danil.-Lel.* 1827.XI.10.

[2] *Bagalei* II, 1112-3, 437-440, 453.

[3] *Danil.-Lel.* 1830.VI.9, 29, IX.15, XI.9.

[4] „Tyg. Petersb.“ 1830 m.

Jisai dėstė tat Vilniuje, Charkive, Kieve, Maskvoje.

Iš vakarų mokslininkų jis sekė Hencke,[1] bet visur ir visuomet įdėdavo savo, jis mokėjo savo tvirtinimus ir mintis nušviesti daugybe pavyzdžių, paimtų iš tiesioginio lietuvių, rusų, romėnų, senovės germanų ir kitų gyvenimo.

Iš spausdintų yra vienas nedidelis darbas, paskirtas baudžiamosios teisės metodologijai ir to mokslo istorijai.[2]

Jisai yra nusistatęs prieš kūrimą baudžiamosios teisės normų iš filosofinių samprotavimų, kaip ir prieš viso esamojo teisingumą. Jo nuomone, kaip ir anot Rossi, istorija teikia esminės pagelbos baudžiamosios teisės mokslui, bet ji pati jo dar nesudaro. Reikia, sako, tyrinėti istoriškai esamosios teisės paminklus, bet šituo vienu negalima tenkintis, jie suteikia medžiagos tolesniam tobulinimui, žiūrint žmogaus prigimties ir esamųjų reikmenų.[3]

---

[1] *Hencke* gyveno 1783-1869; populiarus savo laiku; jungė moralę su teise; savo kurse darė plačius istorinius ekskursus, taip pat lygino vokiečių teise su kitų tautų baudžiamąja teise (*Landsberg* Geschichte III-2 p. 383-5).

[2] Даниловичъ О ходѣ уголовнаго законовѣдѣнія вообще и преимущественно въ Германіи. (Ж. М. Н. Пр. 1837).

[3] *Feldštein*, 587-589.

Turinys

Prof. P. Leono paveikslas.
1. *Römeris M.*, Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose . . . 1—193
2. *Leonas P.*, Teisės reliatyvumas . . . . . 195—205
3. *Rimka A.*, Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros" - „Varpo" gadynės (1883—93) socialekonominiai raštai . 207—337
4. *Jurgutis V.*, Visuomeninių Tomo Garigue Masaryk'o minčių pagrindai . . . . . 339—358
5. *Mačys Vl.*, Apie teismo kandidatų ir advokatų paruošimą . . . 359—368
6. *Moravskis A.*, Lyginamoji Pabaltės valstybių visuomenės ūkių apžvalga . . . . . 369—390
7. *Veriga-Darevskis A. J.*, Dvaro padūmės mokestis Užnemunėje 391—400
8. *Šalkauskas K.*, Būstinė Civilių įstatymų ir Napoleono Kodekso veikimo srityse . . . . . 401—416
9. *Šalčius P.*, „Auszros" ir „Szwiesos" ekonomika . . . . . 417—449
10. *Jungferis V.*, Teoriškosios politiškos ekonomijos objektas ir esmė 451—462
11. *Bieliackinas S.*, Prisiekusieji sprendėjai . . . . . 463—509
12. *Stankevičius Vl.*, Baudžiamosios teisės istorijos pamatiniai bruožai. I. Atsakingumo principas Izraelio tautos teisėje. II. Atsakingumo principas Romėnų teisėje . . . . . 511—588
13. *Jaščenka A.*, Diplomatinių agentų civilinis teismingumas . . . 589—600
14. *Petkevičius T.*, Klaipėdos Krašto Statuto vykdymo priežiūra . . 601—619
15. *Janulaitis A.*, Ignas Danilavičius, Lietuvos ir jos teisės istorikas. I. dalis. Gyvenimas ir darbai . . . . . 620—834

Table des matières

1. *Mykolas Römeris:* Aux confins du droit constitutionnel et du droit judiciare . . . . . 1—193
2. *P. Leonas*: La relativité du droit . . . . . 195—205
3. *Albinas Rimka:* Les bases sociales de la renaissance de la nation lithuanienne et les écrits de caractère économique et sociale de l'époque de „Auszra" et „Varpas" (L'Aube" et „la Cloche") 1883—1893 . . . . . 207—337
4. *V. Jurgutis:* Les bases sociales des idées de Monsieur Thomas Garigue Masaryk . . . . . 339—358
5. *Vl. Mačys*: Sur la préparation des candidats de justice et des avocats 359—368
6. *Alfonsas Moravskis:* Aperçu comparatif des économies nationales des Pays Baltes . . . . . 369—390
7. *A. J. Veriga-Darevskis:* Le droit de fouage dans les domaines ruraux de la Transnemunie . . . . . 391—400
8. *K. Šalkauskas:* Le domicile d'après le Code civil russe et le Code Napoléon . . . . . 401—416
9. *Petras Šalčius:* Les doctrines économiques de „L'Aube" („Auszra") et de „La Lumière" („Szwiesa") . . . . . 417—449
10. *Dr. V. Jungferis:* L'objet et le fond de l'économie politique théorique . . . . . 451—462
11. *S. Bieliackinas*: Jury (Sur la question de la participation de l'élément populaire dans la jurisdition) . . . . . 463—509
12. *V. Stankevičius:* Quelques trais fondamentaux de l'histoire du Droit Pénal I. Le principe de la responsabilité dans le Droit Izraélite. II. Le principe de la responsabilité dans le Droit Romain. 511—588
13. *A. Jaščenka:* Compétence judiciaire civile à l'égard des agents diplomatiques . . . . . 589—600
14. *T. Petkevičius*: Le contrôle d'execution du Territoire de Memel 601—619
15. *Augustinas Janulaitis*: Ignace Daniłowicz, l'historien de Lithuanie et de son droit. Première Partie. Sa vie et son oeuvre . 620—834